

IOANNIS LORINI AVENIONENSIS,

SOCIETATIS IESV,

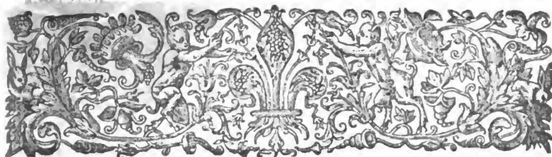
COMMENTARII IN ECCLESIASTEN.

ACCESSIT EXPOSITIO eiusdem in Psalmum LXVII.

Nunc primùm in lucem typis mandati.

Cum duplici Indice, locorum S. Scripturæ vno, & rerum sententiarúmque simul altero, nec non & verborum, etiam Græcorum & Hebraicorum, quæ Latinis nominibus adiuncta sunt.

LVGDVNI,
Sumptibus Horatij Cardon.
Cum Priuilegio Regis.
1606.

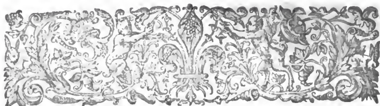

IOANNES LORINVS ECCLESIASTI.

ECCLESIASTI reddo Ecclesiasten. Tuum est, quod noster præscribit Ecclesiastes, vanitatem auditores dedocere in cogitatis, dictis, factis, beatitudine; ne meditentur inania [a], ventum pascant [b], quærant mēdacium [c], ipsam in vano accipiant animam [d]: sed cogitent quæ Domini sunt [e], amplectantur eum qui secundùm doctrinam sanam est fidelem sermonem [f], sectatores bonorum sint operum [g], apprehendant vitam æternam [h]. Hoc magister doctórque Gentium & fecit ipse, & loqui ac exhortari doctores pastorésque præcepit [i]. Hunc Albinus [k] Magni Præceptor Caroli ad Ecclesiastica vocatis munia Oniæ, Candido, Nathanaëli pro magistro à se declaratum obtulit librum. Hæc vanitatis Franciscus contemptor egregius prædicatores suos annuntiare voluit, vitia, virtutes, pœnam, gloriam [l]. Idipsum totidem exegit verbis ab omnibus Ecclesiastis Synodus œcumenica Tridentina [m]. Sapienti occasionem, cui pauca sufficiunt, dedisse, breui Commentario libri à non multis adeò triti, tractatíque, satis mihi fuerit. Longior non sum, ne vanus. Vale.

a Psal. 2. 1.
b Ose. 12. 1.
c Psal. 4. 3.
d Psal. 23. 4.
e 1. Cor. 7. 34.
f Tit. 1. 9.
g Tit. 2. 14.
h 1. Tim. 6. 11.
i Tit. 2. 15.
k Præfat. in Eccl.
l In regu. c. 9.
m Sess. 5. c. 2. de refor.

ILLVSTRISSIMO
REVERENDISSIMOQVE D.D.
Hieronymo de Villars, Archiepiscopo & Comiti Viennensi, Primatum Primati, omnium Galliarum Primati, Regi à consilijs in secretiori consilio, &c.

HORATIVS CARDON S.

N tandem (PRAESVL AMPLISSIME) *eius voti, cuius reus eram, nuncupatione me libero : & qua ratione Apollini* κουροτρόφῳ *Diisque patrijs soliti antiqui* κόμην κερέειν, ῥέζειν θ' ἱερὴν ἑκατόμβην, *ijs gloriæ tuæ prouolutus aris, quibus te tua Gallia non tanquam* θεὸν ἄγνωστον, *sed veluti præsens numen iamdiu colit, his non incultis primitijs tibi sacrum facio. Conceptum sanè illud tibi iamdudum fuerat : nam ab eo tempore, quo virtutis tuæ splendor eximius, & (vt significantiùs dicam)* ἀερσιπότητος *nobis illuxit, obstupui prorsus, gratóque animi ardore, quo iamdudum in Illustrißimi Villariorum nominis honorem deflagro, nihil mihi fuit antiquius, quàm vt quæsito meæ in te obseruantiæ pignore deuotam tibi mentem, posteritati, æterno monimento testarer. Neptuno persoluunt tabulam naufragi; at placet vice contraria litationem anteuertere, & hac quasi tabula tibi meo Dioscuro muneris omnis nostri, qualecumque tandem illud futurum est naufragium*

gium

ium deprecari: quid enim mihi per te, si faues, non tutum? aut uid insidum tuis mihi aspirantibus fauonijs? Cùm ergo secun-lum hunc à priore R. P. Lorini fœtum, Parenti doctißimo (no-li enim qualis quantúsque assurgat) non absimilem, germaní-ue Charites & Pithonem præferentem, non modò Gallis no-ris, sed & exteris omnibus expetitum, prælo ereptum vt lucem cciperet edendum cogitarem, non potui tuæ gloriæ patrocinio on eum concredere, nec sustinui, vt hic Phœnix aliunde, quàm te suo Sole eas flammas mutuaretur quibus deinceps viuat)octorúmque manibus aduolet. Aquilam legitimos fœtus ami-i cognatíque syderis radijs probare ferunt, Germanósque olim ro spurijs eos reiecisse ex natis, quos in baltheo extensos Danu-ij vnda non sustinuisset. Sic cognatum tibi doctrinæ affinita-: opus, non nisi à te probationem expectat, & fauoris tui susten-iculo non Rheni, sed nominis tui fluentibus vbique riuis Gal-as non modò transfretare, sed etiam Oceanum ingredi, téque omitante aureū laudis vellus templis posteà tuis appēdendum eportare confidit. Poterant quidem doctæ pariterque piæ lucu-rationes nominis aliquid sibi cōparare, sed ὥσπερ οἱ ζωγράφοι ά λαμπρὰ τῇ σκιᾷ τρανώτερα ποιοῦσιν, *sic ampliorem ho-oris famæque messem tuo influxu sibi pollicitæ, non nisi te re-rente Capitolio inseri, sacrísque libris, Pontifex dignißime, an-umerari gestiuerunt. Feliciter enim adeò cesßit, vt te patro-um his Commentarijs elegerim, quem auctor ipse vt non pote-at ampliorem, sic nō acceptiorem. nescio enim qua sorte factum t, vt cuius olim, solita humanitate, & beneuolentia doctißimo uasi contubernio delectabaris, dum vigerent vestra illa lite-arum commercia, eius nunc fœtui Lucina præficiaris, vt im-ortalitatis per te indiges, zoilorum longè obtrectationes super-ressus, fausto securóque ausu æternam famam tua fama, no-ménque sempiternum tuo nomine promereatur.* Πολλοὶ ναρ-θηκοφόροι παῦροι δέ τε Βάκχοι, *nec omnes qualescumque lli se profiteantur, in templi sui mystas gloria agnoscit: Vt enim*

¶ 3 *is verè*

is verè victor ex Olympicis Athletis, qui Herculem propiùs æquabat: Ita tibi soli similis qui honoris virtutisque fani vnicus idémque Pontifex es, non alios nanciscêris collegas, nisi quos laudum tuarum participatione conspicuos in præmij communicationem vocaueris. Quis enim ille est qui te sine admiratione nouit? aut quis satis miratus est? Etenim quod de alio quidam minùs rectè πήχεσι ἐπὶ πᾶσιν ὀφιὴν ἀυξάμενος, id consecutus es vt multi te æmulari, at ad te propiùs accedere pauci poßint. Gaudete Viennensis Ecclesiæ sacra olim lumina, nunc cœlestis, soles, gaudete, inquam, beati Genij tali successore, gestiat fœlix illa Tiara quæ non tam tibi quàm tu illi decus addis. Sed quid me tuarum laudum hymni abripiunt? scilicet id ego dicendo consequi poßim, quod vt omnibus sic nostris impar viribus. Taceo (Antistes dignißime) videbor enim potiùs ἀκροθίνια τῶν πυγμαίων κολόσσῳ ἐφαρμόζειν, si quid rudi facundia hîc de te balbutio, eásque deprimere, non attollere. Ad Commentarios nostros redeo quos à me tibi oblatos ea fronte suscipias oro, qua quicquid politũ, quicquid tersum, quicquid non vulgare, quicquid denique te dignum. Grati erunt scio, gratus quoque sit precor offerentis animus, qui tibi deuotißimus veluti duobus illis tuis Germanis Galliæ nostræ lucidißimis syderibus acceptissimus est, sic se tibi itque cœlis peroptat. Vale.

***

Summa

Summa Priuilegij à Christianissimo Galliarum Rege obtenti.

HENRICI IV. Galliæ,& Nauarræ Regis Diplomate cautū est, ne quis in suo regno, aliisve locis ditioni suæ subiectis, intra proximos annos decem, à die impressionis prima inchoandos, excudat, vendat, excudendum, vendendúmque quouis modo, ac ratione conetur librum qui inscribitur, *Ioannis Lorini Auenionensis Societatis Iesu Commentarij in Ecclesiasten,* præter Horatium Cardon Bibliopolam Lugdunensem, aut illos, quibus ipse concesserit: sub pœnis Originali Diplomate contra delinquentes expressis. Datum Parisiis quinta die mensis Martij, anno 1606.

De mandato Regis,

Signatum

DVFOS.

Facultas admodùm R. P. N. Generalis Claudij Aquauiua imprimendi hos in Ecclesiasten Commentarios.

CVm *Commentarios in Ecclesiasten, & in Psalmum LXVII. P. I. Lorini, nostræ Societatis Theologi,* tres eiusdem Societatis Theologi, quibus id commisimus, recognouerint, ac in lucem edi posse probauerint: facultatem concedimus, vt typis mandentur, si iis, ad quos pertinebit, videbitur. In quorum fidem has litteras manu nostra subscriptas, & sigillo nostro munitas dedimus Romæ, xiiij. Aprilis, 1605.

CL. AQVAVIVA, Societatis Iesu
Præpositus Generalis.

Hosce

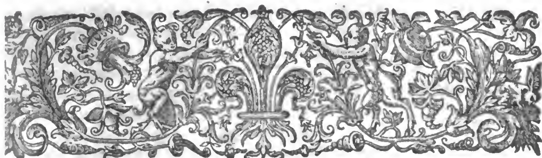
HOsce R. P. Ioannis Lorini è Societate Iesu, *in Ecclesiasten Commentarios*, & pios, & eruditos dignos censuimus, qui prælo commissi publicæ vtilitatis caussa in lucem ederentur. Datum Lugduni die 25. Aprilis, Anno 1606.

CHALOM V. G. Lugd.

Facultas R. P. Prouincialis Societatis Iesu in prouincia Lugdunensi.

LVdouicus Richeomus Prouincialis Collegiorum Societatis Iesu, in prouincia Lugdunensi, iuxta priuilegium eidem Societati à Rege Christianissimo Henrico III. die x. mensis Maij, anni 1583. concessum, quo Bibliopolis omnibus prohibetur, ne libros ab eiusdem Societatis hominibus compositos, absque illorum permissione imprimant: permittit Horatio Cardon Lugdunensi Bibliopolæ, vt *Commentarios in Ecclesiasten auctore Ioanne Lorino eiusdem Societatis*, ad sex proximos annos imprimere, ac liberè diuendere possit. Datum Lugduni die vndecima Ianuarij, Anno 1606.

RICHEOMVS.

IOANNIS LORINI E' SOCIETATE IESV, COMMENTARII IN ECCLESIASTEN.

PRÆFATIO.

CAPVT PRIMVM.

An sit liber Canonicus.

ON tam probandum hoc nobis, quoniam constat ab Ecclesia relatum in Catalogum sacrorum librorum, maximè à Tridentino Concilio [a], secuto priorum Conciliorum exemplum, & tot Patrum sententiam, ex quibus Augustinus [b] monet à Iudæis quoque haberi in sacrarum canone litterarum, & Hieronymus [c] de eo nullam esse ambiguitatem, quàm admonendum, vt caueatur eorum qui negant hæresis, & occurratur argumentis, quæ retardare possent assensum. Meminit dictæ hæresis Philastrius [d]. Cúmque libri auctor voluptuariam vitam laudare videatur in cibo ac potu; respondet sapientissimum virum DEI testimonio supra omnes mortales, non pecuariam Epicuræorum sequi doctrinam, vitámve; solùm tradere, diuitem in hoc seculo bene operatum, nec abusum quam dedit DEVS esca, futuræ quoque vitæ consequi consortium, & cœlestem escam gustare posse. Ceterùm Salomonem ipso libri exordio præfari, cuncta quæ sunt sub cœlo, esse ipsissimam vanitatem, ita vt si quæ transeunt, pereúntque, bona ducuntur, & appetenda, multò magis æterna illa, atque Sanctorum, ac Beatorum propria. Gregorius [e] verò tum illud, tum alia permulta demonstrat ex aliorum vulgari sententia proponi, sed ab Ecclesiaste, siue Concionatore nostro, pronuntiante mox orthodoxam sententiam, refutari. Consentit Hieronymus [f], vel Philippus presbyter Commentario in Iob [g], aliique; Idipsum nos suis exponemus locis.

a Sess. 4.

b 20. de Ciuit. Dei, c. 3.

c 1. cont. Pelagian.

d 1. cont. hæres. c. 83. vel 132.

e 4. Dial.

f 4. Dial. c. 4.

g In cap. 7.

Quod autem hîc obiectum est, aliter verus Hieronymus cum aliis declarat, nempe perstringi auaritiam, sordésque rebus quibus affatim abundant, frui viue nolentium. Augustinus [a] exponit de sacra & mystica esca, probátque ex aliis eiusdem Auctoris testimoniis non adeò pingui sensu intelligendum. Qui compositum librum volunt à resipiscente Rege, non tam ex aliena, quàm ex propria cùm adhuc volutatus iaceret in cœno turpis voluptatis, locutum sententia, respondebunt.

a 17. de Ciuitate, cap. 20.

Illud posteà perpendendum, Quanquam canonica Scriptura non à Scriptore mutuatur auctoritatem, qui bene docet quandoque, viuit autem malè, sed ab SPIRITV sancto, qui est præcipuus auctor: sicuti de libro Iob disputans Gregorius [b] monet. Concludere licet hunc locum Hieronymi [c] » verbis: Malè igitur quidam opinantur, nos ex hoc libro ad voluptatem & » luxuriam prouocari; cùm è contrario omnia, quæ in Mundo cernimus, esse vana doceantur, nec debere ea nos studiosè appetere, quæ dum tenentur, intereunt. Monet etiam [d], cùm hic liber Hebræis obliterandus videretur, eò quòd vanas DEI creaturas, & totum putaret esse pro nihilo, & cibum, & potum, & delicias transeuntes præferret omnibus, hinc meruisse auctoritatem, vt in diuinorum voluminum numero poneretur, quòd tam piè opus concluserit. R. [e] Moyses ab iis quoque vindicat qui propterea reiicerent, quòd in eo mundi tradere videretur æternitatem. Librum istum Lutherus, si quo editus est diuino SPIRITV, legisset, intellexissétque, soccos quos in Cœnobio gestabat, non deposuisset, nec mulierosus Apostata [f] scripsisset, Auctorem Ecclesiastis videri sibi ocreis, & calcaribus destitutum equitare tantùm in soccis, quemadmodum ipse soleret, cùm adhuc esset in Cœnobio. Rectè autem Iacobus de Valentia [g] refellit Iudæos tam qui librum istum negabant sacrum esse, quàm qui à Salomone tantùm exscriptum asserebant ex iis quæ à Dauide, aliísve acceperat. Chaldæa paraphrasis in Titulo tribuit Salomoni nomen Prophetæ. Lege Sixtum Senensem [h], & Bellarminum [i].

b Præfat. in Iob. cap. 1.
c In cap. 1.
d In cap. 12. Eccles. sub finem.
e 2. Ductoris dubiorum, capite 29.
f In Conuiuialibus sermo. Tit. de libris Veteris, & Noui Testamenti.
g Præfat. in Cant. Canticorum.
h 8. Biblioth. har. 7.
i 1. de Verbo DEI, cap. 5.

CAPVT SECVNDVM.

Quis auctor: Vbi de salute Salomonis.

NON legi (præter auctores Thalmud, volentes ab Ezechia, eiúsque familiaribus, editum, necnō Prouerbia, Cantica, Esaiam) qui negaret huius libri auctorem Salomonem, sicut & Prouerbiorum, atque Cantici Canticorum. Cùm non desint prætereà, qui de libro Sapientiæ, & Ecclesiastici asserant [k], necnon de Iob [l]: qua de re nonnihil in Capitis primi expositione. Etsi verò sicut huius præfationis priore Capite notatum est, nihil refert, aut perparum, ad astruendam libro sacro auctoritatem, auctoris vita, vel mores, quid tamen de hoc Auctores opinati sint, non est alienum cognoscere.

Hieronymus [m] refert, Hebræos sensisse, hunc librum Salomonis esse, pœnitentiam agentis, quod in sapientia, diuitiísque confisus, per mulieres offendisset DEVM [n]. Habent id Hebræi in libro Seder Olam [o]. Sed & ipsemet [a]

k Apud Bellarminum lib. 1. de Verb. DEI, ca. 13. & 14.
l Apud Pinedam Præfat. in Iob capite 3.
m In cap. 1. Eccles.
n 3. Reg. 11.
o Cap. 15.

met [a] videtur consentire, atque pœnitentiæ testẽ illũ ipsum citare (non Hebræorum duntaxat recitans opinionem, quos cùm non refellit, sæpè sequitur) dicentem in Prouerbiis [b] iuxta editionem Septuaginta, nouissimè ego egi pœnitentiam; &c. respexi vt eligerem disciplinam; Ὕστερον ἐγὼ μετενόησα: ἐπέβλεψα τοῦ ἐκλέξασθαι παιδείαν. Alibi [c] vocat optimum regem vnà cum Dauid, Iosia, Prophetis, ac Patriarchis qui typum CHRISTI gesserunt, & malis opponit. Is item qui apud ipsum scribit epistolam ad amicum ægrotum [d], nominat sanctissimum. Scribit quidem ad Eustochium [e], fortè ob delicias corruisse, nimirum in peccatum, verumtamen pœnituisse non negat. Immò simul de Dauid lapsu loquens, si Dauid, inquit [f], amicus Domini, & Salomon amabilis eius, victi sunt quasi homines, vt & ruinæ nobis ad cautionem, & pœnitudinis ad salutem exempla præberent: quis in lubrica via lapsum non timeat? Ambrosius [g] Sanctum Salomonem vocat: ait quoque [h] Salomonis Sancti posteriora graui errore non caruisse, indéque multos reuocatos, ne illum pro CHRISTO, ac supra hominem haberent. Nec euades, si locutum dicas pro tempore, quo Sanctus erat; quoniam eodem modo & Saül, & Iudas sancti absolutè dici possent, aliquando enim iusti fuerunt, quod nemo de talibus absque restrictione dicere solet. Præterea scribit Ambrosius, Dauid sancto Bersabee sociatam; in mysterio; nempe respexit ad pœnitentiam post adulterium, & ad vitæ exitum, ad quem ex communi vsu loquendi respicimus, quādo aliquem Sanctum vocamus. Denique comparans Ambrosius [i] Salomonem cum Dauid, & Paulo, qui peccauerunt, ac medium locans inter eos, Ergo, inquit, si errauerunt iusti, errauerunt tanquam homines; sed peccatum suum tanquam iusti agnouerunt. Cyrillus Hierosolymitanus [k] hortatur ad pœnitentiam Salomonis exemplo (sicut Aaron, Dauid, Manassis, Achab, Ezechiæ, Nabuchodonosor, Petri, Raab) quem pariter pœnituisse, probat verbis Scripturæ, quibus Hieronymus vtebatur. Epiphanius [l] inter sanctos Patres, quos visit in limbo CHRISTVS post mortem, collocat: & Marcionem reprehendit [m], quòd impiè docuisset, Dominũ CHRISTVM descendisse in Infernũ vt saluaret Cain, & Core, & Datan, & Abiron, & Esau, & omnes gentes, quæ non nouerant DEVM Iudæorum: Abel autem, & Henoch, & Noë, & Abraham, & Isaac, & Iacob, Mosem item, Dauid ac Salomonem illic reliquisse, propterea quòd cognouerant DEVM Iudæorum esse creatorem, atque conditorem, & quòd officia ipsius fecerant, & non DEO inuisibili seipsos addixerant. Irenæus [n] testatur se accepisse à nescio quo, qui Apostolorum auditor fuerat, Salomonem sufficienter à Scriptura increpatum esse; per CHRISTI verò descensum ad inferos, vnà cum aliis Patribus remissam peccatorum accepisse. Hilarius [o] increpitum à DEO sicut Aaron & Dauid, ac plerosque alios, ob fidei meritum veniam obtinuisse. Ponit etiam exemplum Mosis, & Petri, qui omnes maximis, ac pulcherrimis bonitatis operibus gloriam sint cœlestis de se iudicij consecuti, non obstante sententia Psalmi: Non est qui faciat bonum, &c [p]. Nazianzenus [q] innuit eandem sententiam: vt fatentur aduersarij: Sed mihi non adeò videtur. Multò minùs Chrysostomus quem citat pro hac opinione Aluarus Pelagius [r]: quamuis alibi [s] dicat post concupiscentiam rerum secularium ad se Salomonem re-

a In cap. 43. Ezech. & 2. cont. Iouin. fat. et.
b Cap. 24. 32.
c In cap. 28. Ezech.
d Tomo 9.
e Epist. 22.
f Epist. 9. ad Saluinam.
g In Ps. 118. lit. 2. vers. 1. & lib. de Fide resurrect. vbi citat hũc librũ, & Præfat. in Lucã.
h 1. de Apolog. Dauid cap. 3.
i Lib. 2. Apolog. Dauid cap. 3.
k Cateche. 2.
l Oration. de CHRISTI sepul. & descen. ad Inferos.
m har. 42.
n Lib. 4. c. 45.
o In Ps. 52.
p Ps. 52. 2.
q Orat. 2. de Theolog.
r 2. de planc. Eccl. art. 45.
s Tom. 5. ser. cont. Concubin.

uerſum quaſi ex vmbroſa quadam abyſſo ad lumen veræ ſapientiæ reſpexiſſe,& ſublimem tunc illam & cœlis dignam emiſiſſe vocem,vanitas vanitatum,& omnia vanitas. Thaumaturgus in Paraphraſi ſecundi Capitis pręſentis Operis docet,execratum omnem vitam ſuam, quam in rebus vanis traduxerat, atque conſumpſerat terrenis laboribus intabeſcendo, & hinc inde ſæpiùs idem indicat. Bachiarius [a] æqualis Auguſtini,Ianuario perſuadet inter alia, vt monachum adulterum ad pœnitentiam admittere non dubitet:quoniam nec Salomon miſericordiæ cœleſtis extorris fuerit: nec obſtare quod nuſquam enim in Canone Scripturarum legamus pœnituiſſe, quia non ad faciem populi, ſed in ſecreto conſcientiæ, DEO teſte,pœnituit: denique quòd ſit veniam conſecutus, hinc effici, quoniam Scriptura ſepultum tradit inter Regum Iſraëlitarum corpora; quod tamen, inquit, alibi peccatoribus regibus abnegatum eſſe cognoſcimus, qui vſque in finem vitæ ſuæ in propoſiti peruerſitate manſerunt. Simili argumento Martinus Cantapetrenſis [b] vtitur,eidem ſententiæ adſtipulatus. Fulbertus,qui floruit ætate Bernardi,epiſtolam ſexageſimamquintam conſumit in hac re citans Bachiarium ,& pro contraria ſententia Bedam & Rabanum: ſed mihi videtur magis propendere in iſtam ſententiam:ſcribit enim cuidam trepidanti diuina iudicia, hortans vt in timore perſeueret, & diuino pareat præcepto.

Ticonius [c] eiuſdem temporis Auguſtiniani ſcriptor,tametſi Donatiſtarum errore nonnihil imbutus,quarta Regula è ſeptem,quæ eſt de promiſſis,& Lege, putat DEVM ſua pietate regnum cœleſte conceſſiſſe Salomoni, cùm terrenum, quoad vixit, nec abſciderit, nec abſtulerit. Vincentius Bellouacenſis [d] annuere videtur ſententiæ, quam Hieronymum retuliſſe diximus, de libro Eccleſiaſtis compoſito in pœnitentiæ ſignum. Eodem modo loquitur B.Thomas [e],& Bonauentura [f],& Hugo Cardinalis,& Carthuſianus aliique in Eccleſiaſtẽ [g],& his antiquior Caroli Magni præceptor Albinus:prætereà Petrus Comeſtor in Hiſtoria Scholaſtica [h] ex promiſſo quod DEVS fecit Dauid de ſtabiliendo throno filij, & quòd ei futurus eſſet in Patrem [i], coniicit ſalutem Salomonis. Aluarus Pelagius [k] Ambroſium ac Hieronymum, præter quem antè dixi, Chryſoſtomum (dicere debuit Bachiarium) atque Hebræos hac in re ſequitur. Sed ridicula ſunt quæ ex Hebræorum traditione commemorat, Salomonem pœnitentiæ nomine quinquies tractum per plateas Ieruſalẽ, & in templum à ſe ædificatum veniſſe, cum quinque virgis nudum. Sed cùm totidem legis periti verberare nollent eum, ab ipſo inuitati illum in ſe animaduertiſſe. Ioannes Ludouicus Viualdus [l] hæc eadem ſcribit à Hieronymo recitari Cõmentario in libros Machabæorum,quos non vidi, nec videri puto poſſe,cùm non extet. Abulenſis [m] auctorem eiuſdem rei citat Ambroſium,in quo nil extat eiuſmodi.Petrus de Natalibus [n],qui non dubitat referre Salomonem in catalogum Sanctorum,narrat idipſum vt Hebræorum traditionem, ſed virgas ſeptem numerat,& verba quæ ſunt de Dauid,ad Salomonem detorquet, veluti ab hoc dicta de ſeipſo. Dominus [o] purgauit peccata ipſius, &c. Hebræi quoque in precibus perſonam Salomonis interponunt, ſicut aliorum Sanctorum ſuorum. Gloſſa noua ad Caput XI. tertij Regum citat Bedam

ex

a Ep. de recipien. lapſis Tomo 3. Biblioth. Pat.

b 10. Hypotypoſe. reg. 25.

c Sunt hæ Regulæ apud Auguſtinũ 3. de Doctr. Chriſt. à ca. 31. & Iſidor. 1. de ſum. Bono c.25. Sed hoc quod recitauimus, extat apud Feuardẽ. cõ. hæreſ. lib.1.

d Specu. Hiſtoria. lib.2. cap.84.

e Opuſc.20. lib.3. de Regimin. Princip. cap.8.

f In Præfat. in Eccleſiaſten.

g In c.1. Eccleſiaſt.

h Ex 2. Reg. cap.7.

i Pſalm. 88.

k 2. de Planctu Eccleſ. art.45.

l In opere Regali Tract. de magnific. Salomonis. Parte 2.

m In 2. Reg. c.7. q. q. vlt.

n Lib.7. c.1.

o Eccleſiaſtici 47.13.

ex fragmentis in Prouerbia de raptatione per plateas Ierusalem & virgis. Non abhorret ab hac opinione de pœnitentia Salomonis quædam Glossa Decreti [a]. Paulus Burgensis [b] disertè hoc tuetur, volens promissa, quæ fecit DEVS Dauidi [c] super Salomone magis, ac præsertim intelligi de regno æterno, ac de beatitudine, quàm de bonis externis, ac regno temporali, cùm etiam nominatus sit Amabilis Domini [d], & orationem Dauid pro ipso exauditam, qua precabatur vt compleret DEVS quæ promittere dignatus erat [e]. Completam credi conueniat: & adeò, cùm alibi, tum in libro Ecclesiastici [f] laudetur, & sepultus dicatur cum patribus suis, atque quieuisse in pace, quæ, inquit, vt non ineruditè obseruant, de regibus Iuda impœnitentibus dici non solent. Ioannes Ludouicus Viualdus [g] quem pridem nominaui, ex professo fauet Salomoni, proferéq; nónullos ex citatis Auctoribus, præterea in libro de Salomone Ambrosium, Origenem in expositione Arcæ Noë, Leonem quodam sermone de Aduentu, Isidorum libro de Obitu Sanctorum, & Dantem [h] poëtam celebrem Italum. Sed Origenes ne verbum quidem de hac re, etsi ab aliis quoque citatur sermo de arca Noë. Leonis sermo non extat. Isidorus innuit oppositum. Dantes propendet, sed non absque dubitatione.

a 32.q.4.c. Salomon.
b In cap.7. lib.2.Reg.
c 2.Reg.7. 1.Paral.22. Psalm.18.
d 2 Reg.12.
e 2 Reg.7.
f Cap.47.
g In opere Regali de Salomo. Par.2.
h In comœd. paradisi cantu 11.

„ *La quinta luce, che tra noi piu bella,*
„ *Spira di tal amor che tutt'l mondo*
„ *Lagiu n'ha gola di saper nouella.*

Affert idem Auctor signa prædestinati Salomonis optimam institutionem in pietate, ac singularem sapientiæ diuinæ amorem: studium diuinorum verborum, ad quod tam enixè hortatur omnes: mundi contemptum, quem in isto saltem libro Ecclesiastis declarauit: religiosum cultum DEI, benignitatem & misericordiam.: postremò præcipua signa prædestinationis ex Canonistis. Præter priùs allatam glossam, consentit Finus Sandæus [i]: verùm quòd se audire scribit Hieronymum in Apologia vocare ipsum sanctum, atque affirmare id à Domino reuelatum, hoc quidem planè falsum teor, in alio Ambrosij vice positum Hieronymum suspicor. Ioannes Arboreus [k] confirmat quoque verbis libri Prouerbiorum [l], cùm ait Salomon de seipso sub aliena persona: [Visio, quam locutus est vir, cum quo est DEVS, & qui DEO secum morante confortatus, ait, Stultissimus sum virorum, & sapientia hominum non est mecum:] quasi velit innuere: Mecum est DEVS per plenitudinem sapientiæ: prætereà per plenitudinem potentiæ; agendo tamen pœnitentiam, vt ad se rediret suam agnoscendo culpam, dixit: Stultissimus sum virorum; quamuis crediderim me esse omnium sapientissimum: nulla est insanientium vecordia, & stultitia, quæ meæ, meísque maximis vitiis cùm in carnis petulantia, tum in Idolorum cultu cõferri possit; eundẽ locum eodẽ pacto Hebræi exponunt Lytano reste ibidẽ. Iacobus [m] de Valentia eiusdem sententiæ quã sequitur Auctorem citat præter Hieronymum, & Ambrosium, etiam Chrysostomum, omnésque Sãctissimi titulo Salomonẽ insignire. Neque Chrysostomus pro hac sentẽtia est, neque sanctissimũ Salomonem quisquã nominat, sed sanctum solus Ambrosius. Ioannes Picus Mirandula [n], dum pugnat pro salute Origenis, huc inclinat, & adducit Henrici [o] de Assia testimonium, non sequi, aliquem esse damnatum,

i In c.Ne imitaru de cõstit. num. 6. & de Præsump.c.1.n.1.
k 17. Theosophia c.10.
l Cap.30.1.2.
m Præfat. in Cant.
n In Apolog. quæst.13.q.7.
o Capit. 3. Genes.

quòd Scriptura de peccato meminerit, non de pœnitentia, ne idem cogamur fateri de Adam,& similibus.

Idem iudicium de Alphonso Ciaccono [a], dum Traiani animam liberat ex æternis pœnis: atque sententiam confirmat auctoritate B. Mechtildis, quę vixit anno 1300. Scribit verò illa ad hunc modum. Rogata à quodam fratre, Dominum in oratione requisiui, vbinam essent animæ Samsonis, Salomonis, Origenis, & Traiani? Cui Dominus. Quid pietas mea cum anima Samsonis egerit, volo esse ignotum, vt homines se de inimicis suis vlcisci ampliùs pertimescant: Quid misericordia mea cum anima Salomonis fecerit, volo homines latere, quatenus carnalia peccata ab omnibus magis deuitentur: Quid verò benignitas mea cum anima Origenis effecerit, volo esse absconditum, vt nullus in scientia sua confidens audeat eleuari: Quid verò de anima Traiani liberalitas mea iusserit, volo homines ignorare, quatenus fides Catholica in hoc magis extollatur; quia hic licèt omnibus polleret virtutibus, Christiana tamen fide, ac baptismo caruit. Hactenùs Reuelatio. Quæ indicat misericordiam DEI erga Salomonem. Quamuis autem de salute Adam ex libro Sapientiæ [b] Augustinus [c] probat, qui de peccato scripsit Moyses [d], de pœnitentia verbum non facit, sicut is qui peccatum Gedeon, & Samson, pœnitentiam non item narrauit. Sed in Epistola ad Hebræos Apostolus de his duobus satis indicat [e]. Et potuit alius aliquis Veteris auctor Testamenti scripsisse, verbi gratia Nathan, Addo, Ahias, qui res Salomonis prosecuti sunt [f]. Priusquam etiam pro canonico Sapientiæ liber haberetur, quidam ex citatis opinionem istam sequebantur, de Salomone, iudicantes non obstare quòd eius pœnitentiam canonicus liber non contineret, cùm nec Adam, cuius sibi tamen salutem persuadebant. In eadem sententia prætereà est Cosmas Damianus [g], & Martinus Delrius noster [h], & Fräciscus Georgius Venetus [i], & Ludouicus Soto maior [k], & Genebrardus [l], & Maldonatus [m]. Sed & in m.s. Vaticano Amodæi Franciscani legitur ipsum ab Angelo super hac quæstione idem responsum tulisse: cur verò post obitum perdurassent idola, causam Angelum reiecisse in vxores, quæ quod fieri Salomon testamento diligenter præceperat, illæ omni ope impediuerint, quemadmodum Manassis peccatum extat in libris Regum, pœnitentia in Paralipom [n].

In contraria seueriore sententia conceptis & claris verbis ex antiquis Patribus sunt perpauci, imò nulli, hoc est, quibus exprimant Salomonis infœlicem exitum, vel negent pœnituisse post peccata. Tertullianus [o] scribit quòd reiectus est, iam à mulieribus alienis possessus, & Idolis Moabitarum, & Sidoniorum mancipatus: & iram DEI accessisse post luxuriam, & Idololatriam [p]: amisisse gloriam, quam in DEO habuerat, per mulieres in Idololatriam vsque pertractum [q]. Cyprianus [r] illum, vt & Saülem, aliósque multos, quamdiu in viis Domini ambulauerunt, datam sibi gratiam tenere potuisse, recedente ab iis disciplina dominica, recessisse & gratiam, excitasseq; ipsi Dominum Satan. Atqui vtriusque Interpres Pamelius [s] indefinitam litem ab iis relictam notat, an posteà iterum per pœnitentiam in gratiam cum DEO Salomon receptus sit. Augustinus [t] quandoque dicit, quòd bonis initiis malos exitus habuit: quòd à DEO reprobatus [u]: sed exitus

a Tract. de Traiano liberato.
b Cap. 10.
c Epist. 99.
d Gen. 3.
e Ad Hebr. 11.
f 2. Paral. 9.
g Præfat. in Cant.
h Præfat. in Cant.
i In problem. script. tom. 5. sectione 1. proble. 78. & 98.
k In Cant. præfat.
l In chro. sua & in chron. Hebr.
m In Matt. c. 1. vers. 10.
n Lib. 2. 23.
o 2. cōt. Marcion. cap. 23.
p Tertul. 3. cont. Marcio. cap. 20.
q 5. cōt. Marcio. c. 9. quem etiam lege de Præscrip. c. 3.
r Lib. 1. ep. 5. vel ep. 7. lib. de Vnit. Eccl. longè post medium.
s In Tertull. 2. cont. Marcio. cap. 23.
t 17. de Ciuit. cap. 20. & 3. de Doct. Christ. c. 21.
u In Psalmo 126. circa titulum.

is possunt intelligi peccata; quæ grandior commisit; reprobatio verò separatio regni, seu diuisio [a]: maximè cùm casum eius comparet cum casu Adami; vel cùm dicat reprobatum à DEO, & cecidisse, ne velle videatur ideò cecidisse, quia reprobatus est, erit reprobatio non æterna, sed temporaria, quandiu nimirum qui cecidit, iacuit. Ex pœna post mortem secuta, hoc est, ex regni scissione, nihil sequitur: nam post remissionem peccati sæpè pœna repetitur: sic Dauid quamuis pœnitentis infantulus mortuus est[b]. Docet quidem Augustinus [c], nihil Scripturam de pœnitentia eius, vel indulgentia DEI omnino commemorare: tamen nec etiam asserit ab eâdem Scriptura damnationem eius exprimi; & argumentum ex auctoritate negante ductum, infirmum est. Hieronymus [d], ipse, qui priori sententiæ ideò fauet, nonnunquam valde exaggerat peccatum Salomonis, eúmque ... Idida, id est, amabili [e] Domini, amatorem mulierum nominatum dicit. Isidorus [f] imitatus Augustinum, Salomonis principia bona, nouissima mala tradit, & sapientiam perdidisse, atque in profundum Idololatriæ flenda ruina demersum. Quanquam alius creditur auctor libri de Vita, & Obitu sanctorum, in quo est id, quod modo recitatum est. Basilius [g], Iustinus [h], Irenæus [i], Origenes [k], aliíque prætereà non pauci agnoscunt insipientissimam sene mulierum amore capto idololatriam. Eodem pacto intelligi posset Chrysostomus, quando ait cecidisse in profundum [l], & barathrum malitiæ [m], & commeritum mille mortes, & cùm nesciret pœnitentiam, perdidisse gratiam, nempe cùm diu nesciret, & differret: item Theodoretus [n], qui comparat Salomonem cum Saüle, qui gratia priuatus est DEI, & cum Iudæis, qui sunt modò prophetis destituti. Solent nimirum hi, & alij Patres, ut doceant quæ Iudæi de Salomone prædicta volunt, non de illo intelligi, sed de CHRISTO, vt quæ sunt in Psalmo 71. vel ad inculcandum humilitatis documentum, Salomonis casum proponere cum exaggeratione. Facit id quoque Ambrosius [o]; vt demonstret non esse vel Messiam, vel DEUM. Bernardus [p] ait, si Salomon perseuerasset, sapientiam amissurum non fuisse, sicut & Samson, fortitudinem. Sed non sequitur, pœnitentiam non egisse; & de Samsonis salute vix potest dubitari, cùm ponatur in catalogo sanctorum ab Apostolo [q]. Cyrillus Alexandrinus [r] respondens Apostatæ neganti Salomonem sapientem vocari oportere, vel Deos à nobis, quod ille fecit, colendos; negat ipse connumerandum inter Prophetas (qui nimirum sancti habentur omnes quotquot extant in Canone Scripturarum) aut Apostolos, aut Euangelistas: peccatum quoque eius reprehensum à DEO, & regni eius discisione punitum: tamen propter ea, quæ scripsit, sapientem dici (dicere potuit etiam prophetam, provt hunc sanctum quoque esse non est necesse.) Verùm inde tantùm fit, Salomonis obscuram esse pœnitentiam, ita vt sanctus canonicè censeri non possit. Theodoretus [s] peccatum eius exaggerat, propter quod spoliatus sit cura, & prouidentia DEI circa regnum: de impœnitentia, vel damnatione non agit. Eucherius [t] verbis vtens Augustini [u] tradit solùm, Scripturam nihil de pœnitentia eius, vel in eum indulgentia DEI omnino commemorare. Idem prorsus habet Angelomus [x], & Beda [y], qui etiam dicit, quod Salomon nunquam perfectè pœnituit, quia Idola quæ ædificauerat, non deleuit. Eadem sunt verba Rabani,

a 3.Reg.12.
b 2.Reg.12.
c Lib.22.cont. Faust.c.88.
d Ep.132.ad Vitalem, & 2.cont.Iouin.
e 2.Reg.12.
f Lib.de vita, & obitu Sancto.c.34.
g Ep.ad Chilonem.
h Cont.Tryphonem.
i Lib.4.c.45.
k Hom.20. in Num.
l Hom.68.in Matth.
m Hom.40. & 66.& 80. ad popu.Antioche. & ep. ad Theodo. lapsum.
n In cap.11. epist. ad Roman.
o 2.Apol. Dauid cap.4. & in 1.cap.3.
p Epist.129.
q Hebr.11.
r 7. cont.Iulianum.
s In 3.Reg. quæst.35.
t In 3.Reg.capite vlt.
u 22.contra Faustum, capite 88.
x In 3.Reg. ca.11.& 12. lib.4.c.23.
y Tom 8.q.in 3.Reg.c.6.& Tom.4. q. in lib.Reg.c.29.

bani,& Glossæ Ordinariæ [a]. Apud Gregorium nil aliud reperitur, quàm luxuria,& perfidia, id est, idololatria Salomonis, & quòd in sapientia non perseuerauerit[b] Bernardi verba sunt [c]: Sapiens Dauid, sapientior Salomon fuit: sed blandientibus nimis secundis rebus alter ex parte, alter ex toto desipuit. Ex his qui sunt adhuc allati, soli ij magis perspicuè loquuntur, qui negant perfectam pœnitentiam, vel hanc illum nescisse. Sed forsitan de eo tempore loquuntur, quo Diaboli, mulierúmque pedicis intricatus erat, etiam si ante vitæ exitum resipuerit, tali tempore, quo non licuit ipsi vel ob populi peruicaciam destruere Idola; quo pacto nec Manasses destruxit, de cuius pœnitentia constat, nec Ezechias rex pius, nec Asa, nec Iosaphat, nec Ioas, nec Amasias, nec Azarias. Iosephum [d] proferunt patronum sententiæ. Verùm non opinor dissentit ab Hebræis contrarium sentientibus, vt diximus; solùm quod alij multi; scribit indignum rebus anteà gestis vitæ exitum habuisse. Omnium apertissimè damnationem astruunt Lyranus [e], & Abulensis [f], & ex recentioribus Andreas Vega [g], cuius violenta videtur explicatio, vt Ambrosius sanctum vocet pro eo solùm tempore quo erat in gratia DEI priùs quàm peccaret. Idem sentit Bellarminus [h], & B. Ioannes Capistranus [i]: sed argumento vtitur nimis tropologico ex liliis quæ CHRISTVS prætulit gloriæ Salomonis [k] in vestibus. Rupertus [l] innuit eandem sententiam, dum ait: Etsi laudatus est Salomon quòd sapientiam petierit, reprehensionem tamen meruisse, quòd non dies æternos, summúmque bonum; & ideò in nocte sapientiam, & per somnium accepisse, quasi non perseueraturum. Quod vltimum ex Gregorio [m] videtur transcripsisse. Gerson [n] item magis inclinat propter communem illam rationem, quia Scriptura non meminit pœnitentiæ ipsius, aitque Doctores dubitare, quòd nulla satisfactio pro peccatis memoretur. Pererius [o] in Epistolam ad Romanos idem apertè tuetur. Eandem ex professo tuentur sententiam Ioannes Cognatus [p]. Ex Patribus Prosper disertè dicit elatum in senio fornicatum mente & corpore, ac Domino ipsum deserente malè obiisse; metuendum posteris exemplum relinquendo, ne fœlicitate huius vitæ turbati CHRISTVM deserant, qui est suorum æterna fœlicitas.

Equidem sentio satius esse, Spiritum ponderatori DEO permittere iudicium, vel expectare donec intremus in sanctuarium eius, nihílque definitè de re adeò obscura, incerta, parum necessaria pronuntiare. Id certum est, rem esse dubiam, quod vtriusque sententiæ Auctores negare non possunt: quidam verò ita dubitant, neutram vt in partem inclinare velint, sicut Hugo [q] de S. Victore, Hostiensis [r], Panormitanus [s], Innocentius [t], Antonius de Butrio [u], Alexander de Neuo, & Ioannes Imola, & Zabarella [x], Archidiaconus [y], Turrecremata [z], & Hugo Canonista [a], & Ioannes Montolonus [b], & Simancas [c], & Henriques [d], & Barradius [e], quem reperi postquam hæc notassem, præ aliis accuratiùs quæstionem præsentem disputasse, & Feuardentius [f], & Pamelius [g], Alphonsus Villegas [h], qui narrat, Toleti iussu Petri Tenorij Archiepiscopi, in Sacello, vbi pictus est Infernus,

a In 3. Reg. cap. 11.
b 8. Moral. c. 17. & lib. 2. c. 2. & lib. 12. c. 12. vel 13.
c 2. de considera. c. 12.
d 8. Antiq. cap. 2. vel 7.
e 2. Reg. 7. & Prou. 30.
f 3. Reg. 11. quæst. vlt.
g 12. in Conc. Trid. cap. 2.
h Libro 1. de verbo DEI, c. 5. heres. 6.
i Lib. de Auctoritate Papæ.
k Matth. 6. 29.
l 5. de Trinit. cap. 2.
m 2. Moral. cap. 2.
n 4. p. serm. cont. Romantiū de Rosa.
o Capite 8. quæst. 27.
p De prosp. & exitu Salom. cap. 18. & seq.
q Hom. 5. in Eccles.
r Cap. Ne innitaris de cōstitut.
s Ibidem.
t Ibidem.
u Ibidem.
x Omnes ibidem.
y Cap. Salomon 32. q. 4.
z Ibidem.
a Ibidem.
b In Promptu. Iuris ver. Salomon. lit. s.
c In Cathol. in Tit. Tit 30. numer. 6.
d Sum. Theol. moral. lib. 9. cap. 16. num. 3. lit. s. & t.
e Harmo. Euang. lib. 5. capite 9.
f Lib. 1. cont. heres. inter Opera Castro.
g In Tertul. loco suprà citato.
h In flore Sanct.

& Para

& Paradisus, Salomonis partem intra illum, & partem intra hunc locatam. Benignior mihi pars vel hoc nomine, quia benignior, magis placet, tam multis fulta Doctorum suffragiis, qui rem etiam ex instituto perpendunt, ac probant, quod qui pro contraria referuntur sententia non faciunt. Cùm respondisset adultera CHRISTO, se à nemine condemnatam [a], nec ego, ait, te condemno [b]. Sic ego quem non condemnant plures, nolo condemnare. Et quemadmodum CHRISTVM non condemnare, fuit absoluere; ita quod in me est, Salomonem absoluo. a Ioan. 8. 11. b Ibidem.

Argumenta ex ratione posita nulla me magnopere mouent, & eorum infirmitatem ingenuè sum fassus, dum obiter illa ponerem cum testimonio Auctorum, quos sequor. Quæ causa est, cur patiar etiam præteriri, quod vrgent nonnulli, ambulasse Iudæos, testimonio Scripturæ, in viis Dauid, & Salomonis [c] annis tantùm tribus, quasi approbentur viæ ipsius post mortem: hoc enim rectè intelligitur de tempore, quo nondum peccauerat. Deinde pollicitatio DEI, quod à Salomone non auferret misericordiam, sicut à Saüle [d], quem amouit à facie sua; vel de regno temporali exponi potest, vel de spirituali Salomone CHRISTO, vt placuit Augustino [e], aliísque. Adhæc quia Salomon tam scripsit sapienter, ac diuinitùs multa; CHRISTI verò quoque typus multis in rebus adeò fuit expressus, non persuadeor Salomonis salutem vt credam. Contigit enim quibusdam Prophetis, vt essent improbi, qualis Balaam, Caiphas, &c. & CHRISTVM adumbrauerunt etiam non probi. c 2. Paral. 11. 17. d 2. Paral. 7. 15. e 17 de Ciuita. DEI, c. 8.

CAPVT TERTIVM.

Quo tempore Salomon librum istum composuerit.

HIERONYMVS Pachiarius, Cyrillus Hierosolymitanus, alíique nonnulli, qui vt priore Capite vidimus, pœnitentiam Salomonis deducunt ex quibusdam testimoniis libri Prouerbiorum, & huius ipsius, multóque magis ex toto isto libro, quem ille vt vadem ac testem pœnitentiæ composuerit, sicut idem Hieronymus de sententia Hebræorum retulit, asserunt, postquam pœnituit Salomonem, editum esse hunc librum, & quidem loco vltimo. Sunt qui saltem contendant, nonnisi cùm esset in gratia, seu antequam peccaret, seu post exactam pœnitentiam. Neutri conuincunt, non posteriores, quoniam vt prædixi, gratia sanctificante destitutus, gratis datam potest habere. Nec priores, quia his in libris varias personas induit, neque opus est, vt in sua persona loquatur, quando pœnitentis ritu loquitur, aut si de se ipso loquitur, se ipsum antè etiam quàm caderet considerabat, qualis non quidem erat, sed esse poterat. In historia Regum [f], atque in Ecclesiastico [g], & apud Iosephum [h], dum Salomonis recensentur acta, priùs libri, quàm amores eius narrantur; hoc libro Salomon ipse [i] sapientiã perseuerasse secum testis est. Credibile verò non fit, sapientiæ cœlestis lumen cum tanta cordis deprauatione habitauisse, qua sequeretur deos alienos [k], & ab animo tam molli, & mulieroso tam f 3. Reg. 4. 33. cap. 11. 1. g Cap. 47. 17. h 8. Antiq. cap. 2. vel 7. i Cap. 2. 9. k 3. Regum 11. 4.

B graues

graues seuerásque sententias prodire potuisse. Postremò Capite 2 [a]. istius eiusdem libri enumerat delicias omnes, palatia, piscinas, pomaria, seruos, ancillas, cantica, modulationes, vasa aurea, argenteáque, & huius generis alia permulta, de grege autem tot vxorum, & concubinarum, quæ erant præcipuæ deliciæ,& à quibus solis tot emolliri ac deprauari tanta sapientia & gratia præditum poterat, prorsus non meminit, etsi secus nonnullis videatur,vt dicemus.

a Vers.4. & seq.

Res incerta ex ordine narrationis,quæ aliquando maximè in sacris litteris,prolepses habet atque anacephaleóses,anticipationes atque recapitulationes. Est quoque non nemo, qui Canticum Canticorum postremum Salomonis adhuc innocentis opus putet, velut maturioris viri, exercitati, ab animi perturbationibus penitùs purgati; ac veluti defecati. Fauent Canticorum expositores Origenes, Nyssenus, Theodoretus, Gregorius, Augustinus,Anselmus,Ricardus de S.Victore, & alij, necnon quotquot hunc librum commentati sunt,atque Ambrosius [b],& Basilius [c],quando annotant in libris certis Salomonis,Prouerbiis,Ecclesiaste, Canticis,quandam quasi scalam diuinæ sapientiæ sublimem.Nam,inquiunt,liber Prouerbiorum ceu pueros adhuc allicit ad honestatem, pulchritudine præmiorum constantium bonis fortunæ; idcircò ab ea indulgentia vocatus est auctor nomine Idida,hoc est; Amabilis: Deinde Ecclesiastes,Hebraicè Coheleth,omissis blanditiis, adultos, robustósque prouocat ad huiusmodi rerum despicientiam,proposita rerum vanitate. Postremò illum, qui à morali cognitione fit progressus ad naturalem,Canticum promouet ad mysticam, & ad speculationem diuiniorem siue metaphysicam DEI contemplationem, vbi conquiescamus intima pace: Vnde tertium nomen Auctori, vt Pacificus appelletur. Hic est status hominum triplex, Incipientium, Proficientium, Perfectorum.Hæc via tridui,ad egrediendum ex Ægypto sacrificij causa [d]: hoc triplex Pascha in Ægypto [e]:in deserto [f]:in Galgalis trans Iordanem [g]; Triplex funiculus, qui difficilè rumpitur [h]: triplex osculum, pedum, manuum,oris. Lege Hugonem Cardinalem. Primi libri titulus, ait Hieronymus,vocat Salomonem,filium Dauid, regem Israël:secundi, filium Dauid, regem Hierusalē:In tertio nō dicitur rex, vel filius Dauid,quia plurimi sunt rudes,pauciores metropolitæ: rari qui superna tantùm desiderent:propter primos ac secundos paterna dignitas, regníque proprij auctoritas indicatur: perfectis quia non timore eruditur discipulus, sed amore filius, proprium nomen sufficit, & æqualis magister est,& nescit se esse regem. Qua etiam de causa obseruatum est,nullum toto Canticorum libro DEI nomen exprimi ex iis quæ possunt timorem incutere, sed nomina omnia amoris. Ricardus triplicem illum statum,& scientiarum adaptat tribus Patriarchis, Abraham,Isaac, Iacob. Primus,obediens fuit:secundus, puteos fodit: tertius scalam,& in ea ANGELOS, vidit. Prior eam comparationem posuerat Ambrosius [i]: atque cum triplici puteo abundantiæ [k] seu latitudinis,& visionis [l],& iuramenti [m]. Alij huc accommodant antiqui tabernaculi tres partes, Vestibulum, Aulam, Penetrale. Cassianus [n] triplicem abrenunciationem iniunctam Abrahæ [o],diuitiarum,vitiorum ac morum,& vt amentur inuisibilia. Fateor hunc censeri posse magis ordinem librorum inter se iuxta

b Libro de Isaac c.4. & in Psal.36.in Titulo, & in Ps 118. versu 1. & Præfat.in Lucā.
c Homilia in principiū Prouerbiorum.
d Exo.8.27.
e Exod.12.1. & seq.
f Num.9.3.
g Iosue 5.10.
h Eccl.4.12.
i Præf. in Lucam, & lib. de Isaac.c.4.
k Gen.26.33.
l Gen.16.14.
m Genes.21. 31.32.
n Coll.3.c.6.
o Gen.12.1.

iuxta doctrinæ rationem, quàm temporis, & Hebræi censent cùm esset Salomon adolescens, & necdum rex, Cantica fudisse: Prouerbia grandem natu: Ecclesiasten in ætate senili. Videntur insinuare, immò id asseuerant eorum nonnulli, canere Salomonem in Canticis laudes vxoris suæ filiæ Pharaonis: quod meritò confutat Philastrius [a], & Iacobus de Valentia [b], necnó, vel hac in re præter morem castus Beza [c], qui hoc nomine Castalionem castigat, & paulò minoré meretur reprehensioné Theodorus Mopsuestienfis, cuncta referens ad nuptias profanas; quod faciunt item Anabaptistæ. Cosmas Damianus [d] Hortolanus arbitratur; à Salomone sene pœnitente Cantica loco vltimo composita, cùm se repurgandum Spiritui Sapientiæ præbuisset, & expiandum, vt dignum DEI templum efficeretur. S. Bernardus [e] attendit alium ordinem tropologicum, secundùm quem primus est liber Ecclesiastis, in eo enim pellitur vanus amor mundi: in Prouerbiis superfluus amor sui: in Canticis præscribitur castus amor DEI. In primo dissuadetur vanitas mundi: In secundo, mores informantur: In tertio est perfectio, & consummatio. Ex ordine, quo disponuntur libri in Bibliis, non potest argumentum certum sumi de ordine temporis, quo scripti sint libri Salomonis, vt patet ex aliis, in quibus non respondet collocationis ordo temporis ordini, vt libro Iob, & similibus, & de Psalmis docet Cassiodorus [f], Ioãnes Picus [g], Petrus Bongus [h], verbi gratia, tertius deberet esse post 50. & 51. antè: siquidem in tertio agitur de persecutione Absalonis, quæ contigit post peccatum Dauid, eiúsque pœnitentiam: In 51. de proditione Doëg Syri, quæ longè antecessit idem peccatum Dauid. Vnde censentur Interpretes Septuaginta digessisse Psalmorum ordinem non sine mysterio, cùm apud Hebræos absque ordine reperirentur.

a De Hæres. cap.
b Præfat. in Cant.
c Præfat. in Iosue.
d Præfat. in Cant.
e Serm. 1. in Cant.
f In Ps. 26.
g In Apolog.
h Lib. de Mysterior. Numerorum de Binario.

CAPVT QVARTVM.

De Titulo.

ECCLESIASTES Græcè Ἐκκλησιαστὴς, Hebraicè קהלת Coheleth, Titulus libri est, quia ipsemet Auctor initio libri sic librum nominauit, inquit Athanasius [i]. Duplex tituli ratio passim ab Interpretibus assignatur: vel quòd anima Salomonis (est enim participium Hebræum fœminini generis.) scientias in se omnes congregasset, ac sibi comparasset, aut potiùs collectas in eius DEVS sinum coniecisset: vel quia populum vocabat in concionem, vt de rebus grauibus haberet sermonem ad illum, non ad vnum aliquem duntaxat, ita nominatim citatus Athanasius, & Salonius. Gregorius [k], Bonauentura [l], & alij tertiam veluti causam reddunt, quia induit hoc libro Salomon varias personas, nec ex sua duntaxat loquitur. Iacobus de Valentia [m] ad primam causam existimat pertinere verba Capitis trigesimi Prouerbiorum: Verba congregantis, filij vomentis. Quasi dicat quod priùs congregauit ab aliis, siue à SPIRITV sancto sententias, quas intendit dicere, & posteà euomuit, & manifestauit, & eructauit eas, quia omnia illa congre-

i In Synopsi.
k Dial. c. 4.
l Præfat. in Eccles.
m Præfat. in Cantica.

gauerat ex dictis Patriarcharum, & maximè ex libro Psalmorum Dauid patris sui. Quanquam [a] aliis videtur, non esse parabolas Capitis trigesimi Salomonis, sed Agur filij Iache, quæ nomina habet textus Græcus, vt propria. Idem sub finem istius Libri significat Salomon, quando repetens primam Libri sententiam: VANITAS vanitatum, &c. ait: Cúmque [b] esset sapientissimus Ecclesiastes, docuit populum, & enarrauit quæ fecerat, & inuestigans composuit parabolas multas: quæsiuit verba vtilia, & conscripsit sermones rectissimos, ac veritate plenos. Verba sapientum sicut stimuli, & quasi claui in altum defixi, quæ per magistrorum consilium data sunt à pastore vno. Quartò Titelmannus obseruat Concionatoris in eo Salomonem partes exequi, quoniam statim à principio thema proponit: (VANITAS vanitatum, &c.) idipsum subinde repetens & inculcans in sermonis progressu, & circa illud pertexens totum sermonem, & quamuis, quod peritus concionator facit, digrediatur nonnunquam ad alia, eodem recurrit tamen, diligenter ac particulatim demonstrans veritatem primæ propositionis, quam sic bene probatam, vt conclusionem ad extremum, & clausulam reponit. Præthereà, falsa quæ obstant argumento proposito refellit, veritatem confirmat, damnat vitia, virtutes laudat, prædicat d[illegible]mum, instat opportunè, importunè, arguit, obsecrat, increpat, prout Ephesinum Ecclesiasten Timotheum Paulus [c] vt faciat, obtestatur.

a Vt Iansenio & Rodolpho Bayno. in c. illud 30. Prouerb.

b Ecclesi. 12. quæst. 10.11.

c 2. Tim. 4. 2.

Caietanus magis angustam nominis rationem dat à vanis, atque rationibus vanitatis, quas hîc collegerit. Quinto loco Olympiodorus eo nomine significari notat, in Ecclesia DEI verba Sapientiæ custodiri. Et sanè ita est. Semper enim viguit ab initio Mundi Ecclesia propter hanc vniuersalitatem quoque temporum Catholica, nec extra illam vera, solidáque sapientia reperitur: & CHRISTVS tanquam verus Ecclesiastes, ex omnibus gentibus populísque duobus, ait ille idem Pater, vnam sibi fecit Ecclesiam, quam dicere possumus sextam, quæ est etiam Nysseni, & Hieronymi. Septima est eiusdem Nysseni, quòd quamuis in Ecclesia legantur aliæ Scripturæ: sed nulla tam vtilis: nec enim Ecclesiam adeò curare bella, principes gentium, vrbium conditores, coloniarum ac regnorum principia, matrimonia: hîc explicari, quæ ad solam ciuitatis Ecclesiæ pertinent administrationem, hoc est, per quæ quis rectè & ex virtute vitam instituat. Insinuat eandem rationem Athanasius [d], dum ait, quæ sunt SPIRITVS hoc libro tradi: Ego Dominus DEVS tuus, docens te vtilia, inquit ipsemet DEVS apud Esaiam [e].

d In Synopsi.

e Cap. 48. 17.

Qui naturalium rerum hoc in libro tractationem contineri potiùs, quàm moralium volunt, vt præcedente Capite vidimus, non satis video quàm aptè nomen Ecclesiastis interpretentur pro Concionatore, cuius profectò est, res potiùs morales persequi, vtpote populo maximè accommodatas, magísque necessarias: quàm naturales.

Sed quid titulus libri Ecclesiastici differt ab Ecclesiaste? Libro illi eum titulum Latini fecerunt, Græcè namque, quo tantùm idiomate prætereà scriptus extat, inscribitur, (Σοφία Ἰησοῦ υἱοῦ Σιρὰχ, Sapientia IESV filij Sirach) Hebraicè verò testis est Hieronymus [f] titulum legisse משלי *Misle* Prouerbia. Ad imitationem, inquit Iansenius [g], & simul distinctionem Libri

f Præfat. 115.

g Procem. in Ecclesiasticum.

ti Salomonis, qui Ecclesiastes dicitur, eo modo vocatus est liber Ecclesiastici, quòd Ecclesiæ ædificandæ plurimùm vtilis sit, sicut & à Græcis cognominatus est Πανάρετος [a], quòd omnium virtutum, & morum doctrinam ontineat. Alius huic Libro titulus à nonnullis assignatur, vt meminit Georgius Ederus [b], videlicet SOLILOQVIVM SALOMONIS, quoiam solus in eo loquatur, nunc in persona sapientis, nunc in persona stul-. Est autem notandum, quia Salomon sapientiæ laude excelluit, eáque in mni libro eius insigniter enitescit; sicut absolutè Sapientis nomine solet xprimi, Libros quoque singulos titulo Sapientiæ consuesse nuncupari, uamuis vnus propriè sit, qui SAPIENTIA vocatur, incertum an à Saomone compositus. Hoc pacto non solùm in Ecclesiastico officio loquiıur, cùm recitamus sacras lectiones ex aliquo Salomonis Libro, & Proerbiorum, &c. aut etiam ex Libro Ecclesiastici, quem constat non esse criptum à Salomone; verùm etiam vetusti quidam Patres, qui & propter militudinem styli, vt Augustinus [c] ait, præter Ecclesiasten, Cantica, Proerbia, tanquam Salomonis Opera, citant Ecclesiasticum, Sapientiámque. Cyprianus [d] quod est in Ecclesiastico, citat vt Sapientiam Salomonis, necon Hieronymus [e]; & quod est in Ecclesiaste Gregorius [f]. Fit quoque pleımque, vt siue memoriæ lapsu, siue nominum similitudine quidam pro cclesiaste citent Ecclesiasticum, ac vice versa: & potuit errori dedisse an.m ratio scribendi per compendium quæ liberum facit vt Ecclesiast. muti- scriptum modò Ecclesiastem, modò quis exprimat Ecclesiasticum. Imò eperio qui pro vno alium citent librum, pro Ecclesiaste Prouerbia. Sic uidem Origenes [g] sententiam profert quæ est huius libri capite decimo; spiritus potestatem habentis, &c. tanquam ex Prouerbiis. Adde vnum ex rincipibus membris, in quibus Scripturæ Libri diuiduntur, esse, vt quidam icantur Sapientiales; etsi etiam aut inter parænetіcos, aut hagiographos, ut poëticos Liber iste censeatur..

Postremò circa nomen Hebræum קהלת *coheleth* generis fœminini, bserua, solere Hebræos huius generis nominibus pro masculinis vti ad exrimendam magis rei præstantiam, & elegantiam, ita vt Concionatricem alomon vocare se videatur, vt significet elegantem Concionatorem. Hoc ıodo, quod legimus in Psalmo [h]: DOMINVS dabit, verbum euangeliantibus Hebraicè est in genere fœminino: המשברות *hammisberoth*, vt enotetur, DEVM missurum excellentissimos Euangelij Prædicatores. Id uidem placet Riberæ [i], quamuis aliis aliud, qui etiam exponit eodem sen-u quod est apud Aggæum [k]: Nuncius Domini de nunciis Domini, vbi Hebraicè est fœmin. במלאכות *bemlachoth*. Lege quæ dicimus Capite VII.

a *Hiero. sup.*
b *Oecon. Biblio. lib. 2.*
c *17. de Ciuit. Dei, c. 20.*
d *Libro 3. ad Quirinum, capite 20. & 53. & 56.*
e *1. cont. Pelagianos.*
f *In Psal. 4. Pœnit.*
g *Hom. 3. in Cant.*
h *Ps. 67. 13.*
i *In cap. 1. Agg. nũ. 22.*
k *Cap. 1. 13.*

CAPVT QVINTVM.

Argumentum Libri.

X dictis de Libri titulo satis colligi possunt quæ pertinent ad argumentum, necnon ex iis, quæ disputata sunt Capite III, Tradunt ceteri Patres cum Origene [l], & Basilio [m], naturalem disci-

l *Prologo in Cantica.*
m *Hõ. in prin cip. Prouerb.*

plinam hîc tradi, simul tamen inania ac vana ab vtilibus necessariísque secerni, monendo relinquendam vanitatem, & vtilia honestáque sectanda, vt timeatur DEVS, eiúsque mandatis pareatur. Itaque studium scientiarum nominatim exploditur Capite primo: Appetitus deliciarum, Capite secundo: Desiderium longioris vitæ, Capite tertio: Ambitio dominationis, Capite quarto, & quinto: Cupiditas diuitiarum, Capitis quinti posteriore parte, & Capite sexto. Ars diuinandi, seu præcognitio futurorum, Capite septimo: Venatio laudis ac famæ, Capite octauo: Sectatio fortunæ, in medio Capitis octaui, & Capitis noni. Robur corporis, in cap. noni parte altera atque Capite decimo: Species floridæ iuuentutis, Capite vndecimo, & duodecimo. Lege Ederum[a], Villauicentium,[b] Canum[c], Salmeronem[d]. Bonauentura sentit, materiam huius libri esse Vanitatem, seu res, prout de his demõstratur vanitas, veluti quædam earũ passio: eáque triplex, Naturæ, Culpæ, Miseriȩ. Occurrit etiam argumento, quo suadetur de vanitate scientiam esse non posse. Hugo Cardinalis post Hugonem Victorinum, Vanitatem, Operis huius subiectum distinguit in mutabilitatis omnis creaturæ, curiositatis rationalis, mortalitatis animalium, siue naturalis culpabilis, pœnalis, siue eius, quæ est quædam causa peccati, alterius quæ peccatum, tertiæ, quæ pœna: eius quæ in his, quæ propter homines sunt, quæ ab hominibus facta, quæ in hominibus. Distinctè quoque numerari refutatæ Libro isto vanitates decem possent. In capite primo immoderatum sciendi studium: In secundo, appetitio deliciarum: In tertio, vitæ longioris desiderium: In quarto, & quinto, ambitio dominij, dignitatísque: In parte quinti, & in sexto toto, Cupiditas diuitiarum: In septimo, diuinandi ars ac præscientia futurorum: In octauo, venatio laudis, & famæ: In nono, fortunæ consectatio: In parte noni, & in decimo toto, corporis robur: In vndecimo, & duodecimo, specimen ætatis floridæ.

a 2. Oeconõ. Bibli.
b 2. de Ratione studio. capite 16.
c 9. de locis theol. c. vlt.
d Tomo 1. Prolegom. 9. Quinquag. 1. Cant. 23.

Moralissima sunt hæc, negari non potest, si spectentur in se, ac per se; tractandi verò ratio physica magis. Nam, vt ait Hugo Victorinus[e], monens non esse multùm hoc in Opere laborandum perquirendis tropologiis, & mysticis Allegoriarum sensibus; Auctor non tam moribus instruendis, vel mysteriis enarrandis intendit, quàm vt cor humanum ad rerum humanarum contemptum manifesta rationum veritate, atque exhortatione vehementi commoueat. Fatetur tamen Hugo inseri nonnulla mystica, & iuxta spiritualem sensum intelligenda. Iacobus de Valentia[f] contendit esse quoque Librum propheticum, continentem mysteria de CHRISTO, & Ecclesia. Augustinus[g] absolutè docet, Salomonem prophetasse in omnibus libris suis, atque in illis, qui propter eloquij nonnullam similitudinem ipsi attribuuntur, hoc est, in Sapientia, & in Ecclesiastico, & id quidem commune toti Scripturæ, vt mysticum quid contineat tanquam Liber scriptus intus[h], forísque, vt Hugo Cardinalis notat[i], atque CHRISTVM aliquo modo resonet. Olympiodorus[k] retinens distinctionem illam trium Librorum Salomonis cum rebus quas tractant propriè singuli, est tamen, inquit, inuenire & in Ecclesiaste moralium interspersam doctrinam, & rerum naturalium in Prouerbiis, sed & in vtrisque ea quæ intellectualia sunt[l], Agnouit Ambrosius permixtionem istam mysticorum in Prouerbiis,

e Præfat. in hunc librum.
f Præfat. in Cant.
g 17. de Ciu. Dei, c. 20.
h Ezech. 2, 10.
i In Ecclesiasten.
k In Ecclesiasten.
l In Ps. 118. vers. 1.

iis, naturalium in Canticis, quamuis de Ecclesiaste nihil dicens, indicare idetur totum constare solis naturalibus, quemadmodum prior Auctor de Canticis asseruit sola mystica continere.

Rabbi [a] Moyses ex veterum traditione refert, Salomonem in libris quos edidit ceu prælongo fune de præcedentium Scriptorum puteo Sapientiæ profundam, ac frigidam aquam hausisse. Monet nihilominùs [b] non fuisse sapientiorem Mose, sed hominibus tantùm sui temporis: quod Hieronymus [c] extendit ad eos qui præcesserunt, sed in Ierusalem, nec enim sapientiorem fuisse Moyse, & Abraham: idémque cum Hieronymo tradit Glossa Interlinearis [d]; Hugo quoque Cardinalis, Arboreus, aliique expositores, & Ioannes Ludouicus Viualdus [e], qui excipit Ioannem Baptistam, & Apostolos, & Adamum, Abraham, Mosen, & ex Iosepho [f] probat comparari tantùm cum sapientia Hebræorum, qui tunc viuebant. Lege quæ de hac re dicemus Capite primo, quamuis Nazianzenus [g], & quidam alij absolutè loquentes, affirment omnibus sapientiorem fuisse, & Abulensis [h] præfert etiam Adamo, & omnibus, præter CHRISTVM, & Beatam Virginem, quam concedit etiam inferiorem fuisse in scientia rerum naturalium. Loquitur autem propriè de scientia habituali, & quidem omni, de qua [i] docet eur omnem DEVS dederit, cùm petiisset solùm prudentiam ad regendum.

Athanasius [k] vult scopum Salomonis hoc Libro esse, impugnare Græcorum, ac Ægyptiorum errores philosophando de naturali rerum theoria: propterea compescere inane studium illorum circa inuestigationem naturæ, & istorum circa diuinationes ex hominis natiuitate; ceterùm stabilire diuinam prouidentiam, & æternorum bonorum in nobis curam. Simile quid refert Hugo Cardinalis ex Hebræorum sententia, nempe contra Idololatriam potissimùm scribere hîc Salomonem; sed quandoque, ne nimis offendantur Gentiles, obscura quædam dicere, quæ illi ad se detorquere possint. Alij, de quibus Lyranus, tradunt, cùm propter celebritatem sapientiæ Salomonis plurimi audire illum cuperent, præcipua verò quæstio de fœlicitate agitaretur, de hac Salomonem sententiam suam apertè pronuntiare voluisse.

Itaque subiecta Libri materia censeri potest vel Vanitas, vel Fœlicitas, vel rerum vanarum Contemptus, cum amore solidæ fœlicitatis. Refert Ludouicus Viues [l] ex quorundam sententia, cum Spiritu prophetico præuideret diuisionem regni sui sub Roboam filio suo, adductum in contemptum instabilis vanitatis, Librum hunc edidisse. Augustinus [m] totum Librum deputari dicit vanitati intimandæ, non vtique ob aliud, nisi vt eam vitam desideremus, quæ vanitatem non habet sub hoc sole, sed veritatem sub illo, qui fecit hunc Solem. Rupertus [n] intentionem libri in eo esse, vt etiam præbeat rationem spei, scilicet in quo non sperare, & in quo spem suam ponere debeat homo rationalis.

Meritò igitur Ambrosius [o] bonum ad omnia magistrum nominat Ecclesiastis Librum. Hieronymus [p] testatur se Romæ hunc Blesillæ Librum exposuisse, vt eam ad contemptum mundi prouocaret, & omne quod in mundo cerneret, pro nihilo putaret esse. Albinus [q] quoque ad enarrandum

[a] Lib. 1. dubiorum dubi. in Proœmio.
[b] Lib. 3. c. 55.
[c] In cap. 1. Ecclesiastæ.
[d] In cap. 1. Ecclesiastis.
[e] Tractat. de Magnif. Salomo. cap. de Sapientia.
[f] 8. Antiq. cap. 2.
[g] Oration 1. Theol.
[h] 3 Regū 3. quæst. 7.
[i] Quæst. 8. & 9. & 10.
[k] In Synops.
[l] In 2. de Ciuitate, c. 3.
[m] Lib. 20. de Ciuit. c. 3.
[n] 7. de Trin. cap. 9.
[o] Lib. de Tobia, c. 13.
[p] Præfat. in hunc Librū.
[q] In Præfat.

dum eundem Ecclesiasten adductus est: vt extractos è Monasterio ad munia Ecclesiastica Oniam Sacerdotem, id est, Episcopum, Candidum Presbyterum, & Nathanaëlem Diaconum, à mundi vanitatibus præmuniret: aitque de vana possessione diuitiarum in huius seculi deliciis, penè sapientissimum Salomonem totum composuisse hunc Librum, quem hortatur, vt semper pro magistro habeant in manibus. Paucis quidem conscriptum sententiis Librum hunc Philaster scribit; sed omnem thesaurum cœlestis scientiæ quærentibus continentem. Nyssenus scopum Libri ait esse, mentem supra sensum exigere, & vt quiescat efficere, relictis omnibus, quæ magna, & præclara videntur in rebus, ad ea quæ sensus comprehensio minimè potest assequi, assurgere; & illorum teneri desiderio, quæ sensus non attingit.

***

COMMENTARIVS IN ECCLESIASTEN.

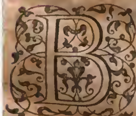

CAPVT PRIMVM.

SVMMARIVM.

VANITATEM in rebus præsertim humanis demonstrat Ecclesiastes, quia nemo est qui non de suo queratur labore, doleátve minimum se pro eo præmium reportasse: Deinde quòd quamlibet in perquirendo diligentiam adhibeas, nihil sub sole nouum reperias: tum verò quoniam hoc deprehenditur plena omnia esse liuore, auaritia, contentionibus, detractionibus, maledicentia; stultorum quoque turba, quibus obsisti ægrè possit.

Vers.1.] VERBA Ecclesiastæ filij Dauid regis Hierusalem.

BONAVENTVRA verba, non Parabolas hîc poni docet, quoniam in Libro Prouerbiorum res erat cum paruulis & indoctis, quibus conuenit sermo parabolicus (sic solent fabulis institui pueri) sed apertus: hîc autem cum Proficientibus, quos decent aperta, simúlque propria verba. Hugo Victorinus numero multitudinis multiplicem disputationem designari dicit, & ad diuersas deductam sententias, de moribus, studiis, operibus multorum, quorum induit personam, quósque libro extremo cunctos inuitat, vt suam definitam sententiam attendant, quasi vnicum post multa verbum. Prophetæ præfantur interdum eôdem pacto, & quidam addunt, (VERBVM Domini:) de qua

formula lege Riberam [a] nostrum, & Prado [b]. Verba hæc, cuncta erudientis nos aspernari vitæ huius vanitatem, inquit Olympiodorus, auditorem conuertunt, atque hortantur ad verbum fidei, quæ est in CHRISTVM Dominum nostrum.

Ecclesiastæ.] Lege Præfationis Caput quartum, & quæ dicimus Capite septimo, & Hieronymum, Salonium, Albinum, atque alios, qui hoc, & alia duo nomina Idida, & Salomonis, Dilecti, ac Pacifici de CHRISTO mysticè interpretantur. Ecclesiastis, & Concionatoris munus, cùm sermo est de rebus Ecclesiasticis, sacrisque, sacrum, & Ecclesiasticum habetur: tamen regiam, & politicam supremam dignitatem maximè decet eloquentia, & in concione concio, seu oratio de virtute ad multitudinem. Docent id sacra æquè ac profana tum testimonia, tum exempla, qua de re nonnihil diximus capite duodecimo historiæ Apostolicæ. Collegit Remigius Florentinus militares Conciones ex historicis antiquis & recentibus, easque fecit Italicas. Monet etiam nomen hoc officij Concionatorem sui, vt omnes eius oratio spectet, prosit omnibus, ad omnium se vtilitatem, necessitatemque attemperet: seruet eum in dicendo, ac docendo ordinem, quem Salomon in Prouerbiis, Ecclesiaste, Canticis, de quo item egimus in Præfatione, ne præposterè, ac præcipitanter instruens, destruat, non construat.

Filij Dauid.] In Libro quoque Prouerbiorum [c] sic seipsum nominat Salomon, videlicet filium Dauid. Quocirca non est idonea, nec vera causa, quam Bonauentura recitat, velut Hebræorum nonnullorum, nunc humilem, ac pœnitentem Salomonem ab alio se denominare., ibi non item Ad Incipientes, & proficientes, ait Hieronymus, ceterique, & paterna dignitas, & regni proprij indicatur auctoritas. Dignitatem porrò paternam intelligere possumus, non regiam solùm, sed ob pietatem atque sapientiam, quibus de causis pergrata existebat memoria Dauid, & vel propter ipsum non poterat non esse gratus filius, quæque is ex adeò bona institutione depromeret, sicut etiam monet Olympiodorus. Simili de causa possumus affirmare cum Beda [d], Marcum sic exorsum, INITIVM Euangelij IESV CHRISTI filij DEI: Angelum vocare sponsum MARIÆ filium Dauid [e]: nonnullos prophetas patrum suorum nomina expressisse, vt obseruant Patres [f], & Rabbini [g]. Si verùm esset quod ait Rupertus [h], natum Salomonem ex matre sterili, vt ex Sara [i] natus est Isaac, ex Rebecca [k] Esau, & Iacob, ex Rachele [l] Ioseph, & Beniamin, ex Sua [m] Samson, ex Anna [n] Samuel, ex Elizabeth [o] Ioannes: prætereà, si quod ait de seipso Salomon [p]: ego filius fui patris mei tenellus, & vnigenitus coram matre mea, propriè accipiatur, quasi ex Bethsabæa non alium susceperit Dauid, quàm Salomonem, vt sibi persuasit Abulensis [q], & Lyranus [r], & Hebræi, quos hi citant, & Vatablus, licèt adoptauerit eos, quos illa genuerat Vriæ primo viro: Hæc, inquam si concedamus erit cur Salomon se peculiariter Dauid filium, cui & in regno [s], matre deprecante successit, memori, gratóque animo nominate velit. Ceterùm qui recensentur [t] filij Betsabeæ, præter eum quoque, qui primus natus est, ac statim extinctus [u], liquidò demonstrant matrem fœcundam, & Scriptura satis præsefert patrem eorum naturalem Dauidem fuisse: dicit enim natos esse ei [x]. Itaque Salomon vnigenitum se vocat coram

a Osea 1. n. 1. & 2.
b In Ezech. cap. 1. 3.
c Cap. 1. 1.
d In caput 1. Marci.
e Matth. 1. 20.
f Basilius in cap. 1. Esaiæ. Ruffin. in c. 1. Amos. Hier. prolog. in Esaiam.
g R. Abrahã in cap. 1. Ioël Rab. Dauid Kimhi in Sophon.
h Libro 1. in Matth.
i Gen. 21. 1. & seq.
k Gen. 25. 21. & seq.
l Gen. 29. 22. & seq. c. 35. 17. & seq.
m Iud. 13. 3. & seq.
n 1. Regũ 1. 20. & seq.
o Lucæ 7. & seq.
p Prou. 4. 3.
q 1. Paral. 3. quæst. 4.
r Ibidem, & Prouerb. 4.
s 3. Reg. 1. 29. & seq.
t 1. Par. 3. 5.
u 2. Reg. 12. 18.
x 1. Par. 3. 5.
2. Reg. 5. 14.

ram

ram matre sua, quia perinde diligebatur ab ipsa, ac si vnigenitus esset; quod indicat modus ille loquendi (Coram matre sua) & non matri, atque participium ἀγαπώμενος, id est, dilectus, quo ibidem vtuntur Septuaginta. Fortasse etiam is, qui post mortem infantis ex adulterio geniti susceptus est per legitimum matrimonium, & secuta in vtroque parente pœnitentia, ideò maximè dilectus est, atque vel à matre ipsa nutritus, vel coram ipsa, cùm alij extra domum, & à nutricibus, ac proinde Dauid eundem summopere dilexit, vtpote, recuperata iam gratia, ab se genitum, regni successorem, ac de quo prolixè tam multa DEVS promiserat; & vicissim Salomon gloriabatur hoc nomine, quod Dauid filius & esset, & diceretur. Salonius [a] ait, dictæ appellationis causam fuisse; quòd prior frater vterinus mox mortuus est, quasi qui nunquã fuisset, ac sine nomine ab hac vita discessit. Hoc prior dixit Hieronymus [b]. Lege quæ de vnigeniti voce notauimus Commentario ad primã Ioannis epistolam [c], & Iansenium [d], qui refutat priorem illam sententiam Lyrani, & Lyranum sequitur refutantem Raymundi expositionem loci Prouerbiorum ad litteram de CHRISTO, quæ fuit quoque Galatini [e] (qui putauit etiam idem quod dicti alij de vnico filio ex Bethsabæa) & Carthusiani, & Ioannis Benedicti. Hugo Cardinalis [f] dicit, inter illos filios Simmaa, Sobab, Nathan, Salomonem hunc poni vltimo loco, quia per ipsum deinceps texitur genealogia, non quia fuerit vltimus.

Regis Ierusalem.] Et hoc spectat ad dignitatem personæ, putóque non ad vtrumuis referri posse vel ad Dauidem, vel ad Salomonem, vt sentit Lyranus, Carthusianus, Arboreus, atque Caietanus, sed ad secundum. Nam licèt sit verum, Salomonem natum ex Dauide iam rege in Ierusalem, alios filios in Hebron: Saülem quoque nullam habuisse ciuitatem regiam, sicut ratiocinatur Caietanus; tamen planior sensus est de Ecclesiaste, qui se regem nominet in Ierusalem, quemadmodum in Libro Prouerbiorum [g] regem Israël. Differentiæ causam in eiusmodi inscriptione reddere solent cum Hieronymo, qui monet etiam superfluè in Græcis & Latinis codicibus additum hîc inueniri (Israël) quoniam Prouerbia, quasi rudis institutio ad duodecim tribus, & ad totum pertinet Israël: Contemptus verò mundi, de quo est Ecclesiastes, nonnisi metropolitis conuenit, hoc est, habitatoribus Ierusalem. Hoc dupliciter accipi potest, vel tropologicè cum Bonauentura, de illis, qui suspirant ad cœlestem Ierusalem, profitentes se hîc non habere ciuitatem permanentem, sed futuram inquirere [h]; vel simpliciter de incolis terrenæ ciuitatis, vt exponit Gerardus Moringus, quoniam hi studio diuitiarum, honorum, voluptatum, & id genus, inquit, impensiùs quàm ceteri dediti sunt. Non probo sensum Caietani, quòd innuatur, scriptum Librum in Ierusalem, quódque dirigatur tantùm ad populum fidelem, non ad Ethnicos nihil credentes de salute animæ post mortem, de Inferno, &c. Fortasse in secessu composuit Salomon, nec putandus est voluisse Libri fructum restringere ad solos Israëlitas, immò potiùs vt antè dictum est, Gentilium superstitiones, ac errores, hoc opere confutare intendit. Græci codices nostri, retinent adhuc Lectionem improbatam à Hieronymo; Βασιλέως Ἰσραὴλ ἐν Ἱερουσαλὴμ, regis Israël in Ierusalem; eámque sequitur Olympiodorus auctor Græcus, mysticè de CHRISTO exponens

a In cap. 1. Prouerb.
b In cap. 4. Prouerb.
c Cap. 4. 9.
d In cap. 4. Prouerb.
e Lib. 2. c. 5.
f 1. Paral. 3.
g Cap. 1. 1.
h Heb. 13. 14.

nens quomodo sit Ecclesiastes rex videntium DEVM, & pace fruentium. Constat vt quondam dicebantur reges Salem', aliique denominabantur à principe ciuitate reges, ita posse hîc intelligi esse idem dicere, Regem Ierusalem, ac etiam Israël.

Hæc porrò descriptio personæ, quam titulus continet, satis designat Salomonem, sicut etiá expressit Chaldaica Paraphrasis: quę primùm non assentior Caietano [a] nomen Operibus suis indidisse. Nam Iosue Librũ, Samuelis, Iob, illi ipsi, quorum sunt inscripta nomina, vt de posteriobus taceá Esdra, & Prophetis, composuisse censentur, iuxta non improbabilem sententiam. Quanquam non oportet semper vt ex titulo qui propriũ gerat cuiusquam nomen, inferatur Libri Auctor, cùm is esse possit, de quo Liber sit scriptus. Attamen quod Librũ istũ Salomon ediderit, ostensum est in Præfatione [b]. Modestiæ causa supprimunt quidá nomen, nec vanitatis vitio caruisse Marcus Tullius [c] scribit, qui quibus in libellis de Gloria contemnenda scripserunt, suum inscripserunt, & in eo ipso in quo prædicationem, nobilitatémque despiciebant, prædicari se ac nominari volebant. Nihilominùs designatio nominis, vt idem Caietanus [d] monet, facit ad Libri auctoritatem, quo qui nomine liber caret, habetur apocryphus, immò & suspectus, vt proinde iussu Concilij Tridentini [e] debeat exprimi, & patria quoque ex decreto Clementis VIII.

Ierusalem.] De hac voce lege quæ dixi in Capite primo Actuum Apostolicorum [f].

a In cap. 1. Prouerb.
b Cap. 2.
c Oration. pro Archia.
d In cap. 1. Prouerb.
e In Regulis Indicis.
f Ver. 4. & 8.

Vers. 2.] VANITAS vanitatum, dixit Ecclesiastes, & omnia vanitas.

CHALDÆA paraphrasis: (Dixit in verbo suo: Vanitas vanitatum, sæculum hoc: vanitas vanitatum omne quod laboraui, omnino vanitas.) Augustinus [g] dicere solet, Vanitas vanitãtum, aut vanitantiũ, & vanitaté esse fallaciam, vanitantes vel falsos, vel fallentes, vel vtrosque, qui tanquá prima sectantur extrema, & omnia, comparatione DEI, nulla esse, quamuis per se considerata, sint mira, & pulchra: sed in Retractationibus [h] monet, se id in multis quidem codicibus legisse, sed Græcũ non habere: deprehendisse autem posteà Latinos esse veriores, qui habent (vanitatum) non (vanitantum:) tamen quę ex huius occasione mendositatis disseruerit, esse vera. Hieronymus notat quosdá Græcè interpretari (ἀτμὸς ἀτμῶν) Vapor fumi, & aura tenuis, quæ citò resoluitur (הבל *habel* significat etiam halitum: & ματαιότης, id quod fit μάτην, id est, frustrà) formulá itẽ hanc valere ad exaggerandá significationem (addit Hugo Victorinus ad exprimendum affectum atque admirationem) vt cùm dicitur Canticum Canticorum Carmen excellens, DEVS deorum, Rex regum, Dominus dominantium, Cœlum cœlorum, Sabbatum sabbatorum, Sanctum sanctorum, Seculum seculorum, Virgo virginum, Mysterium mysteriorum, seu Sacramentum Sacramentorum, Græcè apud Dionysium [i], τελετὴ τελετῶν. Lege eundem Hieronymum in epistolam

g Libro de Quantitat. Animæ, c. 33. lib. de vera relig. c. 21. & 33. lib. de Moribus Ecclesi. cap. 21.
h Lib. 1. c. 7.
i Cœl. Hier. cap. 3.

ani ad Galatas [a]. Chrysostomus [b] notat τὴν ἕξοχὴν in Oratione. Nyssenus item hoc loco, vt si, inquit, dicas, mortuo magis mortuum. Vim etiam habent abstractæ dictiones, vt si stultissimum dicas esse stultitiam ipsam, sapientissimum sapientiam. Denique trina repetitio, quo numero cuncta continentur, (tria enim sunt omnia [c]) & huius in Scriptura extant exempla, vt cùm Dauid prouocat ad psallendum [d], & cantandum [e], & offerendum [f] DEO. Quare idem Hieronymus [g] vult hac sententia includi etiam cœlos, sicut Origenes exponens Caput octauum epistolæ ad Romanos, & Ambrosius [h] ANGELOS. Galli quod optimum est, verbi gratia, dicunt (Tres bon,) Ter bonum.

a In cap. 1.
b Hom. 55. ad Populum.
c 1. de cœlo, c. 3.
d Ps. 46. 7.
e Ps. 95. 1. 2.
f Ps. 95 7. & 28. 1. 2.
g Libro 8. in c. 24. Esa. & lib. 14. in caput 51.
h Epist. 21

Caietanus recedere non debuit ab interpretatione vulgata, potiúsque velle nos legere, (Vanitas vanitates, &c. quamuis verum sit non agi hoc Libro de vna aliqua summa vanitate, sed de variis vanitatibus: quæ tamen ad vnum hominem referuntur. Hoc est, vt diximus, ceu thema paradoxum, & summa totius concionis, & sententia hominis hominem excedentis, inquit Hugo Victorinus, atque præ stupore exclamantis triplicem vanitatem mutabilitatis in omni creatura, cupiditatis ac peccati in homine, mortalitatis, pœnarúmque pro peccato. Verumtamen quia vniuersitatis quidam veluti finis est homo, vel Philosopho [i] teste, isque à suo deflexit, qui erat DEVS, omnis creatura vanitati [k] subiecta est propter ipsum quodammodo, ipse verò non solùm vanitati similis [l] factus, sed etiam vniuersa vanitas [m], (si viuens, multò magis mortuus, inquit Hieronymus) omnium namque rerum in se gradus comprehendit. Nam subit iniurias corruptibilitatis, vt res inanimatæ, necessitatem nutritionis, accretionis, decretionis, mortis cum viuentibus, sensibilium affectionum, & patibilium alterationem qualitatum cum sentientibus, alternationem cogitationum, voluntatum, studiorum, consiliorum cum ANGELIS: at insuper peccatorum, quæ nefanda, & cum natura pugnantia sunt, atrocitati, vt de morbis, & ærumnis sileam, quibus supra animalia cuncta obnoxius est homo, vt docent Medici, & naturalis historiæ Scriptores, & qui deplorant lapsi hominis calamitates [n].

i 2. Phys. Tex. 25.
k Rom. 8. 20.
l Ps. 143. 3.
m Ps. 38. 6.

Porrò nomine vanitatis quæuis mutabilitas cum defectu intelligi potest, & non sola vera corruptio, aut corruptibilitas: nam nec ANGELI, nec Animæ nostræ, nec cœli sunt corruptibiles. Vnde quod Chrysostomus [o] docet, elementa, & cœlum facta corruptibilia propter hominem, qui corruptibilis factus est ob peccatum: ideóque expectare incorruptibilitatem eius, vt & ipsa fiant incorruptibilia: quamuis exponatur de sola subiectione mutationis quantum ad cœlum, quod in se est incorruptibile, tamen absolutè non est verum, quia ante peccatum hominis elementa subiecta erant veræ corruptioni, & fuissent, quamuis non peccasset: ANGELI quoque ministrassent hominibus, ratione quorum Chrysostomus exponit illos expectare reuelationem filiorum DEI. Vanum est, inquit idem [p], quod vtilitatis est expers, quod habet nomē sine re [q], (quod inquit Gulielmus Parisiensis [r],) nec confert plenitudinem continenti, nec fulcimentum innitenti, nec fructum laboranti. Idem dicit Petrus Berchorius [s], docens, vanum, & vanitatem semper sumi in malam partem, & distingui in naturalē omnis

n Lege Belarm. libro 6. de amissione gratiæ cap. 8. & seq.
o In cap. 8. Epist. ad Romanos.
p In Ps. 118.
q In Psal. 4.
r Par. de vniuerso c. 52.
s Verbo (vanum.)

G 3 crea

creaturæ, quæ est ex nihilo, & in id redigi potest, in temporalem bonorum terrenorum: in personalem peccatorum: in criminalem operum malignorum. Nyssenus vanum definit sine re sonum, vt quæ nil significantia finguntur vocabula: deinde cuius nullus vsus, & scopus certus, licèt magno studio fiat, vt in arena [a] ædificium, vænatio venti, certamen in vmbram: tertiò, cùm quis frustratur fine.

Primus primorum parentum filius Iustus Abel, qui Hebraicè scribitur cum aspiratione, meritò nomen id inuenit, non solùm quia breui euanuit, volebántque parentes ipsius hoc nomine propriæ sibi ipsis mortalitatis memoriam infigere, nec in eo spem ponebant promissionis factæ de semine, sicut in Cain: sed quoniam optima iustitiæ comparandæ, conseruandæ, augendæ ratio est, res omnes pro DEO vanas ducere, DEVM vnum respicere, atque cor tanto bono implere, & vacuitatem, vanitatémque, quæ nobis ex nihilo est, multóque magis ex peccato, nunquam de cogitatione deponere. Cain reprobus à possessione denominatus est, Abel probus, ac DEO probatus à vacuitate atque vanitate, quòd suæ vanitatis conscius omnia referret in DEVM pia mentis intentione, sicut loquitur Ambrosius [b]. Congruit alia nominis Abel etymologia, si leniter scribatur, pro luctu, quam dant Augustinus [c], & Origenes [d], & Iosephus [e]: (quamuis versio Ruffini habet (nihil hoc) non autem πένθος,) luget enim, qui vanitatem sibi repræsentat. Nullus meliùs de multiplici vanitate rerum omnium, quàm Hugo Victorinus [f], Bonauentura [g], Hugo Cardinalis [h], Carthusianus [i], atque ex recentioribus Arboreus, ac Titelmannus, multos verò libros edidit Hispanicè de MVNDI vanitate Didacus Stella.

Hinc porrò colligit Glossa Interlinearis, malè quosdam opinari, nos his verbis, totius nimirùm libri ad voluptatem, luxuriámque prouocari; cùm potiùs omnia, quæ videmus, vana asserantur. Scribit prætereà Hieronymus [k], quòd nonnulli sententia ista qua Salomon, vanas æstimat DEI creaturas, monebantur vt Librum istum obliterandum censerent: cùm tamen comparatione DEI, qui res in se bonas, & veras fecit, vera sit illa sententia; vel quoniam, vt ait Augustinus [l], subijcere se iis rebus per peccata, quæ nobis per rectè facta, diuina lege subiecta sunt, vanum est, & est res ipsas vanas reddere, hoc est, fine suo frustrare: vel quia, vt docet Athanasius [m], non criminatur creaturas, sed temporariorum desiderium admonet esse vanitatem, res æternas amandas. Idem eôdem sensu eleganter declaratur à Gregorio [n]. Sed primum sensum Hieronymus [o] alio loco non minus feliciter persequitur, docens, hoc modo dixisse DEVM de se: EGO SVM QVI SVM. Esther [q] idola vocasse eos, qui non sunt, Iob [r] Diabolum, eum, qui non est; quibus testimoniis adde alia Pauli & Ieremiæ, quæ citat Basilius [s]. Nyssenus [t] quoque docet, hoc loco non damnari creaturas, nec DEVM.

Aliud aduersùs non solùm quoslibet dilectores vanitatis, & mendacij, sed Hebræos quoque licet inferre, frustra & illos insudare rebus vanis, & hos Messiam expectare carnalem, opibus pollentem, omníque genere inanium bonorum. Quò magis credendum CHRISTO, & Discipulis eius paupertatem professis, quoniam qui prædiues fuit, & sapientissimus, diuitiarum

a Matth. 7. 26. 27.
b 1. de Abel, & Cain, c. 1.
c 15. de Ciuit. DEI, c. 18.
d Tract. 26. in Matth.
e 1. Antiq. cap. 3.
f Hoc loco.
g In Proœm.
h Hoc loco.
i Hoc loco.
k In cap. 12. sub finem.
l Lib. de moribus Eccles. cap. 21. & de Quant. ani. cap. 31.
m In Synopsi.
n Libro 5. in lib. 1. Regum, cap. 12.
o Ep. 50. & in cap. 24. Esaia.
p Exo. 3. 14.
q Cap. 14. 11.
r Cap. 18. 15.
s 2. cont. Eunoch.
t In Eccles.

tiarum vanitatem tam exaggeratè prædicauit. Non differit Salomon, ait Nyssenus, vt plerique solent, qui non habent in potestate sua, illa quæ delectant, vt vel ex eo habeat auctoritatem sermo eius, quòd illa accusat, quæ expertus est. Nos enim non omnia experientia nostra didicimus, sed sola cogitatione, quorum voluptates experiri prohibet paupertas. Et cùm alicui consilium damus, vt pro nihilo ducat, quæ homines in pretio habent, qui ista audit, in promptu habet illud, idcircò nos ista paruipendere, quòd ea non simus experti. Hanc verò totam obiectionem deleuit, cùm dixit: (Vanitas vanitatum, &c.) Obseruatum est idem à Bonauentura [a], & à Chrysostomo [b], Thaumaturgo, [c], Olympiodoro [d], & aliis. Infœlix quicumque inanes curas admittit, atque superuacaneas solicitudines. Beatus, cuius DEVS spes est, nec respicit in vanitates, & insanias falsas [e]. Non diligit vanitatem [f], sed ab eo oculos auertit [g]. Ægyptus frustrà, & vanè auxiliabitur [h], quippe tanquam baculus arundineus [i], (qui ad ludibrium CHRISTO ceu regi inani datus est sceptri loco [k], & quo percussum caput eius [l] tanquam cerebro vacuum, quod significat Raca, & non qualis Ioannes, sed solidus [m].) Vana salus hominis [n], nec non spes, & mendacium, præsertim insensati [o]: Vanæ cogitationes hominum [p]: Vana pulchritudo, & fallax gratia [q]: Vani, in quibus non subest scientia DEI [r]: quique in vacuum gratiam DEI recipiunt [s]; Nec habent opera plena [t]; & accipiunt in vanum animam suam [u], Hi enim custodiendo vanitates frustrà [x] (quin enim vel subsint vanitatibus, vel etiam faciant vitare non possunt, inquit Hieronymus [y],) misericordiam suam (nimirum DEI) derelinquunt. In nulla re, præter DEVM, fœlicitas nostra est: omnes ex nihilo sunt, & in nihilum cedere possunt, si velit DEVS. Respectu DEI nihil sunt, ac nihili æstimantur: subsunt alicui mutationi: rationales verò ei etiam, quæ vergit ad id, quod nihilo naturali minus est, nimirum ad peccatum. Quare omnia vanitas.

" [z] *O curas hominum, ô quantum est in rebus inane!*

Omnia vt Sodomitica poma, post deflagrationem: vt præstigiæ, quæ à laruis existunt: quales cibi, quos amatori Menippo Lycio Phœnissa parauit [a]. Frequenter in Scripturis vana dicuntur Idola, vanitas, fraus, & mendacium: & optimi Auctores linguæ Latinæ vanitatem orationis appellant mendacem, seu falsam.

Dixit Ecclesiastes]. De se Salomon, tanquam de tertia persona loquitur, vt significet præcipuum Auctorem esse SPIRITVM sanctum, quomodo Balaam de se dixit, Auditor sermonum DEI [b]; & Ioannes, Hic est Discipulus ille, quem diligebat IESVS, qui testimonium perhibet de his, & scimus quia verum est testimonium eius [c]: vel humilitatis causa, qua ratione Paulus de seipso: Scio, inquit, hominem in CHRISTO [d], &c. vel vt res adeò magnas, vtilésque, ac admirabiles, veluti de longinquo ostendat. Sunt hæ omnes rationes Bonauenturæ, quas ab Hugone Victorino mutuatus est. Hic autem declarat quomodo credendum sit Ecclesiastæ, si & ipse vanitas est, quoniam omnia sunt vanitas, immò vniuersa vanitas, tum quod ad corpus attinet, tum quod ad animam. In eo ait, quod dixit, non est vanitas, sed veritas, quia contra vanitatem dixit, quod de vanitate dixit.

a In Proœm.
b Tom. 5. ser. de Vanita. & breui. vita.
c Inferius in versum 12.
d Ibidem.
e Psal. 39. 5.
f Psal. 4. 3.
g Ps. 118. 37.
h Esa. 30. 7.
i Esa. 36. 6.
k Matth. 27. 29.
l Matth. 27. 30.
m Matth. 11. 7.
n Ps. 59. 13.
o Eccl. 34. 1.
p Ps. 93. 11.
q Prou. vlt. 30.
r Sap. 13. 1.
s 2. Cor. 6. 1.
t Apoc. 3. 2.
u Psal. 23. 5.
x Iona 2. 9.
y In Ionam.
z Iuuen. Satyra 1.
a Philostra. in Apollonio lib. 4. cap. 8.
b Num. 24. 3.
c Ioan. c. vlt. 24.
d 2. Corinth. 12. 2.

dixit: & constat quod contrarius vanitati esse non potuit in eo quod vanitas fuit, & id contra vanitatem non vanè loqui potuit, videlicet prout ex veritate viuebat, quæ est DEVS, & ipse, qui erat vanitas, arguebat vanitatem, non per vanitatem, sed per veritatem, per quam mente eleuatus erat supra omnem vanitatem. Quartam causam reddit Hugo Cardinalis, vt libentiùs audiatur, aut legatur, quoniam non difficilia, obscuráve, more Prophetarum, aut Philosophorum propositurus sit, sed tanquam popularis Concionator, obuia, facilia, captui, & intelligentiæ omnium accommodata. Id concionatoribus nostris debet in primis esse curę, ne philosophari, aut theologari extra scholam, orare extra rostra, disserere extra academiam videantur. De nomine Ecclesiastæ dictum priùs, & quomodo iungatur hîc nomini fœminino verbum masculinum: אמר קוהלת *amar koheleth*.

Et.] Coniunctionem non habet Hebræus, Græcúsve textus, nec paraphrasis Chaldæa. Non superfluit tamen, vt ait Caietanus, sed expressiorem sensum facit.

Omnia vanitas.] Idem Paraphrastes exponit; Omne quod laboraui, omnino vanitas; nimis pressè; amplecti namque voluit Ecclesiastes omnem rerum vniuersitatem. Quia verò compendium est homo cunctorum graduum entis, non incommodè quem Dauid appellauit vniuersam vanitatem [a], vt vidimus, per hæc verba potest intelligi (omnia vanitas) sed & cum alus rerum vanarum facit, vt ipsamet vanitas magis appareat; sicut res per se singulæ cùm conderentur à DEO, bonæ, post cõplementum omnium simul valde bonę DEI iudicio habitæ sunt [b]. Notauit hoc Hugo Victorinus.

a Psal. 38. 6.

b Gen. 1. 31.

Claudamus versum regium regis alterius, qui & expertus loquebatur, ore repetitum. Is Gilimer Vandalorum rex fuit, qui ductus in triumphum cum cõsanguineis, aliísque proceribus à Belisario, vt in Hippodromo purpuram amictus cõstitit, ac Imperatorem Iustinianum in alta sede constitutum, populúmque circa astantem conspexit (verbis vtor Procopij [c]) ac demum seipsum in quod fatum peruenisset, considerauit, neque fleuit, neque aliter conquestus est: tantùm illud Hebræorum voluminum memorauit: (VANITAS VANITATVM ET OMNIA VANITAS.) Chrysostomus [d] declamans in Eutropium Eunuchum patritium, Consulem, Præfectúmque cubiculi Arcadij Augusti, cùm, offenso Principe, delitesceret sub altari Ecclesiæ, cui ipse anteà ius asyli abrogate conatus fuerat, exorditur ad hunc modum: Si vnquam anteà, nunc maximè licet dicere: VANITAS vanitatum, omnia vanitas. Vbi nunc inclytus ille Consulatus splendor? vbi illustres illæ faces? vbi applausus illi, ac choreæ, epulæque, & festi conuentus? &c. Tum verò comparationem ponens cum foliis deiectis, & arbore radicitùs vacillante, cum somnio nocturno, cum floribus vernis emarcescentibus exacto Vere, cum vmbra, fumo, bullis, araneis (adde quæ sunt in Libro Sapientiæ [e] de nuncio prætereunte, naue transeunte, aut transuolante, sagittáque emissa) hanc subdit sententiam dignam pietate Chrysostomi, perutilem ad pietatis excitandum, fouendúmque studium, quæ idcircò totidem hîc à me verbis, cùm parcissimus esse soleam in transcribendis Auctoribus, recitanda est: Quapropter spirituale hoc dictum occinimus indesinenter dicentes: VANITAS vanitatum,

c Libro 2. de Bello Vandalorum.

d Hõ. in Eutropium Tomo 5.

e Cap. 5. 8.

nitatum, omnia vanitas. Hoc enim dictum in parietibus, in vestibus, in foro, in ædibus, in viis, in fenestris, in ianuis, sed potissimùm in ipsa cuiusque conscientia continenter inscriptum esse oportet, omníque tempore cogitationi obuersari: quandoquidem negotia fraudulenta, & personata, ac inimica veritatis opinionem apud plerosque sibi parauerunt. Hoc dicto in prandio, in cœna, in cœtu quemque proximum suum compellare oportebat, idémque ab illo vicissim audire, nempe quod Vanitas Vanitatum, omnia vanitas, &c. Huic dicto Fulgentius adhuc monachus, nondum Episcopus Ruspensus, quando Romæ spectabat Theodoricum regem circumdatum Romana curia, Senatu, & nobilissima pompa, non se continuit, quin ex intimis efferret similem sententiam, feliciter, vt scribit Auctor Vitæ [a], ad illam supernam Ierusalem desiderandam, vehementer exardescens, præsentésque admonens: Q V A M speciosa potest esse Ierusalem cœlestis, si sic fulget Roma terrestris? & si in hoc seculo datur tanti honoris dignitas diligentibus vanitatem, qualis honor, & gloria præstabitur Sanctis contemplantibus veritatem? Præclarum prorsus in hoc eodem genere documentum Spitidion Tryphillio aulicum Constantij apparatum ac maiestatem demiranti edidit [b], & haud absimilia narrat de Antonio Athanasius, cùm Imperatorum ad eum litteræ delatæ essent, extántque huius vanitatis cognitæ, ac prædicatæ à viris Sanctis exempla permulta. Lege eruditam Inductionem, qua Ascanius Martinengus [c] mysticè declarans inanitatem ac vanitatem terræ, demonstrat in imperiis, & in regibus, eorúmque potentia, opibus, deliciis vanitatem; Hieronymum [d] quoque vide in Esaiam. Verè Pythagoras: φυτὸν ΘΕΟΥ̃ νόμον ἀρετὴν εἶναι τὸ ἰσχύον μόνον τὰ δ᾽ ἄλλα λῆρον [e]. Sed & ille optimè ratiocinatus, qui nuncium remittens mundo, dixit [f]:

"*Linquo* C O A X *ranis*, C R A S *Coruis*, V A N A *que vanis*.
"*Ad Logicam pergo, quæ mortis non timet* E R G O.

a Apud Surium 1. Ianuary.
b In Actis apud Suriũ, 12. Decemb.
c Tom. 1. P. 2. Glossa magna in Genesim, pagina 1234 & 1235.
d Lib. 11.
e Stob. sermone 1. de Virtu.
f In libello, cui titulus: LAVACRVM conscientiæ.

Vers. 3.] Q V I D amplius habet homo de vniuerso labore suo quo laborat sub sole?

ILLATIO quædam est ex dictis, vel etiam probatio sententiæ positæ versu priore: Si enim omnia vanitati subiecta sunt, inquit Hugo Victorinus, piè ac fusè tractans hunc locum, opera hominum à vanitate aliena esse quomodo possunt? Si, quod D E V S creauit, quomodo non multò magis quod homo facit? Laborat omnis homo vel agendo, vel patiendo, & cui dulcis vita est, & cui amara, ille, vt delectetur, & maneat in ipsa Vita, hic vt à miseria liberetur, timénsque ne hinc citò exeat. Non est tamen Sanctorum vanus labor, nisi quatenus transit, quia permanet solidos fructus: vanus quoque censeri potest, prout dicitur D E V S fingere laborem in præcepto [g], quasi imaginatium, & non verum. Quippe non sunt condignæ passiones huius temporis [h], &c. Qui tantùm sub sole laborat, alternante illo diem, noctémque suo cursu, ideóque non continenter viso, iuxta desiderium, vano labore consumitur, nisi solem iustitiæ spectet, & in illum,

g Ps. 93. 20.
h Rom. 8. 18.

quoad licet, supérque solam materialem intendat. Præterea qui laborem sub sole, siue sub tempore suscipiens non respicit ad æternitatem, laborat frustrà, quia pro tempore duntaxat, non pro æternitate, & de vanis referre nequit nisi vanitatem, nec valet secum moriens quicquam rerum harum auferre [a]. Stultus est, qui quæ congregat, non cogitat, cum hac nocte anima repetetur, ad alium peruentura [b]. & in terra, quàm in cœlo thesaurizare mauult [c], deprehendet vel serò ab se dilectam vanitatem, quæsitum mendacium [d]: se quoque lassatum esse in via iniquitatis, ac ambulasse vias difficiles [e]. Rectè Thaumaturgus in Metaphrasi: Non facilè quis vel vnam aliquam recensebit vtilitatem concinnatam ex omnibus, quæ homines super terram reptantes tanto molimine parturiunt. Non dispar Interpretatio Chaldaici Paraphrastis: (Quid reliquum est homini postquam mortuus fuerit de omni labore suo, quem ipse laborauit sub sole in hoc seculo?) Omnis per se labor molestus, & maximè si inanis, & solido vacuus fructu. Nihil adeò stabiles reddit, & immobiles iustos, & abundare facit in Opere Domini semper, quàm scire, quod labor eorum non est inanis in Domino [f]: & audire SPIRITVM intus dicentem, vt requiescant à laboribus, quoniam opera eorum, id est, merita sequuntur eos [g], vt mercedem recipiant, & Sabbatismum [h] post sex huius labores vitæ. Lege Origenem [i]. Eadem porrò sententia repetitur Capite tertio [k].

a Iob 27.19. Psal. 48. 18. 1. Tim. 6. 7.
b Luc. 12. 20.
c Mat. 6. 20.
d Psalm. 4. 3.
e Sap. 5. 7.
f 1. Cor. 15. 58.
g Apo. 14. 13.
h Heb. 4. 9.
i Hom. 23. in Numeros. & 2. in Psa. 36.
k Vers. 9.

Quid habet amplius homo.] Τίς περίσσεια τῷ ἀνθρώπῳ. Quæ abundantia homini, sicut & Ambrosius [l] legit. Id est, Quid abundans, excellens, magnũ, eximium, vt notat Titelmanus confirmans duplici alio loco Noui Testamenti: Si [m] salutaueritis fratres vestros tantùm quid amplius facitis? Τί περισσὸν, quid magnum, &c. vt merces nobis vobis debeatur. Quid ampliùs [n] Iudæo est, aut quæ vtilitas circumcisionis? Τί περισσόν.

l In Ps. 118. octonario 12.
m Matth. 5. 47.
n Rom. 3. 1.

Sub sole.] In hac terra, vbi lumen solis accipimus, qui viuentibus, rebúsque cunctis præest, & à quo temporum distinctio potissimùm petitur: vt obseruauit Hugo de S. Victore. Frequens est hoc toto libro phrasis ista, & haud scio an vspiam alibi reperiatur in Scripturis. Italis, Gallísque familiare est dicere (Sotto la cappa del cielo, soubs la chape du ciel) & aliæ Scripturæ vsurpant (sub cœlo, sub omni cœlo, sub vniuerso cœlo, sub cœlis, sub firmamento.) Sic vocantur res sublunares, quæ sunt sub cœlis. Et quidem magis propriè, quia sub sole est Luna, Mercurius, Venus. Mundum hunc ita describit Ecclesiastes inferiorem, quia est locus subsolanus, inquit Ambrosius [o]: supra solem verò est pax ANGELORVM, sanctitas cœlestium Potestatum. Sub sole iniquitatis præsidet Diabolus, CHRISTVS verò virtutibus. Omnia sub sole vanitas, proinde super solem, ait Paulinus [p], veritas. Ita & qui in veritate consistunt, etsi (pergit ille dicere) intra mundum viuant habitatione corporea; tamen supra mundum sunt conuersatione cœlesti, & astrorum choros, vel cœlorum polos euolantes, spiritu scandunt, & superuadunt, celsioresque elementis agunt, non subditi rebus & vsibus elementorum, sed affixa in CHRISTO vita, superiores mundo fiunt, manentes in eo qui est super omnia DEVS benedictus in secula.

o In Ps. 37.
p Epist. 4.

Vers. 4.]

*Vers.*4.] GENERATIO præteriit,& generatio aduenit,terra autem in æternum ſtat.

VANITATIS alia probatio ex vicaria generatione, & corruptione, quæ apparet ſuper terram,cuius eſt quidam quaſi perpetuus idem ſtatus,tametſi ipſa ſecundùm partes ſuas alteretur, & corrumpatur,ac etiam generetur. Nam vt eleganter quidam dixit:

" *Mors* [a] *etiam ſaxis,nominibúſque venit.*

Elucet adhuc maximè mortalitas in homine, qui potuit,ſi non peccaſſet [b], eſſe immortalis. Vniuerſa vanitas eſt, ac in imagine pertranſit [c]. Myſticos prætereo ſenſus, quod recedat generatio Iudæorum,ſuccedat generatio de Gentibus congregata: quod ante Hieronymum, alióſque poſt eum expoſitores dixit Origenes [d], ſic id Pſalmi accipiens: Domine refugium factus es nobis à generatione in generationem [e]. Item quod generatio veteris, & noui hominis, laborum & præmiorum: Generatio Idololatrarum,Iudæorum, Tyrannorum,ac Perſecutorum, & Hæreticorum contra Eccleſiam mortalitatem noſtram,de qua præter nonnullos Interpretes,intelligit quoque Gregorius [f], perpetuúmque ad interitum curſum, omnes loquuntur, cuncti videmus, nec diſcimus tamen ibi corda figere, vbi vera ſunt gaudia: Sic per temporalia tranſire,vt non amittamus æterna [g] in eum ſpes noſtras collocare,qui ſemper idem eſt,nec anni eius nunquam deficiunt [h].

Generatio.] Varias vocis huius notiones expoſui Capite ſecundo [i] Actuum Apoſtolicorum. Hîc ſumi poteſt vel pro ipſamet mutatione phyſica,licèt in acceptione generaliore, non pro ſubſtantiali tantùm, vel pro rebus ipſis generabilibus,tum maximè pro homine.

Terra autem in æternum ſtat.] Non eſt per ſe de quiete ſermo,quæ motui locali opponitur,ſed de quadam quaſi Incorruptione,quâ ſecundum ſe tota non corrumpitur, ac veluti commune receptaculum, ſiue diuerſorium, abeuntes, redeuntéſque res generabiles,& corruptibiles excipit. Aduenæ ſumus atque peregrini,& hoſpites in terra [k]: calcamus, & inambulamus eam; at illa in æternum ſtat, eo modo quem diximus, quamuis aliquando reformanda,&in melius commutanda [l]; vt notat quoque Salonius. Lege interalios Rupertum [m]. Nihilominùs alibi [n] hoc,& ſimilibus teſtimoniis Litterarum ſanctarum refutauimus opinionem,quòd moueatur terra, cœlum ſtet: (quidam teſte Cicerone [o] Platonis hanc aſſerebant ſententiam, moueri terram, ſed obſcurius.) cui veritati non obſtant terræmotus, qui nunquam ſunt generales, communéſve toti terræ. Non diſputo verúmne ſit quod ingenioſè quidam ætate noſtra docent, non fieri ſuper terra motum vllum quin tota moueatur, propter ſummum æquilibrium centri, quamuis, vt ipſi dicunt, motus machinæ tantæ ſit imperceptibilis. Non hinc quidem poſſunt conuinci,quia recurrent ad imperceptibilitatem: ſed imperceptibilia ego, vt verum fatear, non percipio: & ſi ea ſunt acutie ſenſus, intellectúſve,vt hunc motum percipiant,cur non illum, quem imperceptibilem ij vocant, qui autumant,cœlo quieſcente, cieri in orbem terram? Omitto quoque myſticam ſignificationem terræ pro Scriptura, pro

a *Auſonius* Epig.34.
b *Geneſ.*3.6. 22.
c *P*.38.7.
d *Tract.*30. *in Matth.*
e *Pſal.*89. 1.
f *In Pſ.*4. *Pœnitent.*
g *Eccleſia in* Collecta *dom.* 3 *poſt Pẽtecoſt.*
h *Pſal.* 101. 28. *Heb.*1.12.
i *Verſ.*40.
k *Pſ.*38. 13. 118.19. *Heb.*11. 13. 1.*Petr.*2.11. 13.
l *Eccl.*16. 30. *Matth.*24. 35. 2.*Pet.*3.7. *Eſa.* 65. 17. *cap.*66.22. *Apoc.*21.1.
m 1.*de Trin.* 4 *cap.*28.
n *Act.*4. 31.
o 4.*academ.*

arbitrio nostro, pro Ecclesia, & similibus, quas malim legas apud Interpretes. Tropologia Ruperti non abest procul à sensu litterali, dementem esse qui laboret in comparatione terræ, cum tot generationibus præteteuntibus, & aduenientibus, hic semper terra maneat.

In æternum.] לעולם *lebhos*, εἰς τὸν αἰῶνα, Hieronymus (in sæculum) qui etiam notat, quod signanter non est dictum, Terra in seculis stat, sed, in seculo, quoniam terra cum cœlo transibit [a], quando Euangelium prædicatum fuerit imminente consummatione. Transitus hic intelligendus iuxta allatam priùs expositionem. Indicat Hieronymus, seculum, & æternum, sumi pro longa, sed finita duratione: quæ vtriusque vocis acceptio vsitata quoque profanis:

a Matth. 14. 35.

" *Seruiet æternum,* (inquit Horatius [b].) *quia paruo nesciat vti.*

Et Augustinus [c] obseruauit, aliquando quod finē nullum habet, aliàs, quod eum quidem respicit, sed quando, vel vbi nescitur, æternū dici. At seculum etsi centum annorum spatium censetur à multis: Vnde ludi seculares, annus secularis, carmen seculare, &c. quasi dicatur à sene, vt ait Varro [d], quod longissimum senescendorum spatium id putarunt: quamuis etiam Galli triginta solùm annos seculo darent, vt Seruius [e] scribit, nihilominùs pro longiore, sed non præscripto tempore accipitur apud Auctores sacros, & profanos. Quare stare terram in æternum, posset quis intelligere, quandiu nos ipsi hanc incolemus, & colemus: quandiu viuent in mundo homines. Olympiodorus exponit in longinquum tempus.

b Lib. 1. Ep. 10.
c Lib. 2. Locut. 10 Exod. & 1. Quæst. in Gen. c. 31.
d De lingua Latina
e In 8. Æneidos.

De voce Hebræa, (Græca autem αἰὼν est ἀπὸ τοῦ ἀεὶ ὤν, vel ὢν, semper existens) Hieronymus alio loco [f] docuit cum ו *vau* significare æternitatem, vbi verò id non est, iubilæum, spatiúmque quinquaginta annorum. Galatinus [g] affirmat aliquam reperiri in Scriptura pro propriè dicto æterno, hoc est, cuius nec finis, nec initium sit. Primum non esse perpetuum, allatis exemplis demonstrat, Auctor thesauri linguæ sanctæ: Secundum item non esse verum ostenditur omissis aliis, quod ipsimet DEO velut epithetum attribuitur, inuocabit ibi nomen Domini DEI עולם *bholam* [h] æterni. Quocirca quando Scripturę post (in æternum) addunt (vltra) vel exprimunt (in seculum seculi, siue, secula seculorum, quod hîc quoque posuit Chaldæus Paraphrastes) ad ἐπίτασιν, & ἐξήγησιν pertinent hæ formulæ, non quasi absque his vera æternitas significari satis non possit, aut non etiam re ipsa significetur, sicut velle tamen videtur Rabbi [i] Moyses, qui hac ratione conatur iis respondere qui hoc ex loco Salomonem credebant mundi æternitatem credidisse, ideóque libri huius auctoritati derogabant. Ex Hebræis, quidam suspicantur esse Latinum aduerbium, olim, tum præteriti, tum futuri temporis.

f In capite 1. Ep. ad Gal.
g Lib. 11. c. 5.
h Gen. 21. 33.
i 2. ductoris dubiorum capite 29.

Stat.] עמדת *bhomedeth* stans, sic enim Hebræi per participia præsens tempus explicant quo carent, ἕστηκε, stetit. Quæ tandiu stetit, stare adhuc potest. Standi autem verbum non situs est hoc loco, sed consistentiæ, atque durationis. Verbi huius notiones exposui Commentario Actuum Apostolicorum [k]. Nyssenus colligit tropologiam, vt iuxta præceptum Pauli stemus immobiles in bono ac firmi. De re ipsa dictum prius. Testatur verò Rabbi [l] Moyses multos ex Hebræis existimasse, propter præsentem locum,

k Cap. 1. 11.
l 2. ducto. dubi. cap. 29.

cum Salomonis opinione mundum æternum esse. Sed miratur meritò posse id aliquem de eo suspicari qui Moysi teneat legem: dicitque solam terræ colligi perpetuitatem ex istis verbis, licèt ea cœperit aliquando.

Vers.5.& 6.] ORITVR Sol,& occidit,& ad locum suum reuertitur, ibíque renascens gyrat per meridiem, & flectitur ad Aquilonem: lustrans vniuersa in circuitu pergit Spiritus,& in circulos suos reuertitur.

INDICAT Sol, vt ait Hieronymus, & Nyssenus quotidiano ortu occasúque interitum Mundi, ac hominis præsertim, necnon per anni tempestates, quas efficit. Cum Hieronymo Hugo Victorinus, Bonauentura, Lyranus, Hugo Cardinalis, Carthusianus, Caietanus, Albinus, Thaumaturgus, Ioannes Arboreus de vtroque cursu interpretantur, tum diurno, tum annuo, etiam prima verba textus, ita vt oriri sol censeatur, quando per vernale æquinoctium ingrediens, ad nostrum polum consurgit; occidere, quando exiens per autumnale, ad inferiora descendit: gyrare per meridiem (quæ sunt verba sequentia,) quando in hyemalibus signis commoratur: flecti ad Aquilonem, quando in æstiuis, quæ polo boreali viciniora sunt, circumfertur. Porrò, quia calore suo sol agit in hæc inferiora, & à nonnullis Philosophis cœli naturæ igneæ habiti sunt, per Solem sumpsit idem Hugo Victorinus ignem; per Spiritum, qui deinceps ponitur in textu, aërem, qui pariter agitur, in orbem: sed quia non semper eodem modo, nec prorsus idem, plures velut circulos faciat, dum est vel motus eius concitatior, vel remissior: lustret autem vniuersa, dum mobilitate sua cunctas vbique ceu sordes purgat, & subit omnia. Symmachus in versione, Thaumaturgus in Paraphrasi, Bonauentura, & Caietanus in Commentario sequuntur eandem de aëre vel vento sententiam. Addit Hugo Victorinus referri posse ad solem omnia, vsque ad ea verba, exclusiuè (pergit spiritus) hæc autem ad ignem, vel igneam vim à sole procedentem, quæ res omnes foueat, vel quocumque nomine vocetur, ad occultam, & insitam cuique rei, cum qua pergat, ac reuertatur per vicariam generationem, incrementúmque ac perfectionem, & decrementum, seu interitum, atque resolutionem quodammodo circularem. Ego malim totam sententiam de sole solo intelligi, & cum Chaldæa Paraphrasi de motu diurno duntaxat, quo pacto reuerti sol in circuitus dicatur; quia perficit integrum die vno circuitum, qui veluti secatur in partes: vel quia quotidie à diuerso puncto circuit: vel quia decurrit in excentrico, concentrico, deferente, huius orbis motu, qui vocatur raptus, circumactus ad augim, & ad oppositum augis.

Arboreus reijcit Lyranum assignantem præter orbem deferentem & æquantem, alium epicyclum, eò quòd sol non habeat istum, sed alij planetæ. Supremus autem orbis, inquit, ex his, quos supra se sol habet, est mundo concentricus, secundùm superficiem conuexam, id est, eius centrum est centrum mundi, & secundùm concauam est excentricus, id est, eius centrum est aliud à centro mundi: infimus è contrario secundùm superficiem

conuexam est mundo excentricus, concentricus secundùm concauam. Gerardus Moringus huc propendet magis, & Titelmanus.

a Vers. 6. b Cap. 4. 34. De motu solis illustre testimonium Psalmi XVIII [a]. Exultauit vt Gigas ad currendam viam, &c. & Libri tertij Esdræ [b], quamuis apocryphi: Velox cursus solis conuertit in gyrum cœlum in locum suum vna die. Est tamen & alia de cursu annuo sententia probabilis, quam sequitur præterea Theophilus Alexandrinus [c].

c Epist. 3. Paschali.

Mysticè iustitiæ Solem explicant omnes, maximè Olympiodorus, qui ait oriri in cordibus fidelium, cùm dirigit adhuc proficientes: occidere, quando maius desiderium illis accendit altitudinem inquirentibus sententiarum: præterea, oriri verbum DEI è paterno sinu, occidere per incarnationem, & mortem, quibus diuinitas eius quodammodo est occultata: oriri ex Deipara secundùm carnem: occidere descensu ad inferos: ac denuo exoriri per resurrectionem. Item gyrare per meridiem prudentiæ feruentis fidelium: per Aquilonem fortitudinis: est enim hic ventus acer & expeditus: per Lyben Temperantiæ voluptates refrigerantis & exsiccantis: per Subsolanum iustitiæ, quę per omnes commeat, extenditúrque virtutes. Adhæc istum solem VERBI incarnati villas & ciuitates ad meridiem constitutas ipsum suis pedibus circuiuisse, per Apostolos Aquilonares plagas: Denique SPIRITVM sanctum Apostolis infusum circuire illos terras omnes fecisse, & Euangelium prædicare, atque etiam eosdem induxisse vt conuerso itinere redeuntes, eos inuiserent, quos priùs in doctrina Fidei erudierant, vt est in historia Apostolica. Volui semel gustum dedisse spiritualis sensus, vt ex hoc de ceteris, qui deinceps eruuntur à Doctoribus, isto Libro, coniectura fiat. Similia sunt apud Ambrosium [d]. Et citat vterque sententiam CHRISTI: Cùm [e] exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipsum. Item apud Chrysostomum [f], & hoc loco apud Hieronymum aliósque permultos.

d In Ps. 118. octon. 12. e Ioan. 12. 32. f Tom. 5. ho. de Virtute.

Oritur sol & occidit.] Hebraicè, (& oritur) Item Græcè additur coniunctio: Chaldaicè: (oritur sol in die ex latere orientis: & ingreditur sol in latus occidentis in nocte.)

Ad locum suum reuertitur.] Hebraicè שואף *sceph*, quod Aquila interpretatur *προσέπνευσε*, vel *εἰσπνεῖ*, id est, aspirat: Symmachus & Theodotio (recurrit) quia videlicet, ait Hieronymus, sol reuertitur ad locum suum, vt ibi vnde priùs egressus fuerat, aspiret. Chaldæus, (& ad locum suum anhelat:) est enim tanquam gigas currens veloci cursu, vt antè dictum est, & quodammodo aërem attrahit ventum seu aërem præ desiderio redeundi ad locum suum. Certè sub ortu solis frigidior quàm antè sentitur aura.

Ibique renascens.] Chaldaicè (& ambulat per viam abyssi.) Id est, incognitas nobis vias, (vt ait Hieronymus) seu Antipodas, qui nobis sunt oppositi tanquam in profundo.) & oriturus est cras ex loco, vnde ortus est heri.

Gyrat per Meridiem, & flectitur ad Aquilonem.] Notum ventum, ac Boream ponit Græcus Textus Septuaginta (quoniam sunt quatuor potissimùm in quatuor Mundi plagis venti) qui etiam habet simplex verbum *πορεύεται* vadit, pro, gyrat, sicut Hebraicè הולך *holech*, vadens, Symmachi verò

verò *κατ᾽ αὐτὰ*, sed exponit de vento, vt Hieronymus testatur.

In circulos suos reuertitur.] Id priùs exposui. Ridiculus autem Empedocles, teste Plutarcho [a], vel alio, cùm ait, enato primùm humano genere, ob solis segnitiem, fuisse die longitudinem, quanta nunc decem mensium: procedente tempore, vt septem. Chaldæus: (Perambulat omne latus Meridiei, & redit ad latus Aquilonis per viam abyssi.) pro (flectitur) *κυκλοῖ*, Chaldaicè (redit.) Quidam autem vim faciunt in Latino, quia sol non efficit exactam sphæram, sed potiùs spiram. De hac re Franciscus Vallesius [b] in sua sacra Philosophia disputans contra quosdam Astrologos, necnon aduersùs Beatum Thomam, defendénsque veram in Solis motu deflexionem ad Aquilonem.

Lustrans vniuersa in circuitu pergit Spiritus, &c.] Hugo Victorinus notat, sic distingui posse, vt post (in circuitu) sint duo puncta; & à (pergit Spiritus) incipiat aliud membrum. Ita quidem etiam Massoretæ adhibent puncta. Græcè quoque videtur distinctio statuenda ante (pergit) quia participium *κυκλῶν* generis masculini, *πνεῦμα* neutrius. Vtcumque distinguamus, non oportet variari sensum: placétque mihi, vt sit de Sole idem sermo, non de vento, vel aëre, neque de vi quadam, quæ proficiscitur à Sole, vt memini in Commentario; neque (vt tamen placet Nysseno) de homine, qui totus denominetur à sui parte, id est ab Spiritu. Retenta porrò distinctione, quam habent Codices Latini, Græcíque, obseruanda est appositio, aut subintelligendum aliquid, verbi gratia: Lustrans vniuersa (sol) in circuitu, pergit Spiritus (ille ipse sol qui est Spiritus) & in circulos suos reuertitur. Profectò hæc vltima verba non ita propriè de aëre, aliáve re, vt de sole possunt intelligi.

In circuitu.] Notat quodam loco Hieronymus [c], hinc rotunditatem cœli colligi à plerisque, & in Sphæræ modum volui cœlum. Demonstrant hoc Physici, & Astronomi [d]. Quamuis ex Patribus Iustinus [e], vel potiùs recentior etiam Origene auctor collocatus in Iustini Operibus, Ambrosius [f], Chrysostomus [g], Theodoretus [h] (qui mutauit tamen alibi [i] sententiam) Theophylactus [k], Lactantius [l], Procopius [m], nonnullíque alij id negant tanquam Scripturis contrarium, quæ cœlum vocant tabernaculum, & vt pellem extensum. Sed Paulus [n], qui videtur loqui priore modo, tantùm dicit cœlum esse fixum tabernaculum, nec mutandũ, sicut Lex vetus mutabilis fuit. Potest quoque locus Psalmi de pelle [o], (quo meminit Damascenus [p] vsos qui hemicycli cœlum figuram obtinere sentiebãt) aut Esaiæ [q] iuxta editionem LXX. qui comparant cum camera, rectè consistere cum figura rotunda, vt Augustinus [r] docet. Sunt etiam qui reliquos patres, saltem aliquos, vt Chrysostomum, intelligant de sede Beatorum, quod vocatur cœlum empyreum, & existimant esse quadratum in parte superiore, prout de cœlesti Ierusalem [s] dicitur, quod in quadro posita est [t]: quæ tamen sententia mihi non placet, vt nec placere video expositoribus [u], Apocalypsis multo aliter quadratam interpretantibus figuram.

Spiritus.] Sol Spiritus vocatur, quoniam animat, spirat, viget, annuos orbis cursus explet, sidera cetera illuminat, vt Poëtæ hîc testimonio Hieronymus confirmat. Nec existimauit tamen doctissimus Pater, sicut de illo

B.Tho

a 5. de Placi. Philosopho. cap. 18.
b Cap. 62.
c In capite 3. Ep. ad Eph.
d Lege Conimbricenses in 2. de cœlo cap. 4. q. 1. & Clauium in Sphæram.
e Quæst. 130. ad ortho.
f In Hexam. lib. 1.
g Homil. 14. & 17. in Ep. ad Hebr.
h In c. 8. Ep. ad Hebr.
i Quæst. 20. in Genes.
k In c. 8. Ep. ad Hebr.
l 3. Instit. capite 23.
m In cap. 1. Genes.
n Hebr. 8. 2.
o Ps. 103. 2.
p 2. de fide cap. 6.
q Cap. 40.
r 2. Genes. ad lit. cap. 9.
s Apocal. 21. 16.
t Indicãt Conimbricenses 2. de cœlo, c. 5. q. 1. a. 2.
u Vt Ribera, Viega, Petro Bullingero, & alijs quos citant.

a P.P. q.70. art. 3. B. Thomas [a] suspicatur, pro Ecclesiaste citans Ecclesiasticū, nisi error irrepsit, solem, cœlúmve esse animatum, solum id quod dixi, affert, vt explicet quo pacto sol spiritus per quandā figuram dici possit. Fert quoq; communis vsus loquendi notatus à Titelmano, vt si quis alios præsentia sua vel sermone exhilaret, eorum illum spiritum, animámve nominemus. Fortasse nec Hieronymus animam cœlis assistentem negasset, de qua non incommodè possunt intelligi nonnulli aliorum Patrum, qui de his velut de animatis loquuntur. Verùm hoc nunc non agimus. Hieronymus [b] in erroribus Origenis hunc numerat, quod cœlis tribueret animas rationales. Scriptura videtur animam cœlis adimere, dum cauet ne vllus ijs à nobis honor habeatur, eo quod creati sint in ministerium cunctis gentibus quæ sub cœlo sunt [c]. Nihilominus non esse apertum errorem, si quis affirmet contrarium, idem S. Thomas docet multis locis, & ex alijs id ipsum colligit ac probat Claudius Espencæus in proprio Tractatu de Cœlorum animatione, licèt sentiat ipse non esse animatos cum V. Synodo, & articulis Parisiensibus quos citat, confutétque Paulum Ricium abutentem præsenti testimonio ad contrariam opinionem. Idem S. Thomas [d] per Spiritum hoc loco vult nos intelligere Angelum, qui per operationem, qua mouet cœlum secundùm circulum, dicatur pergere in circuitu, ea ferè ratione, qua Paulus ait SPIRITVM sanctum interpellare, id est, interpellare facere [e]. Lege Conimbricenses [f], & ipsi quandoque hæc eadem disputauimus.

b Epist. ad Auitum 59. & in lib. 13. in c. 45. Esa. & in c. 1. & in Deuter. cap. 32.
c Deut. 4. 19.
d Opusc. 10. & 11. ad. art. 6.
e Rom. 8. 26.
f 2. de cœlo cap. 1. q. 1.

Vers. 7.] OMNIA flumina intrant in mare, & mare non redundat: ad locum vnde redeunt flumina reuertuntur, vt iterum fluant.

QVI vanitatem elementorum exemplo doceri volunt, prioribúsque versibus terræ, ignis, & aëris, vt Hugo Victorinus præsertim, asserunt modò in aqua exemplum poni fluctuante circa terram. Hieronymus reiecta sententia, quòd aquæ dulces quæ fluunt in mare, vel ardente sole consumantur, vel salsugini maris sint pabulo, exponit præsentem locum, vt per occultas venas ad capita fontium aquæ regrediantur, & de matrice abysso, in sua semper ebulliant principia.

Celebris controuersia est de origine fontium, & fluminum: quam aliàs tractauimus, & de qua satis copiosè Conimbricenses [g]. Sed quod attinet ad præsentem locum, duo dicuntur, omnia flumina intrare in mare, quod ambigi non solet, atque reuerti ad locum vnde exierunt, quod quidam accipiunt de reuersione ad mare, vnde primum exitum originémque sumpserunt. Et quia posterius istud membrum indefinitè ponitur, prius cum nota vniuersali, propterea Titelmanus ait ad veritatem posterioris satis esse si quædam flumina habeant initium ex mari, cùm tamē plura, iuxta veram [h] Philosophi sententiam, generentur ex aëre intra poros terræ incluso, ibíque per frigus condensato in aquæ guttas, ex quarum confluxu per occultos meatus fontes erumpant, & ex his flumina, idque potissimum in montibus. Immò miraculum, inquit idem Titelmanus, augetur, si omnia flumina,

g In libros Meteor. tract. 9.
h lib. 1. Meteor. Summa 4. c. 1. & lib. 2. Summa 2. cap. 2.

flumina, etiam illa, quæ non oriuntur ex mari, intrent in ipsum, hoc verò non redundet.

Respondet secundò: Quamuis membrum secundum vniuersaliter intelligatur, iuxta Lectionem Hebræam pro (exeunt) esse (pergunt) sensum autem reddi: (Omnia flumina intrant in mare, ipsum tamen non redundat. Et omnia hæc flumina sic reuertuntur, vel currunt ad locum, quo pergunt, id est, ad mare, propter hoc, vt ampliùs fluant, quia nisi pelago aquæ illæ absorberentur, sisterent nimiùm excrescentes extra alueos, terrámque implentes. Tertiò ne verbum (reuertuntur) videatur indicare regressum ad principium, vnde omnia flumina exierint, id est, mare, ait idem valere quod (proficiscuntur) sicut quando Capite vltimo [a] huius libri dicitur, quod spiritus hominis redit ad DEVM, qui dedit illum, nempe quando it in cœlum, vbi tamen priùs non fuit, sensus est, quod vadit ad locum sibi deputatum. Ad eundem modum aquæ omnes in mare vt in locum natiuum redire censentur (quo pacto partes aliorum elementorum ad loca ipsorum) quando illuc tendunt, etiamsi priùs ibi non fuerint, vel inde progenitæ sint. Quartò explicat vocem (iterum) quam Hebræus textus non habet, non cum relatione ad præcedentem originem, sed vt sit idem quod ampliùs, & adhuc, id est, vt adhuc fluant, siue in suo fluxu permaneant. Quintò addit iuxta Græcam, & Latinam antiquam editionem, quam Hieronymus quoque secutus est, pro fluminibus esse torrentes: hos autem à mari ortum ducere, rursúmque ad id redire, quoniam à mari sol extrahit vapores, qui condensantur in nubem, ac in aquam conuertuntur, & pluendo in terram decidunt, atque torrentes efficiunt, qui rursum in mare redeunt, sicut aquæ fluminum. Mihi sententia hæc supra alias omnes placet, dummodo quod quinto dicitur loco, resecetur tanquam aduersarium vulgatæ editioni, necnon & Chaldææ, quæ flumina omnia, omnésque scaturigines aquarum exprimit: rationi prætereà Caietani, quia mirum non esset ex fluxu torrentium mare non impleri, cùm aquæ torrentium exiguæ valdè sint; sed ex eo, quod omnia flumina confluunt ad mare. Deinde malo quod ipsemet mauult in secundo pronunciato, vt notam vniuersalem (omnia) in priore membro expressam intelligamus quoque in posteriore; sic enim ceteri passim intelligunt, & contextus ipse satis id indicat. Quæ sunt in dicto secundo cum tertio & quarto difficultatis solutionem maximè attingunt. Nihilominùs censeo hoc ex loco nihil pro quæstione originis fluminum, fontiúmque colligi; aut si quid colligatur, potiùs aliunde oriri, quàm ex mari. Nam Salomoni satis est probare vanitatem, (quam præfatus est esse in rebus omnibus,) ex continuo aquarum fluxu, quemadmodum priùs probauerat ex perpetuo solis motu, & vt quibusdam videtur, etiam ex aëris. Probatio ducitur ex fluminibus, quæ sunt in omni prouincia, & in plurimis ciuitatibus. Horum perennis fluxus causam ait esse, quòd in mare tendant, ex quo mari, quia non redundat, denuò refluunt, vt sic adhuc fluere possint, & reuerti in idipsum mare, & sic deinceps continuare motum quodam modo circulari. Ad hoc non refert vbinam scaturiant flumina, & si quam verba textus innuunt scaturiginem, videntur aliam potiùs innuere quàm maris; dicuntur enim flumina intrare in mare,

[a] Vers. 7.

& reuerti, vnde exierunt; quod hunc præsefert sensum, vt existerent flumina priusquàm intrarent in mare, & inde illuc reuerterentur, vnde exierunt, quando ad mare defluxerunt, hoc est, ad fontes, vt Hieronymus indicat, quíque illum sequuntur verbis ipsius vsi, Albinus, Hugo Victorinus, & alij: ¶ Iuxta modum istum dicendi verba omnia editionis nostræ cum obuia, & ordinaria sua significatione retinentur, & Philosophis sua relinquitur libera, & insoluta quæstio, quorum opiniones præsenti loco necessariæ non sunt; nec si necessariæ sint, planè satisfacere videntur. Etenim præter ea quæ de Titelmano dixi, cuius Caietanus dictum quintum, retento nomine fluminum sequitur; generatio fluuiorum ex vaporibus marinis, & fluuialibus, vt retorqueam Caietani argumentum in ipsum, necnon id in Olympiodorum intendam, (qui omnia flumina intrare dici vult, quia multa.) Lyranum, aliósque sic præsentem locum interpretantes, non tantas aquas efficit, vt earum ratione tanquam quid admirandum pronuntietur, quòd iis mare impleatur, & non redundet. Neque propriè hoc est flumina intrare in mare, aut redire: ratione nimirùm aquarum pluuialium, quibus ea intumescant; vel propter vapores excitatos è mari, quibus humescat terra, sicque fontibus, fluminibúsque materia suppeditetur. Sed per se etiam citra pluuias atque vapores, verum est quòd ipsæ intrant in mare, tanquam in locum natiuum, vt rectè Titelmanus tertio loco philosophabatur. Et exitus è mari, ob vapores duntaxat, minùs proprius videtur. Franciscus Vallesius [a] contendit ex hoc loco, & ex Capite XXIIII. Ecclesiastici Platonis tueri sententiam in Phœdone contra Aristotelem, cuncta penitùs flumina, fontésque manare ex mari. Sed eius me rationes nō conuincunt. In eodem Ecclesiastico est locus difficilior, quòd omnes aquæ in mare reuertentur, sicut omnia, quæ de terra sunt, in terram reuertentur. Sed forsan per aquas intelliguntur composita, in quibus prædominatur aqua, quæ resoluuntur in mare, id est, in elementum aquæ: significat enim quandoque mare aquarum congeriem. Vel vis comparationis in eo est, vt omnia reuertantur in terram, quemadmodum defluunt aquæ in mare: non quia perinde sit omnis aquæ de mari origo, vt rerum compositarum de terra. Loquebatur Sapiens de miseria conditionis humanæ vitæ, eámque similem affirmat fluenti aquæ, & in mare præcipitanti. Ea similitudine vsa est Thecuitis de morte disserens cum Dauid [b], valdéque teritur etiam à profanis auctoribus. Pontum dici putant παρὰ τὸ πίνειν, quia sorbeat aquas.

a In sacra Philosophia, cap. 63.

b 2. Reg. 14. 14.

c Lib. de Tobia, cap. 13.

d 30. Moral. c. 2. vel 4.

e Serm. 13. in Cantica.

f Opuscul. de laudib. B. Virginis, cap. 7.

Mysticum sensum si vis, quære apud Hieronymum, Hugonem Victorinum, Olympiodorum, aliósque posteriores Interpretes, prętereà apud Ambrosium [c], cum quo consentiunt quæ habet Olympiodorus, Gregorium [d], (cuius mihi Salonius vti verbis videtur,) Bernardum [e], Bonauenturam alio vltra istum loco [f], qui quod & vulgò multi faciunt, de Beata Virgine exponit.

g Esa. 11. 15.

Flumina.] Citati modò Patres legunt eodem modo. Hieronymus (torrentes) quos etiam significat Græcum nomen χείμαῤῥοι, & Hebraicè נחלים *nachalim*, quod interdum nomen Interpres reddit per riuos [g]. Chaldæus hoc loco vertit (flumina, & scaturigines aquarum.) Rectè verò noster Interpres dixit flumina, quoniam torrentes priùs intrant in flumina, & cum ipsis

ipsis in mare: & Symmachus in sequenti parte versus ponit ποταμούς.

Mare non redundat.] Ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἐμπιπλαμένη. Symmachus (οὐ πλημμυρεῖ.) Hieronymus (non impletur.) Eodémque modo Chaldæus Paraphrastes. Videlicet non impletur vltra cumulum. Hoc autem de toto verum est, ita vt aquis se præsentibus non exoneret, aliásque denuò capiat, vt fluminibus contingit, quæ sic aquas hac aluei parte contentas eijciunt, vt mox alias excipiant ex integro. Neque etiam aquis mare summo tenus inflatum super littora effunditur, terrámve totam superstagnat. Attamen æstuans, vel agitatum ventis inundat aliquando, & vrbes, castella, regiones absorbet; vt historiæ testantur [a]. Suos præstitutos fines mare non egredi produnt etiam vt rem mirabilem sacræ Litteræ, mari fasciato & intra cunas instar infantis ligato; vel in morem criminosi constricto vectibus, portísque [b]. Lucretius [c], Aristoteles [d], aliíque causas cur quotidiano fluminum accessu mare non crescat, commenti sunt. Primarię habentur, quòd radiis Solis exhauriuntur, & exsiccantur influentes aquæ, ac super mare vastissimum, ceu super tabulam superlabentes ac expansæ, vel quoniam maris comparatione, guttæ propemodum instar habent. Sed ignorantiam hac in re Nazianzenus [e] fatetur, quamuis Physici, & Sapientes, inquit, inania quædam dicere habeant; qui cùm hæc ipsa credunt se habere cogitatione percepta, re vera mare ipsum cyatho metiuntur. Loquitur eodem Olympiodorus modo. Plures quoque deputant id perpetuo miraculo, vt Basilius [f], Chrysostomus [g], Theodoretus [h], Ambrosius [i], B. Thomas [k], qui vocant virtutem diuinam, frænum, & compedes, intra quam mare contineri cogitur, arenam. Vim autem declarant miraculi, quòd aquam putent terra sublimiorem, nec tamen effundatur super illam. Et fuit eadem de altitudine terræ sententia Lucretij [l], Ciceronis [m], & aliorum. At demonstratur ab Astrologis, Philosophísque terram esse altiorem [n]. Et id indicat fortassè quod phrasi Scripturæ descendere dicimur in mare [o], & ascendere de mari [p]: tametsi quandoque dicamur etiam ascendere in mare [q] propter situm regionis, ad quam appellimus, vt ex Ægypto ad Arabiæ deserta, & Palæstinam. Denique Græcismus est quo quæuis profectio maritima vocatur ἀνάβασις conscensio scilicet in nauem, &c. Itaque mirabilis quidem, sed naturalis lex DEI est, quæ mare coniecit in humiliora loca, & inclinationem deorsum decurrendi dedit: & peculiariter imperauit initio, vt super terram expansæ aquæ, congregarentur in locum vnum [r].

Ad locum, vnde exeunt flumina.] Iam monui pro (exeunt) esse Hebraicum participium הולכים *holechim*, quod significat ire ac pergere: & Græcè est verbum πορεύονται εἰς τὸν τόπον οὗ οἱ χείμαρροι πορεύονται. Ad locum, quò torrentes vadunt. Quæ interpretatio nihil penitùs innuit de origine fluminum à mari, de qua paulò antè agebamus. Hieronymus legit: (Ad locum, de quo torrentes exeunt.) Symmachus eodem pacto; nisi quod vtitur nomine ποταμῶν fluminum: Εἰς τὸν τόπον ἀφ' οὗ οἱ ποταμοὶ πορεύονται,) Ad locum vnde flumina veniunt.) Sed vt ibi dicebam, non inde quoque necessariò colligi potest prima fluminum origo, sed tantùm quòd ex mari,

a Cato 2. Originum. Solinus Polyhistor. Fabius Pictor de Orig. vrbis. Aug. 18. de Ciuit. cap. 8. & 10. Isidorus 14. Orig. cap. 22.
b Iob 26. 10. cap. 38. 9. 10. 11. Ierem. 5. 22. Psalm. 32 7. Psal. 103. 9. Prouer. 8. 27. 29.
c Lib. 6.
d 2. Meteor. cap. 2.
e In catena Iob. 26.
f Hom. 4. hexam.
g In cate. Iob.
h In Ps. 103.
i 3. hexa. c. 2. & 3.
k 1. p. q. 69. a. 1. ad. 2 & 4. & in c. 6. Iob.
l Lib. 6.
m 2. de nat. Deo.
n Clauius in c. 1. Sphara. Pererius libro 1. in Gen. Molina 1. p. in opere 3. diei. dispu. 11. Valent. 1. p. q. 3. de opere sex dierũ, pũcto 3. Conimbricenses in lib. 2. de cœlo q. 4. Pineda etiã in cap. 26. Iob vers. 10.
o Psalm. 106. 23. Esa. 42. 23.
p Dan. 7. 3. Apocalyp. 13. 1.
q Psalm. 105. 7.
r Genes. 1. 9.

in quod intrauerant, regrediuntur vt iterum, (quod habent verba sequentia) in idem reuertantur.

Bonauentura occurrit obiectioni de origine, & dulcedine fluminũ: omnem enim aquam naturâ dulcem esse, fieríque amaram ob exhalationem partium subtiliorum, remanentibus terrestribus: flumina autem ex mari egredi sub terra per excolationes, sicque redire ad natiuam dulcedinem. Idipsum significat Hieronymus: Verisimiliter sentiunt, qui salsedinem inditam à DEO mari volunt die tertio creationis, quo aquas omnes vnum in locum secreuit. Primum asserit Basilius [a], & Isidorus [b] præter alios: ratio secundi est, ne priùs toti aqua terræ incubans, eam cum salsedine afficeret quoque sterilitate. Haud verò magnam habet probabilitatem Ruperti sententia [c], aquis cunctis naturalem esse salsedinem; ceterùm dulcedinem veluti exurgere ex Paradisi fonte [d] tanquam ex magni corporis terræ mamma; atque ex eodem fonte largas fundi potabiles, & agris fœcundandis aptas aquas. Sed accuratior huius rei tractatio Philosophis relinquatur, quibuscum & nos olim versati sumus [e].

Vt iterùm fluant.] Si eadem flumina quamuis permista marinis aquis, denique eadem per æquiualentiam, iterùm ex mari fluunt, vt est probabilius, quàm si locum præsentem intelligas duntaxat ratione vaporum ex mari existentium, qui materiam humidam fluminibus suppeditent, modus quo redeunt, erit per meatus subterraneos, vt hoc loco tradit Hieronymus. Basilius [f] scribit, quod mare fluitans ac permeans per cuniculos fistulares, & angustos, mox vbi obliquis, aut certè recta in sublime surrectus excursibus se occupatum deprehenderit, ab agitante compulsum spiritu, superficie terræ vi disrupta, erumpit, atque foras emicat. Philosophatur eadem ratione Plato [g], necnon Plinius [h]. B. Thomas [i] addit causam ex cœlesti influxu, quo propter commune naturæ bonum aquæ contra particularem propensionem attolluntur. Idem dixit Theodoretus [k], nisi quod ad DEI retulit imperium, cui aquæ obtemperando, ipsos etiam montium summos vertices occupent. Non abludit à primo dicendi modo Albertus [l]. Ait vapores in terræ cauernis eleuatos aquam attrahere sursum, atque continua sua actione, ac veluti collisione ad latera montis, aperire poros, quibus tandem erumpat. Indicium huius subijcit, quòd ad fontium ora ebulliunt aquæ, videlicet ob vapores, qui illas impetu eructant. Legendus etiam Seneca [m].

a Hom. 4. in Hexam.
b 13. Etymolog. cap. 14.
c 2. de Trin c. 24. & 29.
d Gen. 2. 6.
e Lege etiam Bernardinũ Gomesium, lib. 1. de Sale c. 51. vsque ad 60. & Conimbricenses in libros Meteor. trac. 10. cap. 3. 4. 5.
f Prædicta hom. 4. in hexam.
g In Phædon.
h Lib. 2. c. 65.
i 2. Sẽt. Dist. 14. q. vni. ad 5.
k Serm. 2. de Prouid.
l Lib. 2. Metro. Tract. 2. cap. 12.
m 3. Natur. q. cap. 15.

Vers. 8.] CVNCTÆ res difficiles, nec potest eas homo explicare sermone. Non saturatur oculus visu, hec auris auditu impletur.

VANITATEM in scientię studio probat tum circa physicas, tum circa res ethicas, inquit Hieronymus; tum quæ ad secularem, tum quæ ad diuinam scientiam pertinent, ait Olympiodorus; tum secundùm exteriorem speciem, tum secundùm interiorem, inquit Hugo Victorinus, tum perceptione sensus, tum comprehensione intellectus, tum, vt cognoscátur, tum

tum vt oratione declarentur: & cùm vis cognitiua nostra nullibi conquiescat, quoniam vel in sensibus est, vel non sine sensibus; sequitur vlteriùs tendendum ad eà, quæ nec oculis videri, nec aure audiri, (qui duo sensus excellentiores sunt, minúsque materiales, & ad inueniendum, ac discendum accommodatissimi) neque corde, intellectúve possint apprehendi. Nec ergo cor hoc humanũ toti mundo sufficit, quia rerum, quę in eo sunt, scientiâ succumbit, nec mundus homini, quoniam istum rerum illius quantauis scientia, saturare non potest, sed capacitatem infinitam prouocat ad inuestigationem, amorémque veri, ac Boni infiniti. Quocirca vanus Herillus, qui, vt Lactantius [a] meminit, summum nostrum bonum constituit in scientiâ. Colligitur verò ex hac immensa capacitate animi immortalitas. Multa disputant Philosophi vnde scientiæ difficultas nascatur, ex nobis, vel ex obiectis ipsis, propter suam aut præstantiam, aut vilitatem, ac tenuitatem, vel ex vtrisque, vtrum etiam vltimas rerum, quas vocant, quidditates, intelligendo consequi valeamus: quid item sit rem quampiam intellectu comprehendere: &, si de finita loquendo, comprehendi possit, meliùs tamen ab aliquo ex pluribus comprehendẽtibus, seu clariùs queant cognosci. Lege præcipuè Petrum Fonsecam [b], & Franciscum Suarez [c]. Hinc sanè habemus, in rebus ipsis inesse difficultatem aliquam, quod negari non potest, etiamsi ad imperfectionem intellectus nostri refundi pars difficultatis nonnulla valeat, ac debeat. Difficile æstimamus, ait Siracides [d], quæ in terra sunt, & quæ in conspectu sunt, inuenimus cum labore: quæ autem in cœlis sunt, quis inuestigabit? ea nimirùm, quæ à cœlorum Incolæ prouidentia pendent, hoc est, DEI, de qua iterum illius ignorantia noster alio loco postea Ecclesiastes [e]: & Auctor Ecclesiastici [f] de exprimendi res verbis difficultate. Totis trigesimo octauo, & trigesimo nono Capitibus inducit Iob DEVM ipsius inscitiam coarguentem atque conuincentem longa quadam, & præclara rerum naturalium inductione. Igitur opportuna Hieronymi, ac post illum Albini, & Hæreticis nostri temporis necessaria admonitio. Cùm omnia verba sint grauia, & magno labore discantur, falli vehementer qui putant, ociosis sibi, & vota facientibus venire notitiam Scripturarum. Simili argumento vtitur aduersùs Eunomium Basilius [g], exigens ab eo responsionem ad minutas quæstiones de formicæ natura. Si verò, inquit, stringens aduersarium, scientiâ minutissimæ formicæ nondum es assecutus naturam, quomodo incomprehensibilem DEI potentiam imaginatione tua comprehensam esse gloriaris?

a Lib. 3. c. 7.
b In lib. 2. Metaphys. cap. 1 quæst. 1. & 2.
c Disput. 9. Metaphys. sectione 3.
d Sap. 9. 16.
e Cap. 8. 77.
f Cap. 43. 29.
g Ep. 68.

Cuncta res.] כל הדברים *col haddebarim*: Πάντες οἱ λόγοι; Olympiodorus λόγους exponit rationes, quæ de certa rerum cognitione afferendæ sunt. Vox quidem Hebræa & pro rebus, & pro verbis sumitur, Græca non item pro rebus, sed ῥήματα, & vetus Translatio vertit sermones. Hebraismus frequens ab Interpretibus etiam retentus, vt sermones ac verba pro rebus ponantur. Porrò Chaldæus totum versum haud parùm aliter exponit: (In omnibus verbis, id est, rebus, quæ parata sunt vt fiant in seculo defatigati sunt Prophetæ antiqui, & non potuerunt inuenire fines eorum: Verùm vtique non est facultas viro, vt loquatur quod venturum est post se, & non potest oculus videre omne quod futurum est, vt accidat in mundo, & non

poteſt auris impleri audiendo verba omnium incolarum terræ.) Nyſſenus exponit de ſermone, quem profert doctor Eccleſiaſticus de rebus vtilibus, & de virtute: eſt enim difficile conuenienter loqui, hoc eſt, ita vt etiam virtute præditus ſit de qua loquitur: ideóque duplici dignus honore qui laborat in ſermone [a],

a 1. Tim. 5. 17.

Difficiles.] יגעים *iegehhim*; ἔγκοποι. Symmachus (κοπώδεις,) Aquila (κοπιῶντ) laborem afferunt. Vetus tranſlatio (Graues) eodem ſenſu omnes. Non adhæret Auctoris ſententiæ [b] quorundam expoſitio, dici res difficiles, ſiue graues & laborioſas, quaſi ipſæ ſint laſſatæ ac fatigatæ multo ſeruiendi labore atque moleſtia, ſupra quàm poſſit homo explicare ſermone, quaſi vanitati ſubiectæ non volentes [c]. Multò minùs probo Vatabli ecphraſim referentis verſum iſtum ad præcedentes, hoc modo: (Quibus explicandis verba idonea deſunt, nec quiſquam ediſſerere poſſet.) Nam, vt docui, vanitatis hìc deſcriptio continetur in ſcientiæ ſtudio: quamuis nec id reprehenditur, ſi moderatum ſit, nec eorum approbatur opinio, qui de rebus omninò negabant ſcientiam haberi poſſe, ſed opinionem dubiam duntaxat, quales fuère Academici, Sceptici, Pyrrhonici. Difficiles concedo res hìc appellari prout noſter notauit Martinus Roa [d], quaſi moroſas, duras, ſuíque copiam non facientes, vt vel frui, vel eas intellectu capere poſſimus, vel cuiuſmodi ſint verbis declarare. Sic nimirùm difficultas dici ſolet rei frumentariæ, nummariæ, ſimiliúmque, id eſt, caritas, inopia, anguſtia; DEO nihil eſſe difficile, quia nulla res effugit eius potentiam & ſcientiam, cunctæ ſe ipſius imperio ſumma pronitate permittunt. Propter imperfectionem ſcientiæ laudari poteſt Socratis [e] apophthegma: Vnum ſe ſcire, quod nihil ſciret, & noſtram doctam magis vocandam ignorantiam, quàm exactam ſcientiam. Mouit Nicolaum de Cuſa ſententia quam tractamus, idque quod dixi, Socratis pronuntiatum, vt tribus Libris à ſe compoſitis titulum inderet DE DOCTA IGNORANTIA. Certè admodùm doctos, aiunt, ait Philo [f], ſcientiarum, artiúmque difficultatem cum puteali profundiore comparans aqua, accuſare ſuam magnam ignorantiam: hoc enim tantùm ſentiunt quàm longè abſint à veritate. Docet præthereà in eadem ſimilitudine perſiſtens, viliſſimam quamuis artem eſſe multiplicem, variam, querulam, difficilem, aduerſam pigritiæ, ſocordiæ, negligentiæ, plenam ſtudio, curáque, laboribus, ac ſudoribus. De DEI incomprehenſibilitate aliàs: hanc hoc loco Nyſſenus notatam vult.

b Pineda Iob. 12. verſ. 9. num. 3.
c Rom. 8. 20.
d Lib. 2. ſingula. cap. 1.
e Diog. Laërtius de Vitis Philoſo. in Socrate.
f Lib. de Plantat. Noë.

Non poteſt eas homo explicare ſermone.] Symmachus: (Ἀδυνατόν ἐστιν ἄνθρωπον ἐκνικῆσαι λέγοντα.) fieri non poteſt, vt homo peruincat dicere. Quæ meliùs nouimus, meliùs & proferimus, vt ait Hieronymus. Sunt enim voces eorum quæ latent, animi ſenſorum notæ, ita vt ſi cõparari rerũ ſcientia non queat, nec verbis eæ declarari valeant. Quanquã non quiſquis probè quidquid intelligit, poteſt idem facilè, felicitérque oratione depromere, atque vt aliàs [g] dixi, tribuitur SPIRITVI Sancto ſcientia vocis potiùs quàm rerum, quia maior eſt quàm iſta, vt Ricardus Victorinus ibi citatus demonſtrat. Proptereà diſtincta quoque dona ibidem eſſe docui linguarum, ac interpretationis ſermonum: quæ duo ad res explicandas ſermone ſunt neceſſaria.

g Actor. 2.

Non

Non saturatur oculus visu, nec auris auditu impletur.] Hic duplex corporis sensus nobilissimus est,& scientiæ comparandæ seu proprio marte, seu doctrina maximè accommodatus, quia maximè à materia inter alios sensus abstractus; quippe simul obiectum offertur,& operans, & ad magnam distantiam, & minore sui ipsius immutatione & cum maiore in phantasiam impressione: nobísque propterea,hoc est,vt scientiam comparemus,quod Philosophus [a] quoque notauit, in primis carus. Res oculis perceptæ vocari possunt cum Hugone S.Victoris,atque Bonauentura,verba diuina,seu, vt dicebat Antonius [b],liber DEI: auribus verò percipimus voces humanas. Aures, ait Hugo, habemus à latere,oculos coràm, vt intentio nostra secundariò dirigatur ad Proximum,principaliter ad DEVM. Quod si spectentur hi etiam sensus secundùm se, facilè saturantur perceptis aliquibus obiectis, vt constat in brutis. Sed & fastidium nos aliquando capit ac fatigatio vtentes iisdem sensibus, licèt desiderium perseueret nobilioris obiecti, vel eiusdem per intellectum meliùs percipiendi, quia materiale organum deficit,& spiritus animales exhauriuntur: & nihilominùs importuna voluntas,intellectúsque hos veluti ociantes,ac desides seruos sollicitant,& ad laborem perurgẽt,vt sciendi insatiabili cupiditati quoquo modo satisfaciant. Idem sentire possumus de inexplebili gustus, tactúsque quibusdam in hominibus ingluuie, quam bruti generis animal nullum experitur;prouenit nimirùm illa ex immensa quadam voluntatis ac intellectus capacitate; quamuis in obiecti sui delectu atque prosecutione grauiter hallucinentur nonnunquam. Eodem ex principio hydropis illa nascitur auarorum, quibus Ambrosius [c] applicat præsentem sententiam, sicut Nyssenus mare aquis in se effluentibus non redundans,& in quibus

" *Crescit* [d] *amor nummi quantum ipsa pecunia crescit.*

Oculis etiam quidam,vt ait ille [e], gulosi sunt,& oculos antequam gulam pascunt. Cyprianus [f] lasciuientem oculum hac sententia castigat. Res diuinæ non satiant mortales,quamuis obruant interdum, & cogant exclamare:Satis est,contine ô DEVS [g]: Beatis accendunt desiderium quodam modo, sitímque, famémque; quia nunquam cum fastidio, sed cum gustu velut recenti percipiuntur. Voluptates hæ, ait alicubi Gregorius [h], si non cadunt sub experientiam,appetuntur: eas expertus fastidit: contra cœlestes non cupit,qui non capit, & quò capit magis,hoc ardentius cupit. Hoc est res esse difficiles, id est,vt antè dixi, asperas, auaras, sui copiam negantes,vt fugiant,ac prętervolent quamlibet auidè contemplantem oculis, auribus auscultantem. Non satiatur venter, & cùm habuerit quæ concupierat,possidere non poterit [i]. Sola DEI apparente gloria, satietas [k], In apocrypho Esdræ libro [l] ei quem iubet DEVS in templum suum ingredi dicit. Ingredere, & vide splendorem, & magnitudinem ædificij, quantum capax est tibi visus oculorum videre; & post hæc audies quantum capit auditus aurium tuarum audire.

a Lib. 1. Metaphys. c. 1. & lib. de sensu, & sensibili, cap. 1.
b Athanas. in Vita.
c Lib. de Tobia, cap. 7.
d Iuuenal. Satyra 14.
e Seneca 3. quæst. natural. cap. 17. & 18.
f Lib. de singularit. Clerico.
g Sic proditũ de S. Ephrẽ, & de B. Xauerio.
h Hom. 36. in Euang.
i Iob. 20. 20.
k Ps. 16. 15.
l Lib. 4. c. 10. 55. 56.

Vers. 9.]

Vers.9] QVID est quod fuit? Ipsum quod futurum est. Quid est quod factum est? Ipsum quod faciendum est.

ALIVD argumentum vanitatis, quod in cunctis rebus, quę sunt priùs commemoratæ, nulla est noua, & quòd sensus, scientiáque nostra nequeat expleri, quoniam nihil suppetit noui quod edificatur. Vitandus error de Mundi æternitate, præsertim si propositiones istæ conuertuntur, vt quod futurum est, fuerit, & quod faciendum est, sit factum: & nunc in his, quæ existunt, nihil fit noui. Sapiunt hunc errorem tum Comici [a] versiculus:

" *Nihil est dictum, quod non sit dictum prius.*

Quem versiculum Hieronymus [b] testis est sic aliis verbis expositum à præceptore suo Donato; Pereant qui ante nos nostra dixerunt: tum quod Aristoteles æternitatis assertor dixit [c] non semel, neque bis, sed infinities oportere putare, easdem peruenire opiniones ad nos. Refellit idem Hieronymus Epicuri somnium, dicentis, per innumerabiles periodos eadem, & eisdem in locis, ac per eosdem. Alioqui & Iudas, inquit, crebrò prodidit, & CHRISTVS passus est sæpè pro nobis, &c. Videtur autem præsentem locum interpretari quantum ad præscientiam, & prædestinationem DEI, ex qua iam ea facta intelliguntur, quæ futura sunt: Ceterùm nunc quoque signa atque prodigia, & multa arbitrio DEI noua in mundo fieri, quæ videlicet anteà secundùm rem facta non fuerunt [d]. Alibi tamen exponit de antiquæ legis ordine necnon in elementis, & cœlis. Potuit eodem nomine Plato refelli, quod facit Hugo Victorinus, dum de anno magno [e] seu mundano, ac vertente quindecim milliũ annorũ constante numero vel 49000. vel 36000. aut 2376. vel 12. milliũ 954. vel 12000. vel 3000. aut mille 460. vel 660. vel 60. vel 59. vel 30. vel 19. millium; variant enim opiniones, quas præter Iosephum [f], & Plinium [g] recitant plures alij [h], commentus est, eo expleto, cunctisque suum ad locum recurrentibus astris quæ præcesserunt, eadem prorsus pari ordine reditura, sicque deinceps semper. Sequens versus meminit de prioribus hominibus, & de his, qui erunt in nouissimis, atque de seculis quæ fuerunt ante nos, ac idcircò clarè demonstrat seculis diuersis diuersos quoque homines fuisse, ac futuros esse. Non est opus pluribus ad adeò rudem, & insipientem explodendam sententiam. Astronomis [i] quoque permultis videntur motus cœlorum inter se incommensurabiles, & ideò non posse eundem situm sidera omnia ordinémve quem nunc habent, vel olim habuerunt, obtinere. In Albanensibus, & Albigensibus similem quandam reuolutionem cum metempsychosi, sicut & in Origene vicarios animarum status secundùm beatitudinem, & miseriam, quæ hæreses huc reuocari possunt, refert, refellitque Alphonsus à Castro [k], & alij hæreseologi. Omnium autem optimè Augustinus [l] contra Platonem, ac nominatim aduersùs eos, qui locum istum detorquent ad illum errorem. Talem fuisse Origenem Hieronymus [m] ad Auitum scribit, prolato testimonio ipsius [n].

Subiungit idem Hugo S. Victoris magis propinquam rationem exponendi

a Terent. in Eunu.
b Hoc loco.
c 1. de cœlo, Tex 22. & 1. Meteor. Summa 1 cap. 3.
d Libr. 10. in c. 10. Ezech.
e Macrob. 2. In Somnium Scipio. c. 11. Festus lib. 11.
f 1. Ant. c. 3.
g Lib. 10. c. 2.
h Alexã. ab Alexã. lib. 3. cap. 24 cum Tirzquel. Seruio in 3. Æneid. Apule. 1. de Dogma. Plat. Æliano. 10. de var. hist. cap. 7. Censorin. de Die natali, cap. 6. Cicero 1. de Nat. Deorũ. Plato. in Timeo, & alibi. Alcinous de Doctr. Plato. c. 12. cũ Iacobo Carpenta. Augusti. Riccius de motu 8. Sphara. Franc. Catanens lib. 2. de pulchro, c. 6. & epistola de anno magno Plato. Aug. de Gen. ad lit. lib. 1. cap. 13.
i Clauius in c. 1. Sphara.
k Cõtra Hæreses, verbo ANIMA.
l 12. de Ciu. DEI, c. 17.
m Ep. 59.
n Ex 3. Periarchon. c. 5.

nendi præſentem locum, illa tamen ſimul recepta, quæ Hieronymi erat, propter ſimilem ſeriem, modúmque in generibus rerum perdurantem iam inde à prima ſua temporaria inſtitutione. Nam cœleſtis motus idem eſt, elementorum collocatio, ac ex iis rerum compoſitarum generatio, & operatio: quod ſi quæ præter vſitatum naturæ curſum contingant, rara ſunt, nec totius vniuerſitatis. Generationes ſunt, ait Auguſtinus [a], cunies, venientes, Solis anfractus, torrentium lapſus, de quibus rebus egit anteà Eccleſiaſtes,) omnium rerum genera, quæ oriuntur, atque occidunt; monſtra etiam fuerunt, & erunt: qui ſecus opinantur, impij ſunt in circuitu [b] ambulantes: nec locum relinquunt beatitudini, de cuius æternitate confidere nos non ſinunt. Huc facit etiam Pſalmi locus [c]; dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat ſcientiam: de quo loco Eugubinus [d], & Pererius [e]. Expoſitionis quoque illius meminit à Hieronymo allatæ de diuina rerum prædeſtinatione, ob quam nulla dicuntur ſub Sole noua. Quieuit DEVS die ſeptima [f] à conditione nouarum ſpecierum: tamen vſque modo operatur & cum eo FILIVS [g], quantum ad conſeruationem, & comproductionem corruptibilium, indiuiduorum, & creationem animarum humanarum. Bonauentura ſecutus doctrinam eandem, excipit prætereà opera gratiæ, quæ ſunt ſupra naturam, & idcircò non cenſentur inter ea, quæ hîc dicuntur (ſub Sole.) Propter quam cauſam Petrus [h] meritò reprehendit dicentes: (Vbi promiſſio, aut aduentus eius? Ex quo enim Patres dormierunt, omnia ſic perſeuerant ab initio creaturæ.) Poſſunt item eximi res arte factæ, quicquid contradicat Vatablus de his intelligens membrum ſecundum verſus: multæ namque ſubinde adinuentæ ſunt, ac denuò excogitantur, ſicut longiore doceri poſſet inductione, etiam ex notabilioribus, ac inſignioribus, cuiuſmodi tamen res Thaumaturgus agens in genere; nullas nouas accidere interpretatur. Lege Polydorum Virgilium de Rerum inuentione, & plures hiſtoricos, collectoréſve exemplorum officinarum, theatri vitæ humanæ, &c. Patrum haud vetere memoria typographia reperta, & ars ænea tormenta conficiendi: quarum tamen ferunt inuentionem rerum vſúmque priùs apud Sinas fuiſſe. Argumentatur Hieronymus [i] falſum eſſe quod Pelagiani docebant, poſſe hominem, ſi velit, eſſe abſque peccato; neque enim id illos affirmare debere, niſi probent futurum eſſe, quoniam Eccleſiaſtes dicit, omne quod futurum eſt, iam factum eſſe in priori ſeculo. Hugo Victorinus acutè notat ex præteritis argumentum duci, vt ex magis certis ad futura: & de præſentibus, quorum potiſſimùm contemptus intenditur, nihil dici, quoniam hæc minimè eſſe ſupponuntur, ſiquidem in momento duntaxat. Alter Hugo Cardinalis idem repetit: & ante vtrúmque Nyſſenus, qui prætereà illud obſeruat (quod fuit) de anima dici, quæ creata eſt: (quod factum eſt) de corpore, quod formatum de terra, illam futuram quod erat per ſanctificationem, hoc id, quod factum eſt per reſurrectionem: denique nihil eſſe iſta, niſi redeant ad ſtatum, quem priùs habuerunt.

a Suprà.
b Pſ. 11. 9.
c Pſ. 18. 3.
d Ibid.
e In Dan. in expoſ. Cantici (benedicite noctes & dies.)
f Gen. 2. 2.
g Ioan. 5. 17.
h 2. Ep. 3. 4.
i 1. con. Pelag.

Mores quoque humani magis communes, ac ordinarij, boni, malíque deprehenduntur ferè iidem in præceſſoribus noſtris, & in nobis: peregrinitatis tamen quiddam, & monſtri inſtar interdum quidam exiſtunt.

F Caie

Caietanum probare non queo, qui totam hanc sententiam prolatam censet ab Ecclesiaste more concionatorio de Mundi æternitate secundùm id quod probabiliùs apparet ex sensibilibus: rationes enim naturales suadere dictam æternitatem, Nam contrarium, quod ipse asserit esse de Fide, non theologicè duntaxat, sed philosophicè quoque demonstratur, ita vt falsa sententia, quo pacto eam ipse etiam nominat, simul esse probabilis non possit apud illum, qui falsam cognoscit. Sed neque Salomon vanitatem mundi validis aliis argumentis, verísque comprobans falsum, ac vanum, quamlibet verisimile, adhibuisset. Denique singularis hæc interpretatio Auctorem suspectum reddit, quamuis Hugo Cardinalis, nonnihil faueat. Huius morale documentum placet in eos, qui suis de rebus efferuntur tanquam de penitùs recentibus, & excogitatis à se, cùm sint iampridem inuenta. Exemplo iam possunt esse quas dixi bombardæ, & typi graphyci apud Sinas in vsu priusquam apud nos. Indidem colligimus non admodùm demirari ad peruersitatem æui nostri: fuit enim & aliàs eadem: nec nostrum veteri præferre. Id sibi quoque dictum putent rerum nouarum, vel moliendarum, vel cognoscendarum, seu dicendarum auidi, quales Lu-
a Act. 17.21. cas Athenienses nominauit [a].

Vers. 10.] NIHIL sub Sole nouum: nec valet quisquam dicere, hoc recens est: iam enim præcessit in seculis quæ fuerunt ante nos.

NIHIL *sub Sole nouum.*] Iuxta Hebræum, & Græcum textum vertit ve-
b 12. de Ciu. Dei, c. 13. tus translatio, & Hieronymus, & Augustinus [b] (vt omittam Græcos) (Et non est omne recens sub Sole.) Septuaginta habent πρόσφατον, Symmachus, καινὸν, quod est synonymum illi. Particula verò (non) quæ præcedit (omne,) idem valet quod nihil, idémque cõtingit, si sequatur, vt exem-
c 6. hypotyp. cap. 3. plis demonstrat Cantapetrensis [c]. Monet Hieronymus legisse quodam in libro: (Si omne quod sub Sole factum est, fuit in præteritis seculis antequam Sol fieret; & homo iam Sole condito factus est, fuit ergo homo, antequam sub Sole fieret. Respondet idem sequi etiam de quibusuis animalculis. Deinde sermonem esse de homine, vt ostendunt quæ sequuntur, in quibus mentio est de animali loquente qualis solus homo.

Nec valet quisquam dicere, hoc recens est: iam enim præcessit in seculis quæ fuerunt ante nos.] Vetus Latina versio reddit: (Estne verbum, de quo dicatur, Vide, hoc nouum est.) Et Hieronymus in Commentario apertiùs transtulisse Symmachum dicit: (Putásne est, qui possit dicere: Vnde hoc nouum
d 12. de Ciu. cap. 13. est?) Augustinus [d]: (Nec quisquam loquitur, & dicit: Ecce hoc nouum
e Epist. 59. est.) Sed alibi idem Hieronymus [e] aliter (Et non est omne nouum sub Sole quod loquatur, & dicat, ecce hoc nouum est.) Vbi sermonem tribuit
f Ps. 18.1.3. rebus omnibus, perinde vt Psalmus [f] cœlis. Sed in Commentario ponens eandem Lectionem, vel potiùs recitans, exponit restringendo ad hominem, cui soli, vt dictum est, conuenit sermo. Textus Septuaginta est perplexus: (Ὅς λαλήσει καὶ ἐρεῖ ἴδε· τοῦτο καινόν ἐστιν, &c.) Siquidem non apparet quò

per

pertineat pronomen (ὅς) si esset sine ὡς, τίς, tolleretur difficultas. Hebraicè: (est res quæ dicet: Vide hoc nouum.) vel (est res, quam dicet, nempe aliquis.) Fortasse Græcè lectum est aliquando ὃ pro ὅς, & referebatur ad προσφάτον in priore versu. Non assentior Caietano, responderi nunc tacitæ obiectioni, qua quispiam diceret esse rem aliquam nouam, nimirùm artes; Id autem quod est versu sequenti, esse responsionem iuxta mentem Philosophorum, mundi æternitatem asserentium.

In seculis.] Chaldæus (In diebus generationum) ante quæ verba ponit (in seculo) distinguens seculum pro mundo, ab eodem, vt dicitur etiam de ætate, seu duratione. Quocirca nec Origenem, nec sectatores eius quicquam iuuat nomen seculorum, vt probent plures anteà mundos fuisse, pluresque futuros esse, & res numero easdem redituras. Id quidem posset DEVS, etsi de successiuis ambigunt multi. Sed priuilegium est resurrectionis generalis, quæ semel erit.

Ante nos.] Ἀπὸ ἔμπροσθεν ἡμῶν; Symmachus πρὸ ἡμῶν.

Vers. 11.] NON est priorum memoria, sed nec eorum quidem, quæ posteà futura sunt, erit recordatio apud eos, qui futuri sunt in nouissimo.

CHALDÆVS: (Non est memoria generationibus, nempe præteritis, siue de illis,) & etiam posteris qui futuri sunt, non erit illis memoria cum generationibus, quæ erunt in diebus regis CHRISTI. Septuaginta: (Non est memoria primis, & quidem nouissimis, cùm facta fuerint non erit eorum memoria, cum eis, qui futuri sunt in nouissimo.) Eodem hoc ferè modo vetus translatio. Confirmat sententia ista vanitatem nomen suum propagandi, vel scientiam comparandi: quoniam sicut est obliuio præteritorum apud nos, ita qui post nos nascentur, nostras res, easve quæ futuræ erunt, scire non poterunt, & idcircò cuncta silentio præteribunt, & quasi non fuerint, abscondentur, nec nostra vigebit memoria, nec hæredum etiam nostrorum. Sed iuxta Lectionem Septuaginta Hieronymus exponit: nouissimos quidem, vt CHRISTVS dixit [a], futuros primos ex DEI benignitate: tamen illis, qui propter vitium suum meruerint esse nouissimi, non tantam gloriam daturum DEVM, quantam his, qui se humiliantes nouissimi in mundo esse voluerint. Sensus tropologicus hic est, vt & anagogicus de Seraphim faciem, pedésque velantibus, quia prima, & extrema cooperta sint. Rursum moralis est Olympiodori expositio, Beatos non meminisse iam laborum suorum, sed neque animo percipere Damnatorum pœnam, siue eorum, qui punientur in nouissimis temporibus; nimirùm præ voluptate, quamuis animas illas obliuio propriè non sit occupatura. Stultos Sapientiæ Auctor [b] confutat, qui nullã sui, vel operum memoriam futuram dicerent, vt licentiùs ac effrænatiùs viuerent. Erit in memoria æterna Iustus [c], & cum laudibus [d] præsertim humilis sensu [e], & summa cum suauitate [f]; Nomen autem impiorum putrescet [g], eorúmque memoriam perdet DEVS [h], peribitque memoria eorum cum

a Matth. 10. 16.
b Cap. 2. 4.
c Ps. 111. 7.
d Prou. 10. 7.
e Eccl. 10. 21.
f Eccles. 49. 1. 2.
g Prou. 10. 6.
h Eccl. 10. 21.

a Psal.9.3. ſonitu [a]. Memor eſt quoque Iuſtus operum Domini [b]. Quare propoſitio
b Pſ.70 12. iſta non intelligitur tantùm de malis, verùm & de bonis, vt obſeruat Bonauentura, dicens non eſſe protſus vniuerſaliter veram, ſed in pluribus, quia plurium eſt obliuio, quàm memoria. Monimenta & hiſtoriæ memoriam excitant & conſeruant: at quis omnia luſtret, aut euoluat, & quàm multis interitum temporis edacitas attulit? Ipſa marmorea ſepulcra, quæ μνημεῖα vocant ἀπὸ τῆς μνήμης, vel monimenta, quod moneant de præteritis, exeſa ſunt, &, quod ſuperiùs dixi:

" *Mors etiam ſaxis, nominibuſq́; venit.*

Multò aptiùs nominamus Conditoria Sanctorum memorias. Viget enim ſemper memoria eorum in compoſitionem odoris opus pigmentarij, in
c Eccleſ.49.1.2. omni re quaſi mel indulcatur, & vt muſica in conuiuio vini [c]. Si oblitus fuero tui Ieruſalem (patria cœleſtis) obliuioni detur dextera mea: adhæ-
d Pſal.136.5.6. reat lingua faucibus meis, ſi non meminero tui [d]. Huius in recordatione rei occupanda, & excolenda memoria eſt: memores nos oportet eſſe Dei,
e Pſ.76.4. ſi delectari volumus [e]; & eius quidem Dei, qui ſe tenaciorem, dulcio-
f Eſa.49.15. rémque noſtri memoriam habere profitetur, quàm matrem filij [f].

In nouiſſimo.] Chaldæus, vt recitaui, dies regis Christi intellexit.
g Verſ.17. Docui ad Caput II. Actuum Apoſtolorum [g], non eſſe perpetuam eiuſmodi acceptionem, ſed nouiſſimum non rarò ſumi pro poſteriore. Hoc quidem loco non video quid Paraphraſtem potuerit impellere ad hanc interpretationem. Eſt namque indefinita propoſitio, nec minùs vera de ſeculis, ac poſteris poſt Christum, vel rebus, vel hominibus. Symmachus, reddidit (μετὰ ταῦτα) Poſthæc. Ratio Caietani (vt ſit in nouiſſimo) idem quod, Poſteà, immò ſic meliùs reddi; non placet: nempe quia æternitatis aſſertores, in quorum perſona loqui Eccleſiaſten exiſtimat, non ponunt tempus nouiſſimum, ſed æternam durationem.

Verſ.12.] Ego Eccleſiaſtes fui rex Iſraël in Ieruſalem.

RETVLI verſu primo Nyſſeni, aliorúmque annotationem, referre plurimi quis rerum ſuadeat contemptum, quis vanitatem prędicet, nimitùm qui vſu, ac experimento eius quod doceat, præditus ſit. Hoc hîc etiam Interpretes obſeruant, atque nunc poſt clauſulam præfationis generalis, de ſeipſo propriè Auctorem loqui, vt magis perſuadeat, ſimul Hieronymus ex Hebræorum ſententia monet (quam cùm non reprehendat, ſequi videtur, aliáſque illorum præterita mentione, idem tradit, vt in Præ-
h Cap.2. fatione noſtra diximus [h].) hunc Librum Salomonis eſſe, pœnitentiam agentis, quod in ſapientia, diuitiiſque confiſus, per mulieres offenderit Devm.

Fui rex.] Quidam, vt notat Hugo Victorinus, (non auſus id improbare,) ſic locutum Salomonem putant verbo præteriti temporis, quia depoſita regni purpura de ſolio ſuo iam deſcenderat, contemptáque quam malè tenuerat poteſtate, in habitu pœnitentiæ reatum ſuum plangebat. Alius eiuſdem Auctoris ſenſus percommodus eſt, dixiſſe (fui) quia etſi eſſet, idipſum iam nihil eſſe agnoſceret, quod eſſet. Carthuſianus innuit tertiam expoſitionem

tionem recitatis prioribus, quasi more quorundam aliorum Regum Iuda, resignauerit filio regnum. Fecisse id Salomonem, Scripturæ potiùs refragantur. Quarta ab eodem allata simplex explicatio ac vera videtur, noluisse negare se regem, sed ita locutum, quia narrabat gesta sua præterita.

Israël.] Glossa Interlinearis notat, aliàs non esse positum hoc nomen. Nullum prorsus codicem vllius editionis legi, qui non habeat. Forsitan voluit dicere de primis verbis Libri. Vbi cum Hieronymo de eiusdem nominis in nonnullis codicibus superflua expressione admonuimus. Interpretes hoc nomine hîc denotari obseruant fuisse Salomonem regem super vniuersum populum Hebræum, omnésque duodecim tribus. Sic sumi nonnunquam nomen Israël, cùm aliàs distinctè pro decem tantùm tribuum regno, déque vera ipsius notatione, lege Commentarium nostrum in Caput primum [a] Apostolicæ historiæ. Rectè regiam dignitatem præmittit, antequam dicat de Sapientia sua: hæc illam decet maximè; & opes ad variam scientiam acquirendam necessariæ sunt. a Vers. 6

Vers. 13.] ET proposui in animo meo quærere; & inuestigare sapienter de omnibus quæ fiunt sub Sole. Hanc occupationem pessimam dedit DEVS filiis hominum, vt occuparentur in ea.

AGGREDITVR exemplo suo vanitatem docere insitam rebus omnibus, id se namque deprehendisse duplici exquisita scientia, tum theoretica, tum practica. Non censeo Salomonem mereri hoc loco censuram Hugonis Victorini, superbè, & insipienter fecisse, quod hîc de se commemorat. Cur non laudetur potiùs sapiens studium hominis DEI dono sapientissimi? Hieronymus ait in hoc studio vltra licitum se extendisse, ac scire, verbi gratia voluisse, quare paruuli corriperentur à Dæmone: cur naufragia & iustos, & impios pariter absorberent: vtrum hæc, & his similia casu euenirent, an iudicio DEI: & si casu, vbi prouidentia DEI? si iudicio, vbi iustitia DEI? Iisdem verbis opinionem eandem Albinus sequitur, & Hugo Cardinalis, (qui vocat impudens desiderium, & stultæ curiositatis errorem,) & Carthusianus, & Bonauentura, & Arboreus. Salonius, & Olympiodorus laudant hoc nomine Salomonem, & hic illum dicit bono DEI sibi tradito vsum esse: ille bonum esse ea scire, in quorum peruestigatione versabatur. Thaumaturgus eôdem magis inclinat, solum enim notat laboriosum studium, & suo fine aliquo modo frustratum fuisse, quòd omnium quæ vellet, scientiam non comprehenderit. Consentit sine dubio Lyranus. Equidem res illas scitu curiosas, ac periculosas, quæ positæ sunt exempli loco à citatis Auctoribus, quomodo probari possit Salomonem scire voluisse, vel hîc eas illum innuere, non video. Chaldæa Paraphrasis exponit de doctrina, quam petierit à Domino. Ex recentioribus quoque fauet Titelmanus, & Caietanus, & Moringus, qui hac sapientiæ opinione facere sibi auctoritatem notant. Allegoriam Nyssenus tractat de CHRISTO, qui factus sit Ecclesiastes noster per incarnationem, vt quæreret facta sub

Sole,id eſt, vt nos redimeret. Superiora namque quæ in cœlo ſunt, non egere iſto remedio: nos per vitium depreſſos eſſe,cùm anteà non eſſemus.

Propoſui in animo meo.] Hebraicè, & Græcè: (Dedi cor meum.) Symmachus, (Προέθέμην.) Propoſui. Deliberatio eſt, animi propoſitum cum voluntate. Idcircò alij dicunt,animum;alij, cor. Quamuis hæ dictiones interdum confundantur,propter mutuam coniunctionem, atque dependentiam intellectus,& voluntatis. Vulgò dicimus; Eſt mihi animus,id eſt,voluntas. Hugo de S. Victore hoc verbo notatam ait elationem & quidem grauem,vt non ſimpliciter,& obiter cogitauerit, ſed toto conſenſu, atque approbatione decreuerit aggredi rem impoſſibilem. Mitiùs ac benigniùs de Salomone iudico hac in parte,cùm liceat,vt prædixi.

Quærere,& inueſtigare.] Ζητῆσαι, καὶ κατασκέψασθαι; quærere,& conſiderare.Hebræa verba לדרש ולתור *lidroſch velathur* important ſollicitum ſtudium,curam, diligentiam, ſcrutationem, inquiſitionem, inueſtigationem. Expreſſit id Aquila per verbum, ἐξιχνεῦσαι. Quapropter non loquitur Salomon de ſapientia, quam infudit ei DEVS, vt indicat tamen Thargum Chald. niſi intelligas vſum, atque applicationem eius ad capienda de rebus experimenta. Hugo Victorinus prius verbum refert ad ignota, poſterius ad profunda. Credo Synonyma eſſe,quibus vtitur ſæpè Scriptura,nec ex Hebræis alterum alteró vim habet maiorem notabiliter; licèt in Græcis ſecundum magis ſignificet.

Sapienter.] Hebraicè,& Græcè (In Sapientia.) Pergit Hugo Salomonem carpere,eiúſque cor inſipiens nominat, quia non ſapientiam quæreret, ſed tantummodò per ſapientiam quærere profiteretur, quaſi tantam habere ſe præſumeret,per quam quæreret cuncta, quæ ſunt ſub Sole. Agnoſco ego potiùs hoc in verbo ſtudioſi hominis modeſtiam, & prudentiam,qui non temerè, nec breuiter, ſed accurato, & maturo iudicio ſcrutatus ſit rerum omnium cauſas.

De omnibus quæ fiunt ſub Sole.] Non dixit, cuncta,inquit Victorinus Hugo,ne videretur tenui contentus,ac viſibili ſcientia,ſed,(de cunctis,)nimirùm intimas & inuiſibiles eorum cauſas. Immò quærere cuncta plus videtur, quàm de cunctis: & de cunctis quæſtio poteſt inſtitui pro ingenij viribus,& communicata diuinitùs ſapientia.

Sub Sole.] Ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Hebraicè(ſub cœlis)Idem eſt ergo(ſub Sole,) & (ſub cœlo,)vt dixi ſuprà [a]. Non eſt concluſa Salomonis ſapientia ſpatio inferioris huius mũdi, vt teſtãtur eius ſcripta, & quia præcedebat eius ſapientia ſapientiam omnium Orientalium & Ægyptiorum [b],apud quos vigebat certè ſideralis peritia,& cœleſtium ſcientia. Nihilominùs res ſub Sole, aut cœlo exprimuntur, quia magis familiares, eorúmque notitia vtilior, & ad vſum humanum accommodatior.

[a] Verſ.3.

[b] 3.Regũ 4. 30.

Hanc occupationem peſſimam dedit DEVS *hominibus,&c.*] Totum iſtud præſentis verſus membrum Caietanus includit parentheſi, quæ rationem contineat,cur animum applicuerit ad inueſtigationem illam, ſtudiúmque noſcendarum rerum,quoniam DEVS vt ceteris rebus propria ſua, ſic homini hoc indidit officium, in quo exerceretur, indéque conſcenderet ad DEVM mente [c], quamuis non ſine moleſtia laboris, & cum modicitate

[c] Rom.1.20.

compa

comparabilis scientiæ. Hieronymus, Hugo Victorinus, aliique, quos antè dixi Salomonem reprehendere immodicæ curiositatis, volunt his verbis fateri, pœnam hanc quandam esse huiusmodi peccati tum in seipso, tum in aliis illius ipsius peccati, aut similium peccatorum, quòd occupationem talem dederit DEVS, hoc est, permiserit eo modo, quo Paulus Romanis scribit, quòd traditi sunt à DEO quidam [a] in passiones ignominiæ, & in reprobum sensum, vt faciant quæ non conueniunt, & in desideria cordis sui, in immundiciam, & Thessalonicensibus [b], quod mittet nonnullis operationem erroris, quia nimirùm fecerunt illa, quæ hoc mererentur, sponte sua, & propria voluntate. Quanquam hac ex pœna, vt ait Hugo, intendat DEVS vel ex ista insipientia hominis, qui vagatur, distrahitúrque per res inanes, reditum ad sapientiam, & ad solidam, ac veram beatitudinem, quæ est in solo DEO: Hoc autem pacto licèt dicta curiositas inclinet magis ad malum, quia ad sciendum quæ scire non conuenit, vel etiam noxium est, & ideò sit peior, quàm occupatio in procurandis vitæ necessariis, quam vocat quoque CHRISTVS malitiam [c], nihilominùs sub ratione pœnæ iusto modo non solùm permitti, sed etiam dari potuit à DEO, sicut Bonauentura posteriorem secutus expositionem de reprehensione Salomonis, docet.

a Rom. 1. 28. & seq.
b 2. Thess. 2. 10.
c Matth. 6. 34.

Ego verò adhærescens priori sententiæ, arbitror solam à Salomone exponi vanitatem circa scientiæ studium, alioqui bonum, & per se à DEO datum, quoniam ei satisfieri non potest, sed nos ipsa eius vanitas, atque molestia quæ honestè detinet, ac à vitiis abducit, perurget ad DEVM, quem non tam scientia physiologiæ assequimur, tametsi & hæc potest conducere, quàm prosecutione studiosarum actionum, & vsu virtutum, quo pacto Socratem Galenus [d], vel Aëtius, vel quis alius testis est, non refutasse partem philosophiæ naturalis, sed adiecisse rationalem, atque moralem, quas penitùs quidam, sola illa contenti, respuebant.

d Lib. de hist. philosoph. c. 1.

Nec verò fauet Salomon Academicis, nihil sciri, scire se profitentibus, ad verisimilitudinem quandã duntaxat procedere disputationes: vel Scepticis, ac Pyrrhonicis, qui æquè dubitant de omnibus; ac ne id quidem concedunt, aut etiam negant, an sciri quippiam posset, an non. Præterea non iuuat hic locus eos, quos appellat idem Galenus contentiosos, qui nihil aliud, quàm se contendebant superiores cauillis. Potiùs Mixtos, partim scilicet Scepticos, partim ex genere Dogmaticorum, qui certa, stabiliáque placita pronuntiabant, Salomon recipit. Nam desperat omnium rerum obtineri notitiam exactam posse, non tamen negat multarum quamuis multo cum labore. Lege Lactantium [e] contra Ciceronem, qui non modò ad sapientiam cœcus sibi videbatur, sed ad ea ipsa, quæ aliqua ex parte cerni videntur, hebes, & obtusus. Non aliam habent intelligentiam similes propositiones illæ in hoc ipso Libro inferiùs [f]: Cuncta fecit bona (DEVS) in tempore suo, & Mundum tradidit disputationi eorum (velut ænigma obscurum) vt non inueniat homo opus, quod operatus est DEVS ab initio vsque ad finem. Rursus: Et [g] intellexi quòd omnium operum DEI nullam possit homo inuenire rationem eorum, quæ fiunt sub Sole: & quanto plus laborauerit ad quærendum, tantò minus inueniat; etiamsi dixerit Sapiens se nosse, non poterit reperire. Talis superior sententia [h]: Cunctæ res difficiles,

e Lib. 3. Inst. cap. 14.
f Eccles. 3. 11.
g Eccl. 8. 17.
h Vers. 8.

non

non potest eas homo explicare sermone. Quanquam ex his quædam possunt referri ad scientiam de diuinis consiliis, de qua plura sunt in aliis locis Scripturæ, tum in libro Iob [a] ex comparatione naturalium rerum, quas haud satis assequimur. Quòd autem multas tum practicas, tum speculatiuas nosse certò ac euidenter solis fulti naturæ viribus res possimus, demonstrant Theologi disputatione de Gratia, & omnino nonnullam dari scientiam Philosophi tractatu de illa.

a Capite 36. 24. & seqq.

Hanc occupationem.] ענין *hhinian.* Græci omnes Interpretes præter Symmachum, qui ἀσχολίαν, vertunt (περισπασμὸν,) vetus reddit (occupationem) prout habet editio nostra, quod nomen respondet Græco Symmachi, & Chaldæo, quod Arias exponit negocium, tamen Hieronymus in Commentario meminit alterius interpretationis Latinæ per distentionem, quæ exprimit vim τοῦ περισπασμοῦ, eò quòd, inquit, in varias sollicitudines mens hominis distenta lamentatur. hoc verò quoque nomine alibi [b] vtitur citans præsentem locum. Latè patet significatio verbi ענה *hhachah,* vnde dictum nomen Hebræum deriuatur. Propterea potest significare occupationem, siue curam, & sollicitudinem, cogitationem, seu speculationem, consuetudinem, vt notatur in Thesauro linguæ sanctæ. Est propria hæc non istius Libri, in quo reperitur octo vicibus [c], nec alibi. Solent quoque Rabbini hoc nomine vti pro sensu, siue mēte, & expositione, atque Commentario alicuius sententiæ. Occupatio amplecti potest omnes illas notiones. Otium litterarium dicitur, quia summum negocium est, externa negocia cetera respuens, & laxamenti quoque indigens, vnde σχολὴ Schola: tum præterea, quia laxamento indiget, vt ait Ausonius [d];

b Epist. 50.

c Cap. 1. 13. 26. Cap. 3. 10. Cap. 4. 8. Cap. 5. 3. 13. Cap. 8. 16.

d Edyllio 32.

" *Et cessare licet: Graio Schola nomine dicta est,*
" *Iusta laboriferis tribuant vt otia Musis.*

Pessimam.] Hebraicè, Græcéque est positiuum nomen duntaxat. Docui autem priùs hoc modo dici occupationem istam, non quia mala sit, & culpabilis, sed quia laboriosa & molesta, vel summùm, occasio quædam peccati, quia, inquit Lyranus, aliquando est impeditiua maioris boni, scilicet deuotionis, & orationis. Qua de causa nonnulli studium litterarum fugerunt, vt de S. Benedicto Gregorius [e] innuit. Non insolens sacris, profanísque malum pro laborioso vsurpare, vel improbum etiam. Sic Poëta [f]:

— *Labor omnia vincit*
Improbus. —

e 2. Dialog. in Præfat.
f 1. Georg.

Et CHRISTVS [g] Sufficit diei malitia sua, κακία, id est, vt exponit Tertullianus [h], vexatio, & afflictio, necnon in eum locum Hieronymus, Chrysostomus, Euthymius, Theophylactus, & Augustinus [i].

g Mat. 6. 34.
h 2. cōt. Marcio. cap. 24.
i 2. De serm. Domini in Monte.

Aliter admonet ibidem Hieronymus appellari pro κακία κάκωσιν. Hoc autem etiā Capite versu sequenti, dum exponit simile nomen רעות *rebhuth,* audíuisse se quod citat Hebræū, quo vtebatur magistro: & ibi editio nostra habet afflictionem, vt videbimus. Lege eundem Hieronymum in Ioëlem [k], & Ionā [l], & Epistola ad Amandū; Tertullianū [m] quoque, & Damascenū [n]. Indicat hic originē acceptionis nominis mali pro labore, ac dolore, rebúsque hæc inferentibus, quia opinione nostra habētur hæ res malæ, cùm sint, bonæ: nam illud propriè malum, quod cum virtute, & voluntate DEI pugnat. Olym

k In cap. 2.
l In cap. 1.
m 2. con. Marcio. cap. 24.
n Lib. 4. c. 20.

Olympiodorus legens distentionē laboriosam, obseruat id ipsum nobis vtile esse, vt & quod laboribus opes, voluptates, honores, & alia huiusmodi vana comparentur, ne in vitia effrenatiùs ruamus, & vt quando labores omnino vitare nequimus, hos insumamus potiùs in acquisitione virtutis, ex qua non punitio, sicut ex vitio, sed fruitio, voluptásque ineffabilis consequatur. Eandem expositionem indicat Thaumaturgi Paraphrasis. Græcè πόνηρον, & πονηρὸν pro laborioso vsurpantur, quod ἐπίπονον aliter dicitur: an & πονηρὸν, sic etiam fit in vsu, non æquè constat. Κακότητα Homerus dicit [a] infortunium, seu calamitatem. Hinc dies mali, & è contrario dies boni, vel etiam optimi: bonitas pro iocunditate: item plaga pessima, vulnus pessimum. Lege Riberam [b]. Ociosi homines, ac deliciosi, honesti ocij, atque voluptatis ignari literas omnes oderunt, ἀναλφάβητοι καὶ ἀγράμματοι, ob solum tædium laboris, quem scientiæ comparatio requirit. Hi sanè naturam humanam exuisse, aut ne induisse quidem videntur, cui est insita, vel potiùs innata cupiditas scientiæ, ita vt cum maximis curis, & cum maximis laboribus compensari videatur ea quæ ex discendo capitur voluptas [c]. Sed habendus in hac breuitate vitę, vbi ars longa, delectus, vt præcipit Seneca [d], eam'lare scientiam carpens, quæ nos, vt ipse loquitur, speciosa rerum vanitate detinet, nec fortiorem quemquam efficit, vel iustiorem, vel liberaliorem: ceterùm ratione vacuum Fabiani dubitationem ait esse, an satius esset nullis studiis admoueri, quàm his implicari; Sapientiæ enim ocium, summum esse, & honestissimum negocium. Quanquam ociosi detrectant hoc ocium, propter difficultatem discendi, quam pueri præsertim experiri coguntur, vt de seipso narrat Augustinus in Confessionibus [e], & de omni illa ætate, Libris de Ciuitate DEI [f], ita vt, inquit, ipsas pœnas pueri nonnunquam, per quas compelluntur discere, malint ferre, quàm discere.

DEVS.] אלהים ELOHIM. Obseruatum est in Præfatione, nunquam hoc Libro, sed nec in Prouerbiis, vel Canticis vsurpare Salomonem DEI nomen TETRAGRAMMATON: neque tamen propterea suspectum haberi auctorem, vel opera.

Filijs hominum.] Non semper filios hominum in malam partem accipiendos in Scriptura; in bonam filium hominis, aliàs [g] quoque docui. Glossa Interlinearis, Hugo Cardinalis, & quidam alij priorem sensum hîc sequuntur, nempe pro carnalibus.

Vt occupentur in ea.] Hebræum verbum est illud ipsum, vnde dixi deductum nomen ענין *hhinian*. Græcum autem περισπᾶσθαι, cui cognatum nomen περισπασμὸς, de quo etiam dictum est. Chaldæus: (vt affligeretur in eo) (negocio.) Symmachus cum nomine τῆς ἀσχολίας iunxit verbum ἀσχολεῖσθαι. Hugo Victorinus videtur legisse (vt distenderetur.) Nam declarat hac occupatione distendi filios hominum, exteriùs intumescendo, interiùs inanes euadendo: vt foris maiores appareant, interiùs soliditatem amittant, seipsos considerare non valendo. Scientia inflat [h], vt vterem ac follem ventus.

a Odyss. 3. & 4.
b Ioël 2. n. 21 Apocal. 16. num. 2.
c Cic. 4. & 5. de Finib. & 1. Offic. 10.
d Lib. de Breuit. cap. 13. & 14.
e Lib. 1, à capite 10.
f Libro 21. cap. 14.
g Act. 7. 55.
h 1. Cor. 8. 1.

*Verſ.*14.] VIDI quæ fiunt cuncta ſub Sole, & ecce vniuerſa vanitas,& afflictio Spiritus.

PRÆCEDENTEM ſententiam repetit illam exemplo ſuo adhuc confirmando,& quod ſe propoſuiſſe dixit,etiam præſtitiſſe dicendo conatu irrito,caſſo labore, exitu vano,ac nullo, immò verò prætereà ob afflictionem noxio. Aliis placet ſermonem eſſe non vt priùs de conſideratione ſpeculatiua,ſed de praxi circa res agendas. Ita ſentit Lyranus, Titelmanus, fauétque Hieronymus,vt paulò pòſt videbimus.

Vanitas] Aquila Ἀτμὸς vapor,lege verſum primum Capitis huius.

Afflictio Spiritus.] Bonauentura putat hoc referri ad præſentem ſententiam, ita vt doleat Salomoni peruerſorum deſperata ſalus. Hugo Victorinus,& Cardinalis volunt ipſammet afflictionem Spiritus ad peruerſos pertiuere,qui cùm non corrigantur,eam experiendo non percipiunt damnum ſuum,nec indoleſcunt. Arbitror ſententiam eſſe reſtrictam ad id genus rerum agibilium, ex quibus animus Eccleſiaſtis affligeretur, quaſi ille difficultatem duntaxat declarare velit, quam ei in politica gubernatione facerent peruerſi homines,de quibus verſu ſequenti. Hieronymus monens neceſſitate compelli ſe ad diſſerendum crebriùs de verbis Hebraicis, quia ſenſum non niſi per verba ſcire poſſumus, notat,vocem Hebraícam רעות *rehhuth* ab Aquila exponi νομὴν, ſiue βόσκησιν, id eſt,paſtionem : à Septuaginta non Hebræum,ſed Syrum ſermonem exprimentibus,προαίρεσιν,id eſt, electionem : Rabbinum autem ſuum declaraſſe malitiam,vt eſt idem quod afflictio,vt verſu præcedente dictum eſt,nimirùm à רוע *rubh*, quod eſt malefacere,& affligere. Vetus Latina editio poſuit (præſumptio,) electionem verò declarat Hieronymus, vt ſit ſenſus, agere quemque quod velit, ac videatur,indéque vana cuncta deprehendi, dum inuicem nobis in bonorum & malorum finibus diſplicemus. Eodem pacto Olympiodorus. Auguſtinus [a] autem legens præſumptionem Spiritus,audaciam,ac ſuperbiam intelligit in,vel ex appetitione rerum temporalium. Si paſtio retinetur,ſignificat conſumptionem Spiritus,qui curis exedatur,labore,ſtudióque diſcendi ſuperfluo. Chaldæa dictio תביִרות *theuiruth*, ſignificat confractionem. Vulgò dicimus (vn rompimento di teſta.) Nonnulli Spiritum accipientes pro vento, vt notat Titelmanus, dicunt, omnia vana eſſe,& inutilia, quo modo prorſus vanum eſt ventos paſcere. Sic expoſuit Rab. Abraham iuxta id Oſeæ [b] :(Ephraim paſcit ventos,)& in Prouerbiis [c],qui nititur mendaciis,hic paſcit ventos. Vocat autem in præſenti loco Aquila cum addito νομὴν ἀνέμου paſtionem venti. Huc pertinet quod Apoſtolus dicit, (ſcientiam inflare [d] ;) & CHRISTVS [e] beatos pauperes Spiritu,id eſt,iuxta quorundam [f] expoſitionem, humiles ſuperbiæ vento minimè diſtentos. Concedo ſignificationem Spiritus pro vento,de qua alibi [g] egi,ſed præfero explicationem Hieronymi ſuum ſecuti Hebræum magiſtrum, quæ placet quoque Albino, & aliis Latinis. Attamen non ſatis intelligo quomodo ad lectionem Syram Septuaginta reſpexerint, quæ in Eccleſiaſte non eſt,quem interpretabantur. Scio prætereà verbum רוע *rubh*, vel potiùs רעע *rahhahh*, aut רעה *rahha* ſignificare etiam conterere, & confringere, ad

a 1. *de ſer. Domini in monte.*

b Cap. 12. 1.
c Prou. 10. 4.

d 1. Cor. 8. 1.
e Matth. 5. 3.
f Aug. 1. de ſerm. Dom. in mon.
g Actor. 4.

ad quod respexisse Chaldæus potuit, dum confractionem est interpretatus. Quia verò eadem verba significant quoque affligere, & pascere, inde natæ sunt aliæ versiones. Nam Rabbi Abraham recipit aliam explicationem pro cogitatione Spiritus: Rabbi Salomon pro contritione, sicut versu decimoseptimo nomen רעיון *rabheion:* ille verò, & Rabbi Dauid pro cogitatione. Sunt quoque quidam Hebræi qui docent voluntatem dici רע *rahh.* Suspicor qui hoc loco προαίρεσιν reddiderunt, רצות *retsuth* pro רעוב *rehhub* legisse facili permutatione similium litterarum צ & ע à רצה *ratsah,* id est, voluit; quamuis illius nominis exemplum non reperiam, sed רצון *ratson.* Olympiodorus tametsi legit electionem Spiritus, exponit tamen de animæ damnatione, quam illa præuia electione, certóque consilio vanis hîc rebus dedita, sibi comparat: quem sensum nostra quoque lectio patitur, & similes aliæ, quamuis eum fortassè Auctor per se non intendit. Infert hinc Cyprianus [a], cœlestia tantùm, & spiritualia cogitare, nec attendere seculum eum, qui iam illi renunciauit. *a Libro 3. ad Quirin. c. 11.*

Vers. 15.] PERVERSI difficilè corriguntur, & stultorum infinitus est numerus.

VERSV priore dixi de connexione præsentis sententiæ, & sensu, nempe conqueri, non probare solummodò Salomonem de vanitate circa studium, & curam agendarum rerum, quoniam permultos expertus sit duros, & contumaces, quíque simul prudentia vacui sint, nec alienis regi præceptis velint, & propterea etiam ipsi suammet vanitatem, & afflictionem Spiritus in occupatione sua non persentiant. Fauet aliqua ratione Chaldaica Paraphrasis, licèt respectum illum non exprimat ad rectorem, sed indefinitè loquatur de salute hominum secundùm se, à qua cùm adeò multi deficiant, magnum inde ducatur argumentum ad comprobandam vanitatem; quid enim magis vanum, quàm aberrare à fine? Vir, cuius viæ rebelles, ait Thargum, sunt in hoc seculo, & moritur in eis, nec reuertitur ad pœnitentiam, non est illi facultas corrigendi se post mortem suam; & vir deficiens in lege & præceptis in vita sua, post mortem suam non est illi facultas, vt numeretur cum Iustis in Paradiso. Hieronymus quoque sententiam eandem iuuat in sua illa multiplici secundùm modum, sed eâdem secundùm rem expositione, nimirùm de improbis, quorum sit dux, & auctor Diabolus, qui pœnitentiæ incapax in suo permanet errore. Putat Olympiodorus si ex praua quorundam sententia loqui Salomonem velimus, quàm præcedentibus verbis approbari, suspicari quis posset, sensum esse, quia vana sunt omnia, in quibus homines occupantur, res suapte natura, hominésve malos ac peruersos esse: aut ideò cuncta esse afflictionem Spiritus, quia maxima est in iis corruptela, & innumerabiles defectus.

Legit Olympiodorus (eodémque modo Hieronymus) iuxta editionem aliam (Peruersum non poterit adornari, seu dirigi, & imminutio non poterit numerari, siue quod deprauatum est & deficit.) Docet verò argui illorum stultitiam vel exemplo Matthæi [b], qui de telonio ad Euangelistæ *b Matth. 9. 9.*

dignitatem vocatus est. Ait prætereà, Si ex sua Salomon sententia loquitur, verum esse quod asserit de eo, qui perdurat in vitio suo, quíque dum ei gratia DEI deficit, ac proinde non pœnitet, inter pios nequit numerari. Hac ratione Chaldæus exponebat. Denique & illos hîc impeti, qui sentirent mundum factum casû ; & imperfectum esse ; tunc autem sententiam cum interrogatione legi oportere hoc modo ; Quidnam deprehenditur in hoc mundo, quod imperfectum sit atque peruersum, vel ita, vt emendari illud oporteat ? quid verò etiam deficit in vniuerso mundo, vt addendum, annumerandúmque sit ? Hieronymus Hæreticos illos hinc ipse arguit, qui quasdam naturas introducerent, quæ non recipiant sanitatem : Recta enim, inquit, ornatum recipiunt, & curua correctionem, nec peruersus dicitur, nisi qui deprauatus à recto est. Non vacat hæc expendere, maximè cùm is, quem initio posui, sensus melior videatur, & nostræ versioni conuenientior, quæ de hominibus, non de rebus omnibus generaliter loquitur. Illum etiam indicat Lyranus, exponens peruersos difficile corrigi per scientiam politicam à communitatis rectoribus, & illam, quæ ordinatur ad hoc, vt ciues fiant boni, & studiosi, habere effectum in paucioribus, ac proinde afflictionem annexam in regentibus. Nec displicet si dicas, reddi causam cur adeò multi res quas dixerat vanas & molestas, studio persequantur, nempe quia sunt obfirmati in malo. At Nyssenus ait probari vanitatem esse ἐκ προαιρέσεως ex electione, quia Spiritus noster ab ornamento discedens factus est peruersus, & quod peruersum est, non poterit exornari, id est, non est conueniens naturæ à DEO exornatæ, ac veluti ad amussim directæ.

a 2. cont. Parmen. c. 16.

Augustinus [a] Parmeniano respondet objicienti hunc locum, peruersum non posse adornare, (sic enim ille paulò aliter legebat) vt probaret qui malè credidit, non posse consequi Baptismum, sensum esse in proposita materia de Baptismo, quia ad ornatum non valet Sacramentum susceptum ei, qui in fide peruersa, in qua erat, cùm id suscepit, persistit, sed potiùs ad supplicium, cùm tamen ipsum Sacramentum per se etiam in peruerso, quem non ornabat, sed iudicabat, integrum permaneret ; & ideò nullo modo esset illius Sacramenti violanda sanctitas; etiam cùm esset illius hominis corrigenda peruersitas.

Peruersi.] מעות *mehhuuat*. Peruersum participialiter siue à radice עוה *hhaua*, siue à עות *hhuth* id quod curuũ est, & obliquis moribus, διεστραμμένον. *Difficilè corriguntur.*] Hebraicè (non poterit) id est, non potest, ad corrigere, seu erigere; aptare, componere, inæqualitatem, rectitudinem, conuenientiã redigere. hæc est enim significatio verbi תקן *thakan*, quod est proprium huius libri, nec alibi vsitatum. Græcè est ἐπικοσμηθῆναι. Rectè verò in editione nostra dicitur, (Difficile) nullius enim desperata, dum viuit, & impossibilis salus : nec insolens est, vt quod est difficile, dicatur impossibile. Hoc MESSIAM facturum prædixerat Propheta [b] (Erunt praua in directa, & aspera in vias planas.) hoc est, vitiorum inæqualitas ac repugnantia reducetur ad virtutis æqualitatem, vt exponit Euthymius [c], & Gregorius [d], quem iuxta Græcum verbum, quod est hoc loco, aptè nominare possumus ornatum. Facessant ergò qui vel quædam hîc peccata remitti negant posse, vel nonnullos eò venire improbitatis, nulla vt ratione valeant resilire:

b Esa. 40. 3. Luc. 3. 5.
c In Luca caput 3.
d Hom. 20. in Euang.

lire: nec illos audiendos putamus, qui consequendæ iustitiæ ac saluti necessariam gratiam, quæ sufficiens vocatur, cuipiam deesse in hac vita sibi persuadent.

Et stultorum infinitus est numerus.] Hebraicè, & Græcè (Defectio vel imminutio non poterit numerari.) Stultorum plena sunt omnia, inquit ille [a]: & alius [b]; Stultitia maiore ex parte omnibus dominatur. Pythagorus malum dixit esse infinitum, & Plautus, tanquam herbam irriguam succrescere. Numerari non posse, ac infinitum esse dicitur, quod maximam quandam multitudinem continet. Sicut etiam ponitur multitudo pro infinitate. Defectio aut imminutio Hebraicè חסרון *chesron*, Græcè hoc loco est ὑστέρημα, quod qui in Bibliis Regiis Latinè vertit editionē Græcam, reddidit (posteritas) non ita quidem benè, cùm propriè significet defectum, inopiam, penuriam, &c. & partes posteriores eius, qui deficit, vincitúrque: in illa verò alia significatione non ita cohæreat sensus. At Interpres noster stultos dixit, quasi quos deficiat sapientia, & vacui sint prudentia, & cerebro, vt vulgò dicitur, inanes, quod significat nomen Syrum רקא *raca* [c], & Hebraim נבל *nabal* [d], & in Scriptura epithetum peccatorum, ac impiorum est, vt vocentur stulti atque insipientes [e]: & qui de rebus perperam æstimant, abijcientes se ad contemptissimas, aut colunt Idola, quæ sunt inania, & nihil: aut faciunt aliquid contra publicam honestatem, aut in agendo temerarij sunt, audaces, furiosi, quales non rarò opulentiores [f]. E contrario frequens est, vt sapientiæ nomine probitas intelligatur, ac sanctitas; & per ignorantiam, atque insipientiam, ac stultitiam peccatum [g]: & Patres Græci Philosophiam pro arctiore viuendi genere inter Christianos vsurpant: & tritum illud; Omnem qui peccat, esse quoque ignorantem. Defectus non potest numerari; id est, Qui fuerunt aliquando in numero ouium sacri centenarij, ait Nyssenus [h], errando numerari desierunt: venit autem, qui perditam ouem reportaret in humeros CHRISTI [i].

Nolo querelam hîc ociosè compescere accusantium naturam, seu naturæ auctorē nostræ DEUM, quòd vnam condiderit humanam speciem inter alias, cuius plura, immò plurima aberrent à suo naturali fine indiuidua, & à rationis prosecutione, ad quam sunt naturalem inclinationē, & facultatem intellectus, voluntatisq; consecuta. Nec refellam errorem dicentium, rectitudinem, cum qua Adam creatus est [k], ac sine qua modo nascimur post lapsum eius, naturalem esse, hoc est, debitam naturæ, quæque apta fuerit sequi ex ipsa natura benè constituta, & non corrupta post dictum lapsum; ac proinde nobis modo deesse bonum aliquod, ita vt si reddatur, censendum sit supernaturale per accidens duntaxat, vt cum redduntur oculi cœco nato. Alij prætereà primæ querelæ grauitatem augent, cum negant aliter conditum Adam quàm nos, sed omnes cum iisdem prorsus naturæ proprietatibus. Disputant hæc Hæreseologi, maximè Bellarminus [l], & Scholastici. Natura ipsa hominis per se constans ex carne, & Spiritu, propensionem duplicem habet ad bonum spirituale, seu intelligibile, & ad corporale, seu sensibile. Compugnantiam istam, & languorem ortum ex ignobiliore parte, sustulit DEUS in principio per donum supernaturale originalis iustitiam: quamuis, prout iuuabat solùm ad opera naturalia, dici posset quodam modo

a Cic. lib. 9. Epist fam. in 22.
b Cleo apud Dionem.
c Mat. 5. 22.
d 1. Regū 25. 25.
e Deuter. 32. 6. 21.
Iob 2. 10. & 5. 2.
Psal. 73. 18.
Rom. 10. 19.
Iudit. 19. 23.
Ierem. 19. 23.
Zacha. 11. 15.
Osee 9. 7.
Ezech. 34. 4.
Prouer. 14. 14. 17. & 19. 3.
f Luc. 12. 20.
Iob 5. 3.
g 2. Reg. 13. 12.
1. Paral. 21. 8.
Psalm. 13. 1.
Psalm. 24. 7.
Abac. 3. in titulo.
h Hoc loco.
i Luc. 15. 5.
k Ecclesi. 7. 30.
l Libro de Grat. primi hominis.

dam modo naturale: præſcindo [a] enim à gratia ſanctificante. Adam peccando, ſe, nóſq; tali dono expoliauit, vt quæ erat antea pura negatio, & ex ſola naturæ conditione proueniens, nec à Deo intenta, niſi per accidens, nunc ſit priuatio, ac peccati effectus, atque, vt Theologorum more loquar, pœnalitas, & DEO qui donum ſuum iuſtè abſtulit, nunc magis inuiſa, quod priùs per id donum ablata, redierit, ſeu quia aduenerit per peccatum. Solet Auguſtinus [b] accuſatoribus naturæ noſtræ opponere peccatum originale, quoniam quem fecerat DEVS in prima conditione hominem feliciſſimum, inobedientia Adami reddidit miſerrimum. Hunc effectum viderunt Ethnici, qui naturam nouercam vocabant [c], cauſam ignorarunt, vt ait idem Auguſtinus [d]. Iidem ſi ſcirent aduerſus naturale vitium præſto eſſe diuinum auxilium, nec niſi à liberis actualiter peccari, qui virtutem malle poſſunt ac debent, queri deſinerent, ac mirari, ſtultorum atque improborum numerus, vt corporis ærumnas taceam, de quibus accuratè Bellarminus [e], cur ſit tantus. Nam qui ex philoſophis, minus aberrauit à ſcopo veritatis Plato [f], hominem per corpus fieri beatum poſſe tradit, eſſéque omnium animalium feliciſſimum. Lege Theodoretum [g]. Arguit hominis dignitatem, quòd pendeat peculiari quodam modo magis à DEO quàm res aliæ inferiores, quæ ſunt in agendo magis limitatæ: ſicut & quod eiuſmodi finem habeat, (ſi viſionem ipſam DEI naturaliter eum appetere concedamus) quam ſolis naturæ viribus conſequi non poſſit. Quamuis quoniam talis beatitudo eſt improportionata, potuit DEVS nolle media ad illam dare, ſed naturalia ſecundùm proportionem ad naturalem.

Poſſet hîc demùm quęſtio proponi de numero Electorum & Reproborum, vter maior ſit. Sanè quidem horum eſſe maiorem, innuit præſens locus, & CHRISTVS ipſe nec raro, nec obſcurè, docens multos vocatos, paucos electos [h]; & per arctam viam portámque anguſtam paucos intrare [i]; nec regnum cœlorum obtineri niſi à rapientibus illud violentè [k]. Amicos DEI Dauid dinumerans canit multiplicatos ſuper arenam [l]: & Ioannes eorum turbam vidit adeò magnam, vt eam dinumerare nemo poſſet [m]. Finitus vtrorumq; numerus, at nobis ignotus: quamuis illorum, quàm horum maior. Albinus illud: (dinumerabo eos) exponit Sanctos, quorum ſit numerabilis; id eſt, numero digna multitudo (ſuper arenam) ſtultos, qui arenæ comparantur, & quorum congregatio indigna ſit numero. Citat ex Geneſi [n] promiſſum Abrahæ factum de ſemine multiplicando in morem ſtellarum, & inſtar arenæ, hoc eſt, tum de Sanctis, (numerat enim DEVS multitudinem ſtellarum [o],) tum de peccatoribus, de quibus dicitur, quòd perdentur de terra [p]. Docuit hoc ipſum Rupertus [q]. Rabbi quoque Salomon in caput Geneſis XIII. Non me fugit, pleriſq; placere myſticum illum de arena, vel puluere, vel ſtellis ſenſum [r]: Nec diſplicet mihi, dummodo ſimplex ac litteralis præferatur, quo ſenſu etiam ad amicorum DEI numerum arena applicatur, citato Pſalmo [s]: alioqui ſi Albinum ſequimur, in hiſtorico ſenſu dicere cogimur ſuperare Sanctos multitudine, quod non eſt veriſimile. Lege ſi placet Interpretes etiam Apocalypſis, vt ex noſtris Riberam & Viegam, & B. Thomam [t], qui exponit quo pacto dicatur à DEO Prædeſtinatorum initus, cognitúſque numerus, non ita Reproborum.

a Andre. Vega 2. in Conc. Trid c. 11. & Bellarmi. ſupra cap. 5.
b 4 con. Iul. cap. 12. 2. de peccat. mer. & remiſſ. cap 22. 14 de Ciuit. cap. 17.
c Cicer. 3 de Repub. apud Aug. 4. cont. Iulia. c. 12.
d 4. cont. Iulia. cap. 12.
e Lib. 6. de amiſſ. gra. c. 9. & ſeq.
f 3. de Rep.
g 5. ad Græcos.
h Matth. 20. 16. c. 22. 14. c. 24. 24.
i Matth. 7. 11.
k Matth. 11. 12.
l Pſ. 138. 18.
m Apoc. 7. 9.
n Gen. 13. 16. c. 15. 5. c. 22. 17. c. 26. 4.
o Pſ. 146. 4.
p Pſal. 33. 17.
q 5. in Gen. cap. 10.
r Apud Pererium in ca. 13. Gen. verſ. 16. & c. 15. Diſput. 1.
s Pſ. 138. 18.
t I. Par. q. 23. art. 7.

rum. Certum est, tum etiam comparationem cum arena fieri, quando de maxima Hebræorum multitudine sermo est in bonam partem [a], quia vt multitudo exaggeretur tali comparatione, ratio non habetur vilitatis arenæ, sicut neque celsitudinis, nobilitatisque stellarum. Exemplo sit profanus quoque Poëta [b]:

a Num. 23. 10. Ose. 1. 10.
b Ouid. 1. Tristiu eleg. 4.

„ *Tot mala sum passus, quot in æthere sidera lucent,*
„ *Paruáq; quot siccus corpora puluis habet.*

Conatur Eugubinus [c] Cottæ apud Ciceronem argumentum contra prouidentiam dissoluere, quod cùm tantus sit numerus stultorum, non videtur à Deo mundus factus propter istos, ac proinde casu extitisse, non ab illo. Contendit ostendere, magnam proborum omni ætate multitudinem fuisse; maximam peccantium multitudinem pœnitere; paucos prodigiosè malos esse: longè paucissimos, qui si depravatissimè viuant, non denique Devm quoquo tempore agnoscant, & fateantur. Felicius alia succedit Eugubino respondendi via, donando plures improbos esse, pluris autem Deo vnum probum mille improbis.

c 7. de Perenni philosophia, cap. 7.

Vers. 16.] Locvtvs sum in corde meo dicens: Ecce magnus effectus sum, & præcessi omnes sapientia qui fuerunt ante me in Ierusalem, & mens mea contemplata est multa sapienter, & didici.

Hvgo Victorinus persistens in epanorthosi Salomonis, agnoscit in hac sententia elationem animi, quòd sibi præcessores in Ierusalem, tametsi paucos illos, nec adeò magnos, postponat, & successoribus insigni futurum exemplo præsumat; tamen non nihil remisisse, quod iam, non vt priùs, omnia, sed multa duntaxat contemplatum se sapienter dicat. Malim hæc dicta ab Ecclesiaste non iactanter, sed ad faciendam fidem ex auctoritate, sicut iam inde à versu 12. & ex proprio experimento, vt confirmet verum esse quod protulit de afflictione Spiritus in consideratione, & cognitione rerum potissimum practicarum. Fauet Bonauentura, Lyranus, Carthusianus, & alij, aliásque docui quo pacto honestè laudes proprias narrare possimus, & [d] exemplo possunt esse præter ibi allata Paulus [e], & Dauid [f].

d Act. 20.
e Rom. 8. 16. 23.
f 1. Paralip. 17. 16. & seq.

Locutus sum in corde meo.] Loqui aliquis dicitur in corde suo, inquit Olympiodorus, cum mentem ad cogitandum applicans, secum disputat, & ratiocinatur. Occurret hæc formula non rarò in Scripturis, velut etiam dicere in corde [g], parúmque differt, loqui in lingua [h], id est, apud nos submissè: præterea, Ponere cor in aliqua re, vel aliquid in corde, est attentè considerare: Dicere intra se, & apud se, est interiùs loqui, versari in aliqua cogitatione: sed & interdum dicere absolutè positum habet eandem significationem, vt cum de Iob [i] scribitur, quod dicebat, Ne fortè peccauerint filij mei, & quod in libris Regum habetur [k] de Saule: Nisus est percutere Dauid,

g Psal. 13. 1. Eccl. 2. 1. c. 3. 17. 18. &c.
h Psal. 38. 5.
i Iob 1. 5.
k 1. Reg. 21. 16.

Dauid, Hebraicè est, Dixit, & Paulus in Epistola ad Romanos [a] :(Dicētes se esse sapientes,) id est, cogitantes, & censentes. Docet id Augustinus [b], & aliquot alijs exemplis confirmat, simul ostendens vsurpari verbum dicendi de nutibus & signis, quæ non sunt voces, vt apud Ioannem [c] : (Innuit Simon Petrus, & dixit ei; Quis est de quo dicit.) Hoc loco pro τῇ καρδίᾳ, Symmachus, & Aquila legunt μετὰ τῆς διανοίας μου.

a Rom. 1. 22.
b 15. de Trinit. c. 10.
c c. 13. 24.

Ecce.] De hac dictione alibi [d] dixi.

d Act. 1. 10.

Magnus effectus sum.] Ἐμεγαλύνθην. Hebraicè : Magnum feci meipsum הגדלתי *higdalthi*. Sed actiuam etiam significationem habere potest non ad seipsum, sed ad sapientiam hoc sensu, Magnificaui, & addidi sapientiam super omnes, &c. Ita quidem Chald. Ego auxi, & addidi sapientiam, &c. Verbum quoque sequens Hebræum הוספתי *hosaphthi*, eundē sensum potest habere. Nihilominus defendendus Interpres, & Septuaginta, quibus non repugnat Hebræus textus, & melius ille, quia Salomon non tam ipse magnum fecit se, quàm factus à Deo est.

Magnus:] Potentia, diuitiis, ait Hugo Cardinalis, famosus, potens, opulentus, & præsertim sapientia eminens alijs, inquit Carthusianus. Bonauentura de fama sola intelligit. In Historia Regum [e] proditur de Salomone, quod magnificatus est super omnes Reges terræ diuitijs, & sapientia, & vniuersa terra desiderabat vultum eius. Iob etiam vocatus est magnus inter omnes Orientales [f], siue propter nobilitatem. Nobiles enim Græci vocant μεγιστᾶνας, & versio Græca Marci [g], pro qua Latinè est (Principes:) siue propter celebritatem nominis [h] : siue propter eximium honorem ipsi habitum [i]; siue propter sapientiam singularem: Vnde & mox explicationis gratia hic de Salomone dicitur : (& præcessi omnes sapientia, &c.) dicunturque paruuli & diligere infantiam [k], & pueri sensibus qui non sapiunt [l], vel qui sapiunt, loquunturque & cogitant vt paruuli [m]: siue propter diuitias [n]. Hæ omnes causæ Salomoni optimè conueniunt, vt magnus effectus pronuncietur. Attribuitur Deo sæpè magni titulus absolutè, ratione proculdubiò nō molis, sed virtutis [o], & perfectionis, Christo [p] item, & Ioanni Baptistæ [q]. Sol, & Luna vocantur luminaria magna [r], quæ tamen mole sunt minora multis syderibus, sed efficacia superant.

e Lib. 3. c. 10. 23.
f Iob 1. 3.
g c. 6. 21.
h 2. Reg. 7. 9
i Exod. 11. 3
k Prou. 1. 22.
l 1. Cor. 14. 20.
m 1. Cor. 13. 11.
n Gen. 26. 12.
o 1. Reg. 15. 12.
p Luc. 1. 32.
q Ibid. 15.
r Gen. 1. 16.

Præcessi omnes sapientia, qui fuerunt ante me in Ierusalem.] Dixi in Præfatione [s] de Salomonis sapientia, fueritne maior, quàm præcessorum ipsius? Inde docet Origenes [t] philosophiam suam Græcorum sapientes hausisse, quippe posteriores, vt ostendit Clemens Alexand. [u] Hoc quidem loco eos tantùm nominat qui fuerunt in Ierusalem. Præterea obseruant Hugo Cardin. & Carthusianus, secundùm sapientiam, quæ est vnum de septem donis, maiorem fuisse Dauidem, quàm Salomonem, quia sanctior fuit, non autem vt est donum gratis datum, & dici potest scientia non fidei, sed rei. De priore sapientia exponit Hugo verba Psalmi [x] : (Super senes intellexi:) de posteriori concedit tandem quod Salomon præcessit omnes alios sapientes.

s cap. vlt.
t Proœm. in Cant.
v 5. Strom.
x Ps. 118. 100.

Pro verbo (præcessi) Hebraicè est (addidi) vt ante monui, Græcè προσέθηκα, quod idem valet, sicut & Chaldæum verbum, idem ferè ac Hebræum

(adieci

(adieci super alios) Symmachus autem legit ὑπερέβαλλον σοφία (superexcedebam sapientia) ad quam lectionem versio nostra accedit. Olympiodorus ait, hoc verbo significari profectu magno auctam in eo fuisse sapientiam. De hac sapientia mentio est in Historia Regum [a], & in Paralipomenis [b], & in Sapientia [c], & in Ecclesiastico [d]. Dauid sub mortem laudauit sapientiam filij sui Salomonis [e]. Hic optionem habens à DEO quid peteret, petijt cor docile ad regendum [f], siuè sapientiam, & intelligentiam [g] DEVS dedisse dicitur cor sapiens, & intelligens, vt nullus ante ipsum similis fuisset, nec post eum futurus esset [h], quamuis ante in Paralipomenis hoc vltimum videatur ad diuitias referri [i]: In Historia Regum [k] de vtrisque; vtrumque distinctè dicitur. Postmodum narratur sapiens illud iudicium de meretricibus [l]: vnde iudicauit populus, sapientiam DEI esse in eo ad faciendum iudicium [m]. Deinde scribitur sapientiam habuisse omnium Orientalium & Ægyptiorum, & sapientior fuisse Ethan Ezrahita, & Heman, & Chalcol, & Dorda filijs Mahol, locutus tria millia parabolas. Carmina eius fuisse quinque & mille: disputasse de plantis, iumentis, volucribus, reptilibus, piscibus: venisse de cũctis populis, & ab vniuersis regibus terræ ad audiendã sapientiam eius [n]: mentio etiam est Hiram regẽ Tyri iudicasse illum sapientissimum [o]: Reginam verò Saba venisse vt eum audiret, ac stupefactam rediisse [p]. Præterea liber Sapentiæ [q], qui si non Salomonis est, de ipso scribere censetur, tradit sciuisse dispositionem orbis, virtutes elementorum, initium, consummationem, & medietatem temporum, vicissitudinum permutationes, & commutationes temporum: anni cursus, & stellarum dispositiones: naturas animalium, & iras bestiarum: vim ventorum, & cogitationes hominum: differentias virgultorum, & virtutes radicum: & quæcumque sunt absconsa, & improuisa. Ad hæc, est in eodem libro [r], sciuisse præterita, & de futuris æstimasse: versutias sermonum, & dissolutiones argumentorum: signa, & monstra antequam fiant, & euentus temporum, & seculorum. Subdit liber idem [s] variam gubernandi peritiam. Ecclesiasticus [t] ait repletum esse vt flumen sapientia: replesse in comparationibus ænigmata, in quibus, & in Cantilenis, & Prouerbijs, & interpretationibus, miratæ sint terræ. In Ecclesiaste nostro [u] dicitur sapientissimus, & composuisse parabolas, & sermones rectissimos veritate plenos. Iosephus [x] non aliter describit sapiẽtiam Salomonis, prodens & scientiam exorcismorum, descripsisse quoque templum & necessaria ad cultum eius, innuunt Paralipomena [y]. Lege Sixtum Senensem [z].

a 3.Reg.2.6.9. cap.3.9.12. cap.4.29. & seq.
b 2.Paral.1.12.
c cap.17. & seq.
d c.47.16. & seq.
e 3.Reg.2.6.9. 2.Para.1.10.
f 3.Reg.3.9.
g 2.Para.1.10.
h 3.Reg.3.12.
i 2.Paral.1.12.
k 3.Reg.3.12.13.
l 3.Reg.3.16.
m 3.Reg.3.28.
n 3.Reg.4.29. & seq. 2.Para.9.13.
o 3.Reg.5.7.
p 3.Reg.10. 2.Paral.9.
q c.7.17. & seq.
r cap.8.8.
s cap.8.9. & seq.
t c.47.16. & seq.
u c.12.9.10.
x 2.Anti.c.8
y 2.Para.35.4.
z 2.Biblio. verb. SALOMON.

Ex his omnibus colligitur sapiẽtiã & scientiã Salomonis fuisse ex genere suo naturalẽ, & per accidens infusam. Talem autem non fuisse vel non tantam in alijs, facilè concedi potest. Excepto ADAM, quia erat caput generis humani, & CHRISTO, ac matre eius, propter honorẽ filij. Abraham, Moses, Prophetæ, Ioannes Baptista, Apostoli habuerunt; vt dictum est, vel dona SPIRITVS sancti maiora, quæ comitantur gratiam sanctificantem: vel dona gratis data, vt prophetiæ, quæ non consistit in habitu: vel illustrationes ac motiones quasdam diuinas, atque insigniores fructus SPIRITVS sancti. At in illis non fuisse rerum naturalium, & ciuilium peritiam tantam, benè probat Abulensis [a], quia Moses verbi gratia gubernationis

a 2.Reg.4.7.

H molem

molem solus per se ferre non poterat [a], & de multis ciuilibus quæstionibus dubitabat, quæ non erant adeò difficiles [b]: & eruditus quidem est omni sapientia Ægyptiorum, vt dixit Stephanus [c], nósque cum eo demonstrauimus: Ægyptijs tamen sapientior Salomon, vt etiam dictum est. Quare non placet idem Abulensis, quatenus nec excipit Adamum nec B. Virginem, quantum ad cognitionem videlicet rerum naturalium. Si qui alij præferunt alios, & solùm de ijs, qui fuerint ante Salomonem in Ierusalem intelligunt, & quidem etiam de Regibus, vt videtur velle Hieronymus; & quos citaui capite vltimo Præfationis, ac Lyranus [d], exponendi de diuina sapientia, prophetia, & similibus donis: ita tamen vt nec Salomonis hæc defuerint, licet non in tāta copia: scripsit enim Psalmos, qui gerunt in Psalterio titulum ipsius, vt sentit Hieronymus [e], & alij: in Prouerbijs quoque, Ecclesiaste, Canticis, prophetat CHRISTVM, vt ait Augustinus [f], & Lactantius [g]. Porrò Hieronymus, aut qui Auctor est quæstionum, siue traditionum Hebraicarum [h], per Ethan, quo Salomon sapientior dicitur, interpretatur Abraham, per Heman Mosen, per Chalcol Ioseph, per Dorda, tribus duodecim, per Mahol Iacob. Sed constat nomina hæc esse virorum, qui ætate viuebant Salomonis, vt Iosephus tradit [i], vel in Ægypto vaticinati sunt, vt est in Seder Olam Rabba [k], vel potius erant ex Leuitis tempore Dauid: Psalmus enim 88. habet titulum Ethan: de Heman scribitur in Paralipomenis [l]. Verus etiam Hieronymus ac indubitatus Commentario in Epistolam ad Ephesios [m] scribit: Sicut nō omnes vt Salomon de naturis bestiarum, aliarumque rerum naturaliū sunt locuti, sic illum non ita forsitan, vt Mosem, vidisse omnes species victimarum, & culturæ DEI, nec ei facie ad faciem locutum Dominum, nec vasorum tantam vel habuisse, vel intellexisse supellectilem. Apostolos mysterium CHRISTI magis notum habuisse, quàm Prophetas, quamuis hi quędam habuerint, quæ non illi. Itaque velle videtur Hieronymus, quod ipsi diximus, diuina sapientia superatum ab aliquibus Salomonem, naturali superasse alios, prout sentire Hugonem Cardinalem dixi, & Carthusianum, Patres, vt Nazianzenus, & Ambrosius vocare solent sine restrictione Salomonem omnium sapientissimū. Ludouicus Viues [n], omniū mortaliū. Pererius in Genesim [o], Sapientiam pro dono SPIRITVS sancti concedit in alijs maiorem, vt in Apostolis: item pro scientia tum acquisita, tum infusa etiam in Doctoribus Ecclesiæ: pro scientia mortali, & ciuili maiorem in Salomone, quàm in Adam. Duo prima concedo, de posterioribus aio eandem rationem esse debere, cur si Adam excellat, excelluisse dicatur, nempè quia caput, & magister generis humani, quod per 900. & eo amplius, quos vixit annos, valde multiplicatam oportuit. Possumus & Rab. Mosem [p], dum Legislatorem præfert Salomoni, de diuiniore sapientia intelligere. At Ioannes Cognatus [q] excusari non potest, cùm docet sapientiā Salomonis ciuilē comparatam dūtaxat cum Regibus præcessoribus, & successoribus, doctrinam reliquam cum hominibus alijs. Ioānes Ludouicus Viualdus [r] excipit Adam, Abraham, Mosem, Ioannem Baptistam, Apostolos. Hoc loco Thaumaturgus nullum excipit, Caietanus item, quantum ad sapientiam humanam. In Dauid enim diuinam maiorem fuisse. Sed quod vero similius duco, dixi.

a Num. 11. 14. Exod. 18. 14.
b Num. 27. 1. & seq. & c. vlt. 1. & seq.
c Act. 7. 22.
d 3. Reg. 3.
e Ep. ad Sophron.
f 17. de Ciuit. Dei, c. 20
g lib. 4. c. 6.
h Tom. 3. in 3. Reg. c. 4.
i 8. Antiq. cap. 2.
k cap. 20.
l lib. 1. c. 25. 1. & seq.
m lib. 2. in c. 3.
n In 18. de Ciuit. Dei. c. 20.
o Tom 1. lib. 5. disp. de sciētia Adam. q. 3.
p 3. Ductoris. c. 55.
q lib. de prosperitate Salomonis, c. 5.
r lib. de magnificētia Salomonis, c. de sapientia.

Mens

Mens mea.] Hebraicè,& Græcè, & Chaldaicè (cor meum) sed cor pro mente frequenter sumitur.

Contemplata est multa.] Temporalia,inquit Hugo Cardinalis:de DEO,de creaturis,de CHRISTI mysterijs,inquit,Carthusianus, (multa) non omnia,inquit Hugo Victorinus, quasi nunc melius loquens quàm antea,cùm dixerat omnia.

Sapienter.] Per diuinam reuelationem, ait Hugo Cardinalis, & Bonauentura, & Carthusianus,id est, per scientiam Infusam:vel vt etiam primò placet, subtili, & magistrali inquisitione, qua inquiritur propter quid, & cognoscitur ex causis.& ex proprijs.Hebraicè,& Græcè est: (Cor meum vidit multa,sapientiam,&c.) Chaldaicè (magnitudinem sapientiæ:) Non discrepat sensus.

Et didici.] Omnes aliæ editiones habent (Et cognitionem.) Hugo Cardinalis exponit de vsu ipso,quo augeretur vtraque scientia,tum infusa humana,id est,per accidens infusa,tum acquisita.Carthusianus, quia ex infusa profecit,& acquisiuit,maiorem.Bonauentura de illa, quā docuerunt ipsum homines,vt pater & mater,quemadmodum ipsemet testatur [a] iam inde à primis annis,& colligitur ex historia sacra, quæ bis meminit moraliter institutum à Dauide sub mortem [b], quamuis credendum sit pluries id parentes fecisse;optimum profectò exemplum pro cæteris vel parentibus,vel liberis,vt sapientiam ac virtutem illi diligenter doceāt. hi studiosè discant. Audi, ait ille ipse [c], qui iam id executus fuerat:Fili disciplinā patris tui,& ne dimittas legē matris tuæ. S.Ludouicum Gallorum Regem mater Blanca piè instituit. Emmanuel Palæologus Imperator Ioannem filium scriptis editis,nec nō Basilius filiū Leonem:hic in vltimo præcepto [d] cum primis hortatur ad lectionem nostri Salomonis, & Sapientiæ Iesu Sirach, atque etiam inter Gentiles auctores Isocratis. Æneas Ascanium filium ita conuenit:

„ *Disce puer virtutem ex me,verúmque laborem* [e],
„ *Fortunam ex alijs.*

Cornelia vidua mater duodecim liberorum ex Tiberio Graccho illos præclarè educauit [f], & Cato Censorius suum [g]. Chaldæi, Ægyptiíque item suos. Aristippus dictus est,μητροδίδακτος, quod eum mater Areta docuisset.

[a] Prou. 4.3. Infrà 31.1.
[b] 3. Reg.2.2. & 1.Para. 28.9.
[c] Prou. 1.9.
[d] Tom.5.Bibliothe. Pat.
[e] Virg. 12. Aeneid.
[f] Plutar.in Gracchis.
[g] Idem in Catone.

*Vers.*17.] DEDIQVE cor meum, vt scirem prudentiam atque doctrinam,erroréſque,& stultitiam; & agnoui quod in his quoque esset labor & afflictio spiritus.

IN textu Græco versus 17.inchoat ab illis verbis: (Et agnoui) habétque solùm (noui, quod & hoc est electio Spiritus) & pro alijs quæ recitauimus ex editione nostra, hæc tantùm quæ nectit cum priore (parabolas & scientiam,παραβολὰς καὶ ἐπιστήμην) Chaldæa paraphrasis ita expressit: (Et dedi cor meum vt cognoscerem sapientiam & agitationem regni, & scientiam & intelligentiam probaui ad sciendum: quin etiam hoc ipsum fractio spiritus viro,qui sollicitus est ad inueniendum ea.) Hieronymus in vulgata

antiqua, & in ſua legit hæc eadem, quæ poſuimus in noſtra;niſi quòd pro (prudentiam atque doctrinam) reddit (ſapientiam,& ſcientiam)pro(labor, & afflictio Spiritus) paſtio venti, ſiue præſumptio Spiritus) Senſus eſt, voluiſſe Salomonem contrariorum ſcientiam tenere , quia melius hoc modo percipiuntur, & alterum extremum,quod malum eſt,deuitatur : tamen in hoc ipſo ſtudio quoniam ad veritatis perfectam comprehenſionem non peruenerit vt in ceteris , quæ antè dixit, ventos pauiſſe, fruſtráque laboraſſe, & vanitatem experimento comprobaſſe.

Videntur autem hæc etiam pertinere ad moralia,vt & priora nonnulla: quod & Hugo Victorinus monet,quem tamen non recipio, dum ſicut hactenus fecerat , in deteriorem partem iſta interpretatur de Salomonis ſuperbia , qui etiam primo loco ſtuduerit ſcientiæ naturali, & prudentiam addiſcere voluerit non ad benè viuendũ, ſed ad docendum:propterea enim ſubiungi hoc loco prudentiæ doctrinam (ex quo tamen oppoſitum potiùs colligerem) errores verò, ſtultitiámque ſcire voluiſſe non vt vitaret , ſed ſe de eorum cognitione extolleret, & alios de opere damnaret.

Dedíque cor meum.] Idem valet,quod(Propoſui in animo,)(Locutus ſum in corde meo;) Poſui,& applicui cor meum, Liberum illud feci & expeditum,vt exponit Hugo de S.Victore,ne per illa, aut illa diuideretur, ſed totum propoſitæ conſiderationi intenderet. Nec tamen hic loquendi modus,vt eidem videtur,typhum ſuperbię continet,& tumorem elationis exprimit , quaſi poſſibilitatem ſignificet ſibi protinus ſubeſſe verum inueniendi,ſi tantùm voluntas quærendi non deeſſet. Lege verſu pręcedenti de ſimilibus formulis.

Prudentiam atque doctrinam.] De his nil dicam, cum ex Hebræis, Græciſque dictionibus quę deſunt, vim earum expendere non queam : ſed Interpres ſub ſapientia , & ſcientia , ſiue cognitione comprehenſa ſenſerit, & magis diſtinctè expreſſerit.

Erroréſque, & ſtultitiam.] Vnum eſt vocabulum Græcum παραβολάς , cui hæc reſpondere poſſint ; aliud enim ἐπιστήμην indifferens eſt ad quamlibet ſcientiam. Aquila poſuit πλάνας , id eſt , errores, Theodotio , παραβολάς, id eſt, prolapſiones : Hebrææ dictiones ſunt הוללות *holeloth*, & שכלות
a cap.2. 12. *ſichluth.* prior paſſim hoc libro , in quo ſolo extat [a], ſignificat inſanias, &
cap. 7. 27. amentias:alienationes à recto & æquo,iactationes,ſeu gloriationes vanas,
cap. 9. 13. non vt quidam ſenſerunt , ſplendorem , & gloriam : poſteriorem Rabbi
cap. 10. 13. Abraham exponit , prudentiam , idque quod in prudentia præcipuum eſt, ſeu præcipuas prudentiæ partes,alij, induſtriam,vel intelligentiam. Chaldæa verſio quam recitaui, fauet, ſed aptior propoſito prima ſignificatio, & reperitur in eadem ſignificatione idem nomen cum littera ס, quæ eſt permutabilis cum ש, quando hæc puncto notatur in cornu ſiniſtro. Quamuis radix שכל *ſchachal*,ſonet ſapere & intelligere. Παραφοραί,quas ponit Theodotio , eundem illum ſenſum , qui nempe in editione noſtra expreſſus eſt, indicant. Significant enim errores alienatæ mentis. Παραβολὴ eſt,quam Ci-
b Lib.5.c.11. cero, teſte Quintiliano [b], collationem vocat, ſiue ſimilitudo,qua res diſſimiles conferuntur. Fortaſsè , vt omittam hunc communem vocis iſtius vſum , & illum , qui communis eſt Sacris , ac Eccleſiaſticis auctoribus, pro

pro similitudine obscura, vel ænigmate, vel triuiali, & ludicra sententia, quas notiones, aliásque persequitur Salmeron [a]; Παραβολαὶ hîc sumuntur eo modo, quo à Platone [b] vocante χορείας θεῶν καὶ παραβολὰς αὐτῶν ἀλλήλων, choræas, lusionésve, & conuersiones mutuas Deorum, quasi dicas errores, quibus sibi occurrunt. Sic verò transferetur nomen ad errores mentis, & morales. In sequenti capite [c] simili ferè loco extat περιφορὰ, & ἀφροσύνη, vbi Olympiodorus ait, legi quoque posse παραφορὰν: & primam dictionem sonare circuitum, quod ad omnem ventum circumferantur bona ista terrena, quæ materiam suggerunt lætitiæ, ac voluptatis: secundam verò insanam extasim, mentísque excessum: insanire enim videri, ac esse sui oblitos, qui in loco miseriæ & lacrymarum lætandum sibi esse falsò existimant.

Caietanus totum istum locum ex Hebræo vertit: (Et dedi cor meum ad sciendum sapientiam, & sciendum tricas, & stultitiam,) aitque quod dictio interpretata per tricas sonat mixtionem, intricationem operum, seu negociationum; & sapientia totam scientiarum latitudinem, stultitia multitudinem imprudentiarum, quibus homines abundant, & quod Parabolas, siue Prouerbia propter hæc Salomon edidit. Tricas illas vnde Caietanus acceperit, nescio, neque vbi qui Glossas ei marginales appinxit, quòd hoc loco sit dictio Hebræa, *achare*, pro negociationibus, quam Aben-ezra pro studijs ad acquirendum diuitias interpretatur: nam textus Hebræus non habet eam dictionem, & *holeloth*, pro tricis non legi qui exponat.

Vtilis, ac necessaria est Magistratui, & Doctori rerum quoque malarum notitia, vt dedocere atque corrigere possit: & vna sapientis conditio est, in versutias quoque parabolarum introire [d], seu vt habet Græcus textus, (in strophas) licet hæ in bonam partem sumi possint. Hoc aliàs [e] monui cum Chrysostomo requiri in Episcopo: compédiosa verò id assequendi ratio est historias euoluere: quam Basilius Imperator rationem commendat filio Leoni [f]. Petierat Salomon prudentiam ciuilem ad gubernandum [g]: sed liberalis DEVS adiecit alias scientias, nec non opes, vt doceret se omnium auctorem bonorum: quæ sibi bonorum grata petitio esset: quàm benignè suorum non impleat solum, sed etiam superet postulata. Legendus Abulensis [h], & Pererius [i], qui volunt omnem hanc petitionem in somno contigisse, non vigilis, & liberè ratiocinantis fuisse, vel ante somnium idipsum petiisse, vel in somnio per vim diuinam, & quandam extasim liberum rationis vsum ac meritum in petendo habuisse: quæ duo referuntur à S. Thoma [k].

Labor, & afflictio Spiritus.] Græcè tantùm est, προαίρεσις πνεύματος. (Electio Spiritus) Hebraicè רעיון *rahhiion*, Chaldaicè *theuiruth*, fractio Spiritus. Sed addit (viro, qui sollicitus est ad inueniendum ea.) Hieronymus reddit, (Pastio venti, siue Præsumptio Spiritus.) Lege versum 14.

a Tom. 7. Tract. 1. de Parab.
b In Timæo.
c Vers. 12.
d Eccl. 39. 2.
e In Actis Apost.
f Tom. 5. Biblio. Pat. in Præceptis, ca. 56.
g 3. Reg. 3. 9.
h 3. Reg. 3. 9. 10. & 12.
i 2. de Magic. cap. vlt.
k 1. 2. q. 113. art. 3. ad 2.

*Vers.*18.] E o quod in multa sapientia, multa sit indignatio: & quid addit scientiam, addit & laborem.

GRAECE: (Eo quod in multitudine Sapientiæ multitudo cognitionis; & qui addit cognitionem, addet dolorem, vel iuxta Aquilam tormentum βάσανον. Chaldæus verò simul exponens sensum, ait: Namque vir, qui multiplicat sapientiam, quando peccat, & non conuertitur ad sapientiam, multiplicat indignationem à Domino, & qui addit scientiam, & moritur in pueritia sua, addit dolorem propinquis suis.)

¶ Hierónymus in altera expositionum, quas assignat, consentit, quod facit etiam Olympiodorus: Quantò magis quis sapientiam fuerit consecutus, tantò plus indignari quòd subiaceat vitiis, & procul sit à virtutibus, quas requirit, ac proinde dolere super delictis suis, cùm sciat, cui plus traditur, plus exigi ab eo [a], & potentes potenter tormenta passuros [b]. Aliter exponit, dolere Sapientem tam in abdito ac profundo latere sapientiam, atque per tormenta quædam, & intolerandum laborem iugi meditatione & studio ad eam perueniri. Hugo de S.Victore, Bonauentura, & Lyranus explicant de sapientia, & scientia humana, quæ solet inflare [c], & indignationem, atque impatientiam, & anxietates concitare. Volunt verò Salomoni ipsi scientia tumido hæc euenisse. Recipit Hugo Cardinalis eundem sensum, atque inde oriri plerumque simultates, odia, conflictus, pugnas verborum vsque etiam ad insaniam. Ponit quoque primum Hieronymi, & ante Hugonem Salonius, & Albinus: sed addit Hugo, ex scientiæ acquisitione, notitiam nobilitatis animæ suæ, vnde indignetur in inferioribus occupari, quæ sunt ea minùs digna: Adhæc fastidium vitiosum nonnullorum super nobilissimo studio sacrarum Litterarum, sicut olim nauseabant Hebræi super diuino cibo [d]: Rursùm honestam nauseam atque abominationem ad fœdas voluptates ob gustatum suauem spiritualium rerum saporem: Postremò iram cum indignatione in seipsum, in Dæmonem, in vitia, in ea omnia, quæ nos prouocant ad peccandum, si multa adsit sapientia, hoc est, rerum diuinarum cognitio, benéque viuendi peritia multa. Idem iudicium de indignatione, & iusto dolore, quem sentimus aduersùs aliena peccata. Si ego contristo vos, dixit Apostolus [e], & quis est qui me lætificat, nisi qui contristatur ex me? Adijce sæpenumerò, quo quis sapientia proficit, hoc inuidiam sibi magis aliorum, & persecutionem conflare. Vel etiam, quò sunt ei notiores alienæ miseriæ, hoc sympathia maiore commoueri. Gregorius [f] tractat diligenter huncipsum locum, intelligens eodem pacto Ezechielis verba [g]: (Spiritus quoque leuauit me, & assumpsit me, & abij amarus in indignatione Spiritus mei,) de dedignatione subdendi se terrenis, cùm cœlestia cognouimus: de ira contra nos, & peruersum opus nostrum, quantò plus proficimus in cognitione: de dolore ob miseriam exilij, quantò magis æterna cognoscimus: de labore, vt incipientes scire, quæ sunt cœlestia gaudia, flendo laboremus errorum laqueos euadere. D e o autem huiusmodi rixam cum animo nostro accusationem, nostri damnationem, mœro-

a Luc.12.48.
b Sap.6.7.
c 1.Cor.8.1.
d Num.21.5.
e 2.Cor.2.2.
f Hom.10.in Ezech. quem etiam lege 1. Moral. c.10. vel 26. & lib.18. c.24. vel 26.
g Cap.3.14.

mœrorem amaritudinis, afflictionem spontaneam placere vel exemplo Achab [a]. Item notat Iob fuisse de terra Hus, & illud nomen significare dolentem, istud Consiliatorem, quia electus quisque optimo consilio ad æterna festinans de præsentibus dolet. Postremò non inueniri sapientiam in terra suauiter viuentium [b]. Non dissimilis Auctoris de Spiritu, & Anima apud Augustinum [c] sententia: Qui apponit scientiam, apponit dolorem, quia, & quantò magis homo sua mala intelligit, tantò ampliùs suspirat, & gemit: Quadrat præterea in eos, qui quò procedunt magis inuestigando rerum notitiam, magis se deprehendunt doctè ignorantes, vel ignoranter doctos, hócque nomine dolent, indignantur, laborant, ac retrò animum conuertunt ad iacturam, quæ ex parentum primorum lapsu redundauit in hominum vniuersitatem, ad peccatorum suorum damna, ad infinitatem quandam felicitatis, ac miseriæ sempiternæ: Nullus CHRISTO sapientior, nemo tantam vt ille indignationem, dolorémque concepit, aut concipere potest de offensæ diuinæ grauitate; qui dolor, quæ indignatio vt in eius semper animo fixa hæserit, prodidit se maximè, erupítque agonali die, vel in horto, vel in cruce, tum sudore sanguineo [d], tum lacrymabili clamore [e]. Crescit cum ætate scientia, & experimentum, tunc verò quæ pueri ac imperiti nos non tangebant, vel mouebant, conturbant, & affligunt dolore, labore, ac indignatione discruciant, vexant, lacerant.

a 3.Reg.21.29. b Iob 28.13. c Cap.49. d Luc.22.24. e Heb.5.7.

Iterùm citatus pridem Olympiodorus aliter interpretatur, nempe sapientiam, & cognitionem esse προαίρεσιν, vt legunt Septuaginta, quoniam non fati beneficio nascuntur homines, vel fiunt sapientes, sed sapientiæ desiderio ac labore, petitámque à Domino DEO sapientiam consequuntur: & si quis adhuc scientiæ plus habere desiderat, addere debere labores studiosos. Is quem diximus Ezechiel [f], volumen, in quo erant lugubres prædictiones, comedit, erátque in ore ipsius vt mel dulce: Sed abiit posteà amarus in indignatione Spiritus [g] sui. Ioannes quoque Apostolus librum sumpsit in ore dulcem tanquam mel, sed qui fecit amaricari ventrẽ ipsius [h]. Sic solet esse scientia, quæ principio recreat, sed posteà laborem, dolorémque generat. Rectè Augustinus [i] beatitudinem lugentium [k] accommodat dono scientiæ [l], vt lugeatur amissio summi boni. Hieronymus [m] verò de Fabiola loquens sic ait ad scientiam addidisse dolorem, quia non satiabatur audiendi cupidine, sed quasi oleum flammæ adijciens maioris ardoris fomenta capiebat. Nazianzenus [n] sic vsurpat sententiam istam, vt non plus voluptatis ex eo quod quis inueniat, quam mœroris reportet ex eo quod assequi non potest; quemadmodum qui sitiens ab aquis delibatis auellitur: qui quod se putat habere, manibus tenere non potest: qui fulguris illustratus splendore, statim deseritur.

f Ezech.3.3. g Ibidem 14. h Apoc.10.9.10. i 1.de serm. Domini in monte. k Matth.5.5. l Esa 11.2. m Epist.30. n In Apolog.

Multa indignatio.] πλῆθος γνώσεως (Multitudo cognitionis.) Vetus translatio (Multitudo furoris.) Non intelligo quid sibi velit Interpretatio Græca, sed nec expositio Olympiodori, dicentis, Cùm sapientia sit amplior, quàm ipsa cognitio, siue scientia, meritò in multitudine sapientiæ contineri multam cognitionem. Nisi dicamus, inter inuestigandum plerasque res ad sapientiam spectantes, occurrere non pauciores magis alienas, & leues, quę mentem auocent, ac distrahant, sicque ad indignationem compellant.

Chal

Chaldæus, vt dixi, DEI vult indignationem esse contra sapientia abutentem.

a Hom.10. in Ezechiel.
b De Spiritu & Lit. c.14.

Laborem.] Hieronymus, & Gregorius [a], & Albinus, & Augustinus [b], (qui scientiam exponit Legis, dolorem, sine adiuuante Spiritu) & ex Græcis Olympiodorus legunt (dolorem.) Gregorius verò huius nostræ editionis, tanquam distinctæ mentionem facit. Hebræa, Chaldæa, & Græca dictio כאב מכאוב *cheab macheob*, & *ἄλγημα* denotant dolorem. Sed valdè cognata significatio doloris, ac laboris, quia hic illum efficit. Sic namque etiam Septuaginta pro eâdem Hebræa voce verterunt in Psalmo XXXI [c]. (Flagella:) Multa flagella peccatoris.) Πολλαὶ αἱ μάστιγες τοῦ ἁμαρτωλοῦ.) Fauet Interpreti nostro Aquila, dum *βάσανον* ponit, id est, tormentum.

c Vers.10.

***

CAPVT

CAPVT SECVNDVM.

SVMMARIVM.

LASCIVIENTEM *perſequitur vanitatem, ijs enumeratis, quæ ad luxum, effuſámque ſpectant voluptatem: deplorat eripuiſſe tempus id ſapientiæ, quod talibus rebus impendit: ſimul exponit quantæ ſit vanitatis accumulare futuro hæredi, quem qualis futurus ſit, ignores.*

Verſ. 1.] DIXI ego in corde meo: Vadam, & affluam delicijs, & fruar bonis: & vidi quòd hoc quoque eſſet vanitas.

VM fruſtrà ſibi deſudaſſe videretur in ſtudio ſapientiæ, prudentiæ, doctrinæ, tranſtuliſſe Salomon ſeipſum dicit ſecluſis hiſce moleſtis curis, ad hauriendas voluptates, vt experiretur quam venabatur felicitas, in hiſne potiùs, quàm in illis reperiretur: tandem verò rediiſſe vacuum, ac inexpletum. Exiſtimat Hieronymus de ſpirituali quoque lætitia hîc ſermonem eſſe, quæ pronuncietur vanitas, quòd per ſpeculum in eam videamus & ænigmate [a]. Facilius id conceſſerim, quàm quod Hugo Victorinus more ſuo aſſerit, deſperatam Eccleſiaſtis mentem, totam ſe in voluptatem proiicere, & carnis blandimenta iam ſolùm bona vocare, quia in eis laborem, & afflictionem non inueniret. Bonauentura deputat illud acediæ, quæ non inueniens requiem interiùs, quærat exteriùs. Idem docet Hugo Cardinalis. Sed monet, poſt Gloſſam Interlinearem, & Albinum, loqui Salomonem concionatoriè, ſententiam, ac perſonam vulgi ſuſcipiendo, quam poſteà refellat. Conuenit in hoc vltimo Carthuſianus, id eſt, induci loquentem carnalem hominem, imperitúmque. Gregorius [b] docet, in genere tenere hoc in libro Eccleſiaſtem modum iſtum, atque cùm delectationibus deditum præſefert, proferre talia verba ex tentati animo. Tales Epicuræi, Cyrenaici; tales ex populis Iones, Mileſij, Sibaritæ, Tarentini, aliíque, & ille, qui in Epitaphio inſcripſit: (HÆC HABVI QVÆ EDI, QVÆQVE EXSATVRATA LIBIDO HAVSIT.) Salomon horum ſimilis aliquando, nunc loquitur vt expertus. Nec non habet ille

a 1. Cor. 13. 12.

b 4. Dial. c. 4.

vllos imitatores, qui cum minore ætate in ſtudium ſe ſapientiæ dederint, grandiores transferunt animum corpúſque ad delicias, quas partæ ex ſapientia opes offerunt, & ſubminiſtrant. Nyſſenus iungens capitis exordium extremo priori Capiti, docet exponere Eccleſiaſten, ſe, qui cum dolore, ac labore ſapientiam comparaſſet, facilè damnaſſe voluptates.

Vadam.] Hebraicè לכה נא *lecah na*, vade nunc, vel quæſo, Græcè, Δεῦρο δὴ, Age quæſo, vel Huc ades, Eia age, Heus iam, Agedum age, Agedum, ſubaudiendo ἴθι ἐλθὲ, idémque valet, quod φέρε, ἄγε δεῦτε, &c. Chaldæum quoque morbum eandem habet ſignificationem, אזל *ezil*, veni nûc hûc. Idem ſenſus eſt, ſiue futurum ſumamus, ſiue imperatiuum, ſiue ſit verbum vadam, & vade, ſiue veniam, & veni. Sed Hugonis Cardinalis minimè neceſſaria notatio, Malorum eſſe, abire, & diſcedere. Bonorum ve-
a Matth. 25. 34. 41. nire, iuxta id, Ite [a] maledicti, venite benedicti PATRIS mei, ac proinde dictum hoc loco, vadam. Poſſum perplura exempla afferre, in quibus, abire, & vadere de iuſtis dicitur, & venite de iniuſtis. Lege Commentarium
b Cap. 2. 6. noſtrum in librum Sapientiæ [b]. Placet magis Caietanus, Emitti cor ad tempus ab occupatione ſciendi, quoniam nequit hæc ſimul eſſe cum deli-
c Iob. 28. 13. cijs: nec enim inuenitur ſapiẽtia in terra ſuauiter viuentium [c]. Vulgaris Hebræa phraſis eſt, & noſtri quoque idiomatis, dũ liberaliter quid cui concedimus, dicere, Vade. Hoc modo CHRISTVS ſæpe dicebat quibus poſtu-
d Mat. 8. 13. e Ioan. 4. 50. lata concedebat: Vade [d], & ſicut credidiſti, fiat tibi [e]: Vade, filius tuus viuit.

Affluam delicijs.]. אנסכה בשמחה *anaſſechah beſſchimchah*. Πειράσω σε ἐν εὐφροσύνῃ: Chaldæus: Tentabo lætitiam. Concordat editio iſta cum Græca, exceptis perſonis: Hebræa ſi in priore dictione vltima ſyllaba ſit affixum ſecundæ perſonæ generis maſculini cum ה paragogica conſentit cum Græca, & erit futurum verbi נסה *naſah*, in piel, quod ſignificat tentare, & experiri; Itáque vetus tranſlatio expoſuit (Tentabo te in lætitia) necnon Pagninus. At verò, ſi ſit futurum, à verbo נסך *naſach*, item in piel, ſignificabit (miſcebo,) quod Vatablus vertit (Lætus poculis indulgebo,) vel vt Interpres noſter (affluam, ſeu fundam, nimirùm me, libabo, propinabo, meliùs quàm ille, qui pocula addidit: eſt enim figurata locutio, vt ſi Gallicè dicas: *que ie me baigne en ioye*, vel Italicè, *bagnarſi, attuffarſi, ſguazzare nell' allegrezza*. Non licet ampliùs cum Caietano præferre miſcendi verbum, cùm vulgata editio iuſſu Pontificum Sixti V. & Clementis VIII. emendata prodierit: & idcircò ex eo verbo non poſſumus cum eodem Caietano colligere Salomonis non penitùs immoderatum deſiderium fuiſſe, ſed miſcendi ſapientiæ, & ſcientiæ fruitionem exteriorum bonorum, vtilium, ac delectabilium.

Et fruar bonis.]. וראה בטוב *vreh betob*, Vide in bono, ſicut etiam habet vetus tranſlatio: Καὶ ἴδε ἐν ἀγαθῷ. Nyſſenus; Καὶ ἰδοὺ ἐν ἀγαθοῖς. Et ecce in bonis. Chaldæa: (& videbo bona ſeculi huius:) Vatablus: (& experiar quantum in eo bonum ſit.) In Hebræo Imperatiuum poni ſolet pro futuro. Vide, id eſt, videbis. Videndi quoque verbum phraſi Hebræa valet idem
f Act. 2. 27. quod experiri, potiri, frui, vt aliàs dixi [f]: & verba ſenſuum conſtruuntur
g Pſ. 105. 5. cum præpoſitione, vt in Pſalmo [g]: Ad videndum in bonitate Electorum tuorum. Præpoſterum eſt vtendis frui, hiſque inferioribus bonis amore

adhæ-

adhærescere, quod est, ait Hugo Cardinalis, amplexari arcam pro pretio, munusculum pro amico, gaudiola pro amasiô: vestigia pro ceruo: phantasma pro re: vmbram pro corpore: viam pro fine: intuitus vanissimos pro summa veritate: stellas tenuissimas pro suauitatis abysso: creaturam pro creatore DEO.

Bonis.] Hebr. in singulari, nec nō Chaldaicè, טוב *tob*, vel טוב *tub*, Græcè ἀγαθός Bonum aut bona nonnunquam absolutè significant iucunda, ac delectabilia: Recepisti, inquit Abraham immiti diuiti, bona ἀγαθὰ [a], id est, lauticiem cibi, potúsque: Quis est homo, ait optimus Abrahæ filius [b], qui vult vitam, diligit dies videre bonos? id est, hilares; &, Aperiente te manum tuam, omnia implebuntur bonitate [c], id est, lætitia, & suauitate. Complura suppetunt alia exempla [d] istarum dictionum pro iucundo, aut vtili, non tantùm pro honesto, quod est simpliciter, & perfectè bonum: & Latinè etiam, omniúmque ferè linguis bona dicuntur pro facultatibus, Benè sit, vel bonum, cùm bonum quis euentum precatur, vel optat, vel ominatur [e], quod est quoque dicere, Bona verba: Item in mensa, & inter scyphos ac pocula iactatam hanc vocem (benè) testis est Liuius [f], sicque vsurpat Plautus [g], Tibullus [h], Ouidius [i], aliíque, quos refert Barnabas Brissonius [k], exponens prætereà priores illas formulas, & istam Benedicere, Bene viuas, váleas, ambules, &c. Nonnulla sunt etiam hac de re Martini Roæ [l] nostri. Hîc videtur autem tacita responsio ad eas voces esse; Affer, Affer, sanguisugarum duarum [m], quæ & ipsæ lingua dicuntur bisulca præditæ, libidinis, & auaritiæ, quæ hiant semper, poscúntque, vt ait Seneca [n].

Et vidi quod hoc quoque esset vanitas.] Ἀτμὶς, legit Aquila, sicut capite præcedenti, hoc est, vapor. Non est, qui non in voluptatem inuehatur, siue profanorū, siue Sacrorum scriptorum. Nec à peregrinis teneri, nec sine animæ contra quam militant, iactura possunt amari, vt duobus verbis Petrus [o] egregiè monet, quibus facilè comprehenduntur omnes causæ, quæ nos ab ijs abstrahunt, illa homini attendenda, quod, vt ait Seneca [p], non hominis, sed bonum pecoris hoc sit.

Prudenter verò, priusquam Ecclesiastes enarret sigillatim voluptates, corruptæ sententiæ subijcit mox antidotum, & contrarium iudicium. Caueat quisquis de moribus disputat, vel de dogmatis religionis, præsertim apud imperitam multitudinem, nec non qui hisce de rebus scribit, ne alienos errores, noxiásque rationes proferat, quin illico refellat ac detestetur, ne Lector, auditórve absque remedio venenum ebibat, atque pro veritate, ac virtute falsum, ac vitium sectetur; vel ipsa, quam voluptates secum ferunt, satietas, tædiúmque & nausea, optimus index est vanitatis earum, vt philosophatur Gregorius [q]: perpetuò fluunt, fugiúntque antequam capiantur, ait Augustinus [r], non tam bonorum numero censendæ, quàm malorum minorum, ait Bernardus [s]: plusque molestiæ continent, quàm iucunditatis, vt inductione docet Basilius [t], iterúmque Gregorius [u]. Quocirca res hæ inanes, quæque longius absunt ab ente, quàm à nihilo, qui fieri potest vt vacuitates animi, quæ sunt ignorantia, & imprudentia, vt Plato [x] dixit, expleant? Non dubitat ille idem Philosophus sectatores voluptatum pecora nominare: illas multis doloribus mixtas asserere, vmbras dicere, &

a Luc. 16. 25.
b Psal. 33. 13. 1. Pet. 3. 10.
c Ps. 103. 28.
d Gen. 1. 4. Psal. 51. 11. Psal. 53. 8. Ierem. 42. 6. Zach. 1. 13. Eccl. 35. 12. Philip. 2. 19.
e Lege Virg. Eclog. 8. sub finem, ibique Pontanū nostrum qui citat alios Auctores.
f Lib. 19.
g In Persa Act. 5. Scen. 1. & in Sticho Actu 5. Scen. 4.
h Libro 1. eleg. 1.
i 1. de Arte, & 2. Fast.
k Lib. 1. de Formul.
l De die natali cap. 2.
m Prou. 30. 15.
n 7. de Benef. cap. 26.
o 1. Pet. 1. 11.
p Epist. 92.
q Homil. 36. in Euang.
r Serm. 25. de verb. Do.
s Sermon. de Primord. &c.
t In Ps. 33.
u 20. Moral. cap. 16.
x 9. de Rep.

a Ioseph. lib. 1. Antiq. cap. 19. 5. de bello Iud. c. 5. b Amos 6. 14. c Iona 4. 6. & seq. d 16. Moral. cap. vlt. e Vers. 4. f Prou. 14. 13. Eccles. 7. 4. Eccles. 19. 27. cap. 21. 23. Luca 6. 25. Iacob. 4. 9. g Hom. 15. in Epi ad Hebr. & hom. 6. in Matth. h Tom. 10 in Append. ser. 83. i Reg. 17. ex fusis. k Serm. 4. de Aduen. sub finem. l Serm. 31. m Laert. in Vita. n Ælian. 8. Varia. Histo ria. o Plin. lib. 7. cap. 19. Solin. cap. 4. p Cic. Tusc. ex Lucil. & 5. de Finib. & Sid. min. q Volat. lib. 13. c. 2. Anthropolog. r Tyaneus apud Philostratum. s Cuspian. & Sabell. li. Ennea. 7. ex Eutrop. & Sex. Aurel. t Rhodig. lib. 1. cap 48. u Gyral. Dial. 1. hist. poët. ex Suida. x Hom. 6. in Matth. y Gen. 18. 14. 15. z Gen. 9. 22. 25. a Ibid. 17. 17.

simulacra voluptatis veræ, quomodò, inquit, Stesichorus poëta, Troianos ait veram ignorantes Helenam, de ipsius tantùm Imagine contendisse. Dicas hæc esse poma Pentapolis, seu quinque infamium ciuitatum, postquam diuinitus deflagrarunt a: vel Adonidis hortos. Melius diuina sapientia imbutus hos lætari scribit in nihilo b, & comparari possunt cùm hedera, vel inani cucurbita Ionæ, super qua cum ille lætitia magna lætatus esset, parauit DEVS vermem ascensu diluculi in crastinum, & percussit eam, & exaruit c. Adi Gregorium d. Ex hac porrò tam sapiente sententia colligunt quidam non malè Salomonis nostri pœnitentiam, vt vidimus in Præfatione.

Vers. 2.] RISVM reputaui errorem: & gaudio dixi: Quid frustrà deciperis?

HIs duabus dictionibus comprehendit omne voluptatis genus immoderatæ, risúmque & gaudium eiusmodi per Prosopopœiam coërcet: indicia enim sunt hæc perceptæ voluptatis. Arbitror autem Salomonem reprehendere tùm internam, tùm externam lætitiam, quæ mediocritatem excedit: at propriè risu posteriorem, priorem gaudio significari, si vim nominum inspiciamus, haud facilè concessero: cùm gaudium æquè sumatur pro eo, quod foras prodit, vt mox videbimus. Illam opinionem sequitur Bonauentura. Nec absolutè recipio, quod ait Hugo Victorinus, risum penitus reprobari, gaudium duntaxat argui, quòd ille omninò malus sit, hoc tum solùm, quando est de malo. Nam & ridendi facultate nobis maximè propria honestè vti possumus: & Capite sequenti etiam ridendi e suum tempus assignatur. Effusior, ac importunus risus crebrò in Scripturis reprehenditur f: talémque non solùm Patres, sed etiam Gentiles vehementer improbant. Chrysostomus g proponit exemplum CHRISTI, qui fleuisse legitur aliquando, risisse nunquam, cuius meminit quoque Augustinus h, Basilius i, & Bernardus k: & Auctor sermonum ad fratres in eremo apud Augustinum l, quod exemplum, inquam, CHRISTI longè verius, & sanctius quàm Platonis, qui etiam iuuenis modicè tantùm risit m, vel qui ne semel quidem, Anaxagoræ Clazomenij, vel Aristoxenis, vel Socratis n, vel Crassi o, (etsi quidam p dicunt, semel, cum asinum vidisset carduos edentem,) vel Catonis q, vel Imperatoris Neruæ r, vel Philippi s, filij Iulij Imperatoris. Sed & effrenis quibusdam risus lethifer fuit, vt pictoribus eximijs Zeuxi, & Verrio t, Philemoni quoque Syracusano, & Chrysippo eadem ex causa, quòd hi asinum vidissent vescentem ficubus, Philistioni u Niceno Comico, qui librum etiam scripserat φιλόγελον. Indicat Chrysostomus x nec Paulum, nec alium Sanctum risisse, quod quidem Scripturæ tradant, solùm namque in iis mentionem esse de Sarà, quæ reprehensa est y, & de filio Noë z, qui propterea seruituti damnatus est. Excidit Chrysostomo Abraham, qui etiam risit a, quòd ipse

Genesim

Genesim exponens concesserat [a], solentque risum illum laudare, vt contrà Saræ reprehendere, præter [b] Hieronymum, qui ex quadam incredulitate risisse Abraham putat. Lege Pererium [c]. Profectò malè affecti corporis, & animi plerumque signum est incompositi risum laxare: nam risus oritur ex petulantia quadam lienis, quando à sanguine fœcem maximè haurit, extendit, & soluit neruos, & arterias, atque spiritus dispergit. Vnde quandoque his extenuatum corpus, suoptè nutu decidit. Genarum est impulsus, & subsultatio cordis, inquit Naziãzenus [d], & hoc loco Nyssenus, & iam citatus Basilius. Vir sapiens, inquit Sapiens [e], vix tacitè ridebit: ridebit igitur absque reprehensione. Basilius prætereà nec monacho prohibet risum, quo modicè diducatur rictus, & leniter animi significetur hilaritas.

Sed hoc quem tractamus loco, & illo quem modo citauimus, cachinnos argui, & gestientem indecorè lætitiam, docet; ac de tali CHRISTVM intelligendum, quando eum vetat, ac damnat: risum verò, qui laudatur in Scripturis, esse lætitiam atque festiuitatem, quæ ex rebus bonis in animo exoritur. Hac ratione prodit Euangelium [f] quòd CHRISTVS exultauit in SPIRITV sancto, nempe per gaudium redundans ex anima in corpus. Quocirca cùm idem alibi Basilius [g], Ephrem [h] quoque, aliíve risum omnem damnare videntur, commodè iuxta sensum allatum debent exponi. Prodigiosus fuit, si tamen fuit, Zoroastris [i], ac illi malè ominosus in ortu risus, nascimur enim flentes; neque pueris ridere contingit ante quadragesimum diem, vt placet Aristoteli [k], nisi risum conuulsionem interpretemur (quod de risu Sardonio fertur) labia distrahentem in morem risus. Hoc pacto Hippocratem [l], aut Polybum [m] interpretantur asserentem pueros statim in lucem editos, tam vigilantes, quàm dormientes, sponte ridere, atque flere: at vt vbi vigilant, nunquam titillati, alióve modo excitati, nisi post quadragesimum diem. Incoari à vagitu vita dum solet, risúsque tardior esse, commonefimus parcè, sed honestè tamen ridere nos posse. Eadem de re quoque in Pædagogo Clemens Alexandrinus [n] præcipit: quæ enim naturalia sunt hominibus, ea ab illis minimè tollenda, sed eis potiùs modus, & conueniens tempus adhibendum. Decoram vultus remissionẽ instar instrumenti musici μειδίαμα, id est, subrisionem: inconcinnã dissolutionem κιχλισμὸν, & καγχασμὸν vocat, id est, cachinnationem, priorem fœminarum, virorum posteriorem. Talem risum, errorem affirmat Auctor, éstque quem Græci aliter appellant συγκρύσιν, quòd hominem quatiat, cúmque Hieronymus, Salonius, Thaumaturgus, cæterique Interpretes coërcitium hoc loco admonent, quod constabit magis ex vocabulorum notione, necnon ex Capite septimo. Confirmatur prætereà sententiâ Sixti Martyris, & Papæ, seu Sixti Philosophi [o], & sermone quodam Maximi [p] Confessoris, in quo colligit alia testimonia, & formula honestæ vitæ, quam Bernardus tradit [q], atque etiam modo bene viuendi [r]. Vbi errorem interpretatur esse risum, dum suscipitur quando non debet, frustráque decipi, quando est de iis rebus, de quibus non oportet. Sed modestum, ac decorum nemo vituperat: Philo [s] potiùs hunc inter omnes alios affectus honestissimum dicit, vt qui repleat tranquillitate ac securitate totam animam. Huc facit Martialis [t]:

a Hom. 40.
b 3. cõtra Pelagian.
c Cap. 17. Genes. Disp. 7.
d In Cygneis carminibus.
e Eccl. 21. 23.
f Luc. 10. 21.
g Reg. 31. ex breuioribus.
h Tom. 1. ser. Non esse ridendum. pagin. 110. edit. Rom.
i Augustinus 21. de ciuit. cap. 14. Plinius l. 7. histo. c. 16.
k 7. de Hist. animal. c. 10.
l Lib. de Septimestri, & Octimestri partu.
m Mercurialis 5. Varia. Lect. c. 17.
n Lib. 2. c. 5.
o Tom. V Biblio. Patrum, in sententiis sent. 271.
p Tom. 5. Biblio. Patr. in sermonib. sermone 64.
q Cap. de visu, & honestate faciei.
r Ser. 65. qui totus est de hac re.
s Lib. de Præmiis, & pœn.
t Lib. 7. epigram. in 24.

" *Nec grata est facies, cui gelasinus abest.*

Hoc est corrugatio quæ circa os exprimitur. Vnde Gelasinus Democritus. De risu intempestiuo celebratur hic Senarius.

" Γέλως ἄκαιρος ἐν βροτοῖς δεινὸν κακόν.
" *Non in loco ridere, pergraue est malum.*

Item alius in Monostichis:

" Γελᾷ δ' ὁ μωρὸς κἄν τι μὴ γελοῖον ᾖ.
" *Cum causa nulla morio ridet tamen.*

Et Catullus ait:

" *Nam risu inepto res ineptior nulla est.*

Cùm autem risus effusior omnes dedeceat, tum Principes maximè, vt Socrates apud Platonem [a] notat, Poëtas quoque repudians, qui huiusmodi risum Dijs attribuant. Quod tamen arrisio siue subrisio, tanquam bonæ spei ac beneuolentiæ symbolum illos eosdem addeceat, exempla sunt tum profana in Ioue apud Homerum [b], Virgiliúmque [c], & Ænea apud istum [d], tum sacra in Abraham [e], de quo dixi, & in Iob [f], necnon in libro Ecclesiastici [g]. Plura non afferam ne me quis rideat, sicut Seruiū Politianus [h]: sed cum Tullio [i], quæstiones de risu quid ipse sit, quo pacto concitetur, vbi sit, quo modo existat, atque ita repēte erūpat, vt eum cupiēres, tenere nequeamus; & quo modo simul latera, os, venas, vultum oculos occupet, remitto ad Democritum [k]. Neque enim (vtar adhuc verbis Ciceronianis) ad hunc sermonem hoc pertinet: & si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne ipsi quidem illi scirent qui pollicerentur. Si autem verum est, quod idem Cicero subdit, & affirmatur ab alijs locum & regionem quasi ridiculi turpitudine, & deformitate quadam contineri, ac rideri vel sola, ac maximè quæ notant & designant turpitudinem aliquam non turpiter: si illud item admittitur, quod ait Plato [l], ridiculum duntaxat esse quod malum: præterea quod alij tradunt, nasci risum ex admiratione, hanc ex ignorantia; quis non videt quàm sapienter sit dictum ab Ecclesiaste, risum esse errorem; aut enim error est, aut non sine errore. Has Augustinus [m] post diutinam grandem rixam, & luctam carnis, & Spiritus, nugas nugarum nominat, & vanitates vanitatum, testatúrque disruptis per DEI gratiam vinculis, quibus tenebatur, cùm se in DEI obsequium toto animo contulisset, suáve sibi subitò factum, carere suauitatibus nugarum, & quas amittere metus fuerat, iam dimittere gaudium fuisse. Idem eâdem de re à seipso prolatum iudicium. Cyprianus [n] piè admodum, elegantérque commemorat: risus namque nomine vel gaudij, cuncta quæ delectant, comprehendi præfati sumus. Narrat Gregorius [o] sanctissimum virum Isaac reprehensibilem tamen visum esse, quod nonnunquam tanta ei lætitia inerat, vt illis tot virtutibus nisi sciretur esse plenus, nullo modo crederetur: id autem permissum à DEO, ad custodiam humilitatis.

a 3. de Repub.
b Iliad. 8.
c Æneid. 1.
d Æneid. 5.
e Gen. 17. 17.
f cap. 29.
g cap. 13.
h In Miscel. cap. 89.
i 2. de Orat.
k Lege Arist. sect. 35. Prob. & 3. de Partib. animal. c. 10. & Nicādrum Iossiū Tract. de Risu. Laurentiū Iobertiū tribus libris Gallicè scriptis de eadem re. & nonnulla apud Martinum Roam 4. singula. c. 9.
l 5. de Repub.
m 8. Confess. c. 11.
n Lib. 2. ep. 2.
o 3. Dialog. c. 4.

Reputaui.] Hebraicè, Chaldaicè, & Græcè, (Dixi) & est non infrequens, vt dicere sit idem quod cēsere, affirmare, præcipere, appellare, optare, vt exemplis docere possumus, quæ sunt obuia. Caldæus tamen in primaria significatione sumpsisse verbum videtur hoc modo vertens: (De risu dixi in tempore

pore angustiæ meæ.) Potuit tamen Ecclesiastes hoc dixisse extra tempus angustiæ,nisi angustiam accipias pro animi pœnitudine, Vetus translatio vertit (dixi.)

Errorem.] מהולל *meholel*, vetus translatio (Amentiam.)Risui dixi amentiam.) Chald. (Derisio est.) Græcè περιφορὰν (circumlationē.) Symmachus θόρυβον, tumultum; Aquila, (πλάνησιν errorem.) Olympiodorus videtur secutus primam lectionem, quæ est etiam Theodotionis, cùm sic explanat: (Risui vel lætitiæ dixi, circumuagare à me longius,& absiste. Vel,Dixi circumferri,& inconstantem esse:) Ait etiam esse posse παραφορὰν, id est,insaniam. Thaumaturgus quoque in Paraphrasi Γέλωτα μὲν εἰκῆ φερόμενον ἐπέσχον. (Et risum quidem, qui temerè feratur,cohibui.) Dictio Hebræa est participium significans,insaniens es,aut insanire facis, aut potius insanire fis, seu ad insaniam adactus es, ab הלל *halal*, vnde הללויה *haleluiah*, lætissimum Canticum ferè vsque ad insaniam,sed spiritualem,& sanctam.De hoc lege tractatum Lindani,ad Psalm.[a] & quæ disseruimus ipsi ad Psalmū 67. a ad Ps.118.
Eodem autem recidit sensus:nam circumlatio censeri potest error; qui enim circuit,rectà non incedens, is in errore est:ex circumactione verò illâ sequitur θόρυβος,perturbatio,& agitatio cordis per concupiscentias volutati,déque vitio diffluentis in vitium.Hieronymus obseruat,quemadmodum hi,qui circumferuntur omni vento doctrinæ [b], instabiles sunt,& in diuersa fluctuāt;sic qui illo risu cachinnant,quem Dominus in Euangelio [c] fletu dicit mutandū,errore seculi raptari, & turbine;posse autē & id intelligi de Hereticis,qui falsis dogmatibus acquiescentes, læta sibi,& prospera repromittunt. Nyssenus interpretatus est risum dici, insaniam,vtpotè quæ non maneat intra constantiæ fines,& se vel inuitus indecore gerat, & formam peruertat.

b Ephes.4.14.
c Luca 6.25.

Et gaudio dixi.] Repetit perspicuitatis gratia Interpres verbum (dixi) quod in alijs editionibus non extat.

Quid frustrà deciperis?] Hebraicè מה זה עשה *mah ze hhosche.* Quid hoc facis? quod Chaldæus declarat, Quid emolumenti est viro, qui fecerit illud? quasi participium Hebræum sit de percipiente gaudium, sibíque illud faciente:quid hoc nimirum vtilitatis affert facienti, videlicet gaudium, sibíque illud procuranti? Phrasis est Scripturæ, facere, dare, magnificare lætitiam seu sibi,seu alijs.Græci,ac vetus trāslatio reddunt:Quid hoc facis? id est, quare? ad quid?quid me allicis, vt exponit Olympiodorus? vt huiusmodi rebus gaudeam?Nyssenus,cur hoc facis?quod perinde est,inquit,ac si dicas, voluptati restiti,suspectam habens eius appropinquationem,velut si fur clanculum ingrederetur animæ penetralia, aut fera rationi insidians. Optimè nostra expressit editio: (Quid frustrà deciperis?) qui enim fine frustratur quem intendit,frustrà operatur,& decipitur. Agit verò per Prosopopœiam Auctor cum gaudio & risu,sicut initio præmonui,hoc est,cum re inanimata,vt cum animata,vel abstracta ponit pro concretis,risum, gaudiúmque pro ridentibus ac gaudentibus.Fallaciam diuitiarum atque deceptionem CHRISTVS vocauit [d], hoc est, fallaces & decipientes diuitias,quia & falluntur ac decipiuntur eo modo,quem de risu dixi,& fallunt, decipiuntque: nobiscum diu permanere non possunt, inquit Gregorius [e], mentis

d Mat.13.22. Mar.4.19.
e Hom.15. in Euang.

mentis nostræ inopiam non expellunt, quod pollicentur, non præstant, quod videntur esse, non sunt.

Describitur in Scripturis [a] deceptio, & fallacia ista comparatione somniantis, qui experrectus nihil eorum possidet, quæ se dormiens possidere somniarat, sed inanis, vacuúsque cibo, potu, diuitijs remanet. Sapiens [b] verò serò agnoscentes eiusmodi errorem, in inferno proprijs eorum verbis, quibus se nominant insensatos inducit. Lege Cōmentarium nostrum illius loci. Denique Paulus [c] fallaciā peccati generaliter appellat. Lege præterea Antoninum Imperatorem Philosophū scribentē de vita sua, libro præcipuè quarto, & nono, reperies moratissimas hoc de argumento, & de rerum vniuersarum vanitate sententias. M. Aurelium Imperatorem hac vsum ferunt oratione: Quæ sum expertus, liberè proferam, licèt cum mei nominis nota, sed olim forsitan futuro seculo profutura. Per omnia me vitia exercui, periculúmque feci possétne seipsam exsaturare humana malitia. Deprehendi quò plus cibi sumo, famem acriorem: quò bibo magis, ardentiorem sitim: quò sum in somno indulgentior, maiorem somni cupiditatem: quò plura mihi sunt, adhuc his plura concupiscere: quò quæro diligentius, minus inuenire: nihil demum vnquam obtinuisse, quod appetitum sedaret, ac non aliud habendi potius libidinem prouocaret. Sic ille. Porrò hanc lacrymarum vallem decent sanè magis lacrymæ, tristitiáque, quàm risus & gaudiū: attamen audiendi non sunt eiulantes Anabaptistæ, quos refert Staphylus existimasse nihil esse deuotionis, quod perinde gratum sit DEO, atque lacrymari, & eiulare perpetim.

a Psa. 75.6. Esa. 29.8.
b Sap. 5.4.
c Heb. 3.13.

Vers. 3.] COGITAVI in corde meo abstinere à vino carnem meam, vt animum meum transferrem ad sapientiam, deuitarémque stultitiam, donec viderem quid esset vtile filijs hominum, quo facto opus est sub Sole numero dierum vitæ suæ.

VINI nomine seu ebrietatis voluptatem omnem intelligens, docet se hanc demum vitasse, & ad Sapientiæ studium sese retulisse, vt sic assequeretur quid nos in hac oporteat vita desiderare, quid fugere. Hæc est norma rectæ conuersionis, vinum, id est, peccatum, & occasiones amputatare peccati: nouam vitam assumere, sapientiam complectendo: firmiter in hoc proposito, quandiu durat vita, permanere. Aliæ paulò diuersum editiones reddunt sensum, vt mox videbimus.

Abstrahere à vino carnem meam.] Vetus translatio apud Hieronymū iuxta Hebræum textum: (Vt traherem in vino carnem meam) id est, Volui, ait ipse, vitam meam tradere delicijs, & carnem meam ab omnibus curis liberare, & quasi vino, sic voluptate sopire. Chaldæus exponit: (Ad protrahendum in domo vini carnem meam.) Græcus ex Septuaginta *εἰ ἡ καρδία ἑλκύσει ὡς οἶνον τὴν σάρκα μου.* Si cor meum trahet tanquam vinum carnē meam.) Significare potest *ὡς* ad. Quidam verò codices habent *ἐκλύσει* dissoluet.

Aquila

Aquila,& Symmachus: Καὶ ἐνοήθην ἐν τῇ καρδίᾳ μου, &c. Sensus quem dat Hieronymus,videtur contrarius ei quem posuimus,atque præfefert Latina nostra editio, vt notauit etiam Caietanus: & trahere in vino carnem, est subtiliorem,ac delicatiorem reddere: durior enim victus carnem contrahit. Vatablus vertit: (Indagaui ergo corde meo corpus meum diuina voluptate oblectare) quasi trahere sit idem quod distendere, ac protrahere moram. Græci, Thaumaturgus, & Olympiodorus paulò aliter explicant. Cùm eam vim esse animæ cogitassem, ait ille, vt temulentam corporis naturam,atque instar vini diffluentem sistere possit, rursúsque continentia cupiditatem domare, prospiciendum mihi esse constitui,&c. Olympiodori verba sunt:Poculum quod bibentes haurimus, à conspectu nostro tollitur, & euanescit. Consideraui itaque num in prosperitatibus mundanis, voluptatibúsque,humana mens esse possit virilis ac fortis,vt absumere, ac delere valeat quasi epotum vinum concupiscẽtias carnis. Quocirca vult Olympiodorus agi de delenda voluptate, sicut solet epotum vinum euanescere: Thaumaturgus pendere sententiam, solúmque significari in anima vim esse ad vinum, id est, voluptatem, comprimendum: non autem quòd vel hanc amplecti, vel delere voluerit. Alium adhuc sensum continere potest Græca Lectio,quem vidit Moringus. Cogitaui mecum, an animus & ratio sit efficax ad trahendam carnem meam sicut vinum, id est, quàm est vinum efficax ad carnem ipsam; vt dubitatum fuerit aliquando esséne fortius quàm rex,quàm mulier,quàm veritas [a]. Nyssenus idipsum tradere videtur. Verumtamen retinendus sensus consentaneus vulgatæ editioni, cui alij non sunt contrarij,præsertim Hieronymi,supponit enim consilium illud melius resipiscentis Ecclesiastis, quod mox subijcitur, abstraxisse à vino carnem: hoc verò ipsum indicat aliquando vino indulsisse etiam ex deliberato animi proposito. Quod ad textum Hebræum attinet משך *maschach* significat nonnunquam contrahere,& abstrahere [b],& præpositio ב idem valet quod (de) non solum,in [c], sed & hæc ipsa particula Latina vim eandem habere potest [d]. Hieronymus bis vertit hunc librum, vt ipsemet testatur in Præfatione, in secunda verò translatione vertit sicut nos habemus,nempe magis clarè ad mentem Auctoris.

Vino.] Omnium ferè linguis liquor hic eàdem,aut parum mutata voce appellatur, propter gratum omnibus,& suauem vsum eius, qua de causa pro qualibet voluptate accipi, dixi in Scripturis: vnde opiparum conuiuium vocatur vini [e]. Ab Hebræo nomine יין *iajn*. Suspicantur quidam appellatum Ianum, qui cognominatus est οἰνότροφος,hunc autem esse Noë [f], qui vini primus vsum inuenit [g]. De vino repete quæ dixi ad Caput secundum Actuũ [h],déque vitio ebrietatis. Vsum vini moderatum approbat noster idem Ecclesiastes [i],& Ecclesiasticus [k], & Paulus [l]:ideóque solus inhibetur immodicus,vt contra Tatianum,& Encratitas Nazaræorum probantes exemplo errorem suum,docet Hieronymus [m], & Augustinus [n],ac Philaster [o] contra Seuerum,& Seuerianos, qui fabulosa vanitate de Satana, & terra germinasse asserebant vitem. CHRISTVS ipse & aquam in id vertit [p],& eo sanguinem suum consecrauit [q]:quod Aquarij sic dicti hæretici vel factũ,vel fieri debere,superstitioso sobrietatis amore stultè negant [r].

a 3. Esdr. 3.
b Thesauro ling. Sanctæ.
c Ibidem.
d Sa in Indice.
Bellarmi. 2. de Verb. Dei, c. 9. vbi agit de hoc loco, & alij.
e Vt Eccl 31. 41.c.32.7.
f Berosus libro 3. Si tamen verus est,nõ fictus.
g Gen. 9.7.
h Vers. 13.
i Cap. 9.7.
k Cap. 31.32.
l 1. Tim. 5.23.
m In cap. 2. Amos.
n Tom. 6. de Hæres. c. 24.
o Cõt. Hæres.
p Ioan. 2.
q Matth. 26.
r August. de Hæres. c. 64.

Vt animum meum transferrem ad sapientiam.] Vetus translatio: Et cor meum deduxit me in sapientia.] Id est: Sed cogitatio mea, inquit Hieronymus, & ratio naturalis, quam etiam peccatoribus DEVS auctor inseruit, retraxerunt me, & deduxerunt ad sapientiam requirendam, &c. Hebræa, Chaldaica, Græca editio sic etiam habet. Sensus autem continuandus est secundum prædicta prioribus verbis. Caietanus interpretatur eodem modo, nisi quod pro (deduxit) vertit participium נהג *noheg*, assuescens: significat præterea regens, gerens seipsum. Olympiodorus, qui legit consentaneè quoque ad Græcum textum (& Cor meum præcessit in sapientia, & pollens in lætitia) ita explicat, & nectit cum sequentibus, quasi velit Ecclesiastes significare, se sapientiæ dono, quod acceperit à DEO, abusum ad terrena percipienda, & experiendum per ea, quæ mox addit fecisse, quidnam homines operari possint in hoc mundo, ex quo perpetuam in hac vita lætitiam, voluptatémque consequantur. Thaumaturgus eodem ferè pacto sententiam istam copulat. Vatablus vult vtrumque sectari simul quodammodo Salomonem voluisse, & voluptatem quæ stultitia est, & sapientiam, donec videret quodnam esset bonum hominibus ex his, quæ facere solent. Redeunt eodem cuncta, nimirùm experimento didicisse, quantum iis in rebus inesset vanitatis, quas res experiri, & perficere nequiuisset absque sapientia, multóque minus earum posteà vanitatem deprehendere.

Deuitarémque stultitiam.] Ceteræ editiones (vt caperem, vel apprehenderem.] Sed Hebræa, & Chaldæa (stultitiam) Græca, (lætitiam.) Verùm iam de lætitia dictum erat inanem esse: & apprehendere, aut capere κρατῆσαι significat dominium, & coërcitionem, idemque est de Hebræo אחז *achaz*, vt etiam notauit Caietanus. Vatablus reddit (retinere,) id est, conseruare, at minùs aptè. Ordinarij Græci codices habent: Κρατῆσαι ἐπ' ἀφροσύνῃ, sed Sixtiani ἐπ' ἀφροσύνην. Non discrepat sensus, quem illustrat magis Thaumaturgus dicens, quod ἐγκράτεια δουλῶσαι ἐπιθυμίαν, continentia in seruitutem redigit cupiditatem. Nyssenus quoque sic legit, & exponit: (Cor meum deduxit me in sapientia, per quam dominatum obtinui in lætitiam.) Videntur lætitia Latini Interpretes non solùm ad Hebræam vocem attendisse, sed pro ἀφροσύνην legisse εὐφροσύνην.

Quid esset vtile.] Hebraicè, vbinam vel vbi hoc bonum) &c. Ποῖον τὸ ἀγαθὸν, Quale bonum.) Cùm finis per se sit appetendus, non vtile, sed honestum bonum debet esse: & Græcum nomen quod iam retuli, Hebræúmque טוב *tob*, de quo priùs dixi, non restringitur ad vtile. Sermo est de hac vita, vbi quælibet bona induunt rationem vtilis, prout sunt media felicitatis futuræ. Res eadem quoque honesta simul est, ac vtilis, vt virtus & sapientia, quam sapientiam Ecclesiastes noster vtilem vocat: potéstque delectabilis & vtilis esse, vt medicina dulcis. Denique maxima pars hominum ducitur emolumento proprio.

Quo facto opus est.] Quod facient, vel, vt faciant, iuxta alias editiones, id est, quid sit illud quod faciunt, vel facere debent, vt rem maximè vtilem obtineant, seu quæ sit res eiusmodi, quam facere, & persequi debeant. Symmachus legit τὸ σύμφορον. Hinc verò, vt benè monet Caietanus, intelligitur scopus Ecclesiastis in hoc libro, vanitates nempè declarare, vt osten-

dat

dat nullum humanum opus esse tale, quod exercere per vitam totam hîc oporteat.

Sub Sole.] Hebraicè תחת השמים *thachath hasschamaijm*, sub cœlis, aut cœlo. Est ergo idem sub Sole, & sub cœlo. Lege Caput primum [a].

a Vers. 3.

Numero dierum vitæ suæ.] Tota vita: nec enim quoduis bonum pro tota vita commodum est, vt ait Nyssenus, sed quoddam cuidam ætati.

Vers. 4.] MAGNIFICAVI Opera mea, ædificaui mihi domos, & plantaui vineas.

PERCENSET abundantiam, & multitudinem voluptatum, non cum voluptate, vel fastu, cùm sit iam eas abominatus, sed vt efficaciùs, ac faciliùs moneat, persuadeátque despicientiam earum, in quibus nil nisi vanitas existat, & afflictio Spiritus.

Magnificaui.] Lege Commentarios nostros in Actus Apostolorum [b], de hoc verbo. Scholia Græca (μεγάλα ἐποίησά μοι ἔργα.) Magna feci mihi opera. Septuaginta in singulari ποίημά μου. Nec dubitandum verò, vt Nyssenus facit, an de seipso Salomon loquatur, tanquam de res has experto: nec etiam credendum, dum experiretur, quod idem videtur indicare, quæsiuisse velut in salsugine margaritum. Potiùs expertum fateri debemus, vt historia prodit Regum, tandémque concedit Nyssenus: sicque ex inualetudine propria tanquam medicum, aptiùs, ægritudinem similem passis, remedium dare, & inducere ad pudibundam confessionem. Talem scripsit confessionem Augustinus: talem exegit à quodam latrone archimandrita ille, de quo Climacus: talem Moses Abbas ab se aliquando publicè tradit editam [c]. Notat adhuc Nyssenus, opus hoc non esse DEI, & in singulari significari voluptatem, cui vni tot aliæ seruiant; diceres, vt describit Augustinus [d], in sella illa regali, assidere ancillas etiam virtutes: quod & Cicero [e] testatur Cleanthem Stoicum aduersùs Epicureos dixisse.

b Cap. 5. 13.
c Cassian. collat. 2. cap. 11.
d 5. de Ciuit. cap. 20.
e 2. de Finib.

Domos.] In historia Regum [f] describitur amplitudo, & elegantia domus Salomonis tredecim annorum spatio conditæ, alterius, quæ saltus Libani vocabatur, & eius, quam extruxit filiæ Pharaonis, quam duxerat vxorem. Legendus eâdem de re Iosephus [g], & Abulensis [h], & Historia Scholastica [i], & Villalpandus noster in descriptione templi. Operosum est hæc ædificia, & reliqua, quorum hîc mentio est, comparare particulatim cum ædificiis, hortis, &c. aliorum Principum, ante, pòstque Salomonem, vel in Iudæa, vel in aliis prouinciis. Constat ex his, quæ citati Auctores narrant, necnon ex copia facultatum [k], atque ex magnificentia Salomonis, prorsùs eximia, & visenda fuisse. Inter ea, quæ regina Saba, cùm ad Salomonem venit, obstupuit, fuit domus quam ille ædificauerat [l]. Lege prorsùs elegantem allegoriam Nysseni de ornanda spiritualiter domo, & in ornatum temporalis domus superfluum, grauem reprehensionem.

f 3. Regū 7. per totum.
g 8. Antiq. c. 5. vel 2.
h In 3. Regū, cap. 7. q. 1. & sequentibus.
i Ex 3 Reg. c. 24. & 25.
k 2. Paral. 9. 22. & in iste cap. vers. 9.
l 3. Reg. 10. 27.

Plantaui vineas.] De his non fit propriè mentio in alijs locis Scripturæ, quamuis in Canticis introducatur sponsa crebrò de vinea loquens; tamen quidam [m] Iosephum citant in Antiquitatibus tradentem, à Salomone

m Hierony. Almenacirius in cap. 1. Cantico.

in Engaddirana regione (quæ procul est ab Ierusalẽ plusquam 37. milliaribus ad mare Mortuũ) plantatas vites siue arbusculas balsami feraces. Locum in Iosepho non repetio, & vinearum nomen nó significat plantas quæ balsamum producunt. Quanquam Hebræum כרם *cherem*, pro oliuero sumi quoque Rabini existimant [a]. Bethacarem domus, seu villa vineæ memoratur à Ieremia [b], & Esdra [c], quem nonnulli vnum de vicis Ierusalem fuisse contendunt, idque nomen accepisse ab oppido non longè dissito, à pagorum namque nominibus denominatos vicos ciuitatis illius: eo quod illorum incolæ ad festiuitates dum venirent, in vicis singulis propriè habitabant. Sed alij causam nominis reddunt à vineis, intra ciuitatem, ad quarum custodiam domus, seu turris extructa esset. Sed hinc nihil potest elici de vineis, quas Salomon plantauerit. In Canticis [d] ait sponsa: Vinea fuit pacifico in ea, quæ habet populos: Hebr. & Græcè (Salomoni in Beelamon) hoc posterius nomen, docet Rabbi Aben-ezra esse proprium loci prope Ierusalem, vbi maior pars populi haberet vineas laudatissimas. Alij, quibus fauet Chald. esse cognomen Ierusalem, quæ ob habitantium frequentiam sic vocata sit. De dicta vinea siue in Ierusalem, id est, iuxta, siue paulò remotius ab ea, traditur eodem libro tantæ vbertatis ac prouentus fuisse, vt locationis nomine redderent mille argenteos custodes ipsius cultorésve.

a Thesau. ling. San.
b Cap. 6. 1.
c 2. Esd 3. 14.
d Cap. 8. 11.

Vers. 5.] FECI hortos, & pomaria, & conseui ea cuncti generis arboribus.

PRODIT Iosephus [e], ab Ierusalem duorum Schænorum spatio Hettan nomine prædium abfuisse hortis, & inductis fontibus amœnum simul ac opulentum, & cedros arbores antehac nunquam in Iudæa visas, in campis eius adeò multiplicasse, vt motos numero æquarent. Hoc vltimum est etiam in historia Regum [f], vbi Sycomori nominantur, quæ nascuntur in campestribus. Quamuis non de plantatis cedris, sed de cedris aliunde asportatis ad ædificia locus intelligendus videatur. Erant porrò dicti horti in valle Hermon, quæ vocabatur vallis regis [g]: Πεδίον vocant Septuaginta, Chaldæus vallem planam, & locum refrigerij regis, aut Melchisedech, aut postea Salomonis. Suspicor portam in ciuitate, quam nominat Iosephus [h] *Gennath*, voluntque alio nomine dictam portam gregis, ab hortis illis in valle Hermon appellationem sumpsisse: quos enim hic hortos Interpres appellat, Hebraicè dicuntur גנות *gannoth*, & in Canticis [i] idem nomen est in singulari pro horto, in quo erant poma conuallium, seu conuallis, vt Hebræi legunt, & Symmachus, vel torrentis, torrens enim Cedron irrigabat hanc vallem, hortúmque regium, & alios præterea in continua valle Iosaphat, ex quibus erat Gethsemani, sic, vt Arias Montanus [k] obseruat, cognominatus, quasi dicas octauum, eo quod plures ibi erant; quos præfixis numeris distinguebant, & denominabant. Quanquam Gethsemani non horti, sed villæ nomen est apud Euangelistas, quæ distat ab horto, vt necesse sit ad Ariæ tuendam sententiam comminisci, ab horto nomen inditum villæ propinquæ. Idem forsitan sentiendum de alio nomine portæ horti regis, quod est apud Ieremiam [l]: alij enim Hebræi [m] de porta

e Lib. 8. Antiquit. cap. 7. vel 2.
f 3. Reg. 10. 27.
g Gen. 14. 17.
h Lib. 6. de Bel. Iud. c. 6.
i Cap. 6. 10.
k In cap. 26. Matthæi.
l Cap. 39. 4.
m Rab. Salomon.

interpretantur in ipso horto Regis, & in cuniculo defosso intra duos muros, & per eam ductam esse viam subterraneam, fauet quod in historia Regum [a] narratur de Ochozia fugiente per viam domus horti.

Hortos.] Dixi, Hebraicam vocem esse גנות *Gannoth*. Chaldæus addit irriguos. Vult Rabbi Dauid notionem Hebræam esse à גנן *ganun*, quod est protegere, & abscondere, quia hortus vndique sepiatur. Tamen aliquando eidem nomini iungitur Epithetum, vt hortus conclusus [b] dicatur, sicut & vt irriguus [c]. Κῆπος καὶ δένδρων est, καὶ λαχάνων & arborum & olerum, quæ nobis vsui cibario sunt. Non est perpetua Vallæ [d] differentia, vt hortus, in numero vnius, sit vbi olera, seu quæuis herbæ satiuæ nascuntur, horti pluraliter, qui arboribus consiti, voluptatisque causa comparati. Olympiodorus hoc loco κήπους oleribus destinat, παραδείσους varijs plantis, & arboribus.

Pomaria.] פרדסים *pardesim*, παραδείσους, eadémque voce vtitur Chaldæus, & Interpres non raró Latinam facit [e], etiam vbi alia est Hebræa & diuersa: illa enim ter solùm extat in omni Scriptura [f], vel etiam, vbi est distincta Græca. Pomarium, locus est arboribus pomiferis consitus, siue quæ fructus ferunt aptos humano esui, aut molles, aut duros. Iulius Pollux [g] paradisum, Persicum facit vocabulum, à Græcis, vt alia non pauca, quæ collegit Brissonius [h], vsurpatum. Gellius [*], propter communem vsum eius apud Græcos, Græcum fortasse nominat, testisque est idem valere quod viuaria, hoc est, septa loca, in quibus feræ viuæ pascuntur. Græci præterea transferunt eandem dictionem ad quæuis loca ad amœnitatem, & oblectationem comparata. Suidas ita Hellenicum hoc nomen esse contendit, vt deriuet à δεύω, id est, irrigo, (Vnde verbale δευσος) mutato, υ, in ι. Alijs aliud etymon placet παρὰ τὴν δεῖσθαι ποιεῖσθαι ob herbarum collectionem, quæ indiget τῇ ὑγρασίᾳ, & τοῦ κόπρου, humore, & stercore. Certum est, apud Herodotum, Xenophontem, aliósque Auctores, præsertim qui res Persicas tractant [i], hac voce significari id, quod proximè dixi, quæ significatio notatis Scripturæ locis retinetur, & ad spiritualem nonnunquam iucunditatem extenditur [k]. Cum autem Salomon hoc loco asserat se fecisse hortos, & pomaria, quamuis possit intelligi quia curarit fieri, non est improbabile, suamet manu fecisse; & quod additur, conseuisse: disputauit enim etiam super lignis à cedro, quæ est in Libano, vsque ad hyssopum, quæ egreditur de pariete [l]. Fecit id in Sardiano paradiso Cyrus minor, quod post Xenophontem [m] scripsit Ælianus [n], & priorem Cicero [o] Latinè interpretans: fecit, sed abdicato Imperio Diocletianus Salonæ, in patria [p]. Hortis verò viuarijsque viri principes permulti oblectati sunt, magnósque in ijs sumptus collocarunt [q]. Laërtem Vlyssis patrem describit Homerus [r] à filio repertum, hortum colentem: de M. Coruino centenario idem refert idem Cicero. Denique Adam ipse à Deo positus est in paradiso voluptatis, vt operaretur illum, non tantum vt custodiret [s]. Habet ingentes voluptates agricultura, vt de eodem loquens Adam paradisi cultore docet Augustinus [t]. Eamdem post diluuium reparator humani generis Noë factitauit artem [u], Elegantissime suauissiméque laudat Virgilius [x] hortorum cultum, ac multa præterea Lipsius [y] colligit. Hebræos porrò vocabulum Persicum paradisi mutuatos non inuerisimile ducerem, si apud

a 4. Reg. 9. 27.
b Cant. 4. 12.
c Esa. 58. 11.
d Lib. 3. c. 9. elegantia.
e Gen. 2. 8. 9. 10. 15. 16. cap. 3. 1. 2. 3. 8. 10. 23. 25. cap. 13. 10. Cant. 4. 13. Ezech. 28. 13. cap. 31. 8. 9. Ecclesi. 44. 15.
f Hic, & Cant. 4. & 2. Esdr. 2.
g In Onomastico.
h 2. de Regno Persar.
* lib. 2. c. 20.
i Lege Brisson. lib. 1. de Regno Persa.
k Luca 23. 43. 2. Cor. 12. 4. Apo. 2. 7. Ezech. 28. 13.
l 3. Reg. 4. 33.
m In Oeconomico.
n 1. de Animal. cap. 19. quem etiam lege cap. 59.
o Lib. de Senectute.
p Iouius Pontanus 2. de Fort. domest. cap. 5.
q Thea. vitæ hum. volum. 10. lib. 2.
r Odyss. vlt.
s Gen. 2. 15.
t 8. Gene. ad lit. c. 8.
u Gene. 9. 20.
x 4. Georg.
y Lib. 2. de Constantia cap. 2. & 3.

si apud eos duntaxat Auctores inuenirem qui sub tempus Babylonicæ captiuitatis scripserunt. Doctores Hebræi suum esse contendunt [a].

Cuncti generis arboribus.] Heb. & Græ. (Plantaui in eis omne lignum fructus, siue fructiferum.) Chald. (Seminaui ibi omnia genera herbarum, & omnes arbores fructiferas.) Indulsit forsitan hac in re vxori filiæ Pharaonis, quoniam Ægyptijs, vt ait Athenæus [b], hortorum cura familiaris erat: quemadmodum Babylone Syrus, seu Assyrius quidam Rex, non verò Semiramis, vt Eustathius [c] voluit, in gratiam vxoris hortum pensilé excitauit impensa incredibili, cum illa quæ erat Persa genere, cuperet in montibus iuxta morem Persarum, seu Medorum videre prata [d]. Legendus Barnabas Bryssonius [e]. Rex ille Nabuchodonosor magnus nominatur à Iosepho [f]. Putant nonnulli Martialem Epigrammate primo indicare hoc ipsum, cùm scripsit:

„ *Assyrius (vulgò Assiduus) iactet nec Babylona labor.*

Digreditur hoc loco Nyssenus in abusum vini, & in inutilem hortorum curam: quo etiam pacto deliciæ quærantur in terra per ædificia, in aëre per plantas, in aqua per piscinas fontésque.

a Thesau. linguæ sanctæ.
b Apud Rhodigin. lib. 18. cap. 37.
c In Dionys. de Situ vrb.
d Diodo. lib. 2. cap. 4. Strabo lib. 15. Q. Curtius lib. 5.
e Lib. de Regio Persarū principatu.
f Lib. 10. Antiq. c. 11. vel 13.

Vers. 6.] ET extruxi mihi piscinas aquarum, vt irrigarem Syluam lignorum germinantium.

PRO Hebræa voce ברכות *berechoth*, Septuaginta habent κολυμβήθρας, Aquila (λίμνας.) Symmachus (δεξαμενὰς) eodem sensu. Duplex piscina memoratur in Ierusalem, superior, seu vetus, & inferior. Prima videtur, quam Nehemias [g] grandi opere constructam vocat, & piscinam Regis, & quam Ezechias in vrbis obsidione siccauit, vt deduceret aquas inter duos muros, vt meminit Historia Regum [h], ac Esaias [i], & quam Iosephus [k] nominat stagnū Salomonis, (nimirum κατ' ἐξοχὴν, Rex Salomonem significat) cuius origo est fons Siloë, qui aliter dicitur, fons Gihon [l], ad radices montis Sion [m]. Deriuabatur autem ex aquæductu, quem Salomon vt fontem in quo vnctus [n] erat in Regem veluti ob memoriam gratissimam, in ciuitatem introduceret, ædificauerat, & inde per occultos canales in hortos regios vallis Iosaphat, & Hennon. Altera piscina ex priore extitit, ille nimirum, quem Esaias lacum appellat ab Ezechia factum inter duos muros, magis habita ratione præsentis maximæ necessitatis, quàm regiæ magnificentiæ, quam vetus piscina præseferebat. Celebratur quoque natatoria Siloë [o], opus pariter Salomonis, & interdum nominatur piscina inferior. De probatica piscina opinantur nonnulli [p] ab eodem Salomone conditam. Sed hæc non pertinet, quoniam purificationi bestiarum templi, atque ministrorum, ad radicem eius inseruiebat communi multorum opinione, quæ tamen non placet Maldonato [q].

Syluam lignorum germinantium.] Hebraicè & Græcè (Syluam producentem ligna.) Chald. (Syluam, quæ alit ligna ad incendendum.) Olympiodorus exponit de proceris arboribus, quæ sponte quodammodo sua in montibus enascuntur, vt palmis, salicibus, quercubus, piceis. Glossa Interlin. cum Hiero

g 2. Esd. 2. 13. c. 3. 16.
h 4. Reg. 20. 20.
i Cap. 22. 9. 11.
k Lib. 6. de Bel. Iud. c. 6.
l 2. Para. 32. 30.
m Esa. 8. 6.
n 3. Reg. 1. 33. 34.
o Ioan. 9. 7.
p Adrichomius de vrbe Ierosolym. n. 62. citans alios, & Villalp. in Apparatu vrbis Par. 1. lib. 3. cap. 15.
q In cap. 5. Ioan.

Hieronymo, de lignis infructuosis. Sed Hugo Cardin. & alij de fructiferis. Ego de vtrisque; sed de infructiferis nominatim, vt perpetuo virore delectarent, ac tunc præsertim, quando succrescebant, hoc enim valet participium צומח *tsomeach*, sylua germinans, siue germinare & crescere faciens, vel germinans arboribus, id est, cùm germinant, & succrescunt arbores. Ambrosius alicubi [a] legit saltum germinantem. Quod verò Chaldæus ait de lignis ad incendendum ignem, nimis restringit, erant enim quoque arbores illæ ad inumbrandum, ad exhilarandum, ad fabriles vsus, quamuis nec propter hanc potissimum vltimam causam, sicut nec ob ignis fomentum Salomon excitasset domesticam Syluam. Qui vnam è domibus extructis à Salomone dictam, Saltus Libani, à cedris ibi plantatis denominat, de hac Sylua locum præsentem facilè intelliget, præsertim propter cedros. *a Lib. de Isaac. c. 4.*

Vers. 7.] POSSEDI equos, & ancillas, multámque familiam habui: armenta quoque, & magnos ouium greges vltra omnes, qui fuerunt ante me in Ierusalem.

SENSVS litteralis perspicuus est: mysticum Hieronymus affert, alijque, quos consule. Monet autem Albinus, nonnullos à versu 4. ad 14. de CHRISTO interpretari conati, sed ægrè id consequi, nisi fortè ad membra quoque mystica ipsius accommodent.

Possedi.] Eodem hîc verbo Hebræa vtitur editio, & Chaldæa: sed qui hanc Latinam fecit, reddidit, (Emi) sicut & (mercatus sum) dixit Interpres editionis Septuaginta Sixtianæ. Olympiodorus, & Thaumaturgus, & Nyssenus τὸ ἐκτησάμην ad seruos venalitios referunt, quos cum vernæ non sufficerent, in familiari ac domestico ministerio sibi Salomon comparauerit, & possidere, siue habere, aut emere, aut acquirere, vel labore, vel pretio, significat Hebræum קנה *Kanah*, & Græcum κτᾶσθαι. Cain qui à possessione denominatus est [b], non propriè possidebatur. Qui possidet aliquid, potest sibi comparasse vel hereditario, vel donationis iure, aliísve modis. Idcirco rectè Interpres hoc amplioris acceptionis vsus est verbo. Ex descriptione quotidiani victus, cibíque Salomonis coniectura sumi potest de multitudine famulorum, & ministrorum. Plures, opinor, habuit quàm Abraham, cui expediti ad bellum vernaculi fuerant trecenti decem & octo [c]: etsi Iosephus [d] hos ipsos ait aliorum ipsius militum præfectos ac duces fuisse. Romani etiam, vt M. Crassus [e], seruorum numerum in maximis copijs habebant, vt alias nationes prætermittam [f].

b Genes. 4. 1.
c Gen. 14. 14
d 6. De bello Iud. c. 11.
e Plutarc. in Crasso.
Et Cic. de off. lib. 1. & paradox. 6.
f In Theatro vitæ huma. vol. 3. lib. 1.

Cùm autem possedisse dicatur, vel emisse, non tyrannicè compulit Hebræos in seruitutem, aut illorum sibi seruos atque ancillas vsurpauit. Nam quod DEI iussu Samuel [g] retulit populo regem postulanti, de Regis iure, vt eorum seruos, & ancillas auferret, & ipsosmet seruos sibi faceret, iuris nomine non id quod iustè fit, sed quod fieri solet, & veluti iustum foret, iustè fieri videtur, intelligendum est.

g 1. Reg. 8. 16. 17.

Quod attinet ad Salomonem, proditum est in sacris Litteris [h] de filijs Israël constituisse non seruire quenquam, sed de Amorrhæis, Hethæis, *h 3. Reg. 9. 20. 21. 22. 2 Paral. 8. 7. 8. 9.*

Phere

Pherezæis, Heuæis, Iebusæis: & iam pridem Gabaonitas Iosue damnauerat ad ligna cædenda, & aquam comportandam [a]. Sed credendum est horum operas pretio constitisse, ídque persolutum his quas adhiberet, à Salomone. Attamen fieri quoque potest vt Salomon simul recessit à DEO, subditos durè tractauerit; hoc enim, eo mortuo, cóquesti sunt Hebræi, mitiúsque secum agi à filio Roboam flagitauerunt [b]. Fortasse remitti solùm petierunt nonnihil de quantitate tributi ordinarij.

a Iosue 9.23.

b 3. Reg. 12. 4. 2. Paral. 10. 4

Multámque familiam habui.] Hebraicè בני בית *Bene baijth*, Filios domus, Græcè, οἰκογενεῖς, domi natos, id est, qui nascuntur ex seruis, & vocantur vernæ, & aduentitij, & vernaculi. Hugo Cardinalis recitat aliam lectionem. (Et vernaculi fuerunt mihi.) Hæc est vetus translatio apud Hieronymum. De familia dictum alias [c]; dictam primaria significatione de seruis, & famulis, prisca enim lingua Latina Famel, id significat: quamuis nomen translatum sit ad omnes domesticos, etiam propinquos & cognatos, quo in vsu reperitur quoque, vt ait Hesychius, Græcum οἰκοσίτης, vel per geminum ν, οἰκόσιτης. Caldæus exponit (dispensatores, qui præpositi essent victui domus meæ, fuerunt mihi ad alendum me, & homines domus meæ.) Eleganter planè vt solet digreditur Nyssenus in hominis naturalem nobilitatem, cui repugnare videatur, vt ab alio possideatur, quàm à DEO. Porrò Salomonis familiá ex ijs quæ refert Sacer Historicus de cultu Salomonis quotidiano, & ex ijs quæ Iosephus [d] addit, bene colligit quadraginta octo hominum millia superasse. Villalpandus [e]. Disputant Theologi, ac Iurisconsulti de iure seruitutis humanæ, ac homo sítne propriè dicti dominij, quod alius homo habeat, obiectum. Constat plenum dominium in hominem exerceri non posse, sed quantū ad vsum, & operationes ipsius nonnullas; atque iure gentium; naturæ autem, vt vocant, permissiuo, seruitutem introductam.

c In cap. 3. Act. Apost. vers. 25.

d Ioseph. l. 8. c. 2.

e Tom. 2. l. vlt. disp. 3.

Armenta.] מקני בקר *mikne bakar*. Chald. (Possessio taurorum) Græcè κτῆσις βουκολίου. Hebræa dictio non tantùm bouem, sed collectiuè significat maiora animantia quæ gregatim pascuntur. Sicut צאן *tson*, quod statim sequitur, gregem ouium, & minorum animantium. Græca quoque vox primariò de bobus dicitur, sed tamen etiam de alijs armentis, & βουκολεῖν de eo etiam qui pascit equos. Equos autem Salomonis exprimunt sacræ literæ: fuerunt enim quadraginta millia præsepia equorū currilium, & duodecim millia equestriū, mille & quadringenti currus, quos sacer textus quadrigas appellat; Itaque equi omnes fuerunt quinquaginta septē millia sexcenti. Denique armenti nomen denotat pecus idoneum ad opus armorum quasi armamētum, vel arandi tanquam aramentum, vt sunt non equi tantùm, sed etiam boues, extenditúrque ad ceruos, &c. Antiquior possessio fuit armenti, & pecoris, vnde postea pecunia quæ signabatur pecudis, vel bouis notâ [f]. Viuo ad huc mundo viuæ placebant diuitiæ, & florentes, crescentésq;, iam senescēti, ac propè mortuo, mortuæ sepultęq; metallorū: qua in re limites quoque præfixos à DEO transgressus est homo, inquit Nyssenus, exenterans, ac eruderans terram, eruens quæ voluit DEVS abscondita. Demonstrat autem idem Auctor aurum opésve animo corporique quam prosint parum.

f Plin. lib. 8. cap. 3. Lib. 33. cap. 1. & 3. Varro 4. de lingua Latina, & 2. de Re rustica.

Vltra

Vltra omnes qui fuerunt ante me in Ierusalem.] Sic versu quoque nono, & Capitis prioris decimosexto, ne quis laboret de aliis an similiter superati sint à Salomone in sapientia, pecore, & opibus: ante Salomonem verò solus in Ierusalem regnauit Dauid, vt notat Hieronymus, quia sub Saul Iebusæi occupabant illam. Quin tamen Saüle ditior Salomon fuerit, dubitari nequit: immò ex his quæ dicemus, omnium planè vbique Regum, vel Principum superasse facultates videtur. Lege etiam nonum versum. Idem etiam multis probat Villalpandus [a].

[a] *Tom. 2. in Ezech. l. 5. disp. 3. à c. 48. vsque ad finem, & disp. 4. c. 2. 3. 4. 5.*

Vers. 8.] COACERVAVI mihi argentum, & aurum, & substantias regum, & prouinciarum. Feci mihi cantores, & cantatrices, & delicias filiorum hominum, scyphos & vrceos in ministerio ad vina fundenda.

COACERVAVI *mihi argentum, & aurum, & substantias regum, & prouinciarum.*] Chaldæus membrum secundum sic reddit: (Et thesauri regum, & regionum dati sunt mihi in tributo.) Nimis angustè de solis tributis, vel tributorum nomine abutitur pro muneribus. Quantæ verò fuerint Salomonis opes, enucleatè declarandum. Dauid in impensas domus Domini reliquit auri talenta centum millia, argenti mille millia talentorum, æs, & ferrum sine pondere, ligna item & lapides [b], & ex his alios onychinos, & quasi stibirios, & diuersorum colorum, omnémque pretiosum lapidem, & marmor Parium abundantissimè [c]. Præterea de peculio suo tria millia talenta auri de auro Ophir, & septem millia talentorum argenti probatissimi ad deaurandos parietes templi [d]. Tertiò, Principes familiarum Israël, & proceres tribuum, & Tribuni, & Centuriones, & Principes possessionum regis dederunt in opera domus DEI auri talenta quinque millia, & solidos decem millia, argenti talenta decem millia, & æris talenta decem, octo millia, ferri quoque centum millia talentorum, & apud quemcumque inuenti sunt lapides, dederunt in thesauros domus Domini. Quartò Hiram rex Tyri misit ad Salomonem centum viginti talenta auri [e], non semel tantùm, sed, vt quidam putant, quotannis, quamdiu durauit ædificatio, non solùm templi, sed aliarum rerum, id est, toto tempore regni Salomonis. Quintò regina Saba obtulit Salomoni centum viginti talenta auri, præter aromata multa nimis, & gemmas pretiosas [f]. Sextò quælibet Tribus Israël offerebat Salomoni singulis annis auri talenta centum viginti, ad ædificandum Domum Domini, & Domum suam, & Mello & murum Ierusalem [g], quantùm scilicet soluebat Hiram, quod Tributum caussa fuit Rebellionis decem Tribuū [h] à Roboamo ad Ieroboamum, quem Ieroboamum constituerat Salomon super tributa Tribus Ioseph. Itaque omnes duodecim Tribus, soluebant talenta auri singulis annis mille quadringenta quadraginta. Septimò erat pondus auri, quod afferebatur Salomoni per annos singulos, redituum nomine ordinariorum, vt probat Abulensis [i], quos subditi Reges pendebant, sexcentorum sexaginta sex talentorum auri: excepto eo, quod afferebant viri, qui super vectigalia erant, & negotiatores

[b] *1. Par. 22. 14.*
[c] *1. Par. 29. 2.*
[d] *Ibid. versu 4.*
[e] *3. Reg. 9. 14.*
[f] *3. Reg. 10. 10. 2. Paral. 9. 9.*
[g] *3. Reg. 9. 15.*
[h] *3. Reg. 11. 27. 28. 3. Reg. 12. 4.*
[i] *2. Paral. 9. quæst. 5.*

tores, vniuersique scruta vendentes, & omnes reges Arabiæ, Ducésque terræ [a]. Octauò Classis ex Ophir afferebat Salomoni aurum quadringentorum viginti [b], vel etiam quinquaginta [c] talentorum, licèt non iret, redirétque nisi forsitan semel per tres annos, sicut quæ ibat in Tharsis [d]. Septuaginta legunt centum, & viginti: & alij codices Græci quadringenta. In libro tertio Regum; in secundo autem Paralipomenon omnes eodem modo quadringenta quinquaginta. Retenta nostra lectione, triginta quæ desunt priore loco, fortaßè sunt expensa in necessariis nauigationi, vt conijcit Vatablus, & Sà, ita vt ad Salomonem peruenerint solùm quadringenta viginti: vel potiùs posterior locus supplet id, quod deerat in priore, ita vt etiam summa tota perlata sit ad Salomonem: Octauò classis hæc, quæ ibat semel per tres annos in Tharsis (quam tamen Abulensis [e] vult aliam fuisse ab ea quæ in Ophir) deferebat aurum & argentum, (quorum quia incerta, supputatio non est inita) & dentes elephantorum, & simias, & pauos [f]. Si quis colligat summam aureorum scutorum monetæ Romanæ, ad quam ascendant quæ dicta sunt in certo designato numero talenta vel auri vel argenti, secundùm ordinariam profectionem ipsorum metallorum (æs enim quod pretio superabat illa metalla, id saltem quod Corinthium appellabatur, nec non ferrum nunc non æstimabimus, sicut nec æstimare possumus ea, quæ sine numero posita sunt; in variis muneribus auri, lapidum, lignorum, equorum, & in vectigalibus, &c.) reperiet huc peruenisse facultates Salomonis, quibus cognoscatur veritas promissi diuini, vt nec ante, nec post ipsum rex esset similis in diuitiis, substantia, gloria [g]. Valet auri talentum, Hebraicum videlicet, continens centum minas teste Iosepho [h], aut centum viginti, vt asserit R. D. Kimhi, aut, vt alij, ducentas viginti: aut ducentas septuaginta, monetæ Romanæ scuta sexdecim millia octingenta triginta. Budæus [i] ait, minimùm septem millia gallicos coronatos, & septingentos: Talentum autem argenti valet eiusdem monetæ scuta mille quadringenta quadraginta: Porrò solidus aureus est drachma, seu pars quarta sicli, id est, circiter scutum aureum.

a 3 Reg. 10. 14. 15. 2 Par. 9. 13. 14.
b 3. Regū 9. 28.
c 2. Paral. 8. 18.
d 3. Reg. 10. 22. 2. Par. 9. 21.
e 2. Paral 9. 9. 5. & 14.
f 3. Reg. 10. 22. 2. Par. 9. 21.
g 3. Reg. 3. 13. 14. 2. Par. 1. 12.
h 3. Antiq. cap. 10.
i 4. de Asse.

¶ Itaque prima summa centum mille talentorum auri, & mille millium argenti efficit scutorum monetæ Romanæ argenti ter mille centum viginti tres milliones. Secunda, quæ est trium millium talentorum auri & septem millium argenti, euadit summa sexaginta millionum, & quingentorum septuaginta millium scutorum argenti monetæ Romanæ.

Tertia, quæ est quinque millium talentorum auri, & decem millium solidorum, etiam auri, reddit octoginta quatuor milliones, & centum quinquaginta & vnum millia, & quadringenta quinquaginta octo.

Quarta, & eiusdem quantitatis quinta centum viginti talentorum auri valent quatuor milliones scutorum monetæ Romanæ, & triginta nouem millia, atque ducenta scuta. Quod si Hiram ab anno quarto regni Salomonis, quo cœpit ædificare templum, vsque ad finem regni eiusdem, misit quotannis centum viginti talenta, id est, per annos triginta sex, summa huius veluti reditus annui, erit septuaginta duorum millionum, octingentorum quinque millium, & sexcentorum scutorum argenti. Summa verò reginæ Sabæ erit, duo milliones, & decem & nouē millia, & sexcenta scuta.

Sexta

Sexta, quæ est talentorum auri mille quadringentorum quadraginta talentorum, reddit viginti quatuor milliones scutorum Romanæ monetæ, & ducenta triginta quinque millia ducenta, quæ per triginta sex annos multiplicata, nimirùm à principio fabricæ vsque ad obitum Salomonis dabunt septingentos octoginta duos milliones scutorum Romanæ monetæ, & quadringenta sexaginta septem millia, ducenta scuta.

Septima, quæ est sexcentorum sexaginta sex talentorum auri, peruenit ad vndecim milliones scutorum monetæ Romanæ, argenti ducenta, & octo millia & septingenta, & octoginta. Hæc per quadraginta annos regni Salomonis sunt quadringenta quadraginta octo milliones, trecenta quinquaginta vnum millia, & ducenta scuta.

Octaua, quæ est quadringentorum quinquaginta talentorum auri, valet septem milliones, quingenta septuaginta tria millia, & quingenta scuta. Quæ si trifariam multiplicemus, per tredecim annos circiter, quia tertio quoque anno afferebantur illis quadraginta annis vitæ Salomonis, erunt nonaginta octo milliones, quadringéta & quinquaginta quinque millia, & quingenta scuta. Horum omnium, quæ in omni vita sua Salomon habuit, quorum Scriptura certum numerum designauit, summa est ter mille nongenti tres milliones, & septingenta sexaginta quinque millia, & nongenta viginti quatuor scutorum monetæ Romanæ argenti; quibus si addamus mille quadringenta quadraginta auri talenta, per triginta sex annos multiplicata, erunt quater mille sexcenti octoginta sex milliones, ducenti triginta tria millia, centum viginti quatuor. Præter hæc verò, vt colligitur ex dictis, magnam valdè aliam summã habebat ex aliis multis rebus collectam quarum iniri summa nõ potest, vt ex vectigalibus, negociationibus, muneribus, qualem, & quantam nullus vnquam Monarcha, vel Respublica habuit. Lege citata loca Historiæ Regũ, & Paralipomenon, & Caput XLVII. Ecclesiastici, & Iosephum [a] in Antiquitatibus, & Ioannem Ludouicum Viualdum [b], & Ioannem Baptistam Villalpandum [c], quem de hoc argumento copiosè disserentem per plura capita legi, postquam hæc pauca scriptis mandaueram, & Interpretes citatorum locorum, & Sabellicum [d], Eupolemum quoque apud Eusebium [e], & Ioannem Cognatam [f]. Ociosum est comparationem instituere cum iis, qui sunt habiti, habentúrve nostro tempore ditissimi. Illorum namque aut confictæ, aut multo minores sunt diuitiæ: de his autem nec mendax est promissum DEI, nec Scriptura, quæ id promissum eo modo completum quem dixi, testatur. Sina rex, hodiéque annuos reditus habere dicitur centum viginti millionum [g]. Comparationem cum Assyriis, Alexandro Magno, Romanis facit Villalpandus. Quare non assentior Ioanni Ludouico [h] Viualdo concedenti quam plures Romanos principes diuitiis, & potentia superiores fuisse. Bartholomæus Spineus Tractatum fecit, in quo comparat Alexandri Magni, atque Salomonis diuitias, illũ huic præferendo allato Hugonis & Lyrani testimonio, & ratione, ob amplitudinem regni Alexandri longè maiorẽ: & concedendo Salomonem ditissimum fuisse regum ætatis suæ: vel eorum qui priùs regnauerant in Ierusalem: vel omnino omnium quique præcesserant, quique per orbem vniuersum consecuti sunt iuxta rationem siue proportionẽ ditionis

a Lib. 8.
b De magnif. Salomo.
c In Ezech. tom. 2. p. 2. disp. 3. c. 49. & seq.
d Lib. 9.
e 2. de Prap. euang. c. vlt.
f De Prosperit. Salom. capite 10.
g Ioã. Botrus in Relationi. Italico idiomate Par. 2. lib. 2. Ioan. Mendoza de Sinis.
h De Magnific. Salomo.

atque regionis quam possidebat: vel nullum repertum regem esse qui simul adeò sapiens, diues, potens, celebris esset, quàm fuit Salomon, licet aliqui in aliquo ex istis eum superauerint. At Budæus [a] nòn dubitat affirmare, opes Dauidis, quæ cesserunt deinde Salomoni, decies fuisse maiores opibus Darianis: quas autem Salomon congessit, in infinitum ire: rationésque optimas affert cur hoc, vt aliæ Iudæorum res, antiquiorum historiis non celebretur. Hyperbolem non nego, sed quæ immanes illas Salomonis opes declarat, cum dicitur Salomon fecisse, vt tanta esset abundantia argenti (cuius etiam in summa nostra rationem non habuimus) in Ierusalem, quanta lapidum [b], & collegisse vt aurichalcum aurum, & vt plumbum compleuisse argentum [c]. Iosephus [d] ait, Dauid diuitias tantas reliquisse, quantas nemo alius Regum nec Hebræorum, nec aliarum gentium reliquerit. Eupolemus apud Eusebium [e] ex Vrphe, siue Ophir innumerabilia penè pondo auri. Accedit quod confluebant plurimis ex prouinciis etiam Principes, non sine magnis muneribus, & quidem annuis, ad audiendam Salomonis Sapientiam: quod pacatus regnauit per annos quadraginta: quod latè dominatus est in feracissimis regionibus, vt describitur in Historia Regum [f], quod tam lautè vixit, & familia eius innumerabilis [g], tum hominum, tum equorum: quod subministrauit amplissimam annonam regi Hiram [h]: quod tantam habuit supellectilem, & armamentum: tot aluit operas templi, & ædificiorum sumptu incredibili constructorum; quæ ibidem narrantur, & secundo Paralipomenon: quod sicut sapientia, quam tantam fuisse demonstrauimus, ita diuitiis adumbrauit CHRISTI Sapientiam, & spirituales diuitias: qui etiam CHRISTVS vt ingens gloriæ temporalis proferret exemplum, Salomonis meminit [i]: quod incolerent prouincias illas homines innumerabiles. [k] Verbi gratia, cum viueret Dauid, inuentus est omnis numerus filiorum Israël mille millia, & centum millia virorum educentium gladium: de Iuda quadringenta septuaginta millia bellatorum, non computata tribu Leui, & Beniamin [l]. Adde prætereà, quod in literis quas Reges etiam Ægypti mittebant Salomoni, appellabant eum regem magnum, ipse rescribens amicos paternos duntaxat. Refert id Eusebius [m], vt quidem ex editione Græca intelliges. Adhæc vt ex libris Regum, ac Paralipomenon apertè colligitur & ex Iosepho, milites, operarij, familia Salomonis alebatur non ex Salomonis tributis, sed à populo & præfectis. Adijciendæ simul aggestæ à Dauid, & Salomoni relictæ opes, ex iisdem tributis, quæ postea collegit Salomon, & ex nauigatione Indica: ex vectigalibus & negotiis & scriptura siue pastione, &c. ex hostium spoliis, prædis, manubiis, quæ manubię, prædæ, spolia creduntur facilè pertigisse ad summam talentorum argenti mille millium quæ moriens Dauid templo legauit.

Substantias.] De nomine Latino aliàs dixi [n], & de Græco τῶν οὐσιῶν, καὶ τῶν ὑπαρχόντων. Hoc loco Græca vox est περιουσιασμὸς eiusdem significationis cum dictione τῶν περιουσιῶν, nimirum pro magna supellectile, opum copia, superioribus facultatibus; ita vt importet τὸ πλῆθος, id est, multitudinem, vt Hesychius, & Suidas tradunt. Aquila posuit simplex nomen οὐσιῶν, Symmachus, πεκούλια, res peculiares, quam vocem à Latinis mutuati sunt Gręci: Illi enim vt notauit Plutarchus [o], patrimonium, opésque sic appellabant à pecudi

a 4. de Asse.
b 3. Reg. 10. 27.
2. Paral. 9. 27.
c Eccles. 47. 20.
d 7. Antiq. cap. vlt.
e 9. de præpar. c. vlt.
f Lib. 3. c. 4. 21. &c.
g Ibidem.
h 3. Reg. 4. 11.
i Matth. 5.
k 3. Reg. 4.
l 2. Paral. 21. 5.
m 9. de præpar. c. vlt.
n Act. 2. 45.
o In Publicola.

pecudibus, quia dum non adeò multo vterentur nummo, sontes re pecuaria mulctabantur. Sed arctior est apud Iurisconsultos [a] significatio, nostro tamen proposito minime necessaria. Hebræum vocabulum סגלה *segullah*, eximias facultates importat, & thesaurum, quo etiam pacto exponit hic paraphrasis Chaldæa. Vatablus mundum pretiosum.

Regum.] Non tributi nomine duntaxat, vt idem Paraphrastes enarrat, & innuit Olympiodorus, & Hugo Cardinalis, sed munerum etiam, vt explicat Thaumaturgus, quæ sponte offerebant. Vniuersi reges terræ Legatos mittebant, qui de difficillimis quæstionibus responsa referrent, cunctique populi [b]. Simul autem amplissima dona offerebant, sicut regina Saba [c], & omnes reges Arabiæ, ducésque terræ [d]. Habebat etiam in ditione sua omnia regna à flumine terræ Philistiim, vsque ad terminum Ægypti, offerentium sibi munera, & seruientium ei cunctis diebus vitæ eius, & obtinebat omnem regionem quæ erat trans flumen, quasi in Thaphsa vsque ad Gazam, & cunctos reges illarum regionum [e]. Quod promisit DEVS Abrahamo de lata ditione [f], id Salomon obtinuit. Latitudo verò hæc describitur maxima in libro Numerorum [g], & ab Hieronymo [h].

Prouinciarum.] Χωρῶν. Olympidiorus Interpretatur fructiferas regiones, hoc est, agros regiones enim in sacra Scriptura fertiles agros intelligi, iuxta id: [i] Videte regiones, quia albæ sunt iam ad messem. Neque præsenti loco necessaria notatio, neque huius vocis sola, vel etiam frequentior acceptio: Hebræa verò מדינות *medinoth*, non per agros, sed per prouincias reddi debuit.

Feci mihi cantores, & cantatrices.] Chaldæus abest à sensu, cum exponit. Feci in domo Sanctuarij instrumenta musica, vt canerent in illis cantores, & cantatrices. Nam loquitur Salomon de seipso, déque iis, quæ in gratiam sui ipsius fecit, non per se, vel præcipuè in cultum templi: licet ad hunc adhiberentur quoque ex vtroque sexu [k]. Quod ait de cantu cum instrumentis musicis, pertinet propriè ad Psalmum Cantici; Canticum verò canebatur solùm ore cum metro magis soluto, & communi cantu quasi plano: Psalmus erat magis harmonicus, & metricus, cantabatúrque ad citharam, lyram, psalterium, & id genus alia instrumenta. Quanquam huiusmodi discrimen non est perpetuum, & amplior quandoque vsus est vocum Hebræarum quæ sunt hoc loco שרים ושרות *sirim vesaroth*. Honesta musices oblectatio est omnium gentium approbatione vsuque, dummodo sit in musicis modulis modus, ac nequid nimis. Ipsas feras, attrahi, capi, mansuefieri, plures historiæ memorant. Athenæus [l], Cicero [m], Liuius [n], Plutarchus [o], Suetonius [p], Valerius [q] Max. Plato [r], Martianus [s] Capella, Scaliger [t], Clemens quoque Alexandrinus [u], & alij permulti produnt morem antiquum Symphoniam in epulas inducendi, qua de re Auctor Antiquitatum conuiualium [x]. Græcum vocabulum ἐγκώμιον, quod est ᾠδὴ τὸ ἐν κώμαις ᾄδεσθαι τοὺς ἐπαίνους τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν indicat in epulis clarorum hominum laudes carmine ac musica solitas celebrari. Fabulas omitto de saxis, arboribúsque; mirum est, si æquè verum, quod Polyhistor [y] narrat in Halesina regione fontem aliàs quietum, & tranquillum cum siletur, si insonent tibiæ, exultabundum ad cantum eleuari, & quasi miretur

a ff. De Peculio.
b 3. Reg. 4. 34.
c 3. Reg. 10. 1. & seq.
d Itidem 15. 2. Paral. 9. 14.
e 3. Reg. 4. 21.
f Genes. 15. 18. & seq.
g Cap. 34.
h Epist. ad Dardanum.
i Ioan. 4. 35.
k De mulieribus. Exod. 15. 2. 10. 1. Esd. 2. 65. 2. Esd. 7. 67. Psal. 67. 28.
l 1. Dipnosop. & 14.
m Tuscul. 1. & in Bruto Orat. pro Cælio, & Verrin. 6.
n Dec. 3.
o Lib. de Musica, & in Galba, & 7. Sympofiacon Problem. 5. 7. & 8.
p In Galba.
q Lib. 2.
r In Protagora.
s Lib. de Musica.
t 1. Poët. cap. 20.
u 2. Pædag. cap. 4.
x Lib. 3. c. 20.
y Cap. 11.

miretur dulcedinem vocis, vltra marginem intumescere.

Ceterùm non Salomonem vnum deliciosissimum, sed Dauidem quoque patrem cantores, & cantatrices libenter audiuisse ad priuatam voluptatem, testis est octogenarius Berzellai [a] Dauidis aulam recusans, quòd hebetiores sensus essent ad eiusmodi delectationes. Ecclesiasticus [b] quoque musicam in conuiuio vini laudare videtur, comparátque numerum musicorum in iucundo, & moderato vino, cum Smaragdo in aurum inserto, vel cum carbunculo [c]: præcipit demum, ne impediat musicam senex [d], qui conuiuio præest, in quo tamen serios haberi sermones priore loco vult [e]. Post hos sermones haud dubium, quin concinna, modestáque musica animum vehementius pascat, quàm corpus escæ, atque præripiat ociosis, perniciosisque, quæ sub id tempus licentius funduntur, verbis ansam, vt docet Plutarchus [f], immò & ebrietati medeatur. De Cantu Ecclesiastico lege præter alios Augustinum [g], & ex recentioribus Mazzarinum [h] nostrum, & quæ diximus in Antiphonam REGINA COELI. CHRISTVS pro more gentis suæ creditur extrema cœna cantasse hymnum [i]: & eodem videtur alludere Paulus, monens ne quis inebrietur vino, in quo est luxuria, sed impleantur SPIRITV sancto, loquentes sibimetipsis in psalmis, & hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes [k]: & in Agape Christianorum id olim factitatum Tertullianus [l] prodit, indicátque Clemens [m] Alexandrinus. Alia huius rei monumenta sunt in vetere [n], Nouoque Testamento [o].

Delicias.] Ἐντρυφήματα. Aquila, τρύφας, Symmachus σπατάλας eodem sensu, pro lautitiis, delicatis epulis, aliisve rebus, sed illis maximè, quod quidem attinet ad vltimum vocabulum. Eadem vis vocis Hebrææ תענוגות *taanugoth*. De deliciis lege sequentem notationem.

Filiorum hominum.] Hebr. Chald. Græcè (hominis) in singulari, cum tamen Capite præcedenti versu 13. idem nomen Hebræum אדם *Adam* Septuaginta extulerint in plurali. Ibi docuimus non semper sumi filios hominum in malam partem: & hoc loco Hieronymus, quamuis mysticè, in bonam interpretatur, qui tamen alibi solet in malam. In sensu litterali nunc sine dubio accipi debet in istam: quemadmodum & deliciæ, de cuius dictionis in partem vtramque significatione lege Pagninum [p], qui citat Origenem [q], & Cassiodorum [r], & Augustinum [s], & Hieronymum [t], & Gregorium [u]. In his malis delicijs viuere, mori est, sententia Pauli [x], & qui delectatur terrenis rebus, in OMNIPOTENTE delectari non potest [y]: & ideo mortuus, inquit Chrysostomus [z], quoniam soli ventri viuit, cæteris sensibus sibi conuenientibus operationibus destitutis, atque in antro, tenebrísque ciborum iacens, & somni, & obductum habens densis illis nubibus intellectum, & putredine scatens tot excrementorum. Non decent stultum deliciæ, ait noster idem Salomon [a], veræ nimirum, cœlestes diuinæ, quas DEVS habet in dextera sua [b]; & quas promittit sanguine CHRISTI redemptis [c], tum deuotionis, amorísque, tum sanctæ Scripturæ, tum EVCHARISTIÆ, tum futuræ beatitudinis, qua delitijs affluentes, cum Sponsa erimus [d]. Lyranus arbitratur vxores illas, & concubinas tam multas intelligi, quas habuit Salomon.

a 2.Reg.19.35.
b Cap.49.2.
c Cap. 32.7.8.
d Ibidem 5.
e Ibidem.
f 7.Sympos. Problem.7.
g 10. Confess.c.32.
h In Discursibus Italic. super Psa.50. Discur.86.87.
i Matt.26.30.
k Ephes. 5.18.19.
l Apol.c.39.
m Lib. 2. Pædag.c.4.
n Psal.68.13. Eccles. 40.20.21. Esa.5.12. cap.24.8.9. Amos 6.4.5.
o Luc.15.25.
p In Isagoge lib.2.cap.4.
q In Psal.36. hom.1. & 2.
r In eundem Psal. & 138.
s Vtrobique.
t Hic, & in cap. 31. Ieremiæ.
u 16.Moral. c.9.vel 10.
x 1.Tim.5.6
y Iob 27.10. vbi Greg.lib.18.c.8.vel 6.
z Hom.14. in 1.ad Tim.
a Pro.19.10.
b Psa.15.10.
c Esa. 51.3. 11.12.c.66. 10.& seq.
d Cant.8.5.
e 3.Reg.11.1. & seq.

Scyphos

Scyphos, & vrceolos in ministerio ad vina fundenda.] שדה שדות *Siddah* l *Siddoth.* Οἰνοχόον καὶ οἰνοχόας, In aliquo Codice est οἰνοχόους, ministrum l ministros vini,& ministras. Hieronymus in sua vetere versione posuit, ıinistros vini & ministras.) Aquila κυλίκιον καὶ κυλίκιας, licet Hieronymus ;erit κυλίκια καὶ κυλίκια, Craterem & minora vascula: cuius oppositum si-ificat prior lectio. Monet quoque Symmachum dixisse (mensurarum :cies, & appositiones.) Tandem conciliat omnes interpretationes pro :eis, scyphis, crateribus, qui in ministerijs ordinantur, auro gemmísque ncti; ita vt ex vno τοῦ κύλικι, id est, cratere, aliis κυλικίοις, minoribus scili- t vasculis hauriretur, & per ministrorum manus, potantium vinum turba sciperet. Porrò, voces illas Hebræas Rabbi Dauid explicat musicorum in-umentorum vniuersitatem. Rabbi Abraham mulierem, & mulieres ca-ıs. Auctor libri בעל כנפים *Baal chenaphaym* puellam & puellas à mam-s, quæ in illis formari & aptari incipiunt. Rabbi Salomon currum, & :rus,& quadrigam,& quadrigas,nimirū opertas. Omnia Lexica Hebræa :minerunt harum acceptionum,& quamlibet probant potius, quàm La-æ nostræ editionis vel Græcæ: Vatablus, mulierem & mulieres homi-m delicias: priora enim verba appositiuè sumpta his subnectit, vel si-il etiam coniungit cum cātoribus & cantatricibus. Addit illam aliam in-pretationem de musicalibus instrumentis: iuxta eam verò de mulieri-s, significari honorabiles, vel pulcherrimas, sed per metaphoram vocari ›tiuas, quia vrbe aliqua capta, seligebant sibi Principes pulcherrimas ılieres. Chaldæa paraphrasis vertit Syphones, qui effunderent aquas te-las,& Syphones qui effunderent aquas calidas. Hæc omnia Salomonem i comparauisse facilè concedo: tamen certum quid innuit hoc loco Scri-ıra: & illud affirmare debemus, quod exprimit editio vulgata; vbi Titel-ıni, atque Clarij,& Caietani,& Lexicographorum diligētia potest requi- qui cùm tam variæ meminerint interpretationis, nec iudicium adhibēt, : in primis tuentur nostram. Parum abest hæc nostra à Græcis interpre-ionibus,& sunt LXXII. Interpretes longè maioris auctoritatis, quàm bbini omnes, & rabbinizantes, vel etiam quàm Thargum Chaldæus. er alia quæ Regina Saba Salomonem visens mirata est, pincernæ fuerūt n vestimentis eorum [a]. Olympiodorus hanc propinantium multitu-ıem institutam dicit, vel vt ex eorum vario aspectu, ac alternata mutatio- appetitus ad pocula prouocaretur: vel valdè mollis atque mulierosi minis ea in re ingenium expressisse. Nondum desipuerat Salomon, ido Regina Saba venit ad ipsum, nec mētio tūc distinctè fit de mulieri-;, quæ propinandi munus obierint. Mysterium hîc non respuo, vt & in s anteà recensitis, quod scrutari Hieronymum, alióśque iam monui: ne- quod idem alibi [b] Hieronymus innuere videtur, describi hoc loco my-:o duntaxat sermone ministeria vini. In Genesi [c] & libris Esdræ [d] ıerimus officia pincernarum, qui vocantur Hebraicè משקים *masḱim*, & æcè præter nomen illud οἰνοχόος, etiam οἱ πρὸς ταῖς κύλιξι [e]. Honorificū id ınus fuisse testātur non solùm sacræ citatæ literæ, sed Athenæus [f] quo-e, proferens exemplum filij Menelai,& Mercurij: Eustathius [g] præterea tipidè Poëtam cùm puer esset, eo functum officio tradit, vt omittam fa-bulas

a 3. Reg. 10.5 2. Paral. 9.4.
b In cap. 1. Esaia.
c Gen. 40. 1.
d 2. Esd. 1. 11.
e Herod. li. 3.
f 5. Dypnosoph. & 10.
g Odyss. α.

bulas de Harmonia, seu Concordia Deorum pocillatrice, vel Hebe, id est, Iuuenta [a], (ridet ista Cicero [b]) de Sapho, Alcæo, Ganymede, Vulcano: item ex fœminis Clitã refert idẽ Athenæus Ptolemæi Philadelphi, qui Alexandriæ multas ei statuas posuit μονοχίτονας, id est, tunicatas, manibus ῥυτὸ, quod erat poculi genus, tenentes. Quod autem Hieronymus dicebat de modo vinum transfundendi ex calice in minora vascula, & de vino per manus ministrorum à potantibus suscepto, produnt etiam profani Scriptores. Illud quidem Homerus, agens de Vulcano [c] Iunoni matri, Diísque cæteris ministrante:

a Homerus Iliad. υ.
b Tuscul. 1.
c Iliad. α.

„ Αὐτὰρ ὁ τοῖς ἄλλοισι Θεοῖς ἐνδέξια πᾶσιν
„ Οἰνοχόει γλυκὺ νέκταρ ἀπὸ κρητῆρος ἀφύσσων.

Hoc verò Pollux [d], dicens, pincernarum partes fuisse, phialas extremis tenere manibus, seu digitis, eásque conuiuis modestè porrigere. Extant exempla tum Nehemiæ, & pincernæ Pharaonis in Sacris allatis litteris, tum aliorum apud Homerum [e]. Legendus Athenæus [f], & Xenophon hic scribit regum pincernas scitè vinum miscuisse, & eleganter infudisse, ac tribus digitis phialam tenendo atque prægustando ita porrexisse ac obtulisse, vt commodissimè ei qui bibiturus esset haustum concedere possent. Sed vbi phialam [g] implessent ex illâ in cyathum in sinistra manu fudisse, atque sorbuisse, vt si venenum infusum esset, ipsis obesset.

d Lib. 6. c. 15.
e Iliad. α. de Vulcano. Iliad. tota, de Patroclo. Odyss. κ. de Circes famula.
f 4. Dypnosoph.
g 1. Cyripæd.

Eadem ferè sunt apud Hieronymum [h], Nazianzenũ [i]. Sed pluribus hoc argumentum tractat Gulielmus Stuchius [k], vt de vario genere poculorum [l], seu abaco, quàm elegantissimis verbis Ambrosius [m] describit. Cernens, ait, poculorum diuersorum ordines, aciem ordinatam putes, vasa exposita aurea & argentea (variatum sæpè in materia cornea, lignea, figilina, vitrea, crystallina, murrhina, lapidea, cerea, &c.) pompam arbitreris, cornù in medio vini plenum, non epularis, sed præliaris instrumentum buccinæ, quod discumbentes in certamen accendat. Primò minoribus poculis, velut velitari pugna præluditur, &c. Vbi res calere cœperit, poscunt maioribus poculis, tunc deferuntur phialæ, tunc maximi crateres, quasi instrumenta bellorum, &c. cedunt pincernarum manus vina fundentium. Sed præstat totum per te locum legas: Clementis quoque Alexandrini Pædagogum [n] cum Scholiaste Heructo. Salomonis omnia vasa, quibus potabat, erant aurea, necnon quæcũque cõuiuio adhibebantur [o]. Addit Iosephus [p] alia non pauca gemmis torno elaboratis, & expolitis quam artificiosissimè constantia. De poculis aureis in solenni conuiuio Assueri, testis est Estheris Historia [q]. Idem Clemens ait, CHRISTVM in vili catino cibum sumpsisse. Genuenses tamen pretiosum ex lapide religiosè cõseruant. Fortassis Clemens non de isto intelligit, qui domini erat cœnaculi, vbi celebrata mystica cœna.

h De tradit. Heb. in Gen. c. 40.
i Orat. de Amore pauperum.
k 2. Antiq. Conuiual. cap. 21.
l Lib. 3. c. 12.
m Libr. de Elia & ieiunio, c. 13.
n Lib. 2. c. 3.
o 3. Reg. 10. 21. 2. Paral. 9. 20.
p Lib. 8. Antiq. c. 2.
q Cap. 1. 7.

Scyphos.] E Græcis petitum nomen: & σκύφος dicitur, inquit Athenæus [r], quasi σκύθος, quòd Scythæ præ aliis inebriarentur. Scyphum Herculi, Libero Cantharum attribuebant, Macrobio [f] teste, qui tandem tamen hæc nauigiorum esse vocabula docet, perinde vt alia quæ recenset ceu nomina peculiorum. Scafa, vasis nautici nomen est, & Itali *schifo*, vocant, Hispani *squife*.

r Lib. 11.
ſ Lib. 5. c. 21.

Vrce

Vrceolos.] Vt prius vinarium vas, sic hoc ex communi vsu aquatium censetur. Vnde colligitur, pincernarum fuisse vino aquam miscere. Pincernam putant nonnulli deriuatione Græca dictum quasi ἐγχέρνης, quæ vox vsitata est, ἀπὸ τοῦ κιρνᾶν τὸ πίνειν à vino miscendo? & Hebræis, Græcis, Latinis, miscere vinum idem est quod infundere. Indidem manauit κρατήρ, & latinitate donatus crater. Eò allusit Homerus [a] de Procorum loquens ministris, vt notauit Eustathius, cùm dixit:

„ Οἱ μὲν ἄρ' οἶνον ἔμισγον ἐνὶ κρητῆρσι καὶ ὕδωρ.

Hac de re consule post Fracastorium [b], & Mercurialem [c], Stuchium [d], qui citant Athenæum [e], Plutarchum [f], Hesiodum [g], & alios antiquos: necnon Auctor Adagiorum [h] legendus, & Lipsius [i], & inter alios Patres Clemens Alexandrinus [k].

a Odyss. a. b Tract. de Tempera. vini, vbi obiter. c 1. Lect. Var. c 18. d 3. Antiq. Conuiual. c. 11. e Lib. 1. & aliis. f 5. Sympos. g 2. De Ergis. h In Prouerb. Perdidisti vinum infusa aqua. i 1. Electorũ c. 4. k 2. Pedag. c. 2.

Vers. 9.] ET supergressus sum opibus omnes, qui ante me fuerunt in Ierusalem, Sapientia quoque perseuerauit mecum.

ET *supergressus sum opibus, &c.*] Hebr. & Græcè, (Et magnificaui, & auxi) Chal. (Et magnificaui bonũ, & auxi diuitias.) Symmachus, μεγέθει ὑπερέβαλον: magnitudine superaui.) Quidam libri: Καὶ προσέθηκα σοφίαν παρὰ πάντας. Hieronymus in vetere Translatione: (Et magnificatus sum, & adieci sapientiam, &c.) Vatablus (Res suaues.) Non ita propriè dicitur quis magnus, aut se magnum facere delicijs, ac opibus, honoribus, sapientia, &c. Ideò doctè Interpres opes expressit, sicut & Chaldæus. De re ipsa dictum satis priore versu, ostensúmque vicisse non Ierosolymitanos tantùm diuitijs, sed alios quoque. Sic forsan loquitur hic, & superius de Ierusalem, quia propriè scribebat Hebræis, qui vt Iosephus [l] est auctor, negociationibus haud libenter vtebantur, nec aliarum gentium commercijs assuescebant, ac proinde serò Græcis noti, Græcos vicissim non adeo vel nouerant, vel curabant.

l Quem citat Budæus 4. de Asse.

Omnes.] Thaumaturgus exponit de regibus præcessoribus Salomonis. Chald. indefinitè de omnibus, qui habitauerunt in Ierusalem ante ipsum. Aliqui etiam de Iudicibus. Alij de regibus Chanaan. Quidam illa duo verba (In Ierusalem) referunt ad opes, quas possedit Salomon in Ierusalem, non ad reges, vt sit sensus: Supergressus sum opibus in Ierusalem omnes qui ante me fuerunt. Refert hos dicendi modos Bonauentura. Melior qui generalior.

Sapientia quoque perseuerauit mecum.] Hebraicè, & Græcè (Et quidem, seu etiam sapientia mea stetit mihi.) עמדה לי *hhomedah li*, ἐστάθη μοι.) Hieronymus in antiqua translatione: (astitit mihi.) Indicari autem vult hoc verbo, licet allegoricè exponat de CHRISTO, perfectionem ac plenitudinem sapientiæ, quæ statum habeat, non recipiens profectum, nec per momenta succrescens. Verùm in litterali sensu Salomon significat mansisse etiam in se sapientiam, vt exponit Chald. & auxiliatam ei. Explicat id adhuc magis Olympiodorus, quod stabilis fuerit sapientia in Salomone, &

hic adeò exaltatus, vt in nullo vnquam consilio, rationéque aberrauerit, nimirum circa eas res, quas vellet sibi ad luxum, & pompam, dignitatémque comparare. Oppositum sensum Thaumaturgus elicuit, & Albinus, Sapientiam imminutam paulatim inualescente concupiscentia. Nam qui vlterius non-proficit, stare dicitur. Vterque sensus verus est. Sapientia vt gratis datum donum, perseuerare potest in peccatore: illa verò quæ inuoluit gustum diuinum, & plena est fructibus bonis, vt eam describit Iacobus [a], adiectis aliis conditionibus eiusdem, fugatur à peccato, & sic stat, quia nullum fructum producit, vel producere potest, ac proinde cum nequeat esse otiosa, penitus recedit. Hoc pacto respondent Bonauentura, & Titelmanus, & Carthusianus, qui vocat quoque Sapientiam informem, sicut & nunc, inquit, multi Theologi & Iuristæ non mediocriter docti, & prompti in allegando Scripturas, & documenta Patrum ac Iura, sunt detestabilis vitæ. Eodem potest reuocari quod ait Moringus, indicátque Glossa Interlinearis, perseuerasse Sapientiam contemplatione, & iudicio speculatiuo, non praxi, & vsu morali. Abutens Salomon sapientia, reddidit eam [b] sapientiam carnis, animalem [c], secularem [d], diabolicam [e] terrenam [f]. Hinc exaggeratur Salomonis peccatum, & in eius confessione pœnitentia magis declaratur, quòd sciens ac prudens peccauerit, & adeò insignem sapientiam ad eius auctoris offensam conuerterit, idque cognoscat, & præseferat. Minus plena Lyrani expositio, perseuerasse Sapientiam vsque ad tempus quo per mulieres fuit deceptus. Qui verò de astutia, humanáve ac mundana Sapientia interpretantur, vt Hugo vterque, dicto modo debent intelligi. Sed cum editio nostra de perseuerantia loquatur, præferenda simpliciter expositio asserens non recessisse Sapientiam. Indicat hic locus in Salomone perdurasse dictam Sapientiam in genere suo naturalem, sed infusam, sicut & de scientia simili in Adamo post peccatũ ipsius credi potest. Quanquam ratio maior Adami fuit, vt tanquam princeps generis humani posset alios instituere. Sed & in Salomone locum eadem ratio aliquo modo habuit, quoniam rex erat, & aliunde non repugnat, vt dictum est, huiusmodi munera in peccatoribus esse.

a Cap. 3.
b Rom. 8. 5. 6. 7.
c Iacob. 3. 15.
d Luc. 16. 8.
e Iacob. 3. 15.
f Ibidem.

Vers. 10.] ET omnia quæ desiderauerunt oculi mei, non negaui eis, nec prohibui cor meum, quin omni voluptate frueretur, & oblectaret se in his quæ præparaueram: & hanc ratus sum partem meam, si vterer labore meo.

ET *omnia quæ desiderauerant oculi mei, non negaui eis, &c.*] Facilis est intelligentia versus istius iuxta editionem Hebræam, Græcam, Latinam; generaliter namque omni se perfruitum voluptate pro voluntate tradit. Chaldæa verò longe diuersum sensum, ac etiam oppositum reddit, sed consentaneum expositioni, quam ad vltimam præcedentis partem versus assignauerat de sapientia quæ remansisset, (Et in omnibus, inquit, quæ quæsierant

erant ex me magiſtri Sanedrin, non inhibui ab eis ſolutionem ſermonum,
: non prohibui cor meum ab omni lætitia legis, quoniam fuit inclinatio
ordis mei exultans in ſapientia, quæ data erat mihi à Domino præ omni-
is filiis hominis: & lætatus ſum in ea ex omni labore meo, &c.) Sapien-
um Paraphraſtes conſiderat in reſponſis, & conſiliis, quæ reddebat Salo-
on in magno Concilio, & conſeſſu Senatorum, quod appellabatur Syne-
ium, quaſi ſenatores illi, Regis quidam oculi forent. Hæc Interpretatio
ngiùs abeſt à contextu.

Nota ſunt oculorum ludibria, & pericula, & illecebræ ad peccandum.
eprædantur animam [a], mortem admittunt ceu per feneſtras [b]: primos
rentes [c], Dauid [d], Holofernem [e], ſenes impudicos [f], innumerabiles alios
ecierunt: vt orandus ſit DEVS vt eos auertat, ne videant vanitatem [g],
pacifcendum cum ipſis, ne cogitent quidem de virgine [h]. Rectè (ne co-
ent,) nullus enim externus ſenſus cordi, animóque propior, ſolétque
r oculus ſequi [i]: nullus internas vtriuſque affectiones, & naturam ho-
nis totam magis declarat tanquam lucerna [k], & propria ſedes animi [l],
quibus de hoc maximè coniectant Phyſionomi: nullus celeriùs, ac ſpiri-
aliùs operatur [m]: denique nequius oculo quid creatum eſt [n]? Licèt
de inuido propriè ſit ſermo. Attoniti vocantur oculi elati, ac ſuperbi [o],
ribiles [p], iracundi [q], pleni adulterij [r], nequam [ſ], id eſt, inuidi, ſiue ma-
[t], eodem ſenſu ſcandalizantes, ac propterea eruendi, & proijciendi [u].
ge Marzarinum [x].

Deſiderauerunt.] Hieronymus (Poſtulauerunt) iuxta verbum Hebræum
שאלו *ſaalu*, & Græcum ᾔτησαν; quamuis apud Symmachum ſit ἐπεθύμησαν.
ıc quæ à Ioanne [y] nominatur concupiſcentia oculorum, à carnis concu-
centia diſtincta: licèt oculi ipſi carnis illices ſint.

Cor.] Pro parte appetitiua hîc ſumitur: de aliis acceptionibus eius
is dixi [z].

Voluptate.] Hieronymus in Veteri Tranſlatione, (lætitia.) Senſus idem
quamuis lætitiam ſonent Græca, & Hebraica vocabula.

Et oblectaret ſe in his quæ præparaueram.] Hebraicè, Græcéque ponuntur
e in præterito, ſicque vertit Hieronymus in Vetere Tranſlatione; (quia
meum lætatum eſt in omni labore meo. (Symmachus: Ἐκ πάσης φιλο-
ίας μου (ex omni ſtudio laborum meorum. Nil magis volupe, quàm
od proprio labore, ſumptu, marte, conſequimur, vt quamuis laborandi
ura neceſſitatem impoſuerit, laboris amaritiem fructus dulcedine com-
ſauerit. Non ita delectant quæ proueniunt vltrò, vel tanquam hæredi-
: perueniunt ad nos. Omnibus ſua cariora ſunt omnia, ait Philoſo-
ıs [a], quæ ſummo labore confecta, & princeps Hiſtoriæ Latinæ [b]:
oor, & voluptas diſſimillima naturâ, ſocietate quadam coniuncta ſunt.
riſſimus parentibus Beniamin, & ideò Beniamin, quia priùs Benoni [c]:
ilio doloris filius dexteræ; labores manuum [d], & fructum adinuen-
ıum [e] comedere, pars erit eximia felicitatis, atque manipulos repor-
: poſt flebilem ſeminationem [f].

Et hanc ratus ſum partem meam, ſi vterer labore meo.] Hieronymus cum
bræo, Græcóque textu (Et hæc fuit portio mea ex omni labore meo.)

a Thren. 3. 51.
b Iere. 9. 21.
c Gen. 3. 6.
d 2. Regum 11. 2.
e Iudith 16. 11.
f Dan. 13. 8.
g Pſ. 118. 37.
h Iob 31. 1.
i Oſee 2. 10.
k Mat. 6. 22.
l Plinius libro 11. c. 37.
m Philo de ſpecialib. legibus.
n Eccleſ. 31. 15.
o Iob 15. 12. Pſal. 17. 28. Pſal. 130. 1.
p Iob 16. 9.
q Pſ. 30. 10.
r 2. Pe. 2. 14.
ſ Matth. 20. 15.
t Marc. 7. 22.
u Matth. 5. 29.
x In Pſal. 50. Diſcur. 4. Italicè.
y 1. Ep. 2. 16.
z Act. 1. 24.

a 9. Ethicor. cap. 7.
b Dec. 1. libro 4.
c Gen. 35. 18.
d Pſ. 127. 2.
e Eſa. 3. 10.
f Pſ. 125. 6.

Chaldæus refert ista ad beatitudinem futuram: (Et hæc ipsa fuit pars mea bona quæ statuta fuit mihi ad accipiendum super eam præmium perfectum in seculo venturo ex omni labore meo.) Mystica magis quàm litteralis explicatio, sicut & Hieronymi, cùm ait, Ecclesiasten veræ iucunditati contemplationis spiritualis se totum dedisse, & leues tribulationes in seculo æterna gloria compensasse, hàncque portionem nostram esse, præmiúmque perpetuum, si hîc pro virtutibus laboremus. Monet Bonauentura, deliberato iudicio Salomonem non in his constituisse summam beatitudinem, sed, vt solet quiuis peccator æstimare bonum esse, quod persequitur.

Partem.] Frequentissimè pars in Scripturis pro hæreditate, & carissimo bono sumitur, & coniunctissima societate, vel amicitia, & contrà pro misera conditione. Suppetunt infinita in vtroque Testamento exempla. Sufficiat vnum, aut alterum ex Nouo; quando CHRISTVS minatur habituros aliquos partem cum hypocritis [a], & Petrum, nisi lotionem admittat pedum, non habiturum partem cum ipso [b]. Partitio hæc ex diuisione hæreditatis orta est, & simul innuit cuius præmium, suppliciúmque pro meritis dari, & in proposito, labori respondere fructum. Lege quæ notauimus ad Caput octauum [c] Actuum Apostolicorum.

a Matt. 24. 51.
b Ioan. 13. 8.
c Versu 21.

Vers. 11.] CVMQVE me conuertissem ad vniuersa opera quæ fecerant manus meæ, & ad labores, in quibus frustrà sudaueram, vidi in omnibus vanitatem, & afflictionem animi, & nihil permanere sub Sole.

RESIPISCIT Salomon, attendens, considerànsque rerum, quibus oblectauit seipsum studio exquisito, & magno labore, vanitatem, angorem animi, inconstantiam, quibus fiat, vt nihil ex rebus creatis satietatem infinitæ capacitati animi immortalis afferre valeat, sed infinitum, ac sempiternum bonum duntaxat. Infelicem se reputat Aman insalutatus à Mardochæo [d], Achab vinea carens Naboth [e]: Alexander Macedo, vt alia exempla taceam, quod vel vnum adhuc Mundum ex pluribus, quos esse persuasum habebat, non acquisiuisset.

d Esther. 3. 5. c. 5. 9. 10. 13.
e 3. Reg. 21. 4.

Cúmque me conuertissem. Hebraicè, Græcè Chaldaicè, & in editione Hieronymi vetere: (Et respexi.) Non improbo tamen eos, qui conuersionem, qualem vulgò in pœnitentibus vsurpamus, hîc obseruant [f], quibus fauet Hugo S. Victoris, notans prætereà multum in aliis rebus, siue ad bonum, siue ad malum conducere homini, nosse qualis homo ipse fuerit sibi: résque ante experimentum plurimi æstimatas, vbi expertus fueris, vilescere, ac pro nihilo reputari. Inspectiò hæc hominis est, vt Thaumaturgus, & Albinus docent, ex profundo somno, & cœcitate mentis expergefacti, atque oculis suis restituti. Cogitaui vias meas, & conuerti pedes meos, inquit ille [g], in testimonia tua.

f Titelman.
g Ps. 118. 59.

Quæ fecerant manus meæ.] Per artes actiuas, & factiuas, inquit Olympiodorus

orus,& licèt alienis,tamen suis etiam manibus, quia erant artificum manus eius,qui adhibebat illas dato pretio ad opus,& consilio, ac imperio dirigebat. Sic sæpè dicitur manibus suis operari DEVS figurata locutione,quia secundis vtitur causis, sed & cum illis immediatè semper operatur, non morali duntaxat,sed physica realique efficientia.

Ad labores, in quibus frustrà sudaueram.] Hebraicè & Græcè,& Hieronymi Translatio vetus: (In labore,quo laboraui,aut laboraueram faciens,vel ad faciendum,id est,vt pararem mihi nomẽ,& opes,inquit Vatablus.) Verum עשה *ghasah* non solùm simpliciter facere significat, sed inter alia etiam acquirere,redigere,item facere ornatè,& politè, quo pacto vulgò dicimus facere capillum,& barbam,qui est quoque Hebraismus,illotos enim pedes,& barbam intonsam dicunt Hebræi,non factos pedes, & barbam [a]: denique prosperè ac feliciter facere,vel prosperari. Non sudatur frustrà pro DEO, sed est merces operi nostro [b]. Sudorem suum Franciscus Domino vendidisse,ac multo quidem,respondit fratri, cùm hic illi algenti ridens dixisset sibi vt sudorem venderet [c].

In textu Hebræo non est sudandi verbum, rectè tamen positum est ad laboris magnitudinem exprimendam. Μόχθος,& μοχθεῖν, quæ sunt in textu Græco,significant ærumnosum laborem, difficilem, onerosum, molestum, & eiusmodi laborem sustinere. Damnati sumus in sudore vesci pane [d], vtrumque etiam spiritualiter intelligit Augustinus [e]. Si credis Plinio [f], quidam prorsus non sudant, habentes ossa concreta, sine medulla. Sudat maximè caput, & huius frons, ob causam, quam dat Aristoteles [g]: qui noxiam in corpore dicit rem calore excernendam, salubris adeò sudor. Cyrus senior famulicium nec ad prandium, nec ad cœnam admitteret, nisi laboribus eum expressisset [h], cui quoque rei minor Cyrus tribuebat sanitatem, qua præditus erat. Omnis sudor, inquit Seneca [i], per laborem exeat, reprehendens sudatoria, in quæ siccus vapor corpora exhausturus includebatur, quæ vocabatur etiam calida, & assa sudatio ex arido vapore [k]. In tale sudatorium Cæcilia virgo domi suæ coniecta est ad martyrium; sicut Fausta Constantini vxor ad supplicium [l]. De iisdem sudatoriis Plinius iunior [m], & Vitruuius [n], cum Scholiaste Philandro: præterea Politianus [o], Alciatus [p], Mercurialis [q].

Vidi in omnibus vanitatem,& afflictionem animi.] Lege Capitis præcedentis versum decimum quartum, & decimum septimum, vbi eadem ferè sententia,& editionum diuersitas.

Et nihil permanere sub sole.] In versu item 2. dicti Capitis, vbi legimus: (Quid habet amplius, &c.) Hebraicè & Græcè est: (Quæ abundantia.) & Chald. (Quid reliquum..) & eodem modo hic legunt eædem editiones, sed non Hieronymus vtrobique. At qui laborant ob ea, quæ sunt super solem,supplantantes omnia quæ videntur, habent aliquid amplius,inquit Olympiodorus,iuxta SALVATORIS sententiam [r]. Ego veni vt vitam habeant,& abundantius habeant,quasi dicat,vt careant pœnis,& fruantur promissa beatitudine.

Quod hîc dicitur: (Nihil permanere sub sole.) non repugnat dictis Capite primo [f],quod terra in æternũ stat:quia,vt ibi dictum est, & reperit

a 2.Reg. 19. 16.
b Ierẽ.31.16.
c Chron.S. Francisci.
d Gen.3.19.
e In Psal.77.
f Lib.7.c.18.
g Sect.2.Problem.in 4.10. 17.
h Xenophon 1.Pædia.
i Epist.51.
k Martialis lib.6.epigr.in 42.
l Sidonius libro 5.epist.8. Grego.Turõ. lib.1.hist.capite 34. vel 36.
m Lib.3.epistola 14.
n Lib.5.c.10.
o In miscella. cap.18.
p Parerg.6. cap.3.
q Libro 1. gymn.c.10.
r Ioan.10.10
f Vers.4.

hoc loco Salonius, terra non funditus destruetur, sed meliorabitur. Verùm secundùm alias editiones, sensus est, quod nihil est quod excellat, οὐκ ἔστι περίσσεια. Lege Senecam [a] describentem elegantissimè quanta sit diuitiarum vanitas, & ludibrium fortunæ.

[a] Lib. de Trãquilit. animi, & lib. de Breuit. vitæ.

Verſ. 12.] TRANSIVI ad contemplandam sapientiam, erroresque, & stultitiam. (Quid est, inquam, homo, vt sequi possit Regem factorem suum.)

TRANSIVI *ad contemplandam sapientiam, &c.*] Hebr. Græcè, Chald. non est verbum transeundi, in quo vim faciunt nonnulli, vt Hugo Victorinus, & ex eo mutuatus Cardinalis, dicētes, Hebræum significare transitorem, & Salomonem iam euasisse Hebræum Spiritualem, & secundum veritatem, quod piè ac fusè declarant. Innuit Interpres fluctuantem quodammodo Salomonem, iterū iterúmque cogitationes alternasse: iam enim hoc ipsum fecisse de se dixerat capite primo [b]. Similis ei est, qui quod prius velut nauseabundus, ac præ alterius desiderio abiecerat, hoc degustato, illud rursum resumit. Repete quæ ibi diximus. Hinc autem pro Salomonis pœnitentia nonnullos argumentari Lyranus monet, tametsi contrariam sententiam sequitur.

[b] Verſ. 17.

Quid est, inquam, homo, vt sequi possit Regē factorē suum?] Sic habet quoque textus Hebræus. Sed non inserit, (inquam) & pro (quid) potest esse (quis) & initio est, (quia) & factorem) circunloquitur (qui olim fecit eum) Græca editio: Ὅτι τίς ἄνθρωπος ὃς ἐλεύσεται ὀπίσω τῆς βουλῆς; σὺν τὰ ὅσα ἐποίησαν αὐτήν. Quoniam quis homo post consilium? simul quæcunque fecerunt illud. Aquila: τί δὲ ὁ ἄνθρωπος ἵνα παρακολουθήσῃ βουλῇ. (Quid autem homo, vt sequatur consilium?) In editione Sixtiana Septuaginta deest σὺν, hoc verò sicut & τὰ, nihil videtur ad sententiam facere, sed respondere duntaxat articulo את eth, & pronomini אשר acher. Quidam Codices Græci in posteriore membro legunt πάντα ὅσα ἐποίησεν ἐν αὐτῇ. Omnia quæcumque fecit in eo. Hieronymus fatetur discrepare Septuaginta interpretationem ab ea, quam ipse affert: (Quia quis est hominum qui possit ire post regem ante factorem suum?) Explicat verò sensum esse; Non posse hominem tam liquidò & purè scire scientiā CREATORIS & Regis sui, quàm scit ille, qui conditor est; Itaque quæ nouimus, opinari magis, quàm cernere, æstimare, quàm scire; ac proinde etiam in perquisitione sapientiæ, &c. ad quam se Salomon transisse dixit, non reperiri veram felicitatem. Titelmanus ait hæc verba Parenthesi claudenda, priorémque sententiam cum sequenti, inter quæ sunt, esse coniungenda. Sic autem explicat consentaneè quoque ad mentem Hieronymi, vt velit Ecclesiastes imperfectam esse admodum cognitionem nostram, comparatam cùm illa, quæ est in DEO factore nostro: & præ ipsa tenebras quasdam cēseri: nihilominus ex diligēti oppositorum collatione deprehendisse, sapientiam, quæ nobis obuenit, si cum humana stultitia comparetur, maximi pretij esse; instarque lucis ad tenebras; ideo minime spernendam, vel cum dicta stultitia conferendam.

Aliam

Aliam Titelmanus assignat expositionem de comparatione inter pom-
m illam, magnificentiámque superiùs descriptam in ædificiis, &c. quæ si-
t hominibus admirabilia, & propemodum diuina videntur, ita ad magni-
entiam atque opera Dei collata, ceu nihil reputantur. Confirmat ex
anslatione verbali textus Hebræi: (Quid est homo, vt possit sequi Re-
m per ea quæ fecerunt, vel in iis quæ fecerunt?) id est: Quæ est hominis
testas, vt conetur assequi regem omnium Devm, & quasi videri illi æ-
alis per ea opera quæ fecerūt homines, vel quæ facere possunt? Vtrum-
e dicendi modum sequitur Gerardus Moringus: primo fauent Glossa In-
lin, Bonauentura, & Hugo vterque. Hebræa sunt ista. כי מה האדם שיבא
אחרי המלך את אשר כבר עשו *chi meh haadam scheiabo achare hammelech,
ascher chebar hhaschuhu*: Nam quid homo qui venturus est post Regem,
od iam fecerunt ipsum, vel secundùm Caietanum (quem iam fecerunt
n?) qui etiam sic declarat. Ratio, inquit, redditur, vt indicat particula
ia) cur Ecclesiastes verteret se ad videndam Sapientiam, & stultitiam,
seu ad discernendum inter Sapientes, & stultos, ac intricatos, quia illi
Sapientiam venient post Regem, & obedient ei, quem iam fecerunt
n) id est, electum à se, hi per stultitiam, & tricas redacti sunt in pote-
em Tyrannorum, & malorum Principum. Intricata mihi expositio vi-
ur, nec multum proposito cohærens, vbi Salomon magis generaliter
, nec ad rem esset studuisse illum Sapientiæ propter illam causam. Non
m recipio quod Lyranus, & Carthusianus dicunt, ex aliorum sententia
nuntiare, non esse quærendam hominibus, Dei, diuinarúmque rerum
nitionem, vtpotè supra nos existentium, quod reprehēdit in Simonide
losophus [a]. Nam potiùs vt resipiscens loquitur, quemadmodum re- *a 10. Ethic.*
quis videtur Interpretibus.

Chaldæa Paraphrasibus longè dissimilem sensum reddit. Versum hic in-
tum ponam: (Et animaduerti ego ad videndum Sapientiam, & com-
tionem regni, & intelligentiam: (nunc sequuntur quæ ad rem præsen-
faciunt) nam quæ est viro, vt oret post decretum Regis, & post vltio-
, cùm ecce iam statutum sit super eum, & factum sit ei?) Potest hic sen-
tum textu Hebræo conuenire, ita vt (Quid est homo) idem sit quod:
d est homini, nempe vtilitatis. Sic dicunt Hebræi: Quid ad te [b]? Quid *b Ioan. 21. 23.*
i est in cœlo [c]? Præterea ire post Regem, erit vt supplicem ire, ac sequi. *c Psal. 72. 25.*
uod iam fecerunt ipsum.) Quod iam perfectum est ex decreto Regis.
non video quàm cohæreant ista cum præcedentibus, quæ tamen in
lo orationis præ se ferunt connexionem. Olympiodorus Græcus au-
, Græcam secutus interpretationem, ait fieri comparationem, qua do-
ur quid differant Sapientia, & Voluptas, sic autem videri Ecclesiastem
ui: Quæramus an possit homo, qui elegerit sibi secundùm hanc stulti-
i viuere, complere sua desideria, τίς ἄνθρωπος ἐλεύσεται ὀπίσω τῆς βουλῆς;
s homo qui ibit post, seu qui sequi possit consilium, siue cōsultationem
? quasi dicat, nullus, aut rarus. neque enim quicumque ditescere ap-
, penitus hoc cōsequitur, nec qui gloriæ cupidus est, voti prorsus effi-
compos, & eâdem ratione in ceteris sese habet: qui verò Sapientiam
narit, Deo duce feliciter ductus, sequitur penitus consultationem,
hoc

hoc est, inuenit quod affectat.

Alter sensus eiusdem Auctoris, vt Salomon attonitus erumpat in interrogationem: Quisnam est homo, qui possit respicere, atque conuerti à desiderijs suis, & inspicere motus electionis suæ, propositúmque finem, vt diiudicet vtrum sapienter viuat, an stultè. Tertio exponit sic; vt eleuatus extra corpus, & per sapientiam videns, quod post exitum huius vitæ nemo potest redire ad vitam, & iterum frui eisdem rebus, quas dum viueret, certo consilio exercebat, præposuit sapientiam stultitiæ.

Placet mihi Olympiodori ingenium, nec difficile censeo quæ affert adaptare ad sensum Interpretis nostri, qui textui Hebræo magis inhæsit; dummodo Interpretem ipsi hoc etiam pacto interpretemur: (Quid est homo, vt sequi possit Regem factorem suum?) ita vt sit epiphonema hominis tędio pleni caducarũ rerum, in medio cursu orationis abruptum. (Quid est homo?) id est, Ad quid est homo, quid intendit, & quærit præ hoc in omni consilio & labore suo, vt nimirum sequi possit Regem factorem suum, qui est scopus & finis, in quem dirigi labor debet, atque consultatio, cùm sit bonum sempiternum, in quo animus nõ rediturus amplius in hanc vitam, postquam hinc emigrarit, valeat conquiescere: & cuius frustra, (vt simul coniungam Chaldæam Paraphrasim) nititur quis decretam in voluptuarios sententiam euertere, vel effugere? Quo fit vt stultitiæ præferre sapientiam oporteat. Thaumaturgus eodem videtur modo intellexisse. Loquitur apud ipsum Salomon. Neque enim vllum hominum studium, vitæque institutum comprobandum mihi nunc videtur, nec recto iudicio expetendum. Proinde collectis & sapientiæ bonis, & stultitiæ malis, magna hunc virum admiratione prosecutus fuerim (quasi respiciat ad illud τίς ἄνθρωπος, quis, & qualis, quantuscunque ille vir, &c.) qui cùm præceps ferretur, temeréque vagaretur, postea mente recepta (nempe ἐρχόμενος ὀπίσω βουλῆς) ad virtutem officiúmque rediit. Albinus, tametsi vulgata editione vtitur, ab hac ipsa sententia non recedit. Reputans igitur, ait ille, quæ essent sapientiæ bona, & quæ stultitiæ mala, consequenter in laudem illius hominis erupi, qui post vitia se refrænans, virtutum possit esse sectator. Vatablus: Quid est enim, si homo sequatur ipsum Regem, quod olim fecerunt, id est, vt veniat post Regem, vt cognoscat, quod iam fecerunt facientes? id est, quod gestum est ab hominibus, & stultè & sapienter, quasi dicat, Quis est ille homo priuatus, qui exactius perspicere, & cognoscere possit quæ gesta sunt, quam ego cognosco, qui Rex sum? Clarius: (Quid est, inquam homo, vt sequi possit regem, in iis quæ fecit? id est, qui imitatione Regis aliquid magni conetur, cùm nullam quantumuis paruam ex omnibus rebus, quas ille innumeras fecit, æquare possit, iuxta id: Nec Salomon in omni gloria sua [a], &c. Vatabli expositionem iuuat Versus vigesimusquintus: (Quis ita deuorabit, &c.) Innuitur idem si cum Ioanne Benedicto post Regem, pro, (factorem suum) ponamus (cum his qui fecerunt hoc,) id est, conati sunt, nec perficere quiuerunt. Pagninus indicat similem sensum: Nam quid est homo, qui venturus est post Regem, qui non sit facturus quod iam fecerunt alij ipsum? id est, Quis præsumat plus in posterum, vel nosse, vel prosperari, quàm Rex qui sum ego, cùm frustrà id hactenus alij conati sint?

a *Matt. 6. 29*

Inquam

Inquam.] Sæpè ab Interprete nostro adiungitur hoc verbum, quod nulla editio alia habet [a], vt sententiæ aptius, clariúsque distinguantur, vel quando geminantur dictiones in texto Hebræo.

Ut sequi possit regem factorem suum.] De vario sensu diximus. Hebraicè, vt etiam notatum est, habetur post regem, quod, vel quem iam fecerunt eum, aut id. Interpres pro his reddidit (factorem suum) Posset particula את *eth*, significare, ad, eodem sensu, quo præcedens אחרי *achare*, post: notantur enim huius acceptionis exempla alia in Thesauro linguæ sanctæ. Tunc autem vel pro עשוהו *bhaschuhu*, legit Interpres עשהו *bhaschahu*, pro, fecerunt ipsum, fecit ipsum, vel est numerus pro numero, vel fortasse indicat TRINITATIS mysterium, quod notauit Galatinus [b], sicut Genesis primo [c]. Hebraicè quoque Creauit DII ברא אלוהים *bara Elohim*, vt placuit Magistro [d] sententiarum, Catharino [e], & Lyrano, Burgensi, Steucho, Hamero, Lippomano, Vielmio, Ascanio, Martinengo, & aliis, nec non B. Thomæ.

a Genes. 31. 52. Ruth 4. 10. Prou. 24. 31. Esa. 10. 21. Ierem. 40. 12. Ezech. 4. 6. cap. 16. 6. cap. 20. 40. cap. 21. 24. cap. 24. 3. 27. cap. 25. 9. cap. 34. 6. Dan. 5. 11.
b Lib. 2. c. 9.
c Vers. 1.
d 1. Dist. 2.
e Contra Caietanum.

Magna verò emphasis in duplici epitheto DEI vt Rex, Factórque noster dicatur per Sapientiam, & potentiam infinitam, quibuscum, si quod sapimus, & possumus, comparetur, stultitia sit, & infirmitas. Sæpè Scripturæ horum nobis commemoratione, nostram exprobrant, vel de scientia superbiam, vel immemorem de beneficiis animum, vel immodicam de diuinis iudiciis, ac prouidentia sollicitudinem, & temerariam sententiam: vel de viribus, & facultate nostra confidentiam nimiam.

Vers. 13.] ET vidi quod tantum præcederet Sapientia stultitiam, quantum differt lux à tenebris.

ET *vidi quod tantum præcederet Sapientia, &c.*] SAPIENTIAM Hieronymus, & Glossa interlinearis humanam, hoc est, hominibus communicatam sumi volunt, seu acquisitam, cui sint errores etiam permixti: ceteri videntur intelligere de diuina; seu DEI ipsius regis ac factoris nostri. Vtrumque dici potest. Notat Olympiodorus de sola stultitia sermonem esse, quia lætitia, & similes res aliæ priùs commemoratæ non sunt in genere malorum, sed ob affectionem eligentis, iisque abutentis. Comparatio ex luce, & tenebris aptissima est. Sapientia enim lumen est, & candor lucis [f]. Lux nisi quid obstet, longè se porrigit, tenebræ mera priuatio sunt: quibus rebus boni, malíque natura optimè declaratur, inquit Nyssenus. Qui priorem versum accipiebant, ex persona Atheorum prohibentium de DEO, & diuinis vllam prorsus cogitationem suscipere, quod longius abessent, vel potius omnino non essent, arbitrantur iis versu isto satisfieri, vt tametsi quæ ad Regem factorem nostrum pertinent, assequi exactè non possimus, non abijciendum penitus studium sit sapientiæ: hanc namque, quamuis obscuram, & imperfectam, multo præstantiorem esse stultitia, hoc est, scientia terrenarum rerum: sumunt enim habitus intellectiui nobilitatem ab obiecto, præstátque, vt ait Aristoteles [g], de superioribus ac diuinis parum quid, & medio topico, quàm de inferioribus multa, certóque cognoscere.

f Sap. 6. 13. 23. cap. 7. 26.
g 1. de Partib. animal. cap. 5.

Vers. 14.] SAPIENTIS oculi in capite eius: stultus in tenebris ambulat. Et didici quod vnus vtriusque esset interitus.

SAPIENTIS *oculi in capite eius.*] Non habet depressos, declinatos in terram [a], humi affixos, intentos in res inferiores, ac veluti in pedibus, nec non longe prospicientes, equi, ac muli in morem, quibus non est intellectus [b]. Sed sublimes, erectos, suspicientes cœlestia, lumen intuentes, spectantes velut ex specula, denique sapientiæ atque contemplationi diuinarum præsertim rerum addictos: Cum stultus in tenebris ambulet, lucis seipsum priuans vsura. Hic est litteralis sensus, quem Albinus attigit dicens: Videtur mihi itaque qui sapientiam sequitur (aliis verbis verba exponit Ecclesiastis) oculos ad cœlum semper erigere, & in sublime os habere erectum, eaque quæ super verticem sunt, contemplari: qui verò stultitiæ & vitiis deditus sit, versari in tenebris, in rerum ignorantia volutari, oculos in terram deprimere. Hugo Victorinus, Bonauentura, & Carthusianus concordant, Olympiodorus quoque, qui, quod caput in corpore emicat, notat, habere oculos in capite, esse contemplari superna, & æterna. Eodem pacto Nyssenus, dicens in calcaneis esse oculos, terrena sapientium, & veras tenebras censeri acrem in huiusmodi rebus visum: & Iurisperitorum, qui modos tradunt, quibus honestè concinnetur, iniuria: talium lacerari calcaneos à serpentibus.

Thaumaturgus eodem modo: Quocirca qui virtutem, inquit, amplexus est, haud mihi ab eo differre videtur, qui rem vnamquamque perspicuè cernit, sursùmque prospectat, clarissimæque lucis tempore iter facit. Contrà, qui se vitio implicuit, omnísque generis erroribus, haud absimilis est homini in profunda caligine oberranti, quippe qui cœcitate affectus sit, atque à negociorum tenebris exoculatus. Similis phrasis est in Capite decimo [c]: Cor sapientis in dextera eius, & cor stulti in sinistra illius: de qua dicemus suo loco. Solet Scriptura interioris hominis membra memorare, vt obseruat Basilius [d], proferens in exemplum præsentem locum, atque interpretans de prouidétia, & circumspectione occulta sapientis. Idem alibi [e]: Omnium quidem oculos esse in capite: sed in solius sapientis censeri, qui hoc, ad quod factus est, & erecta facie conditus præstat, vt ea contempletur, quæ sunt in sublimi. Eâdem sententia vtitur Chrysostomus [f] ad idem propositum, & Ambrosius [g]. Generalem verò illum Canonem præscriptum à Basilio hinc Hieronymus [h] illustrat.

Mysticè præsentem locum variis modis alij explicant. Primò Chaldæus: Sapiens contemplatur in principio id, quod futurum est in fine: & stultus in tenebris ambulat. Sequitur Caietanus hanc Interpretationem: Vident enim oculi sapientis, inquit, caput, id est, principium operis, qui finis est, & consequenter media congrua. Secundò Hieronymus [i], Glossa Interlinearis, Hugo Cardinalis, necnon Carthusianus, Olympiodorus, Salonius Caput intelligunt CHRISTVM, quem vnum respicit Sapiens, & intendit, non cogitans de inferioribus. Eandem seu anagogiam, seu tropologiam tradit

a *Psal.* 16. 11.
b *Psal.* 31. 9.
c *Vers.* 2.
d *In Psal.* 33.
e *Hom.* 11. *in Hexam.*
f *In Psal.* 110.
g *Lib.* 6. *Hexam. c.* 9. & *lib. de Noe, & Arca c.* 7.
h *In* 1. *cap. ad Ephes.*
i *Hic, & c.* 6. *ad Ephes.*

·adit Gregorius [a]. Quo pertinet quoque, vt per caput, intelligantur cum a 17. Moral.
ımbrosio [b] Ecclesiæ præeminentes. Istamen etiam præcedentem sensum c.4. vel 5. li-
ınuit [c]. Tertiò Lyranus superiorem partem animæ vacantem contem- bro 20. c. 15.
lationi: Carthusianus partem intellectiuam, in qua sunt tres Animæ vi- vel 4. l. 6. 2. in
:s, quæ vacant diuinis. Idem nonnunquam docet Hieronymus [d]. Quar- Ezech.
›Hugo Cardinalis, cor, quod iugiter sapiēs intueatur, ne quid fœdum, aut b in Psal. 1.
ırpe sit in eo, vbi debet sapientia hospitari, cùm stulti oculi ad inferiora c Exhor. ad
ıspersi, dicantur esse in finibus terræ [e], & in viis propriis [f]. Non absi- Virgi.
ılis Caietani altera explicatio, quod sapientis oculi videant proprium d In cap. 51.
ıput reflexè tanquam in speculo, eò quòd primùm noscat seipsum, & sic Esa. & in ca-
mnia in luce operetur. Sed Hugo Victorinus prolixè tractans hunc lo- put 2. Dan.
ım, amplexus videtur, & attigisse cunctas istas mysticas explicationes. e Prouer. 17.
›test quoque sensus esse, dignosci sapientem vel ex oculis, & vultu, sicut 24.
apite octauo [g] dicitur: Sapientia hominis lucet in vultu eius, & in Pro- f Iob 24. 23.
ιerbiis [h]: In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus ter- g Versu 1.
:. Quidam pisces oculos habere dicuntur in ventre, aut animalia alia. h Cap. 17. 24.
os homines ibi habent, qui terrena sapiunt, quorum DEVS venter est [i]; i Philip. 3. 19.
Dagonistæ vocari possunt.

Et didici quòd vnus vtriusque esset interitus.] His verbis, & sequentibus
ısibus 15. 16. 17. exponit Ecclesiastes: Licèt sapientiæ tanta sit præ-
ntia, tamen cùm non liberet à morte, & sempiterna hominum obliuio-
, subiisse cogitatione, vt in eius acquisitione frustrà sibi laborasse videre-
:, tandémque propterea definiuisse, vanitatem esse, sapientiæ studere in
ıtiam ipsius sapientiæ, nisi tendat quis vlteriùs ad finem, ad quem debet
a perducere; cùm inquam sapiens, doctúsque perinde vt stultus ac in-
ctus intereat, & sit in obliuione: & hac de causa cepisse illum tædium
ıendi.

Porrò pro recitatis verbis reliquæ editiones habent, quod vnus occur-
ı, vel accidens occurret, aut accidet omnibus eis: idémque est de primis
ıuentis versus. Scholia verò Græca habent ἓν τέλος, vnus finis. Hebræum
men מקרה *mikre*, apud Hebræos Logicos significat extremam ex quin-
e vocibus Porphyrianis, τὸ συμβεβηκὸς accidens. Rectè Interpres reddi- k Vers. 19.
interitum, sicut aliis in locis, potissimùm sequenti Capite [k]. Budæus [l] l Com. ling.
›ferens hunc ipsum Interpretis nostri locum, obseruat significari, quod Græca pagin.
vnum & eundem exitum omnes incursuri sunt. Ὅτι συνάντημα συναντή- 690.
σει τοῖς πᾶσιν αὐτοῖς. Olympiodorus explicat de variis euentis commu-
›.s, vt valetudine mala, & bona, diuitiis, & paupertate, sed præcipuè de
›rte. Eodem pacto Albinus, Augustinus [m] legens quoque (quod vnus m 20. de Ciu.
:ursus incurrat omnibus,) exponit in hac vita de bonis, & malis, quæ vi- DEI, cap. 3.
nus esse communia. Mors occursus est, accidénsque; occupat enim in-
ıtos, & intercurrit cogitationibus, & negociis hominum. Quod ad sen-
ıtiam ipsam attinet, de corpore intelligenda est, secundùm cuius interi-
n par quoque conditio hominis, ac iumenti dicitur Capite sequenti [n]. n Vers. 19.
In animo longè dissimilis ratio sapientis siue iusti, & stulti, atque impij,
us pretiosa [o], huius pessima mors [p]. Sed forsitan in aliena persona, vt o Ps. 115. 15.
ranus notat, & Carthusianus, & Hugo Victorinus, & Nyssenus, mouet p Ps. 33. 22.

obiectionem negantium animæ immortalitatem. Hac de re commodius ſequenti Capite.

*Verſ.*15.] ET dixi in corde meo: ſi vnus & ſtulti, & meus occaſus erit, quid mihi prodeſt, quod maiorem ſapientiæ dedi operam. Locutúſque cum mente mea, animaduerti, quod hoc quoque eſſet vanitas.

PRÆCEDENTEM ſeu cogitationem quæ ſibi obrepſerit, ſeu ſtulti cuius induebat perſonam orationem, re attentiùs conſiderata, corrigit, vanam, ac falſam oſtendens, quia licèt hac in vita pleraque ſapienti ac iuſto ſicut ſtulto, ac impio accidant, diſpar eſt, longéque differens futuræ vitæ conditio in præmio apud DEVM, & in memoria quoque apud homines. Eadem Salomonis patrem [a] de peccatorum in hac vita proſperitate vexauit cogitatio, Ieremiam [b], Habacuc [c], Iob [d], & alios, quódque vtriuſque res eodem curſu ſæpè fluerent, nec potior meliorum haberi, quàm deteriorum ratio, dum viuunt, videretur. Sed hæc ipſa cogitatio quemadmodum nonnullos præcipitauit in errorem de animæ noſtræ mortalitate, iíſque fræmos ad omnem libidinem laxauit; ſic aliis ſapientioribus perſuaſit oppoſitum, ſecum reputantibus ex hac æqualitate iniquitatem naſci, ſi virtutis cultores nulla poſteà merces, improbos nullum maneat in alia vita ſupplicium: & idcircò ab æquiſſimo DEO expectari ſine vlla dubitatione vtrumque oportere. Quanquam ea eſt dignitas DEI, tanta eius in nos merita, vt quamuis nec pœnam, nec beatitudinem decreuiſſet poſt mortem, omni officio, ac religione coli deberet. Virtutis quoque talis honeſtas, & pulchritudo, vt per ſe appeti, & exerceri, licèt nullus vrgeret metus, inuitaret merces nulla vel in hac, vel in præſenti vita, immò etiamſi animus ipſe interiret cum corpore, & corpus affatim deliciari poſſet. Poſſunt hæc illuſtrari vario Scripturarum, & Auctorum ſacrorum, & prophanorum etiam apophthegmate. Fertur Tentatori Bonauentura reſpondiſſe, cum reprobus eſſet, ſtultè fraudare ſeipſum vitæ præſentis commodis; ſi non liceret DEO frui, ac virtute poſt hanc, vel in hac ſaltem vita eo vitæ inſtituto, quod ad id commodiſſimum eſſet, adeò veris, & ſinceris bonis frui velle.

a Pſal.72.2. & ſeq.
b Cap.12.1.
c Cap.1.13.
d Cap.21.7.

Maiorem ſapientiæ dedi operam.] Ἐσοφισάμην ἐγώ.) Sed quod ſequitur in textu Græco (τότε περισσὸν) iuxta tranſlationem iſtam, & editionem tum Hebræam, tum Chaldæam, iungendum eſt verbo recitato, & non, vt Septuaginta faciunt, diſtinguendum. In textu autem Hebræo additur אז *az*, tunc. Hoc aduerbium legit Olympiodorus Græcus auctor, aitque ſenſum eſſe, vt præcedentem ſoluat illationem ſtulti in ſequentibus verbis. Si diſtinguamus, & nectamus ſequenti orationi, idem erit quod cæterùm, vel quid ſimile: vel abundanter locutus ſum, dũ ſcilicet protuli priorem ſententiam, hoc eſt, non ſatis penſiculatè, ac in more ſtulti (vt etiã ait Nyſſenus) de quo idem affirmat paulò pòſt ſecundùm Græcum textum. In verbo Græco latere

e poteſt quidam contemptus ſapientiæ, quam argutiùs, & elato animo
ercuerit: hoc enim eſt σοφίζεσθαι, vnde σοφίσαι, ídque hoc loco Thaumatur-
s inſinuat.

Locutúſque cum mente mea.] Mentem pro corde Interpres poſuit, qui pau-
antè cor expreſſerat: & hæc ſæpè confundi, ſæpè monui.

Animaduerti quod hoc quoque eſſet vanitas.] Vel quod per meipſum co-
tauεram, vel quod ſtultus pronuntiare ſolet. Videntur Septuaginta ad
unc reſpicere, ſic enim enim legunt: (Διότι ἄφρων ἐκ περισσεύματος λαλεῖ
τι καί γε τοῦτο ματαιότης:) Quoniam ſtultus ex abundantia loquitur, quod
c hoc vanitas, id eſt, inquit Olympiodorus, vana, & ſuperflua talis cogita-
io, & inſanæ mentis talia verba effundere. Stultus enim furore efferuens,
quæ temerè cogitauit, per os effundit.) Minus quadrat quod Bonauentura,
Lyranus, & Carthuſianus dicunt de ſtudio ſapientiæ, id adhuc hîc Eccle-
iaſtem nominare vanitatem, quamuis ſub perſona ſtulti. Senſum quem
dixi, Hieronymus, ceteríque amplectuntur: & fauent ſequentia.

Verſ.16.] Non enim erit memoria ſapientis ſimiliter vt ſtulti in perpetuum: & futura tempora obliuione cuncta pariter operient: moritur doctus ſimiliter vt indoctus.

NON *enim erit memoria ſapientis*, &c.] Qui priora vt ſtulti verba interpretabantur, inter quos eſt quoque Caietanus, hæc ei etiam attribuunt, quibus confirmet inane ſtudiũ ſapientiæ, cùm non modò par interitus ſtulti, ſapientíſque ſit, ſed & poſt interitum ſi qua apud ſuperſtites memoria retineatur defunctorum, tandem & ipſa pereat, etiam eorum, qui ſapientiæ nomine maximè celebrantur, non ſtultorum duntaxat, & improborum, qui vigent etiam interdum magis in poſterorum memoria. Qui famæ poſt mortem cupiditate ducitur, ait Marcus Antoninus Imperator [a], *a 4. Vita ſua.* non cogitat quemlibet eorum, qui ipſius mentionem ſint facturi, mox ipſum etiam moriturum: deinde itidem eum, qui huic ſuccedit, ídque eò vſque, dum omnis memoria per attonitos inani fama, extinctóſque homines propagata aboleatur. Adhibet longè pòſt in exemplum Veſpaſianum, Traianum, & Adrianum Auguſtum, alióſque, qui ad miraculum vſque claruerunt: qui, inquit, nunc quodam modo gloſſæ ſunt, ſicut vſitata quondam vocabula, nunc interpretationis loco. Iubet etiam reputare medicos mortuos, qui ſæpenumerò ægrotos inſpicientes, ſupercilia contraxerint: Mathematicos, qui aliis exitum è vita prædicendo, ſe iactauerint: Philoſophos, qui de morte, & immortalitate multa diſſeruerint: re bellica laudatos, qui multos occiderint: Tyrannos, qui magna cum inſolentia, tanquam immortales poteſtate ſua vſi ſint: vrbes, quæ & ipſæ quodammodò mortuæ ſint.

Verùm pars melior Auctorum, qui meliorem hæc in partem accipiunt, rationem aſſignari obſeruant vanæ, ſtolidæque prioris ſententiæ: quia licèt

 mors

mors omnes æquè demetat, Sapiens mortuus in pretio habetur, & Iustus est in memoria æterna [a], & suauissima [b], & cum laudibus [c], dum hic perdurat mundus, & apud DEVM, Beatósque in perpetuas æternitates: quod secundum, præsertim hîc, arbitrantur intendi Hieronymus, Albinus, Salonius, Hugo Victorinus, Olympiodorus, & alij, atque Paraphrasis Chaldæa. Thaumaturgus etiam primum. Perit memoria impij cum sonitu [d], hoc est, Non existimatur memoria dignus, nec eius memor est DEVS, sed de manu sua repellit eum [e], Ponítque in terra obliuionis [f], id est, in inferno, vbi Lethen fluuium Poëtæ fingunt: λήθη autem est obliuio. Quos non approbat DEVS, & ignorare seu nescire, & obliuisci dicitur.

a Ps. 111. 7.
b Eccl. 49. 1. 2.
c Prou. 10. 7.
d Ps. 9. 8.
e Ps. 87. 6.
f Ps. 87. 13.

Et futura tempora obliuione cuncta pariter operient.] Hebraicè & Græcè (Quoniam iam diebus venientibus omnia obliuioni data sunt) Antiqua translatio Hieronymi, seu apud illum: (Eo quod ecce diebus qui superuenient, vniuersa obliuio operiet) Chald. (Et post mortem id, quod fuit in diebus eius, cùm venerint dies, qui futuri sunt post eum, omne inuenietur.) Sensus est: Tempora hæc finem habitura, ideóque hominum cunctorum memoriam cum illis; sed superesse gloriosam in æternitate de Sapiente, ac Iusto, quod est sufficiens, ac latissimum discrimen inter illum, & stultum impiúmque, quamuis pares essent, quod est tamen falsum in memoria, quæ hîc residet apud mortales.

Olympiodorus alium sensum sanè commodum elicit: In venturo seculo quæcumque nobis in hac vita occurrerint, siue infirmitatem, siue prosperam valetudinem, siue diuitias, siue etiam paupertatem in obliuionem itura. Si lectio editionis Latinæ haberet negationem, vt meminit Hugo Cardinalis, intelligeremus, sapientis non delendam memoriam, sicut in prioribus verbis notat, quoque quosdam Codices habere notam interrogationis, denotantem personam infirmorum, siue stultorum.

Moritur doctus similiter vt indoctus.] Hebraicè & Græcè: (Et quomodo morietur sapiens cum stulto?) Hieronymi vetus translatio eodem modo. Chaldæa: (Et quomodo dicent filij hominis, quod futurus sit finis iusti, sicut finis peccatoris?) Quomodo dicetis (inquit explicans Olympiodorus) ô stulti, quod propter communem omnibus mortem nihil sapiens stulto plus habeat, quandoquidem sapientis memoria (vt superius dictum est) perpetua sit apud DEVM, stulti verò nequaquam. Si enim quæ in hac vita occurrunt, omnia sunt communia, tamen in futura vita vnumquemque opera sua sequentur.

Eodemque recidit sententia sine nota interrogationis, vt sit stulti, qui denuò loquens introducitur, vel potiùs sapientis, qui repetat cum exprobratione hæc tanquam verba stulti. Decantatissimum illud, quod

[g] *Mors æquo pulsat pede*
Pauperum tabernas, Regúmque turres.

g Horat. li. 1. Ode. 4.

Sapientem porrò, doctum interpres vocat nimirum θεοδίδακτον, doctum, & docibilem DEI, qui illum diligit, & eius mandata custodit, inquit Salonius, & quantum possibile est humanæ fragilitati, eius voluntatem in omnibus studet implere, non qui philosophicæ tantùm disciplinæ pollet affluentia, vel liberalium artium splendet eloquentia, & seculari prudentia,

atque

atque carnali sapientia præditus est, quæ sæpe inimica (iuxta emendata Biblia inhibita) est DEO [a], & nullum in se spirituale, nullum perpetuæ beatitudinis fructum continet. Arbitror tamen latius Ecclesiasten Sapientis vsurpare vocem: licet vsu sanctorum Patrum Græcorum Philosophia dicatur de vitæ Christianæ perfectione, atque magis astricto instituto.

a Rom. 8. 7.

Vers. 17.] ET idcirco tæduit me vitæ meæ, videntem mala vniuersa esse sub sole, & cuncta vanitatem, & afflictionem Spiritus?

ET *idcirco tæduit me vitæ meæ, videntem, &c.*] Sapientem inter stultos versantem & tam fatua audientem tædium, odiúmque vitæ cepit, cum quamdiu viuat, inter tales eum versari, audire talia ipsum oporteat. Simúlque videre, & experiri in rebus cunctis vndecunque causas mœroris, atque afflictionis. Hebraicè, Græcéque legimus. (Et odi vitam) Græcè σὺν simul) quoniam malum in me opus quod factũ est sub sole.) Hieronymus odem pacto: Chaldæus: (Et odi vitam malam, quia malum contra me est, opus malum contra filios hominis in seculo hoc) Symmachus: Κακὸν γάρ μοι ἐφάνη τὸ ἔργον τὸ γινόμενον: Malum enim mihi visum est opus quod fit.) Malitiam moralem, mundúmque in maligno positum [b] cum corpore mortis huius [c], ærumnísque præsentis carceris, & vallis lacrymarum, vbi in sudore vultus nostri comedimus panem [d].) Hieronymus, Latinique, (Laboriosam vitam Sapientis.) Olympiodorus exponit propter ea quæ peccator sub sole solùm quærit. Sunt verò superiora quærenti molesta, & quædam quasi impedimenta.

b 1. Ioã. 5. 9.
c Rom. 7. 24.
d Gen. 3. 19.

Tæduit me vitæ meæ.] Odium editiones aliæ ponunt. Huiusmodi vitæ tædium Rebecca [e], Iob [f], Ionas [g], Paulus [h], CHRISTVS [i] habuerunt: diem natalem idem Iob [k] maledixit, & Ieremias [l], & Mathathias [m] senatum doluit. Paulus [n] quoque cum eodem Iob, [o] & Ieremia [p], & Elia [q], & Dauid [r], migrationem ex hac vita desiderauerunt, & flagitauerunt. Qui vitam odio habuit, ait Ambrosius differens de Bono mortis [s], & præsensentem producens locum, vtique mortem prædicauit, &c. Grauius est enim ad peccatum viuere, quàm in peccato mori. Adde, melius esse mori, quàm in peccato, vel in peccati probabili periculo, quod non sis vitaturus, mori. Solenne sanctis viris tædium vitæ præsentis, vt ipsi DEVM etiam leuiter desinant offendere, & aliena peccata, quibus grauiter læditur DEVS, non videant: vt DEO, quem tantopere diligunt, intimè ac immobiliter adhærescant: ne eorum causa, vel occasione hi qui diuinam religionem impugnãt, impugnare, ac in deterius pergere cessent: vel conflata in eos inuidia conquiescat, atque sua ipsorum morte vitam alijs seruent.

e Gen. 27. 46
f Iob 10. 1.
g Ionæ 4. 8.
h 2. Cor. 1. 8.
i Mar. 14. 33
k Iob 3. 1.
l Ierem. 20. 14. & seq.
m 1. Mach. 7
n Rom. 7. 24. Philip. 1. 21.
o Iob 3. 1.
p Suprà.
q 3. Reg. 19. 4
r Ps. 141. 8.
s Cap. 7.

Exemplo possunt esse quos nominauimus; quibus Ionam adiunge, qui ad tranquillandam tempestatem iactari voluit in mare [t]. Nec alienum à sanctitate, vt quempiam viuere tædeat, etiam ne præsentis vitæ sentiat calamitates in se, vel in suis. Tale in Augustino [u], cùm eius obsideretur ciuitas. CHRISTVS ipse hanc item ob causam pauere ac tædere cœpit [x], & mœstus

t Ionæ 1. 12.
u Possidon. in vita.
x Mar. 14. 33

quo laboraui, & in quo sapiens factus sum sub Sole.) Quæ enim, inquit, sapientia est, terrenas diuitias congregare? Præfero priorem sensum, qui est quoque Thaumaturgi, Olympiodori, & aliorum omnium, vel potius ex vtroque vnicum conficio. Nam sapientia sub Sole, (quamuis nostra editio in illis verbis aliter legat, vt videbimus,) potest intelligi de peritia circa res agibiles, & factibiles. Debent patres filiis thesaurizare [a], & suorum maximè domesticorum curam habere [b], & conuenientem eis hæreditatem relinquere: debent hi quoque, quibus communicauit DEVS sapientiam ad alios non dicto solùm, sed etiam scripto, si possunt, sine inuidia deriuare [c]. Reprehenditur nimium vtrâque in re, anxiúmque studium, præsertim si fraudes adiunctas, aut meliorum rerum negligentiam habeat. Satius est viuentem benignè pauperibus facere, cum suis satisfecit, quàm his post mortem benignitatem commendare, ac melius est modicum Iusto super diuitias peccatorum multas [d]. Melius est per se ipsos, ait ad hunc locum idem Olympiodorus, dum sumus in vita, dispensare diuitias nostras in pauperum ac egenorum necessitates, vt ita thesaurum habeamus indeficiẽtem in cœlis [e], quàm alios in hæreditatem transmittere, qualescunque demum illos fore contingat. Cupis hæreditatem bonam, ait Chrysostomus [f], filiis relinquere, eleemosynam relinque. Hoc eleganter, prolixéque tractat Cyprianus [g], probans eò largiores eleemosynas fieri oportere, quò plures sunt liberi, amplιórque familia. Sic enim pro pluribus DEVM placati, & æternum iis, ac firmum patrem, tutorem, protectorem parari.

a 2. Cor. 12. 14.
b 1. Tim. 5. 8.
c Sap. 7. 13.
d Ps. 36. 16.
e Luc. 12. 33.
f Hom. 9. de Pænit.
g De Oper. & eleemos.

Detestatus sum.] Hebraicè, Græcè, Chaldaicè idem verbum est, quod initio versus 17. significans, (odi) vbi Interpres, vt vidimus, posuit, (tæduit me.)

Industriam.] Eodem pacto variauit hic Interpres Latinam dictionem cùm, quæ in aliis editionibus eadem est, denotans laborem, & præsertim grauem, ipse prius laborem exposuerit versu 11.

Studiosissimè laboraui.] Versu eodem, & in XIX. Sudandi verbo idem Hebræum reddidit. Hæc ideò noto, ne semper vim faciendam existimemus in omnino exacta proprietate vocabulorum, cum sæpè, vt Synonyma, idémque valentia sumantur. Exempli causa, cum est sudandi verbum, non est semper ad naturam proprietatésve sudoris recurrendum: significat enim intensum laborem non corporis tantùm, qui potest quoque citra sudorem esse, verùm etiam applicationem, & conatum animi, vt cum dicitur, quod virtutem posuere Dij sudore parandam.

Hæredem.] Hebraicè, & Græcè (Hominem, qui veniet post me, seu futurus est γενησομένῳ, alij codices habent, γινομένῳ, quidam γενομένῳ, quod intelligi potest de illo quoque, qui non sit institutus hæres, seu nominatus, & scriptus, vel etiam ab intestato. Chaldæus expressit Roboam: & Latinè hæres quandoque dicitur de quouis domino.

Dominabitur.] (ἐξουσιάσει) Aquila, κυριεύσει.

Sollicitus fui.] ἐσοφισάμην, חכמתי *checamthi*, Chald. (Acquisiui in sapientia mea.) Vetus translatio apud Hieronymum: (Sapiens factus sum) Qua de causa malebat ipse laborẽ, de quo agit Ecclesiastes, dolens relinqui ei, quem ignoret qualis futurus sit, esse spiritualem, nec enim sapientiam

O videri

videri terrenas diuitias congregare. Huic obiectioni satisfecimus, & editio hæc nostra plenè satisfacit, sapientiam interpretans sollicitudinem. Constat etiam Hebræum verbum, noménque הכמה *hachemah*, extendi ad omnem artem, scientiam, facultatem. Sic Pharao dicebat [a]: Sapienter opprimamus eum, nempe populum Israëliticum נתחכמה *nithachemah*, κατασοφισώμεθα.

Et est quicquam tam vanum?] Secundùm alias editiones (&) seu, (etiam) vel (sed & hoc vanitas) Maiorem vim habet interrogatio. Vtitur Scriptura interrogatione dubitante in his quæ certissima sunt: & quandoque affirmationis habens interrogatio formam, negationem importat; vt contra quæ negans est affirmat, quemadmodum à Philippo [b] presbytero, qui Hieronymi nomine circumfertur, notatum est, & à Chrysostomo [c]. Vim exprimit quoque admirationis, vt obseruauit Augustinus [d], vel indignationis, vel querimoniæ, vel commiserationis, vel exprobrationis. De his quoque interrogationum in Scripturis vsibus lege Salmezonem [e], & Toletum [f]. Docet quoque Ribera [g], eundem Scripturæ locum nunc absque interrogatione legi, nunc cum interrogatione; idque plurimum valere ad conciliandam quæ apparet oppositionem: licèt hac notatione hic non egeamus.

a Exod. 1. 10.
b In cap. 14. Iob.
c Hom. 21. in 1. ad Corint.
d Lib. locutionū in Genes. q. 36.
e Tom. 1. Prolego. 11. Can. 34.
f Luca 2. Annot. 79. & in cap. 5. Ioannis.
g In cap. 5. Michææ numer. 25.

Vers. 20.] VNDE cessaui, renuntiauítque cor meum vltra laborare sub Sole.

ATTENTA illa, seriáque præcedens cogitatio cessationem induxit à cura in res caducas incumbendi, opésque hæredibus immodicè cumulandi. Antiqua translatio Græcis, Hebræísque codicibus adhærens, sic habet: (Et conuersus sum ego, vt renuntiarem cordi meo in omni labore meo, quo laboraui sub Sole.) Persistit Hieronymus & Albinus in eadem expositione de labore in componendis libris, quibus abutantur hi, ad quos perueniunt. Quæ sanè nonnullos causa remouit à scribendo. Lege Petrarcham [h] de Remediis vtriusque fortunæ.

Cessaui.] Hebraicè סבותי *sabbothi*, circumdedi me, vel verti, seu sum versus, vel reuersus quasi per actum mentis reflexum, vel, occasionem sumpsi, &c. hanc enim quoque significationem habet hoc verbum. Septuaginta ἐπέστρεψα, Symmachus ὑπεστράφην circumactus sum, vel circumegi me. Videtur ab equis ducta metaphora, quos qui agitant, circumagunt, & in cursu sistunt, ac retroagunt.

Renunciauítq;.] Hebr. & Chald. (Ad desperare) facere, vt desperaret, hoc est, vt penitus abijceret spem; & reuocaui me vt abijcerem omnem cogitationem, vt negligerem, vt cor meum spem deponeret; ac proinde cum non nisi proposita spe suscipi labor soleat, hunc amplius non susciperet, vt desisteret mutato consilio tanquam à re immedicabili, & extremo malo. Valet ista omnia Hebræum verbum cum littera seruili ליאש *leiaesch*, ἀποτάξασθαι verò est, seponere, secernere, nuncium remittere. Sic Lucas [i] refert, eum, qui sequi volebat CHRISTVM, permitti sibi petiisse priùs ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς οἶκον μου, eandémque phrasim vsurpat in Historia Apostolica [k] pro valedicendo. Scholia hoc loco ἀποκαμεῖν recusare laborem.

h Lib. 1. cap. 44.
i Cap. 9. 61.
k Act. 18. 18.

Vers. 21.]

*Vers.*21.] NAM cùm alius laboret in sapientia, & doctrina,& sollicitudine,homini otioso quæsita dimittit,& hoc ergo vanitas,& magnum malum.

NAM *cùm alius laboret in sapientia, &c.*] Adeò fixus hæsit de inani illo labore, cassóque dolore, vt hunc licèt verbis aliis repetat, & inculcet sub tertia persona: laborat,inquit,nescio quis omni conatu animi; sed parta homini relinquit, qui otiosè, ac luxuriosè cuncta obliguriat, nihil pensi habens desudatum laborē, & graues præcessoris in iis conquirendis curas.

Sapientia.] Dixi significare sollicitudinem, solertiam, peritiam, prudentiam in rebus agendis.

Sollicitudine.] Circa quæstuosas artes, modósve rem adaugendi. כשרון *chisron* rectitudo est,vel congruitas,seu quando quid industria fit,& dexteritate quadam. Chaldæus reddit, Iustitiam: Græcus, ἀνδρείαν; id est, fortitudinem: & Vatablus Hebræam dictionem interpretatur per Iustitiam, in qua excolenda vir ille laborauerit. Itaque hoc modo videretur Salomon exprimere modos honestos, quibus comparatæ sint, vel conseruatæ, vel auctæ opes per sapientiam, quæ versatur potissimùm in contemplatione, per scientiam,seu doctrinam practicam,& moralem,per iustitiam, aut fortitudinem. Vetus Latina editio virtutem vertit,quæ dictio absolutè posita fortitudinem sonat,à viro, qui dicitur à viribus, sicut ἀνδρεία est ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς. Scholia habent γοργότητι,vigore,acrimonia,celeritate,viuacitate.

Homini otioso.] Iuxta alias editiones: (Homini,qui non laborauit in eo,) nimirùm labore,qui etiam homo otio vacat,contentus rebus, quæ otiosus acquisiuit.Nec enim, quod sequitur hîc,magnum malum esset,si bene vteretur,sapiénsque non stultus esset.

Quæsita dimittit.] Alij: (Dabit illi partem eius,siue suam,quam laborans quæsiuit,& acquisiuit.) Chaldæus: (Dabit illud,vt sit pars eius,videlicet, qui non laborauit,sed otiosus fuit.

Et hoc quoque vanitas, & magnum malum.] Vetus Translatio: Nequitia magna, πονηρία, רעה *rahhah.* Si moraliter malum,& nequitia sumitur, vel de eo,qui tam luculentam hæreditatem adeò imprudenter dimiserit,intelligitur,vel de illo,qui ipsam nactus,desidet,atque luxuriatur, cùm facultates ad virtutes exercendas adiumento esse soleant, & debeant. Hæ tamen voces omnibus linguis suis vsurpantur etiam pro malo pœnæ,vel pro libidinosa illecebra, vel pro vitæ conditione laboriosa, & ærumnosa. Est profectò molestissimum, si laborum nullus, aut inglorius extet fructus, & vt anteà dixi, grauis pœna est,si messem nostram famelicus comedat, rapiat armatus,bibat sitiens diuitias nostras [a], & fructus terræ nostræ,omnésque labores nostros comedat, quem ignoramus [b]. Porrò nihil ad vitia magis opportunum diuitiis: otium autem quod illæ parere solent, vitiorum fomentum est.

a Iob 5.5.
b Deut.28.33.

Olympiodorus aliter quoque locum istum totum enarrat admisso allato sensu, vt parenthesi includantur quæ sunt à principio versus, vsque ad (sollicitudine,inclusiuè,) & hæc verba efficiunt sensum, quod ideò Eccle-

ſitates contempſerit laborare circa res vanas, quia rationibus collegit eſſe alium laborem laude dignum, qui ſtabiles congregat virtutum diuitias, ſapientiam, ſcientiam, fortitudinem: tunc iungantur ſequentia prioribus. Nyſſenus idem indicat. Thaumaturgus planè conſentit: His autem excuſſis, ait, atque proiectis (nempe rebus vanis, & terrenis) mihi vera bona hominibus propoſita apparuerunt, hoc eſt, ſapientiæ cognitio, & fortitudinis adeptio. Placet magis prior ſenſus.

Verſ. 22.] QVID enim proderit homini de vniuerſo labore ſuo, & afflictione ſpiritus, qua ſub Sole cruciatus eſt.

QVID *enim prodierit*, &c.] Auaros tum priores, tum præſertim tangit ſententia iſta hoc, & ſequentibus duobus verſibus comprehenſa, qui ſe diſcrucient aggregandis opibus, quas, nec quibus relicturi ſint, norunt, nec dum viuunt, deguſtant.

Quid enim proderit.] Regij, & Complutenſes Græci Codices habent γίνεται, &c. quo modo prior verſus huic nectendus erit ne pendeat ſententia, (Καὶ πονηρία μεγάλη γίνεται.) Sixtiani legunt: ὅτι γίνεται, &c. Valet autem ὅτι aliquando non ſolùm (quoniam) qua ratione penderet adhuc ſenſus præcedentis verſus ab iſto, ſed etiam (quid) quod Hebraicus textus expreſſum habet, atque Chaldæus. Symmachus legit; ὅτι γὰρ περιγίγνεται. Quid enim amplius fuit? Vetus Latina tranſlatio: (Quid enim fit homini.) Triplicis in his editionibus varietas temporis, non variat ſenſum. Olympiodorus vtitur lectione, cui deeſt ὅτι, & ſic explicat; Aduenit homini labor, quem laborat, ſiue bonus ſit, ſiue malus, ab electione conſilij.

Pro afflictione ſpiritus, Græcè eſt προαίρεσις (ſicut iam aliquoties obſeruauimus) ita vt laudandus ſit, ſi circa virtutem occupetur; ſecus, ſi circa vitium, cùm eiuſmodi labor adiunctum habeat dolorem, & perturbationem, ſollicitudinémque animi, & vigiliam. Inter interrogationis vſus, quos indicaui verſu decimonono, hic vnus eſt, vt negationem denotet. (Quid proderit ergo) valet idem, ac nihil proderit.

Cruciatus eſt.] Μοχθεῖ cruciatur, de quo verbo priùs dixi, quãuis Hebræum hìc, & ibi, eſt idem, nempe עמל *hhemal*, quod verbum ſignificat etiam laborare cum moleſtia & defatigatione abſque voluptate aut leuamine.

Verſ. 23.] CVNCTI dies eius doloribus, & ærumnis pleni ſunt, nec per noctem mente requieſcit, & hoc nonne vanitas eſt?

CVNCTI *dies eius doloribus & afflictionibus pleni ſunt.*] Aliæ editiones habent: (Quoniam cuncti dies eius dolores, vel dolorum, vel moleſti, & ira, vel iræ occupatio, ſeu negocium eius,) nimirùm eſt; id eſt, indignatione plena eſt occupatio, & omne tempus rebus quæ cruciant, & nuſquam

quam inuenit, vnde non diuexetur; ita vt (quod mox subijcitur) ne noctu quidem conquiescat.

Nimis notæ sunt auarorum calamitates, quibus etiam, iuxta parœmiam, tam deest quod habent, quàm quod non habent [a], & instar Tantali, quibus abundant, carent, quia nesciunt vti [b], ac tanquam Midas [c], auro pro esca abusi, fame pereunt: Μηδὲν εἰδότες, quam Midæ Fulgentius [d] etymologiam assignat, vt eidem alij auriculas asini: & digni sunt pœnis, quas in Inferno illis Virgilius attribuit [e], alludens ad eundem Tantalum; vel vt colliquato in os auro, quod genus pœnæ Aquilio Romano duci Mithridates intulit in Asia, extinguantur, quemadmodum in os Crassi mortui à Parthis infusum est, & Cyro à Tomyri Scytharum regina, cùm dicerent: AVRVM SITISTI, AVRVM BIBE [f]. Eodem supplicio auorum memoria Sigismundus Imperator Philippum Florentinum, quem vulgari Florentinorum nomine Pipum historici dicunt, affecit, ducem suum contra Venetos, quod in Pannoniam re infecta auro corruptus reuertisset [g]. Haitonus Armenus in Historia de Tartaria [h] narrat ab Haolano Caliphum inedia mori coactum, cùm illum intra cubiculum auro, gemmísque refertum inclusisset, quod necessario sumptui pepercisset in bello, millesimo ducentesimo quinquagesimo octauo CHRISTI anno. Egregia illa sanè, propositóque conueniens Augustini sententia [i]: „O homo, qui laboras amando auaritiam, cum labore amatur, quod amas: sine labore amatur DEVS. Auaritia iussura est labores, pericula, tristitias, tribulationes, & obtemperaturus es. Quo fine? vt habeas, quo impleas arcam, & perdas securitatem. Securior fortè eras antequam haberes, quàm cùm habere cœpisti. Ecce quid tibi iussit auaritia. Implesti domum, timentur latrones: acquisiuisti aurum, perdidisti somnum. DEVS sine labore cùm amatur, acquiritur, & tenetur. Legendus omnino etiam eiusdem sermo vigesimus secundus de Verbis Apostoli, vbi & de somno, quem capere tales nequeunt: Prodeat exempli causa ex tot aliis poëta vnus [k]:

„ *Ergo sollicitæ tu causa pecunia vitæ es,*
„ *Per te immaturum mortis adimus iter.*
„ *Tu vitijs animum* (vel *hominum*) *crudelia pabula præbes,*
„ *Semina curarum de capite orta tuo.*

Cratem nemo nescit magnum auri pondus abiecisse, putantem se simul & virtutem, & diuitias possidere non posse [l]. Beatus qui post id non abiit, quod possessum onerat, amatum inquinat, amissum cruciat [m]. Extant orationes, Tractatúsque permulti contra diuites auaros tum profanorum, tum Auctorum sacrorum.

Videtur mihi præ cæteris eleganter Isidorus Pelusiota [n] ita persecutus incredibiles terrores, quibus continenter diuitis auari mens afflictatur à latronibus, calumniatoribus, potentibus, famulis, non viuus tantùm, sed mortuus. Rursùm ait [o], postquam prodigiosè monstrum auaritiæ depinxit, eum, in quo vitium id insideat, dies, noctésque tam dirè cruciari, vt inferorum præcipere supplicium videatur, longéque duriores experiri pœnas, quàm ad metalla damnatos.

a Hieronym. epist. 103.
b Horat. 1. Sermonũ, Satyra 3. & Epod. Ode vlt. & Petron. Arbiter in Satyr. & Hom. Odyss. 11.
c Ouid. 11. Metamorph.
d Lib. 2. Mythol.
e 6. Æneid.
f Iosephus 14. Antiq. capite 13. indicat & Sabellic. lib. 7. ennead. 6.
g Sabel. ennea. 9. lib. 9.
h Cap. 26.
i Tract. 9. in 1. Ioan.
k Proper. libro 3. eleg. 7.
l Hieronym. Epist. 13.
m Bernard. Epist. 103.
n Lib. 2. Epistola 146.
o Ibidẽ Epistola 233.

Ærumnis pleni sunt.] Hebr. (Ira negocium eius.) Chald. (Fortitudo indignationis negocium eius) Θυμῦ περισπασμὸς, Aquila (Βάσανος, καὶ θυμὸς, Tormentum,& ira.) Vetus Translatio: (Omnes dies eius dolorum,& iracundię, curarúmque.) Διασπασμὸς est distractio, diuulsio, diremptio, dicitúrque hoc loco de animo varias ac molestas in curas distracto, & quasi discerpto. Huic respondet Hebræum ענין, *hhinian*, at כעס *chahhas*, pro quo est θυμὸς, iram cum irritatione,& indignatione significat. Is quem laudaui Isidorus [a] auariciam sic effingit, fœminam, quæ belluina forma sit prædita, ignémque spiret, ac infinitas viperas in capite crinium loco gestet perpetuò sibilantes,& mortiferum venenum euomentes, innumerabiles quoque manus vnguibus abundantes, quarum manuum opera alios laceret, alios sagittis appetat, ab alijs pecunias extorqueat, denique ora plurima, quibus partim minetur, partim struat calumnias, partim aduletur, seruilem in modum loquatur, peieret, turpísque quæstus causa innumeras excogitet occasiones, ac proferat. Assignat ei etiam oculos acres, crudeles, inhumanos, igneum obtuentes, aures septas,& obturatas ad supplicum egenorum preces, gemitúsque; pedibus captam dicit, vtpotè quæ quem semel corripuerit, ab eo recedere nequeat. Vide quæ de inexplebili auarorum siti Seneca [b] disputat, quæque affert ex fabula, quam dedit Euripedes publicè ad exaggerandas eorum pœnas, ac tormenta [c]. Citat præterea Senarios duos illustres [d]:

a Lib. 2. Episto. 233.

b Lib. 2. de Benef. c. 27.
c Epist. 115.
d Epist. 108.

„ *Desunt inopia multa, auaritia omnia.*
„ *In nullum auarus bonus est, in se pessimus.*

Quò spectat sapiens Publij Mimi dictum: Auarus nisi cum moritur, nihil rectè facit. Si suis viuens rebus vteretur rectè faceret: moriens facit, quia relinquit alijs. Lege quæ capite quinto dicuntur in eandem sententiam, & ab Ambrosio in Psalmum primum tractante hos duos locos.

Vers. 24.] NÓNNE melius est comedere de laboribus suis,& ostendere animæ suæ bona? Et hoc de manu DEI est.

CVM docuerit quàm sit vanum inanibus seipsum curis aliorum gratia sine vtilitate conficere, docet nunc satius videri rebus suo labore partis frugaliter viuere, ac moderatè delectari, eáque in DEVM ceu in auctorem, & donatorem referre, qui hæc ipsa donans, illorum nobis vsum permittit, & hanc ipsam cogitationem honesti ac moderati vsus inspirat: sicut è contrario ab ira DEI proficiscitur, quod de auaro dictum est, vt noctes diésque coacernandis atteratur opibus, nec acquisitis ausit vti. Hæc est Hieronymi & Albini, qui solet illius verba vsurpare, interpretatio, necnon Lyrani, Carthusiani, Arborei, Moringi, Titelmani. At Olympiodorus & Hugo vterque, & Bonauentura in partem deteriorem sumunt, ac loqui in persona voluptuosi hominis. Fauet nonnihil Thaumaturgus. Sed præter hos Interpretes docet idē Gregorius [e]; Augustinus [f] verò explicat mysticè de Corporis & sanguinis CHRISTI sumptione, videtúrque

e 4. Moral. cap. 1. & 4. Dial. c. 4.
f 17. de Ciu. Dei, c. 20.

que Glossa Interlin. hîc illum transcripsisse.

Comedere & bibere.] Deliciæ corporis in lautiore etiam epulo his verbis designari solent [a]. Vnde pecuinus diues in Euangelio sic seipsum prouocabat: Anima mea comede, bibe, epulare, habes multa bona posita in annos plurimos [b]. *a Iob 1.4. Esa.25.13. b Luc.12.19*

Ostendere animæ suæ bona.] Anima pro vita, vt aliàs sæpè, sumitur, siue pro parte animæ vegetante, & sentiente. Ostendere, vel videre facere, sicut & in Psalmo quarto: Quis ostẽdet nobis bona [c]? significat prouidere, conferre, obiicere, exponere, exhibere, repræsentare, & præsentia facere, ita vt potentia in illa tanquam in sua obiecta ferri possit. Eodem sensu frequẽter DEVS dicitur ostendere nobis misericordiam suam, & faciem, &c. vel dura [d], vel tribulationes [e]: quanta oporteat pati [f], nempe non docendo tantùm, verùm etiam agendo, gratiam largiendo, &c. Id sibi quoque volunt illa verba DEI ad Mosen: Ego ostendam omne bonum tibi [g], id est, dabo. Item illud: Ascendite [h] ad nos, & ostendemus vobis rem, id est, faciemus. Sic quidam interpretantur, quod est apud Ioannem [i]: PATER enim diligit FILIVM, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit, id est, dat FILIO potestatem omnia faciendi, omnia opera sua cum FILIO communicat. Rursus Iudæos alloquens [k], Multa, inquit, bona opera ostendi vobis ex PATRE meo, propter quod eorum opus me lapidatis? Sed & maior emphasis est in ostendendi verbo, quàm si simpliciter poneretur verbum faciendi, aliúdve tale: Nam ostendere significat ita facere, vt is cui quid fit, videat, ac experiatur, vt nec negare, nec ignorare valeat. Titelmanus ostendere bona animæ suæ, interpretatur nõ modo corpori satisfacere, sed insuper vacare misericordiæ, ac pietatis operibus, quæ sunt animæ pabulum, salus & vita. Verè dictum, sed proposito haud congruum. Fauet nihilominus Chald. (Et videre faciat animam suam bona ante filios hominis, exequendo mandata DOMINI, & ambulando in viis, quæ rectè sunt coram eo, vt benefaciat ei ex labore suo.) Eandem quoque Lyranus expositionem tradit. *c vers.6. d Ps.59.5. e Ps.70.20. f Act.9.16. g Exo.33.19. h 1.Reg.14.12. i Cap.5.20. k Cap.10.32*

Et hoc de manu DEI est.] Vel bonis abundare, vel illa cogitatio de frugali eorum vsu. Manum pro benigna largitione intelligimus, vt ibi: Aperiente [l] te manũ tuam, omnia implebũtur bonitate. Aperis [m] tu manum tuam, & imples omne animal benedictione. Et, Humiliare [n] DEO, & expecta manus eius. Sed de hac formula, dum exponerem Historiam Apostolicam [o] egi pluribus: tùm verò etiam de beneficio diuino, quo nobis alimoniam affluenter suppeditauit [p]: Vnde præterea damnantur, qui creaturæ cuiuspiam vsum vti malum damnant [q]. *l Ps.103.28 m Ps.144.16 n Eccl.13.9 o Cap.4.30. p Cap.14.16 q 1.Tim.4.3.4.*

Hugo Victorinus existimat, hucusque stulti sententiam, verbáque produci, adeò sese in voluptates effundentis, quod non alium in vsum finémvè videantur à DEO res voluptatum conciliatrices factæ. Non displicet sanè: quomodo inter Christianos ipsos epicurei quidam non dubitant argumentari. Olympiodorus consentit in hoc sensu, vt versu sequenti videbimus. Delectat quidem DEVS nos in factura sua, & in operibus manuum suarum [r], at vir sapiens non cognoscit, nec stultus intelligit [s]: abutitur enim. Qui luxuriatur in epulis, viuere videtur, vt mox moriturus [t], quemadmodum *r Ps.91.5. s Ps.91.7. t Hier. Ep. ad Ageruchiã, & Epist. ad Gaudẽtium. Tertul. Apol. cap.39.*

modum de Megarensibus dictum [a], & de Agrigétinis [b], & de Rhodijs [c]. Qui parcus est, sic viuit, quasi nunquam moriturus: qui prodigus, quasi statim, dixit Aristoteles. At Socrates edere probos ac bibere vitæ causa tolerenda? improbos viuere vt edant bibántque [d], & de Boneso bibacissimo Aurelianus vsurpabat, nempè non vt viuat natus est, sed vt bibat [e].

a Idem & Plutar. de Amo. diui.
b Laer. lib. 8. Ælian. 12. varia. Histo. c. 29.
c Plutar. suprà.
d Plutar. Opus. De audi. Poe. Muson. serm. de victu.
e Vopiscus in Bonoso.

Vers. 20.] QVIS ita deuorabit, & delicijs affluet, vt ego?

QVIS *ita deuorabit, &c.*] Sensus est, vt qui tenax est parcitq; sumptibus, & seipsum fraudat, nõ solùm hilariore, ac largiore, honesto tamẽ rerũ vsu, sed necessario quoque, discat vel suo ipsius exẽplo: Videlicet hortatur extremè auarum ad declinandum in oppositum extremum, in quo ipse aliquando fuerat, vt ad mediocritatem eum redigat, quod Philosophi morales præcipere solent [f], & factitant, qui incuruam virgam inflectunt in diuersam partem vt reducant ad medium, & dirigant, & choragi data opera tonum, vt ipsi loquuntur, intendunt, vt absonè cantantes ad congruum reuocent. Placet Moringo, atque Titelmano sensus iste: Titelmanus autem non de immoderato, sed de modesto intra magnificentiæ, atque temperantiæ fines Salomonem vsu rerum interpretatur. Addit alium sensum, si versus prioris verba, vt ex stulti persona pronunciata sunt, Ecclesiastem occurrere fatuæ opinioni de captandis delicijs; Seipsum enim tanquam expertissimum, quantum in ijs vanitatis insit, definitè, ac certò posse pronunciare. Sequuntur interpretationem istam Bonauentura, Lyranus, Hugo Cardinalis, Carthusianus, Caietanus. Hugo Victorinus duas illas expositiones proponit de Salomone, suammet opinionem aperiente, quasi gloriosè, & iactabundè, vel aliorum.

f 2. Ethic.

Editio Græca longè diuersum reddit sensum: ὅτι τίς φάγεται, καὶ τίς πίεται παρὲξ αὐτοῦ. Quoniã quis comedit, & bibit sine ipso, seu extra ipsum? Vel vt vertit Latinus Interpres Olympiodori: (Quis enim ex seipso comedit, & bibit?) id est, ait Olympiodorus, quæ media sunt, & indifferentia, nec mala per se, nec bona ab ipso DEO hominibus tribuuntur, qualia sunt diuitiæ, bona valetudo, auctoritas. Quod si hæc dantur ab ipso DEO (sumpta aduersarij persona loquens Ecclesiastes, vt ait idem Auctor,) hominibus, nihil ergo in hominibus inuenitur boni præter edendi bibendique voluptatem.

Editio Hebræa hæc est, כי מי יאכל ומי יחוש חוץ ממני *chi mi iochal vmi iachusch chuts mimmeni*. Quoniã quis comedet, vel quis festinabit, vel sentiet, seu fruetur sensibus tanquã ego? Id est: Quis iustius comedet aut festinabit (consumere bona mea) vel sentiet (iucunditatem ex bonis meis) quàm ego (qui ea congregaui?) Quis promptior & alacrior me ad res breui comparandas, & obtinendum quod cupit, cùm tantæ mihi suppetant opes? quis magis oblectabitur? His modis Rabbini quos citat Auctor Thesauri Linguæ sanctæ, declarant, Kimhi, & Ben-Ezra, Vatablus (Quis enim comedit, & (ad laborẽ) quis promptior fuit quàm ego? vel (Quisnam edere debeat, & quis properare debeat (ad fruitionem talium opum) quàm ego? aut (Quis curare

curare debeat (fruitionem illarũ opum) præter me (qui ſcilicet paraui illas meo labore?) quaſi dicat, nemo. Vetus tranſlatio ſic habet: Quis enim comedit, & quis parcit ſine illo? Aquila ita vertit ſecundum membrũ, ſed in tẽpore futuro *τίς φείσεται*? quis parcet? Symmachus oppoſito ſenſu *τίς ἀναλώσει*. Quis ſumptus faciet? Paraphraſis Chaldæa: (Etenim quis eſt ille, qui det operam verbis legis, & quis ille vir, cui ſollicitudo eſt de die Iudicij magni, qui venturus eſt, præter me?) Myſtica, & morata expoſitio, ad quam quoquo modo accedit Hieronymus, Albinus, Gloſſa Interlinearis, nec non Hugo Cardinalis. Quod ad lectionem Græcam attinet, quæ ſententiam exprimit in tertia perſona, facilè fuit, vt pro מִמֶּנִּי *mimmeni*, legerit מִמֶּנּוּ *mimmenu*: vnde verò Aquila *τὸ φείσεται*, Symmachus *ἀναλώσει* ſumpſerint, neſcio. Hieronymus in Commentario lectionem Aquilæ ſecutus eſt, atque parſimoniam expoſuit, quamuis in ſenſu myſtico. Thaumaturgus innuit lectionem in tertia perſona, quæ ſit DEVS: Nihil enim, inquit, ſaluti noſtræ ſeruiens, extra ipſius eſt prouidentiam. Clemens Romanus [a] hinc probat cum omni metu ac reuerentia, & gratiarum actione percipi debere à viduis & pupillis quæ ſuppeditantur: Quis enim veſtrum, inquit, vtens hoc loco iuxta editionem Septuaginta, edit, aut bibit ſine ipſo?

Deuorabit.] Reſpexit Interpres ad ſenſum magis, quo declaranda eſt affluentia, & copia ſupra ceteros, quàm ad vim verbi Hebræi, quod ſignificat ſimpliciter comedere. Nec verò deuorare, ſicut etiam inebriari, denotant ſemper ingluuiem, ſeu intemperantiam in cibo, potúque: & idem eſt de verbo ſaturandi, déque nominibus inde formatis, & de Synonymis dictionibus. Sed non rarò ponuntur pro liberali ac larga cibi, potúſque vel exhibitione, vel ſumptione. Bibit, & non inebriatur [b], qui ſitim non explet: comedit, & non ſaturatur [c], qui non implet eſuriem. Inebriat DEVS animam laſſam, & eſurientem ſaturat [d], quando vtrique ſitis, famíſque neceſſitati abundè ſatisfacit. Multa huius generis occurrẽt exempla etiam tranſlata ad res inanimatas, vt cùm ſagittæ dicuntur inebriari [e], deuorare gladius [f], vel flamma [g], ſeu lingua ignis [h]. Rurſum inebriari terra [i]. Vix occurret locus in Scriptura, vbi verbum deuorandi accipiatur in bonam partem, niſi ſub ſenſu myſtico, vt quando virga Moſis Aaron deuorauit virgas Magorum [k], hoc eſt, CHRISTI ſapientia, ſapientiam ſeculi, vt placet Nyſſeno [l]: vel Ioannes Librum [m], hoc eſt, Euangelium, & id prædicandi poteſtatem momento temporis factam, vt exponũt Beda, & Rupertus in Apocalypſim: vel ignis abyſſum multam [n], id eſt, CHRISTI charitas multitudinem peccatorum noſtrorum, vt explicat Hieronymus in Amos. Quæ cauſa eſt, cur opiner in ſententia iſta ſic quoque ſumi, vt ſonet exceſſum in fruendis voluptatibus, ſed eo ſenſu qui primo loco antea poſitus eſt.

Deliciis affluet.] Hebræum יָחוּשׁ *iachus*, dixi ſignificare aut feſtinare, aut ſentire. Primo modo denotat celeritatem in conficiendis ædificiis, in acquirendis opibus atque deliciis, cum prompta, & propenſa in voluptates voluntate. Secundo modo indicat ipſammet deliciarũ perceptionem, experientiam, fruitionem. Continet hæc Regum hiſtoria [o] tum quæ pertinent ad ædificia, tum quæ ad lautum, largúmque Regium victũ quotidianum [p].

a 4. Conſtit. cap. 4.
b Agg. 1. 6.
c Mich. 6, 14.
d Ierem. 31. 25.
e Deut. 32. 42.
f Ibidem.
g Thren. 2. 3.
h Eſa 5. 24.
i Pſ. 64. 10.
k Exod. 7. 12.
l In vita Moſis.
m Apocal. 10. 9.
n Amos 7. 4.
o 3. Reg. 7. 1. & ſeq.
p 3. Reg. 4. 22. & ſeq.

P Meminit

Meminit etiam de grege concubinarum trecentarum, & vxorum septingentarum [a]. Ad has Lyranus astringit deliciarum hoc loco vocẽ. Sed præstat latius extendere ad alias quoque delicias, quibus abundasse Salomonem constat & ex eadem historia, & ex Capite superiore. Septuaginta Interpretes potum expresserunt, quia cibi proximè mentio fuerat: & ad hæc duo facilè reuocantur deliciæ ceteræ tanquam vel ad præcipuas, vel magis à voluptuosis frequentatas, post quas mox quæ sunt infra ventrem ventre pleno, subsequuntur, vt meritò talium Deus venter sit [b], propter vtrumque deliciatum genus, quas colunt.

a 3. Reg. 11. 3.

b Philip. 3. 19.

Vers. 26.] HOMINI bono in conspectu suo dedit DEVS sapientiam, & scientiam, & peritiam: peccatori autem dedit afflictionem, & curam superfluam, vt addat, & congreget, & tradat ei, qui placuit DEO, sed & hoc vanitas est, & cassa sollicitudo mentis.

HOMINI *bono in conspectu suo dedit* DEVS *sapientiam, &c.*] Hoc est discrimen Sapientis iustique, & stulti ac improbi; quod huic DEVS intento in opibus accumulandis, perque fas, perque nefas, dat seu permittit afflictionem, & superfluam curam, vt sine modo, ac termino laboret, opes autem iam comparatas peruenire facit ad quem ipse vult, non cui infelix auarus destinauit: at verò sapienti, & bono, qui ante omnia quærit regnum DEI, & iustitiam eius [c], tribuit sapientiam, scientiámque circa talium quoque rerum acquisitionem, nec non ex earum vsu moderato, & quia sine anxia sollicitudine illas comparauerit, honestam, sincerámque lætitiam. Itaque fallitur vehementer, vanissimúsque censendus est, quisquis persuadet sibi suam felicitatem in diuitiis, cùm malis plerumque artibus proueniant, & maximum animo pariant angorem vel acquirendæ, vel acquisitæ, nec possidentem liberè sinant, solidéque fructum ex iis veræ voluptatis percipere.

c Matth. 6. 33.

Homini bono in conspectu suo.] Dubium, an, bono in conspectu DEI, vel in conspectu ipsiusmet hominis, & vtrum diuino, aut proprio eiusdem hominis sibi de sua bonitate conscij, iudicio. Chaldæus vtrumque exprimit sensum: (Etenim homini, cuius opera recta sunt ante Dominum) eodem modo reliqui, nec dubitari debuit, nisi propter possessiuum pronomen, quod ad vtramuis personam referri potest. Is duntaxat bonus, qui DEI iudicio talis: Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem DEVS commendat [d].

d 2. Cor. 10. 18.

Videntur Hieronymus, & Albinus posteriorem sequi sensum: declarant namque de illo, qui suo sit bonus arbitrio, quíque mores corrigat suos proprio arbitrio. Nec volunt tamen bonitatem æstimandam ex cuiuslibet fallaci iudicio, sed non haberi sine cooperante libero arbitrio. Vnde loquentes de stulto ac improbo, docent quemadmodum DEVS bono coram se dat

dat sapientiam, &c. Sic illum suo arbitrio, seu propriæ libertati relinquendo, facere, vt congreget diuitias, &c. Melior primus sensus, nec ita propriè bonum esse in conspectu vel oculis suis, vel πρὸ προσώπου, ante faciem, est esse bonum per liberum arbitrium, sed per iudicium, & conscientiam, vt quis se talem esse cognoscat, & iudicet. Præterquam quod vt intelligeretur (suo) de homine, debuisset potiùs esse Græcè αὑτοῦ cum aspiratione, pro ἑαυτοῦ, quàm lene αὐτοῦ, etsi non ignorem hoc quoque pronomen eundem vsum habere posse. Symmachus ἀρέσαντι αὐτῷ, qui placuit ei.

Dedit DEVS.] DEI nomen ex aliis editionibus sola Chaldæa posuit, & quidem יי TETRAGRAMMATON, vt ferè toto hoc libro, cum tamen Hebræa nec semel etiam. Hugo Victorinus arguit peruersitatem istius sententiæ, quasi det DEVS solùm bona bonis, & malis mala. Non hoc voluit Salomon; sed bonum bonorum temporalium vsum, bonis, id est, iustis duntaxat à DEO tribui: iniusti enim facultatibus, quas & ipsi à DEO accipiunt, abutuntur; & in earum acquisitione nimis anxij sunt, quam quoque DEVS anxietatem dat, permittitve in pœnam præcedentium peccatorum.

Sapientiam, & scientiam.] Nominatim ad iustam bonorum temporalium comparationem, vsúmque. Chaldæus addit (in seculo hoc.)

Lætitiam.] Idem Chaldæus: (Lætitiam cum iustis in seculo futuro.) Thaumaturgus vocat cœlestem. Lætitia verò est in conspectu DEI [a], & cum vultu eius [b], & gentis diuinæ [c]: verum gaudium in Domino [d]. Bonauentura, & Hugo Cardinalis legerunt pro lætitia intelligentiam. Non reperi vllum codicem, qui aliter habeat, nec etiam ex manuscriptis, quamuis in quibusdam impressis notetur ad marginem, intelligentiam. Meminit Lyranus, monétque in Hebræo (addere potuit, in Græco, atque Chaldæo,) & in libris correctis esse lætitiam. Non solùm autem legere (intelligentiam) citatus Hugo voluit, sed contendit quoque esse meliorem lectionem, comparans inter se sapientiam, & scientiam, & intelligentiam. Cessat eiusmodi comparatio, quæ vnum terminorum falsò ponit. Ex sapientia, & scientia nascitur lætitia, spiritualis præsertim in ipsum quoque redundans corpus, ex scientia sanctorum, & sapientia diuina ex rerum cognitione relata ad DEVM, & ad exercitium virtutis. Quo autem etiam pacto sit in multa sapientia, multa etiam indignatio, & in scientia dolor, & labor, dictum est extremo præcedente Capite. Sed & vniuersè verum est, ex rerum quarumuis naturali scientia, maximè si marte proprio comparetur, eximia animum iucunditate repleri, vt Pythagorica testis est hecatombe, & ex balneo procurrentis nudo corpore Archimedis τὸ εὕρηκα. Hic est etiam sermo de sapientia, & scientia per peculiare DEI donum probis communicata, &, vt Carthusianus sentit, infusa, cum ceteris donis in habente caritatem, quæ scientia, & sapientia proculdubiò longè liquidius suauiúsque gaudium gignit, perinde vt illud quod proximè post charitatem in duodecim SPIRITVS sancti fructibus statuitur [e]. Huius, (id est, bonæ mentis) fundamentum, ait Seneca [f], quod sit quæris? Ne gaudeas vanis. Fundamentum hoc esse dixi? etiam culmen est.

a Ps. 67.4.
b Ps. 15. 10.
c Ps. 105. 5.
d Philip. 4. 4.
e Gal. 5. 22.
f Epist. 23.

Peccatori autem dedit afflictionem, & curam superfluam.] Duobus hisce nominibus

minibus respondet vnicum Hebræum ענין hhinian, & Græcum περισπασμόν, de quibus actum est priùs: Chaldæa duo עיין ביש gauen bisch negotium malum. Symmachus habet ἀσχολίαν. Vetus Latina Translatio (sollicitudinem.) Iam verò dixi DEVM afflictionem, curámque superfluam peccatori vel dare infligendo, vt pœnam, vel permittendo vt culpam. Pœna, labor, anxietas, difficultas, quam peccator experitur in parandis opibus, esse potest non permittente duntaxat, ac non impediente DEO, verumetiam auctore, aut vt plectat, aut quod Olympiodorus vidit, vt contemplatione, ac tædio vanitatis mundanæ, in cognitionem peccator veniat laboriosæ huius vitæ, desideret immortalem ac iucundam vitam, quæ in futuro seculo sanctis in præmium danda est. Ipsa cura, sollicitudo, distentio datur, ait Hieronymus, & Albinus, & Salonius, peccatori, quia peccator fuit, non est autem causa distentionis in DEO, sed in illo, qui sponte sua ante peccauerit. Hoc verum est, siue pœnam intelligamus, quæ vt culpam supponit, non immittitur per se à DEO, siue culpam, quam permittit interdum ob alterius culpæ pœnam. Thaumaturgus intellexit mala diuinitùs immissa, hoc est, pœnas; Carthusianus pœnales affectiones, vt sunt timor, dolor, tristitia, conscientiæ remorsus. Alioqui negari non potest, quin quandoque idem DEVS & peccatores sinat sine negotio ditescere, fruíque sine impedimento diuitiis, ita vt in labore hominum non sint; neque cum hominibus flagellentur [a], & contra iustos vel rebus propriis dispoliet, vel ægrè admodùm vitam sustentare permittat. Sed cuncta iustus, misericors, sapiens, omnipotens in numero, pondere, & mensura disponit [b].

a Psal. 72. 8.
b Sap. 11. 21.

Vt addat, & congreget.] Aquila: Τοῦ συλλέγειν καὶ τοῦ συναγαγεῖν. Symmachus: ἀθροῖσαι, καὶ ἀποθέσθαι. Chaldæus (ad congregandam mammonam, & ad aceruandam possessionem multam): Hebraicè (ad colligendum, & ad congregandum:) Vetus Translatio: (vt augeat, & congreget.) Hæc quæ priùs exposita est vel pœna, vel peccatum, quæ DEVS aut inflixit, aut permisit, nimia videlicet πλεονεξίας, habendíque cupiditas, obfirmatum peccatorem nõ remouit, sed vrsit potiùs, ac extimulauit, vt loquitur Thaumatùrgus, ad magis, magísque insistendum in perquisitione.

Et tradat ei, qui placuit DEO.] Hebraicè, & Græcè: (Ad dandum bono ante faciem DEI.) Chaldæus: (Vt auferatur ab eo, & detur viro pulchriori ipso ante Dominum.) Symmachus: (ἵνα δοθῇ ἐκείνῳ ᾧ ἀρέσει τῷ ΘΕῷ, vt dentur illi, cui placuerit DEO.) Vetus editio: (Vt augeat, & congrèget quæ videntur bona ante faciem DEI.) Iuxta hanc vltimam interpretationem congruit quod Olympiodorus docebat intendere DEVM, vt peccator desideret, ac sectetur cœlestem vitam, & bona, præsentium affectus tædio, hoc enim est congregare quæ videntur bona ante faciem DEI. Thaumaturgus de auaro exponit, qui malis diuinitùs immissis stimulatus, auaritiæque morbo correptus multa congerere studeat, atque eum, quem DEVS honore affecit in omnium Domini conspectu, probris incessere festinet, dona inutilia porrigendo. Reliqui passim referunt ad id, quod DEI permissu plerumque contingit, vt congestæ summo labore, ac malis etiam artibus, fraudibúsque facultates perueniant ad pauperes DEO caros, & iustos, vel etiam ad hos ipsos licèt iam locupletes, vt noua accessione prolixius

lixius aliis benignè faciant, DEique cultum procurent. Expertus id erat Salomon in patre, cui stulti Nabal & inhospitalis bona obuenerant [a]: nec non Syrorum, & Ammonitarum [b], atque Moabitarum [c]; vt omittam Ægyptiis direptam ab Hebræis supellectilem [d]; possessores omnes promissæ terræ, qui hanc populo DEI relinquere sunt coacti. Prouerbium est Salomonis [e]: Bonus relinquit hæredes filios, & nepotes; & custoditur Iusto substantia peccatoris; vel sicut legit Augustinus [f], thesaurizantur Iustis diuitiæ impiorum. Agit ibi contra Donatistas, qui conquerebantur bona sibi eripi à Catholicis. Citat verò præterea illud Sapientiæ [g]: Ideò Iusti tulerunt spolia impiorum. Adde parœmiam aliam [h]: Qui coaceruat diuitias vsuris, & fœnore liberali in pauperes congregat eas, seu iuxta Hebræum, Græcúmque textum, ei qui miseretur pauperum.

a 1.Reg.25.42. *b 2.Reg.10.1.& seq.capite 11.1.* *c 2.Reg.8.1. 1.Par.18.2.* *d Exo.12.35.& seq.* *e Pro.13.22.* *f Epist.50.* *g Sap.10.19.* *h Prou.28.8.*

Lubens admitto sensum istum adeò, & verum, & moralem, cui aptari & id possit: Qui [i] habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet (auarus autem quod habet, non habet, & abutens, non tam habet, quàm habetur à diuitiis) & quod habet, vel videtur habere, vel putat se habere, (id est, tutò possidere) auferetur ab eo.

i Matt.13.12. Cap.25.29. Luca 8.19.

Sed fortasse per eum, qui placuit DEO, non debet intelligi duntaxat qui gratus ipsi & iustus, sed quilibet, cui pro suo DEVS beneplacito atque voluntate bona largiri velit, quæ sibi sceleratus ille comparauit, siue is iustitiam colat, siue sit improbus, vt denique hoc velit Ecclesiastes: Ad cumulum pœnæ, qua mactatur auarus à DEO, hoc accedere, quòd ad alienos transeant labores ipsius, quemadmodum priùs quoque dictum est. Profectò sensum istum, quem disertè sequitur Moringus, & Vatablus, & Titelmanus, planè innuit editio Græca Symmachi. Hebraismus quoque tritus est, vt bonum in alicuius dicatur id, quod ei placet, id est, quod statuit, & decernit.

Sed & hoc vanitas est, & cassa sollicitudo mentis.] De vi verborum lege versum decimum septimum, vbi sunt eadem. Pronomen autem demonstratiuum indicat proximè præcedentem sententiam, vt quæ congregauit stultus, tradantur ei, cui DEVS voluerit, non cui ille. Caietanus remotiùs spectat ad fruitionem proprij laboris, vt quamuis id sit bonum, & donum DEI, tamen vanitas censeatur, quia modicæ æstimationis, & afflictio, seu fractio, & pactio spiritus, quia commune iustis, & peccatoribus, sapientibus, & imprudentibus. Hugo Victorinus explicat non solùm de peccatore, qui addat, & congreget, at non possideat, verum etiam de Iusto, qui diuitias peccatoris requirat, & concupiscat, aut si acceperit, cor apponat.

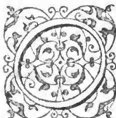
* * *

CAPVT TERTIVM.

SVMMARIVM.

Ex inconstanti rerum omnium per vices temporum statu, vanum ac fatuum docet Ecclesiastes esse in ijs animum defigere, tum præterea, quoniam viget, sæuitque nonnunquam tyrannis, & despectu virtutum officijs, regnāt vitia; tametsi tandem DEVS *vltor existat: & quia par hominum interitus, & iumentorum videtur. Quocirca quæ prioribus Capitibus rebus in se vanitas inesse ostensa est, hic in ijsdem quatenus in vsus assumuntur humanos, demonstratur, atque vt aliquid agimus circa illas.*

*Vers.*1.] OMNIA tempus habent, & suis spacijs transeunt vniuersa sub cœlo.

MNIA *tempus habent, &c.*] Omnibus nimirum rebus, quæ geruntur ab homine, vel geri possunt, Τοῖς πᾶσιν. Omni viro, vt Chaldæus reddit tempus est, vel veniet, & opportunitas omni rei, siue negocio (quemadmodum est in vtraque editione) qua videlicet elapsa opportunitatis duratione, cuncta effluunt, ac tépestiua esse desinūt. Omnia fecit DEVS opportunè, sed quæ homines facimus, laudabilia quidem sunt, si fiant tempore opportuno, inquit Olympiodorus; sin verò ante tempus, aut præter tempus, iure damnantur, siue si à mediocritatis norma deficiant. Cùm sint res omnes in fluxu, & nostra excurrant negocia, nequit in his statui felicitas, non debet vlla reformidari haud semper duratura miseria, inquit Hugo Victorinus, neque murmurare aduersus diuinam PROVIDENTIAM vllum oportet, quæ stata singulis spatia definiuit, & in naturalibus, & in humanis, tum prosperis, tum aduersis, quod Iob vidit, & sapienter approbauit, non minus mala suscipiens de manu DEI quando is illa esse voluit, quàm bona [a].

Fatuus est, qui quærit æternitatem in tempore, beatitudinem, quæ constans est, ac sempiterna in perpetuò fluētibus rebus, vt qui messem in hyeme. Tempus hoc, ait Bernardus [b], animabus, non corporibus est assignatum.

a Iob 2.10.
b Declamat. in id: Ecce nos reliquimus omnia, post medium.

gnatum, dies salutis vtique, non voluptatis. Nihil sine ætate est, omnia tempus expectant, creatura paulatim promouetur. Sic iustitia primò fuit in rudimẽtis naturæ, tum in lege promouit in infantiam: dehinc per Euangelium efferbuit in iuuentutem, per PARACLETVM in maturitatem, inquit Tertullianus [a], quamuis videatur ibi de PARACLETO Montanizare, sicut & quando disputat de monogamia [b]. Sed tempore suo metemus, ait idem [c] de futura retributione. Postremò maxima pars prudentiæ artisque, & omnis facultatis consistit in opportunitate. Nam,

a De Virginib. veland. cap. 10.
b De Monogamia c. 3.
c 5. Con. Marcio. c. 4.

„ [d] *Temporibus (v.g.) medicina valet, data tempore prosunt,*
„ *Et data non apto tempore vina nocent.*
„ [e] Ἅπαντα καιρῷ χάριν ἔχει τρυγώμενα.
„ *Omnia suo percepta recreant tempore.*

d Ouid. 1. de Reme. amor.
e In Monostich. εἰς καιρόν.

Notum & illud Pittaci: Γνῶθι καιρόν. Boëtius [f] quoque distinctè rebus quibuslibet distincta describit tempora, canitque inter alia:

f 2. De Consol. metr. 6.

„ *Signat tempora proprijs*
„ *Aptans officijs* DEVS.
„ *Nec quas ipse coërcuit*
„ *Misceri patitur vices.*

Lege quæ deinceps annotantur. Si quis profunditatem sensus verborum istorum introspexerit, ait Nyssenus [g], inueniet in ijs esse comprehensum multum philosophiæ tam contemplatiuæ, quàm eius, quæ consulit ea, quæ sunt vtilia. Climacus [h] eandem sententiam transfert ad ea, quæ distinctè occurrunt in vita spirituali, tum concludit: Non ergo ante tempus quæ sunt temporis propria, quæramus, mentis superbia decepti.

g Hom. 6. in hunc librum.
h Gradu 31. de Discret.

Tempus.] Symmachus, ὥρα. παντὸς ὥρα omnis rei est hora זמן *Zeman*, est tempus constitutum, & determinatum. Extat solum id nomen in Esdra, Esther, & hoc libro, in quo voces aliæ occurrunt non alibi vsitatæ, quàm apud Rabbinos, vt vidimus in כבר *chebar*, & ענין *hhinian, &c.* Philosophicè tempus duratio est cum fluxu continuato. Huic durationi subsunt vniuersa sub cœlo, propter varias mutationes, quas ea mensura dimetitur: licet ipsum esse substantiale rerum, quoddam aliud mensuræ genus habeat. Excipit ab hac generali propositione Hieronymus substantias spirituales, quæ nec, inquit, sub cœlo, nec tempore continentur. Facit idem Albinus, Olympiodorus, & cæteri. Salonius DEVM duntaxat, qui excipiatur, exprimit. Hugo Victorinus addit cœlum vtpotè quod omnium temporum spatia metiatur, & ipsum quodammodo nõ tempore, nimirum finito, & corruptibili per se cõstet, sed quadam quasi æternitate, & cum moueatur, quia semper mouetur, mutari non videatur. Sed non negaret Hugo intrinsecè fluens ex motu cœli tempus, quod est deinde aliorum motuum, quod suum etiam consequitur internum tempus, extrinseca mensura. Nec potest negari finita quædam multiplicis ANGELORVM actionis duratio, seu sit discretum tempus appellanda, seu aliter. Bonauentura distinguit tempus triplex, communiter dictum, secundum, quod dicit mensuram de non esse ad esse: propriè, vt importat variationem siue in substantia, siue in affectione: magis

propriè

propriè pro mensura excedente: substantias autem spirituales habere tempus quantum ad substantiam primo modo, secundo quantum ad affectiones aliquas; sed non tertio. Nyssenus ac Olympiodorus per tempus, modum, ac mensuram, siue mediocritatem in actionibus moralibus (sed nimirum morali sensu) intelligunt, propterea quod cum quolibet eorum quæ fiunt, tempus simul extenditur: & perinde esse, ac illa vsurpare apophthegmata, μηδὲν ἄγαν, καιρὸς ἄριστος, quæ Gentiles à Nostris videntur suffurati.

Suis spacijs transeunt vniuersa.] Καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι. Opportunitas omni rei, vel negotio. Hebræum nomen עת hheth, significat opportunitatem temporis, soléntque Septuaginta pro eo ponere καιρός. Tertullianus [a] legit (Tempus omni rei) necnon vetus translatio: Chaldæum עסקא *hhiska* est negociũ difficile, & laboriosum: Hebræũ חפץ *chephets*, voluntas, negocium quód alicui placet perfici, aut institutum, vt etiam exponit Vatablus: siquidem חפץ *chaphats*, est velle, & complere voluntatem, & complacentiam habere. Symmachus vtitur τῇ χρείᾳ, quod item negocium denotat, ac ministerium vt vidimus libro Actuum Apostolicorum [b], quod ibi Interpres reddit opus. Ibidem [c] docuimus quid intersit inter χρόνον καὶ καιρόν. Olympiodorus hoc loco distinguit, χρόνον enim esse spatium in quo aliquid fit, καιρὸν occasionem, commodúmque tempus, ac opportunum aliquid faciendi, quod nanciscimur. Interpres transeundi verbo vsus est, quoniam transit velociter occasio, idcóque calua dicitur, ita vt lapsa nequeat apprehendi. Finxit Antiquitas Deum τὸν Καιρὸν, Latini Occasionem, & effinxit volubili rotæ pennatis insistentem pedibus, vertigine quàm citissima semet in orbem circumagentem, priore capitis parte capillis hirsuta, posteriore glabra, vt illa facilè prehendi queat, hac nequaquam. Addidit illi Posidippus, cuius elegans super hac re Græcum Epigramma Latinè reddidit Auctor Adagiorum [d], cum pinnis quibus insistit, cum talaribus in plantis, cúmque capitis capillo, & caluitio, in manu nouaculam, quòd sit quauis acie magis acuta. Adiungit eidem Ausonius [e] Metaneam comitem de cuius officio sic illa.

—Si quando volaui,
Hæc manet, hanc retinent quos ego præterij.

Puerum depingit apud Politianum [f] Callistratus cum deflexis in oculos genásque sparsim crinibus Fauonio, cúmque forma pereleganti. Legendus quoque Lilius Giraldus [g]. Tritum verò illud nescio cuius:

„ *Fronte capillata, post hæc Occasió calua.*

Ioannes Tzeizes [h] præterea surdum facit hunc Deum, & sequenti se gladium porrigere. Pendet ex momento æternitas non suppliciorum minus, quàm præmiorum: & hoc, quod nunc vocatur, & est, est acceptabile ad salutem [i], cùm acceperit DEVS, ac veluti abstulerit nobis tempus, iustitias ipsas, quæ nobis veræ vidétur, iudicabit [k]. Habendum in pretio tempus, & redimendum. (καιρὸν vocat Paulus id admonens [l]) ne veluti captiuum detineri sinamus in malis operibus, vt Hieronymus [m] ne propter peccata detrahatur nobis, quod secundum naturæ cursum victuri eramus, tempus [n];

a De Velan. Virginib. c. 1. De Monoga. c. 3. 5. Con. Marcio. c. 4.
b Cap. 6. 3.
c Cap. 1. 7.
d Adagio: Nosce tẽpus.
e Epigram. 12.
f In Miscell. c. 49.
g De Dijs Gentiũ Syntagma. 1.
h In Historijs.
i 2. Cor. 6. 2.
k Ps. 74. 3.
l Ephes. 5. 16
m In Epi. ad Ephes.
n Ps. 54. 24. Eccl. 7. 8.

ne

ne insumamus negotiis secularibus, sed potius pretium demus iacturam illorum, vt emamus occasionem vacandi DEO, inquit Augustinus [a]: sicut dat quis nummos vt panem emat, itaque aliquid amittit, vt aliud acquirat.

Sub cœlo.] Sed Dominus IESVS supra cœlum est, inquit Ambrosius [b], nullo circumscriptus tempore: si sub cœlo tempus, quanto magis sub DEO, non supra DEVM. Claudat os suum Arriana perfidia.

Vers. 2.] TEMPVS nascendi, & tempus moriendi.

NIMIS restringit sententiam Chaldæus: (Tempus electum ad generandum filios, & tempus electum ad occidendum filios nequam & irritantes.) Hebræa, Græcáque editio habet, (Tempus pariendi, &c.) ללדת *laledeth*, τοῦ τεκεῖν. Non quicquid concipitur, nascitur, licet quandoque nasci ponatur pro concipi [c], & apud scriptores Latinos pro crescere [d]:

„ *Nascere Dardanio promissum semen Iulo.*

&, *Tu* [e] *modo nascenti puero* —*Casta faue Lucina.*

Hic in propria sumitur nasci significatione, ac opponitur moriendi verbo. Aliquando Scriptura vsurpat natum pro formato, seu condito, vt cum de primo homine id ponit [f]. Ceterum Philosophi, ac Medici Tempus definiunt, quo cuiusque animalis, præsertim hominis, natiuitas contingat. Hieronymus [g], qui in vulgata translatione legit (Tempus pariendi) Omne hoc quod de contrarietate temporum scriptum est cùm tropologicè, de omnibus declarat, tum allegoricè de Hebręis. Tu lege, nec non alios Interpretes præsertim Hugonem Victorinum, & Cardinalem, & Carthusianum, Bonauenturam, Nyssenum, quem mihi videtur Hieronymus imitatus. Ex his Hugo Victorinus, prolixè id tractat, obseruans in hac serie ad magis exprimendam variam rerum mutationem, nunc priore loco statui tum bona, tum mala, quasi describatur status vitæ carnalis: nunc vice versa propter spiritualis conditionem: postea hæc eadem alternari, quia nec malis hominibus vsque in finem bona sunt, nec bonis mala: tamen primam quasi bigam esse bonorum, & malorum nascendi, & moriendi, vltimam malorum & bonorum, belli, atque pacis, quoniam vita carnalis primum bonum, & vltimum malum: spiritualis primum malum, & vltimum bonum habet: in medio incerta sorte fluctuantibus tum malis, tum bonis rebus, quæ vtramuis vitam viuentibus accidunt.

Præterea notat Hugo, prima quatuor duabus inclusa combinationibus pertinere ad mutabilitatem generalem omnium generabilium, & corruptibilium, quæ viuunt, & sentiunt, vel quæ tantùm viuunt, cetera ad illam, in qua humanæ actiones fluctuant.

Adhæc ait, diuersa esse opera, quæ DEVS facit, Natura, & Ars; & ostendi cuncta vanitati subiecta, quia sunt mutabilia, præter illa, quæ DEVS facit per se, quatenus non consumitur essentia creata, nec dispositionis, ordinísve rerum ratio immutatur: solam primam combinationem de operibus naturæ, alias de operibus artis, siue hominis recenseri, vt hominis vanitas maximè declaretur.

[a] Hom. 24. de verb. Apostol.
[b] In Ps. 118. Octon. 19.
[c] Matth. 1. 20. c. 26. 24. Luc. 1. 35.
[d] 4. Martial. lib. 6. epig. 2.
[e] Virg. eclo. 4.
[f] Iob 15. 7.
[g] Hic, & 1. Con. Iouin.

Bonauentura quatuor primas conditiones accipit de ortu & occasu omnium viuentium tum vegetabilium, postea sensibilium, denique artificialium. Iam verò tres sequentes interpretatur de statu prosperitatis, & aduersitatis, iucunditatis, ac mœstitiæ, securitatis, & oppositi eius. Tertio in quatuor aliis considerat vsum vel coniugum, vel possessionum, vel thesaurorum, vel vestimentorum. Tandem postremas tres pertinere vult ad modum conuersandi quantum ad partem rationalem, loquendo, & tacendo; quod ad concupiscibilem, amando, & odiendo; quod ad irascibilem attinet, bellum inferendo, & pacem tuendo. Rursum primam variationem exponit de quatuor hominum statibus existentium in Ecclesia, Renatorum, Pœnitentium, Iustorum, Prælatorum. Postremò variationes numerari tantùm viginti octo, quia hic numerus perfectus est comprehendens septenarium, in quo consistit vniuersitas temporis. Idem innuit Hugo Victorinus.

Caietanus quatuor primas Contrarietates interpretatur de generatione & corruptione hominum, plantarum, animalium, artificialium: alias totidem de bono delectabili: tres consequentes de vtili: tres vltimas de Societate humana. Franciscus [a] Venetus ait geminatum quaterdenum numerum, quia septem sunt fontes supermundani pertinentes ad primam causam, totidem cœlestes, nempe Planetæ, quibus DEVS res naturales moderatur. Dicuntur hæc omnia ingeniosè, aptè, piè, legendúsque Petrus Bongus [b] de Perfectione numeri octaui supra vigesimum: sed premendus nobis in primis litteralis sensus, in quo tamen Ecclesiastes proculdubio moralem intendit. Ad hunc sensum cum illo facere potissimum videtur, quod Nyssenus monet, partus, ac mortis primo loco positam coniugationem vehementer expergefacere in carnalis vitæ profundum immersos, & excitare ad curam futurorum: Mosémque tacitè philosophatum eadem, in primis librorum suorum inscriptionibus, quia cum Genesi, quod est Generatio, simul scripsit Exodum, id est, excessum. Hoc idem post Nyssenum Olympiodorus notauit, illud insuper spiritualis natiuitatis, ac mortis, quæ pendent à libero nostro arbitrio cum DEI gratia, vnum, idémque tempus esse, renasci enim nos in diuino lauacro, & consepeliri: corporalem quæ non est in nostra potestate, distinctis temporibus euenire. Hieronymus conceptum, & parturitionem spiritualem moraliter accipit de timore DEI [c], mortem de amore, quo accedente, recedit ille.

Tempus plantandi, & tempus euellendi quod plantatum est.] Euellere, Ἐκτίλαι: Symmachus verò: Ἐκριζῶσαι eradicare. Agricola est DEVS PATER [d], vt hoc indicem cum Nysseno: nos agricultura eius [e]: Plantatio quam non plantauerit ille, eradicabitur [f]; euellendi errores, ac vitia: plantanda sana doctrina, & vita. Nolim negare, quod facit Salonius, loqui Salomonem de plantatione, & euulsione arborum, aut herbarum, sed de natiuitate & morte hominum, ita vt nihil distet hæc coniugatio à præcedente, quod ipsum asserit Hieronymus, & Albinus. Nam licèt homo symbolicè dicatur arbor, sed inuersa [g]; propositum tamen est Salomoni, vt vidimus, inductionem mutabilium rerum per diuersa genera facere: Chaldæus exprimit nomen arboris, & Thaumaturgus stirpium. Placet Hugonis Victorini sententia,

a Problem. scrip. Tom. 5. Sect. 1. problem. 129.

b Libro de Myster. numero.

c In cap. Esaiæ 26.

d Ioan. 15. 1.

e 1. Cor. 3. 9.

f Matth. 15. 13.

g Plato, & Pierius lib. 59. hierogly.

tentia, referri hæc ad vitam, mortémque hominis, quoniam vita frugibus, ac fructibus ex prima conditoris institutione sustentatur [a]. Præcipiunt periti agriculturæ, quo sidere terra scindenda, & serendum, ac plantandum, qua de re nonnihil inferiùs Capite vndecimo [b]. Habent & viuentia ætates suas,& certa plerumque tempora, quibus concipiantur, nascantúrque: vitæ verò non vsque adeò certi limites, præsertim in hominibus propter voluntatis varium flexum, & vsum,atque in iis, quæ pendent ex eius arbitrio. Qua de causa crebriores, & incertiores sunt humani conceptus, vel certè congressus, quàm animalium ceterorum. Sed quæ fiunt sine modo, libenter concesserim citatis Nysseno,Hugoni S.Victoris,& Olympiodoro, nec digna esse quæ tempus proprium habere dicantur. Fiunt enim intempestiuè. Eodem modo quamuis stet sua cuique dies, & constituti termini ad viuendum [c], & abeundum ex hac vita ; censetur nihilominùs impius non dimidiare dies suos [d],moríque in tempore non suo [e], quia vel moritur citiùs, quàm vellet, vt moriatur tardissimè : & quo tempore mortuus non esset, nisi vitæ sibi terminum malè viuendo accelerasset, sicut aliàs [f] dicere memini,dicemúsque Capite septimo [g].

a Genes.2.9.16. b Versu 2. c Iob 14.5. d Psal.54.24. e Eccl.7.18. f Act.cap.1.25. g Versu 18.

*Vers.*4.] TEMPVS occidendi,& tempus sanandi.

TEMPVS *occidendi*, &c.] Chaldæus : (Tempus idoneum ad occidendum gladio,& Tempus idoneum ad curandum cubantem ægrotum.) Omissa tropologia de occidendo in nobis peccato,& sananda per pœnitentiam anima, de delendis perturbationibus immoderatis tanquam ingenitis intra viscera lumbricis : de reuocante ad sanitatem mentis DEO per tribulationes peccatorem, & extinguente iniquitatem : vel de puniente per gladium eodem, & refouente nonnullos, postquam plagis affecit, præter obuium sensum litteræ congruentem, quem verba sonant, (negare autem Salonius videtur,) non abhorret is,quem Hugo Victorinus tradit, de esu carnium, qui à DEO permissus est ob infirmiorem nostrorum corporum complexionem [h], ita vt ne immodicè carnes gustemus, animalium vitam suo tempore seruemus,ac veluti sanemus. Carthusianus post Lyranum,intelligit de occidendis iure reis,vel hostibus,& sanandis iis, qui ex bello effugerint : veniámque petierint. Adde cum Moringo, exprimi eos,qui vexati quæstionibus, deprehenduntur innoxij, quos oporteat curari, si res sic ferat,publica etiam impensa.

h Gen.9.5.

Tempus destruendi, & tempus ædificandi.] Præter mysticum sensum,quem afferunt plurimi,nihil habeo, nisi vt denuò admoneam, non respuendum litteralem;quamuis nemo ignoret, (quod argumentum profert Salonius,) alios destruere,alios ædificare domos. Facit ad rem,vt adeò multa non vlli hominum incognita, in vnum cumulum congerantur ad exaggerandam, imprimendámque mentibus illorum vanitatem. Idem sit deinceps iudicium de reliquis.

Hic posset notari,quis primus ædificandi vsum inuenerit. Cain primus vrbem condidisse proditur [i], licèt Plinius [k] ascribat Cecropi,alij Phoroneo,qui excitauerit Argos : alij velint Thebas,seu Diospolim ab Ægyptiis

i Gen.4.17. k Lib.7.c.56.

ædificatam. Lege Gulielmum Hamerum, & Benedictum Pererium in Caput quartum Genesis. Docui aliàs, nos ædificationem DEI nominari, & quemlibet bene agendo, ac loquendo dici alios ædificare, vel rectè vtendo tradita sibi potestate ad aliorum vtilitatem. Hoc fieri semper debet, nec destruendum vllo tempore, ipsum enim destruere, vel errores, vel vitia, per doctrinam, & scripta, ædificare est, & dum destrui videmur per tribulationes, & persecutiones, construimur in templum viuum Domino.

Vers. 4.] TEMPVS flendi, & tempus ridendi. Tempus plangendi, & tempus saltandi.

CHALDÆVS: (Tempus idoneum ad lugendum super iacentem, & tempus idoneum ad lætandum in lusu.) De risu satis multa in Capite secundo [a], ex quo æstimandum de fletu, & lacrymis. Opportunitas vtrisque potestatem tribuit, ita vt illud verum sit:

" [b] *Dulce est* (adde *honestum*) *desipere in loco.*

Iubet Apostolus [c] gaudere cum gaudentibus, cum flentibus flere. Nota τῆς εὐτραπελείας virtus in vrbanitate risus, & ioci [d]. Porrò quamuis hæc vita requirat potiùs tristitiam lætitiæ matrem quæ speratur, vt ait Nyssenus, propter adeò grauem iacturam, quam peccatum attulit, & deplorandas miserias, quas inuexit, & suspensam trepidandámque diuini iudicij, ignísque æterni expectationem, nihilominùs iusta decet iustos hilaritas, vt gaudium in SPIRITV sancto, vt citato loco monui. Habet Ecclesia stata luctuosæ pœnitentiæ tempora, & sua quoque lætioribus hymnis, & Canticis, ac hilariori vitæ deputata.

Tempus plangendi, & tempus saltandi.] Chaldæus: (Tempus idoneum ad lamentandum super occisum, & tempus idoneum ad plaudendum in lætitia.) Nimis angustè planctum sumpsit super occisum. Quis autem in morte nostrorum plangenda tenendus modus, dixi in Historia Apostolica [e] disserens de Stephano, & de Tabitha. Amplificationem hæc duo præcedentium duorum continent, inquit Nyssenus, quia qui facilè mouetur, & est ex interna affectione luctus, à Scriptura nominatur κοπετὸς planctus. Saltatio verò significat intensam lætitiam, quæ prodit exteriùs in corpore. Exemplum planctus affert in morte Mosis [f], saltationis in Dauid ante Arcã [g], vtriusque in parœmia puerorum in foro canentium tibia, cùm alij non saltarent, lamentantium, cùm non plangerent [h]. Idem obseruat Hugo Victorinus prætereà fletum, & risum ad animum, luctum, magísque propriè planctum, & saltationem ad corpus pertinere. Meliùs Bonauentura prima duo in lacrymis, & signo minùs externo, posteriora consistere docet in voce, & corporis eleuatione. ספד *saphad* propriè pompam lugentium mortuos denotat, & gestum lamentantium: רקד *rakad* est subsilire, exultare præ lætitia, quod Græci dicunt ἀγαλλιᾷν, aut σκιρτᾷν. Primum membrum Lyranus refert ad funera defunctorum: secundum ad tripudia in nuptiis coniugatorum. Sed latiùs hæc extendi possunt, pluresque causæ suppetunt vtrumuis præstandi.

a Vers. 2.
b Horat. 4. Carminum, Ode 12.
c Rom. 12. 15.
d S. Thomas 2. 2. q. 168. Arist. 4. Ethicor. c. 8. & 9.
e Actor. 8. & cap. 9.
f Deu. vlt. 8.
g 2. Regũ 6. 14.
h Matth. 11. 16. Luc. 7. 32.

De

De Saltatione, & chorearum agitatione non est largior ineunda disputatio, ne quod vulgari fertur prouerbio, Videamur extra chorum saltare. Ad laudes, & cultum DEI choreas vsurpauit & Dauid, quem dixi, & plures cum ipso chori, & filiæ Silo [a], aliique [b]: & ad gratias agendas DEO nonnulli, sibíve mutuò gratulandum [c]: quod item vsurpatum est ab Hebræis coram Idolo [d], & ab Idololatris etiam facere Samson compulsus est [e]: vt omittam ceteros Gentiles, qui saltationibus sacra celebrabãt, vnde Prouerbium est: SALVA RES EST: SALTAT SENEX [f]: Celebrésque in Phrygia Corybantes, & in Creta Cureię, Salij Romanorum, & Celtiberi, & eas ad ludos, vel conuiuia adhibebant, & meminit CHRISTVS chororum cum Symphonia, quibus celebratum est epulum reuerso prodigo filio [g]. Lege Lucianum Περὶ ὀρχήσεως, quam Pollux [h] facit μέρος μουσικῆς, quamuis & inter palestræ exercitationes; seu gymnicas, & militares ab aliis ponatur [i]. Legenda Petri Fabri Agonistica [k], & ars gymnastica Mercurialis [l], qui ad valetudinem eam disputationem tanquam Medicus refert potissimum, & quæ alij complures de militia tractant [m].

Probrosum est quod in hoc genere nimium, potissimum in illustribus personis [n], & Senatu Domitianus mouit ciuem Romanum, quod choreas indulgentius frequentaret [o]: qua de re plura Macrobius [p]. Consule præterea Tiraquellum [q], & Auctorem Antiquitatum conuiualium [r], Scaligerum [s], Rhodiginum [t], Turnebum [u], Roam [x], Petrum Gregorium [y], Pyrrhum Anglebermæum [z]. Hi vetustiores auctores laudant maximè Platonem [a], & Athenæum [b], & Plinium [c], & Xenophontem [d], & Quintilianum [e], & Plutarchum [f], Herodotum [g], Æmilium Probum [h].

Admonemur ab Ecclesiastico [i] cauere saltatricem, nec audire illam, ne fortè pereamus in efficacia illius, sicut periit propter ipsam corpore Ioannes Baptista, Herodes insuper animo [k]. Iob [l] reprehendit eiusmodi ludicras saltationes, necnon DEVS ipse apud Esaiam [m], vbi Basilius viguisse scribit suamet ætate in Iudæis fœminis pedibus ludendi consuetudinem, quod Augustinus [n] quoque testatur, id factitasse scribens impudicè in neomeniis suis, & Codex Theodosianus [o], quo loco Theodosius, & Valentinianus iis, & Paganis, & Christianis inhibent dominico die, nec non Epiphaniorum CHRISTI, & Paschæ, atque Quinquagesimæ diebus, hoc est, à Pascha ad Pentecosten. Idem acriter in filiabus Ecclesiæ, id est, in mulieribus Christianis norat Ambrosius [p], multóque magis in viris citatus Basilius [q], Augustinus [r], Chrysostomus [s], Ephrem [t], Saluianus [u], Chrysologus [x], Gelasius Papa [y], Lactantius [z], Arnobius [a], Eusebius [b], Clemens Alexandrinus [c], aliique Patres, ac multò maximè in Ecclesia-

a Iud.21.21. b Psal.149.3. Psa.150.4. c Exo.15.20. Iud. 11. 34. 1.Reg. 18.6. d Exo.32.6. 19. e Iud.16.25. f Adag. Omnia secunda. Serui.in 3. & 8. Æneid. g Luc.15.25. h 4.Ono.c.13. i Suid. verbo ὀρχήστρα. Quintil. 1. Instit.cap.11. & aly. k Præsertim lib 1.cap.12. lib.2.cap.4. l Præcipuè libro 2.à cap.3. m Vegetius. n Sallust. in Catilin. Cicero Orat. in Pison. notauit id in Gabinio Cõsulari, & Orat. post reditum in Senatum, & 3. Offic. in genere. Orat. pro Deiotaro, & Orat. pro Mur. in Phil. o Suet. in Vita, cap.13. p Lib.3.c.14. q In Alex. ab Alex. lib.19. cap.19. & de nobilit. c.34.

r Lib.3.c.21. s Lib.1.Poetic. t Lib.5.c.3. & 4. u Lib.4.c.21. x 3 singul.c.17. y 2.Syntax.art. mirab. c.19. & 10. & 21. z Lib. de salta. & musica. a 2.de leg.6. & 7. b Dypnos.1.2 4.14. c Libro 7. cap.56. d 6.de Cyri expedit. e Lib.1.cap.11. f De valetud. tuenda. g In Erato. h In Epaminonda. i Cap.9.4. k Matth.14.6. Mar.6.22. l Cap.21.11.12. m Cap.3.16. n De decem chordis.cap.3. & in Psal.32. o De spectac. L.5. p De Elia, cap.18. q Suprà, & Homil.14. in ebrietatem. r Serm.215. de Tempore. s Hom.48. & 56. in Genesim, hom.49. in Matth. & vlt. ad Coloss. t Tomo 1. Serm. Quod ludicris abstinendum sit Christianis. u De Prouid. x Serm.155. y Apud Baron. Tom.6. pag.515. z 6.Instit.cap.20. a 2.cont.Gen. & 4. b 13.De Præpa.c.12. c 2.Pædag.cap.10.

sticis personis, vt cautum est à Conciliis Laodicensi, Senonensi, Agathensi [a]. Non congruunt, ait Ambrosius [b], resurrectionis reuelata mysteria, & opprobria saltationis exacta, quæ nimirum ritè à veteris Testamenti ministris vsurpabantur. Et si eidem Ambrosio credimus, iniuncta sunt etiam Ezechieli [c] à DEO: puto enim percussionem, & allisionem pedis doloris fuisse signa, quibuscum dicendum esset, heu lamentabile.

Placet verò, quod de saltatione spirituali subtiliter ac piè præcipit [d], quod hoc quoque loco facit Salonius, alijque Interpretes. Legendi Scholastici [e], præsertim S. Thomas [f], & Summistæ [g], & Canonistæ [h], qui de non inhonestis choreis, saltationibúsque loquentes, præscribunt tempus, extra quod sine peccato nequeant vsurpari. Profectò magis suæ conscientiæ consulunt, & probabile peccati periculum vitant, qui festiuis, vel pœnitentiæ dicatis diebus, vt ieiuniorum, prorsus ab eis abstinent, longéque magis sese ad sanctorum tum Decretorum [i], tum Patrum voluntatem, doctrinámque accommodant, immò & ciuilium Legum, quas Christiani Principes hac de re sanxerunt [k], si abstineant per totos illos dies, & non duntaxat quo tempore celebrantur Officia diuina, vel habentur sacræ Conciones. Sic nimirum si saltare libet, liceat, dum honestè, & suo tempore, melius enim, si in totum, vt Moscouitæ faciunt [l], omnis abigatur chorea.

Vers. 5.] TEMPVS spargendi lapides, & tempus colligendi. Tempus amplexandi, & tempus longè fieri ab amplexibus.

TEMPVS *spargendi lapides, & tempus colligendi.*] Chald. (Tempus idoneum ad disiiciendũ cumulum lapidum, & tempus idoneum ad congregandum lapides ad ædificium.) Quidam vir disertissimus, vt meminit Hieronymus, nomine non expresso, rem ridiculam hoc loco dixit, de destructione, & ædificatione domorum Salomonis sermonem esse, quod homines nunc destruant, nunc ædificent, alij congregent lapides ad ædificia construenda, alij quæ destructa sunt, destruant; secundùm illud Horatianum [m]:

„ *Destruit, ædificat, mutat quadrata rotundis,*
„ *Æstuat, & vita disconuenit ordine toto.*

Arboreus non est veritus, ne hac in re ridiculus haberetur, secutus nempe dictã illam explicationem. Nyssenus refert aliam expositionem de lapidandis ijs, quos lex [n] iubet. Sed refellit, quia mẽbrum alterum, non habet fundamentum in lege. Vterque Pater, necnon alij ad mysticum sensum confugiunt: ac prior affert tempus fuisse Gentilis populi dispergendi, & rursum tempus in Ecclesiam congregandi. Item ex aliorum sententia: Tempus seuerioris legis lapidãtis [o], & Euangelicę parcẽtis: posterior, aut lapides esse cogitationes pias, quæ veluti funda iaciantur cõtra Diabolum, atque tentationes, & tanquam in sinum colligantur, & retineantur, vt expeditè id fiat: nec abiiciantur quodammodo de iacientis manu. Olympiodorus ait, iacere lapides

a Cap. Presbyteri. dist. 34. Cap. Nõ oportet. 2. De Cõsecr. dist. 5. Cap. Cũ Decorum, de Vita & honest. Cleric.
b Lib. 6. in c. 7. Luca. & Epi. 30. edit. Romana.
c Cap. 6. 11.
d Ibidem.
e In 4. dist. 16.
f 2. 2. q. 168. & in c. 3. Esaia.
g Verbo chorea maximè D. Antonin. in summa.
h In citata iura.
i Citata supra. & c. Qui dieb. de Consecr. dist. 1. Ibid. 2. dist. 3. c. Irreligiosa.
k Cõstant. in. apud Euseb. vita, c. 18. Theodos. & Valẽtinia. de Spect. l. 5. C. Theodos. Valẽt. Theod. Arcad. l. Omnes. C. de Ferys. & ibid. l. vlt. Leonis & Anthemij.
l Sigismundus Baro.
m 1. Epist.
n Leuit. 20. 2. c. 24. 14.
o Ibidem & Ioan. 10. 31.

lapides DEVM, quando proiicit impœnitentem, colligere, cùm ad pœnitentiam recipit: vel cædere lapidibus magistrum, corrigendo: colligere, quando post emendationem cessat.

Hugo Victorinus docet, hunc posse videri litteralem sensum, vt quia postea mentio fiet de bello, & pace, hic præmittatur tempus spargendi lapides, & colligendi nempe ad extruendas munitiones aduersus obsidiones: & ad has diruẽdas, dum est pax, vt cunctis aditus pateat: quod autem prius est dictum de tempore destruendi, & ædificandi, pertinere ad ædificia domorum. Placet id Bonauenturæ, Carthusiano, Lyrano, Hugoni Cardinali, Titelmano: quamuis extendant ad quælibet ædificia: Sed Moringus priorem modum sequitur.

Adhibet præterea Hugo S. Victoris tropologiam de Iustis sub lapidum nomine, qui partim concutiantur, & exilio vexentur in hac vita, partim pace potiantur, & ad æternam vitam transferantur: vel qui per lapides bonorum operum cæteris spargant exemplum, & inde colligant fructum contemplationis. Caietanus ad litteram exponit de lapidibus pretiosis, qui certo tempore colliguntur, & per eos intelligit ornamenta cetera, quibus quandóque homines abdicant sese, nonnunquam ea conquirunt. Ex adiunctis cognosci potest, quando lapis, λίθος, אבן *aben*, pro gemma sumi debeat.

Mihi simplex sensus videtur de conferendis ad quælibet ædificia lapidibus, & de diruendis veteribus, seu quia sunt inutilia, seu vt ex eorum ruinis noua construantur. Nec refert, si combinatio hæc non adeò differat à quarta. Veneror tamen mysticas interpretationes, præsertim Patrum, qualis præter allatas, quam Chrysostomus [a] habet, lapides congregandi tempus fuisse, quando lapides viui, id est, fideles, ab infidelitate vocabantur ad Fidem: dispergendi tempus futurum, quando Ecclesia tradetur ad tentationem, & Christiani qui non proficiunt in ædificationem corporis CHRISTI, foras proiiciantur. Affinis est allegoria Hieronymi, & Salonij, & Hugonis Cardinalis, de lapideis Iudæis in captiuitate dispergendis, & tandem conuertendis: vel ante CHRISTI Incarnationem de Gentibus derelictis, & postea collectis in vnitatem fidei, quod affert etiam Albinus de Prædicatoribus missis in mundum, ac deinde reuocatis in cœlum. Item ad mores. Tempus, inquit idem Hugo, & Carthusianus, sed post Olympiodorum prius citatum, asperè corripiendi, & correptionem mitigandi. Tempus peccata per confessionem eiiciendi, & eadem per dolorem recogitãdi. Tempus, vt placet Hugoni Victorino, multiplicandi bona opera, & post laboris studium percipiendi fructus illorum. Gregorius [b] lapides mitti, & spargi de Iustis inter nos degentibus interpretatur: colligi, quãdo subtrahuntur ex hac vita. Præter institutum mysticas intelligentias ferè nolens posui: sed non pœnitet, vel vnum tot coniugatorum Paradigma exhibuisse. Sed litteralis sensus est, quem dixi, quicquid Salonius contradicat. Thaumaturgus in Metaphrasi fructuum collectionem expressit, & eiectionem nescio qua de causa, lapidibus certè duriores tantum fructus excutiuntur. Mysticè iussus est Ieremias [c] euellere, & destruere, disperdere, & dissipare, ædificare, & plantare.

[a] Homil. 49. in Matth.

[b] 3. Dialog. c. 37.

[c] Cap. 1. 10.

Tempus

Tempus amplexandi, & tempus longè fieri ab amplexibus.] Chaldæus restringit ad amplexus vxorios; quod & ceteri faciũt, qui litteralem venantur sensum, vt Lyranus, Carthusianus, Moringus, Titelmanus, Arboreus, Hugo Cardinalis, Hieronymus, Thaumaturgus, Olympiodorus, Bonauentura, Hugo S. Victoris, abstinẽdum enim tempore sacro, & pœnitentiæ, & Communionis, & orationis, & ieiunij, quod addunt Codices Græci in prima ad Corinthios [a], pluresque Patres ac nonnulla Concilia nominatim præscribunt de Quadragesima, vt aliàs notaui [b]. Præterea quando imprægnata est mulier, menstrua patitur, puerpera est, tempore senectutis, & generalis tribulationis, ita vt & bruta ipsa intra Arcam, quandiu Diluuium durauit, continuerint: nec tamen in his casibus, quos Scripturæ, Conciliorum, & Patrum testimonijs comprobare possumus, continentia, vt monet cum B. Thoma Carthusianus, necnon Hugo Cardinalis, præcepti vinculum habet; & alioqui coniugium est simul officium naturæ, simul remedium culpæ, & cõcupiscentiæ, vt propterea nuptialibus pedicis quemadmodum loquitur Apuleius [c], luxuria puerilis colliganda sit: quod item admonent Clemens Romanus [d], & Gregorius [e]. Coniugum intempestiui congressus nec decori, nec salubres existunt, vt attigi versu secundo, in ijsque filiorum amor spectandus in primis, non libido, sicut Angelus præcepit [f]: nec coniugium ita suscipiendum, vt DEVS à mente excludatur, & libidini vacetur, instar equi, & muli, quibus non est intellectus [g].

a Cap.7.5.
b In Dominica 1. Quadrages.
c Lib.6.
d Epist.1.
e Hom.17. in Euang.
f Tob.6.17. 22.
g Ps.31.9.

Non potest lex certa præscribi, aut vt ter id fiat quot mensibus, iuxta Solonis Legem [h], aut omnino ter in tota vita, quod Sozomenus [i] Acam fecisse Philosophum, & deinceps ex Philosopho monachum, prodit. Tribulationem carnis ferant necesse est, qui iugum id duxerunt, & inuicem debitum reddant [k], oportet. Sed omnino Sacerdotem sacrificaturum docet abstinere, vt alibi [l] dixi, vel exemplo Gentilium, teste Plutarcho, [m] & Tibullo [n], qui ait:

» *Vos quoque abesse procul iubeo: discedat ab aris*
» *Cui tulit hesterna gaudia nocte Venus.*

h Plutar. in Solone.
i 9.Tripar. c.48.
k 1.Cor.7.5.
l Act.2.42.
m 3.Sympos. problem.6.
n In carm.2.

Sed mysticè tempus amplexandi est, vacando sapientiæ, atque contemplationi: ac longè fieri ab amplexibus, descendendo ad necessitates corporis, vel ad aliorum vtilitatem, vt cùm Moses iussus est de mõte descendere [o]. Tempus olim ante legem Euangelicam, dandi operam liberis, nunc liberius ac liberalius castimoniam colẽdi. Vtrumque obseruat Hieronymus [p], & Olympiodorus. Primum Nyssenus, sed recessum ab amplexibus accipit pro fuga vitiorum: Secundum, de nuptijs & concupiscentijs scribens Augustinus [q]. Aliquando ad campum inuitat Sponsa, nonnunquam ad quietem lecti [r]. Iusti modo fruuntur sapientiæ amplexu, modo inde abstrahuntur, contingitque idipsum etiam improbis; verumtamen illorum ea ratione acuitur desiderium: istis est damnationis ob negligentiam testimonium, inquit Hugo Victorinus.

o Exod.32.7.
p Hie. & Epist.22.
q Lib.1.c.13.
r In Canticis.

Sensum litteralem extendit hic idem Auctor ad amplexus carorum, & contubernia societatis amicæ, conuictúmque dulcem gratissimo fœderatum consensu, qui tamen ipsi soluantur tempore suo, ne cor hominis in homine requiescat, donec veniat, quod non soluitur pactum caritatis, vbi

videlicet

videlicet amplexabitur nos dextera Sponsi, & nos tenebimus eum, ita vt non dimittamus. Lege si placet, de honesto amplexuum, & osculorum vsu, quæ dixi ad Historiam [a] Apostolicam.

a Act. 10. 37.

Vers. 6.] TEMPVS acquirendi, & tempus perdendi. Tempus custodiendi, & tempus abijciendi.

TEMPVS *acquirendi.*] De diuitiis Chaldæa Paraphrasis interpretatur, passímque reliqui, & quidem quas sibi quis comparet vel mercimoniis, vel patrimoniis, vel creditis, vel aliis modis. Mysticos autem sensus leges apud eosdem, maximè apud vtrumque Hugonem, sunt verò satis affines allatis priore versu; & notant Hieronymus & Albinus sententiam eandem esse totius versus, ac posterioris membri, quod est in tertio: Tempus destruendi, & tempus ædificandi: idémque dicere potuit de priore versus præcedentis: Tempus spargendi lapides, & tempus colligendi.

Nyssenus quærendum semper DEVM monet, perdenda, & deponenda vitia, eorúmque occasiones, cum abdicatione, si sit opus, externarum facultatum, cúmque animæ seu vitæ amissione [b]. Porrò quamuis Græcum ζητῆσαι, & Hebræum בקש *bakkesch*, significet quærere propriè, veluti rem perditam, priusque sit perdere, quàm quærere, vt Olympiodorus monet, nihil refert; sola enim hic notatur in rebus vicissitudo, non autem in vicissitudine ordo.

b Matt. 10. 39.

Inter mysticas explicationes, quas citati proferunt Auctores, illæ sunt quæ mirificè placuerunt Athanasio [c], affirmanti Salomonis in sententiolis desiderium, attentionémque acui, videlicet esse tempus, vt peccatum perdamus, quæramúsque solutionem ab eius vinculis: tempus olim fuisse, cùm perditum erraret humanum genus, iam tempus aduenisse, quo eximatur à captiuitate, & perdat quisque quod est in animo peccatum, inueniens eam per virtutem; & si res ferat, pereat illa martyrio, vt inueniatur in regno cœlorum: Sic qui amat animam, perdit [d], eáque perdenda pro CHRISTO, vt inueniatur cum CHRISTO.

c Tract. in id: Profecti in pagum qui ex aduerso est, inuenietis pullum. Matth. 21. 2.

d Ioan. 12. 25.

Tempus custodiendi, & tempus abijciendi.] Chald. (Tempus idoneum ad custodiendam rem, & tempus idoneum ad effundendam rem in mare, in tempore tempestatis magnæ.) Consentit Lyranus. Adde tempus pestilentiæ, aut belli, aut latronum cum Carthusiano, & similia alia, extra quæ non adhibetur custodia tanta, vel retinentur, non abijciuntur, vt nostræ, cum possunt sine periculo retineri. Item quod apud nos deponitur, inquit Moringus, rectè, ac opportunè custodimus, à nobis abijcimus, reddimúsque, cum reposcit is qui deposuit. Præterea, cùm quis eget, & curæ ipsius commissi, custodire, & seruare, quando tantæ necessitatis tempus abest, abijcere res suas, largiendo egenis debet, & quod superest, date eleemosynam [e].

e Luc. 11. 41.

Non est hic omnino moralis sensus, quales reperies apud citatos Auctores, qui pergunt quoque in allegoria Iudæi atque Gentilis populi, & nouæ, ac veteris legis. Ad litteralem præterea referri etiam potest, quod ait Olympiodorus de expensis opportunè faciendis: vel quod Hugo Vi-

ctorinus de custodiendis bonis temporalibus tempore suo, sed tamen corda ad ea non apponendo, maximè sub mortem, cum soleat, vt ait ille [a], quo minus restat viæ, viatici plus quæri à senibus auaris: vel, quod idem Hugo, de retinenda terrena substantia pro sustentatione carnis, sed abijcienda, si animæ periculum ingruat. Nyssenus moraliter acquisitam gratiam, & virtutes docet maiore quodammodò custodiendas cura, quàm fuerint acquisitæ, eámque continuam esse debere, simul abijciendo quæ noscuntur his contraria. Sicut, inquit, oppidum tutius custoditur eiectis proditoribus. Olympiodorus iterum. Ne temerè doctrinam, præsertim sacram, ac sine delectu profundamus, sed nacti dociles, ac benè dispositos: hoc verò esse pecuniam trapezitis dare, sanctum vero, ac margaritas à canibus, suibúsque prohibere [b]. Denique non ijdem semper tenendi mores, legésve: non eosdem seu bonos, seu malos DEVS semper vel à periculis, tentationibúsque liberat, vel iis ipsos exponit, ac veluti abijcit, sed vices temperat, inquit Hugo S. Victoris.

a Cic. de Senect.

b Matt. 7. 6.

Vers. 7.] TEMPVS scindendi, & tempus consuendi. Tempus tacendi, & tempus loquendi.

TEMPVS *scindendi, & tempus consuendi.*] Chaldæa paraph. (Tempus idoneum ad lacerandum vestimentum, & tempus idoneum ad consuendam scissuram. Consuere dicitur Hebraicè verbo תפר *thaphar*, vnde ductum videri potest transpositis litteris Græcum ῥάπτω. Lyranus, & Carthusianus prius membrum de scindendis pannis ad formandas vestes intelligit. Hoc modo non erit oppositio in posteriore, discissi enim ad vestes panni consuuntur, & ideo discinduntur, vt consuantur. Sunt & qui quæ calidiore cœlo vestimenta interscindunt ad frigidiorem auram, frigente frigore resuant. Attrita quoque deformantur, & aliter transformantur, vel assumenti vice sunt. Postremò doloris ac mœstitiæ causa lacerantur vestes, quo de ritu egi in Historia Apostolica [c]. Primus, vt ita dicam, DEVS, DEI-ve nomine Angelus artem sutoriam exercuit, faciens Adæ, & vxori eius tunicas pelliceas, & induens eos [d]: quamuis id, enarrans Genesim Hugo S. Victoris [e], & Rupertus [f], sic accipiant, vt rationem docuerit primos parentes DEVS vestes ex pellibus animalium sibi comparandi, & conficiendi.

c Act. 14. 13.

d Gen. 3. 21.

e In cap. 3.

f Lib. 3. de TRINITATE cap. 27.

Mitto mystica de regno Hebræorum scisso hinc in decem tribus [g], hinc in duas; postea sarciendo: de conscisso [h] sacco CHRISTI corporis in passione, consuto in resurrectione: de corde scindendo per pœnitentiam [i], consuendo per vitæ bonæ renouationem. Vt adhærescamus DEO, abrumpamur à Diabolo, & à vitio: Societatem bonorum ineamus, separemur ab improbis, ac separemus eos etiam ab Ecclesia quam dilacerant, vt Arius quondam, quemadmodum Petro Alexandrino visum diuinum declarauit, his verbis. Arius tunicam meam, quæ est Ecclesia, dilacerauit [k]: Vt rescindamus iniquas pactiones, & aquas confirmemus. Acutum illud Hugonis Victorini: Quæ scinduntur, substantialiter vnum esse, quæ consuuntur, diuersa,

g 3. Reg. c. 11. 31. c. 12. 20.

h Ps. 29. 12.

i Ioel 2. 13.

k Surius 25. Nouemb.

diuersa, & filo ceu vinculo accidentaliter vniri: sic nos per naturam, corruptibilibus ac perituris iungi, diuinorum participes fieri per gratiam; & acum quidem esse, compunctionem, dilectionem filum, perforari humana, quando culpam dolore transfigimus, & persequimur, diuina cùm occulta æternorum scrutamur, eorúmque desiderio tenemur, & amore constringimur: hinc attendentes, quanta nobis remissa sint per misericordiam, hinc contemplantes, quanta promissa per gloriam.

Tempus tacendi, & tempus loquendi.] Chaldæus addit (verba controuersiæ.) Latiùs patet saluberrimum hoc, adeóque studiosè à Philosophis, maximè à Pythagoricis celebratum, & custoditum monitum. Nec modò ab omni abstinendum sermone malo [a], vel tacendum; præsertim mulieribus in Ecclesia, etiam de diuinis [b], & consistente etiam aduersùm nos peccatore, obsurdescendum [c], ne iis quidem pronunciatis, quæ facerent pro nobis [d], & præmeditatò, ac appositè ad eos, qui audiunt, loquendum; qua de re præcipiuntur in Scripturis propè innumerabilia: sed, vt ait Nyssenus, de ineffabili ESSENTIA DEI vel nihil, vel moderatè loquendum: Quis enim loquetur potentias Domini [e]; cuius magnitudinis non est numerus [f]? Tibi congrua, tibi congruens, tibi expectata, & silens laus, inquit iuxta Hebræam editionem, Dauid [g], & secundùm Chaldaicam, coram te reputatur sicut silentium laus, pro eo quod legimus: (Te decet hymnus DEVS.) In vsu & congressu commune illud meminisse oportet: (AGE, FARE VICISSIM.) Item cum reliquis in rebus, tum in sermone vicissitudine vtendum: Εἰ μὲν ἠλίθιος εἶ, σοφὸν πρᾶγμα ποιεῖς, εἰ δὲ σοφὸς, ἠλίθιον. Si es stultus, sapienter facis; sin sapiens, insipienter, videlicet tacendo semper, dixit silentium perpetuum in conuiuio seruanti Simonides, vt quidam volunt: nam Theophrasto tribuit Antonius Melissa [h]. Id autem quadrat in omne aliud negocium, vt sit & loquendi, & tacendi suum tempus, vitandúmque duplex extremum: Καὶ τῆς ἀδολεσχίας, καὶ τῆς ἐχεμυθίας. Pythagoricum superstitiosè silentium, teste Nicephoro [i], Basilides induxit. Pattalorynchitæ ἀπὸ τῶ πατλάλυ ὲ ῥύγχυ à palo, & naso dicti, quod veluti palum, vel digitum in modum pali naribus suis, aut labiis superponerent, tam erant silentij tenaces, vt non alij rei vacarent magis, hac in re prophetas se dicentes imitari, proptereà quòd Dauid precatus esset: Pone [k] Domine custodiam ori meo, & ostium circumstantiæ labiis meis. Meminerunt Hæreseologi, Augustinus [l], Philastrius [m], Castro [n], Prateolus [o], qui vltimi duo non debuerunt in Philastrio notare corruptelam nominis Passalorynchitarum, cum Græcis familiare sit geminum sigma pro tau, hócque pro illo vicissim vsurpare. Locus autem ille Psalmi confirmat potiùs nostram sententiam; ostio enim vtimur tum ad claudendum, tum ad aperiendum, provt circumstantia temporis, vel alia requirit. Alioqui Esaias væ sibi non dixisset, quia tacuerat [p], nisi secundùm tritam satis eius loci expositionem, tacuisse quandoque malum foret. Legendus Basilius [q], & Climacus [r], qui non minùs periculum dicunt semper tacuisse, quàm nunquam: & nimium silentium turbationis, ac amaritudinis aliis esse causam posse: illud verò etiam scribit Hilarius contra Constantium.

Fertur hoc tempore Antilutheranorum secta sub nomine Spiritua-

a Ephes. 4. 29.
b 1. Cor. 14. 28.
c Ps. 37. 14. 15.
d Ps. 38. 2. 3.
e Ps. 105. 2.
f Ps. 144. 3.
g Psal. 64. 1.
h Serm. 73. Tom. 5. Bibl. Patrum, lege eundem ibidē, & ser. 74. & 75.
i Lib. 4. c. 2.
k Ps. 140. 3.
l Lib. de Hæres. cap. 63.
m de Hæres.
n de Hæres.
o In Elencho Hæres.
p Esa. 6. 5.
q Regu. 288. ex breuio. & Epist. 73.
r Gradu 4.

lium,& Tacentium, qui veterem illam hæresim suscitasse dicuntur [a]. Est tacens, ait Ecclesiasticus [b], qui inuenitur sapiens: & est odibilis, qui procax est ad loquendum. Est tacens non habens sensum loquelæ,& est tacens sciens tempus aptum. Homo sapiens tacebit vsque ad tempus,lasciuus autem & impudicus non seruabunt tempus. Ambrosius [c] vsus præsenti sententia,quam exponimus,monet,si pro otioso sermone rationem reddemus, videamus ne & reddamus pro otioso silentio: & rectè Dauid non silentium sibi indixisse perpetuum, sed custodiam, meliúsque hac in re quàm Pythagoram fecisse,qui non loquendo loqui docuit, cùm ipse in loquendo magis nos discere voluerit loqui. Sed quia maius periculum est in loquendo, quàm tacendo, priùs tacendum, ac diutiùs, quàm loquendum, & hîc tacendi tempus antè ponitur,quàm loquendi, vt simus videlicet ad audiendum veloces,tardi ad loquendum [d].

a Lindan. Dial. 2. Dubitan. 4. b C.p.20.5. 6.7. c 1. Offic.c.2.

Admonet Gregorius [e],& nimis tacitos, & multiloquio vacantes, quo pacto modum ponant loquacitati, atque taciturnitati,nec aptius exhiber, inter alia,remedium,quàm huius sententiæ,vt meminerint esse tempus tacendi,& tempus loquendi,& Dauid ori non parietem,sed custodiam, & labiis os circumstantiæ poposcisse [f], quod, vt nuper dicebamus, aperitur, & clauditur. Sed quoniam non minùs lex scribenti silentij præscribitur, teste Bernardo [g], ne scribat intempestiuè, vel plus quàm decet, de silentio silentium hîc faciam, mirum enim vt sunt in damnando multi silentio eloquentissimi,ne dicam,loquacissimi,plúsque doceant silendum verbo,quàm exemplo.

d Iacobi 1.19. e 3. Par. Pastoral. c. 15. f Psal. 140.3. g Epist. 89.

Vers. 8.] Tempvs dilectionis, & tempus odij. Tempus belli,& tempus pacis.

Tempvs *dilectionis,& tempus odij.*] Chaldęus:(Tempus idoneum,vt vnus amet socium suum,& tempus idoneum vt odio habeat virum peccatorem.) Rectè sanè: nec enim odio habendus Iustus: peccator nonnisi quà peccator,vt oderimus quod est in ipso peccatum,idque vel extirpemus,vel etiam, si res ferat, vindicemus. Diligendus in primis Devs; ad hanc normam reliqui: ab ea qui deflectunt,nósque deducunt, iustæ nobis cum ipsis inimicitiæ, odium perfectum. Nonne, ait, Ecclesiastis parens [h], qui oderunt te Domine,oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio (id est, capitali, & summo) oderam illos, & inimici facti sunt mihi. Exigit has inimicitias Christvs [i]; hoc odium, etiam aduersùs genitores nostros, aliósque nobis coniunctissimos, multò autem maximè contra eum, qui κατ' ἐξοχὴν inimicus noster vocatur [k], inimicitiásque perpetuas gerit,& implacabiles,inde iam à funesto protoplastorum casu [l]. Nos ipsi animā odisse debemus propter Devm [m], vitia nostra,effrænes passiones. Habét hæc tempus suum,quamuis eodem tempore simul sint: erit, quando vitia in nobis nulla, nullas experiemur passiones, si honestas hîc inimicitias, amorémque castum exercuerimus. Puteus vnus ob iurgium pastorum,Gerarę, & Isaac,vocatus est Calumnia, & alter ob rixam,Inimicitiæ

h Ps.138.21. 22. i Luc.14.26. k Matth.13. 28.39. l Gen.3.15. m Luca 14 26.

citiæ(oritur hæc ex illa): tertius, pro quo contenderunt, Latitudo [a], ambulabimus in latitudine, amplis cœli spatiis excepti, cùm fuerint penitùs inimicitiæ interfectæ [b]. DEVS absque tempore, sempiternáque diligenda semper fœlicitas, æterna odio habenda mala, non intermittendo. Carnem suam odio nemo habuit [c]; eius tamen curam facere non debemus in desideriis: diligenda, inquit Hugo Victorinus, quantum ad compassionem pertinet naturæ; quantum ad castigationem culpæ spectat, odienda. Amor defigendus totus in solida, veráque bona, non autem graui, ac obdurato corde vanitas diligenda, quærendúmque mendacium [e]: verus ac legitimus Dominus diligendus, & sustinendus, alienus odio habendus, & contemnendus [f], quia qui hunc amat mundum, adulter est [g], & inimicus DEI constituitur [h]; & vicissim mundus eos, qui non sunt de mundo, odit [i].

Ambrosius [k] versans quæstionem, Quo pacto nostrorum præcipiatur odium [l], cùm inimicorum iniungatur amor [m], CHRISTVM auctorem vtriusque præcepti respondentem inducit. Sed non legisti: Tempus amandi, & tempus odio habendi, & tempus belli, & tempus pacis: De quo hoc dicit Ecclesiastes? Nonne de eo, quod ratione temporis fiat, vt piè & amare, & odisse possimus: vt quos dilexeris, odisse, & quos oderis, amare conueniat? Exponit hæc deinceps pluribus. Legendus quoque Gregorius [n], Cyprianus [o], aut Origenes citans hunc locum istis verbis: (Tempus amandi, & tempus odio habendi) ait, Ama fœminas inter sacra solemnia (vt nempe ad illa ô clerice ipsas admittas) & odio habe in communione priuata (ne absque necessitate conuerseris cum illa) si vis Salomonis tenere doctrinam.

Tempus belli, & tempus pacis.] Conueniunt eadem in hoc membrum, quę de priore tractata sunt: pugnandum enim contra hostes, dum in hac vita sumus, ac militamus, quæ nihil nisi militia est [p]; vt his debellatis pax sequatur exsuperans omnem sensum [q]. Gladium misit CHRISTVS in mundum [r], & regnum cœlorum violentis exposuit [s]. Persequitur allegoriam istam de militia, pugnáque spirituali fusè ac eleganter, præ ceteris, Nyssenus; nam litteralis obuius, & facilis. Vt verò superstitiosos refutaui silentij custodes, vel fletibus indulgentes, ita cauendos moneo, qui belli, maximè Christianis, omnem vsum, aut hominum interfectionis, aut nuptiarum prohibent, quibus rebus Ecclesiastes suum tempus assignauit. Pro bello pugnat contra Manichæos Augustinus [t], simul proculdubiò expugnans pacificos Vvideflstas [u], & Iulianum Apostatam [x], & Anabaptistas [y], & Cornelium Agrippam [z], & Ioannem Oecolampadium, si credimus Prateolo, quibus fauet Erasmus [a], & Ioannes Ferus [b]. Lutherus [c] autem negauit Christianis contra Turcas bellum: idémque indicat Theodorus [d] Bibliander. Sed Lutherus absurditatem, ac impietatem sententiæ suæ postea vidit, & correxit [e]. Iidem Manichæi omnis substantiæ viuentis extinctionem nobis interdictam volebant, vt meminit idem Augustinus [f]. Lactantius [g] hominis; Scotus [h] furis, præsertim diurni, quem verisimile sit velle duntaxat furari, necnon adulteræ. De Valdensibus prodit Guido

a Genes. 26. 20. 21. 22.
b Ephes. 2. 16.
c Ephes. 5. 30.
d Rom. 13. 14.
e Psalm. 4. 3.
f Matth. 6. 24.
g Iaco. 4. 4.
h Ibidem.
i Ioan. 15. 19.
k In Ps. 118. octon. 15.
l Matth. 16. 24.
Luc. 14. 26.
m Mat. 5. 44.
n Hom. 27. in Euang.
o Lib. de singular. cleric.
p Iob 7. 1.
q Philipp. 4.
r Matth. 10. 34.
s Matth. 11. 12.
t 22. con. Faustum cap. 74. & seq.
u Apud Valden. To. 3. de Sacramental. Tit. 24. cap. 169. num. 3.
x Apud Nazian. Orat. 1. contr. illum.
y Testatur de his Melãthon in locis c. de Magistr.
z De vanitate scientia, c. 79.
a In c. 3. & 22. Luc.
b In cap. 26. Matthæi.
c In Bulla Leonis articulo 34.

d In Chrono. tabu. 13. e Lib. de Visit. Saxonica. f 6. cont. Faust. cap. 6. & 8. g 6. Institutionum, cap. 20. h 4. Dist. 15. quæst. 3.

Carmelita sensisse nefas esse hominem interficere, iudicis etiam præcepto, atque idem asseruit Nicolaus Galecus, vnus de legatis à Bohemia ad Concilium Basileense missis [a]. Egimus de hac re in Historia Apostolica [b]. Qui tempus ait esse occidendi, occisionem sine dubio licitam ostendit, simúlque satis innuit, non cuiuis hoc permitti, vt vel alium, quamuis Tyrannum, vel seipsum occidat, martyrij prætextu. Hic postremus error sæpè in Donatistis ab Augustino confutatur, Petiliano præsertim, & Circumcellionibus: illum alterum, quem Gerson tribuit Ioanni Paruo, damnauit Constantiense Concilium [c], & meminit Gerson [d] erroris, quod fur nocturnus, insidiator viarum, hæreticus, sortilegus possit à quolibet occidi meritoriè, licet facultas foret ducendi ad iudicem, nec immineret necessitas vim repellendi. In nuptiis, quarum subindicatam mentionem dixi Versu quarto, nonnulli errarunt, illas penitus damnando, vt Adamiani recentiores [e], Aëriani [f], Aginnenses, Gnostici, Cerdoniani, Saturniliani, Marcionistæ, Seueriniani, Apostolici, Origeniani primi, Eustathiani, Tatiani siue Encratitæ, Cathari, Eraclitæ, Manichæi [g]: Alij verò necessarias omnibus nuptias affirmant, vt Caluinus [h], qui se à carne sua inquietari sentiãt. Has adeo crassas ac fœdas hæreses indicasse, refutasse est. Adeat qui requirit plura Hæreseologos. Porrò in tam rata secundum DEI prouidentiam rerum vicissitudine per summam mortales incõstantiam, nunquam sua contenti sorte, vices mutare concupiscunt. Cecinit id post Horatium [i] intrito illo carmine ad Mœcenatem, longè melior Poëta [k]:

a Castro verbo, occidere.
b Cap. 5.
c Sess. 15.
d 3. Par. alpha. 11. lit. L.
e Lindan. in Dubitantio Dial. 2.
f Epiph. Philast. August.
g Prateolus.
h In Instit. cap. 4. n. 18.
i Horat.
k S. Prosper. de prouid.

Frigora perpessus, solem cupit: vstus ab æstu,
Inter hyperboreas mauult algere pruinas:
Iniusto pluuiam metuit sub fasce viator,
Quam poscit votis sitienti rusticus agro.

Tempus belli.] Etymologiam Latinæ vocis belli tradunt aliqui per Antiphrasin, quia minimè bellum, id est, pulchrum: alij quasi dicas duellum, sicut dicebatur (duonum) pro (bonum): nonnulli à Belo, qui primus ensem procudit [l]: quidam à belluis. Legatur Cassiodorus [m].

l Higinus fabu. 274.
m lib. 1. varia. epist. 30.

Vers. 9.] QVID habet amplius homo de labore suo?

Vers. 10.] VIDI afflictionem, quam dedit DEVS filijs hominum, vt distendantur in ea.

RECITATI sunt prius [n] ijdem versus, & explicati, vel partes eorum hinc inde sparsæ. Vtilis tamen, & pernecessaria hujusmodi repetitio sententiarum. An non, inquit Nyssenus, simul atque desijt quis viuere, omnia tecta sunt obliuione, & ab ijs, quorum studio tenebatur, desertus, abijt nudus, rerum quæ hîc sunt, nihil secum afferens, præter solam actionum suarum conscientiam, à qua hæc vox quodammodo post hoc in cœlum mittitur ad eum, qui per huiusmodi occupationes aberrauit in hac vita.

n Cap. 1. 3. 13. 14. 17. Cap. 2. 11. 17. 22. 26.

» vita. Quid tibi amplius fuit ex multis illis laboribus quos suscepisti? Vbi » sunt præclaræ ædes? vbi defossæ crumenæ? vbi sunt æneæ imagines, & » laudibus celebrantium voces? Ecce nunc ignis & flagella, & iudicium, » quod nec muneribus, nec gratia corrumpitur, & quæ falli non potest ante» actæ vitæ examinatio, &c.

Chaldæa Paraphrasis vice quoque interpretationis est: Quid reliqui » est viro seruienti, qui laborat ad faciédum thesauros, & ad congregandum » mammonam, nisi adiuuetur desuper? Vidi negocium castigationum, & vin» dictã, quam dedit Dominus filijs hominis, qui sunt improbi, vt affligãtur in » eo. Antonius [a] Magnus in vno ex sermonibus, quos habuit ad Monachos, colligit ex hoc loco rationem de contemptu mundi. Ad summum, illud, ait, perspicere debemus, quod, etsi nostras velimus retentare diuitias, cùm lege mortis ab ipsis diuellamur inuiti, vt in libro Ecclesiastes scriptum est, quia nescit homo quid sit post eum in labore suo. cur ergo non facimus de necessitate virtutem?

a Athanas. in Antonio.

Vidi afflictionem quam dedit DEVS *filijs hominum, vt distendantur in ea.*] Hæc sententia ijsdem verbis Hebræis, Græcísque habetur Capite primo [b]; Sed hîc abest epithetum malitiæ, & ibi Latinè pro afflictione, est occupatio; pro distendi, occupari. Nyssenus datam afflictionem, & distractionem περισπασμὸν à DEO docet, non per se, sed ex occasione, quia rebus bonis abusi sumus, vt si quis gladio ad mensam conuiuialem, ad quam est inuitatus, seipsum, vel alium propè accubentem secaret, argenteo cochleari Proximi, suúmve oculum expungeret. Eadem affert Olympiodorus. Nos plura citato loco aduersus immodicum sciendi studium, de quo hîc etiam agi putant nonnulli, vt meminit Hieronymus, mentémque præsentis esse sententiæ, peruersorum quoque dogmatum magistris talem à DEO concessam occupationem ne mens otiosa torpesceret: hócque ipsum esse bonum (continentur hæc sequentibus versibus) quamuis nequeant illi naturam, & rerum scientiam comprehendere. Subiit alium sensum Hebræi, qui se in Scripturis erudierat, cùm labantur omnia tempore, eâ nimirum, quæ hoc Capite prius posita est, vicissitudine nascendi, & moriendi, &c. frustra nos conari, & tendere, putantes breuis vitæ labores perpetuos, cùm contentos esse oporteat diei malitia [c]: Cæterùm (id habent sequentes versus) ex rerum, quas bonas condidit DEVS [d] vniuersitate, vt laboremus multum, hoc prouenire, vt in ijs erudiamur, ac exerceamur scientes bonitatem earum suo tempore definitam, nec vltra quæramus de causis, quare hoc vel illud ab initio mundi vsque ad consummationem fecerit DEVS crescere, manere, mutari.

b Vers. 13.

c Matt. 6.34

d Gen. 1.31

Albinus priorem sequitur sensum: Datum à DEO mundum, vt homo per cognitionem creaturarum benè honestéque occupatus, CREATOREM laudaret, reputánsque nihil hic perpetuum esse, honestam quoque caperet in rebus creatis voluptatem, & abstineret à curiosa consiliorum diuinorum circa illas perscrutatione. Videtur præterea Ecclesiastes vanitatem potissimum velle in hac sciendi occupatione ostendere, quod iam antea fecerat, quæ meritò censetur honestior, & iucundior, vt de alijs inferioribus occupationibus facilius id euincat. Vnde repetit se diligenter attendisse

disse quæcumque exercitia, quibus qui cuncta gubernat DEVS, homines exercet, idque quod optimum videtur, non succedere, sed vanum esse.

Vers. 11.] CVNCTA fecit bona in tempore suo, & mundum tradidit disputationi eorum, vt non inueniat homo opus quod operatus est DEVS, ab initio vsque ad finem.

CVNCTA *fecit bona in tempore suo.*] Omnia quæ sunt commemorata superius cum vicaria mutatione, atque durationis limitibus. Mali sunt, qui mali auctorem DEVM faciunt, vt Blastus, & Florianus, à quo Floriani, siue Carpocratiani, qui & Milites, necnon Hermiani, ac Seleuciani (saltem aliquando in genere loquuti, aliàs verò de materia) aut qui aliquas creaturas malas factas dicunt à quodam Principio, quod summum MALVM nominetur, vt Manichæi, & Priscillianistæ. Legantur Hæresæologi, à quibus æquè confutantur Colluthiani, in altero extremo negantes pœnæ mala esse à DEO. Omnia DEVS à se condita vidit ipse bona esse, & quidem bona valde [a]: idémque Creatorem se nominat mali, id est, belli, non secus ac Factorem pacis [b], quo pacto hic etiam dicitur afflictionem dare. Refutat simul hos errores quodam loco Hieronymus [c], ac primum præsentis auctoritate loci.

a Gen. 1. 31.
b Esa. 45. 7. Amos 3. 6.
c Lib. 1. in c. 3. Lament.

Pro bonis, Hebr. & Chald. in numero singulari est (pulchrum.) Quamuis autem καλὸν, & ἀγαθὸν sæpè confundantur; tamen non memini טוב *tob*, & יפה *iapheh*, ita promiscuè sumi: illud quidem pro hoc, non vicissim hoc pro illo reperio. In primæ creationis operibus semper est Hebraicè vox טוב *tob*, & Græca καλὸν, tamen à munditie mundus, necnon græcè κόσμος nuncupatus est.

Et mundum tradidit disputationi eorum.] Καὶ γὲ σὺν τὸν αἰῶνα ἔδωκεν ἐν καρδίᾳ αὐτῶν. Hebraicè: גם את העלם נחן בלבם *gam eth habholam nathan belibbam.*) Etiam seculum dedit in cor vel corde eorum. Chald. (etiam homines seculi huius tradidit in corda ipsorum.) Editio Septuaginta Sixtiana: Καί γε σύμπαντα τὸν αἰῶνα ἔδωκεν ἐν καρδίᾳ αὐτῶν) Vetus Latina: (Et quidem seculum dedit in corda eorum.) Explicat Hieronymus & Albinus seculum pro mundo, huncque datum hominibus ad inhabitandum, vt fruantur varietatibus temporum, & non quærant curiosius de causis rerum naturalium, & prouidentia diuina. Olympiodorus: Permisisse DEVM, vt sint solliciti, & occupentur sapientes mundi huius, ne si assiduè, & tranquillo animo attendissent ad fabricam, & structuram mundi huius, perspecta, & cognita illius pulchritudine, visibilia hæc Deum esse, vel Deos arbitrarentur. Item dedisse omnibus filijs hominum seculi præsentis cognitionem, quod nempe cuncta esse cœperint, ac desitura sint: eorum verò quæ ante initium temporis fuerunt, quæque post hoc seculum futura sunt, certam & manifestam scientiam non haberi. Nyssenus Æuum, hoc est, omnia quæ in Æuo sunt facta, seu in omnibus spatijs ac interuallis durationis, dedisse DEVM cordi humano ad bonum, vt per magnitudinem, & pulchritudinem creaturarum cõtemplemur eum, qui

qui fecit illas : tamen propter earundem abusum, nesciisse finem assequi, quem intendebat DEVS. Sequitur eandem expositionem Hugo Cardinalis, comparans creaturas cum libro, homines ijs abutentes cum pueris, qui litteris, syllabisque adhærentes, quæ legunt, non intelligunt, sed negligunt, vel mundum, qui debuit esse liber salutaris eruditionis (librum Antonius vocabat creaturas) euasisse materiam infructuosæ, noxiæque disputationis, videlicet vt eleganter, ac prolixè demonstrat alter Hugo, tam varia, tam multa, tam absona, tam temeraria, tam impia de Conditore ipso, de prouidentia & iudicijs ipsius, de felicitate, de proximo, inquirendo, disceptando, iudicando, & interim ad exactam ... quoque cuiuspiam naturalis notitiam vix, ac ne vix quidem perueniendo ex omnibus quas fecit DEVS à principio creationis, ac deinceps vsque ad finem. Hoc est, iuxta editionem Hebræam, Chaldæam, Græcam, dari mundum in cor vel corde hominis, vt nempe corde, seu mente ipsum consideret, ac veluti contineat.

Necnon fauet quoque phrasis alteri expositioni, vt datus sit mundus ad fruitionem, & oblectationem pro honesto desiderio. Meminit Titelmanus præterea eorum, qui vocem Hebræam reddunt absconsionem, ita vt hæc significet mortem occultam nobis, & sit opus, de quo mox, factum à DEO à principio vsque ad finem. Nequit enim homo diem inuenire, vel horam mortis, quæ mors iam inde à primo homine cœpit secundum iustum iudicium DEI regnare, atque regnabit vsque ad consummationem seculi in nouissimo homine.

Vatablus mundum accipit pro negociis, & pro cupiditate, desiderióque cognoscendi, quod indiderit DEVS, cui cum plenè non satisfiat, humilitatem homo inde eliciat.

Si seculum præterea, & Hebræam dictionem interpretemur cum alijs Æternitatem, sensus erit, hanc, vel eius desiderium nobis à DEO inditum. Caietanus mauult nos ita legere : Etiam perpetuum dedit in corde eorum (& addendo sequentia) sine quo non inueniet homo opus, quod fecit ELOHIM à capite, & vsque in finem.) Tunc hoc modo explicat: Quamuis viderem singula contraria hominum opera bona seu pulchra, non semper, sed suo tempore ; attamen vidi etiam in corde hominum perpetuum, hoc est, perpetuitatis appetitum, quo secluso appetitu, nihil inueniet homo diuini operis, quia non adhibebit studium ad inuestigationem à capite vsque ad finem, id est, penitus omittet.

Accedit ad eandem explicationem Ioannes Benedictus. Et hæc mihi videtur sententia, tot declarata modis, tradita disputationi nostræ, ausim tamen, prout debeo, affirmare, illos eam assecutos, qui proximè attingunt Interpretem nostrum, à quo procul absunt, qui reddunt vel perpetuitatem, vel absconsionem. Chaldæus quid velit, non intelligo, nisi mundum pro hominibus qui versantur in mundo sumentes, dicamus inuicem traditos in corda sua, vt quisque de alterius agitet negocijs, illa discutiat, diiudicet, &c.

Ex alijs confici posset integra expositio, quamuis nonnihil discrepare videantur, Titelmanus, & Moringus commode tractant hunc locum, & Arboreus meritò digreditur in contentiosos, & curiosos disputatores, eos

tamen, vt par est, approbans, qui veritatis excutiendæ causa id factitant, & diligenter, & acriter, sed modestè, denique Christianè, ac piè, qua de re agit proprio tractatu Nazianzenus. Quanquam opinor Interpretem non de sola, ac ne præsertim quidem disputatione, quæ fit cum aliquo, intellexisse, sed hoc nomine, generaliter comprehendisse quamlibet de rebus seu sermocinationem, seu ratiocinationem, etiam quam quis apud se cum animo suo facit, vel scripto mandat, vel sine cõtentione & strepitu disceptationis simpliciter loquitur. Sic Salomon dicitur disputasse super lignis à cedro vsque ad hyssopum [a], vbi aliæ editiones vtuntur simplici verbo dicendi. Thaumaturgus sic præsentem locum est interpretatus, vt & DEVM videatur velle per creaturas homines ad malum concitare, & idipsum Diabolum facere. Vtrumque verum est, hoc per se, & vera inductione, illud ex quadam occasione, & permissiuè. Sed quod attinet ad Diabolum, nulla ne leuis quidẽ in textu de eo mentio. Licet Paraphrastæ aliquid addere.

a 3. Reg. 4. 33.

Ut non inueniat homo opus, quod operatus est DEVS.] Id est, ita, vt non inueniat, vel (vt) consequenter, ac tanquam effectus, non antecedenter, & sicut causa, intelligatur: vel etiam sumi potest pro causa, maximè posito statu peccati; potuit enim DEVS rectè id intendere ceu pœnam, & id, vnde prouenire possit humilitas, studiúmque DEVM ipsum diligentiùs inuocandi, & quærendi, vt anteà dictum est. Aquila legit: ὡς οὐχ εὑρήσει ἄνθρωπος: (Quomodo non inueniet homo:) Sensus idem est, præsertim iuxta primam expositionem.

Ab initio vsque ad finem.] Caietanus (penitùs) nempe vt penitùs non inueniat, immò nec inuestiget. Vatablus: vt non perfectè, quasi dicat, vsque ad summum, & extremum. Chaldæus: (Ne innotescat viro à principio, quid futurum sit in fine.) Bonauentura, & Carthusianus: (A principio vitæ hominis, vsque ad mortem, seu per totam vitam.) Meliùs idem Caietanus refert hoc ad opus quod operatus est DEVS, vt scilicet nullum perfectè comprehendi possit ex iis, quæ fecit.

Vers. 12.] ET cognoui quod non esset melius, nisi lætari, & facere bene in vita sua.

Vers. 13.] OMNIS enim homo, qui comedit, & bibit, & videt bonum de labore suo, hoc donum DEI est.

b Vers. 24.

CONTINENT hi versus eandem sententiam, quæ iam Capite priore [b] posita, & exposita est, seu ex propria Ecclesiastis, seu ex aliorum persona. Priore modo hoc vult: Reiecta inutili, molesta, atque impossibili peruestigatione rerum, satius esse, si quis mediocritate contentus, vt laudari CREATOR inde magis possit, vitam ducere in honesta lætitia, & iuxta voluntatem DEI, cuius donum est ipsemet frugalis rerum creatarum vsus, nec lasciuiendo per abusum, nec fraudando seipsum per auaritiam. Posteriore modo erit obiectio intemperantis, blandientis sibi de DEI dono,

dono, quasi dum indulget cupiditati, diuinam exequatur voluntatem, quæ condidit ad vsum humanum cunctas creaturas. Non satisfit autem argumento, quia citato loco id plenè præstitum est. Hîc ego, vt & ibi primum præfero modum dicendi, vel etiam propter hoc, quod nunc affectebam, non occurri obiectioni, longius enim abest, ad aliam, si obiectio fuit, responsio. Istius habeo sectatorem opinionis Thaumaturgum, qui animi exprimit tranquillitatem cum beneficentia, & iustitia: Olympiodorum, quamuis interseri velit ex persona vulgaris ac insipientis hominis, quę sunt versu XIII. sed eadem opera corrigi: Hieronymum quoque & Albinum, qui addunt Anagogem de percipiendo corpore, & sanguine C H R I S T I, sicut etiam Capite præcedente meminimus, Augustinum fecisse, & vtrobique facit Glossa Interlinearis. Consentit Hugo vterque, Lyranus, Carthusianus, Caietanus, Moringus, Arboreus, Vatablus, Titelmanus, licèt priorem expositionem hic quoque recitet. Bonauentura videtur accedere ad secundum sensum, ait enim commendari voluptates transitorias, respectu, & comparatione ad curiositatem, quæ hactenus est reprehensa. Glossam verò spiritualiter hæc interpretari. Chaldæa Paraphrasis primum versum exponit de delectatione in lege D E I, atque de bonorum operum exercitio: secundum de fruitione, nimirùm moderata, bonorum temporalium, quæ transferantur post mortem ad hæredes. Nyssenus de perpetua in rebus bonis, & honestis lætitia, quæ nascitur ex bonis operibus: mandatorum enim obseruationem nunc per spem lætitia afficere, posteà fructum præbere: ita vt quod est cibus, potúsque corpori, hoc sit animæ ad bonum aspicere, & in D E V M oculos defixos habere.

Lætari.] Εὐφρανθῆναι. Lætitia fructus est quidam, vel flos ex boni perceptione. Idcircò absolutè posita ipsam significat plenam, aut certè sufficientem rerum delectabilium fruitionem, quin & beatitudo lætitiæ, gaudiique nomine describi solet. Obuia sunt in Psalmis, ac Prophetis potissimùm exempla. Græcum verbum innuit lætitiam animi bene compositi, quamuis ad quamlibet extendatur. Chaldæus sumpsit pro delectatione in lege: maiórque pars Auctorum, quos citaui, in bonam partem.

Et facere bene in vita sua.] Ποιεῖν ἀγαθὸν, Latinè benefacere, vel est, ex virtute operari, vel beneficum esse, vel feliciter viuere, sicut & Græcè εὐπράττειν & inde εὐπραξία. Thaumaturgus amplectitur primas duas significationes: Olympiodorus, & Albinus cum Hieronymo secundam, necnó ex recentioribus Latini plures: tertiam quoque Moringus; ita vt sit idem, ac videre bonum, quod mox subditur. Ego solam primã probo vt maximè consentaneã: nec enim legi עשות טוב *hhascboth tob*: vel ποιεῖν ἀγαθὸν, facere bonum, aut bene, (ita vt ἀγαθὸν aduerbialiter ponatur pro ἀγαθῶς,) absque addito significare aliud quàm studiosè agere, (ἀγαθοποιεῖν quandoque est, beneficum esse;) quicquid sit de phrasi Latina imitante Grȩcam τῷ εὐπράττειν, vel de nomine quoque Græco τῆς εὐπραξίας. Accedit ea cõiectura, quia per præcedens verbum lætari, frugalis rerum temporalium vsus, hilarísque intelligitur, quam impedit anxia, noxiáque curiositas sciendi: sequens sententia docet eiusmodi vsum vnà cum rebus quæ cadunt in illum, esse ex peculiari dono D E I, qui scilicet molestam de Mundo disputationem non per se

exigat, sed permittat interdum, vt affecti tædio capiamus honestam voluptatem, & virtutem in primis colamus.

Videt bonum.] Videre bonum, est experiri, sicut videre corruptionem, vel mortem, vt docuimus in Commentariis ad Actus Apostolorum [a], est mori, quod aliter dicitur gustare, vt ibidem notatum est.

a Cap. 2. 27. 31. Cap. 13. 35. 36. 37.

Vers. 14.] DIDICI quod omnia opera quæ fecit DEVS, perseuerent in perpetuum, non possumus eis quicquam addere, vel auferre, quæ fecit DEVS, vt timeatur.

DIDICI *quod omnia opera quæ fecit* DEVS, &c.] Quamuis nequeat homo DEI opera comprehendere, vel quamuis ea sit vicissitudo, ac varietas temporis circa res omnes, quæ dicta est initio Capitis, nihilominùs constat DEI opera esse perpetua, peculiariter, maximéque propria ea, quæ solus fecit sine concursu causæ secundæ, vt sunt ANGELI, cœli, cum astris, elementa, animæ nostræ, vel cetera quoque materialia omnia quantum ad species suas, aut materia prima, aut præcipuæ partes, quæ integrant Vniuersum: vel certè ex maiore parte vsque ad consummationem seculi, ita vt perpetuitas accipiatur pro hac tota longa duratione. Huc omnium Interpretatio ferè collimat.

Caietanus vim faciens in editione Hebraica: (Sciui quod omne quod faciet ELOHIM, ipsum erit & perpetuum, vel in seculum) explicat legendo (in seculum) quod quicquid facit DEVS, illud erit in suo seculo, in sua periodo: legendo (in perpetuum) quod in perpetuum semper verificatur, quod quidquid faciet DEVS, ipsum erit, & in tanta temporum, humanarúmque rerum contrariarum vicissitudine, (quæ Capitis initio enumerata est,) erit illud, quod faciet ELOHIM, & non illud quod homo, quantumlibet nitatur in contrarium. Plenior primus sensus, nec restringenda sententia cum Thaumaturgo ad res æternas corruptionis expertes. Hugo Victorinus ait, omnes res esse perpetuas, quod attinet ad auctorem earum DEVM: transire ex semetipsis, sicut & hoc, quod antequam essent, nihil fuerint, ex semetipsis habuerunt. Extendit præterea immutationem istam ad dispositionem ac prædestinationem iudiciorum DEI, quibus facta hominum examinat, & prouidet. Addit etiam, & cum ipso Bonauentura, causam cur Ecclesiastes subinferat hunc sermonem, esse, vt compescat curiositatem, de qua priùs dixerat: nec enim disputationibus suis posse rerum à DEO conditarum naturas immutari, aut ex cuiusuis opinione pendere, quemadmodum statim subijcitur.

Non possumus eis quicquam addere, nec auferre.] Neque ex rebus naturalibus, neque ex diuinis iudiciis, vt vel sit quod non erat, vel non sit quod erat, vt fiat quod non ordinauit DEVS vt fieret, aut non fiat, quod fieri voluit, vt notat Hugo S. Victoris. De posterioribus ambigi voluit, de prioribus verum est eo quem diximus modo. Nam possumus hominem interfi-

cere,

cere, generare, plantas incendere, plantare, &c. In ANGELIS, coelis, astris, elementis, saltem secundùm se totis, in anima rationali hæc non possumus. Neque verò etiam in nostra potestate est res immutare secũdùm speciem, & successionem, & efficere vt existat quid de nouo, quod non ante simile secundùm speciem extiterit, neque vt ipsum, saltem in eadem specie vlterius non sit. Si quas concedamus rerum species nouas vel ANGELORVM opera, vel hominum factas, fieri ve posse, per variam causarum naturalium admixtionem, & applicationem, vt inter animalia constat de mulis, thoibus, leopardis, pantheris, & aliis hybridibus, adhuc verum erit Ecclesiastis axioma: vis enim est in natura, quemadmodum & in aliis quæ fiunt arte chymica, & similibus. Per nos, ac vires proprias, nec ad staturam adijcere cubitum valemus [a], nec albũ facere, vel nigrum capillũ vnum [b]. Non est minuere, nec adijcere, nec est inuenire magnalia DEI, ait Ecclesiasticus [c], describens infinitam potentiam, ac Sapientiam DEI. Id autem non solùm intelligitur secundùm rem, sed secundùm inuentionem & cogitationem, ita vt nihil non optimò & sapientissimè à DEO factum cogitari, dicíque possit, quicquid sit, an ab eodem perfectior condi mundus, aut perfectiores in eo qui est, species queant: qua de re Theologi quoque differunt de Opere sex dierum, nec non Philosophi de Mundo. Nihil in mundo redundat, desideratur nihil, quod pertineat ad complementum eius. Ipsamet animantes noxiæ prosunt, vt Augustinus [d] docet, pœnaliter lædendo, salubriter exercendo, vtiliter probando, ignoranter docendo. Omnis stirps, aut stipula, & quicquid hac vniuersitate concluditur, proprium habet vsum. Sed vir insipiens non cognoscit, & stultus non intelligit hæc [e]. Ipsamet monstra potentiam, sapientiámque DEI maximè demonstrant, & ad mundi, sicut idem tradit Augustinus [f], immò & morum peccata, quod crebro idem inculcat. R. Moyses [g] hinc infert mundũ licet in tempore sit factus, perpetuo duraturum, quia perfectus est, neç vnde mutetur habet, atque vicarias & succedentes continet generationes ipsi debitas quodammodo secundùm iustitiam. Hoc de perpetuis generationibus falsum est, quamuis aliqua alia ratione perpetuandus videatur secundùm elementa. Nec alio sensu sumi debet quod citat ex Psalmo [h], Statuit ea in æternum & in seculum seculi: præceptum posuit & non præteribit: si de rebus corruptilibus agatur, nisi quod tamdiu & eo modo perseuerabunt, quo modo & quamdiu DEVS decreuit.

Quæ fecit DEVS vt timeatur.] Hebraicè: (Et ELOHIM fecit quod timebunt à facie eius.) Chald. (Et in tempore, quo veniet vltio in seculo, Dominus ipse est qui fecit vt timeant filij hominis à conspectu eius.) Ex efficaci potentia DEI circa res naturales, & nostras, timorem nos oportet ipsius elicere, cum eã nos nequeamus inflectere, & omni obseruantia colere MAIESTATEM tantam debemus, quæ cuncta propter semetipsam operata [i] est, sibique reseruauit gloriæ prærogatiuam, vt meritò exclamandum sit: Domine [k], quis similis tibi. Non [l] est similis tui in Diis Domine, & non est secundũ opera tua. Timeat [m] Dominum omnis terra, ab eo autem commoueantur omnes inhabitantes orbem: quoniam ipse dixit, & facta sunt, ipse mandauit, & creata sunt. Inde verò colligitur argumentum

a Matth. 6. 27.
b Matth. 5. 36.
c Cap. 18. 15.
d 3. Gen. cap. 17.
e Psal. 91. 7.
f 16. de Ciu. Dei cap. 8.
g 2. ductor. dub. cap. 29.
h Ps. 148. 6.
i Prou. 16. 4.
k Ps. 34. 10.
l Psal. 85. 8.
m Psal. 32. 8. 9. 10. 11.

a Ibidem.

veluti à maiore: Dominus [a] dissipat consilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, & reprobat consilia Principum. Consilium autem eius in æternum manet, cogitationes cordis eius in generatione, & generationem.

b Vers.2.

Timeatur.] Timorem docui Historiæ Apostolicæ decimo Capite [b], omnem DEI cultum, amorémque eius comprehendere. Hoc item loco tam amplè sumi posset, quamuis præsertim pro illo, qui horrorem, ac stuporem adiunctum habet, qui comprimat inania, & sollicita studia nostra. Incutit creaturæ consideratio CREATORIS trepidam istam venerationem: sed eius potissimùm creaturæ, cui fræni iniecti sunt, cuiusmodi est mare, vt eodem loco admonui [c]: item illarum, quæ sunt ad nostram necessariæ sustentationem [d]: prætereà in quibus elucent inscrutabilia iudicia DEI, iuxta illud Habacuc [e], prout legunt Septuaginta: Consideraui opera tua, & expaui, nimirùm in Incarnationis mysterio [f]. Denique quia propter omnipotentiam DEVS timendus, maximéque terribilis est: appellatur nominibus abstractis Timor [g], Pauor, & terror [h], ac nominatim eius, qui singulari DEVM pauore prosecutus est, Isaac [i], ac prosequebatur tunc adhuc viuens pio, ac religioso, non vt somniant Hebræi, ob memoriam, cùm ipsum pater voluit iugulare: nec quo Iacob venerebatur patrem Isaac: nec quo Isaac precabatur pro filio Iacob. Lege Pererium in caput trigesimum primum Genesis. Sunt qui DEVM deriuent à δέος, quod est timor. Sic quidem qui putatur Clemens Romanus [k], & alij: & λατρεύειν quod est propriè colere DEVM, deriuant à λα particula quæ auget significationem, & τρέειν, quod est tremere. Alij DEVM quod det, vel quia nil ei desit, dici volunt. Primus in orbe Deos fecit timor, ait Statius.

c Cap.4. & 14. Lege Ierem.5.21.22.
d Iere.5.24.
e Cap.3.1.
f Hieronym. Rupertus, Euthymius, Theophyla. in Habacuc, cũ alijs. Euseb. 5. de Demõst.c.15. Aug. Orat. cõt. Iuda. & Paganos c.13. & 18. de Ciuit. cap.32.
g Gen.31.42. 53.
h Esa.8.13.
i Suprà in Genesi
k Epist.1.

Vers. 15.] QVOD factum est, ipsum permanet: quæ futura sunt, iam fuerunt, & DEVS instaurat quod abiit.

l Vers.9.

PRÆTER vltima verba, eadem sententia occurrit Capite primo [l], est verò confirmatio eius quæ priore versu posita est: vltimorum autem verborum sensus, quod in aliquo DEVS indiuiduo speciei restituit id, quod periit item in indiuiduo: vel quod antiqua iudicia sua circa res humanas, quæ intermitti videntur, demonstrat se rectè exercuisse. Si sequamur editionem Latinam antiquam, quæ respondet Græcæ: (Et DEVS quæret eum qui persecutionem patitur.) Καὶ ὁ ΘΕΟ'Σ ζητήσει τὸν διωκόμενον.) quo etiã pacto Lucifer [m] legit pro Athanasio, exponemus cum Hieronymo vniuersè de cunctis, quę in mundo sunt, id est, quod periit, quod expulsum est, quod esse cessauit, DEVS requiret, atque instaurabit, quasi sit τὸ διωκόμενον, & non τὸν. Symmachus: ὁ δὲ ΘΕΟ'Σ ἐπιζητήσει ὑπὲρ τῶν ἐκδιωκομένων. Textus Hebræus sic habet eodem pacto vt Græcus, והאלהים יבקש נרדף *vehaelohim iebakesch nirdaph.*) Et ELOHIM requiret raptum.) R. b. Abraham putat נרדף *nirdaph*, significare instans seu tempus præsens, vt quia id, quod

m Lib.1.

præte

præterijt, efficitur præsens, & quod futurum, efficitur vt præteritum, ac proinde omne tempus quasi vnum nunquam deficiens, dicatur DEVS res omnes tempori obnoxias hoc pacto requirere, & per propagationem continuare.

Idem Hieronymus affert aliam explicationem de persecutione humana, vel Gentilium aduersus Martyres, vel magis generali, quam omnes patiuntur, piè viuentes in CHRISTO [a], cuius ipse sit vindex, & quærat persecutionem patientem [b], & sanguinem requirat interfectorum, quærátque quod perierat [c], & erroneam ouem suis humeris ad gregem reportet [d]. Thaumaturgus, & Olympiodorus reddunt eodem sensu de illo, qui læsus iniustè, DEO auxiliatore vtatur.

a 2.Tim.3.12.
b Deut.32.43.
c Luc.19.10
d Luc.15.5.

Chaldæus Paraphrastes paulò fusiùs id ipsum declarat, sed referendo, seu differendo ad Iudicij diem (& in die iudicij magni futurum est, vt Dominus requirat obscurum & pauperem de manibus improbi, qui persecutus fuerit eum.) Sed quomodo cohærebit hæc cum priore sententia contenta præcedentibus verbis? Significabitur, quod consilia, iudiciáque diuina, & prouidentia quæ latent, vel etiam quodammodo videntur esse nulla circa eos, qui opprimuntur ab alijs, apparebit aliquãdo aut futuro, aut præsenti quoque tempore. Id tamen magis adhuc exprimitur sequentibus versibus. Ceterùm primus sensus nostræ consentaneus editioni meritò præferendus est, cùm eundem quoque Hieronymus ad aliam editionem conetur accommodare.

Instaurat.] Omnes aliæ editiones legũt (Quærat, vel Requirat.) aut in futuro (Quæret, aut Requiret.) Interpres nihilominus rectè posuit Instaurandi verbum: quærere enim DEI, aut requirere importat interdum beneuolam eius prouidentiam consulendi, atque benefaciendi, & veluti reuocandi ad esse ea, quæ periere ũt, ac in lucem reducendi. Hac ratione Dauid [e] se à Deo quæri petebat, & contrà Iob, vt non requireret diem, quà natus erat [f].

e Ps.118.167
f Iob 3.4.

Vers.16.] VIDI sub sole in loco Iudicij impietatem, & in loco Iustitiæ iniquitatem.

HÆc est nona vanitas, & afflictio spiritus, vel certè iam postremis prioris versus verbis iuxta sensum vnum indicata, quod omnia sint plena impietate, & iniquitate, etiam vbi vigere contrariæ virtutes & solebant, & debebant, tum publicè, tum priuatim: vnde capiunt mortales occasionem obmurmurandi aduersus DEVM, sicut prius contra eiusdem prouidentiam in tanta rerum vicissitudine. Sic quidem nectit Hugo Victorinus; à dicta verò explicatione, quam sequitur Paraphrastes Chaldæus, recedunt Græci Thaumaturgus, qui & Gregorius Neocæsariẽsis, atque Olympiodorus. Volunt isti sermonem esse de loco, quo in Inferno excipiuntur Impij, vocántque supplicij barathrum, & de alio pro pijs. Quia verò Salomon ait se vidisse sub sole, Olympiodorus notat illum considerasse Iustos dum adhuc viuunt, sed postea migraturi sunt in Paradisum, & regnum cœlorum: quamuis

quamuis, inquit, quæstio sit de Paradiso, an in terra, vel sub terra, vel in cœlo debeat collocari. Huius expositionis occasio esse non potuit Græcus textus: vt habent plures codices, & Hieronymus, ac Latini videntur legisse: Καὶ ἔτι εἶδον ὑπὸ τὸν ἥλιον τόπον τῆς κρίσεως, ἐκεῖ ὁ ἀσεβής, καὶ τόπον τῶν δικαίων, ἐκεῖ ὁ ἀσεβής. Sed vltimo loco debuit esse εὐσεβής. Itaque illi procul-dubio legerunt, & ex Latinis citatus [a] Lucifer, eodémque pacto Sixtiana Septuaginta Interpretum Biblia. Nos potius vulgatam translationem sequimur, necnon antiquiorem, quæ est apud Hieronymum, congruítque cum editione Hebræa, & Chaldæa.

a 1. Pro Athanasio.

Magna porrò vanitas & afflictio spiritus, vehemens etiam in viris optimis, quando vident ius dici ab iniustis, opprimi potentia impiorum innocentes, & tam prauo exemplo atque conniuentia deiici virtutis studiosos, ne hanc persequantur, erigi ad omnia patrāda vitia sceleratos nullo dignos præmio, suppliciōve proposito, sed mutata vice hoc ferentibus probis, illud reprobis reportātibus. Plenæ sunt his querelis vaticinationes Prophetarū, Psalmi, & Sapiētiales libri. Meretur Iudex, & Princeps iniquus peculiariter nomen hypocritæ [b], vtque dicatur is, qui non se gerit pro pastore, Idolum [c], quia personam publicā mentitur, tuendi Rempublicam & consulendi subditis. Tales erant, de quibus Daniel [d] scribit, quod videbantur regere populum, cùm, vt hîc dicitur, in loco Iudicij impietatem, in loco iustitiæ iniquitatem exercerent. Conuersum est retrorsum Iudicium, inquit Esaias [e], & iustitia longè stetit, quia corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi.

b Iob 8.13. Cap. 15.34. Cap. 34. 30. c Zach. 11.17 d Cap. 13.5. e Cap. 59.14

Vidi.] Hebraicè, Chaldaicè & Græcè (& adhuc vidi) quod aduerbium innuit nexum huius sententiæ cum præcedentibus.

In loco iudicij impietatem.] Hebraicè (Vidi locum iudicij, ibi impietas) רשע *reschahh*, & Græcè ἀσεβής, impius, id est, vbi iudicium esse debuerat, seu qui id exerceret, ibi fuisse impiū. Locū iudicij vocat Chaldæus locū domus Iudicij, & pro impio, vel impietate, iudices mendacij, siue mendaces, qui condemnant innocentem, vt exeat reus in iudicio suo. Posset quoque sensus esse: Vidi pro iudicio impietatem, non tantùm in iudice, sed in quocumque: siquidem omnes facere debent iudicium per abstinentiam à malo, ac damnationem malefactorum à seipso. Albinus exponit de confusione præmiorum ac suppliciorum in hac vita inter pios, & impios, cùm non sibi quique debita referant, sed modo præpostero nunc hi, nunc illi. Sed melior primus sensus, quem tradit Hieronymus, intelligens Iudicum subsellia. Græcis placuit alius, vt antè notauimus. Vtinam reges audirent regem Iosaphat monentem [f] se DEI opus agere, vt attenderent inter iudicandum, & non hominum, & Dauid [g], qui precabatur DEVM, vt iudiciū suum regi daret, ac iustitiam filio regis, memor, quod ille in medio DEOS, id est, Iudices ipsos diiudicat [h], immò & iustitias ipsas [i]: vel Barbaros illos imitarentur, qui sublimem thronum in Senatu vacuum relinquunt, quod in eo DEVM ipsum residere sentiant [k]: aut antiquiora Concilia [l], in quibus codex Euangeliorum honoratiore loco collocabatur quasi pro CHRISTI persona præsente: aut certè Petrum Patriarcham Alexandrinum, qui pontificiam in templo cathedram conscendere non sustinebat, quòd diuino se lumine

f 2. Par. 19.6. g Ps 71.1. h Psal. 81.1. i Psal. 74.3. k Æthiopes hi dicuntur. l Conc. Chalcedo. & conc. Ephes. tom. 2. cap. 22.

lumine absterreri diceret virtutis cœlestis in ea sedentis. Cambysem prodit Herodotus [a] Sicanno Iudici, quia sententiam corruptus pecunia dixisset, corium detraxisse, huiúsque lora in tribunal condidisse, & intendisse, ac ibi filium Othonem pro patre Iudicem sedere præcepisse, monitum meminisset, in quo tribunali iudicaret.

a Lib. 5.

In loco iudicij.] Quis, vbique fuerit locus iste, aliàs [b] exposui, déque vario Hebræorum foro.

b In Actus Apost.

Impietatem.] Detractis punctis, vel mutatis legere possemus, (Impium) éstque nomen idem Hebræum, pro quo mox ponit Interpres Iniquitatem. רשע *raschahh* autem radix latè patet, cùm primariò significet, inquietum esse, dicatúrq; de quouis improbo; qui quatenus talis, nō conquiescit. Græcæ dictionis, ἀσεβὴς, quæ hîc habetur, & ἀσέβεια, sicut Latinè impius, atque impietas, magis propriè respiciunt DEVM, parentes, patriam, amicos, sicut & opposita nomina pij, ac pietatis, εὐσεβὴς, καὶ εὐσέβεια. Pietatem finit Marcus Tullius [c], Iustitiam aduersùs Deos, & pietatis nomen grauissimum, & sanctissimum vocans; eam se scribit erga Lentulum amicum habere [d]. Extenduntur tamen omnia nomina, tanquam synonyma improbo, & improbitati, peccatori, ac peccato, atque similibus. Dixit Apostolus [e] εὐσεβεῖν τὸν ἴδιον οἶκον, domus curam habere. Omne peccatum impietas est, quia contra DEVM; si id, inquam, sit graue: sed magis propriè illud, quod immediatè attingit eum, cultúmve ipsius: tum id quod est contra Rempuplicam, cuiusmodi est peccatum Iudicum, de quibus id agitur.

c 1. De Natur. Deo.
d 1. Epist. famil. 9.
e Tit. 1. 5.

Loco Iustitiæ.] Τῶν δικαίων, vel rerum iustarum, vel hominum. Hebraicè Iustitiæ nomen est צדק *tsedech* numero singulari. Chaldæus (Ibidem, inquit, inuenitur vir peccator, vt imperet ei (innocenti) propter peccata generationis malæ.)

Vers. 17.] ET dixi in corde meo: Iustum, & Impium iudicabit DEVS: & tempus omnis rei tunc erit.

SOLATVR seipsum Ecclesiastes expectatione futuri Iudicij, quod Chaldæus magnum vocat, vbi (quod significat שם *scham*, & ἐκεῖ) & quo tempore (quod Interpres dixit, Tunc) cuique DEVS palàm, & ex æquo reddet iuxta opera. Emphasim continent aduerbia temporis & loci indefinitè posita; prætereà quod Hebraicè magis exprimitur (quia est tempus omni voluntati, seu rei, quam volueris, & super omne tempus ibi, nempe erit Iudicium (id est, tum cogitationes, tum verba & opera venient ad iudicium, quasi dicat, quæuis, & quælibet res, à libendo, & volendo, & Italicè *qualsiuoglia cosa* Hispanicè *qualquiera cosa* quibus bene redditur significatio Hebrææ dictionis חפץ *chephets*, de qua priùs quoque dictum est [f]. Vetus editio legit (Quia tempus est omni voluntati super omne factum ibi.) Quibus verbis non ineptè quis innui diceret iudicandas duntaxat actiones quæ pendent ex libera voluntate: ὅτι καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι, καὶ ἐπὶ τῷ παντὶ ποιήματι ἐκεῖ. Iudicij vniuersalis mentio frequens est in Scripturis; & apud Patres. Ex huc verò loco satis videtur inferri,

f Cap. 1.

fuisse tunc singulas omnium etiam cogitationes malas omnibus aperiendas, non sola opera diuinæ quoque consilia prouidentiæ adeò nunc occulta, quæ improbi impudenter damnant, vel rident, vel prorsus non credunt; probi probant quidem, & veneranter exosculantur, subiugantes intellectum in obsequium DEI, sed non sine labore, donec intrent in sanctuarium DEI, & intelligant in nouissimis eorum[a]. Docent id quod dixi, notas, apertásque fore malas, ac bonas singulorũ actiones singulis in iudicio, nonnulli Patres, vt Basilius[b], & Isidorus Pelusiota[c], Augustinus[d], & ex Scholasticis cum Magistro[e], maior, & melior pars iuxta illud Sybillinum:

« *Cunctáque cunctorum cunctis arcana patebunt.*

Et ratio suadet sumpta ex perfectione dicti iudicij. Hæc enim requirit omnium in publicum causas produci, vt constet, sententiam proferendam, iustam esse, & appareant diuinorum consiliorum rationes : & CHRISTI gratiæ vis, atque maiestas gloriæ, & æquitas iustitiæ, quòd nec Electis peccata fuerint impedimento, nec tot beneficiis allecti Reprobi consequi salutem valuerint, quia noluerunt. Hoc pacto primi magis celebrabunt etiam publicè laudes DEI, memores miseriarum præteritarum, vt ait Gregorius, eorúmque pro peccatis pœnitentia cognoscetur, & secundi maius concipient dedecus, ac in semetipsos indignationem. Scriptura, non semel tradit de omnibus bonis, ac malis operibus iudicium futurum[f], etiam de consiliis cordium[g]. Sancti quoque ponunt id certum, præsertim Augustinus[h], Anselmus[i], necnon Lactantius[k], quamuis de mutua cognitione non ita omnes distinctè exprimant, qua nimirùm bona, maláque cuncta malorum boni, & horum illi eadem cognoscant. Lege Franciscum Suarez[l], & Henricum Henriques[m].

Omnis rei.] Omnis quidem rei nomine homo intelligi potest hoc loco cum Bonauentura, sicut cum Gregorio[n] per omnem creaturam : tamen Hebrææ dictiones חפץ *chephets* & מעשה *mahhascheh*, & Græcè πρᾶγμα & ποίημα aliud indicant, nempe res ipsas, opera, consilia, negotia, &c. Aquila πάσης χρείας. Nec adeò placet, quod addit Moringus, cui placuit quoque dictus sensus, Tempus omni rei futurum, cùm omnis res horrenda sui immutatione seueritatem proximè imminentis iudicij testabitur. Igitur tempus hoc ad homines iudicandos refertur. Licèt verò hoc quod viuunt tempus, eorum potiùs dicatur, illud aliud DEI; iam enim habent tempus ad operandum bonum[o], quia est tempus miserendi[p], & acceptabile[q], & visitationis[r], id est, benignitatis, & nundinarum, seu negociationis[s], vacandi DEO per bona opera[t], laborandi[u], æstatis ac messis colligendæ[x], instar formicæ[y], tamen erit, cùm suum illud tempus accipiet DEVS ad iudicandum, etiam iustitias ipsas[z], & vocabit aduersùs nos tempus[a], post quod non erit deinceps aliud tempus[b].

a Psal.72.16.17.
b De vera virginit. & Ep. ad Virg. lapsam.
c Lib.1. Epistola 94.
d Tract.53.in Ioan.
e 4.d.43.vel 47.
f 2.Cor.5.10. Eccl.vlt.14.
g 1.Cor.4.5.
h 20.de Ciu. DEI, c.14.
i 1.in Elucidatorio.
k Lib.7.c.21. & 22.
l Tom.2.in 3. Par.Disp.57. sect.9.
m De fine hõ. cap.25.n.2.
n Hom.29.in Euang.
o Gal.6.9.
p Ps.101.14.
q 2.Cor.6.2.
r Luc.19.44.
s Ezec.7.12. Luca19.13.
t Ps.45.11.
u Ioan.9.4. Psal.103.20.
x Gal.6.9.
y Prou.6.6.
z Psal.74.3.
a Thren.1.15.
b Apoc.10.6.

Vers.18.]

Verſ. 18.] DIXI in corde meo de filiis hominum, vt probaret eos DEVS, & oſtenderet ſimiles eſſe beſtiis.

OBSTARE plurimùm videri poterat præſenti ſententiæ de futuro diuino iudicio, quoniam ex corporis interitu, ſiue morte beſtiis æquali, nihil poſt hanc vitam hominibus ſupereſſe cenſeri poſſet. Reſpondet, id verò valdè animum ſuum, aliorúmque diuexare, eáque ratione vehementer DEVM nos exercere, & tentare: dignitas enim ac immortalitas animi non omnibus paſſim cognita eſt, nec meliùs homo tractari videtur, quàm beſtiæ. Probationis autem finis fuit vel ad modeſtiam nobis, humilitatémque ſuadendam, vel ad mentem ſurſum eleuandam, & animum ipſum immortalem, nobiliſſimúmque excolendum, ſpreto interim vili, & caduco corpore. Hæc eſt huius, & ſequentium trium verſuum ſententia: à qua non abhorret quod Hieronymus docet, de præcedentis quoque paulò ſuperiùs verſus ſenſu, nullam in præſenti vita inter Iuſtum, ac Impium eſſe diſtantiam, nec aliquid virtutem valere: hoc mirum non eſſe, cùm etiam inter pecudes & homines ſecundùm corporis qualitatem nihil differre videatur.

Dixi in corde meo.] Carthuſianus explicat non de cogitatione tantùm, ſed etiam de appetitu, vt appetierit quoque, vt DEVS per varios euentus probaret, id eſt, innoteſcere faceret hominum qualitates ac proprietates, ſeu vt ipſimet ſeipſos agnoſcerent. Dicere nonnunquam, eſt optando loqui, vt in Pſalmo: Inimici dixerunt mala mihi: Quando morietur, & peribit nomen eius [a]; & apud Amos: Et erit Dominus DEVS exercituum vobiſcum, ſicut dixiſtis [b]. Tamen ſimplex ſenſus de ſimplici cogitatione præferendus eſt. *a Pſal.* 40.6. *b Cap.* 5.14.

De filijs hominum.] Omnes editiones habent numerum ſingularem, ita vt quod aliàs [c] docui, non ſit diſcrimen illud perpetuò verum, accipi filios hominum in deteriorem partem, filium hominis in meliorem. Tertullianus [d] filios hominum ſumit in bonam partem. Forſitan ſingularis numerus innuit originem à communi parente Adam. Gloſſa Interlinearis filios Sanctorum exponit. Vetus tranſlatio legit: (De loquela filiorum hominis.) Græca: (Περὶ λαλιᾶς,) Hebræa: על דברת *hhal dibrath* propter, vel ſuper moribus. Chaldæa: על עסק *hhal hheſek*, ſuper cauſam, & negocium. Hieronymus cum Septuaginta dictionem Hebræam ſumens pro ſermone, à radice דבר *dabar*, ſic exponit: (Hoc ſolùm inter homines & iumenta DEVS diſcrimen eſſe voluit, quia nos loquimur, illa ſunt muta: nos voluntatem ſermone proferimus, illa torpent ſilentio.) Thaumaturgus eodem pacto intellexit. At Olympiodorus Græcam videlicet ſecutus quoque lectionem, declarat iudicium fore de ſermone filiorum hominum, etiam qui profertur ocioſè [e], & de internis verbo, aut cogitatione. Vatablus: Æſtimaui in animo meo conditionem hominum, vt DEVS excellentiſſimos creauerit, ſimul cernens quomodo ipſi ſeſe in pecudum conditionem abijciant, &c. *c Act.* 7.55. *d* 5. *con. Marci. cap.* 8. *e Mat.* 12.36.

Vt probaret eos DEVS & oſtenderet.] Vetus tranſlatio: (Quia, id eſt,

Quod, separat illos DEVS, vt ostendat, &c.) Οτι διακρινεῖ αὐτοὺς ὁ ΘΕΟΣ ϗ τὸ δεῖξαι. Quod dijudicabit, discernet, separabit eos DEVS, & vt ostendat eis. Chaldæa: (Quod venient super eos percussiones, & morbi mali) (respexit opinor ad dictam vocem Hebræam דבר *deber*, quæ cum sex punctis significat pestem, mortalitatem, mortem) ad tentandum eos, & ad probandum eos; hæc fecit Dominus, vt videat: Si reuertentur ad pœnitentiam, dimittetur illis, & sanabuntur. Sed improbi, qui vt iumentum non conuertuntur; propterea illi arguuntur nocendo eis) Hebræum לברם *lebaram*, ex littera seruili cum *makor*, id est, infinitiuo significare potest (Vt dilucidaret) id est, declararet, vel vt eligeret eos, vel quasi sit לאשר *leascher*, eo quod ברם *baram*, elegit eos præ aliis creaturis, vt scirent, & cognoscerent, &c. Sed recidit sensus eodem, & Interpres optimè vertit, (vt probaret) Probare autem DEI, & tentare, non est propter ipsum, cui nihil incognitum, sed propter nos, vt veniamus in cognitionem alicuius rei, vnde progrediamur ad nos ipsos melius cognoscendos, ac tandem ad DEVM. Id fit in vita tota, quæ etiam tentatio est [a], ipsæque creaturæ factæ sunt in tentationem animabus hominum [b]; dúmque sub occultis iudiciis DEI viuitur, magna probatio proborum, & improborum illa vel veneranter, non solùm patienter suspicientium, vel contra fastidiosè, ac impotenter damnantium [c]. Palpebræ DEI interrogant, siue probant filios hominum, quia iudicia eius iuxta aliquid, clauduntur hominibus, ait Gregorius [d], & iuxta aliquid reserantur. Ad has palpebras Domini oculos deiectos habent semper Iusti, petúntque probari, atque tentari à Domino [e], vt sic misericordia ipsius ante oculos eosdem sit, & complaceant in veritate [f], id est in veris ac iustis eiusdem vel promissis, vel præceptis.

a Iob 7. 1. iuxta LXX.
b Sap. 14. 11.
c Psal. 10. 8.
d 28. Moral. cap. 5.
e Psal. 25. 2.
f Ibidem 3.

Similes esse bestiis.] Hebraicè, (Quod ipsi iumenta ipsis sibi) Id est, non re tantùm quod ad corpus attinet, sed suamet opinione secundùm animam & mores bestiales, aut ignorantiam, quæ propriæ facit obliuisci dignitatis, perinde ac nihil differrent à bestiis. Caietanus ita vertens: (Et ad videndum quid ipsi bestia ipsi ad ipsos) exponit quod homo est bestia ad seipsum, id est, Politica quædam bestia, quoniam communicant homines inter se. Durè profectò. Vtilis doctrina: necessaria abiectæ istius nostræ conditionis memoria, quod & ex originali culpa, quamuis remissa superfit in corpore par bestiis mortalitas, & non dissimilis per alia peccata quæ adiungimus, in animo quasi transformatio. Vnde prouenit vt Scripturæ ac Patres varia bestiarum comparatione fœdos, perditósque nostros mores describant, & exprimant: immò re ipsa voluerit DEVS, vt Nabuchodonosor externo ipso habitu victúque bestiarum veluti contubernalis aliquandiu degeret [g]. In ea peruersitate Iudicij, ac iustitiæ quam prius dictum est esse inter homines, bestiarum more maiores deuorant minores: inquit Hugo Cardinalis, verè quidem, sed tropologicè. Testes pelliceæ vestes [h] nos bestiarum induisse per peccatum; & exuturos corium [i] mortalitatis. Testis sarcasmus DEI: ecce Adam quasi vnus ex nobis factus est [k]. Simul cum vestes illas induit. Non enim similis DEO, sed cum in honore esset, iumentis insipientibus similis factus est [l]. Diu hoc vestium genus viguit apud priscos, non modo profanos Græcos, Latinósque, vt produnt Plato [m], Plutarchus, Strabo,

g Daniel. 4. 22.
h Gen. 3. 21.
i August. in Psal. 103.
k Gen. 3. 22.
l Ps. 48. 13.
m In Protagora.

Strabo [a], Iuuenalis [b], Cicero [c], Hieronymus [d], & de Romanis quoque Senatoribus Propertius, quos vocat pellitos: verum etiam apud Hebræos, de quibus Paulus [e], ac Historia [f] Regum, & Genesis [g], & de Ioanne Baptista Euangelistæ [h].

Bestiis.] Hebræa vox בהמה *behemah*, in numero est singulari, Græca in plurali *κτηνῶν*. Id non refert, Prior generaliter comprehendit quadrupedia cuncta, & in numero multitudinis videtur pro vnica bestia nonnunquam sumi, sed ingentis molis, qualis est elephas, quasi multis æquiualens. Hinc quando se Dauid vt iumentum dicit [i] factum apud DEVM, indicat vulgarem phrasim, qua stolidissimum, ac stupidissimum hominem appellare solemus magnam bestiam. Græcum nomen de pecore, & iumento magis propriè dicitur, vel ἀπὸ τῆς κτήσεως, id est, possessione, quæ olim constabat maximè pecore; vel ἀπὸ τοῦ κτείνειν, id est, à mactatione bestiarum.

a Lib. 15. b Saty. 6. c 1. Tusculana. d Epist. ad Nepotia. e Heb. 11. 37. f 4. Reg. 18. de Elia. g Genes. 27. 16. de Esau. h Matt. 3. 4. i Ps. 72. 23.

Vers. 19.] IDCIRCO vnus interitus est hominis, & iumentorum, & æqua vtriusque conditio, sicut moritur homo, & illa moriuntur, similiter spirant omnia, & nihil habet homo iumento amplius: cuncta subiacent vanitati.

SENTENTIA ex dictis perspicua, videlicet nullum videri discrimen hominis bestiarúmque, cum par sit exitus moriendi, sicut & spirandi modus in vita, & procliuitas ad mutationem. Quæ dicuntur hoc loco, vel ex Impiorum persona dicuntur negantium animæ immortalitatem, sicut in cap. 2. libri Sapientiæ [k]: vel tantùm de corpore, nec enim Auctor innuit, se ex alterius agere persona, sed ex propria. Posterior expositio placet Hieronymo, qui notat, ne putaremus agi hic de Anima, subdi, Omnia facta de terra, & reuerti in terram: de terra autem nihil aliud nisi corpus factum: de quo etiam est illud: Terra es, & in terram reuerteris [l].

k Vers. 1. & seq. l Gen. 3. 19.

Consentit Albinus, Bonauentura, & alij. Priorem mihi sequi videtur Thaumaturgus: nec displicet Olympiodoro; eámque tradit B. Thomas [m]: & indicat quod mox subditur: Quis nouit si Spiritus, &c. quasi dicat, Imperitis, aut voluptuosis hominibus ignotum esse; vel perinde esse, ac si esset. Gregorius [n] ait, Tumultuantis turbæ hoc libro sensum Ecclesiasten concionatorio more suscipere, vt per inquisitionem dicat, quæ fortasse per tentationem imperita mens sentiat: sed velut extensa manu omnium tumultus sedare, eósque ad vnam sententiam reuocare in eiusdem libri termino: quin & prius statuere differentiam sapientis à iumentis, & ab hominibus stultis, quando dicit Capite sexto [o]: Quid habet amplius sapiens à stulto, & quid pauper, nisi vt pergat illuc, vbi est vita? Clarius autem extremo Capite [p] ait corpus in terram, ad DEVM redire spiritum.

m 1. Par. q. 75. a. 6. ad 1. n 4. Dial. cap. 4. o Vers. 8. p Vers. 7.

Idcirco.] כי *chi*, Quoniam: Καὶ γὰρ, Et quidem: vetus translatio: siue quia.

Vnus interitus.] Συνάντημα.) quod nomen ter eodem versu repetitur etiam vbi interpres posuit (conditio) totidémque vicibus est מקרה *mikreh* Hebræum, & Chaldæum ארעון *arbhun*. Eædem voces erant Capite secundo [a], vbi sapientis & stulti vnus dicebatur interitus. Olympiodorus etiam hic per τὸ συνάντημα intellexit vniuersam corporis rationem, vitamque quæ corpori vacat, quamuis tropologicè restringat ad bestialem, quam homo intemperans viuat veneri indulgens, &c. Thaumaturgus vniuersè de omnibus, quæ vtrisque contingunt in vita. Quam aptè Interpres interitum reddiderit, lege quæ citato loco annotaui. Vetus translatio (euentum) habet. Symmachus σύμβαμα eodem sensu.

a Vers. 14.

Sicut moritur homo, sic & illa moriuntur.] Chald. (Et ecce quemadmodum moritur iumentum, sic moritur is qui non conuertitur ad pœnitentiam, ante mortem suam. Moritur etiam ille qui conuertitur, quamuis illi alteri apud DEVM, & propter iacturam felicitatis, perinde est, immò quodammodo peius, quàm si esset iumentum.

Similiter spirant omnia.] Aliæ editiones: (Spiritus vnus omnibus, siue facultas respirandi, & respiratio, siue aër, & aura spirabilis. רוח *ruach*, significat interdum aërem, ventum, flatum vitalem, anhelitum. Idem valet quod hîc est τὸ πνεῦμα, nempe tum animantis quem dixi anhelitum, tum aërem inspiratu attractum, respirationis, vocísque materiam. Inde animam à Latinis dictam putant, quasi ἄνεμον, hoc est, auram, & ventum. Symmachus ἀναπνοὴν reddit, καὶ ἀναπνοὴ ὁμοία πᾶσιν. Et respiratio similis omnibus. Propterea DEVS insufflasse dicitur in faciem hominis, seu iuxta vim vocabuli Hebræi in nares (organum respirationis) spiraculum vitæ, vt fieret in animam viuentem [b], & imperasse ventos in ossa arida spirare [c], vt excitarentur ad vitam. Temperatur hausto aëre viscerum calor, vt ab hoc officio non animæ duntaxat nomen, sed נפש *nephesch* [d] quoque ac ψυχῆς [e] vulgo deriuetur: ídque melius quod ad hoc attinet, quàm vt voluit, qui nomine Athanasij fertur Auctor libri de Definitionibus à ψύχεσθαι, vt est exiccare, & arefacere, & concoquere humores, & cibos, vel vt Chrysippus apud Plutarchum [f], quod cùm fœtus ex aluo prodeat, vbi nutritur, instar plantæ refrigeretur aëre, spiritúmque mutet animal euadens. Irridet hoc Tertullianus [g]: Lactantius [h] verò etiam definitionem Animæ à Varrone traditam: Est aër conceptus ore, deferuefactus in pulmone, tepefactus in corde, diffusus in corpus, &c.

b Gen. 2. 7.
c Ezec. 37. 9.
d Thesau. linguæ Hebr.
e Plato in Craty.
f De Stoicor. repugnantijs.
g Lib. de Anima c. 25. quæ lege etiã cap. 4. 11. & 22.
h De Opific. Dei Cap. 17.

Et nihil habet homo iumento amplius.] Græcè cum interrogatione: Καὶ τί ἐπερίσσευσεν ὁ ἄνθρωπος παρὰ τὸ κτῆνος; οὐδέν. Symmachus: Καὶ τί πλέον ἄνθρωπος κτήνους; Et quid amplius homo pecore? Theodotio: Καὶ τίς περίσσεια τῷ ἀνθρώπῳ: Et quæ præstantia homini? Vetus translatio: Et amplius homini à pecore nihil est.) Chald. Et residuum viri præ iumento non est quicquam inter vtrumque, nisi domus sepulcri.) Insepulta namque iacent bruta, & apud homines solatium id manet viuorum, & monimentum etiam quoddam immortalitatis animorum, cultus, ac pompa sepulcrorum. Hebræa prorsus consentiunt editioni nostræ ומותר האדם מן הבהמה אין *vmother haadam min habbehemah ayn*, Et præstantia, seu excellentia præ animali non) nempe est, vel nulla est. Sed Franciscus [i] Venetus docet per regulam

i In Proble. script. Tom. 5. Sect. 1. Prob. 30.

regulam quam ſecretiores Theologi Nitericon appellant, quando videlicet vnaquæque alicuius verbi littera ſuum ſignificatum habet, dictionem אין *ayn*, ſignificare tria verba, אדם יש נשמה *adam ieſch neſchamah*: Homini eſt *neſſama*, portio ſuperior, & radius ille diuinitatis, quo diuina cognoſcere poteſt, nimirum intellectus, quo differt à beſtiis,& hanc eſſe lucem, quæ dicitur à Ioanne [a] illuminare omnem hominem. Vana,& Caballiſtica ratio, quæ huic Auctori familiaris eſt, cuius hac & aliis de cauſis meritò ſcriptorum eſt lectio in Indice Romano prohibita, donec expurgentur.Explicatio quoque Ioannis non eſt probabilis. a Cap.1.9.

Cuncta ſubiacent vanitati.] Videtur Epiphonematica thematis repetitio. Ceteræ editiones præfigunt cauſalem particulam (quia) quaſi diceret, ait Vatablus, humana ratio ſola non deprehendit excellentiam hominis ſupra belluas,quia quicquid videt oculo rationis in homine,eſt vaniſſimum.

Verſ. 20.] ET omnia pergunt ad vnum locum: de terra facta ſunt, & in terram pariter reuertuntur.

OMNIA *pergunt ad vnum locum.*] Biblia Regia non habent, Πορεύεται; habent tamen editiones omnes, & Codices Sixtiani Septuaginta Interpretum,necnon vetus tranſlatio,in qua eſt(vadunt) Loci nomine poteſt intelligi ſtatus,& conditio,non tantùm ſpacii quod continet, vt apud Iob [b]: Nec cognoſcet amplius eum locus eius: Immò interdum ſignificate videtur tempus,vt in Eſdra [c]: vſque ad id loci nihil indicaueram. b Cap.7.10. c 2.Eſd.2.16.

De terra facta ſunt,& in terram pariter reuertuntur.] De hominibus Chaldæus intelligit:(Omnes habitatores ſeculi creati ſunt ex puluere:& quando mortui fuerint illi,futuri ſunt vt conuertantur in puluerem.) Hebræum הכל *hachol*, verti potuit in genere maſculino,& intelligi de hominibus. ſed iumentorum mentio quoque facta eſt. Et omnium mixtorum perfectorum eorum vocatur mater à Lucretio [d] aliiſque: quapropter meritò maternum nomen adepta eſt, necnon παμμήτωρ, παντρόφος, πανδώρα, δημήτηρ. d Lib.2.& 5.

Ἐκ γῆς γὰρ δὴ πάντα καὶ εἰς γῆν πάντα τελευτᾷ.

Mixta quidē omnia perfecta,terra potiſſimū conſtant,in eámq; præſertim reſoluuntur: homini tamen conuenit peculiariter, qui de terra formatus eſt immediatè à DEO [e]. Sic iterum Capite vltimo huius libri [f]: Et reuertatur puluis in terram ſuam,vnde erat. Et rurſus in Geneſi [g]: Donec reuertaris in terram de qua ſumptus es, quia puluis es, & in puluerem reuerteris.Et libro Iob [h]:Nudus egreſſus ſum de vtero matris meæ,& nudus reuertar illuc. Cui ſententiæ ſimilis inferius eſt Capite quinto [i]. Terram ſcilicet matrem Iob vocat,vt placet Chryſoſtomo [k], nec diſplicet S.Thomæ, & Gregorio in Iob,Hieronymo [l] item,Cypriano [m], Gaudentio [n] Brixienſi, Proſpero [o]: Loquitúrq; idem Iob ſeu de Adamo,ſeu de genere humano vniuerſo, quod ab eodem protoplaſto deſcendit. Tritum illud de Bruto,qui ſummum in Vrbe obtinuit imperium,quia matrem exoſculatus eſſet,nimirum terram, ſic Oraculum è ſpecu intelligens [p]. Cui perſimile

e Gen.2.7. f Verſ.7. g Cap.3.19. h Cap.1.21. i Verſ.14. k In Catena. l Epiſt.20. m De mortalitate. n Tract. o 1.Par.d. Prædic. p Liui.lib.1.

a Sueto.c.7. b 1. De Lingua Latina. c Cap.40.1. d Cap.7.3. e L.3.C.de Posthumis. Stati.1.Syluarum. f Teren. Heauton.sce.1. g 4.De Ciui. cap.20. h Lib.1.c.12. i Ad 4.& 6. Æneid. k In c.1.Iob. vers.21. l Cap.7.1. m 1.Cor.15. 47. n Lucret.lib. 6. Ouid.1. Metamorph. o Tusc.3. p In Menexeno & Atlantico,& alibi. q Apud Philop.in 3.de gener.animal. r Apud Plutar.5.de Placit. Philo.c.7 s Apud Diodo.Sicu.lib.1. c.2. t Pausan. in Messenijs. Tzetzes in Hesiod. Lucian.in φιλοψευδεῖ. u Lib.de Dilu.& lib.6. Natural. x Apud Plutarc.8.Sympos.q.9. y Apud Laer. lib.2. z Apud eundem lib.9.

simile coniectorum responsum super somnio Iulij Cæsaris [a]. Mos erat etiam Antiquis,Varrone [b] teste,recentem fœtum statim in terra statuere, & Opem Deam, quæ & ipsa Terra est, implorare, quam & Leuanam à leuando de Terra,nominabant,& Faunam à fauẽdo,& Fatuam à fando;quasi non ante attactum eius fari fas sit;& Maiam,& Bonam,denique Magnam Matrem. Hoc ipso nomine videtur vsus Ecclesiasticus [c], dum dixit: Iugum graue super filios Adam à die exitus de ventre matris eorum,vsque in diem sepulturæ in matrem omnium. Sed & Sapientiæ [d] libri Auctor de seipso ait: Ego natus accepi communem aërem, & in similiter factam decidi terram. Vbi consule nostrum Commentarium. Inde cadere in terram Latini [e] dicunt recens natum:tollere filiũ [f], educare,ac pro suo agnoscere. Meminit Augustinus [g], præter alios profanos Auctores multos,de eo ritu, quo effusus ex vtero infans terrâ nudus excipiebatur: præ illis autem legendus in primis Macrobius [h], postremo etiam noster Pontanus [i], & Pineda [k]. Idem ille Auctor libri Sapientiæ [l] primum hominem cognominat γηγενέα καὶ πρωτόπλαστον. Paulus [m] de terra terrenum: & primum Epithetum vsurpant quoque Græci Scriptores profani, præsertim Poëtæ, sicut Latini vocem terrigenæ, & terræ progeniei,formationem hominis è terra describentes [n]. Audi quam isti expresserint, quod hoc loco edidit apophthegma Ecclesiastes:

„ Σῶμα γὰρ ἐκ γαίης ἔχομεν καὶ πάντες ἐς αὐτὴν
„ Λυόμενοι κόνις ἐσμέν: ait Phocylides
„ *Ex terra corpus nobis est,& rursus in illam,*
„ *Soluimur,& puluis sumus.*

Reddenda est terræ terra,inquit Euripidis verba reddens Cicero [o]. Turpiter errant qui de terra oriri hominem putant posse absque concursu maris, ac fœminæ,quo modo quæ ex putri materia. Visus ita sentire Plato [p], Stesicorus Poëta [q],Empedocles,ac Parmenides [r], Ægyptij [s], Atheniẽses [t], Auicenna [u], aliíque Arabes,Anaximander [x], Archelaus [y], Zeno [z], Cardanus,quem ridet, ac refellit Scaliger [a],quoniam id factum nunquam est, & est contra Aristotelem [b],qui ipse hoc ipsum explodit [c], vt & Tychiades [d].Quasi,ait iste, vt olera nascerentur homines è terra. Lege Christophorum Vegam [e]. Iuuat etiam res ceteras considerare in terram resoluendas,& nil nisi terram esse. Sic Arnobius [f] de magnificis illis Idolorum templis, & de Auro, ac argento Chrysostomus [g], & Bernardus [h], vocantes rubram, & albam terram.

Terra.] Hebraicè, & Chald. est עפר *hhaphar*, siue עפרא *hhappera*, Græcè χοῦς, quæ propriè significant puluerem. Súntque in Genesi, cum describitur formatio corporis Adam [i]: quamuis in sententia mortis,reditúsque in terram vnde sumptus erat [k], sit nomen τῆς γῆς, vbi Interpres vertit puluerem, & in priore loco limum de terra, & antiquior translatio, qua vtitur Augustinus [l], puluerem de terra;licet priorem versionẽ quandoque

a Exercit.193. b Sect.10.Probl.9.15.& 64. c 2.Polit.c.6. d Apud Lucian.supra. e 2.De arte Medicina.sect.6. f 6.Cõtra Gentiles. g Hom.2.in Visio.Esaia. h Serm.4.de aduentu. i Gen.2.7. k Cap.3.19. l 6,& 7.Genes.ad lit.

doque

doque adhibeat [a]. Reuocat Iob Deo in memoriam: Memento quæso, quod sicut lutum feceris me, & in puluerem reduces me [b]. Scilicet formatus est homo de puluere permisto aqua, de qua proinde aqua terram irrigante proximè Moses meminit, quàm dictam formationem narraret, vt merito limum Interpres pro puluere posuerit: in quo limo siue luto, & cœno, quod corpus vi ab anima distinguitur, designat, quemadmodum probat Pineda [c] post Gregoriũ de Valẽtia [d], (etsi Toleto [e] secus videatur volenti potiùs totum hominem, vt pro corpore sit terra, aqua pro anima) quia potior est terra, idcirco nunc puluis, nunc terra dicitur, loco luti, cœni, limi. Egregie dixit Iosephus [f] formatum hominem ex terra fermentata, vtens verbo φυρᾶσθαι, quod est, aquæ terram miscere, ac veluti massam subigere. Ceterùm hoc loco Symmachus vtitur nomine τῆς γῆς, id est, terræ, & Latina vetus translatio (humi.) Confunduntur nonnunquam hæ voces, & ex adiunctis variè adaptantur. Solet comparari homo respectu Dei [g] cum luto figuli, vt doceatur modestiam, & se totum diuinis consiliis permittere, Devmque implorare.

Reuertuntur.] Omnium corruptibilium dum sunt, immò dum præterfluunt, perpetuus quidam est in via cursus ad metam corruptionis, & ad punctum circulationis. Generatio siquidem vt Capite primo [h] vidimus, præterit, generatio aduenit: per ortum ceu per portam vnam ingredimur, per alteram egredimur occidendo. Non hic mora, quia Prætetit figura Mundi huius [i]. Vt angues reuoluimur, nostrúmque conficimus τὸν ἐνιαυτὸν, annum vitæ circularem; Tanquam aquæ delabimur, quæ non reuertuntur [k]: & semitam, per quam non reuertemur, ambulamus.

[a] 2. de Genesi contra Manichæ.
[b] Cap. 10. 9.
[c] In Ioan. c. 9. Annot. 7.
[d] In cap. 10. Iob vers. 9.
[e] In Pri. Par. disp. 7. pun. 1.
[f] 1. Antiq. cap. 2.
[g] Esa. 29. 16. cap. 45. 9. cap. 64. 8. Ierem. 18. 6. Rom. 9. 21. Eccles. 33. 13. Psal. 102. 14. Gen. 18. 27.
[h] Vers. 4.
[i] 1. Cor. 7. 31.
[k] 2. Regum 14. 14.

Vers. 21.] Qvis nouit si spiritus filiorum Adam, & si spiritus iumentorum descendat deorsum?

Pavcorvm est, (sic exponit Hieronymus, & alij,) ac nonnisi sapientum, (vt exprimit Chaldæus) quippe cum sit difficile (hoc sibi vult pronomen interrogans, vt notat idem Hieronymus, & Salonius, nósque alio loco superius) animæ nostræ dignitatem immortalitatis qua superat mortale corpus, intelligere, quódque redeat Spiritus noster ad Devm, cui sedes sursum in cœlo attribuitur, intereat verò, & deorsum cadat cum bruti corpore anima ipsius. Mysticè iumenti nomine, tum rudem, tum etiam peccatorem Hieronymus, Salonius, Albinus interpretantur, ac fieri posse pro incerto vitæ huius, & lubrico statu, vt Iustus, doctúsve concidat, atque deducatur ad Inferos; contrà ille Martyrio etiam coronetur, & sit Paradisi colonus.

Fateor fide duntaxat nos cognoscere statum felicitatis supernaturalis; at immortalitatem humanæ animæ, eiúsque naturalem beatitudinem, quibus tam longè distamus, (quæ brutaliter Gnostici, atque Manichæi, perinde vt homines, intelligendi munere donauerunt) potest ratio naturaliter assequi. Si quis tamen propter ingenij ruditatem id non posset, credere, debet. Quare non simpliciter probo quod Hugo Victorinus asserere videtur,

V (& fuit

(& fuit Scoti ac aliorum nonnullorum sententia) hoc fide sola percipi, nec ab homine sciri posse, & indubitabili ratione demonstrari, sicque meritò locum esse in credentibus. Cardinales ac voluptuosi non intelligunt, aut valdè dubitant, agitati, vel cœcati perturbationibus, Ascendere sursum animas bonas ad remunerationem, & iumentorum deorsum, in corruptionem, dicit, & supponit Fides nostra, inquit Bonauentura, & huic concordat verum & Philosophia. Sed cum ratio illa, & philosophia occulta sit, & multas habeat rationes dubitandi, ideò ferè nullus, & pauci possent verè certificari de Animæ immortalitate, nisi adiuuaret Fides, & Ecclesiastes hoc non negat, sed dicit esse difficile demonstrare, quod verum est, Infideli. Eugubinus in Opere de Perenni Philosophia [a], Gentilium colligit de Animæ immortalitate testimonia, nósque aliàs in Philosophicis nostris id præstitimus, & confirmauimus principium illud quod attigit Bonauentura, éstque à Lateranensi Concilio sub Leone X. approbatum & definitum [b] contra malos Philosophos, quod Fides dictat Vero congruere, atque philosophiæ. Legendus Melchior Canus [c] contra Caietanum, aliósque negantes immortalitatem animarum nostrarum posse demonstrari. Vide præterea [d] Rhodigium, & elegantem Auctoris nupertimi Ioannis Cognati Tractatum de Animæ immortalitate.

a Lib. 9.
b Sess. 8.
c Lib. vlt. de locis Theol. c. vlt.
d Lib. 3. cap. 24.

Nonnulli aliter præsentem locum interpretantur, modum ignorari quomodo anima in corpus ingrediatur, quomodo egrediatur è corpore, vnde gignatur, aut in quid desinat: atque hoc voluisse CHRISTVM cum Nicodemo differentem: SPIRITVS [e] vbi vult spirat, & vocem eius audis; sed nescis vnde veniat, aut quò vadat, id est, ignoras tuam ipsius ac animalium ceterorum generationem. Vt non sit mirum, si non percipias quî valeat homo renasci ex SPIRITV sancto. Non respuo, nego ita instituto id accommodatum: perspiciet qui inspiciet: quicquid sit de loco Ioannis, cuius non incommoda mihi explanatio videtur.

e Ioan. 3. 8.

Filiorum Adam.] Sæpius monui filios Adam siue hominis, aut hominum, non semper in deteriorem partem sumi. Hoc loco Hieronymus mysticè saltem, in bonam sumit, qui tamen alibi docuit vniuersè malè sonare in Scripturis.

Ascendat sursum.] Chald. (supra firmamentum.) Ante CHRISTI aduentum nulli animæ quamlibet iustæ, patuit ingressus in cœlum, ac proinde eò ascendere non potuit. Si Limbus Iustorum fuisset in editiore loco, infra tamen empyreum cœlum, posset intelligi, qua ratione ascenderent animæ illorum. Nihilominus Iacob moriturus descensurum se dicit ad Inferos, etiam cùm ibi se filium Ioseph visurum lamentatur [f], quem putabat deuoratum à fera pessima, ideóque de limbo inferius sito, non de sepulcro intelligit: quo pacto in Capite nono [g] dicuntur omnes properare ad inferos. Rectè igitur ascendendi verbo locum designari diximus remunerationis, qui licèt interim erat sub hac terræ superficie, quandoque tamen esse debebat in excelso cœlo. Ita vt ascendere sursum sit, quod Capite duodecimo [h] dicitur, spiritum redire ad DEVM qui dedit illum.

f Gen. 37. 35.
g Vers. 18.
h Vers. 7.

Quamuis autem de omni anima hominis, vt comparatur cum bestiis, eadem possit esse dubitatio, & quæstio, Impij autem animam dubitari nequeat

nequeat sursum non ascensuram : tamen de Iusti anima sermo est, quoniam prius actum erat de diuino Iudicio circa vtrumque, & si dubitetur de Iusti anima, an præmium habitura sit, & consequenter an supersit, multò magis hoc secundum de Impij anima in dubium potest reuocari. Albinus, (quem Arboreus de illo mentionem non faciens, sequitur) ait hîc indicari querimoniam, quod Impij, piique apud inferos ante aduentum CHRISTI detinerentur, & quod parùm interesset, vel perire animam cum corpore, vel Inferni tenebris coërceri. Non arbitror id Ecclesiasten velle, qui de ascensu, & descensu distinctè loquitur, & in eo statu latissimum discrimen erat animarum, hominis, & bruti, & inter homines Iustorum, & Improborum : nec in limbo tenebræ vllæ erant, quæ possent iustas animas dolore sensus afficere.

Neque quod Olympiodorus affert, congruit instituto, vt sub metaphora iumentorum, iuxta litteralem sensum, homines intelligantur non vtentes munere rationis, & incertum sit, an qui prudentiores habentur, digni censendi sint regno cœlorum tempore Iudicij, contra qui videntur quodammodò ratione carere, DEI occulto iudicio ad superna tollantur. Mysticam malo cum aliis quos dixi sententiam esse, ita vt nec etiam, quod idem Auctor notat, innuatur hîc error Metempsychoseos animarum variè immigrantium nunc in humana, nunc in bruta corpora. Concesserim potiùs Olympiodoro, verba quæ sunt hoc versu, ex voluptuarij persona prolata. Sed is quem dixi, sensus optimus.

Spiritus iumentorum.] Iumenta spirant, & spiritus quoque eis nomen conuenit : licèt ad immaterialem substantiam posteà sit restrictum. In acceptionibus vocis huius, quas Didymus [a] enumerat, istam quoque ponit.

Deorsum.] Κάτω εἰς τὴν γῆν : Deorsum in terram.

[a] *Libr. 3. de SPIRITV sancto.*

Vers. 22.] ET deprehendi nihil esse melius quàm lætari hominem in opere suo, & hanc esse partem illius: Quis enim eum adducet, vt post se futura cognoscat?

HVIVS versus eadem sententia, quæ decimi, ac duodecimi, & in Capite præcedenti vigesimi quarti : potéstque vel vt ex Ecclesiastis persona, vel vt ex aliena intelligi. Ex propria mauult Titelmanus, & docere frugalem harum vsum rerum præferendum anxiæ de futuris seu temporibus, seu hæredibus curæ. Moringus priorem potiùs quoque expositionem sequitur, sed ita, vt discrimen significetur hominis à bruto : licèt enim iuxta conditionem corporis conueniant, hominem illius ritu non debere viuere pabulo duntaxat, atque voluptati intentum; lætandum ei de bono suo opere, quo religiosè colat DEVM, déque proximo bene mereatur, vnde sibi comparet veram, sempiternámque felicitatem, quod nisi nunc faciat, falli, si posteà iam vita functus talem speret occasionem; aut si nimiis hîc se laboribus conficiat opes cumulando, quas cui relinquat, ignoret. Antiquiores Interpretes de vtroque meminerunt sensu, vt Hieronymus, Albinus, Hugo Cardinalis, Carthusianus, Olympiodorus. Hugoni Victorino placuit se-

cundus, necnon Carthuſiano, Thaumaturgo: Lyrano primus. Hunc reor etiam accommodatiorem iuxta ea, quæ dictis locis annotaui. Planè fauet Chaldæus: (Et vidi quod non eſt melius in ſeculo hoc, quàm vt gaudeat homo in operibus ſuis bonis, & comedat, & bibat, & bene habeat cor eius, namque hæc eſt pars eius bona in ſeculo hoc ad acquirendum in ea ſeculum venturum.

In opere ſuo.] In aliis editionibus numero plurali opera dicuntur. Sunt verò aut labores circa comparationem temporalium bonorum, aut actiones virtutum. Nihil tam noſtrum, quàm benefactum ex virtute, maximè enim pendet ex arbitrio, cum gratia tamen Dᴇɪ, & cum rationali natura maximè congruit.

Quis enim eum adducet, vt poſt ſe futura cognoſcat?] ὅτι τίς ἄξει αὐτὸν τοῦ ἰδεῖν ἐν ᾧ ἂν γένηται μετ' αὐτόν.) Symmachus: (τί γὰρ αὐτὸν ἄξει θεάσασθαι τὰ ἐσόμενα μετὰ ταῦτα. Quem vertens Hieronymus: Vt videat ea quæ futura ſunt poſt hæc) ait apertiùs interpretatum. Prima lectio Græca reſpondet Hebraicæ ad verbum: eſt autem Hebraiſmus, videre in aliquo, pro videre aliquid, vt aliàs quoque notatum eſt, Verbi gratia cùm dicitur in Pſalmo [a],
[a] Pſ.105.5. Ad videndum in bonitate Electorum tuorum, id eſt, bonitatem, &c. De ſenſu conſtat ex dictis, quod poſt mortem non ſit quis ad hanc vitam rediturus, aut ad percipiendas voluptates, vt ait Thaumaturgus, & Hugo Sancti Victoris; aut quæ per pœnitentiam emendet, quæ perperam geſſerit, vt Olympiodorus: aut, vt Hieronymus, quod ſcire non valet, quales poſt ſe ſit hæredes habiturus. Verbum adducendi, ſiue agendi magis fauet primæ, vel ſecundæ expoſitioni, quaſi ſit qui mortuum huc reducat. Vltimæ quoque poteſt conuenire, vt ſcilicet reducatur ad cognoſcendum quales reliquerit hæredes. Minùs aptè, qui explicant, vt Lyranus, & Carthuſianus, quod non ſit, qui hominem hîc viuentem perducit ad cognitionem futurorum. Cognoſcunt defuncti res præſentis vitæ per reuelationem, & quandoque huc veniunt in aſſumpto corpore per peculiarem prouidentiam Dᴇɪ. Fieri id poſſe indicat præſens locus, nóſque alibi demonſtrauimus. Lege Tyræi opus Apparitionum, & Delrij Magicarum Diſquiſitionum.

***

CAPVT

CAPVT QVARTVM.

SVMMARIVM.

IVDICIORVM *peruersitatem priore Capite obiter indicatam repetit cum Innocentum oppreßione: docet quàm latè vbique graßetur Inuidia : denuò inculcat inanem auari laborem fraudantis seipsum, cùm ignoret quibus parta derelinquat : commendat societatis emolumentum : proponit regum, ac regnorum vanitatem : præponit obedientiam stultorum victimis.*

Vers. 1.] VERTI me ad alia,& vidi calumnias,quæ sub Sole geruntur, & lacrymas innocentium, & neminem consolatorem : nec posse resistere violentiæ, cunctorum auxilio destitutos.

NVLLA ex aliis editionibus habet (alia) sed indicant reditum ad antecedentia, hoc est, ad eam, quæ priùs indicata est, iudiciorum humanorum peruersitatem. Vetus translatio. (Et conuersus sum ego.) (Alia) denotare possunt priora. Olympiodorus exponit : Ad alia me examinanda conuerti. Thaumaturgus : (Ab iis omnibus cogitationibus, (quæ videlicet in fine Capitis expressæ sunt de capiendis voluptatibus, &c.) animum reuocaui.) Hieronymus, & Albinus, & alij : Post hanc cogitationem illuc mentem meam, oculósque conuerti. Hugo S. Victoris, quasi aliud solatium quærat, & alibi fœlicitatem, quàm in hac vita. Mihi quod primo loco posui commodius videtur: & Hebræum verbum שבתי *schabthi* : Chaldæum הבה *habeh*, & Græcum ἐπέστρεψα fauent : Secundum significat redij.

Calumnias.]Symmachus : Συκοφαντουμένους, eos qui calumniis opprimuntur. Hebræum vocabulum עשקים *hhaschukim* significat propriè bonorum occupationes per vim, seu oppressiones, vel passiuè oppressos, vel actiuè opprimentes,& oppressores : quamuis latiùs quoque sumatur pro circumuentione qualibet, seu per vim,seu per fraudem. Septuaginta interdum

exponunt verbum Hebræum per καταδυναστεύειν [a], opprimere per potentiam. Olympiodorus extendit ad varia genera hominum, aut calumniantium in pecuniis, aut in opinionibus sectarum, quales Hæretici, additque Diabolum cum apostaticis potestatibus, qui assiduè calumnias texunt, ac mendacia moliuntur. Thaumaturgus συκοφαντίας καὶ βίαν coniungit, cum prima vox quæ est in textu Græco, propriè fraudes denotet, cum calũniis: item addit Hieronymus oppressionem: quamuis illæ quæ sunt in editione Latina vtraque, significent vexationes per fraudes, præsertim in litibus, atque malitiosas, & cauillosas interpretationes Iuris, aut quas vocant infamationes, & falsa crimina, & frustrationes [b], aut petitiones non debiti tanquam debiti, aut intentatas lites super minima re, &c.

Verumtamen sæpè Latinus Interpres calumnias & calumniari vsurpat vtrouis modo, seu vis adsit, seu sola fraus, seu verba, seu facta: non rarò autem significare vult effectum quem intendit propriè dictus calumniator per suas fraudes, & sequi solet ex propriè dicta calumnia fraudulenta, vt aliquot exemplis demonstrat Ribera [c] noster, necnon Pineda [d]. Græci Συκοφάντας vocabant, qui propter surreptas ficus, ac similiter ob leuiora detrimenta litem intenderent capitalem, φαίνοντες, Indicantes, ac deferentes. Nam irrumpebant Athenienses quidam iuuenes frequenter in hortos, vt idcirco sancienda fuerit capitis pœna contra illos qui facerent. Alij [e] ad notam Æsopi accusationẽ, à qua is de suffuratis ficubus purgauit sese referunt. Plutarchus [f] tradit originem à lege de non efferendis ex Athenis ficubus. Idem docet Ister apud Æthenæum [g], & Philomnestus. Prima ratio est Pauli apud Festum. Scholiastes [h] Aristophanis addit, fame in Attica grassante, Dijs sacras ficus qui ederent, quasi dicas φαίνοντας. Cùm Ioannes milites instituens vetat ne quem concutiant, vel calumniam faciant, contenti [i] stipendiis suis, secundo loco est συκοφαντεῖν. Etsi verò fieri potest vt milites apud Principem deferant alios velut insidiatores, hostes, perfidos; magis familiare tamen illis est non rem iudicio experiri, sed ex rapto, ac præda viuere; ita vt συκοφαντεῖν, sit vim quoque inferre, aut falsa crimina prætexere, quæ ipsismet obiiciant, quos diripiunt, & hanc qualemcumque requirere occasionẽ nocendi, vt ait Ferrandus Diaconus Carthaginensis [k], vt sub aliquo iustitiæ colore terreant innocentes, atque auaritię suæ vel potius rapacitati satisfacere cogant inuitos.

Et lacrymas innocentium.] Hebraicè: Et ecce lacryma eorum, qui sunt oppressi. Vbi est idem illud vocabulum עשקים *bhaschukim*, quod potest esse passiuum participium: Græcè τῶν συκοφαντουμένων. Commentarius Hebræus vtrobique substantiuè sumens reddit hunc sensum; qui cùm nostro non aduersetur non est reiiciendus: (Et vidi per SPIRITVM sanctum omnes deceptores in Gehenna secundùm opera eorum, quæ facta sunt sub sole propter transgressiones legis: & ecce lacrymæ ipsorum flentium super animabus suis) Erit in Gehenna omnibus damnatis fletus [l], verumtamen peculiariter iis, qui hîc innoxios vexauerũt [m]. Verumtamen præstat de lacrymis intelligere illorum qui nunc, hicque opprimuntur, quo pacto nostri omnes exponunt. Lacrymam quoque in singulari numero, sicut Hebræus textus, habet Symmachus δάκρυον.

a Zach. 7.
b L. 1. ff. ad Senatusc. Turp. & l. si calumniatus de ver. signif.
c In cap. 7. Zacha. n. 8.
d In cap. 10. Iob vers. 3.
e Maximus Planudes in vita.
f Opusc. de curiosis.
g Lib. 3. circa princ.
h In Pluto.
i Luc. 3. 14.
k Parænetica ad Regnũ Cõmitem Tom. 5 Bibliothe. Patrum Reg. 2.
l Matt. 8. 12. Cap. 13. 42. 50. Cap. 22. 13. Cap. 24. 51. Cap. 25. 30.
m Sap. 5. 3.

Nec

Nec posse resistere eorum violentiæ.] Hebraicè, & Græcè adhibitis participijs actiuis ex ijsdem illis verbis expositis, & supplendo negationem, quæ prius est posita: (Et à manu calumniantium, seu opprimentium, eos fortitudo, nimirum non est.) Chald. (Et non est qui vindicet eos de manu molestantium eos in fortitudine manus, & in virtute.)

Cunctorum auxilio destitutos.] Variauit Interpres Phrasim pro eo quod editiones aliæ repetunt. (Et non est eis consolator.) Vice παρακαλῶν habet Symmachus παρηγορῶν παραμυθούμενος eodem sensu. Consolationem Thaumaturgus, quæ bis exprimitur, sic distinguit, tū vt quis horū causam tueatur, tum vt illos verbis consoletur. Flebilis profectò miserorum status, quibus lacrymas solum habere in calamitatibus licet, cùm videant calumniatores in suis iniquitatibus fortiores, nec sit qui consoletur eos ex omnibus charis eorum [a], quem locum inquit Hieronymus, plenius in Psalmo septuagesimo secundo, & Dauid, & Ieremias [b], in suo volumine exquirunt. Adde Iob [c], Habacuc [d], aliósque, qui nō possunt, quin angantur animo, & exclament etiam ad Deum, esurientes, sitientésque iustitiam, & proximorum commoti sympathia, quos vident ab impijs opprimi, nec solatium, remediúmq; reperire miseros, nisi querendo & gemendo. Quidni exaudiant hæc & condolescant pij, cùm hi ad DEVM clamores ascendant, ac perueniāt [e], gemitus audiat [f], & propter illos, inopúmq; miseriam exurgat [g]. Propter multitudinem calumniatorū clamabunt, & eiulabunt, ait Iob [h], propter vim brachij tyrannorum. Subdit autē causas, ob quas ijs de DEO sperādum sit, quod eos fecerit, quod terrores etiam naturales eximat, quod erudiat. Tum concludit: Non ergo frustra audiet DEVS, & OMNIPOTENS causas singulorum intuebitur: id est, non attēdit ad vanos clamores, expendens qua quis mente ad ipsum recurrat. Sed & solatio suorum præsertim, destitui, afflictis doloris augmentum est; cùm è contrario videre afflictione tua affligi alium leuamentum sit, & demitigatio calamitatis, vt Philosophus docet [i]; sitque, vt ait Sapiens [k], amicus fidelis, medicamentum vitæ, & immortalitatis. Iob [l], ac Thobias [m] hoc nomine tentati maximè, quod nec in vxoribus ipsis, nedum in amicis solatij locum repererunt. Dauid siue CHRISTVS conquerebatur, quòd sustinuisset qui simul contristaretur, nec inueniret [n], & apud Esaiam [o]. Circumspexi, & non erat auxiliator. Acerbissima est illa comminatio Dei. Ecce [p] ego suscitabo amatores tuos contra te, de quibus satiata est anima tua, & congregabo eos aduersum te in circuitu. Contra verò sæpè præcipit DEVS, ne quis quem opprimat, maximè pauperem: Non facias [q], inquit, violentiam pauperi, quia pauper est, neque conteras egenum in porta, quia iudicabit Dominus causam eius, & configet eos, qui cōfixerunt animam eius. Vult potius vt tales consolemur: Non [r] desis plorātibus in consolationē, & cum lugentibus ambula. Græcè Πένθησον luge, quod ait Paulus [s]; Flere cum flentibus, & Iob [t] præstitisse se scribit: Flebam quondam super eo, qui afflictus erat, & compatiebatur anima mea pauperi. Cumulus afflictionis est, si sit etiam qui de nostra gaudeat, non solùm qui nō subleuet [u]. In hoc (gratulatur sibi gratias agēs DEO Dauid [x]) cognoui quoniā voluisti, quoniā non gaudebit (nō insultabit, non vociferabitur, nō iubilabit) inimicus meus super me. Petit quoque redimi à calumnijs

a Thren. 1. 2.
b Cap. 12. 1. & seq.
c Cap. 21. 7.
d Cap. 1. 13.
e Gen. 4. 10. Exod. 3. 7. Cap. 22. 23. Iacobi 5. 4.
f Ps. 101. 21.
g Ps. 11. 6.
h Iob. 35. 9.
i 9. Ethic. cap. 11.
k Eccl. 6. 16.
l Iob 29. 10.
m Tob. 2. 22. 23.
n Ps. 68. 21.
o Cap. 63. 5.
p Ezech. 23. 22.
q Prou. 22. 22. 23.
r Eccl. 7. 37.
s Rom. 12. 15
t Cap. 30. 25.
u Thren. 2. 15 Eccl. 6. 4. Cap. 23. 5.
x Ps. 40. 12.

a Ps. 118. 134. calumnijs hominum, vt custodiat verba eius [a]. Proprium est hoc DEI oppressos liberare. Domine quis similis tibi? eripiens inopem de manu fortiorum eius, egenum & pauperem à diripientibus eum [b]. Vidit Dominus, ait Esaias [c] (prædas, &c.) & malum apparuit in oculis eius, quia non est iudicium, & vidit DEVS, & aporiatus est, ישתומם *iyschthomem*, deuouit seipsum, tanquam culpabilem se damnauit, vt solet qui negligentiã incusat, sibique maledicit, ob rei successum malum: vel afflauit seipsum: vel admiratus est ac obstupuit: *ἐπενόησεν* considerauit, hæsit animo, (quod est aporiari ab *ἀπορίω*) quia non est qui occurrat. hoc est, qui sese opponat & obiiciat, qui intercedat, qui oret, מפגיע *maphegiahh*, *ὁ ἀντιληψόμενος*.

b Ps. 34. 10.
c Cap. 59. 15. 16.

Vers. 2.] ET laudaui magis mortuos, quàm viuentes, & feliciorem vtroque iudicaui.

Vers. 3.] QVI necdum natus est, nec vidit mala quæ sub sole fiunt.

FACILIS intellectu sententia quod attinet ad verba: sed res quam continet, commodè accipienda, & ex quadam comparatione, vel exaggerata doloris expressione: Satius est viuere quantisvis vexatum ærumnis & pœnis, etiam damnatorum, si exactè secundùm philosophiam loquamur, quàm prorsus desiisse, & aliquando vixisse, quàm vitæ vsum nunquam habuisse. Aliqua ex parte, ac secundùm æstimationem moralem felicior habetur nondum natus & viuo, & defuncto, quatenus nullum expertus est malum. sic deplorans [d] Iob calamitates suas, & Ieremias [e] alienas & proprias, execrari videntur diem quo sunt editi, & præoptasse penitus non prodijsse. Et CHRISTVS, Melius dixit Iudæ non nasci [f], atque eum, qui est minor in regno cœlorum, maiorem esse, quia corporis onere liberatus est, quam Ioannẽ Baptistam [g], qui dum viueret poterat id vsurpare [h]: Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Beneficij quoque loco fuit Ezechiæ [i], & Iosiæ [k], non videre mala, quæ comminatus erat DEVS, aut eripi prius ex hac vita. Hoc modo Hieronymus: qui cum subdit veluti rationem quod animæ nostræ antequam ad corpora ista descendant, versentur apud superos, & tandiu beatæ sint, quandiu cœlesti Hierusalem, & choro perfruantur Angelico, vt proinde felicior sit, qui nondum est natus, profectò de propria sua sententia non loquitur, est enim hæc hæresis Origeniana damnata sæpè ab eodem Hieronymo [l], purgãte etiam seipsum contra Ruffinum, quod eam sequi diceretur, & asserente vt plurimum in se notari errorem improuidum posse, dogma peruersum non item, hoc est, falsam ex animo sententiam, & Epiphanij vertit è Græco super erroribus Origenis Epistolam [m] ad Ioannem Ierosolymitanum, è quibus hic vnus est. Denique hoc loco ipse quidem præsentem sententiam exponit eo modo, quem diximus, rationem autẽ apertè profitetur se ex aliorum ponere opinione, indicans proculdubio Origenem, quem præter citata loca

d Cap. 3. 1. & seq. cap. 10. 18. 19.
e Cap. 20. 14
f Matt. 26. 24.
g Matth. 11. 11.
h Rom. 7. 24
i 4. Reg. 20. 19.
k 4. Reg. 22. 21.
l Epi. 8. ad Demetriad. & 27. ad Eustoch. & 59. ad Auitum. Quid cauendum in libris Περὶ ἀρχῶν. & Ep. 61. ad Pammach. de error. b. Ioan. Hierosolymitani
m Est apud Hierony. Epi. 60.

loca, multis aliis refellere solet, & hîc dum prius suam expositionem traderet, quamuis tacito nomine. Eundem quoque confutat Olympiodorus errorem, quia si demittitur anima in corpus propter præcedentia peccata, non erat prius felix, Quem enim diligit DEVS, arguit, & castigat omnem filium quem recipit [a]: immò nunc quàm ante felicior ob eandem causam. Denique docet Salomonem non indicare præexistentem animá, sed eum, qui in nullam existentiam venerit, nihilque fuerit, hoc est, neque compositus homo, neque vel humanum corpus, vel animam seiunctam. Idem vero Auctor præter mysticam intelligentiam, quæ potest censeri tertia expositio, multo feliciores esse, qui mortui sint peccato, viuentes in CHRISTO, quàm qui viuunt in peccato: & beatiores esse mortuos tùm iustos, quia labores deseruerunt, tum peccatores, quoniam lassabantur hic in peccatis [b], & videlicet leuius puniuntur, quo secum pauciora deferunt peccata, postquam etiam locum explicauit sicut retulimus, Hieronymum fecisse, difficultatem soluit, si præstitisset infelici peccatori non nasci, DEVS cur eum creauit, qui bona cuncta [c], & bene [d] fecit? Respondet verba hîc expressa non prodire à persona sapientis, & fidelis, vt nec talis est qui luget immodicè pro his, quæ iniustè patitur, cùm potius lætandum sit [e]: Ceterùm in comparatione horum duorum, bonum videri non esse in rerum natura: nam alioqui Martyres, Apostolos, Prophetas, cunctósque, qui secundùm virtutem vixerunt, si interrogentur, multo malle vitam hic egisse, eóque nomine gratias etiam DEO referre, quod licuerit hic decertare, atque tales sibi gloriæ coronas plectere, & imponere. Beati enim, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam [f].

a Ad Heb. 12. 5. & Apocal. 3. 10.
b Sap. 5. 7
c Gen. 1. 31.
d Mar. 9. 37.
e Heb. 10. 34.
f Matth. 5. 10.

» Thaumaturgus quartum mihi videtur innuere modum dicendi, ita vt
» Salomon ipse tanquam Sapiens seriò loquatur. Enimuerò (sic paraphrasti-
» cè loquentem inducit) ex consceleratis, & audacibus (qui alios opprimunt,)
» ij, qui ex hac vita migrarunt, meliori conditione sunt, quàm qui etiamnum
» viuunt: vtrisque autem præferendus, qui similis eorum futurus est, nec
» creatus adhuc est, quoniam hominum improbitatem nondum attigit. Vult hic Auctor felicitatem nondum nati esse, quod peccato (quæ summa miseria censenda est) præsertim rapinæ, & violentiæ, de quo proximè sermo fuerat, non sit infectus.

Quinto Lyranus per nondum natum intelligens abortiuum, docet feliciorem dici, quia non habet experientiam vllam mali pœnæ, aut mali culpæ actualis, & sic non sustinet aliquam pœnam sensibilem, sed habet vitam magis delectabilem, quàm possit haberi in vita præsenti, secundùm omnes Doctores, qui loquuntur de morientibus in solo peccato originali. Carthusianus fauet. Hugo Cardinalis attingit hos omnes sensus. Mihi primus aptior videtur. Nec verò nasci, semper est prodire ex vtero, sed concipi duntaxat, vt ibi: Quod in ea natum est, de SPIRITV sancto est [g]; &, Quod nascetur ex te sanctum, vocabitur FILIVS DEI [h], vt propterea per non natum minime sit necesse nos abortiuum intelligere, qui tamen etiam non caret sensu intra vterum. Et Origenes [i] tractans hunc ipsum locum, distinguit ab aborsu eum qui dicitur nondum natus, qui ne ad conclusionem quidem vuluæ carnalis peruenit. Cum sentẽtia nostra conuenit

g Matth. 1. 20.
h Luc. 1. 35.
i Homil. 7. in cap. 12. Numero.

quod quidam [a] dicunt, hanc esse prouerbialem locutionem sumptam de vulgo, & continere quid hyperbolicum, & vsurpari non tam deliberato animi iudicio, quàm per querimoniam, quæ mala sua amplificare solet. Qua etiam ratione prædicens CHRISTVS futuram calamitatem, fore dicit, vt tunc dicatur: Beatæ steriles, & ventres qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt [b]. Sic præter eos quos priùs dixi Iob, & Ieremiam, quibus adiice Mosem [c], Tobiam [d], Eliam [e], Paulum [f], Mathathias pertæsus gentis suæ cladem, & deiectum præcipuè cultum DEI, lamentabatur,[g] Væ mihi, vt quid natus sum, videre contritionem populi mei, & ciuitatis sanctæ, &c. Quo ergo nobis adhuc viuere? Hac de re Antonius Melissa [h], Stobæus [i], Origenes [k], Abulẽsis [l]. Tali Polycarpus affectus tædio exclamabat, ô bone DEVS, in quę me tempora seruasti, vt hęc patiar [m]?

Ambrosius [n] intellexit mortuum præferri viuenti, quia peccare desiuit: mortuo præferri, qui natus non est, quia peccare nesciuit. Item [o] præterea colligit ex hac & similibus sententiis Sanctorum [p], nobis in votis esse debere mortem: cum dies natiuitatis origo sit incommodorum: & si viri Sancti vitam fugiunt, quorum vita etsi nobis vtilis, sibi tamen inutilis æstimatur, nos id facere potius oportere, qui nec aliis prodesse possumus, & nobis vitam hanc quasi fœnebrem pecuniam vsurario quodam cumulo grauescentem, onerari in dies peccatorum ære sentimus. Porrò exaggerat, Salomonem, quem sanctum nominat, errare hac in parte, ac mentiri non potuisse, qui tantam sit à DEO sapientiam consecutus rerum aliarum minorum [q]. His affinia loquitur Origenes [r] ostendens quo pacto sit vniuersa vanitas omnis homo viuens, nimirum etiamsi Moses ipse in hac vita viuat, vbi necessitas corporis est, & ex parte solùm cognoscit, & prophetæ, quod est postea destruendum, cum venerit quod perfectum est [s].

Argumentatur hinc Hieronymus [t] præterea promissum illud diuinum parentes honorantibus [u], vt sint longæui super terrã, non esse carnaliter intelligendum. Multos enim fuisse credendum, inquit, qui & parentibus obsequentes citò mortui sint, & in parentes impij vsque in extremam venerint senectutem. Sed & Dauid [x] deplorare prolongatum incolatum, & Salomonem hic, & Capite sexto [y] præferre viuis mortuos, immò nec natos quidem vtrisque. Verum scopulus ille desperationis vitandus, ad quem se quidam præ animi impotentia, & impatientia allidunt, mortem sibi ipsis afferentes, quam ærumnosæ vitæ præferunt: Non vitabunt æternam, quam desiderant miseri mortẽ, sed fugiet ab eis [z]. Quocirca mori velle vt peccati sordes deuites, & coniungare summo bono laudabile: non ita, si vt acerbitates ac dolores vitæ dũtaxat effugias. Ex hoc secundo genere Philosophi nonnulli fuerunt & hi qui non nasci longe optimũ affirmabant, quos eo nomine merito refutat Lactãtius [a], aliíque, Ausonius [b] immerito laudat,

Cuncta tibi aduersis contraria casibus. Ergo
Optima Graiorum sententia, quippe homini aiunt,
Non nasci esse bonum, natum aut cito morte potiri.

Et laudaui.] Symmachus (Ἐμακάρισα) beatificaui. Obijcit Origenes [c], mortem esse communem, nulli ex proposito venire voluntatis: Laudem non mereri quempiam in eo, quod contra propositum patitur. Respondet de

a Maldonat. Math. 26. 24.
b Luc. 23. 29.
c Num. 11. 15.
d Cap. 3. 6.
e 3. Reg. 19. 4.
f 2. Cor. 1. 8.
g 1. Mach. 2. 7. 13.
h 1. Senten. loco 58.
i Serm. 119.
k Homil. 8. in Leuit.
l 3. Reg. 19. q 4. & lib. 4. cap. 22. q. 20.
m Euseb. 5. hist. cap. 19.
n In Ps. 118. octona. 18.
o Libro de Fide resurrect.
p Iob 3. 3. Ps. 38. 5. & Psal. 119. 5. Ierem. 15. 10. 1. Cor. 15. 19.
q 3. Reg. 3. 12. & seq. Sap. 7. 7. & seq. Eccles. 47. 15. & seq.
r Hom. 1. in Psal. 38.
s 1. Cor. 13. 12.
t Lib. 3. in c. 6. ep. ad Eph.
u Exod. 20. 12.
x Psal. 119.
y Vers. 3.
z Apocal. 9. 6.
a Libro 3. cap. 18.
b Edyllio 7.
c Homil. 7. in cap. 12. Numero.

de morte spirituali sermonem esse, per quã mortuus cum CHRISTO [a], & ei confixus cruci viuas non tu, sed ille in te, & sis quoque peccato mortuus. Hic erat vnus ex sensibus allaris, sed mysticus. Constat verò laudem καθ᾽ἐχησικῶς tribui etiam rebus rationis ac voluntatis liberæ vsu, immò & sensu ac vita carentibus, quæ & ad laudandum ipsæ prouocantur. Simili ratione Iob noctem, in qua conceptus est, negauit esse laude dignam [b].

Mortuos, quàm viuentes.] Maior emphasis in Hebræo, & Græco: (Mortuos, qui iam mortui sunt, magis quàm viuos qui viuunt vsque adhuc, vel nunc) Chaldæus: (iacentes, qui ecce iam mortui sunt, qui nō viderunt vltionem, quæ venit in seculum post mortem, magis quàm viuos, qui vixerunt in molestia vsque nunc.)

Feliciorem.] Imperatori vt proprium tribui solere felicis epitherum colligitur ex Plinio iuniore [c], necnon ex Prospero [d], qui sic etiam canit,

Felices dici mos est quos blanda potestas
In summos apices tumidorum euexit honorum.

Attamen summus Pontifex appellatur beatissimus, & voce abstracta, beatitudo, quia præest ijs mediis quæ ad adipiscendam beatitudinem instituta sunt: exemplo item fortassis quodam Petri qui beatus à CHRISTO cognominatus est [e]. Hoc loco generalior nominis vsus.

Vers. 4.] RVRSVM contemplatus sum omnes labores hominum & industrias animaduerti patêre inuidiæ proximi, & in hoc ergo vanitas, & cura superflua est.

RVRSVM *contemplatus sum, &c.*] Alterum in rebus humanis exponit graue malum inter æquales ferè, scilicet inuidiæ; cùm oppressiones, de quibus ante dixit, proueniant magis à potentioribus, & superioribus, ita vt si quis hos euadat, effugere non possit illos, & dum vt declinet eorum veluti desperatam sententiam, qui mortuos viuis antefecerūt ob ærumnas istas, procuratis bonis quæ possunt fortunæ, existunt, qui huiusmodi industriæ inuideant. Nihil nequius inuidia, diabolico vitio [f]: Diaboli enim inuidia mors intrauit in orbem terrarum [g]. Omni venia caret, inquit Chrysostomus [h]: prætendunt alia vitia occasiones, licet frigidas, & irrationabiles; nullam illa nisi intensam malitiam. Id prior dixit Demosthenes [i], Basilius [k] item, quia maximè pudet, inquit, aperire hunc morbum.

De hac plurima disputantur à sacris, & profanis Auctoribus, & exemplis, ac rationibus eius incommoda demonstrantur [l]. Testes primi duo fratres, Abel, inquam, & Cain [m]; Esau [n] item, & Iacob: filij istius [o]: fratres Mosis [p]: Dathan, & Abiron [q], atque Saul, & Dauid [r]: Testes tot Hæresiarchæ, quos liuor vnus excitauit: Primi postremò etiam fratres vrbis Romæ conditores, de quibus inter alia Lucanus [s]:

a Gal. 2. 19. 20.
b Cap. 3. 7.
c Lib. 5. epist. 18.
d Carm. de prou. d.
e Matth. 16. 17.
f August. 6. con. Iulia. c. 1. De Disciplina Christ. cap. 1. Serm. 116. de Tempore. Cyprian. lib. de Zelo, & liuore. Bern. Serm. 13. in Psal. 90. Irenaus lib. 4. cap. 78. Tertull. lib. de Patient. Chrysost. in cap. 12. 1. ad Corinthios. Basil. homil. de Inuidia & Homil. in aliquot Script. locos. Greg. 5. Moral. cap. vlt. 3. Par. Pastoralis Admonitione XI. Ephrem. tom. 1. pag. 37.
g Sap. 2. 24.
h Hom. 44. ad Popul.
i Ad Leptinem.
k Homil. in aliquot Scriptur. locos.
l Cypr. sup. Auct. serm. ad frat. in eremo apud August. tom. 10. serm. 18. August. sermo. 83. de temp. Nazianz. orat. 12. Antioch. homil. 55. Maxim. confessor. sermo. 54. Anton. Melis sermo. 62. alij apud Stepha. Bellengardum in sententiis.
m Genes. 4.
n Infra 27.
o Infra 37.
p Num. 12.
q Infra 16.
r 1. Reg. 18. 8. & inde.
s Lib. 1.

" *Fraterno primi maduerunt sanguine muri.*

Tandem nullum cum tanta iniquitate peccatum tantam quodammodo coniunctam habet æquitatem: suum namque possessoré vexat, cruciátque, & eum, qui æqualem ferre non potest, reddet inferiorem, ac sternit: Paruulum namque occidit inuidia [a], stultum esse declarans, & animi pusilli, leuem facilémque, & pueriliter ad concupiscendum, atque ad indignandum effrenem, corpore, non solum animo inualidum. Putredo ossium est inuidia [b]: Zelus, & iracundia minuunt dies [c]. Argutum ac sapiens Plinij Iunioris [d] monitum (Disertior ipse es? (indignatur inuido super re litteraria) " tanto magis ne inuideris: nam qui inuidet, minor est. Denique siue plus, " siue minus, siue idem præstas: lauda vel inferiorem, vel superiorem, vel pa- " rem. Superiorem, quia nisi laudandus ille non est, non potes ipse laudari: " inferiorem, aut parem, quia pertinet ad tuam gloriam, quam maximum vi- " deri, quem excedis, vel exæquas.) CHRISTO inuiderunt ciues Nazarei [e], " & præcipitare de supercilio montis voluerunt, non credentes, detrahentes, delere quoque famæ ipsius celebritatem volentes. Quamuis autem par pari sæpe inuidet, vt ciui ciuis; tamen interdum inferior maiori, quia ei non coæquatur, inquit Augustinus [f], superior inferiori, ne hic ei coæquetur, sicut pari par, quoniam coæquatur. Certè si magna sit dignitas, non habet locum inuidia. Legendus Aristoteles [g], & Plutarchus [h].

a Iob 5. 2.
b Prouer. 14. 30.
c Eccles. 30. 26.
d Lib. 6. ep. 17. ad Restitutum.
e Luc. 4. 28. & seq.
f 11. Genes. ad lit. c. 14.
g 2. Rhetor. cap. 10. & 11.
h Opusc. de fraterno amore.

Industrias.] Hebr. (Omnem rectitudinem operis:) Græcè (omnem fortitudinem operis) habet vetus translatio, virtutem. Et Hebræa vox כשרון *chisron*, denotat quoque congruentiam, & aptitudinem. Pro ἀνδρείαν Symmachus legit, γοργότητα vigorem, & alacritatem. Hieronymus exponit, fortitudinem, & gloriam laborantium. Comprehenditur vocabulo isto, vt & laboris, quod præcedit ante hoc, quicquid ab egregio viro, sicut eum vno vocat nomine Thaumaturgus, potest præstari in omni genere artium, vel scientiarum, vel virtutum, & facultatum, vnde gloria proueniat, dicíque gloriosus, vt idem Hieronymus, atque Alcuinus loquitur, valeat. Concedo conflari inuidiam vndecumque quis prosperè agat, etiam malis artibus: at non video cur tam latè patentem inuidiam Olympiodorus ad hoc genus restringat, quæque non minus comes rectè factorum, ac virtutis est; ita vt Fortunam cum Inuidia fingerent colligatam [i].

i Stat. 5. Sylu.

" *Quisnam impacata consanguinitate ligauit*
" *Fortunam, inuidiámque* DEVS? *quis iussit iniquas*
" *Æternùm bellare Deas? nullámne notabit*
" *Illa domum toruo, quam non hæc lumine figat,*
" *Protinus, & sæua perturbet gaudia dextra?*

Animaduerti patere inuidiæ proximi.] Hebraicè, & Græcè. (Vidi quod hoc est zelus, vel, Hic est zelus viri ab amico suo, vel supra amicum, aut proximum.) Zelum Græcum vocabulum distinguit Olympiodorus ab inuidia. Diximus de illo alibi [k], & est ἀδιάφορον ad bonum, & malum. Eadem ratio de Hebræo קנאה *Cinah*, vnde quidam cognominati Cananæi [l], & Zelotæ [m]. Non dubium quin hic sumatur in deteriorem partem. Aptior intelligentia de inuidia, qua quis alium prosequitur strenua facienté, quàm de

k Act. 5. 17. cap. 13. 45.
l Matth. 10. 4. Mar. 3. 18.
m Luc. 6. 15. Act. 1. 13.

de ea, qua quis extimulatur vt strenuè quoque se gerat, ne alteri habeatur inferior. Hæc tamen Titelmano non displicet.

Et in hoc ergo vanitas, & cura superflua est.] Pro (in hoc) Hebraicè, & Græcè est (hoc) id est, res ista. Pro cura superflua: Interpres aliàs hoc libro vertit (afflictionem spiritus) non semel. quibus locis sunt eadem nomina, Hebræum רעות *rehuth*, & Græcum *προαίρεσις*. Nescias de quibus sit sermo, vel de inuidente, vel de illo, cui inuidetur. Olympiodorus de vtroque videtur intellexisse: voluit enim etiam posteriorem improbum esse, & iniquè fortunatum. Consentit Hugo Victorinus, volens, si non iniquam, certè superfluam eiusdem, anxiámque curam notari: quæ prouocet aliorum inuidiam. Ceteri de primo; & quidem melius: inuidi enim pœna est angi, & cruciari maleuola felicitatis alienæ cogitatione, vt iam dixi, & passim Auctores, quorum de hac re sententias vno verbo satis expressit noster Salomon, quem prius citaui, quando descripsit inuidiam putredinem ostium [a]: de quo loco Gregorius [b], vt mihi videatur in quo sit φθόνος, in eodem & φόνον esse: in qua etiam paronomasia ludit Paulus dicens [c]: Plenos inuidia, & homicidio, & Basilius Oratione de Inuidia. Animæ tineam [d] vocat Augustinus, tabem, rubiginem, carnificem viperam. Eadem inuidiæ, hísque plura Basilius [e] epitheta pereenset, vt vulturum, & muscarum, quæ ex cadaueribus pascuntur, ac vlceribus. Optimum verò remedium proposito maximè accommodatum tradit, nihil ex his bonis, quæ materiam inuidiæ suppeditant, magnifacere, sed fluxa, vanáque, prout sunt, existimare. Omittam cetera, quæ huc afferri possent de pernicie, & curatione tanti morbi. Ad rem facit allegoria Charybdis, & Scyllæ poëticè descripta [f].

a Prou. 14. 30.
b 1. lib. Moral. c. vlt. & 3. Par. Pastoral. cap. 11.
c Rom. 1. 29.
d Serm. 13. de Tempore.
e Homil. de Inuidia.
f Ausus in picta poësi.

Inuidia obtrectans monstris est Scylla caninis,
Funditus at mergens paupertas vasta Charybdis.
Incidet in Scyllam qui vult vitare Charybdim.
Allatrat liuor mordax, absorbet egestas.
Ex vtroque malo minus elige: qui sapit, optat
Inuidiosus enim mage, quàm miserabilis esse.

Immò sapientior qui deflectit ad Charybdim potius, quàm ad Scyllam, pauper malens quàm inuidus esse: sed omnino tamen præstat vt sis talis, cui maleuolus inuideat, maximè propter animi bona, quàm in quo nullus, quamlibet ad maleuolentiam pronus; inuidentiæ materiam reperiat: hoc miseriam, illud felicitatem in te quandam indicat.

Vers. 5.] STVLTVS complicat manus suas, & comedit manus suas dicens.

Vers. 6.] MELIOR est pugillus cum requie, quàm plena vtraque manus cum labore; & afflictione animi.

VERITI quidam aliorum inuidiam natam ex industria, & laboribus, dedunt se inertiæ, atque otio; quasi hoc sit, vt dixit ille [g], frustra niti, *g Sallust.*

& nihil aliud, nisi odium quærere, quod extremæ dementiæ est, ac præstet sibi ipsi viuendo, secúmque habitando, & ab omni se negotio remouendo declinare inuidos, & obtrectatores, quamuis toleranda veniat summa egestas.

Thaumaturgus priorem versum de Inuido exponit, qui acerbo animi mœrore consumatur: posteriorem de Sapiente, & cordato, qui præoptet alteram manum cum facilitate, & lenitate implere, quàm vtramque ærumna, & fraudulenti spiritus (quo ducitur Inuidus) calliditate, & versutia. Hieronymus vtrumque ponit sensum, licet non eum etiam accommodet ad posteriorem versum. Primus placet, quem solum sequitur Salonius, Albinus, Hugo Victorinus, Bonauentura, & alij, qui tamen mysticos alios addunt. Videtur penitus sic Interpres intellexisse, addendo (dicens) quod nulla alia editio habet. Frigida, ac friuola excusatio, ideo, otiari, ne inuideat alius, vel sic inuidere, vt alienos labores mordendo socors sis, vecordiámque interpreteris eorum, qui strenuè laborant, quasi semetipsi conficiant, quod ipse facis, & ob egestatem, & præ liuore. Hoc est quod prius dicebam, satius esse, vt quis inuidiosus sit, quàm miserabilis: quæ vulgaris multorum sententia est, vt Herodoti [a], & Pindari [b], qui hortatur etiam, ne quis inuidiæ metu honesta prætermittat. Verè illud quoque Cato senior, moderatè vtentes fortuna, nequaquam inuidia peti: nec enim ipsis sed quæ circumstant ipsos, bonis inuideri: & inuidiam virtute partam dixit summus Latinorum Orator [c], gloriam non inuidiam putandam.

a *In Thalia.*
b *In Nemeis Hymn. 8. & Pythi. Hymn. 1. & 11.*
c *Cic. 1. Catilin.*

» *Ceterum ego inter homines* (ait Chares) *tamdiu mihi videor,*
» *Esse fortunatus, quamdiu inuidiosus fuero.*
» *Inuidiam non probo* (inquit Euripides) *velim tamen*
» *Propter bona mihi ab alijs inuideri.*

Stultus.] Generaliter quicumque peccat, stultus est: attamen Inuidia summa stultitia, nam vt ait Terentius [d]:

d *In Adelphis.*

» *Hoccine est credibile, aut memorabile,*
» *Tanta vecordia innata cuiquam vt sit,*
» *Vt malis gaudeat, atque ex incommodis*
» *Alterius sua vt comparet commoda?*

e *Prou. 12. 11.*
f *Prou. 6. 6.*

Sed & qui sectatur otiũ, stultissimus est, ait sacra parœmia [e], pigrum etiam doctrinæ causa, & sapientiæ remittens ad formicam [f], & docens quod impatientia (est otiosus laboris impatiens) operatur stultitiam, vt sibi quis non prospiciat. Hebræa dictio כסיל *chesil*, denotat inconstantem, qualis solet esse otiosus, vacans ac indulgens variis superuacaneis cogitationibus,

Complicat manus suas.] Περιέλαβεν τὰς χεῖρας αὐτοῦ: Symmachus, Περιεπλέχθη ταῖν χεροῖν αὐτοῦ. Chaldæus ita exponit: Stultus vadit, & complicat manus suas in æstate, & non vult laborare. Abscondit piger manum sub ascella sua, & laborat, si ad os suum eam conuerterit, sapientior sibi piger videtur septem viris loquentibus sententias [g]. Rectè hoc de opinione sapientiæ: nullus enim se sapientiorem æstimat, quàm qui maximè stultus: otiosus verò, quia damnat aliorum labores tanquam vanos ac stultos, & cùm agat nihil, scrutatur curiosè dicta, factáque sapientum, carpens ac redarguẽs tanquam illis sapientior. Pro ascella in citatis locis Prouerbiorũ est צלחת *tsallachah*, olla,

g *Prou. 26. 15. 16. & cap. 19. 24.*

olla, seu lebes, & scutella, quasi tantus sit torpor, vt piger manum quam indidit illuc ad escam capiendam, præ tædio non educat. Quamuis per translationem dicatur de sinu qui κόλπος ibi dicitur, siue de ascella, vbi manus absconditur, vt quidpiam solet in olla, & scutella abscondi: Si de Inuido esset sermo, complicatio manuum index doloris esset de aliena felicitate, vt notauit Hugo Cardinalis, exponens præterea tropologicè sententiam totam de auaro, superbo, & de insipiente doctore, siue prædicatore: qui postremus sensus est Gregorij [a] sic interpretantis allata Prouerbia. Quoniam talis nec hoc vult, inquit, operari, quod dicit. Gestus tum desidentis, tum dolentis manus sunt deiectæ, lassæ, dissolutæ, remissæ, complicatæ, sicut & genua trementia, soluta, debilia, collidentia sese, infirma, vt plures Scripturarum docent loci [b]: tum in epistola ad Hebræos [c], vbi simul vtrumque indicatur: Omnis, inquit, disciplina in præsenti non videtur esse gaudij, sed mœroris: propter quod remissas manus, & soluta genua erigite, & gressus rectos facite pedibus vestris. De genibus Virgilius [d] dixit Labare, Homerus [e] dissolui.

Acutum est magis, quàm solidum, quod Hugo S. Victoris notat complicationem manuum designare pactum, quod piger paciscatur cum otio, alludens ad ritum paciscendi per mutuam exhibitionem, atque constrictionem manuum. Ad laborem nati sumus [f], negare non possumus naturam, & fœdus inire contra illam. Rari prorsus, quibus iniectio sola pallij prophetiam tribuat, vt Eliseo [g], vel qui, tanquam Esdras, cum calicis haustu sapientiam imbibat [h]: (quamuis id apocryphum sit & fortassis falsum) vel quos puncto temporis repleat SPIRITVS sanctus peritia linguarum, donisque alijs [i]. Exerendæ manus ad opus, acuenda industria, labores ineundi. Sæpè in pigrum sapiens inuehitur: sed cum exprobratione obijcit ei somnum, & quidem non obrepentem, sed procuratum [k]. Vsquequo piger dormies? &c. paululum conseres manus, vt dormias. vbi Hebraicè est מנעט חבק *mengat chibbuk*, parua complicatio manuum, nempe ad cubandum: Græcè suffarcinas manibus pectora, ὀλίγον ἐναγκαλίζῃ χερσὶ στήθη. Qui dormiunt libenter, sine lucro, & cum malo quiescunt [l].

—Nil sine magno
Vita labore dedit mortalibus [m].

Dij laboribus omnia vendunt. πάντων καλῶν ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν.

Comedit carnes suas.] Ambrosius [n] legit in præterito: Complexus est manus suas, & deuorauit viscera sua. Hyperbolem agnoscunt omnes pro vel extrema indigentia, vel angore Inuidiæ: Scripturis verò nō infrequentem hyperbolē docēt esse, Augustinus [o], Isidorus Pelusiota [p], Cyrillus Alexandrinus [q]: huiúsque vsum figuræ prouerbij loco esse tradunt Quintilianus [r] & Seneca [s], ita vt non fallat vel mētiatur: sed vt credatur ac intelligatur per excessum illum figuratū, quantum credi, atque intelligi par est: & incredibilia hyperbole affirmat, vt ad credibilia perueniat. Addit Hieronymus spiritualem sensum de illo, qui carnis vescatur operibus, quia viuat secundùm sapientiam carnis, non secundùm opera spiritus. Olympiodorus hoc quoque sequitur, quasi complexus manuum significet blāditias, ac veluti exosculationem nimiúmque amorē sui, prosecutionem turpium operationum, vnde

a 22. Moral. cap. 10.
b Iob 4. 4. Esa. 35. 3. Nahum 2. 10.
c Cap. 12. 12.
d Æneid. 5.
e Odyss. 4. Iliad. 15.
f Iob 5.
g Ioseph. 8. Antiq. c. 12.
h 4. Esd. 14. 38. 39. 40.
i Act. 2. 4.
k Prouer. 6. 9. 10.
l Plautus.
m Hora. lib. 1. sermon. Saty. 9.
n Epist. 36. ad Salinum, ex veteri edit. & 30. ex Roman. & in Psal. 104.
o Epist. 59.
p Lib. 2. ep. 99.
q Lib 12. in Ioan. cap. 68.
r Lib. 8. c. 6.
s Vlt. de benefic. c. 23.

vnde sibi quis suppliciũ paret. Sed & illud afferr de otioso, ita tamen, vt comedere carnes, sit, cùm quis otij damnũ sentiẽs, dolore distabescit. Adde, cũ macrescit, & consumitur, non habens quo se reficiat. Nec hyperbole tanta est, vt sit incredibile, quod Salonius tamen dicit, aliquem comedere carnes suas, agitatum grauiore animi perturbatione, aut morbo. Sic illi, super quos Angelus effudit phialam, commanducauerunt linguas suas præ dolore blasphemantes DEVM cœli, præ doloribus, & vulneribus suis, [a] id est præ indignatione, ac rabie sic illas mordebant, & concidebant, atque si reuera ipsæ manducarentur. Id ipsum dicunt Græci ἐσθίειν τὰ χείλη: Latini mordere labrum [b]. Ad eundem ferè modum Iob dicebat [c]: Quare lacero carnes meas dentibus meis, & animam meam porto in manibus meis? Vbi Philippus, qui sub Hieronymi nomine extat, exponit, vt sonat; potuisse namque fieri, vt extorquentibus ei nimiis cruciatibus, manus, siue labia sua dentibus laceraret, & se iam tormentis deficientem, animam exeuntem, velut efferendam portaret in manibus. Qui in cruciatibus suas carnes mordent, ait Chrysostomus [d], alleuari se sentiunt. Verùm existimo hic sensum esse de inedia, & fame, qua se vel nolens conficit, qui laborare non vult. Quo pacto propter defectum vitium, atque languorem, morbósque, qui ex immoderato luxuriæ vsu prouenit, admonet Salomon in Prouerbiis [e]: Ne des alienis honorem tuum, & annos tuos crudeli; ne fortè gemas in nouissimis, quando consumpseris carnes tuas, & corpus tuum. Chaldæa præsentis loci paraphrasis carnium comestionem interpretatur de his quæ domi suppetunt ad viuendum, & vestiendum. (Stultus vadit vt complicet manus suas in æstate, & non vult laborare; & in hyeme comedet quicquid est ipsi, & etiam operimentum, quod est super pellem carnis suæ.) Posset præterea comestio hæc extendi ad ea bona, quæ sunt necessaria familiæ, vxori, filijs, fratribus, &c. Significat enim caro, ista omnia [f], & otiosus paterfamilias insumi quæ conferre deberet in familiam.

Tropologias de auaro, malo doctore, & similibus, vide apud Hugonem Cardinalem. Ambrosius [g] eum, qui complexus est manus suas, explicat de corporalibus se negociis implicante, cuius mors viscera deuoret, vt non inueniat vitam æternam. Clemens [h] Romanus profert locum istum, vt probet voraci, temulentæ, otiosæ viduæ non esse largiendum. Lege similes phrases in Iob [i].

Dicens.] Dixi hoc non dicere ceteras editiones: Interpretem verò rectè apposuisse, vt necteret priorem cum posteriore sententia, tanquam prolatam ab stulto manus suas complicante, & comedente carnes suas. Immeritò Caietanus destrui docet sensum germanum additione dicti participij, volens Ecclesiasten describere propriis suismet verbis duo extrema pigri & nimium laborantis: vt ille complicet manus quasi caras, & ab opere immunes, sicque consumatur fame: hîc impleat manum vtramque; at cum magno labore corporis, & afflictione animi: in medio sit virtus implentis volam cum requie, vt necessariò contentus viuat. Sententia ipsa omnino in se vera est, quoniam Melius est modicum Iusto (qui modum adhibet in acquisitione, vsuque rerum necessariarum) super diuitias peccatorum multas [k]. Melius est parum, cum timore Domini, quàm thesauri magni, & insatiabiles:

[a] Apoc. 16. 15.
[b] Lege adagium, mordere labrum.
[c] Cap. 13. 14.
[d] In catena Iob.
[e] Cap. 5. 11.
[f] Gen. 2. 14. cap. 29. 14. cap. 37. 27. Leuit. 18. 12. 13. 17. Matt. 19. 5. 6. Rom. 11. 14. 1. Cor. 6. 16. Ephes. 5. 31.
[g] Epist. 36. veteris editionis & 30. Roma. & in Psalm. 104.
[h] 2. Constit. cap. 4.
[i] Cap. 19. 22. cap. 31. 31.
[k] Ps. 36. 16.

ſatiabiles [a]: Melius eſt parum cum iuſtitia, quàm multi fructus cum iniquitate [b]: Melior eſt buccella ſicca cum gaudio, quàm domus plena victimis cum iurgio [c]. Victui neceſſaria ſufficiunt, vt ſine paupertate, ſic abſque diuitiis [d]: quod Sapiens à DEO poſcebat, nec non Tyaneus à Diis, cum diceret, Concedite mihi pauca habere, & nullius indigere. Vera ſunt inquam hæc omnia, verùm non vt voluit Caietanus, ad mentem Auctoris, quam patiatur oportet, vt melius alteramus Interpretem aſſecutum, adiectione participij (dicens) ſicut prius admonuimus. Fateor Gregorium Neocæſarienſem fauere Caietano: ſic enim ſeiungens ſententias explicat hunc verſum poſteriorem: Atqui præoptarit vir ſapiens & cordatus alteram manum cum facilitate & lenitate implere, quàm vtramque ærumna, & fraudulenti ſpiritus calliditate, & verſutia. Annuit & Hieronymus ex parte, cum Albino, & aliis, qui quem, vt litteraliorem attulimus, non reſpuunt tamen ſenſum.

a Prouer. 15. 16.
b Prou. 16. 8.
c Prou. 17. 1.
d Prou. 30. 8.

Olympiodorus myſticè declarat pugillum vnum, eſſe fidem in CHRISTVM Dominum: duos, cum quis duobus dominis vult ſeruire [e], ac in vtramque partem claudicare [f]: vnum, denotare vnitatem ipſam, quæ materia caret: duos, res materiales, quæ diuidi poſſunt, & dualitatem haberi immundam in Scripturis, quæ verbi gratia narrant immunda animalia bina in Arcam ingreſſa [g]: vnum primum hominem ſine Eua [h], duos, hanc cum [i], atque cœlibatum coniugio eſſe meliorem [k]. In his ſupponit, quod etiam Hieronymus hic tradit, & Albinus, & alij ſemper in Scripturis binarium notam eſſe mali, boni autem, vnitatem. Idem notauit alibi Hieronymus [l] idem, tum etiam quia in mundi creatione ad ſecundam diem iuxta Hebraicam, & Aquilæ, Symmachi, ac Theodotionis editionem non legitur (Et vidit DEVS quia bonum eſt) ſcindit enim binarius vnitatem, & bina in Arcam animalia immunda ſunt illata [m], vt ante quoque retulimus, & Dominus tollens ſciſſionem fecit vtraque vnum [n]: dixit quoque: Ego, & PATER vnum ſumus [o], reuocans à Iudaica dualitate in vnionem fidei Chriſtianæ: paſſus eſt ſub duobus Pontificibus, & religionis Iudæorum ſciſſum monſtrauit errorem: Peccator duas ingreditur vias DEO ſeruiendi, ac Mammonæ [p]: duos Iacob patri Iſaac obtulit hœdos [q], id eſt, peccatores ex duobus populis: quos duo quoque cœci curati à CHRISTO deſignant [r]: Eadem eſt opinio Bedæ [s], Auguſtini [t], Origenis [u], & Ruperti [x]. Pythagoras vnum in ſerie bonorum, duo collocauit in malorum. Obijcere poſſumus non tantum quod editio ſeptuaginta Interpretum ſecundo diei adiungit illa verba: quam lectionem recipiunt Ambroſius, Auguſtinus, Iſidorus [y], Baſilius al'ique non pauci, ſed quã plurima per binarium in genere bonorum ſignificata: duplex præceptum caritatis, duplicem tabulam legis, duo Cherubin in propitiatorio: duas naturas, & aduentus CHRISTI: (hæc ſola notauit Bongus [z]) duos denarios à ſtabulario prolatos pro eo, qui inciderat in latrones, binos Diſcipulos miſſos à Domino ante faciem ſuam: duos item ab eodem miſſos parare ipſi Paſcha: duos in Emmaus proficiſcentes, qui Dominum videre meruerunt ſub ſpecie peregrini: diſcipulos duos miſſos ab Apoſtolis in Samariam, denique vt omittam cetera non minus bona, quàm mala cum tota hæc etiam Nume-

e Mat. 6. 24.
f 3. Reg. 18. 21.
g Gen. 7. 2.
h Geneſ. 1. & 2.
i Ibidem.
k Matth. 19. & 1. Cor. 7.
l In cap. 1. Aggai, & in cap. 11. Ezechiel. & 1. ac 2. con. Iouin. & Ep. 47. ad Pammach. cont. Ruffin.
m Gen. 7. 2.
n Eph. 2. 14.
o Ioan. 10. 30.
p Matth. 6. 24.
q Gen. 27. 9.
r Matth. 20. 34.
s In cap. 12. Luca.
t 15. de Ciu. cap. 27.
u Libro 4. in Geneſim, vt citat Bõgus.
x Libro 5. in Ioan.
y De ſummo bono c. 10.
z Lib. de myſter. numeri.

totum mystica ratio mihi semper visa sit valde incerta: paulò pòst audiemus quod Melius est duos esse simul, quàm vnũ, &c. Lege Salmeronem [a].

a Tom. 1. Proleg. 20.

Pugillus cum requie.] Hebraicè טוב מלא כף נחת *tob melo chaph nachath*, (Bona plenitudo volæ requie, id est, cum requie: Græcè, πλήρωμα δρακὸς ἀναπαύσεως) Symmachus: (Μετὰ ἀναπαύσεως.) Vetus translatiò: (Plenus pugillus cum requie.) Chald. (Implementum volæ vnius cibi in quiete animæ, & sine direptione, & rapinis.) Inuidus, cui non opes tantæ, malis artibus deputat maiores alterius. Rectè pugillus, seu pugnus paruus, quod est δράκιον Græcè, Latinéque redditum est prò vola manus, quam כף *chaph*, significat, vola enim ad capiendum extenditur, vt stringat quod ceperit, & comprimens digitos retineat, & δρὰξ significat quantum pugno comprehendi potest. Perinde ac si pro mensura ipsa intelligatur: vt & pugnus, ac pugillus apud Latinos, & כף *chaph*, ob curuitatem ponitur pro concauo, quale cochlear. Melior est pugillus Sarephthanæ non deficiens, [b] Sed non ad omnes Elias missus est, inquit Hugo S. Victoris. Stultus est, qui dum habet pugillum, attendit quietem, qua fruitur, non prospiciens in futurum, honesta quadam prouidentia, & cura.

b cap. 3. Reg. 17. 12. 14.

Quàm plena vtraque manus.] Manus reddit Interpres eandem vocem Græcam δρακῶν, pro quibus Symmachus χειρῶν. Hebraicè verò est חפנים *chanephaiym*, significans quoque, volam, seu palmam, & interiorem partem manus; qua dictione vtitur Chaldæus in hoc, & in priore membro. Implere manum, vel manus, quando de sacerdote sermo est, significat Vnctionis sacræ oleo manus implendo, vel in has imponendo sacrificia, & oblationes, illum ad hoc sacrum munus deputare, vel inuitare. Nam quod vulgata editio habet in Exodo [c]: Cunctorum consecrabis manus, Hebraicè est, implebis. Hoc sibi vult etiam, quod in Historia Regum [d] de facili falsorum sacerdotum scribitur consecratione: Quicunque volebat, implebat manum suam, & fiebat sacerdos excelsorum.

c c. 28. 41.
d 3. Reg. 13. 33.

Cum labore, & afflictione animi.] Chald. (In direptione, & rapinis.) Non sunt hæ sine labore, & afflictione animi. Latius tamen patet sententia. Eleganter, ait Hieronymus, Iustitia requiem habet, iniquitas laborem. Sed nec hoc verbis illis importatur ex dicentis intentione, si est vel inuidus vel otiosus.

Vers. 7.] CONSIDERANS reperi & aliam vanitatem sub Sole.

Vers. 8.] VNVS est & secundum non habet, non filium, non fratrem, & tamen laborare non cessat, nec satiantur oculi eius diuitiis, nec recogitat, dicens: Cui laboro, & fraudo animam meam bonis? In hoc quoque vanitas est, & afflictio pessima.

REDIT ad vanum auari laborem nec rebus vtentis, quas comparauit, nec hæredi relinquentis. Quæ tanta vecordia est, vt non contentus semel

semel, iterúmque capite 2. [a] & 3. [b] id serio, ac multis dixisse, repetat hîc quoque tertiò. Tu repetas inde, quæ huc pertinent. Quosdam refert Hieronymus exponentes de CHRISTO mysticè, quod solus absque vllo comite ad saluandum Mundum descenderit, quamuis multi sint filij DEI, & fratres CHRISTI adoptione: laboris autem eius non esse finem, nec satiari nostram semper cupiendo salutem, vt quanto plus peccare quem viderit, tanto magis ad pœnitentiam adhortetur. Placuit hic Albino sensus, atque Salonio. Ambrosius [c] tractat hanc allegoriam diligenter: Est vnus, inquit, & non est secundus is, de quo dictum est: Magister vester vnus CHRISTVS est [d] vnigenitus DEI filius, solus, primus, vnus DEVS, quod vult faciens, non quod imperatur, (videlicet vt DEVS est) est vnum quid cum PATRE, vnicus sine peccato, solus sine adiutorio [e] (in passione) non est finis laborum eius, quia pro omnibus aduocatus est apud PATREM, [f] & infirmitates nostras suscepit, & pro nobis dolet, & infirmatur [g]: non satiatur oculus eius diuitiis, quia ipse est altitudo diuitiarum sapientiæ, & scientiæ DEI [h], in quo sunt thesauri mysteriorum cœlestium. Recipio libens adeo piam intelligentiam: at non video quî constringi possint inde Ariani, asserentes CHRISTVM secundum esse, hoc est, infra DEVM nobilissimam creaturam: nec enim puri mystici sensus argumenta sunt necessariò concludentia.

[a] vers. 18. & seq.
[b] vers. 22.
[c] De instit. Virgin. s. cap. 10. 11.
[d] Matt. 23. 8
[e] Psal. 87. 5.
[f] 1. Ioan. 2. 1.
[g] Esa. 53. iuxta 70.
[h] Rom. 11. 35

Considerans reperi & aliam vanitatem sub Sole.] Hebraicè, & Græcè: (Et conuersus sum ego, & vidi vanitatem.) Olympiodorus circumspectionem oculorum mentis intelligit, & nihil vidisse eorum, quæ huius mundi gratia fiunt ab hominibus, quod non sit vera vanitas, hoc est, inquit, nequitiæ hominum, & peccata. Malim cum reliquis referri hæc ad sequentia verba, viámque designari certã, &, vt Chaldæus loquitur, decretam, vt sit in hoc seculo vanitatẽ, quæ videlicet cõtinetur in sequenti sententia.

Vnus.] Hoc loco idem valet quod solus, aliàs primus, vel primarius; item quidam. Chaldaicè hic ponitur vnicus, voce idem significante apud Hebræos, qui vnum dicunt אחד *echad,* vnicum יחיד *iachid.* Eadem ferè ratio de Græca εἷς, nec non de Latina voce Vnus.

Et secundum non habet, &c.] Alij (Et non est secundus.) Symmachus (Non erit) Ἐπεξήγησις est ista nominis præcedentis, quæ figura frequenter in Scripturis inuenitur, præcipuè in Psalmis. Voluit Auctor significare, deesse hæredem legitimum filium, & fratrem; quod magis explicauit Paraphrasis Chaldaica (Et non est secundus præter eum, Neque etiam filium, neque fratrem habet ad hæreditandum facultates eius.) Similis formula est in Genesi [i]: (Mihi non dedisti semen: & ecce vernaculus meus hæres meus erit:) nesciebat enim Abraham an promissio DEI de semine, intelligeretur de aliquo sibi in filium adoptato, an ex carne eius naturaliter generando, ad quod tunc erat facultate destitutus. Hugo Cardinalis exponit de crudeli auaro, qui licet habeat consanguineos, iis tamen caritate non est coniunctus. Olympiodorus eodem ferè modo, quòd ille seipsum tantùm diligat, ac foueat, nec habere quidem filios aut fratres, aliósve curans affines: cum contra qui tales non habet, si caritate sit præditus, omnes talium loco ducat.

[i] Cap. 15. 3.

Non filium, non fratrem.] Possunt alij præter hos hæredes esse, tum institutione, seu ex testamento, tum ab intestato quamuis testator nolit: nam si desint descendentes, id est, filij, vel horum loco nepotes, & pronepotes, siue per capita, siue per stipitem, succedunt ipso iure ascendentes, nempe pater, ac mater, vel aui, vel proaui [a], & admittuntur fratres defuncti, si qui sint, ac sorores ex parte patris simul, & matris eius [b]: Tamen non tenetur testator deficientibus tum ascendentibus, tum descendentibus instituere hæredes consanguineos in linea transuersali [c]: licet ab intestato succedant vsque ad decimum gradum inclusiue. Mentio fit hic de filio, & fratre duntaxat, quia sæpius accidit, vt quis tales habeat hæredes, & est magis rarum, vt filiis superuiuant parentes: & si filius desit, secundum legem frater debet suscitare semen fratri, ita vt iste si ex vidua fratris relicta, filium suscipiat, filius ille nomen sumat defuncti, & hæreditatem [d]. Ratio iuris hæreditarij, & successionum apud Hebræos, non erat eadem, quæ apud alias nationes viuentes Romanis, aliisve legibus: qua de re prætermisit disputare Sigonius in sua Republica Hebræorum. Si filius suppeteret, filiæ non accedebat hæreditas [e], nec ex parte: sed si filius deesset; in quo casu patris linea deriuanda quoque erat per filiam, vt contigit in filiabus Salphaad [f]. Ratio legis, vt seruaretur distinctio certa genealogiæ [g], quæ ducebatur ex maribus, qui non transeunt in aliam familiam, sed filij à patribus denominantur: fœminæ aggregantur familiis virorum: per possessiones autem cuiusque, talis distinctio dignoscebatur. Exemplum hoc tempore potest esse ius, quod vocant primogenituræ, in quo soli filij mares succedunt.

Præterea successio hæreditaria, perinde vt in dicto iure primogenituræ, fiebat ex toto seu esset per testamentum, seu ab Intestato quantum ad immobilia, quia non licebat patri de his disponere tradendo alteri nomine legati, aut hæreditatis: immò nec dum viueret, poterat alienare vendendo, donando, &c. quin redirent aliquando ad progeniem suam, videlicet anno Iobelæo [h]. De mobilibus donatio licita erat, siue legata, etiam in gratiam filiarum, quam donationem & legata facere poterat non solum pater, sed mater quoque, si habebat propria bona mobilia. Quod si nulli essent filij, & filia esset vnica, huius filiæ filius, aut filia, etiamsi non denominaret stirpem matris, seu aui materni, succedebat in hæreditate; alioqui si mater haberet sororem, ad istam spectaret hæreditas bonorum immobilium, & non ad prolem. Ante legem datam seruatum est quidem ius primogenituræ consistens in honore, ac dignitate, vt regni, vel Sacerdotij, sicut apparuit in Ruben [i], quem Iacob vocauit non priorem duntaxat in donis, sed maiorem quoque in imperio: Tamen interdum inæqualiter fiebat diuisio inter filios, etiam de bonis immobilibus: idem namque Iacob dedit vnam partem hæreditatis Iosepho super ceteros fratres [k], & adoptauit filios eius Manassem, ac Ephraim, dando illis æqualem partem in hæreditate cum aliis filiis propriis [l]. Lege Abulensem [m] de tota hac materia, & nonnulla apud Tiraquellum [n], & in genere apud Ludouicum [o]. Molinam Iurisconsultum, & illi cognominem Theologum [p] nostrum.

Nec recogitat, dicens.] Nec editio Græca, nec Græca sic legit: rectè autem

a Authē de Funct. C. Ad Senatusc. Tertull. & Authen. de Hæredib. ab intestato §. Consequēs autem, & §. seq.
b Ibidem.
c Instit. de In officio. testā. in princ. vers. soror autem. L. Fratres. C. eod. Tit.
d Deu. c. 25. 5. Ruth 4. 5. Matth. 22. 24.
e Num. 27. 1. & seq.
f Ibidem.
g Nū. 36. 2. & seq.
h Leuit. 25. 10. & seq.
i Gen. 49. 3.
k Gē. 48. 22.
l Ibidem 5. & seq.
m In lib. Numero. c. 27. à q. 7. & deinceps à q. 22. vsque ad 34.
n De iure Primogeniorum in Præfat. & q. 66.
o De primog.
p De maioratibus.

tem nostra, & Chaldæa suppleuit.

Cui laboro.] Cui personæ, non (Ad quidnam) quo posteriore modo vertit Chaldæus. מי *mi* enim quod habet Hebræus textus, personam significat. Olympiodorus hæc interpretatur, non quasi miser auarus ea desierit cogitare, quæ debuerat; sed quasi pœnitentia quadam ductus ita loquatur. Stoliditatem huius auari describit aliis verbis Ecclesiasticus [a]; Est qui locupletatur parce agendo, & hæc est pars mercedis eius, in eo quod dicit: Inueni requiem mihi: & nunc manducabo de bonis meis solus: & nescit quod tempus præteriet, & mors appropinquet, & relinquet omnia aliis, & morietur. Talis, quem CHRISTVS quoque stultum vocat diuitem auarum [b]: Stulte, hac nocte repetunt animam tuam à te; quæ autem parasti, cuius erunt? Differentia est, quod ille de bonis, quæ tulerat ager magna vbertate, quietem sibi pollicebatur: hic de bonis labore, & parsimonia comparatis.

a Cap. 11. 18. 19. 20.

b Luc. 12. 19.

Cui laboro, & fraudo animam meam bonis?] Tropologicè Ambrosius [c]: Cur ergo seculo laboramus, & fraudamus animam nostram tantæ bonitatis dispendio (præmiserat expositionem allegoricam præcedentium verborum de CHRISTO) qui nulli alij nisi huic seruire Domino deberemus.

c De Instit. Virg. cap. 1.

In hoc quoque vanitas est.] Alij, Etiam hoc, &c.

Et afflictio pessima.] ענין רע הוא *hhinian rahh hu*, (Occupatio, seu negocium malum hoc) Περισπασμός. Symmachus ἀσχολία. Hæ voces alibi declaratæ sunt.

Vers. 9.] MELIVS est ergo duos esse simul, quàm vnum: habent enim emolumentum societatis suæ.

COLLIGIT Ecclesiastes (quamuis particulam illationis solus Interpres ponat) vt etiam Thaumaturgus indicat, Melius facere, qui vitæ societatem, & bonorum inter se communionem ineunt: atque id quidem præcipuè, si, vt dictum est, careant consanguineis, ad quos hæreditatem deriuent, nam & suauior hoc modo vita, vtilior, tutior, honestior. Hæc est summa præsentis versus, nec non decimi, vndecimi, duodecimi, qui de spirituali quoque caritatis coniunctione possunt intelligi. Hac de re tota in Commentario nostro ad Historiam Apostolicam egimus.

Melius est ergo duos esse simul, quàm vnum.] Hebraicè, & Græcè, & Chaldaicè: (Boni duo præ vno, vel super vnum.) Ambrosius [d], (Optimi duo super vnum.) Quod exponit de CHRISTO, & de eo quem ille tuetur. Et si ceciderit, erigit, cùm non cadat ipse, sed se demittat, ac seipsum mortuus suscitet, & commortuus est nobis, vt nos calefaceret igne [e], quem venit mittere in terram, & ceu Eliseus [f] vitæ calorem daret. Olympiodorus hoc loco de concordia interpretatur duorum in operibus bonis, cuiusmodi voluit esse CHRISTVS suos, quos mittebat binos [g]: vt è contrario in malis concordes ædificatores turris dissipauit DEVS ac dispersit [h]. Præterea de animæ, corporisque bona coniunctione, vt si verbi gratia temperans sit corpus, anima non efferatur inani gloria, vel versa vi-

d Ep. 17. & de instit. Virgin. cap. 11.

e Luce 12. 49.

f 4. Reg. 4. 34.

g Luc. 10. 1.

h Genes. 11. 7. 8.

ce. Hieronymus vel Ambrosium vidit, vel vterque alium, qui primum illum de CHRISTO mysticum tradiderit. Hieronymum transcribit Albinus. Hugo Cardinalis totum præsentem locum mysticè tractat multis modis, tu illum adito. Carthusianus quoque vtiliter digreditur tum in amicitiæ laudes, tum in vitæ cœnobiticæ commēdationem. Disseruimus & nos quæstionem istam citato loco. Amicitiæ verò bonum Augustinus [a] hoc ex loco probat, & exaggerat, seu potius alius apud ipsum. Salomon hic loquitur secundùm legem communem, inquit Carthusianus, ac de homine secundùm congruentiā suæ naturæ, non secundū præeminentiā gratiæ quæ transcendit naturam, nec lege arctatur communi: ita vt Aristoteles [b] ipse solitarium vocarit aut DEVM, aut bestiam, id est, vel diuinis, vel bestialibus moribus. Singuli licet minus boni sint, ait idem Philosophus [c], iidem in vnum collecti meliores sunt, quàm singuli etiam optimi, vt fit in cœna, quæ ex symbolo multorum, lautior est, quàm ab vno instructa.

Magnum profectò societatis huius emolumentum, & [d] Bonum, ac iocundum habitare fratres in vnum. Mala solitudo per inopiam dilectionis, inquit Bonauentura, sicut in auaro, inuido, superbo, misera per defectum consolationis: laudabilis, & honesta per quietem contemplationis. Fugienda societas malorum turbans, ac impediens tolerenda subsidio, & solatio indigens, vt coniugum, & infirmorum, appetenda adiuuans, atque promouens, vt perfectorum, seu tendentium ad perfectionem, inter quos, ac inter alios quoque, solus est qui curiositatem fugit, vt ait Bernardus [e]. Vetus adagium Εἷς ἀνὴρ οὐδεὶς ἀνήρ. Vnus vir, nullus vir. Et Euripidis [f] sententia Μιᾶς γὰρ χειρὸς ἀσθενὴς μάχη. Nam solitariæ manus inualida pugna est. Et alia eiusdem: εἷς ἀνὴρ οὐ πάντα ὁρᾷ: Vnus vir haud videt omnia.

Emolumentum societatis suæ.] Hebr. & Græcè: (Merces bona in labore suo.) Chald. addit (in seculo venturo in laboribus, quos laborauerunt ad sustentandam generationem suam.)

a Tom. 4. lib. de Amicitia. cap. 5.
b 1. Politic. cap. 2.
c 3. Polit. c. 7.
d Psal. 132.
e Serm. 40. in Cant.
f in Heracl.

Vers. 10.] SI vnus ceciderit, ab altero fulcietur. Væ soli, quia cum ceciderit, non habet subleuantem se.

SI *vnus ceciderit, ab altero fulcietur.*] Hebr. & Græcè: Si ceciderint, vnus erigit participem suum. Septuaginta: (Μέτοχον. Aquila φίλον. Symmachus ἑταῖρον. Ambrosius [g] (socium) Chaldæus intelligit de decidente in lectum ex ægritudine, quem faciat alter surgere sua oratione ad DEVM. Magis generalis est sententia de qualibet ruina, vt loquitur Hieronymus, & vt Thaumaturgus de aduersitatem tolerante, de iacente, luctúve afflicto, denique de quocumque casu. Nec tamen de casu iam secuto duntaxat, sed de periculo etiam eius hoc accipi debet, vt nempe paratum, pronum, & incumbētem ad casum socius præueniat, & suscipiat, & suffulciat: quemadmodum Dauid ait [h] se impulsum euersum esse vt caderet, verumtamen à Domino susceptum. Indicat id fulciendi verbum: quamuis & erigi quis dicitur ad labendum procliuis, seu quod ad animum, seu quod ad corpus spectat. Hic est eximius primus fructus societatis potissimum spiritualis ne labantur,

g Epist. 17.
h Ps. 117. 13.

bamur, aut vt lapsi erigamus. In hac societate adiungit se quoque CHRISTVS, vt præter citatos supra exponit Gregorius [a], addens mysticam expositionem de Saule, qui obuium habuit gregem prophetâtum propè stationem Philistinorum, hoc est, aliotum doctrinam, & exempla contra omnes aduersarios.

Augustini [b], vel magis alterius apud ipsum hac de re sententia est: Væ » soli, quia cum ceciderit, non habet subleuantem se. Solus omnino est, qui » sine amico est. At quæ facilitas, quæ securitas, quæ iocunditas est habere » cum quo æquè audeas loqui vt tibi? cui confiteri non timeas, si quid de» liqueris? &c. Amicus medicamentum est vitæ. non enim validior, vel effi» cacior est vulneribus nostris medicina, quàm habere qui omni incommodo » occurrat compatiens, omni commodo occurrat congratulans, vt iunctis » suis humeris onera sua inuicem tolerent: & quod vnusquisque propriam » leuius quàm amici portet iniuriam, &c.

Væ soli.] Valde diuersum sensum reddit Chaldæus: (Et si vnus innocens solus fuerit in generatione sua, in tempore quo decidet super lectum, & cubabit ægrotans, non erit illi in generatione sua socius secundus ad orandum super eum, sed in puritate sua surget ex ægritudine sua.) Legit אילו *ilo* pro אלו *illu*, hoc est, si, quod secundum ponit, & est etiam Hebraicum [c], atque sic legendum hic per vnicam dictionem quidam volunt. Tamen duplex est vel ex duabus vna אי לו *i lo*, aut אילו *ilo*, Græcè καὶ αὐτῷ τῷ ἑνὶ. Mysticè, væ soli sine CHRISTO, vt dictum est, vel absque concordia cum spiritu væ carni; cadens enim in morte, non surget ad gloriam, inquit Chromatius citatus in Glossa recentius edita. Concilium Toletanum vndecimum, in Decreto vt quiuis sacrificans habeat sibi vicinum sacerdotem, qui cepta sacramenta explear, si ei aliqua necessitas ingruerit [d], vsurpat ad id confirmandum, præsentem locum. Extat eadem de re Soteris Papæ decretum [e]. Eodem loco vtitur Concilium Lateranense [f], dum cauet vt Monachi non singuli habitent per villas, & oppida, & parochiales Ecclesias, sed in maiori conuentu, aut cum aliquibus fratribus, maneant, ne inter seculares homines spiritualium hostium conflictum expectent. Item VII. Synodus [g] præcipiens vt cum mulieribus Clericus certo tempore, & loco, & non incomitatus loquatur. Dixi in Comment. Actuum Apost. [h] de Religiosis foras prodeuntibus non sine socio, & qui solus id faciat, à B. Thoma vocari Dæmonem solitarium.

Vers. 11.] ET si dormierint duo, fouebuntur mutuo: vnus quomodo calefiet?

ET *si dormierint duo, &c.*] Chaldæus exponit angustius de viro, & vxore simul dormientibus hyeme. Vsus est Dauid eodem in lecto societate Abisag, quæ calore foueret, non quam cognosceret [i], quam non allegoriam solam, sed veram historiam fuisse demonstrat Abulensis [k] contra Hieronymum [l], qui illud sentire videtur, sicut & Angelomus [m]. Disputat quoque Lyranus aduersus eandem Hieronymo attributam sententiam,

a Lib. 4. in cap. 5. 1. Reg. cap. 10.

b Lib. de Amicitia. c. 5.

c Cap. 6. 6. infrà & Esther. 7. 4.

d Cap. 14. refertur 7. quæst. 1. c. illud.

e Cap. Nullus Episc. de consec. d. 1.

f De statu Monach. cap. Monachi.

g Dist. 81. c. in omnibus. aut ex Asceticis Basilij cap. 83.

h Cap. 3.

i 3. Reg. 1. 4.

k Ibid q. 7.

l Epist. 2. ad Nepotianum.

m In 3. Reg. cap. 1.

a Ibidem.

tiam, sed Carthusianus [a] rectè Hieronymum vindicat ostendens non negare veritatem historiæ, sed pluris facere mysticum sensum. Præter allegoriam de CHRISTO, tropologicè fructus alter sodalitatis religiosæ hic est, vt in ista hyeme, vbi longius abest ille Sol, mutuis calefiamus virtutum studiis, exemplisque, & iuxta paræmiam, ἀεὶ γέροντι νέαν ὑποβάλλειν κόρην: Frigidiores feruentiorum societate in virtute incalescant.

Fouebuntur mutuo.] Iuxta editiones alias (Et calor eis, scilicet erit. Qui labantem sustentat, aut erigit lapsum, non sibi ipsi prodest propriè, sed alteri: at qui fouet calore suo, fouetur & ipse: incalescit enim illo ipso calore, quem in altero conseruat, vel auget, saltem suum conseruat, coniungens cum alieno. Consistit fructus hic secundus inter iustos, quorum alterna opera remissus calor adaugetur: prior erat, vt ab stante cadens erigeretur, vel casurus præmuniretur. Primum Bonauentura in releuando, secundum in conseruando, in defendendo tertium docet consistere.

Vers. 12.] ET si quispiam præualuerit contra vnum, duo resistent ei: funiculus triplex difficile rumpitur.

ET *si quispiam præualuerit contra vnum, duo resistent ei.*] Καὶ ἐὰν ἐπικραταιωθῇ ὁ εἷς. Et si victus fuerit vnus. Symmachus (: Ὑπερισχύσῃ τις ἑνός. Innaluerit quis super vnum) In totum victus & prostratus non potest resistere, nec etiam cum alio. Sed si nondum plane ad internecionem redactus iuuetur à socio. Hic fructus tertius pertinens ad defensionem, quam Chaldæus in merito Iustorum duorum interpretatur consistere, per quod cessare faciat improbi præualentis noxia opera. Nos indefinitè, quidquid valet ad arcendam iniuriam. Pugnatur confidentius in hac vitæ militia, quando fortium commilitonum adsunt præsidia. Ecclesiasticus miles, ait

b Serm. 4. de Ieiunio Sept. mensis.

Leo [b], etiamsi specialibus præliis possit fortiter facere, tutius tamen, & felicius dimicabit, si contra hostem palàm in acie steterit, vbi non suis tantum viribus certamen ineat, sed sub inuicti Regis imperio fraternis consociatus agminibus bellum vniuersale conficiat. Minore enim discrimine multi confligunt cum hoste, quàm singuli, nec facile patet vulneri locus, quem opposito scuto fidei, non sua tantùm, sed etiam aliorum fortitudo defendit: vt vbi vna est omnium causa, sit vna victoria.

c Serm. 3. de Circumcis.

Bernardi [c] par omnino sententia, monentis quærere multorum pariter pugnantium aciem, vbi tot sint auxiliarij, quot socij. Habet fructus iste cum primo similitudinem, respicit enim vnius casum, vel cadendi periculum: victum alterum vel in discrimine. Primus minus apertam pugnam, & tentationem videtur importare; magis manifestam tertius. Si præualuerint aduersum me Syri, dicebat ille [d], loquens de externis hostibus, ac bello, eris mihi in adiutorium: Si autem filij Ammon præualuerint aduersum te, auxiliabor tibi. Tale fœdus Machabæorum cum Romanis [e], & Spartiatis, vt & quarumcunque gentium inter se mutuis auxiliis contra communem hostem sese adiuuare.

d 2. Reg. 10. 11.
e Machab. 9. 23. cap. 12. 1. & seq.

Funiculus triplex difficile rumpitur.] Quò plures, eò melius: nec enim facilè

facilè poterunt expugnari, & frangi, sicut funis intortus ex pluribus filis sparteis non citò (sic Hebraicè, Græcè, Chaldaicè לא במהרה *lo bimeherah*, οὐ ταχέως, דלא בבהילו *delo bibbehilo*,) rumpitur, sed quamlibet machinam, ac molem sustinet: quæ seiuncta fila tenuia sunt, & infirma. Ambrosius [a] hinc probat priorem illam sententiam, vt ipse eam legit: (Optimi duo quàm vnus) secundùm mysterium dictam, non secundùm numerum. (Et Spartum triplex (legit hæc quoque sic) non cito rumpetur.) Tria enim, quæ non sunt composita, non rumpuntur, inquit: TRINITAS incompositæ naturæ rumpi non potest, quia DEVS vnum & simplex, & incompositum est, quidquid est. Agnoscit hic mysterium idem TRINITATIS Hieronymus, aliique Interpretes, & quidem ita, vt de DEO TRINO AC VNO nos iuuante intelligatur, perinde ac si sit in pugna socius: quemadmodum & de CHRISTO secundùm alium sensum traditur ab eodem Hieronymo, in quo CHRISTO est anima, corpus, Diuinitas, sed ita vt separata fuerint quidem corpus, & anima, tamen modico tempore, & nunquam diuinitas à partibus quoque seiunctis.

a Ep. 17.

Monet verò Hieronymus, cum superius dicatur de vtrouis socio quod cadit, & hìc quod funiculus rumpitur, licet non tam citò, iuxta editiones alias, vt dixi, indicari libertatem arbitrij nostri, non infirmitatem virtutis CHRISTI, vel TRINITATIS. In Iuda diruptus est iste funiculus, sed, inquit, quoniam cum buccella Satanam admisit [b]. Gregorius [c] præterea funem (quem aliàs in malam partem sumi docet [d] pro peccato, quia torquetur vt crescat) sumit pro fide, quæ cognitione TRINITATIS, ab ore prædicantium texitur, & fortis in Electis permanens in solo Reproborum corde dissipatur.

b Ioan. 13. 27.
c Libro 33. Moral. c. 12. vel 9.
d Ibidem.

Olympiodorus præter intelligentiam istam de TRINITATE, explicat de concordia animæ, & spiritus [e], partis rationalis, concupiscibilis, irascibilis. Rursum Hieronymus [f] de triplici virtute fidei, spei, charitatis. Paulinus [g] & de his virtutibus, & de confessione TRINITATIS, monens vt hoc sparto texamus opera nostra. Bernardus [h] de recta sententia, digno sermone, bonis operibus, Qui funiculus, inquit, triplex difficile rumpitur, aptus ad extrahendas animas de carcere Diaboli, & trahendas post se ad regna cœlestia. Idem [i] in malo sensu de curiositate, voluptate, vanitate, seu concupiscentia carnis, & oculorum, & superbia vitæ [k], quibus irretita fuerit Eua [l]. Alij accipiunt de incarnatione, vbi summo vinculo coniuncta est Anima, Caro, VERBVM: & licet ad tempus prima duo soluta sint, non tamen ab iis VERBVM, & post resurrectionem redditus est funiculus indissolubilis. Brachmanes apud Indos hoc etiam tempore Gymnosophistarum reliquiæ, mysterium TRINITATIS profitentur, funiculi, quem inde ab ætatis septennio gestant, & rumpere nefas ducunt, symbolo ex tribus aliis intorti, quorum singuli rursum constent ex tribus linis ad Personarum numerum designandum: hæc verò vt vnum, & idem esse declarent, extrema funiculi inter se nodo connectunt [m]. Hugo Cardinalis addit potentiam PATRIS, sapientiam FILII, bonitatem SPIRITVS sancti, quo triplici funiculo Diabolus ligatur vt nocere non possit nolentibus [n], & eiiciuntur vendentes in templo [o]; amorem

e 1. Thess. 5. 23.
f Epist. 62. ad Theophil.
g Epist. 4. ad Sulpic.
h Serm. 16. in Cantica.
i Ser. de Annuntiat.
k 1. Ioan. 2. 16.
l Gen. 3.
m Perpinian. Orat. 8. de DEO TRINO, & VNO.
n Esa 27. 1. Tob. 8. 3. Apoc. 20. 2.
o Ioan. 2. 15.

a Deu. 6. 5.

DEI ex toto corde, anima, fortitudine [a], id est, dulcem, prudentem, fortem: vel ex cogitatione, affectione, operatione: amorem rectum, qui DEVM quærat: amplum, qui se ad inimicos extendat [b], fortem vsque ad mortē [c]: amorem DEI beneficij, timorem iudicaturi, pudorem ob offensam eius: contritionem confessionem, satisfactionem: cogitationem, locutionem, operationem. Carthusianus in amore considerationem bonitatis rei amatæ, potissimum summi BONI: & beneficiorum dilecti; & præmij, quod amorem caritatis manet: vel concordiam coniugum, & vnius prolis. Quidam de duobus testibus cum actore, vel de tribus illis sine hoc: Est enim ea in re Trinitas secundùm mysterium commendata, in qua est perpetua firmitas veritatis, ait Augustinus [d]. Bonauentura respectum habet ad triplicem declaratum effectum societatis, vt idcirco dicatur funiculus triplex, & hos esse funiculos Adam, quibus trahimur [e], & vincula caritatis. Georgius Venetus [f] de triplici Salomonis Sapientia interpretatur, naturali, acquisita, infusa. Sed maximè litteralis sensus est, quem initio posuimus, & Hieronymo probatur. Quòd si nec Hercules quidem contra duos, multo minus contra plures, licet plurium concordia difficilior. Peruulgatum, sed proposito peropportunum, Sciluri Scythæ monitum ad filios octoginta, sub mortem, cùm fasciculum telorum frangere iussi, non possent, sed sigillatim vnumquodque. Si concordes eritis: validi inuictíque manebitis: contrà, si dissidiis distrahemini, imbecilles, & expugnatu faciles. [g]

b Matth. 5. 44.
c Cant. 8. 6.
d In cap. 8. Ioan. tracta. 36.
e Osee 11. 4.
f In Problem. Scriptur. Tomo 5. Probl. 76.
g Plutarc. in apopht. & opusc. de garrul. Stoba. serm. 82.

Triplex.] Tanto magis, si quadrupliciter, pluriésve retortus. Sed solet ternarius pro quauis multitudine, etiam magna vsurpari non à Scriptoribus sacris duntaxat, sed à profanis: his enim familiare ter felicem, ter maximum, ter sapientem dicere; quod Galli vulgari sermone retinent, *Tres-grand, tres-sage, tres-bon, tres-heureux, tres-meschant, &c.* Docent hunc istius vsum numeri pro qualibet multitudine tum Petrus Bongus [h], tum Ribera noster [i]. Nec tamen inficior nonnunquam ternario paucitatem designari, vt cùm amicus petiit tres [k] panes: cùm DEVS [l] describitur appendisse molem tribus digitis: cùm dicitur visitare iniquitatem patrum vsque ad tertiam, & quartam generationem, sed facere misericordiam in multa millia [m]. Videtur etiam Scriptura numeros vsque ad quinque computare in paucis, vt apud Esaiam [n]: Excussio duarum, aut trium oliuarum in summitate rami, siue quatuor, aut quinque in cacuminibus eius.

h De mysterys numerorum.
i In cap. 1. Amos.
k Luca 11. 5.
l Esa. 40. 12.
m Exo. 20. 5 Deut. 5. 9.
n Cap. 17. 6.

Difficile rumpitur.] Alij, vt iam ter monui (Non citò.) Qui triplicem funiculum sumunt mysticè, difficile interpretantur rumpi, quia potest ob libertatem arbitrij, vt fides TRINITATIS in Iuda proditore, inquit Hieronymus. Salonius considerando mysterium TRINITATIS in se, declarat difficile pro impossibili, quia indiuidua est, inquit, sanctæ TRINITATIS natura, nec potest fieri vt scindatur. Idem docet Ambrosius [o].

o Ep. 17.

Vers. 13.] MELIOR est puer pauper, & sapiens rege sene & stulto, qui nescit præuidere in posterum.

Vani

VANITATEM deinceps potentiæ, dominatúsque declarat; præferendum enim, qui valeat prudentia, quamuis annis, & opibus modicus sit, & aliquando contingere, vt euehatur quis ad Imperium à compedibus, & pædore carceris, nimirum propter prudentiam: nati verò in ipso regni fastigio deturbentur ad infimam conditionem, videlicet ob imprudentiam. Continentur ista versu hoc, & sequentibus tribus, & explicantur à Thaumaturgo, quem citat Hieronymus, qui profert etiam Laodicenum, Origenem, & Victorinum, & consentiunt ceteri, quamuis postremi duo allegoriam quoque tradant de CHRISTO, & Diabolo, vt ille puer, ac sapiens natus sit in regno huius, senis ac stulti, non hic regnans, sed abiens in regionem longinquam, postea reuersurus contra eos, qui nolebant eum regnare super se! [a] prævidisse autem Ecclesiasten omnes, qui possunt vetere stulto dimisso, esse participes adolescentis, & CHRISTVM sequi: duplicem verò populum esse ex israël, tempore CHRISTI vnum, alterum tempore Antichristi, quem populus ille recipiet pro CHRISTO non lætatus in vero CHRISTO. Dura mihi, atque difficilis expositio videtur, tum aliis de causis, tum quia tempore Antichristi reliquiæ Israël saluæ fient, & maior pars Iudæorum, & sermo est de eodem règno. Ambrosius aliter intellexit, etiam allegoricè, vt videbimus. Multus est Hugo Cardinalis in his exponendis allegoricis, & tropologicis sensibus, nec non Albinus.

a Luc. 19. 13. 14.

Ceterum iuxta litteralem sensum exemplis plenæ historiæ sacræ, profanæ generis vtriusque, & prostant in officinis, theatris, sententiis, apophthegmatis, adagiis, exemplis, meditationibus historicis, & si qui sunt alij variæ lectionis librorum tituli. Quid enim pueros pauperes simul ac sapientes commemorem Ioseph, & Dauid tam altè per sapientiam euectos? quid stultos deiectos paulo seniores Saul, Roboam, Sedechiam, Nabuchodonosor? vtriusque, vt ita dicam, fortunæ ludibria, an euenta citra vel prudentiam, vel imprudentiam eorum qui subierunt, plura suppetunt exempla. Illustre prorsus Belisarij, qui res maximas gessit, & summis honoribus, muneribúsque perfunctus est sub Iustiniano Imperatore, sed eò demum redactus, vt mendicare stipem compelleretur, excœcatus [b].

» *Iste Belissarius Imperator magnus,*
» *Iustinianais existens temporibus Imperator,*
» *Ad omnem quadrantem terræ cum explicuisset victorias,*
» *Postea inuidia excœcatus (ô fortunam instabilem)*
» *Poculum ligneum detinens clamabat plebi in stadio,*
» *Belissario obolum date Imperatori.*

Subdit tamen Poëta sententiam quorundam, nec excœcatum fuisse, & in pristinum postea statum restitutum.

» *Quem fortuna quidem clarum fecit, excœcauit Inuidia,*
» *Alij dicunt Chronici non excœcatum fuisse hunc:*
» *Ex honoratis autem infamem profectò factum esse,*
» *Et iterum ad reuocationem æstimationis venisse prioris.*

b Ioánes Græcus Auctor apud Baron. Tom. 7. Annal. qui citat prætereà Crinitum Volaterranũ, Pontanum, & ex Græcis Zonaram, Cedrenũ, Glycam, Manassem, adde Pulgosium & Egnatium.

Hieronymus edoctum esse se testatur ab Hebræo suo, Barachiam, quem vnum vel maximè admirantur Hebræi, sic exposuisse præsentem locum: Melior est interior homo, qui post quartumdecimum pubertatis annum in

nobis exoritur, exteriore homine, qui de matris alueo natus est, qui nescit recedere à vitio, & qui de domo vinctorum (pertinent hæc ad versum sequentem) de vtero videlicet materno, ad hoc exiuit, vt regnaret in vitiis. Qui etiam in potestate sua pauper effectus est, mala omnia perpetrando. Vidi eos (sequitur expositio versus 15.) qui in priore homine vixerunt, & cum secundo homine postea versati sunt, eo videlicet, qui pro priore decessore generatus est, intellexique omnes in homine priore peccasse, antequam secundo nascente, duo homines fierent. Quia verò ad meliora conuersi, & post Y. literam Philosophorum, sinistro tramite derelicto, ad dextrum apicem contenderunt (continentur hæc versu 16.) & secundum, id est, nouissimum hominem sunt secuti, non lætabuntur in eo, id est, in priore. Nec hanc satis planam, plenámque tropologiam iudico, tametsi duos illos homines concedo cum Hieronymo in sacris litteris reperiri exteriorem, interiorem [a].

Senex, & stultus.] Tres species odiuit anima mea, inquit Auctor Ecclesiastici [b], & aggrauor valde animæ illorum: pauperem superbum: diuitem mendacem: senem fatuum, & insensatum. Προσώχθισα σφόδρα τῇ ζωῇ αὐτῶν. Infensus sum valde vitæ illorum, grauiter fero illos, & indignor, quia quod minime conuenit, & pugnat maxime cum natura conditionis suæ committunt. Et vt primæ duæ species prætereantur, quis non expectet à sene multam ab experientia collectam prudentiam. Talis Salomon, seipsum forsitan hoc Ecclesiastis loco indicans præ pœnitentia, cuius cùm iam esset senex, deprauatum est cor per mulieres, vt sequeretur deos alienos. [c] Græcus Ecclesiastici textus habet: Γέροντα μοιχὸν ἐλαττούμενον συνέσει, senem adulterum diminutum intellectu: siquidem faciunt vinum, & mulieres apostatare sapientes [d]: Fornicatio, & vinum, & ebrietas auferunt cor [e]. Sic senes illos iudices species decepit, & concupiscentia subuertit cor eorum [f]. Puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit [g], & Δὶς παῖδες οἱ γέροντες. Bis pueri senes vituperantur. Adolescentum, & iuniorum peccata leuiora censentur, & iuuenis, aut puer idem sonat in Scriptura, quod rudis, & ignorans, adolescentia quod ignorantia [h]. Vnde quod Septuaginta reddunt: Delicta iuuentutis meæ, & ignorátias [i], Hebraicè pro ignorantiis sunt, פשעי *peschahhai*, præuaricationes, aut scelera. Prudens puer Dauid, qui se super senes intellexisse memorat, quia mandata DEI quæsiuit [k]. Hoc de puero IESV inter doctores accipit Augustinus [l]: dederat namque illi DEVS honorem senectutis, vt sedens in medio iudicaret [m].

Ambrosius [n] hunc ipsum locum interpretatur de CHRISTO, qui nobis natus est puer [o], & puer DEI vocatus est, siue seruus [p], (eo modo quo secundùm humanitatem vocari posse aliàs docuimus [q]) & sapiens fuit, quia proficiebat ætate, & sapientia [r] (hac nempe secundùm experientiam, vel manifestationem) & pauper, quoniam, cùm diues esset, egenus factus est, vt nos sua inopia ditaret [s]: Sub hoc nobis viuendum, vt rex ille senior, & stultus, qui non nouit præcauere vltra, nullam habeat potestatem supra nos. Non Diabolum videtur intelligere, sed quemlibet potius hominem in peccatis inueteratum, relictísque cœlestibus intendentem ad

terrena,

a Rom. 7. 22. Ephes. 3. 16.
b Cap. 25. 3. 4.
c 3. Reg. 1. 4.
d Eccl. 19. 2.
e Osee 4. 11.
f Dan. 13. 56.
g Esa. 65. 20
h Iere. 1. 6. 7. 1. Cor. 14. 20. 3. Reg. 2. 7.
i Psal. 24. 7.
k Psa. 118. 100.
l Ibidem. Lu. 2. 46.
m Dan. 13. 50.
n Epi. 17. & de Insti. Virg. cap. 11.
o Esa. 9. 6.
p Infrà 40. 5. 6. & 53. 11.
q Act. 4. 27.
r Luc. 2. 52.
s 2. Cor. 8. 9.

terrena, posthabitis perpetuis, eligentem ea, quæ caduca sunt, & fragilia.

Qui nescit prævidere in posterum.] Ὃς οὐκ ἔγνω τοῦ προσέχειν ἔτι. Aquila. Ὃς οὐ γινώσκεται τοῦ φυλάξασθαι. Qui nescit cauere. Chald. (Et vltra hæc non est cognitio, vt admoneatur amplius) Verbum Hebræum להזהר *lehizzaher* propriè significat ad admonendum, id est, vt admoneatur, sed videlicet etiam à seipso, quod est præuidere. Symmachus, vt refert Hieronymus, ita vertit: (Qui nescit præcauere vicissitudinem.)

Vers. 14.] QVOD de carcere, catenísque interdum quis egrediatur ad regnum, & alius natus in regno inopia consumatur.

EDITIONES aliæ sic habent: (Quoniam de domo vinculorum, seu vinctorum exibit, vel exit ad regnandum: quoniam & in regno natus est pauper.

Vetus Latina: (Quoniam de domo vinctorum egreditur vt regnet, quia etiam in regno eius natus est pauper) Sensus idem, quod rex senex, sed stultus, non attendit posse fieri, vt quis de his, quos ipse vinxerat, exeat ad regnum de carcere; ipse corruat de regia potestate, quam insipienter, ac iniustè gessit.) Sic Hieronymus distinguendo duplicem personam, & quidem melius, quàm si vt præ se ferunt ceteræ translationes, vnicam sumas, videlicet regis eiusdem senis, ac stulti, qui forsitan & ipse pauper natus sit, & in vinculis fuerit, ac ex vtrâque aduersa fortuna euectus in regnum, immemor tamen pristinæ conditionis, nec se prouidens relabi in eandem
posse. Vtrouis modo intelligamus, quadrat huic sententiæ Iob [a]: Reges a Cap. 36. 7.
» DEVS in solio collocat in perpetuum, & illi eriguntur. Etsi fuerint in ca- 8. 9. 10. 11. 12
» tenis, & vinciantur funibus paupertatis, indicabit eis opera eorum, & sce-
» lera eorum, quia violenti fuerunt. Reuelabit quoque aurem eorum, vt
» corripiat, & loquetur vt reuertantur ab iniquitate. Si audierint, & obserua-
» uerint, complebunt dies suos in bono, & annos suos in gloria. Si autem
» non audierint, transibunt per gladium, & consumentur in stultitia. Ad sen-
sum autem Interpretis nostri clarius mihi Symmachus videtur reddidisse.
Ὁ μὲν γὰρ ἐκ φυλακῆς ἐξῆλθε βασιλεῦσαι· ὁ δὲ καί περ βασιλεὺς γεννηθεὶς ἠπορήθη.
Alij declarant pauperem, qui sit sapiens, etiamsi ex carcere prodeat, regno aptiorem esse, quam regem stultum: Vel æquam conditionem pauperis & regis esse, quia sicut pauper natus est in regno, sic rex ipse natus est inops ex domo vinctorum, hoc est ex vtero materno: fitque interdum vt natus rex deturbetur de regno, substituatur vero natus ex pauperibus parentibus.

Natus in regno inopia consumatur.] Opponitur inopia regno, vt maximum bonum maximo malo, hominum certè vulgari opinione, qui etiam b Plutarc. de
ipsius vitandæ gratia de saxis, & in mare præcipitium præceperũt [b]. Cùm virtute mo-
verò grauis cuilibet paupertas, tum illis, qui ex locuplete fortuna in eam rali.
deiecti sunt. Non minus quidem molestum dicebat Bion esse caluis quam c Seneca 1. de
comatis pilos velli [c]: at istis sanè magis dedecorosum & euulsio longior. tranquil. vi-
Non tam graue est bona non accipere, inquit Xenophon [d], quam semel tæ, cap. 8.
d Cyripæd.

acceptis priuari, οὐ γὰρ τὸ μὴ λαβεῖν τὰ ἀγαθὰ, οὕτως χαλεπὸν, ὥσπερ τὸ λαβόντα στερηθῆναι λυπηρόν. Denique vt ait ille [a]:

„ *In seruitutem cadere de regno, graue est.* Legatur Tiraquellus [b].

[a] Senec. in Theb. act. 4.
[b] in l. 15. cōnub.

Vers. 15.] VIDI cunctos viuentes qui ambulant sub Sole cum adolescente secundo, qui consurget pro eo.

DIXI versu 13. quo pacto hæc exponerentur ab Hebræo, cuius meminit Hieronymus, nimirum tropologicè, quámque variæ aliæ allegoriæ ab aliis Auctoribus assignarentur, & quem Gregorius Ponti Episcopus ab eodem Hieronymo citatus litteralem sensum daret præcedentium versuum. Recitat Hieronymus, & quidem magis distinctè explicationem eiusdem ad hunc, & sequentem, quàm nunc habetur in Auctoris textu (Euenit enim interdum, vt hi qui sub adolescentulo sapiente fuerint, absque mœrore sint, ita tamen vt qui sub sene rege ante versati sint.) Græcè ἴδοι προγενέστεροι. Qui enim postea nati sunt, (explicatio est sequentis versus) quia mala præterita nescierant (sub sene stulto) nec adolescentulum laudare possunt, qui posteà consurrexit, abducti opinione peruersa, & impetu spiritus aduersantis (quasi videlicet & sub rege adolescente sapiente res geratur malè.) Ambrosius [c] legens hunc versum cum interrogatione: (Vidi vniuersos qui viuunt, qui ambulant sub Sole cum iuuene secundo, quis redarguet pro eo?) intelligénsque de CHRISTO, qui vt DEVS, non habeat secundum, sed vt homo sit etiam nouissimus virorum, sicut & superiùs vidimus, explicat in hunc modum: Quis enim pro CHRISTO » resurget, cùm ille pro omnibus resurrexerit, & in illo omnes resurrexerint, » cùm spem resurrectionis acceperint. Tum interiectis aliis, sequentem quo- » que versum sic legit; & intelligit: (Non est finis omni populo eius,) quia populus CHRISTI innumerabilis finem non habet, cui fides resurrectionis æternæ perpetuæ vitæ acquirit ætatem.

[c] De instit. virginis c. 11.

Titelmanus affert duas præcipuas alias explicationes; Prior est: Vidi omnem populum regni alicuius comitari cum magno honore filium regis, qui secundus dicitur à patre, quantùm ad successionem regni, quæ res in regis ipsius honorem facit maximè; attamen id quodcunque honoris obsequíique, quod exhibetur patri, vel filio, censetur permodicum, quia multitudo infinita hominum præcessit, qui patrem illum, aut filium non cognouerunt, & à quibus hi gloriam non acceperunt, sed & innumerabiles succedent, à quibus pariter non accipient, & neutri de istis lætabuntur, vt solent subditi de rege suo. Quæ valet plurimùm cogitatio ad deprimendum regnantium fastum, vtpote quæ vanitatem repræsentet, & præsumptionem de sese de re tam leui, ac labili efferentium.

Posterior sensus, qui est etiam Clarij: Vidi maximo numero homines illum sequi adolescentem, qui regi seni ac stulto successurus est: Præcessit etiam ante iuuenem eundem multitudo innumerabilis eorum, qui senem affectabantur; sed posteà grauis visa est illius potestas, ideóque desciuerunt

ab eo. Ad eundem modum rex nouus, qui pro alio assumptus est, quamuis habeat in principio, qui ei cum gaudio, plausúque adhæreſcant, postquam fuerit in regno confirmatus, non lætabuntur illi in ipso, sed incipiet etiam videri grauis perinde vt præcedentis auctoritas, ac potestas. Fit autem hoc vel successoris vitio, quoniam non qualis futurus videbatur, cùm assumeretur in regnum, permanet, sed in tyrannidem vergit, ob quam prior abiectus est, aut etiam in maiorem: vel subditorum, qui sine causa murmurant, licèt mitiùs eos tractet, quàm prior: aut cùm non sint qui sunt iuniores, prioris experti tyrannidem, non lętantur in successore, sicut ij lætantur, qui sub illo priore vixerunt. Hoc vltimum indicat Thaumaturgus.

Addit præterea sensum tertium Titelmanus, legendo pro (qui fuerunt ante eum, qui antecedunt, seu præcedunt ante eum) & pro (qui posteà futuri sunt, qui post ipsum sunt, vel ipsum sequuntur) Vidi totum regnum, id est, Principes, ac omnem propè populum comitari adolescentem, secundum à rege, filium regis, siue designatum successorem, cum tanta pompa, vt infinita videretur multitudo tum præcedentium, tum subsequentium, quasi custodirent diligentissimè ne quid ei accideret aduersi: Tamen non lætabuntur in eo, vel quia breui moriatur, ac forsitan quidem ante patrem, quod accidit Absaloni [a], aut cum ipsomet, vt Ionathas cum Saule [b]: vel quoniam mortuo patre mox populus recedit à filio, sicut accidit Roboamo [c], aut aliquanto post.

Sed & quartum dicendi modum indicat, quòd regni successorem adhuc viuente rege, subditi tanto comitatu obseruare, atque custodire videantur, non ex animo facere, verùm regis metu: cúmque filij parentum soleant exemplum sequi, malle, si fieri possit, & patrem & filium, & omnem illam tyrannicam progeniem deletam. Moringus haud aliter intellexit, nempe fieri, vt qui nunc omnibus charus est Princeps, processu temporis displiceat, & subditi ambitiosius colant amicitiam adolescentis, quàm illius qui regimine abiturus est præ senio, aliáve de causa. Nec tamen esse, cur qui succedit, sibi blandiatur, quando vt tantundem sibi contingat, possit expectare. Quare popularis fauore leuius ac inconstantius nihil esse, nihil adeò vanum ac fatuum, immò & molestum quàm eum sectari, & colligere.

a 2. Reg. 18. 9. & seq.
b 1. Reg. 31. 2. 4. 6.
c 3. Reg. 12. 16. & seq.

Tendunt eodem omnia ista, possúntque plenam vnam conflare sententiam, qua doceatur, quantum sit in regnando vanitatis, vel ratione illorum, qui imperant, vel ratione eorum, qui subsunt, inter quos vtrosque tanta coniunctio, & adeò necessarius nexus est, sed adeò etiam solutu facilis, vt neutri certum sibi quid polliceri, neque constantiam in sua illa, quam vocant, fortuna, promittere valeant, sed perpetuis necesse sit angi solicitudinibus, rumoribus, suspicionibus, odiis, insidiis. Πλείους προσκυνοῦσι τὸν ἥλιον ἀνατέλλοντα ἢ δυόμενον. Plures adorant Solem orientem, quàm occidentem; Quo prouerbio minabatur seni iuuenis Pompeius Cinnæ [d]: & poëta quidam cecinit [e]:

„ Οὐκ ἀείδω τὰ παλαιά: καινὰ γὰρ ἅμα κρείσσω
„ Νέος ὁ Ζεὺς βασιλεύει:
„ *Non cano vetera: Noua si qua sunt, eadem & meliora,*
„ *Iupiter qui iuuenis est regnat.*

d Plutarc. in Pompeio.
e Apud Athena. lib. 3.

a Lib. 9. Regum exitus, si reputaueris, ait Curtius [a], plures à suis, quàm ab hostibus interemptos inuenies. Facilis ex omni historia probatio; nec decantatum quid, vulgatúmve magis, quàm de vanitate, periculísque regnantium, déque popularis auræ ac fauoris inanitate. Zachariam [b] Regem Israël occidit seruus Sellum: hunc Manahen [c]: Phaceiam Phacee [d]: istum Oseas [e]. Ex profanis à Besso Darius: Caracalla à Macrino: Philippus à Decio: à Phoca Mauritius interfectus est: & ex Regibus Chilpericus in Gallia à Landerico: vt funesto parcam recentiori exemplo. Audiatur vnus præ ceteris, cùm ad Imperij habenas regendas sublatus esset Saturninus [f]: Nescitis amici, quid mali sit imperare: nam & gladij, & tela nostris ceruicibus impendent, imminent hastæ, vndique spicula: ipsi custodes timentur, ipsi comites formidantur: non cibus pro voluptate, non iter pro auctoritate, non bella pro iudicio, non arma pro studio. Adde quod omnis ætas in imperio reprehenditur. Senex est quispiam, inhabilis habetur. Sin minus (fortè si iuuenis) inest furor, &c.

b 4. Reg. 15. 10.
c Ibid. 14.
d Ibid. 25.
e Ibid. 30.
f Apud Vopiscum.

g Senec. in Octauia actu 5. in choro.

g O funestus multis populi
Dirúsque fauor; qui cum flatu
Vela secundo ratis impleuit
Vexitque procul; languidus idem
Deserit alto sæuóque mari.

h In Atticis. Prorsus verū quod scripsit Pausanias [h], εὖ δέ μοι λελέχθαι δοκεῖ ἄνδρα ἀφειδῶς ἑαυτὸν δόντα ἐς πολιτείαν, καὶ πιστὰ ἡγησάμενον τὰ τοῦ δήμου, μήπω καλῶς τελευτῆσαι. Benè autem mihi dictum videtur, hominem qui effusiùs irruerit ad rempublicam (gerendam) & fidelia putauerit quæ populi sunt (qui fauori & auræ ipsius crediderit sese) nunquā bene (feliciterque) vitam finiuisse.

Adolescente secundo.] Omnes hunc intelligunt, vt vidimus, à rege secundum, & in regno futurum successorem, qui solet esse Regis filius primogenitus, si plures habeat, & certo nomine designari præter proprium, vt Principis apud Hispanos, Dephini apud Gallos, Cæsaris in Imperio, &c. Alioqui non quisquis secundum Imperij gradum tenebat, in regno item futurus successor erat apud omnes Gentes. Testis Mardochæus [i] apud Regem Persam, testis apud eundem quem appellat Probus Chiliarchum Titraustem. In capitis huius [k] octauo versu nomen secundi pro successore, seu hærede positum est. Eandem hîc vim habet, nempe ordinis ac dignitatis, quemadmodum & apud Græcos δεύτερος, & apud Latinos secundus, aut alter: interdum pro inferiore.

i Esther. 10. 3.
k In Canone.

Porrò qui hîc dicitur adolescens, anteà vocabatur puer, Hebraicè vtrobique ילד *ieled*, Græcè παῖς, & νεανίσκος: Chald. prius non est expressum nomen pro puero, vel simili, sed hoc loco. Quamuis autem puer, & παῖς, vt alibi notatum [l] est, conditionem seruilem significare possint, non hîc tamen, nec arbitror Hebræam vocem illo vnquam modo sumi. Sed nec sumitur semper pro infantili ætate, quæ frequentior acceptio est, opinione Hebræorum, nomina distinguentium ad varias ætates denotandas.

l Act. 4. 27.

Adolescentem istum aut CHRISTO, propter magnum robur diuinæ virtutis, aut Antichristum, qui iuuenili ætate feruidus erit in malo, robustúsque nequitiæ inuentor: aut Adam pro eo tempore, quo adhuc in Paradiso

diſo ſtrenuus erat vigore iuuentutis ſuæ virtutes operando, Olympiodorus [a] intelligit: Ambroſius CHRISTVM. Sed negandum Olympiodoro, quod ait, allegoricum duntaxat hoc loco toto ſenſum contineri. a De inſtit. Virg.cap.11.

Qui conſurget pro eo.] Dixi legiſſe Ambroſium [b] cum interrogatione: Quis conſurget? Græcè ὃς ἀναστήσεται ἀντ' αὐτοῦ. Hebraicè יעמוד *iahhamod*. Chaldaicè. (Surget, & regnabit in loco hæreditatis ſuæ) id eſt, ſecundus, ac ſucceſſor in propria hæreditate pro eo, id eſt, loco, atque poſt præceſſorē. Indicatur verò mos Hebræorum, & ceterarum ferè Gentium, vt hæreditario iure regna inirentur, & principatus: qua de re nonnihil in Apoſtolica Hiſtoria diſſerui, ſimul docens, vtrum præſtaret ſic reges fieri, vel electione: & de ſacro magiſtratu diſſimilis ratio cur ſit. b Sup.

Verſ. 16.] INFINITVS numerus eſt populi omnium, qui fuerunt ante eum: & qui poſtea futuri ſunt, non lætabuntur in eo, ſed & hoc vanitas, & afflictio Spiritus.

INFINITVS *numerus eſt populi omnium.*] Satis declaratus eſt hic, in priore, verſus. Editiones ceteræ habent: (Non eſt finis, &c. Non habent Hebræi, quod ſciam, dictionem vnam, qua ſignificent infinitum; ſed circumloquuntur, dicētes nō habere finem, aut Interpres noſter exponit hoc modo, quod ipſi dicunt multum, vel magnum, ſeu graue & robuſtum valde. Dicunt ijdem, in finèm, contraria ſignificatione, pro ſempiterno, & pro eo, quod tandem abſoluitur. Verbi gratia; Delectationes in dextera tua vſque in finem [c]: Viuet adhuc in finem [d], pro quo Hieronymus (in ſempiternum.) Item, Et apparebit in finem [e]: Et in finibus ſeculorum, vt Paulus loquitur [f]. c Pſal 15.10 d Pſal.48.9. e Habac.2.3 f 1.Cor.10.11

Verſ. 17.] CVSTODI pedem tuum, ingrediens domum DEI, & appropinqua vt audias. Multò enim melior eſt obedientia, quàm ſtultorum victimæ, qui neſciunt quid faciunt mali.

CVSTODI *pedem tuū ingrediens domum* DEI.] Agit hoc extremo capite, ſequentiſque principio de nonnullis, quæ pertinent ad DEVM, in quibus homines offendere ſolent. Nec deflectit tamen à themate, licet id, pro more, nō replicet. Docens enim vitæ veritatē, contrariā dedocet reprehenditq; vanitatem. Præcipit ergo reuerentiam ingreſſuris templum, vtque ibi inter alias exercitationes pias excipiant attentè verbum DEI, quoniā longè ſatius diuinæ voluntati, mandatiſque parere, quod non poteſt, niſi qui cognouerit, quàm externa offerre ſacrificia, quod etiam poſſunt mali, ac ſtulti, quos oporteret maximè doceri, ac inſtrui. Immò verò cùm hoc tractat Salomon, notare videtur ſummam quandam, ſed tectam vanitatem,

hypocryſis videlicet,ac mentitæ religionis eorum, qui frequentant ædem ſacram, ſed nihil niſi execrandum ibi faciunt, aut ſolùm curant externum cultum,nihil penſi habentes interiorem pietatem,& legis cognitionem diuinæ,quæ traditur eo loco. Vellet Caietanus hinc inchoari Caput quintũ, deinceps enim concionari Auctorem exhortando, & monendo, quæ ad religionem ſpectant. Anagogicè, ſeu etiam tropologicè, poſt expoſitam regni temporalis vanitatem,poſſumus intelligere ſubuehi nos ab Eccleſiaſte ad illud cœleſte DEI, ac Beatorum domicilium, monitos, ſi regnare ibi animus eſt,animi comprimamus affectus, & hos ceu pedes illuc dirigamus,audientes,ac obediẽtes præceptis DEI, cui hoc placet magis,quàm victimæ,oblationéſque, quibus ſtulti DEVM, ex ſuis aliorúmve moribus metientes, placari putant illum, vt ſolent homines Xeniis, atque muneribus.

Poſteriorem ſenſum tradidit Olympiodorus, addens & moralem,vt abſtineat pedes à theatris, profaníſque cunctis locis ac impiis, qui templum frequentat, & ne ex inani gloria offerat quis munus DEO, vel faciat eleemoſynam. Gregorius Neocæſarienſis ad Eccleſiæ Præpoſitum refert ſententiam iſtã, vt ob oculos habeat,& rectum tenere iter vitæ, & precari pro ſtultis, hoc eſt,pro peccatoribus, vt accepta prudentia, malorum nouerint auctores vitare. Melior explicatio prima, quam ſequitur Hieronymus, Albinus, & alij: & aptiùs attingit ſcopum Auctoris, quam quod ait Lyranus, hoc argumento nouo probari regni temporalis contemptum, quia DEVS ſit ſummè venerandus, ac timendus: poteſtas autem terrena retrahit à diuino timore & reuerentia.

Cuſtodi pedem tuum.] Heb. & Chald. (pedes) in plurali. Spiritualem pedem animæ omnes interpretantur. Numquid, ait Salonius, ab offenſione » lapidum monet cuſtodire pedem, quando ingrediamur domum DEI, id » eſt Eccleſiam? Reſpondet;Quamuis ſemper honeſtè,& cum timore, ac ſi- » lentio debeamus ingredi domum DEI, tamen non pedem corporis hìc » doceri cuſtodiendum,ſed pedem animæ, id eſt, greſſum mentis, vt in con- » ſpectu DEI mundas preces effundamus,ſine malis cogitationibus.

Pedis nomen myſticè multis accipitur modis,vt ex Patribus colligit Pagninus [a], & Sylua Allegoriarum [b], & Petrus Bercherius [c], eademque ratio de veſtigiis ac ſemitis,& greſſibus pedum, ſignificationem propoſito conuenientem aſſignant Gregorius [d], Ambroſius [e], Auguſtinus [f], Hieronymus [g], Origenes [h], Baſilius [i]. Omnis per ſe reprehenditur inordinatus inceſſus, maximè verò Eccleſiaſticorum, & incedentium ad Eccleſiam [k], vt ex citatis ad marginem nominatim admonet Dacryanus: & Ambroſius innuit duobus allatis exemplis, alterius, quem ob indecentem geſtum ipſe noluerat in clerum admittere, & Clerici, quem vetuerat ne ſe vnquam præiret, eo quod velut quodam inſolentis inceſſus verbere, oculos feriret ipſius:& vtrumque narrat ab Eccleſia receſſiſſe, vt qualis inceſſu prodebatur, talis perfidia animi demonſtraretur. Introibo, inquit ille [l], in domum tuam, & adorabo ad templum ſanctum tuum in timore tuo; etiam abſens verſus templum orans, id veneratur, ſicut & Daniel faciebat in captiuitate conſtitutus apertis feneſtris cœnaculi ſui [m] contra Ieruſalem

a In Iſagoge ſcriptura.lib. 13.c. 19.
b Verbo Pedes.
c In Repertorio verb. eodem.
d 11. Moral. cap. 25.
e In Pſ. 118. ſerm. 13. & 3. de Virgin.
f Tract. 57. in Ioan. & in Pſal. 33.
g In cap. 6. ad Epheſ.
h Hom. 5. in Exod. hom. 8. in Iudic. hom. 20. in Matth.
i In Pſal. 37.
k Prou. 1. 20. c. 4. 26. c. 6. 13. Eccl. 19. 27. Iob 31. Eſa. 3. Diſt. 1. c. His igitur. Diſt. 41. c. vlt. Aug. epi. 109 Hieron. epiſt. ad Euſtoch. de cuſt. virg. Amb. 1. offic. cap. 18. Bern. epi. 113. Hugo S. Vict. de Diſcipli. Monach. Dacryanus Abb. apud Bloſium in Speculo Monachi. Cõc. Mogun. de Honeſta. Cleric. c. 74. Iuo. part. 6. cap. 3. Iſido. in Synonymis. cap. de Inuidia.
l Pſal. 7. 8.
m Dan. 6. 10.

ſalem genua flectendo, adorando, & confitendo Domino.

Ingrediens in domum DEI.] In templum, Eccleſiam, Baſilicam, ſacellum, oratorium, domum orationis, ſanctuarium, & ſi quo alio nomine dicitur locus DEO peculiariter dicatus, cultuique religioſo: de quibus nominibus aliàs [a] egi. Illud optimum, vt domus DEI (vna voce Hebræa diceretur Bethel) & τὸ Κυριακὸν, ac Dominicum appelletur. Hugo Cardinalis myſticè domum Ordinis religioſi, vel beneficij Eccleſiaſtici, vel Prælaturæ intelligit. Profectò has ingreſſuris domos cuſtodiendus pes, diſcalceandus affectus, terra enim ſancta eſt: auris ad obediendum diuinæ voci accommodanda, inaures ab Eliezer, id eſt, auxilio DEI, auribus applicandæ [b]: vt cerui ad curſum ab ea Domini voce præparandi [c], & hoc quaſi tonitruo pariendus ſpiritus (tonitruo parere dicuntur ceruæ ad partum difficiles) tunc reuelabit DEVS condenſa, id eſt, impedimenta, vt currant liberius, in templo eius gloriam dicentes [d].

Quod attinet verò ad materialem domum DEI, locumque ſacrum, comminatur Dominus ingredientibus in eum pompaticè [e], vel arroganter [f], vt quidem accommodatè Carthuſianus ad inſtitutum intelligit, id eſt, vt Cicero [g] loquitur, qui pomparũ ferculis (quibus in publicis ſupplicationibus, aut triumphis, aut funeribus Diuorum imagines lento gradu portabantur ſpectandæ, & adorandæ) ſimiles videbãtur tarditatibus in ingreſſu mollioribus: quod Hieronymus [h] quoque, phraſim eandem vſurpans, reprehendit. Chaldæus reddidit hoc modo locum iſtum: (Tu fili hominis cuſtodi pedes tuos in tempore, quo ieris in domum Sanctuarij ad adorandum, ne venias eò plenus peccatis ante Dominum, quoad conuertaris.) id eſt, quoad animum ſaltem habeas ac voluntatem peccata delendi, quoad ſi quid frater habet aliquid aduerſum te, vt præcipit CHRISTVS [i], prius ei reconcilieris. Quò forſitan hic reſpexit Eccleſiaſtes, antea locutus de multiplici pauperum oppreſſione, & de ambitione, & domini faſtu. Docui ad caput ſeptimum [k] Apoſtolorum Actuum, diſcalceatis pedibus conſueuiſſe nonnullos, exemplo Moſis [l], & Ioſue [m], loca ſancta intrare: Prouerbium item à ſacris tractum, cùm quid quis illotis facere pedibus dicitur, quod nimis confidenter.

Et appropinqua vt audias. Multò enim melior eſt Obedientia, &c.] Hebr. וקרוב לשמע מתת הכסילים : זבח *vekarob liſchmoahh mittheth hacchesilim zabach.* Quidam id exponunt: Propinquus eſt (nimirum DEVS magis) ad audiendum verbum, ſiue orationem tuam, quàm (quod) dant ſtulti ſacrificium (ad illud ſuſcipiendum) quia non ipſi ſciunt ſe facere malum (quando nempe ſacrificia offerentes non cogitant de peccatis ſuis.) Clarius vertit: (Cuſtodi pedem tuum ingrediens domum DEI, qui propinquus eſt, vt audiat. Ne des ſacrificium ſtultorum, qui neſciunt aliud quàm facere malum.) Tunc in ſecundo membro ſupplendum eſt verbum (Cuſtodi) ſiue (caue) ne des ſacrificium, &c. Explicat autem idem Clarius, Proximè adeſt DEVS ad audiendum omnia tua: ne ergo multis verbis cum illo agas ſtultorum more: quorum ſunt DEO ingrata quæ faciunt omnia, ſcilicet etiam ſacrificia, quippe cum plenas habeant manus ſanguine [n], ob rapinas, & homicidia.

a Actu.
b Gen. 24. 47
c Pſa. 28. 9.
d Ibidem.
e Amos 6. 1.
f Sophon. 1. 9.
g 1. offic.
h Epi. ad Ruſticum, & in Amos.
i Mat. 5. 23. 24.
k Verſ. 33.
l Exod. 3. 5.
m Ioſue 5. 15
n Eſa. 1. 15.

Vetus translatio:(Et appropinqua vt audias: Super domum enim) error est in Sancto Hieronymo pro (donum) vt denotat δόμα, licet hoc, & domum, à verbo δέμω, & donum à δίδομαι significet: & quidam Codices eiusdem Hieronymi habent domum, quod exigit etiam editio Hebraica, & Chaldaica.) insipientium sacrificium tuum: quia nesciunt quod faciunt malum.) Hæc verba istius translationis Titelmanus ita declarat: Accede ad audiendum, & discendum voluntatem DEI, vt sit sacrificium obedientiæ tuæ (quod verè sacrificij meretur appellationem) super munus stultorum, qui sine obedientia putant se solis externis muneribus placare DEVM, quæ donorum tantùm, aut munerum, non autem propriè sacrificiorum merentur appellationem. Affinior est hæc translatio editioni Græcæ (Καὶ ἐγγὺς τοῦ ἀκούειν ὑπὲρ δόμα τῶν ἀφρόνων θυσία σοῦ. (Et prope (nempe sis) vt audias.) Aquila (Καὶ ἔγγιζε ὥστε ἀκούειν, ad audiendum super donum insipientium sacrificium tuum.) Ioannes Benedictus: (Quia propinquior est DEVS, quàm si des stultorum victimas.) Congruunt optimè ista cum verbis Hebræis, sed Interpres noster θυσίαν, & זבח zabach, intellexit de stultis, ita vt prædare stultos sacrificium (hoc sonat verbatim Hebræus textus, id est, plus quàm donum sacrificij) sit audire, seu excipere donum DEI, vt obedias, vel simpliciter obedire. Stulti namque nesciunt quid faciant mali, dum non audiunt vt discant, aut omnino non obediunt, nec seruant legem DEI. Verùm iuxta textum Græcum rectè Titelmanus post Olympiodorum distinxit id quod stulti dant, mereri tantùm nomen simplicis doni, seu muneris, licet mactent victimas, obedientiam verò iusti etiam sine huiusmodi mactatione dignam esse sacrificij appellatione. Hoc optimè Interpres expressit: (Et appropinqua vt audias: multò enim melior est Obedientia, quàm stultorum victimæ, &c.) Videtur Thaumaturgus δόμα pro domo accepisse, atque pro familia tota stultorum: exposuit enim præcipi Ecclesiæ præfecto, vt non tantùm ipse rectum vitæ iter teneat, sed precetur quoque pro stultis, quasi ὑπὲρ δόμα τῶν ἀφρόνων θυσία σοῦ, significet: Vt super domum stultorum sit sacrificium tuum, hoc est, vt id pro ipsis offeras.

a 1.Reg.15.22.23.
b 35.Moral. c.10.& 12. & in 1.Reg. cap.15.
c Osee 6.6. Amos 5.21.22. Esa.1.11.c.58.3.& seq. c.66.3. Ierem.6.20. c.7.4. Ps.39.7.8. Ps.49.8. & seq. Ps.50.18.19 Malac.1.12. Matth.9.13.

Paraphrasis Chaldæa sic enarrat: (Et esto admouens aurem tuam ad excipiendam doctrinam legis à Sacerdotibus, & sapientibus, & ne fueris vt stulti, qui offerunt munus pro peccatis suis, & non conuertuntur ab operibus malis, quæ apprehendunt manibus suis, & non est ipsum acceptum in beneplacito, quia ipsi nesciunt facere in eis inter bonum & malum.) Interpretationi nostræ, quæ longè simplicior ac verior est, fauet similis in historia Regum sententia de stulti Saulis sacrificio [a]: Numquid vult Dominus holocausta, & victimas, & non potius vt obediatur voci Domini? Melior est enim obedientia, quàm victimæ, & auscultare magis, quàm offerre adipem arietum: quoniam quasi peccatum ariolandi est repugnare, & quasi scelus idololatriæ nolle acquiescere. Id egregiè exponit Gregorius [b], quia per victimas aliena caro, per obedientiam voluntas propria mactatur. Sæpè sacrificia DEVS refutat facta sine vel obediẽtia vel misericordia, & benignitate aduersus alios, pluris æstimans hæc quàm illa [c], non simpliciter in lege vetere abiiciens, vt benè docet S. Thomas, & Scholastici, & Interpretes Matthæi, & Oseæ, sed permittens, immò & præcipiens, & vt res in se bonas,

& vt

& vt figuras meliorum.

Appropinqua vt audias.] Inter vtilitates templi hæc vna est, vt in eo res sacræ,& sanctæ doceantur. Ibi CHRISTVS audiuit docentes [a], & docuit ipse [b]. Hinc discimus, non omnium esse docere, sed qui docendi officium habent in Ecclesia; non clàm, & in angulo, sed apertè docendum, ac palàm. Vim facit Hieronymus in appropinquandi verbo; nec enim omnium esse; quoniam solus Moses propè accessisse legitur ad audiendum DEVM, cùm ceteri non auderent [c]. Audit qui percipit, & percepta custodit,& obedit, habens aurem audientem [d], & obedientem [e], siue aures audiendi [f]. Quid vetat, si קרוב *karob* dicamus hoc loco, vt & aliis locis, offerendi significationem habere, ita vt sit sensus: Offer vt audias, id est, Dum ingrederis templum ad offerendum, fac memineris ante omnia obedientiæ, quam pluris æstimat DEVS qualibet oblatione. Trita est vox קרבן *korban*, pro quouis dono, seu donario, & oblatione sacra [g], vel pro donariorum loco [h]. Tropologicè monet Hugo Cardinalis, appropinquandum, vt audiamus verbum DEI, quia raucæ nimis ac demissæ Prædicatorum aures quamtumlibet exaltent in fortitudine vocèm: vel quia de terra exeundum ei, qui res cœlestes vult exaudire.

a Luca 2.46.
b Luca 4.15. cap.21.37. Ioan. 18.20. Matt.26.55. Marc.14.49.
c Exo.19.12. & c.20.18. & c.24.1.2.
d Prou.20.12. Eccl.25.12.
e Prou.25.12.
f Apoc.2. & 3. & 13. sæpè. Matt.11.15. c.13. sæpè. Mar.4. & 7. Luc.8. ac 14.
g Mar.7.11.
h Mat.27.6.

Qui nesciunt quid faciunt mali.] Hoc ipsum ignorant esse malum, & peccatum, non obedientia,& operibus bonis, ait Hieronymus, sed donis & victimis emendare velle quod fecerint, præsumendo se per solas victimas iustificari, inquit Caietanus, & quòd in malè offerendo careat zelus discretionis iudicio, inquit Olympiodorus: & putant se illa ipsa in re bene facere, ait Carthusianus. Dura est interpretatio Clarij,& Ioannis Benedicti: Nesciunt aliud quàm facere malum. Quidam Græci codices habent pro κακὸν, καλὸν, & sic legunt: (Ὅτι οὐκ εἰσὶν εἰδότες τοῦ ποιῆσαι καλόν, quia non sunt scientes facere bonum:) Chaldæus vtramque quodammodò lectionem sequitur: (Quia ipsi nesciunt facere in eis inter bonum,& malum.) Stultus profectò atque peccator dicit bonum, malum, & malum bonum [i].

i Esa.5.20.

* * *

CAPVT QVINTVM.

SVMMARIVM.

CAIETANVS, *qui à ſuperioris Capitis vltimo verſu principium iſtius vult ſumi, exiſtimat quinque religionis actus tractari; & primum quidem eſſe illum, de quo ſuperiùs: Vt auditio verbi diuini præferatur ſtultorum ſacrificio: deinceps alterum eſſe, Vt oratio ad* DEVM *careat feſtinatione tam in ore, quàm in corde: tertium, Ne quis differat implere votum: quartum, Reuer.ri diuinam legem, decernentem peccata carnis eſſe voluntaria: quintum, Venerari Prouidentiam* DEI, *permittentis opprimi pauperes, ac vim inferri iudicio atque iuſtitiæ. De his omnibus agitur iſto Capite, vel de horum ſimilibus, ac prætereà de miſera conditione auari, qui opes coaceruando non impletur, eæque cedunt potiùs nonnunquam in proprium ipſius malum.*

Verſ. 1. Ne temerè quid loquaris, neque cor tuum ſit velox ad proferendum ſermonem coram DEO. DEVS enim in cœlo, & tu ſuper terram, idcircò ſint pauci ſermones tui.

E temerè quid loquaris.] Senſum huius, ac ſequentis verſus Caietanus, vt modò dicebam, ait eſſe de oratione ad DEVM, ne ſit nimis feſtina. Idem ſentit Arboreus, fauétque Chaldæa Paraphra[illegible]s. Alij Hieronymo teſte de non citò ac temerè vſurpando eodem voto, de quo alia poſteà ſubijciuntur. Sic Gloſſa Interlinearis. Olympiodorus autem, Hugo Cardinalis, & Thaumaturgus in genere de præcipitatione loquendi. Mauult Hieronymus, & Albinus, cohiberi ſermones temera

metarios, cogitationésque de DEO, eiúsque præsertim Prouidentia, contra quam præcedentibus Capitibus nonnulla dicta videri poterant, vt notat Carthusianus, & magis placet Bonauenturæ, Moringo, Titelmano, mihique ipsi. Fauet etiam Glossa Interlinearis.

Ne temere quid loquaris.] Vetus translatio: (Noli festinare in ore tuo) iuxta Græcam editionem Septuaginta: Μὴ σπεῦδε ἐπὶ στόματί σου; Symmachus (Μὴ προπετὴς γίνου τῷ στόματί σου. Consentit editio Hebræa, nam תבחל *thebachel* est à בהל *bahal*, quod significat festinare præcipitanter, & cum subito quodam pauore, vel sollicitudine. Multa sunt vitia locutionis temerariæ, de quibus Hugo Cardinalis hoc loco; sed propriè notatur præceps celeritas. Vidisti hominem velocem ad loquendum? Stultitia magis speranda est, inquit in Prouerbiis Salomon [a], quàm illius correptio. Sit omnis homo, ait Iacobus [b] tardus ad loquendum. Festinatio indicat iudicium, quod loquens habet de sua ipsius sapientia, quasi aliis præferenda sit, neque sit diu sibi expectandũ in proferẽda sententia, ne alius præuertat. (Non accelerabis super dictum tuum, inquit Chaldæus, vt confundas eloquia oris tui.) Confusio illa verborum nascitur ex nimia præcipitatione loquendi. Grauem facundiam significare volentes potissimùm Latini poëtæ, vsurpant oris vocem, linguam sæpiùs, vt significent dicacitatem, vnde Lingulacas nominant verbosos.

a Cap. 19. 20.
b Cap. 1. 19.

„ *Lingulaca est*, ait Plautus [c], *nunquam tacet.*

c In Casina.

De vxore loquens, & iocosè, falsóque ludens in piscibus lingulacis, de quibus alius: Vin' lingulacas? quid opus est? inquit, quando vxor est domi: ea linguacula est nobis: nam nunquam tacet. Tantalus notum illud supplicium luere dicitur ob incontinentiam linguæ, nam,

„ — [d] *medijs stans sitibundus aquis*
„ *Vnda, bibe, affatur, & discito iura silenti,*
„ *Conuenit ista pati lingua proterua quibus.*

d Cornelius Gallus.

Similia sunt de illo apud Euripidem [e], & alios. Is vocat id vitium αἴσχιστον νόσον, turpissimum morbum.

e In Oreste.

Neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram DEO.] Chaldæus: (Et cor tuum non festinabit proferre loquelam in tempore quo tu oras ante Dominum) Videlicet, vt dixi, de precibus diuinis exponit præsentem locum, sicut & Arboreus, & Caietanus, ille de nimiis, prolixísque, hic de breuioribus, nec non de iis, qui celebrando Missas, & solennes precationes, vel modulando res diuinas, breuiores sunt. Lege de breuitate, aut prolixitate orationis Gulielmum Parisiensem [f]. Mouit istos, opinor, illud, (Coram DEO) quod tamen bene conuenit cum aliis allatis expositionibus. Sanè præparanda ante orationem anima, ne tentetur DEVS [g], & vt Capite priore dictum est [h], custodiendus pes ingredienti domum DEI: & sanctificandi sunt qui accedunt ad DEVM [i]. Quamuis autem præcipiatur comestio agni festinata [k], tamen id erat ad significandum festinum egressum ex Ægypto, celerémve transitum Angeli, & Hebræum verbum חפזון *chippazon*, denotat pauorem, & extasim, Græcum σπουδὴ, cutam sollicitam, & studium: Chaldæum, בהילו *behilu*, veluti confusam & præcipitem

f In Rhetorica diuina, cap. 43.
g Eccl. c. 18. 23.
h Vers. vlt.
i Leuit. 10. & cap. 16.
k Exo. 12. 11.

tem festinationem ad nihil aliud nisi ad vnum quid attendentis, vt innuit Gregorius [a], quibus optimè indicatur reuerentia. Sed hic non videtur proprius præsentis loci sensus.

a Hom. 22. in Euang.

Fontem cordis obstruit, ait Olympiodorus, vnde promanant insipientia verba. Venulam lingua dicitur ad cor protensam habere: constat quoque battologos, & blæsos habere celeres phantasiæ motus, nec mentis cogitata exactè posse assequi, ideóque linguæ motum anteuertere. Succensent sibi isti præterea quodammodo, cum pro animi consilio, ac voluntate non queunt loqui, hocque ipsum, quia corā aliis formidant, mœrore afficiuntur [b]. Magnanimi motum tardum docet Philosophus [c], vocem grauem, locutionem tardam stabilemve. Nam neque qui circa pauca studet, inquit, est festinabundus; neque qui nihil magnum existimat, contentus, & vehemens. Acuta autem vox & celeritas ex his efficitur. Rectè igitur cordi, siue animo remedium adhibet Ecclesiastes, præcipitque vt sermo prius bis sit ad limam, quod alicubi Bernardus dixit, quàm semel ad linguam.

b Arist. sect. 3. Problem. in 30. Mercur. 2. de Morb. puer. cap. 8.
c Libr. 4. Ethic. cap. 3.

D E V S *enim in cœlo, & tu super terram.*] Græcè additur in primo membro ἄνω, & quidam codices habent κάτω in secundo. Chald. (Namque Dominus imperat super omnem Mundum, & sedet super solium gloriæ in cœlis altissimis, & tu sedes super terram.) Rectè meminit Imperij diuini super omnem mundum: diceret enim stultus aliquis super cardines cœli D E V M ambulare, nec nostra considerare [d]. Audit D E V S de superiore sede sua quæ oramus, vouemus, loquimur, cogitamusque de ipso (quippe ab Ieremia dictus propterea D E V S appropinquans, vt obseruauit Clemens [e] Alexandrinus) reprehendit prolixas preces, ac vota inconsiderata, necnon stulta iudicia nostra, quæ tantùm distant à natura illius, quantùm abest à terra cœlum. Inhabitat D E V S lucem inaccessibilem [f], & quantum exaltantur cœli à terra, sic viæ ipsius, & cogitationes à nostris [g].

d Iob. 22. 14.
e 2. Strom. c. 1. ex Ierem. capit. 23. 23. & in Parane. ad Gent.
f 1. Tim. 6. 16.
g Esa. 55. 9.

Hoc vltimum ad sententiam magis accōmodatum pluribus arridet, vt coërceantur improuidi rerum diuinarum iudices, & tractatores, terræ filij, humi reptantes, ponentes in cœlum os, cum eorum lingua transeat in terra [h]. Quis non rideat digito cœlum tangere saltando conantem? Sapienter ac Theologicè prorsus ab Hierone Simonides spatium diei, bidui, quatriduí, ac deinceps duplicatum semper postulabat, vt quid esset D E V S, responderet, negans vllum satis esse: diutius namque consideranti, rem videri obscuriorem [i]. Excedit supereminentia D E I T A T I S non solùm vsitati eloquij nostri, sed etiam intelligentiæ facultatem: Verius enim cogitatur D E V S, quàm dicitur, & verius est quàm cogitetur. Non parua autem notitiæ pars est, si antequam scire possimus quid sit D E V S, possimus scire quid non sit. Sententia hæc est Augustini [k]. Monent nos hoc ipsum hieroglyphicè crocodilo ciconiáque lingua carentibus Ægyptij: monet præclaris Arnobius [l] verbis: Quicquid de D E O dixeris, quicquid tacitæ mentis cogitatione conceperis, in humanum transibit, & corrumpitur sensum, nec habet propriæ significationis notam, quod nostris dicitur verbis, atque ad negotia humana compositis. Vnus est hominis intellectus de D E I natura certissimus, si scias, & sentias nihil posse de illo mortali oratione depromi. Huius Lactantius [m] auditor è Timæo Platonis laudat sententiam, quam

h Psal. 72. 9.
i Cic. 1. de Natura Deorum.
k Apud quē multa sunt lib. de cognit. vera vita. & serm. 38. de verb. Dom. 15. de Trin. c. 2. & alibi.
l 3. Contra Gentes.
m 1. Instit. cap. 8. de ira Dei cap. 11.

quam Cicero quoque Latinam fecit (eſt autem etiam Triſmegiſti [a], qui DEVM ineffabilem vocat, quod & Hebræi per nomen illud eius indicant, quod aiunt eſſe ἄῤῥητον, ἄφατον, ἀνεκφώνητον) DEVM inuenire difficile; cum inueneris, mentéve conceperis, indicare in vulgus, nefas, enarrare verbis impoſſibile ob nimiam eius, & inæſtimabilem poteſtatem. Quid plura? παμφαὴς eſt DEVS, & πάγκρυφος; fruſtra nitimur in eum defigere obtutum, illum in apertum deducere, vt intelligatur tacendum eſt (delectant me Arnobij hæc verba) atque vt per vmbrã poſſit illum errans inueſtigare ſuſpicio, nihil eſt omnino mutiendum: non eſt mirum ſi ignoratur: maioris eſt admirationis ſi ſciatur. Eloquar quemadmodum ſentio, inquit [b], magnitudinem DEI, qui ſe putat noſſe, minuit: qui non vult minuere, non nouit.

Idcirco ſint pauci ſermones tui.] De DEO, vel ad DEVM; ſed illud potius iuxta meliorem expoſitionem quam ſequimur. Nam quod Caietanus ait, cœlum à terra inſeparabile eſſe priore ſententia ſignificatum ideóque non abeſſe DEVM, non video quàm ſit conſequens, niſi apud ipſum beneque philoſophantes, qui vbique DEVM locant. At non hoc facit ſtultus, quicum res nunc Salomoni. Iſtam ſententiam, quæ ſatis iam declarata eſt, M. Tullius [c] expreſſit, quando dixit: Homini timidè de poteſtate Deorum, & pauca dicenda ſunt. Debent autem ſermones non ſolùm eſſe pauci numero, ait Olympiodorus, ſed etiam diligenti examine perpenſi.

Verſ. 2.] MVLTAS curas ſequuntur ſomnia, & in multis ſermonibus inuenietur ſtultitia.

QVEMADMODVM ſomniandi præbent occaſionem, nec quietum capere de nocte ſomnum ſinunt diurnæ ſollicitudines,

(*Omnia* (enim) *quæ ſenſu voluuntur vota diurno,*
Tempore nocturno reddit amica quies [d].)

Ita loquendi facilitas parit ſtultitiam, præſertim in ijs quæ circa DEVM ſunt, de quo ſciri tam pauca, multoque minus fando valent exprimi: Et ſicut ſomniator deluditùr variis imaginibus, ad eundem modum abſurda, & delira de DEO profert ſcrutator maieſtatis ipſius, opprimiturque ab eiuſdem gloria [e], ac deprehendit tandẽ quæ noſſe putarat, inſtar ſomnij eſſe, vt pote cum omnis noſtra, quamuis vera de DEO notitia, hic habeatur per ſpeculum, & in ænigmate [f]. Sic Hieronymus. Olympiodorus verò nugaces quoque interdiu pulſari multis tentationibus, iiſdemque noctu turbari, ac terreri.

Peccata locutionis aliquot enumerat Hugo Cardinalis hoc loco, latéque patens eſt ita diſputatio, de qua integri Tractatus extant: de Somniis verò nonnihil egimus ad Caput ſecundum Apoſtolicorum Actuum [g]. Lege Gregorium [h], & Pererium [i].

Ceterũ græcè pro curis multis eſt πλῆθος πειρασμῶν, (multitudo tentationis) quo pacto & Olympiodorus legit, & alibi Chryſoſtomus [k], & Antiochus [l]. Hebraicè רב ענין *rob hhinian*. Multitudo negotij, quo pacto etiam

Bb vertit

[a] Ad Tatia.
[b] Lib. 8.
[c] Pro lege Manilia.
[d] Claudian. de Raptu Proſerpina.
[e] Prou. 25. 23.
[f] 1. Cor. 13. 12.
[g] Verſ. 17.
[h] 4. Dialog. c. 48. & 49.
[i] Opere de Magia.
[k] In Catena Iob. cap. 7.
[l] Homil. 8.

vertit Chaldæus, & idem est quod sollicitudo, sicut habet vetus Latina translatio. Symmachus, ἀποβήσεται ὄνειρος διὰ πλῆθος ἀνομίας: Adueniet somnium ob multitudinem iniquitatis, nempe, vel vt effectus præcedentis ex causa naturali, vel tanquam immissum aut à DEO, aut à Dæmone in pœnam, vt eodem illo loco disseruimus, & docet Iob [a]. Ecclesiasticus [b] verò comprimens nimium sciendi studium, ac loquendi consequenter, pœnam adiungit: Multos enim supplantauit suspicio illorum (ἐπλάνησεν) & in vanitate detinuit sensus illorum. Denique stultus verba multiplicat [c], & in multiloquio non deest peccatum [d]. Olympiodorus explicat præsentem nostrum locum, quod temerè promittentem circumueniat multitudo tentationum, quæ persoluere impediant, verbi gratia, auarum, ne si soluat, redigatur in egestatem, sicque nec interdiu, nec noctu quiescere.

a Cap. 7. 14.
b Cap. 3. 22. & seq.
c Eccl. 10. 34
d Prou. 10. 19.

Vers. 3.] SI quid vouisti DEO, ne moreris reddere, displicet enim DEO, infidelis & stulta promissio, sed quodcumque voueris, redde.

SI *quid vouisti* DEO, *ne moreris reddere.*] Plana huius, sequentisque versus sententia de votis DEO nuncupatis absque mora implendis: & simplex intelligentia, vt ait Hieronymus, interpretatione non indiget. Allegoriam idem affert mixtam tropologiæ, ne fidem, sicut Iudæi DEO fallamus, qui cùm dixissent [e]: Omnia verba Domini, quæ locutus est, faciemus; Idola tamen adorauerunt, & post verberatos seruos, & lapidibus oppressos, nouissimè ipsum quoque Patrisfamilias filium trucidauerunt [f]: Fidem DEO dedimus in Baptismo, quod quandoque Patres nonnulli sponsionem, iuramentum, promissionem, cautionem, chirographum, professionem, contestationem, eierationem, votum nominauerunt [g]. Et hoc loco cum Glossa Interlineari Hugo Cardinalis.

Votorum explicationem tradunt Theologi [h], quique disputant aduersus hæreticos [i], qui omnia tollunt religiosa, quibus colatur DEVS, concedentes solum quæ sint de rebus iam præceptis, aut de aliis quidem, sed tantùm ad expeditius peragenda negocia huius vitæ, aut ad vitanda peccata, verbi gratia, tribus diebus vinum non bibere, ad coërcendam ebrietatem, &c. Docent verò illi non esse propriè votum eam promissionem quæ fit in Baptismo, nisi fortè qui baptizatur adultus velit, non tantùm recipere obligationem legis, quod nisi faceret, peccaret; sed præterea nouo se titulo obligare, & acceptare legem, quamuis ipsa non obligaret. Alioqui quodlibet Christiani peccatum esset duplex, & contra legem, & contra votum: esset quoque sacrilegium, quia contra voti religionem. Quanta in reddendis votis mora possit esse, pendet ex vouentis mente, qui si non definiuit certum tempus, quam primum commodè potest, reddere debet. Cùm votum voueris Domino DEO tuo, non tardabis reddere, inquit Moses [k], quia requiret illud Dominus DEVS tuus: & si moratus fueris, reputabitur tibi in peccatum. Si nolueris polliceri,

e Exod. 24. 3.
f Mat. 21. 39
g Aug. in Ps. 75. de Symb. ad Catechu. lib. 4. c. 4. & 1. de Peccat. mer. c. 33. Ambros. 1. de Sacram. c. 2. Greg. hom. 29 in Euang. Cyp. li. 1. ep. Bern. serm. in id: Quis ascẽdet in mõtem Domini? Ps. 23. Tertul. de Coro. mil. c. 3. 11. 13. Basil. de SPIRITV sancto c. 27. Hiero. Apol. 1. cõtra Ruffi. Beda 3. de Hist. Anglic. cap. 19.
h 4. Dist. 38.
i Præcipuè Belarmin. 2. de Monach. à cap. 14.
k Deut. 23. 21. 22. 23.

» ceri, absque peccato eris. Quod autem semel egressum est de labiis tuis,
» obseruabis,& facies sicut promisisti Domino DEO, & propria voluntate,
» & ore tuo locutus es.

Nimis angustè votum sumit Ambrosius [a], cùm definit postulationem bonorum à DEO cum soluēdi muneris promissione: non semper enim postulationem adiectam habet: sed est quæuis religiosa promissio alicuius excellentioris boni DEO facta, libera voluntate. Idcirco causa cur tardari non debeat voti solutio, non semper est, quam idem Ambrosius assignat, quod sit ingrati tardare promissum, postquā impetrauit quod petiit. Videtur porrò totum locum ex Philone [b] transcripsisse, qui Philo profert quoque loci huius quem tractamus, sententiam. Cassianus [c] præsentem locum de Oratione intelligi posse sentit, ob Græcam vocem εὐχὴν: tamen frequentiùs præsertim in Sacris, & Ecclesiasticis libris pro voto sumitur, composita προσευχὴ pro oratione, vt Nyssenus [d] obseruat, Latini preces votáque coniungere solent. Nescio autem vbi Cassianus legerit quæ recitat huius loci Græca verba, ἐὰν εὔχῃ, εὔχοιο Κυρίῳ. Sic enim nunc omnes Codices constanter habent: Καθὼς ἂν εὔξῃ εὐχὴν τῷ ΘΕῷ· μὴ χρονίσῃς τοῦ ἀποδοῦναι αὐτήν. Tamen in ipsa disputatione confundit votum cum oratione, dicens hanc esse votum.

a 1. De Abel & Cain. c. 7.
b De sacrificio Abel, & Cain.
c Coll. 9. c. 12.
d Tract. de Orat.

DEO.] Possunt quoque Sanctis nuncupari vota, dum quid promittitur DEO in honorem ipsorum, & ipsis, quatenus habitat in eis DEVS per gloriam. Illud B. Thomas [e] docet: hoc, eum interpretans Caietanus: sicut maledicta in Sanctos vocantur blasphemiæ, quoniam DEVS in iis maledicitur: qui DEVS præcipuè votis colitur, & solus latria. Probari posset hoc exemplis, testimoniis, rationibus: verùm satis instituto nostro quæ attingimus. Legatur præsertim Bellarminus [f]. In Prouerbiis [g] habetur: Ruina est deuorare Sanctos, & post vota retractare. Sed alij legunt, (deuotare) vt Beda, qui exponit de iis, qui se deuouent, promittúntque se Sanctos persecuturos, & iuxta eam promissionem illos itactant.

e 1. 2. q. 88. a. 5.
f 3. de cultu Sancto. c. 9.
g Cap. 20. 25.

Lyranus sequitur eandem Lectionem, & explicat de iis qui faciunt Sanctis vota, & ruunt in peccatum retractando, & non implendo illa. Consentit Carthusianus. Tamen prior Lectio melior, quia Codicum emendatiorum, vt Sixtianorum, & congruens Hebræo verbo ילע *ialahh* quod est absorbere, & deglutire. Sed sensus idem, significabit enim, vt Hebræis quoque placet, loqui, nimirum præcipitanter, verbáque ipsa quodammodo vorando, & glutiendo, neque considerando quid promittas; vt proinde posteà pœniteat ac retractes. Latini quidem Codices habent (Sancta) Pagnino teste, & Græci Ἁγιάσαι τι τῶν ἰδίων, sanctificare quid rerum suarum: & Chaldæi, vouere Sanctuario; sicque deuorare sancta, (Hebraicè Sanctum vel Sāctitatem) erit committere sacrilegium vsurpatione rei sacræ, & postea (iuxta Hebræum item textum,) quærere vota quibus videlicet placetur DEVS. Sanctificare autem, aut vouere Sanctuario, ita vt deinde nolis persoluere, peccatum quoque sacrilegij erit. Caietanus duplex sacrilegium notat, & rem DEO dicatam vorandi, & vota emissa non implendi. Verùm non patitur editio nostra sensus istos, sed deuorare Sanctos, est perdere viros sanctos, vt etiam exponit Hieronymus, Salonius, Beda, & alij, (qui videntur

dentur tamen legiſſe,deuotare,cum vtantur exemplo eorum,qui ſe in Acti-
a Act.23.14 bus Apoſtolorum deuouerunt contra Paulum [a].)Et poſt vota tractare) id eſt, poſtea tractare & deliberare de votis offerendis DEO, vel Sanctis, hócque ſimul ſibi proponere,lædere Sanctos,& deinde illos DEVMve placare votis. Græca fauent,primis verbis primi verſus præſentis Capitis intellectis de non temerè voto edendo: Παγὶς ἀνδρὶ ταχύ τι τῶν ἰδίων ἁγιάσαι, μετὰ γὰρ τὸ εὔξασθαι μετανοεῖν γίνεται. (Laqueus viro celeriter quippiam propriorum ſanctificare,poſt enim votum feciſſe,pœnitere contingit.) Vel
b In cap.44. Ezech. vt alicubi legit Hieronymus [b]: (Laqueus eſt viri, citò quid de ſuis ſanctificare: cùm enim votum fecerit, ſurrepit pœnitentia.) Conſule Ianſenium, & Rodulphum Baynum. Vatablus autem longè aliter explicat eundem locum iuxta textum Hebræum, Scandalum hominis deuorare ſanctitatem,& poſt vota quærere (ſolemus) id eſt,peccatum hominis, quod eſt, illi ſcandalum, deſtruere ſolet auxilium illud diuinum, quod verè eſt, & maximè ſanctum, & poſtea quærere ſolemus, quid in cauſa fuerit, quo minùs conſecuti ſimus quod petimus votis.

Reddere.] Tanquam iam debitum creditori DEO,cuius debiti reus eras, & ſi non ſoluas, vetere quoque formula damnatus vocabere, vt ait Macro-
c Lib.3.Saturnal.c.12. bius [c]. Sic verò præter tot alia teſtimonia, Iob [d] Rogabis, inquit,eum,&
d Cap.22.22 exaudiet te,& vota tua reddes.

Diſplicet enim DEO *infidelis & ſtulta promiſſio.*] Hebraicè, & Græcè: (Quoniam non eſt voluntas in ſtultis.) Chald.(Quoniam propterea nō eſt beneplacitum in ſtultis quod differant vota ſua.) Hieronymus in vetere tranſlatione (Quia non eſt voluntas in inſipientibus.) ſubaudit (Dei) iux-
e 1.Cor.16.12. ta illud Apoſtoli [e]: (Et vtique non fuit voluntas vt nunc veniret ad vos.) Symmachus: Οὐ πάρεστι χρεία ἀφρόνων.) Non eſt opus inſipientibus (videlicet DEO, qui nullius etiam indiget) vel; Nulla eſt vtilitas talium hominum inſipientium, qui tam leuiter vouent: homo enim apoſtata, inuti-
f Prou.6.12 lis [f]: Apoſtata verò quodammodo eſt,qui recedit ab eo,quod promiſit.

Infidelis porrò DEO promiſſio meritò diſplicet, qui fidelis eſt in ver-
g Pſ.144.13. h Tit.1.2. i Hebr.6.18. k Rom.3.4. l Infrà 11.29. m Pſ.88.35. n Mat.24.35 o Pſ.21.26. & 65.13.& 115.14.18. p Pſ.75.12. q Baruc.6.34. bis ſuis [g],mentiri neſcius [h],ac impotens [i], verax [k],donans ſine pœnitentia [l]: quæ procedunt de labiis ſuis,non faciens irrita [m], ita vt cœlum,& terra potiùs tranſeant,quàm ipſius verba [n]. Quocirca non mirum,ſi adeò ſedulus Dauid fuerit in perſoluendis votis [o], atque graui comminatione id à nobis exegerit, redigens in memoriam terribilem eſſe cui fiunt apud omnes reges terræ,ac principes,quorum etiam ſpiritum,vitámque, vel faſtum ac ſuperbiam auferat [p]; (non enim præcipit vt id faciamus,) meminerimus quod vouimus,præſtare.Non res nobis cum Idolis,quibus ſi quis votum vouerit, & non reddiderit, non requirunt [q]. Stulta eſt voti promiſſio,quando inconſiderata, & ex leui deliberatione,aut de re impoſſibili penitùs,neceſſaria, indifferenti, mala,minus bona,id eſt, quæ magis bonum hîc, & nunc impediat.

De his cōditionibus citati Theologi,necnon Caſiſtæ,&Canoniſtæ,vt & de modo deliberationis,quē recte ſtatuunt requiri talē,qualis requiritur ad peccatum mortale,hoc eſt, vt ſit plena,& abſolutè humana, atque moralis, quod non pendet tamen ex maturitate, ac diuturnitate temporis, vt quidam

dam Iurisconsulti sentiunt [a]. Vnde si stulta est, quæ non hoc vltimo modo matura,& deliberata,displicere quidem potest DEO, quatenus temeraria, nec tamen immunis erit ab obligatione,vt patet exemplo, quod habetur in Iure Canonico [b] eorum,qui tumultuario quodam impulsu nonnullas opes contulerant Ecclesiæ. Censentur enim temerarij, sed tamen simul sacrilegi, si reuocent donationem. Sed caue stultitiam indeliberationis colligas cum Angelo [c], siue insufficientiam, si pœniteat aliquem post emissum votum. Hoc pacto possumus intelligere quod est in Leuitico [d], Anima quæ iurauerit,& protulerit labiis suis,vt vel malè quid faceret,vel bene,& idipsum iuramento, & sermone firmauerit, oblitáque postea intellexerit delictum suum, agat pœnitentiam pro peccato. Malè iurare videtur esse temerè,ac leuiter,non autē rē malā, siue quæ mala sit,quia prohibita,siue prohibita quia mala,quicquid Gratianus dicat, & Glossa [e] exponentes de mala,quia prohibita Lyranus & Oleaster explicant de promittente afflictionem sui ipsius,aut imprecante sibi à DEO: Abulensis [f] de iurante lædere alium meminit qui exponant, vt & aliatum expositionum. Sed sequitur nostram.

a Citat eos Soto 7.de Inst. q.1.a.2.
b C.Sunt qui opes.17. q.4.
c Sum.Angelica, verbo, votum.
d Cap.5.4. 5.
e 22.q.4.capit.final.
f Leui.5.q.4.

Postremò, Promissionis nomen indicat voto non esse satis propositum quamlibet firmum,si absit voluntas deliberata obligationem vt ex eo consequentem acceptandi:Opus est ergo vt & intellectu, & voluntate firmiter statuas facere aliquid in gratiam DEI, & velis deliberatè obligatus manere ad id faciendum, ita vt pecces nisi facias. Quapropter in eodē Iure [g] canonico is iudicatus est non promisisse,& vouisse, qui in morbo cogitans de statu Religioso dixit se non amplius moraturum in seculo.

g c. Literaturā De voto & voti redempt.

Vers.4.] MVLTOQVÈ melius est non vouere, quàm post votum promissa non reddere.

PERSPICVA sententia est, quæ grauitatem demonstrat peccati in violatione voti. Quàm grauia vincula,inquit Ambrosius [h], promittere
» DEO, & non soluere? Melius est non vouere, quàm vouere, & non red-
» dere: maior est contractus fidei, quàm pecuniæ. Redde promissum, dum
» in hoc corpore es,priusquàm veniat exactor,& mittat te in carcerem. Non placet Olympiodorus, dum explicat, poni hìc inter duo mala comparationem,vt alterum sit, quamuis minus, nihil vnquam DEO tribuere velle. Nam malum quidem foret propositum nihil offerendi DEO, tamen re ipsa nihil offerre ex iis, quæ cadunt propriè sub votum,& libera sunt,ac ex nostra pendentia libertate, sine vllo peccato est. Meliùs Saluianus [i] occurrit,non ideò esse meliorem irreligiositatem, quàm religionem hoc est, solutam religiosis votis vitam,quia sit melius non vouere,quàm post votum promissa non reddere. Quod autem subdit irreligiosum per hoc esse debitorem, quòd negligat Religionem, & non dignetur agnoscere, & [k] nolit intelligere vt bene agat,de eo intelligit, qui diuinæ vocationi resistat, aut statum ipsum spernat; non quod qui Religiosus esse non vult, peccet. Clemens Romanus [l] hoc ipso modo præsentem locum declarat,agens de

h Libro 9 in Lucam,circa cap.20.
i Libro 2. ad Eccl.Cathol.
k Psal.35.4.
l 3.const.c.1.

viduarum DEO dicata continentia per votum, de quo voto Paulus intelligit [a], cùm ait, quasdam adolescentiores ideò damnationem habere, quia primam fidem negant. Sic Apostolum idem Clemens [b] intellexit, Innocentius I [c]. Gelasius I [d]. Concilium Carthaginense IIII [e]. & Toletanum item IV [f]. Expositores etiam tum Græci, tum Latini, prætereà Tertullianus [g], Augustinus [h], Fulgentius [i], Basilius [k], Epiphanius [l], Hieronymus [m]. Ratione quoque sic omninò intelligi debere conuincit Bellarminus [n], qui & hæc ipsa profert testimonia. Legendus etiam Espenceus in eundem locum Pauli, qui multa prętereà disserit in Opere de Continentia, cui tamen Operi ex Indicis decreto adhibenda censura.

Denique sequitur ex his, quæ hîc dicuntur, votum cum debitis conditionibus factum, & esse bonum opus, & obligationem inducere. Nam idcircò displicet infidele ac stultum, quia placet fideliter atque sapienter susceptum: & propterea melius est non vouere, quàm post votum promissa non reddere, quoniam bonum est promittere, & quod promiseris, præstare: licèt ipsum non promittere dicatur melius, quando nimirùm non implendum est quod promittitur; quia per se non promittere malum non est; sicut [o] melius erat Iudæ non nasci, quia non natus non peccat, & non punitur: & per comparationem ad magnum malum, simplex negatio videtur habere rationem boni. Itaque falsissimum est, fas esse Religiosis facere quicquid velint, nec obligare vota Religionis, nisi quandiu homini ea seruare placuerit, quam hæresim confutant hæreseologi, ac Theologi. Lege Bellarminum [p], & Valentiam [q], qui nominatim auctores hæreticos citant Lampetianos, Fraticellos, Vviclefum, sectarios nostri temporis, iisque fauentem Erasmum.

a 1.Tim. 5. 12.
b 3.Constit. cap.1.& 2.
c Ep.2.c.13.
d Ep.1.c.23.
e Cap.104.
f Cap.55.
g De Monogam.c.vlt.
h De Virginit.cap.23. De Bono Viduitat. cap.8. 9. & in Ps. 75.
i Epist.1.
k De Virgin.
l Hæres.48.
m 1.con. Iouin.& in caput 44. Ezechielis.
n 2.De Monach.c.24.
o Matth. 26. 24.
p Suprà.
q 2.2.disp.6. q.6.puncto 3. & 4.

Vers.5.] NE dederis os tuum, vt peccare facias carnem tuam, neque dicas coram Angelo: Non est prouidentia: Ne fortè iratus DEVS contra sermones tuos dissipet cuncta opera manuum tuarum.

NE *dederis os tuum*, &c.] Potest hæc priori sententia necti, vt propterea vouendi reprehendatur facilitas, seu leuitas, ne sibi quis ansam peccandi præbeat, cùm sit fragilis, ac infirmus secundùm carnem, tametsi spiritus videatur promptus [r]. Tale quod agens de spirituali castratione CHRISTVS [f] monuit, vt qui posset, caperet, hoc est, consideraret, vtrum posset, cùm non omnes capiant hoc verbum: quam quoque cautionem diligenter proposuit Paulus [t]. Tum verò hîc subditur, ne quis impunè audeat esse voti violator, quasi res hæc DEO curæ non sit, nec habeat prouidentiam, caueat hoc sentire, vel dicere coram tutelari Angelo, qui solet adesse: nam huiusmodi opinione, & sermone concitari vehementer iram DEI, vt idcircò dissipet opera cuncta sic opinantis, & loquentis, qui proinde ruat in omne peccatum, & nihil nisi damnationem sibi comparet ex ipsis.

r Matth. 26. 41.
f Matth.19. 11.12.
t 1.Cor. 7. 35.& seq.

Alius sensus non incommodus est; Ne prætexat qui vouit, satis id se prouidè

prouidè ac circumspectè non fecisse, quod perficere non valeat. Vtrumque Titelmanus amplectitur, obseruans fauere posteriori textum Hebræum (sic habent quoque Septuaginta) qui loco illius: (Non est prouidentia) habet (error, siue ignorantia est.) Primum sequitur Doctor Hebræus Hieronymi, necnon Glossa Interlinearis. Videtur & Chaldæa Paraphrasis idem velle. Tertium addit Titelmanus de vitandis gula, & luxuria, qui est sensus Lyrani: Quartum ex Salonio de vanis, ac libidinosis verbis, quæ carnem incitant ad libidinem: quem etiam sensum Thaumaturgus habet, necnon Olympiodorus, maximè si sint cum mulieribus: Quintum eiusdem Salonij cum Hieronymo, de vana excusatione carnaliter peccantis, quasi non ipse peccet, sed quod in ipso habitat peccatum [a], & veluti DEVS, qui *a Rom. 7. 17.*
est auctor adeò fragilis naturæ. Idem placet Alcuino, & Glossæ Ordinariæ, & fauet Aquila, quem citat Hieronymus, qui vertit: ὅτι ἀκούσιόν ἐστι (inuoluntarium est.) Caietanus post Carthusianum, cui & quintus placet sensus, quia triplex est oris vsus, comedere, osculari, loqui, tria quæ in his peccātur, vult inuolui, Gulam, Impudica oscula, & Verba, & iuxta dictam editionem Hebræam subdi, ne quis hæc excuset, tanquam errore atque inuoluntariè facta, caueátque id seriò dicere, quoniam qui adest Angelus, nouit qua mente sic ipse loquatur, & quàm in DEI vergat iniuriam. Hugo Cardinalis amplectitur excusationem, gulam, ex qua luxuria, promissionem, aut iuramentum illicitum, vt si fiat meretrici.

Moringus putat, generaliorem sententiam esse aduersùs eos, qui peccata carnis, non gulam duntaxat, & luxuriam, sed plura alia, quæ etiam connumerat Apostolus [b], excusant carnis ipsius imbecillitate, ac violenta qua- *b Gal. 5. 19. & seq.*
dam, siue necessaria cupiditate, sequitur etiam ex allatis quartum sensum, simul subijci præceptum de non neganda prouidentia, ne irascatur DEVS, & ne (quod est in sequenti versu) ita sentiens, nihil à somniante videatur distare. Nullum ego respuo: nec satis queo vllum præferre. Bonauentura de solo vitio locutionis erroneæ sermonem ait esse.

Ne dederis os tuum.] Ne finas vt os tuum. Hanc vim habet verbum dandi non rarò ex vi Hebræi נתן *chathan*. Idem quoque valet ista phrasis ac ne *c Gal. 5. 19. & seq.*
efficias, ne sic tractes. Italicè dicimus: *Non ti dar à questo. Si è dato alla poltroneria, &c.* *d Luca 7. 37.*

Vt peccare facias carnem tuam.] Iam exposuimus de peccatis carnis. Caro quoque nostra dicitur proximus, sed non congruit ea significatio proposito, nisi dicas, caueri ne quis peruersis sermonibus corrumpat alium, maximè verò negando prouidentiam, sicut mox subditur. *e Homil. 33. in Euang.* *f Homil. de Pœnit. Tō 2. Biblioth. patrum.*

Peccandi verbum coniunctum cum carne, satis videtur innuere luxuriam præsertim, atque etiam gulam: quamuis opera carnis plura recensentur ab Apostolo [c], quæ nimirum ex passionibus, & vtroque sensitiuo appetitu nascuntur. Nonnunquam absolutè peccator, vel peccatum nominatur à luxuria, sicut Magdalena [d], vt Ambrosius, Beda, aliique in Commentario Lucæ, Gregorius, quadam homilia [e], & Laurentius Nouariensis [f], Chrysostomus [g], Isidorus Pelusiota [h], Hieronymus [i], Augustinus [k], qui non dubitant etiam appellare meretricem, & passim ferè omnes, exceptis nescio quibus recentioribus, qui non aliter peccatricem sumunt, quàm vt solent *g Hom. 16. in Act., & homil. 62. ad Populū, & 6. in Matth.* *h Lib. 1. Epistola 142.* *i In cap. 26. Matthæi.* *k Ser. 58. de Temp.*

vt solent peccatores nominari non insigni pollentes virtutē: aut quia licentius viuebat, quãuis citra impudicitiæ actum. Non esset miratus Simon admissam ad tactum CHRISTI, si aliis vitiis, quàm impudicitia fuisset infamis. Ecclesia quoque canit:

" *Quæ tot commisit crimina,*
" *Ab ipsa fauce Tartari*
" *Redit ad vitæ limina.*
" *Post fluxæ carnis scandala,*
" *Fit ex lebete phiala,*
" *De vase contumeliæ*
" *In vas translata gloriæ.*

Hebræum tamen verbum חטא *chata*, quod est hic in hiphil, errare significat siue deuiare.

Neque dicas coram Angelo.] Malum Angelum Chaldæus intelligit, sententiam totam sic interpretans: (Ne coniicias dictum oris tui, vt causam adferas iudicij gehennæ super carnem tuam, & in die iudicij magni, non poteris dicere ante Angelum crudelem, qui potestatem exercebit in te, quod ignorantia fuerat.) Græcè est: Προσώπȣ τȣ̃ ΘΕΟΥ̃ ante faciem DEI: & ita exponunt Græci Thaumaturgus, & Olympiodorus. Sed & Chaldaicè & Hebraicè, Angelus est, nec non in vetere Latina translatione: quem passim hîc omnes bonum esse volunt, cui peculiariter, DEO que simul iniuria fiat, negando quod sequitur, id est, prouidentiam, cum hanc maximè declaret DEVS, humanæ custodiæ deputans ANGELOS sanctos.
a Act. 5. 19. Aliàs [a] docui, nomen Angeli positū absolutè videri sæpius bonum significare, licet quãdo cum addito dicitur Angelus Domini, possit etiam intelligi malus. Hinc probare solent ANGELORVM custodiam, qui res nostras curent, ac proinde percipiant, præcipuè si prodeant foras signo aliquo sensibili, aut aliter, ita vt non sint puri vel intellectus, vel voluntatis actus, quos absque diuina reuelatione non cognoscunt, siue quia DEVS non vult, siue quia naturaliter non possunt: qua de re tum in Commentario Actuum aliquid egimus, tum exactius in Disputatione Scholostica de ANGELIS. Nec reueretur Angelum tutelarem, nec se illi, DEO ve gratum exhibet, qui prouidentiam DEI negat, quam tantopere commendat commissa de nobis illi cura: eademque reuerentia cohibere nos à peccatis deberet præ-
b 1. Cor. 11. 10. sertim inhonestis, vt Paulus admonet [b]. Non enim Diabolus tantùm accusator, sed fidus Custos noster res nostras etiam male gestas perfert ad DEVM, tametsi non eadem mente. In cogitatione tua regi ne detrahas,
c Cap. 10. 20. ait idem Ecclesiastes [c], & in secreto cubili tuo ne maledixeris diuiti, quia aues cœli portabunt vocem tuam, id est, ANGELI, vt ibi quosdam exponere videbimus. Huius autē Capitis loco, quem tractamus, putat Carthusianus posse quoque sacerdotem intelligi, cuius labia custodiunt scientiam,
d Malac. 2. 7. & os legem [d].

Non est prouidentia.] In DEO videlicet: Nam quod editiones aliæ habēt (Est ignorantia, aut error) potest referri vel ad DEVM, de quo quis id affirmat, idemque valet ac dicere, Non esse in illo prouidentiam: vel ad eum ipsum, qui sic loquitur, vt excuset seipsum, quia lapsus sit ignorantia, seu

inconsideratè,

inconsideratè, ac propterea illibenter, (quod indicat Aquila, per τὸ ἀκούσιον) vouent. Olympiodorus tradit vtrumque sensum: Thaumaturgus primum, qui consentaneus est nostræ translationi, cum qua possunt aliæ editiones cohærere. Quidam præcipi aiunt, ne quis errorem dicat vouere, quasi aut id non liceat, aut non debeat votum reddi. Illud Aquilæ ἀκούσιον indicare potest DEVM illibenter, & non liberè, ac proinde sine prouidentia operari.

Superfluum est Impios Prouidentiæ diuinæ refellere negatores, Epicurum, Democritum, fœcem omnem Atheorum aliorum; hoc enim quid est aliud, quàm NVMEN negare diuinum: vel nos asserere sapientiores, quoniam prouidentiam habemus, quàm illud. Totius argumentum, scopumque libri Iob B. Thomas, Albertus, aliique volunt esse refellere Amicorum eius de Prouidentia DEI errorem. Non id existimo de tam sapientibus, & in vera Religione rectè institutis: eo potius posito principio, disceptatio est, num Iustis non in futurum duntaxat præmia reseruet DEVS, sed etiam nunc nonnulla conferat, an sine discrimine & illis, & improbis in hac vita, ita vt fallax argumentum esset de iniquitate Iob; tot eum propter illam vexari calamitatibus, vel quod recuperata iustitia, felicem pristinum statũ reciperet. Hic proprie damnatur, qui DEO rerum, quas gerimus, ignorationem ascribit, qui error pari refutatur facilitate, qua prouidentiam omnem de medio tollens: ac suppetunt innumerabilia Scripturarum contra illum testimonia. Peccaui, ait ille [a], quid faciam tibi, ô Custos hominum? id est, obseruator, speculator, qui scis mentes hominum, vt vertunt Septuaginta; qua ratione cognitionem tuam, & iudicium effugere queam? εἰ ἐγὼ ἥμαρτον, τί δύναμαί σοι πρᾶξαι ὁ ἐπιστάμενος τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων; Olympiodorus [b], τί ἔβλαψά σε; quid læsi te?

[a] Iob. 7. 20.
[b] In Catena Iob.

Ne fortè iratus DEVS *contra sermones tuos, dissipet cuncta opera manuum tuarum.*] Heb. (Vt quid irascetur DEVS propter vocem tuam, & dissipabit opus manuum tuarum?) Chald. etiam cum interrogatione: (Ad quidnã roborabitur indignatio Domini super omne eloquium tuum, quod dictum fuerit incongruè, & corrumpet opera manus tuæ?) Non propriè tangitur ira DEVS, vt nec alia perturbatione, sed ratione effectus qui solent in aliis ab huiusmodi passionibus proficisci, tribuuntur passiones ipsi. Irascitur verò peccatis nonnullis, quæ scilicet maiorem indignitatem continent, & illa lædunt magis attributa, quibus quodammodo magis gloriatur DEVS, quamuis omnia sint in se æqualia. Tale attributum scientiæ ac prouidentiæ. Legendi de modo quo passiones tribuantur DEO, Origenes [c], Damascenus [d], Lactantius [e], Hieronymus [f], Augustinus [g], qui DEVM alloquens, ait: Pœnitet te, & non doles: irasceris, & tranquillus es: opera mutas, nec mutas consilium. DEVS secũdum Scripturas irascitur, inquit, nec tamen vlla passione turbatur: hoc enim verbum vindictæ vsurpauit effectus, non illius turbulentus affectus [h]. Probat aduersus Epicurum Lactantius in DEO esse iram, sicut & beneficentiam, ac prouidentiam, docetque propterea, quòd iram DEO indignam Philosophus ille arbitrabatur, vt nimirum perturbatio est, illam intelligens, reliqua eidem ademisse, ipsamque DIVINITATEM: cum tamẽ DEO iram deneget nemo, aut admodum

[c] Hom. 23. in Numer.
[d] 1. De Fid. cap. 14.
[e] De Ira Dei ca. 16. & 17. & 21.
[f] In cap. 65. Esaia, & in ep. ad Ephes. l. 2. in fine & l. 3. in princ.
[g] 9. De Ciu. cap. 5. & 1. Cõfess. c. 4.
[h] supra c. 4.

pauci, & quidem scelerati, ac mali, qui sperant peccatis suis impunitatem. Disputat idem Auctor [a] cum Stoicis DEO gratiam concedentibus, non item iram velut deformem ac noxiam: vocátque priorem magis constantem errorem, quoniam in rebus diuersis, aut in vtramque partem moueri necesse sit, aut in neutram, nec minus odisse malos, atque punire DEVM oporteat, quàm bonos diligere, iísque benefacere, ac [b] proinde iram, ita vt etiam DEO conueniat, definiri, motum animi ad coërcenda peccata insurgentis. De CHRISTO, quia simul est homo, alia ratio; concedendæ namque passiones ipsi magis propriè, licet quia rationi semper subiectæ, propassiones potius nominantur. Lege S.Thomam [c], & ibidem Interpretes, maximè Suarez [d], & Magistrum cum Scholasticis [e]. Illo autem modo propassiones appellat Hieronymus [f].

Dissipet cuncta opera manuum tuarum.] Quæ opera exquisita, & intẽto studio, arte, ingenio, meditatus, ac molitus es, perinde ac si tua contentus prouidentia, diuinam penitus non agnosceres, dicerésque superbiens: Manus mea excelsa, & non DOMINVS fecit hæc omnia [g]. Intelligi quoque possunt cuncta, quæ quis sibi comparauerit vel corporis, vel animi bona, etiam virtutes, ac merita, quorum meritò facit iacturam, qui negat DEI prouidentiam.

De iis qui negata hac Prouidentia, dicunt: Comedamus, & bibamus, cras enim moriemur [h], ait Esaias [i]: Et reuelata est in auribus meis vox Domini exercituum: Si dimittetur iniquitas hæc vobis, donec moriamini, dicit Dominus DEVS exercituum. Ezechiel præterea inducit DEVM contra illos qui dicebant [k]: Non videt Dominus nos, dereliquit Dominus terram, sic minitantem [l], Ergo & ego faciam in furore, non parcet oculus meus, nec miserebor. Iterum cùm lamentaretur Propheta de magna strage interfectorum [m], ait DEVS. [n] Iniquitas domus Israël, & Iuda magna est nimis valdè, &c. dixerunt enim: Dereliquit DEVS terram, & Dominus non vidit. Igitur & meus non parcet oculus, neque miserebor. Tandem Dauid non ferens hoc genus hominum [o]; Propter quid, inquit, irritauit impius DEVM? dixit enim in corde suo, Non requiret. Vides (id est, scis) quoniam (id est, quod) tu laborem, & dolorem consideras (quem aliis inferunt, vel quem iis decreuisti, vel opera, quæ summo labore, atque dolore sine te operantur) vt tradas eos in manus tuas (quas euadere se putant, sicut & oculos scientiæ, ac prouidentiæ tuæ.) Abundamus exemplis; at perillustria fabricatorum turris Babel [p], & Sennacherib [q], qui vel prouidentiam DEI spreuerunt, vel negauerunt. Sapienter dictum

[r] *Quidquid patimur mortale genus*
Quidquid facimus, venit ex alto.

Sed cauendus auctor sententiæ fati simul assertor violantis liberas voluntates.

[s] *Fatis agimur, cedite fatis.*
Non sollicita possunt cura
Mutare rati stamina fusi
Lachesis. — Item:
[t] *Non illa DEO vertisse licet*

a Lib. de Ira Dei, cap. 5.
b Idem c. 17.
c 3. par. q. 15 a. 4. & seq. præsertim 9.
d Disp. 34.
e Disp. 15.
f Matt. 5 & 26. & ep. 22.
g Deut. 32. 27.
h 1. Cor. 15. 32. Esa 22. 13.
i Cap. 22. 13. 14.
k Cap. 8. 12.
l Ezech. 8. 18.
m Cap. 9. 8.
n Vers. 9. 10.
o Ps. 9. 13. 14.
p Gen. 11.
q 4. Reg. 19.
r Seneca in Oedipo, actu 5. in choro.
s Ibidem.
t Ibidem.

Quæ nexa suis currunt causis.

Horret pietas Christiana vel fati nomen, idque nihil putat esse, vt Gregorius [a] docet: secus qui faxint fatuos censet Augustinus [b]. Plura in Philosophicis, & Iacobus Carpitarius in Alcinoum Platonis [c].

a Hom. 10. in Euang.
b Tract. 37. in Ioan. 5. de ciui. cap. 9. & alibi.
c Cap. 19. digressione 11.

Vers. 6.] VBI multa sunt somnia, plurimæ sunt vanitates, & sermones innumeri: tu verò DEVM time.

INDICAT Chaldæa Paraphrasis nouum hic præceptum contineri, Ne quis habeat somniis Prophetarum mendacium, & vanis Incantatorum sermonibus, aliorúmve improborum. Videtur idem Hugoni Cardinali, & Carthusiano, & Arboreo. Alij rationem arbitrantur, qua priora confirmet nimirum de non temerè viuendo, & loquendo, vt enim plerumque insomnia vana, sic etiam pleraque verba. Hoc inter alios modo Thaumaturgus, & Hebræi, quos citat Hieronymus, & innuit etiam Olympiodorus, dicens irasci DEVM somniantibus, id est, frustra laborantibus, & loquacibus; quasi admoneri se somniis existiment ad vota concipienda, & proferenda: vel, vt ait Moringus, quasi prouidentiam negare, quod proximè præcessit, nil sit nisi somniare, atque garrire, hoc est, nil veri solidíque asserere. Hieronymus caueri dicit excusationem, quoniam in somnio vitæ istius, & in imagine vmbræ nubis qua viuimus, multa possumus inuenire, quæ nobis verisimilia videantur, & nostra excusare peccata. Cum Hieronymo consentit iisdem verbis Albinus. Editio Græca, & Hebræa concisam habent orationem (Quoniam in multitudine somniorum, & vanitatum, & sermonum multorum) Interpres posuit in casu recto nomina omnia, & suppleuit (vbi sunt) In Græcis sunt casus obliqui: ὅτι ἐν πλήθει ἐνυπνίων, καὶ ματαιοτήτων, καὶ λόγων πολλῶν. & supplendum est (quoniam in multitudine somniorum, & vanitatum (multitudo est) & sermonum multorum, vel (ne credas) Symmachus legit: (Διὰ γὰρ πλῆθος ὀνείρων ματαιότητες καὶ λόγοι πολλοί.) Congruit magis hæc lectio cum versione nostra, cui est quoque similis vetus Latina (Quia in multitudine somniorum & vanitates, & verba plurima.) De somniis iam superius [d] monui alio me loco [e] disseruisse. Innumeros autem sermones, siue multos, rectè notat Olympiodorus hîc reprehendi, qui sunt otiosi, & vani, & nugaces, tales namque non habendos, quos Paulus de regno DEI ad mediam vsque noctem habuit [f]: posse & in vnico verbo peccari, si ad rem non sit, quod Basilius [g] ait, si non ad propositum in Domino vsum. Sed hac de re aliàs. Legantur quoque de otioso verbo Gregorius [h], Hieronymus [i], Bernardus [k].

Innumeri.] Alij multi. Et solet Hebraicè, quod hîc tamen non fit, addi (valdè) quando Interpres vertit innumeros, siue innumerabiles.

Tu verò DEVM *time.*] ὅτι σὺν τὸν ΘΕΟ'Ν φοβοῦ. Quoniam, vel Quare simul DEVM time. Chald. (Verùm sapientibus ministrabis, & ex eis quæres doctrinam, & à conspectu Domini timebis.) Dixerat enim priùs in Paraphrasi non credendum Somniatoribus. Timor, antidotum vitiorum, & complexio quædam cunctarum virtutum, ille, inquam, timor, qui charitatis

d Versu 2.
e Act. 2. 17.
f Act. 20. 7. 11.
g Reg. 23. ex breuiorib. & in const. Monast. c. 12.
h 7. Mora. c. 17.
i In cap. 12. Matth.
k Serm. de triplici custodia.

ritatis comes est, dicitúrque castus, filialis, reuerentialis: Quamquam & seruilis, bonus est, tametsi minus perfectus. Commendatur prior tertio quoque verbo potissimum in Prouerbiis, & Ecclesiastico, & sæpè in Psalmis, eíque Sapientiæ inchoatio, promotio, perfectio tribuitur. Clauditur isto timore liber hic, vbi forsitan redibit nobis de eodem sermo. Hic potest posterior quoque proponi: valet enim seueri timor Iudicis ad cohibendos errantes circa Prouidentiam, ad extorquendam solutionem votorum, ad frænandam carnis concupiscentiam, ad castigandam effrænem linguam. Nam, Qui plantauit aurem, audit, qui oculum condidit, considerat, arguit [a], & statuit contra faciem nostram [b]. Terribilis est, auferens etiam Spiritum Principum, ita vt eos deleat, qui vota non reddunt [c]: de otioso quoque verbo rationem exiget in iudicio [d], & carnes timore isto non confixas [e], destruet: denique, Qui timet Dominum, nihil negligit [f]. Lege Basilium [g], & Bernardum [h].

a Ps. 93. 9. 10
b Ps. 49. 21.
c Ps. 75. 13.
d Mat. 12. 36
e Ps 118. 120.
f Eccl. 7. 19.
g Reg. 209. ex breui. & hom. in Ps. 33.
h Serm. 54. in Cant.

Vers. 7.] Si videris calumnias egenorum, & violenta iudicia, & subuerti iustitiam in Prouincia, non mireris super hoc negocio: quia excelso excelsior est alius, & super hos quoque eminentiores sunt alij.

Si *videris calumnias egenorum.*] Quod de timore dictum est, huc spectare Thaumaturgus credit: illum rarum esse, vt mirum non sit, si pauperes calumniis opprimantur, Iudices legibus imposturam faciant. Olympiodorus idem sentit, & Hieronymus, & Salonius. Verùm occurri obiectioni de Prouidẽtia, quæ negabatur prius à nonnullis, qui cum ratione fecisse id videri possint, ob insontium oppressionem impunè factam. Lyranus ait demonstrari timendum DEVM, quia est summus Iudex, & omnia ab aliis quantumcumque magnis, errata, reseruantur ipsius iudicio. Caietanus, Titelmanus, Hugo, Carthusianus volunt nouum sermonem institui de Prouidentia ipsa, quam violare videtur oppressio pauperum. Vt lubet quisque sentiat, vel in vnum sensus omnes componat. Docet Ecclesiastes opprimi pauperes iudiciúmque subuerti, dum tam multi præsunt multitudini, qui cum persæpe tenuis sint conditionis, facilè muneribus corrumpuntur, & superiorum, quibus subsunt, gratiæ seruiunt, vt retinere gradum suum, ac in altiorem quoque conscendere valeant. Ceterùm solari nos debere, quod existat vnus cũctorum Rex supremus, Iudéxque, qui vicarios iudices ipsos diiudicabit, interim dissimulans, at non ignorãs; illos ipsos adhuc expectans ad pœnitentiam, oppressos exercens ad patientiam, præparánsque ad coronam.

Calumnias.] Συκοφαντίαν. Lege Capitis prioris Versum primum.

Egenorum.] Πένητος in singulari. Hoc nomen Græcum Basilius [i] vult eum significare, qui ab initio in egestate semper fuerit, & in huiusmodi statu ita se moderatus sit, vt apud DEVM in gratia esse meruerit: πτωχὸν, qui ex diuitiis ad inopiam deuolutus sit. CHRISTVM vtrumque fuisse, primum quia fabri filius dictus [k] est: secundum quoniam cum esset diues, propter

i Reg. 262. ex breuiorib.
k Mat. 13. 55. Marc. 6. 3.

propter nos egenus factus est [a]: à CHRISTO laudatos πτωχοὺς [b], quos mendicos Tertullianus [c] interpretatur. Est quidem propriè πένης, qui πόνῳ, id est, labore victum quærit: & πτωχὸς, qui mendicato (vnde apud Italos *pitocco.*) & priori οὐδὲ περιγίνεται μηδὲν μὴ μὲν τοι μηδ᾽ ἐπιλείπει, ait Aristophanes [d], & Martialis [e]:

a 2.Cor.8.9.
b Matt.5.3.
c 4.con. Marcionem.
d In Pluto.
e Libro 11. Epig.33.

„ *Non est paupertas, Nestor, habere nihil.*

Et Seneca [f]: Paupertas est non quæ pauca possidet, sed quæ multa non possidet, potéstque dici ἀπορία. Attamen cuicuimodi paupere facilè credo hîc intelligi capacem calumniæ, atque iniuriæ, quémque faciliùs opprimunt potentiores, & confunditur nonnunquam earum significatio vocum, & רש *rasch*, vtrumque significat. Nullus ludibrio, calumniæ, iniquitati expositus magis quàm pauper:

f Epist.87.

„ [g] *Facile ô Gorgia contemnitur pauper,*
„ *Etsi planè iustam causam dixerit.*

g Euripedes.

Violenta iudicia.] Ἁρπαγμὸν κρίματος, direptionem iudicij, vel iuxta veterem translationem, ruinam. Significat quoque גזל *gezel*, rapinam quæ faciliùs exercetur in pauperes, ac destitutos ab opibus & fauore, quibus qui præditi sunt, vel quod volunt, eliciunt, vel dolo non vi fraudantur suo iure. Olympiodorus rapinam iudicij, tum de largitionibus ad iniqua iudicia, tum de tractatione causarum extorta intelligit.

In prouincia.] Vetus translatio, in regione, ἐν χώρᾳ. Chaldæa vetus (In ciuitate בקרתא *bekaretha*, Hebraicè, במדינה *bammedinah*, in vrbe metropoli, vbi ius dicitur, nec non in prouincia quæ iure, ac legibus iisdem viuit, etiam municipalibus, & sub iudice vno. Inde orta puto quæ apud Hispanos vsurpantur nobiliorum oppidorum nomina, *Medina del campo*, *Coeli*, *Sidonia*, &c. Χώρα est tum locus, & ager, tum regio, atque prouincia. Inde Chorepiscopi, de quibus aliàs quasi regionarij, aut ἐν χώρᾳ ἐπισκόποι, loco, ac vice Episcoporum, siue Vicarij eorum.

Ne mireris super hoc negocio.] Hebraicè (Super voluntate,) id est, re volita, vt aliàs dictum est. Chaldaicè (In corde tuo, quomodo voluntas Domini sit super omnia hæc) Græcè (Ne mireris super re, ἐπὶ τῷ πράγματι.) Admirationem hæc res parit viris quoque sanctis, vt Dauid [h], Ieremiæ [i], Habacuc [k], vt aliàs notauimus: qua de re multi Patres de DEI Prouidentia scribentes, atque Cassianus [l] Collatione de Nece Sanctorum. Minùs id miratur Ecclesiastes iam expertus in parte, ipsiúsque doctrinæ memor in Psalmis super hac re, inquit Athanasius [m].

h Ps.72.2.
i Cap.12.1.
k Habac.1.13.
l Colla.6.
m Apolog.de Fuga sua, inge post med.

Quia excelsô excelsior est alius, & super hos quoque eminentiores sunt alij.] Hebraicè, & Græcè: (Quia excelsus desuper excelsum custodiens est, vel custodiet, & excelsi super eos.) Vetus Translatio; Quia excelsus super excelsum custodit, & excelsior est super illos) Emendati codices septuaginta pro φυλάξει habent φυλάξαι (ad custodiendum.) Symmachus pro, Καὶ ὑψηλοὶ ἐπ᾽ αὐτοῖς, vertit, Καὶ ὑψηλότερος ἐπάνω αὐτῶν. Hieronymus explicat, quod DEVS qui est excelsus super excelsum, inspicit oppressos, qui nimirùm posuit ANGELOS super iudices & reges terræ, qui ANGELI possunt prohibere iniustitiam, & magis in terra valere, quàm quæuis hominum potestates, licèt differant vsque ad mes-

a Mat.13.30. sem Iudicij [a]. Eodem pacto Albinus, & Glossa Interlinearis, Caietanus, Arboreus, Vatablus. Hugo autem Cardinalis, & Carthusianus pręter hunc, illum quoque sensum tradunt de subordinatis Principibus siue iudicibus in prouincia quapiam, & regno, aut imperio, qui posterior solus sensus traditur à Lyrano. Innuit idem Thaumaturgus, & Olympiodorus, quamuis hic sequentis versus mysticam variam intelligentiam addat: & ille, cauendum ne iis qui potentia præstant, maiores esse videamur; nam etiamsi hoc acciderit, tamen in horrendis cruciatibus, in quos incidimus, nequaquam nos improbitas ipsa liberabit.

Congruit Paraphrasis Chaldæa, miscens tamen etiam de DEO interpretationem (Quia DEVS potens super cœlos altissimos obseruat opera filiorum hominis tam bona, quàm mala, & à facie eius mittuntur viri magnifici, & robusti; vt potestatem exerceant in improbos, & vt sint præpositi magistratus super eos.) Recipio hæc omnia ceu apte sibi conuenientia, sic tamen, vt de DEO potiùs mentio fieri versu sequenti dicatur. Malim etiam simpliciter de magistratibus quos gerunt homines, intelligere, quam de ANGELIS: Nam obscurius est ANGELOS esse, vel administrare Mundum, ac res humanas. Nec voluisse duntaxat Ecclesiasten puto rem in futurum iudicium reijcere; minus enim id Prouidentiam negantes moueret. Docet ergo in tot Rempublicam gubernantium serie, quam constituit DEVS, non solere deesse, qui malè iudicantes corrigant, & puniant: omnibus autem DEVM esse superiorem, quod sequens versus magis indicat; qui si omnes peccent, & quemadmodum ab inferioribus iudicibus vexantur iniustè alij, ita illi ab aliis superioribus, & potentioribus compescat ipse omnes, & coërceat. Fauet posteriori isti expositioni Hebræa dictio גבה *gaboach* & גבהים *geboim* pro superbo, & superbis.

Vers. 8.] ET insuper vniuersæ terræ rex imperat seruienti.

VIDETVR hæc Interpretatio plana de DEO, qui sit supremus rex, cuíque seruiat omnis terra, terræque incolæ. Quem sensum Hieronymus potissimùm intendit. Sed aliæ editiones reddunt sensus diuersos. Hebraicè ad verbum est: ויתרון ארץ בבל היא מלך לשדה נעבד: *vaythron erets bacol hu melech leschadeh nebhbed*, quod variis modis declaratur. Potest sententia priori coniungi, vt quia lites & oppressiones pauperum referuntur omnes ferè ad bona terræ, & victum, qui ex agricultura est, vnus autem summus præficitur regioni rex ob hanc præsertim communem vtilitatem, posse per hunc inferiorum magistratuum iniusta iudicia emẽdari.

Innuit Pagninus in verbali Bibliorum expositione. Versio quoque Vatabli eòdem alludit: (Et post omnia, terræ DEVS semper sui similis expectandus est, vt rex agri qui colitur) licèt in Scholio ponat nouam sententiam istam: (Porrò excellentia terræ super omnia est, & ratio agriculturæ est potissima omnium conditionum viuendi. Rex enim agro seruit, ipsum colendo, aut colendum curando, idque necessariò.

Scho-

Scholiastes editionis Latinæ secundùm Septuaginta consentit. Quasi dicat Ecclesiastes, vt placet Clario, qui vertit: (Et vtilitas terræ in omni re est; etiam rex agro obligatus est,) melius esset dimittere calumnias, & colere terram, cui etiam reges debent.) Primum sensum iuuat alia versio apud Titelmanum: (Prætereà est rex in omni terra ad colendum agrum,) id est, Dominatur super omnes, & conseruat regionem, ne dissipetur. Hoc & de DEO, & de Rege terreno potest intelligi.

Caietanus exponens יתרון ythron, superfluum, ait nouam hîc rationem contineri, cur permittantur dicta mala oppressionum, &c. sumptam ex parabola terræ; in hac namque nasci superflua multa, nec ante messem euelli: Sic non ex defectu gubernatoris DEI, sed ex ipsa ratione gubernandi permitti mala, iam sæpiùs exposita. Confirmat id Hieronymus [a] Parabola CHRISTI de zizaniis, atque domino messis, qui hoc loco vocatur rex in agro culto. Sequitur videlicet in Commentario veterem translationem (Et amplius terra in omnibus est rex in agro culto.) Græcè est: (Καὶ περίσσεια γῆς ἐπὶ παντὶ αὐτός ἐστι βασιλεὺς τοῦ ἀγροῦ εἰργασμένου.) Symmachus: (Ἐπὶ παντὶ αὐτὸς ἐστι βασιλεὺς τῇ χώρᾳ εἰργασμένῃ.) Olympiodorus ponens comma post καὶ περίσσεια γῆς, exponénsque ὑψηλὸς ἐπ' αὐτοῖς, seu ὑψηλότερον ἐπάνω αὐτῶν, de seipsos inaniter iactantibus, ac magnificientibus, qui vnà cum aliis inferioribus opprimant pauperes, ait nihil aliud fermè censendos, quàm superfluitatem terrę, inutilem globum, & glebam, terram, & cinerem. Tum incipit à sequentibus verbis sententiam illam, quam retulimus esse quoque Hieronymi. Addit prætereà; (Quoniam DEVS Mundi regem hominem fecit, admoneri nos dignitatis nostræ, vt debitam venerationem exhibentes DEO, piè, officiosèque viuamus. Item ne demoliamur agrum, vineámve Domini Sabaoth iniquis actionibus, impiis & perniciosis doctrinis: ne Scripturæ litteralem sensum extirpemus, allegorias tantùm sectando, quod Origenes ferè fecit, aut litterali, more Iudæorum, nimis addicti simus. Sed omissis nunc mysticis explicationibus, refert Clarius quosdam reddere (Residuum quod colligitur ex terra, in omni re est rex propter agrum cultum) hoc sensu; Nemo non abundè viuere potest ex cultura terræ, etiamsi rex sit, cùm omnis victus, quo opus habet humana natura, ex terra colligatur. Vel, cùm summum, quod terra homini præstare possit, sit agellus aliquis, qui illum colenti satis esse possit, vt ex eo viuat: cui ille contingit, & eo contentus est, is planè rex est. Quasi dicat, Quid tot opibus opus? quorsum tam multæ lites, quando paruo contenti queamus esse, ac regiè viuere? id est, copiosè satis, & otiosè, absque fori molestiis. Laus profectò agriculturæ maxima. Sed quoniam initio allatum sensum præfero cum Interprete nostro, eam hic non persequar, sufficiat vice plurium Aristophanes [b]:

[a] *Matth. 13 24. & seq.*

[b] *In pace.*

" *O cunctis hominibus grata pacis*
" *Fida nutrix, prona, opifera, procuratrix*
" *Filia, et soror, hæc omnia me nominabat,*
" *Sed quodnam tibi nomen est?* AGRICVLTVRA.

Huc illud quoque facit oraculum:

" *Vni seruit ager tibi, quid tanta requiris?*

Quam

Quamuis auaro datum, qui agrum emerat, quod ex eo etiam non septo, non Dominus tantùm, sed alij plures saturarentur: at postquam eum muro muniuisset, ipsi vni fructus ferret sufficientes.

Insuper.] Heb. יתרון *ythron*, Græcè περισσεία. Harum dictionum varia significatio varios peperit sensus, quos diximus, tametsi Interpres noster aduerbialiter acceperit. Lege Capitis primi tertium versum. Hebraice hoc loco est in statu regiminis, siquidem refertur ad sequenté vocem ארץ *erets*, quemadmodum Græcè περισσεία γῆς. Chaldæus exponit, (Excellentia laudis culturæ terræ) potuit etiam dicere, Vtilitas &c.

Vniuersa] Iungitur cum terra (vniuersæ terræ:) sed secúndum alias editiones aliò refertur. Hebraicè: היא בכל *hi becchol*, vel הוא *hu*, in omnibus, ipsa nimirum excellentia, vel vtilitas terræ. Græcè: (Ἐπὶ παντί ἐστι βασιλεὺς ἀγροῦ εἰργασμένου). In omni est (nimirũ præstantia terræ) quasi sit non היא *hi*, vel הוא *hu*, sed היה *haiah*, vel הוית *hoiath*, fuit, aut existens est, id est, præstantissima res: rex (etiam est) agri laborati, id est, necessitatem eius habet. Symmachus: (Ἐπὶ παντὶ αὐτός ἐστι βασιλεὺς τῇ χώρᾳ εἰργασμένῃ.) Super omne ipse est rex regioni cultæ. Verùm vtriusque Lectionis Græcæ sensus, & Hebraicæ, si legamus הוא *hu*, neglectis accentibus Masoretarum, & id coniungamus cum מלך *melech*, potest esse is, quem in principio posui, præesse regem, atque omnino in eo, quod est in terra excellens præ aliis rebus eiusdem terræ, nimirum in agro culto, superiorem esse, seu eminere super alios cunctos, qui in prouincia partem habent gubernationis: reditus enim & vectigalia, quæ colliguntur, potissimum ex agris cultis Regi penduntur.

Imperat.] Hoc verbum suppleuit Interpres.

Seruienti.] Epithetum est terræ prius positæ. Sed Hebraicè præter ארץ *erets*, antea quoque positum est שדה *schadeh*, pro quo Græcè nomen ἀγροῦ. Tamen quia terra, quæ regi seruit imperanti, ager est, reddens nempe fructum ex cultura, propterea omisit Interpres expressionem distinctam istius alterius dictionis. Græci Hebræum participium נעבד *nebhbad*, quod conuenit præcedenti שדה *schadeh*, passiuè sunt interpretati pro agro culto, assidua quadam veluti seruitute. Posset videri alius præsentis sententiæ sensus, quem dat Rabbi Kimchi: Regi seruitur propter agrum, id est, vtilitatem eius, & non tantùm ille iam assignatus, qui est R. Abraham; quòd rex agro sit addictus necessitate quadam, & culturæ ipsius, vt habeat vnde se, suosque sustétet, quasi dicas, inquit Mercerus Gallico idiomate: (*vn Roy est assubietti ou asserui au champ, au labourage.*) Titelmanus meminit versionis alterius ad totum versum. (Porro residuum terræ in omni isto rex ad agrũ cultum) id est, vt priore versu dictum est, D E V S quidem attendens iniurias, mittit excelsos ac fortes, qui vindicent; verumtamẽ in omni ista vltione remanebunt in terra reliquiæ, quibus Rex cœli fœcundabit agrum cultum, ita vt nec hac in parte desideretur prouidentia ipsius. Ioannis Benedicti expositio est: (Et superfluitas terræ in qualibet re, Rex ad arandum seruietur) Hugo Cardinalis refert (seruienti) ad tyrannum, cui rex vniuersæ terræ D E V S imperet, seruiat autem ipse, quatenus ille vtitur eo ad exercendos pios. Glossa Interlin. & Lyranus explicant de omni re, quæ seruit D E O. Carthusianus per Regem vniuersæ terræ sumit regni Monarcham,

cui

cui ſeruiant minores miniſtri; vel etiam DEVM, vt iam dictum eſt. Bonauentura quoque declarat eodem pacto, præter Hieronymum initio verſus allatum, cum quo Albinus concordat. Vt mihi, ſic, opinor, minuet lectori faſtidium cura propugnandi Interpretis, & editionis vulgatæ, eique ſeruiendi, & adeo varius allatus ſenſus diſſonum nihil continens, illuſtrat mirificè præſentem locum, & Scripturarum fœcunditatem demonſtrat.

Verſ. 9.] AVARVS non implebitur pecunia; & qui amat diuitias, fructum non capiet ex eis: & hoc ergo vanitas.

AVARVS *non implebitur pecunia.*] Redit Eccleſiaſtes ad vanitates, quæ verſantur inter homines, etiam ſine reſpectu ad DEVM, ac primo loco inter auaros, quos docet inſatiabiles, & abſque fructu. Egit ſuperius eadem de re non ſemel, libenterque inculcat ſæpius, vt quæ latius pateat, & ſit pernicioſiſſima. Omnes enim quærunt quæ ſua ſunt [a], & ſtudent auaritiæ [b], & eam ſequuntur [c], & declinant ad eam [d].

a *Phil. 2. 21.* b *Ierem. 6. 13.* c *Cap. 8. 10.* d *Eſa. 56. 11.*

Auarus.] Hebraicè, & Græcè (Amans argentum.) Chald. (Vir negociator, qui amabit congregare diuitias.) Non debet reſtringi ad negociatorem, niſi latè hîc intelligatur quicunque quouis modo ſtudet cumulandis pecuniis, opibuſque. Nomine porrò argenti ſignatum ſolet intelligi, ſiue pecunia, maximè voce Græca *τὸ ἀργύριον*. Lege Commentarium noſtrum ad Caput tertium Hiſtoriæ Apoſtolicæ [e]: idéque hoc loco notat Hieronymus. Ita quoque paſſim profani, qui & ære vtuntur eodem ſenſu. Colligitur ex Plinio [f] antiquior argenti ſignati vſus, quàm auri annis duobus & ſexaginta, & Abrahami tempore argentea moneta erat probata, & tranſiés per manus mercatorum [g], & peculiari ſicli ſigno notata, de aurea nulla adhuc mentio.

e *Verſ. 6.* f *Lib. 33. c. 3.* g *Gen. 23. 16.*

Non implebitur pecunia.] Hic eſt nomen argenti vtráque dicta lingua, Hebræa, & Græca. Chaldæus verò vtitur voce ממון *mamon*, generaliter ſignificante quaſlibet diuitias. Nota notio pecuniæ à pecore, ouis enim, bouiſque primum in ea imago imprimebatur [h]. Et obſeruat Gellius [i], cum magiſtratus Romanus mulctam diceret, ouem dixiſſe genere maſculino, quia nummus erat; Ego ei ouem vnum mulctam dico. Elicitur idem ex Feſto. Obſeruauit hæc autem ante nos in Formulis Briſſonius [k].

h *Plin. li. 18. c. 3. l. 33. c. 1. & 3. Varro 4. de Ling. Lat. Gell. l. 11. c. 1.* i *Ibid.* k *Lib. 5. pag. 544.*

Qua ratione pecunia implere animum infinitè capacem poteſt? Obruet potius vt lutum, fœdabitque. Væ ei, qui multiplicat non ſua [l]. Vſquequo aggrauat contra ſe denſum lutum? Appellauit & Paulus ſtercora [m]. His immerſus emergit difficulter, & infectus, ceteros tetro inficit odore. Quæ ex luto fiunt ædificia, operoſum laborem habent, ſed vanum, breui namque diſſoluuntur. Similes auari parietem linientibus luto abſque paleis [n].

"*Vnus Pellæo iuueni non ſufficit orbis* [o].

Alexander plures quos ſibi fingebat, vno adhuc non contentus, auebat.

l *Habac. 2. 6.* m *Phil. 3. 8.* n *Ezech. 13. 10.* o *Iuuen. Saty. 10.*

Aggrauat lutum densum contra se,qui terrena lucra cum pondere peccati cumulat,inquit Gregorius [a]. Luto serpens, non homo pascitur, non potest eo satiari. Non magis insaniat,qui corpus vento, quàm qui putet spiritum rationalem rebus posse corporalibus satiari, & non eo solo qui replet in bonis desiderium [b],id est DEO, inquit Bernardus [c]. Nec satier ego si coaceruem sententias aduersùs insatiabilitatem istam, & quidem cùm nuper aliquos protulerim,nondum satur.Hieronymus Flaccum profert canentem quod

a 3. Par. Pastoral. Admonit. 21.

b Psal. 102. 5.

c De diligendo Deo,c.2.

„ *Semper auarus eget:*

Et nobilem historicum scribentem,quod Auaritia neque inopia,neque copia minuatur. Audiatur Christianus philosophus,ac Poëta,qui Poëtis,Philosphisque profanis meritò clausulam adijcere censeri queat [d].

d Boët.2. de Consol. Philosophia, metro 2.

„ *Si quantas rapidis flatibus incitus,*
„ *Pontus versat arenas,*
„ *Et quot stelliferis edita noctibus*
„ *Cælo sidera fulgent,*
„ *Tantas fundat opes,nec retrahat manum*
„ *Pleno copia cornu.*
„ *Humanum miseras haud ideò genus*
„ *Cesset flere querelas:*
„ *Quamuis vota libens excipiat* DEVS
„ *Multi prodigus auri:*
„ *Et claris auidos ornet honoribus.*
„ *Nil iam parta videntur,*
„ *Sed quæsita vorans sæua rapacitas*
„ *Alios pandit hiatus.*
„ *Quæ tam præcipitem fræna cupidinem*
„ *Certo fine retentent?*
„ *Largis cum potiùs muneribus fluens*
„ *Sitis ardescit habendi?*
„ *Nunquam diues agit,qui trepidus gemens*
„ *Sese credit egentem.*

Hugo Cardinalis octo causas hîc tradit, cur non possit auarus impleri pecunia. Morales, & lectu dignæ sunt; quia infinita est cupiditas: quia exhaurit affectum auari: quia quò crescit magis,crescunt arcæ,cellaria,stabula,&c. quia quò magis crescit,crescit flamma cupiditatis:quia cum eius augmento,aduenit noua indigentia,vt custodum,arcarum, serarum,clauium, timor amittendi,dolor de amissione, &c. quia non habet proportionem cum animo,& corde nostro,vt nec sapientia vel gratia cum bursa: quia nequit esse duobus in locis,in bursa, & in mente: quia famem cordis non satiat pecunia,quæ est in bursa, vt nec panis manens in cophino.

Qui amat diuitias,fructum non capiet ex eis.] Chaldæus (diuitias copiosiores.)Hebræa dictio המון *hamon*, propriè denotat multitudinem,& copiam cuiuslibet rei, & applicatur ad diuitias, quemadmodùm Latinè dicuntur copiæ. Non putat amicos auarus,nisi à quibus dona perceperit,nec os considerat amicorum,sed manus, & eos sanctos iudicat, quorũ exhaurit marsupium

ſupinum, inquit Hieronymus [a], hoc vtens loco, dum exponit alium Eſaiæ: Omnes diligunt munera. *a In caput 1. Eſaiæ.*

Fructum non capiet ex eis.] Hebraicè לא תבואה *lo thebuah* (Non fructus, ſiue prouentus & reditus) nimirùm eſt. Auarus dum opes retinet, quas nimis amat, & recondit, non percipit fructum, nec vtilitatis, nec oblectationis: colit eas vt idola veneratione quadam eas proſequens, attingere tanquam ſacroſanctas verens; vt Chryſoſtomus [b] obſeruat, explicans quemadmodùm ab Apoſtolo auaritia Idolorum ſeruitus nominetur [c]. Fructus quippe ex illis (diuitiis) caperetur, ait Gregorius [d], ſi bene eas ſpargere non amando (auarus) voluiſſet. Qui verò eas diligendo retinet, hic vtique ſine fructu delinquet. Fructum, quo priuatur auarus, proximorum beneuolentiam Thaumaturgus intelligit. Paraphraſis Chaldæa laudem in ſeculo venturo, atque in iſto prouentum ad comedendum, niſi fecerit ex diuitiis ſuis eleemoſynam. Græcus textus habet interrogationem. (Καὶ τίς ἠγάπησεν ἐν πλήθει αὐτοῦ γέννημα (Et quis dilexit in multitudine eius (argenti) germen, ſiue prouentum, & fructum?) quaſi dicat hæc inter ſe pugnare, vt diligat quis copiam diuitiarum, capiátque fructũ ex ipſis. Otiantur auari theſauri, nec is negotiatur cum ipſis, vt emolumentum proferant, præ nimio eorum amore: vel parcit iis auarus parcens ſibi ipſi. Non reprehenditur moderata cura reſeruandi fructus in tempus futurum pro ſe, próque familia, vt fecit Ioſeph [e]; ſed ſtultitia diuitis pollicentis ſibi plurimos annos cum prouentuum multitudine, nimis in incerto diuitiarum confidentis, has ipſas nec inſumentis pro ſe, nec pro ſuis, nec pro pauperibus. Lege Parabolam Lucæ [f] de Diuite, cuius ager vberes protulit fructus, & homiliam Baſilij, qua illam declarat.

b In cap. 5. ep. ad Gal. *c Gal. 5. 20.* *d 3. Par. Paſtora. Admonit. 21.* *e Gen. 41.* *f Cap. 12. 16. & ſeq.*

Olympiodorus præſentem locum Græcè legiſſe videtur aliter: (Et qui amauit fructus in multitudine ipſius) aítque hoc ita conſtruendum: Quicumque amauit ſibi ipſi, non autem communis vtilitatis gratia, congerere fructus, quaſi dicat, inquit, qui laborat auaritiæ morbo, ſiue pecuniam congerat, ſiue fructus, nunquam expletur, plura ſemper affectans, vt potiùs pecuniarum dici ſeruus, quàm dominus mereatur. Qui ſemẽtem nimis amat, non mandat terræ, ideóque nec metit. Pecunia fructificat ſeminanti pro DEO redemptionem peccatorum [g], emptionem regni cœlorum [h], promiſſionem vitæ quæ nunc eſt, & futuræ [i]. Qui amat animam, perdit; qui pecuniam effundit: qui ſemen terræ mandat. Hebræi nonnulli המון *hamon*, exponunt pro veſtibus, pannis, & àliis rebus mercatorum, תבואה *thebuah*, pro frugibus, & eſſe ſenſum, vt qui rebus illis intendunt, habeant domi plerumque penuriam famis & frumenti, cùm ſint in primis ea acquirenda quibus corpus potiſſimùm fouetur.

g Dan. 4. 24. *h Luc. 16. 9.* *i 1. Tim. 4. 8.*

Et hoc ergo vanitas.] Intermiſſi thematis repetitio, quod ſpectant quæcunque hîc diſſeruntur. Conuenit maximè fructu carenti auaro vanitatis nomen. Videbũnt enim Iuſti, ait Dauid [k], & timebunt, (horrore quodã ſancto diuini iudicij) & ſuper eum ridebunt, & dicent: Ecce homo (Hebraicè גבר *geber*, fortis, ſtrenuus, Italicè (*il brauo*) qui non poſuit DEVM adiutorem ſuum: ſed ſperauit in multitudine diuitiarum ſuarum, & præualuit in vanitate ſua. Chaldæus (Fortis factus eſt in opulentia ſua; Hebraicè

k Pſ. 51. 8. 9.

cè בהותו *behautho*,in prauitate sua,vel diuitiis,quasi in essentia & habentia, Græcè τῇ οὐσίᾳ, ex Hieronymo,in insidiis suis. At iustus,præsertímque misericors,cuius virtutis oliua typus est, [a] sicut oliua fructifera in domo DEI, faciens benignè pauperibus,& hilariter ex ea facultatum pinguedine,quam dignatus est largiri DEVS.

a Ibid.versu 10.

*Vers.*10.] VBI multæ sunt opes,multi & qui comedunt eas : & quid prodest possessori , nisi quod cernit diuitias oculis suis?

SI diues liberaliter dispensat diuitias , pars ad eum peruenit modica, qua fruatur in victu proprio vestitúque : si tenax est, seipsum quoque fraudat,non alios tantùm , solam hauriens ex rerum aspectu voluptatem. Sunt igitur vanæ diuitiæ, quæ per sese sufficientiam , vel felicitatem nequeunt afferre. Caietanus censet agi de diuite non auaro,item Lyranus, Hugo Cardinalis,Glossa Interlinearis , Carthusianus : Arboreus de auaro, & ex Græcis Thaumaturgus,& Olympiodorus. Hieronymus , & Albinus, & Bonauentura,atque ex recentioribus Ioannes Benedictus , Titelmanus, & Moringus explicant indefinitè,quòd nihil prosunt diuitiæ possidenti,nisi quod res videat, cùm plusquam vnius hominis cibum capere non possit; oporteat verò, quò maiores sunt, tanto plures ministros habere, qui opes deuorent congregatas. Exemplo sit Salomon,cuius describitur infinita familia, & quotidianus eius victus [b]. Nec hominum tantùm seruitia numeranda,ex quibus lixæ , & coqui ipsi suauius delicatiúsque victitant;sed animalia præterea tam multa , tum ad necessitatem,tum ad voluptatem, & ex hominibus tot parasiti,histriones, amici,parentes,hospites,&c.fruges inutiliter consumere nati,cum infelix ceu Tantalus,esuriat,sitiátque. Cadauera lupi,muscæ mel,prædam non hominem sequitur , inquit Seneca, turba ista ; vbi corpus , illic aquilæ,ait CHRISTVS [c] , necnon Iob [d]. Chaldæus membrum secundum sic reddit : (Et quæ vtilitas est domino eius (boni) id est,diuitiarum) qui congregabit illud,nisi fecerit ex eo bonum, vt videat in seculo venturo retributionem mercedis in oculis suis ?) Textus Græcus sic habet:(Ἐν πλήθει τῆς ἀγαθοσύνης ἐπληθύνθησαν οἱ ἔσθοντες αὐτήν, καὶ τίς ἀνδρεία τῷ παρ' αὐτῆς; ὅτι ἀρχὴ τοῦ ὁρᾷν ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ. Legit hoc modo Olympiodorus,& exponit in affluentia bonitatis,id est, pecuniarum , quæ auaro assiduè multiplicătur, gestit ille non secus,ac si illis vescatur : immò hęc fortitudo eius ac strenuitas,vt quacunq; potest ratione illas cogat,vnũ id sibi proponendo, inter pocula, patinásque versari , & veluti spectaculo eatundem frui. Meminit idem Symmachum in posterioribus membris vertere provt habet editio nostra Latina. Explicat verò : Quæ vtilitas ex huiusmodi bonis tam strenuè comparatis,quando principatum auarus gerit solo intuitu,nec alium habet vsum dominij , præterquàm quod apposita contemplatur? Recitata lectio Septuaginta patitur eundem sensum , si ἀγαθοσύνην pro bonis , & facultatibus accipiamus : In multitudine bonorum

b 3.Reg.4.

c Matth.24.28.

d Cap.39.29.30.

rum multiplicari sunt comedentes ea: & quæ virtus, seu fortitudo ei, qui ab ipsis, vel vt emendati codices Sixtiani habent: (Vt quid, (id est) qualis tandem strenuitas, aut quid iuuat eum, qui à dictis bonis ditatus est? quia principium, vel principatus, idque quod primum est, ac potissimum suprà alios, qui eadem bona comedunt, ἀρχὴ, est solùm, vt qui videtur illorum dominus, videat illa oculis suis, & se pascat eorum contemplatione, vel videndo alios, qui comedunt ea.)

Alium adhuc sensum tradit Olympiodorus præcedenti contrarium. Cui honestè augescunt bona, multis ea communicat egentibus: quid verò prodest auaro, ac sordido sua illa tanta strenuitas in acquirendis & conseruandis bonis, cùm solo intuitu percipiat ex iis emolumentum vanissimæ voluptatis? aut cogatur etiam nolens videre qui absumant illa? Innuit & nouam explicationem Thaumaturgus. Cùm enim prioris versus vltima verba (fructum non capiet ex eis.) intellexisset de proximorum beneuolentia, quæ auaro non prouenit, subdit: At probitas familiares suos maiorem in modum oblectat, fortésque efficit, rem vnamquamque perspiciendi facultatem præbens. Probitatem vertit Thaumaturgi Interpres, τὴν ἀγαθοσύνην, pro benignitate, ac liberalitate. Differt hæc sententia ab vltima, quòd liberalitatis fructum extendit ad eum, qui tribuit liberaliter, & in huius commendatione versatur, ita vt nihil de reprehensione auari. Hebræi non multum aliter: (Cùm multiplicatur bonum, multiplicantur & qui comedunt illud: & quàm pulchrum est dominis illius, cùm id vident oculis suis?) Id est, cùm multiplicantur iusto diuitiæ, dat pluribus eleemosynas: & ô quam pulchrum, & quam iucundum illi Domino liberali, vel Deo ipsi, qui est omnium Dominus, quando id contemplatur oculis suis, aut quando ille ab isto accipiet retributionem, eámque oculis hauriet videndo ipsum! Chaldæa Paraphrasis hoc vltimum secuta est.

Cæterùm nostra editio, necnon vetus Latina: (In multitudine enim bonorum multi sunt qui comedunt ea: & quæ est fortitudo habenti illam, nisi vt videat oculis suis? magis indicat id, quod ex Hieronymo, aliísque Latinis retulimus, ac partim etiam ex Olympiodoro, vt reprehédatur opum nimia congregatio; isque qui summam beatitudinis collocat in ipsis, vel auarus, vel non auarus. Nam, vt ait Bernardus [a], tractans hunc ipsum locum: Vsus quidem diuitiarum apud alios, diuitibus solum nomen cedit, & sollicitudo. Lege Ambrosium [b] describentem infelicem istam auarorum conditionem, narrantem quoque duplex sibi bene perspectum exemplum alterius, qui proficiscens in agrum, panes breuiores vrbe delatos numerare soleret, vt pro numero æstimaretur, quot dies in agro futurus esset, nolens apetire horreum, ne quid de condito minueretur: & alterius, cui si quando ouum apponeretur, querebatur quod pullus esset occisus. Suppetunt apud alios complura alia exempla [c]. Probat Bonauentura diuitiarum honestum vsum esse, illum optimum, vt semel cuncta dimittantur, erogentúrque pauperibus, & non paulatim, propter pericula quæ accidunt. Errant & qui diuites regno Dei excludunt, vt sectatores Eustathij Sebasteni Episcopi; & qui paupertatem religiosam diuitiis postponunt, vt Vigilantius [d].

Vbi sunt multæ opes.] ברבות הטובה *berboth hattubah.* In multitudinibus

a De cōuers. ad Clericos cap. 12.
b Lib. de Nabuthe cap. 4.
c Vt in theatro vitæ humanæ volu 8. lib. 6. pag. 2516.
d Hieronym. aduersus Vigilantium.

vel multitudine bonitatis, aut boni, siue opum, vt rectè vertit Interpres, & est idem nomen Chaldæum. At in editione Græca, ἐν πλήθει τῆς ἀγαθοσύνης, denotatur potius multitudo probitatis & beneficentiæ, quam ἀγαθοσύνη significat. Notauit nihilominus Collector Thesauri in Ecclesiastico (Ecclesiasten credo dicere voluit) licet nouè, pro felicitate, rebúsque secundis vsurpari. Alioqui in priore notione sæpe reperitur in Nouo Testa-
a Gal. 5. 22. Ephes. 5. 9. 2. Thes. 1. 11. mento [a], vbi reddi solet (bonitas).

Et quid prodest possessori?] Καὶ τίς ἀνδρία τῷ παρ' αὐτῆς.) vel iuxta Codicem Sixtianum (Καὶ τί) quamuis priore modo legerit vetus Latina translatio: (Et quæ est fortitudo habenti illam?) & Olympiodorus. Est autem τῷ pro τινὶ, cuipiam. Chaldæus: (Et quæ vtilitas est domino eius, qui congregabit illud, (bonum). Hebr. ומה כשרון לבעליה *vma chischron libbhaleha*. (Et quid rectum dominis suis, vel quid rectitudo.) Id est, inquit Caietanus, Quid rectitudo vsus, quo vtimur diuitiis (nempe si non simus auari) tribuit dominis diuitiarum, nisi, &c. Significat Hebræa vox etiam id
b Vers. 21. quod congruũ est, & conueniens, & industrium, vt vidimus cap. 2. [b] & 4. [c]
c Vers. 4. *Nisi quod cernit diuitias oculis suis?*] Diuitias addidit Interpres, & bene: Græcè, ὅτι ἀρχὴ τοῦ ὁρᾷν ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ; quod superius expositum est.

Vers. 11.] DVLCIS est somnus operanti, siue parum, siue multum comedat: saturitas autem diuitis non sinit eum dormire.

DVLCIS *est somnus operanti.*] Aliud incommodum ex diuitiis, quòd somnum capere non sinunt, seu propter anxiam possessoris de illis curam, seu propter ingestum nimium cibum: cùm contra pauperi proprio labore victitanti contingat; qui sine molestia, vel interruptione somnum dulciter capit. Fusè, piè, eleganter Titelmanus persequitur adeò graue diuitum otiosorum abdomini deditorum malum. Chaldæus de dormitione
mortis interpretatur isto modo: Suauis somnus viri, qui colit DOMI- »
NVM Mundi, & est quies in domo sepulcri eius, siue paucos annos vixerit, »
siue multos, postquam seruiuit Domino Mundi in seculo hoc, ad seculum »
venturum mercedem operum manuum suarum hæreditabit: & sapientia »
legis Domini erit viro diuiti in sapientia. Ecce quemadmodum studuit in »
ea in seculo hoc, & solicitus fuit in doctrina. Sic requiescet super eum in do- »
mo sepulcri eius, & non deseret eum solum, quemadmodum non sinit »
vxor virum suum, vt dormiat solus.

Hieronymus vtrumque sensum recipit, necnõ Albinus, & Olympiodorus, aliíque passim: ac priorem duo priores, propter duas illas rationes, quòd diues dapibus distentus, etsi simul sit auarus, cogitationibus in diuersa laceratus, dormire non valeat. Thaumaturgo placuit primus, Hugo Cardinalis secundum accepit de contemplatione. Somnus sanitatis in homine par-
d Cap. 31. 24. co, ait Ecclesiasticus [d], dormit vsque mane, & anima illius cum ipso delectabitur. At de intemperante, ac inexplebili, quem ἄπληστον vocat, Interpres
e Vers. 23. verò infrunitum, sic loquitur [e]: Vigilia & cholera, & tortura viro infrunito.

nito. Constat insomnium ex indigesto, crudóque cibo existere: cura quoque sollicitans animum, dormire non sinit, agitatis in cerebro vitalibus spiritibus, calorémque prohibentibus à ventriculo concoquentem;

—neque enim membris dat cura quietem [a]. — a Æneid. 10.

Et: ,, *—Somnos abrumpit cura salubres* [b]. — b 3. Georg.

Somni vtilitas tanta, vt digeratur cibus, vires instaurentur, minuantur curæ, leniatur ægritudo: vt non dubitauerint ei diuinitatem assignare, qui quotquot ex rebus commodum capiebant, eas venerabantur vt numina, è quibus vnus ita cecinit [c]: — c Ouid. lib. 1. Metamorph.

,, *Somne quies rerum, placidissime Somne Deorum,*
,, *Pax animi, quem cura fugit, qui corpora duris*
,, *Fessa ministeriis mulces, reparásque labori.*

Sed & Orpheus [d] vocat Regem felicium Deorum, & omnium mortalium hominum, atque animantium. Sic verò cantat: — d In Hymno.

Ὕπνε ἄναξ μακάρων, πάντων τε θνητῶν ἀνθρώπων
Καὶ πάντων ζώων ὁπόσα τρέφει εὐρεῖα χθών.

Seneca, [e] — e In Hercu- furente.

Túque ô domitor, ait, somne malorum
Requies animi, pars humanæ melior vitæ.

Scribit Tertullianus [f], somnum esse recreatoré corporum, redintegratorem virium, probatorem valetudinum, pacatorem operum, medicum laborum, cui legitimè fruẽdo dies cedit, nox legem facit, auferendo rerum etiam colorem. Perfugium videtur, inquit Cicero [g], omnium laborum, & sollicitudinum esse somnus. Legendus Stobæus [h], & Lylius [i]. Patres verò multi sunt in moderando somno, docendóque quantum noceant ebrietas & crapula somnum capienti. Clemens Alexandrinus [k] præ ceteris edit optima præcepta. — f De anima, cap. 43. g 2. De Diuinat. h Serm. i Deorum Syntag. 9. k 2. Pædagogi c. 9.

Dulcis somnus.] Vsitatum somni epithetum apud Poëtas Græcos, & Latinos, qui cognominant quoque mollem, iucundum, mollissimum, mitissimum, placidum, dulcissimum, amicum delinimentum, comem, breues facientem tenebras [l], vt nempe nox quamuis longa præ somni dulcedine breuissima videatur. Dixit Seneca [m] matris genus (esse) Astrææ, cùm tamen summo consensu Noctis, Erebíque filius dicatur, quia Iustus plerumque somno fruitur quieto, & cùm viget Iustitia, somno indulgent omnes absque metu latronum. Sicyonij somnum pingebant leones domantem. Pausanias [n] causam reddit, quoniam nullus tam sæuus dolor, qui non sopiatur somno. — l Hoc vlt. Martial. lib. 10. epig. 47. m In Hercule furente, Act. 4. choro vlt. n In Corint.

Operanti.] Τοῦ δούλου, serui, העבד *habhobed*, quod absolutè significat idem ac nomen Græcum. Chaldæus exponit de cultore DEI: quod etiam facit Olympiodorus mystico sensu: litterali autem, de homine seruilis conditionis. Chrysostomus [o] ita quoque sumens, eleganter vrget comparationem istam serui cum diuite voluptuario. Dulcis, ait, illi somnus, non propter lectum mollem, sternitur enim humi, vel super paleas; non propter libertatem, quia ne temporis quidem punctum ei liberum est: non propter otium, nam laboribus & ærumnis conficitur assiduè: sed hi ipsi labores, & quod coactus prius necessitate somno se dederit, sunt in causa, cur adeo dulciter — o De Virgi. cap. 70.

citer

citer dormiat. Interpres bēne reddidit (operanti) id enim quoque vox Hebræa valet, ſicut & omne ſeruitutis genus, etiam religioſæ vox tum δουλείας, tum λατρείας: & verſu octauo vidimus vocatum שדה נעבד *ſchadeh nebhbad*, agrum cultum, & laboratum.

Siue parum, ſiue multum comedat.] Non quod ſi notabilis in comedendo ſit exceſſus, non poſſit ſomni quoque difficultatem pati; ſed quia propter fatigationem, & ſtomachum valentiorem quamuis paulo largius veſcatur, indormiſcit facile, nec quia parcior ſit cibus, laborat in ſomno capiendo laboribus laſſatus;

— Feſſos ſopor irrigat artus [a].

Vehemens labor calorem concitat; humor liquatur calore: cerebrum calor petens, ibi refrigeratur ac denſatus conciliat ſomnum: nimius item labor cùm ſpiritus conſumat vitales, fit vt refrigeratum corpus opprimatur ſomno. De hoc Ariſtoteles [b], nec pauca Tertullianus libro de anima [c], Lactantius [d], Plato [e], Plutarchus [f], Galenus [g], Nyſſenus [h], Auerroës [i], Plinius [k]. Eleganter & ad rem Poëta quidam [l].

—Vultus in ſomnum cadit,
Et feſſa ceruix capite ſubmiſſo labat.
Flexo genu, iam totus ad terram ruit,
Vt caſa ſiluis ornus, aut portus mari
Datura moles.— Item alius [m].
Quale ſopor feſſis in gramine. — Rurſus [n].
---Placidum carpebant feſſa ſoporem
Corpora per terras.---

Non vna tamen hæc ſomni cauſa cum ſit, vt laſſas reficiamus vires; quod quæ ante dixi ſatis etiam docent; ſequitur ſine ratione quoſdam qui refelluntur à B. Thoma [o], negare in innocentiæ ſtatu ſomnum futurum fuiſſe. Non eſſet ex laſſitudine, vel morbo, ſed ſuauis eum puraque alimenti vaporatio alliceret. Quin etiam Adami ſopor cum ſomno fuit, vt aſſerit idem Doctor [p].

Saturitas autem diuitis non ſinit eum dormire.] Vel copia diuitiarum, quæ ſaturitatem afferre poſſunt, præ ſollicitudine non ſinit dormire: vel cibi affluentia, quæ ſomnum impedit, iuxta varios prius allatos ſenſus. Poſterior autem ſaturitas non ea duntaxat intelligitur, qua ſemel ſe quis iterúmve ingurgitet, ſed aſſidua, & quotidiana, quæ naturam obruit & morbos creat. Quemadmodum ex terra irriguâ, inquit Nyſſenus [q] vapores ab imo attrahuntur, maximeque cum ſol radios calidiores ſpargit: ita in noſtri opificij ſolo euenit cibis intra nos per innatū calorē ebullientibus: cúmque vapores natura ſurſum tendant, fit vt non aliter ac fumus per ipſas membrorum quaſi parietum commiſſuras penetrent, & in ſuperiora capitis euadāt: Inde vero ad meatus organorum ſenſus delati paſſim ſeſe permiſcent, ſicque omnem ſenſum otioſum reddi neceſſe eſt. Sic ille. Tanta igitur vaporum horum copia poteſt eſſe, adeoque tarda nimij cibi decoctio, vt pacatū hoc velut otium ſenſuum perturbet. Similem cauſam reddit Ariſtoteles [r]. Legendi quoque Alenſis [ſ], & Fracaſtorius [t]. Heb. (Et ſaturitas diuitis non ipſum permittens ſibi dormire.) Græcè, Καὶ τῷ ἐμπλησθέντι τοῦ πλουτῆσαι οὐκ

ἔστιν

a 3. Æne.
b Ariſt. li. de ſomno & vigilia & 6. topic. c. 3. 2. de part. anim. capit. 7. 4. de hiſt. anim. cap. 10.
c Cap. 43.
d De opificio mundi ca. 8.
e 9. de repub.
f 5. De placit. cap. 24.
g In Aphor. in 3. & 1. de cauſ. ſympt c. vlt. 3. de cau. pulſ. cap. 9.
h De opif. hom. cap. 13.
i 2. Coll. 21.
k Libr. 10. cap. 75.
l Seneca in Herc. furen. actu 4.
m Virg. Ecloga 5.
n 5. Æne.
o 2. Diſt. 19. q. 1. a. 3. & 1. p. q. 93. a. 3. & q. 94. a. 4.
p 1. Part. qu. 97. art. 2.
q De opif. hom. c. 13.
r Lib. de ſōno c. 3. & l. 2. de part. anim. cap. 7.
ſ 2. Part. qu. 89. memb. 3.
t 2. De intell.

ἔστιν ἀφίων αὐτὸν τοῦ ὑπνῶσαι) Et ei, qui repletus est ditescendo, non est dimittens, seu qui dimittat eum dormire.) Quæ duplex editio indicat plenitudinem ex diuitiis; & Græca, neminem esse, qui sic plenum sinat dormire, ob importunas videlicet seu postulationes, seu lites, seu rationum exactiones, redditionesque, &c. Symmachus: Ἡ δὲ πλησμονὴ τοῦ πλουσίου οὐκ ἐᾷ καθεύδειν, quod ad verbum reddidit editio Latina, tum vulgata, tum vetus.

Vers. 12.] EST & alia infirmitas pessima quam vidi sub sole: diuitiæ congregatæ in malum domini sui.

EST *& alia infirmitas pessima.*] Deinceps ad finem vsque Capitis docet non solùm diuitias felicem reddere nullum posse, quod fecit hactenus; Sed interdum nonnullis interitum miserabilem procreare: quamuis & ex his quædam præcedentibus Capitibus attigerit, maxime in quarto.

Infirmitas pessima.] Epitheto caret Græcus textus: Hebræus habet positiuum; nec enim sunt superlatiua in ista lingua, vel comparatiua. Vetus Latina reddit, languorem pessimum, Ambrosius [a], malum: ἀῤῥωστία est quæuis inualetudo, morbúsque. Symmachus (Νόσος κακὴ) Metaphora ex corpore ad animi ægritudinem, grauemque molestiam. Omnes iniquitatis species morbi sunt animæ: radix autem omnium malorum cupi- *a In Psal.1.*
» ditas [b], inquit Olympiodorus. Est malus languor, erroris languor, ait idē *b 1.Tim. 6. 10.*
» Ambrosius [c]. Auaritiæ languor, inexplebilis cupiditatis languor. Istæ di- *c Supra.*
» uitiæ sunt, vt dicit Ecclesiastes: Est languor malus, quem vidi sub sole, diui-
» tias custodiri in malum possidentis eas. Dic mihi ô Ecclesiastes, qua ex
» causa malus hic languor sit? Respondebit, quia multos auara spes deuorat.
» Insatiabilis edacitas cupiditatis est; nescit satiari argento, qui concupiscit
» argentum. Distendunt diuitiæ, non explent, & si quis satiatus fuerit diui-
» tiis, non est, inquit, qui sinat eum dormire.) Et quidem omnes dies eius in
» tenebris, & luctu, & iracundia multa, & languore, & ira. Quomodo enim
» potest dormire, qui sollicitam auri exercet custodiam, qui damna formi-
» dat, qui lucra cogitat, qui vsuras computat, qui hypothecas numerat? Ma-
» lus ergo languor, qui bonam aufert mētis quietem. Tam multa ex Ambrosio, quoniam & illustrant quæ sunt adhuc dicta de auaritiæ damnis, & variam continent lectionem, seu interpretationem tum præsentium verborum, tum quorundam sequentium.

Diuitiæ conseruatæ in malum domini sui.] De diuitiarum impedimentis, malisque diximus nonnihil, pro instituto satis hinc inde. Hugo numerat hic quindecim, variisque Scripturarum testimoniis confirmat. Quod intendit Ecclesiastes est, discrimen, in quod sæpè diues venit, cuius ob diuitias multi vitæ insidiantur. Testis Naboth [d], & innumerabiles alij. Mysticè quoque diuitias scientiarum quibus quis abutitur, vel virtutum idem Hugo interpretatur, inde vel superbiendo, vel operibus non præstando quod scit. Hieronymus, & Albinus de dogmatis Philosophorum, & Hæreticorum, *d 3. Reg. 21.*

ex quibus nec vtilitatem reportent ipsi, nec sectatoribus fructum perpetuum relinquant.

Elegantem nescio quis comparationem composuit Diuitiarum, & Virtutis, vtrasque pro se orantes inducens [a]. Mihi virtus contra illas meliùs videtur perorare, cum aliis multis de causis, quas profert, tum quod ne de vita quidem sua diues securus esse potest; quòd sint suspecti amici ipsi, quòd nemo defunctum lugeat, ne successores quidem, qui potiùs gaudent: quod committatur cædes lucri gratia. In eos acerrima Sallustius [b] haberi scripsit arma, quibus victis spolia maxima futura; & Tacitus, penes quos aurum, & opes maximum illis discrimen bellorum imminere. Chaldæa Paraphrasis hoc malum intelligit futuri seculi, vbi, ac sub mortem ipsam diues doliturus sit ex diuitiis nihil quicquam boni fecisse.

a Recitat Stepha. Bellengardus in sententiarũ Volumine, verbo DIVITIAE.
b In bello Catilina.

Vers. 13.] PEREVNT enim in afflictione pessima: generauit filium, qui in summa egestate erit.

PEREVNT *enim in afflictione pessima.*] Iunguntur hæc in Hebræo, Græcóque textu cum versu præcedente. Hebr. (Et periit opulentia ipsa in occupatione mala: (Καὶ ἀπολεῖται ὁ πλοῦτος αὐτοῦ. Sed Sixtianus codex omisso αὐτοῦ, nectit ista sequentibus: Καὶ ἀπολεῖται ὁ πλοῦτος ἐκεῖνος ἐν περισπασμῷ πονηρῷ.) Vetus Latina translatio: (Et perierunt diuitiæ illæ in distentione pessima) Quanquam Græcum ἀπολεῖται est futuri temporis. Et idem tempus denotare potest אבד *abad*, cum ו *vau*, versiuo significationis præteriti in futurum. Sed sensus idem. De vocibus autem περισπασμοῦ, & ענין *hhinian*, pridem actum est. Cum instat mors, tum diuitis, quamlibet hîc feliciter viuat, agátque, σπασμὸς, atque περισπασμὸς maximus. O mors [c], quàm amara est memoria tua homini pacem habenti. Viro quieto (ἀπερισπάστῳ) & cuius viæ directæ sunt in omnibus, & adhuc valenti accipere cibum. Sic rex Agag occidendus à Samuel, cum gemitu ac tremore dixit, Siccine separat amara mors [d]? Pereunt quoque diuitiæ in negotio, vel occupatione pessima, inquit Caietanus, negociando verbi gratia cum fisco, vel exponendo maximæ negociationi: Adde lites, & varias curas.

c Eccl. 41. 1.
d 1. *Reg.* 15. 32.

Generauit filium, qui in summa egestate erit.] Hebraicè, & Græcè: (Et non erit in manu eius quidquam.) Chaldæus versum totum sic reddit: (Et illæ »
diuitiç quas relinquet filio suo post mortem suam, peribunt, eò quòd com- »
parauerit eas negotio malo: & non permanebunt post illum in manu filij »
sui, quem genuit, nec residuum erit illi in manibus eius quicquam.) Indi- »
cat diuitias acquisitas malis artibus, ideóque malè dilabi & perire.

Quamuis videatur sententiæ superioris pars prima diuitiarum interitum asserere, dum superest adhuc is, qui comparauit illas. Et quod periisse dicit in afflictione pessima, possemus quoque cum Paraphraste interpretari ob negocium malum, id est, iniquum, quam hîc quoque vocat Symmachus ἀσχολίαν κακήν, nam iuxta vetus Prouerbium, cuius meminit Hieronymus [e]: Diues aut iniquus est, aut iniqui hæres: & vt ait Plato [f]: Ὁ λόγος ἡμῖν ὀρθῶς ἂν εἴη οἱ πάμπλούσιοι ἀγαθοί: Sermo nobis rectus, id est, verus, quod

e Ep. 160. *ad Hedib q.* 1.
f 5. *de Legib.*

quod admodùm diuites non sunt boni: & Menander:

„ Οὐδεὶς ἐπλούτησε ταχέως δίκαιος ὤν.

„ *Nunquam vir aequus diues euasit citò.*

Fit non rarò quod tradit parœmia sacra [a]: Qui coaceruat diuitias vsuris,& fœnore, liberali in pauperes congregat eas: quales, quia non solent esse auari,& iniqui diuitis filij, patris videlicet imitatores, nō ad hos illæ,sed ad alios delabuntur. Sed & Ecclesiasticus [b] vbi dixisset quod substantiæ iniustorum sicut fluuius siccabuntur, & sicut tonitruum magnum in pluuia personabunt; addit [c]: Nepotes impiorum non multiplicabunt ramos. Rursùs [d]: Qui aceruat ex animo suo (ἀπὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, defraudando animam suam,& desideria sua) iniustè, aliis congregat, nimirùm etiam extraneis. Quid attinet exemplis hoc ostendere? Lege Caput XXVII. Iob [e]. Et quæ parasti, dixit de Diuite quodam CHRISTVS [f]: cuius erunt? Auarorum vocat Plutarchus [g] asininam,& fornicariam cupiditatem, quoniam,vt asinus balneator ligna, & malleolos apportans, fumo semper oppletus & fauilla, in nullam lauacri, caloris, munditiæque partem venit. Comparat prætereà cum muribus, qui vorant in metallis Chrysitidem, nec eam reddunt nisi mortui, & dissecti, cum figlinis canalibus, qui nihil in se retinent; sic enim aceruare multa, vt hæredibus relinquant,& hi aliis: sicque deinceps.

a Prou. 28. 8.
b Cap. 40. 11.
c Vers. 15.
d Cap. 14. 4.
e à vers. 13. 14. 15. 16. 17.
f Luc. 12. 20.
g Opusc. de Cupidit. diuit.

Vers. 14.] SICVT egressus est nudus de vtero matris suæ, sic reuertetur, & nihil auferet secum de labore suo.

SERMO est de Diuite cum diuitiis pereunte, quamuis conueniat æquè sententia eadem filio, quem in summa relinquit egestate, atque cuiuis homini. Satis de hac re multa in Capite tertio [h]. Chaldæus explicat nudum egredi de vtero matris absque merito,& omni bono: & reuerti in sepulcrum sine merito etiam ac mercede. Mysticè magis, quàm historicè. Nihil intulimus in hunc mundum, ait Apostolus [i], haud dubium, quia neque auferre quid possumus. Exuuiæ sunt externa bona ista, vestis adiacens, & commodatò quidem, ac ad vsum data. Cùm interierit quis, non sumet omnia (nihil) neque descendet cum eo gloria eius [k]: Nudus egressus de vtero matris,& nudus reuertitur illuc [l]. Cùm dormierit, nihil secum auferet [m]. Pecuniam creditam soluere qui molestè fert, præsertim cuius vsum „ gratuitum recepit, habetur iniustus: iniquus, qui muneris sui arbitrium „ danti, non relinquit: ingratus, qui iniuriam vocat finem voluptatis: stul„ tus, qui nullum fructum esse putat bonorum, nisi præsentium, non in præ„ teritis acquiescens, certioráque non indicans quæ abierunt, de quibus ne „ desinant, non est timendum [n]. Hæc tandem sunt desideria illa multa, non inutilia tantùm, sed etiam nociua, in quæ incidunt, qui volunt diuites fieri [o], vt vel serò mersi in interitum (corporis,) & perditionem [p] (animæ) plangere cogantur. Quid profuit nobis superbia, aut diuitiarum iactantia quid contulit nobis [q]? Veræ diuitiæ, ac frugiferæ quas Paulus [r] opponit

h Vers. 20.
i 1. Tim. 6. 7.
k Psal. 48. 18.
l Iob. 1. 20.
m Iob 27. 19.
n Seneca de Consolat. ad Polyb. ca. 29. & 30.
o 1. Tim. 6. 9.
p Ibidem.
q Sap. 5. 8.
r 1. Tim. 6. 11.

auaritiæ,& proponit homini DEI, sunt iustitia, quæ modum imponit habendi cupiditati,faciens vt his quæ vitæ sunt satis,contentus quis viuat, aliena ne concupiscat quidem: Pietas,quæ dum DEVM verum colit,abijcit auaritiæ idololatriam [a], vel dum benignè aliis facit, non sinit adhærescere cum crudelitate auaritiam:Fides,quæ meliora obijciens futura bona,horum facilè persuadet contemptum: Charitas,quæ facit vt DEVM diligens,ipsius exequatur de dandis eleemosynis, déque amore fraterno præcepta:Patiētia,qua vel cum gaudio nostra rapientes sustineamus, [b] non inopiam duntaxat rerum:Mansuetudo,vt aduersùs auiditatis irrequietem, & cupiditati permistùm furorem,feros,duròsque cum aliis mores.

a Ephes.5.5. Galat.5.20.

b Heb.10.34.

Et nihil auferet secum de labore suo.] Græcè, vt eat in manu suâ.) Symmachus: (ὃ συμαπελεύσεται, Quod simul abibit.) Vetus Latina translatio(Vt teneat in manu ipsius.) Hebraicè שיולך *scheyolech*,Quod ire faciet, seu cui manum admouebit) aut (Quod ducet in manu sua, & conuehet,) id est, Quod fecerit,vel admouerit,vel duxerit, aut vt venire faciat,&c.

Olympiodorus totam sententiam de filio explicans,cuius prætextu auarus excusat se, subtiliter manum intelligit eiusdem filij. Monetur, ait, auarus,vt nascentis sibi filioli manum inspiciat,& cùm inuenerit illum sine pecuniis de ventre matris in hunc mundum venisse, rursùs inspiciat morientis manum: etenim inueniet eum sicut nudus, & inanis pecuniarum venit è matris vtero, ita & pauperem subire sinum telluris ex hac vita commigrantem.) Dixi tamen per se magis videri sermonem esse de patre diuite, quàm de filio: Si enim hunc ille dicitur genuisse, qui in summa sit, vel sit futurus egestate, nihil peculiare, vel mirum esset, si nudus reuerteretur. Solent potiùs filij post parentes viuere, ita vt non ita liceat istis eorum morientium manus inspicere, síntne pecunia plenæ. Thaumaturgus eodem quo nos intellexit modo, indéque peccatum augeri docet, quòd non cogitent natiuitati similem sibi finem imminere.

Vers. 15.] MISERABILIS prorsùs infirmitas: quomodo venit, sic reuertetur. Quid ergo prodest ei? quod laborauit in ventum?

MISERABILIS *prorsùs infirmitas.*] Repetitur cum exaggeratione, & admiratione,& epiphonemate eadem sententia: variat autem Interpres epithetum, vocans miserabilem,quam versu duodecimo nominauerat pessimam infirmitatem. Vtrobique sunt eædem Hebrææ voces. ibi Græcus textus habet, ἀρρωστία, hîc cum epitheto πονηρά. Vetus translatio: (Sed & hoc vanitas,& languor pessimus.)

Quomodo.] Vim phrasis Hebrææ כל עמת *col hhammath*, lege in Thesauro Linguæ sanctæ in radice עמת *hhamath*. Caietanus vertit(Omnis contra) & iungit sequentibus: (Omnis contra quod venit,sic ibit.) Et ait sensum esse; (Quilibet homo eo modo,quo venit nascendo sine opibus, sic ibit moriendo: venit obuiando nuditati,nudus ibit.)

Quid ergo prodest ei quod laborauit in ventum.]Hebraicè שיעמול *scheiahhamol*,

mol, Quod vel Qui vel Quo laborabit, *Καὶ τίς περίσσεια αὐτῷ ᾗ μοχθεῖ.* Quæ abundantia, qua laborat?) Symmachus *Τί οὖν περισσὸν αὐτῷ μοχθήσαντι;* Quid igitur amplius, & qui laborauit? Vetus translatio: Quæ abundantia eius qui in ventum laborat?) Trita satis phrasis ad exprimendum vanum, ac inutilem laborem, vt dicatur esse in ventum: Sunt enim, inquit Olympiodorus, diuitiæ prorsus instabiles, & aquatilis bullæ, cùm detumescit, similes. Loqui in ventum, vel verba proferre Iob [a] vsurpat, & Ieremias [b] pascere, vel possidere, seminare, ac tenere ventos, Salomon [c] noster, & Oseas [d], & rursus Ieremias [e], vt denotent inanes tum sermones, tum labores. Clemens [f] Alexandrinus vtitur simili parœmia. *Ὃς δὲ ἐρείδεται ἐπὶ ψεύδεσιν οὗτος ποιμαίνει ἀνέμους καὶ διώκει ὄρνεα πετεινά.* Qui mendaciis innititur, is ventos pascit, & volucres aues persequitur. Nec dissimilis apud Nazianzenum [g]. *Ὡς αὔραις εἶναι μᾶλλον πιστεύειν, καὶ γράμμασι τοῖς καθ' ὕδατος ἢ ἀνθρώπων εὐημερίᾳ.* Vt auris, seu ventis potius fidendum sit, & litteris aquæ inscriptis, quàm hominum prosperitati. Hoc loco Thaumaturgus ait indicari studium Auari, laborémque non inaniter duntaxat susceptum, sed ex impetu quodam potius, quàm ex proprio animi instituto, ita vt violentè quodammodo abripiatur ab appetitione temeraria.

a Cap. 6. 26. Cap. 15. 2.
b Cap. 5. 13.
c Prou. 10. 4 Cap. 11. 19.
d Cap. 8. 7. Cap. 12. 1.
e Cap. 22. 22
f 1. Strom.
g Epi. 18. ad Sophron. siue Epi. 52.

Vers. 16.] CVNCTIS diebus vitæ suæ comedit in tenebris, & in curis multis, & in ærumna, atque tristitia.

CVNCTIS *diebus vitæ suæ comedit in tenebris.*] Exponitur magnitudo laboris, non inanitas sola, de qua proximè actum est. Adeo distinetur infelix interdiu, vt cibum ei capere non liceat ante noctem. Hoc pacto Caietanus. Hugo: Quia differt propter hospites, & ne bis comedat propter ruborem, quia tam viliter comedit, quod erubescit in die comedere Chaldæus: (Etiam omnes dies suos in tenebris habitat, vt panem suum solus degustet.) Glossa Interlin. Absconditè, atque in mœrore. Lyranus, In tristitia, & anxietate mentis, pro acquisitione temporalium, quibus priuatus est cum filiis, vt dictum est. Carthusianus, In malis culpæ & pœnæ. Olympiodorus, In ignorantia. Hugo rursus, In peccato, & ignorantia. Moringus, In sollicitudine, quæ mentem obtenebrat. Græci verbum Comedendi penitus non habent, sed solùm quod cuncti dies eius tenebræ sunt [h].

Nomine tenebrarum designantur ingentes calamitates in Scripturis crebrò, quales Ægyptiæ [i], sicut è contrario lux denotat læta & secunda. Et primum describitur, dicendo verti diem in tenebras, obtenebrari solem in ortu suo [k]: Secũdum, nouam lucem oriri [l], meridianum fulgorem consurgere ad vesperam [m]. Synonyma sunt nox, caligo, vmbra mortis, obscuritas, fumus, & similia. Tenebras Philippus Presbyter [n] ait esse peccata, ignorantiam, tribulationem, obscuritatem Scripturæ. Nazianzenus [o] vitam præsentem, & aduersariam potestatem [p]. Vsitata etiam profanis Auctoribus formula per φάος, siue φῶς, id est, lumen, lætitiam, ac felicitatem, per σκότον priuationem vtriusque significare. Sic Euripides [q]:

Ἥκει φάος ἐμοῖς καὶ σοῖς κακοῖς. dixit, & contrà Virgilius [r]:

h Iob 3. 4. 5. Esa. 13. 10.
i Exod. 10. 21. & seq. Sap. 17. 2 & seq.
k Iob & Esa. suprà.
l Esther 8. 16. Cap. 11. 11.
m Iob 11. 17
n In Iob c. 22. inter opera Hieronymi.
o Orat. 2. de Pascha.
p Orat. in San lumina.
q In Oreste.
r 2. Æneid.

„ *Afflictus vitam in tenebris, luctuque trahebam.*

Hinc frequentes illæ apud Prophetas exaggerationes magnarum ærumnarum, cùm diem obſcurum nominant, tenebrarum, nebulæ, caliginis, ſine ſole; vel ſolem, ac lunam obtenebrari, ac illum quidem etiam meridie, & terram tenebrari in die luminis [a]: præterea lucem extingui, non ſplendere flammam [b]. Explicant vim harum locutionum Chryſoſtomus [c], & Gregorius [d]. Carcer & vincula, necnõ infernus ipſe per tenebras exprimi conſueuit, maximè verò per exteriores [e], quem aliàs [f] diximus carcerem fuiſſe teterrimum extra mœnia ciuitatis. Quemadmodum Sapiens [g] vocat vincula tenebrarum, & Iudas [h] Apoſtolus vincula æterna ſub caligine reſeruata, & Petrus [i] σειρὰς ζόφου catenas caliginis, quos Interpres rudentes Inferni. Ambroſius [k] ait, auaro ſemper noctem eſſe: illi dici [l]: Stulte, hac nocte repetunt animam tuam à te, & ſemper vt Lunam mutari [m]: Iuſtum audire [n]: Hodie mecum eris in Paradiſo, & quod [o] fulgebit ſicut Sol in regno PATRIS.

Et in curis multis.] וכעס הרבה *vechahhas harbeh.* In ira, ſeu furore multo, prout etiam Chaldæus vertit, Καὶ ἐν πένθει, & in luctu, quo pacto reddit vetus tranſlatio. Ex curis luctus oritur: & quod vel vrat cor, vel comedat, cura dicta eſt. Vetus tranſlatio (In luctu & iracundia multa, & languore, & inſania.) Sed hæc alia aliter deinceps.

Et in ærumna.] וחליו *vechaleio.* Et infirmitate ſua, ſiue langore, aut dolore, aut redũdãte vltimo ו *van*, infirmitate, &c. abſque paragogico pronomine. Chaldæus. (In ægrotationibus.) Καὶ θυμῷ πολλῷ. (Iracundia multa.) Sicut & vetus trãſlatio habet. Olympiodori Latinus Interpres (triſtitia multa.) Olympiodorus autem triſtem iracundiam explicat: Animi grauiores ægrotationes Ira ſunt, & Triſtitia. Eſt θυμὸς vehementior ira, & vt ait Baſilius [p], ἔξαψις καὶ ἀναθυμίασις ὀξεῖα τοῦ πάθους, aitque impetum eſſe cum meditatione vlciſcendi. Ærumnam Cicero [q] finit ægritudinem laborioſam. In cap. 2. [r] ærumnas quoque poſuit Interpres, vbi Græcè erat θυμὸς, ſed Hebr. כעס *chahhas.* Chald. Fortitudo indignationis. Apud Marcum [ſ] eadem vox Latina eſt pro μέριμναι: In poſteriore ad Corinthios [t] pro μόχθῳ: in Geneſi [u] pro λύπας: Hebr. & Chald. Tribulationem, aut dolorem. In Pſal. 31. [x] pro ταλαιπωρίαν, vbi Hebr. & Chaldaicè eſt viror.

Atque triſtitia.] Καὶ ἀῤῥωστίᾳ, καὶ χόλῳ. (Et infirmitate, & ira.) וקצף *vekatſeph.* Et furore, ſeu indignatione, quod etiam Chaldæa dictio ſignificat, illa bullientem, ac feruentem iram, ac veluti ſpumantem. Idem retinetur ſenſus, tametſi voces varient, ſintquè non totidem in editionibus, ſed plures, pauciorésve. Indignationes, contentiones, lites, diuitis præſertim auari, denotantur, vt notarunt Olympiodorus & Hieronymus, quas excitat leui occaſione. Forum, litéſque vitare debet, qui ſibi non eſt conſcius magnarum diuitiarum, ait Heſiodus [y], quaſi qui has habeat, ad lites pronior eſſe ſoleat. Coris auarus angitur, ait Hugo Cardinalis, vt acquirat: ærumna, vt conſeruet: triſtitia, ſi amittat: ſæpéque præ indignatione incidit in morbum. Vel eſt in curis multis, inquit Bonauentura, propter ſollicitudinem, ſicut ob ſolitudinem in tenebris: in ærumna, propter expenſarum tenuitatem: in triſtitia, propter expendendi neceſſitatem. Hæ ſunt ærumnæ,

a Ioel. 2. 2. 10. cap. 3. 15. Sophon. 1. 15. Amos 5. 8. 18. 20. c. 8. 9.
b Iob. 18. 5.
c Hom. 2. ad populum.
d 5. Mora. c. 1
e Mat. 8. 12. cap. 22, 13. cap. 25. 30.
f In cap. 12. Act. Apoſt.
g Sap. 17. 2.
h Epi. ver. 6.
i 2. Pet. 2. 4.
k Lib. de Nabuthe cap 8.
l Luc. 12. 20.
m Eccl. 27. 12.
n Luc. 23. 43
o Mat. 13. 43.
p In cap. 5. Eſaia, Lege eundem in Pſal. 29. & in Regul. breuior. 55. & 68.
q 4. Tuſcul.
r Verſ. 23.
ſ Cap. 4. 19.
t Cap. 11. 27
u Cap. 3. 16.
x Verſ. 4.
y In Ergis.

& sollicitudines huius seculi, quæ verbum DEI suffocant, & vt spinæ pungunt animum, & lacerant, vt CHRISTVS [a] docuit, & Gregorius [b] egregiè declarauit.

a Mat.13.22 Mar.4.18.19 Luc.8.15.
b Greg. hom. 15. in Euãg.

Vers. 17. & 18.

Quæ his versibus continentur, iam sunt exposita capite secundo & tertio. Docet autem Ecclesiastes qua ratione rectè quis vtatur diuitiis, agens, non vt quidam existimant, ex aliena, sed ex persona propria. Nec per Ironiam, sed seriò: nec auarum reuocans ad aliud extremum minus vitiosum, sed proponens quod honestum est: nec vt proposito delinimento voluptatum ad eleemosynam cautè pertrahat, sed vt simpliciter virtutem doceat temperantiæ. Nam præstat, inquit, partis bonis frui ex munere DEI, quàm his parcendo conficere seipsum angoribus & sollicitudinibus. Primum, & & secundum sensum recipit Bonauentura hoc loco, & Hugo Cardinalis, & Gregorius in Dialogis [c]: Olympiodorus vltimum: Hieronymus tertium, atque Albinus: primum Thaumaturgus, necnon Chaldæa Paraphrasis, Carthusianus, Moringus, Titelmanus, Caietanus.

c Lib. 4. c. 4.

Vers. 17.] HOC itaque visum est mihi bonum, vt comedat quis & bibat, & fruatur lætitia ex labore suo quo laborauit ipse sub sole numero dierum vitæ suæ, quos dedit ei DEVS, & hæc est pars illius.

HOC *itaque visum est mihi bonum.*] Aliæ editiones: (Ecce quod vidi ego bonum.) id est, Hæc mihi placuit sententia.) Symmachus: Ἐμοὶ ὤν ἐφάνη. Hebr. & Chald. (Quod pulchrum, &c.) Græcè καλὸν: quod in hac significatione quæ primaria est, nunc sumitur, cùm distinguatur ab eo, quod proximè ante ponitur ἀγαθὸν. Vetus translatio: (quod est optimum.)

F*ruatur lætitia.*] Hebr. Est videre bonum, id est, experiri. Græcè ἰδεῖν ἀγαθωσύνην, de quo nomine Græco priùs dixi significare felicitatem in hoc libro, licet propriè significet bonitatem erga alios, hoc est, benignitatem, sicut Olympiodorus intellexit, & innuit Chaldæus Interpres.

Numero dierum vitæ suæ, quos dedit ei DEVS.] Quandiu vixerit. Similis phrasis est capite secundo [d], & septimo [e], cui similis vt dicatur apud DEVM numerus esse mensium nostrorum [f], & constituti termini vitæ à DEO, qui præteriri non possint [g], quem finem ac numerum (mensurabilium siue mensuratorum dierum, (id est, breuium, vt vertit Hieronymus, vel ad mensuram quatuor digitorum, aut pugillorum, vt alij.) sibi vt reuelaret DEVS, petebat Dauid [h].
Symmachus legit ψήφῳ, quasi calculo & suffragio diu stet sua cuique dies.

d Vers. 3.
e Vers. 1.
f Iob 14.5.
g Ibid.
h Ps. 38.5.

* * *

Verſ. 18.] ET omni homini, cui dedit DEVS diuitias atque ſubſtantiam, poteſtatemque ei tribuit, vt comedat ex eis, & fruatur parte ſua, & lætetur de labore ſuo: hoc eſt donum DEI.

a Act. 2. 45. SVBSTANTIAM.] Ὑπάρχοντα. De voce Latina, dixi in Hiſtoria Apoſtolica [a]. Hebræa, & Chaldæa נכסים *nechaſim*, quæcunque bona ſignificat, immobilia, mobilia.

Et lætetur de labore ſuo.] Chaldæus addit hæc (Ita vt non extendat manum ſuam in violentiam, & rapinam, ſed cuſtodiat verba legis, & vt miſereatur pauperum, & hoſpitum, & accipiat mercedem partis ſuæ perfectam in ſeculum venturum cum Iuſtis. Eundem ſenſum Olympiodorus expreſſit vt dixi. Thaumaturgus quoque de eleemoſyna. Impiorum bona ſæpè
b Iob. 21. 16. non ſunt in eorum manu [b], etiam in hac vita: certe illa pro arbitrio minimè regunt, & moderantur; ſed potius ab iis quæ habent, captiua mente tenentur.

Verſ. 19.] NON enim ſatis recordabitur dierum vitæ ſuæ, eo quod DEVS occupet deliciis cor eius.

NON *enim ſatis recordabitur.*] Liberalis quique quas habet facultatibus in ſui etiam ipſius vſum commodè vtitur, hilarior eſt, nec vitæ longioris tædia ſentit honeſtis occupatus DEI beneficio deliciis, nec tot triſtes animo admittit cogitationes, quot vitæ ſuperſint dies, quàm breui
c Pſal. 111. 5. moriturus ſit. Iucundus homo, qui miſeretur, & commodat [c], χρηστὸς commodus & vtilis ſibique, aliiſque. Chaldæus indicat rationem contineri non differentiæ inter Auarum, & ſtudioſum Diuitem, ſed quare ſatius ſit diuitiis benè vti, & fruendo, & largiendo, quoniam non adeo multi dies hominis, vt recordati poſſit, ac reputare quot nam ex eis futuri ſint boni, id eſt, læti, fœlices, quot mali; ſiquidem DEVS ipſe decreuit quotque diebus affligi, & quot viuere debeat in gaudio cordis ſui.

Olympiodorus bimembrem ſententiam hîc agnoſcit, qua perſuadeatur auaro bonus diuitiarum vſus: breuem namque vitam eſſe: occupationem verò in pauperibus ſubleuandis eſſe DEO gratiſſimam, atque miſericordis animum, & cor ea mirificè lætificari. Addit myſterium de corporis, & ſanguinis CHRISTI ſuauiſſima perceptione, & vtili, atque quotidiano ſedulo ſtudio atque exercitio in hac vitæ breuitate, virtutum: quæ ſolæ ſunt veræ diuitiæ, cum externæ mediæ ſint, & vt iuuare, ſic nocere valeant. Illud ipſum de EVCHARISTIA Hieronymus, & Albinus obſeruant. Thaumaturgus voluptatem explicat ex honeſta fruitione bonorum, & ex largitione in pauperes, quæ voluptas vacua ſit mœſtis cogitationibus, nimirum de morte, &c.

Non ſatis.] Heb. & Græcè (Non multum, vel valde, vel ſæpè: לא הרבה *lo harbeh*

lo harbeh, οὐ πολλὰ) Vertit Interpres aliquando (satis) quod est secundum alias editiones, (multum, nimis, & valde [a].) עד מאד *hhad meod*, & simplex מאד *meod*, *σφόδρα, πολὺ, ὥστε λίαν*: & Chaldaicè apud Danielẽ [b] שגיא *schaggia*. Nonnunquam (nimis [c]) reddit, quod propriè est (valde). Vulgari multarum gentium lingua (satis) dicitur non quod sufficit solum, sed etiã quod excedit. Sic forsan accipiendum Horatianum illud [d]:

" *Iam satis terris niuis, atque dira*
" *Grandinis misit pater.*

Hoc quidem modo Acron interpres explicat, & Porphyrio.

a Esa. 64. 9. Ezech. 47. 9. Zachar. 9. 9. cap. 14. 14. 1. Reg. 25. 15. lib. 2. 2. 17.
b Cap. 5. 9. cap. 6. 14.
c Tob. 10. 3. & alibi.
d Lib. 1. Carminum, Ode 2.

Non satis recordabitur dierum vitæ suæ.] Est propriè recordatio præteritorum, & de his diebus præteritæ vitæ. Hugo Cardinalis explicat: Sed in malam partem de auaro, qui se credat amplius victurum: non dolens quod malè vixerit, eo quod occupauerit DEVS deliciis cor eius, id est, occupari permiserit, quibus excœcatus, & irretitus nec illud recordatur, nec quæ gaudia interna amiserit.

Communior, ac verior expositio de diuite liberali, quíque honestè diuitias insumat; nec satis auaro congruit quod sequitur, eo quod occupet DEVS deliciis cor eius, vt mox videbimus. Recordari dici quoque quis potest de futuris, non vt futura sunt, sed reuocando cogitationem aliquando susceptam de ipsis. In genere verbum recordandi [e], Scripturæ vsurpant pro eo quod est curare; & æstimare, & in contraria significatione verbũ obliuiscendi [f]. Profani etiam Auctores dicunt recordari alicuius rei, pro eo quod est aggredi, & facere, vt Homerus [g], *μνήσασθαι χάρμης, φυλακῆς, δόρπου*, pugnare, custodire, seu excubare, cœnare. Sensus ergo est, quod parum sollicitus est quantum vel vixerit, vel victurus sit.

e Habac. 3. 3. Psal. 49. 5. Psal. 76. 10. Iob. 14. 13. Genes. 8. 1. cap. 40. 14.
f Iob 8. 13. Esa. 49. 15. Ierem. 2. 32. ca. 30. 14. Dan. 13. 9. 15. Psal. 87. 6. 1. Reg. 1. 19.
g Iliad. 14. 18. 24.

Eo quod DEVS *occupet delicijs cor eius.*] Hebræũ participiũ מענה *mahhaneh*, Pagninus vertit (respondens) id est, rependens, ac reddens. Vatablus exponit (exaudiens, remunerans, largiens:) ac exaudire quidem DEVM in lætitia cordis eius, id est, vnde lætandi materiam habeat cor eius. Editio Græca legit *περισπᾷ*. Sed Hieronymus notat quod hîc *περισπασμὸς* in meliorem partem accipitur, id est, pro occupatione Spiritualis, veræque lætitię. Thaumaturgus quoque, ac Olympiodorus videntur de bona occupatione intellexisse. Latini præterea sic exponunt ferè omnes, præter Hugonem Cardinalem, qui de auaro, & Moringum, qui inter alias explicationes ponit hanc quoque de largiter diuitias expendente pro se, aliisque, ac ideo minus vituperando quàm sit auarus: occupari verò à DEO ad eum modum, quo Paulus [h] ait quosdam tradi à DEO in reprobum sensum. Sed non id vellet Ecclesiastes, si comparatione vtens cum auaro, hunc deteriorem esse doceret, atque ad prodigalitatis minus vitiosum extremũ, vt innuebat Olympiodorus, conaretur deflectere. Caietanus Hebræam illam vocem non verbum, sed nomen esse contendit, & significare testificationẽ, (quia ELOHIM testificatio in lætitia cordis eius.) id est, Quia DEVS, inquit, dando in corde diuitis iugem lætitiam, est tanquam præbens testimonium felicitatis ipsius diuitis, nimirum facto ipso. ענה *hhagah*, radix Hebrææ dictionis quæ hoc loco est, præ aliis multis significat, vt Capite primo dixi, respondere, testificari, exaudire, affligere, occupare. Porro מענה *mahhaneh*, si sit

h Rom. 1. 24.

per ∵ *Segol*, erit nomen: si per .. *tseri*, participium. Rabbinorum varias expositiones haud ab istis differentes affert Auctor Thesauri linguæ sanctæ, nec non vt significet principaliter DEVM habentem prouidentiam, vel respondentem lætitiæ, vel exaudientem illam, id est, concedêtem ipsam diuiti, dum frui licet suis, vel acquiescentem, siue complacentem sibi in lætitia eius, ac præsto illi existentem. Atenimverò Græca vocabula περισπᾶν καὶ περισπασμοῦ, quæ hoc loco Hieronymus in partem meliorem accipit, non memini alibi, vel in Scripturis, vel apud Scriptores profanos ita sumi: vel certè sine anxia, quamuis non mala, cura: quo pacto Martha
a Luca 7. περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν, satagebat circa frequens ministerium [a]. Est interdum περισπᾶν abstrahere, & auellere, & auocare. Hoc pacto diceretur, quod DEVS περισπᾷ deliciis cor diuitis liberalis à mœstis cogitationibus de breuitate & miseria vitæ, distinendo, & occupando in honesta rerum suarum fruitione, atque largitione.

His qui in deliciis viuunt, tempus videtur breue, quamuis sit longum: contrà illis, qui dissolutam, tristem, amaram ducunt vitam, tempus quamuis breue, videtur longum, vt in Damnatis maximè patet, inquit Carthusianus. Idem est de occupatissimis, ac præsertim in studiosis cogitationibus, & actionibus, idque adhuc magis, dum eas referunt ad honorem DEI, & adeptionem felicitatis, quibus nihil par æstimant, non tempus longum, non durum laborem. Quanquam aliquando dilatio concupiti eiusmodi
b Philip. 1. 23 boni, atque dissolutionis desiderium, vt sit quis cum CHRISTO [b], gignit molestiam, cogítque dicere: Quando veniam & apparebo ante faciem
c Ps. 41. 3. DEI [c]. &, Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est [d]! Qui verò iam
d Ps. 119. 5. fruuntur beatitudine, nullum sentiunt moræ interstitium: perenne illis est æternitatis momentum, noui existunt, ac recentes semper ad gaudia, nun-
e Eccl. 24. 29 quam saturi, vel nauseabundi, esurientes, & sitientes magis, magísque [e] sine molestia, quia sine absentia bonorum, gaudiorúmque, quæ gustando desiderant, quæ gustant desiderando. Bona prorsus occupatio ἀγαθὸς περισπασμὸς attollens cogitationem, amorem, desiderium ab omni re aliena, quæ quouis modo lædere, aut imminuere delicias illas felices queat.

CAPVT

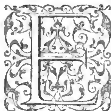
CAPVT SEXTVM.

SVMMARIVM.

PERGIT *Ecclesiastes isto Capite conditionem auari miseram insectari, qui nec vsum diuitiarum ipse habeat, nec vlli relinquat ex necessarijs: infelicior hac de causa quàm abortiuus. Huius Capitis argumentum superioribus quoque Capitibus tractatum est.*

Vers. 1.] EST & aliud malum quod vidi sub Sole, & quidem frequens inter homines.

XPLICATIONIS, expressionisque causa duæ particulæ sunt additæ (Et aliud) Malum pœnæ intelligitur, sed ortum ex iniquitate auaritiæ; idcirco ceteræ editiones habent fœminino genere malitiam, רעה *rabbah*, & בישתא *bischetha*, & πονηρία, Hebraicè, Chaldaicè, Græcè.

Et quidem frequens.] Alij (Et multum (malum hoc) siue magnum) רבה *rabbah*, πολλὴ, quod extensiuè sumptum, ait Caietanus, coincidit in frequens.

Apud homines.] Hebraicè (Super hominem.) Chald. (Super filios hominis) Septuaginta: Ὑπὸ τὸν ἄνθρωπον: Sub homine. Symmachus, (παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, Apud homines.) Est hoc malum apud homines, quia familiare, & veluti insitum: Super, quia illis imminet, eósque vexat: Sub, quia homines quodammodo incubant ipsi, & in eo iacent.

Vers. 2.] VIR cui dedit DEVS diuitias, & substantiam, & honorem, & nihil deest animæ suæ ex omnibus quæ desiderat, nec tribuit ei potestatem DEVS, vt comedat ex eo, sed extraneus vorabit illud: hoc vanitas, & afflictio magna est.

VIR *cui dedit* DEVS.] Plana sententia de illo, cui sunt diuitiæ, sed non conceditur eis vti, & cum diuitiis honor quoque, splendórve dignitatis.

Substantiam.] Lege Capitis prioris versum decimum octauum. Caietanus vtrobique gemmas exponit. Illum sic docuit quo vtebatur Hebraicæ linguæ Magister: non vetus, ac peritior.

Honorem.] Hebraicè, & Græcè, gloriam, id est, affluentiam opum tantam, vnde celebritas oriatur: Chald. (gloriam facultatum.) Phrasis frequens Scripturarum, vt hoc modo honor accipiatur, & honestas, verbúmque honorandi, & honestandi, & honestum faciendi, vt docui in Actibus Apostolorum [a]. Et hîc quidem commodior est ista significatio, quoniam auarum haud facilè solent honore afficere, cùm sit parum gratiosus multitudini.

a Cap. 13. 50

b Hora. lib. 1. sermonum. Sat. 1.

„ *Non vxor saluum te vult* (ait auaro Poëta [b]) *non filius, omnes*
„ *Vicini oderunt, noti, pueri, atque puelli.*
„ *Miraris, cùm tu argento post omnia ponas,*
„ *Si nemo prastet, quem non merearis amorem.*

Multo sanè minùs honorem, qui virtuti debetur.

Nihil deest anima sua.] Iuxta editionem Hebræam videtur de Deo intelligi, quod nulla priuet re animam diuitis ואיננו חסר *veenennu chaser*, Et non ipse priuans. Attamen sensus idem. Nihil verò deest animæ auari ex omnibus quæ desiderat secundùm rem, & naturam, inquit Bonauentura, licet non secundum ipsius æstimationem, atque desiderium.

Non tribuit ei potestatem.] Hebraicè (Non dabit) & Græcè, Οὐκ ἐξουσιάσει. Symmachus: δίδωσι. Nil variat hæc varietas temporum: nam & in principio versus Hebraicè, Græcéque futuri temporis verbum est. Non cogit Devs ad auaritiam, sed permittit prauum vsum arbitrij, inquit Olympiodorus, vt cùm tradidisse dicitur quosdã in passiones ignominiæ [c]. Allegoriam notat idem de populo Hebræo, qui ex opulentia regni, sacerdotij, prophetiæ, non retulit vtilitatẽ, peccans in Salvatorem, sed inde dicati sunt externi [d]. Tropologicè præterea exponit de versatis in Scripturæ aliarúmque rerum scientia, ex qua non ipsi, quia moribus diffident, sed alij libros eorum legentes fructum capiant. Allegoria notatur etiam à Hieronymo, & Albino, tropologia ab Hugone, & extendi potest ad eos, qui Dei muneribus non vtuntur, nec in talentis, & pecunia Domini negotiantur, inertes, & otiosi [e]. Magis placet, vt negationem vsus facultatum quam Devs per se potest infligere, intelligamus potius cum Thaumaturgo, & Caietano, quàm pro ipsa culpa parcitatis auaræ. Lyranus existimat priore Capite similem sententiam intelligi de auaro, qui propter diuitias occidatur ab alio, hic verò de eodem, quem de medio tollat morbus, aliáve causa.

c Rom. 1. 26

d Rom. 11. 12

e Matt. 25. 13. & seq. Luc. 19. 13. & seq.

Homo extraneus.] Ξένος, נכרי *nacheri.* Chaldæus explicat de alieno, qui vxorem defuncti ducat, & hęreditate acquirat relicta bona. Non est necessaria consequutio, vt qui relictam ducit, relictorum defuncti bonorum, quamuis ab intestato decesserit, successor fiat: nec enim vxor ipso iure horum est hæres: vir autem non omnium vxoris bonorum dominus est, vel etiam administrator.

Vorabit illud.] Est idem verbum, quod proximè antè (vt comedat ex eo) sed emphasim notauit Interpres, quod cum infelix auarus nec mediocriter comedat, alius etiam voret, quibus pepercit.

Magna

Magna miseria est.] Alij: (Infirmitas mala) quæ videlicet miserabilem, ac miserandum reddit. Quàm falsè Martialis Scæuolam rideat auarum, qui quò plura dedissent Dij, hoc erat sordidior, lege perelegans Epigramma [a], quod ita claudit:

„ *In ius, ô fallax, atque infìciator, eamus,*
„ *Aut viue aut decies, Scæuola, redde Dijs.*

Hanc porrò valdè sententiā alia illustrat, quę est in libro Ecclesiastici [b]. Bona abscondita in ore clauso, quasi appositiones epularum circumpositæ sepulcro (similis diues cui frui suis non licet, defuncto intra sepulcrum, ad quod apponantur escæ) quid proderit libatio idolo? nec enim manducabit, nec odorabitur: Sic qui effugatur à Domino (diues cui DEVS ob ægritudinem, vel auaritiam non permittit vsum diuitiarum, licèt colatur ab aliis vt idolum) & portans mercedes iniquitatis (auaritiæ mercedes sunt, & iniquè partarum opum, iis frui non posse.) Videns oculis & ingemiscens (dum hinc insumere facultates vellet & fructum capere, hinc eum retrahit auaritia) sicut spado complectens virginem, & suspirans (quòd ea per impotentiam naturæ potiri non possit. Rem eandem appositè declarat fabula Tantali, quem sitis enecat, licèt aquam mento tenus habeat.

Vers. 3.] SI genuerit quispiam centum liberos, & vixerit multos annos, & plures dies ætatis habuerit, & anima illius non vtatur bonis substantiæ suæ, sepulturáque careat, de hoc ego pronuntio, quod melior illo sit abortiuus.

SI *genuerit quispiam centum liberos.*] Addidit Interpres (liberos) necnon vetus Translatio, & Chaldæa Paraphrasis: Hebraicè namque, & Græcè solùm est (centum) sicut etiam quodam loco legit Hieronymus [c]. Hic autem notat hyperbolem, ac Olympiodorus. Quosdam tamen adeò fuisse prolificos, docui Capite septimo Actuum Apostolicorum [d], sed id omninò singulare, rarúmque, non impossibile, vt hic ait Olympiodorus. Gedeon habuit septuaginta duos filios [e]. Achab totidem minus vno [f]: Roboam viginti octo filios, filias sexaginta [g]. Thaumaturgus pro centum ponit indefinitè plurimos. Constat hoc pacto numerum istum passim sumi pro vniuersitate, atque perfectione. Docet id quoque Augustinus [h], & Hieronymus [i], & Theophilus Alexandrinus [k], & Beda [l], & Gregorius [m], & Origenes [n], & Ambrosius [o]. Exempla in Scripturis obuia sunt, vt centupli [p]: centesimi fructus [q], ætatis centesimæ [r], de qua Hieronymus [s]: centum ouium [t], & aliarum rerum, quas recenset Petrus Bongus in Mysteriis Numerorum, & Pagninus [u], & Salmeron [x]. Ad eundem modum Poëtæ [y] ad celebritatem rei adhibent hunc numerum, verbi gratia tribuentes Thebis Ægyptiis portas centum, Cretæ oppida totidem: Veneri Paphiæ aras. Inde prætereà hyperbolæ de linguis centum, vel oribus, & sonis [z]. Meminit Ecclesiastes numerosæ prolis, quia in Vetere Testamento inter potiora DEI beneficia censebatur [a], & infœcunditas inter pœnas, & maledictiones.

a Libro 1. in 104.
b Cap. 30. 18. 19. 20. 21.
c In c. 6. Ep. ad Ephes.
d Vers. 17.
e Iud. 9. 5.
f 4. Reg. 10. 1.
g 2. Paral. 11. 21.
h 2. de Ciuit. c. 7. & ep. 89.
i Lib. vlt. in c. 65. Isaiæ.
k 3. Paschali.
l In cap. 13. Matthæi.
m Libro 15. Moral. cap. 7. & lib. 30. capite 33. & hom. 18. in Ezechiel.
n Hom. 16. in Leuit.
o In c. 7. Luc.
p Matth. 19. 29.
q Matth. 13. 23.
r Esa. 65. 20.
s Ibidem.
t Mat. 18. 12.
u 1. Isagoge ad mysticos sensus c. 32.
x Tom. 1. Proleg. 20.
y Homerus, Virgilius, &c.
z Apud Virgilium, & Sedulium.
a Deut. 28. 4. Psal. 126. 3. Psal. 127. 3.

Et vixerit multos annos.] Et hæc habebatur olim pars humanæ felicitatis [a]: quæ distinctè notata est in Abraham [b], & in Isaac [c]. Legat qui de priscorum præsertim hominum longæuitate cupit cognoscere, quæ noster Pererius disertè tractat primo Tomo Commentariorum in Genesim [d], meritóque illos refutantem, qui tot illas in Genesi centurias annorum nonnullis attributas de Lunaribus duntaxat intelligunt: Ita vt si constaret annus mensibus duodecim, mensem componerent dies tres, nam fieret inde quempiam sex natum annos nostrates, filios procreasse: nullum excessisse ex iisdem nostratibus nonaginta septem, quia nullus attigit millesimum: denique Abraham, qui cùm esset annorum septuaginta supra centum, mortuus memoratur plenus dierum senéxque [e], septemdecim duntaxat nostros cum dimidio vixisse. Consult quoque potest Franciscus Vallesius [f], & alter ex nostris Delrius [g].

a Exo.20.12. Ephes.6.3. Psalm.20.3. Psal.90.16. b Gen.25.8. c Gen.35.28.29. d Lib.7. e Gen.25.7.8. f De sacra Philosophia, cap.7. g 2. Disquis. magica. q.23.

Anima illius non vtatur.] Οὐκ ἐμπλησθήσεται: Non impleatur, vt etiam habet vetus Translatio. Theodotio: Οὐ χορτασθήσεται, non saturetur, quomodo est Hebraicè לא תשבע *lo thischbahh*, & Chaldaicè לא שבעת *la schebahbath*. Animam pro parte, vel appetitu sensitiuo sumi constat. Impleri, & saturari est sumere quantum satis est.

Bonis substantiæ suæ.] Duas posteriores dictiones adiunxit Interpres, vt exprimeret esse sermonem de vsu bonorum externorũ. Qui sensus per se directò intentus est, secundarius de virtutibus, quem Thaumaturgus affert, ac Olympiodorus. Addit Chaldæus quod abstinendo à diuitiis suis, non acquisierit etiam ex illis nomen bonum, videlicet per magnificentiam, & benignitatem; Græcè est ἀγαθωσύνης, de qua voce dictum Capite priore.

Sepulturáque careat.] Carere sepultura, grauẽ visam pœnam potissimùm Hebræis, dixi in Historia Apostolorũ [h]. Mysticũ sensum tradit Olympiodorus de Iuda, qui quãuis doctrinæ suæ verbis multos genuerit filios, non est tamen ita repletus bonis, vt perseueraret, & SALVATORIS immoreretur sepulturę, vsque in finẽ gratiã conseruando Baptismi. Caret auarus sepultura: vel quia tam de omnibus malè meritus negligitur, deseritúrque insepultus, ac sine memoria posterorum, perinde ac si non esset sepultus: vel quia nec mortis dum viueret, nec funeris memoriam, curámve sustinuit habere; auarus etiam in extructione sepulcri, vel propter diuitias insidiis occisus est, abiectúsque sine sepultura. Hæc omnia Hieronymus. Tui vero oculi, ait DEVS [i], ad cor, & auaritiam, &c. non plangent eum (Ieconiam filium Sellum regem Iuda impium, & scelestum) Væ frater, & væ soror: non concrepabunt eum: Væ Domine, & væ inclyte: sepultura asini sepelietur, putrefactus, & proiectus extra portas Ierusalem. Nescio qua ratione illum, cui non sit sepultura, meliore sensu Ecclesiasten Ambrosius [k] acceperit, de eo, qui meditatur in bonis, vt probet CHRISTVM in alieno sepultum.

h Ca.8. & 9. i Ierem.22.18.19. k In cap.vlt. Lucæ.

Quod melior illo sit abortiuus.] De abortiuo dixi nonnulla in Actibus Apostolorum [l]. Origenes [m] docet sumi simpliciter abortiuum in malam partem à Scriptura, comparatiuè, vt quid minus malum. Olympiodorus mysticè opponit Iudæ, de quo priùs egerat, Paulum, qui se nominat abortiuum [n], &

l Cap.9. m Hom.7.in lib.Numer. n 1.Cor.15.8.

& sepultura dignus habitus est, certans bonum certamen [a], cupiénsque dissolui,& esse cum CHRISTO [b]. Nos notato loco cur sic appellauerit se Paulus, docuimus. Hieronymus allegoricè transfert ad nos qui quasi abortiui, & nouelli putabamur à Iudæis gloriantibus de patrum antiquitate, & legis prærogatiua, Ambrosius [c] meliorem ait abortum, quàm partum secularis, id est, fugisse peccatorum occasiones. Hugo meliorem, qui cum bono mentis proposito decedit. Idem Olympiodorus inscrutabili diuinæ prouidentiæ deputat; quare fœtus abortiui vel enascantur mortui, vel vnum viuant diem, alterúmve, & qua de causa non omnes partus absoluantur. Repetit hoc etiam in Capite tertio Iob. Abortiuum Iob [d] cognominat abscõditum, & non subsistentẽ, quia necei vllum monumentum, nec imago vlla ponitur: præterea non videntem Solem, aut fruentem luce, quod est etiam in Psalmo iuxta lectionem Hebræam pro eo quod legimus: ([e] Supercecidit ignis, & non viderunt Solẽ (quasi abortiuum mulieris, quod non videt Solem) Hebraicè vocatur נפל *nephel*, quasi deciduus, ac instar immaturi fructus, qui ex arbore decidit inutilis, à verbo נפל *naphal*, quod est labi, & cadere. Colligit hinc alio loco Hieronymus [f] promissionem longioris æui, de qua meminimus paulò antè, nõ esse carnaliter intelligendam, quia laudantur super viuos mortui.

a 1.Tim.4.7.
b Phil. 1.23.
c 2.de interpella.Iob.c.4.
d Cap.3.16.
e Psal.57.9.
f In c.6.Ep. ad Ephes.

*Vers.*4.] FRVSTRA enim venit,& pergit ad tenebras, & obliuione delebitur nomen eius.

FRVSTRA *enim venit.*] Alij (In vanitate.) Vanum quippe quod frustra; & abortiuus fœtus frustratur fine suo. Hugo & Carthusianus explicant de auaro etiam, sed moraliter magis, quàm historicè: iste enim sensus respicit duntaxat abortiuum. Moralia quoque censeo de abortiuo, quod exponitur ab vtroque frustrà venisse, propriè dictum abortiuum, quia non potuit ad æternam vitam peruenire: perrexisse ad tenebras Limbi, aut sepulcri, aut ad pœnam damni: deletum nomen eius obliuione, quia vel prorsùs nomen ei impositum est nullum, vel citò desiit memoria ipsius: non vidisse Solem, quia non exiit in lucem: non cognouisse distantiam boni, & mali, quia experiri, nec sensu licuit. Similiter de auaro declarant frustrà venisse ad mundum, vel opes, cùm miser vixerit: ad tenebras transiuisse, id est, tormenta ac desolationes, quæ vocantur sæpiùs tenebræ exteriores: obliuione deletum nomen eius, quia inuisum, & odiosum: non vidisse Solem aut iustitiæ [g], aut prosperitatis: neque cognouisse distantiam boni, & mali, quoniam sola mala expertus est: nec æstimauit virtutis præstantiam, ac magnitudinem veræ felicitatis.

Obliuione delebitur nomen eius.] Alij (In tenebris nomen eius operietur:) Obscurum erit, & ignotum nomen: ne nominabitur quidem. nam nomen Hebræi non ante octauum mensem natis imponebant, si essent masculi: Romani his nono, octauo fœminis [h]. Græci vtrisque decimo [i], aut septimo [k]: Etsi quidam barbari, vt qui dicebantur Atlantes, nulla dabant infantibus nomina [l]. Dormientium in sepulcris non est ampliùs memoria, & Infernus dicitur Terra obliuionis [m].

g Sap. 5. 6.
h Plutar. Problem. 102.
i Alexan. ab Alex. libr. 2. cap. 25.
k Arist. 7. Histor. animal. cap. 12.
l Plin. lib. 5. cap. 8. Solin. cap. 44. Mela libr. 1. Herod. lib. 4. quos citat Tiraq. in Alex.
m Psal. 87. 6.

*Vers.*5.]

Verſ. 5.] NON vidit Solem, neque cognouit diſtantiam boni, & mali.

NON *vidit Solem.*] Abortiuus vel mortuus exit, vel viuere non poteſt, & in Iure pro non nato habetur: ac de octomeſtri etiam tritum illud Hippocratis ne [a], an Theſſali [b], Tractatu de Alimento: ἔστι δ᾽, καὶ οὐκ ἔστιν ὀκτάμηνος γένεσις, aut γέννησις. Eſt verò, & non eſt octomeſtris partus, rarò enim, & apud paucos ſuperuiuit. Sed hac de re Medici ac Iuriſconſulti, maximè verò ex recentioribus Federicus Bonauentura integro Opere de Octomeſtri partu, & Tiraquellus in L. ſi vnquam [c], dum diſputant, An filius naſcens rumpat præcedens teſtamentum, is videlicet qui viuus naſcatur, ſed ante legitimum tempus. Quanquam aliis videtur, abortiuũ propriè dici fœtum eo natum tempore, quo nullo modo viuere poſſit [d]; necnon quando non eſt perfectè formatus, exitque ante ſeptimum menſem [e]. Vocem Græcam ἐκτρώματος, quæ eſt ſuperiore verſu, Budæus [f] docet, Ariſtoteli [g] eſſe fœtũ poſt ſeptimum, & intra quadrageſimum diem corruptũ. Hippocrates notato loco vſurpat de eo, qui exit intempeſtiuè, vt octauo menſe. Sed & nominibus abutendo, maturus quoque fœtus debito egrediens tempore, ſi mortuus egrediatur, vel in ortu moriatur, nominatur nõnunquam abortus, non ſolùm is, qui naſcitur ante legitimum tempus, ſiue ſuperuiuat, ſiue non. Præterea diſtinguunt Latini [h] abortum ab aborſu, vt ille ſit fœtus prope tẽpus pariendi natus, quẽ mors ſequitur, hic in primis menſibus, quando conceptui principium factum eſt. Hoc loco abortiuus, qui non vidiſſe ſolem dicitur, erit vel mortuus fœtus in exitu, vel parum admodum viuens, quale quale ſit tempus natiuitatis: & vſus obtinuit, vt nõniſi de mortuo dictio iſta ſumatur, vel certè de illo, qui licet viuus exeat, viuere non poſſit.

a Apud Gel. l. 3. cap. 16.
b Vt Galeno placet.
c De Renocan. donat.
d Contradict. medica. lib. 1. tract. 3. Contradict. 8.
e Mercur. 2. de Morbis mulie. cap. 1. & 4. Varia. lect. cap. 10.
f Com. ling. Græca.
g 7. De Hiſt. Animal. c. 3.
h Nonius.

Neque cognouit diſtantiam boni, & mali.] Vetus translatio iungens verba ſuperiora, ſic habet: (Et quidem ſolem non vidit, nec cognouit: requies huic magis, quàm illi) id eſt, abortiuó magis, quàm infelici diuiti, ac fœcundo. Septuaginta: Καί γε ἥλιον οὐκ εἶδε, καὶ οὐκ ἔγνω ἀναπαύσεις τούτῳ ὑπὲρ τοῦτον. Et ſolem quidem vidit, & non nouit requietes huic ſuper hunc. Codices quidam habent ἀνάπαυσιν in ſingulari: alij addunt οὐδὲ ἐπειράθη διαφορᾶς ἑτέρου πρὸς ἕτερον. (Neque expertus eſt differentiam alterius ad alterum.) Id eſt, ſicut eſt in noſtra Verſione, diſtantiam boni, & mali. Eadem ratione Chaldæus: (Etiam lucẽ legis non vidit, & non cognouit inter bonum, & malũ, & ad diiudicandum inter ſeculũ hoc, & ſeculum alterum.) Hebraicè iuxta punctorũ diſtinctionem, nouum membrũ eſt: נחת לזה מזה *nachath lazeh mizzeh*, quies huic præ hoc, nimirũ eſt, ſeu melius: quo pacto vertit etiã Pagninus, & Clarius, & Vatablus, & intelligũt omnes de abortiuo, non de diuite auaro: licet vtcũque etiam de hoc poſſet intelligi, quemadmodum antea dixi. Thaumaturgus intelligit abortiuum non deguſtatis huius vitæ malis abiiſſe, ſicut nec ſole perſpecto. Perfectio ſcientiæ dici ſolet in eo eſſe, vt quis dignoſcat inter bonum, & malum [i], illud eligendo, hoc reprobando,

i Geneſ. 3. 5.

bando [a],tum ſpeculatiuè,tum practico experimento: vel certè vſus rationis deſcribitur illo modo, vt ſcientiam quis habeat boni, & mali. Sed inſulſi Hebræi,qui arborem ſcientiæ boni, & mali vetitam primis parentibus [b],propterea ſic appellatam imaginantur, quod ipſi ſimiles infantium ſimpliciſſimi,& ſine vſu rationis conditi,cum guſtu arboris vim acceperint ratione,liberoque arbitrio vtendi. Nec multo Ioſephus [c],hac in re ſapientior,dum facultatem arbori tribuit acuendi ingenij ad ſolertiam, prudentiam,ſcientiam. Nam, vt omittam quod primos parentes animi dotibus, earumque decuit initio præſtantes vſu creari,quod & factum demonſtrant mutui cum DEO ſermones, vaticinium Adam, nominata ab eo animalia, lex ipſa [d] de non edendo fructu arboris ſcientiæ boni, & mali, hanc ipſam legem non tuliſſet DEVS, quaſi tantam inuidens perfectionem, vel impediens,quam perfectionem tantum abeſt vt eſus pomi attulerit, vt potius imminuerit, & ſummo dolore guſtatores affecerit. Ab euentu ſortita nomen eſt arbor, vt ſcientiæ boni,malique cognominaretur, quia cognitum experientia eſt à peccatoribus diſcrimen inter bonum, quo fruebantur ante,& malum,in quod incurrerunt: Vel ſi mauis, appellationis ratio fuit à fallaci,& maleuolo Diaboli promiſſo, ac per ironiam,quali & DEVS, qui & experimentum fecit de bono, & malo,id eſt, de obedientia, ac inobedientia,vſus eſt,dicens,poſtquam primi homines peccaſſent: Ecce Adam quaſi vnus ex nobis factus eſt, ſciens bonum, & malum [e]. Comparanda quoquo modo irriſio cum ea, qua ab Ioue Heſiodus [f] exceptum canit Prometheum furacem ignis:

a Eſa.7.15.
b Gen.2.17.
c 1. Antiq. cap.2.
d Gen.2. 17.
e Gen.3. 22.
f Lib. 1. peri ergon.

" Τόντε χολωσάμενος προσέφη νεφεληγερέτα ζεύς,
" Ιαπετιονίδη, πάντων πέρι μήδεα εἰδὼς
" Χαίρεις πῦρ κλέψας; καὶ ἐμὰς φρένας ἠπεροπεύσας;
" Σοί τ' αὐτῷ μέγα πῆμα, καὶ ἀνδράσιν ἐσσομένοισι,
" Τοῖς δ' ἐγὼ ἀντὶ πυρὸς δώσω κακὸν ᾧκεν ἅπαντες
" Τέρπονται κατὰ θυμὸν, ἑὸν κακὸν ἀμφαγαπῶντες.
" Ὣς ἔφατ', ἐκ δ' ἐγέλασε πατὴρ ἀνδρῶν τε, θεῶν τε.
" *Huic animo infenſus qui nubila colligit,inquit:*
" *Proles Iapeti multo techniſque doliſque*
" *Inter mortales vnus doctiſſimus omnes,*
" *Impoſuiſſe mihi gaudes,ignemque tuliſſe.*
" *Nempe ingens,atroxque malum & tibi poſtque futuris*
" *Queis ego pro rapto igne malum dabo, quo ſimul omnes*
" *Gaudebunt,propriumque malum fouiſſe libebit.*
" *Sic fatus, riſitque parens hominumque Deûmque.*

Sed de ſcientiæ boni. malique arbore plura Pererius [g]. Arbitror, hoc loco,vbi præſertim de abortiuo eſt ſermo,per cognitionem diſtantiæ boni, malique intelligi guſtum,ac experientiam bonorum externorum, qua caret abortiuus,quemadmodum citato Eſaiæ loco puer EMMANVEL cõmeſturus pueriles cibos prædicitur butyri,ac mellis,vt creſcendo compareт ſibi ſcientiam experimentalem, ſicque veritas Humanitatis eius deprehendatur. Quanquam verum ſit quod initio dixi, ſignificari eadem phraſi exactiorem quandam ſcientiam, non in ſenſus duntaxat experientia poſi-

g Lib. 3. in Gen.Diſp.

tam,sed in intellectus quoque iudicio. Quo etiam pacto describitur vel infantum,vel rudiorum quorumlibet ignoratio, cùm nescire dicuntur, quid

a Iona 4. 11. sit inter dexteram,& sinistram [a], hoc est,inter bonum, & malum. Vias enim quæ à dextris sunt,nouit DOMINVS: peruersæ verò sunt, quæ à si-

b Prou.4.27. nistris sunt [b]: Superius Capite quarto [c] similis posita sententia: Et lau-

c Vers.2. daui magis mortuos,quàm viuentes, & feliciorem vtroque iudicaui, qui necdum natus est,nec vidit mala,quæ sub Sole fiunt.

Vers. 6.] ETIAM si duobus millibus annis vixerit,& non fuerit perfruitus bonis: nónne ad vnum locum properant omnia.

ETIAM *si duobus millibus annis vixerit.*] Augetur vitæ annorum numerus maiore quàm prius hyperbole, quæ indefinitè continebat annos multos: nullus enim ex macrobiis & polychroniis longæuis illis primis hominibus millesimum pertigit. Mali ominis numerum istum quidam

d Petrus Bõgus de Myste.numero. putant [d], & quia notatur apud Valerium Probum littera, Z, inauspicata, vt ait Alexander ab Alexandro [e] post Suidam & Martianum [f] Capel-

e Lib.3.c.5. lam,& quoniam porci bis mille erãt,quos immundi Spiritus CHRISTI

f In Nuptiis Philolog. permissu subierunt, & in mare præcipitauerunt [g]. Septuaginta emendatiores legunt: Καὶ ἔζησεν χιλίων ἐτῶν καθόδους: (Et vixit mille annorum re-

g Mar.5.13. ditus.) Complutensis textus, & vetus vnus codex: Καὶ εἰ ἔζησεν: (Etsi vixerit: antiqua translatio: (Etsi vixerit mille annos duplices.) Hebr. ואלו חיה אלף שנים פעמים *veillu chaiah eleph schanim pahhamaym*, Etsi vixerit mille annos duabus vicibus.) Chald. תרין אלפין שנין *theren alpin schenin*, (duo millia annorũ.) Reditus mille annorũ significare potest, vel redeuntes in orbẽ annos mille, seu cursum illorũ, vel quod qui abierint mille, redeant denuò,vt efficiantur duo millia. Hic posterior sensus ceteris editionibus,ac nostræ congruit. Thaumaturgus,& Olympiodorus mille legunt annos,qui aptior Græcis vocibus,ac phrasi sensus est.Sed nos nostram meritò præferimus.Græca phrasis nõ patitur vt quis dicatur ζῆσαι χιλίων ἐτῶν: Sed casus Datiuus esse debet,vel Accusatiuus.Ideo qui in Bibliis regiis vertit: (Si vixerit mille annis) ibique posito commate,καθόδους iunxit sequenti membro (reditus & bonitatem non vidit) non vidit mea sententia, quomodo fideliter verteret.

Et non fuerit perfruitus bonis.] Hebraicè: (Non viderit bonitatem, ἀγαθωσύνην.) Chald. (Et in lege non studuerit, & iudicium, & iustitiam non fecerit) Sed sensus est de bonorum externorum fruitione; Et vt loquitur Thaumaturgus,de vitæ commodis: quamuis iuxta priorem modum explicet Olympiodorus de non tendente ad verum bonum,hoc est,vt secundùm virtutem laudabiliter viuat.

Nónne ad vnum locum properant omnia?] Πορεύσεται vadent: Et emendati Codices, πορεύεται vadunt: Et hic annosus,& abortiuus: vtriusque finis mors,ait Thaumaturgus,& nõ solùm abortiui,sed & eius,qui acerba morte interceptus rapitur è vita,inquit Olympiodorus:terra est enim hic quoque

quę senior,& in terram ibit. (Omnia) Interpres noster, & Græcus dixit, cùm potius Hebraica editio indicet masculino genere,ac numero singulari ambos illos, inter quos fit comparatio: & properandi verbo ille vsus est, vt magis exprimeret continuum quasi cursum nostrum ad mortem. Locus vnus vel terra est,in quam reuertimur, vel sepulcrum, quo mortui claudimur,prout Capite secundo [a] dictũ est,vel vnum idémque DEI iudicium, cui sistentur omnes. Chaldæus de diuite auaro exponens sic ait: (Anima eius descẽdet ad Gehennam,ad locum vnum,quo omnes peccatores erunt) illi nimirum peccatores,qui propria,& actualia habent peccata: qui enim solum originale, vt abortiui, non deputantur gehennæ, vbi duplex pœna luitur,damni,sensúsque; sed peculiarem alium tendunt in locum subterraneum,qui Limbus puerorum vocatur,in quo nullus sentitur dolor,sed sola est priuatio beatificæ visionis. Certè demens est auarus, qui quantam quantam hîc trahat moram,breui moriturus tamen,nihil de suis secum rebus trahet. *a Vers. 20.*

Vers. 7.] OMNIS labor hominis in ore eius: sed anima eius non implebitur.

OMNIS *labor hominis in ore eius.*] Sufficere homini pauca possunt, cùm sit paucis natura contenta: quapropter cùm huc omnis humanus labor externus tendat circa bonorum externorum comparationem,& conseruationem,bis miser auarus, qui & plura conquirat, & ne necessariis quidem fruatur; ac tertia prætereà infelicitatis causa est, quod infinitam satiare cupiditatem conetur frustra: & quo se ad id mouet magis, hoc minus promoueat. Non adeo probo, quod ait Caietanus, doceri laborem hominis suapte natura ad os,id est,victum ipsius ordinari, quia edendo, ac bibendo,intentum assequitur, nempe lætitiam illam ex labore; non item ad animam,quoniam huius appetitus impleri nequit. Is quem dixi,planior sensus,& communior: cui non absimilis, vt hominis pars superior ex tali labore,vel etiam ex laboris eiusmodi fructu (si quis illum fortè percipiat) non reficiatur,cùm hoc non sit proprium aptúmve pabulum ipsius,verùm ceu siliquæ porcorum [b] foris molles, intus inanes, ventrem grauantes magis,quam saturantes. *b Luc. 15. 16.*

Nec aberrant à scopo [c], qui volunt occurri opinioni eorũ,qui, quod ex primo Capite videri potuit, velut ex Ecclesiastis dictum sententia, ipsi pariter sentiebant,summam beatitudinis consistere in cibo potúque, & cetera voluptate,saltem non inhonesta. *c Titelm. Olympiod.*

Excogitauit Moringus alium loci præsentis intellectum,quod videlicet omnis labor hominis,miseria,calamitas,est in ore eius, id est,vel grauis, & molesta,vel leuis,ac toleratu facilis,prout afficitur, & veluti res ei quæque & palato ipsius sapit, prout indole, moribúsque fuerit affectus: ac si malè, animum non impleri,sed in deterius vertere quæ accidunt, ex quibus, qui benè,colligit salutarem fructum. Pia veráque interpretatio, cui conuenit venusta nonnullorum per sensum accommodationis, Psalmi [d] expositio: (Qui dat niuem sicut lanam) frigoris experientiam magis,minúsve mole- *d Ps. 147. 16.*

ftam, vt quis mollius induitur, vel afpetius, ac leuius hyberna tempeftates (nebulam ficut cinerem fpargit) ignorantiam, ac vitiofos habitus pellit, iuxta modeftiam animi, & pœnitentiæ feueritatem. Idem iudicium facio

a Collat. 14. cap. 9. de Caffiano [a]. Omnem laborem hominis effe in ore ipfius, hoc eft, in eo compefcendo per filentium, & vt omnium feniorum inftituta, atque fententias intento corde, & quafi muto ore fufcipiamus, ac diligenter in pectore condamus, atque ad perficienda ea potius, quàm ad docenda feftinemus: quoniam ex hoc cenodoxiæ præfumptio, ex illo fructus fpiritalis fcientiæ pullulabunt. At hæ Interpretationes leuiter adhærefcunt ad litteram. Non fat etiam affequi Bonauentura mentem videtur Auctoris, os exponendo inhiationem defiderij: qui enim defiderat, inquit, os aperit, & laborem in ore effe, hoc fibi velle, laborari ad defiderij completionem,

b Cap. 16. 26 ad eum modum, quo fcribitur in Prouerbiis [b]: Anima laborantis laborat fibi, quia compulit eum os fuum, Hebraicè, (Quia incuruauit fe ad ipfum os eius) Qui locus illuftrat potius traditum litteralem fenfum, quafi fupplex petat os cibum ad vitam fuftentandam neceffarium: & vt ibidem

c Gen. 3. 19. obferuat Beda, debet ob fententiam, qua damnatus eft Adam [c], cibus fudore, ac labore parari. Chaldæa paraphrafis fauet hîc his verbis: (Omnem laborem vir propter cibum oris fui ipfe laborat, & in dicto oris alitur: & etiam anima hominis non fatiabitur cibo, & potu.) Hieronymus, & Albinus tropologicè declarant de laborante in Scripturis, fed qui auidus femper eft ad difcendum, & docendum: Addit Hugo de vano difputatore: de eo, qui quod in Baptifmo promifit ore proprio, implere ftudet: vel præftare quod alios docet, non quærens quod animo fuo fatisfaciat, fed aliis. Arboreus de iactabundo rerum fuarum laudatore: déque querulo laborum lamentatore, qui bonis quæ fuppetebant, vti voluit, contentus prædicatione, & opinione externa. Olympiodorus de homine nequam femper aliquid proferente flagitiofi, nempe contumelias, iurgia, blafphema verba.

d Hom. 40. in Euang. Quifquis hoc folùm modo laborat, ait Gregorius [d], citans locum iftum, vt fciat quid loqui debeat, ab ipfa refectione fuæ fcientiæ mente vacua ie-

e Hom. 18. in Ezech. iunat [e]. Affert ad idem quem attuli locum ex Prouerbiis, aitque: Os enim noftrum nos compellit ad laborem, quando per hoc quod dicimus à vitiis refrenamur: quia turpe nimis eft nos negligendo cadere, vnde prædicando conati fumus alios leuare.

In ore eius.] לפיהו *lephihu*, Ori eius, vel ad os eius, vel pro ore eius, videlicet implendo. Εἰς στόμα αὐτοῦ: ideo laborat homo, vt manducet: quippe

f Gen. 3. 19. fanxit DEVS [f], Vt in fudore vultus fui, vefcatur pane fuo: Et Paulus, Vt

g 2. Theff. 3. 10. fi quis non vult laborare, nec manducet [g]. Chaldæus (Propter cibum oris fui.)

Verf. 8.] QVID habet amplius Sapiens à ftulto? & quid pauper nifi, vt pergat illuc vbi eft vita?

QVID *habet amplius Sapiens à ftulto.?*] Comparatio eft ftulti auari cum fapiente paupere. Nam ifte contentus alimentis, & quibus tegatur [a],

gatur [a], atque victui necessariis, pergit ad locum, vbi est tum vita temporalis, ac proinde ad opes, quibus est sustentanda: tum vbi est vita æterna, æstimans superuacanea cuncta alia externa bona, & vt stercora, & tanquam detrimenta [b]; non in terra, sed in cœlo thesaurizās [c], faciénsque sibi sacculos nunquam veterascentes [d]. At infelix ille oculos declinans in terram [e], eique ventre conglutinatus [f], & illam comedens velut serpens [g], tendit in eandem non secus quàm res omnes ex terra compositę, pergit, ac properat ad communem omnibus mortem. Itaque & seipsum fatigat auarus frustrà non valens insatiabili animæ suæ satisfacere, & stulto labore consumitur, nec honestam capiens ex facultatibus voluptatem, sicque priuans se huius vsura vitæ: denique crudelior est in corpus, & animam, quoniam certum vtrique parat interitum, fraudans vita beata.

a 1.Tim.6.8. *b Philip.3.8.* *c Matt.6.19.* *d Luc.12.33.* *e Ps.16.11.* *f Ps.43.25.* *g Gen.3.*

De hac quidem tēporali vita forsitan primarius sensus est, qui traditur à Hieronymo, & Hugone Cardinali, & Glossa Interlineari, quasi etiam communis dicitur sapienti, & stulto, tum diuiti, ac pauperi: Labor pro ore, id est, victu: nisi quod diues domi, & ad manum habet: pauper quærit vnde viuat. Attamen alius de æterna per spiritualem, ac studiosam, dum hîc viuimus, censendus non litteralis, & minimè intentus, Illum solum reddit Carthusianus, necnon Lyranus, & Bonauentura, & Chaldæa Paraphrasis hoc sermone: (Etenim quid amplius est sapientibus in seculo hoc, quàm stultis, & quid est ipsi pauperi, nisi, vt studeat in disciplina legis Domini; vt cognoscat quo modo futurum sit, vt eat omninò coram Iustis in Paradisum Eden.)

Thaumaturgus interpretatur prudentem ac moderatum, qui rerum terrenarum affectibus non tenetur, ad paupertatem ferè semper magis inclinare, & ad illam plerumque duci per vitæ rectitudinem, & integritatem.

Olympiodorus quoque de vita eadem æterna explicat, quæ est CHRISTVS ipse, ad quem is qui ab ipso CHRISTO beatus prædicatur pauper spiritu [h], incedit per virtutum semitas; cùm stultus mancipet sese voluptatibus, more pecudum. Placet Hieronymo atque Albino, & Hugoni Cardinali hæc allegoria mixta tropologiæ, & anagiæ. Aliam verò allegoriam Olympiodorus adhuc assignat de populo Iudæo, & Gentili, quorum prior stultus, ac insipiens in ligno vitam suspendit: posterior olim pauper, & vacuus gratiarum DEI, ad Crucifixum accurrit, & profectus in conspectum vitæ salutaris Dominum IESVM CHRISTVM fide locupletatus est. Documento sunt ad illustrandam tropologiam, Diues in Inferno sepultus, & Lazarus mendicus exceptus Abrahæ sinu [i]. Cœcus est, & astrictus durissimis vinculis auarus, vt nec viam videat, nec ambulet in ea, quæ ducit ad vitam, sed ligatis pedibus, manibúsque [k] (vincula licèt aurea sint, argentea, gemmeáve, &c.) in fasciculum [l], proijciatur in tenebras exteriores [m] atris flammis comburendus.

h Matth.5.3. *i Luc.16.22* *k Mat.22.13.* *l Cap.13.40.* *m Matth.8.12.c.22.13.c.25.30.*

Lyranus existimat ab hac sententia nouam inchoari libri partem, quam sextam designat, & in ea probari, non consistere felicitatem in rerum occultarum notitia. Caietanus ait, fieri argumentum duplex, ad ostendēdum, quod vanus est labor propter animum susceptus. nam sapiens, qui laborat pro animo, non expletur, vt nec stultus: & inter pauperem sperantem aliam

vitam, vel profitentem vitæ genus à communi separatum, & eum qui non spetat, aut vitam communem agit; maior differentia non est, quàm priùs dicta, hoc est, lætari in cibo, & potu, & fructu laboris proprij, siue diuitiarum.

Coacta mihi hæc vltima videntur, & neque morum institutioni, neque historicæ intelligentiæ valde apta. Paulò melior Moringi expositio, consentanea illi, quam dedit ad præcedentem versum. Sed quid vero similius iudicarem, iam aperui, minimè spernens commodam aliorum sensuum vbertatem. Varietas editionum gignit quoque in præsentis loci intelligentia nonnullam varietatem, de qua mox.

Et quid pauper, nisi vt pergat illuc, vbi est vita?] Vetus Translatio: Quid pauperi (amplius) nisi scire vt vadat contra vitam?) Hebraicè: מה לעני ידע להלוך נגד החיים *ma lebhani iodeahh lehaloch neged hachaym* (Quid afflicto, vel pauperi scienti pergere coram, vel obuiam vitis, aut viuentibus? vel iuxta vitam, vel iuxta viuentes?) Græcè: *Διότι ὁ πένης οἶδε πορευθῆναι κατέναντι τῆς ζωῆς* (Quoniam pauper nouit ire contra vitam, vel antè, seu coram, vel è regione) vbi affirmatio est sine interrogatione, ac potiùs responsio ad præsentem interrogationem: *Ὅτι τίς περισσεία τῷ σοφῷ ὑπὲρ τὸν ἄφρονα*: Quoniam quæ abundantia sapienti super stultum? quasi *πένης* sit idem qui *σοφὸς*, pauper qui sapiens. Et quidem nonnunquam hæ voces, pauperis, & diuitis, & sapientis, absolutè positæ, significant Iustum, qui solus sapit, & diuitias vel non habet, vel cor ad eas non apponit, paupertatem colens affectu. Quare sic quidam declarant lectionem Hebræam: Quid est pauperi scienti, id est, qui scit, & sapiens est? vt ambulet iuxta viuentes, id est, in lege Domini ad exemplar Iustorum, qui viuunt post mortem in Paradiso deliciarũ. Totidem ferè verbis Chaldæa Paraphrasis priùs à me recitata. Alij aliter dispungendo: Quid pauperi? nimirùm prodest, scire ambulare coram viuentibus, id est, coram iis, qui bene, & lautè viuunt, videlicet secundùm explicationem Hieronymi, vt ab his quærat vitam, seu victum? Alij, Quid pauperi scienti pergere ante vitam? nempe, Quid minus illi est quàm diuiti, qui vitæ suæ non consulit? seu, Quid minus est eidem pauperi, qui nouit industria sibi victum parare inter illos, quibuscum viuit, quàm diuiti, qui nec vtitur possessis? aut si vtitur, non aliud percipit, quàm quibus vitam sustentet, quod æquè pauper facit. Vatablus: Quid excellentius habet sapiens quàm stultus, aut quid præstantius habet humilis, nisi qui scit vitam agere inter viuentes? Sed iuxta Hebræum legit: (Quid pauperi sapienti pergere ante vitam?) & exponit: Si vterque laboret in cupiditate habendi, quid iuuat pauperem doctum ambulare prudenter coram ipsis hominibus in mundo viuentibus? Isidorus Clarius: (Et quid pauper intelligens minus habet inter eos cum quibus viuit?) parans, inquit, sibi victum industria sua? Ioannes Benedictus (Quid pauperi prodest ambulare coram viuentibus?) Iuuat tot coacervatio expositionum, vt nostræ veritas editionis, ac puritas magis elucescat, si comparetur cum ceteris.

Vers. 9.]

Verſ. 9.] MELIVS eſt videre quod cupias, quàm deſiderare quod neſcias: Sed & hoc vanitas eſt, & præſumptio Spiritus.

IVXTA multiplicem priorum verſuum declarationem, diuerſis hic quoque modis declaratur. Hic optimus, perſiſtens in ſapientis paupetis à diuite ſtulto diſcrimine: quia hoc enititur ille, vt quod optat conſequatur, vitæ præſentis neceſſaria, multóque magis ſempiternam vitam, & eorum, quatenùs licet, dum hîc viuit, viſionem, ſiue cognitionem, quæ ad illam conducunt: Stultus verò nil aliud quàm deſiderat, & ſecundùm nomen auari, auet, & immodicè concupiſcit, non eo vnquã perueniens, quod habet in optatis: ſed ob incertorum ſpem quæ non habet, fraudans ſeipſum fruitione certorum. Hoc quid aliud eſt niſi vanitas, & præſumptio Spiritus? ſiquidem inania talia deſideria ſunt, & nimis ſtultè præſumit, ad id qui aſpirat, quod aſſequi non valeat, quíque tantopere cupit, quod cuiuſmodi ſit, nec experiri quidem velit: & cùm non experiatur commodum ipſius, adeò circa ipſum adlaboret. Huc facit Capitis tertij [a] ſententia: Omnis homo, qui comedit & bibit, & videt bonum de labore ſuo, hoc donum DEI eſt. Igitur præſtat moderatè potiri bonis præſentibus, futura verò longè meliora, diligenter perſequi, ita vt illa præ iſtis deſpiciantur, leuiterque videantur, ac veluti neſciantur. Id qui facit, videt quod cupit, nempe verum ſibi ſcopum proponit, ac intuetur, & intentionem defigit, non deſiderat quod neſcit, res nimirùm alias, quas non tanti facit. [a] *Verſ.* 13.

Paraphraſis Chaldææ verba ſunt hæc: (Melius eſt viro vt lætetur ſuper eo, quod ipſi eſt, & vt faciat iuſtitiam, & vt videat mercedem operum ſuorum in die Iudicij magni, quàm vt eat ad ſeculum illud in afflictione animæ) vbi plena omnia deſideriorum etiam bonorum, ſed abſque complemento eorum.) Verùm hoc vanitas eſt homini peccatori, & confractio Spiritus. Vetus tranſlatio ſic habet: (Melior eſt aſpectus oculorum ſuper ambulantem in anima.) Dilucidè hoc interpretatus eſt Symmachus, ait Hieronymus, dicens: Melius eſt prouidere, quàm ambulare, vt libet.) Id eſt: Melius eſt iuxta ſenſum cuncta agere, qui eſt animæ oculus, quàm voluntatem cordis ſequi, quod eſt ambulare in anima,) ſeu vt Ezechiel [b] ſcribit, in voluntate cordis ſui.) Iuxta editionem noſtram (in cogitationibus cordis.) Aliter prætereà de ſuperbo, qui ſibi placet, idem Doctor interpretatur: melioremque eſſe illum, qui cuncta prouidet, quàm cui nihil placet, niſi quod ipſe fecerit. [b] *Cap.* 11. 5.

Priorem quoque è duabus iſtis Interpretationibus reperies apud Olympiodorum, qui oculos mentis accipit luce Sancti SPIRITVS illuſtratos, animæ voluntatem pro parte irrationali. Conſentit vt ſolet, Albinus Hieronymo. Salonius non abeſt ab eo ſenſu quem tradidimus, quique à priore Hieronymi non diſſidet. Nam dicit videre quod cupit, qui mentis oculis diſcernit inter bonum, & malum, illud cupiendo, hoc repudiando: ſæpè deſiderare quod neſcit, qui ſequitur voluntatem cordis ſui, & concupiſcentias, quia vult comprehendere quod non poteſt.

Hugo

Hugo Cardinalis cum Glossa Interlineari meliorem docet prouidentiam, seu scientiam præuisionis, qua scitur quid sit cupiendum, quid non, quàm temerariam, præcipitemque concupiscentiam eorum, quæ concupisci non possunt nisi ab ignorantibus ea, qualia temporalia bona, quæ ceu putre lignum, & squama piscis, lucẽt duntaxat in tenebris, & sunt indigna scitu. Lyranus non hinc longè abit, nisi quod propriè vult reprehendi superstitiosam, & vanam futurorũ præscientiã. Nec discordat Carthusianus, exprimens res superstitiosas, magicas, friuolas, falsas, quas nescire, quã scire magis expedit, cum contra studendum magis sit cognitioni eius quod appeti debet, videlicet finis vltimi, ac mediorum ipsius. Simile est, quod ait Bonauentura; Melius esse videre quod cupias, id est, agnoscere vitam quam desideras, quàm desiderare quod nescias, id est, velle illuc peruenire ignoranter: ideoque oportere vt oculi nostri recta videant, & palpebræ nostræ præcedant gressus nostros [a].

a Pro. 4. 25.

Vatabli versio est: (Melior est prouidentia, quàm vt quis desiderium sequatur) Et ad verbum Hebræa reddit: (Melior est aspectus oculorum, quàm quod æstuet anima.) Id est: Melius est esse contentum præsenti fortuna, quàm multa desiderare, & modò hoc, modò illud in votis habere. Isidorus Clarius: (Melior est aspectus oculorum, quàm ambulans anima) quæ, inquit, est occupatio obiectionis, quasi melius videatur oculis contẽplari diuitias, quàm industria sola fretum, in diem, more pauperis viuere; hoc falsum est; non aliud enim aspectus diuitiarum affert, quàm animi stultas curas, & tormenta. Auctor Thesauri linguæ sanctæ: (Melior est visio oculorum, quàm ambulare animæ) Id est, Præstat rebus præsentibus, quas ob oculos habes, frui, quàm animo huc illuc vagari, & nunquam saturari. Caietanus: (Melior est aspectus oculorum, quàm ambulatio animæ.) Id est, Melius est præsens bonum, & quod oculis videtur, quàm futurum, quodque solo desiderio habetur; ambulatio siquidem animæ, inquit, gressibus desiderij, ac spei fit. Verùm quod hinc probari contendit, Melius esse comedere, atque bibere, & lætari de talibus bonis, quàm sint animæ bona pauperis, & sapiẽtis, mihi non placet, vt antea quoque monui.

Nec video qua ratione Thaumaturgus eliciat hunc sensum, quod multos de mentis gradu deiiciat procacium oculorum aspectus, animam incitantes, ac per inanem videndi cupiditatem ad inutile studium pertrahentes. Quibus tamen postremis verbis nonnihil fauet Lyrano, cuius superius expositionem recitauimus de vano sciendi studio.

Idem nobis & hic consilium tam multis afferendis loci huius enarrationibus vulgatam editionem confirmandi, quæ planius ac verius reddidit sententiam. Ab hac vetus, cuius item fecimus mentionem, non multum recedit. Septuaginta Græcè ita vertunt (Ἀγαθὸν ὅραμα ὀφθαλμῶν ὑπερπορευόμενον ψυχῇ. Bona visio oculorum superambulans animæ,) id est, quæ superat desiderium, nimirum præsens habens obiectum, quod absens anima cupit. Symmachus, quem Latinè retulit Hieronymus: Βέλτιον προβλέπειν, ἢ ἰδεῖν αὐταρεσκείᾳ: (Melius est prouidere, quàm ambulare vt libet.) Hebraicè: טוב מראה עינים מהלך נפש *tob mareh bhenaijm mehalach nephesch*, Bona visio oculorum præ ambulare animæ.

Sed &

Sed & hoc vanitas, & præsumptio spiritus.] Aliquoties hæc declarata sunt. Et potest Græca vox προαίρεσις, tum electionem significare, quod sponte quis eò se coniecerit, vel præceptionem, siue præacceptionem, atque præcipitationem animæ desideriis æstuantis, & inhiantis, ac veluti spe deuorantis, quæ non habet.

Vers. 10.] QVI futurus est, iam vocatum est nomen eius: & scitur quòd homo sit: & non possit contra fortiorem se iudicio contendere.

QVI *futurus est, &c.*] Quem primo loco sensum Hieronymus, & post eum Albinus, Salonius, Glossa Interlinearis, aliique sequuntur, de CHRISTI aduentu, qui præcognitus sit in Scripturis, ac nominatim designatus, & vt homo non possit se conferre cum PATRE: ideoque deinceps Capite sequenti præcipi, ne vltra quàm de eo scriptum sit, requiramus, venerantér accipio, præsertim cum Hieronymus asserat aperte hic prædicari de SALVATORIS aduentu. Nihilominus expositio alia, quā subiicit idem Doctor, vt nonnullorum aliorum, ad præcedentia simplicius adhæret: nempe iam cognita DEO nomina cunctorum, qui futuri sunt hominum, nec fas cuiquam esse contra artificem suum respondere, quare ita, vel ita factus sit: Vanumque esse, ac superfluum (habentur hæc versu sequenti) multa disserere his de rebus, quasi ob DEI præscientiam tolleretur liberum arbitrium nostrum, quod nullo modo dici potest. Hoc modo Glossa ordinaria, & Thaumaturgus explicat, & Olympiodorus, qui distinctius ait, argui qui efferantur impudenter contra prouidentiam DEI, quare hunc DEVS oppresserit paupertate, illi magnas diuitias tribuerit: hunc venustum esse voluerit, illum deformem: & simul alias nugas effutiant. Nam omnium rerum apud sapientissimum DEVM repositæ sunt rationes, qui & eas præcognouit, & nomina ipsa tenet; & si quis contendere velit, nequeat apud fortissimum præualere, iuxta illud: Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas, cùm iudicaris [a], scilicet cùm iudicaris iniustitiæ, ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.

[a] *Psal.* 50. 6. *Rom.* 3. 4.

Propriè fortasse magis hæc sententia, vt cum superioribus nectatur, spectat ad potentes & diuites, qui se glorientur non desiderare quæ nesciant, id est, absentia, quæque non habeant, sed multis abundare. Quisquis erit, fuitve, aut etiam est, pridem diu antè scitum est, quod nomen habiturus esset, nec quidquam supra conditionem hominis, & idipsum quod habiturus esset, à DEO acceptuū fuisse, qui cuiuis, provt libet, cuncta partitur; quocirca non intendendam stultè litem DEO, quocum cadere causa litigatorem necesse sit. Affinitatē profectò habet immodica ista sciendi sitis, & profundior scrutatio secretorum, de qua & Lyranus locum præsentem intelligit, cum insatiabili habendi cupiditate auari, de qua priùs actum est, vt mirum minimè sit descendisse ex auaritia in curiositatis huius insectationem Ecclesiastem. Et fit non rarò, vt auarus efferat gloriosius sese, congestósque thesauros adscribat industriæ propriæ, quæ vel sola illos parauerit,

vel adiuta quidẽ auxilio Dei,sed ad sua ipsius merita respicientis,**non liberaliter**, gratis, & per veterem, æternámque prouidentiam largientis. Vel perseuerat de auaro sermo ad hunc modum, vt ait Clarius; Cùm diu per fas & nefas inhiauerit homo caducis rebus, honoribúsve, noménque eius per omnem terram propagatum fuerit, tamen in morte notum fiet, quod fuerit homo mortalis, nec potuerit in iudicium intrare cum Deo fortiore se.

Qui futurus est.] Vetus Translatio: (Quid est quod futurum est:) Εἴ τι ἐγένετο (Si quid fuit) מה שתיה *ma schitaiah*, (Quidquid fuit.) Chald. (Id quod fuit in mundo.) Vatablus. Qui existit, vel qua ratione, seu ex qua materia extiterit homo,indicat nomen eius, hoc ipsum quod dicitur homo. Quare vel generalis propositio est de omni re, quod iam antè præcognita,& præordinata sit,quæ deinde ad hominem applicatur; vel comprehendit propositio tota hominem,parúmque interest quod absolutè exprimatur,aut cum particula conditionali. Caietanus legens מה *ma*, cum *camets*, in genere masculino (Quisquis fuit) quæ sequuntur,ita vertendo, exponit: (Iam vocatus nomine suo,) id est, nominis celebritate illustris, ac de nomine cognitus (& notificatus quis ipse homo) (id est, quid egerit,quid professus sit,maximè quam doctrinam, & philosophiæ sectam) & non poterit ad iudicandum cum eo quod fortius est.) Id est, non valebit tamen iudicium ferre de his quæ superant ipsius ingenium & captum.

Iam vocatum est nomen eius.] Iuxta interpretationem Hieronymi, aliorúmque, nomen Christi, quod Emmanvel Glossa dicit esse. Verùm ceteri intelligunt de perfecta præscientia Dei, qua nominum Impositio scientię perfectionem arguit in imponente, sicut olim in Adã [a],
a Gen.2.19. & de omni sapiente docet Plato [b], & Nigidius apud Gellium [c], & Euse-
b In Cratylo. bius [d] agens de linguæ Hebrææ vocabulis. Crebrò quoque Scripturæ
c Lib.10 c.4. Deo vt proprium ac singulare tribuunt omnia vocare ex nomine suo,
d 11. de Demonst. Euãg. cap.4 vt quæ sunt,ita quæ non sunt [e], tum verò homines, etsi cùm hoc de istis
e 1.Cor.1.28. dicitur,denotatur beneuola Dei prouidentia. Item Spiritvs Domini
f Sap.1.7. scientiam habet vocis [f], vt aliàs exposuimus.

Et scitur quod homo sit.] Ille nimirùm qui futurus est,quod humanæ conditionis,id est, fragilis, ac miseræ, quod nomen Adam hîc positum vt appellatiuum,& commune,indicat: Καὶ ἐγνώσθη τί ἐστιν ἄνθρωπος, Et cognitum est quod est homo. Vt sciant gentes quoniam homines sunt, ait Da-
g Ps.9.21. uid [g]; & Esaias [h]: Ægyptus homo est, & non Devs: Argillosum si-
h Cap.31.3. gnificat Adam,& limosum,luteum, figlinum ex rubea terra. Et si Cypria-
i De monte Sion, & Sina no [i] credimus,ac Augustino [k],carnem factam: est enim rubra argilla,similior carni,cuti,sanguini. Anastasius [l] Sinaita exponit Adam esse terram
k Tract.9.ac 10.in Ioan. sanguinolentam. Sæpè ponitur Hebræa hæc dictio pro quouis homine,
l Lib.4.& 7. anago. contẽpla. in hexã. præsertim quando Scriptura filium,filiósve hominis, & hominum cognominat.Est enim semper in numero singulari Adam.Notat verò Eusebius [m]
m Suprà. maximam dignationem Dei expressam in Psalmo [n] ([n] Quid est homo,
n Psalm.8.5. (Enos obliuiosus, ac obliuiscens te) quod (tamen) memor es eius, (tu Devs) aut filius hominis (Adam terrenus,fragilis, carnalis.) quoniam
o Psal.48.3. visitas eum? In alio Psalmo [o]. בני אדם *bene adam*, opponuntur בני איש *bene isch*

bene isch, quos Interpres vocat terrigenas, quasi viliores, ac ignobiles, & filios hominum dicere potuit (virorum,) quos nobiles, illustres, &c. ὅτι γηγενεῖς καὶ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. Homo Latinè vim eandem habet ab humo, vt Varroni [a] placet, indicátque Tullius [b] his verbis: DEVS homines humo excitatos, celsos, & erectos constituit. Adam Latina interpretatione homo dicitur, ait Ambrosius [c], & Augustinus [d]. Si libet cum Græcis ludere in Hebræa voce Græcè scripta, Græcè Ἀδάμ omnes homines toto sparsos orbe terrarum denotat: primum namque elementum ἀνατολὼ designat, secundùm δυσμὼ vel δύσιν, tertium ἄρκτον, quartum μεσημβρίαν, Orientē, Occidentē, Septentrionem, Meridiē. Obseruauit hoc idem Augustinus, [e] nec non in iisdē notis contineri sextum supra quadragesimū numerū, α. enim est vnum, δ. quatuor, α. rursùs vnum, μ. quadraginta; tot autē annis dicebant Hebræi templum ædificatum [f]. CHRISTVS verò ex Adam sumpsit templum sui corporis, quod corpus formatum est intra vterum matris, vt ait Alphonsus [g], secutus eam rationem numeri per dies quadraginta sex, & propterea purificatio, inquit, imperata est impleri die quadragesimo: quia Scripturæ pro diebus annos intelligunt, & numeros minores, qui sunt supra maiores, intra maiores includunt. Illud quoque de quatuor Mundi partibus prior notauit Cyprianus, vel æqualis alius Cypriano, in libro, qui Cypriani libris insertus est de Montibus Sion, & Sina. Immò & Sibylla [h]:

a De lingua Latina.
b 2. de Natu. Leorum.
c In Ps. 118. octonario 1.
d 15. de Ciuit. Dei, c. 17.
e In Ps. 95. & Tractat. 9. ac 10. in Ioan.
f Ioan. 2. 20.
g Serm. 1. de purif. B. Virg.
h Lib. 1. orac.

„ *Nimirùm* DEVS *is finxit tetragrammaton Adam,*
„ *Qui primus fictus fuit, & qui nomine complet*
„ *Ortus, occasus, austrum, boreámque rigentem.*
„ Αὐτὸς δὴ θεός ἐσθ' ὁ πλάσας τετραγράμματον Ἀδάμ
„ Τὸν πρῶτον πλασθέντα, καὶ ὄνομα πληρώσαντα
„ Ἀνατολὼ, δύσιν, μεσημβρίαν τε καὶ ἄρκτον.

Quocirca meritò Eugubinus [i] inuehitur in eos qui talem in Augustino reprehēdunt nominis Adā notationem, Varronis afferēs exemplū, qui conatus sit nominibus Græcis etymon Latinum accommodare. Iure quoque Theodoretum [k] cauet sequamur deriuantem Adam ab Eden, quoniam varia est vtriusque nominis & scriptura, & significatio. Nam עדן *hheden*, voluptas est, אדם *adam*, terra argillosa, vt diximus.

i In Gen. c. 2. sub finem.
k Quæst. 25. in Genes.

Porrò Chaldæa Paraphrasis hoc loco nomen Adam sumens velut proprium sic interpretatur: (Id quod fuit in Mundo, ecce iam vocatum fuit nomen eius, & cognitum à filiis hominis, à die quo fuit Adam antiquus.) Vbi tribuit nominis impositionem, vel vsurpationem, atque rei cuiusuis cognitionem aliis præcessoribus, non autem DEO, de quo non est dubium, ita vt non sit quare modò quisquam superbiat, cùm ideò pridem perspectum sit, ac probè cognitum, quid ipse tandem sit, aut habeat, nec noui quid iactare possit. Alij aliter, vt ex superioribus intelligi potest. Sed recole traditum maximè proprium sensum.

Et non possit contra fortiorem se in iudicio contendere.] Vel de CHRISTO, vt tanquam homo PATRE minor est, vel de superbo, seu diuite, seu scientiæ vano professore, iuxta ea, quæ priùs perpensa sunt, hæc accipi debent. Hebraicè: (Et non poterit ad iudicandum cum eo qui fortis præ se.)

a Cap.9.2.3. Μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ ὑπὲρ αὐτόν. Emẽdati Codices: ἰσχυρότερον. Verè ſcio, inquit Iob [a], quod ita ſit, & quod nõ iuſtificetur homo (Enos miſer, ęrumnoſus, obliuioſus) compoſitus DEO (El forti, potenti) ſi voluerit contendere cum eo, iudicare cum eo, rixari, litigare, tueri ſe in iudicio, contradicere.) non poterit ei reſpondere vnum pro mille, (vnum verbum pro mille) Siue DEVS, quia
b Cap.9.12. non dignabitur, ſiue potiùs homo, quoniam reuerà quantumuis velit, & conetur, non poterit. Si repentè interroget, ait idem Iob [b], quis reſpondebit ei. Nec minus verè, licèt non adeò forſan ſincerè, de amicis Iob vnus
c Cap.15.14. Eliphas [c]: Numquid homo (enos) DEI comparatione iuſtificabitur, aut factore ſuo purior erit vir (איש iſch) quamuis præclarus, & magnus. Propterea deprecatur Dauid hoc iudicium cum DEO, rogátque ne is intret in illud cum ſeruo ſuo, quia non poteſt iuſtificari in conſpectu eius omnis
d Pſ.142.2. viuens [d].

Verſ. 12.] VERBA ſunt plurima, multámque in diſputando habentia vanitatem.

VERBA *ſunt plurima*, &c.] Compeſcenda futilis de rebus occultis, de diuinis iudiciis percunctatio, & tractatio, quæ quo ſuſcipitur magis, hoc vanitatem demonſtrat magis, & ſtultum, caſſúmque conatum talia
e Rom.1.21. differentis. Exemplo ſunt Philoſophi, vt Carthuſianus monet, qui euanuerunt in cogitationibus ſuis [e]. Hugo in particulari de Prouidentiæ negatoribus intelligit, qui ſophiſticè paralogizent, quæ præuiſa, prouiſáque ſunt à DEO, cùm non poſſint non euenire, neceſſitatem inuoluere libertati contrariam arbitrij noſtri. Vana illatio, & ſtulta, mera vanitas, ac ſtultitiæ, & λῆραι λήρων, vt loquitur hîc etiam Thaumaturgus. Garrulitatem non opus eſt verbis multis reprehendere, ne reprehendendo reprehenſionem incurramus. Vno verbo linguę deambulationem appellari puto poſſe, ſicut deſiderium ſuperuacaneum verſu nono textus Hebræus nominabat deambulationem animæ. Ita quidem vetus poëta loquitur Aſtydamas:

„ Γλώσσης περίπατός ἐστιν ἀδολεσχία,
„ Λῆρεῖς ἐν οὐ δέοντι καιρῷ φιλοσοφῶν.
„ *Linguæ garrulitas eſt deambulatoria,*
„ *Nugaris non congruenti tempore philoſophans.*

Legatur opuſculum Plutarchi, Περὶ τῆς ἀδολεσχίας, præter quamplurimas ſacras profanáſque hac de re ſententias.

CAPVT

CAPVT SEPTIMVM.

SVMMARIVM.

PERGIT *Ecclesiastes vanum scientiæ studium de rebus quæ superant vires humani ingenij, confutare: satius esse vtiliora quærere ac noxia vitare, cõsiderare labores ac ærumnas vitæ: audire sana consilia dantem: adiungere mediocres cum mediocritate sapientiæ facultates, iisque moderatè vti: leuibus aures, ac maledicis sermonibus non accommodare: cauere mulierum consortia: vnam colere sapientiam, quæ nos ab argutijs mundi prauis liberet, restituátque rectitudini, in qua initio conditi sumus.*

Vers. 1.] QVID necesse est homini maiora se quærere, cùm ignoret quid conducat sibi in vita sua numero dierum peregrinationis suæ, & tempore quod velut vmbra præterit? Aut quis ei poterit indicare, quid post eum futurum sub Sole sit?

VID *necesse est homini maiora se quærere.*] Hæc verba in editione Hebręa, & Chaldæa iungũtur priori Capiti: & quidã Codices, quos Caietanus sequitur, versum hunc primum totum ad idem illud Caput referunt. Hebraicè, Græcè, Chaldaicè sic est: (Quæ excellentia, seu abundantia, quid amplius, quod maius emolumentum, &c.) Nimirum, inquit Clarius, reuocans etiam ad finem prioris Capitis) verba multiplicare in vanum, vt iudicio contendas cum DEO, cum nemo sciat quid expediat sibi, quamdiu viuit in hac vanitate, vbi DEVS fecit dies hominis similes vmbræ, nec quid post mortem sit futurum sub Sole, possit cognosci naturaliter. Eidem expositioni fauet Caietanus.

Cùm ignoret quid conducat sibi in vita sua numero dierum peregrinationis suæ, & tempore quod velut vmbra præterit.] Argumentum à minori, quasi dicat quod est in libro Sapientiæ [a]: Difficilè æstimamus, quæ in terra sunt, &

[a] Cap. 9. 16. 17.

quæ in prospectu sunt, inuenimus cum labore: quæ autem in cœlis sunt, quis inuestigabit? Digni multi, qui rideantur à vetula quapiam, quemadmodum Thales, impingentes pedibus, dum altè tollẽtes oculos, superiora contemplantur, ad ea verò, quæ sunt ante pedes, non attendentes. Vix est qui noscat quid sibi maximè in hac vita vtile sit, cõiunx ne, vtrum pecuniæ, possessiones, & id genus alia, inquit Olympiodorus. De astris Socrates [a] disputationem fugiebat, Quæ supra nos, dicẽs, nihil ad nos esse. Certè Prognostarum astrologorum curiosa vanáque iudicia coarguuntur membro sequenti, vt Olympiodorus idem, pluresque alij notant. Mihi tamen quem posui sensus non displicet.

a Diog. Laert. in Vita.

Numero dierum.] Lege Caput quintum [b]. Quidã legunt (numerum) vt Hugo Cardinalis, qui sic exponit: Cùm ignoret homo quid conseruet sibi in vita numerum dierum, id est, dies paucos, qui vix ad cognoscendum necessaria sufficiunt: (Ars enim longa, vita breuis [c]) vel quandiu victurus sit.

b Vers. 17.
c Hippoc. Aphorism. 1.

Peregrinationis suæ.] Ceteræ editiones (Vitæ vanitatis suæ.) id est, vitæ vanæ citò prætereuntis, per viam peregrinantis in modum. Iacob vitæ suæ vniuersum spatium, dies vocauit peregrinationis [d]. Peregrinantur omnes, velint nolint, vitam viuentes mortalem, sed ij potissimum, qui patriam cœlestem suspirant, agnoscentes reuera, confitentésque Sanctorum exemplo, de quibus Apostolus [e]: Quoniam peregrini, & hospites sunt super terram: & idcirco, vt admonet Petrus [f], abstinentes à carnalibus desideriis. Pro verbis Iacob recitatis, iuxta vulgatam editionem, vertũt Septuaginta (Dies annorum vitæ meæ, quos incolo) in quo verbo vim facit Augustinus [g] ad hoc propositum, confirmans simili sententia Pauli [h]: Quamdiu sumus in corpore, peregrinamur à Domino, & Dauid [i]: Incola ego sum in terra, & peregrinus, sicut omnes Patres mei. Sed credo, inquit Augustinus, Sanctis hoc potissimum conuenire, quibus Dominus videlicet aliam patriam, cœlestem vtique, æternámque pollicetur. Hieronymus [k] præterea docet, peccatores in Scriptura dici habitatores terræ, Iustos vocari aduenas, peregrinos, incolas. Sic aliàs adhuc loquitur idem Psalmographus [l], nominans se incolam, & incolatum suum, & locum peregrinationis [m], vt adhuc notauit iuxta eundem illum sensum de Sanctis, Chrysostomus [n].

d Gen 47.9.
e Heb. 11.13.
f 1. Pet. 2.11.
g Quæst. 156 in Gen. & in Ps. 118. concio. 8.
h 2. Cor. 5.6.
i Ps. 38.13.
k Epi. 129.
l Ps. 118.19. Ps. 119.6.
m Ps. 118.54
n In Ps. 118. Cãtabiles mihi erant, &c. & in Ps. 38. Aduena ego sum, & peregrinus, &c. & in Ps. 38. Aduena ego sum. & hom. 65. in c. 47. Genesis.

Non dubito nihilominus quin hoc etiam loco de peccatoribus, ac de solis quidẽ, peregrinatio vitæ dicatur: Sicut & viæ nomen de cuiusuis vita, necnon itineris apud Ethnicos quoque Scriptores, ex quibus in primis adeundus Seneca in Opere de Breuitate vitæ [o], & in Epistolis [p],

„ *Augescunt* (ait Lucretius [q]) *aliæ gentes, aliæ minuuntur,*
„ *Inque breui spatio mutantur sæcla animantum.*
„ *Et quasi cursores vitæ sibi lampada tradunt.*

Ambrosius [r] inter argumenta, quibus demonstrat bonam esse mortem, illud affert, quoniam vita peregrinatio est: quod ipsum ijs ipsis illustrat Scripturarum locis, quos citauimus, necnon exemplo [s] Simeonis, qui dimitti, & Pauli [t], qui cupiebat dissolui. Peregrinatio est vita præsens, inquit Gregorius [u]: & qui suspirat ad patriam, ei tormentum est peregrinationis locus, etiamsi blandus esse videatur. Peculiari quadam ratione quotquot pertinemus ad Nouum Testamentum, licet absimus hîc à patria, sicque

o Cap. præsertim 9.
p Maxime in 106.
q Lib. 2.
r Lib. de Bono mortis cap. 2.
s Luc. 2.29.
t Phil. 1.23.
u Li. 9. ep. 70

ſicque cenſeamur à Domino peregrinari [a], idq; per fidem, qua qui carent, *a 2.Cor.5.6.*
non peregrini ſunt hoc modo, cùm non habeant alibi ciuitatem, in-
quit Auguſtinus [b], ac ideo potius in terra terrigenæ, quàm alienigenæ: Ta- *b In Pſ. 118.*
men propter ius, quod nobis CHRISTVS acquiſiuit, mox ad patriam *concio.8.*
perueniendi, quando hoc iter vitæ confecerimus, necnon ob præſentiam
VERBI incarnati, & communicationem diuinorum myſteriorum, dici-
mur iam non hoſpites & aduenæ, ſed ciues Sanctorum, & domeſtici DEI [c]. *c Epheſ.2.19.*
Generali verò ratione quiuis homo peregrinus eſt in hac vita, quæ di-
uerſorium duntaxat eſt, vel hoſpitium, nō fixa ſedes, perpetuúmque domi-
cilium. Atque ita peregrini ſunt, ac hoſpites etiam improbi, quibus gratum
proprium exilium, proprius error in hoc mundo.

Loquuntur hoc quoque pacto Patres, vt Auguſtinus [d], ac Auctor [e] *d In Pſ. 55. Incolent, & abſcondent.*
Operis imperfecti. Baſilius [f] verò omnes nos ait hic vt exilio damnatos
degere; vitam nihil eſſe, niſi viam, ſeu celebranda ſit, ſeu praua. Quemad-
modum enim (inquit ille [g], rem hanc ſumma declarans elegantia, vt *e Hom.54. in Matt.*
» neceſſe ſit non omitti tam inſignem deſcriptionem) qui inſtitutum iter *f Ora.24.de Morte.*
» expediunt, pedum greſſus ad curſum, inter ſe concertantes, ad anteriora
» proferentes, & priorem ſemper pedem terra innixum, veloci alterius *g In Pſ.1.& hom.23. de non adhær. reb.ſeculi.*
» tranſpoſitione poſteriorem oſtendentes, facilè ad viæ terminum promo-
» uent: ita & qui ad vitam hanc à conditore producti ſunt, confeſtim in il-
» lius principio temporum articulis ingredientes, & priorem ex illis ſemper
» poſteriorem relinquentes, ad vitæ metam pertingunt. An non & vobis
» præſens hæc vita, quaſi continua quædam via porrecta, & iter quoddam
» ætatibus, quaſi quibuſdam viatorum diuerſoriis diſtinctum videtur, quod
» vnicuique profectionis initium quidem parturitionem maternam exhi-
» bet, curſus verò terminum, ſepulcrorum ſcenas ſubmonſtrat, & ad illas
» quoſuis deducit, alios velocius, alios tardius, & hos quidē per omnia tem-
» poris interualla proficiſcentes, illos autem, ita vt ne prima quidem vitæ
» diuerſoria teneant? Aliæ itaque viæ, quæ ab vrbe vna ducunt in aliam, de-
» clarari poſſunt, ne per illas ambulet, qui non vult: hæc verò etiam, ſi dif-
» ferre curſum queamus, viatores ſuos vi correptos ad deſtinatam à Domi-
» no metam trahit. Cauendum admonet Auguſtinus [h], ne amœnitates iti- *h 1.de Doct. cap.4.*
neris, & ipſa geſtatio vehiculorum nos delectet, ita vt conuerſi ad fruen-
dum his, quibus vti debemus, nolimus citò viam finire, ſed peruerſa ſuaui-
tate implicati, alienemur à patria, cuius ſuauitas facit beatos. De Spiri-
tuali peregrinatione piè ac fusè Climacus [i] ſiue de ſeculi fuga, & ſeceſ- *i Gradu 3.*
ſu à patrio ſolo: qua de re liber etiam extat Ambroſij de Fuga ſeculi.

Et tempore, quod velut vmbra præterit.] Hebraicè, Græcéque: (Et fecit vel faciet eas (videlicet dies) ſicut vmbram, aut in vmbra.) Chaldaicè pro facere eſt reputari, vt dies vitæ in tempore mortis ſuæ illi reputetur ſicut vmbra. Codices Complutenſes habent (*Ἐποίησεν αὐτὰς ἐν σκιᾷ.*) Siſtiani *αὐτά*. Vetuſtus quidam (*αὐτὰς ὡς σκιάν.*) Antiqua tranſlatio (Et faciet ea quaſi vmbram.) Caietanus (Faciet eos, nempe dies.) Feciſſe dicitur dies vt vmbram, aut in vmbra, vel homo qui vixit, ita vt facere dies ſit, eos viuendo percurrere; vel DEVS, qui vitæ ſpatium concedit, quod inſtar eſt vmbræ: vel iterum homo iuxta Caietanum, quatenus quo magis extendit

vmbram

vmbram vitæ, tanto magis cognoſcit ſibi deficere lumen ſcientię, hoc tandem ſciens vnum, quod nihil ſciat. Vitæ, hominiſque ipſius cõparatio cum vmbra frequens [a]; at dies ipſi velociores dicuntur curſore [b]: ac pertranſientes quaſi naues poma portantes [c], & ſicut aquila volans ad eſcam [d], & ſicut textio telæ [e], eius etiam quam conficit aranea [f]: prætereà vocantur nihil [g], & deficientes in vanitate [h], & feſtinatione [i]. In Paralipomenis extat dierum fugacium deſcriptio ex vmbræ ſimilitudine: Peregrini ſumus coram te, & aduenæ ſicut omnes patres noſtri [k]. Dies noſtri quaſi vmbra ſuper terram, & nulla eſt mora. In libro Sapientiæ [l] vmbræ tranſitus eſt tempus noſtrum, & non eſt reuerſio finis noſtri. In Pſalmis [m]: Dies noſtri ſicut vmbra prætereunt: & [n], Dies mei ſicut vmbra declinauerunt; In Iob [o]; Heſterni ſumus, & ignoramus, quoniam ſicut vmbra dies noſtri ſunt ſuper terram. Vmbram luminoſum corpus eandem nunquam efficit, vt nec idem in medio lumen numero producit: id verò quod dum mouetur illuminat, modò maiorem, modò minorẽ reddit, breui abit, & euaneſcit: quo maior, eo nocti propior. Sicut vmbra, cùm declinat, ablatus ſum [p]: & vitæ noſtræ dies nunquam iidem ſemper, inæquales, quóque plures, morti viciniores. Vita noſtra cum diuina comparata eſt vmbra: ſeculum noſtrum poſitum in illuminatione vultus DEI [q], vmbra mortis crebrò mors ipſa nominatur; forſitan quia vitæ dies conſequitur, qui ſunt inſtar vmbræ. Et ſic eſt veluti vmbra vmbræ, & denotat triſtiſſimam rerum faciem, ducta ſimilitudine ab obſcuris, & vmbroſis ſepulcris: innuit quoque ingruentem mortem, quia corporis arguit vmbra præſentiam. Sequenti Capite huius libri [r]: Non ſit, inquit Sapiens, bonum impio, nec prolongentur dies eius, ſed quaſi vmbra tranſeant, qui non timent faciem Domini.

Aut quis ei poterit indicare quid futurum ſub Sole ſit?] Vanum eſt maiora ſe quærere, non ſolùm quia breuis vita, cui conſulendum, vt membro præcedente dictum eſt, ſed etiam quoniam nequit obtineri talis ſcientia. Et vt fingas te perſpectas habere vitæ tuæ res, quæ poſt mortem ſint futuræ, cognoſcere velle ſtultitia eſt. Hoc ferè modo explicat Thaumaturgus: additque Olympiodorus, omnem funditus hac ſententia ſuperſtitionem diuinandi, vanáſque Aſtrologorum nugas de hominum genituris euerti: conſultius autem eſſe, prætermiſſo inutili, ac inani labore, virtutem ſectari, mentis oculum ad vitam vmbris immunem, quam Fide certò tenemus, erigere, quæ docet tormenta peccatores, gloriam Iuſtos manere. Conſentiunt Interpretes alij. Sed Hugo Cardinalis ait ſenſum eſſe, ignorari quid poſt mortem noſtram facturi ſint filij noſtri, vel alij, propterea cuique pro ſeipſo laborandum in vita. Diuinationem aſtrologicam Pererius ac Delrius noſtri, & Franciſcus Valleſius [s], poſt Ioannem Picum Mirandulanum, alióſque diligenter ac ſtrenuè confutant.

Videtur denuò noſter Eccleſiaſtes inferiùs capite octauo [t], ac decimo [u], temerarios eiuſmodi notare diuinatores, necnon in Prouerbiis [x]. nonnulla nos quoque in philoſophicis, atque in explanatione Hiſtoriæ Apoſtolicæ [y]. Quàm multa ego Pompeio, ait Cicero [z], quàm multa Craſſo, quàm "
multa huic ipſi Cæſari à Chaldæis dicta memini, neminem eorum niſi ſe- "
nectute,

- a Iob.14.2.
- b Iob.9.25.
- c Ibidem.26.
- d Ibidem.
- e Iob 7.6.
- f Pſ.89.10.
- g Iob 7.16. Pſal.89.10.
- h Pſ.77.33.
- i Ibidem.
- k 1.Par.29.15.
- l Cap.2.5.
- m Pſ 143.4.
- n Pſ.101.12.
- o Cap.8.9.
- p Pſ.108.29.
- q Pſ.89.8.
- r Verſ.13.
- s Libr. ſacra Philoſophia, cap.31.
- t Verſ.7.
- u Verſ.14.
- x Cap.27.1.
- y Cap.1. & 16. & 19.
- z 2. de Diuinat.

nectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum: vt mihi permirum videatur quemquam extare, qui etiam nunc credat iis, quorum prædicta quotidie videt re, & euentis refelli.

„ *Nō habeo denique nauci* (Ennij verba sunt [a]) *Marsum augurem,*
„ *Non Vicanos aruspices, non de circo astrologos,*
„ *Non Isiacos coniectores, non interpretes somniûm,*
„ *Non enim sunt ij aut scientia, aut arte diuini,*
„ *Sed superstitiosi vates, impudentésque arioli,*
„ *Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat:*
„ *Qui sic quæstus causa fictas suscitant sententias,*
„ *Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam;*
„ *Quibus diuitias pollicentur, ab his dragmam petunt:*
„ *De his diuitiis sibi deducant dragmam, reddant cetera,*
„ *Qui sui quæstus causa fictas suscitant sententias.* Item [b]:
„ *Nam istis qui linguam auium intelligunt,*
„ *Plúsque ex alieno iecore sapiunt, quàm ex suo*
„ *Magis audiendum, quàm auscultandum censeo.* Item [c]:
„ *Nihil credo auguribus, qui aures verbis diuitant*
„ *Alienas, suas vt auro locupletent domos.*

a *Apud Cicer. 1. de Diuinat.*

b *Pacuuius in Chryse.*

c *Attius in Astyanacte.*

Vers. 2.] MELIVS est nomen bonum, quàm vnguenta pretiosa, & dies mortis die natiuitatis.

MELIVS *est nomen bonum*, &c.] Noua videtur præcepta morum dare: quod cùm facit, non recedit à proposito themate de vanitate: qui namque quid eligendum, quid bonum sit, docet, per necessariam consequentiam admonet, quid malum, quídque fugiendum. Primo loco proponit quāti referat ex benefactis parare sibi nomen bonū famāque, dum breuis durat vita; pluris enim id esse, quàm deliciis diffluere, quas denotant vnguenta pretiosa, vt placet Olympiodoro, quia fragrantior, gratiórque ex fama odor, quàm ex illis. Paraphrastes Chaldæus, meliùs ait esse nomen bonum, quod comparabunt Iusti, in seculo hoc, quàm vnguentum vnctionis, quod fuerit inunctum super capita Regum, & Sacerdotum. Tales personæ odoratis vnguentis inungebātur, aliæve nobiles, aut delicatæ. Symmachus vertit: (Ὑπὲρ μύρον εὐῶδες, Super vnguentum odoriferum.) Septuaginta: (Ὑπὲρ ἔλαιον ἀγαθὸν, Super oleum bonum.) Hebræa vox שמן *schemen*, generalis est ad omnem pinguedinem olei, vel vnguenti. In Psalmo quadragesimo quarto [d] reddidit Interpres, oleum: (Propterea vnxit te DEVS, DEVS tuus oleo.) Et Canticorum primo [e]: (Oleum effusum nomen tuum.) & aliàs sæpè, ac sine addito, & epitheto pro oleo aromatico, & suaueolenti, aut etiam medico, Sed & vnguenti nomen non rarò ponitur ab eodem vice olei. Orientales in omni vitæ consuetudine tum sacra, tum profana, maximéque conuiuando vnguentorum, oleorúmque vsum frequentauerunt, Balsamini præsertim, teste Plinio [f]. Hebræi, quorum regio

d *Vers.* 5.
e *Vers.* 3.
f *Lib.* 12. *capite* 25. & *libro* 16. *c.* 32.

oleorum abundantissima, vnde & terra olei cognominatur, id factitauerunt, vt iis exprobrat Amos [a]. Lege Martinum Roa [b] nostrum & Pradum [c]. Ab odoris, quem olea, vnguentáve longè proijciunt, suauitate, nominis celebritas describitur, qualis in sponso, cuius quia vt oleum effusum nomẽ erat, diligebatur ab adolescentulis [d], & his vnguentis tracta sponsa currebat post eum [e]. Odorem notitiæ CHRISTI bonum appellat Paulus [f], quando is, qui ab vnctione CHRISTVS nominatur, suauiter cognoscitur, & colitur. Odor bonus, bona fama est, ait Augustinus [g], quam quisquis bonæ vitæ operibus abundauerit, dum vestigia CHRISTI sequitur, quasi pedes eius pretiosissimo odore perfundit. Quemadmodùm suauia aromatum, inquit Basilius [h], odoraméta proprium quiddam per aërem continentem spirant, quibus præsentes recreantur; ita vir bonus toti sibi commorantium contubernio salutaris & iucundus est: è contrario Memoria Iusti cũ laudibus, & nomen Impiorum putrescet [i]. Non est opus pluribus vt persuadeatur famæ procuratio, & custodia. Melius est nomen bonum, non modo quàm delectabilia, verum etiam quàm vtilia bona, quàm diuitiæ multæ, inquit idem Salomon in Prouerbiis [k]: nomen enim bonum honestorum bonorum, hoc est, virtutum fructus est, signum, testimonium:

„ *Omnia si perdas, famam seruasse memento* [l].

„ *Ego si bonam famam seruasso, sat ero diues* [m].

Audi nostri discipulum Ecclesiastæ Ecclesiasticum [n]: Curam habe de bono nomine: hoc enim magis permanebit tibi, quàm mille thesauri pretiosi, & magni: bonæ vitæ numerus dierum: bonum autem nomen permanebit in æuum. Nam si permanserit, (sapiens ac studiosus) nomen derelinquet plusquam mille; & si requieuerit, proderit ei [o]. Quin etiam per vnguenta, quibus Reges, Sacerdotes, Prophetæ inungebantur, intelligi possunt maximæ quæque dignitates, quibus præstet nomen bonum. Custodiam famæ qui negligit, aliorum animas, quos videlicet offendit, crudeliter occidere docet Augustinus [p], quantumuis sibi coram DEO sufficere conscientiam causetur: prouidenda namque bona, non solùm coram DEO, sed etiam coram hominibus [q]: & placendum per omnia omnibus [r], nempe in bonum: & curanda quæ sunt bonæ famæ, si qua virtus, & si quæ laus [f], vt illa pro nobis, hæc sit pro aliis. Hoc ipsum quod Augustinus docebat, etiam obseruabat, cùm diceret [t]: Propter nos conscientia nostra sufficit nobis: propter vos fama nostra non pollui, sed pollere debet in vobis. Multa hac de re varij Scriptores tum profani appetentissimi supra modum famæ, tum Christiani, etiam Theologi, qui quatenus eam liceat negligere vel oporteat conseruare, disputant. Nos id cùm nostrum fuit, sumus executi. Verè dixit tenax quidem famæ Cicero [u], negligere quid de se quisque sentiat, non solùm arrogantis esse, sed etiam omninò dissoluti. Plato [x] cauet ne quis vnquam parui faciat probus ne aliis videatur, an improbus. Mysticè melius nomen Christianum notat Olympiodorus cum fide in CHRISTVM, quàm sine tali nomine ac fide eleemosynas profundere, quod per se ad beatitudinem inutile est, licèt quoquo modo ad gratiam disponat, vt olim Cornelium [y].

a Cap. 6.
b 3. Singular. cap. 1.
c In cap. 23. Eze. buius.
d Cant. 1. 2.
e Ibidem. 3.
f 2. Cor. 2. 14. 15.
g 3. de Doctr. Christ. c. 12.
h Orat. in S. Gordium.
i Pro. 10. 7.
k Cap. 22. 1.
l Cato.
m Plaut. in Mostellar.
n Cap. 41. 15. 16.
o Eccl. 39. 15.
p De Bono viduita. ca. 22. & serm. 49. de Diuer.
q 2. Cor. 8. 21.
r 1. Cor. 10. 33.
f Philip. 4. 8.
t Ser. 49. de Diuersis.
u 1. de Offic.
x 12. de leg. circa med.
y Act. 10. 1. & seq.

Nomen

Nomen bonum.] Epithetum boni nec Hebraica, nec editio Græca, sed Chaldæa tantum cum nostra expressit: in illa sententia Prouerbiorum [a]: *a Cap. 22. 1.* Melius est nomen bonum, quàm diuitiæ multæ, Græcus textus apponit *καλὸν*, & Chaldæus טבא *taba*, ac Hebræus omittit: Præterea non rarò per nomen absolutè positum nominis celebritas intelligitur etiam ab Interprete nostro; interdum mala, nonnunquam bona: quod ex adiunctis diiudicari debet. Gigantes celebrare nomen volebant [b]: quidam impij verebantur ne obliuionem acciperet nomen ipsorum [c]: alij vocauerunt nomina sua in terris suis [d]: Iosue precabatur DEVM ne fineret deleri nomen populi Hebræi [e], ipseque sui ipsius nominis magnam curam haberet: Gabaonitæ venisse se mentiti sunt ad Hebræos in nomine DEI eorum, cum audissent famam potentiæ illius [f]: promittit DEVS, quod quosdam ponet in laudem, & in nomen [g]: postremo quos Interpres vocat in Genesi [h] viros famosos, Hebraicè dicuntur אנשי השם *ansche haschschem*, viri nominis. Inde est, vt DEVS, cuius nomen, fama, gloria celeberrima, *κατ' ἐξοχὴν* aliquando vocetur, nomẽ, השם *haschschem* [i], quod Hebræi solent exponere de TETRAGRAMMATO, pro quo illud extra Biblia scribunt. Eadem ratio de nominibus nominis apud Latinos, & τῷ ὀνόματος apud Græcos, vt deprehendet qui leget profanos etiam Scriptores.

b Gen. 11. 4. *c Sap. 2. 4.* *d Psal. 48. 12.* *e Cap. 7. 9.* *f Iosue 9. 9.* *g Soph. 3. 19.* *h Cap. 6. 4.* *i Leuit. 24. 11.*

Et dies mortis, die natiuitatis.] Tres causas Hieronymus assignat: quia mors liberat à tribulationibus, & incerto vitæ statu; ingressus verò in vitam vtrumque parit, quia in morte quales simus notum fit, in exordio nascendi qui futuri simus, ignoratur: quia natiuitas alligat corpori libertatem animæ, mors resoluit. Albinus duas primas ponit. Multas alias tradunt, qui de bono Mortis disputãt, vt Ambrosius [k], & Rupertus [l], vel de vitæ breuitate, vt Seneca. Qui nomine Hieronymi [m] scripsit ad Tyrasium epistolam super morte filiæ, CHRISTVM dicit fleuisse [n] non Lazari mortem, sed quod cogeretur illum, propter saluandos alios ad seculum reuocare: Isidorus Pelusiota in Catena Græca in Ioannem [o] idem sentit, & inclinat quoque Rupertus [p], & Hugo Cardinalis approbat hoc loco. Videtur autem Catena testimonium Pelusiotæ sumpsisse ex epistolis eiusdem [q], vbi CHRISTVM sic loquentem inducit cum lacrymis: Eum, qui ad portum iam appulerat, rursum ad fluctus, & procellas voco: eum, qui iam coronam consecutus erat, ad certamina rursum duco. Hæc ratio fauet morti Iustorũ, & Sanctorum, quæ pretiosa est in conspectu Domini [r], non verò peccatorum, quæ pessima est [f]. Olympiodorus ait etiam peccatori melius esse; quoniam peccare vltra iam desinet: Iustus vita perfruetur æterna. Profecto si melius fuisset Iniusto non nasci, eo modo quem prius exposui in isto libro, melior erit ei quoque dies mortis die natiuitatis Iob iustissimus beneuolè, ac honorificè putredinem siue mortem, ex qua illa sequi solet, patrem nominat, matrem, & sororem suam, vermes [t]. Vt pueri consolatores parentes habent, inquit Origenes [u], sic ego mortem, & putredinem, & tabes ipsa ceu pater, ait Olympiodorus [x], reddebat Iob aptum sepulcro, & morti, quæ ipsi quàm vita optabilior erat.

k Lib. de Bono Mortis. *l 3. De TRINITA. c. 24. & 25.* *m Tom. 9.* *n Ioan. 11.* *o Cap. 11.* *p Ibidem.* *q Libr. 2. Epist. 173.* *r Psal. 115. 15.* *f Psal. 33. 22.* *t Iob. 17. 14.* *u In Iob.* *x In Catena.*

*Vers.*3.] MELIVS est ire ad domum luctus, quàm ad domum conuiuij : in illa enim finis cunctorum admonetur hominum, & viuens cogitat quid futurum sit.

MELIVS *est ire ad domum luctus, &c.*] Chaldæus exponit de illo, qui it in domum luctus, vt consoletur eam; inde verò ipsemet etiam hoc refert commodi, vt memor mortis ac loquens de ipsa, si quid in se mali est, illud deponat, & conuertatur in pœnitentiam. Olympiodorus de funebri luctu, qui conuiuio longè sit vtilior, vtpote quod & orbatis, qui interest, compatiatur, & errores proprios emendet, ac resipiscat. Eadem est Hieronymi sententia, & communis. Ille verò monet hinc elici, si quando superioribus Capitibus visus est Ecclesiastes cibum, potumque approbare; non id docuisse; quasi præferret voluptatem rebus aliis, sed ad comparationem auaritię, & nimię parcitatis. Idē annotauit Gregorius [a], & paulo post Olympiodorus. Opportunè suggerit quoque Iob exemplum Olympiodorus offerentis sacrificia pro conuiuantibus filiis, cum luxuriæ maculas, & desidiæ, quas anima contrahit è conuiuiis, secum tacitè reputaret : quanquam illi non malo consilio, sed tuendæ gratiæ causa, conuiuia inter se, quasi cognatorum Charistia celebrarent. Seminarium cunctorum vitiorum gula lasciuiæ [b], inhumanitatis [c], blasphemiæ, & infidelitatis [d], contemptus religionis [e]: obliuiscitur præterea propriæ dignitatis Intemperans [f], pudorem omnem abiicit [g]: instar impudentissimorum canum [h]: exuit timorē [i]. Quid plura? omnis hæresis, teste Hieronymo [k], propter gulam, ventremque construitur : habetque gula cum Idololatria & apostasia maximam connexionem, vt probat Ambrosius [l] : & quod Dionysium quoque dixisse tyrannū refert Eusebius [m], illis animalibus cibo deditus, ac potui similis est, quibus comedendi bibendique non ad aliud, quàm ad perniciem suam copia solet offerri, meritoque Clemens Alexandrinus [n] comparat cum asino marino, qui est ἐντραπελόγαστρος, quia cor habet in ventre (quod an sit verum, Scholiastes examinat:) nam & venter ipse Deus eius est [o].

Memini legere nescio quos ad conuiuiorum reprimendum luxū, constituisse mortuorum simulacra spectāda in ipsismet conuiuiis. Etsi alij, quia putabant animam interire, eo liberalius epulabantur [p].

Domus luctus.] Exequias funeris explicat Hieronymus. Nam pompa funeris duci solet à domo defuncti, & perduci vsque ad locum sepulcri. Vtrique conuenire potest nomen domus luctus. Vocat Chrysostomus [q] domum luctus, Monasterium, vbi cinis, cilicium, solitudo, ieiunia, chaumenia, risus nullus, & rursus verò omnem locum etiam non sacrū, vbi iacet mortuus, hocque exaggerat, quia Salomon omnibus innutritus deliciis, & multa potitus libertate, talem sententiam pronunciauit. Hugo Cardinalis mysticè luctus domum variis aliis modis explicat. Adde cum Carthusiano templum, vbi fit, inquit, sermo de nouissimis. Luctum dici pro funebri plangore, dicam paulo inferius.

a 4. Dialogo. cap. 4.
b Exo. 32.6.
c Amos 6. 4. 6. Luc. 16.19.
d Iob 1. 5. Prou. 30.9. Deut. 6. 11. cap. 31.20.
e Esa. 5.12.
f Gen. 25.33.
g Eccl. 22. 6.
h Esa. 56.11.
i Epist. Iudæ vers. 12.
k In cap. 3. Ierem.
l Epist. 36.
m 8. De Præparat. cap. 5.
n 2. Pæd. c. 1.
o Philip. 3.19.
p Martial. l. 2. epig. 59. vel 43. vbi Raderus noster ex Scaligero in Auson. & ex alijs.
q Hom. 14. in 1. Epist. ad Timoth.

Domum

Domum conuiuij.] Chaldæus, (Domum conuiuij vini ſubſannatorum) honeſtum enim conuiuium non reprehenditur, cui neque CHRISTVS intereſſe dedignatus eſt. Celebrabatur autem olim apud Hebræos præſertim in ſignum lætitiæ natalitio die, aut ablactati pueri, ad oſtentandas opes in confœderationibus [a]. Quamuis Auguſtinus imitatus Ambroſium, in ſua patria petitus ire recuſabat ad cõuiuium [b]. Conuiuialium locorum nomina plura triplicis linguæ colligit is qui Conuiuiales antiquitates inſtruxit [c]. Hoc loco Hebraicè vocatur, בית משחה *beth miſchtheh*, quod Græci reddunt, οἶκον πότυ, & Pollux appellat συμποτικὸν χώρειον, & συμπόσιον: Significat namque non conuiuium ipſum duntaxat vltima vox, ſed etiam locum aliquando, in quo illud agitatur. Quin & Latini generalem τῶν οἴκων dictionẽ pro quibuſuis domibus, Latinè œcos vſurpant, pro iis domus partibus, in quibus viri ſeparati à fœminis epulantur. Id apud Vitruuium [d] videre eſt, atque Plinium [e]. A bibendo nomen illud Hebræum, & Græcum ſumptum eſt, ſicut ſunt, vt Iſidorus [f] meminit, qui ædem ab edendo deriuauerint, necnon ad ædificium, iuxta Plautinum verſum:

„ *Si vocaſſem vos in ædem ad prandium.*

Honeſtius eſt Conuiuij, Latinum vocabulum, ſicut M. Tullius [g] his verbis obſeruauit: Bene Maiores noſtri accubationem epularum, quod amicorum, & vitæ coniunctionem haberet, conuiuium nominarunt, melius quàm Græci (potuit addere & quàm Hebræi) qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocãt, vt quod in eo genere minimum eſt, id maximè probare videantur.

In illa enim finis cunctorum admonetur hominum.] Hebraicè, (In eo quod ipſum finis omnis hominis, vel ipſe, id eſt, quia ibi eſt finis, &c. ſiue quod idem eſt, ibi iudicatur, & cognoſcitur, καθότι τῦτο τέλος παντὸς τῦ ἀνθρώπου. Quoniam hic finis omnis hominis nempe luctus, hoc eſt, mortis, ſiue luctum patir, apud defuncti neceſſarios.) Vnde κατ' ἐξοχὴν videtur luctus nomen, ſimúlque per Metonymiam dici de mortuo, quem maximo luctu proſequi ſolemus. Propterea qui iuerit ad domum luctus, ait Thargum, vir iuſtus ſedebit, & ponet in corde ſuo loquelas mortis. In Geneſi [h] ſcribitur Eſau dixiſſe: Venient dies luctus patris mei, & occidam Iacob fratrem meum. Cùm etiam celebraretur funus Iacob, dixerunt Chananæi: Planctus magnus eſt iſte Ægyptiis, & idcirco vocatum eſt nomen loci illius, Planctus Ægypti [i]. Vtrobique extat Hebræa dictio אבל *ebel*, quæ habetur hoc loco, & Græca πένθος, quæ primariò, ac propriè ſignificat mœrorem ex morte propinquorum, vel amicorum: licet extendatur ad alium quemlibet, præſertim apud Poëtas. Idem iudicium de Latina voce Luctus, cum Cicero [k] eum definiat ægritudinem ex eius, qui charus fuerit interitu acerbo. Veſtis lugubris vulgo nunc etiam dicitur (*di lutto*) & Lugendi verbo Liuius [l] teſtimonium quod eiuſmodi editur veſte de dolore ob interitum neceſſarij, vſus eſt, dicens, matronas annum luxiſſe Brutum, quod tam acer vltor violatæ pudicitiæ fuiſſet. Hinc etiam luctuoſæ nomen maximè apud Hiſpanos pro certis ſpoliis Clerici defuncti, de qua Nauarrus [m] & Molina [n]. Igitur luctus domum rectè nominat Eccleſiaſtes eam, vbi potiſſimum lugetur defunctus: ex quo luctu & tantùm non

a *Geneſ.* 40. 21. 3. *Reg.* 3. & *Eſther* 1. 2. *Reg.* 3.
b *Poſſid. in vita c.* 27.
c *Lib.* 2. *c.* 14.
d *Lib* 6. *c.* 5. & 10.
e *Lib.* 6. *c.* 25.
f 15. *Etymolog. c.* 3.
g *Lib. de Senect.*
h *Gen.* 27. 41
i *Infrà* 50. 11.
k *Tuſcul.* 4.
l *Lib.* 2. *ab vrbe.*
m *De Stel. Cleric §.* 9. *num* 7.
n *De Iuſt. & iure. Tom.* 1. *Diſp.* 147.

a Eccl.38. 23. ipsiſmet defuncti verbis, qui eò ventitat, admonetur [a]: Memor esto Iudicij mei. Sic enim erit & tuum: mihi heri, & tibi hodie. Nihil adeò inculcant sancti Patres, vt iugem meditationem mortis, tamquam præſentiſſimum aduerſus vitiorum omnium tentationes amuletum. Faciunt id etiam tractatores morum Gentiles non pauci. Finis mors eſt, ad quem nemo non tendit, & quotidianum tamen experimentum mortis, in aliis non perſuadet mortalibus aliquando mortem ſubituros. Teſtamentum huius mundi, morte morieris [b]: Et Statutum eſt hominibus ſemel mori [c].

b Eccl.14. 12. c Hebr.9.27.

Et viuens homo cogitat quid futurum ſit.] Hebraicè: (Et viuens dabit, ſiue ponet ad cor ſuum.) Id eſt, conſiderabit in corde ſuo, quod nimirum ſic ſibi cõtinget, vt huic videt contigiſſe. (Καὶ ὁ ζῶν δώσει ἀγαθὸν εἰς καρδίαν αὐτοῦ. Et viuens dabit bonum in cor ſuum.) Id eſt, Inibit conſilium bonum, &c. Quem ſenſum indicat Chaldæus: (Et ſi eſt in ipſo quicquam mali, deponet illud, & conuertetur in pœnitentiam.) Symmachus προσέξει τῇ διανοίᾳ, Attendet mente, quod Hieronymus Latinè reddit (Reſpiciet ad mentem.) Vetus autem tranſlatio apud ipſum hoc modo: (Et qui viuit dabit ad cor ſuum.)

Verſ. 4.] MELIOR eſt ira riſu; quia per triſtitiam vultus corrigitur animus delinquentis.

MELIOR *eſt ira riſu.*] Non dicitur ira iſta melior, quia minus mala, aut quia riſus, cum quo comparatur bonus, ſed hic malus eſt, illa bona, videlicet quando riſus conniuendo, alienum peccatum fouet, ira, vultúſque triſtis, velut aquilo diſſipat linguam detrahentem [d]. Filiæ tibi ſunt, ſerua corpus illarum, & non oſtendas hilarem faciem tuam ad illas [e]. Lacta filium tuum, & pauentẽ te faciet: Lude cum illo, & contriſtabit te [f]: Ne corrideas illi, ne doleas, & in nouiſſimo obſtupeſcent dentes tui. Chaldæus de DEO interpretatur. (Melior eſt indignatio, inquit, qua indignabitur DOMINVS Mundi aduerſus Iuſtos in ſeculo hoc, quàm riſus, quo ille deridet Improbos: dum enim contriſtatur vultus MAIESTATIS, venit penuria, & vindicta in ſeculum ad beandum cor Iuſtorum, qui orabunt ante Dominum Mundi, & ipſe miſerebitur ipſorum.) Attamen prior ſenſus ſimplicior, veriórque, & ceterorum interpretum.

d Prou.25. 23. e Eccl.7.26. f Eccl.30. 9. 10.

Sermo eſt de ira, non in peccata propria, & paſſiones, neque in Diabolum ſuggerẽtem mala: primum notat Hieronymus, Olympiodorus & hoc, & ſecundum, ſed aliorum reſpectu qui peccant, non inferiorum duntaxat, vel æqualiũ, ſed adhibita moderatione etiam ſuperiorum. Vix enim eſt qui vel amore, vel timore, vel iracundia nõ abſtineat, aut agere, aut loqui, quod ſpectatori, & auditori diſplicere animaduertit. Hebræus quidem, Græcúſque textus ferre poſſunt, vt ſententiam applicemus ipſimet iraſcenti, ac triſtanti, ſic enim habent ad verbum: (Bona ira ſuper riſum, quoniam in malitia (pro κακίᾳ, Aquila legit κακώσει, afflictione. Vetus trãſlatio, mœrore) vultus bonificabitur, vel iucundabitur cor, vel emendabitur (vt legit vetus tranſlatio) vel per triſtitiam melior fiet animus, vt refert Hieronymus ex

Symmacho, nempe eius, qui afficitur tristitia propter DEVM, aliorúmque tolerat iras, iuxta illud [a]: Quasi tristes, semper autem gaudentes: nihilominus melius Interpres intellexit de alia persona, ideóque addidit (delinquentis) Quamquam & id verum est, vnumquemque tristitiam accersere posse, vt pœnitentiam operetur in seipso [b], aut in eum finem vti illa, quæ deforis existit. Ira non omnis interdicta, sed immoderata, irascique sine peccato fas est, ac verò etiam interdum oportet, ad exacuendam hac veluti cote fortitudinem, armandámque contra eos qui gloriam diuinam lædunt, vel alios afficiunt iniuria, vel aliter peccant, denique contra proprias blandas voluptates. Docet id ac demonstrat præ cæteris diligenter, tractans locum ex Psalmo [c], Irascimini, & nolite peccare, Isidorus Pelusiota [d], qui Mosis, Pauli, Petri, aliorúmque profert exempla: nota verò etiam in filios negligentia Heli, quam cum illis acerba morte luit [e]. De risu lege quæ dixi Capite 2. [f]

a 2.Cor.6.10
b 2.Cor.7.9.
c Psal.4.5.
d Lib.2.Epi. in Epi.239. & Lib.3.Epi. 338.
e 1.Reg.4.
f Vers.2.

Vers. 5.] COR Sapientium vbi tristitia est, & cor stultorum, vbi lætitia.

COR *Sapientium vbi tristitia est.*] De hac quoque sententia quæ dici possent, peti possunt ex iam citato loco. Effusior præsertim externa lætitia, dãnatur, necnon tristitia, quam vocat Paulus [g] huius seculi, & operari mortem dicit, qui spiritualiter nos iterum, iterúmque gaudere [h]. Vult itaque tristes esse, vt semper simus gaudentes [i]: ac vicissim sic gaudentes, tanquam non gaudentes [k]. Explicat Chaldæus de illis, qui condolent, & compatiuntur, & de iis qui duri sunt ad alienas calamitates, & ad suas intenti voluptates. Olympiodorus eodem ferè modo. Hieronymus veterem sequens translationem quæ iuxta Hebræum quoque textum legit (In domo tristitiæ, & in domo lætitiæ.) de iis, qui versantur libenter cum iis, qui delinquentes corripiunt, lugéntve, vt Samuel Saulem lugebat [l], & Paulus [m] nolentes agere pœnitentiam: & de illis, quibus placent magis adulatores, atque deceptores. Thaumaturgus absolutè de salubriter tristantibus, déque nimia lætitia diffluentibus. Perpetuò contemplans suam imperfectionem animus sapientis, ac seipsum considerans, dolet, plangitque, sicut Arsenius, & tot alij viri sancti, quos memorant Ecclesiasticæ historiæ, atque Climacus. Sed beati sunt lugentes [n], quia spe gaudent, & est conscientia bona, securáque mens iuge conuiuium [o] intima lætitia exhilarans. Basilius quadam homilia [p] hæc duo, quemadmodum copulari queant, demonstrat, vt sint & lugentes beati, & semper tamen gaudendum sit: lacrymas namque Sanctorum à feruore caritatis prosilire, qua toti erga DEVM flagrant, simul de conseruorum peccantium damno, sed citra propriæ damnum lætitiæ, vt contingit lætis de sua in litore salute, qui dolent simul iacturam eorum, quos marinis fluctibus immergi conspicantur. Tertium superbiæ gradum Bernardus [q] ineptam lætitiam vocat, eámque describit, allato hoc loco, vbi dicitur cor stultorum esse, vbi est lætitia. Gregorius [r] hinc probat non inueniri sapientiam in terra suauiter viuentium,

g 2.Cor.7.10
h Philip.4.4.
i 2.Cor.6.10
k 1.Cor.7.30
l 1.Reg.15. 35.
m 2.Cor.12. 21.
n Mat.5.4.
o Prou.15.15
p Hom. de gratiarum actione.
q Tract. de Gradibus humilitatis.
r 18.Moral. c.24.vel 26.

uentium, Postremo cor sapientium, vbi tristitia, quia non vecordes, non languidi, non victi, vel deiecti rebus aduersis.

Vers. 6.] Melius est à sapiente corripi, quàm stultorum adulatione decipi.

Hebraicè, Græcè, Chaldaicè, & iuxta Veterem translationem (Bonum est, siue Melius audire increpationem sapientis, super virũ audientem carmen, siue canticum, aut vocem nabli stultorum.) Connectit Hieronymus istam cum priore sententia, vbi, vt vidimus, domum luctus volebat esse Sapientum, qui alios corripiunt; & cor eorum, vbi tristitia. Citat affinem ex Prouerbiis [a]: Meliora sunt vulnera amici (id est, diligentis,) quàm fraudulenta oscula inimici (odientis.) Similis præterea in Psalmo [b]: Corripiet me Iustus in misericordia, & increpabit me: oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Hebraicè (non frangat, vel offendat) Et pro peccatore est ראש *rosch*, quod caput quidem significat, sed venenum quoque, quod inest serpentis capiti: per translationem verò peccatorem venenatorum morum. Alij exponentes oleum capitis, id est, pretiosum, ac præcipuum, quale describitur in Exodo [c], reddit contrarium sensum, eundem autem ferè cum sensu prioris membri, id est, illa Iustorum castigatio, quæ est velut oleum primarium, (non me lædet, nec meo noxia capiti erit.) Quis non malit, vt Paulus acriter arguat, & Satanæ etiam tradat in interitum carnis, vt sit spiritus saluus in die Domini [d], quàm vel Ioab [e], vel Iudæ [f], fraudulentum osculum? Præstat hic à Domino corripi, & disciplina filiorum exerceri, quàm deliniri fallacia serpentis, pellacia carnis, vafritia mundi. Blandæ benedictiones seducunt corda innocentium [g]. Fili mi, si te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis [h]. Oleum, lac, blanditiæ denotant omne genus deceptionum, quibus summi, infimi, medij, perfecti, incipientes, proficientes, nisi caueant, falli possunt. Lactare Latinos pro decipere vsurpare docet noster Ribera [i] auctoritate Nonnij, Sexti Pompeij, Terentij. Adulatio est fascinatio nugacitatis obscurans bona [k]. Sirenes in delubris voluptatis [l]: lamia nudans mammas, vt lactet [m]: aucupis laqueus, & pedicæ [n], & rete pedibus, gressibusque [o]: puluilli, & ceruicalia sub cubito manus [p]. Peius est incidere εἰς κόρακας, quàm εἰς κόλακας, In coruos, quàm in adulatores, dixit Antisthenes [q]. Plus persequitur lingua adulatoris, quàm manus persecutoris, ait Augustinus [r]. Lanista clemens adulator [s] est, ἤπιος σφάκτης: adulatio θανάσιμος μελίκρατος, letale mulsũ: μελιττίνη ἀγχόνη, mellea præfocatio. Tandem scitum est illud Catonis, Multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur [t]. Legenda quæ differit Plutarchus de Differentia adulatoris, & amici. Hesiodus [u] quidem primas dabat per sese sapienti, secundas qui rectè monenti parêret: at Zeno sic ordine inuerso pronunciabat:

„ *Optimus ille quidem, qui paret recta monenti.*
„ *Sed probus ille quoque est, qui nouerit omnia per se.*

a Cap. 27. 6.
b Ps. 140. 5.
c Cap. 30. 21.
d 1. Cor. 5. 5.
e 2. Reg. 20. 9.
f Matth. 26. 48. 49.
g Rom. vlt. 18.
h Prou. 1. 10.
i Ose. 2. n. 78. & 79.
k Sap. 4. 12.
l Esa. 13. vlt.
m Thren. 4. 3.
n Ierem. 5. 26.
o Prou. 29. 5.
p Ezech. 13. 18.
q Apophth.
r In Ps. 59.
s Cic. ep. ad Q. Fratrem. epist. 1.
t Idem in lib. de Amicitia.
u In Ergis.

Adeo bonum est corrigi, & corripi, potissimum à sapiente. Sed id nonnisi

sapiens

ſapiens admittet. Si corripueris ſapientem, ait Salomon [a], intelliget ſapientiam, & Plus proficiet correctio apud prudentem, quàm centum plagæ apud ſtultum [b]. Verumtamen non amat ſtultus eum, quales de quibus Amos [d] teſtis eſt, quod Odio habuerunt corripientem in porta. Talibus dura ceruice corripientem cõtemnentibus, repentinus ſuperueniet interitus [e]. Atque in hoc eorum interitu ridebit DEVS, qui neglexerint increpationes ipſius [f], eáſve, quas eius alij nomine fecerint. Nam eſt & correptio mendax in ira contumelioſi [g]. Qui ſtultus eſt, neque curari debet. Grauiſſimum ſupplicium ſubtractio correctionis, quando dimittens nos DEVS in deſideria cordis noſtri, iratus dicit [h]. Verumtamen vnuſquiſque non iudicet, & non arguatur vir, & corrues hodie. Caſtigat Dominus, quem diligit, & flagellat filium, quem recipit [i]: Quos amat, arguit, & caſtigat [k]. Sicut erudit filium ſuum homo, ſic Dominus DEVS nos [l], & Multo tempore non ſinere peccatoribus ex ſententia agere, ſed ſtatim vltiones adhibere, magni beneficij eſt indicium [m].

a Pro. 19. 25
b Prou. 17. 10.
c Prou. 15. 12.
d Cap. 5. 10.
e Prou. 29. 1.
f Prou. 1. 25. 26.
g Eccleſi. 19. 28.
h Oſea 4. 4. 5.
i Heb. 12. 6.
Prou 3. 12.
k Apoc. 3. 19.
l Deut. 8. 5.
m 2. Macha. 6. 13.

Indicat porrò Thaumaturgus acutè, Sapientẽ vnicum qui corripiat, opponi ſtultis adulantibus. Atqui multo magis, inquit, optandum ſapientis vnius obiurgationem excipere, quàm totius chori improborum, & miſerorum hominum cantantium auditorem fieri. Quamquam de adulatione propriè non explicat, vt nec Olympiodorus, qui de carmine muſico, quod effœminat animum. Sed recte Interpres intellexit adulationem, quæ ſuauis harmonia videtur: Verumtamen ſi attendas, eſt inconditus ſonus, prout mox ſubditur.

Verſ. 7.] QVIA ſicut ſonitus ſpinarum ardentium ſub olla, ſic riſus ſtulti: ſed & hoc vanitas.

QVIA *ſicut ſonitus ſpinarum. &c.*] Sicut vox ſpinarum ſub olla ardentium ſtrepitum inſuauem reddit, inquit Hieronymus, ita ſuauia, & palpantis magiſtri verba non proderunt, vel ad curas ſeculi, quæ ſpinæ interpretantur, auditores ſuos cohortantis, vel futuro eos incendio præparãtis. Confirmat interpretatione Symmachi: (Per vocem imperitorum vinculis quiſpiam colligatur. Διὰ γὰρ φωνῶν ἀπαιδεύτων ἐν δεσμωτηρίῳ γίνεταί τις. Eundem ſenſum innuit particula cauſalis, Quia, כי *chi*, ὅτι, etiamſi Biblia Sixtiana non habeant, nec Ambroſius [n] citans hunc locũ, mihique placet magis, quàm de ſimplici ſtultorum riſu, prout quos prius dixi, Thaumaturgus, & Olympiodorus expoſuerunt. Hic verò ſimilitudinis ex ſpinis rationem declarat: Quia ſicut ille fragor ardentium ſpinarum planè percipitur auditu, quanquam oculis non cernatur, ita & immodeſtus cachinni ſonus ſtultos facile prodit: & quemadmodum à ſpinarum earum globo fumus attollitur: ſic animam ſtulti riſus peccati ſorde non carens, igni parat æterno. Adde fumum illum excœcare eum, coram quo emittitur, & ignem æſtum libidinis incendere, & in fauillam, ac nihilum ſpinas ipſas, hoc eſt, adulationes concidere.

n Exhortat. ad Virgines.

Eleganter tractatur hic etiam locus ab Ambroſio [o]. Nempe ſpinæ cùm ardent,

o Ibidem.

ardent, inquit, sonant, & citò exuruntur, vt nullus caloris sit effectus. Vnde
a Ps.117.12. & de Iudæis dictum est [a]; Exarserunt sicut ignis in spinis: Exusti sunt enim suo risu, & conflagrarunt in Domini passione, &c. Sic ergo est risus stultorum, qui sine gratia sonat, & ollam sui corporis vrit. Rectè hoc postre-
b Vers.2. c Reg.17.ex fusis. mum: immoderatio namque risus noxia sanitati, vt attigi Capite secundo [b], hique quos ibi laudaui. In his Basilius [c] hoc loco damnari docebat ab Ecclesiaste risum in immanes prorumpentem cachinnos, corpore subsultante, animique constantiæ, & grauitati maximè contrarium. Bonauentura resonantem, sed parùm diu durantem, stulti adulatoris laudem interpretatur. Hugo Cardinalis ponit eundem sensum, & per ollam intelligit cor magnatûm, quòd adulantis artifsione facilè accendatur: Sed præfert hunc alium de illo ipso, qui ea laude decipitur, & gaudet de succensione sua, quæ non est nisi crepitatio, totiésque crepat, quoties ridet de adulatione.

d Ps.76.19. *Sonitus.*] Græcè φωνὴ, vox: & poni vox potest pro rebus inanimatis, vt vox tonitrui in rota [d], & aliàs sæpè. At קול *kol* dicitur quoque de quolibet sonitu, ac strepitu, necnon φωνὴ.

Spinarum ardentium sub olla.] Interpres addidit, & bene (ardentium) sicut & Chaldæa Paraphrasis: nec enim sonitus spinarum sub olla aliter editur. Hebraicè idem vocabulum in singulari סיר *sir*, est olla, in plurali סירים *sirim*, spinæ, genere autem fœminino סירות *siroth*, ollæ. Vnde hoc loco elegans habetur paronomasia. Nescio quid Symmacho in mentem venire potuerit in sua illa ecphrasi, quam anteà recitauimus. Hieronymus illum sic exponit: Ad vocem talis præceptoris adulantis & palpantis magis auditor innectitur, dum vinculis peccatorum suorum vnusquisque constringitur. Forsitan legit שירין *schirin*, & שיר *schir*, pro catena, vel hamo. Sed Chaldæum potiùs nomen est, significans ornamenti genus, id est, monile hamatum, seu armillam. Hebræi idem exprimunt nomine plurali שירות *scheroth*, vtralibet lingua littera ש habet punctum in latere dextro, sicque non potest censeri positum pro ס, quod leniùs pronuntiatur, sicut ש affectum puncto in cornu sinistro.

Sed & hoc vanitas.] Non obliuiscitur concionator thematis: & opportunè nunc repetit, ne quis risum tanti faciat. Et quia adulatio, inquit Hugo Cardinalis, euacuat adulantem, atque illum, cui fit adulatio.

*Vers.*8.] CALVMNIA conturbat Sapientem, & perdet robur cordis illius.

e Num.12.3. CALVMNIA *conturbat sapientem.*] Exemplo sit mitissimus alioqui
f Num.16.4. & seq. Moses [e], quem ad vehementem iram factio Core, Dathan, & Abiron [f], populi quoque murmur concitauit [g], & ad querimoniam DEO
g Num.20.10 & seq. Exo.17.2. ipso. Vexatus est propter eos, quia exacerbauerunt spiritum eius [h]. Cauen-
h Ps.105.32. 33. uendum ne vel quemquam ipsi calumniemur, vel cum calumniatoribus, ac litigiosis versemur, sed potiùs consentientes simus cum aduersario [i],
i Matt.5.25. quando nec Sapiens aduersùs calumnias infractus persistit, aut nonnihil concutitur; is certè qui nondum solidam sapientiæ perfectionem, vt Hieronymus,

ronymus, Albinus, Salonius, aliíque declarant, consecutus est. Olympiodorus postquàm idem dixit de neophyti anima nondum satis roborata, concedit perfectos etiam sapientes pulsari absonis, impiísque cogitationibus contra prouidentiam DEI, quando Iustos vident grauiter premi, nec tamen ipsos superari. Talem fuisse Dauid, qui cùm dixisset [a]; Penè effusi sunt gressus mei, Quia zelaui super iniquos, pacem peccatorum videns: Subiunxit: Facti sunt in desolationem, subitò defecerunt, perierunt propter iniquitatem suã [b]. Denique docet hunc sapientem, cùm ceciderit, non collidi in tentationibus [c]. Itaque calumnia, quod in se est, conturbat sapientem, & perdit robur cordis eius, dum, vt ait Thaumaturgus, insidias struit, & constantiam labefactare molitur.

a Psal. 72. 2
b Ibid. 19.
c Ps. 36. 24.

Bonauentura secutus primam expositionem, reijcit aliam, quod Sapiens conturbetur non impatientia, sed compassione, propter calumniam, quæ aliis infertur, iuxta illud: Quis scandalizatur, & ego non vror [d]? Illa namque verba alia (Et perdet robur eius) videntur obstare: sed non obstabunt, si perditum robur intelligamus eo modo, quo se Apostolus vri, atque infirmari dicit, vel Dauid tabescere præ zelo [e]. Meritò idem ipse redimi orabat à calumniis hominum, vt custodiret mandata DEI [f]: & alius timebat calumniam mendacem [g]. Qui opprimitur, inquit Ambrosius [h], calumnia, non facilè potest custodire mandata diuina: Tristitiæ necesse est plerumque, aut timori cedat, & affligatur; vel metu calumniæ, vel dolore. Audi Basilium [i] de sua querentem calumnia, cùm ei hæresis imponeretur: Ad hasce litteras animatus, vt par erat, & ad tam inopinam, ac subitam immutationem animo perculsus, nec respondere quidem poteram; palpitabat enim mihi cor, lingua me destituebat, & planè patiebar, quod animo solet parùm forti accidere; indicandum enim quod verum est, & tamen venia dignum. Deinde, parùm aberat quin odium erga humanum genus exorbitassem, suspectíque mihi fuissent omnes hominum mores, arbitranti in natura humana non esse caritatis bonum, sed verba quædam plausibilia ad ornatum, & cultum eorum, quibus vti velis conficta: affectum verò illorum secundùm veritatem non inesse cordi humano, &c. Hinc Sanctorum quoque aliorum pro seipsis, & pro Christianis apologiæ. Idémque Basilius [k], & Gregorius magnus [l] calumnias refellendas docent, vt scandalum vitetur.

d 2. Cor. 11. 29.
e Psal. 118. 134.
f Ibidem.
g Eccl. 26. 6.
h In Ps. 118. serm. 18.
i Epist. 82.
k Ora. de inuid.
l Lib. 8. Epist. 45.

Calumnia.] Calumnię vox latiùs patet, significátque iniuriam quoque factis, non verbis tantùm factã. Hebræũ nomen עשק *bheschek*, hoc loco propriè est oppressio, vt aliàs docuimus eôdem isto libro, agẽres simul de Græco τῆς συκοφαντίας, quod hîc ponitur. Sæpè calumniam, vel calumniari reddit Interpres pro eo quod est, quauis iniuria siue factis, siue verbis afficere, vt notauit Iansenius [m]. Quemadmodùm & exprobrandi verbum non significat semper improperare, sed probrum, aut dedecus inferre, quacunque ratione id fiat. Vatablus hîc intelligit diuitias vi comparatas, & calumnia; sed minus ad rem.

m Pro. 14. 31.

Conturbat.] Περιφέρει, Circumfert, circumagit, vulgò *Gli volta il ceruello*, יהולל *iecholel*, insanire faciet.) Lege de vtroque verbo Capite primo [n]. Chaldaicè יחתל *iechatel*, decipiet. Aquila, πλανήσει, seducet. Symma-

n Vers. 17.

chus θορυβήσει,turbabit. Non refert diuersitas temporis : præsens denotat id quod fit : futurum,id,quod fieri solet,& potest, ac frequenter eiusmodi permutatio reperitur in editionibus absque iactura, vel discrepantia sententiæ.

Et perdet robur cordis illius.] Hebraicè, (Et perdet cor donum) Id est, Munera excæcant cor sapientis [a], inquit Caietanus : frangit oppressio cor præclaris dotibus ornatum. Isidorus Clarius contexens cum extremo priore verso (Sed & hoc vanitas) exponit quod interim neque sapientis obiurgatio vanitate caret, quia mali si obiurgentur quòd alios opprimant, affligunt sapientẽ,& perdere conantur eum,qui cor habet tã insigni sapientiæ dono exornatum. Καὶ ἀπολλύει τὴν καρδίαν εὐγενείας αὐτοῦ; Et perdit cor generositatis,siue nobilitatis eius,& fortitudinis atque vigoris. Biblia Sixtiana (ἀπόλλυσι pro ἀπολλύει, eodem sensu. Quidam Codices habent εὐτονίαν τῆς καρδίας αὐτοῦ, vigorem,& constantiam, ac bonum tenorem cordis eius. Hieronymus testis est, Symmachum reddidisse donum,quod Hebraicè est מתנה *mathanah*,& facere illum sensum,quem dixi Caietano placuisse, qui alibi scriptus est : Excæcant munera etiam sapientum oculos [b]. Approbat quoque Arboreus. Mihi melior videtur alius iam allatus. Chaldæus: (Etenim violentia decipiet sapientem, & perdet per eloquia mala sapientiam cordis,quæ data fuerit ei dono cœlitus.) Coniunxit donum,& sapientiam; hanc interpretans esse donum,quod habet Hebraica editio : Sed non debuit eloquia mala sola ponere,cùm per facta quoque perdatur Sapientia.

a Deu.16.19.
b Deu.16.19.

Vers.9.] MELIOR est finis orationis, quàm principium. Melior est patiens arrogante.

MELIOR *est finis orationis, quàm principium.*] Oratio Hebraicè hoc loco est דבר *dabar*,quod Chaldaicè exponitur עסקא *hhiseka*, negocium, Græcè λόγοι sermones,aut λόγος in singulari. (Ἀγαθὴ ἐσχάτη λόγων, vel λόγου : Bonum est nouissimum sermonum,aut sermonis. Vetus translatio : Melius est nouissimum sermonis.) Symmachus (Βέλτιον τέλος λόγου ἢ ἀρχῆς αὐτοῦ. Melior est finis orationis principio eius.) Interpretatio Chaldaica generalior est,meliorem esse cuiusuis exitum negotij,quia finitur tunc negociantis sollicitudo,vel,vt explicabat Hebræus Hieronymi doctor,iungens istud cum sequenti membro : Melius est te finem considerare negocij,quàm principiũ, & patiẽtem esse, videlicet in maturè tractando negocio, quàm impatientiæ furore raptari.) Hebræum nomen in lata significatione sua complectitur etiam istam pro negocio,& re quacunque. Hieronymus intelligit de integra oratione,cuius melior sit epilogus,quàm exordium,nempe propter dictam causam de sollicitudine.

Tertiam expositionem dat : Qui incipit audire sermonem, & ad præceptorem vadit,in principio est; qui verò extrema audit, consummatus est, atque perfectus,recogitans quid sit dictum. Quartam quoque : Dum in isto seculo sumus, quod scimus,omne principium est : cùm autem venerit quod perfectum est,in nouissimis,& consummatis erimus. Duo postremi

sensus

ſenſus docenr, nullam in nobis eſſe ſapientiam, vt ait idem Hieronymus, cùm melius ſit tacere, quàm proloqui. Albinus quinro loco his addit, Meliorem eſſe conſummatam tuſtitiam, quàm inchoatam, quia illa victoriam præſtat, iſta cerιare incipit. Eodem recidit Bonauentura, volens agi de perſeuerantia iuſtitiæ inchoatæ. Hoc etiam inter alia tradit Hugo Cardinalis, & Carthuſianus. Thaumaturgus interpretatur de perorante, dicendíque finem faciente. Olympiodorus eôdem pacto, ſed orationem ſumit, in qûa agitur de virtute: neque enim ſolùm cœpiſſe pulchrum eſſe, verùm multo magis rei cœptæ finem impoſuiſſe. Hugo Cardinalis autem de qualibet oratione Rhetorica, tum verò de Theologica, qua oramus DEVM (in quo concordat Carthuſianus:) & de concione: ſimúlque vult notari, vel qui præcipitant ſententiam, prius reſpondentes, quàm audianr [a], vel qui concionis finem non expectant, aut complementum ſcientiæ quam ediſcunt; prælibando, non ſe inebriando [b], adiice, qui Miſſæ Sacrificio, vel Horis Canonicis integrè non interſunt. Hæc omnia, idque quod vterque Græcus Pater docuit ad primum dicendi modum, quem retulimus ex Hieronymo, poteſt referri.

a Prou. 18. 13.
b Can. 5. 1.

Sextus eſt eiuſdē Hugonis, vt vniuerſa lex ſcripta cēſeatur oratio vnica, cuius principio, qui eſt timor, multo ſit melior finis charitas. Lyranus orationem pro precibus ad DEVM accipit, Sic verò ſententiam cum ſuperiore nectit, vt melior ſit calumniam paſſi finis orationis, quia is orare cœpit triſtis: Sequitur poſtea diuina conſolatio, per quam redditur patiens, prout altero verſuş huius membro continetur. Placent adhuc allata, veruntamen adhæret, vt equidem iudico, magis Auctoris ad mentem, vt de perſeuerantia in inſtituto loqui nunc interpretemur. Quod ſi colligatas velimus has eſſe ſententias, & non potius diſſuta quædam apophthegmata, nō incommodè admonitionem hic obſeruabimus eius, qui, vt verſu priore vidimus, periclitabatur propter illatam ſibi calumniam, non ſinat videlicet ſe dimoueri de ſtatu, nec quod alacriter iniuit, deſerat, ſed ſtrenuè quicquid calumnientur alij, proſequatur: meliorem quippe negotij finem eſſe principio: mediaque difficiliora & moleſtiora. Præfert meritò ſenſum iſtum Titelmanus alteri de precationibus: Caietanus eundem probat, etſi idcirco, quod per finem orationis quam propriè pro locutione accipit, perfectionem cuiuſlibet rei Salomonem intellexiſſe dicat. Moringus idem ſentit. Mihi quoque ſaltem in gratiam editionis vulgatæ, annotatio neceſſaria videtur, quia non memini orationis vocem pro re, vel negotiu ſumptam, vt ſumitur nomen verbi, & ſermonis, ſicut & דבר *dabar*, atque λόγ☉. Soli promittitur ſalus perſeueranti [c]: nec DEO victima ſine cauda placet [d]: fidelis vſque ad mortem accipit coronam [e]: in tempore tentationis recedens, exareſcit [f]: brauiū reportat, qui ſtadium decurrit [g]: vincens coronatur, guſtátque manna, nouo nomine inſignitur, donatur pretioſo calculo [h]. Lege Auguſtini librum de bono perſeuerantiæ, & Epiſtolam Bernardi ad Ianuenſes [i].

c Matt. 10. 22. 24. 13.
d Leu. 3. 9.
e Apoc. 2. 9.
f Mar. 4. 6.
g 1. Cor. 9. 24.
h Apoc. 2. 17.
i Epi. 129.

Melior eſt patiens arrogante.] Hebraicè, (Bona, ſiue melior longitudo Spiritus, aut longanimitas. ארך רוח *erech ruach*, quàm elatio, & ſuperbia Spiritus, גבה רוח *gebah ruach*, μακρόθυμ☉ ὑπὲρ ὑψηλὸν πνεύματι.) Symma-

chus ὑψηλοκάρδιον, excelsum corde. Chaldæus: Melior est ante DOMINVM vir, qui imperat Spiritui suo, & subigit concupiscentiam suam, quàm vir qui ambulat in tumore Spiritus. Primæ duæ dictiones Hebrææ pertinent ad refrænandam iram, sicut ארך אפים *erech appaim*, potius, quàm ad concupiscentiam, aliásve perturbationes, quod vult tamen etiam Caietanus, necnon Thaumaturgus interpretans moderationem morum. Vetus translatio: (Melior est patiens, quàm excelsus Spiritu.) Dixi superius nonnullos hoc membrum cum primo ita coniungere, vt sit satius patientiam retinere in suscepto negotio, quàm abripi furore præcipiti vel animi quodam fastu, quo iam actum putes, quod vix aggressus sis. Hieronymus, quique sequi solent ipsum, vt Albinus, putant occurri ei, qui quod quarto versu dictum fuerat, iram risu meliorem esse, persuaderet sibi simpliciter iram bonam esse, illam scilicet, quæ est in passione. Ibi pro correctione in peccantes, & eruditione in minores, iram positam: hic non tantùm impatientiam refrænari in angustiis, sed vt & in lætioribus non plus quàm condecet, exaltemur, humiles spiritu, quos beatos prædicat CHRISTVS [a]: nec, vt ait Lyranus, gloriosè iactantes vindictā. Sensus est etiam, Quamuis videatur litis aliquem contestatio, multarúmque delatio calumniarum opprimere, quæ fit ab arrogante, calumniatore, aliorum contēptore, tamen illum, qui patienter tolerat, longè esse meliorem, quia & melior est finis orationis, id est, extrema sententia, quæ veritatem deteget, calumniam absterget.

a Mat. 5. 3.

Commendatur patientia, inquit Bonauentura, sine qua non potest esse constantia, quæ nimirum proximè antè commendata est. Gregorius [b] ex impatientia docet per hoc testimonium nasci arrogantiam, quia dum despici in mundo hoc quisque non patitur, bona, si qua sibi occulta sunt, ostentare conatur, & eligit bona de se vel falsa iactari, ne mala possit vel minima perpeti. Infinitus sim vel patientiæ laudes, vel reprehensionem arrogantiæ, etiam indicare si velim. Patientia nobis necessaria est [c]: per eam fructus fit [d]: curritur ad propositum nobis certamen [e]: perfectum opus habet [f]: in ea possidebimus animas nostras [g]: nulla virtus, nulla ex octo illis beatitudinibus absque patientia existit: præceptum nullum perfectè obseruatur, cuius contrarium omnis est matrix delicti, vt probat Tertullianus libro de Patientia [h]: quo etiam de argumento Cyprianus imitator Tertulliani, egregium Tractatum scripsit, necnon Augustinus [i]. Ostendit idem Tertullianus [k]. Epitheta illa omnia tam egregia, quibus Caritatem Paulus describit [l] caritati à patientia esse, & vtilitates eiusdem viginti sex cum Cypriano recenset, quas colligit Feuardentius [m]. Vultus illi tranquillus, ait Tertullianus [n] (depingens Patientiā pulcherrimis coloribus, ornamentis, habitu, ac gestu) & placidus, frons pura, nulla mœroris, aut iræ rugositate contracta: remissa æquè in lætum modum supercilia, oculis humilitate, non infelicitate deiectis: Os taciturnitatis honore signatum: color qualis securis & innoxiis. Motus frequens capitis in Diabolum, & minax risus. Ceterùm amictus circum pectora candidus, & corpori impressus, vt qui nec inflatur, nec inquietatur. Sedet enim in throno Spiritus eius mitissimi, & mansuetissimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo

b 3. Par. Pastoralis. Admonit. 10.
c Hebr. 10. 36.
d Luc. 8. 15.
e Heb. 12. 1.
f Iacob. 1. 4.
g Luc. 21. 18
h Cap. 11. & 15.
i c. Tom. 4.
k Su. c. 12.
l 1. Cor. 13. 4. & seq.
m In cap. 1. Epist. Iacobi.
n De Patientia cap. 15.

„ nubllo liuet, sed est teneræ serenitatis, apertus, & simplex, quem tertio vi-
„ dit Elias [a]. Nam vbi DEVS, & alumna eius, patientia scilicet.) Non potuerunt hæc propter elegantiam tantam, & adeò expressam imaginem, & ad viuum repræsentatam, omitti. Prudentius exprimere proculdubio Tertullianum videtur, cùm in Psychomachia Patientiam hoc modo laudat: *a 3. Reg. 19.*

„ *Omnibus vna comes virtutibus associatur,*
„ *Auxiliúmque suum fortis Patientia miscet.*
„ *Nulla anceps luctamen init virtute sine ista,*
„ *Virtus nam vidua est, quam non patientia format.*

Hactenus laus. Pictura eiusdem talis:

„ *Ecce modesta graui stabat Patientia vultu,*
„ *Per medias immota acies, varióśque tumultus.*
„ *Vulneráque & rigidis vitalia peruia pilis*
„ *Spectabat defixa oculos, & lenta manebat.*

Non afferemus laudationes Gentilium, in quibus auctore Tertulliano [b] falsa & probrosa patientia est, quique tanti boni nomen fœdis operationibus occupant, impatientes solius DEI, & quorum patientiam patientia subter ignis expectat. In fine faciam, quod idem ille in principio, locutum pauca de Patientia pudebit, cui præstandæ idoneus omninò non sim; atque cum Cypriano [c] (qui pariter tam dicit apud Philosophos patientiam falsam esse, quàm & falsa Sapientia est) Lectoris implorabo patientiam, non vt ipse ante, sed hic postquam ista perlegit. Ac ne abutar eadem patientia nimium mihi arrogans, arrogantiæ nunc vituperationem non attingam, quam vel arrogantissimus ferre in alio non potest, sed odit, sed auersatur, sed execratur. Hugo Cardinalis decem, quas vocat Iniquitates Arrogantiæ hoc loco enumerat, & declarat. *b De patientia c. vlt.* *c De Bono Patien. c. 1.*

Melior.] Olympiodorus ac Bonauentura notant non fieri comparationem, quasi bona sit arrogantia, patientia melior. Quæ catachresis præcedétibus quoque versibus fuit, & alibi non raròj; vt, Bonum est confidere in Domino, quàm confidere in homine [d]. *d Psal. 117. 8*

Vers. 10.] NE sis velox ad irascendum, quia ira in sinu stulti requiescit.

NE *sis velox, &c.*] Quia melior est ad iniurias calumniásque patientia, quàm arrogantia vindictæ appetens, consequens fit, haud irascendum temerè, leuique de causa, vt faciunt stulti, quorum conquiescit ira in sinu. Sit omnis homo tardus ad irã, præcipit Iacobus Apostolus [e]. Quæ biliosa est ira siue fellea, quę dici potest excandescentia, vel passio, citò accenditur, atque quiescit, vt docet Gregorius [f], tenacior vocatur Iracundia, quando retinetur diu memoria, quam quis accepit iniuriæ: infensiorem nominant furorem, nec extinguitur donec vindictam peregerit. Lentè atque considerate irasci non negat Ecclesiastes, etsi id velle Hieronymus videtur, eo quod cùm furens, & recens fuerit ira dilata, faciliùs possit auferri, sed vt ait Albinus sequi Hieronymum alioqui solitus, inconsideratè. Ita quoque ceteri intel *e Epist. c. 1. 19.* *f 5. Moral. c. 30.*

intelligunt tum Græci, tum Latini. Nam irasci virtus potest esse, non vitium: prorsus non irasci, vituperabile quandoque, non laude dignum, sicut præter eos, quos citaui versu quarto, docent, Iustinus [a], Hilarius [b], Augustinus [c]. Bonarum actionum Basilius [d] ministram vocat, Cicero [e] cotem fortitudinis. Gregorius [f] instrumentum virtutis, & ancillam. Denique ad CHRISTI sententiam [g]: Qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. Græci addunt εἰκῆ, sine causa, non interpretes tantùm. Sed Irenæus [h] quoque, Iustinus [i], & ex Latinis Augustinus [k], aliique. Sed Augustinus premit verba eiusdem Iacobi. Ira enim viri iustitiam DEI non operatur; quod item facit Ephrem [l], Damascenus [m], Cassianus [n]: Hic prætereà perpendit sententiam Dauid: Turbatus est in ira oculus meus [o]; Imaginem turpem iræ, si quis auet scire, legat Basilium [p], Senecam [q], Plutarchum [r]. Immò verò iuuat Platonis sequi consilium, vt nosmet ipsos irati contemplemur in speculo, vt dedecore tanto, quod apparebit in facie, deterriti, moderemur perturbationi, quæ furiosis nos ac phreneticis simillimos reddit [f]. Notum & illud Athenedori documentum Augusto datum, cùm eum ira cepisset, nil diceret ante vel faceret, quàm secum viginti quatuor Græca percurrisset elementa litterarum [t]. Nec minus vulgò cognita lex à Theodosio lata, quem ira subita præcipitauerat in homicidia, vt iuxta monitum Ambrosij dies abirent triginta, priusquàm de capite sententia Imperatoris executioni mandaretur [u]. Claudat Ambrosius [x] locum istum (Sunt namque multa nimis, quæ ex aliis Auctoribus, nostro præsertim, possent proferri) suo illo præclaro, atque maximè accommodato apophthegmate. Qui citò mouetur iniuria, facit se dignum videri contumelia, dum vult indignus videri.

a Quæst.80. ad Ortho.
b In Ps.59.
c Serm.26.de ver. Domin.
d Orat.cont. Irascen.
e Tuscul.4.
f 5.Moral.capite 31.
g Matt.5.22.
h Lib.4.c.27.
i Ep.ad Zenam, & Serenum.
k 1.de Serm. in Monte.
l Ser.de virtutib. & vitijs.c.de Irac.
m 3.Parall. cap.32.
n Collat.8. cap.1.
o Psal.6.8.
p Orat.cont. Irascen.
q 1.De ira cap.1.
r Opuscul.de ira cohiben.
f Fulgosus 7. exemplo, c.2.
t Plutarch.
u Ruffinus.
x 1.Offic.c.6.

Chaldæus non de iracundia aduersùs illatas calumnias, sed interpretatur de calamitate diuinitùs immissa, contra quam quis obmurmuret, ac indigna loquatur (Et in tempore, quo veniet, inquit, super te correctio de cœlis, ne festines in anima tua vt incalescas.) Hoc quoque pacto Hebraicè est, atque Græcè (Ne festines in spiritu tuo, vel in ira ad irascendum, & dicas verba contumaciæ contra cœlum: etenim si tu sustinens fueris, remittetur tibi.)

Quia ira in sinu stulti requiescit.] Hebraicè, & Græcè (requiescet.) Nomen etiam Hebraicum כעס *chahhas*, & Græcum θυμὸς significant iram vehementiorem, siue furorem: tamen simplicem quoque, & Symmachus habet ὀργὴ. Chaldæus Paraphrastes: (Etsi tu exacerbaueris, & inculcaueris, scito quod furor in sinu stultorũ quiescet, quoad perire faciat eos.) Exemplo sit Nabal, qui iuxta nomen stultus erat, & stulta indignatione mortuus est [y]. Testatur amicus etiam Iob [z] quod verè virum stultum interficit iracundia. Hebraicè אויל *euil*, temerarium, audacem, imprudentem, affectu percitum immoderato, vel insania, impatientia, ira, quique per furorem effutiat multa. Sed sensus hic videtur, in stulto habitum iracundiæ residere, vt transeat in affectum cordis, sitque in eius mente, atque capite, quod hoc loco, vt ait Olympiodorus, sinus vocatur, tãquam receptaculum, sedésque, vel vt aliter aptè quidem idem exponit, iram foueri ab stulto, húncque illi blandiendo indulgere, & adulari: denique quod vno verbo Thaumaturgus di

y 1.Reg.25. 25.38.
z Cap.5.2.

gus dixit, ipsi seruire, varias prætexendo rationes, quibus sibi meritò, sapientérque videatur irasci. Quocirca rectè stultus nominatur iracundus, immò, vt antè dixi, furiosus, ac phreneticus, quo plurimi pacto loquuntur ex Scriptoribus quoque profanis. Superbus, & arrogans vocatur, indoctus, inquit Salomon [a], qui in ira operatur superbiam: & [b], Graue est saxum, & onerosa arena: sed ira stulti vtroque grauior. Pro indocto Hebraicè est לץ *lets*, irrisor, aut pestilens: tamen benè Hieronymus indoctũ vertit: Doctrina enim viri per patientiam noscitur [c]: tanto ergo quisque minus ostenditur doctus, infert Gregorius [d], quanto conuincitur minus patiens, vnde Poëta [e]:

„ *Impedit ira animum, ne possit cernere verum.*

Differens idem Gregorius [f] multis verbis de ira: de præsenti loco sic agit: Per iram sapientia perditur, vt quid quoque ordine agendum sit, omninò nesciat, sicut scriptum est: Ira in sinu stulti requiescit: quia nimirùm intelligentiæ lucem subtrahit, cùm mentem permouendo confundit.

a Pro.21.24.
b Cap.27.3.
c Prou.19.11.
d Hom.35.in Euang.
e Cato.
f 5. Moral. cap.30.

In sinu requiescit.] Aptus duplex Olympiodori recitatus sensus: condimus enim in sinu, quod seruatum volumus, & fouemus, ac diligimus. Non intelligo quid Hugo Cardinalis velit: quando præcipi dicit ista sententia tota, vt quiescat ira in corde, nec exeat foras, vel saltem sit ad motum tarda, quia ira in sinu stulti requiescit, quod plus est, inquit, quàm esse tardam ad motum. Hoc, opinor, nequit aliter intelligi, quàm de planè stupido stultorum quodam genere, quos nihil commouet, nulla tangit ira; sicque moderatus iræ vsus commendabitur, ne vel in ea prorsùs ἀπαθεῖς vel προπετεῖς simus. Scio & parœmiali phrasi aliquid in alicuius dici sinu, aut quempiam quippiam habere in sinu pro eo, quod est in potestate sua habere. Hoc pacto stultus habet iram in sinu, tam facilè namque irascitur, quàm quis de sinu, quod habet, extrahit: sed multò melius Sapiens, qui sui compos, ac sub sua continens iram potestate, non eam exerit nisi loco, & tempore, omníque cetera adhibita circumstantia. Sol occidit super iracundiam stulti [g], dũ fouet eam, sicque dat locum Diabolo, dum non dat locum iræ, id est, admittit Diabolum, dum iram non reijcit: date enim locum alicui duo ista significat, excipere, refutare. Aut ita intelligendum est illud: Sol non occidat super iracundiam vestram, inquit Augustinus [h], quòd breuissimo tempore permanere debet ira, quæ est infirmitas mortalitatis, quam portamus: aut quod non occidat Sol iustitiæ, & veritatis, qui per fidem in anima hominis habitat, illam illustrans, qui si tantam videat iracundiam, occidere potest ab anima, vt illam deserat. Alij lumen rationis Solem intelligunt, quasi moneat Apostolus, ne sic nobis inhæreat ira, vt recta ratio deperdatur in nobis. Finiam hîc quoque cum Ambrosio [i]: Quàm pulchrum & illud, inquit: Noli festinare in spiritu tuo irasci, quia ira in sinu stultorum requiescit, hoc est: Etsi causa sit, quæ moueat indignationem; non sit festina vindicta, ne immoderatius calor indignationis exæstuet. Non potest igitur auferre, quod naturalis est motus, sed moram inserit, vt medicina consilij temperet iracundiam. Confirmat testimonio Psalmi, de quo priùs diximus: Irascimini, & nolite peccare [k].

g Eph.4.25.
h In Ps.25.
i Exhortat. ad Virg.
k Psal.4.5.

Vers. 11.] NE dicas, Quid putas causæ est, quod priora tempora meliora fuere quàm nunc sunt? stulta enim est huiuscemodi interrogatio.

NE *dicas, Quid putas causæ est,* &c.] Indicat Chaldæus, eiusmodi sententiam vsurpari solere ab iis, qui se constitutos vident in aliqua molestia. Hieronymus tribus exponit modis, nec meliores fuisse sub Mose, & sub CHRISTO, quàm nunc dies, cùm reperiantur hoc tempore multi credentes, qui sunt etiam beatiores iis, qui viderunt [a]: nec meliorem legem Mosis lege CHRISTI: postremò sic viuendum, vt semper præsentes dies meliores nobis fiat, quàm præteriti; ne dici nobis possit, cùm paulatim decrescere cœperimus: [b] Currebatis bene, quis vos impediuit veritati non obedire? &, Incipientes spiritu, nunc carne consummamini [c]. Veteris, nouíque seculi conditor idem DEVS, virtutes bonos dies viuenti faciunt; vitia malos. Sequitur Albinus Hieronymum, atque Salonius, & idem Hieronymus eodem pacto, dum exponit Amos [d] locum tractat præsentem. Thaumaturgus innuit querimoniam, quæstionémque esse de maioribus priscorum diuitis, videtúrque colligere ex sequenti versu, in quo iuncta diuitiis præfertur sapientia: quandocunque videlicet hæc adfuerit, cùm à tempore non pendeat. Olympiodorus amplectitur multas querulorum voces, quòd priscis DEVS modò per ANGELOS, modò loqui soleret per Prophetas, quòd iis liceret multas vxores accipere, diuitias multas possidere: quod ipsimet olim auxilio diuinæ gratiæ protegerentur, nunc deserantur, ita vt operari bona non possint: quod tempestate nostra mundus hic malis hominibus refertus sit, aliíque boni dies, alij mali sint: Ceterùm qui duce virtute suam moderetur vitam, de vita transire in vitam, proficere de fide in fidem operibus bonis: dierum differentiam nullam facere: stultas huiusmodi quæstiones congruis rationibus euertere.

a Ioã. 20. 29.
b Gal. 5. 7.
c Gal. 3. 3.
d In c. 6. sub princ.

In Capite primo docuimus nihil sub sole nouum, nostro videri tempore, secundum humanos quoque mores quadamtenus: excipi tamen res supernaturales. Sanè constat meliorem legis Euangelicæ conditionem esse: non sine ratione Sancti etiam nonnulli suorum calamitatem temporum lamentabantur; idque licebat ijs vsurpare, O TEMPORA, O MORES [e]. Totus Mundus in Maligno positus est, dicebat Ioannes [f], & Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt [g]: quoniam omne quod est in mundo, aut concupiscentia carnis est, aut concupiscentia oculorum, aut superbia vitæ; & Antichristus iam venit [h]; &, Nolite omni spiritui credere [i]: Paulus [k], Videte fratres quomodo cautè ambuletis non quasi insipientes, sed quasi sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt; & [l], Videte canes, videte concisionem, videte operarios malos: Iacobus [m]: Agite diuites, plorate vlulantes, Petrus, & Iudas in Epistolis [n]: Ante diluuium omnis caro corruperat viam suam: Moses vocat sui temporis generationem prauam & peruersam, populum stultũ, & insipientem [o]: Esaias [p] principes Sodomorũ, populum Gomorrhæ: Ezechiel, & ceteri Prophetæ: Dauid omnem hominem mendacem [q], nec ad vnum esse qui faciat bonum [a],

e Cic. Catil. 1. initio.
f 1. Ep. 5. 19.
g Ibid. 2. 15. 16.
h Ibid. 18.
i Cap. 4. eiusdem Ep. versu 1.
k Eph. 5. 15. 16.
l Philip. 3. 2.
m Ep. c. 5. 1.
n Gen. 6. 12.
o Deut. 32. 5. 6.
p Cap. 1. 10.
q Ps. 115. 11.

num [a]. Reuoluendæ quoque historiæ profanæ,& Ecclesiasticæ,in quibus cuiuslibet seculi narratur,accusaturque malitia. a Psal.13.1.

At insipienter,impieque faciunt, qui DEI accusant prouidentiam, eo modo,quem recitati Auctores notarunt, & cum iisdem adhuc enucleatius Hugo Cardinalis, qui addit conquerentes miracula nunc non fieri: docet præterea cur infirmiorem illam priorem ætatem talibus adminiculis oportuerit sustentari,vel allici: quare modò non sit adeo vacandi vitæ contemplatiuæ opportunum,vt primis,ac mediis etiam seculis Ecclesiæ. Addæ pacis,feracitatis,ingeniorum,artium,scientiarum, opum, & similium rerum, quam vulgus temerè causari solet,prioribus ætatibus maiorem copiam.

Vno verbo satisfacit tertij Capitis axioma [b]:OMNIA TEMPVS HABENT. &, QVI virtutibus instructus est,ad omne se tempus attemperat. Senum solet esse hoc vitium,qui queruli sunt, suspiciosi,accusandi studiosi,ac præteritarum narratores rerum, vt ait Aristoteles [c], prius ab se gestarum laudatores summa quadam φιλαυτίᾳ, vt ait Plutarchus [d], & ex eo, quem habent vsu,simul cum quadam impotentia res fruendi præsentes, deterius de istis æstimant,quàm de retro iam lapsis; opinionem sibi quoque hinc, auctoritatemque creare studentes. Obliuio item senum naturalis morbus in causa est, vt ad mala, quæ vident attenti, quæ olim abierint immemores, quorum sumunt experimentum,pluris æstiment.

b vers.1. c 2.Rhet. cap.13. d Opusc. de sua ipsius laude.

" *Difficilis* (est senex) *querulus,laudator temporis acti,*
" *Se puero,censor,castigatorque minorum,*inquit Horatius [e].

e In Arte Poet.

Et Cornelius Gallus:

" *Laudat præteritos,præsentes despicit annos.*
" *Deficit auditor,non deficit ipse loquendo.*

Et Virgilius [f] de Euandro:

f 8.Æneid.

" *O mihi præteritos referat si Iupiter annos.*
" *Qualis eram,cum primam aciem Præneste sub ipsa*
" *Straui.*—

Lege Macrobium [g], qui Plutarchũ videtur ex Symposiacis transcripsisse. Carthusianus confert paulò distinctius triplicis legis tẽpora,Naturalis,Scriptæ,Euangelicæ,atque huius ipsius varias velut ætates. Et quod ad vltimã quidem pertinet,ait,meliores dies fuisse sub Apostolis intensiuè.postea extensiuè diuulgato vbique Euangelio:cum vigerent persecutores tũ malitia culpæ,tũ pœnæ peiores: postremò sumendo vniuersam tẽporis amplitudinem euangelici,variatum,ita vt quandoque melius, nonnunquam res deterius haberent, modo mores emendatiores, aliàs corruptiores, nunc in vna parte Christianitatis, deinde in alia. Lyranus docet cuiusque legis primordia,primaque tempora meliora fuisse. Hæc omnia concedi possunt.Sed quia non vno modo comparatio fit, & quoniam abutebantur quidam hoc quasi prætextu negligentiæ, ac malitiæ, meritò generalis reprehensio hic ponitur.

g Lib.7.ca.2.

Quid putas causæ est.] Editiones aliæ: (Quid fuit) Libenter hoc modo vertit Interpres,vel,Putásne,sicut vulgo dicimus:*Che cosa è questa? ò, Che cosa è stata questa?*) Id est,vnde hoc? Quæ huius causa &c. Et sæpè ad quasuis interrogationes adhibet hanc formulam, vbi non respondet putandi verbo

aliud in editionibus. Solemus quoque dicere interrogantes, *Che pensate, ò donde pensate che nasca questo?* vel, *Qual pensate che sia la causa, &c.*

Tempora.] Aliæ editiones (DIES) Tempus, ita quandoque sumitur, necnon pro anno. Sed & vicissim diei nomine tẽpus quodlibet intelligitur.

Stulta enim est huiuscemodi cogitatio.] In aliis editionibus: (Quia non in sapientia interrogasti de hoc.) Stultitiæ huius causas potes ex dictis colligere. Emmanuel Sa illam reddit, quod sit per se notum res semper in peius ruere. Id quodammodo verum est in rebus præsertim naturalibus, quarum consenescit vigor, & elanguescit, vt in plantis, animalibus, homine ipso videre est. Quod in vnaquaque contingit ex rebus istis, hoc & in omnium vniuersitate contingere, maioreque animali mundo minus videri mirum debet. Isidorus Clarius: Quia manifestum est habuisse priora tempora, sicut & hæc nostra habent incommoda sua. Cum autem adeo quotidianũ, tamque familiare passim suppetat experimentum, talis percunctatio haud sanè proficiscitur ex sapientia, vel prudentia. Symmachus, Οὐ γὰρ φρονίμως ἐπηρώτησας περὶ τούτου, non prudenter.

a Lib. 3. epist. 8.

Sidonius [a] Ignaros vocat rerum, & temeraria iubet iudicia suspendere, qui suspiciant præteritos, despiciant præsentes: ipse venerari se scribit antiquos, æquæuorum virtutes aut merita non postponere. Imitatus ea videtur in re, & in aliis non paucis mores, & orationem Plinij Iunioris [b]. Sum ex iis, ait iste, qui mirer antiquos; non tamen, vt quidam, temporum nostrorum ingenia despicio. Neque enim quasi lassa & effœta natura, vt nihil iam laudabile pariat. Appellat etiam Tacitus [c] vitium malignitatis humanæ, vt vetera semper in laude, præsentia sint in fastidio, & vetera, antiquáque miremur, nostrorum temporum studia irrideamus, atque contemnamus. Velleius Paterculus [d] naturaliter audita visis laudare nos libentius testis est, & præsentia inuidia, præterita veneratione prosequi, his nos obrui, illis instrui credere. Hoc est, vt post Plautum [e] queritur Hieronymus [f], Ingenium quasi vinum probare, videlicet ab antiquitate. Tritum & illud citati Horatij [g],

b Lib. 6. ep. 21

c Libr. de Oratorib.

d Lib. 2.

e Prologo Casinæ.

f Epist. 114.

g Lib. 2. ep. 1.

„ *—Et nisi quæ terris semota suisque*
„ *Temporibus defuncta videt, fastidit & odit.*

Sed plura idem persequitur eleganter. Legendus prætereà Martialis [h], & Phædrus [i], & Sidonij Scholiastes Sauaro [k], & Symmachi Iuretus [l]. Solers Michaëlis Angeli pictoris consilium. Pictam à se tabulam & expressam ad veterum pictorum penicillum defodit eum in locum, ex quo mox erutum iri sciebat. Cùm Dominus ędium summopere laudaret, nec anteponere cunctis aliis eius æui picturis etiam apud Michaëlem non dubitaret: atqui meum ille ait, opus est, proprium in margine nomen ostendens inscriptum.

h Lib. 5. epig. 10. & lib. 8. in 65.

i Præfat. li. 5.

k Lib. 3. ep. 8.

l Lib. 1. ep. 23.

Vers. 12.] VTILIOR est Sapientia cum diuitiis, & magis prodest videntibus Solem.

VTILIOR *est Sapientia, &c.*] Hebraicè, & Græcè, Bona est Sapientia cum hæreditate, vel distributione, vel opibus hæreditariis; & amplius

plius, siue abundantia est, aut excellentia videntibus Solem.) Chaldæus, (Bona est Sapientia legis cum hæreditate: sed longè melius est, vt sit vir in mansuetudine cum viris habitatoribus terræ, qui viderunt bonum, & malum sub Sole, in sæculo hoc.) Non video quid hîc indicetur de mansuetudine. Simplicior sensus est, præstare sapientem simul esse, diuitémque, quàm duntaxat Sapientem. Hic enim potest quidem docere quod bonum est, ait Hieronymus; sed interdum non potest præstare quod petitur. Sic exponit Albinus quoque, & alij. Vel certè comparatio est habentis cum diuitiis Sapientiam, cum illo, qui solas habeat diuitias, vt Titelmano placet, quem citat cum laude, sequitúrque Cardinalis Bellarminus [a]. Nam in textu Hebræo solum est: (Bona est Sapiẽtia cum diuitiis; quod non ideo dicitur, quia sit mala sine illis, sed quia illæ sine ipsa, vt deinceps probat Ecclesiastes noster. Immò nec sequitur, quod sit magis perfecta, vt paulò post cum Bonauentura, & Carthusiano ostendetur, cum diuitiis.

a Lib. 2. de Monarchia, c. 46. ad argument. 3.

Qui catenam texunt sententiarum istarum, laborant vt doceant quî nectantur cũ hæc priore. Thaumaturgus innuit accusatores præsentium, præteritorúmque laudatores, ægrè tulisse, non eas nunc, quæ fuerunt olim, diuitias esse: at meliorem Sapientiam, videlicet cum mediocribus diuitiis, atque Sapientiæ studendum præcipuè, quoniam vita nostra non maximè pendeat ex caducarum opum possessione. Oppositum planè sensum eruit Bonauentura, videri homini querulo meliora priora tempora, quia fuit in eis inopia, id est, paruo viuebant mortales contenti.

„ *Fœlix nimium prior ætas, contenta fidelibus aruis* [b].

b Boet. lib. 2. consolat. philosoph. metro 5.

Nunc est rerum abundantia: occurri ab Ecclesiaste, vtilem esse eleemosynam, & alia. Non arbitror stultum, quem Salomon Sapiens castigat, huiusmodi querimoniam intendisse. Fauet quoquo modo isti expositioni recitata Chaldæa paraphrasis de mansuetudine. Sequitur eandem Hugo, recensens octo fructus eleemosynæ: Item Glossa Interlinearis, & Lyranus. Olympiodorus assurgit ad mystica; illum enim, cui per dona SPIRITVS Sancti datur sermo sapientiæ, dicit habere Sapientiam cum hæreditate, ac portione Sancti SPIRITVS, & copiam cognitionis in videndo hoc Sole materiali, ita vt illum non colat latria tanquam Deum (nota Græci vocabuli accommodationem ad proprium DEO cultum & honorem) nec in sola consistat eius admiratione, sed transeat in auctoris contemplationem, atque diuina superiore luce perfundatur. Ait præterea Sapientiam cum hæreditate esse fidem cum operibus, quæ perducit ad contemplandum Solem Iustitiæ. Ambrosius [c] fidem quoque hæreditatis nomine hoc loco sumit. Hieronymus meminit interpretantium hæreditatem pro conuersatione bona, per quam sumus hæredes DEI, & cohæredes CHRISTI, & qui videre merentur Solem Iustitiæ, habentes Sapientiam cum conuersatione bona, differre ab iis, qui hanc tantum habẽt, quoniam iuxta Danielem [d], qui intelligunt sermones DEI, fulgebunt sicut luminaria Cœli, seu vt vertit Theodotio, quasi splendor firmamenti: qui verò fecerint sermones eius, quasi stellæ cœli. Idem Hieronymus contra Iouinianum [e], docet his verbis innui, meliores esse dies posteriores, quàm priores, quia in Lege Sapientiam carnis mors sequebatur occidẽs, in Euangelio

c Epi. ad Sabinum dispu tans de Paradiso.

d Cap. 12. 3.

e Lib. 1.

gelio Sapientiam Spiritus hæreditas expectat æterna.

Monet Bonauentura, paupertatem non ex sola tolerantia, vel impatientia, sed ex complacentia, hoc est, voluntariam, & Euangelicam, esse meliorem diuitiis, quia Dominus statum pauperis præposuit & facto, & verbo. Addit Carthusianus, maiora paupertatis huius ad virtutē esse commoda: hic autem Salomonem loqui secundùm cursum, & tenorem legis Mosaicę; diuitias quoque necessarias esse regibus, aliámve dignitatem, ac officium magnum gerentibus: aliis communem vitæ statum tenentibus, nec tantis opibus opus, nec etiam mendicitate, ac de talibus sermonem esse in Prouer-
a Prou. 30.8. biis [a], quando dicitur: Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi. Egimus
b Cap. 2. hac de re Commentariis in Historiam Apostolicam [b] nonnihil, pleníque sunt libri eorum, qui scribunt aduersus Hæreticos nostri temporis, argumentis pro religiosa, votiuáque paupertate.

Cum diuitijs.] Reliquæ editiones (Cum hæreditate, itáque legit citatus Ambrosius.) Vim facit Caietanus in nomine, vt non qualescumque commendentur diuitiæ, sed habitæ ex hæreditate. Non enim commendatur, inquit, Sapientia studens ad acquirendas diuitias, sed quam diuitiæ hæreditariæ comitantur. Interpreti magis credo, qui quod non ignorabat, hæreditatis nomen, noluit retinere. Et quidem absque studio, quod honestè suscipi posset, possunt aliunde nobis prouenire diuitiæ, quàm ex hæreditate. Sed quia magis certæ, ac firmæ hæreditariæ diuitiæ, propterea optimas diuitias Interpres intelligens, eas absolutè posuit loco hæreditatis.

Et magis prodest videntibus Solem.] Idem Caietanus ex Hebræo (Et cum amplitudine, id est, ampla hæreditate relatiuè ad videntes Solem, hoc est, ad homines viuos illo tempore.) Diuitiarum vsus hac lucis vsura fruentibus terminatur, extra vitam præsentem nullus est: eas benignè dispensat aliis, qui quo pacto Sol iste liberaliter communicetur omnibus à DEO
c Mat. 5.45. bonis malísque cōsiderat [c]: vel qui defigit intentionis oculum in SOLEM illum iustitiæ, cuius visio erit merces magna nimis. Ad litteram primus sensus congruit maximè. Quidam, teste Tuelmano sic interpretantur ex Hebræo, tantæ Sapientiam nobilitatis esse, vt excedat omnes creaturas, quæ possunt aspicere Solem.

Vers. 13.] SICVT autem protegit Sapientia, protegit pecunia: hoc autem plus habet eruditio, & Sapientia, quòd vitam tribuunt possessori suo.

SICVT *enim protegit Sapientia, sic protegit pecunia.*] Græcè, (Quoniam in vmbra eius Sapientia, sicut vmbra pecuniæ: Ὅτι ἐν σκιᾷ αὐτῆς ἡ σοφία, ὡς σκιὰ τοῦ ἀργυρίου.) Id est, sic est hominis vmbra Sapientia, eúmve inumbrat, & protegit, vt pecunia nimirum vtraque id facit. Sed τὸ, αὐτῆς, pertinebit ad τὸ περίσσευμα. id est, Quoniam in vmbra abundantiæ, videlicet homo requiescet, Sapientia verò sicut vmbra argenti, nempe erit. Vetus translatio, (Quia quomodo vmbra Sapientiæ, vmbra argenti.) Symmachus: Quomodo protegit Sapientia, similiter protegit pecunia: (Σκέ-

πει

ἐν σοφίᾳ, ὡς σκιὰ τὸ ἀργύριον. Hebraicè : (Quia in vmbra Sapientiæ, in vmbra argenti, ſcilicet requieſcet homo in vmbra vtraque.) Chaldæus : (Etenim quemadmodum cuſtoditur vir in vmbra Sapientiæ ; ſic cuſtoditur in vmbra argenti eo tempore quo facit ex eo eleemoſynam.) Thaumaturgus priorem verſum ſimul cum iſto ſic exponit, immò & vndecimum; errare, qui meliorem vitam datam putent Maioribus noſtris, nec intelligere Sapientiam opum copia longè præſtare, tantóque clariorem eſſe, quanto argentum vmbra propria ſplendidius apparet, cùm vita hominis (id verò eſt in altero membro præſentis verſus) non pendeat ex opibus, ſed proueniat ex Sapientia. Hæc vera ſunt, verumtamen non ſatis verbis textus congruentia, in quibus diuitię per quandam cõparationem cum Sapientia laudantur etiã ipſę. Hieronymus vmbrã argenti, ſiue pecuniæ κατ' ἀναγωγὴν accipit, magis propriè κατὰ τροπολογίαν, de qua taléta, & mnę in Euãgelio [a] leguntur, vt cùm fuerimus ſub vmbra Sapientiæ, & ſub vmbra talis argenti, per diem Sol nõ vrat nos, neque Luna per noctem [b]. Addit aliam tropologiam, quod vita noſtra ſit vmbra Spiritus vultus noſtri CHRISTVS, cui diximus [c], In vmbra eius viuemus : omnem protectionem noſtram, dum viuimus, eſſe inſtar vmbræ, ſiue ſit protectio Sapientiæ, ſiue ſupradicti argenti, donec aſpiret dies, & amoueantur vmbræ [d]. Olympiodorus inſinuat non pecuniam laudari, etiam infra Sapientiam, ſed hanc ſolam : comparari autem cum pecunia, quam ſcilicet mortales tanti faciunt, eo quòd præſtet Sapientia quæcumque præſtat illa : eripere namque è periculis, ciuitates extruere, protegere velut vmbram eum, qui ſit ipſa præditus : præterea (quod eſt ſequenti membro) id amplius habere, quod impertiat viuificantem ſcientiam, dum perſuadet viſibilia cuncta contemnere, ſolam verò ſuſcipere vitam æternam.

a Matt. 25. 15. Luca 19. 16.
b Pſ. 120. 6.
c Thren. 4. 20
d Can 4. 6.

Adhibet idem Auctor argenti myſticam pro eloquio explicationem, vt ſicut perſpicuus nos docet ſermo ſapientiæ diſciplinas, ita vmbra ſapientię hoc eſt, practica virtus, quæ eſt ceu introductio quædam, & vmbra, per ducat ad perfectam ſapientiam, diuinarum ſcilicet rerum contemplationem, & intellectum, hæcque ipſa ſapientia conferat vitam ſempiternam. Vnde per vmbram argenti, hoc eſt, verborum enuntiationem, quæ inquit, rerum quaſi vmbra eſt, ad res, & ſcientias peruenimus per vmbram ſapientiæ, id eſt, practicam vitam, quæ eſt veluti præuia introductio ad theoricam, peruenimus ad contemplandam diuinarum rerum ſublimitatem. Quocirca vult Olympiodorus nos ita textum diſtinguere ſecundùm lectionem Græcam : Sapientia eſt in vmbra ipſius, id eſt, inquit, ſublimis contemplatio myſteriorum eſt in practica vita, ac per hoc qui priùs hanc habuerit vmbram, habebit & mox ſapientiam (ſicut vmbra argenti) ſcilicet ſe habet ad ſapientiæ diſciplinas, hoc eſt, ſicut verba ſunt præuia, & inducunt ad ſapientiæ diſciplinas. Ingenioſè, & piè, ſed profectò haud aptè admodùm ad id, quod verba præ ſe ferunt, maximè ſecundùm vulgatam noſtram editionem, quæ continet nonnullam laudem diuitiarum cum ſapientia comparatarum : fauet quoque recitata Paraphraſis Chaldaica, multò magis quàm quorumdam interpretatio ex Hebræò, de qua Titelmanus : (Et qui in vmbra Sapientiæ dormit, perinde eſt, ac ſi dormierit in vmbra argenti, quia qui

ſapiens

sapiens est, abundè diues est. Itaque protegendi vis vt sapientiæ, ita pecuniæ tribuitur, licèt non ex æquo.

Protegit.] Rectè Interpres pro eo quod est in ceteris editionibus, esse in vmbra, provt & idem Olympiodorus notauit, & Symmachus expressit per verbum σκέπει. Eadem significatio verbi obumbrandi, quo vtitur Lucas [a], (virtus ALTISSIMI obumbrabit tibi) proteget, defendet, cui tantopere times, quámque adeò diligis virginitatem, vt nullam hæc patiatur vel iniuriam, vel iacturam, sed honestissimè, maximóque cum decoro, ac decorè concipias, pariásque. Suppetunt complura huius formulæ exempla [b]. Vmbra, lucis, caloríque immodicam vim prohibet tegendo, ac etiam defendendo, & recreando.

a Cap. 1. 35.
b Psal. 16. 8. Esaia 49. 2. cap. 51. 16. Baruch 1. 12.

Hoc autem plus habet eruditio, & sapientia, quod vitam tribuunt possessori suo.] Hebraicè: (Et præstantia scientiæ sapientia) Id est, quæ est sapientia, viuificabit patronos, seu dominos, & possessores suos. Græcè: (Abundantia scientiæ sapientiæ viuificabit eum, qui ab ea.) Vetus (Et quod plus est.) Hieronymus in Commentario: (Quod amplius) scientia sapientiæ viuificabit habentem se.) Scholia Græca: (Ἡ σοφία διασώσει τοὺς ἔχοντας αὐτήν, Sapientia saluabit habentes ipsam.) Chaldæa: (Et augmentum cognitionis sapientiæ viuificabit dominum suum.) Sensus constat ex dictis, multò sapientiam diuitiis esse meliorem. Nam licèt protegant hæ aduersùs incommoda, nequeunt per se vitam tribuere, siue præsentem, quæ hominis propria est, eiúsve rectum vsum, hoc est, rationis exercitium, per quod plura persæpè temporalia quoque commoda procurari possunt, quàm per diuitias: siue futuram cum felicitate sempiternam: Quid prodest stulto habere diuitias, cùm non possit emere sapientiam [c]. Si intrauerit sapientia cor tuum, & scientia animæ tuæ placuerit, consilium custodiet te, & prudentia sanabit te, vt eruaris à via mala [d], &c. Per sapientiam sanati sunt quicunque placuerunt tibi Domine ab initio [e]. Sapientia hos qui se obseruant, à doloribus liberauit [f]. Sapientia filiis suis vitam inspirat: qui tenuerint illam, vitam hæreditabunt [g]. Et quia non habuerunt sapiētiam, perierunt propter suam insipientiam [h]. Prouidentia, (siue sapientia) Spiritus, vita, & pax [i].

c Prou. 17. 16.
d Prou. 2. 10. 11.
e Sap. 9. 20.
f Sap. 10. 9.
g Eccl. 4. 12. 14.
h Baruch 3. 28.
i Rom. 8. 6.

Eruditio, & sapientia.] Videntur Synonyma, & iuxta reliquas editiones iungitur prior posteriori in obliquo, tanquam quid illius scientia vel cognitio sapientiæ. Hugo Cardinalis posteriorem ait ad contemplationem magis pertinere, priorem ad operationem. Pro eruditione hoc loco est Hebræa vox in statu regiminis דעת *dahbath*, Græca γνώσεως. Aliàs Interpres eruditionem vertit pro שכל *schechel*, & διανοίᾳ, id est, intellectu, & cogitatione, vt in simili sententia isti nostræ: Fons vitæ, eruditio possidentis [k]. Eruditionem quoque doctrinæ vocat [l], quæ Græcè dicuntur στροφὰς λόγων. Hebraicè מוסר השכל *musar haschchel*. Carthusianus donum SPIRITVS sancti. Lyranus eundem habitum dici sapientiam, in quantum vacat diuinis: eruditionem, in quantum dirigitur in agendis. ait, eruditionem, actum esse sapientiæ; sapientiam, habitum, qui est

k Prou. 16. 22.
l Prou. 1. 3.

Vitam tribuunt.] Vel præsentem vel futuram, provt exposui. Præsens autem potest intelligi prætereà, vt quis hîc diutiùs viuat. nam lignum vitæ est sapien

sapientia iis, qui apprehenderint eam [a], & qui suscipiunt verba sapientiæ, multiplicantur ipsis anni vitæ [b]. Stultus autem moritur, vt posteà videbimus Capite isto [c], in tempore non suo. Verum illud, licèt Auctoris non boni [d]:

„ *Sapientia ætas condimentum est, Sapiens ætati cibus est.*

Denique sapientiam definiunt suam illam Philosophi [e], sanitatem animæ.

a Prou.3.18. b Prou.4.10. c Vers.18. d Plautus in Trinummo. e Cic.Tusc.3.

*Vers.*14.] CONSIDERA opera DEI, quod nemo possit corrigere quem ille despexerit.

CONSIDERA *opera* DEI.] Hebraicè: (Vide opus DEI, quia quis poterit dirigere, quem deprauauerit siue curuauerit ipse?) Græcè: (Vide opera DEI, quoniam quis poterit adornare, quem DEVS peruerterit eum?) Dempto vltimo pronomine, sic etiam vetus translatio. Symmachus, teste Hieronymo: (Disce opera DEI, quia nemo poterit corrigere, quod ille imminuit.) Putat Hieronymus contineri versu isto cohortationem ad studium scientiæ: exponit verò, satis esse de Scripturis sanctis, siue ex ipsa contemplatione elementorum scire, & intelligere quæ facta sunt, neque causas ac rationes perquirendas, quare vnumquodque sic factum sit, vt cur DEVS mutum, & surdum videntem, & cœcum fecerit.

Porro ait DEVM peruertere provt in Psalmo dicitur: (Cum peruerso peruerteris [f].) quia apud eum, qui sua se voluntate peruertit, vt peruersum se gerit, atque vt est in Leuitico [g] iuxta versionem Septuaginta: (Si ambulauerint ad me peruersi, & ego ambulabo ad eos peruersus in furore meo. Denique subdit ad hunc modum Pharaonis indurationem intelligi posse [h]. Hoc ipsum nasci ex vitio eius, qui dicitur indurari, quíque iuxta duritiam suam, & impœnitens cor thezaurizat sibi iram [i]. Quomodo enim vna atque eadem Solis operatio liquefacit ceram, & siccat lutum: quia pro substantia sua liquescit cera, siccatur lutum: sic vnam DEI in Ægypto operationem molliuisse corda credentium, & incredulos indurasse. Consentiunt in hoc enarratores Latini, ex quibus obiter Hugo prædicatores arguit, qui ferunt impatienter, si sui non corrigantur auditores: si autem corrigantur, suæ ipsorum deputant eloquentiæ, ac industriæ, immemores se duntaxat lucernam præferre, cibos offerre, præcones agere, tuba canere, signum veluti campana dare: diuinæ virtuti assignandam totam conuersionem. Hinc inferunt prætereà, prædestinationis causam in DEVM transferendam, quòd statuerit quibusdam beatitudinem dare, mediáque ad eam infallibilia, ceteris huiusmodi media non concedere, sed tantùm sufficientia, quibus qui non respondeant, cùm debeant, ac possint, iustè damnentur. Addit Carthusianus: Cùm deprehendimus aliquem animo esse obdurato, abstinere nos saltem ad tempus debere à correctione: Si tamen sit subditus, debere quod officij ratio exigit, illi impendere, atque propter conseruationem boni communis illum arguere, ac punire. Addo cum Beato Thoma [k], si constaret quisnam pertineat ad numerum Prædestinatorum, abstineri posse à talium correctione, vt docet quoque Augustinus [l].

f Psal.17.27. g Cap.26.23.24. h Exo.4.21. i Ad Rō.2.5. k 2.2.q.33. art.2.Ad 1. l De Corrept. & Gra.c.15.

Caietanus extendit sententiam ad quælibet opera DEI, quæ cernimus in hac rerum vniuersitate: neminem posse aptare, quod ille fecerit tortum siue in naturalibus, siue in humanis, tam externis, quàm corporis, animíque nostri tum bonis, tum malis: ac DEVM facere tortum in bonis animi, dum facit aliquos stultos; in bonis corporis, cùm quis nascitur cœcus, claudus; in externis, dando diuitias iniquis. Idem dixit Hieronymus priore parte Commentarij, & est aperta Olympiodori expositio, cui plurimùm fauet Thaumaturgus. Chaldæus Paraphrastes restrinxit ad defectus corporales, vt cœci, claudi, &c. Nos vtrumque simul sensum amplectimur cum Hieronymo, quod facit etiam Isidorus Clarius, Arboreus, & Moringus. Gregorius [a] confirmat hac sententia illam Iob [b]: Si destruxerit, nemo est qui ædificet: si incluserit hominem, nullus est qui aperiat. cui adhuc similis in Psalmo [c]: Nisi Dominus ædificauerit, &c. Inde verò elicit, nil mirum, si à corde reprobo prædicator minimè audiatur, cùm DEO ipsi resistant nonnulli.

a 11. Moral. cap. 5.
b Cap. 12. 14.
c Ps. 126. 1.

Ceterùm non potest hinc quisquam colligere, deseri penitùs aliquos à DEO, vel omninò conuerti, & corrigi non posse, verùm ex hypothesi duntaxat, posito quod aut pœnitentiam non agant, aut non rectè, vt Esau, & Antiochus, aut posito quod id præscit DEVS, nec vult efficaciter iuuare. Potest præthereà despectorum à DEO triplex genus distingui, eorum qui sunt in peccato mortali, quamuis forsitan sint de numero Prædestinatorum; pro eo enim tempore despiciuntur: eorum qui sunt reprobati, etiamsi pro aliquo tempore sint iusti: eorum, qui peculiari modo propter multa & grauia peccata per subtractionem maximam auxiliorum, ac permissionem tentationum dicuntur dimitti ac tradi in desideria cordis sui [d], atque derelicti à DEO. Hos vltimos, quia difficillimum est, vt conuertant se, multóque magis vt moueantur aliorum consiliis, nemo dicitur posse corrigere, quod namque adeò difficile est, nec vnquam, vel ferè nunquam fit, dici solet impossibile, videlicet moraliter. An autem auxilium necessarium ad conuersionem omnibus momentis adsit peccatori, vel certis tantùm temporibus, prout iudicat DEVS, non arbitror hinc definiri posse.

d Ps. 80. 13. Rom. 1. 24.

Nemo possit.] Editiones ceteræ: (Quis poterit?) Interrogatio inter alias hanc vim habet, vt neget, vel denotet rem difficilem, aut impossibilem. Verbi gratia: Generationem eius quis enarrabit [e]? Quis nos separabit à caritate CHRISTI [f]? Lege Origenem [g].

e Isa. 53. 8.
f Rom. 8. 35.
g Libro 8. in Ep. ad Rom.

Corrigere.] Κοσμῆσαι, Ornare. לתקן *lethakan*, cui Chaldæũ quoque verbum simile est, dirigere, aptare, componere, reuocare ad æqualitatem, & conuenientiam. Opponitur verbo quod mox sequitur עות *hhiuueth*, nec alibi quàm hoc libro reperitur, tum ante [h], tum post [i].

h Cap. 1. 15.
i Cap. 12. 9.

Despexerit.] Curuauerit ipsum, עותו *hhiuetho*. In capite primo [k]: Peruersi difficile corrigũtur מעות לא יוכל לתקון *mehhuuath lo iucal lathekon*. Vbi Græcũ quoque verbũ est διακοσμηθῆναι, & peruersũ dicitur διεστραμμένον, participium verbi, quod hic etiam extat διαστρέψῃ. In Psalmo decimo septimo [l], quod legimus: Cum peruerso peruerteris, Græcè est μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψεις, peruerteres, nimirum te. In Midras Coheleth, id est, expositione Hebraica huius libri quam citat Hieronymus à S. Fide libro contra perfidiam

k Vers. 15.
l Vers. 27.

diam Iudaicam [a] introducitur DEVS à Rabbi Iuda filio Rab. Amnon alloquens Adamum eadem hora qua creauit illum, monénsque caueret peccatum, quia si deficeret, non esset qui posset ipsum reparare: (quasi Salomon hoc loco ad ea verba alluserit) & causa esset mortis Iusti illius, de quo Zacharias [b], videlicet MESSIÆ.

a Cap. 7. Tom. 4. Bibliot. Patrū.

b Cap. 9. 9.

Vers. 15.] IN die bona fruere bonis tuis, & malam diem præcaue: sicut enim hanc, sic & illam fecit DEVS, vt non inueniat homo contra eum iustas querimonias.

VETVS translatio: (In die bonitatis esto in bono, & in die malo vide: Et quidem istud congruum fecit DEVS ad loquendum, vt non inueniat homo post eum quidquam.) Græcè: (In die bonitatis (ἀγαθωσύνης) viue in bono, & vide in die malitiæ. Vide & hoc consonans huic fecit DEVS de locutione, ne inueniat homo post eum quicquam.) Symmachus, quem recitat Hieronymus: (In die bono esto in bono: diem verò malum intuere: siquidem hoc simile huic fecit DEVS, vt non inueniat homo quod cōtra eum quereretur.) Chaldæus: (In die, quo benefecerit tibi Dominus, esto etiam tu in bonitate, & benefac toti mundo, vt nòn veniat super te dies malus. Vide, & contemplate: etiam hoc è regione huius fecit Dominus vt corripiat homines mundi: ideo, vt non inueniat homo, post se quidquā mali in seculo hoc.) Hebraicè: (In die bono esto in bono, & in die mala vide. Etiam hoc contra hoc fecit DEVS super verbum, quod non inueniret homo post eum quidquam.) Vatablus vertit: (Tempore felici sis lætus, & tempore aspero circumspice (quod nempe DEVS ipse immiserit afflictionem: Nam hæc cum illis DEVS temperat nihil (certi) homo post ipsum (DEVM) inueniat, id est, Ita vt non possit reprehendere DEVM, nec dicere, Abertaui ob nimiam lætitiam, & tamen DEVS me non reuocauit.) Isidorus Clarius: (In die bona fruere bonis, & malam diem considera: sicut enim hanc, sic & illam fecit DEVS, vt non inueniat homo contra eum iustas querimonias.) Parum differt à nostra translatione.

Placuit autem cunctas has interpretationes recitare, quia facient ad huius obscuri loci Interpretationem. Hieronymus ipse refert audisse se in Ecclesia ab eo, qui putabatur habere scientiam Scripturarum, istam explicationem, Dum in hoc præsenti seculo es, & boni aliquid operis poteris facere, labora, vt postea ipse securus in die malo, id est, in die iudicij, torquere alios videas. Sicut enim præsens seculum fecit DEVS, in quo nobis fructum bonorum operum possumus præparare, ita & futurum, in quo nulla boni operis datur facultas.

Verumtamen iuxta versionem Symmachi præfert hunc sensum: (Bona, malaque, prout euenerint, sustinenda, nec putandum, illorum aut horum duntaxat in mundo esse naturam; subsistere enim Mundum ex contrariis: id verò DEVM fecisse, vt haberet Sapientia, ac libertas nostra locum in

eligendo bonũ,& vitando malum,ficque dicere, vel queri nulli fas esset,se insensibilẽ ac stolidum à DEO generatũ. Atque hoc pacto nectit idẽ Doctor præsentem cum proximè præcedère sententia,secundùm veterẽ translationem (Quis poterit adornare,quẽ peruerterit Deus?) Albinus vtrũque retinet:prohiberi verò etiã querimonias contra DEVM, cur alij felicitatẽ,atque alij miseriã in hoc habeant seculo. Bonauentura sequitur secundam,necnon Hugo Cardinalis,ita vt iubeamur bonis cõcessis bene vti,referendo ad vitã æternam,& merendo per eleemosynas; simul præcauere diem afflictionis, & egestatis. Consentit Carthusianus,(In die præsentis vitæ meritis destinata,& in die iudicij.) Meminit alterius expositionis, quæ est Lyrani; Vt diebus solennioribus lautius viuamus, iis verò, qui deputati sunt afflictioni, abstineamus. Refellit, quia tales dies non videntur dicendi mali. Attamen responderi posset,malos dici, hoc est,laboriosos. Titelmano placuit etiam duplex sensus à Hieronymo recitatus, Rabano [a] primus. Olympiodorus docet,redargui accusatores prouidentiæ diuinæ,Sic verò declarat (Viue in bono) id est, secundum virtutem,(& intuere in die mala) id est, obserua, cum tibi tentationes infortuniaque acciderint (intuere, certè quidem hoc congruum) id est, vt videas congrue,ac opportune necne cuncta fecerit DEVS. (Huic fecit DEVS de dissertatione) id est, hanc humanorum casuum rationem,de qua solent homines dissertationes multas afferre,merito DEVS nobis occuluit. (vt non inueniat homo post eum quidquam,) id est,ne cognoscat quæ sibi sunt euentura:nam si præsciremus,nullus nobis metus inesset,nulla religio.

[a] Lib. 4. in Eccl. c. 7.

Mihi videntur expositiones cunctæ in idem redire, præter eam, quam reiecit Carthusianus, quæ minus ad rem facit, sicut & ea,quam dat Chaldæus,vt quando bene nobis facit DEVS,& nos bene toti mundo faciamus. Affinis verò grauis illa sententia Iob [b]:Si bona suscepimus de manu DEI, mala quare non suscipiamus? Malam diem præcaue, ait hoc loco Ecclesiastes, Hebraicè, Vide; id est,Attende quis immittat ærumnosam diem, ille nimirùm idem est, qui bonæ tibi auctor etiam extitit, sic hanc vt illam faciens,vt iniquus ac ingratus sis, si conquераris. Dimitte eum vt maledicat, dixit Dauid impetitus maledictis à Semei: Dominus enim præcepit ei, vt malediceret Dauid:& quis est qui audeat dicere,Quare sic fecerit [c]? Paulò pòst [d] isto Capite, qui timet DEVM, nihil negligit; iuxta veterem Translationem, (egredietur ad omnia,) hoc est, tam ad aduersa, quàm ad prospera, inquit ibi Hieronymus, librata mente sustentans omnia, nec illis oppressus, nec eleuatus istis.) Et in Capite XI. Ecclesiastici [e]: In die bonorum ne immemor sis malorum: & in die malorum ne immemor sis bonorum,& Capite XVIII [f]. Memento paupertatis in tempore abundantiæ,& necessitatum paupertatis in die diuitiarum. A mane vsque ad vesperam mutabitur tempus,& hæc omnia citata in oculis DEI. In lyra soni sunt acuti,grauesque:in vita nostra res calamitosæ prosperis permistæ concinnam harmoniam reddentes [g]. Peritè pulsat DEVS;non patienter modo, verum etiam læte,ac iucundè,modulos istos audiamus. Lege Gregorium [h].

[b] Cap. 2. 10.
[c] 2. Reg. 16. 10.
[d] Vers. 19.
[e] Vers. 27.
[f] Vers. 25.
[g] Plutar. Opusc. de Tranquilli. animi.
[h] Hom. 19. in Ezechiel.

Malam diem præcaue.] Malam pro laboriosa diem dici,notissimũ est [i]. Præcauendi autem verbum non anxiam sollicitudinem denotat damnatam

[i] Psal. 40. 2. Psal. 93. 13. Amos 6. 3.

tam

tam in Scripturis [a]. Sed prouidum, paratúmque animum ad præsciendum, séque præmuniendum contra res aduersas, quando secundæ suppetunt. Talem se Paulus ipse, licet modestissimè, describit fuisse, potissimum scribens Philippensibus [b].

a Mat.6.25. Ps.54.25. 1.Pet.5.7.

b Cap.1.12. & seq.

Sicut enim hanc, sic & illam fecit DEVS.] Hebraicè: (Etiam hoc è regione istius fecit DEVS, siue hoc contra hoc, id est, Hæc opposuit inter se, ac vicissim vnum post aliud, nempe diem bonam, & malam, prospera & aduersa. Vt non inueniat homo contra eum iustas querimonias.) Pro (vt) Hebraicè est על דברת *hhal dabrath*, Græcè περὶ λαλιᾶς. Caietanus reddit: (Super eloquium, scilicet humanæ sapientiæ, ita vt non possit homo post gubernationem diuinam, id est, contra illam quidquam inuenire.) Melius vertit Interpres, nec enim aliam phrasis Hebræa vim habet, quàm significare (vt, propter, instar,) eandémque exprimit similis alia על דבר *hhal debar*. Tamen Græca περὶ λαλιᾶς, & illa Latina, (Super eloquium) non mutant sensum eo modo, quo exposuimus.

Contra eum.] Hebraicè & Græcè (Post eum.) Olympiodorus intellexit (post) tanquam aduerbium futuri temporis (Ita vt homo non inueniat quid post se sit euenturum. Alij volunt esse præpositionem aduersatiuam & referri ad DEVM, siue ad gubernationem, & prouidentiam ipsius, אחריו *acharin*, & ὀπίσω significant retro. Sic etiam post aliquem clamare [c], est contra illum, nisi velis pone ac retro consequendo.

c Mat.15.23

Iustas querimonias.] Ceteri, quidquam, sed מאומה *meumath*, non aliquid solùm significat, sed quod certi aliquid vitij, vel maculæ habeat, & reprehensione dignum occurrat in corpore, aut in vita. Optimè igitur Interpres reddidit, (Vt non inueniat iustas querimonias.) Venit princeps mundi huius, ait Christus, & in me non habet quicquam [d]. Et vt quidam Græci Codices legunt: οὐχ εὑρήσει οὐδὲν, non inueniet, nimirum nullum peccatum, vt exponit Ambrosius [e], & Gregorius [f], nullam potestatem, vt alij quam Diabolus non habet, nisi propter peccatum. Fortasse CHRISTVS vsurpauit Hebræam vocem מאומה *meumath*.

d Ioan.14.30

e De Fuga Secu.c.4.

f Hom.39.in Euang.

Queri de DEO possunt multi, sed iniustè, sempérque iustificatur DEVS in sermonibus, & operibus suis, & cùm iudicauerit conuincet [g], seu cum iudicabitur iniquus DEVS, deprehendentis iniqua sic iudicantis sententia. Optimum est pati quod emendare non possis, ait Seneca [h], & DEVM, quo auctore cuncta proueniunt, sine murmuratione comitari, &c. Hic est magnus animus, qui se DEO tradidit. At contra ille pusillus, ac degener, qui obluctatur, & de ordine Mundi male existimat, & emendare mauult DEOS, quàm se. Lege apud eundem [i] iniquas nonnullorum, qui sunt quoque Sapientiam professi, de Deo fatuásque querimonias.

g Ps.50.6. Rom.3.4.

h Ep.107.

i 2. de Beneficijs, c.28.& 29. & lib.9. cap.31.

Vers.16.] HÆC quoque vidi in diebus vanitatis meæ. Iustus perit in iustitia sua, & Impius multo viuit tempore in malitia sua.

PERSPICVA satis sententia, quam illustrat Hieronymus Machabæorum exemplo, qui cæsi sunt, quod suilla vesci nollent [k], eorúmque qui

k 2.Mach.7.

sacrificantes Idolis, diu viuere visi sunt: at DEVM tribulare nunc Sanctos, vt recipiant mala in vita sua, peccatores quasi ad victimam reseruare, vt illis æterna bona restituat, his inferat mala perpetua. Idem ferè Paraphrastes Chaldæus docet. Cohæret autem hoc cum præcedentibus de vicaria rerum contrariarū successione. Idem verò Hieronymus alibi [a], magis mihi per accommodationis loqui sensum videtur, quàm ad mentem Auctoris, dum ait, Iustum perire in iustitia sua, quòd sibi videatur iustus, cùm non sit. At secundùm priorem sensum, Iustus Abel citò hinc ereptus est [b], Enoc [c] etiam, si conferatur cum hominibus illius temporis. Manasses pessimus Rex quinquaginta annis regnauit [d], quod nulli alteri regum concessum est, etiam bonorū, nec Dauidi, qui tantùm quadraginta [e], nec Ezechiæ [f], qui viginti nouem, nec Iosiæ [g], qui vnum & triginta. Denique Iustus rapitur à DEO, ne malitia mutet intellectum eius, aut fictio decipiat animam illius [h]. Quandoque vita prorogatur improbis, vel ad pœnitentiam [i], vel vt bonos exerceant, sibi verò thesaurizent iram in die iræ, & reuelationis iusti Iudicij DEI [k], qui sic magis ostendit iram suam, & notam facit potentiam [l]. Alias viri sanguinum, & dolosi non permittuntur dimidiare dies [m], & honorantibus parentes, promittitur longæuitas [n], vt hac etiam in vita diuini iudicij vis appareat punientis, ac præmiantis. Quin & opus misericordiæ est, citò peccatoris vitam abrumpere, ne diutius, magísque peccando, maioris reatum pœnæ incurrat. Hugo Cardinalis tractat moraliter præsentem locum, exponens perire Iustum pro iustitia moriendo, ac ob illam persecutiones patiendo.

a In cap. 26. Isaia.
b Gen. 4. 8.
c Infrà 5. 24
d 4. Reg. 21. 1.
e 3. Reg. 2. 11
f 4. Reg. 18. 2
g 4. Reg. 22. 1
h Sap. 4. 11.
i Esa. 30. 18.
k Rom. 2. 5.
l Rom. 9. 22.
m Ps. 54 24.
n Exod. 20. 12. Deut. 5. 16.

Hæc quoque.] Alij (Omnia) Interpres limitare videtur. Tamen possunt intelligi tum de adhuc commemoratis, tum de sequentibus.

In diebus vanitatis meæ.] Corruptè quidam legunt (In die natiuitatis, vt Bonauentura, Hugo Cardinalis, & Glossa Interlinearis. Contradicunt Hebræa, & Græca vox. Dies sumit pro tempore toto vitæ: cognominat verò à vanitate, quia mutationi, morti, iniquitati obnoxia est vita, vt dictum est Cap. 1.

Vers. 17.] NOLI esse iustus multum, neque plus sapias quàm necesse est, ne obstupescas.

VERISIMILE est quod innuit Thaumaturgus cohiberi nimium, anxiúmque diuina iudicia penetrandi studium, de quibus hactenus: necnon virtutis immodicum rigorem, quæ duo scilicet in causa possunt esse, cur, quod proximè dicebatur, pereat iustus in sua iustitia. Hieronymus ait agi contra rigidum, ac trucem aduersus aliena peccata, faciléque alios iudicantem atque damnantem [o], cùm nullus sine peccato sit, nec si vnius quidem diei fuerit vita eius [p], & abominetur DEVS pondus grande, & pondus paruum [q]: & virtus in meditullio ponatur, nec possit quisquam perfectè comprehendere Sapientiam, vel resistere DEI voluntati [r]. Voluit Saul esse nimis iustus, parcendo Regi Agag [s], atque sacrificando [t], Oza labentem Arcam sustinendo [u], & conseruus ille non ignoscens conseruo,

o Luc. 6. 37.
p Iob. 14. secund. 70.
q Prou. 20. 10
r Rom. 9. 19.
s 1. Reg. 15. 15. 20.
t 1. Reg. 13. 9
u 2. Reg. 6. 6

securo, qui debiti à Domino suo remissionem acceperat [a]. Albinus & Salonius concordant. Concinit verò parti posteriori, quod præcipit Paulus, Ne quis altum sapiat [b], vel plusquam oportet, sed ad sobrietatem [c]: id est, vt contineat se in officio suo, ab iis abstinens, quæ non pertinent ad ipsum, atque hoc modo probet, ac experimento exequatur DEI voluntatem beneplacentem, nec efferatur vel scrutetur curiosius, vel modum excedat in virtute. Chaldæus prius membrum dicto exponit modo: secundum de Sapientia improborum. Videlicet sunt qui sapientiam habent in malo, & prudentiam carnis, & seculi, qua vincunt filios ipsos Lucis [d]. Lege Irenæum [e], Basilium [f], Augustinum [g], Gregorium [h], Prosperum [i], Cyprianum [k], Hieronymum [l], præter Interpretes Epistolæ ad Romanos.

Qui summum ius persequitur, iniuriam facere censetur: festucam ex oculo fratris non laboret educere, qui trabem habet in oculo [m]: & excolans culicem, camelum glutit [n]: arguit non lauantem manus ante prandium [o], aut vellentem spicas [p]: imponit onera importabilia, quæ nec digito mouet [q]: misericordiam sacrificio non necessario postponit [r]: Indignatur, si quem videat versari cum peccatoribus [s]: damnari vult deprehensos peccatores [t]. At qui normam tenet iustitiæ, imbecillitates infirmorum sustinet [u]: instruit in Spiritu lenitatis [x]: & si quem visus est castigasse seuerius, temperat rigorem, ne absorbeatur tristitia [y]. Peccantibus ad singula si respondeas, inquit Auctor Quæstionum Veteris, & Noui Testamenti [z], non deerit vbi pecces. DEVM dicit imitandum hac in re, & legem quæ seipsam mollire non potest, à nobis mitigandam, vt possit prodesse sub se agentibus.

De quacumque virtute locus hîc accipi potest, etiam quæ nos ipsos respicit. Bona est iustitia, omnísque virtus, ait Bernardus [a], sed adhuc infirmi sumus, oportet vt bona ipsa temperentur gratia, ne fortè elationis, aut indiscretionis vitium incurramus. Hoc docet esse scapulis DEI obumbrari, & DEVM qui nouit figmentum nostrum [b], nō eam illico gratiam, quam incessanter oramus, & supplicamus concedere, sed veluti sustentare, & fouere, ne foris vagantes moriamur, refrigescente caritate. Rursus idem Pater [c] monet nos hîc admoneri, Nequid nimis, & vt reprimatur feruor pœnitentiæ, aliarúmve virtutum immoderatus, ne noceat vnitati, seruiat indiscretioni. Hoc ipsum habet Carthusianus, iuxta id [d]: Pone prudentiæ tuæ modum, & Quia plus fecit, quàm potuit, idcirco periit [e]. Tractat quoque Petrus Blesensis ad idem propositum, hunc eundem locum [f] Ferrandus autem Diaconus [g]: Vtique ait, multum iustus esse culpabiliter nititur, qui per omnem iustitiam proximi examinat vitam, fragilitatis humanæ consideratione postposita, tanquam sine peccato valeat viuere, quisquis incipit peccata vitare.

Sed de propriè dicta iustitia loquendo, Philosophi morales quærunt, possítne verus in ea excessus esse, & an Iustitia mediocritatem, vt virtutes ceteræ, obtineat. Aristoteles [h] quidem docet haud ita, vt alias, versari Iustitiam inter extrema, sed modo quodam, quatenus est inter duo inæqualia, vt inter lucrum, & damnum. Franciscus Vallesius [i] immeritò reprehendit Aristotelem. Vult enim non esse in Iustitia medium rationis, sed rei, hoc est,

a Mat. 18. 30
b Rom. 11. 20
c Infrà 12. 5
d Luc. 16. 8.
e Lib. 5. c. 20
f Reg. 235. & 264. ex breui. & 276
g Ep. 47. & Tract. 59. in Ioan.
h Hom. 18. in Ezech.
i In Sent. August. 365.
k 3. Testimo. cap. 53.
l 1. cōtra Pelag.
m Mat. 7. 4.
n Mat. 23. 24.
o Mat. 15. 2.
p Mat. 12. 2.
q Mat. 23. 14
r Mat. 9. 13. cap. 12. 7.
s Mat. 9. 11.
t Ioan. 8. 4. 5
u Rom. 15. 1.
x Gal. 6. 1.
y 2. Cor 2. 7.
z Quæst. 15. Tom. 4. Operum B. Augustini.
a Serm. 4. in Ps. 90.
b Ps 102. 14.
c In Sentē ys
d Prou. 23. 4
e Iere. 48. 36.
f Serm. 16. in Hebdoma. pœnosa.
g In Parænet. Reg. 6.
h 5. Ethic. cap. 4.
i Sacra Philosoph. c. 67.

est, non per comparationem operis ad operantem, sed secundùm se, nec versari circa passiones, sed circa operationes, quibus nempe disponitur quis ad alterum. Concedit verò idem Philosophus veluti moderatricem Iustitiæ, Iurisque τὴν ἐπιείκειαν, & æquitatem, quæ legem, vt dixi, mitigat, vt possit prodesse sub se agentibus.

Arbitror generaliter sumi nomen Iustitiæ hoc loco pro quauis virtute, cuius quis externum opus sine modo vel amet, vel exequatur, aut qui superbè præsumat non habere peccatum, aut putet se non gratia DEI, sed sua voluntate sibi ipsi sufficiente effici iustum, vt rectè notat Augustinus[a]. Ambrosius[b] autem durissimos Hæreticos Nouatianos, qui certis prohibebant peccatoribus pœnitentiam, ista castigat sententia, propè omnium docens pulcherrimam virtutem esse moderationem, cùm virtutum finis ille sit maximus, qui plurimorum spectat profectum. Confirmat exemplo DEI, & CHRISTI ouem lassam vehentis, non abijcientis[c]. Tum recitato hoc loco, subdit: Debet enim iustitiam temperare moderatio. Nam quemadmodùm se tibi curandum præbeat quem fastidio habes, & qui contemptui se, non compassioni medico suo putet futurum? Idem[d] neque sine Iustitia misericordiam, neque sine moderatione iustitiam esse hinc docet. Hieronymus Commentario in Esaiam[e] vocat nimis Iustum, qui sit in Religione superstitiosus: & exponens Malachiam[f], illum, qui cibos quosdam, vel nuptias damnet: Isidorus Pelusiota[g], qui vel ius suum rigidè persequatur, vel sit superstitiosus, vel exorbitet à medio virtutis. Ait prætereà, videri sibi vnum è Veteribus septem Sapientibus suffuratum ex Salomone tritum illud apophthegma, aut fortassis in idem incidisse: ΜΕΤΡΟΝ[h] ἌΡΙΣΤΟΝ. MODVS OPTIMVS; & alium, cùm dixit: ΜΗΔΕΝ ἌΓΑΝ: NE QVID NIMIS[i].

Bias posterioris parœmiæ auctor censetur ab Aristotele[k], à Laertio Pythagoras[l]; à quibusdam Solon, vt hic idem refert: Plato ex Euripide[m] citat, & Homerus[n] illa vel simili vtitur, & cõplures alij (ipse verò Plato in Philebo, Menexeno, Protagora.) Similis huic est quoque prior, quam reperies in Phocylide: necnon ΚΑΙΡΌΣ ἌΡΙΣΤΟΣ, quæ est apud Hesiodum[o]: ΤᾺΝ ΜΈΣΑΝ ΝΈΒΙΝ, apud Athenæum[p] ex Pratina tragico: MEDIAM sequi. Idem valet Horatianum illud[q]:

» *Est modus in rebus, sunt certi denique fines,*
» *Quos vltra, citráque nequit consistere rectum.* Et,
» *Auream quisquis mediocritatem*
» *Diligit*, &c.

Et Plautinum[r]:

» *Modus omnibus in rebus soror est optimum;*

Et Ciceronianum[s]: In omnibus rebus mediocritas est optima; Et Ouidianum[t],

» *— Medio tutissimus ibis,*
» *Inter vtrumque vola. —*

Denique, Σοφοὶ δὲ καὶ τὸ μηδὲν ἄγαν ἔπος αἴνησαν περισσῶς, ait Pindarus[u]; Sapientes hoc verbum: NE QVID NIMIS; præter modum, hoc est, maiorem, maximúmque in modũ laudauerunt. Alphæus[x] enim sic intellexisse

a Tract. 95. in Ioan.
b 1. de Pœnit. cap. 1.
c Luc. 15. 5.
d Ora. de obitu Theodosij.
e Lib. 16. in cap. 57.
f In cap. 2.
g Lib. 3. Epist. Ep. 3. 20.
h Laër. in vitis Philosoph.
i Terẽ. in Andria. Act. 1. Sce. 1.
k 2. Rhetoric. c. 13. & 22.
l Laër. in Pythagora.
m Quodam loco.
n Odyss. O. Iliad. K.
o In Ergis.
p Lib. 14.
q Satyr. 1. & lib. 2. Ode 10.
r In Penulo.
s 3. Officio.
t 2. Metamorphos.
u Apud Plutarch.
x In Epigr.

lexisse videtur, cum hoc:

„ Ne QVID *nimium*, inquit, *nimis placet mihi:*

„ Τὸ μηδὲν γὰρ ἄγαν, ἄγαν με τέρπει.

Vsurpauit Plutarchus [a] accommodatè ad id quod meminimus de vitando etiam excessu in pietate ac religione, vt absit contemptus numinis & superstitio, ἡ δὲ ἀλήθεια, inquit, καὶ τὸ μηδὲν ἄγαν ἄριστον: Pietas autem, & Ne quid nimis, optimum est. Sed caue sis, dicat mihi nescio quis, ne quid nimis: parendum. Adi Adagiographum. [a] *In Camil.*

Noli.] Amicum Interpreti verbum, quo Hebræi, Græcique haud ita solent vti hac ratione, vt scilicet prohibeant aliquid, aut negent. Malè quidam faciunt, dum reprehendunt Augustinum, quod ex his formulis in libro de Gratia, & Libero arbitrio, & alibi, cõfirmet Liberum arbitrium nostrum. Nam & Græcè quandoque est μὴ θέλητε: & si non esset, probaretur inde nihilominùs libertas, quia nihil præcipit, prohibétve DEVS, nisi quod fieri, vel vitari potest à nobis.

Neque plus sapias quàm necesse est.] יותר *iother*, amplius: Μὴ σοφίζου περισσά, Ne sapias superflua, vel, Ne argumenteris, & quidem captiosè, & canillosè, quod ij faciunt, qui in alienam inquirunt vitam rigidius. Cyprianus legit [b]: (Noli argumentari plus quàm oportet,) indéque probat DEI arcana perspici non posse, & ideò fidem nostram simplicem esse debere. Eodem pacto Hieronymus disputans contra Pelagianos [c], quamuis in priore sententiæ parte legar, Sapiens, pro Iustus: (Noli esse sapiens multum, & noli argumentari plus quàm oporteat.) [b] *3. Testim. ca p. te 53.* [c] *Lib. 1.*

Vetus translatio sic est: (Ne quæras ampliùs, nec sapiens fias sic ampliùs, iuxta sapientiam improborum, & ne discas vias eorum) Sine dubio sapientia quæ modum excedit, sumitur in deteriorem partem: & verbum σοφίζεσθαι plerumque significationem illam importat, quamuis etiam & bonam, sicut & Sophistæ nomen.

Ne obstupescas.] Μὴ ποτε ἐκπλαγῇς, quod etiam exponit Hieronymus in Commentario: (Ne turberis.) Symmachus: ἵνα μὴ ἀδημονῇς περισσῶς. Vt non angaris nimiùm. תשומם למה *thischomem lamah*, Vt quid desolaberis? Chaldaicè: Ad quidnam peruertes iram tuam? Caietanus explicat nimiùm sapientes, iustósve deseri ab iis qui negocia tractant, aut consulunt, & deliberant. Crebra valdè est Hebræi verbi notio, quam Interpres expressit, ideóque debuit eam potiùs Caietanus, quàm aliam sequi, quamuis non sit spernendus quem tradidit sensus, vt nec ille, ne quis venans maiorem scientiam, eam perdat quam habet, instar Æsopici canis. Hebetatur ingenium hominis intemperanter solertis, & curiosi, & velut acies impacta ferro retunditur, atque dum immaturos palato capacitatis rerum difficiliorum committere fructus vult, sapiens plusquàm oportet, dentium ipsi ratiocinia obstupescunt, nimiæque litteræ ad insaniam redigunt, sicut aliàs dixi Commentario ad Apostolicos Actus [d]. Quàm stupidi gustato pomo primi parentes [e]? Olympiodorus phrenesim intelligit. Alium adhuc sensum Gerardus Moringus post Hugonem Cardinalem affert, sed ita, vt non cohærescant hæc verba cum præcedentibus: Ne adeò peccata alia super alia accumules, vt tandem indurescas, nec excitari queas [d] *Cap. 26. 24.* [e] *Genes. 3.*

a Prou. 23. 35. b Prou. 18. 3. ad meliora tanquàm planè stupidus, iuxta illud [a]: Verberauerunt me, sed non dolui; traxerunt me, & ego non sensi, &, [b] Impius cum in profundum venerit peccatorum, contemnit. Hoc pacto alij sequentem versum explicant. Bonauentura iungit sequentibus, atque prohiberi præcipitium impietatis, quoniam hæc reddit hominem stupidum in affectu, & durum, atque crudelem in actu, & cœcum in intellectu. Videtur eadem Lyrani sententia. Glossa Interlinearis indicat caueri, ne quis desperet propter peccata, sed quiescat, quærat medicinam, agat pœnitentiam.

Vers. 18.] Ne impiè agas multum: & noli esse stultus, ne moriaris in tempore non tuo.

HIERONYMVS, & Albinus de quolibet peccato interpretantes, vt & Chaldæus, dicũt sensum esse, ne quis peccata peccatis addat, vt non prouocet DEVM etiam hîc inferre ipsi iudicium, vt corripit Core, Dathan, & Abirom [c], sed semel peccasse sufficiat, erigátque se per pœnitentiam; quo modo de succo chelidoniæ oculat pullos hirundo, & capreæ dictamum vulneribus adhibent. Bonauentura propriè vult agi de crudelitate. Consentit Hugo Cardinalis, & Lyranus, qui crudelem explicat mori in tempore non suo, quia inimicitias aliorũ sibi conciliat. Fauet quod pro stulto Græcè est σκληρὸς, durus, impiéque agere idẽ aliquãdo est quod crudeliter: Et quod viri sanguinũ dicuntur non dimidiare dies suos [d]. Thaumaturgus de audaci, & temerario; & quidem talis quoque dici potest σκληρὸς. Olympiodorus de curiosiùs versante atque superstitiosiùs circa dogmata, opinionésque sectarum: tum verò etiam, quod attinet ad alteram partem sententiæ, de illo, qui nesciat emolliri ad pœnitentiam, & aduersetur SPIRITVS sancti doctrinæ: talémque mori in tempore non suo, quia virtutibus immaturus est, quantacunque moriatur ætate, puer videlicet centenarius [e]: sicut Iustus explet tempora multa, etsi consummetur in breui [f]. Moringus de peccatis omnibus immanibus ac inusitatis, quæ hominem redegisse videantur ad insaniam, & DEVM prouocent, vt pestilentiam, famem, bella, & reliquas lues immittat, & vitæ filum, quod naturaliter vltra protendendum erat, præcidat: vel cùm planè imparatus est ad moriendum, peccatis non abolitis per pœnitentiam.

c Num. 16. d Ps. 54. 24. e Esa. 65. 20. f Sap. 4. 13.

Pagninus [g] iuxta vim verbi Hebræi רשע *raschahh*, quod significat inquietè agere, vertit: (Ne te inquietes, seu, Ne vageris, vel distrahas te,) (Ne te multùm occupes in negociis mundanis,) &, (Noli esse stultus, &c.) Alij [h]: Ne nimiùm paueas, &c. Vtrique mortis improuisæ causam, seu immaturæ indicant esse perturbationes, præsertim iræ, & stultum, siue immoderatum laborem. Commodæ sunt omnes interpretationes, meritò tamen præferendæ, quas assignant Catholici Doctores, maximè Hieronymus, iis, quas Rabbini, quos Pagninus citat.

g In Thesauro linguæ sanctæ. h Apud Pagninum.

Multum.] Nullo quoque modo, si fieri possit, saltem, ne perseueranter, vt ait Hieronymus; ne extensiuè, plura patrando peccata, vt Caietanus cum eodem:

eodem: ne mortaliter, quando vitari venialia peccata omnia non queunt, inquit Carthusianus: ne atrociora, & inaudita committendo, vt docet Moringus.

Stultus.] Laxans frænos passionibus, immemor penitus propriæ salutis, non animi solum, sed etiam corporis, mortisque discrimen apertum subiēs, præcipuè sæuiendo, & DEI, hominúmque indignationem prouocando, itáque viuens lætus, securusque, & improuidus, ac si te mors adoriri vel non posset, vel non auderet. Si sciret paterfamilias qua hora fur veniret, vigilaret [a]. Stultus est, si non vigilat, hoc ipso, quod is, quando veniat, ignorat: ille etiam qui non recogitat hac nocte ab ipso repeti animam posse [b], immo quolibet momento.

a Luca 12. 39.
b Ibidem. 20

Ne moriaris in tempore non tuo.] Editiones aliæ: (Quare morieris in tempore non tuo?) Habet interrogatio emphasim. Stat sua cuique quidem dies [c], & constituti termini vitæ, qui præteriri non possunt [d]; & numerus dierum præfixus est [e]. Secundum præscientiam, & prouidentiam DEI: at secundum naturæ cursum, quæ protelanda erat vitæ tela, præciditur [f], iussu eiusdem DEI, propter peccata, sicque moritur peccator in tempore non suo, nec dimidiat dies [g].

c 10. Æneid.
d Iob. 14. 5.
e Psal. 38. 5.
f Esa. 38. 12.
g Psa. 54. 24.

Præter allatum prius exemplum, propè infinita sunt alia in Saul, Achitophel, Absalon, Amnon, Aman, clade Sodomitica, Diluuij, Maris rubri, & aliis. Maximè accommodatum est, quod accidisse narrat Sanctus Bernardinus [h] in Cataloniæ ciuitate Sui prope Valentiam ætate sua. Duodeuiginti annorum adolescens parentum non parens monitis, tandem ob latrocinia patibulo suspensus est. Ibi mox ei succreuit, populo inspectante, barba, ac sensim cum capillo incanuit, ipsaque facies decrepitum senem exhibuit nonagenarium. Episcopus afflatus diuino SPIRITV, docuit tamdiu victurum fuisse, si se in paterna obedientia continuisset. Verum autem esse oraculum [i]: Viri sanguinum, & dolosi non dimidiabunt dies suos. Eodem videtur Eli spectare familia, cuius partem magnam comminatus est moriturā DEVS, cum ad virilem ætatem venissent [k]. Moritur ergo peccator in tēpore non suo, diutius victurus, nisi peccasset. Sed & aliis antea dictis modis, quia illibens: quia imparatus: quia immaturus: & hoc secundum virtutes, quamuis ratione peccatorum, & iniquitatum iam completarum, & quarum expectat complementum DEVS [l], satis maturus. Athanasius in Apologia pro fuga sua vtitur hoc, & similibus locis, vt probet cum sit ignotus vitæ terminus, vitam seruandam quamdiu licet. De hoc eodem loco legi posteà, quæ his consentanea differit Pererius noster [m].

h Tom. 2. in Quadragesimali de Euāg. æterna Dom. 2. Quadrag. serm. 17. a. 3. cap. 1.
i Psal. 54. 24.
k 1. Reg. 2. 33.
l Gen. 15. 16.
m In Cap. 25. Gen. Disp. 7.

Vers. 19.] BONVM est te sustentare Iustum, sed ab illo ne subtrahas manum tuam; quia qui timet DEVM, nihil negligit.

VETVS Translatio: (Bonum est retinere Iustum, & quidem ab hoc ne dimittas manum tuam; quoniam qui timet DEVM, egreditur ad omnia) Hebraicè: (Bonum (est) quod apprehendas in hoc (id est, hunc)

& etiam ab hoc (nempe alio) ne quiescere facias manum tuam, quia timens DEVM, egredietur ad omnia hæc, vel de omnibus his) Græcè: (Bonum est inhærere in hoc; & quidem ab hoc ne contamines manum tuam, quoniam timentibus DEVM egrediuntur omnia.) Scholiastes: Μὴ ἀνῇς. Ne dimittas? Non est audiendus Titelmanus, dicens legi debere, istum, pro iustum. Sic enim habent passim omnes Latini codices, non soli Sistiani, nec non & Græci. Caue etiam, dum leges notationes Sà, ne sic legas cum ipso, facilis verò vel allusio, vel permutatio in μιάνῃς, & μὴ ἀνῇς. Thaumaturgus declarat maximum bonum esse, vt quis DEVM (quem videtur intelligere nomine Iusti) complectatur, & apprehendat, in eóque manens abstineat ab omni peccato: quoniam res immaculatas impura manu contrectare nefarium, eum verò qui cedat, seque cum DEI timore submittat, effugere aduersa omnia. Olympiodorus, bonum esse virtutem comparare, nec manus vitio polluere: qui verò id faciat, DEVMque timeat, euasurum tentationũ certamina. Hieronymus, Albinus, Glossa Interlinearis, Hugo Cardinalis, Titelmanus, & Sà, Bonum esse Iustis benefacere; sed & peccatoribus quoque, nec domesticis solum fidei [a], verum etiam cuicumque, DEI exemplo, qui absque respectu personarum pluit super Iustos, & iniustos [b]. Vel præparatum esse animum debere in hac varietate rerum tam ad aduersa, quàm ad prospera: ideoque implorandum DEVM, quem qui adiutorem habet, timetque, nec prosperis eleuatur, nec opprimitur aduersis. Hugo Cardinalis hunc præterea sensum assignat, bonum esse sustinere frequenter arguentem, corripientem, flagellantem, nec ab isto subtrahendum seruitium subsidiumque, sed tanto feruentius exhibendum quanto ille sollicitior est in curatione nostra.

[a] Gal. 6. 10.
[b] Matth. 5. 45.

Bonauentura, Carthusianus, & Moringus explicant de beneficentia erga Iustum dũtaxat, quem iuuare oporteat non in causa solùm, sed per eleemosynam quoque, non semel, aut iterum, sed quamdiu indiguerit. Caietanus, & iterum Moringus, qui putat sic accommodatius ad Hebræum textum exponi, volunt moneri, cui prius præceptum fuerat ne nimium iustus esset vel sapiens, vel impius, vt non idcirco sibi credat permitti omnino iniustum esse, insipientem, mediocriter impium, immo verò bonum ac salutare esse sustentare, atque consertis veluti digitis, compressisque manibus tenere Iustũ, hoc est, Iustitiam, nec ab illa manus vnquam remouere, quoniam timens ex animo DEVM, nihil negligit, sed omnem circũspicit partem, vt medium teneat, neque diuinam MAIESTATEM lædat, egreditur ad omnes virtutes non contentus vna.

Melius elicit sententiam istam Caietanus ex Hebræis, quæ sic habent: (Bonum quod apprehendes in hoc, (alij, Bonum est vt apprehendas, &c.) & etiam ab hoc non relinquas manum tuam, quia timens ELOHIM, egredietur ad omnia ipsa) Moringus fallitur, dum vt ex Hebræo redditam Iusti vocem sumit ac interpretatur, quæ sibi propriè respondentem ibi non habet. Vatablus consentit in hac expositione: (Bonum est, vt hoc, inquit, teneas, ita (nempe quod non sis nimium iustus) ne manum tuam ab isto retrahas, id est, à Iustitia, & Sapientia, quas non debes spernere; sed vtrique operam diligenter date. nam timens DEVM expediet se ab vniuersis his.)

Id est,

Id est, facile cauebit ne sit nimium Iustus, aut ne non nimium studeat Iustitiæ, recedatque ab extremis. Similis est Hebræorum Interpretatio, cuius meminit Isidorus Clarius, qui sic vertit: (Bonum est te apprehendere hoc, sed & ab illo ne subtrahas manum tuam, quia qui timet DEVM, egreditur cum omnibus istis) Bonum est accipere partem sapientiæ, & stultitiæ, quia qui timet Dominum, vtitur vtraque te vtiliter.) Ne sit inutilis, stultaque interpretatio, per illas partes, intelligere debet extrema in mediocritatem redacta. Idem Clarius declarat hoc pacto. Vt hæc pericula (nimiæ Iustitiæ, sapientiæ, stultitiæ, impietatis) vites, nihil melius est, quàm vt firmiter credas, & perpetuò in memoria habeas (quasi sit quod dicitur, Bonum est te apprehendere hoc, sed & ab illo ne subtrahas manum tuam) quod illi qui DEVM teuerentur, omnia hæc mortifera mala effugient (id sibi volunt illa, quia qui timet DEVM, egreditur cum omnibus istis.)

Chaldæa Paraphrasis differt à ceteris. (Bonum est, inquit, te adiungi negotiis Mundi huius, vt retribuas beneficentiam animæ tuæ in via negociatorum, & etiam ab hoc libro legis, ne dimittas partem tuam: Etenim qui timet Dominum, exit de manibus omnium delictorum illotum.) Lyranus docet præcipi protectionem Iusti, conseruando eum in iustitia sua. Ex his octo, vel nouem dicendi modis, maximè tertius placet Hieronymi, à quo quintus parum dissentit, proximè post illum sextus. Alios nō penitus reiiciendos censeo, quia continent vtilem doctrinam, nec ineptè cohærent.

Obiicies præceptum Ecclesiastici [a]: Da bono, & non receperis peccatorem: benefac humili, & non dederis impio. Respondet Hugo non esse fouendam impietatem, ac peccatum, sed subueniendum necessitati eius etiam qui peccator est, & impius. Ceterùm non agit Ecclesiasticus de conferenda eleemosyna, quæ alienam respicit misericordiam, sed de beneficentia vel amicitiæ, vel iustitię distributiuæ, vt rectè notauit Iansenius, & Paulus de Palatio, & Rabanus [b], in quo profectò delectus habendus, ne benefacta male locata, malefacta sint, vt se arbitrari dixit Ennius. Possunt & impij quandoque beneficiis affici, reuocarique ad meliorem frugem, & si premantur graui necessitate, lex eleemosynę ipsos quoque comprehendit, licet pios ac iustos præferat, & illos nominatim, qui propter iustitiam bonis sunt spoliati, vel ipsi se illis sponte, quò CHRISTO seruirent, & Ecclesiæ liberius, exuerunt. Augustinus [c] vno verbo explicat Ecclesiastici locum. Intelligas figuratè positum pro peccato peccatorem, vt peccatum eius non suscipias. Chrysostomus crebrò reprehendit Inquisitores, scrutatorésque pauperum: & est sanè animi parum benigni argumentum, nec admodum pij id facere, neque memoris, cuius amore, nominéque fiat eleemosyna: vel quis eleemosynæ sit fructum redditurus.

a Cap. 12. 15

b Lib. 3. in Eccles. c. 6.

c 3. de Doct. Christ. c. 6.

Qui timet DEVM, *nihil negligit.*] Hebraicè. (Egredietur, vel ad cuncta ipsa.) id est, Omnia aggredietur, & perficiet, vel egredietur cum omnibus, id est, aut euadet mala, aut ad exitum perducet bona. Particula את *eth*, aut est articulus accusatiui casus, aut præpositio (ad) vel (cum) vulgò: *Riescirà con ogni cosa, ò, ad ogni cosa, ò, vscirà in ogni cosa*, quod vltimum exprimit primum sensum. Ingredi, & egredi, vt aliàs docui, est inire opus, & complere. Et simplex quoque יצא *iatsa*, exire, seu egredi absolutè posi-

 tum,

tum, idem valet aliquando, quod exire ad bellum, expeditionem facere. Græcè ὅτι φοβουμένοις τὸν ΘΕΟ'Ν ἐξελεύσεται τὰ πάντα: Quoniam timentibus DEVM exibunt omnia.) Symmachus, ὁ γὰρ φοβούμενος τὸν ΘΕΟ'Ν, διεξελεύσεται τὰ πάντα. Timens enim DEVM pertransibit omnia. Et in quodam Codice vetusto editionis Septuaginta est ad marginem, ὁ φοβούμενος. Prior lectio indicat quod omnia feliciter succedent DEVM timentibus: Posterior tum hoc, tum præsertim, quod hi nihil omittent, & vti doctissimè Interpres vertit, nihil negligent, eorum scilicet, quæ ad DEVM, ac virtutem pertinent. Vt negligentiæ mater securitas, ita timor diligentiæ. Hæc verò consistit in quatuor, inquit Hugo Cardinalis, in studio, labore, sumptu, tempore, quibus non parcit, qui diligens est, prout res exigit. In Ecclesiastico [a] est (In tota anima tua time DEVM, & de negligentia purga te cum paucis.) id est, Offer Sacrificium in Leuitico imperatum pro negligentia, Et si non potes, id quod ditiores, saltem offer quod pauperiores solent. Quamuis Lyranus, & Palatius exponant de peccato, verbi gratia furti non palam confitendo, vt consulatur famæ. Rabanus de sacrificio, vel oblatione, quæ si ex caritate fiat, & humilitate, grata est, quamuis parua sit, sicut æra duo viduæ [b]. Alij [c], Quoniam id paucorum, pauci namque timent DEVM. Non agitur hic de negligentia qualibet generaliter, sed circa misericordiæ opera. Tamen obiicit sibi Bonauentura, quod vt paulò pòst dicitur, non est qui non peccet: qui autem peccat, aliquid negligit. Respondet, si negligentiam intelligamus, quæ importat contemptum, esse mortale peccatum, atque de illa hoc loco sermonem fieri, si vt qualemcumque omissionem circumstantiæ, esse veniale: ita verò neminem reperiri sine illa, & aliquo peccato veniali, præter CHRISTVM, & Beatissimam virginem. Addunt nonnulli aliquos alios; id alibi docui, nec est modo necessarium proposito.

a Cap. 7. 31. 34.
b Mar. 12. 42.
c Sà in Notat.

Vers. 20.] SAPIENTIA confortauit Sapientem supra decem Principes ciuitatis.

VVLT Bonauentura suaderi hac secunda ratione, vt quis benignè faciat, præsertim Iusto, non solùm quia DEI voluntas est, quem oportet timere, sicut ante dictum est, sed quia dignus est Iustus, in quem munera conferantur, liberalitas exerceatur multo magis, quàm Principes, quibus largiri solent multi, siue quod potentiam vereantur, siue quia gratiam illorum venentur, siue quoniam aut emant, & redimant temporalia alia bona. Hugo Cardinalis ait esse præceptum separatum de studio Sapientiæ, cuius vis, ac robur superet id quo valent omnes Principes, reddátque intrepidum ad omnia. Fauet Chaldæa paraphrasis: (Et Sapientia auxiliabitur Sapienti, qui subegerit concupiscentiam malam, ideò vt non peccet magis, quàm decem Imperatores, qui fuerint in ciuitate.) Certè ciuitas expugnari potest, Sapientia non potest, ne à Principibus quidem, & potestatibus, & mundi rectoribus tenebrarum harum [d], nisi prius expellatur, abiiciatúrque per consensum voluntarium. Testis Dauid [e], & Paulus [f], & Iob

d Ephes. 6. 12.
e Ps. 26. 1. & seq.
f Rom. 8. 35. & seq.

Iob [a], qui DEO freti nullas copias pertimescunt. Exponit fusè Titelmanus istum sensum, eundémque sequitur Moringus. Hieronymus cuius est quoque iam allata secunda expositio, necnon idem Hugo, docent nos admoneri, si re subuenire non possumus, vt versu priore iubebatur, subueniamus sapientia, consilio, solatio, quod plus iuuat, quàm cunctæ diuitiæ: & quantauis potestas. Quartus, sed apud Hieronymum tertius sensus allegoricus est de CHRISTO, qui est Sapientia PATRIS, cuius auxilium maius est, quàm decem Principum, id est, omnium ANGELORVM: Et postquam hi dixerunt: Curauimus Babylonem, & non est sanata, relinquamus eam, & abeat vnusquisque in terram suam [b]: Ipse magister medicorum descendit in huius Mundi ciuitatem, madentésque peccatorum cruore, & qui omnem substantiam expenderamus in Medicos, tactu fimbriæ sanauit, & confortauit [c]. Placuit Salonio, & Albino allegoria, huic verò etiam prima litteralis interpretatio Hieronymi. Olympiodorus allegoriam similem tradit de CHRISTO, sed per decem principes, vel habentes potestatem, aut Decalogum sumit, quem nullus sic obseruabat, quin peccaret, lege quoque nullum per se iustificante, aut quinos & in corpore, & in animo sensus, per quos absque CHRISTI auxilio non possumus non peccare. Affert etiam Hugo Cardinalis mysticum istum sensum: quinque verò sensus externos esse notos illos, visum, auditum, gustum, odoratum, tactum: Internos, communem, imaginationem, rationem, id est, æstimationem, intellectum, memoriam: quam tamen de his opinionem non probo. Thaumaturgus seorsim laudem Sapientiæ interpretatur, verùm ita, vt eam ponat in tutanda ciuitate, nec non (quod habet sequens versus,) in ignoscendo nonnunquam iis, qui ab officio aberrent: qua nimirum ratione multo melius publicis occurritur malis, quàm copiis militaribus, armísque copiosissimis. Moringus quoque consentit, nam res magnas non tam geri corporis viribus, quàm consilio, prudentia, auctoritate. Lyranus dicit occurri obiectioni cum proximè dictum esset nihil negligi ab eo, qui timet DEVM, infirmas enim vires esse: at inquit Ecclesiastes, Sapientia confortabit Sapientem, &c. Idem innuit Carthusianus [d]: Sapiens ipse testatur quod melior est Sapientia, quàm vires, & vir prudens, quàm fortis. Et Capite nono [e] huius libri; Melior est Sapientia, quàm arma bellica. Et in Prouerbiis [f]: Vir Sapiens fortis est, & vir doctus robustus, & validus. Caietanus ait præponi nunc Sapientiam dominio, quæ prius erat prælata diuitiis. Ego verò tametsi monuerim non requirendum in hoc libro nexum antecedentium, & consequentium sententiarum: si tamen is vltro ac facilè offerat sese, libenter accipio. Quapropter ex allatis explicationibus, quæ diuini in Scripturis vbertatem SPIRITVS indicant, & despici non debent, libentius tertiam sequor, quam dedit Hieronymus secundo loco, vtpotè quæ plenius inhæreat ad mentem Auctoris in proximè præcedente sententia.

[a] Cap. 17. 5.
[b] Iere. 51. 9.
[c] Luc. 8. 43. & seq.
[d] Sap. 6. 1.
[e] Vers. vlt.
[f] Cap. 24. 5.

Confortauit.] In aliis editionibus est verbum futuri temporis, & Græcè, atque Chaldaicè (Auxiliabitur, vel iuuabit. βοηθήσει. Aquila ἐνισχύσει, Roborabit. Vetus translatio, Confortabit.) Sensus omnium idem.

Super decem Principes ciuitatis.] Mysticè sunt vel ANGELI, vel Decalogus,

logus, vel decem ſenſus, vt ante notatum eſt, ſed nec forſitan tot interni ſenſus, hoc eſt, quinque ſunt, nec quod Salonius dixit, Ordines ANGELORVM decem, ex quibus ceciderit vnus. Patres, ac Theologorum Schola nouem ſolos in tribus hierarchiis ordines norunt, intra quos Angeli quoque mali comprehendantur. Satius eſt, ſiue ANGELOS intelligas, ſiue alios, per denarium numerum, qui ceterorum limes cenſetur, dicitúrque δεκὰς, quaſi δεχὰς ἀπὸ τοῦ δέχεσθαι, quod eſt comprehendere [a], infinitam, vel indefinitam multitudinem intelligere. En decies confunditis me, inquit Iob [b], hoc eſt, multoties, vel infinities. Conqueſtus eſt quoque Iacob [c] decem vicibus mutatam ſibi mercedem à Laban. Et DEVS tot vicibus tentatum ſe à populo [d]. Decem prætereà virgines pro vniuerſa multitudine ponuntur [e]: Et in Apocalypſi [f]; Habebitis tribulationem diebus decem, id eſt, multo tempore, vt ibi exponit Origenes, Beda, alij: & in Deuteronomio [g] Ammonites, & Moabites etiam poſt decimam generationem non intrabunt in Eccleſiam Domini (Hebraicè, in generatione decima, Septuaginta, vſque ad decimam generationem, id eſt, nunquam.) In Leuitico [h]; Ita vt decem mulieres, id eſt, multæ, in vno clibano coquant panem. Lege Petrum Bongum [i], & Salmeronem [k], & Origenem [l]. Hinc & Latini pro magno, vel inſigniter graui decumanum vſurpant [m]. Nec verò refert quod ciuitatis principes apud Hebræos eſſent, vt ait Ioſephus [n], tantùm ſepteni. Continetur enim hîc hyperbole, vt & quibuſdam ex citatis locis, verbi gratia de Iacob, & de Iob.

Verſ. 21.] NON eſt enim homo iuſtus in terra qui faciat bonum, & non peccet.

PENDERE præſentem ex priore ſententiam oſtendit particula (enim.) Quo autem pendeat modo, ſecundùm varias opiniones, anteà docuimus. Nihil hinc habent Hæretici pro peruerſo dogmate, Iuſtum in omni quamlibet opere bono peccare. Potiùs colligitur, non eſſe qui ſaltem venialiter aliquando non peccet, ſeu vt præ ſe fert Hebræum verbum futuri temporis, peccaturus non ſit: Id iiſdem propemodùm verbis alibi non ſemel dicitur [o]. Et ſatis innuit quotidiana precatio: Dimitte nobis debita noſtra [p]; & definit Concilium Tridentinum [q], & plurimi Patres confirmant, maximè Hieronymus [r], & Auguſtinus [ſ]. Sunt qui exponant etiam de peccatis mortalibus, ita vt nemo ſuis viribus ea vitare poſſit, & iuſtus eſſe, proptereáque neceſſariam fuiſſe FILII DEI incarnationem. *Sic* docet Athanaſius [t]. Hieronymus [u] prætereà de contrahentibus in vtero materno originale peccatum, & naturâ filiis iræ. Mitto quod alij dicunt, non eſſe in hac vita, qui nõ peccet, hoc eſt, qui nõ habeat peccati fomitem. Loquitur ita Petrus Lombardus [x], dicẽs aliud eſſe habere peccatum, aliud operari, hoc requirere conſenſum, per illud quod nolumus malum nos agere, ſicque non tam nos operari, quàm quod habitat in nobis peccatum [y]. Hugo Cardinalis acutè magis, quàm ſolidè, dicit non eſſe qui faciat bonum ſimul, & non peccet, quia pueri quidem non peccant, non tamen faciunt

a Philo lib. de Decalogo, & lib. de quærẽdo congreſſu erudi. gratia.
b Cap. 19. 30.
c Gen. 31. 7. 41.
d Num. 14. 22.
e Matt. 25. 1.
f Cap. 2. 10.
g Cap. 22. 3.
h Cap. 26. 26.
i De Myſter. Numero.
k Tom. 1. Prolegom. 20.
l Hom. 13. in Leuit. & hõ. 3. in Ioſue.
m Feſtus, & alij.
n Apud Sigõ. 7. de Repub. Hebræo c. 7.
o 3. Reg. 8. 46. 2. Par. 6. 36. Iob. 14. ſecũdum 70. 1. Ioan. 1. 8. Iacobi 3. 2. Prou. 24. 16. Pſalm. 13. 3. Rom. 3. 4. 9.
p Matt. 6. 12.
q Seſſ. 6. c. 11. can. 23.
r 2. cõ. Pelag.
ſ Ep. 29. De Nat. & gra. cap. 36. lib. de Perfect. iuſtitia.
t De Incarnat. verbi cõtra Paulum Samoſatenũ.
u Lib. in c. 2. Ep. ad Epheſ.
x In Pſ. 118.
y Rom. 7. 15. 16.

faciunt bonum : adulti bonum sic faciunt, vt aliquando faciant : In solo CHRISTO, & Beata Virgine vtrumque reperiri. Alios exponendi modos colliges ex dictis priore versu, cuiusmodi est, quem Thaumaturgus dabat, quod non sit qui non quandoque in ciuitate, vel Republica aberret ab officio, cui qui sapienter præest, debeat interdum ignoscere, vt & ipse rectè gubernet. Nihilominùs verior videtur connexio, vt quis si re non potest, iuuet consilio; quoniam plurimùm valet sapientia; cùm nemo sit, qui non interdum peccet, ita vt si aduersùs peccatum adeò illa prosit, multò magis prodesse possit ad subleuandam externam miseriam: aduersùs peccatum verò, tum eius ipsius, qui subuenit, siquidem nonnullum ipsemet habet, tum cui subuenitur, propter quod fieri potest, vt inciderit in miseriam: Est autem longè maius bonum, si reddatur animus à peccatis, in quæ labimur, quantùm humana conditio patitur, securus, quod præstat sapiētia, quàm si corpus protegatur ab extrinsecis malis, quod exterior potentia vtcunque facere potest. Immò hoc ipsum humanũ auxilium, & salus corporis, quæ ab hominibus est, vana est, quia homines nō ita benefaciunt, quin etiam malè mutata vel voluntate, vel rerum ipsarum veluti sorte, oderunt nunc, & insectantur, quibus benè priùs & volebant, & faciebant: atque vt sint in beneuolentia constantes, non semper quod volunt, atque in eorum est potestate, vt item exequantur, quod dici peccatum potest, non morale, sed naturale, sicut qui prospera fortuna vtitur, bene agere. Quare non est Iustus, qui faciat bonum, & non peccet, si de iustitia quadam tantùm ciuili (iuxta hunc sensum loquamur) vel de prosperitate illius, qui pollet dignitate, atque potentia. Sapientia continens perfectionem omnis virtutis, multò meliùs consulit corporis, animæque incommodis. Hieronymi sine dubio hæc sententia, & concatenatio est; quamuis non explicet hîc peccatum illud, quod dixi physico modo pro aduersa, vel infirma fortuna, & benefacere pro secunda. Nos aliàs hoc libro docuimus, benefacere nonnunquam idem esse, quod feliciter, ac prosperè. Cui minùs id placet, accipiat in propria significatione peccatum eo alio sensu quem diximus.

Vers.22.] SED & cunctis sermonibus qui dicuntur, ne accommodes cor tuum: ne fortè audias seruum maledicentem tibi.

Vers.23.] SCIT enim conscientia tua, quia & tu crebrò maledixisti aliis.

SAPIENTIÆ confortatum auxilio Hieronymus, & Albinus dicunt moneri, parato ad mala, bonáque corde esse, neque quid loquantur inimici de ipso curare, qualémve habeant foris alii opinionem. Nam sicut prudentis est, non audire murmurantem famulum, nec aurem curiosè apponere, quid de se loquatur absente, ita qui sapientiam præuiam sequitur,

vanos rumores non consideret: sed & qui se meminit de aliis oblocutum, debet aliis de se detrahentibus ignoscere. Non dissident ab hoc sensu ceteri, nisi quod Thaumaturgus vult impiorum sermones vitandos prohiberi, ne quis maledicta contra seipsum compellatur audire, sicut & improbi serui loquacitatem, atque ea re animo commorsus in multis posteà actionibus ad regerenda conuitia ipse quoque abducatur: Olympiodorus non ad audienda maledicta, & conuitia, id est, non curanda, etiamsi seruus ipse noster, quod plerumque fit, mala nobis imprecetur. Acerbiùs fertur iniuria magis coniuncti, vilioris personæ, & subditæ, quæ minùs audere, & magis reuereri pro ratione conditionis, deberet eum, quem lædit. Ecclesiastis est consilium, hæc non inquirere curiosè, nec si se vltrò ingerant, curare, & meminisse leuiora leuiter ferenda contra te verba, qui alios, maximè subditos, grauioribus affeceris aut verbis, aut verberibus, aut cùm esses inferiore loco, verba contumeliosa protuleris in maiores tuos. Mensura remetitur tibi qua mensus es alios [a]. Per quæ peccasti, per hæc & puniris [b]: Si pergis dicere quæ vis, audies quæ non vis [c]: Sicut fecisti, sic reddidit tibi Dominus [d]. Abibat tacitus Aristippus lacessitus conuitiis, eum cùm insequeretur maledicus fugientem, dicens, Cur fugis? Quoniam, inquit, tibi potestas est maledicendi, mihi verò non audiendi. Bonus Princeps Augustus nominabatur, & parens Reipublicæ, quod contumelias quoque suas, quæ acerbiores Principibus solent esse, quàm iniuriæ, nulla crudelitate exequebatur: quod probrosis in se dictis arridebat, quòd dare illum pœnas apparere, cùm exigeret, inquit Seneca [e]. Hic idem narrato pro remedio iræ præclaro alio eiusdem Augusti, ac Philippi Macedonis [f] exemplo, sic infert maximè morata sententia [g]; Dicat itaque quisque sibi quoties lacessitur: Numquid potentior sum Philippo? Illi tamen impunè maledictum est. Numquid in domo mea plus possum, quàm toto orbe terrarum diuus Augustus potuit? Ille tamen contentus fuit à conuiciatore suo secedere: Quid est, quare serui mei hilarius responsum, & contumaciorem vultum, & non peruenientem vsque ad me murmurationem flagellis, & compedibus expiem? Quis sum, cuius aures lædi nefas sit? Ignouerunt multi hostibus, ego non ignoscam pigris, negligentibus, garrulis? Puerum ætas excuset, fœminam sexus, extraneum libertas, domesticum familiaritas. Nunc primum offendit? cogitemus quandiu placuerit. Sæpè & aliàs offendit? feramus quod diu tulimus. Amicus est? fecit quod noluit. Inimicus est? fecit quod debuit. Prudentiori cedamus: stultiori remittamus. Pro quocunque illud respondeamus nobis, sapientissimos quoque viros multa delinquere: neminem esse tam circumspectum, cuius non diligentia aliquando sibi ipsi excidat: neminem tam maturum, cuius non grauitatem in aliquod feruidius factum casus impingat: neminem tam timidum offensarum, qui non in illas, dum vitat, incidat. Omnia hæc moralissimus Philosophus, non quod egeamus tali testimonio, vel exemplo, quibus propria, hoc est, sacra, longè meliora, pluráque suppetunt, in quibus recole quid aduersùs Semei maledicta Dauid responderit [h], quid CHRISTVS [i] præceperit: sed vt pudeat Christianos vel externis argumentis non permoueri.

a Matt. 7. 2.
b Num. 35. 16. & seq.
c Comicus in Andria.
d Iud. 1. 7.
e 1. de Clementia, c. 10.
f 3 de Ira, cap. 23.
g Cap. 24.
h 2. Reg. 16. 10.
i Matt. 5. 43. & seq.

Sed & cunctis sermonibus qui dicuntur, ne accommodes cor tuum.] Sic ferè

Hebrai

Hebraicè, nisi quod est futurum tempus (Iis quæ dicentur, aut qui loquentur.) Græcè eodem modo. Symmachus: (Iis, qui loquuntur, vel quæ dicuntur (τοῖς λαλουμένοις.) Chaldæus explicat de verbis impiorum, nec non Thaumaturgus; Sine dubio de malè loquentibus, verbisque malis hîc agitur. Ludit Hugo Cardinalis in accommodandi vocabulo. Si enim quis vel audiendo, vel inquirendo, vel iudicando cor accommodet eiusmodi verbis, hæc non reddi tura commodatum, aut non integrum, sed deterioratum. Hebraicè, Chaldaicè, Græcè: (Ne ponas seu des cor.) Symmachus: (Μὴ παράγῃς τῇ καρδίᾳ σου. Ne attendas corde tuo.)

Ne fortè audias seruum maledicentem tibi.] Videntur Thaumaturgus, & Olympiodorus velle non caueri, ne quis nimium ad aliorum attendens verba, hoc incurrat incommodū, sed vt ne attendat quidem ad maledicta, & imprecationes serui, quod ferre difficilius est. Pro καταρωμένου Symmachus habet λοιδορῦντος. Illud interpres benè vertit, est namque καταρᾶσθαι, maledicere, execrari, deuouere, detestari, imprecari: hoc significat conuitiari, mordere, probris afficere, increpare, &c. Hebræum קלל *kalal*, est sperne-re, vilem ducere, eleuare, seu extenuare verbis, ac deprimere, detrahere, maledicere, præsertim in Piel.

Scit enim conscientia tua, quia & tu crebrò maledixisti aliis.] Longe aliter editio Græca: (ὅτι πλειστάκις πονηρεύσεται (emendati codices, πονηρεύσει) σε, καὶ καθόδους πολλὰς κακώσει καρδίαν σου, ὅτι ὡς καί γε σὺ κατηράσω ἑτέρους (Quoniam multoties malignatur vel malignabitur, in te, & modis, aut descensibus multis malè afficiet cor tuum, quoniam vt & tu maledixisti aliis.) Aquila: ὅτι πρὸς πλειστάκις καιρῷ πονηρεύσεται καρδία σου: Quia frequenti tempore malè habebit cor tuum, si nimirum attenderis, & curaueris quid quisque dicat, vt serui tui conuitia, atque maledicta. Factus sum sicut homo non audiens, &c. ait David [a]. [a] Ps. 37. 14. 15.

Vers. 24.] CVNCTA tentaui in Sapientia. Dixi: Sapiens efficiar: & ipsa longius recessit à me.

Vers. 25.] MVLTO magis, quàm erat: & alta profunditas; quis inueniet eam?

CONVERTIT Ecclesiastes orationem ad seipsum, seque fatetur quò plus in sapientiæ studio processit, hoc suam magis ignorantiam, propter immensam illius profunditatem, deprehendisse. Satis multa hac de re Capitibus dicta sunt superioribus, & sub finem sequentis idem repetitur: & Hieronymus ac Olympiodorus interpretantur de Scripturarum, vel diuinorum altitudine Iudiciorum, deque omni ea cognitione, quam peregrinantes hîc à Domino, habemus duntaxat in ænigmate, ac speculo. Chaldæus de lege, de rebus præteritis, de secreto diei mortis, eoque quo veniet rex CHRISTVS, videlicet per Incarnationem. Hugo Cardinalis, & Bonauentura ait curiosum sapientiæ studium reprehendi. Moringus contrà

suaderi prosecutionem eius, cum longissime distet ipsius perfectio. Thaumaturgus indicat significare Salomonem, se, quæ dixit hactenus, prius probè nouisse, cum sapientiam consecutus esset à DEO, qua deinde amissa, iam sui similis esse nequiret vel sapientiam recuperare, quæ tam longe recesserat ab ipso, idque, quod postea subditur, per mulierum commercia. Hoc si est, satis verisimile fit deplorari à Salomone casum suum, & pœnitentiæ hoc libro testimonium illum edidisse, sicut docuimus in Præfatione. Quanta fuerit Salomonis sapientia, quam dedit ipsi DEVS, & quam ipsemet exercuit tum verbis, tum scriptis, tum factis, ostendimus Capite secundo [a].

a Vers. 12.

Cuncta tentaui.] Alij, Cuncta hæc, vel hoc, quasi proximè dicta, vel dictum. Possunt nihilominus & alia indefinite intelligi. Symmachus *τούτων ἐπειράσθην*. Videtur autem dicere se comprobasse experimento quæ doceat. Chaldaicè: (Omne hoc quod dixi, probaui in sapientia.) Potest quoque exponi de conatu in acquirenda, exercendáve sapientia: qua ratione plures declarant.

In sapientia.] Iungendæ dictiones hæ cum verbo præcedente (tractaui) non cum sequenti (dixi) quasi sensus sit: Dixi in Sapientia: Sapiens efficiar, id est, non in stultitia, vt hi, quos multæ litteræ faciunt insanire [b], semper discentes, & numquam ad scientiam veritatis peruenientes [c], quia sua sunt inflati scientia [d]. Declarat Hugo ad hunc modum. Sed prior explicatio melior.

b Act. 16. 24.
c 2. Tim. 3. 7.
d 1. Cor. 8. 1.

Dixi: Sapiens efficiar.] Symmachus, *ὑπέλαβον σοφὸς γίνεσθαι*, existimaui sapiens fieri. Dicendi verbum hanc inter alias vim habere dixi alibi.

Et ipsa longius recessit à me multo magis quàm erat.] Non satis commodè dictiones vltimæ quatuor separatæ sunt à versu vigesimoquarto. Iuxta reliquas editiones. (Longe super quod erat, seu quàm erat) & seruant paronomasiam, *ἐμακρύνθη μακρὰν*, רחוקה רחוק *rechokah rachok*. Illud autem *ὑπὲρ ὃ ἦν*, potest reddi (super id quod eram, & erat.) Sed hoc melius, quàm illo modo, quo tamen Sixtiana Latina translatio ex Septuaginta editione vertit. Hebræum היה *haiah*, est personæ tertiæ; & vulgata, vetusque editio legunt (erat) Chaldæa paraphrasis retinuit distinctionem, próque dictis illis quatuor vocibus enarrauit (Ecce iam pridem elongatum est à filijs hominis, vt sciant omne quod fuit à diebus seculi, &c.) Massoretæ quoque dispungunt, sicque significatur id quod retro fuit, remotum esse à notitia, prout & Chaldæus dicebat. Habitat in altissimis Sapientia, & thronus eius in
e Eccl. 24. 7. columna nubis [e]. Confortata est, & nemo poterit ad eam [f], atque pro cō-
f Ps. 138. 6. ditione altiorum rerum, quò cernũtur propius, magis apparent alta: & cum
g Ps. 63. 7. ascendit homo ad cor altum, sublimioremque contemplationem, exaltatur DEVS [g], altiórque cognoscitur, & cum consummauerit, homo, tunc inci-
h Eccl. 18. 6. pit [h]. Collis, & mons cōminus intuenti altior, & maior, minor ac humilior
i 32. Moral. cap. 1. videtur eminus intuenti. Gregorius [i] docet quod sancti viri quo apud »
DEVM altius virtutum dignitate proficiunt, eò subtilius indignos se esse »
deprehendunt; quia dum proximi Luci fiunt, quicquid eos in ipsis latebat, »
inueniunt, & tanto magis foris sibi deformes apparent, quanto minus pul- »
chrum est, quod intus vident. Tum subdit: confirmans huius loci testimo- »
nio:

» nio: Quæsita enim Sapientia longe recedere dicitur, quia appropinquanti
» altior videtur: qui verò hanc nequaquam quærunt, tanto se ei propinquos
» æstimant, quanto & eius rectitudinis regulam ignorant: quia siti in tene-
» bris mirari lucis claritatem nesciunt, quam numquam viderunt, &c. Hieronymus in Psalmum nonagesimum primũ sic explicat: Ecclesiastes quod dicit, hoc est: Antequam cogitationem meam in opere ponerem, non videbam magnificentiam DEI. Dixi: Sapiens efficiar; hoc est, Dixi: Debeo quærere rationes singularum causarum, & ipsa longe facta est à me, longius multo quàm erat.) hoc est: Sapientiam, quam ante non inquirens ignorabam, postea quærere cœpi, quam inuenire non poteram.

Et alta profunditas.] Βαθὺ βάθος, profunda profunditas. Hebraicè, (Profundum profundum, עמוק עמוק *hhamok hhamok*, quod Chaldæus explicat de secreto die nostræ mortis, & aduentus CHRISTI. Nimis profundæ factæ sunt, ait Dauid, cogitationes tuæ [a]. Geminatio verò dictionis Hebraicæ auget significationem, valétque idem quod profundissimum, & abstrusissimum. Forsitan vestigia DEI comprehendes, inquit Iob [b], & vsque ad perfectum OMNIPOTENTEM reperies? excelsior cœlo est: & quid facies? profundior Inferno, & vnde cognosces? DEI proprium affirmat idem atque Daniel [c], Reuelare profunda de tenebris [d]. Sunt quidem profunda verba, consiliáque hominis [e], veruntamen Sapiens exhauriet cor illius [f]: maximè autem oculi Domini, qui circumspiciunt omnes vias hominum, & profundum abyssi, & hominum corda intuentur in absconditas partes [g]. Simili formula dicitur cor profundum [h], quod est tectum, séque nititur vel ipsi DEO abscondere: profundus sermo [i], qui ignotus, & obscurus. Potest cui DEI SPIRITVS communicatur, scrutari profunda ipsius [k]: comprehendere non potest. Hoc exprimunt sequentia.

a Psal. 91.6.
b Cap. 11.7.8
c Cap. 12. 22.
d Cap. 2. 22.
e Prou. 18.4.
f Prou. 20.5.
g Eccl. 23.28
h Esa. 29.15
i Ezec. 3.5.6
k 1. Cor. 2.10

Quis inueniet eam?] Symmachus οὐδείς, nemo. Sapientiam DEI præcedentem omnia quis inuestigabit [l]? quis inuenit locum eius, & quis intrauit in thesauros eius [m]? Quis ascendit in cœlum, & accepit eam, & eduxit eam de nubibus? Quis transfretauit mare, & inuenit illam? & attulit illam super aurum electum? Non est qui possit scire vias eius, neque qui exquirat semitas eius. Sed qui scit vniuersa nouit eam, & adinuenit eam prudentia sua [n].

l Eccl. 1.3.
m Baruc. 3. 15.
n Ibid. 20.3 31.32.

Vers. 26.] LVSTRAVI vniuersa animo meo, vt scirem, & considerarem, & quærerem Sapientiam, & rationem, & vt cognoscerem impietatem stulti, & errorem imprudentium.

LVSTRAVI *vniuersa.*] Hæc etiam sententia ex dictis Capite primo satis intelligi potest, & non difficilem habet cum immediatè præcedentibus connexionem, licet Lyranus vtraque referat ad remouendum luxuriæ impedimentum, de qua paulò pòst. Hieronymus & Albinus docent,

innuítque Thaumaturgus, docere Salomonem sibi maximè propositum fuisse, dum laborauit in studio Sapientiæ, quodnam esset in humanis malum maximum cognoscere, & reperisse mulierem. Olympiodorus, comparare Sapientiam, scientiámque vanam cum meretrice, nec aliter fugiendam, quàm istam. Nihil vetat diffutas dicere sententias, nec illigatas, & contextas. Mihi autem Olympiodori expositio mystica videtur.

Lustraui vniuersa animo meo.] Hebraicè, Græcéque. (Circuiui ego, & cor meum.) Chaldaicè: (Reuersus sum ego ad cogitandum in corde meo.) Aquila: Περιώδευσα. Circumambulaui. Symmachus apud Hieronymum: Pertransiui vniuersa sensu meo.) Ambrosius [a]: (Circuiuit cor meum.) Significat phrasis hæc virium applicationem ad intelligendum, & mentem collectam, quæ omnia in circuitu rationibus lustrat, séque, aliásque facultates perpendit, rem obiectam optimè consulit, & ad seipsam reflectitur. Hoc quidem declarat Olympiodorus. Thaumaturgus indicat oppositum sensum: nempe dicit Salomonem significare se cùm tam procul abesse Sapientiam vidisset, ab ea abstinuisse, tandémque eò deuolutum esse, ac denique circumactum, vt de mulieris cogitaret malitia, &c. Hebræi verbum סבתי *sabbothi*, exponunt hic & alibi, animo volui: alias curam dare, vel offerre eodem verbo dicunt; cui affine est, causari, & occasionem veluti per gyrum deuoluere, aut captare [b]. Quasi is, qui arat, & qui seminat, accede ad illam, hoc est, Sapientiam.

a De Bono mortis, c. 7.

b Eccl. 6. 19.

Vt scirem, & considerarem, & quærerem.] Videntur duo vltima, Synonyma: tamen distingui possunt, vt sciens id quod scit, attendat, & expendat, tum verò proficiendo magis magísque inquirat. Pro secundo ἐπισκέψασθαι, Symmachus habet διερευνῆσαι, inuestigare. Non puto scire habitum, considerare actum hic denotare; quod notat Bonauentura.

Sapientiam & rationem.] Pro (rationem, Græcè ψῆφον, numerum, aut calculum, siue suffragium, vel potius summam, computum, ac supputationem.) Aquila λογισμὸν, cuius est quoque vltima modò dicta significatio, quam & rationis etiam nomen importare potest. In sequenti Versu iterum ponitur ratio, & λογισμὸς, & vtrobique Hebræa vox eadem חשבון *cheschchon*, quam, inquit Hieronymus, secundum Hebræi sermonis ambiguitatem, & numerum, possumus, & summam, & rationem, & cogitationem dicere. Chaldæus reddit hoc loco æstimationem, videlicet mercedis operum iustorum. Hoc nomine Hebræo Rabbi Dauid ait significari rationem disputandi, & inquirendi, philosophiam, præsertim Arithmeticam: industriam, vel inuentionem, artémve acutam. Hugo Cardinalis exponit, scire, & considerare de cognitione per creaturas: Sapientiam de rebus occultis: rationem, causam, & probationem: vel Sapientiæ notitiam reuelatam: scientiam humanam per inquisitionem: vel Sapientiam, & rationem, id est, rationabilem sapientiam, non phantasticam, & putatiuam: vel Sapientiam, qua rationabilis, & sapiens esset, non diues, aut magnus. Bonauentura Sapientiam in appetitibus, rationem in operibus. Olympiodorus de mundanarum rerum Sapientia, & de ratione, aut per numeros Arithmeticos, aut potius eos, qui genethliacis obseruationibus seruiunt: aut generaliter de rationibus omnibus, quæ per numeros colliguntur à studiosis

ſtudioſis ſecularibus, Gentilibúſque Philoſophis.

Arbitror intelligere Salomonem tum quæ ad rerum naturas pertinent, tum quæ ad hominum vitam moréſque, ſicut Capite primo dictum eſt. Ambroſius [b] locum totum diuerſo modo legit: (Circuiuit cor meum, vt ſcirem Impij lætitiam, & vt conſiderarem, & quærerem Sapientiam, & numerum, & vt ſcirem per imperium lætitiam & moleſtiam, & iactationem, & inueni ego eam amariorem, quàm mortem.) Ita quidem vetuſtior habet Ambroſij editio: Romana verò, quæ prodiit opera Cardinalis Montalti, qui fuit poſtea Pontifex Sixtus Quintus, ſic legit: (Circuiuit cor meum, vt conſiderarem, & quærerem Sapientiam, & numerum, & vt ſcirem Impij lætitiam, & moleſtiam, & iactationem, & inueni ego eam amariorem morte.) Redacta eſt lectio iſta ad editionem Septuaginta.

b Lib. De Bono mortis, cap. 7.

Et vt cognoſcerem impietatem ſtulti.] Contrario modo Græcè, (ἀσεβοῦς ἀφροσύνην, Impij ſtultitiam. Ambroſius legit, Εὐφροσύνην.) Fortaſſe autem in vetere eius editione, cùm dixit (per imperium lætitiam) reſpexit ad ἀσεβοῦς, quia impius, & crudelis omni ratione quærit ſibi lætitiam, ſcilicet etiam violentè, & imperioſè. Hebraicè רשע פסל *roſchahh peſel*, vt nunc ſunt puncta, ſignificant impietatem ſtulti. Sicque habet etiam vetus tranſlatio. Demptis punctis ſiue aliter diſpoſitis, poteſt ſenſus alius effici: quamuis non ita commodè, is qui Græcè expreſſus eſt. Immò propriè legendum videtur cum Caietano ἀσωδίτως, impietatem, ſeu inquietudinem, ſtultitiam: ſiquidem non כסל *cheſel*, ſed כסיל *cheſil*, ſtultum ſignificat: ſicut non רשע *reſchahh*, ſed רשע *raſchahh*, impiũ. Senſus ſemper idem eſt: Interpretis noſtri melior verſio, quàm Vatabli, (Propter viam ſtultitiæ, vel ſtultam impietatem) & Pagnini, (Impietatem ſtultitiæ.) Et Caietani illa, quam dixi. Chaldæus explicat vltionem peccati ſtultorum.

Et errorem imprudentium.] Hebraicè, (Fatuitatem inſaniarum, vel tricarum, vel fatuitatem, inſanias. Καὶ ὀχλαείαν, καὶ περιφοράν, & turbulentiam, & circumlationem. Symmachus (ἔννοιαν θορυβώδη, cogitationem tumultuoſam.) Ambroſius: (Et moleſtiam & iactationem.) legit fortaſſe περιφοράν. De his, Hebraicíſque vocibus quæ ſunt hoc loco, diximus Capite primo. Olympiodorus intelligit hæc, & priora de Sophiſtarum ſtultitia, & turbatione, & inconſtante errore, & mentis circumductione: Chaldæus vertit, (Intelligentiam mutationis regni.) Generalius accipienda ſunt, vt ante dixi, & Interpres noſter in iſtis expreſſit concreta pro abſtractis (quæ abſtracta ſolet eo ſenſu Scriptura ſæpè ponere) dixítque Imprudentes ac ſtultum, pro imprudentia & ſtultitia. Verè monet Hugo errare mortales, dum verum tenent, quod eſt falſum, bonum quod malum, magnum, quod paruum, ſéque res poſſidere, à quibus potius poſſidentur: magni autem referre, ſi quis cognoſcat hæc, vt damnet, cauéatque. Quod ait Bonauentura, errorem imprudentium eſſe in credendis, impietatem ſtulti in operandis, Ego mallem ſenſu contrario interpretari, id eſt, hoc de illis, illud de iſtis. Hieronymus in Commentario prædicta omnia ſic diſponit: Impietatem, ſtultitiam, errorem, væcordiam.

Verſ. 27.]

*Verſ.*27.] Et inueni amariorem morte mulierem,quæ laqueus venatorum eſt: & ſagena cor eius, vincula ſunt manus illius: qui placet Deo, effugiet illam: qui autem peccator eſt,capietur ab illa.

Et *inueni amariorem morte mulierem.*] Chaldæus explicat de vxore quæ facit moleſtias multas viro ſuo. Olympiodorus exponit de adultera,cum qua comparetur vana Sophiſtarum ſcientia: vt quemadmodum blandè iuuenes hæc lactat,& doloſè, ita capiat illa laqueis ſyllogiſmorum, atque titillanti orationis conceptu. Thaumaturgus interpretatus eſt quoque de eadem muliere, tanquam de fera irretiente, & pertranſeuntes captante. Hieronymus, aliíque Latini ſequuntur eundem ſenſum, videlicèt vt impudicæ mulieris pericula commemorentur per ſe, non per comparationem inanis ſapientiæ cum ipſa. Ambroſius [a] recitat Latinè ſententiam de Græco: (Et inueni ego eã amariorem morte,ſiue quàm mortem; καὶ εὑρίσκω (inuenio) ἐγὼ αὐτὴν πικροτέραν ὑπὲρ θάνατον,) non quia,inquit Ambroſius,amara ſit mors, ſed quia impio amara; Subdit, ac probat amariorem ipſi eſſe vitam,quàm mortem,ſicut & nos anteà meminimus. Negari non poteſt amaram mortem eſſe quamlibet Iuſto, cùm fuerit etiam Christo [b]: tamen verum etiam eſt, plurimum amaritiei Christvm ebibiſſe,moriendo,imnio mortis mortem fuiſſe [c], atque in eius tanquam ore mellis fauum collocaſſe [d]. Legendus liber eiuſdem Ambroſij totus de Bono Mortis,Cypriani de Mortalitate, Bernardi Epiſtola CV.

a De Bono mortis, c.7.
*b Matth.*26.38.
c Oſea 13.14.
*d Iud.*14.8.

Porrò in Græcis codicibus poſt ea quæ recitata ſunt, ſubijcitur: (Σὺν τὴν γυναῖκα ἥτις ἐστὶ, &c. Simul mulierem, quæ eſt, &c. vbi cùm præcedat αὐτὴν ipſam,indicare videtur id, quod Olympiodorus dixit, de comparatione erroris, ac ceterorum,quorum proximè facta mentio erat, cum impudica muliere. Vel etiam poteſt hinc inchoari ſeparata ſententia, atque periodus, quod & ſuppunctio denotat. Simul mulierem, nimirùm inueni, aut inuenio, &c. In emendata editione Septuaginta mox inſeritur quod aliæ non habent, Καὶ ἐρῶ, & dicam, εὑρίσκω αὐτὴν, καὶ ἐρῶ, inuenio, & dicam amariorem eſſe, &c.

Quæ laqueus venatorum eſt,& ſagena cor eius.] Θηρεύματα, καὶ σαγῆναι καρδία αὐτῆς. Sixtiani Codices: Θήρευμα,in ſingulari.Hebraicè, & Chaldaicè vtrumque nomen in numero multitudinis. Hæc eſt cauſa cur ſit mulier amarior morte. Quot in muliere ſunt corporis ornamenta, tot laqueis capit inſenſatos, vt Iudith [e] Holophernem,tum ipſa per ſe,tum per ipſam, cui vt ipſa ſic ornet,auctor ſolet eſſe Diabolus. Exponit illa fornicationem ſuam omni tranſeunti vt eius fiat [f]; & ſaltem cor illius eſt ſagena, quia deſiderio ac voluntate cunctos irretit, nec vlli parcit hominum ſtatui. Ecce occurrit mulier ornatu meretricio præparata ad capiendas animas [g]. Deſcribit Salomon ſæpè valdè accuratè laqueos omnes meretricios [h] tanquam vel iam expertus,quod Hieronymus hoc loco dicit, & Titelmanus, quod indicat proculdubiò librum iſtum ab eo compoſitum poſt lapſum, velut indicem

*e Iud.*10.14. *& ſeq. & capite* 11.18. *& cap.*12.16.
*f Ezech.*16.15.
*g Prou.*7.10.
*h Pro.*7.*toto. Cap.*2.16. *&c. Cap.*5.*toto. Cap.*6.24. *&c. Cap.*9.13. *&c. Cap.*18.22. *Cap.*22.14. *Cap.*23.27.28.

indicem pœnitentiæ, vel antequam laberetur; vt proptereà turpior lapsus extiterit.

Admirabilis autem prorsùs exaggeratio. Rerum omnium amarissima morte mulierem facit amariorem, qui dilectionem castam laudans, vt mortem dicere fortem, satis habuit [a]. cum rebus, quas feræ ipsæ oderunt maximè, comparat eandem, cum laqueo, sagena, vinculis, denique tot inebriatus amore mulierum [b], detestatur, & execratur, tam fœdum, adeò perniciosum amorem, nec parem dolori reperit orationem. Sic Amnon sororem Thamar oppressam ab se, posteà exosam habuit nimis, ita vt maius esset odium amore, quo antè dilexerat, & eijceret eam foras; claudens ostium post eam [c]. Tragicus Medeæ furor notissimus est in Iasonem, quem priùs deperierat, resque tota tot abundat exemplis, vt magis commemorare pudeat, pigeátque, quàm liceat, aut libeat. Mulier viri pretiosam animam capit [d], non vitam solam quam dat anima corpori, sed quam communicat animæ DEVS inhabitans per gratiam. Multos vulneratos deiecit, & fortissimi quique interfecti sunt ab ea. Viæ inferi domus eius, penetrantes in interiora mortis [e]. Non omittat Lector totum Prouerbiorum caput septimum attentè legere, nam inde locus hic mirificè illustratur, & quicquid pertinet ad argumentum istud, eloquentia planè diuina describitur. Legat etiam ex Ecclesiastico [f] nonnulla.

a Cant.8.6.
b 3.Reg.11.1.3.
c 2.Reg.13.14.15.16.17.
d Prou.6.25.
e Prou.7.26.27.
f Cap.9. Cap.25. Cap.25. Cap.26. Cap.42.

Extant & profanorum declamationes in sexum muliebrem, quod & alibi memini. Non ipse damnandus sexus, sed quæ vel peccant ex eo, vel qui abutuntur illo; quod & versus præsentis clausula docet.

Vincula sunt manus illius.] Δεσμὸς εἰς χεῖρας αὐτῆς, vinculum in manus illius.) Symmachus: Αἱ χεῖρες, manus. Aquila, teste Hieronymo: Vinctæ sunt manus eius: Suadere enim potest, inquit Hieronymus, vim facere non potest, nec ad se nolentes compellere; sicut alicubi de Diabolo docet Augustinus [g], qui catena ligatus vt canis latrare potest, mordere nonnisi accedentes. Chaldaicè: (Ligatæque manus eius sic, vt non faciant opus.) Hebraicè אסורים ידיה *asurim iadeha.* Vincti manus eius, vel potiùs manibus, Id est, Qui capti sunt manibus eius, perinde est ac si essent ligati in carcere. Nihilominùs potest esse nomen substantiuum vincula significans, vt & aliàs [h]. Et denoratur, mulierem inhonestam manibus suis velut laqueis viros constringere. Ex iis vnum fortiter ligatum audi. Statim eam sequitur, quasi bos ductus ad victimam, & quasi agnus lasciuiens, & ignorans quod ad vincula stultus trahatur [i]. Hugo Cardinalis, & Carthusianus vincula manuum intetpretantur amplexus ac tactus impudicos: idémque innuit Thaumaturgus: Incredibilis est in muliere vis ad illiciendum, quam Basilius [k] magnetis exemplo demonstrat attrahentis ferrum. Tale debuit esse adiutorium simile viro [l]: sed tum vir per seipsum, tum Diabolus abutitur ad eundem perdendum, muliere.

g Ser.197.de Temp.
h Iud.15.14.
i Prou.7.22.
k Lib.de vera Virginit.
l Gen.2.20.

Qui placet DEO, *effugiet illam: qui autem peccator est, capietur ab ea.*] Hebraicè, & Græcè (Bonus coram DEO:) Symmachus, Ἀρεστὸς, placens vel gratus.) Chaldæus intelligens de adultera, explicat gratum DEO fore, qui dederit libellum repudij. Generalior sermo: & vt in lege vetere nefas

Pp videatur

a Pro.18.22. videatur fuisse retinere adulteram [a], quod etiam indicat exemplum sponsi Beatæ Virginis [b], non tamen in noua, vt Augustinus docet [c]. Immò longè probabilius est permisisse duntaxat veterem legem, vt adultera dimitteretur, non iussisse, quamuis illud senserint Chrysostomus, Euthymius, & Hieronymus in Matthæum, & alij [d]. Sic quidem etiam traditur ab eodem Augustino [e]. Poterat retinere vir adulteram, sed ita vt eam corrigeret: alioqui stultus haberetur, & insipiens [f].

b Mat.1 19. c 2. de Nupt. & concupi. cap.6. d Cap.1. e Serm.26. de ver. Domin. & Ep 54. f Prou.18.22.

Similis est in Prouerbiis [g] sententia: Fouea profunda os alienæ: cui iratus est DOMINVS, incidet in eam. Peccatum peccati quandoque pœna est, nec tamen quasi sine voluntate peccatum censeri possit, vel vitari nequeat, causari cuique licet, aut excusare continentiæ impossibilitatem. Et vt sciui, ait ille [h], quoniam aliter non possem esse continens, (sic multi de continentiæ virtute intelligunt, etsi alium credimus esse sensum [i]) nisi DEVS det, & hoc ipsum erat summa sapientia, scire cuius esset hoc donum, adij Dominum, & deprecatus sum illum, & dixi ex totis præcordiis meis. Gratia cunctis offertur, & nullus nisi volens peccat.

g Cap.22.14. h Sap.8.21. i Lege Comment. nostrũ.

Vers.28.] ECCE hoc inueni, dixit Ecclesiastes, vnum & alterum, vt inuenirem rationem.

Vers.29.] QVAM adhuc quærit anima mea, & non inueni: Virum de mille vnum reperi: mulierem ex omnibus non inueni.

ECCE *hoc inueni*, &c.] Obscurus locus. Hebraicè ad verbum (Vide, hoc inueni, dixit Ecclesiastes, vnam ad alteram ad inueniendum חשבן *cheschbon*, computationem vel numerum, quem adhuc quæsiuit anima mea, & non inueni.) Vetus translatio sic habet: (Ecce hoc inueni, dixit Ecclesiastes, vnam ad vnam, vt inuenirem numerum, quem adhuc quæsiuit anima, & non inueni.) Caietanus reddit: (Vnam per vnam ad inueniendum rationem, &c.) Hieronymus ex Symmacho: (Vnam ad vnam inuenire rationem) notátque quod antè dixi de voce Hebræa, significare rationem, numerum, summam, cogitationem: prætereà quod solemus absolutè, & naturaliter appellare, id est, hoc quæsiui, illud volui inuenire, Hebræos fœminino genere pronuntiare (carent enim neutro.) Sicut in Psalmo [k]: Vnam petij à Domino, hanc requiram, pro eo quod est, vnum. Vatablus hoc pacto: (Inspice illud quod deprehēdi, ait, concionans, vna re cum altera comparata, vt rationem deprehenderem, id est, inuenirem certam ac veram sententiam, quod vulgò dicitur, resolutionem: Cùm & aliud perquisierit anima mea, id est, adhuc, itidem, prætereà, quod non deprehendi.) Isidorus Clarius: (Ecce hoc inueni, dixit Ecclesiastes, vnum ad alterum conferendo, inueniri rationem, id est, ex comparatione rerum inter se, id quod quæritur, inueniri solere, & quidem adhuc quærit anima mea, & non inueni, id est, laboraui vsque in hanc horam, vt conferendo officium fœminarum

k Psal.26.4.

(hæc

(hæc sequentibus verbis continentur) cum ingenio, & moribus virorum, bonam,& prudentem aliquam inuenirem: sed nihil successit.

Ex mille viris vnum inueni tolerabilem, ex m llt autem fœminis nullam.] Alij quos refert Titelmanus (Ecce hoc inueni, dixit Ecclesiastes, vnum ad vnum,vt inueniatur summa:id est, omnia bona Iustorum, & transgressiones impiorum inueni numerari coram Domino, quodlibet in summam suam,&c.) Thaumaturgus interpretatur inuestigationem diligentem per omnes mulieres,essent ne aliquæ pudicæ: cumque singulatim quæsiuisset, nullam reperisse,prout habent verba sequentia.Olympiodorus eodem modo,licet mysticè de motibus effœminatis, atque admirationem quandam contineri formula ista loquendi. Idem Hieronymus exponit, cum Salomon vniuersa diligenter euentilasset,reperisse,quod paulatim peccando,& ad vnum delictum aliud apponendo, grandem nobis summam efficimus peccatorum. Præterea requisisse Salomonem rectam mulierem, cumque vix de viris paucos bonos inuenisset,vix vnum de mille, nec vnam reperire potuisse, quia cunctæ ipsum deduxissent ad luxuriam. Tertio, quotidie cuiusque secum rei rationem ponendo,nullum reperisse cogitatum purum, ac viri dignum nomine,& non aliquo modo perturbatum, & effœminatū, vel viros,id est,cogitationes,vix puras;mulieres,id est,opera, quæ per corpus exercentur, aliquo semper errore commixta. Fatetur Hieronymus vltimum sensum istum tropologicum esse. Albinus præter hanc tropologiā, quæ placet quoque Salonio vnà cum secundo sensu,allegoriam tradit, omnia diligenter tractando,vt rationem vnius, alteriúsve rei,id est, cuiusque rei inueniret,vel etiam inter homines,eorumque mores discretionem,quis perfectè bonus esset, solum vnum CHRISTVM talem deprehendisse. Transcripsit idem Glossa Ordinaria. Hugo Cardinalis primum ex Hieronymi dicendi modis habet, legens (vnum ad vnum,) nec non tertium, & alium Albini,& alios adhuc multos, Inueni vnum, & alterum illud prius dictum,morte amariorem mulierem,hoc, quod subiicitur,factum hominē à DEO rectum, vel vnū de mille virum repiriri,vnum contra vnum, id est, res contra se contrarias contuli:vnum ad alterum, id est, simile currere ad simile,aut adiungi,ab auaris verbi gratia, bona ad bona: vnum ad alterum sigillatim perscrutando mores humanos,&c.

Bonauentura sumit vnum de concupiscentiæ pronitate, & alterum de eiusdem generalitate, hanc autem generalitatem ignoratam à Salomone per proprium ingenium,quia sola fides eam docet,videlicet peccatum originale, vt causam vniuersalem concupiscentiæ regnantis ferè in omnibus. Paraphrasis Chaldæa quæ sunt in versu primo, præcisè sic declarat: (Aspice hoc opus quod inueni, dixit Ecclesiastes, contuli Sidera vnum cum altero,vt inuenirem computationem filiorum hominum, & quid erit in extremis eorum) Videtur vocem Hebræam חשבון *cheschbon*,intellexisse illo modo,qui vnus est,ex iis,quos antea [a] diximus Olympiodorum assignasse, pro numeris,qui genethliacis obseruationibus inseruiunt. *a Vers. 26.*

Arbitror litteralem sensum vitandum non esse, quod hic facit idem Olympiodorus: priores enim sententiæ ad litteram commodè intelliguntur. Is quem Chaldæus assignat, non videtur ad rem. Ex aliis optimus,qui

ſponte faciléque cum præcedentibus, ac ſequentibus cohæret, nempe de mulicbris ſexus imbecillitate,& pronitate ad illiciendum,atque illaqueandum : quod ſic eſſe Salomon diutina ſe cogitatione, & veluti ſubducta ex præteritis experimentis, ratione,diligentique collatione, & computatione teſtificatur deprehendiſſe, & vt vellet maxime de toto mulierum genere aliud reperire,aliud iudicare non potuiſſe, quamuis nec inter viros licuerit bonos inuenire, niſi perpaucos admodum, ita vt nec ex his quiſquam in mulierum ſe familiaritatem,quamlibet ſibi videatur bonus,debeat inſinuare. Lege quæ Hieronymus hunc ipſum locum expendens habet in Com-
a Lib.2.Ca.7. mentario Micheæ [a], Eodem ſpectat quod ait Titelmanus,velle Salomonē, ne quis quæ de mulierum laqueo,ſagena,vinculis prius dixiſſet, minus crederet,vel vt nimis exaggeratè dicta caperet,ſeriò,ac certò confirmare ita ſe habere; quia cùm ſummo ſtudio penitus noſſe ſategiſſet ſexus iſtius conditionem, nec ad vnius quidem de tam multis fœminis exactam notitiam
b 4. Æneid. pertingere valuiſſe, adeo varium & mutabile ſemper, Fœmina [b]. Difficile virorum quoque corda comprehendi, minus tamen quàm fœminarum, quoniam ſolent eſſe magis recti,conſtantes,ingenui.

Concordat cum hac ſententia Moringus,dicens perſuaderi fugam turpis amoris,de quo proxime dictum fuerat,quia perpauci ſunt,præſertim è ſexu fœmineo, qui non ab hoc impotentiſſimè potentiſſimo tyranno deiiciantur. Sic nimirum fruſtra ſe quærendo, ac ratiocinando per omnia quæ ſunt in mundo laboraſſe, cum non inueniret,qualem ſibi animo fingebat, ſic à libidine alienum,vt eius in totum ſtimulis non vulneraretur,aut pungere-
c 1. Pet. 3. 7. tur,ſed multo difficilius inter mulieres, (quas appellat Petrus [c] infirmius vaſculum,) quàm inter viros.

Ecce.] Aliæ editiones, (Vide) ſed interiectio demonſtrans, habet eandem vim,ſicut ἰδοὺ, & ἴδε.

Inueni.] Gloſſa Interlinearis, Apud me diſpoſui, id eſt, inuenire volui, iniui,ac inſtitui huiuſmodi conſilium,& cogitationem. Statui apud me:negat enim poſtea ſe inueniſſe,quod nimirum volebat inuenire. Verbum Hebræum מצא *matſa* hoc etiam ſignificat quod dixi,& dixit Gloſſa.

Dixit Eccleſiaſtes.] Hebræum verbum & Chaldæum eſt fœminini generis,non tantùm nomen אמרה קהלת *amerah koheleth.* Græcè eſt articulus
d Cap. 4. maſculinus εἶπεν ὁ Ἐκκλησιαστής. De nomine dictum in Præfatione [d], &
e Vers. 1. Capite primo [e]. Ibi erat cum nomine fœminino maſculinum verbum
f vers. 8. אמר *amar*, ſicut & in capite XII [f]. Caietanus hoc loco docet Coheleth non ſonare Concionatorem, ſed concionem, propter modo dictam cauſam;& eſſe ſenſum:Dixit Concio ad inueniendum rationem, non confuſè, ſeu in genere,ſed per vnam,hoc eſt,per ſingulas rationes diſcurrens : & appellari à Salomone librum iſtū,Sermonē,concionémve,quæ non ad quodcumque tendat, ſed ad inueniendum rationem bene viuendi in tota vita, & introduci ipſam Concionem loquentem,ac dicentem quid inuenerit,& quid non inuenerit. Malim ſuppleri nomen animæ,ita vt intelligatur Coheleth dixiſſe,hoc eſt,Concionatrix anima,ſicut cum verbum eſt maſculinum, ſubintelligitur quod Salomon dixerit per Animam ſuam concionatricem,vel congregatricem,iuxta ea quæ docuimus citatis locis : vel etiam

per

per ſapientiam, per quam conuocabat populum, ſuas ad eum conciones habens de rebus grauibus. Dicunt & quidam libri potius nomen eſſe, quàm Auctoris, quod ſecutus Caietanus videtur. Melior quam dixi ſententia, eſſe Syntheſim, qua fœminina vox iungitur maſculino verbo: quod duobus huius libri locis factum eſt, quamuis non in iſto. Nonnunquam habent in vſu Hebræi, dum fœminis munus tribuunt, quod viri ſit magis proprium, illarum nominibus verba maſculina coniungere. Exempli cauſa, quando de Ruth Scriptura loquitur [a]: (Faciat Dominus hanc mulierem vt ſit exẽplum virtutis in Ephrata, & habeat celebre nomen in Bethlehem) Hebraicè per Apoſtrophen ad Ruth dicitur verbis maſculinis: ועשה חיל וקרא שם *vahhaſcheh chayl vkera chem*, ſtrenuè age, & acquire nomen celebre. Idem eſt de Abigail illis verbis: הברחה הזות אשר הביא שפחתך *habberachah azoth aſcher hebi ſchiphchathecha*. [b] Suſcipe benedictionẽ, quam attulit ancilla tua. Contra verò quidam notant Dauid verbo fœminino dici fleuiſſe [c] Amnonem filium, quaſi nimis effœminatè, molliterque id fecerit. Sed maſculini generis eſt verbum יתאבל *ithabbal*. In ſequenti ſententia eſt aliud fœmininum תכל *thechal*, cùm dicitur ceſſauiſſe perſequi Abſalon, qua ipſa in re remiſſius, ac effœminatius egiſſe videri poteſt, cùm filij crimen adeò graue eſſet. Referri huc etiam poteſt, quod maſculina nomina tribui rebus fortibus, duriſque ſoleant, quamuis hæ nominibus fœmininis exprimantur. Exẽplum eſt in libro Iob [d] (Vna alteri adhærebit) id eſt, ſquama חוח *choth*. Sic enim habetur איש באחיהו ידבקו *iſch behachiu iedubaku*, vir vel quiſque in fratrem adhærebunt. Quamquam iiſdẽ illis locis præſentis libri docui vſurpari eam Syntheſin generum maſculini in verbo, & fœminini in nomine, ad exprimendam exactionem quandam operis, vel ſermonis elegantiam. Qua de cauſa Pictores nobis exhibent ſcientias, artes, virtutes, forma muliebri, necnon qui de illis tractant, ſic illas deſcribunt, ipſæque habitu eodem narrantur aliquando apparuiſſe, vt Naziãzeno (narrat ipſe in ſomnio ſuo.) aut ANGELI (quos tamẽ aliàs dixi haud ita ſolere ANGELOS fœminas vt homines aſſumere dum apparent) induentes huiuſmodi formas & nomina.

a Ruth.4.11
b 1.Reg.25.27.
c 2.Reg.13.37.
d Cap.41.8.

Virum de mille vnum reperi.] Poëta dixit [e]:

„ *Vir bonus, & ſapiens qualem vix repperit vnum*
„ *Millibus è multis hominum conſultus Apollo.*

e Virg.in epig.

eſt numerus finitus pro infinito, vel indefinito: & vniuerſitatis propter perfectionem, ſicut docent innumerabilia tum ſacra, tum profana exempla, & obſeruant Gregorius [f], & Auguſtinus [g], qui mille annos Apocalypſis, anſam erroris millenariorum pro annis omnibus huius ſeculi interpretantur. Idem faciunt Interpretes Apocalypſis [h]. Hinc eſt quod aliquando Interpres ponit mille pro eo, quod eſt Hebraicè, multitudo: [i] Dilectus meus candidus, & rubicundus, electus ex millibus, Hebraicè (Ex multitudine מרבבה *merebabah*, quod tamen nomen pro myriade ponitur propter multitudinem. Sic explicat etiam Petrus Damianus [k] illum locum de CHRISTO, & mille numerum, eſſe totius humani generis perfectionem. Talis ad redeuntem amicum aggratulatio [l].

f 9.Moral.c.t. & li.32.c.13
g 20.De Ciuita.c.7.
h Cap.20.2.
i Cant.5.10
k Ep.3.c.4.
l Catull.epigram.9.

„ *Veranni omnibus è meis amicis*

,, *Antistes mihi millibus trecentis*
,, *Venisti.*—

Haud ignota vnius ad mille comparatio,vt infinita quædam distantia designetur, ac eiusmodi quoque differentia, qualis inter læuam, dextrámque manum,quarum olim digitis numerabatur, inchoando vnitatem ab auriculari læuæ complicato,& notando millenarium pollice, ac indice dextræ replicatis in se, vel vt Beda scripsit [a], eodem auriculari eiusdem dextræ, gestu eodem: quo tamen vsitatius est vt centenarius significetur. Sed & Chaldæi lineis numeros exprimentes, vnum hoc modo I mille autem isto 100.describunt.Legendi Pierius [b], Nebrissensis [c], Bongus [d].Comparatio hæc siue compositio vnitatis cum millenario alibi etiam vsurpatur in Scriptura,vt his in locis: Non poterit ei respondere vnum pro mille [e]. Quomodo si persequatur vnus mille [f]. Mille anni ante oculos tuos [g]. Porrò non dubium quin his verbis, vt & sequentibus Hyperbole contineatur,non infrequens Scripturis, & quidem cum de Iustorum perexiguo numero loquuntur,negantès vel vnum esse [h],affirmantes omnes à minimo vsque ad maximum auaritiæ studere,sequi munera [i]. Omnes quę sua sunt quærere [k].Et clamans Dauid in persona Crucifixi dicit [l]: Omnes videntes me, deriserunt me,locuti sunt labiis,& mouerunt caput. Legendus de crebro Hyperbolæ vsu in Sacris litteris Augustinus [m],Cyrillus Alexandrinus [n], Isidorus Pelusiota [o]:De ipsa verò in se figura,vt ab aliis præterea vsurpatur,agunt egregiè Seneca [p],& Quintilianus [q]; & ille quidem dum explicat morale præceptum,ne beneficus beneficij recordetur, quod contulit.

a Tract.de Indigitatione.
b Hieroglyph. l.37.
c Apolog.ad 50 sacra Scripturæ locos, c.15.
d De Myster. Numero.
e Iob 9.3.
f Deu.32.30
g Ps.89.4.
h Ps.13.1.
i Iere.8.10. Esa 1.23.
k Phil.2.21.
l Ps.21.8.
m Ep. 59.
n Lib. 12. in Ioan.c.68.
o Lib.2.Epi. 99.
p Lib.vlt.de Benef.c.23.
q Lib.8.c.6.

Mulierem ex omnibus non inueni.] Rectam, inquit Chaldæus, qui tamen prius quoque membrum de viro negatiuè posuit, nempe non repertum perfectum atque innocentem absque corruptione à diebus Adam. Credi debet vsque ad id tempus, quo Salomon scribebat: postea non solùm CHRISTVS homo simul & DEVS, sed propter honorem ipsius,Mater eius ab omni fuit immunis etiam originali peccato.

Bonauentura notat, nonnullos Hæreticos existimasse nullam mulierem saluari,atque id probasse,quia CHRISTVS hoc saluat tantùm,quod assumpsit, solus autem vir assumptus est ab eo:Et idem dixit [r]:Qui crediderit & baptizatus fuerit,saluabitur,non verò,quæ: posse præterea hoc ex loco eandem hæresim confirmari. Non legi alium qui meminerit hæresis istius. Armenij negarunt futuras in suo sexu mulieres in Resurrectione, vt testatur Prateolus [s]. Hos diu antea refellit Augustinus [t],abutétes verbis Apostoli: Donec occurramus omnes in virum perfectum, in mensurã ætatis plenitudinis CHRISTI [u], cóformes imaginis FILII DEI [x]; & quia fecit DEVS virum solũ ex limo,fœminam ex viro [y].Qui vtrumque sexum instituit,vtrumque restituet: nec negauit CHRISTVS futuras in resurrectione fœminas,hanc Sadducæis negantibus, quod sequi putarent,vt essent etiam ibi nuptiæ [z], illorum sic argumentum facilius multo confutaturus,si negare potuisset.Legendi Scholastici in Quartum [a],& ex Nostris Franciscus Suarez [b], qui rationibus optimis, Patrúmque testimoniis hoc euincit de sexuum distinctione,quam resurgentes retinebunt.

r Mar.16.16 Ioan.3 5.
s In Catalogo Hæresum.
t 22 De Ciuit.Dei,c.17.
u Ephes.4.13
x Rom.8.29.
y Genes.2.7. 21.22.
z Matth.22 23.& seq. Act.23.
a Dist.44.
b In 3.Paral. Tom.2. Disput.43.sectione 3.

Quod

Quod autem de viri vocabulo responder, sumi pro vtroque sexu certum est, docéntque qui explicant Psalmos, in quibus vir beatus dicitur [a], Basilius, Hieronymus, Augustinus. Fateor substantialem resurrectionem esse posse eiusdem numero, etiamsi euadat ex fœmina vir. Item resurrectio in sexu fœmineo, non arguit necessariò fœminas consequi salutem: tamen & illud magis cōgruit vnitati resurgētium, atque perfectioni vniuersi. Exemplum verò CHRISTI valet duntaxat ad perfectionem ætatis, atque iudicij: & hoc ex morali consecutione sequitur, quia peragunt hic nonnullæ fœminæ vitam præmio dignam æternæ vitæ, & meretrices ipsæ præcessuræ sunt, vt dixit CHRISTVS [b], in regno DEI, & mulier illa fortis tandē reperta ab eodē Salomone, ridebit in die nouissimo [c]. Denique CHRISTVS ita virum assumpsit, vt non nisi de muliere, quod non fecisset, inquit Bonauentura, nisi ad salutem illa pertineret.

a In Ps. 1. & 111.

b Mat. 21. 31

c Prou. 31. 10. 25.

Raritas prudentiæ, & constantiæ, & pudicitiæ in fœminis, quam norat præsenti loco Salomon, suadet potius indignum esse omnem hunc sexum, cui Sacerdotale munus, vt Pepuziani volebant [d], & nostro tempore Lutherani, deferatur: immò & melius facere, qui nec permittunt ei ciuilem gubernationem, licet id in totum nefas esse qui asserit Christophorus Godmanus [e] conuincitur exemplis Athaliæ [f], ac Deboræ [g]. Non debuit infelix, ac muliere leuior hæreticus, Anglæ mulieri mutata sententia, tantopere patrocinari, vt affirmaret Ecclesiæ supremam gubernationem, in omnibus causis, etiam spiritualibus ei competere. Hic rursus omitti à me moneo Apologiam contra mulieres: Eas quidem certè Chrysostomus hac insectatur sentētia, seu potius Operis Auctor imperfecti [h], Operibus eius insertus. Definit is hoc modo mulierem: Quid est autem aliud mulier, nisi amicitiæ inimica, ineffugabilis pœna, necessarium malum, naturalis tentatio, desiderabilis calamitas, domesticum periculum, delectabile detrimentum, mali natura boni colore depicta?

d Aug. de Heresib. c. 27

e Apud Sebastianū Medices in Summa heresum.

f 4. Reg. 11. 3.

g Iudic. 4. 4.

h Hom. 19.

„ *Heu facul est homini* (ait Lucilius) *inuentu bona fœmina nusquam.*

Fortassis bonam fœminam intellexit vxorem: quod ipsum nomen vxoris ab vngendo dictum volunt, quod lotum cadauer viri vngeret. Quanquam & bona fœmina quoque generalius appellaretur quæ nuptiis ac funeribus officij causa præsto erat [i].

Difficile bona reperitur vxor.

i Donatus in Hecyra ex Ennio 3. Annal.

Vers. 30.] SOLVMMODO hoc inueni, quod fecerit DEVS hominem rectum: & ipse se infinitis miscuerit quæstionibus. Quis talis, vt sapiens est, & quis cognouit solutionem verbi?

SOLVMMODO *hoc inueni, quod fecerit* DEVS *hominem rectum, &c.*] Variant editiones aliæ numerum pluralem verbi (idque quærere significat.) Et pro quæstionibus Græcè sunt λογισμοὶ, de qua voce prius actum. Chaldaicè, & Hebraicè חשבונות cheschbonoth, cuius loco vetus translatio ponit

ponit cogitationes. Sensum tradit Hieronymus, & Salonius, vt occurratur suspicanti propter præcedentem sententiam, damnari vniuersam humanam naturam, & mali auctorem DEVM induci, nos namque à DEO creatos bonos; sed quia libero sumus arbitrio derelicti; vitio nostro ad peiora labi, dum maiora quærimus, & vltra vires nostras varia cogitamus. Primi parentes cũ hac sunt conditi rectitudine mentis, cuius & index rectitudo corporis, sed immodica libido sciendi detorsit illos, omnéque genus humanũ; cui multa operando, & dissipando perueniendum nunc est ad aliquam veritatis cognitionem, ac vescendum vt corporis pane, sic animæ, qui est scientia, in sudore [a]. De primo homine Chaldæus interpretatur: sed qui hoc loco Hebraicè אדם *adam* vocatur, præfixam habet litteram ה *he* demonstrantem, quæ non propriis, verùm appellatiuis præponi solet: monétque contra Iouinianum Hieronymus [b], nomen hîc esse hominis, in quo vir, & fœmina contineatur, exponens rectitudinem, quæ concupiscentiam corrigebat, vel potiùs remouebat. Generaliter quoque Thaumaturgus homines accipit, rectitudinem verò simplicitatem animi, à qua illi distracti sunt per varios discursus, infinitas quæstiones, & dictiuncularum disceptationes.

[a] Gen.3.19.
[b] Lib.1.

Minùs probabiliter sentiunt Halensis [c], Bonauentura [d], Scotus [e], Marsilius [f], Altisiodorensis [g], Catharinus [h], citatúrque Hugo Victorinus, qui tamen & se nihil velle definire scribit [i], & potiùs contrarium docet [k]: qui negant hominem primum creatum in gratia; sed posteà tamen eam priusquàm peccaret, accepisse, licèt hoc etiam videatur negare Marsilius. Illos Beatus Thomas [l] huius loci testimonio confutat, rectitudinem explanans secundum hoc quod ratio subdebatur DEO, rationi verò inferiores vires, & animæ corpus. Non ergo sufficiens expositio eiusdem Bonauenturæ verba hæc intelligentis tum hîc, tum Prologo secundi sententiarum, vbi fusè versat locum istum, & Distinctione vigesimanona de sola hominis natura facta ad imaginem DEI, quæ imago tribuerit capacitatem ad rectitudinem gratiæ, secundùm quam recti diligunt DEVM [m], & rectè intelligunt, ac iudicant, & adæquant se veritati, hósque veritas DEVS diligit; bonus rectis corde [n], quos decet collaudatio [o]. Nec obest quod natura gratiam præcedat. Sufficit si consideratione, & prioritate quam vocant naturæ: nec quod sic homo meliùs vel cognosceret diuinum beneficium, vel ad id se disponeret: Satis vtrumque potuit licèt in gratia ipsa conditus, sicut & Angelus: immò hinc maioris erga DEVM amoris occasio vtrique præbita.

[c] 2.Par q.96. memb.1.
[d] 2.Dist.29. a.2.q.2.
[e] Eod lib. & Dist. q.vnica.
[f] 2.q.16.a.6.
[g] In summa.
[h] In Genes.
[i] 1.De Sacrã. Par.6.c.17.
[k] Ibid.c.10.
[l] 1.Par.q.95. art.1.
[m] Cant.1.4.
[n] Psal.72.1.
[o] Psal.32.1.

Hieronymus [p] contra Iouinianum rectum cum bono confundit, & opponit rectitudini deprauationem peccati, atque concupiscentiæ, vt iam dixi. Augustinus [q] explicat hominem rectum, id est, voluntatis bonæ. Cyrillus Ierosolymitanus creatum, vt Apostolus [r] loquitur, in bonis operibus: qui loquendi modus innuit recreationem similem primæ creationi in gratia, sícque alibi Scriptura loquitur. Rupertus [s] exponit eo modo quem retuli ex Sancto Thoma. Nec valet Caietani coniectura, qui negat etiam hîc agi de alia, quàm de naturali rectitudine, quod Salomon dicat se inuenisse, nimirùm, inquit ille, sub naturali lumine intellectus, cum iustitia origi

[p] Lib.1.
[q] 14.de Ciu. DEI, c.11.& 27.& de corrept. & grat. cap.10.
[r] Ephes.2.10.
[s] In Genes.

originalis credatur fide, potuit enim hac fide posita, simul per discursum, prauitatem, seu deprauationem naturæ melius cognoscere. Simili argumento refelluntur, qui DEVM auctorem peccati faciunt, necnon qui vel aiunt non aliter, vllo modo conditum primum hominem, quàm nos nunc simus, quod asserebant Pelagiani [a], vel quod sentiunt Caluinistæ [b], ac Lutherani [c], non in gratiæ donis læsam naturam nostram ob peccatum, nulla enim huiusmodi dona fuisse: verùm in re quapiam naturali, quale in primis liberum sit arbitrium, quo iam careamus. Agit contra istos errores præ aliis diligenter Cardinalis Bellarminus [d]. Adiuuant veritatem sententiæ, huiúsque loci affinia alia testimonia. DEVS creauit de terra hominem, & secundùm imaginem suam fecit illum [e]: & iterùm conuertit illum in ipsam, & secundùm se vestiuit illum virtute, Grecè est ἰσχὺς vis, fortitudo, robur, non animi minus, quàm corporis. [f] Disciplina intellectus repleuit illos, creauit illis scientiam spiritus, sensu impleuit cor illorum, & mala, & bona ostendit illis, &c. Creauit [g] DEVS hominem inexterminabilem ἐν ἀφθαρσίᾳ in incorruptione, & in integritate, & ad imaginem similitudinis suæ, καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτόν (: Et imaginem propriæ proprietatis (iuxta codices alios ἀϊδιότητος, æternitatis) fecit illum.) Inuidia autem Diaboli mors intrauit in orbem terrarum. [h] Renouamini Spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundùm DEVM creatus est in iustitia, & in sanctitate veritatis. [i] Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum, eum qui renouatur in agnitionem secundùm imaginem eius, qui creauit illam.

Solummodo hoc inueni.] Hebraicè seorsum, (Vide hoc inueni:) Vbi attentio exigitur Lectoris, & commendatur intenta cogitatio Ecclesiastæ. Aquila: (Μόνον ἴδε.) Alij, ἴδε, &c.

Rectum.] De hac voce dixi in Historia Apostolica [k], Vox Hebræa ישר iasthar, sumitur pro æquo, simplici, grato aliis, probo: Solet Scriptura rectitudinis nomine significare perfectionem gratiæ, vt Gregorius [l] de Valentia ostendit ex Iob [m], Psalmis [n], adde Cantica [o], cum dicitur quod Recti diligunt: & Augustinus [p] non obscurè innuit hunc quoque locum, subindicans de creatione primi hominis in gratia.

Et ipse se infinitis immiscuit quæstionibus.] Vitio suo ad peiora per liberum arbitrium delapsus est, vt exposuit Hieronymus, maiora quærens, & vltra vires cogitans.

Miscendi verbum, ait Bonauentura [q], denotat conuersionem peccati ad creaturam: conuersioni auersio iungitur: quæstiones important finis priuationem: & indicant remansisse in homine rectitudinis appetitum: infinitas earum, quod nihil satiare potest curiositatem, cùm discamus semper, & nunquam ad scientiam veritatis perueniamus [r]: nihil explere cupiditatem: nihil stabilire ipsius instabilitatem, quia cecidit à veritate in ignorantiam, à bonitate in malitiam, à potestate in impotentiam. Hebraicè, & Græcè: (Ipsi quæsierunt cogitationes multas, siue ratiocinationes, &c. Olympiodorus λογισμοὺς interpretatur obliquas viuendi rationes, in quas seipsos dissecant homines, vt alius libidini, alius auaritiæ seruiat, alij passionibus aliis sint subiecti. Concordat Caietanus, idque varias de felicitate

[a] August. de Hæres. c. 88. & Ep. 106.
[b] Caluin. 1. Inst. c. 15. § 3.
[c] In c. 3. Gen.
[d] Lib. de Gra. primi hominis.
[e] Eccles. 17. 1. 2.
[f] Ibid. 6.
[g] Sap. 2. 23. 24.
[h] Eph. 4. 23.
[i] Coloss. 3. 10.
[k] Cap. 8. 21.
[l] 1. p. disp. 7. q. 1. punct. 2.
[m] Cap. 1. 1.
[n] c. 4. 7.
[n] Psal. 7. 11. Psalm. 32. 1. Psal. 50. 12.
[o] Cap. 1. 4.
[p] De correp. & grat. c. 10.
[q] Prologo 2. sentent.
[r] 2. Tim. 3. 7.

ſententias demonſtrare, atque hinc quàm pauci valeant ratione, conſtare. Thaumaturgus, vt dixi, ſolos intellexit animi diſcurſus, variáſque diſceptationes de leuibus rebus, vt de dictiunculis, circa quas tempus terunt, qui ſapientiæ profitentur inquiſitionem. Lyranus putat ſignificari difficultates circa acquiſitionem ſcientiarum, & virtutum, propter priuationem originalis iuſtitiæ, & rebellionem inde ſecutam corporis ad animam, & omnium virium inferiorum ad partem animæ ſuperiorem. Hugo Cardinalis explicat tum de his, quæ ſcire ſtudemus, nec ſciri poſſunt definitè in hac vita, tum de curis, ac ſollicitudinibus, & concupiſcentiis, quas & quærimus, & de illis ratio quæretur in iudicio. Carthuſianus quæſtiones propriè intelligit, non vtiles ac licitas tantùm, ſed curioſas & ſuperſtitioſas. Titelmanus vult quęſtionum nomine contineri omnem difficultatem, perplexitatem, miſeriam, in quas homines poſt primum parentem, qui naturam ipſam inuoluit, ſe quoque ipſi inuoluant. Alij vim facientes in voce quæſtionum, rixas accipiunt, pugnáſque carnales. Facilè concesſerim cuncta, quæ variè varij intelligunt per quæſtiones, ea voce comprehendi, cui dudum expoſitæ reſpondẽt Græca τῶν λογισμῶν, & Hebræa חשבונות *cheſchbonoth.* Symmachus autem vertit περιειργάσαντο πολυπραγμοσύνην, operati ſunt curioſitatem, vel variam negociationem.

Quis talis vt ſapiens eſt, & quis cognouit ſolutionẽ verbi?] Hinc vetus tranſlatio, & nõnulli codices inchoant ſequẽs Caput. Græci: (Τίς οἶδε σοφούς, &c. Quis nouit ſapientes.) Aquila in ſingulari σοφὸν ſapientem ponit. Chaldæus: (Quis eſt ſapiens qui poſſit conſiſtere aduersùs ſapientiam Domini, & ſcire ſolutiones eloquiorum in prophetia?) Hieronymus arbitratur nouo quodam principio Eccleſiaſten nunc, quia priùs dixerat, difficile bonum hominem inueniri, tamen à DEO creatos bonos homines, ſed ſua ſponte ad peccatum delapſos, quid boni homini dederit DEVS, quaſi gloriabundum enumerare, ac obliquè de ſeipſo loqui, vtpote qui ſapientia, prouidentia, occultorum DEI myſteriorum notitia valuerit, problematum quoque ſolutione, ita vt etiam in vultu ipſo eluxerit ſapientia ipſius, quemadmodùm innuunt prima verba ſequentis Capitis, provt in editione vulgata diſtinctio Capitum eſt. Addit Carthuſianus, hac ſui, quamuis tacita, laude, refrænare aliorum immoderatum ſcientiæ ſtudium, cùm ipſemet tantam ſit paſſus difficultatem. Simili vſum ex ſeipſo ratione Salomonem Capite
a Verſ. 1. 2. ſecundo [a] docuimus agentem eâdem de re, & ibidem [b] præthereà vt diſ-
b Verſ. 25. ſuaderet voluptates. Ait etiam poſt Hugonem Cardinalem, oſtendi, nihil eſſe quod æſtimari tantopere debeat, vt ſapientem. Sed hoc ſatis innuit in ſua expoſitione Hieronymus. Bonauentura conſentit volens proponi Sapientis excellentiam in verbis.

Iuxta lectionem Gręcam idem Hieronymus, & cum eo, vt ſolet Albinus, priorem quoque ſecutus ſenſum, explicant raros eſſe, ac difficile poſſe diſcerni qui ſint veri Sapientes, & qui veram inueniant ſolutionem Scripturarum, quamlibet multi profiteantur vtrumque. Thaumaturgus ſic nectit ſententiam cum exordio alterius Capitis. Cum exploratur Sapientia in homine (τίς οἶδε σοφούς, vel σοφὸν; Quis nouit Sapientes, aut Sapientem?) eius ipſius qui habet illam, vultum ſplendore perfundere ipſa cernitur, ſicut impudentia,

pudentia eum, in quo domicilium habet, statim vt visus est, odio dignum esse coarguit. Olympiodori similis est interpretatio secundæ Hieronymi: Solùm differt, quod ait doceri Sapientem illum verum esse, qui discernere queat eum, qui sit verè Sapiens, ab eo, qui videtur tantùm esse: posse prætetea soluere quæstiones, & animæ faciem luce magna Sapientiæ conspicuam habere. Hugo Cardinalis dicit, nemini, nisi Sapienti, cõuenire quod proxime dictum est, factum à DEO hominem rectum, & Sapientis esse, non se quæstionibus miscere, ac inuoluere, ex quibus nequeat extricare se, verùm eas expedire, & soluere, nec nisi res honestas, ac pias sobriè scrutando. Addit antonomasticè intelligi vel CHRISTVM, vel Salomonem Sapientis nomine: per solutionem verbi non solum diuinæ Scripturæ iuxta illud [a]: Quis est dignus accipere librum, & soluere signacula eius? Sed eius, de quo sumus in Iudicio interrogandi: quia [b] Qui custodierint, & viderint iusta, inuenient quid respondeant. Titelmanus nihil aliud hac intendi sententia scribit, quàm vt attendamus diligenter ad ea, quæ dicta sunt, vel periculosam mulierum malitiam, vel non DEO, sed nobis ipsis, quos ille rectos condidit, malorum deputandam causam. Sic esse in quodã Psalmo [c] post multa abstrusa explicata: Quis Sapiens, & custodiet hæc, & intelliget misericordias Domini? Sic aliquando CHRISTVM his vsum verbis [d] quæ Angelum quoque repetiisse tradit Apocalypsis [e]: Qui habet aures audiendi, audiat; &, Qui potest capere, capiat [f]. Caietanus negationem interrogatione putat includi, non modo ab se sapientiã elongatam, quod nuper Ecclesiastes [g] dixerat, verum etiam prorsus neminem reperiri, nec Sapientis conditiones in quopiam esse, nullum quoque verbum illud interpretari, de quo liber hic totus agit, quod, & quale sit bonum hominis in tota vita præsenti: hoc autem ab effectu probari, quoniam subinde mutantur qui Sapientes videntur, vt apparet ex vultu, quod habetur principio proximi Capitis.

a Apoc. 5. 2.
b Sap. 6. 11.
c Ps. 106. vlt.
d Mat. 11. 15. & cap. 13. 9. 43.
e Cap. 2. 7. 11. 17. 29. c. 3. 6. 13. 22. c. 13. 9.
f Mat. 19. 12.
g Vers. 24.

Omnes probo sententias, minus vltimam; non quod interrogationem negem negandi vim habere, sed quia discrepat in totum à ceteris, & coactior est, atque remotior. Titelmani sensus sua placet simplicitate, & facilitate. Vetustiores Patres libentius sequor, præcipue Hieronymum à quo non multum reliqui diffident, excepta Paraphrasi Chaldæa, quæ fauet potius Caietano.

Solutionem verbi.] Vatablus Interpretationem negociorum. Clarius: Iudicium de rebus. Carthusianus: Quæstionum (de quibus priore versu) per verba propositarum, aut quarumuis rerum, sumendo verbum pro re: Hugo Cardinalis, nec non Hieronymus, Scripturæ diuinæ, vel mysteriorum, vel vt ait Chaldæus, eloquiorum in prophetia. Has omnes acceptiones habet Verbum, & congruunt proposito. Pro solutione Hebraicè est פשר *pescher*, quod semel duntaxat, & hoc quidem loco extat in Scriptura. Magis vsitatum nomen Chaldæis vel פשרא *pischra*, quod est apud Danielem [h]. Hebræi libentiùs vsurpant vocem פרשה *paraschah*, ex qua videri potest orta illa per transpositionem litterarum, & inde nominatos Pharisæos putant, de quibus aliàs dixi.

h Cap. 2. 4. 7.

CAPVT OCTAVVM.

SVMMARIVM.

SAPIENTIS *indicia nonnulla traduntur, in lineamentis corporis, verbis moderatis, obseruatione iuramenti, legis custodia, negociatione tempestiua, considerata, denique de Improbis sententia, curæ superuacaneæ, & nimis anxiæ curæ fuga.*

Vers. 1.] SAPIENTIA hominis lucet in vultu eius, & potentissimus faciem illius commutabit.

VETVS translatio apud Hieronymum, Albinus, Carthusianus, & Caietanus versum istum coniungunt præcedenti Capiti, vt etiam diximus. Bonauentura, & Vatablus sumunt initium huius Capitis ab vltimo versu Capitis prioris. Idem porrò Bonauentura Sapientis arbitratur excellentiam hic in vultu propoui, iuxta illud:[a] In facie prudentis lucet Sapientia; &,[b] Ex visu cognoscitur vir, & occursu faciei cognoscitur sensatus, &,[c] Cor hominis immutat faciem eius. Qui enim Omnipotens est DEVS, & in cuius manu cor est regis, quaqua versum ab se conuersum[d], commutat faciem exteriorem, prius commutãdo interiorem, hoc est, animæ seu rationis portionem superiorem diuinæ capacem rationis. Hieronymus veterem secutus translationem ex parte priore, & Septuaginta ex posteriore, (Sapientia hominis illuminabit vultũ eius, & impudens vultu suo odietur) explicat illam de clariore cognitione DEI, per quam dicimur reuelata facie DEI gloriam contemplantes[e], seu de signato super nos lumine vultus[f] DEI: hanc de iis, qui Sapientiam non habent, sed errores, impudenti vultu defendentes, odio habentur. Accommodat id idẽ præterea ad ipsummet Ecclesiastem, qui se laudet obliquè, tum de sapienter responsis, vt est extremo priore Capite, tum hic de collucente etiam in vultu Sapientia.

Extendit hoc Albinus ad quemlibet alium Sapientem, qui moribus agnoscatur honestis, & visu discernatur à stulto. Impij facies vultúsque combustus est[g], & sicut nigredo ollæ[h]. Hic vltimus generalior sensus est satis

a Prou. 17. 24.
b Eccl. 19. 26.
c Eccl. 13. 31.
d Prou. 21. 1.
e 2. Cor. 3. 18.
f Psal. 4. 7.
g Esa. 13. 8.
h Nahum 2. 10.

est satis communis, præter quem quarto loco tradit Hugo Cardinalis cum Glossa Interlineari, per vultum intelligi opera, quoniam ab his, sicut à fructibus arbor, quisque cognoscitur [a]: & quinto conuersum esse Sapientem, velut ad speculum; propterea splendere hanc in illo, & sexto lucere Sapientiam in vultu Sapientis, id est, in anterioribus, id est, in spiritualibus, cum stultus quæ sunt Mundi, ac proinde posteriora sapiat.

[a Mat 7.16. 17.]

Carthusianus insistens in tertio vultus nomine comprehendit gestum, risum, auscultationem, & alia quæ in vultu enitescunt. Lege quam eleganter describit, pingítque Seneca [b] Sapientis viri venerabilem vultus, & maiestatis plenam formam. Græci, vt Thaumaturgus, & Olympiodorus consentaneè ad editionem Græcam prioris versus, τίς οἶδε σοφούς: (Quis nouit Sapientes?) in eodem tertio sensu concordant, nimirum cognosci Sapientem de vultu ipso: quamuis Olympiodorus de animæ facie potius interpretetur, quod & Hieronymus [c] alibi facit, sensu tamē, vt opinor, accommodationis. Concinit & Chaldæa paraphrasis, (Sapientia viri sapientis illustrat splendorem faciei eius inter iustos, &c.)

[b Ep 115.]
[c In Esa. lib. 15. in c. 56. & lib. 3. in c. 3. Zacha.]

Quanta sit in vultu vis in vtramque partem, vt de moribus, indole, ingenio iudicium feratur, non penitus ἀσόχως per artem Physiognomicam constat; & nos cùm dissereremus in Apostolica [d] historia de Mosis vultus elegantia, satis copiosè demonstrauimus, necnon quando egimus de angelica facie Stephani [e], vel de Iacobi minoris corporea cū CHRISTI lineamentis similitudine [f]. Hinc illa adagia: Ex fronte perspicere, &, Ex habitu bonum virum præ se fert: de quibus Collector Adagiorum. Apta comparatione rem illustrat noster idem Sapiens [g]: Quomodo in aquis resplendent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus, videlicet ex vultu illa dignoscentibus.

[d Act. 7. 21.]
[e Suprà 6. 15]
[f Ibid. c. 1.]
[g Prou. 27. 19.]

Sapientia hominis lucet in vultu eius.] Hieronymus aliis locis citatis in Esaiam & Zachariam legit: (Sapientia hominis illuminat faciem eius:) hic autem in vetere translatione (Illuminabit vultum eius) quod est magis consentaneum editioni Hebraicæ, & Chaldaicæ, & Græcæ: tamen sensus non est diuersus: eadem namque Sapientia lucet in vultu, seu facie, dum hanc illuminat. Vatablus exponit de serenitate vultus, seu hilaritate: Caietanus de maiestate, atque auctoritate. Clarius de gratia, qui dici solet vultus gratiosus, quemadmodum notato loco dicebamus vocatū Mosem ἀστεῖον. Redeunt eodem cuncta. Crebrò Scripturæ vultum illuminare, aut illustrare aliquem super aliquo, vt DEVM, dicunt; pro eo quod est benignè intueri, ac facere. Sic præsertim Psalmi [h]. Nihil iucundius luce, tristius tenebris, videtúrque rebus aduersis ac internis perturbationibus facies obscurari. Similis sententia libri Iob [i]: Quando splendebat lucerna eius super caput meum. Opponitur persæpè absconsio, vel auersio faciei ab aliquo. Quanquam & interdum hæ ipsæ posteriores formulæ adhibentur, vt DEI significetur sedatus furor.

[h Ps. 30. 17. Ps. 66 2. Ps. 118. 135.]
[i Cap. 29. 3.]

Et potentissimus faciem illius commutabit.] Hebraicè: ועז פניו ישנא vohhoz panau iesehunne. Caietanus vertit: (Et fortitudo vultus eius mutabitur:) Exponítque nullum reperiri verum Sapientem, quoniam is, qui talis videtur esse, desipit aliquando; vt cùm quod prius, inquit, est dictum, finit se

muneribus corrumpi, vexat subditos, sicque vultus etiam ipse illius, hoc est, auctoritas apud eos mutatur, & amittitur. Alij pro abstracto reddunt concretum, fortem pro fortitudine, & interpretantur illa pro impudentia, vel impudente. Sensum verò volunt esse, vt Titelmanus ait, mutationis de bono in malum: cùm nempe Sapiens desinit esse talis, prout ferè Caietanus dicebat. Fauet paraphrasis Chaldaica, quamuis non adeo apertè mutationem istam indicet esse Sapientis, sed potius opponere illi alium videatur, exponens impudentem pro forti (Et impudens facie, immutantur viæ eius de bono in malum.)

Meminit idem Titelmanus adhuc alterius versionis huius ac præcedentis membri: (Sapientia hominis lucere faciet vultum ipsius, & fortitudinem, vel impudentiam, vel crudelitatem, seu feritatem, & barbariem, vultus eius mutabit.) id est, Per sapientiam aufertur à vultu hominis quicquid potest offendere, ne tale quid appareat in eo. Vatablus: (Et vultum impudentem remouet.) vel (Duritia vultus eius mutari solet) id est, inquit, arrogantia, & impudentia faciei Sapientis commutatur, nam Sapientia reddit hominem abiectum in oculis suis, quamuis ab aliis plurimi fiat. Isidorus Clarius: (Et impudentia faciei illius commutabitur,) quia scilicet, inquit, vbi sapientia hominem possederit, impudentia recedit à fronte:
a Cap. 3. 17. est enim Sapientia, vt ait Iacobus [a], pudica, & verecunda. Facit quoque mentionem eorum, qui reponunt (crudelitatem.) Græcè est, καὶ ἀναιδὴς προσώπῳ αὐτοῦ μισηθήσεται. (Et impudens (sic Hieronymus explicat:) vultu suo odietur:) In editione Sixtiana Latina Septuaginta Interpretum suspicor errore positum Imprudentem pro Impudente. Olympiodorus hunc impudentem ait esse illum, qui contentiosis sermonibus, captiunculisque Sophisticis sese efferat, sed redargutus, impudentię pœnas det, odióque habeatur.

Quod attinet ad Hebræum textum, cuius verba posui, primum vocabulum עז *hhaz*, significat non modo robustum, ac fortem, sed etiam obfirmatum, durum, pertinacem, vt ibi [b], Maledictus furor eorum (Simeon,
b Gen. 49. 7. & Leui filiorum Iacob) quia עז *hhaz*, pertinax; at verò עז *hhoz*, est potius nomen substantiuum. Sic etiam verbum in hiphil sumitur pro indurare, vt [c] העז איש רשע בפניו *hebhez isch raschahh bepanau*, Vir impius pro-
c Prou. 21. 29
d Ezec. 3. 7. caciter obfirmat vultũ suum, quod aliter dicitur [d] esse attrita fronte, & duro corde, vulgò perfrictæ frontis, irreuerentem, & infrunitum sine fronte, quasi infronitum, vt quidam volunt. Talis est impudens, ἀναιδὴς, vt verterunt Septuaginta. Alterum verbum ישנא *ieschunna*, notatum puncto in dextræ cornu literæ ש, & permutato ה in א, in coniugatione pual, significat mutabitur, à radice שנה *schanah*, sicq; Pagninus exponit in Thesauro, quòd feritas, barbaries, & impudentia Sapientiæ beneficio deponitur è vultu. Si verò littera ש, punctum gerat ad sinistrum latus absque alia mutatione, quàm vt vertatur ה in א, illam habet significationem, quam attulerũt Septuaginta μισηθήσεται, odietur, siue odio habebitur, à themate שנא *schana*, vel שנא *schane*. Hinc intelligimus quàm sit incerta punctorũ ratio, quæ Masoretæ post quadringétos annos à CHRISTO repererunt: & cùm optio datur, debere nos vulgatum Interpretem sequi, quem approbat

approbat Ecclesia,quique semper multo doctius aptiúsq; deprehéditur assecutus Scripturæ sensum.Negari non potest minoré mutationé in Hebræa editione huius loci esse,prout illam Interpretes LXX.expresserunt:nihilominus eam fatemur,ac recipimus,quia sic nostro videtur Interpreti, & similis mutationis ratio aliquando necessario debet admitti, & posterius hoc versus istius membrum cum priore melius congruit, vt in vultus mutatione sententia tota perseueret.

Iam sensus ipse posita editione nostra declarandus est: (Et potentissimus faciem illius commutabit.) Hebraicè est positum (potens vel fortis.) עז *hhoz*,quam vocem in hac significatione omnino accipimus hic cum nostro Interprete, licet quandoque sumi dixerimus pro pertinaci,ac proinde pro impudenti, ac talis possit esse, qui potentia valens veretur neminem. Hugo Cardinalis hunc potentissimum intelligit DEVM, qui commutet eum,qui malus est, vt euadat bonus, qui turpis,vt pulcher, qui debilis,vt fortis, qui viator per gratiam, vt comprehensor per gloriam, secundùm quadruplicem statum Incipientium, Proficientium, Perfectorum, Peruenientium. Dixi,Bonauenturam sic etiam exposuisse mutari faciem corporis externam à DEO, prius animæ internam immutante. Eadem est sententia Interlinearis Glossæ,quia sperantes in DEVM mutant, inquit,fortitudinem [a]: & Lyrani, qui id refert ad faciem gloriosam, quam dabit DEVS in resurrectione.Idem sentit Titelmanus de vultus in hac vita mutatione,in alia verò Arboreus. At Moringus vult nos per potentissimum intelligere,crudelem,ac ferocem,& consequenter impudentem,cui non vt Sapienti vultus hilaritate,& gratia quadam illuminatus,verùm tristis,trux, metuendus,atque in eum habitum ex industria compositus, qualis in Catilina,Sallustio teste,qui etiam mortuus ferociam animi retinebat in vultu, quam habuerat viuus.

a Esa.40.31.

Quo fit,vt,sicut legit editio Græca,sit inuidiosus apud omnes, & infensus: quemadmodum Sapiens è contrario placidissimo suo vultu popularis,& amabilis. Pineda noster in Commentariis in Iob [b],sic exponit, Sapientiæ vim esse tantam,vt quantauis quis dignitate,atque præstantia præditus sit,& natura sua toruum habeat vultum,tristem,minacem, Sapientiæ beneficio,vultus eius reddatur benignus, facilis, hilaris, serenus, experrectus. Idem rursus aliter eodem Opere [c], licet aliquis sit Sapiens, nihilominus si Principi seruiat,& ab illius vultu pendeat,non posse non in horas mutari,ac diuersos sumere vultus,perinde vt vmbra corpore,à quo pendet, mutato,mutatur;ideo non fidendum, vel nitendum Principibus [d], qui sunt inconstantissimi,sed potentissimo,constantissimóque Regi DEO, qui non mutatur [e], nec habet vicissitudinis obumbrationem [f]. Videri posset fauere versus sequens: (Ego os Regis obseruo,&c.) Ex omnibus quas iudicio probabiles,placeret maximè secunda expositio, nisi obstaret pronomen (illius) quod indicat alterius actionem in alium, non eiusdem in seipsum. Interpres noster nomine potentissimi videtur prorsus innuere DEVM voluisse,non eum,cui mutatur vultus, non alium, qui mutet alteri,quem nihil opus erat voce superlatiua designare absolutè posita, licet cum addito dicantur quandoque potentissimi robore etiam homines [g].

b In c.9.vers. 27.num.2.
c In vers.5. num.2.
d Ps.145.3.
e Mala.3.6. Num.23.19.
f Iacobi 1.17.
g Exo.32.11.

Quocirca

Quocirca cogimur primis adhærere,qui ad interpretis nostri mentem propius locuti sunt. Sic eos autem intelligimus, vt DEO tribuatur illa ipsa lux in vultu, quæ priore versus parte dicitur, hoc est, serenitas, hilaritas, maiestas. Attingit Emmanuel Sa quintum sensum, quod DEVS sic aliquando Sapientem deijcit,vt non videatur esse sapiens.Quod Hebraicè est in passiua, Interpres in actiua significatione expressit.

Faciem illius commutabit.] Faciei commutatio index esse solet variarum affectionum animi, quando subinde variè contingit æquabilitas, ac idem tenor mentis pacatæ signum. Annæ, quæ fuit posteà Samuelis mater, non sunt vultus ampliùs in diuersa mutati, quando Sacerdos Heli consolatus est eam, beneque precatus [a]: reges tempestate perculsi mutauerunt vultus [b]:Esther etiam in pallorem mutata pauescens Assuerum [c]: Danielis facies mutata est à diuina visione [d]. Mitto exempla alia in vtramque partem. Hæc mutatio fausta,& læta.

a 1.Reg 1.18.
b Ezech.27. 35.
c Esther 15. 10.
d Dan.7.28.

Vers. 2.] EGO os regis obseruo, & præcepta iuramenti DEI.

HOC, ac sequentibus tribus versibus,arbitrantur Hieronymus,& Albinus præcipi obedientiam Regum,& potestatem,quoniam Septuaginta Imperatiuo modo extulerunt φύλαξον; tamen præcipuè regis DEI, nominatim verò non inquirendo rationes eorum,quæ præcepit,nec temerè sacrum ipsius iuramentum, siue mysterium Scripturis contentum vulgando;sed collocando voluntatem in Lege, atque obseruãdo quid,& quomodò præcipiat.Non admodùm dissimilis expositio Græcorum,nisi quod caueri quoque docent ne iuremus:Latini pariter alij non absunt hinc longè,exceptis paucis,vt dicam. Verùm excutiamus per partes omnia.

Ego os regis obseruo.] Quia tantus rex Salomon magnificatus super omnes reges terræ [e],tótque regna possidens, & cultus à regibus [f],non alium videtur intelligere, quàm DEVM magnum Dominum, regem magnum super omnes Deos, Regem regum,& Dominum dominorum [g], habentem in vestimento, ac in fœmore suo scriptum,Regis regum, ac Domini dominantium elogium [h], per quem reges regnant [i],cuius potestas æterna,& regnum quod non corrumpetur [k],nec habet finem [l]. Et hoc longè meliùs,quàm vel dicere loqui Salomonem sub persona cuiusuis alterius Sapientis,qui pareat legibus, & imperiis Principum, vt sentit in priore loco Hieronymus, & Olympiodorus, aliíque, sed simpliciter Vatablus,& Moringus;vel de seipso,vt se,quemadmodùm explicat inter varios dicendi modos Hugo Cardinalis,significet proferre verba considerata,nec alia, quàm lenitatis, clementiæ, iustitiæ, denique digna principe [m], quem non decet labium mentiens [n].

e 3.Reg. 10. 23.
f Ibidem 4. 21.34.
g Psal.46.1. Psalm.94. 3.
h Apoc.17. 14.c.19.16.
i Prou.8.
k Dan.7.14.
l Luc.1.33.
m Esa.32 8.
n Prou.17.7.

Græcè,vt dixi cum Hieronymo,est imperatiuus modus, στόμα βασιλέως φύλαξον, Os regis custodi. Hebræus quoque textus, & Chaldæus ita legit: Sed Hebræus cum Aposiopesi:Ego, nempe moneo,vt supplent Pagninus, & Vatablus,os regis obserua: Vel ego, vox Sapientiæ pronunciæ. Tamen

si demas

si demas puncta dictioni שׁמר *schomer*, potest esse participium, quo vtuntur Hebræi pro tempore præsenti, quo caret, & non tantùm verbum imperatiui modi. Posset præterea sensus esse, vt ait Sa, Ego videlicet dixi mihi ipsi, os regis obserua, id est, DEI, vel, Ego qui sum Ecclesiastes, & rex, valeóque scientia, atque experientia, & ipsemet sum testis locupletissimus horum quæ dico. Sic Caietanus. Sed Interpres optimè reddidit.

Os.] Id quod profertur ore, scilicet, præceptum, legem, verba. Sic pollicetur CHRISTVS os, & sapientiam tempore persecutionis [a], & est valde trita oris hæc notio sacris Scripturis. Mysticum, vt os CHRISTVS, rex PATER sit, vt placet Bonauenturæ, Hugoni sic illud accipientibus [b]: Osculetur me osculo oris sui, vel vt os censeatur, qui separat pretiosum à vili [c], & quilibet prædicator. Si ferret vox Hebraica פה *peh*, & Græca στόμα, sicut Latina os, diceremos hîc quoque sumi pro vultu, cuius quis nutus, ac minima quæque signa prompta parendi voluntate obseruet. Os ad os loqui est coram, & in præsentia loqui [d]; at non id significat quod modò dicebam, sed ore promere vicissim verba.

a Luc.21.15.
b Cant.1.1.
c Iere.15.19.
d Num.12.8. Ierem.32.4. 2.Epist.Ioan. ver.13.3.Ep. Ioã. vers.14.

Obseruo.] Custodio, impleo, seruo, vt perficiam, & exequar, animo condo, aut re excipio, retineo, considero, attendo, expecto, curo, præsto ac sollicitè conseruo ne elabatur, eo modo quo MARIA CHRISTI mater conseruabat omnia verba [e], & quo beatum dixit CHRISTVS qui custodiret verbum DEI [f]. Igitur testis est Salomon se diuinæ voluntatis verba omnia diligenter attendisse, ac præstitisse: ac idcircò non est restringenda sententia ad sententiam, seu iudicium, quod de se faceret DEVS, quasi non curaret quid alij sentirent, vt Hugo existimat. Sicut oculi seruorum in manibus dominorum, & ancillæ in manibus dominæ suæ [g], ita eius qui DEVM Dominum agnoscit, ad omnem nutum, & significationem volũtatis ipsius.

e Luc.2.19.
f Luc.11.28.
g Ps.122.2.

Et præcepta iuramenti DEI.] Qui vellet superiùs intelligere nomine regis hominem, posset dicere Hebræum ELOHIM, vt sæpè fit, significare quoque homines principes, siue magistratus: horum autem obseruanda præcepta, quæ vel sub quadam solenni obtestatione dare, vel ad ea subditi iuramento se fidelitatis obligant. Et tamen editiones omnes aliæ reddunt nomen DEI, nec vllus Interpretum, Moringo dempto, aliter exponit. Quidam explicant quodam modo perinde os Regis obseruandum, ac ipsa præcepta DEI. Chaldæa Paraphrasis vult caueri vanum iuramentum: (Et super negocium iuramenti DOMINI cautus esto, & ne iures in nomine dicti Domini in vanum.) Eadem est Thaumaturgi de hoc loco sententia, atque Clarij, & Olympiodori ac Moringi in altera expositionum, quas assignant hi. Caietanus verò ait sermonem esse de eo, quod vulgò dicitur hommagium, id est, iuramentum fidei per DEVM, quod in principio præstatur Regi à subditis. Tunc aptiùs vertisset ועל דברת *vehhal dibrath*. Et propter (vt superiùs quoque notauimus) iuramentum DEI, quàm (Super verbum, vel verbo iuramenti DEI,) id est, os regis obserua, etiam ob iuramentum, & vt Vatablus reddit (præsertim propter iuramentum DEI.)

Communior expositio, cuius antè meminimus, est, vt ipsamet diuina præcepta dicantur iuramenta, siue DEI, qui ea tradidit cum iuramento,

firmáque aſſeueratione tanquam rata, & immobilia, proponendo tum præ-
a Pſal. 88. 35. 36. Matth 5. 18. mia, tum ſupplicia [a], necnon cum pacto, & ſanguine fœderis [b], ſiue noſtra,
quia quaſi iurati debemus illa obſeruare [c], quod & Chriſtiani facimus in
b Exo. 24. 1. Baptiſmo. Hieronymus, ſicut etiam vidimus, explicabat hoc iuramentum
c Pſalm. 118. 106. de DEI verbo ſacrum, & arcanum, quod non quibuſcunque narrare, &
proferre deberemus in medium, quia myſterium regis abſcondere bonum
d Cap. 12. 7. ſit, vt in Tobiæ libro ſcribitur [d], nec citam de eo proferre ſententiam.

Iam dixi, vt ſe habeat Hebræa lectio (Et ſuper eloquio, & negocio iuramenti DEI, vel (propter iuramentum DEI) Græcè eſt: Καὶ περὶ λόγου ὅρκου ΘΕΟΥ͂, & de ſermone iuramenti DEI, quæ verba vel terminant ſententiam, vel ad ſequentem pertinent pro varia orationis diſtinctione, vt Olympiodorus, ac Hieronymus notant, nóſque paulò pòſt. De iuramento
e Cap. 5. 1. ipſo, quatenus vſurpatur à nobis, nonnihil hoc libro ſuperiùs egimus [e],
f Cap. 2. 30. provt autem à DEO, in expoſitione Actuum Apoſtolicorum [f]. Lege Bonauenturam hoc loco.

Verſ. 3.] NE feſtines recedere à facie eius, neque permaneas in opere malo: quia omne quod voluerit faciet.

NE *feſtines recedere à facie eius.*] Hieronymus vbi declarauit ne quis à DEI facie recedat, id eſt, ab eius præceptis, & voluntate, ſed feſtinet potius eam implere, docet iuxta lectionem Græcam, quam ſic nectit cum verbis præcedentibus: (Καὶ περὶ λόγου ὅρκου ΘΕΟΥ͂ μὴ σπουδάσῃς ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πορεύου: Et de verbo iuramenti DEI ne feſtines à facie eius ambulare, vel ambulaueris.) Hunc eſſe ſenſum: Neque vt Moyſes, feſtines videre fa-
g Exo. 33. 13. ciem [g] DEI, ſed tamdiu ſuſtine, donec ipſe pertranſeat, & tantum eius poſteriora conſpicias. Ad verbum potius ita vertendum videretur: (Et de verbo iuramenti DEI ne feſtines, vel ne ſtudeas, nempe cognoſcere diligentius) A facie eius ambulabis, (Id eſt, Non defiges aciem in faciē ipſius, non ſcrutaberis maieſtatem, & conſilia diuina.) Obſcurior eſt oratio, nec textui Græco ſic reſpondens, Id eſt, (Ne feſtines à facie eius ambulare) Immo ambulare à facie Domini eſt fugere, iuxta illud: Quo ibo à Spiritu tuo?
h Pſ. 138. 7. Et quo à facie tua fugiam [h]? ac proinde, Ne feſtines ambulare à facie DEI, eſt, Caue fugias ab ea; qui eſt contrarius ſenſus. Olympiodorus dupliciter legit, & declarat: (Et de verbo iuramenti ne feſtinaueris, aut ſtudueris. (id eſt, Iuramenta ne frequenter ac temere vſurpato) (A facie eius ambulato (id eſt,) A facie iuramenti abſiſte longius, ac diſcede, neque omnino ſuſtine, vt iuramētum in os tuum admittas.) Vel vt ſit geminum, ſeu bimēbre præceptum, prius de cauendo iuramento: poſterius in verbis iſtis; (Ne feſtines, aut ne ſtudeas à facie DEI ambulare) id eſt, ſic iuramentum caueamus, vt conſideremus hoc, omniaque opera cetera noſtra DEO præſentia eſſe, quem effugere non poſſumus, ſed vt præſentem iudicem, & inſpectorem vereri debemus. Placet hic dicendi modus Moringo; priorem Thaumaturgus inſinuat. Caietanus refert iſta ad prima de ore regis tempo-

ralis obſeruando,hoc eſt,de exequendis mandatis ipſius, ita vt is qui ad illum adiuit, recedat non feſtino gradu, non veloci, & incompoſito greſſu, ne offendat conſpectum regis. Vatablns item de eodem rege intelligens: Si receſſeris,inquit,à rege,ſtatim redi in gratiam,propter cauſam,quæ ſubiicitur,(Ne cogaris permanere in opere malo, cum rex quicquid vult, valeat.) Recipit Sa iſtam expoſitionem, & Moringus tandem illam probabilem ducit. At Chaldæus: (Et in tempore indignationis Domini ne ceſſes orare ante eum, territus à facie eius. Vnde ora, & quære miſericordias ab eo.) Approbo potiſſimum,quod attuli primo loco ex Hieronymo, quem plures quoque ſequuntur: cum qua ſententia cohæret aptè,vt moneamur non fugere velle diuinam præſentiam, quod præter Olympiodorum Bonauentura notat. Id ſanè textus indicat, & quod habetur Hebraicè אל תבהל *al thibbahel*, ſignificare poteſt,Ne præcipiteris,vel etiam,Ne terrearis, vt putes te abire poſſe. Secundam phraſim exprimit vulgaris: *Non dubitar, non hauer paura, non temer.* (Id eſt, Nullo modo fugies:) primam iſta, *Non ti affrettar, non corri*, id eſt,fruſtra niteris. Scholiaſtes ex Symmacho: Καὶ παραβλῶσαι ὅρκον ΘΕΟΥ μὴ σπεύσῃς: Et tranſgredi iuramentum DEI ne feſtinaueris. Moraliter, ac verè cum Interlineari Gloſſa Hugo Cardinalis obſeruat deſeri priorem à nobis DEVM, non deſerere. Addit hic inſuper documenra,ne quis,dum orat,feſtinet, vel dum intereſt diuino aut Officio, aut ſermoni: vel tantiſper dum in hac vita DEO famulatur, mercedem ante tempus expetendo, reſiliendo propter moleſtias, & difficultates,aut ne tentationis quidem primum inſultum ſuſtinendo.

Neque permaneas in opere malo.] Opus pro verbo, ſiue ſermo, pro vt eſt Hebraicè,& Græcè,poſuit Interpres,vt perſæpè aliàs. Ambroſius [a] vtrumque intelligit, & ſermones malos,& improbanda opera, iuxta illud: Et in via peccatorum non ſtetit [b]. Si receſſiſti à facie Domini, hoc eſt, ab eius voluntate,atque præceptis,caue perſeueres,quamprimum redi. Poteſt etiã verbum,ac ſermonem proprie ſumendo,exponi,vt caueatur copioſa de rebus, ac iudiciis diuinis diſceptatio,vel oratio blaſphema, vel vt quis, quod ait Caietanus,regis temporalis iram declinet, verbaque minacia, recedens ab eius ditione,ſi ſit opus:vel,quod mihi poſt primum ſenſum placet maxime,vt qui propter offenſam DEI, eius incurrit indignationem, & pœnæ reus factus eſt, mox reſipiſcat, nec velit ſeueritatem DEI experiri. [c] Non tardes conuerti ad Dominum & ne differas de die in diem:Subito enim veniet ira illius,& in tempore vindictæ diſperdet te. [d] Ne glorieris in craſtinum, ignorans quid ſuperuentura pariat dies. [e] Ne demoreris in errore impiorum,ante mortem confitere. Sapienter Theologi peccatum mortale nominant auerſionem à DEO: profugus eſt peccator, velut Cain [f], aut Ionas à facie Domini [g]. Sed qui feſtinat recedere, videtur ex animi propoſito peccare,& auerti auerſione contentioſa [h] (vel impudenti ἀναιδεῖ) nec reuerti velle, indurando faciem ſupra petram [i], corque ponendo vt adamantem ne audiat legem [k].Contra ſeram pœnitentiam conſule præcipuè Baſilium [l], Chryſoſtomum [m],Ephrem [n], (licet ſimul, ac in primis etiam agant de Baptiſmo,) & multos alios propriis de Pœnitentia Tractatibus Tertullianum,Cyprianum,Ambroſium, Auguſtinum, Fulgentium, Pacia-

a In Pſal. 1.
b Ibidem 1.
c Eccleſ. 5. 8.
d Prou. 27. 1.
e Eccl. 17. 26.
f Gen. 4. 16.
g Iona 1. 3.
h Ierem. 8. 5.
i Ierem. 5. 3.
k Zachar. 7. 12.
l Ora. de Baptiſmo.
m Hom. 1. in Acta.
n Tõ. 3. Tract. de pœnit.

a Collat.20. num, Nyssenum, necnon Cassianum [a]. Non tam aptè, & verè, quàm argutè Lyranus recedere à facie Domini, transgredi mandata affirmatiua, permanere in opere malo, negatiua interpretatur.

Quia omne quod voluerit faciet.] Ratio redditur his, ac sequentis versus verbis, quare vitanda legis diuinæ transgressio, cur illicò resipiscendum: nec enim ampliùs Caietani super hac re mentio facienda, regem temporalem toto hoc loco intelligentis, aut aliorum, de quibus antè diximus.
b Psal.113.3. Psalm.134.6. Solus regum rex DEVS omne quod vult, facit in cœlo, & in terra [b], & verbum eius facit quæcumque ipse vult, ac prosperatur in his, ad quæ
c Esa.55.11. d Psal.110.2. misit illud [c]; denique opera illius exquisita in omnes voluntates eius [d], ita vt tota ratio facti sit voluntas facientis, qui non se creaturis alligat, sed cuncta quæ vult facit, etiam repugnante tota natura, & eadem opera varios ad fines aptat, quod angusta sapientia nostra non potest. Consilium meum stabit, ait ipse, & omnis voluntas mea fiet [e]. Sunt qui de temporali rege intelligendo dicant, sic obseruandum, vt illius tamen facies nullam persuadeat iniquitatem, sed potiùs vt Ieremias [f], ab ea facie non timeat: Et sicut Ezechiel [g]; Sed habeat valentiorem, & duriorem [h], nec erubescat Euangelium [i], & legem DEI.

e Esa.46.10. f Cap.1.17. g Cap.2.4. h Eze.c.3.8. i Rom.1.16.

Vers.4.] ET sermo illius potestate plenus est, nec dicere ei quisquam potest: Quare ita facis?

ET *sermo illius potestate plenus est.*] Hebraicè: (In quo verbum regis, Imperium, id est, Ad quod se extēdit sermo, in id habet potestatem: quamcumque rem præcipit rex, in ea quoque potestatem exercet. Græcè indicatur comparatio DEI efficacis voluntatis, de qua postremis prioribus verbis, cum potestate regis, qui cùm potest, quod libet, exequitur. Ὅτι ὃ ἂν θελήσῃ ποιήσει, καθὼς βασιλεὺς ἐξουσιάζων, Quoniam quod voluerit, faciet, sicut rex potens. In quodam Codice additur λαλεῖ, loquitur. Symmachus: Διὰ τὸ λόγον βασιλέως ἐξουσιαστικὸν εἶναι, Eò quòd sermo regis potestate plenus sit.) Quanquam potest quoque intelligi, vt pote qui sit ipse rex, de quo priùs, potens, id est DEVS ipse. Dicere DEI, est facere, vt docet Genesis primum
k Psal.32.9. Psal.148.5. Iudith 16.17. l Sap.12.18. caput, & alia Scripturarum testimonia [k], & subest ei cùm voluerit posse [l]. Vt præcellat summa rex homo potentia, eget alienis manibus ad exequendum quæ voluerit, & imperauerit, nec dixisse sufficit, ne dum voluisse. Nec aliter exposuit, amplificauítque regis supra res ceteras adolescens poten-
m 3.Esd.4.1. & seq. tiam in priore apocryphorum Esdræ librorum [m], quàm quia omne quod suis dixerit, faciunt, seu mittat ad bellum, seu colere terram iubeat, seu imperet quiduis aliud. Congruit, quam alibi recitaui historia, proposito, de Canuto, Anglorum rege, qui vanas suorum de potentia sua laudes hac ratione compescuit. In litore Oceani, vbi deambulabat animi causa, super in-
n Mat.8.27. o Polyd.Virgil.7.Histor. Anglor.sub fin. iecta sedens veste: Vnda, inquit, iubeo, ne pedes tangas: madefactus, docuit regis dignum nomine vnum esse CHRISTVM, cui venti ac mare obediant [n]. Vintoniæ in templo Sanctorum Petri ac Pauli coronam Crucifixo imposuit, eò posteà nunquam vsus insigni [o]. Non talis Cyrus, qui

Gyndem

Gyndem flumen, quod naue traiicere coactus esset, periissetque de regiis siue mauis de Soli dicatis equis in eo vnus, impotens iræ, per tricenos sexagenos alueos deriuatum extenuauit [a]. Adhuc stolidior Xerxes, cuius imperio Hellespontus, quod oborta tempestas pontes, quibus eum iunxerat, dirupisset, dissoluissetque, trecenta verbera sustinere cum conuitiis iussus est, ac insuper compedes iniectos [b], & omni in posterum Sacrificio priuari. Accepi præterea nescio quem, qui nunc regnat, adhuc puerum ac puerilia sentientem loquentemque animo simplici, sic de Omnipotentia DEI, hominum verò edoctum imbecillitate, à prudente morum magistro, quamlibet latissimè dominari videretur, cùm ipse molestiam vel imbris, vel niuis, vel venti, non sat memini, prohibere vellet, præcipiens huiusmodi cessationem rigidioris impressionis, hic nudo hominis imperio cœlum elementaue obsequi negaret.

a Herod. lib. 1. & 5. Seneca 3. de ira, c. 21.
b Idem lib. 7.

Nec dicere ei quisquam potest, Quare ita facis?] Nihil refert quod Hebraicè sit in futuro: (Quid facies?) Chaldæus hoc modo: (Et quis est vir qui percutiet manum eius, & dicet ei, Quid fecisti?) Indicat ritum fortasse, quo pueri præsertim ferula percussi redarguuntur, & castigantur. Eandem totidem verbis reperies in libro Iob, [c] & Sapientiæ [d], & Epistolæ ad Romanos [e], sententiam. Non est prouocatio à DEO, sicut inter homines, inter quos, vt Capite quinto [f] vidimus, excelso excelsior inuenitur. Supremum habet Imperium summam sapientiam, nemo vel vt superior, vel tanquam sapientior eorum quæ egerit DEVS, exigere rationem, aut reprehendere vllo modo potest. Iustus est, & rectum per omnia iudicium eius [g]. Sanctus in omnibus operibus eius [h]. Subiit aliquando nonnullis quoque Sanctis disceptandi voluntas cum DEO, attamen se frustra aut laborare deprehenderunt, vt Dauid [i], aut modesta præfatione veniam deprecati sunt, vt Ieremias [k], & Habacuc [l]. Diabolicum est quærere, Quare præcepit hoc DEVS [m], cur id, vel illud fecit? Dauid Regem nō Nathan [n] solùm, & Gad [o], aliique prophetæ, sed Ioab [p] etiam de officio admonere non dubitauit, ac dicere, Quid sibi Dominus meus Rex vult in re huiuscemodi? quare hoc quærit Dominus meus? &c. Rex regum DEVS loquetur ad reges homines in ira sua [q], cùm terribilis ablato spiritu eorum [r], id est, vita iudicabit illos, & exiget, Quare hoc fecistis? Quis autem nouit sensum DOMINI, aut quis consiliarius eius fuit [s]? O homo, tu quis es, qui respondeas DEO [t]? Figulus est DEVS habens in potestate sua figmentum [u], nec hoc illi dicere potest, Quid facis? &c. Sicut neque quis patri, Quid generas? & mulieri, Quid parturis? [x]

c Cap. 9. 12.
d Cap. 12. 12
e Cap. 9. 20.
f Vers. 7.
g Ps. 118. 137
h Ps. 144. 13
i Ps. 72. 2. & seq.
k Cap. 12. 1.
l Cap. 1. 13.
m Gen. 3. 1.
n 2. Reg. 12.
o Ibid. 24.
p 2. Reg. 19. & 1. Para. 21
q Ps. 2. 5.
r Ps. 75. 13
s Rom. 11. 34. Esa. 40. 13.
t Rom. 9. 20.
u Ibid. & Esa. 45. 9. 10.
x Esa. ibid.

Vers. 5.] QVI custodit præceptum, non experietur quidquam mali. Tempus, & responsionem cor Sapientis intelligit.

QVI *custodit præceptum, non experietur quidquam mali.*] Præceptum DOMINI Chaldæus exponit, & aliis, quos ante dixi, totū locum istum intelligere non de Rege temporali, sed DEO; & ille de malo seculi ven-

turi. Thaumaturgus à verbis peruersis remoueri, qui seruet diuinas leges: videlicet ῥῆμα propriè sumit pro verbo, non pro re: Olympiodorus rem, & opus intelligit, sed explicat non operari malum, qui custodiat præceptum DEI. Caietanus ait, Qui Regi paret, eius nullum malum sermonem auditurum, nihil de eo, vel contra eum, Regem pronuntiaturum. Malum pœnæ intelligitur: hanc qui soluit hîc, non experietur post hanc vitam. De reatu eiusdem fuit sermo Versu tertio, vt diximus. Tamen reatus nonnullus manere potest in eo, qui censetur custodire legem DEI, & est simpliciter iustus, etiā si nō omnino perfectè, imò etiam in illo qui sine leuioribus ad tempus culpis. Fieri quoque potest, vt non solùm communes ærumnas vitæ patiatur iustus, sed & alia mala nō nomine pœnæ, quam debeat, sed ad exercitium virtutis, & augmentum meriti, & aliorum exemplum. Diligenti DEVM omnia cooperantur in bonum [a], nihil ei insuaue contingit, & difficile, sed placet sibi in infirmitatibus & tribulationibus [b]. Salonius, & Carthusianus explanant de malo in die Iudicij non sustinendo: quodq́ue vitæ præsentis mala leuia sint, ac transitoria, post quæ perueniatur ad æternæ beatitudinis gloriam. Respicit Iustus flagellantem DEVM, vt patrem, arguentem vt amicum, amara propinantem, vt medicum, exercentem, vt magistrum. Propter caritatis verò præceptum, in quo alia omnia instaurantur [c], & vnde pendent Lex, & Prophetæ [d], meritò in singulari numero vnius facta mentio est: præterea, quia vnus est qui mandat, nimirum DEVS, cuius qui vel vnum mandatum violat, non potest obediens dici: vnus finis, præmiúmque quod exigit custodiam omnium mandatorum. Sic ferè hoc loco Bonauentura. Præceptum quoque vnum est, quamuis multa qui præsunt, præcipiant, quia nomine DEI hoc faciunt.

a Rom. 8. 28.
b 2. Cor. 12. 11.
c Rom. 13. 9.
d Mat. 22. 12

Non experietur.] Editiones ceteræ, atque vetus translatio (Non cognoscet.) Sed nota phrasis, vt cognoscendi verbo designetur notitia practica, & cum experimento. Illustrat Olympiodorus exemplo Adami, qui quam probè prius nouerat Euam, tunc scribitur cognouisse [e], cùm ad illius carnalem copulam accessit exteriore quadam actionis notitia. Suppetunt alia plura exempla, tritum illud in verbis B. Virginis: Quoniam virum non cognosco [f]. Hieronymus in Michæam [g], Cognoscere mala eo sensu accipiendum docet, quod omnis qui meretur, & patitur mala, dicitur nosse mala, & ignorare bona. Affert quoque præsentem locum. Atqui cognoscit quoque malum, id est, pœnalitatem is etiam, qui non meretur, vt dictum est. Eundem vide in Caput XIX. Ieremiæ. Ambrosius [h] ex hoc item loco probat notionem verbi cognoscēdi, cùm liquidò, inquit, clareat, quia nō cognitio improbitatis (est enim contrariorum, vt hic notat Olympiodorus, eadem scientia) sed societas criminosa sit. Vbi videtur præsentem locum interpretari non de malo pœnæ, sed culpæ, prout Olympiodorum retulimus fecisse. Denique docet, non cognoscere idem esse, quod non experiri, non vllo consensu recipere, non aliqua societate aliquid in se transferre.

e Gen. 4. 1.
f Luc. 1. 34.
g In cap. 5.
h In Ps. 41.

Adhuc latius patet Cognoscendi verbum. Significat enim affectum, & approbationem, vel quippiam recipere, vel credere. DEVS operarius iniquitatis

quitatis in Iudicio dicet: Nunquã noui vos [a]. Qui cognouit qui sunt eius [b]: *a Mat.7.23*
Mundus VERBVM incarnatum non cognouit [c], quia non credidit: im- *b 2.Tim.2.19*
mò nec DEVM PATREM nouerant Iudæi [d], quoniam non credebant *c Ioan.1.10.*
perhibenti testimonium de CHRISTO, Hic est FILVS meus dile- *d Ioan.8.55.*
ctus [e]. Legendus Gregorius [f], & Origenes [g]. Interpres experiendi hîc *e Mat.3.17. & c.17.5.*
vsus verbo, aliis locis, cognoscere posuit. Symmachus dixit, πειραθήσεται. *f 2.Mor.c.4.*

Quicquam mali.] Monui iam in aliis editionibus esse verbum, (malum.) *g In Ps.36. hom 3.& lib. 7.in Epist.ad Rom.c.8.*
Symmachus, οὐ πειραθήσεται πράγματος πονηροῦ. Non experietur rem malam; quod & ex eodem citat Hieronymus. Salubris impendentis mali cogitatio est, timórque ad auertendam peccandi voluntatem. DEVS solus est, inquit Iob [h], & cogitationem eius nemo auertere potest. (Superius *h Cap.23.13*
in istomet Capite sententia similis fuit.) Et anima eius quodcumque voluit hoc fecit. Idcirco à facie eius turbatus sum, & considerans eum, timore sollicitor.

Tempus & responsionem cor Sapientis intelligit.] Hebraicè: (Et tempus, & iudicium cognoscit cor Sapientis:) Græcè: (Et tempus seu opportunitatem Iudicij cognoscit cor Sapientis:) Καὶ καιρὸν κρίσεως γινώσκει καρδία σοφοῦ. Vetus translatio: (Et tempus & Iudicium cognoscit cor Sapientis.) Quod passiuè reddidit Chaldæus, non mutat sensum orationis, & veritatis tempus, intellexit occasionem rerum, quæ dicuntur, & scientur aptè cognoscendi. Secundum omnes editiones per tempus occasio, & opportunitas denotatur, quam καιρὸς propriè significat, vt aliàs [i] docui. Κρίσις verti po- *i Act.1.7.*
test tum Iudicium, tum responsio; משפט *mischpat*, est causæ cognitio, quæ responsioné requirit, seu forensis interrogatio, quod vulgò dicitur Interrogatorium. Hieronymus in Commentario sequi solet veterem translationem: exponit verò illum, qui custodiat CHRISTI, seu DEI præceptum, simul etiam scire, quid & quare, & quo tempore is iubeat: vel quod idem est, ad hæc attendere, & omnes nutus imperantis magno iudicio notare, ipsósque temporis articulos obseruare, ne qua prætereat minima occasio, quo minus exactè Domini exequatur voluntatem. Idem importat, & quidem clarius, reprehensionis nomen, videlicet in corde Sapientis fixum esse, vt quamprimum, ac summa sedulitate, atque celeritate vocanti, & annuenti respondeat, nullo non tempore paratus, & promptus sit ad excipienda mandata, & præstanda. Et quoniam omnia mandata DEI veritas, id sibi forsitan per veritatem Chaldæus voluit, cognosci in corde Sapientis, id est, à Sapiente, tempus orationis, & veritatis, hoc est, quid loquatur in ipso Dominus [k], quid præcipiat. Thaumaturgus, Olympiodorus, Hugo *k. Ps.84.9.*
Cardinalis, Lyranus, Carthusianus, Moringus, Titelmanus, Clarius, Chaldæa paraphrasis explicãt perpendi diem Iudicij à Sapiente, idéóque facere omnia discretè, atque disponere tum facta, tum sermones in Iudicio [l], sine *l Ps.111.5.*
cum iudicio: nullam præterea bene agendi labi sinere occasionem: parare seipsum ad respondendum Iudici. Subiungit more suo alios morales sensus Hugo, vt aptè Sapiens respondeat, vel docendo, & quomodolibet interrogationi satisfaciendo; vel sententiam pronuntiando, vel obediendo, vel ad flagella diuina patiendo, & se corrigendo, ad accusationem confitendo; ad beneficia gratias agendo, ac in melius proficiendo, &c. Illustrat hæc

aliis Scripturæ testimoniis. Bonauentura temporis ad operandum opportunitatem interpretatur, quod tempus redimi Paulus [a] debere monet: respósionem, vt quod idem quoque præcipit [b], Sciamus quomodo nos oporteat cuique respendere: Mihi, quem dixi, sensus maximè congruere videtur, atque præcedentibus & sequentibus aptiùs accõmodari. Quod alij dicunt, valet etiam ad eundem sensum amplius percipiendum. Minus ad rem Caietanus hæc accipit de Rege temporali, quem Sapiens cognoscat nancisci tempus, ac rationem iudicandi aduersùs eum, cui malum vult; sicut ipsemet Salomon rex id tẽpus obseruauerat contra Semei, & Adoniam [d].

a Ephes.5.16. Coloss.4.5.
b Coloss.4.6.
c 3.Regum 2. 42.& seq.
d Ibid.22.& seq.

Vers.6.] OMNI negocio tempus est, & opportunitas, & multa hominis afflictio.

OMNI *negocio tempus est, & opportunitas.*] Pendet hæc ex superiore sententia, de qua satis multa in Capite tertio [e]. Nec æstimare debetis, inquit vnus quispiam [f], si pro temporum varietate diuersa mandamus, ex animi nostri leuitate venire, sed pro qualitate, & necessitate temporum, vt Reipublicæ poscit vtilitas, ferre sententiam. Pro opportunitate Hebraice est משפט *mischpath*, & Græcè κρίσις, de quibus paulò antè: pro negocio habetur Hebræum nomen חפץ *chephets*, quod propriè significat voluntatem, vel rem volitam, ac proinde quoque negocium, sicut aliàs etiam memini. Vetus translatio (Quia omni negocio tempus est, & iudicium,) vbi causalis particula, quam omisit vulgata, exprimitur, éstque in aliis editionibus. Symmachus: Ὅτι παντὶ πράγματί ἐστι καιρὸς χρείας, καὶ τρόπος, (Quia omni negocio est tempus iucunditatis, & modus.) Ad DEVM refert Hieronymus, cuius omnia voluntate disponi, & ad suam Iustus vtilitatem probè cognoscat, quamuis non valeat scire, quid ei futurum sit. Hinc verò fit, vt simpliciter quicquid contingat in rebus, meliorem in partem Iustus accipiat, diuina iudicia exosculetur, nihil non vehementer approbet, quod à diuina profectum voluntate intelligat: sedulus attendat quemadmodùm captet bene de DEO merendi occasionem.

e Vers.1.
f Esther 16. 9.

Et multa hominis afflictio.] Sensus horum verborum petendus est à sequenti versu: quamuis Chaldæus hic terminet sententiam, necnon Massoretæ dispungentes Hebræum textum. Sic autem hoc, & præcedens membrum reddit: (Etenim omni negocio est tempus bonum, & malum, & iuxta iudicium veritatis iudicatur vniuersus mundus. Et quando decernitur ante Dominum vt fiat vltio in mundo ob peccatum hominum facientium malum quod multum est in eo.) Hebraicè (Et malum hominis multum super eum) id est, Præpollet ei, inquit Vatablus, & infelicitas multiplex est in eo.) Imminet ei, ait Caietanus, multum malum pœnæ, & culpæ, vt regi occasio temporis ac iudicij deesse non possit: Ὅτι γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου πολλὴ ἐπ' αὐτόν: Quia cognitio hominis multa super eum, vel in eum.) Symmachus: (Ἡ γὰρ κάκωσις τοῦ ἀνθρώπου πολλὴ κατ' αὐτοῦ.) Afflictio enim hominis multa super eum (quo modo etiam habet vetus translatio.) Id est, Animaduersio, & punitio, cui sunt obnoxij homines, super talem magna est.

eſt. Hieronymus, qui explicat homines affligi valdè, quòd aliud ſperent, aliud eueniat eis, & ſit

„ *Neſcia mens hominum* (ait ille) *fati, ſortiſque futuræ* [a]:

ac de altero loco expectent hoſtem, & alterius iaculo vulnerentur; notat pro cognitione, ſiue ſcientia, vt etiam vertit Theodotio, malitiam, id eſt, afflictionem poſitam, quia ר *reſch*, & ד *daleth* Hebraicæ litteræ, excepto paruo apice, ſimiles ſunt, & pro רעה *rahhah*, Interpretes Græci legerunt דעה *dahhah*, pro malitia ſcientiam.

a Virgil. 10. Æneid.

Verſ.7.] QVIA ignorat præterita, & futura nullo ſcire poteſt nuncio.

OMNES editiones aliæ in vtroque membro futura exprimunt, & in ſecundo interrogationem. (Quia non eſt cognoſcens (ſic Hebræa, & Græca) quid erit, vel (futurum,) quoniam ſicut erit, quis annuntiabit, vel indicabit, ei? Eodem ferè modo Chaldæa. Sed futurum tempus deſignat extremum in cuiuſque hominis exitu. Vetus tranſlatio ſequitur illas alias. Qua autem ratione vulgata noſtra, cui in Commentario ſimilem ponit Hieronymus, affirmans ab ſe de verbo ad verbum de Hebræo factam, Hebræis reſpondeat, non video; niſi futuri temporis verbum, quod fit aliquando, ſumi dicamus pro verbo præterito, Verbum eſt יהיה *yhehieh*, idem quod in altero membro. Quotquot etiam ex Hebræo interpretantur, vtrobique idem tempus futurum reddunt. Credendum Hieronymo, defendenda vulgata editio: & potuit vel Hieronymus in membro priore legiſſe היה *haiah*, vel intellexiſſe vt diuerſum foret à poſteriore, ibi verbum futuri temporis, vt dicebam, habere ſignificationem præteriti. Caietanus ait denotari rerum futurarum ignorantiam, & quoad ſubſtantiam (verbis eius vtor) & quoad modum, propter τὸ καθὼς, & כאשר *chaaſcher*, in ſecundo membro. Verùm non ſemper hæc habent vim ſimilitudinis; & Symmachus, vt refert Scholiaſtes Græcus, nulla ſimilitudinis habita ratione, ſic interpretatus eſt: (Τίς γὰρ τὰ ἐσόμενα ἀναγγελεῖ αὐτῷ. Quis enim futura annuntiabit ei?) Eſt porrò, vt anteà monui, ratio cur homines affligantur, ignorato tempore, ſeu quare ſollicitos oporteat eſſe temporis obſeruatores, & occaſionis, ne improuidos, incautóſque repentinus occupet interitus, & qua nō putant hora veniat, qui rationes exigat [b]. Ignorant videlicet tum præterita, quorum experiētia iuuat multùm prouidentiā, tum multò magis futura: & in peculiari neſciunt, quæ vita functis obuenerit ſors, quæve ſeipſos, & eos, qui vna viuunt, maneat. Latet eos, an DEO ſint grata quæ hactenus geſſerunt; an ſint perſeueraturi, & ad felicitatem peruenturi.

b Matth. 25. 13. Mar. 13. 33. Luca 12. 40. Cap. 21. 36.

Lyranus concilians vulgatam editionem cum Hebræa, docet ignorantiam hîc ſignificari de præmiis futuris, quæ vel qui præceſſerunt; iam conſecuti ſint, vel qui poſteà ſequentur, conſequantur: hinc autem in impletione præceptorum homines affligi, qui è contrario ſi ſcirent illud, afficerentur magna conſolatione, atque alacrius exequerentur præcepta. Carthuſianus tacito nomine id reprehendit, quia de futuris præmiis fides eſt

multo certior, quàm scientia, quia non prouenit inde in actibus nostris bonis afflictio, sed ex rebellione sensualitatis, ac fomite, & vitiorum reliquiis, & grauitate, ac lassitudine corporis, quod aggrauat animam [a], ac Dæmonum etiam tentamentis, quia Paulus ipse præmia diuina expertus, afflictionem sensit in actibus bonis, & stimulum carnis [b], aliásque pœnas [illegible].

a Sap. 9. 15.
b 2. Corinth. 12. 7.

Est itaque, inquit, exponendum; Si quis sciret præterita, quo pacto tam multa sanctos pati contigerit, & vicissim diuinis recreari solatiis: qua ratione punierit quoque DEVS hac ipsa in vita improbos: si præsciret futuros euentus sibi, vel aliis, qui præter omnem opinionem persæpè contingunt; animo magis læto & pacato in legis diuinæ studium, & custodiam incumberet, ac leuius quicquid accideret, ferret, nec aduersis deuictus, nec elatus prosperis. Affligit dilata spes animum [c], si quid præter modum quis expetat, & expectet: Sauciat acerbiùs, si secus eueniat quàm sperarat: si pax non veniat quam sustinuit: si pro tempore medelæ, & curationis, formido, & turbatio [d].

c Pro. 13. 12.
d Ierem. 8. 15. cap. 14. 19.

Probo hæc omnia; à quibus non differunt, quæ partim affert Hugo Cardinalis, qui sine dubio corruptis codicibus vsus est, cùm pro (nunc) [illegible] legit aut (initio) aut (indicio) & (qui) pro (quia) quamuis magis probet [illegible] ram lectionem, doceátque nihil propterea sensum variari. Præterea [illegible] tia ista iugulat curiosos rerum futurarum scrutatores, præsertim [illegible] Iudicij, contra quos egimus ad Caput primum Apostolicæ historiæ [e].

e Vers. 7.

Vers. 8.] NON est in hominis potestate prohibere Spiritum, nec habet potestatem in die mortis, nec sinitur quiescere ingruente bello, neque saluabit impietas impium.

NON *est in hominis potestate prohibere Spiritum*, &c.] Non est lugendum, ait Hieronymus, & Albinus, si futura scire non possumus, & sæpe ab iniquis potentioribus opprimamur, cùm nec nos, nec illi mortis habeant imperium, vel quem haurimus spiritum pro arbitrio moderari; & vim illi huius infestini vitare nemo valeat, quamtumlibet impiè, ac sæuè [illegible] que salutem animæ consequi, sua hîc abusus potentia pœnitentiam [illegible] gens. Ad eundem ferè modum ceteri Latini præter Carthusianum, qui primam partem sententiæ declarat tum de spiritu, id est, corde aliorum quod nos cor ad libitum nostrum nequimus immutare, vel potentiorum reprimere conatus: tum de proprio, quod pariter non valemus à varietate, atque fluctuatione cogitationum, affectionúmque remouere.

Caietanus contendit argumento triplici demonstrari, quàm sit impio inutilis impietas sua, sicut venti flatum nullus prohibere potest, mortis diem vitare: dum prælium actu committitur, alium pro se substituere. Olympiodorus & ventum, & animam, & sancti SPIRITVS [illegible] Spiritus nomine docet hîc posse intelligi. Thaumaturgus Angel[illegible] propo-

propriè nominetur Angelus mortis animam solitus extorquere. Idacius [a] interpretatur de ipsomet SPIRITV Sancto, & non de dono ipsius. *a Contra Varimadum.*

Ad rem videtur maxime primus de vita sensus, quem Chaldæa quoque paraphrasis expressit: Non est vir, inquit, qui imperet spiritui animæ, vt prohibeat animam vitalem, ne exeat à corpore hominis, &c. Profecto DEVS est, qui sicut dat, ita spiritum aufert etiam Principibus [b]. Quocirca quisque caueat, & quod prius est dictum, supremi os Regis omnipotentis obseruet, custodiat præceptum, nullam prætereat occasionem bonorum operum: vigilet, animoque paratus sit ad hinc migrandum, cum vocabit Imperator [c], ad certandum strenuè in agone mortis; sciat licet sciret res futuras, vitare mortem tamen non posse. *b Ps. 75. 13.* *c Cic. in Somno Scipionis.*

Quanta sit omnibus moriendi necessitas, & ineuitabilis lex, & aliàs hoc libro docuimus, & ex Sacris Psalmorum præsertim litteris iuxta Hebræorum expositiones affert Petrus Galarinus [d] nonnulla, quæ verissima sunt, & præsenti proposito percommoda. Quod Thaumaturgus de Angelo dicebat, qui morituris extorqueat animam, intelligit profecto de illis, qui violenta nonnunquam morte DEI iussu abripiuntur, & quantisuis valeant viribus, euadere mortem non queant: vel de terrifico aspectu Dæmonum, per quem rescindi videtur quodammodo, vt etiam loquitur Chrysostomus [e], anima à corpore. Quod enim vnus aliquis Angelus præsit omnium morti, non legi, neque quod singuli singulas animas de corporibus extrahant. Præsto adesse testantur Patres ac Historiæ moribundis tum tutelarem, tum aduersarium Angelum. Sed hoc ad rem non facit. Lege Feuardentium [f] in Epistolam Iacobi. *d Lib. 6.* *e Homil. 54. in Matth.* *f In cap. 5. ad vers. 14. & 15.*

Non est in hominis potestate prohibere spiritum.] Ne exeat anima vitalis à corpore, inquit Chaldæus. Vnde tamen non satis quidam colligunt esse immortalem, contrarium inde potius efficeretur, quoniam exit à cuiuscumque animalis corpore, dum moritur anima. Heb. & Græcè: (Non est homo imperans Spiritui ad prohibendum Spiritum) שליט *schallit*, denotat præsidem præfectum. Vitæ veluti vsura concessa nobis, non absolutum dominium, quod est penes summum Spiritum DEVM.

Nec habet potestatem in die mortis.] Chaldæa. (Et non est Imperator in die mortis, vt eripiat quisquam socium suum.) (Ditione) pro (potestate) legerunt Hugo Cardinalis, & Carthusianus, & Lyranus. [g] Domini Domini sunt exitus mortis, ait Dauid, id est, ereptio, atque liberatio à morte: (de quo loco plura in commentario nostro) mortificat, & viuificat [h]: occidit, & viuere facit [i]: vitæ & mortis habet potestatem [k]: habet claues mortis, & inferni [l]. *g Psal. 67. 21.* *h 1. Reg. 2. 6.* *i Deut. 32. 39.* *k Sap. 16. 13.* *l Apoc. 1. 18.*

» *Eripere vitam nemo non homini potest,*
» *At nemo mortem: mille ad hanc aditus patent* [m]. Item: *m Seneca in Theb.*
» *Lanificas nulli tres exorare puellas*
» *Contigit: obseruant quem statuere diem.*
» *Diuitior Crispo, Thrasea constantior ipso,*
» *Lautior & nitido sis Meliore licet.*
» *Addit nil penso* * *Lachesis, fusoque sororum.* ** Vel, Nil ad.cit penso.*
» *Explicat & semper de tribus vna necat* [n]. Item: *n Martial. lib. 4. Epigram. in 54.*

„ *Ille licet ferro cautus se condat & are,*
„ *Mors tamen inclusum protrahit inde caput.*
„ *Nerea non facies, non vis exemit Achillem,*
„ *Crœsi aut Pactoli quas parit humor opes* [a].

a Prop. lib. 3.

Mortis vtilis, & necessaria memoria: Sed vt vitam spernentes mortalem, meditemur æternam, non vt animi cum corpore Atheorum credentes mo-re interitum, genio vacemus. Hinc eorundem illud Epithema, seu Epigramma conuiuiale:

„ *Viue memor lethi.*
„ *Amici dum viuimus, viuamus:*
„ *Extremumque tibi semper adesse puta.*
„ *Ipse iubet mortis te meminisse* DEVS [b].

b Mart. li. 2. Epig. in 59. c Libr. 2.

Sed & Ægyptij circũferebant mortis in cõuiuio ceream imaginẽ, vt lætius conuiuæ, mortis admoniti se inuitarent. Testis Herodotus [c]. Simile de alio Petronij testimonium est in Trimalcione, qui laruas, quas vocabát oscilla, Grecè σκηνάτια, & προσωπεῖα, in mediũ conuiuiũ iaciebant, ex iisque rex cõuiuij figuras exprimebat, vt mutationis, & breuitatis vitæ cõmonefaceret, & proptereá bibendum esse, vt nihil de fructu huius vitæ pereat, diceret. Sic autem apud Petronium Timalcio post exhibitam laruam argenteam, cuius articuli, vertebræque in omnem sponte partem flecti viderentur, cecinit:

„ *Heu, heu, nos miseros, quàm totus homuncio nil est &c.*
„ *Sic erimus cuncti, postquam nos auferet Orcus,*
„ *Ergo viuamus, dum licet esse bene.*

d Lib. 2 c. 26. e Lib. 7. c. 20. l. 20. cap. 24. f In Senec. Hippol. actu 2. g in Tertull. de pallio c. 1. num. 28.

Hæc & his plura notauit Scaliger in Ausoniũ [d] de dicto Conuiuiorũm ritu, necnon & de oscillis, de quibus prætetea Turnebus [e], Delrius [f], Pamelius [g]. *Nec sinitur quiescere ingruente bello.*] Hebraicè, & Græcè : (Nec est missio in bello) Chaldaicè: Neque vasa armorum auxiliantur in prælio (Et verti etiam potest, dimissio) Græca dictio ἀποστολὴ missionem, emissionem, dimissionem, immissionem pótest significare, vel etiam manumissionẽ, euasionem, & fugam: Hebræa משלחת mischlachath, præter hæc, gladium quoq; & arma, vt שלח schelach. Hanc significationẽ hoc loco Hebræi dium quoq; ...

h Ps. 77. 49.

Abrahã assignat, vt & quidã in Psalmo [h]: Immissiones per Angelos malos. Varablus reddit: Telorum emissionẽ, in quam, sicut & in diem mortis, nullus habeat potestatem: item explicat quod nemini sit gladius in bello, licet in illud, quod mors omnibus infligit. Symmachus respexit ad hæc, sum: (Οὐδὲ ἐστι παραλάξεως εἰς πόλεμον. Neque est construere aciem in prælium.) Olympiodorus qui aliam ponit notionẽ τῆς ἀποστολῆς pro Classe de

i Act. 1. 25.

qua meminimus aliquando exponentes vocabulum Apostoli [i], explicat bello ciuitatẽ, ac prouinciam occupante, non esse commodũ, neque tum classes educere, ac nauigare ad negotia externa. Vult verò mysticè denotari, quẽ DEVS iusserit mori in bello, non esse qui emittat, seu reuocet in vitã, cum quis cœperit in Iudicio conscientiæ scelerũ suorum bella sentire, nequaquam valiturum huiusmodi preces effundere: Mitte me Domine in vitam vt pœnitentiã subeam peccatorum; non item qui in articulo mortis animam agit, orare; Da mihi quæso, Domine, vt pœnitentiæ causa modicum quid adhuc viuam.

Videmus

Videntur ista mihi propiora litteræ, quàm mysterio, nec aliter accepit, qui sequi solet litteram, Thaumaturgus. Nec ars, ait, omnino vlla, & astutia inuenietur, quæ mortis tempus repellat, ac velut exceptione submoueat: verùm quemadmodùm in medio bello captis, fuga omnis vndique præclusa perspicitur, atque omnis hominis impietas simul perit.

Nec abhorrent multùm à proposito, qui vertunt: (Non est submissio, vel substitutio in prælio.) Id est, Non licet submittere, vel substituere seruum, aut filium, aut alium quemcumque pro nobis ipsis (hoc modo Caietanus, licèt non ad hoc propositum) nos ipsi subire mortem debemus, nos armatæ contra nos [a] ictus creaturæ sustinere, nos agonem ferre Dæmonis, qui de totius tunc rei summa validissimè dimicat: perit eo tempore à nobis fuga [b], non est qui requirat animam nostram, qui restituere vitã possit.

Placet passim Latinis hæc expositio, quam pro mystica ducebat Olympiodorus. Talem potius censeo, quam dat Hieronymus, alludens ad Cantica [c], Illum qui in bello est, & DEI pacem non habet, quæ superat omnem intellectum [d], non habituram emissionem, de qua Sponsæ dicitur: Emissiones tuæ paradisus malorum granatorum, cum fructu pomorum. Docet etiam posse Impietatem, Diabolum, & Pietatem, CHRISTUM appellari.

Porrò Interpretis verba plenissimè aptissiméque comprehendunt cuncta, quæ ad sensum litteralem attulimus: (Nec finitur quiescere ingruente bello) Bellandum ei, fugere non potest, cedere, vincique illum oportet. Lege Chrysorij frustrà poscentis inducias in morte, vel vsque manc, quem narrat Gregorius [e] exitum infelicem, cùm apertis oculis vidisset teterrimos viros, & nigerrimos Spiritus coram se assistere, & vehementer imminere, vt ad inferni claustra eum raperent. Aduersarium Angelum insidiari potissimum calcaneo [f] extremæ vitæ nostræ, testantur historiæ, præsertim Martini, qui cruentam illam, funestámque bestiam tunc astantem summa fide ac constantia ab se repulit [g]: docent id quoque Patres non pauci, vt Basilius [h], Ephrem [i], Chrysostomus [k]; Cyrillus Alexandrinus [l], Augustinus [m], Gregorius [n]; qui probat ex eo, quod etiam princeps mundi Diabolus venerit ad CHRISTVM, quamuis non repererit in eo quicquam [o]: & Eusebius [p] hoc sensu declarat orasse CHRISTVM, erui animam suam de manu canis [q]; atque etiam hac ratione dicere in Psalmo XXI. se à canibus & tauris [r] obsessum. Non est quidem certum Spiritus malignos visibili forma moribundis apparere omnibus omnino; quibus tamen adeo terribiles apparent, ideo id eis DEVS permittit, si qui ipsos vident, iusti sunt, quemadmodum Angelus sanctus docuit Beatum Aichardum, vt hic ipse terror expiet in illis, si quid expiandum supersit [f].

Neque saluabit impietas Impium.] In die Iudicij magni, ait Chaldæus. Vatablus de bello spirituali tentationum. Hæc quidem vera, sed in primis de morte, & quod in ea est particulari Iudicio, videtur esse sermo. Minime dubitari potest, saluti æternæ non conducere impietatem, quo quidam pacto præsentem explicant locum: artes ac fraudes vim atque potentiam innuit Ecclesiastes, & quicquid secum fert, vel habet impietas. Lyranus eos intelligit qui per magicam aliámve superstitiosam artem se putant euadere,

a Sap. 5.18
b Ps. 141.5.
c Cap. 4.13.
d Philip. 4.7.
e 4. Dialog. c. 38.
f Gen. 3. 15.
g Sulpitius in vita.
h Orat. in Iulitam. & in Psal. 33.
i In multis sermonib. tũ Tom. 3. de Vita, & morte cuiusque.
k Hom. 54. in Matth.
l Orat. de exitu animæ à corpore, quã citat Feuard. in Epi. Iudæ Apostoli.
m In Speculo peccatorũ, cap. 7. quod tamen non est Augustini.
n Hom. 39 in Euang.
o Ioan. 14. 30.
p 10. De Demõstrat. c. vl.
q Ps. 21. 21.
r Ver 13. 17.
ſ Fulbertus in Vita apud Surium mense Septembri.

dere mortem posse. Vatablus astutiam impiam non valere contra D[illegible] num. Verbum Hebræum ימלט *iemallet*, significat liberabit : pro l[illegible] בעליו *bahhalau*, Dominus eius. Græcè τὸν παρ' αὐτῆς, eum qui est [illegible]b ea. Symmachus, ἔχοντα αὐτήν, habentem se; prout est quoque in vetere tra[illegible]-latione.

Vers.9.] OMNIA hæc consideraui, & dedi cor meum in cunctis operibus, quæ fiunt sub Sole. Interdum dominatur homo homini in malum suum.

OMNIA *hæc consideraui, &c.*] Et adhuc dicta, & quæ dicturus est i[illegible] posterum inter alia considerasse attentius dicit, ac in iis maxima[illegible] niratem notasse. Sunt verò quæ mox subiicier, quod quidam p[illegible] vel damnum sibi ipsis, malè faciendo officium, creantes vel su[illegible] damno afficientes : prætetea vitium hypocritarum.

Interdum dominatur homo homini in malum suum.] Iuxta editionem H[illegible]braicam, & Græcam Septuaginta, & vt notat Caietanus, non sunt hæc à prioribus auellenda, sed vno quasi spiritu proferenda. (Omne h[illegible]c v[illegible] dedi cor meum in omne opus, quod factum est sub Sole, tempore, quo [illegible]minatus est homo homini ad malum ipsi.) Græcè : τὰ ὅσα [illegible] [illegible] ἐν ἀνθρώπῳ τοῦ κακῶσαι αὐτόν. (Quæcumque aut in quibuscumq[illegible]o-testatem habuit homo in homine ad malefaciendum ei.) Aquila Και[illegible] ἐξουσίασεν ὁ ἄνθρωπος, (Tempus quo dominatus est homo.) Caietanus au-tem sic explicat : Quæ de Regis potestate dixit prius Ecclesiastes, nu[illegible] testari se vidisse, atque deprehendisse illam potestatem ad id tempus spe[illegible] re, ex quo tempore cœpit homini homo dominari, & hoc domin[illegible] dere in malum hominis in quem exercetur, ad differentiam domini [illegible]mestici patris in liberos, viri in vxorem.

Malim nouo quodam principio aliud nunc argumentum tracta[illegible] Hieronymus tollens æquiuocationem, sequensque veterem tran[illegible] (Et dominatus est homo homini, vt affligeret eum.) facit, vt verba [illegible]tæ (In malum suum) referenda videantur ad illum, cui homo do[illegible] quod non de principe solo Ecclesiastico, vt Hieronymo placuit, sed [illegible] de ciuili potest intelligi. Quanquam illud verum est, vtriuis qua[illegible] dominium damno esse tum ad æternam damnationem, tum ad t[illegible] lem punitionem; sicut infinita docent exempla, vt quorum mem[illegible] Sacræ litteræ Pharaonis, Antiochi, Semnacherib, Herodis. Peric[illegible] lationis Hugo Cardinalis hîc aliqua memorat. Priorem sensum G[illegible] quuntur de iis, qui dominantur tyrannicè in aliorum perniciem N[illegible] ter visum Chaldæo : (In tempore quo imperat homo homi[illegible] ciendum ei.) Talis ad verbum est editio Græca prius recitata. D[illegible] quo iure habeat homo in hominem, disputat Bonauentura [illegible] [a]
accuratè.

a In 2.2.S. Thoma.

Vers.

Verſ. 10.] VIDI Impios ſepultos, qui etiam dum adhuc viuerent, in loco ſancto erant, & laudabantur in ciuitate quaſi iuſtorum operum: Sed & hoc vanitas eſt.

VIDI *Impios ſepultos, qui, &c.*] Hi qui præerant, & dum viuerent, tanquam Iuſti celebrabantur, ſunt tandem poſt mortem obliuione ſepulti, atque ſimulata eorum iuſtitia, & ſanctitas detecta eſt, & vaniſſima illa virtutis vmbra, ac larua. Hieronymus & Caietanus exponunt, Impios honorabili ſepulcro decoratos vſque adeo, vt venerint in memoriam, & laudem ad poſteros: piis contra eueniſſe. Prior huic oppoſitus ſenſus eſt magis communis, & paraphraſtis Chaldæi, & Gregorij quodam loco [a]: Quia multi fœnum ſunt, inquit, & electos ſe ex humana æſtimatione ſuſpicantur, benè per Salomonem dicitur: Vidi Impios ſepultos, qui etiam dum adhuc viuerent, in loco ſancto erant, & laudabantur in Ciuitate quaſi iuſtorum operum. Omnes conueniunt, poſtea deprehendi impietatem, quam in Eccleſiaſtico principe, cùm ſuperſtes eſſet, nullus audebat reprehendere, ſed potius cuncti laudabant aut errore, aut metu, aut adulatione. Difficilis eſt accuſatio in Epiſcopum, ait Hieronymus, ſi enim peccauerit, non creditur; ſi conuictus fuerit, non punitur.

[a] 31. Moral. c. 10. vel 11. quem etiam vide lib. 25. c. 10. vel 15.

Qui etiam cùm adhuc viuerent, in loco ſancto erant, & laudabantur in ciuitate quaſi iuſtorum operum.] Chaldæus indicat horum verborum oppoſitum ſenſum, videlicet, iſtos non tam prius in vita laudatos fuiſſe, vel ſediſſe ac præſediſſe in loco ſancto, quàm neutrum habuiſſe, aut vtrôque excidiſſe. (Et in veritate vidi peccatores qui ſepulti erant, & exterminati de mundo, & de loco ſancto, vbi iuſti habitant, & abierunt vt comburerentur, in gehennam, & obliuioni traditi ſunt inter habitatores vrbis: & ecce ſicut fecerũt, (malè tractando Iuſtos) factum eſt eis. Thaumaturgus eodem ferè pacto. (Illud quidem compertum habeo, prius quoque ex hac vita abripi impios, ac de medio tolli, eo quod vanitati ſeipſos dediderunt.) Sed quod Interpres præ ſe fert, plures ſentiunt, exponi caſum infelicem eorum poſt mortem, qui viuentes iuſti habebantur, & proſperè agebant, & locum ſanctum obtinebant, & laudabantur. Hebræa ſic habent: (Et in ſic, ſiue tunc vidi Impios ſepultos, & venerunt, & à loco ſancto ambulabunt (id eſt, exibunt) & obliuioni tradentur in ciuitate, qua (id eſt, in qua) vel (quæ) vel (qui) vel (quia) vel (cùm tamen) ſic fecerunt, id eſt, tantum, & adeo egregia opera, vel (rectum.) Caietanus, qui impios ſepultos intelligit cum honore, & ipſos veniſſe, id eſt, perueniſſe ad poſteros eorum cum laude memoriam, ſequentia refert ad pios, qui ſunt ex loco ſancto, id eſt, ſancti, non loco materiali, ſed animi ſanctitate, ſed ambulant, & exeunt, vel abeunt à laude, & memoria hominum, traditi obliuioni, etiam in ciuitate, in qua ſic, hoc eſt, ſanctè fecerunt opera ſua.

Iſidorus Clarius tradit tres explicationes iuxta editionem Hebraicam. Prima eſt hæc: Vidi impios ad ſepulcrum vſque feliciter degere, & ambulare, ac veluti reſurgere in filiis ſuis, qui verſantur inter honoratos in loco

ſancto

ſancto : eos verò obliuioni tradi, & contemni à ciuibus, & in ciuitate qui ſic fecerunt, id eſt, bene, iuſtè, ſanctè. Secunda : Vidi Impios ſepultos, dignos qui ſepelirentur, & morerentur, dignos ſepultura, & morte, & (tamen) venerunt, ſeu veniebant, aut ibant, id eſt, viuebant, & à loco ſancto ambulabant, ſiue recedebant, atque fugiebant (futurum pro præterito per literam ו verſiuam) & laudabant ſe, vel illos alij (Hebræum enim verbum ſi habeat ב pro כ, id ſignificat, vt dicemus,) in ciuitate, quaſi Iuſtorum operum. Tertia : Vidi Impios ſepultos, hoc eſt, morte dignos, ac ſepultura, & veniebant, hoc eſt, proſperè agebant, & de loco ſancto ibant, id eſt, recedebant à via bona, & obliuioni dati ſunt qui ſic, id eſt, qui iuſtè fecerunt, aut illi Impij iactabant ſe quaſi iuſtos.

Vatablus hoc modo : (Vidi impios, qui dudum ſepulti erant, & redierunt per famam in mundum, fuitque ſemper eorum recens, ac proinde illuſtrius nomen? Vidi quoque eos, qui in loco ſancto, ſeu in loco ſancti DEI, ſeu rei ſanctæ accuratè verſati ſunt, obliuioni traditos in ea vrbe, in qua ſic fecerunt, vt ſit proinde vanum, ita ſibi nominis celebritatem parare, cùm ſola ſit Iuſti memoria æterna [a].)

[a] Pſ. 111. 7.

Rabbi Dauid Kimhi : (Si mortui fuerint Impij, venient alij loco ipſorum, & de loco ſanctitatis qui ſunt, id eſt, iuſtos abire facient, fugabúntque, ne videantur in conſpectu ſuo, propter iniquitatem, & rapinam, quam faciunt ipſis, & obliuioni tradentur in ciuitate, qui rectum fecerunt; id eſt, abſcondent ſe à facie illorum, faciéntque ſeipſos oblitos, abſconditóſque ab illis ij, qui faciunt rectitudinem, & veritatem. Vel eiuſdem Rabbini ſenſus eſt poſterioris membri de iiſdem impiis, qui homines de loco ſancto, id eſt, iuſtos abire faciunt, & fugant, & obliuioni mandant, ac delent.)

Rabbi Abraham Auen Ezra : (Vidi Impios, qui præſidebant hominibus, lædebántque illos, mortuos abſque cruciatu vlliſque ſcelerum pœnis, & ſepultos pacificè, ac honorificè in ſepulcris ſuis: hi venient in mundum rurſus, quia filij ſtabunt loco ipſorum, vigebítque illorum in iſtis memoria : & qui de loco ſanctitatis ibunt, id eſt, Sancti, qui morientur abſque liberis, non erunt ſic, ſed obliuioni tradentur in ciuitate, in qua fuerunt : & hi ſunt, qui fecerunt rectum, id eſt, veritatem.) Hæc recitantur in magno Theſauro linguæ ſanctæ cum alia non multum differente Interpretatione Rabbi Salomon Iarchi.

Septuaginta ſic reddunt : Καὶ τότε εἶδον, ἀσεβεῖς εἰς τάφους εἰσαχθέντας, καὶ ἐκ τοῦ ἁγίου, καὶ ἐπορεύθησαν, καὶ ἐπῃνέθησαν ἐν τῇ πόλει, ὅτι οὕτως ἐποίησαν. Et tūc vidi impios in ſepulcra introductos, & ex Sancto, & iuerunt, & laudati ſunt in ciuitate, quoniam ſic fecerunt.) Aquila : (Καὶ ἦλθον ἐκ τόπου ἁγίου. Et venerunt de loco ſancto.) Symmachus : (Καὶ ὁπότε περιῆσαν, ἐν τόπῳ ἁγίῳ ἀνέστρεφον. Et quando ſuperſtites erant, in loco ſancto conuerſabantur.) Et pro vltimis verbis ſententiæ : (Ὡς δίκαια πράξαντες, tanquam qui iuſta egiſſent.) Vetus tranſlatio : (Et tunc vidi Impios ſepultos, & venerunt, & de loco ſancto egreſſi ſunt, & laudati ſunt, quia ſic fecerunt.) Non te, Lector, tædeat legere, quod me non piget tanto ſtudio recitare : obſcurioris huius loci, ex tot editionum verſionúmve collatione perſpicies ſenſum, ac deprehendes nullibi meliùs apparere, quàm in vulgata, quæ quodammodò alias delibauit, &

quod

quod erat commodius excerpsit, maximè verò nunc ex Symmacho.

Laudabantur.] ישתכחו *ijschthachethu.* Sic legit Chaldæus, qui est interpretatus, Obliuioni traditos. Græci, & vtraque Latina versio, & Rabbi Salomon Iarchi ישתבחו *ijsthabechu*, quod laudari, & glorificari significat, vel seipsos laudare, & glorificare.

Quasi iustorum operum.] אשר קן עשו *ascher ken' hhaschu.* Interpres, & Symmachus videntur sumpsisse כן *chen*, non vt similitudinis particulam, sed tanquam nomen, quod significat rectum, veracem, iustum, &c. *Ὡς δίκαια πράξαντες*, inquit Symmachus, tanquam qui iusta fecerint. Hic est Dagon iuxta Arcam [a]: abominatio desolationis in loco sancto [b]: Pastor, & Idolum [c]. Laudatur peccator in desideris animæ suæ, & Iniquus benedicitur [d], & Bel quasi DEVS, quia multùm comedit [e]. Hæc ex Hugone.

a 1. Reg. 5. 2. *b Matth. 24. 15.* *c Zacha. 11. 17.* *d Psalm. 9. 3* *e Dan. 14. 2. 5.*

Vers. 11.] ETENIM quia non profertur citò contra malos sententia, absque timore vllo filij hominum perpetrant mala.

CONGRVIT optimè cum sensu prioris sententię, quę secuti sumus, præsens sententia, licèt generalis, & cõmunis hominum statui. Nulli namque maiore viuunt licentia, quàm quibus impunitas est: hanc supra ceteros habent, qui præsunt alijs, nec hominẽ verentes, nec timentes DEVM [f]: Laudati etiam cùm malè fecerint, vt dictum est, perinde ac si bene [g]. Illos inter homines non est qui possit, DEVS punire differt vel expectans ad pœnitentiam, vel per eos Iustorum exercens patientiam, vel vt thesaurizantes sibi diuinam iram, ampliùs puniat in die iræ, & iusti iudicij sui [h]. Lege Gregorium in Ezechielem [i]. DEVS ipse apud Esaiam [k]: Misereamur impio, & non discet iustitiam [l], vel iuxta Hebraicam editionem; Consequatur improbus misericordiam, vel consequetur: id est, Esto illam consecutus sit, nequaquam iustitiam didicit, actum est, non discet. Quod subditur [m]: In terra Sanctorum iniqua gessit, simile est illis præcedentibus hoc loco verbis (In loco sancto erant) & accommodat Bernardus [n] ad Clericos bonis abutentes Ecclesiasticis. Idem Esaias [o] queritur, & miratur: Indulsisti Domine genti, indulsisti genti, nunquid glorificatus es? Hic est porrò modus vnus, quo censetur DEVS aliquos indurare, sicut & indulgentior pater filium perdere dicitur, & seruum dominus, & magister discipulum, & qui ceram liquefacit Sol calore suo, lutum indurat. Vtitur priore ad hoc propositum, agénsque de Pharaone Origenes [p] exemplo, Hieronymus [q] posteriore: eundem verò prætereà modum tradunt Basilius [r], & Theodoretus [s], qui profert caloris similitudinem, quæ placuit item Augustino [t] rem eandem tractanti vna cum prima.

Enitescit ex hac tanta DEI tolerantia, ipsum esse præstabilem super malitia nostra [u]; hanc simul nimis esse magnam, quæ adeò singulari beneficio abutatur: meritò posteà quæ lento processit gradu DEI iram, grauitate tarditatem supplicij compensare [x]: denique prodest nonnullis, si obest aliquibus; inuitati enim respondent, & documentum etiam sumunt

f Luc. 18. 2. *g Psalm. 9. 3.* *h Rom. 2. 5.* *i Hom. 13.* *k Cap. 26. 10.* *l Cap. 26. 10* *m Ibid.* *n Serm. 23. in Cant.* *o Ibid. suprà vers. 15.* *p 3. Peri archon.* *q Epist. 150. quæst. 10.* *r Orat. Quod DEVS non sit auctor malorum.* *s Quæst. 11. in Exod.* *t Ser. 88. de Tempore. Lege quoque q. 36. in Exod.* *u Ioel 2. 13.* *x Val. Max. Lib. 1.*

patientiæ & beneficētiæ aduersus inimicos, vel abutētes collatis beneficiis. Improbus ac reprobus est, cui dat DEVS locū pœnitentiæ, & ille abutitur eo in superbiā [a], & tēpus, vt pœnitentiam agat, & non vult pœnitere à fornicatione sua [b], sed oculi sunt in viis illius [c], id est, intenti ac defixi ad insistendum eandem vitæ viam, neque captant iudicium [d]. Homines decet sanè clementia, sed quia falluntur, & ignorant, criminum iis dissimulatio, quæ subditi committant, non adeò permittitur. Leuia, aut occulta, aut quæ maius malum vitare possunt, Præfecto vrbi dissimulanda sunt, ait Herodotus [e]; at licentiam dissimulare non debet, nam

„ *Nimia licentia profectò euadet in aliquod magnum malum* [f].

Quotus quisq; reperiatur, inquit Marcus Tullius [g], qui impunitate, & ignoratione omniū proposita, abstinere possit iniuria? &, [h] Quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? &, [i] Effrenatus furor alitur impunitate diuturna: &, [k] O consuetudo peccandi quantam habes iucunditatem in improbis, & audacibus, cum pœna afuit (vel abfuit) & licentia consecuta est? Tandem verè dictum à Polybio [l]: Si veniam aut impunitatem concesseris aliquam, si benignitate improbum fueris promeritus, id omne dolum, fraudémque existimando erga beneficium longè fieri magis infidum. Vulgus non ita natum vt pudori obsequatur, sed metui, nec vt abstineat à prauis ob turpitudinem, sed ob supplicia & pœnam. Hoc modo Philosophus [m].

a Iob 24.23. b Apoc 4.21. c Iob suprà. d Prou. 28.5. e Lib 1. f Terent. in Adelphis. g 3. de Offic. h Orat. pro Milone. i Ora. pro Sextio. k 3. in Verrē. l Libro 1. in fine. m 10. Ethic. cap. vlt.

Non profertur citò contra malos sententia.] Hebraicè: (Quia non fit verbum facti mali citò.) פתגם *pthgam*, est negocium, res, verbum, qua voce Chaldæi ferè vtuntur, semper eo modo quo Hebræi דבר *dabar*, & reperitur duntaxat hoc loco, & iterum in Esther [n], vbi Interpres reddit (hoc) Græcè νόμον legem, siue edictum. Hic autem sic: (Ὅτι οὐκ ἔστι γενομένη ἀντίῤῥησις ἀπὸ τῶν ποιούντων τὸ πονηρὸν ταχύ. Quoniam non est facta contradictio ab istis, vel talibus, malum velox, nimirum, est.) Sixtiani codices: (Ἀπὸ τῶν ποιούντων, A facientibus malum citò.) Symmachus: (Διὰ γὰρ τὸ μὴ γίνεσθαι τὴν ἀπόφασιν. Etenim quia non fit sententia, & decretum.) Hieronymus in vulgata, imitatus est Symmachum, in vetere translatione Septuaginta: (Quia non est contradictio facientibus malum citò.) Ambiguum, an verbum, (citò,) ad contradictionem, siue sententiam referas, an ad facientes malum, siue malos; & ταχὺ potest esse tum nomen iunctum τοῦ πονηροῦ, tum aduerbium. Vulgata clarè iunxit cum sententia, necnon Chaldæus, & est hoc pacto melior sensus, qui Græcis, Latinísque Interpretibus placet.

n Cap. 1.20.

Olympiodorus nominatim id obseruat, dicens, referri, citò, ad contradicentes, atque significari, eos, qui sedulò, ac vehementer contradicant, acríque reprehensione compescant. Quāquam nec alium respuit sensum, quo, citò, referatur ad operantes malum, quasi velociter, ac studiose peccantes. Celeritas nihilominus maturitate iudicij, & temporis quoque temperanda interstitio, præsertim in causa capitis. Dixi de hac re aliàs citato Theodosij exemplo, qui dilationem triginta dierum iussu Ambrosij præscripsit. Potest pœna dilata exigi, non potest exacta reuocari, inquit Seneca [o]: nulla vnquam de morte hominis cunctatio longa est. De morte qui errarint, vt Anaxandrides [p] respondit apud Plutarchum percontanti quare capitales

o 2. de Ira. p In Apophtheg. Lacon.

capitales causas pluribus diebus seniores audirent, ij cōsilium mutare non possunt. Scribit præterea [a], virgas Prætorum securibus alligatas præferri solitas, ne magistratus iracundia prompta ac dissoluta esset, & vt virgarum dissolutio mora & tarditate iram frangeret atque moderaretur. Postremò pridem audiuimus Ecclesiastæ nostri [b] monitum: Ne sis velox ad irascendum, quia ira in sinu stulti requiescit. Id omnibus quidē, sed in primis conuenit magistratui, quē non minus ab ira, quàm à stultitia distare necesse est.

a Probl. 8 2.

b Cap. 7. 10.

Absque timore vllo filij hominum perpetrant mala.] Heb. & Græcè, & Chaldaicè: (Ideo plenum est, siue repletum cor filiorum hominis in eis ad faciēdum malum.) Aquila: (Ἐτόλμησαν, Ausi sunt.) Symmachus: (Ἀφόβῳ καρδίᾳ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων κακουργοῦσιν, ἁμαρτῶν γὰρ ὁ κακοῦργος ἀπέθανεν, μακροθυμίας γενομένης αὐτῷ. Intrepido corde filij hominum malefaciunt: Peccans enim malus, mortuus est longanimitate præstita ei.)

Filij hominum.] Haud dubium quin mali; nec tamen vbique, non nisi hoc modo, sed de bonis quoque, ac prorsus ἀδιαφόρως vocantur filij hominum, vt pluries annotaui: & editiones aliæ (hominis) non (hominum) habent. Quocirca non adeo necessaria Olympiodori notatio, appositè dici nunc filios hominum, quia Filij DEI mala non operantur.

Vers. 12.] ATTAMEN peccator ex eo quod centies facit malum, & per patientiam sustentatur, ego cognoui quod erit bonum timentibus DEVM, qui verentur faciem eius.

DEI benignitas ac misericordia perspicitur inde, quod adeò, totiesque peccantem toleret, expectans vt conuertatur ab iniquitate sua: necnon, quam benignus & misericors futurus sit aduersus eos qui timent ipsum, & ad verbum illius contremiscunt, atque de præteritis peccatis agunt pœnitentiā, de futuris cauent. Efficiunt hunc sensum Hebræa & Chaldæa editio: Græca differt nonnihil: (ὃς ἥμαρτεν ἐποίησε τὸ πονηρὸν ἀπὸ τότε, καὶ ἀπὸ μακρότητος αὐτῶν, ὅτι καί γε γινώσκω ἐγώ, &c. Qui peccauit, fecit malū ex tunc, & ex longitudine eorum: quare & cognosco ego, &c.) Hieronymus testis est, se pro (ἀπὸ τότε) posuisse (centies) Aquilam, & Theodotionem, & Symmachum posuisse, Mortuus est, vt sit (Qui peccauit, & fecit malum, statim mortuus est,) quamuis testetur quoque Symmachum ita transtulisse (Peccans enim malus mortuus est, longa ætate concessa ei.) At secundùm Septuaginta Doctor idem refert nonnullorum expositionem, quod peccator non tunc primus peccat, quando videtur facere peccatum, sed iam antè peccauit: Abalienati sunt enim peccatores à vulua, errauerunt ab vtero [c]. Videtur improbare quia quod eodem sequitur Psalmo, (locuti sunt falsa) non conuenit iam cum egressis de vulua. Innuit forsitan Origenem, qui animas corporibus antiquiores fertur existimasse, priúsque peccasse, quàm demitterentur in corpora. Olympiodorus μακρότητα pro iuuentute

c Psal. 57. 4.

intelligit: explicat autem vel de Diabolo, qui peccatum inuexit in mundum, cuiusque cuncti peccant instinctu; is verò fuit ab initio dux,& auctor peccati [a]: vel non esse hominum recens, sed peruetustum peccatum: quod quicumque perpetrat iuuenis, immò peccator centum annorum censeri potest [b], ob leuiores mores: vel qui contraxit habitum peccati, proposuitque in mente sua peccare, ex tunc iam cœpisse peccare, tametsi propositum id multò pòst in actum producat, aut etiam impeditus, non producat: vel, eum qui peccat, licèt innotescat, cum re ipsa flagitium perficit, apud præscientiam DEI multò ante reum cognosci.

a Gen.3.1.& seq.

b Esa 65.20.

Centies.] Dixi, Hieronymum posuisse hoc modo (Id fecit verò etiam in vetere translatione, pro eo quod Septuaginta in vetere translatione, ἀπὸ τότε, Ex tunc,) Aquilâ, Symmachus, & Theodotio (ἀπέθανε, Mortuus est.) Hebraicè est מאת *meath*, quod cum his punctis מאת *meath* centum, seu centies, cum alio quiescente א *aleph*, מאת *meth*, mortuum significat. Septuaginta legerunt fortasse מעת *mehheth*, quod est, à tempore. Credimus Hieronymo, quoniam postrema quidem lectio repugnat omnium Codicum fidei: Secundæ nullum aliud exemplum potest proferri: Sensus quoque magis obuius,& facilis, quem reddit Hieronymus,& alij passim. Porrò numerus centenarius est pro indefinito magno numero, idémque valet peccare centies, ac plurimùm, vt idem Doctor notat, & nos suprà Capite sexto [c].

c Vers.3.

d Matth.18.22.

Per patientiam sustentatur.] A DEO, vt meritò CHRISTVS [d] iusserit nos proprias iniurias sustinere non septies tantum, sed etiam septuagies septies, hoc est, vt ita dicam, toties, quoties, ac infinities. Benignitati diuinæ deputat Bonauentura, quod eos diu viuere sinat peccatores, quos pręuidet reuersuros ad se: quos autem peccata multiplicaturos,& in eis morituros, tum misericordiæ, ob dilationem adeo crudelis pœnæ Inferni, tum iustitiæ, vt permittatur qui in sordibus est, adhuc sordescere [e]: Sed & misericorditer agitur, cum peccatore reprobo, cùm citò hinc eripitur, ne magis peccando, maiorem sibi reatum comparet: de qua re nonnihil egimus ad primum Caput Actûum Apostolicorum, disputantes de Iuda, quem Petrus dicebat abiisse in locum suum [f]. Hebraicè ומאר יך לו *vemaar ich lo* Et prolongans sibi, vel Dominus, ei dans spatium vt conuertatur, quo pacto vertit Chaldæus, seu prolongãs ei vitam, elongans ab eo vindictam: vel peccator ipse differens pœnitentiam. De Olympiodoro dixi exponere iuuentutem, vt sit ἀπὸ μακρότητος, à longitudine temporis præteriti αὐτῶν, ipsorum, nempe peccatorum, de quibus proximè ante dicitur numero singulari, ὃς ἥμαρτεν, qui peccàuit: Longitudo dierum significat longam ætatem, seu quæ præcesserit, seu quæ secutura sit. Hanc promittit DEVS Psalmo nonagesimo extremo. Interpres eruditè sensum expressit etiam in vetere translatione (Et elongat ei DEVS) quod perinde est ac id, quod est in vulgata (Et per patientiam sustentatur nimirum à DEO.) Sixtus [g] Senensis obseruat, quod Chrysostomus [h] docuit, patientiæ vocabulum τῆς ὑπομονῆς de DEO nunquam in Scripturis dici, sed longanimitatis, τῆς μακροθυμίας, aut simile: nec nominari patientem DEVM, ὑπομένοντα, sed longanimem, μακρόθυμον, vel alio nomine. Nam, inquit Chrysostomus,

e Apoc.22.11.

f Vers.25.

g Bibliotheca sancta annot. 312.

h Hom.2.in Ep.ad Coloss.

μακρο

μακροθυμεῖ τις, longanimis quis erga eos est quos vlcisci potest: ὑπομένει, patiens erga eos, quos non potest. Profert præter locum Epistolæ ad Colossenses [a] quem declarat: (Ad omnem patientiam & longanimitatem εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν,) alium ex Epistola ad Romanos [b], (An diuitias bonitatis eius & patientiæ,& longanimitatis contemnis? χρηστότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας.)Refellit Sixtus,quia multis aliis locis vocatur DEVS patiens,vt Psalmo LXXXV [c]. & CXLIIII. [d] & hic in præsenti loco;& Epistola ad Romanos [e], & prima Petri [f]. Deinde conatur Chrysostomum sic exponere,vt patientiæ vocabulum,quatenus denotat virtutem,qua fortiter aduersa tolerantur, DEO non conueniat, in quo nulla est toleranda calamitas:sed prout dicit expectationem quandam, qua errantes ad resipiscentiam longo tempore solent expectari, iuxta illam sententiam Augustini [g]: Patientia DEI prædicatur, non in hoc quod malum aliquod patiatur,sed in hoc quod expectat malos,vt conuertantur. Confirmat,quoniam vbicunque DEVS patiens appellatur, Hebraicè legitur ארך אפים *erech-appayim*, longus iris, Græcè μακρόθυμος:& pro patientia חקוה *thikua*, expectatio μακροθυμία, vel ἀνοχὴ, longanimitas, & quædam quasi induciæ,teste Ammonio,quales sibi hostes concedunt.

a Cap.1.11.
b Cap.2.4.
c Vers.15.
d Vers.8.
e Cap.9.22.
f Cap.3.20.
g Lib. de Patientia.

Deprehendi & Ipse verum esse,quod hic Auctor adeo studiosè, & benignè monuit,vt Patrem tantum defenderet, nempe nullibi in Nouo quidem Testamento de DEO ὑπομονὴν, & ὑπομένειν, vsurpari. Quanquam quin eidem tribui possint seruata proprietate vocum, nihil video, quid obstet. Significant enim expectationem, & expectare: nisi vim facias in præpositione ὑπὸ, sub,quasi subiectionem innuat,& sub aliqua calamitate perseuerantem constantiam, & tolerantiam. Apud Ieremiam [h] vocatur DEVS expectatio Israël, ὑπομονὴ, Hebraicè מקוה *mikueh*: sed potest intelligi obiectiuè, id est, vt obiectum patientiæ Israël, sicut in Psalmo [i]: Quoniam tu es patientia mea Domine, ὑπομονή μου תקותי *thiknathi*.Lego in Historia Machabæorum [k],quòd ἀναμένει μακροθυμῶν ὁ δεσπότης: DOMINVS patienter expectat. Itaque non est omnino perpetuum,quod Chrysostomus generaliter asseruit: neque certa penitus excusatio Sixti, nisi de Nouo Testamento loquendo, sicut dixi. Etsi verò nullum hic vocabulum patientiæ est in Hebræo, vel Græco textu, quia tamen id habet editio nostra,visa mihi nunc est opportuna,vtilisque annotatio.

h Cap.14.8.
i Ps.70.5.
k Lib.2.c.6.14.

Vers. 13.] NON sit bonum Impio,nec prolongentur dies eius, sed quasi vmbra transeant qui non timent faciem Domini.

EDITIONES ceteræ hæc enunciant in futuro tempore: (Et bonum non erit Impio,&c.) Hieronymus non in ista solùm, sed & in veteri translatione maluit per imperandi modum qui sic sæpè ab Hebræis denotatur per tempus futurum. Interpretatur autem Hieronymus imprecationem contineri in illos, qui non habent Dei timorem,& desiderium, ne diu differantur à pœna;eo sensu,quo Galatis [l] Apostolus scribebat:Vtinam ab-

l Cap.5.12.

a 2.Ep.4.14. ſcindantur qui vos conturbant:& Timotheo [a]: Alexander ærarius multa mala mihi oſtendit: reddat illi DOMINVS ſecundum opera eius. Subdit ſecundum Septuaginta inchoari nouam ſententiam à poſteriore præcedentis verſus parte: (Ego cognoui:) Et hic continuari, videlicet, quod timētibus DEVM bene erit, impio malè. Thaumaturgus, & Olympiodorus exponunt eodem pacto.

Non ſit bonum.] Neque hic, neque in alia vita, vt explicat Bonauentura: b Cap.3.10. Contra verò Eſaias denunciat Iuſto [b] quoniā bene, ſcilicet vtrobique. Non ſit quoque bonum Impio quod ſuſtentetur à DEO, & expectetur ad pœnitentiam, inquit Hugo Cardinalis. Gloſſa Interlinearis & Lyranus, & Carthuſianus intelligunt de proſperitate temporali, quam non conſequatur impius, & conſequi non mereatur, quoniam non quærit futuram, & æternam, ſed præſentibus bonis abutitur.

Nec prolongentur dies eius.] Et non prolongabit dies tanquam vmbra: Grecè (In vmbra) Chaldaicè: (Neque erit ei longitudo in ſeculo venturo, & in ſeculo hoc præſcindentur dies vitæ eius, fugient, & ſuccidentur velut vmbra.) Fuſius, & clarius: quod editio quoque noſtra paulò pluribus verbis expreſſit, quam Hebraica & Græca videlicet ſequentibus.

Sed quaſi vmbra trāſeunt.] Pro eo quod, vt modo dixi, Hebraicè, Grecéque ſolùm habetur: (Non prolongabit dies tanquā vmbra, vel in vmbra.) Quo pacto vitæ dies Impij breuiores reddantur, docuimus, cum declararemus, c Cap.7.18. quid eſſet illū mori in tēpore non ſuo [c]. Græci videntur legiſſe בצל *batſel*, non autem כצל *chatſel*. Hieronymus in vtraque tranſlatione poſuit (quaſi vmbra) ſed in Commentario ſecutus eſt lectionem Græcam (In vmbra) d Gen.47.9. exponens non prolongari dies vitæ, qui quaſi vmbra viuentibus ſunt: & e Pſ.101.12. diu viuere, non eſſe prolongare dies, ſed grandes facere bonorum operum f 1.Para.vlt. 15. Iob.8.9.c.14. 2. Pſ.108.23. Pſ.143.4. magnitudine: ideo Iacob cùm ſe fateretur peccatorem, ſuos dies dixiſſe paruos, & malos [d]: Et Dauid eodem Spiritu ceciniſſe, quod ſui ſicut vmbra declinaſſent [e], timendo ne longitudo æternæ vitæ breuiaretur, id eſt, illam ei viuere propter peccata non liceret. Valdè trita, & Scripturis [f] familiaris comparatio excurrentis vitæ noſtræ cum fugace vmbra, vt Capite supe- g Verſ.1. riore meminimus [g]. Hac reor de cauſa prorogandæ vitæ ſignum Eze- h 1.Para.20. 9.10. Eſa.38.8. Eccl.48.26. chias Rex accepit in vmbra horologij; &, optione data, maluit reuerti retrorſum vmbram decem gradibus, quàm aſcendere, maioremque fieri [h]; cùm enim noctescit, tunc

i Virg.Eclog. 1. „ [i] *Maioréſque cadunt altis de montibus vmbræ.*

k Epi.ad Polycar. Et ſic, vt ex Areopagita [k] colligitur, dies illa horas viginti ſolito plus durauit, decem in regreſſu Solis ad Orientem, & totidem, quibus reuerſus l Lib.6.Tom. 2.in c.38. eſt Sol ad punctum, vnde regredi cœperat: vmbra enim tangens lineam horologij integrā horam efficiebat. Sed hac de re adi Interpretes, maximè m Hora.li.4. Ode 7. Hectorem Pintum, Adamum Saſbout, & Michaelē de Palatio in Eſaiam [l], qui longè adhuc longiorem diem cenſet fuiſſe. Sed nunc noſtra nihil intereſt.

Auſonius in Heroum tumulis in 17. „ —*Puluis & vmbra ſumus* [m]. Et,

n Pindar. Pyth.hymn. in 8. „ Σκιᾶς ὄναρ ἄνϑρωποι [n].

„ *Vmbra ſomnium homines.*

Nihil

Nihil solidiiatis continet præsens vita. Si defigis obtutum in Solem iustitiæ, vanas rerum aliarum vmbras relinquis à tergo: hæ vmbræ versabuntur in oculis tuis, si Solem illum diuinum patiaris esse à tergo.

Veruntamen vt ad institutum redeamus, Olympiodorus non pœnam impij, quod non prolonget dies in vmbra, sed vitium interpretatur, vel certè simul hoc, & illam, nempe non diu futurum in vita, quia vitæ, quamuis longum, tempus, non reputauit esse vmbram, sed sollicito studio sibi comparare studuit res fluxas, ac temporarias, perinde atque si perpetuò forent duraturæ. Præterea per vmbram sumens protectionem DEI, alium sensum tradit, quanquam peccator in præsenti vita per patientiam DEI protegi quodammodo, defendíque videatur, potius quàm puniri, paulò tamen pôst æternis suppliciis transmittendum. Placent hæc: & nemo nescit, vmbræ voce creberrimè significari protectionem. Tamen simplicior, ac melior prima expositio, quam satis etiam indicat Thaumaturgus.

Qui non timent faciem DEI.] Hebraicè, & Græcè (à facie) sicut & vltimis verbis prioris versus idem est ac timere DEVM. Sed innuit Phrasis obiectam menti præsentiam, tanquam personæ venerabilis, valere ad continendam peccandi licentiam, & libidinem: qua de re alias disseruimus. Numeri mutatio ex singulari qui prius erat, in pluralem, quæ contigit quoque versu præcedente, vbi de timentibus DEVM collatis cum peccatore, sermo erat, nihil continere mysterij videtur: & aliàs non rarò reperitur. Quare minimè necessaria notatio Hugonis Cardinalis, quod peccator vnus est natura, multiplex voluntate, & peccatis, iuxta illud [a]: Legio mihi nomen est. Nec item laborandum vt verbum plurale comprehendat impium, qui in isto versu, & peccatorem, qui nominatus est in priore, & peccator significet errantem in moribus, vel non in adeò atrocibus peccatis: impius, qui erret in fide, & immaniùs offendat. Sunt hæc nomina sæpè synonyma, & quandoque vnum alteri vel præponitur, vel postponitur: nec hîc vlla causa, cur crescat oratio. *a Mar. 5. 9.*

Vers. 14.] EST & alia vanitas, quæ fit super terram, Sunt Iusti quibus mala proueniunt, quasi opera egerint Impiorum: & sunt Impij, qui ita securi sunt, quasi Iustorum facta habeant; Sed & hoc vanissimum est.

EST *& alia vanitas quæ fit super terram.*] Molestissima obiectio, cuius iam non semel meminimus vt res impiis hîc obueniant secundæ, piis aduersæ, cùm secus humano iudicio quiuis non altiùs cogitationem efferens euenire debere censeat. Citat Hieronymus exemplum diuitis purpurati, & Lazari [b]: querimoniam quoque septuagesimi secundi Psalmi. Thaumaturgus de opinione apud homines interpretatur, qui pro piis habent impios, & pios pro impiis. Et hoc verum est. Sed meliùs generaliter quoslibet euentus intelligere. Lege Augustinum [c]. *b Luc. 16.* *c 20. de Ciu. Dei, c. 2. & 3.*

Alia.]

Alia.] Distinctionis causa Interpres addidit hanc vocem, qua carent ceteræ editiones.

Vanitas.] Symmachus ἄπορον, quod explicat Hieronymus, difficile cognitu: propriè dubium, controuersum, &c.

Quæ fit super terram.] Notanter hîc quoque vanitatem supra terram, inquit Olympiodorus, vidisse se ait: in cœlo siquidem nihil est vani. Caietanus vult ideò hoc dici, quoniam hæc quæ apparet adeò præpostera vicissitudo, ac vana, relata ad diuinam prouidentiam, non est existimanda vanitas. Fortasse variatur duntaxat dictio, vt sit idem (Super terram) quod toties anteà dixit Ecclesiastes, Sub Sole, vel etiam sub cœlo.

Quibus mala proueniunt, quasi opera egerint impiorum.] Hebraicè: (Quibus, vel, Quod pertingit ad eos, secundùm opus Impiorum) Chaldaicè: (Quibus accidit malum, ac si illi facerent opera malorum.) Græcè: (Ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, ὅτι φθάνει πρὸς αὐτοὺς ὡς ποίημα τῶν ἀσεβῶν. Quia sunt iusti, quia venit super eos quasi factum Impiorum.) Symmachus: (Οἷς συμβαίνει κατὰ τὰ ἔργα τῶν ἀσεβῶν.) Vetus translatio: (Quia sunt iusti, super quos veniunt quasi facta Impiorum.) Augustinus [a] item legit: (Quia sunt Iusti, super quos venit quasi factum Impiorum: & sunt Impij, super quos venit sicut factum Iustorum.)

[a] 20. de Ciu. Dei, cap. 3.

Ambiguum est, vtrum opus, seu factum, vel facta sint euenta, & ea quæ accidunt tum prospera, tum aduersa, An opera bona, vel mala, quæ homines operantur, siue merita, quibus debeantur dicta euenta. Vtrouis modo sensus idem. Aptior secundus, quem & Symmachus magis expressit in altero membro, (Καὶ εἰσὶ παράνομοι, οἷς συμβαίνει ὡς πράξασι κατὰ τὰ ἔργα τῶν δικαίων. Et sunt iniqui, quibus euenit, ac si egissent secundùm opera Iustorum.) Voces quoque מעשה mahhascheh, & ποίημα, designant actionem potiùs, quàm quodlibet euentum. Augustinus, quem modò citaui, explicat quod & boni patiantur mala, tanquam mali sint, & mali tāquam boni sint, adipiscantur bona. Paraphrastes Chaldæus adhuc apertiùs: (Sunt iusti quibus accidit malum, ac si illi facerent opera peccatorum: & sunt peccatores, quibus contingit bonum, ac si illi facerent opera iustorum.) Addit de suo, tametsi sub persona eiusdem Ecclesiastis, causam, cur id ita fieri sinat, ac velit DEVS, (Et vidi in SPIRITV sancto, quia malum quod accidit iustis in seculo hoc, non est propter peccata eorum, sed ad remouendum ex eis culpam leuem, vt sit merces integra eorum in seculo venturo: & bonum quod contingit peccatoribus, non est meriti eorum, sed ad retribuendum eis mercedem meriti leuis, quod fecerunt, vt comedant mercedē suam in seculo hoc, & vt perdant partem suam in seculo venturo.) Bona ratio, & à nostris quoque Patribus tradita, potissimùm Augustino [b], disputante de Romanorum temporali prosperitate, illámque comparante cum felicitate Sanctorum sempiterna. Quanquam in peccatore, maximè qui falsos colit Deos, meritum propriè locum non habet, ne id quidem quod vocant de congruo, quando opera secundùm se bona vel fiunt sine gratia, vel vitiantur studio vanæ gloriæ, sicut de Romanorum loquitur operibus Augustinus [c].

[b] 5. de Ciuit. c. 15. & 16.

[c] Suprà.

Qui ita securi sunt.] Variauit Interpres phrasim, quæ nō differt in aliis editionibus

tionibus ab illa, quæ est in priore membro. Secura mens quasi iuge conuiuium [a]; Hebraicè (bonum cor) id est, lætum, & virtute plenum, quæ virtus lætitiam parit, ac securitatem, & tranquillitatem, & est gloria magna habenti conscientiæ testimonium bonum [b]. Lege Gregorium [c]: Gulielmus [d] verò Parisiensis virtuti humilitatis septemplicem attribuit securitatem. Sed impiorum vana prorsùs, & perniciosa securitas: & pij securitatem vitant, quæ negligentiæ mater solet esse, stantes semper in iustitia, & timore & præparata anima [e] ad tentationem, vt idem Gregorius [f] obseruat, monens hostem, quantò magis nos sibi rebellare conspicit, tanto amplius nos expugnare contẽdere, eos pulsare negligere, quos quieto iure possidere se sentit. Scribit etiam ad Gregoriam cubiculariam Augustæ [g] inutile esse velle scire, an sint nobis dimissa peccata, quia secura de peccatis suis fieri nõ deberet, nisi cùm iam in die vitæ suæ vltimo plangere eadẽ peccata minimè valeret: Sic Paulum castigasse corpus, ac veritum ne reprobus efficeretur [h]: Beatum esse qui semper sit pauidus [i]. Seruiendo Domino in timore, & exultandũ ei cũ tremore [k], id est, ad exultationẽ, & securitatis gaudiũ per tremorẽ esse perueniendum. Augustinus hoc ipsum valdè commendat, maximè quando disserit de Prædestinatione [l], Pauli illud exemplũ proferens, ac docens, ad elationem vitandã necessariũ esse Prædestinationis secretum: ideò quoque nonnullorũ lapsum Iustorũ permitti. Vbi ergo securitas? inquit [m], hic nusquam in ista vita, nusquã nisi in sola spe promissorũ DEI. Ibi autem, cùm illuc peruenerimus, perfecta securitas, cùm clauduntur portæ, & confirmantur vectes portarum Hierusalem: ibi verè plena iubilatio, & magnum gaudium. Postremò terror securitatem parturit, ait idem [n]; quomodo enim præpostera securitas in terrores impellit, ita ordinata sollicitudo securitatem parit. Dum hîc agimus, castra metamur in Thaat, qui locus est mansionis vigesimætertiæ, significátque pauorem, ac timorem virtutum custodem, cùm sit, vt notat Hieronymus [o], securitas ad lapsum facilis. Eiusdem de custodia virginitatis Epistolam [p] lege, in qua tractat idem argumentum diligenter allato eodem Pauli exemplo, necnon Luciferi, & aliorum, atque sui ipsius. Quis ergo sibi non modò hæreticus diuinam arrogat fidem de iustitia sua, sed Catholicus quoque fiduciam ac persuasionem, saltem humanam, quæ dubium penitus excludat? Hac de re disputatum alio loco.

Sed & hoc vanissimum iudico.] Alij: (Dixi, quod & hoc vanitas,) nimirùm vt eueniant malis, ac bonis eadem, his, quæ illorum, illis, quæ horum propria, ac conuenientia censentur. Bonauentura vim attendens superlatiui, vanum dicit, quando bonis, & malis proueniunt bona, quia indignum, propter malos: vanius, quando bonis, & malis mala, quia iniustum propter bonos: vanissimũ quando bonis mala, & malis bona, quia iniustum, pariter & indignum: ideò Habacuc [q] hoc adeò indignè tulisse, vt videretur DEVM arguere, cùm diceret: Quare non respicis super iniqua agentes; & taces deuorante impio iustiorem se? Tales Iob, & Ieremiæ querimonias extitisse pridem notaui. Carthusianus Gregorium citat asserentem, quamuis mira sint Iudicia DEI, dum Iustis aduersa, & impiis prospera in mundo isto eueniunt, mirabiliora tamen esse, dum hîc Iustis prospera, & Reprobis aduersa contingunt. Thaumaturgus vanitatem explicat esse grauem, ac perniciosum.

a Prou. 15. 15.
b 2. Cor. 1. 12.
c 2. Moral. cap. 19. citat Iansenius in c. 15. Prouer.
d Lib. de Mor. c. 10. ante medium.
e Eccl. 2. 1.
f 24. Moral. c. 12. vel 7.
g Lib. 6. Ep. 22.
h 1. Cor. 9. 27.
i Pro. 28. 14.
k Ps. 2. 11.
l De Corrept. & Gra. c. 13.
m In Ps. 99.
n In Ps. 147.
o Ep. 127. ad Fabiolam de Mansionib. m 23.
p Epist 22
q Cap. 1 3. 13.

niciosum errorem, vt nimitùm habeatur pius impij loco, quique impius est censeatur pius. Eadem ratio de variis casibus qui contingunt absque delectu bonis, & malis, hoc esse vanum, si quis inde offendatur, non recurrens animo ad minimè fallacem, fallentémue prouidentiam DEI: esse item, vt repetit Symmachus, ἄπορον difficile cognitu, ita vt quod de eadem re Dauid dixit, Labor sit ante nos hoc discutere, vel scire velle, donec intremus in Sanctuarium DEI, & intelligamus in nouissimis eorum [a]. Vbi Dauid, ait Nazianzenus [b], ob eos, qui rebus omnibus immeritò abundant, æstuauit, mœroréque confectus est, iam cogitationes suas ad alterius vitæ tribunalia, præmiáque vtrique vitæ recondita mittit, sicque demum perturbari definit, animíque molestiæ medetur. Laudat ibi Gregorius Philagrium, cui cùm Psalmum laboranti septuagesimum secundum exponeret, atque vario argumentorum genere dolorem lenire studeret, is protupit in voces, quibus DEO referebat gratias, quod etiam inuitos, ac reluctantes afficeret huiusmodi beneficio per externum hominem internum purgando, per contraria rationibus sibi cognitis ducendo. Idem definit in Epistola, lugendos potiùs nobis sceleratos homines ob internum morbum, quàm nos illis ob externum, & præstabiliorem esse sapientem morbum, effrenata, & insolenti prosperitate. Quapropter vanus, immò vanissimus est quisquis ex his quæ accidunt in vita humana vel aduersa, vel prospera, iudicium facit de vera felicitate, de meritis cuiusq;. Hugo Cardinalis explicat quoque propriè de prosperitate improborũ, quia nihil sit infelicius infelicitate peccantium.

a Ps. 72.16. 17.
b Ep. 66.

Vers. 15.] LAVDAVI igitur lætitiam, quod non esset homini bonum sub Sole, nisi quod comederet, & biberet, atque gauderet: & hoc solùm auferret de labore suo in diebus vitæ suæ, quos dedit ei DEVS sub Sole.

LAVDAVI *igitur lætitiam*, &c.] Hinc ad finem vsque Capitis continentur iam in præcedentibus positæ Capitibus, expositæque sententiæ, vt minus nobis prætereà in iisdem declarandis sit immorandum: sicut nec Salomon nonnullis videtur longiorem moram trahere voluisse confutanda tam absona doctrina, quam ex stulti persona hîc repetit, quoniam id executus pridem fuisset: & sequenti etiam versu breuiter facit. Sentit hoc modo Bonauentura, Lyranus, Titelmanus, Moringus, Caietanus, qui notat, iam quinquies vacillando hoc repetitum ab Ecclesiaste à Capite septimo; addere potuit pluries idem dictum prioribus aliis Capitibus. Alij malunt, vt Glossa Interlinearis, in meliorem etiam ista partem accipere, non tantùm de moderato rerum vsu, & superfluæ fuga curæ, sicut & dictis locis, atque de studio veræ sapientiæ: sed prætereà de lætitia bonæ conscientiæ, de gustu panis descẽdentis de cœlo [c], & vini, quod lætificat cor hominis [d], & spe futuræ beatitudinis. Fauet Chaldæus. Quidam præferri vescendi & bibendi voluptatem angustiis seculi, & his quæ fieri videntur iniquè in mundo,

c Ioan. 6.33. 41.
d Ps. 103.15. Iud. 9.13.

mundo. Ita quidem prima fronte, ſed potiùs de ſpirituali cibo, porroque cenſent intelligendum Hieronymus, Albinus, Hugo Cardinalis. Olympiodorus illud ex voluptuaria, hoc ex Eccleſiaſtis propria perſona. Thaumaturgus prius idem ex opinione, quam hîc habuerit aliquando.

Laudaui igitur lætitiam.] Illatiua particula, pro qua editiones aliæ habent coniunctiuam (&) innuit narratas proximè calamitates in cauſa fuiſſe, cur id ſentiret, ac diceret, quod hîc ponitur. Chaldaicè: (Et laudaui ego gaudium legis.) Gloſſa Interlinearis, lætitiam bonæ conſcientiæ. Meliùs de lætitia ex perceptione bonorum externorum, quæ ſubduntur ſtatim. Sed iuxta modos quos recitauimus.

Et hoc ſolùm ſecum auferret de labore ſuo.] Hebraicè והוא ילונו *vehu yluennu.* Et hoc adhærebit ei, accedet, adiungetur: Καὶ αὐτὸ συμπροσέσται αὐτῷ. Et hoc ſimul aderit ei, ſeu comitabitur eum. Symmachus: ὃ μόνον συμπροσέσται αὐτῷ, quod ſolum, &c. Vetus tranſlatio: Et ipſum egredietur cum eo de labore ſuo. Quaſi cetera excidant, nihil homini aliud adhæreſcat, nullam rem aliam poſſideat, & teneat, nullum alium fructum colligat & percipiat ex tot laboribus, & ærumnis, niſi partis frui, & oblectari. Chaldæus partem explicat, quam quis de cœlo acceperit, hoc eſt, per diuinum beneficium, & bonis artibus, non rapinis, & violentia: ita vt poſt honeſtam fruitionem perducatur in pacem ad ſeculum venturum, accepturus perfectam mercedem pro labore præſentis temporis in integritate tranſacto.

Verſ.16.] ET appoſui cor meum vt ſcirem ſapientiam, & intelligerem diſtentionem, quæ verſatur in terra. Eſt homo, qui diebus ac noctibus ſomnum non capit oculis.

QVI ſuperiora vt ex ſtulti perſona dicta ſumunt, nunc reſumi propriam volunt ab Eccleſiaſte, Sapientis perſonam, eumque tranſire à variis carnis voluptatibus ad ſtudium ſcientiæ, atque Sapientiæ, in quo tamen ſtudio multum ſit in hac vita laboris, modicus fructus comparatione eorum, quæ neſciuntur ab hominibus, ſcirique vix, ac ne vix quidem valent. Hae de re ſatis multa Capite priore, & primo, Hebraicè, & Chaldaice (Quemadmodum, ſeu, ſicut dedi cor meum.) Vel præterea iuxta Hebræam vocem כאשר *chaaſcher*, Quando, quantum, quanto magis, pro qua Septuaginta legerunt באשר *baaſcher*, ἐν οἷς. In quibus, Symmachus διὸ, & eum ſequens vetus Tranſlatio (Quapropter) quam vim habet etiam poſterior vox Hebræa. Senſus idem, ſed ſimplicius explanatus in vulgata per coniunctionem (&.)

Sapientiam.] Chaldaicè (Sapientiam legis.) Immò & rerum aliarum, quamuis illius maximè, ad quam aliæ debent referri. Videtur Thaumaturgus hanc Sapientiam, & cetera, quæ ſequuntur, interpretari de ſedulo, continuoque ſtudio comparandi, captandique voluptates: etſi tandem cognouerit Eccleſiaſtes labori tanto verum bonum non reſpondiſſe, nec reſpon-

dere potuisse. Tamen præstat seiungere sententias, vt hoc loco, ac deinceps propriè sermo sit de sciendi difficultate, non solùm rerum naturalium, vt ait Olympiodorus, causas, verum etiam, idque præcipue, diuinarum iudicium circa tam varios euentus, quos mortalibus euenire tum permittit, tum destinat DEVS, vt docet Hieronymus.

Distentionem.] Glossa Interlinearis, Lyranus, Hugo Cardinalis, & quidam libri manu scripti legunt distinctionem, declarantque inter bonum, & malum, tribulationem iustorum, & prosperitatem Impiorum, quid cuique homini expediat, cur hoc se DEVS modo cum isto gerat, hoc cum alio seu in donis gratiæ, seu in muneribus naturæ. Alij codices habent (dissensionem) etiam in Operibus Hieronymi secundum varias editiones, & istam sequens lectionem Motingus, explicat de variis sententiis, opinionibusque Sapientium circa rerum causas. Magis tamen probat, vt legamus distentionem, quàm vel dissensionem, vel distinctionem: id enim valere Hebræum nomen ענין *hhinian*. & Græcum περισπασμὸν, vel quo vsus est Symmachus ἀσχολίας; atque Hieronymum in vetere translatione vocabulo Occupationis declarasse. Hæc ipsa vox vsurpatur Capite primo [a] à vulgata, vbi sunt eædem dictiones Hebraica, & Græca, sicut ibidem notauimus.

Est homo qui diebus & noctibus somnum non capit oculis.] Chaldæus intelligit de Studioso, qui Sapientiam labore vestigat, qui nec quiescat interdiu, nec somnum noctu capiat. Idem videtur Vatablo (Sed hæc includit parenthesi, vt de alio dicta,) & Caietano: Verùm is accipit perinde, ac Salomon loquatur de seipso. Studiosi enim circa speculabilia vix dormiunt, & intendit, inquit, per hoc declarare, quod vidit Traditiones Philosophorum. Aristophanis, & Cleanthis lucerna propter insignem studij diligentiam prouerbium fecit, vt qui summo studio, exquisitaque cura quidpiam faciat, ad horum dicatur lucubrare lucernam. Indicat hoc de istis Varro [b], & de Cleanthe Iuuenalis [c]:

b 1. de Lingua Latina.
c Satyra 5.

„ *At te nocturnis iuuat impallescere chartis.*
„ *Cultor enim iuuenum purgatas inserit aures,*
„ *Fruge Cleanthea.*

d Satyra 1.

Vocat item Venusinam lucernam, lucubrationem Horatij [d]:

„ *Hac ego non credam Venusiana digna lucerna.*

e Lucian. ad inerud. multos libros ementem.

Celebratur quoque Epicteti lucernula fictilis, quæ post illius mortem magno ære denariorum trecentorum redempta est [e]. Iactatum & id olim de Demosthene, illius ἐνθυμήματα τὸν λύχνον ἀπόζειν, Enthymemata lucernam olere, plúsque olei, quàm vini, (erat enim abstemius,) consumpsisse.

f Aristophã. in Nebu.

„ *Oculis abesto leniens animum sopor,*
„ *Vbi quis rem aggreditur, quæ summã diligentiam curámque desideret* [f].

g In Vita.

Aristoteles nocturnis lucubrationibus ænea pila vtebatur, cui altera manu compressa labrum subijciebat, vt si longa vigilia obdormisset, fatigatus expergisceretur strepitu cadentis pilæ [g]. Cicero Lucium Murænam, quem accusauerat Cato defensurus, totam noctem lucubrauit, vt Hortensium, cuius placuerat oratio, superaret; ac præ nimia ista sollicitudine, vigiliísque

valetu

valetudinem affecit [a]. Est autem hyperbole, diebus, noctibúsque somnum non capere, vt maxima quædam vigilantia denotetur: nec enim viui sine somno potest, tametsi etiam ad sanitatis commoditatem, vt Plato [b] scripsit, non multo sit opus, si bene quis assuescat. Somni ac vigiliarum exempla colligit Theatrum Vitæ humanæ [c]. Qua tamen in re, quæ medicorum est propria, certum præscribi tempus nequit, cùm varia cuiusque corporis constitutio, ætas, victus quoque ratio, anni tempestas, & aliæ circūstantiæ nunc longiorem somnum, nunc breuiorem exigant. Supra adolescentiam somnus horas citrà septem rarò; Septem verò, aut paulò plures, vel nouem, sæpè satis esse consueſſe, docet Alexander Petronius [d] nostra memoria medicus celebratissimus.

a Plutarc. in Cicerone.
b 3. de Legib.
c Volum. 2. lib. 5.
d 5. de Victu Rom. & sanita. tuen. c. 14

Vers. 17.] ET intellexi quòd omnium operum DEI nullam possit homo inuenire rationem eorum quæ fiunt sub Sole: & quantò plus laborauerit ad quærendum: etiam si dixerit Sapiens se nosse, non poterit reperire.

ET *intellexi quòd omnium operum* DEI, *&c.*] Non egent hæc expositione, cùm sint alibi superius [e] satis declarata. De diuinis maximè iudiciis hæc intelliguntur, quæ sunt potius cum humilitate tacenda, vt docet Gregorius [f]. Chaldæus cognominat DEVM terribilem, & opus eius opus fortitudinis. Interpres rectè secundo loco pro opere, quod editiones reliquæ habent, posuit rationem: nam opus & opera cognoscuntur; ignoratio est cur quodque fiat. Symmachus: (Καὶ κατέμαθον τῶν ἔργων τοῦ ΘΕΟΥ̃ οὐ δύναται ὁ ἄνθρωπος ἐξευρεῖν οὐδὲ ἓν ἔργον πρασσόμενον. Et didici, quod de omnibus operibus DEI non potest homo inuenire ne vnum quidem opus, quod agitur.) Opera potissimum diuinæ prouidentiæ circa homines intelligit Ecclesiastes, vt ex antecedentibus colligitur: quamuis & de aliis quoque sit verum, vt de substantiis rerum, de mensura cœli, terræ, maris, &c. de quibus Olympiodorus interpretatur. Thaumaturgus ait, velle Salomonem, qui sua fruatur cupiditate, non posse in iis rebus, in quibus inquinauit sese, ne quamlibet quidem longo labore, verum bonum vnquam reperire. Caietanus quia nominantur opera sub Sole, vult excipi facta in corporibus cœlestibus, & in substantiis spiritualibus. Multò minus ista percipiuntur. Sed ratio cur aliorum propria mentio fiat, est, quam ipse dixi, quoniam de rebus humanis est sermo, sicut etiam Hieronymus, Albinus, Hugo Cardinalis, Lyranus, & alij notauerunt.

Et quanto plus laborauerit ad quærendum, tanto minùs inueniat.] Lege prorsus affinem priore Capite [g] sententiam. Sed & in Ecclesiastico [h] post recensionem operum DEI naturalium, exaggeratur verbis multis imbecillitas ingenij nostri. De Sapientibus huius Mundi scribit Apostolus [i], quod euanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum; & dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Si dicendo, te esse sa-

e Cap. 1. & 7.
f 9. Moral. in parte 7. vel 8.
g Vers. 24.
h Cap. 43. 28. vsque ad finem Capitis.
i Rom. 1. 21. 22.

 pientem,

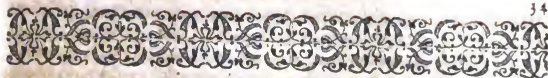
a Serm.8.de verb.Dom. pientem,ſtultus factus eſt es,inquit Auguſtinus [a],dic te ſtultum,& ſapiens
eris; dic non coram hominibus (videlicet ſolùm) ſed (præcipuè) coram
b 1.Cor.3.18 DEO. Hoc illud eſt,quod idem Paulus monet [b] : Si quis videtur inter vos
ſapiens eſſe, ſtultus fiat, vt ſit ſapiens. Nam ſtultus factus eſt omnis homo
c Iere.10.14 à ſcientia [c], quam ſibi videlicet videtur habere; &, Vani ſunt homines,in
d Sap.13.1. quibus non ſubeſt ſcientia Dei [d].

Etiamſi dixerit Sapiens ſe noſſe, non poterit reperire.] Non tantùm id quod futurum eſt in fine dierum, vt auguſtius explicat Chaldæus, verum etiam quodlibet aliud ex operibus diuinæ circa nos prouidentiæ.

***

CAPVT

CAPVT NONVM.

SVMMARIVM.

PERGIT *Ecclesiastes in enumeratione variorum euentuum, qui sine delectu bonis æquè, malisque contingunt: idcirco vacandum diligenter, dum vita suppetit, bonis operibus; quando quis nos maneat in iudicio diuino, exitus, omnino nesciamus. Docet præterea sapientiam quidem bellica fortitudine meliorem esse; tamen in paupere non æstimari.*

Vers. 1.] OMNIA hæc tractaui in corde meo, vt curiosè intelligerem. Sunt Iusti atque Sapientes, & opera eorum in manu DEI; & tamen nescit homo vtrum amore, an odio dignus sit.

OMNIA *hæc tractaui, &c.*] Codices Hebræi præter quàm Bibliorum Regiorum, necnon Græci, & apud Olympiodorum, Latini quoque multi, & in vtraque translatione Hieronymus principium Capitis hinc sumunt, quod & ita fieri debere censuere Sixtus V. & Clemens VIII. quorum prodiit auctoritate vulgata editio emendatior. Hoc Lyranus quoque monuit aptius Hebræo textui cohærere, & Bonauentura inchoat inde. Indicant particula אשר *ascher*, & ὅτι, quæ sensum nectunt. Sed nescio qua de causa Caietanus, qui tenax solet esse contextus Hebraici, in Caput præcedens, non hunc duntaxat, sed sequentis etiam partem versus retulerit vsque ad ea verba inclusiuè: (Sed omnia in futurum seruantur incerta,) vbi profectò pendet adhuc sententia.

Tractaui in corde meo.] Hebraicè & Græcè, (Posui vel Dedi.) Symmachus Hieronymo teste; Statui, nimirum quod sequitur (curiosè intelligere, vel omnia quæ adhuc dixit de vicissitudine humanarum rerum, vel quæ mox de eadem subiunget.) Nec refert, omnia, dicamus, an vt est Græcè (omne.)

Vt curiosè intelligerem.] Hebraicè ולבור את כל זה *velabur eth col zeh.*

Pagninus

Pagninus,& Vatablus exponunt, (Et ad declarandum, seu clare discernendum omne hoc.) Caietanus (Ad eligendum.) id est, vniuersum opus Dei sub Sole; & ignorantiam humanam dedi ad cor meum, reduxi ad intima mentis meæ,& ad eligendum ex omni hoc sententiam,quæ sequitur. Non bonam Doctor Hebræus Caietano electionem dedit, aut ipse non elegit benè, quamuis enim לבור *labur*, pro לכרור *lechror*, vtramque significationem habere possit: non est adeo ad rem posterior significatio,quia non tam sententiam pronuntiat Salomon, quàm adhuc disputat. Idem valet Chaldæum למבלש *lemiblasch*. Septuaginta vertunt, (Καὶ καρδία μου συμπαν εἶδε τοῦτο : Et cor meum omne vidit hoc.) Symmachus, interprete Hieronymo sic vertit: (Omnia hæc ita statui in corde meo, vt considerarem vniuersa.) Non igitur quod (curiosè) reddit hic Interpres,in vitio ponitur, vt arbitratur Bonauentura,sed accuratum studium denotat ex magna consideratione, & pertractatione, vt ideo sibi Salomon credi velit, vt obseruat Hugo Cardinalis. Notio curiositatis plerunque mala; necnon etiam curæ non raro,quasi cor edat, vtráque: attamen benè Latinè,curiosè quid agere, idem valet quod diligenter, sicut incuriosè negligenter: & bellè curiosos se Cicero [a] Atticúmque nominat suum.

a Lib.6.Epis. Epist.1.

Sunt Iusti,& Sapientes & opera eorum in manu D E I, *& tamen nescit homo vtrum amore,an odio dignus sit.*] Hæc & sequentia deinceps alia verba continent mirabilem penitúsque difficilem quæstionem,vel expressiorem iam in priore Capite positę quæstionis prosecutionem,quo pacto qui sapienter iustè,& D E I voluntati consentaneè viuunt,nequeant nihilominus certò cognoscere,ipsíne D E O grati sint, & num propter illa opera sua saluandi, an non; cum signa externa vix appareant, quibus hoc D E V S discrimen demonstret,quippe non magis iustis,quàm iniustis munera sua largiēdo [b], sed iudicium reseruans in futurum [c]? ita vt nec Paulus nihil sibi conscius iustificatum se affirmare auderet [d],quin etiam vereretur reprobus effici [e]. Sed neque cuiquā fas est certam in hac ipsa vita perspicuámque notitiam habere de operum quæ facit iustitia,síntne talia,quæ sibi diuinam gratiam, amicitiámque concilient,ac demereantur. Possunt indicia quædam nobis ingerere spem de re vtraque bonam, quod & nunc D E O grati sumus, & nos Electorum numero ipse habeat:neutrum absque reuelatione potest indubitatum esse:nec persuasio quoque moralis tanta per argumenta humana esse potest, vt omnem eximat dubietatem. Fortasse Paulus, quem superius de se dubitasse dixi, loquebatur humano more: quando verò se certū affirmauit,quod nihil ipsum separare posset à caritate C H R I S T I [f], vt edoctus per diuinam reuelationem, nisi dicas nec ibi de fidei certitudine loqui, sed de quadam persuasione spei, prout importat Græcum verbum πέπεισμαι: nec tam agere de seipso,quàm de quouis alio,cuius induat personam,& de caritatis vi,quæ tanta sit secundùm se, vt nulla eum res abstrahere,ac separare possit à D E O cuius in animo adhæreścat:vel non tam de caritatem infusam habente, seu de illa,qua nos D E V M diligimus,quàm qua D E V S electos diligit, quibus antea docuerat omnia cooperari in bonum,& si esset D E V S pro illis, nullum esse posse,aut prævalere contra ipsos,& nihil eos à salute consequenda retardare.

b Matt.5.45
c 1.Cor.4.5.
d 1.Cor.4.4.
e 1.Cor.9.27.
f Rom.8.35. 38.

Ceterùm.

Ceterùm præter amorem istum vel DEI tum aduersus Electos, tum erga eos, qui pro tempore præsenti iusti sunt, vel nostrum, quo ipsum nunc amamus, aut etiam in fine sumus amaturi, omisso amore generali, quo prosequitur DEVS omnem creaturam vt valdè bonam [a], nihilque odit eorum quæ fecit [b], tertius posset sensus esse de odio, & amicitia hominis in hominem. Primus, & secundus est omnium ferè Interpretum: tertius Chaldæi Paraphrastis (Etiam amor, quo dilexerit eos aliquis, & etiam odium, quo eos prosecutus fuerit, decretum est: omne in prouidentia decretum est, vt sit ante eos.) Quartum innuit similem Thaumaturgus, visum Salomoni laborem haurire inanem falsa quadam quam olim habebat opinione, si quis sapiens iustitiam studiosè coluisset, atque ab iniustitia recessisset, animíque dexteritate, & facilitate, omnium odium fugisset (quod quidem DEO gratum est) quasi videlicet, quamdiu hanc aliorum gratiam conseruare posset, scire non posset propter inconstantiam voluntatis humanæ. Olympiodorus quintum veluti ἀντίθετον sensum, & oppositum assignat, nescire hominem, an quem nunc maximè odit, mutatis vicibus amicum, & beneficum sit experturus, contráque an timendum sibi quandoque sit ab eo, quem nunc amore prosequitur.

a Gen. 1. fine. 1. Tim. 4. 4.
b Sap. 11. 25.

Sextus adhuc est Olympiodori, vocantis eum altiorem intellectum; qui sapit quæ hominis sunt, neque planè se DEO tradidit, nescire discreto iudicio quæ dilectione sunt digna, & quæ odio: quoniam ardua virtus atque difficilis amore est digna; odio autem prosequenda voluptas, quæ de sensibilibus prouenit: qua in re facilè aberrat insipiens, bona sibi proponens quæ sunt vana. Septimus est similis quorundam Hebræorum, de quibus meminit Titelmanus. Vulgus hominum nescit disponere cor ad diligendum DEVM, & quæ odio sunt digna odiendum: Sed omnia hæc sunt ante Sapientes, & Iustos, qui norunt diligere DEVM, & odio habere mala. Sensum istum tradit Rabbi Salomon, qui regem Salomonem vult loqui de homine tátùm carnali, & peccatore, placuítque Ambrosio Catharino [c]. Octauus eiusdem Catharini, quod homo, vt homo, nō habet cognitionem de sua gratia, sed vt est filius DEI. Fauet Vatablus. Nonus, de quo Isidorus Clarius: Id quod diligit homo, & execratur, in manu DEI est (posteà hoc sequitur) qui vel illud tribuat, vel auertat, & homo ipse sensu id percipere nequit.

c In Assertionibus & in Apologia cōtra Dominicum à Soto.

Hanc varietatem sensuum gignunt in secundo membro Hebræa, & Græca. Hebræa sic habent: (Etiam amorem, & odium non (est) sciens homo: omnia ad facies eorum (id est, ante eos.) Græca eodem modo, nisi quod aliò referunt vltima verba: Καὶ γὲ ἀγάπην καὶ γὲ μῖσος ὐκ ἔστιν εἰδὼς ὁ ἄνθρωπος. Symmachus: (Πρὸς τὸ ἢ ὐ φιλίαν ὐδὲ ἔχθραν ἐπίσταται ὁ ἄνθρωπος. Et insuper neque inimicitias scit homo.) Interpres noster passiuè amorem sumpsit, quo quis ametur ab alio; & quod Hebraicè est, (Omne, vel omnia ante faciem, vel in facie eorum est) exposuit esse oculis, & cognitioni expositum effectum, sed ignorari causam, & adhuc esse ante eos, id est, expectari scientiam, & longè esse ab ipsis, vtrum talem experiantur effectum, quia sint odio digni, vel amore. Id autem Hieronymus, & alij passim, exceptis quos dixi, de diuino accipiunt: & quidem melius ij qui pariter passiuè

de eo, quo nos amamur à DEO, vel tanquam electi, vel secundùm præsentem iustitiam, quàm quo nos DEVM amamus: habet enim vulgata, quod nescit homo, vtrum amore, an odio dignus sit. Quia tamen amor DEI pro tempore præsenti non est inefficax, & DEVS diligentes se diligit [a], rectè sequitur caritatem esse in illo, quem DEVS amat, donúmque gratiæ, per quod est gratus ipsi. Hæc auctoritas, ait Hugo Cardinalis, solet induci ad ostendendum quod nemo scit se habere caritatem. Tamen explicat tum ipse, tum Carthusianus de amore finali, & odio, hoc est, de Prædestinatione, ac Reprobatione. Nam licèt, inquit Carthusianus, nemo certò scire possit, an habeat dona gratiæ, quia actus naturales habent magnam similitudinem cum supernaturalibus, tamen optimè quis cognoscit vtrum versetur in statu peccati mortalis; ac proinde sítne dignus odio DEI.

a Prou. 8. 17.

Consentit in eandem expositionem Auctor libri de Spiritu, & Anima [b], & Bernardus [c]. Rationē Carthusiani non probo, quia vt initio docui cum Hieronymo, quem passim sequuntur alij, agit Salomon de Iustis, & Sapientibus tantùm, qui non possint certò cognoscere vtrum diligantur à DEO, quoniam beneficia DEI non minùs conueniunt impiis, eiusmodi autem cognitionem DEVS reseruat in futurum, & post hanc vitam, ita vt non solùm ratione præsentium euentuum illam modò non habeamus, verùm simpliciter, & absolutè. Igitur hic locus potissimùm de statu præsenti intelligendus est, quo eum etiam modo Beatus Thomas [d] intellexit, & non tantùm de Prædestinatione, ac Reprobatione, vt ei tribuit Marcus [e] de la Camera, (quem tamen quoque sensum recipimus traditum etiam ab eodem Sancto Thoma [f],) & quodam loco idem Bernardus [g]. Bonauentura in Commentario huius loci negat intelligi de Prædestinatione, & Reprobatione, quoniam nullus dignus est, nec meretur prædestinari. Sed aliquando dignum esse, est, felicem sortem consecutum esse, & dignatum esse, vt ita dicam, aliquo beneficio ab alio. Non placet etiam quod ait, quicquid sit, an sciat iustus se habere fidei habitum, & caritatis; non tamen vtrum DEVS amet ipsum, & oderit malos, cùm tot, & tanta mala faciat malis, sicut & bonis. Nam licèt hinc id sciri non posset, posset ex præsentia dictorum habituum, saltem caritatis, quæ non est nisi in eo, quem amat DEVS secundùm præsentem iustitiam. Si autem recurrat Bonauentura ad amorem prædestinationis; qui meritò præcipuus ac summus amor dici potest, quo nos prosequitur DEVS, non debet illum refutare, sicut fecit.

b Apud Aug. Tom. 3. c. 59.
c Serm. 1. de Septuage. & Ser. 2. in Octaua Pascha & 5. de Dedicat. Eccles.
d 1. 2. q. 112. art. 5. & alibi sæpè.
e Quæstionario Conciliat. scripto q. 103.
f Rom. 8. in fine.
g Serm 5. de omnibus sanctis.

Extat decretum Concilij Tridentini [h] contra præsumentes certitudinem propriæ prædestinationis, ac perseuerantiæ: præterea contra certò credentes sine vlla hæsitatione peccata sibi esse remissa, & se iustos esse [i]. De his disputandi non est hic locus: neque de signis quibus probabiliter induci possimus ad nobis persuadendum pia fiducia, nos & gratiam habere, & ad Electorum pertinere. Id monendum reor quod Beatus Thomas [k] docet, hanc propositionem non esse simpliciter concedendam: DEVS magis diligit peccatorem prædestinatum, quàm iustum præscitum, quia pensanda est bonitas eius, qui amatur à DEO secundùm illud tempus, quo dandum est ei ex bonitate diuina aliquod bonum: itaque secundùm illud tempus, quo prædestinato peccatori dandum est ex diuina voluntate maius bonum,

h Sess. 6. c. 12. & can. 15. & 16.
i Ibidem c. 9. & Can. 12.
k 1. p. q. 20. a 4. ad 5.

bonum, illum esse meliorem, licèt secundùm aliquod aliud tempus sit peior. Sed nec omittendum, Hæreticos assertores errorum, quos damnatos à Tridentino Concilio dixi, causari præsentem locum corruptum, vt inde probetur dubitatio fidei de remissione peccatorum. Sic euadere conatur Caluinus [a], Bucerus [b], Kemnitius [c], quos refellit Cardinalis Bellarminus [d]. Ex Hebraico namque, sicut etiam vidimus, reddi ad verbum (Et amorem, & odium nesciens homo, omnia ante eos.) Profectò deprauatores erunt Hieronymus, cuius est vulgata editio, & quotquot sunt eam posteà secuti, eritque non recens, sed antiquissimum dogma catholicum quod oppugnant, & hinc stabiliri concedunt. Vbi sunt in Sacris litteris diuina præcepta, quibus hoc iubeamus credere nos iustos, nos esse prædestinatos? vbi testimonia, nos assequi posse cognitionem istam? nonne hæreticus esset quicumque, præsertim sciens, peccaret mortaliter? nam se iustum esse credere, tunc non potest, vel habere fidem. Denique confert ad humilitatem, & cautionem, atque sollicitudinem bene viuendi hæc ignoratio de propria gratia, atque prædestinatione, ac nonnisi paucis per reuelationem harum communicata rerum notitia est ex singulari priuilegio, vt Antonio [e], Gallæ [f], Francisco [g], &c. cùm alij etiam sanctissimi, trepidasse legantur in morte, vt Hilarion teste Hieronymo [h], & de quibus refert Climacus.

Opera eorum.] עבדיהם *hhabadehem*. Pagninus (Seruitia eorum:) Vatablus (Eorum serui) Chaldæus (Discipuli eorũ, qui subditi sunt eis.) Vt sit sensus, quod Iusti, & Sapientes, illorúmque sectatores sunt in manu DEI. Sed pũcta nominis Hebræi fauent nostræ versioni. Si autem seruos, seu discipulos significaret à עבד *hhebed*, dicendum foret עבדיהם *hhebdehem*, vt idem Pagninus docet in Thesauro. αἱ ἐργασίαι designant operationes præsertim elaboratas, vel artificiales: generaliter tamen etiam quascumque, vt apud Lucam [i]: Δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ: & apud Paulum [k], εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ, quamuis & prior vsurpet pro quæstu [l], nec memini pro seruitiis, & seruis, vt ea vox Latina cum ista confunditur, τὰς ἐργασίας dictas.

In manu DEI.] Explicat Hugo Cardinalis esse DEO accepta opera: Carthusianus oblata, & commissa DEO vt Creatori ac Iudici. Chaldæus de Iustis, atque discipulis illorum in diebus eorum; alij de protectione diuina. Valet hæc postrema duo, illud, esse in manu DEI, sic enim & in manu eius animæ Iustorum [m], & sortes, ac tempora nostra sunt [n], & ad plenitudinem potestatis denotandam, & arbitrij, & scientiæ, omnes fines terræ [o]. Alio sensu animam quis habere in manibus suis dicitur [p], vel portare [q], vel ponere [r], hoc est, vt Hieronymus [s], póstque illum, præter alios, de nostris Pineda [t], & Roa [u], (qui profanis rem exemplis illustrat) explicat, periclitari, ac expositum esse, perinde vt si in superficie manuum vita ipsa sit, vt ait Chaldæus [x]. Eam phrasim se fatetur Augustinus ignorare, declarans Psalmũ 118. legítque (Anima mea in manibus tuis) quemadmodùm & Hilarius, Cassiodorus, Theodoretus, Psalterium Vaticanũ, & Ambrosianum, & alij: eámque lectionem præferre Ambrosius videtur. In libro Sapientiæ [y] scribitur, quod in manu DEI & nos, & sermones nostri sunt, & omnis sapientia, & operum scientia, & disciplina, & in Prouerbiis [z], quod

a In Antidot. Concilij Trid. sess. 6. 3. Instit. c. 2. à § 16. & c. 5. § 28.
b Lib. Cõcor. de Iustificat.
c In Exam. Concil. Trid. Sess. 6.
d 3. de Iustificat. à cap. 4. & 2. de Verb. DEI, c. 12.
e Athanas. in Vita.
f Gregor. 4. Dial. cap. 3.
g Bonau. in Vita, cap. 13.
h In Vita.
i Cap. 12. 58.
k Eph. 4. 19.
l Act. 16. 16. c. 19. 24. 25.
m Sap. 3. 1.
n Ps. 30. 16.
o Ps. 94. 4.
p Ps. 118. 109.
q Iob 13. 14.
r Iudic. 12. 3. 1. Reg. 19. 5. c. 28. 21.
s Epist. ad Sunniam.
t In Iob supr.
u Lib. 1 singula. c. 18.
x In Ps. 118. 109.
y Cap. 7. 16.
z Cap. 21. 1.

a Cap. 21. 1. b 1. De vocat. Gentium cap. 9. c Lib. 35.

regis cor. Probat autem ex præsenti loco Ambrosius [a], vel Prosper [b], quod Devs est auctor omniũ virtutum, & omnis boni, & posterior in Epistola ad Demetriadem. Multa reperias in Hieroglyphicis Pierij [c] de manu, quibus præsentem illustres locum, & intelligas hac dicendi forma diuinam intelligi & auctoritatem & potestatem. Illa nostræ gemina Cæcilij Poëtæ sententia est, Devm quis non summum putet, cui in manu sit quem esse dementem velit, quem sapere, quem insanire, quem in morbum iniici, quem contrà amari, quem auersari, quem expeti. Facit vtcumque præterea ad rem aruspicum præsagium, peruẽturam aliquando rerum potestatem ad Vespasianum, quod eo prandente humana manus triclinio illata fuisset, & subter mensam subiecta.

d Cap. 5. inter opera Tertulliani edita à Pamelio. e Sap. 11. 25. f Sap. 14. 9. g Eccl. 12. 3.

Amore, an odio.] Quatenus intelliguntur de Deo, non necessarium duco monere, humano more has de illo affectiones, aliasque similes pronuntiari. Est id nulli non exploratum Catholicorum. Adnotarunt id olim Patres aduersus vel Gentiles, vel hac in parte male sentientes Hæreticos, vt nondũ Hæreticus Nouatianus sub Fabiano Papa libro de Trinitate [d]. Dixi antea, nihil odisse Devm eorum quæ fecit, & sunt [e]: at odio illi est Impius, & impietas eius [f], & odio habet peccatores [g]; hos enim vt tales non fecit, nec peccatum aliquid physicum ac reale est.

Vers. 2.] Sed omnia in futurum seruantur incerta, eo quod vniuersa æquè eueniant iusto, & impio, bono, & malo, mundo, & immundo, immolanti victimas, & sacrificia contemnenti. Sicut bonus, sic & peccator, vt periurus, ita & ille, qui verum deierat.

Sed *omnia in futurum seruantur incerta.*] Sententia versus satis exposita est. Græci vltima prioris verba ex textu Hebraico (Omnia ante faciem eorum) הכל לפניהם *hachol liphnehem*, iungunt, nouo facto principio, cum eo verbo, quod est in versu isto: Sed aliter legerunt, quàm nunc extet, nempe sine punctis, quorum inuentio recentior, & pro littera כ *caph*, litteram ב *beth*, quæ modico flexu differt. Ideóque non הכל *hachol*, sed הבל *habel*, quod est vanitatis nomen toties inculcatum hoc libro (Τὰ πάντα πρὸ προσώπου αὐτῶν ματαιότης ἐν τοῖς πᾶσιν. Omnia ante faciem eorum vanitas in omnibus) Vbi etiam tres postremæ dictiones respondent his Hebræis כאשר לכל *chaascher lachol*, legendo pariter ב *beth*, pro כ *caph*, Hieronymus recitat ex Symmacho: (Et insuper neque amicitias, neque inimicitias scit homo, sed omnia coram eis incerta) Illum ipse in vulgata imitatus est, ac sensum optimè reddidit, qui spectata phrasi Hebræa sic quoque posset assignari, הכל כאשר לכל *hachol chaasser lachol*. Omne sicut omni, quodlibet cuilibet, nimirum contingit, quod magis exprimunt verba sequentia.

Eo

Eo quod vniuersa aquè eueniant iusto & impio.] Alij (Vnus occursus, vel euentus מקרה *mikre*, *συνάντημα*:de quibus dudum prius actum est[a].Chaldæus hæc & priora sic extulit: (Omne ex Prouidentia pendet, atque ex cœlo decretum est quod futurum est,vt fiat omnibus: euentus vnus innocenti,& peccatori, &c.) Thaumaturgus vltimum exponit finem, & hunc aliquando existimatum à Salomone,iusto, & impio eundem esse. B. Thomas[b] hinc argumentatur, bona temporalia per se sub meritum non cadere,verùm vt conferunt ad beatitudinem. Iustum,& impium à fide ac infidelitate denominari censet Bonauentura. Lyranus quantum ad ea, quæ fiunt erga Proximum, modo contrario: Carthusianus propter quaslibet virtutes infusas,& vitia contraria. Difficile est sex nominum, quæ hîc sunt combinationes exactè distinguere, viderique possunt vel omnia, vel plura Synonyma. Propriè *ἀσεβὴς* & impius DEVM respicit, cuius cultus fundamentum est Fides. Extenduntur hæ tamen voces ad peccata alia: sicut & *δίκαιος*, Iustus צדיק *tsaddik*, magis quidem per se habitudinem includunt ad alium,quàm ad DEVM,cum quo nobis non est adeo perfecta ratio iustitiæ. Idem iudicium de opposita dictione Hebraica רשע *raschahh*,vt alibi notauimus,& de Chaldæa vtrâque.

a Cap. 2. 14.

b Par. 2. qu. 114. a. 10. in corpore, & ad 4.

Bono,& malo.] Quantùm ad dilectionis puritatem,inquit Bonauentura: Lyranus vitium,& Virtutem. Carthusianus virtutes morales, & priuationes earum. Hebraicè notat Caietanus deesse coniugationis huius posterius membrum oppositum, fortasse quia non intendit Auctor de viro bono bonitate ipsi inhærente loqui, sed de bono bonitate extrinseca ex parte DEI, quæ bonitas ex parte DEI caret contrario; scilicet significans diuinam electionem. Sed Græcos Interpretes ac nostrum quoque sequendo, qui partem alteram expresserunt, non est quæstioni locus. Chaldæus bonum iungens mundo, sicque declarans,(Ei, cuius viæ rectæ sunt,& purificanti animam suam) opponit immundo, (& polluenti animam) Vatablus vertit, (bono,puróque.)

Mundo, & immundo.] Iam dixi, prioris coniugationis duo membra Græcè, ac Latinè esse; Hebraicè, & Chaldaicè secundum desiderari: primum primo præsentis copulari. Coniugationem verò pergit Bonauentura distinctè interpretari de honesta exteriore conuersatione. Non discrepat hîc Lyranus: Carthusianus fidei, atque sapientiæ munditiam, immunditiam intelligit hæresis,perfidiæ, errorum. Voces Hebrææ טהור *tahor*, & טמא *tame*, denotant nitorem pulchritudinis,& exteriùs apparentem maculam,soléntque de legali munditia,& immunditia passim vsurpari. Vtrasque sordes animi,& corporis, necnon duplicem eorum nitorem Iob comprehendit verbis illis[c]: Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine? maximè verò intendit de spiritualibus.

c Cap. 14. 4.

Immolanti victimas, & sacrificia contemnenti.] Quo ad cultus religiositatem, inquit Bonauentura: Lyranus deuotionem, & indeuotionem. Hebraicè, Græcè, Chaldaicè non est verbum contemnendi, sed sola negatio, (Et non immolanti) siue (non sacrificanti) vt habet vetus trãslatio. Contemnere non semper significat vilipendere,vel ex animi proposito,& quod dici solet,ex contemptu peccare, sed simpliciter negligere,atque omittere.

a Cap.6.24. b Cap.16.13 c 1.Reg.12.3 d Verri.3. & in Catone.

Sic arbitror sumi apud Matthæum [a], & Lucam [b]: (Aut vnum sustinebit, seu, ei adhærebit, & alterum contemnet) & Samuelis liberam & confidentem orationem [c]: (Si de manu cuiusquam munus accepi, contemnam illud hodie restituámque vobis.) vt contemnere, sit, quemadmodum explicant Lyranus, & Abulensis, non curare, non retinere, statim dimittere. Constat apud M. Tullium [d], & alios, grauius quid esse despicere, quàm contemnere.

Sicut bonus, sic & peccator.] Quantum ad mandatorum obseruationem, & transgressionem, ait Bonauentura: Lyranus, bonitatem, & malitiam operis generaliter. Repetitio eiusdem vocis (boni) ἀγαθῷ טוב *tob*, indicat quod ante dixi, non adeo exactam distinctionem quærendam in istis. Phrasis autem Scripturæ notanda (Sicut bonus, sic & peccator) quæ repetitur statim (vt periurus, ita qui verum deierat.) Sensus est; quod vni euenit, & alteri contingere, rationem vtriusque eandem esse. Similis dicendi formula in Osea [e]: Et erit sicut populus, sic Sacerdos, id est, pari supplicio afficietur, vt exponit Hieronymus, atque Theodoretus, vel æquè vnus, ac alter peccabit, vt Theophylactus, & Gregorius [f]: vel punientur omnes absque personarum acceptione, quamuis quilibet pro meritis, vt Arias Montanus & alij.

e Cap.4.9. f 2.P.Pastor. c.7.& hom. 17. in Euangelia.

Vt periurus, ita qui verum deierat.] Quod ad veritatis locutionem attinet, ait Bonauentura: Lyranus, quantum ad id quod respicit peccatum, & meritum oris specialiter in vero, & falso iuramento. Vterque, & Hugo Cardinalis & Carthusianus notant deierare hic sumi pro valde magnaque asseueratione iurare, sicut & in Historia Regũ [g], quando dicitur, quod addidit Ionathas deierare Dauid. Ibi deierare est asserere, & promittere cum contestatione. Hebraicè, & Græcè: (Sic iurans, sic qui iuramentum timet.) Qui timidè iurat, non peierat, vt plurimum, sed verum pronunciat, qui simpliciter à iuramento non abhorret, persæpe falsum confirmat. Idcirco in vulgata translatione Hieronymus sensum aptius expressit. Nam iuramentum non omne prohibitum est, quod quoquo pacto insinuat hic Olympiodorus iubens nos animaduertere positum iurantem inter peccatores.

g 1.Reg.20. 17.

Non opus est probare legis antiquæ testimoniis, aut exemplis, licitum, ac religiosum esse iuramentum: qui namque nunc id in totum vetant, agunt de noua lege propter conditorem eius CHRISTVM cauentem [h], non iurare omnino. Sunt in hoc errore hodie Anabaptistæ: contra quos Coclæus: & fuit Erasmus in Matthæum saltem de secularibus negotiis: fuerunt etiam vno & altero ab hinc sæculo Vviclefistæ damnati Sessione VIII. Constantiensis Concilij: sed & antiquiores Albanenses teste Verceolo, & ætate Bernardi [i] nominati Apostolici, & sub idem tempus Cathari, quibus antiquiores Catharistæ idem senserunt, ac deinde Pauperes de Lugduno, quos refert Hugo Carmelita [k], qui & de Bagnolensibus, & Fratricelli apud Turrecrematam [l]: præterea quidam Syracusani, de quibus Hilarius Augustino scribit, & hic illi [m]: nec abfuit inde procul Origenes. [n] Exempla si requiris in Nouo Testamento, sunt ANGELI [o] & Pauli [p], immò & CHRISTVS, quoties vsurpauit AMEN, vt placet Hieronymo [q], Chrysostomo [r], Oecumenio. Prohibuit CHRISTVS vanum,

h Mat.5.34. i Serm.66. in Cantica. k De haeresib. l 4.Sum. de Eccle.Par.2. c.37. m Apud August. Epi.88. & 89.q.5. n Tract.35. in Matthæũ. o Apoc.10.6 p Rom.1.9. 2.Cor.1.23. Philip.1.8. 1.Thes.2.5.10 p In Cap.16. Exech. q Hom.11.in Epi.ad Hebr. r In c.3.Ep. ad Hebr.

vanum,licet verum,iuraméntum,tam per creaturas,quàm per DEVM, ſicut & CHRISTI exemplo Iacobus [a], Ne,inquit,ſub iudicio decidatis,id eſt, ne peierando peccetis,& damnemini. Lege Auguſtinum [b], & Innocentium [c] III.vt alios omittam tum Patres, tum Doctores.Paulus [d] hoc pacto controuerſias terminari docet, qui ſanè finis honeſtus eſt. Ipſe denique iurandi actus procedens ex opinione de diuinæ veritatis, ac veracitatis infallibilitate religioſus eſt,non ἀδιάφορος,ac indifferens,ita vt, quod Vvitembergenſes, atque Lipſenſes Theologi docuerunt in ſuo Interim,qui & Adiaphoriſtæ nominantur,nihil interſit iures, an non iures, iuramentum ſerues, an non ſerues: neutrobique enim peccatum eſſe.

a Cap. 5.12.
b Suprà, & 19.cont.Fauſtum,c.23.& Serm. 28. de verb. Apoſtoli,& de Mendacio,c.15.
c Cap. Etſi Chriſtus,de iureiuran.
d Hebr.6.16.

Verſ. 3.] Hoc eſt peſſimum inter omnia, quæ ſub cœlo fiunt, quia eadem cunctis eueniunt, vnde & corda filiorum hominum implentur malitia,& contemptu in vita ſua, & poſt hæc ad Inferos deducentur.

HOC *eſt peſſimum inter omnia,&c.*] Repetitio eſt ſententiæ præcedentis, vt exponit Hieronymus, quod cùm omnia æqualiter eueniant, & nulla ſit in bonis ſuſtinendis, maliſve diſcretio,vel æquali de hoc ſeculo ſubtrahamur euentu, nihilominus erroribus, & procacitate, & malitia repleamur,aut ad peccata prouocemur,nec ſic interitum, mortémque deuitemus.

Peſſimum.]Malum poſitiuè reliquis in editionibus,vt & Capite primo [e]. Loqui nunc ſub Inſipientis perſona ſentit Olympiodorus,Thaumaturgus, aliíque; quoniam poſt iſtius curriculum vitæ redditur cuique pro dignitate. Potuit id etiam dixiſſe Salomon ex propria ſententia quatenus inter homines occaſio malorum eſt,par bonis ac malis, rerum euentus, vt explicant Titelmanus,Moringus,Hugo Cardinalis, Carthuſianus, Bonauentura,necnon Hieronymus in altera duarum expoſitionum, quas initio retulimus hoc verſu. Sed Clarius peſſimum intelligit moleſtiſſimum:quod æquè bonis ac malis hominibus accidit, quamuis illis abſque peccato, iſtis vſque ad inſaniam,quod valet vox Hebræa,pro qua hic eſt contemptus,vt dicemus. Etſi verò peius videtur,quando malis eueniunt bona, mala bonis,quia id indignum, hoc indebitum; tamen quòd eadem vtriſque, facit vt minus diſcerni boni à bonis poſſint, quæ plurium peccatorum occaſio eſt,inquit Bonauentura.

e Verſ.9.

Vnde & corda filiorum hominum implentur malitia,& contemptu in vita ſua.] Hic eſt effectus iam dictæ ſententiæ (Et etiam cor filiorum hominum, ait Chaldæus, repletum eſt malo propter hoc) quàm vel vt alienam, vel vt aliquando propriam (quod Thaumaturgus perſpicuè vult,) redarguit & retractat. Poſſet cum Clario malitia intelligi de moleſtia, quam improbi, quos ait Bonauentura dici hoc loco filios hominum, (quod tamen haud eſſe perpetuum ſæpè monui) ſentiunt vſque ad inſaniam.

Et

Et contemptu in vita sua.] Hebraicè והוללות *veholeloth*, (Et insaniæ in corde eorum) vt Pagninus vertit; Vesania perdurans in corde eorum, vt Vatablus, Græcè est περιφέρεια, circumferentia.

a Vers.17. Hebraicam vocē declaraui Cap.1.[a] vbi & de Grȩcis περιφορὰ, & περιφορα:
Cum posteriore conuenit περιφέρεια; significant verò hallucinationē, vitam
errabundā, errationem, ac turbationē mentis, ob externas cogitationes, curásq;,
vt cū Budæo docui. Vetus trāslatio ponit errores, vt & dicto Capite,
necnon vulgata, & quemadmodū ibi loco τῶν παραβολῶν, Aquila πλάνας, ita
hic reddidit. Sed Symmachus nunc, teste Hieronymo (qui laudare sequíq;
ipsum solet) dictionem τῆς αὐθαδείας, quam recitans Symmachum procacitatem
Hieronymus interpretatur. Vtitur eodem nomine Latino Clarius
in sua versione. Caietanus priorem malitiam refert ad voluntatem,
pro contemptu tricas in intellectu statuit. Dicebam eodem Capite primo,
Hebraicum vocabulum significare quoque varias gloriationes & iactationes.
b Prou.2.14. nes. Hæ sunt hominum ad insaniam stultorum [b], qui lætantur cum malè
c Ps.140.4. fecerint, & exultāt in rebus pessimis, & excusant excusatores in peccatis [c],
& procaciter malum operantur, & cum contemptu; quem doctissimus
Interpres meritò expressit. Et quidem sermo est de peccatoribus illis, qui
dum de diuina Prouidentia conqueruntur, ideoque licenter peccant, nihil
d Prou.18.3 veriti, atque cum in profundum hoc peccatorum venerint [d], contemnunt
DEVM, atque Superiores alios, non æquales duntaxat, vel inferiores, &
confracto iugo, ruptísque vinculis dicunt, Non seruiemus [e], & sicut vac-
e Ierem.2.20 ca lasciuiens declinauerunt [f], desperantes, siue (vt è Græco rectius legen-
c.5.5.
f Osee4. dum putat Hieronymus) indolentes, tradiderunt semetipsos impudicitiæ,
g Ephes.4. in operationem immunditiæ omnis, in auaritiam [g].
19.

Et post hæc ad inferos deducentur.] ואחריב אל המתים *veacharib el hammethim*. Pagninus, ac vetus translatio (Et post hoc ad mortuos.) Vatablus (Et posteà descendant ad mortuos.) Caietanus (Et posteà ipse ad mortuos.) Clarius mutat solùm præsens tempus pro futuro (Καὶ ὀπίσω αὐτῶν πρὸς τοὺς νεκροὺς) & post eos ad mortuos, nempe τὰ ὀπίσω αὐτῶν, quæ sunt post eos, id est, postrema ac nouissima eorum, videlicet aut tam bonorum, quàm malorum, aut potiùs fortassè, istorum, quorum implentur corda malitia, & contemptu, dum viuunt, quasi nunquam morituri, nouissima, inquam, supremúsque finis, quo tendunt, & euadunt, est ad mortuos, vt & ipsi moriantur, atque ad mortuos proficiscantur: qui quoniam, cùm scriberet Salomon, adhuc versabantur in inferis, Interpres aptissimè vertit (ad inferos.) Nec refert quod Latinè, & Græcè ponatur numerus pluralis in pronomine αὐτῶν, & verbo deducentur, cùm אחריו *acharau*, sit numeri singularis post ipsum, quod minus rectè Caietanus (Et posteà ipse) siquidem magis clarè distributiuè declaratum est, quod dicitur collectiuè. Symmachus: (Τὰ τελευταῖα εἰς νεκροὺς) Suppleuit Interpres verbum (deducentur) quod pariter in similibus orationibus debet suppleri, vel aliud simile, vt in trito Prouerbio, ἐς κόρακας, ad coruos, quod quidam exprimunt verbo βάλλε, aut ἔρρε, Vatablus rursùm exponit, (Et qui post ipsum,) nempe cor malitia plenum, id est, qui sequitur illud, ac inclinationem animi sui corrupti, tandem moritur morte æterna. Consentit Clarius, & fauet Chaldæus

Interpres

Interpres (Et post dies hominis seruatur ei, vt corripiatur cum mortuis, iuxta iudicium peccatoris.)

*Vers.*4.] NEMO est qui semper viuat, & qui huius rei habeat fiduciam: melior est canis viuus leone mortuo.

NEMO *est qui semper viuat, & qui huius rei habeat fiduciam.*] Pagninus ex Hebræo: (Quoniam quisquis eligatur, vel cuicumque electio est ad omnes, vel inter omnes viuentes, est spes.) Vatablus: (Qui enim sociatur quomodocumque viuentibus, ei spes est reliqua) vel (Non est qui associetur (mortuo) in omnibus viuis est spes): vel (Quis est ex vobis, qui adiungat se socium mortuis, cùm in mortuis nulla sit spes? quis est inquam, qui ex viuis deligat sibi pro socio vnum ex mortuis, cuius admonitione resipiscere possit?) Caietanus: (Quia cuius, quod affigetur ad omnes viuos, est spes?) id est, (Nullius est spes, nemo sperat quod affixus erit ad viuos omnes, qui coæuus erit viuentibus omnibus, qui euadet mortem, abibunt omnes ad mortuos.) Hoc est quod dicebat Dauid de filio mortuo [a]: Numquid potero reuocare eum ampliùs? ego vadam magis ad ad eum, ille verò non reuertetur ad me. Hoc etiam quod de genere humano vniuerso: Quis [b] est homo qui viuet, & non videbit mortem, eruet manum suam de manu inferi? Isidorus Clarius: (Ille tamen qui societatem habet cum omnibus viuentibus, habet spem) Id est, Illi quidem, qui vt priùs est dictum, non statuunt inter pios, & impios discrimen, propter communes euentus vtrisque, nouissimè descendent ad infernum, vbi diuinam experientur vltionem, quam negare videbantur, sicut remunerationem hi, qui sapiunt melius: tamen si quis priorum quoque resipuerit ab adeò stulta sententia, quamdiu in hoc mundo est inter viuos, habet spem salutis. Hebræa sic habent: כי מי אשר יבחר אל כל החיים יש בטחון *chi mi ascher iebuchar el col hachaiym iesch bittechun*, (Quoniam quis, vel cui quod eligetur ad omnes viuentes, est spes?) sed pro יבחר *iebuchar* legunt alij יחבר *iechuchar*, satiabitur. Hoc exigit ratio punctorum: nec enim in primi verbi littera secunda esset breue Kibbuts, quia tertia non recipit Daghes. Sic legerunt etiam Græci: (Ὅτι τίς ὃς κοινωνεῖ πρὸς πάντας τοὺς ζῶντας; Quoniam quis est qui communicat in omnes viuentes?) Symmachus, quem à perspicuitate commendat Hieronymus: Τίς γὰρ εἰς ἀεὶ διατελέσει ζῶν; Quis enim, (vt eum ille ipse vertit) in sempiternum potest perseuerare viuens? In sua vetere versione: (Quia quis est qui communicet in omnes viuentes?) reijciens ad sequentem sententiam (est confidentia siue spes.) Verum δευτέρα φροντὶς σοφωτέρα, longéque meliùs, ac intelligentiùs reddidit, quam vocamus, & retinemus vulgatam translationem, in qua etsi non æquè verbis respondent verba, clarior atque perspicacior sensus exprimitur. Chaldæus, (Etenim quis est vir, qui associabitur omnibus verbis legis? ad acquirendam vitam seculi venturi, est illi spes.) Retuli aliorum expositiones, vt discamus acquiescere in nostra omnium optima, ad quam propiùs accessit

a 2. Reg. 12. 23.
b Ps. 88. 49.

Caietanus, & qui conferat ista cum sequentibus, deprehendet minus probandos Vatablum, & Clarium: de sola namque communi omnibus morte sermo est, non de resipiscentia, vel saniore capiendo consilio. Græci præterea, Latinique Doctores hinc non abeunt, præterquam ex Latinis Hieronymus, (quem solet Albinus sequi) quātùm ad vltima verba iuxta veterem suā translationem, inchoans nouam sententiam ab iis, ac enarrans de concupiscentia, vt posteà dicam. Idem verò Græci faciunt. Sed Olympiodorus vult hîc propriè de Improbis agi, qui nullum malè agendi faciant finem, donec ipsi quoque ad mortuos deueniant, cùm nullam perpetuam cum viuentibus habere societatem possit. Vel huiusmodi fecem hominum, quando moriuntur, inter Iustos, qui soli, quamuis mortui, viuere censendi sunt, locum non habere in æterna vita.

Gregorius Neocæsariensis istum locum cum eo, qui sequitur, non Salomonis, sed stulti, vel illius, sub huius persona continere sententiam docet, penitùs interire, qui obit, ac viuentem, etiamsi tenebris obsitus iaceat, mortuo præferendum, &c. Sed corrigi ab vndecimo versu. Hoc mihi non displicet, nec incōmodè cohærere iudico, prout etiam videtur Titelmano.

Porrò quàm verum, certúmque sit neminem esse, qui semper viuat, experimentum prouoco mortalium omnium, & Auctoris vitæ CHRISTI, præter testimonia Scripturarum multò plura his, quæ paulò antè indicaui. Difficultatem facit quo pacto CHRISTVS veniet iudicare viuos, & mortuos, si morientur omnes. Satisfactum à me in Historia Apostolica [a], dum resurrectionem generalem futuram docerem: eos enim qui sub id tempus viuent, morituros, móxque reuicturos, vt non tam mortui, quàm viui ad Iudicium venturi videantur cum illis, qui pridem decesserant.

[a] Cap. 1. & c. 10.

Et qui huius rei habeat fiduciam.] Dixi, vt se habeant editiones aliæ. Nescio vbi legerit Auctor [b] Quæstionum vtriusque Testamenti (Spes est in tenebris.)

[b] Tō. 4. Operum Augustini. q. 39.

Melior est canis viuus leone mortuo.] Symmachus: (Κυνὶ ζῶντι βέλτιον ἢ λέοντι τεθνηκότι. Cani viuenti melius est, quam leoni mortuo.) Huius comparationis vis percipitur ex dictis, siue spectet ad orationem stulti, siue sapientis: & siue verba illa (Est spes) nectantur hîc, siue reijciantur ad præcedentia. Quamuis autem editiones ceteræ primum magis indicent propter particulam causalem כי chi, & ὅτι: tamen secundum præferri debet, ob Interpretis auctoritatem; & sine præiudicio potuit præteriri dicta particula, quæ etiam Hebraicè non semper causam, sed asseuerationem quando denotat. Si cui Hieronymus placet, & Albinus, & Salonius, aliique, spem, & fiduciam præberi quamlibet Impiis ad resipiscendum in hac vita, rationem metaphoræ cum iisdem intelligat, quod peccator immundus vt canis, qui vomitum resorbet [c], dum viuit, euadere iustus potest, eóque quàm Iustus, qui tanquam leo est nobilis ac fortis, meliore vtitur conditione, quoniam huic meriti tempus præciditur, ille quamdiu superest, ad frugem redire iustitiæ, eiusdémque maius etiam, quàm iustus mortuus, sibi comparare incrementum valet: vel esse melior illo, qui se in malitia, potentia, procacitate, contemptu iactabat adhuc viuens. Hoc modo per leonem capias meliore, vel deteriore sensu, quem constat & ad CHRISTVM [*],

[c] Prou. 26. 11. 2. Pet. 2. 22.

STVM [a], & ad Diabolum [b] accommodari: quamuis canis magis ad iniustos, paulò rarius ad iustos [c]: Et crebrò in Scriptura Symbolum est vilissimæ, ac infamis, & turpis personæ.

In isto sensu nec locum interpretando de resipiscentia, sed altera illa ratione, verum est quoque quod præstat abiectus quiuis pauper extincto iam tyranno præpotente, qui in peccato suo mortuus est, inquit Olympiodorus, etiam quantum ad vsum rerum externarum, & fruitionem voluptatum: vtilior prætereà, vt Hebræus ille apud Hieronymum exponit, quamuis indoctus viuens, præceptore perfecto, qui iam mortuus est, etiam Mose. Quam verò idem Hieronymus tradit allegoria de Gentilibus [d], quos adumbrat mulier Chananæa, & de Iudæis, illis viuentibus in fide IESV CHRISTI, mortuis his, & à DEO derelictis, licèt interdum & istis canum tribuatur appellatio, propter insultum, ac latratum contra CHRISTVM, & Catholicos, vt olim contra suos Prophetas, vt docet Eusebius [e], & Epiphanius [f], allegoriam, inquam, istam non alij duntaxat loci præsentis Interpretes recipiunt, sed qui alia occasione meminerunt eiusdem. Quanquam Auctor vtriusque Testamenti quæstionum [g] deteriorem interpretatur Apostatam religionis Christianæ, quàm Gentilem, qui credere potest, & acquirere salutem, quam perdidit Apostata. Eucherius [h] Leonem mortuum ait esse Cacodæmonem, de cuius salute nihil vlteriùs sperandum: Canem viuum, aberrantem quidem, & interdum contumacem, sed qui reuocari ad meliora possit. Drogo [i] Cardinalis Leonis nomine superbum quemque, ac reprobum per tropologiam intelligit, qui mortuus DEO viuit: Canis autem, mortuum mundo, viuentem DEO. Franciscus [k] Georgius Venetus docet innui bruti animam perire, ac proptereà vile quodcunque dum viuit, melius esse optimo mortuo. Petrus Blesensis [l] mirificè laudat sententiam istam tanquam valdè profundam, & vbi canem viuum de Christiano simplici, humili, abiecto in domo DEI sui, qui Iudæo, ceu Leoni mortuo præferatur, explicuit, vtrũque accõmodat ad Sancti Augustini laudationem, qui cùm euasit de Philosopho, atque Oratore, ac de doctore erroris, doctor veritatis, custos dominici gregis, factus est de leone mortuo, canis viuus. Distinguit prætereà Leonem quadruplicem, DEVM, DEI, Zabulum, & Zabuli, vitam, viuum, mortem, mortuum, stantem in specula, gradientem in via, iacentem in spelunca, frementem in platea. De primo dici, quod vicit Leo de tribu Iuda [m], & quod cùm vidisset speculator ascensorem cameli, clamauit Leo: [n] Ego sto super speculam Domini iugiter per diem, & noctem: secundum esse Martyrem [o] qui vt fortissimus, ad nullius pauebit occursum: tertij Petrum [p] meminisse scribentem, rugire, atque circuire quærendo quem deuoret: Salomonis de quarto illud esse: [q] Leo fortis est, in medio platearum occidendus sum: &, [r] Leo fremens, princeps impius super pauperem populum: maximè verò talem censeri philosophum diuina doctrina non imbutum.

Deinde canis vigilis commoda persequitur, latrantis, sagacis, fidelis, linguæ medicabilis, docens singula moraliter in eodem Augustino. Demonstrat nihilominus Leonem esse non desiisse, tametsi mortuum, hoc est, mortificatum à Samsone [s] CHRISTO, siue DEO, qui voluit Petrum

a Apoc. 5. 5. Genes. 49. 9. Num. 24. 9.
b 1. Pet. 5. 8.
c Psal. 67. iuxta mysticũ sensum Augustini ibi, & Ep. 59. q. 3. & Gregorij hõ. 40. in Euãg. & 2. Moral. cap. 7. vel 9.
d Matth. 15.
e 10. de Demonstrat. c. 8. iuxta id Psal mi 21. Circũdederunt me canes multi.
f De Hæres. con. Antidicomarianitas.
g Quæst. 39. apud Aug. tom. 4.
h De spiritalibus formulis, cap. 5.
i De Sacram. Domini pass. Tom. 2. Bibl. Patrum.
k Problem. Scriptu. Tom. 5. Sect. 1. Problem. 04.
l Serm. 30.
m Apoc. 5. 5.
n Esa. 21. 8.
o Prou. 30. 30.
p 1. Pet. 5. 8.
q Pro 22. 13.
r Prou. 28. 5.
s Iud. 14. 8.

a Act. 10. 13. mactare bestias, & manducare [a], atque in eius ore mellis repertum fauum regularis, religiosæque doctrinæ. Debui amori, studioque in Augustinum meo tam concinnè de ipso tractatum præsentem locum ab Auctore nostrate, quem nuper nostri hominis opera, cum Sacrarum litterarum studiosorum tanto operæ pretio, illustrius restitutum vidimus, minime præterire. Canis verò, Leonisque symbolicas alias proprietates qui amat, Pierij Hieroglyphica, Physiologum Epiphanij, Petri Bertorij, vel Bercharij Morale Directorium, Similitudines Ioannis à S. Geminiano, Allegorias, ac Tropologias super vtroque Testamento; Syluam allegoriarum legat.

Moralis quoque sensus ille aptus est; Sæpe qui non peccauerunt grauius in vita, hinc subinde occasionem arripere socordiæ, vt longius in pietate progredi non curent: peccatorem qui iam diu volutatus est in atrocioribus criminibus, ex animo resurgere, conarique propius ac propius in dies ad DEVM accedere, atque consequentis vitæ nouis meritis veteris malæ vitæ damna sarcire. Tradit hoc Hugo Cardinalis, nec non de actiuo Iusto, qui melior sit occulto contemplatiuo: de subdito feruente comparato ad Prælatum remissum: de prædicatore liberè oblatrante contra peccata, & de suauia, & placentia loquente, melque in ore instar leonis, quem occidit Samson, gerente.

Vers. 5.] VIVENTES enim sciunt se esse morituros, mortui verò nihil nouerunt amplius, nec habent vltra mercedem, quia obliuioni tradita est memoria eorum.

VIVENTES *enim sciunt se esse morituros, mortui verò nihil nouerunt amplius, &c.*] Hic sequensque versus, immo & plures alij sicut dixi, vsque ad decimumsextum, pronuntiati creduntur à nonullis ex stultorum persona. Hoc posito, magis obuia eorum quæ dicuntur intelligentia. Sin autem loquitur ipse Sapiens sapienter, vult à mortuis non percipi gustum rerum istarum. Recipio & hic allegoriam, atque tropologiam satis superius indicatam, sic tamen vt Lyrano, & Carthusiano minimè assentiar, nullum alid esse litteralem sensum, sed per metaphoram, canis nominè duntaxat intelligi hominem mordacem in carne viuentem, qui corrigi potest, quia peccat ex impetu animi, & effræni cupiditate, iuuaturque consideratione mortis, & præsentis temporis quod datur ad resipiscendum: per leonem mortuum, illum, qui vorax & superbus cùm esset, iam corpore mortuus est, ac propterea deploratæ salutis.

Sed caue Salomonem putes mortuis negare scientiam (non dicam nimis subtiliter cum Caietano quatenus mortui sunt) ita vt animæ separatæ nihil cognoscant, liberiores potius ad cognoscendum. De Damnatorum etiam animabus constat ex Scripturis [b]. Notum quoque illud Cyri apud Xenophontem, & Ciceronem [c] mihi nunquam persuaderi potuit, tum animam esse insipientem, cum ex insipienti corpore euasisset. Et Hieronymus [a]:

b Sap. 4. 19. Luca 16. 23. & seq.
c De Senect.

mus [a]: Non possumus, ait, incorporalem, & æternam animam in modum glirium immobilẽ torpentemque sentire. De modo, & re ipsa tota Theologi [b], & nos aliàs in Philosophicis nostris. Nesciunt, ait Bonauentura, quæ sunt in hoc Mundo, non recordantur, vel curant ista, nec afficiuntur ad ea; neque, quod paulo post scribitur, habent partem in hoc seculo, & in opere quod sub sole geritur. Hoc melius, quàm qui restringunt ad Impios vita functos, vt Hugo Cardinalis, & Lyranus, qui nihil sciant eo sensu, quo inferius negatur scientia apud Inferos, vnde pœnitere, recreari, salutẽ consequi valeant, quod experiantur, quo proficiant, &c.

a Ep. ad Pammach. de errorib. Ioannis Ierosolymit.
b Scholastici 4. dist. 45. S.Thom. praterea 1. P. q. 89. & in Addit. q. 72.

Nec adeò placet Olympiodori expositio de mortuis tantùm spiritualiter, & in peccato, qui ignorantiæ nebula occupati, viuant sine ratione pecudum more, cum Iustorum intellectus humore viuido sit irrigatus, secumque illi reputantes, temporarium vitæ huius curriculum, officiosè viuant, confirmati spe vitæ æternæ.

Hoc loco abutuntur, qui Sanctos negant orare pro nobis, vel animas, quæ versantur in Purgatorio: illud hæreticum est, hoc minus quidem probabile, licet ita sentire videatur B. Thomas [c]. Nam quod attinet ad preces nostras, & rerum nostrarum statum, non deest DEO modus vtrisque hæc manifestandi.

c 2.2. quæst. 83. a. 11. ad 3.

Sanctorum suffragia nil opus est probare: facit id præ ceteris diligenter Card. Bellarminus [d]; de Animabus quoque Purgatorij suadet ferè ratio eadem, quoniam non deest illis caritas, nec impediuntur pœnis quas luunt, cum anima Paschasij, & S. Seuerini, quando adhuc degebant in Purgatorio, miracula operarentur, teste Gregorio [e], & Petro Damiano [f]. Tamen eatenus probabilis sententia B. Thomæ, quòd non sit adeò verisimile in eo statu fieri particulares reuelationes ordinatiè, sed in genere tantùm illas animas cognoscere calamitates nostras, ita vt superfluum videatur earum quoque ordinatiè implorare auxilium.

d Lib. 1. de Sancto. beat. c. 18. & 19.
e 4. Dial. ca. 40.
f Ep. 13. c. 7.

Chaldæus Paraphrastes locum totum interpretatur de agentibus adhuc in ista vita, tum bonis, tum malis. (Quoniam Iusti norunt, quod si peccauerint, futuri sunt vt reputentur vt mortui in seculo venturo: propterea custodiunt vias suas, & non peccant: quod si peccant, conuertuntur in pœnitẽtia, & peccatores nesciunt quicquam boni de seculo venturo, & non est eis merces bona post mortem eorum, etenim obliuioni data est memoria eorum inter Iustos.)

Nec habent vltra mercedem.] Quia sunt extra statum merendi, & proficiendi, vt passim Latini post Hieronymum explicant: qui Hieronymus meminit contrariæ sententiæ, post interitum excrescere nos posse, & decrescere. Origenem intelligit, de quo produnt omnes hæreseologi sensisse non esse perpetuas Inferni pœnas, nec beatitudinem, & posse tum ANGELOS bonos demereri, tum damnatos mereri.

Sunt quidem Beatorum bona & laude, præmióque digna per se spectata opera: sed peruenerunt ad coronam, & DEVS cuius in operibus nostris etiam per gratiam ipsius bonis, vt sint meritoria, præsertim æternæ vitæ, præter gratiam ipsam requiritur promissio, solis viatoribus decreuit mercedem, & mercedis augmentũ, [g] Nunc tempus acceptabile, & dies salutis,

g 2. Cor. 6. 2.

a Gal. 6. 10.
b Lib. de Purgatorio.

&, [a] Dum tempus habemus, debemus operari bonum; qua de re paulò pòst Lutherus [b] cùm Purgatorium admittebat (negauit enim postea) dicebat ibi animas posse mereri; sed & eas peccare continuò, ac desperare salutem: eò namque mitti quæ non sunt perfectæ in caritate; debere autem perfectam augeri: quod non fit nisi nouis meritis: cum imperfecta caritate mixtum esse timorem seruilem, quem inquiebat esse peccatum, quia sic timentes horrent atque fugiunt pœnam, quærunt quæ sua sunt, &c [c]. Sunt hi omnes crassissimi errores, quos post Eckium [d] refellit Card. Bellarminus [e]. Augustinus [f] negat Christianum qualemcunque dubitare vsque ad huius corporis depositionem peccandi pericula, tentationésque metuendas, deinceps nulla talia quenquam esse passum. Confirmat id etiam auctoritate Cypriani [g]. At Hieronymus in Commentario præsentis loci, & similis in hoc eodem Capite, & alterius in Vndecimo perspicuè docet viuentes, metu mortis posse bona opera perpetrare, mortuos verò nihil valere, ad id adiicere, quod semel secum tulere de vita: nec iustè posse agere, nec peccare, nec virtutes adiicere, nec vitia. Porrò quicunque caritatis gradus quē habeat quæuis anima patiēs pœnas Purgatorij, excludit seruilem timorem, & impatientiam, & immoderatū amorem concupiscentiæ, & perfectā caritatem constituit, ea perfectione, cui sufficienter respondeat dignitas beatitudinis, in suo item gradu. Isti autem perfectioni reatus pœnę tēporalis persoluendæ, dolórque, qui sentitur, nō repugnat, sed retardat solum consecutionem dictæ felicitatis, & hac ratione complementum quoddam eiusdem caritatis, quod à beatitudinis perceptione censetur accipere, quatenus omnium meritorum recipit præmium, ita vt nunquam possit ab eo excidere, & à iustitia, vt Augustinus [h] docet.

c Philip. 2. 21
d Lib. de Purgatorio.
e 2. De Purgat. c. 2.
f De Prædestin. Sanct. c. 14.
g Serm. de Mortalita.

Postremò, communis est opinio Theologorum, necessariam meritò cōditionem esse huius vitæ viam. Quod si S. Thomas in Quartum [i] Sententiarum post hanc vitam, præmij saltem accidentalis admittere meritum videatur, vel mutauit postea sententiam [k]; vel ibi nomine meriti abusus est, vocans actum dilectionis in Purgatorio meritorium remissionis culpæ venialis, hoc est, remissorium, tametsi non propriè per modum meriti, sed vt contrarium à quo tollitur contrarium suum.

h 2. de Corrept. & Gra. c. 20.
i Dist. 21. q. 1. ar. 3. ad 4.
k q. 7. de malo, ar. 11.

Vers. 6.] AMOR quoque & odium & inuidiæ simul perierunt, nec habent partem in hoc seculo, & in opere quod sub Sole geritur.

AMOR *quoque & odium, & inuidiæ simul perierunt.*] Vel vltra non mouentur mortui affectionibus erga viuentes, vel erga illos isti, sicque vtrique obliuiscuntur alterorum, quippe:

l Virg. 11. Æneid.

„ [l] *Nullum cum victis certamen, & æthere cassis.*

Melius, qui mortui sunt, nullius habent amplius facultatem rei, neque in bonum, neque in malum: nec odisse quemquam valent ad proprium exitium suum, aut inuidere, aut amare, ad augmentum proprij meriti, seu præmij. Quamuis loquentem ex insipientis persona Salomonem concederemus,

mus,& negare vllam supereſſe poſt mortem mercedem,vllum ſupplicium, ſed nec ſemper durare odium, beneuolentiam, inuidiam, quibus eos, qui vitam cum morte commutarunt, hi proſequuntur, vel ſunt proſecuti, qui viuunt adhuc,qui placet Gregorio Pontif.ſenſus, non idcirco quod Caietanus contendit admittenda ſic deſipienti,æternitas Mundi foret.

Inuidiæ.] Alij numero ſingulari,& cum relatiuo (eorum) tum hic,tum ad priora duo nomina. Ζῆλος in vtramque ſumitur partem: idémque cenſeri poteſt de odio & amore. Hieronymus allegoricè tamen ſumit in meliorem de odio, quo quondam Iudæi oderant odientes DEVM, de dilectione,qua illũ diligebãt [a], de zelo amoris diuini,qualis fuit in Phinees [b], *a Pſ.138.21*
& Mathathia [c]. Hugo explicat amorem peccatoris erga ſeculum,vel parentes,vel opera vana, odium contra inimicos:inuidiam aduerſus meliores ſiue feliciores. Olympiodorus Zelum, vt Hieronymus: pretium Iudæis eſſe nullum, quia eorum ne meminit quidem DEVS, quem non amant, nec oderunt iniquitatem. *b Num.25.7 & ſeq. c 1. Machà. 2.7.& ſeq.*

Simul perierunt.] Editiones aliæ; (Iam,aut pridem) Simul,inquit Hugo Cardinalis,cum ipſis mortuis: & meminit lectionis,quæ habet futuri temporis verbum (peribunt.) Gloſſa Interlinearis id antea notauerat.

Nec habent in hoc ſeculo,& in opere quod ſub Sole geritur.] Expreſſio maior prædictorum de mortuis,quicunque ſint illi,maximè de peccatoribus.Mirum autem eſt, Chaldæo placuiſſe contrarium ſenſum prioris partis de ſeculo venturo,non de hoc: (Et pars bona non eſt eis cum Iuſtis in ſeculo venturo,nec eſt eis vtilitas ex omni quod fit in hoc ſeculo ſub Sole. Hugo Cardinalis, Lyranus, Carthuſianus de viuorum ſuffragiis,quibus Damnati priuantur, intelligunt. Olympiodorus de Terra promiſſionis,ciuitate Ieroſolymitana,Sacerdotio,quæ Iudæi amiſerunt. Hieronymus de iiſdem, quibus non licet dicere: [d] Pars mea DOMINVS. Simplicior primus *d Pſ.15.5.*
ſenſus, oſtendens nihil eſſe commune mortuis cum iſtius mundi externis *Pſ.72.26.*
operibus, aut Reprobis in Inferno facultatem ademptam, quam viuentes habebant ad operandum. Quod verò de ſuffragiis dicitur, eſt quidem, at non video quo pacto ad rem præſentem,vbi ſermo adeo generalis eſt,pertineat.

Verſ.7.] VADE ergo, & comede cum lætitia panem tuum,& bibe cum gaudio vinum tuum: quia DEO placent opera tua.

VADE *ergo,& comede cum lætitia panem tuum,&c.*] Hinc ad verſum decimumtertium per προσωποποιΐαν, vel ἀποστροφὴν,cõuertitur Eccleſiaſtes ceu ſtultus ad neſcio quem,cui quod ipſemet nihil ſit poſt mortem,& ipſa mors nihil,vt quidem Hieronymus declarat, conſilium dat voluptatibus præſentis vitæ,quas conceſſit DEVS, perfruendi, nec friuola formidandi commenta de reddenda apud Inferos ratione, quæ quis hic geſſerit, nullam in morte eſſe ſapientiam, ſenſum poſt illam eſſe nullum. Tum ſumpta Sapientis perſona monet, caueat geri caſu poteſt omnia, & quodam

quodam fortunæ lusu, verum iudicio DEI, ac munere, per quem varia proueniunt hominibus beneficia,& cuius nutu,iussúque improuisa mortalibus mors aduenit, atque ad reddendas rationes prouocatio, & ad commeritas æternas pœnas deductio.

Rursus Doctor idem omnia meliore sensu accipit, vt quando non sit in Inferno locus pœnitentiæ, hîc eam dum vacat, ineamus, & virtuti, cuius honestæ sunt voluptates,operam demus, remotis omnibus impedimentis. Olympiodorus ad litteram de vsu bonorum à DEO concessorum modesto,mysticè de spirituali nutrimento animæ, quod sint vel virtútes, vel corporis CHRISTI sacra participatio,& sic deinceps de aliis quæ distinctè numerantur,exponit. Thaumaturgi est, quam priore posuit loco Hieronymus,explicatio.Cum Olympiodoro in tropologia conuenit Salonius, & Albinus,aliíque passim,quam & posterius Hieronymus afferebat. Non refutarim,vt Salonius,& Albinus facere videntur,& Rabbi Salomon citatus à Lyrano,litteralem intellectum saltem quadam ex parte textus,aut eo modo,quem Hieronymus, vel quem Olympiodorus primum assignant,& Thaumaturgus solum. Chaldæus enarrat hæc vt Spiritu prophetico dicta de Iustis. (Dixit Salomon in Spiritu prophetico à conspectu Domini: futurum est vt Dominus Mundi dicat singulis Iustis in facie vniuscuiusque: Vade,gusta in lætitia panem tuum, qui repositus est tibi propter panem tuum, quem dedisti pauperi, & humili, qui erat esuriens, & bibe in corde iucundo vinum tuum,pro vino tuo,quod miscuisti pauperi & humili, qui fuerunt sitientes, ecce enim iam beneplacita fuêre ante DOMINVM.) Cyrillus Hierosolymitanus [a] panem,vinúmque in ænigmate à Salomone pro venerabili corpore, & sanguine CHRISTI posita dicit, oleum pro Sacramento Chrismatis: vestimenta cādida pro Baptismo,quo qui tingūntur,solent vestes albas sumere. Sed cum mystico litteralis iungendus est sensus,vt dixi,& Carthusianus facit, & Bonauentura, & Titelmanus.

a Cateche. mystag.4.

Panem tuum.] Emphasis in pronomine possessiuo,vel vt non alienum, maléque comparatum,vel magis moraliter,quod Hugo notauit,vt animæ ac rationi accommodatum, nō escam bestiarum, ac bestialium hominum, ne cor arescat oblitum comedere panem suum [b]: vel quem sibi propriè quis ac peculiari quodam iure promeruit à DEO, vt dicebat Chaldæus, propter alimenta,quæ dedit egentibus. Panis & vinum omnes conuiuiales delicias, mysticè verò plura denotāt,quibus pascitur animus,& recreatur, maximè meditationem Scripturarum tum difficiliorum, quæ veluti dentibus terantur, tum faciliorum, quæ sorbeantur.

b Ps.101.5.

Cum gaudio.] Alij: (In corde bono) Symmachus: μετ' εὐφροσύνης: Si vis & tu,inquit Ambrosius [c], virginem quam instituit, hortatúrque conueniens, bonam lætitiam sequi,demonstrat tibi Ecclesiastis liber quam sequi debeas, qui ait: Veni manduca in lætitia panem tuum, quoniam iam DEO placuerunt facta tua. Hoc est,quod sequitur:

c Exhort. ad virgines.

Quia DEO *placent opera tua.*] Vt quidem videtur tibi,ô præfidens stultè (sic plures explicant) existimanti re DEO gratum, nec eidem esse ingratum,vt largiter percipias voluptates: Aut est sensus,gratum est DEO,

vt

vt vitæ commodis honestè perfruaris,& ad naturæ necessitates, O tu quicumque sapis, ait Caietanus, & Olympiodorus; quæ dici possunt opera humana,quibus iam propitiùs DEVS vti largiatur,inquit Vatablus,Aut si pia fiducia es, de operibus tuis, quod ea DEVS approbet, nec reprehendit te cor tuum, viue hilaris, inquit Clarius, & innuit Sa, explicans (quia) pro (si tamen) aut, (quod modò dicentem audiuimus Ambrosium,) vis bonam lætitiam sequi,fac DEO placeant opera tua: aut cape fructum, nominatim ex benignitate tua erga pauperes,(vt exposuit Chaldæus,) quæ mirificè probatur DEO, bonáque libenter compensat; aut (fruere bonis) hac tamen lege,vt placere studeas DEO, nec abutare munificentia ipsius,téque, vel ritè præmunias prece,vel à fruitione bonorum non gratias modò referas,verùm si quid abusus irrepsit,expies,quod Iob [a] factitabat pro filiis. Eligat, aptétque Lector sensum sensui qui magis placet in totius sententiæ complexu per aliquot hos versus. Agapæ Christianorum,de quibus aliàs [b], epulæ quoque natalitiis Martyrum celebratæ,quarum facit mentionem Theodoretus [c],Nyssenus [d],Gregorius Papa [e], Arcadius, & Honorius Imperatores [f],Paulinus [g],Prudentius [h], DEO placuerunt vel significatione caritatis,vel ob Sanctorum honorem. Ea in deterius posteà consuetudo prolapsa displicuit ac reprehensa & cohibita est, vt ex Augustino [i] constat,Paulino [k] eodem, Laodiceno [l], & Tridentino [m] Concilio.

Placent.] Εὐδόκησεν ὁ ΘΕΟΣ τὰ ποιήματά σου, bene probauit DEVS opera tua.) Ceteri quoque, nec non citatus Ambrosius legunt in tempore præterito,& addunt aduerbium temporis ἤδη כבר *chebar*.Iam sensus idem, & id aduerbium verbo quoque præsenti copulari potest. Symmachus ἐξήτασε, exquisiuit. Et posset ad sex recitatos addi sensus septimus. (Vade ergo,& comede,&c.) quia DEVS exquisiuit opera tua: non te fallas, qui fallere DEVM nequis, esto indulgeas tibi,laxes cupiditati frænos; non attendis miser exquisitè cuncta perpendere DEVM. Sic agis, quasi vel eum fugere, vel tibi vt conniueat, inducere possis. Hæc fecisti,& tacui [n]. Existimasti iniquè,ait DEVS, quod ero tui similis, arguam te, & statuam contra faciem tuam. Hebraicè, Instruam, vel ordinabo ante oculos tuos, nempe rationes contra te, aut faciem meam, explicabo ordine prauitates tuas,producam eas ante oculos tuos,te conuincam. Tum Dauid [o]: Intelligite hæc qui obliuiscimini DEVM, &c.

*Vers.*8.] OMNI tempore sint vestimenta tua candida,& oleum de capite tuo non deficiat.

VEL de conuiuantibus, hilaréque viuentibus intelliguntur ista, quoniam isti vtrumque illud vsurpabant,vt est in Sacris litteris Veteris [p] ac Noui [q] Testamenti: & erant prætereà vestes albæ illustriorum personarum, vt docuimus ad Caput primum Historiæ Apostolicæ [r]. Vel mysticè de retinendo baptismali candore, déque Chrismatis Sacramento,

a Iob 1.5.
b Actuum 2.
c 8. affect. Græc.
d In vita Thaumat.
e Lib.2.epist. 37. lib.9. ep. 71.
f ff.l.4.de paganis sacrif. & templis.
g Natali Felicis 6. & 9.
h In peristeph. hymno de B. Fructuoso.
i Epist.64.& habetur c. comessationes. d.44.
k Natali 9.
l Cap.28. & habetur.d. 42. cap. non oportet.
m Sess.25.decre.de inuoc. & venerat. Sanct.
n Ps.49.21.
o Ibid. versu 22.
p Psal.22.5. Psal 44 8. Psal.103.15. Psal.132.2. Psal.140.5. Iudith.10.3. Ezechiel.23. sæpè quãtum ad oleũ præsertim,necnõ quantum ad vestes elegãtes.
q Matt.6.17. Luca 7.46. Matt.26.7. Ioan.12.3. quoad oleum: de vestib. Mar.12.38. Luca 20.46. Cap.23.11. Apoc.3.& 6. & 7. & 9. & 19.
r Vers.10.

sicut nuper ex Cyrillo Ierosolymitano [a] retulimus. Siue magis genericè eodem sensu mystico de candidis moribus,& animi benè compositi iucunditate, Audi quid super hoc loco dicat alter Cyrillus [b]: Puto autē,& quidē rectè, nunquam virum sapientissimum Salomonem ad has nugas peruenturum fuisse, vt suaderet nobis vestium splendore pueriliter oblectari, sed vitæ splendidę vitam velut ablutam,& ab omnibus sordibus liberam comparat: sic præcipi nobis, vt induamus Dominum nostrum IESVM CHRISTVM [c], & nouum hominem exuto vetere [d]. Nullus est, qui quolibet aut statu, aut ætate, vel negocio, ocióque per totum vitæ tempus non incedat vestitus, ac indumenta gestet: sic nunquam debet abesse in omni vita sinceritas,& innocentia. Mentis hilaritas, atque benignitas, aut certè beneuolentia erga alios exhibenda, & declaranda est. Albus color luculentus cum primis, lucem oleum fouet: Luce nihil purius, nihil communius, nihil efficacius, & melius inter corporatas qualitates. Multa de his reperies apud Scriptores Adagiorum, & Hieroglyphicorum, & Antiquitatum conuiuialium, & rei vestiariæ,& eum qui scripsit Electorum libros.

Hæc porrò quæ hîc vestimenta candida commemorantur, λευκὰ alba (de quibus vocibus citato dixi loco [e]) ab Ambrosio [f] munda, iuxta tropologiam assignatam non interpretes duntaxat accipiunt, sed alij quoque, vt Gregorius [g], & Hieronymus [h], qui etiam candorem vestium sempiternum, interpretatur virginitatis puritatem [i]. Idem etiam docet Ambrosius [k]. Possunt semper censeri candida vestimenta gerere, qui se à quotidianis peccatis per pœnitentiam lauant, & à maioribus sibi cauent, vt docet Philo Carpathius [l], & quamuis frequenter peccent, tamen per pœnitentiam munditiam suam perpetuò seruant. Olei nomine vel vnctionis doctrinam SPIRITVS Sancti Ioannes [m], caritatem ac eleemosynam Patres intelligere solent, propter eximiam,& eminētem vim olei, vt Gregorius [n]. Lege mysticos sensus Pagnini [o], & Syluam Allegoriarum præter alios. Chaldæus vestes lotas explicat ab omni contaminatione peccati; & per vnguentum nominis famam ex bonis operibus partam. Abutebatur Sisinius Nouatianorū Episcopus teste Socrate [p], loco isto, cùm albatus passim incederet, necnon exemplo CHRISTI quando transfiguratus albas vestes exhibuit [q].

Oleum.] שמן *schemen*, non est simplex oleum, quod vocant זית *zith*, vnde apud Hispanos, *azeite*, sed quod appellamus Latinè vnguentum, & Chaldaicè משח *meschach*, voce ab Hebræis quoque sumpta; vel non oliuæ duntaxat oleum, sed aliud quodcumque. Eodem autem nomine Græcis appellabatur oleum, vnguentúmque, hoc est, τὸ ἔλαιον: primus vnguentum Archilochus μύρον vocauit [r], quasi vt citatus ab Athenæo [s] Chrysippus notabat, ἀπὸ τῆς μετὰ πολλοῦ μόρου, καὶ πόνου (meliùs πόνου) ματαίου γίνεσθαι, quod multo labore,& inani potu (labore) conficiatur.

Varium oleorum, vnguentorúmque genus adhibebant cùm ceteræ nationes, tum Iudæorum maximè, quorum regio à feracitate liquoris vocabatur terra olei: Conuiuantes id libentiùs, ac largiùs factitabant, ac in capite potissimùm, vt præter exemplum Dauid [t], CHRISTVS ipse in suo expertus, non in pedibus duntaxat, satis indicauit [u], expostulans cum Simone

a Catech. 4.
b Lib. 14. de Adorat. in Spiritu.
c Rō. 13. 14.
d Eph. 4. 22. 24. Coloss. 3. 9. 10.
e Act. 1. 10.
f Orat. de Fide resurrect.
g 9. Moral. c. 19 vel 28.
h In c. 3 Zachariæ, & in cap. 14.
i 1. con. Iouin.
k Exhortat. ad Virgin.
l In Cāt ica.
m 1. Epist. 2. 20. 27.
n 2. Moral. c. 38 vel 26.
o Lib. 12. c. 5. & 6.
p 6. Historiæ, cap. penult.
q Lucæ 9. 29.
r Testi: Pollux.
s Lib. 15.
t Psal. 22. 5. 2. Reg. 12. 20.
u Matth. 6. 17.

Simone leproso [a]. Cõſuetudinis illius cauſam ex Mytonidis de vnguentis Libro refert Athenæus [b], ne vinum largius, metaciúſque ſumptum ſuperiores capitis peteret partes, ſed ea humectatione comprimeretur impetus eius; ſtringendo, & refrigerando, atque, vt apud Plutarchum trad.t Ariſtoteles [c], cerebrum natura frigidum, & concretum, calore ac lenitate reſoluendo. Denique audi quæ ad hæredes tranſmitti, quæ quemlibet dum licet ſibi habere, & frui Epicuræ legiſlator ſcholæ velit [c].

„ *Vnguentum hæredi nunquam, nec vina relinquas:*
„ *Ille habeat nummos: hæc tibi tota dato.*

Lege Conuiuiales Antiquitates [e], Fulnium Vrſinum [f], Marſilium Cognatum [g], eruditum, ac ſolertem medicum noſtræ Romanæ familiæ multorum annorum fidum, & carum curatorem, & ſupra omnes Clementem Alexandrinum cum Scholiaſte Gontiano [h]. Clemens negat magni factum à CHRISTO vnguentum, quo ipſum peccatrix vnxit, eo vtens cùm peccatrix, ſed quod obtulit, quam tunc vt rem optimam apud ſe habebat, & ducebat, atque velut indicem pœnitentiæ rei illius abdicatione religioſa. Tum variam ſuper eodem vnguento, factóque tractat allegoriam. Scribunt hac de re quoque multa Gentilium Auctores, Athenæus [i], Dioſcorides [k], Plinius [l]. Legantur etiam Roa [m] noſter, & Pradus [n], & quæ ipſi diximus ad Caput Sapientiæ ſecundum [o], & quæ Ludouicus Soto maior in Cantica [p].

a Luc. 7. 46.
b Lib. 15.
c Opuſcul de Iſide, & Oſiri. de.
d Martialis lib. 3. Epigr. 126.
e Lib. 3. c. 15. lib. 13. cap. 5.
f Append. ad Ciaconij triclinium.
g 2. Variarũ obſeruat. c. 9.
h 2. Pædagogi, cap. 8.
i Lib. 15. c. 14. & 15.
k Lib. 1. cap. 53. & ſeq.
l Lib. 13. c. 2. & 5.
m Lib. 1. ſingul. c. 5. lib. 3. cap. 1.
n In cap. 23. Ezech.
o Verſ. 7.
p In cap. 1.

Verſ. 9.] PERFRVERE vita cum vxore quam diligis cunctis diebus vitæ inſtabilitatis tuæ, qui dati ſunt tibi ſub Sole omni tempore vanitatis tuæ. hæc eſt enim pars in vita, & in labore tuo, quo laboras ſub Sole.

PERFRVERE *vita cum vxore tua*, &c.] Non eſt monere neceſſe, quàm hæc ſumantur ſenſu vario, vt ſapienter, vt ſtultè dicta, vt de vxorio honeſto vſu, vt aliter myſticè de Sapientiæ complexu, vel Eccleſiæ. Reuerà ſecura mens iuge conuiuium [q], & ſuaue virtutis epulum cum ſapientia, dulciſſimæ voluptates, gloria magna ex teſtimonio conſcientiæ [r], quódque confidere liceat nos bonam habere, volentes in omnibus benè conuerſati [ſ]. Recognoſce in libro non ſolùm Canticorũ, ſed etiam Sapientiæ, & Prouerbiorum [t], caſtos illos quos dico complexus, pudicos amores, dulcia colloquia, contubernia iucunda. Vetus tranſlatio, & editio Græca, atque Hebræa legunt (Vide vitam) quod Hieronymus notat ambiguè dictum: ſiue, vide, & contemplare vitam & ipſe, & vxor tua tecum, quia non poteris ſine tali vxore, hoc eſt, ſine ſapientia, ſolus videre vitam. Siue: Vtrumque conſidera, & vide vitam, nimirùm veram illam ac ſempiternam, & mulierem, id eſt ſapientiam, vt cum hac felicem quæras vitam. Idem in expoſitione Malachiæ [u] legit: Viue vitam, &c. licèt interpretans quoque de ſapientia, ac de naturali etiam intelligentia. Melior verſio poſterior, & quam hoc loco ipſe poſuit poſt veterem, nóſque vtimur pro vulgata. Nam

q Pro. 15. 15.
r 2. Cor. 1. 12.
ſ Heb. 13. 18.
t Cap. 4. & Cap. 5. myſticè à ver. 18.
u In cap. 2.

a Psal.33.13. b Isa.49. videte vitam ſicut & dies [a], immo mortem [b], vt non ſemel admonuimus, nihil aliud eſt quàm experiri, viuere, mori, &c. Symmachus ἀπόλαυσον ζωῆς. Perfruere vita, ſicut habet vulgata. Non opinor monogamiam commendare nunc voluit Salomon, vt ſit vna quiſque contentus, dum viuit illa, vel

c Gen.3.6.12. 1.Tim.2.14. vt caueat ne ab ea fallatur, ceu quódam ab Eua Adam [c]. Hæc tradit Olympiodorus. Multo minus cuiuis laxare frenos, vt qualibet abutatur muliere etiam aliena. Id Moringus docet, immò Thaumaturgus. Quin tu, ait iſte, verbis vtens inſani conſultoris, veſtem recens ſordibus deterſam, (quaſi album idem valet, quod mundum) induis, capitéque vnguentis delibuto hanc atque illam mulierem cernis, vanámque vitam vanè tranſigis? Cernis, dixit, ac veluti oculis captas, propter τὸ ἴδε ζωὴν μετὰ γυναικὸς: vide vitam cum muliere, &c.

Perfruere vita.] Chaldæus (vita bona) bonam intelligens honeſtam, vt conſtat ex his quæ ſubiungit. Placet quoque Carthuſiano, & mihi.

Cum vxore.] Eſt Hebræum nomen אשה iſcha, & Græcum γυναικός. Vtrumque pro vxore propriè dicta quando ſumi debeat, ex adiunctis oportet indicare. Alioqui quamlibet fœminam ſignificare poſſunt, & muliebrē totum ſexum. Galli generale vocabulum, *femme*, pro vxore vſurpant. Itali *donna*, quamuis habeant magis vſitatum *moglie*, Hiſpani *muger*. Interpreti viſum eſt de connubiali copula hic ſermonem eſſe, quod & ego

d Act.1.14. credo, & Chaldæus expreſſit. Et alibi [d] docui mulierem quoque Latinos vſurpare de vxore.

Cunctis diebus vitæ inſtabilitatis ſuæ.] Alij (Vanitatis) Sed voluit Interpres phraſim variare, quia mox ſubſtituet vanitatem pro eadem dictione vtrobique הבל hebel, & ματαιότης. Pro hoc quidam codices habent (νεότητος iuuentutis.) Aquila (ἀτμοῦ, vaporis.) Vatablus (friuolæ vitæ.) Hebraiſmus eſt per obliquum caſum nominis ſubſtantiui, adiectiui ſupplere vicem. Sic idem valet vita inſtabilitatis, ſeu vanitatis, quod inſtabilis, & vana. Multa ſunt alibi eiuſdem formulæ exempla.

Omni tempore vanitatis tuæ.] Gloſſa interlinearis, & Hugo Cardinalis meminerunt alterius lectionis, quæ habet (natiuitatis.) Hæc nec Hebraicis vocabulis, & Græcis, quæ modo retulimus, nec ſenſui congruit. Non enim ſunt dies dati ad fruendum vxore tempore natiuitatis, ſed vitæ, cuius epithetum eſt vanitas.

Hæc eſt enim pars.] Refertur hoc ad omnia præcedentia, non ad coniunctum ſolum vxoris. Nihil enim præter hæc, ait, in ſuæ inſiſtens expoſitione Thaumaturgus, tibi reliquum eſt, nec in hac vita, nec poſt mortem. De

e Verſ. 10. phraſi diximus Capite ſecundo [e], & alibi.

Verſ. 10.] QVODCVNQVE facere poteſt manus tua, inſtanter operare: quia nec opus, nec ratio, nec ſapientia, nec ſcientia erunt apud inferos, quò tu properas.

Quod

QVODCVNQVE *facere potest manus tua, instanter operare, &c.*] Vel atheus conuenitur, siue qui cum corpore credit animam perire: vel homo frugi, sapiensque, qui non parcere debeat honestæ voluptati, non labori, aut ad eam in hac vita, aut in alia ad meliorem, vbi meritis amplius non est locus, acquirendam. Operandum cùm tempus habemus [a]: Dum dies est, veniet nāque nox, quando nemo poterit operari [b]: Hoc nunc tempus acceptabile, diesque salutis [c]: In diluuio aquarum multarum nullus ad DEVM approximabit [d]. Quia ergo & venturæ mortis tempus, ait Gregorius [e], ignoramus, & post mortem operari non possumus, superest vt ante mortem tempora indulta rapiamus. Sic enim, sic mors ipsa, cùm venerit, vincetur, si priusquam veniat, semper timeatur.

a Gal.6.10. *b Ioan.9.4.* *c 2.Cor.6.2.* *d Ps.31.6.* *e Hom.13.in Euang.*

Chaldæus restringit sententiam ad eleemosynam. Credo attendens phrasim Hebræam, quam reliquæ sequuntur editiones: (Omnia quæ inuenerit manus tua ad faciendum &c.) quasi iniecta in peram manus nummum extrahat. Sed eadem formula quicquid aliquis valet, in sua habere manu, aut manu inuenire dicitur, etiam quando punit, vt ibi [f]: Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis, dextera tua inueniat omnes qui te oderunt. Symmachus: (Omnia, ad quæ manus tua ἐφίκηται peruenit, hoc est, quo se potest extendere, quo peruenire vires tuæ possunt, quicquid potes.) nec inueniendi verbo casus denotatur, rés ve incidens, & occurrens fortuito, sed studium, ac diligentia quærendi quamlibet boni operis occasionem. Quærite, pulsate, petite, inquit CHRISTVS [g]. Quærite Dominum dum inueniri potest, inquit Esaias [h], &, Si [i] quæritis, quærite, id est, serio, ac sedulo, sicut Dauid, qui super senes ideò intelligebat, quia mandata DEI quærebat [k].

f Psal.20.9. *g Matth.7.7.* *h Cap.55.6.* *i Esa.21.12.* *k Ps.118.100.*

Instanter operare.] Alij; (Secundum virtutem, ac potentiam & facultatem tuam ex omnibus viribus tuis.) Qui instat operi, vires exerit, & exercet, conatum adhibet, facit quod potest. Olympiodorus per τὸ ὡς ἡ δύναμίς σου, innui dicit omnem contentionem, studiumque circa practicas virtutes, non tamen supra facultatem. Interpres satis visus sibi potentiam prioribus declarasse verbis, hoc aduerbio sedulitatem, perseuerantiamque voluit exprimere: nec enim satis, semel expertum vires, si manum ab opere retrahas. Hoc magis velim, quàm quod alij, celeritatem hic præterea notatam, vt Bonauentura, & Hugo, simulque feruorem, quæ meritò tamen conditiones adhibendæ ad opera virtutum. In omnibus operibus tuis esto velox, & omnis infirmitas non occurret tibi [l]. Qui mollis est, & dissolutus, frater est sua opera dissipantis [m]: Si non in timore Domini tenueris te instanter, cito subuertetur domus tua [n]: tandem, [o] Non coronabitur nisi quis legitimè certauerit. Lege Caput septimum [p].

l Eccl.31.27. *m Prou.18.9.* *n Eccl.27.4.* *o 2.Tim.2.5.* *p Vers.10.*

Quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos, quò tu properas.] Hæc est causa, cur hic, & in vita sit instanter operandum, quia post mortem operari non licebit, non deliberare, non dignoscere, non diligere, inquit Bonauentura, non operari, non allegare, non rationem nosse laborandi, & contemplandi, inquit Hugo Cardinalis: non exterius operari, non mente meditari, non res humanas scire, non diuinas, inquit Lyranus: non exiget quisquam à te rationem factorū tuorum, inquit de athei oratione

tione Thaumaturgus exponens: Sapientia post mortem, ac scientia nulla. Iam docui & animam separatam intelligere, & merendi verum tempus in alia vita non esse. Hoc sensu, nullum ibi opus, scientia, ac sapientia nulla, nulla ratio, prout merito seruiunt, ne CHRISTVM quidem excipiendo, qui se operari oportere dixit opera eius, qui miserat illum, donec dies esset; venturam namque noctem, quando nemo poterit operari [a]. Lege præter citatos ante Doctores Augustinum [b] etiam, Hieronymum [c], Gregorium [d], Origenem [e], Chrysostomum [f], & ex Scholasticis Franciscum Suarez [g]. Vrget Hieronymus [h] Titi exemplum ac dictum Imperatoris, qui qua die nihil cuiquam boni fecisset, eam se perdidisse credebat, & asserebat. Origenes proponit ex manna tropologiam, quod sex in deserto diebus colligebatur, sexta die quantum sufficeret in crastinam, in qua non colligere, sed edere tantùm fas erat [i].

a Ioan. 9. 4.
b Tract. 44. in Ioan.
c In c. 6. ad Galatas.
d 4. Dialog. c. 39.
e Hom. 3. in Psal. 36.
f Hom. 55. in Ioannem.
g Tom. 1. in 3. Par. Disp. 40. sect. 3.
h In c. 6. ad Galatas.
i Exod. 16.

Ratio.] Vetus translatio (Cogitatio.) Græcè λογισμός. Hebraicè חשבון *cheschbon*, cogitatio, vel computatio, vt iam diu ante docuimus, explicantes hæc nomina.

Nec sapientia nec scientia.] Alij ordinem transponunt. Non refert, nec valde sim sollicitus in ordinis reddenda ratione, dum sua cuique res relinquatur.

Apud inferos.] בשאול *bischeol*, Ἐν ᾅδῃ. Has voces diligenter expendi tractans quem Petrus in cócione proferebat [k] locum Psalmi [l], Quoniam non derelinques animam meam in inferno. Docui Hebræa, Græcáque possintne sepulcrum, mortem, infernum locum significare. Hoc loco Hieronymus infernum propriè accipit pro subterraneo animarum receptaculo, in quo Samuel, omnesque, licet Sancti, ante aduentum CHRISTI tenerentur. Limbus appellatur, vt notat Bonauentura. Lyranus addit Purgatorium. Hugo interpretatur de loco Damnatorum. Olympiodorus eodem modo & Thaumaturgus. Carthusianus ait, à Scholasticis passim sic intelligi, quoniam agit Salomon cum improbis. Albinus mortem exponit; quamuis indicet etiam sepulcrum, & infernum. Titelmanus amplectitur omnes vocis שאול *scheol*, notiones pro fossa, seu sepulcro, morte, & inferno, vt hîc, receptacula cuncta continet animarum, quæ ante CHRISTVM hinc abibát. Moringus vult apud inferos esse, Hebræorum idiotismo, esse mori. Caietanus foueæ, sepulcrique solam recipit significationem. Fauent Hæreticis, haud aliter CHRISTVM ad inferos descendisse cócedentibus, quàm quia mortuus vel sepultus est, qui vocabulum inferorum dictis sumunt modis, non pro spatiis infra terram. Sed citato de his loco plura.

k Act. 2. 27.
l Ps. 15. 18.

Ad sensum præsentis loci non admodum refert, quo pacto loqui Salomonem velimus, perinde namque verũ est imponi finem meritis in morte, in sepulcro, in inferno. Chaldæus domum sepulcri vertit: qui cum Hebraicè nouerit, non est credendum. שאול *scheol*, nunquam sepulcrum significare posse, quod magnopere contendit Thomas Stapletonus, vt ibidem notaui. Potius contendendum, non semper nihil aliud quàm sepulcrum eo vocabulo in Scripturis intelligi (quod minus peritè docuit Cyprianus Cisterciensis,) & frequentiorem pro subterraneo loco significationem esse, magísque primariam & propriam. Lege Thesaurum Linguæ sanctæ.

Quæ-

Quo tu properas.] Alij, (Quo tu vadis illuc.) Addit Chaldæus (Et non adiuuabunt te nisi opera bona, & iustitia tantummodo.) Glossa Interlin. & Hugo Cardinalis properandi perpendunt verbum, quod fugiat [a] homo velut vmbra, & nunquam in eodem statu permaneat, & cum tempore defluat, currat in mortalitate, præceps ruat ad culpas. *a Iob 14.2.*

Non raro Interpres verbum Hebræum הלך *halach*, reddit properare, vt hoc ipso libro superius Capite sexto [b], & in Genesis Capite vigesimo secundo [c]: Ego & puer illuc vsque properantes, &c. & alibi [d]. Quin etiam quandoque simplex בוא *bo*, exponit properare citius veniendo [e]. Vidit procul dubio his in locis supplendam fuisse festinationem, & huius qui rationem habent in sensibus eruendis, rectè faciunt. Dies vitæ suæ Iob [f] velociores ait cursore, nauibus poma portantibus, aquila volante ad escam. Hæ sunt in terra, mari, aëre, citissimæ, ac fugacissimæ res. Iisdem addit Sapientiæ liber [g] vmbram, & emissam sagittam, vento sublatam lanuginem, spumam gracilem dispersam procella, fumum vento diffusum, memoriam hospitis vnius diei prætereuntis. In Psalmo nono [h] suprà octogesimum, similitudo est ex herba florescente ac deficiente. Apud Iacobum [i] comparatur vita nostra cum vapore ad modicum durante. Sagax [k] illa mulier Thecuitis mori nos dixit instar labentium aquarum. His similia multa ex profanis Auctoribus congerit Auctor Adagiorum ad illud (HOMO BVLLA) vt de frondibus, rosis, textura. Habet quoque Scriptura telæ comparationem textæ ab homine, & araneæ [l]. Seneca quoque proprio libro de Breuitate vitæ non pauca profert exempla. Philippus item Beroaldus super dicto Prouerbio inter alia scripsit Orationem longam, nec inuenustam. Sed contenti simus domi natis, & nos prius alio loco nonnulla in eandem sententiam attigimus. Adde duntaxat Ouidianam Pythagoræ acclamationem [m]:

b Vers.6. c Vers.5. d Gen.32.6. e Gen.45.19 f Iob 9.25. 26. g Sap.5.9.10. 11.12.15. h Vers.6. i Cap.4.14. k 2.Reg.14. 14. l Esa.38.18. Ps.89.10. m Metamor.lib.1.

„ *Nostra quoque ipsorum semper requieque sine vlla*
„ *Corpora vertuntur, nec quod fuimúsque, sumúsque*
„ *Cras erimus.*—

Si sermo sit de Improbis, properant hi ad interitum, abeúntque veloces in locum suum [n]; eo descendentes in momento ac puncto: Sicut Iusti volant vt aquilæ, currunt & non deficiunt, non in interitum, sed ad felicitatis brauium. *n Act.1.25.*

Vers. II.] VERTI me, & vidi sub Sole nec velocium esse cursum, nec fortium bellum, nec sapientium panem, nec doctorum diuitias, nec artificum gratiam; sed tempus casúmque in omnibus.

VERTI *me ad aliud, & vidi sub Sole nec velocium esse cursum, &c.*] Corrigitur, vt arbitratur Thaumaturgus, prior illa hominis voluptuosi sententia: nam Salomon testificatur à se pro certo deprehensum, quamlibet quis pernicibus sit pedibus, magnum illum cursum, qui nimirum est ad felicitatem

felicitatem,perficere non posse,dum ita desipit: non euadere, vel conficere formidabile bellum,& agonem,mortis nempe,atque diuini iudicij, licet habeatur apud homines potens: prudentiam in ciborum copia, in opibus non adeo sagacitatem explorari:falli qui hæc vel sibi polliceantur, vel aliis, minimè secum reputantes fore,vt piscium instar,aut auium abrepti, scelerum luant pœnas.

Olympiodorus,Hieronymus,aliíque ferè Interpretes eundem reddunt sensum, simúlque nos admoneri modestiæ, ne nobis nostrísve viribus attribuamus sapientiam,& virtutes,ne nimium præfidamus, ignari quis nos exitus maneat. Pendendum à DEO qui omnia temperat, regítque prout quàm optimè iudicat conuenire. Malunt alij, vt Titelmanus, significari vanitatem nouam,ex eo quod casu contingere cuncta videantur, cùm quæ sunt magis certa, aptáque ad certum finem, hoc persæpè frustrentur fine. Etenim minus velox non citius,non rarò pertingit ad terminum, aut pernicior non effugit minus velocem persequentem. Eadem comparatio de robore corporis ac béllica fortitudine, vt non semper imbecillior superetur: eadem de sapientia, qua qui præditus est, nescit aliquando, nec valet res vitæ necessarias comparare,aut ornamenta diuitiarum:eadem de artificio,in quo non semper qui excellit, maiorem apud homines init gratiam. Tertius loci sensus esset,quem præter primum Moringus tradit, si loqueretur hîc adhuc stultus contra Prouidentiam diuinam,hâc ideo videri non esse,quia si esset,iuuaret prudentiam nostram, ac in idem vtraque collimaret,cùm tamen, vt dictum est, aberrent à scopo, qui sua ad eum studia, & actiones conuenienter dirigunt; ita vt vna dominari censenda sit, plurimúmque in rebus momenti habere fortuna.

Nec velocium esse cursum.] Hebraicè,& Græcè Dandi casibus hæc omnia efferuntur,sensu eodem. Symmachus, τὸ φθάσαι δρόμον, perficere cursum. Chaldæus (Quod nec viri qui veloces fuerint sicut aquilæ,adiuti sunt currendo, vt eriperentur à morte in prælio) latius extendenda sententia ad alia pericula,vel ad quamlibet metam,quam sibi proponat currens. Et peribit fuga à veloce,inquit Amos [a], & fortis non obtinebit virtutem suam, & robustus non saluabit animam suam,& tenens arcum non stabit; & velox pedibus suis non saluabitur, & ascensor equi non saluabit animam suam, & robustus corde inter fortes nudus fugiet in illa die. Non euasit Asaël cursor velocissimus quasi vnus de capreis,quæ morantur in syluis [b]. Recurre ad Textoris Officinam,vel ad geniales Alexandri dies cum Tyraquelo [c], si cursores quæris velociores, sed retenta te,nec in credẽdo præcipites. Leuiter incedunt fabulæ,& poëtica procurrit per exaggerationem oratio,vt de Camilla Virgilij [d], Ouidij [e] Atalanta. Quis credat Demarato narranti Iphiclum super triticeas currentem aristas, has non oblæsisse, immò incessisse per mare [f]. Id Orioni filio Neptuni tribuit Higinus; at hic se fabulas scribere profitetur. Ariam Tarsensem stadiodromum laudat quidam Epigrammate Græco [g] nimis hyperbolicè, quod nec intra carceres, vnde currere incipiebat, nec ad metam, nec in medio spatio, seu stadio prorsus cerneretur. Congruit proposito, fictus licet, Centaurus Mermeros [h]:

a Cap.2.14. 15.16.
b 2. Reg.2. 18.23.
c Lib.2.c.25.
d 7.Æneid.
e Ouid.10. Metam.
f Cæl.Rhod. lib.5.c.5.
g In 3. lib.4. tit.1.
h Ouid.12. Metamor.

„ Quique

„ *Quique pedum nuper certamine vicerat omnes*
„ *Mermeros, accepto tum vulnere tardior ibat.*

Cursus quàm valetudini conducat, militiæque, Mercurialis [a] docet, & Petrus Faber [b]. Spiritualis cursus in via Domini necessarius est ad brauium tendentibus [c], verùm ita vt hoc ipsum reputet non ipse currentis per proprias vires, sed miserentis DEI [d], Qui statuit pedes nostros sicut ceruorum [e], efficitq; vt aquilarũ instar volantes non labaremus, & non deficiamus [f]. Animat Largitor virium, simúlque Præcursor Gigas, qui exultauit ad currendam hanc ipsam viam à summo cœlo, iterúmque ad summum eius [g], fugitque vt caprea, hinnulúsque ceruorum ad Bethel [h] DEI domum. Ne curras in incertũ [i], in vanum [k], in vacuum [l], per patiẽtiam curre [m]: recurre ad Ecclesiæ Præsides, Doctorésq;. Nouum cursus genus, vt qui credit non festinet [n], vt quis non currendo currat, vt festinet lentè, vt immotus promoueat, vt agat patiendo, & sit potẽs cum infirmatur [o]. Hugo Cardinalis non esse velocium cursum declarat, quoniam DEI beneficio Sancti carnis mole hîc deposita, etiam dum viuunt, in carne currunt, in carne non secundum carnem ambulantes [p]: vel quia non omnes sic currunt, vt comprehendant [q], sed, cum Spiritu cœperint, benè currentes, carne consummantur [r]: non consummant cursum [s], viam DEI Mandatorum non percurrunt [t]: Grauant iniquitates [u], & impietas ac iniquitas sedet super plumbeum talentum [x].

Nec fortium bellum.] Fortes non tam à bellica fortitudine intelligit, quàm à robore viribúsq; corporis. Hoc significãt δυνατοὶ, & גבורים *gibborim.* Eo nomine Hebraico dicitur ille, quem Gigantem Septuaginta, & Interpres appellant, qui exultauit ad currendam viam [y], & pro occursu eiusdem posuit Hieronymus cursum [z]. Vnde fit, cursui vires necessarias esse: Καὶ γὰρ ὁ ταχὺς ἰσχυρός ἐστιν: Velox fortis est, seu robustus, inquit Philosophus [a]: & si fides habetur Xenophani Colophonio apud Athenæum [b], Ταχύτης ποδῶν ἐστι πρότιμον: Pedum velocitas primum tenet locum.

„ Ῥώμης ἐστ' ἀνδρῶν ἔργ' ἐν ἀγῶνι πέλει.
„ *Roboris inter omnia quæ viris in agone suppetunt.*

Attamen hoc loco de robore sermo est, quod comminus pugnantibus, manúsque conserentibus necessarium est, atque, vt Chaldæus reddit, de robustis ineuntibus prœlium robore suo. Symmachus: Τὸ κρατῆσαι πολέμου. Vincere prœlium. DEI est docere manus ad prœlium, digitos ad bellum [c]. Non enim in multitudine exercitus victoria belli, sed de cœlo fortitudo, nec est DOMINO differentia, seu distantia, seu difficile saluare vel in multis, vel in paucis [d]: Omnium bellorum exitus, euentúsque incerti [e], & Mars communis [f], qui sæpè spoliantem iam, & exultantem euertit, ac perculit ab abiecto [g]:

„ [h] *Inter vtrumque volat dubiis victoria pennis*
„ *Mars dubius.* —
„ — *Nunc belli mala,*
„ *Propone dubias Martis incerti vices*
„ *Licèt omne tecum regis robur trahas.*
„ *Licèt arma longè miles ac latè explicet,*

a 5. Artis Gymnast. c. 7.
b 1. Agonost. c. 2. & 13.
c 1. Cor. 9. 24.
d Rom. 9. 16
e Ps. 17. 34. 2. Reg. 22. 34. Abac. 3. 19.
f Esa. 40. 31.
g Ps. 18. 6.
h Cant. vlt.
i 1. Cor. 9. 26.
k Gal. 2. 2.
l Philip. 2. 16.
m Heb. 12. 1.
n Esa. 28. 16.
o 2. Cor. 12. 10.
p 2. Cor. 10.
q 1. Cor. 9. 24.
r Galat. 3. 3. cap. 5. 7.
s 2. Tim. 4. 7.
t Ps. 118. 32.
u Ps. 37. 5.
x Zachar. 5. 7. 8.
y Ps. 18. 6.
z Ibidem.
a 1. Rhet. c. 5.
b Lib. 10.
c Ps. 143. 1.
d 1. Mach. 3. 19.
e Ibidem 18. 1. Reg. 14. 6. 2. Par. 14. 11.
f Cicer. 6. Ep. famil. Ep. 1. & 6.
g Idem 10. Phil. & pro Milone.
h Oui. 7. Metamorph. & 1. de Arte amandi.

„ *Fortuna belli semper ancipiti in loco est,*
„ *Et incerti fallax fiducia Martis* [a].

Hinc Virgilianum illud monitum:

„ *Respice res bello varias.*

Et Latinæ princeps historiæ prodit [b], Nusquam minus quàm in bello euentum respondere: propterea in bello nihil tam leue esse, quod non magnæ rei momentum faciat [c]. Quis Goliam obtruncandum credidisset ab adolescente [d], & à fœmina Holophernem [e], & Abimelec occidendum molæ fragmine, quod mulier de turri deiecit [f]. Non pij tantùm Principes bellum nunquam sine DEO susceperunt, sed profani Bellonam cum Marte bellis Deam præfecerunt. Res est exemplis vtriusque generis hominum testatissima, necnon quàm variè pugnatum, disparique conditione amissa, partave victoria DOMINVS Sabaoth, virtutum, exercituum, nomen DEO nostro, nec est alius qui pugnet pro nobis. Quid memorem fulminatricem legionem Christianorũ? Quid Constantinos, Theodosios, Carolos Imperatores, vel Narsetes duces? Ipsi illi Idololatræ milites accepto signo ad orienté Solé, sese venerabundi conuertebant, Deûmque opẽ implorabãt [g], idque Curiatios, & Horatios, antequã inter se pugnarent, fecisse narrat Zonaras [h]. Nec bellum suscipiebant vllũ Romani Diis inconsultis, ac non placatis, si sibi iratos existimassent [i]: indicebant quoque supplicationem [k], ludos, ac dona vouebant. Lege Valtrinum [l] nostrum, qui præterea de euocatione Deorum, sub quorum tutela vrbs erat, priusquàm illam expugnarent hostes, citans de hac Plinium [m], Macrobium [n], Liuium [o], Arnobium [p], eósque Deos vno vocatos nomine Nouensiles [q], & eorum peregrina sacra. Si nihil aliud vita nostra nisi militia super terram [r], obsequi nos DEO, eius ex nutu, auxilióque pendere necesse est.

Nec Sapientium panem.] Vt satientur tempore famis, inquit Chaldæa Paraphrasis: sæpè namque rediguntur in extremam egestatem, vt Iob, alísque, inquit Lyranus, & sapientissimi necessariis indigent, ait Hieronymus, Sapientia digna est pane, lautóque victu, & sapientiæ pars est, illum sibi, alíisque comparare. Symmachus ποιεῖσθαι τροφὴν, præbere alimentum. Secus vtrumque contingit sæpè, vt præter historias, experimentum quotidianum docet. De præfectis annonæ dixi exponens Actus Apostolicos [s]. Prudens is est familiæ præfectus, qui dare potest in tempore tritici mensuram [t], seu cibum, vel corporeum, vel spiritualem [u]. Nihil refert quod emendata Sixtiana Biblia Græca habeant numero singulari, Sapientem.

Tropologia est, panem hunc spiritualem non esse Sapientium, per studium, laborémque proprium absque gratia DEI, qui paratum de cœlo panem præstat absque labore [x]. Illud item ad mores facit, Sapientes nonnullos panem sibi ipsis non habere, sed aliis vendere, docentes, dicentésque non facientes, furfuribus contentos verborum, triticeum diuini verbi panem minimè degustantes. Sic quidem Cardinalis Hugo.

Nec doctorum diuitias.] נבונים *nebonim*, & Συνετοὶ solertiam denotant, ac peritiam: Prudentes vertit vetus translatio: Diuitias bonorum operum mystico sensu Hieronymus (abutens voce τῆς ἀναγωγῆς) & alij sumunt.

Nec artificum gratiam.] Alij generali nomine scientes habent יודעים *iodehhim*

a Seneca in Thebaid.
b Liui. lib. 2.
c Idē lib. 23.
d 1. Reg. 17.
e Iudith 13.
f Iudic. 9. 53.
g Plutarc. in Marcello.
Tacit. lib. 3.
h Tom. 2. annal.
i Liui. lib. 8.
k Idem lib. 6. 8. 31. 36. 38.
Cic. 1. de Diu.
l De re militari Romano. cap. 5. & 6.
m Lib. 5. c. 5.
n Lib. 28.
o Lib. 3. c. 9.
p Lib. 5.
q 3. Con. Gen.
r Iob. 7. 1.
s Cap. 6. & 11.
t Luc. 12. 42.
u Matth. 24. 45.
x Sap. 16. 20.

iodehhim, γινώσκουσι: Et sic amplè Olympiodorus explicat de scientia, quæ solet, ac debet apud homines gratiam inuenire. Chaldæus (Neque etiam scientes prudentiam, iuuantur scientiis suis ad inueniendam gratiam in oculis regis.) Restrinxit Interpres ad artifices, vt magis distingueret membra singula. Vatablus intelligit peritos captatores fauoris: Isidorus Clarius, (qui habent rerum peritiam) videlicet agendarum, & paulò aliter etiam locum totum exponit, quod plerumque non adhibeantur ad negocia hi, qui sunt idonei, non ad cursum veloces, non fortes ad bellum, &c. Lyranus de artium mechanicarum opificibus. Hugo quoque Cardinalis, Carthusianus, & alij, quamuis moraliter interpretentur, ad eum modum, quo se Paulus nominat architectum [a]. Thaumaturgus cursum quidem anteà dictum ait esse illum magnum, & bellum illud formidabile, nempe quibus agitur de felicitate, ad quam certando tendimus: prudentiam verò non explorari in copia ciborum, nec sagacitatem quidquam commune habere cum opibus consueuisse: iis autem minimè gratulandum, qui putent omnes ad eadem peruenturos esse.

a 1. Cor. 3. 10.

Sequor Interpretem, sed ita vt artificium extendam quoque ad liberales artes, quibus magis hominum gratia conciliari, quàm mechanicis potest. Studij, odiique artium exempla mechanicarum, necnon liberalium facultatum, atque scientiarum reperies in Theatro humanæ vitæ, & apud similes collectiones, & officinas (quas indicare non video quid vel noceat, vel dedeceat) mysticos autem sensus ex Interpretibus petes. At Bonauentura prima duo asserit corporis dona, robur, & agilitatem: alia tria pertinere ad animam, sapientiam in corde, doctrinam in ore, artem in opere.

Sed tẽpus, casumq́, in omnibus.] Vetus trãslatio de Græco sic expressit: (Quoniã tẽpus, & euẽtus occurret omnibus illis. ὅτι καιρὸς καὶ ἀπάντημα ἀπαντήσεται τοῖς πᾶσιν αὐτοῖς.) Eundẽ sensũ habet Symmachi verbũ συγκυρήσει. Hebræis ad verbũ congruit, & Chaldæis vtraque illa editio, sed vulgata breuior, nec minus clara. Voces Hebræas, & Græcas, alibi declarauimus, עת *hheth*, & καιρὸν. Similes sunt τὸ ἀπαντήματος, & συναντήματος. פגע *pegahh*, aliàs [b] vertitur occursus eodẽ sensu cũ euentu, vel casu. Hieronymus exponit ignorari quando tempus adueniat, in quo varius euentus, & finis omniũ subsequatur, iã incerto statu ferri omnia, nec esse in præsenti retributionẽ meritorũ, sed in futuro. Sequens versus hoc indicat magis, nũc significatur esse casum, & fortunam in rebus, & inconstantem vicissitudinem. Caietanus Hebraica sic reddens (Quia tempus, & casus obuiant eis) per tempus vult nos intelligere cœlestium corporum actiones, verum autem esse impediri dispositiones humanas ad conseruationem effectuum corporeorum, de quibus hîc solis mentio fit, à cœlestibus motibus, & casu. Rabbi Aben-Ezra de ordinatione, seu prouidentia diuina casum hunc, suúmque cuilibet tempus exponit. Multò melius B. Thomas [c] tractans eundem istum locum, casum admittit: sed ex ipsomet casu colligit res, quibus is euenit, alicuius gubernationi esse subiectas. nam casu fit, quod præter intentionem; nisi ergo res, quæ patiuntur casum, ab aliquo superiore gubernarentur, nihil intenderent, maximè quæ non cognoscunt. Ecclesiastes verò non dicit simpliciter, inquit Angelicus Doctor, quod vidit casum esse in omnibus, sed tempus, &

b 1. Reg. 5. 4.

c 1. P. q. 103. a. 5. ad 1. & q. 5. de verit. a. 5. ad 5.

casum, quia scilicet secundum aliquem ordinem temporis casuales defectus inueniũtur in his rebus. Exempli causa, quod potentiores frequenter succumbant, ostenditur, ait rursus idem [a], quod victor magis est ex diuina prouidentia, quàm ex humana virtute, &c. Soluit in expositione præsentis loci Bonauentura eandem difficultatem, modo eodem.

a q. 5. de verit. a. 5. ad 5.

De Casu, ac Fortuna disputatum satis in Scholis Philosophicis, & abhorrent Patres [b] à vocibus etiam ipsis, quæ videntur officere Prouidentiæ diuinæ. Lactantium [c] lege præsertim, & Augustinum [d]. Præclara huius illa sententia [e]: Nihil fit visibiliter & sensibiliter, quod non de interiori inuisibili, atque intelligibili aula summi IMPERATORIS aut iubeatur, aut permittatur, secundum ineffabilem iustitiam præmiorum, atque pœnarum, gratiarum, & retributionum in ista totius creaturæ amplissima quadam, immensaque Republica.

b Aug. 1. Retract. cap. 1. c 3. Inst. c. 28. d 4. de Ciuit. Dei, cap. 18. e 3. de TRINITATE, c. 4. quem præterea lege lib. 83. Quæst. capite 24.

Vers. 12.] NESCIT homo finem suum, sed sicut pisces capiuntur hamo, & sicut aues laqueo comprehenduntur; sic capiuntur homines in tempore malo, cum eis extemplo superuenerit.

NESCIT *homo finem suum, sed sicut pisces capiuntur hamo, &c.*] Vel de quouis, vt antea, loquitur euentu, vel de supremo vitæ nostræ, qui occupat improuidos, & incautos, quemadmodum à piscatore pisces, aues ab aucupe, dum vtrique suæ vacant voluptati, nilque minus, quàm sagenas, quàm laqueos expectant, capiuntur. Ignotum vitæ finem plures accipiũt, Carthusianus præterea, beatitudinis supernaturalis.

Primæ expositioni fauet עת *hheth*, & καιρὸς, & qua Symmachus vtitur ἐυκαιρία. Hieronymus quoque in Commentario secutus veterem Translationem, in qua est tempus, explicat de angustiis, deque interitu, qui veniat, dum nesciunt homines. Generaliter item Thaumaturgus, & Olympiodorus quemlibet negotij cuiuspiam exitum, non omnino vltimum, quo terminatur vita, intelligunt.

Hamo.] Rete malum ceteri: sed Interpres malitiam hami vnico nomine aptè declarauit. Hieronymus affert allegoriam sagenæ pro regno cœlorum, de qua CHRISTVS [f], & pro fraudibus Hæreticorum. Olympiodorus rete malum id, quod est contextum ex multiplici vitio, & voluptatum illecebris: esse enim & bonum è præceptis, & institutis vtriusque Testamenti. Voluptatum tropologiam in aquis agnoscit Bonauentura: ego in hamo quem tegit esca. Gaudet piscis, ait Augustinus [g], quando hamum non videns, escam deuorat: Sed cum piscator eum adducere cœperit, viscera eius torquentur primò, deinde ab omni lætitia sua per ipsam escam, de qua lætatus est, ad consumptionem trahitur. Sic sunt omnes, qui de bonis temporalibus beatos se esse putant: hamum enim acceperunt, & cum illo sibi vagantur. Veniet tempus, vt sentiant quanta tormenta cum auiditate deuorauerint. Nulla re magis homines, quàm voluptate capiuntur, hac

f Matth. 13. 47.

g De Agone Christ. c. 7.

hac inescantur. Idcirco misit DEVS piscatores [a], & ex hoc hominum genere prædicatores, qui piscarentur homines [b]. CHRISTVS ipse piscis est ἰχθὺς apud Sibyllam Erythræam [c], cuius nominis litteræ designant hæc omnia: ἸΗΣΟΫ́Σ ΧΡΙΣΤῸΣ ΥἹῸΣ ΘΕΟΫ́ ΣΩΤΉΡ, IESVS CHRISTVS DEI FILIVS SALVATOR. Sumpsit escam carnis nostræ, quia voluit, & hamo captus est mortis, mortem tamen destruens, & visum felicius restituens, eiiciensque Dæmonem, quàm Tigridis in Tobia [d] celebratus piscis, videlicet abscondendo sub Humanitatis esca DIVINITATIS aculeum, vt docet Gregorius [e], & Ruffinus [f], qui nonnullis id Scripturæ [g] probat locis. Abutentes tanto munere facit quasi pisces maris, piscatui obiiciens Satanæ, mortique sempiternæ. Ne abutantur, capiuntur à piscatoribus CHRISTI, & ex aquis educuntur, vt moriantur, ait Iustinus [h], superiori vitæ, quam in peccatis egerant, & ad æternam transferantur, atque perinde ac pisces comesti CHRISTO incorporentur, vt tradit Origenes [i]. Retia Apostolorum, sunt, inquit Ambrosius [k], verborum cōplexiones, & quasi quidam orationis sinus, & disputationum recessus, qui eos quos ceperint, non amittunt, & captos non perimunt, sed reseruant, & de profundo ad lumen extrahunt, & fluctuantes de inferis ad superna perducunt. Hoc est aureo piscari hamo, meliore videlicet sensu, quàm quo parœmiam vsurpauit Augustus, teste Suetonio. De spiritualis piscatoris, pisciumque proprietatibus, & officiis inter alios noster Salmeron [l].

Et aues laqueo comprehenduntur.] Mysticè superbos designant aues, aut qui de rebus superioribus disputant superbè leuantes ôs in sublime, DEIque altitudines quærunt. Vel isti ipsi sunt aucupes Hæretici, vt placet Hieronymo, qui tendunt laqueos aliis, & ipsæ creaturæ factæ dicuntur in muscipulam pedibus insipientium [m], & DEVS pluere super peccatores laqueos [n], & illi cadere in retiaculo eius [o], id est DEI, vt explicat Theodoretus. Sed paulo post iterum nonnihil de laqueis.

Sic capiuntur homines.] Editiones aliæ: (Filij Adam:) Et omnis penè Scriptura, inquit Hieronymus, hoc idiomate plena est, non hic duntaxat liber, vt vbicumque est (filij hominum) in Hebræo sit בני האדם *bene haadam*, & vniuersum genus hominum Adam filios vocet. Non ergo solos Malos, vt eundem velle Hieronymum quodam loco, alio ipse loco notaui, sic ab Scriptura nominari credendum est.

In tempore malo.] Εἰς καιρὸν πονηρόν. Chaldaicè (In tempore mali, quod ruiturum est super eos, puncto vno, cœlitus) non enim propriè tempus in se malum est, vel superuenit, caditque, sed id, quod est in tempore malum. Hoc tempus præcipuè mortis est, propter consequentia mox illam mala. Comparatur improuisus mortis, Iudiciique aduentus cum fure, à CHRISTO [p], Paulo [q], Ioanne [r]. Fur autem non venit nisi vt furetur, & mactet, & perdat [s]. Iterum CHRISTVS vtitur ad idem propositum exemplo laquei [t], & sagenæ [u]. Paulus [x] laqueum indicat esse ambitionem, ob quam quis incidat in iudicium Diaboli. Sed Antonius [y] omne genus tentationis per laqueos intellexit, quos vidit vndequaque toto tensos orbe.

Eis superuenerit.] Hebraicè: (Cùm ceciderit super eos.) Græcè (Ὅταν ἐπιπέσῃ ἐπ' αὐτούς, Cùm supercecciderit in eos.) Caietanus vult per casum

a Ierem. 16.
b Matth. 5.
c Meminit Tertullian. de Baptismo, c. 1. August. 18. de Ciuit. DEI, cap. 23. Prosper de Promiss. & prædict. P. 2. cap. 39. Optatus 3. con. Parmen.
d Tob. 8. & 11.
e 33. Moral. c. 9. vel 12.
f In symbolū.
g Ezech. 32. Psalm. 73. Iob. 40.
h q. 20. ad Orthod.
i Hom. 16. in Ierem.
k In cap. 5. Lucæ.
l Tom. 4. Tractat. 25.
m Sap. 14. 11.
n Psal. 10. 7.
o Ps. 140. 10.
p Matt. 24. 43.
q 1. Thess. 5. 2.
r Apoc. 3. 3. cap. 16. 15.
s Ioan. 10. 10.
t Luc. 21. 35.
u Matth. 13. 47.
x 1. Tim. 3. 7.
y Athanas. in vita.

de loco superiore significari, proficisci talia impedimenta, & euenta seu dum viuimus, seu dum improuisò morimur, à superioribus causis, vt idcirco vitari non possint. Chaldæus per מן שמיא *min schmaya*, de cœlo, rem eandem disertè expressit.

Vers. 13.] HANC quoque sub Sole vidi Sapientiam, & probaui maximam.

HANC *quoque sub Sole vidi sapientiam, &c.*] Hinc ad extremum vsque Caput deplorat Ecclesiastes, cùm sit Sapientiæ vis tanta, & adeo explorata, vt vel vnus ea præditus ciuitatem valeat fortissimè obsessam liberare, nihilominùs tam parui eam homines facere, si illum, à quo tantum beneficium consecuti sunt, pauperem contingat esse, nec amplius eundem curare, quando videlicet nulla premuntur simili necessitate. Consolatur seipsum tamen, quod Sapientem cordati attendant, æstiment, reuereantur. Tandem concludit armis esse meliorem Sapientiam, quæ pote præstet homini, vt ab omni malo caueat, & multum referat in negotio, vel ne leuiter quidem peccare.

Et probaui maximam.] Alij; (Magna est ad me.) Potest illud quoque
a Vers. 13. Psalmi octogesimiquinti sensu eodē intelligi. [a] Et misericordia tua magna est super me, id est, non tantùm facto, & effectu, sed opinione mea, & experimento. Aquila hoc loco Παρ' ἐμοὶ, & vetus translatio (Apud me.) Δοκεῖ μοι, Videtur mihi.) Maximam Bonauentura superlatiuè sapientiam dici notat, quia non inferior, vel æqualis victus hostis hîc describitur, sed superior, summúsque. Solemus dicere: *Quest' huomo, ò questa cosa è grande appresso di me.*

Vers. 14.] CIVITAS parua, & pauci in ea viri, venit contra eam rex magnus, & vallauit eam, extruxítque munitiones per gyrum, & perfecta est obsidio.

CIVITAS *parua.*] Hebræus Hieronymi præceptor hominem nomine ciuitatis huius interpretabatur; quem vocant etiam Philosophi Mundum paruum, seu minorem: paucos in ea viros, membra, ex quibus homo ipse contexitur: Regem magnum qui contra illum venit, Diabolum, cui nisi resistatur, statim interna cordis illabitur, quærens locum, quà irrumpat: Pauperem, ac Sapientem, esse interiorem bene compositum sensum, qui soluit eiusmodi obsidionem: tunc exteriorem hominem illius interioris non recordari, nec subdere se consiliis eius: sed rursum sua frui libera voluntate. Secundam idem Hieronymus dat expositionem, vt parua ciuitas Ecclesia sit, in qua viri pauci, ad comparationem totius Mundi: contra illam sæpè consurgere Diabolum, qui se iactat magnum, & eam persecutione, vel alio angustiarum genere, ceu obsidione circumdat: Pauperem,
b 2. Cor. 8. 9. ac Sapientem esse CHRISTVM, qui pro nobis pauper factus est [b], & est

est ipsa Sapientia [a], liberátque hac sapientia sua: vix tamen esse, qui meminerit illius,& eius mandata consideret, sed totos se luxuriæ, atque voluptatibus tradere,quærẽdo diuitias,quæ non liberãt in necessitate.Olympiodorus non recedit à mystica ista intelligentia. Differt, quod paruam ait in Ecclesia militante dici comparatione eius, quæ triumphat in cœlis: paucos Electos, ac Sanctos CHRISTI, qui dixit: Confidite, ego vici mundum [b]: Gentiles, & Hebræos verba non audire: meliorem esse SAPIENTIAM incarnatam Diaboli potentia, quam ille non per solam voluit, vt poterat, propriam superare potentiam. Melius extenditur allegoria,seu tropologia ad malos etiam Christianos, qui licet audiant, non obediunt, & factis negant [c], contemnúntque legem CHRISTI. Sectatur eandem mysticam rationem Bonauentura, sed paruam sumit Ecclesiam, propter humilitatem, quæ sedes est DEI [d], paucos Electos [e]: Diabolum regem super omnes filios superbiæ [f], cuique nõ est potestas super terram, quæ possit comparari [g]: venire contra ciuitatem, per suggestiones: vallando,cùm delectationes varias offert: extruere munitiones, proponendo peccandi occasiones:obsidionem perficere, quando perducit ad mandatorum DEI transgressionem. Rectè qui persequitur eandem viam Hugo Cardinalis,humiles addidit ad Ecclesiam pertinere,non solos,sed numero simul,ac merito. Illud prætereà; vt vallum,munitiones, obsidio denotent omnes quas adhibet Diabolus nocendi vias,per tyrannos,Hæreticos,Mundi sapientiam, prudentiam carnis, suammet astutiam. Soluto Satana post mille annos,circuibunt satellites eius Sanctorum castra, & ciuitatem dilectam [h]. Hoc est,vt exponit Augustinus [i], Ecclesia persecutionis immanitate cingetur,in angustias tribulationis coarctabitur, vrgebitur, concludetur. Litteralis sensus is est, quem posui decimotertio versu, traditúrque ab omnibus. Affeto subinde mysticos,quando sunt illustriores,& illustriorum Auctorum. Deprehendi posteà in Osorio [k] nostro non incommodam huius ipsius sensus explanationem. Sed Lyranus vtramque & de Diabolo,& de nobis insidiante fomite mysticam rectè persequitur intelligentiam. Certè hic qui de CHRISTO sensus declaratus est, valet ad exaggerandum Incarnationis eius,Passionísque beneficium, & acriter castigandos, qui ne id quidem memori colant mente. Chaldæus hoc modo: (Corpus filij hominis,quod simile est ciuitati paruæ, & viri pollentes exigua virtute in medio ipsius: Ecce cùm leues fuerint iustitiæ in medio cordis hominis, intrabit in corpus concupiscentia mala, quæ assimilatur regi magno,& robusto, ad opprimẽdum, & obsidet cor vt errare faciat illud, & ædificat in illo locum ad sedendum, vbicunque voluerit, vt declinare faciat à viis, quæ rectæ sunt ante Dominum, ad comprehendendum illud in retibus maximis gehennæ,vt comburat eum propter peccata sua) Hieronymi magister Hebræus quem retuli,similem tradit sensum.

Extruxítque munitiones per gyrum.] Vetus translatio: (Et ædificauit aduersus eam machinam magnam.) Septuaginta: (Χάρακας μεγάλους.) Symmachus,ἀποτείχισμα. Hebraicè מצודים *metsodim*,hoc vocabulum ex radice צור *tsur*, rectè significat,vt superius Capite septimo [l]; ex מצד *matsad*, munitionem,seu arcem, & turrim altam,petram, vel rupem excelsam, & inaccessam

[a] 1.Cor.1.30
[b] Ioan.16.33
[c] Tit.1.16.
[d] Esa.vlt.2.
[e] Matth.20.16.
[f] Iob 41.25.
[g] Ibid.24.
[h] Apoc.20.9.
[i] 2.de Ciuit. c.11.
[k] Tom.3.in Dom.3.Aduentus.
[l] Vers.17.

inaccessam, tutum locum, propugnaculum, quod milites instruunt, vt inde vrbem oppugnent. Χάρακες sunt sulci terræ aratro, vel instrumento fossorio excauatæ, seu fossæ ipsæ, peculiariter autem valli, & aggeres, quibus castra muniri solent. Accipiuntur quoque pro castris ipsis, quæ videlicet muniuntur aggere. Suidas docet idem esse quandoque χάρακα, & στρατόπεδον, preter varias significationes, quæ spectant omnes ad sepiendũ. Ἀποτείχισμα, est murus ad obstruendum, sepiendúmq; circumductus, loci munimẽtum cincti vallo, & fossa. Quia verò Suidæ ἀποτείχισις, significat quoque τειχῶν ἀφαίρεσιν, murorũ ablationem ac demolitionem, videri posset Hieronymus in antiqua translatione per ἀποτείχισμα, vertendo ædificatam machinam magnam aduersus ciuitatem, intellexisse bellicũ instrumentum, ad concutienda, & diruenda mœnia ipsius. Murales machinas Plinius [a] vocat: Virgilius [b] machinam belli: Vitruuius [c] in specie arietariam machinam: alij oppugnatoriam: alij balistas, quæ longè saxa rotant: & Seneca [d] de machinis agens vrbes sternentibus, loquitur. De vrbium arciúmque munitionibus, obsidionibus, expugnationibus, bellicis machinis, legendi Tractatus militares, & Lipsij Peliorceticon dialogi, libri quoque eiusdem fere argumenti Bonauiti Lorini gentilis mei, sed Hetruscò idiomate scripti, & alij de re ædificatoria [e].

a Lib. 7. c. 56
b 2. Æneid.
c Lib. 10. cap. 19.
d In Thyeste Actu 2. in choro.
e Vt Leonis Baptistæ Alberti.

Et perfecta est obsidio.] Adiecit Interpres hæc verba, vt nihil desideratum intelligeretur ad obsidendam ciuitatem, & ex periculi magnitudine vis liberatricis sapientiæ perspiceretur. Profectò ciuitatem tam paruam, vbi pauci essent viri, dux mediocris paruo negocio poterat expugnare: tamen Rex magnus apparatu exercitúque regio, fortissimis machinis, munitissima obsidione circumsedit, & oppugnauit: quis non actum de ciuitate crederet? quis non desperaret?

Vers. 15.] INVENTVSQVE est in ea vir pauper, & sapiens, & liberauit vrbem per sapientiam suam, & nullus deinceps recordatus est hominis illius pauperis.

INVENTVSQVE *est in ea vir pauper, &c.*] Testis Archimedes, quem tantopere verebantur Syracusas oppugnantes Romani, vt vel si funiculum exiguúmve lignum ex muro cõspicerent, machinam aliquam in ipsos moueri suspicarentur, & Archimedem vociferantes terga verterent, fugeréntque, & cogerentur conflictu, & oppugnatione prætermissa in obsidione longa spem ponere [f]. Testis, vt profanis parcam exemplis, ac bellicis stratagematis, quas Horatius [g] curas vocat sagaces, Salomon [h] gubernacula dispositionũ, & consilia, Hebraicè תחבולות *thachbuloth*, mulier sapiens de ciuitate Abela [i], quam Ioab obsidebat, circumdatam munitionibus, moliebatúrque destruere muros eius. Testis sapientissima & religiosissima Iudith [k], testis Iahel [l], testis Debora [m].

f Plutarch. in Marcello.
g 4. Carminũ Ode 4.
h Prou. 20. 18. Cap. 24. 6.
i 2. Reg. 20. 15. & seq.
k Judith 7. & 13.
l Iudic. 4. 13. & seq.
m Ibid. c. 4. 4. & seq.

Et nullus deinceps recordatus est hominis illius pauperis.] Abundamus exem-

plis

plis ingratitudinis tantæ, nec à profanis, quale in Miltiadem, Themistoclem, arcessenda sunt. Expertus illam sæpenumerò Dauid, tum verò, quando exul cum collectitia sexcentorum manu, Ceilam vrbem Iudææ conseruauit, ac Palæstinos graui clade affecit: & Ceilani tamen eum Sauli tradidissent, nisi diuino monitus oraculo fugisset [a]. Hebræi obliti liberatoris Gedeon, non fecerunt misericordiam cum domo ipsius, iuxta omnia bona, quæ fecerat eis [b]. Mysticè loquendo, quàm pauci recordantur CHRISTI sapientissimi, & propter nos pauperrimi, qui sapientia singulari nos liberauit magis quàm potentia (prudentia enim eius percussit superbum [c]) id est, per stultitiam Crucis, & iustum pretium? Quis patitur super contritione Ioseph [d]. Oblita es DEI Saluatoris, & fortis (non tam viribus quàm patientia rem experientis) adiutoris non es recordata [e]: fratres hominis pauperis oderunt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eo [f]. Nam plerique ferè omnes colunt personam potentis, & amici sunt dona tribuentis [g]. Sed CHRISTI dona spiritualia sunt, ipséque pauper paupertatem suadet; à qua carnalis homo abhorret. Chaldæus pergens in allegoria sub persona pauperis accipit affectum bonum, humilem, & sapientem, qui supra corpus præualuerit, sed homo posteà non recordetur illius, non eum conseruet, innocentem se reputans, non egentem tali affectu, atque consilio. Carthusianus idem paulò explicatiùs tradit, & similis fuit sententia Hebræi, quo vtebatur Hieronymus magistrò.

a 1.Reg.23.
b Iudic.8.35.
c Iob.26.12.
d Amos 6.6.
e Esa.17.10.
f Prou.9.7.
g Ibid.6.

Deinceps.] Deest hoc aduerbium in textu Hebraico: habet Chaldaicus, & ὁ σὺν Græcum, eiusdem potest vim habere. Si remoueatur, videri poterit hic sensus, quòd nullus de hoc paupere cogitauerat, videlicet in eo talem latere sapientiam. Sed Interpres adiectione illa voluit significari ciuium ingratitudinem erga pauperem sapientem. Quin & recordandi verbum absque dicto aduerbio præteriti temporis, beneficium satis indicat, non priorem sensum; quicquid Titelmanus dicat.

Vers. 16.] ET dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine: quomodo ergo sapientia pauperis contempta est, & verba eius non sunt audita?

ET *dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine.*] Melior est sapientia Iusti, quàm vis fortitudinis improbi, inquit Paraphrastes, & Thaumaturgus, quàm popularis potentia. Non est comparatio inter virtutes: nec enim fortitudo virtutem hoc loco significat, quæ Græcè δύναμις, Hebraicè גבורה *geburah*, Chaldaicè כח *coach* vocatur: quod est quoque vocabulum Hebraicum.

Quomodo ergo sapientia pauperis contempta est, & verba eius non sunt audita?] Gratiam, vímque continet interrogatio, licèt aliæ ipsam editiones non exprimant. Indignationem denotat cum admiratione, non modò beneficij obliuio, sed quod non inducat eius memoria illos ipsos, qui sunt experti, ducuntúrque propriis commodis, ad libenter, & studiosè Sapientis, quam-

libet inopis,auscultáda,recipiendáque cõsilia,& monita.Nisi esset ingratū, ingratitudinis hîc turpissimi vitij reprehensionem apponerem. Nihil ferè Seneca aliud totis libris de Beneficiis. Artaxerses epistola pro Iudæis aduersùs Aman reprehendit nõ agentes gratias beneficiis,quod humanitatis in se iura violent [a]: Τὴν δικαιοσύνην ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἀνταναιροῦντες. Nihil æquè concordiam generis humani dissociat, atque distrahit teste quem modò nominaui, Seneca. Hoc nòmine Agar ab Angelo reprehensa [b], & Laban [c], populus totus ab eodem [d], a DEO verò etiam exprobrante [e] illum boue hac in re, asinóque (possent verò ferinæ gratitudinis exempla plurima proferri [f]) deteriorem, viliorémque. Athenienses capite plectebant ingratos, nec non Macedones [g]. Tantum est huius pondus peccati, adeò exaggerans, vt dimissa quoque reuocare quodam modo videatur, quatenùs qui postquam ei condonatum est peccat; grauius sanè peccare censetur, tametsi dona DEI sint ἀμεταμέλητα, id est, sine pœnitentia, nec semel deletorum macula, reatúsque peccatorum ampliùs redeat. Sic intelligas quod est in parabola repetitum à seruo nequã & ingrato dimissum antea debitum [h]. Hæc Augustini [i] mens est, quem Theologi [k] sequuntur, & Abulensis [l]. Lege Stobæum [m], Rhodiginum [n], Bellengardum [o], & Petrum Herodium [p], Hilareum [q]. Legant Iurisconsulti Titulum de Reuocatione donationum [r]; & Canonistæ illum qui est de Donationibus [s], vbi donationis reuocandæ causa redditur ingratitudo. Meretur profectò vel hoc leuissimum ingratus supplicium, quod quondam decreuit Philippus Macedo ingratissimo hospiti, vt stigmata inscribantur huiusmodi, HIC INGRATVS EST [t]. Adi prætereà Bernardum [u]. Denique cultus DEI, ait Augustinus [x], in hoc maximè constitutus est, vt anima ei non sit ingrata: vnde in ipso verissimo, & singulari sacrificio Domino DEO nostro gratias agere admonemur. Testis vel ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΣ vox, & institutio, vt nunquam à gratiarum benè agendarum cessaremus officio (quo de ritu diligenter Ioannes Stephanus Durantus [y]) illúdque, cuius Aristoteles [z] meminit, in ciuitatis excitatum meditullio, eodem nomine, templum.

Porrò contemni Sapientiam, præsertim pauperis, miratur quidem Sapiens, habita ratione dignitatis ipsius sapientiæ, sed mirari desinit, qui considerat stultorum infinitum numerum [a]. Non percipit animalis homo quæ sunt Spiritus DEI [b]: nequissima paupertas est, in ore impij [c], (id est, execratur ipse illam,) diues locutus est, & omnes tacuerunt, & verbum illius vsque ad nubes perducent: & pauper locutus est, & dicunt, Quis est hic [d]? Non audiuntur à Stultis Sapientes, quia longiùs absunt stulti, magnóque opus clamore [e]: Obturant velut aspides aures [f]: cum dormiente loquitur qui narrat stulto sapientiam, & in fine narrationis dicit, quis est hic [g]? Laborant audiendi vi: aures non inclinant, sed surrigunt ad res magis opinione sua altas, & speciosas: quin etiam studiosè auertunt aures: audiunt, at non exaudiunt, nec obediunt, quoniam audita peruertunt, vel contrario iudicio præoccupati sunt: Nõ enim recipient verba prudentiæ, nisi ea, quæ

a Esth. ... 9. b Gen.16.9. c Gen.31.24. d iud.2.1.& seq. e Esa.1.2.3. f Collegit nõ nulla Veuerdentius Digressione quadam ad caput secũdũ Iona. g Alexã. ab Alexã.lib.5. cap.1. h Matth.18. 32.& seq. i De verbis Domini sermone 15. k 4.Distinctione 22. S.Thomas 3. Parte q.88. a.2.3.& 4. l In Matth. cap.18.q.149. & seq. m Serm.42. n Lib.7.c.28. o In sen[illegible]. p Lib.4.Decret. Tit.7 de extraordi[illegible] ... sb. §.10.& lib 3. Titul.2.de Iure Patronat.§.4. q Cõcione in feria 2. post Dom. 3.Quadragesim. r In C.L. 1. & vltima. s Cap.10. t Seneca 4.de Benef.c.37. u Serm.de septẽ panib. & 51.in Cãtic. x De Spiritu, & lit.cap.11. y 2.de Ritib.Ecclesiasticis, cap. 31.num.6. z 5.Ethic.c.5. a Eccles.1.15. b 1.Cor. 2.14. c Ecclesiast.13.30. d Ibidem 28.29. e Esa.46.6. f Psalm.57.5. g Eccl.22.9.

versantur in corde eorum, dixeris *: Postremò ad frequentem de sapientia ipsa obsurduerunt auditionem, vel præ strepitu internarum perturbationum, peccatorúmque & externarum curarum, ac forsitan ob loquẽtis raucam, absonam, & demissam vocem non admittuntur, aut non perferuntur ad aures verba Sapientum. Vtilis, & opportuna tropologia, quam ex Hugone Cardinale delibando mutuati sumus. * Prou. 18. 2.

Voluit DEVS per stultitiam prædicationis, quam pauperibus commisit, saluos facere credentes [a]: & licet à ciuibus præsertim suis, ob vilitatem fortunæ non libenter audiretur, & ab aliis quoque ceu fabri filius contemneretur CHRISTVS [b], & vt non demirari tantam sapientiam, virtutem, potentiam non possent, minimè nihilominùs crederent, tamen exiuit posteà in omnem terram sonus, & in omnes fines terræ verba eius [c]. Solemne DEO vilibus vti personis ad res maximas. Elias exempli causa, & Elisæus, erant agricolæ [d], pastor Amos [e]; omitto qui non tam elati celebrantur ex infimo gradu ad sapientiam, quàm ad potentiam, vt Dauid [f]. De eodem queruli Hebræi dicebant [g]: Quæ nobis pars in Dauid, vel quæ hæreditas in filio Isai? sicut anteà de Saul [h]: Num saluare nos poterit iste? rursùs de priore stultus Nabal: [i] Quis est Dauid? & quis est filius Isai? hodie meruerunt serui, qui fugiunt dominos suos: tandem de nepote Dauid Roboam [k]: quæ nobis pars in Dauid, vel quæ hæreditas in filio Isai, &c. nunc vide domum tuam Dauid: Chaldæus, nunc regna super viros domus tuæ Dauid.

a 1. Cor. 1. 21.
b Matth. 13. 55. Marc. 6. 3. Ioan. 6. 42. Luca 4. 22.
c Ps. 18. 5. Rom. 10. 18.
d 3. Reg. 17. 19.
e Amos 1. 1.
f Ps. 77. 70.
g 2. Regum 20. 1.
h 1. Regum 10. 27.
i 1. Regum 25. 10.
k 3. Reg. 12. 16.

Vers. 17.] VERBA Sapientium audiuntur in silentio plusquam clamor Principis inter stultos.

VERBA *Sapientium audiuntur*, &c.] Chaldæus interpretatur de oratione quam suscipiat DOMINVS Mundi, magis quàm clamorem vocis improbi, qui imperat stultis clamantibus, & non est qui attendat. Equidem attendens ad hunc sensum, non percipio quò tendat, vel vnde tendatur. Ille facilior, melior, magis contextus, vt post admirabundam querimoniam de contempta Sapientia, soletur se Sapiens, quòd eam sapientes, & cordati, magno æstiment, excipiántque cum silentio corporis, & quiete cordis, atque maiore plausu, approbatione, reuerentia, quàm soleat Princeps, aut diues à parasitis, adulatoribus, sibíque similibus stultis audire, cùm vel hauriant auribus duntaxat, non animo perstreperum illum sermonem, vel, vt attendant seriò tantisper, breui posteà de memoria eijciunt.

Allegoricè componit, ac opponit Olympiodorus inter se clamores inconditos Iudæorum contra IESVM, Tolle, tolle, crucifige eum [l], qui clamores, clamantes, & acclamantes, seu consentientes perdiderunt, cum sapientiæ ministris Apostolis, qui auditorum mentes quietas ab omni passione, sedatásque reddebant. Videtur Hieronymus clamorem, tum in auditore, tum in loquente intelligere, vt prior sit qui lenocinio, ac venustate verborum excitet plausum, risum excutiat, affectus lætitiæ concitet; posterior, qui acclamet. Reciproca sunt audiri, & loqui apud audiẽtes. Quam- l Ioan. 19. 15

uis autem Thaumaturgus vetum dicat, priùs ſpectum Sapientem pauperem, poſteà vocem editurum altiorem, atque exaudiendum magis quàm principes ac Tyrannos, malorum cupiditate flagrantes, non eſt tamen ea expoſitio verbis Auctoris adeo congruens, quæ clamorem non Sapienti, ſed principi tribuunt. Minus placet Hugonis Cardinalis allegotia, Principem eſſe CHRISTVM, cuius tota prædicatio fuerit clamor: Sapientes, qui ſibi videbantur tales; Phariſæos, & Scribas. Hos auditos potius, quàm illum: nec enim conueniunt iſta cum ſerie ſententiæ.

In ſilentio.] בנחת *benechath*, In quiete, ſi animo ſedato perpendantur, vel placide proferantur. Septuaginta, Ἐν ἀναπαύσει. Schol. Μετὰ προσλωΐας. Vetus tranſlatio, In quiete. Προσλωΐα ſignificat beneuolentiam, benignitatem, lenitatem, ſuauitatem, mititatem, ſiue manſuetudinem. Propria hæc
a Num.12.3. virtus doctoris, rectoris, legiſlatoris, principis, qua Ioſeph Moſes [a], Dauid-
Eccl 45.4. que [b] maxime celebrantur, vt etiam notauit Areopagita [c], Demophili
b Pſa.131.1. caſtigans ferociam, quam Paulus viris ſpiritualibus [d] & Epiſcopis adeo cõ-
c Ep.1.ad Demophilum. mendat [e], quæ tantopere CHRISTO placuit, vt hanc præ ceteris virtu-
d Gal.6.1. tibus nobis ad imitandum propoſuerit [f]. Et eſt ſane cum primis auditori,
e 1.Tim.6.11. ac ſtudioſo Sapientiæ neceſſaria manſuetudo, ſine qua nequit eſſe docilis.
2 Tim.2.24. Eſto manſuetus ad audiendum, ait Eccleſiaſticus [g], verbum vt intelligas,
f Mat.11.29. &, [h] Audi tacens, & pro reuerentia accedet tibi bona gratia ſuſcepta. Ia-
g Cap.5.13. cobus [i] quoque monet, vt in manſuetudine ſuſcipiamus inſitum verbum,
h Cap.32.9. vocatque manſuetudinem Sapientiæ [k]. Nam dirigit DEVS manſuetos in
i Cap.1.21. iudicio docet mites vias ſuas [l]. Ad annunciandum manſuetis miſſus
k Infr.3.13. CHRISTVS [m]: &, Arguit in æquitate pro mãſuetis terræ [n]. Arguit pro-
l Pſa.24.9. fecto Paulum ſpirantem minas, & cædes graſſantem lupi in morem contra
m Eſa.61.1. manſuetos, vt & manſueſceret ipſe, déque lupo agnus euaderet, ab Anania,
n Eſa.11.4. quem quidam ouem interpretantur, manſuetior adhuc factus per aquam
o Act.9. regenerationis [o]. Cum ſilentio triduano audiuit quid Sapientia doceret, ac preciperet, non indigens longiore Pythagorico, tanto vſus magiſtro. Lege commentarium noſtrum in c.9. Actuum Apoſt.

Clamor principis.] Non ergo Sapientis pauperis, vt velle Thaumaturgum iam notaui. Abhorret ab ea quam dixi, doctoris lenitate, clamor. Quod ſi CHRISTVS docendo clamauit, non inconditè, aut perturbatè fecit, ſed vocis contentione ad exaggerandum, & altius quod dicebat, imprimendum vtebatur. Vel agreſtis, vel ſuperbus eſt, qui vocem ſine modo, & abſque cauſa contendit: ſolentque qui ſuperbiæ numerant gradus, vnum ponere Clamorem vocis. Nec muſici, nec rhetores ferunt, quæ medio caret, vocem, Ex his conſule M.Tullium, qui longe diuerſum facit Oratorem, &
p 3.De orato. clamatorem [p], immo & declamatorem, præſertim de ludo, quem compa-
q In Orat. rat cum tabula de foro [q], hocque nomine minus Hortenſium probatum
r In.Brut. refert [r]. Lege Senecam [ſ].
ſ 9.Cõtrouer. in Præfat.

Inter ſtultos.] Heb. (In ſtultis) Chald. (Qui imperat ſtultis clamantibus.) Septuaginta (Ὑπὲρ κραυγὴν ἐξουσιαζόντων ἐν ἀφροσύναις. Super clamorem potentium in ſtultitiis.) Schol. μᾶλλον ἢ κραυγὴ ἐξουσιάζοντος ἐν ἀνοήτοις, quàm clamor poteſtatem habentis in ſtultis: quo modo vertit Hieronymus in vetere tranſlatione. Recidunt omnes eodem, præter Chaldæum, qui clamorem

morem stultis assignat, quibus alios imperat, cùm ceteri ipsimet principi imperanti; qui est melior sensus: licet verum sit quoque talis Doctoris auditores clamare vel tumultuando, vel assentando.

Vers. 18.] MELIOR est Sapientia, quàm arma bellica: & qui in vno peccauerit, multa bona perdet.

MELIOR *est Sapientia, quàm arma bellica.*] Illæ in tempore afflictionis, inquit Chaldæus, quàm hæc in tẽpore ineundi prœlij.) Sed æqua ex vtraque debet esse comparatio. Arma bellica vocant alij vasa belli, Hebraico idiomate, quo quælibet ad aliquid efficiendum, vel gerendum instrumenta mediaque, vocari solent vasa, vt docuimus, cum declararemus quo pacto Paulum vas Electionis nominaret CHRISTVS [a]. Aquila [a Act. 9. 15.] Σκεύη πολεμικά. De re ipsa dictum prius satis. Affinis illa sententia in libro Sapientiæ [b]: Melior est Sapientia, quàm vires, & vir prudens, quàm fortis. [b Cap. 6. 1.] In Prouerbiis [c]: Vir sapiens fortis est, & vir doctus, robustus, & validus: quia [c Ca. 24. 5. 6.] cum dispositione initur bellum: & erit salus, vbi multa consilia sunt. Itẽ [d], [d Prou. 20. 1.] Cogitationes consiliis roborantur, & gubernaculis tractanda sunt bella.

Tropologiam piè, prolixéque tractat Hugo Cardinalis hoc loco de Spirituali bello, armisque, docens plurimum in Sapientia, seu prudentia, quam discretionem vocabat Antonius, momentum esse tàm in singulis pro se, quàm in spirituali magistro, & Confessario, pro iis, quorum curam gerit. Enumerat peccata duodecim, quas nominat stultitias. Quem delectat, lectitet. Olympiodorus per allegoriam assignat CHRISTO. Sapientiam, Diabolum intelligit, tartareasque Phalangas, armorũ nomine. CHRISTVM sua virtute Diaboli vires, atque species omnes iniquitatis eius euertisse, & ad debilitatem redegisse.

Et qui in vno peccauerit, multa bona perdet.] Alij: (Et peccans vnus perdet bonitatem multam.) Symmachus: (Ἀγαθὰ πολλά.) Chaldæus, (Occasionem affert, vt perdatur bonum magnum ex mundo.) Hieronymus monet in Hebræo legi posse: (Et qui peccat vnum, &c.) Et sensum esse, quod propter vnum peccatum multæ iustitiæ retro pereant, & inuicem se virtutes sequi, & qui vnam habuerit, habere omnes; & qui in vno peccauerit, eum omnibus vitiis subiacere. Primo autem loco exponit de iactura diuitiarum magnarum, propter vnius stultitiam. Thaumaturgus de periculo, quod inde multis accersatur. Olympiodorus de prauo exemplo, præter iacturam bonorum, quæ quis amittit peccando. Vnus Adam quàm multis obfuit [e]. [e Gen. 3.] Achan toti Hebræorum multitudini tantum non exitium attulit [f]. [f Iosue 7.] Arbitror per se de periculo in bellis sermonem haberi, de quibus maxime, collata Sapientia cum armis bellicis, actum fuerat. Tritum, sed verum prouerbium: Vnus stultus proiicit lapidem in puteum, & mille Sapientes non extrahunt. Optimi imperatores, ducesque, minimos in bello, militiáve lapsus grauissimè puniuerunt: legislatores etiam atrociores de primis transgressoribus pœnas exegerunt.

Secundus Hieronymi sensus placuit multis tum Interpretibus, tum Scholasticis Theologis: quia nempe dum mortale peccatum vnum viget, & caritatis anima destituta calore riget, meritorum præcedentium cumulus non proficit ad salutem, sed est perinde, quod attinet ad hunc affectum, iacturámque gratiæ, atque gloriæ: ac si quis omnium sit peccatorū reus [a]: Si enim auerterit se Iustus à iustitia sua, & fecerit iniquitatem secundùm omnes abominationes, quas operari solet Impius, nunquid viuet? omnes iustitiæ eius quas fecerat, non recordabuntur [b], videlicer ob peccati statum sopitæ atque mortificatæ. Omnia bona nobis pariter proueniunt cum diuina Sapientia & caritate [c]: eadem recedente pereunt ea, quæ nos in DEI conspectu reuera bonos efficiunt. Nihil ergo negligit qui DEVM timet [d], &, Qui spernit modica, paulatim decidet [e]: vel vna in castris patens porta sufficit hosti: vulnus vnicum lethale ad mortem: ad interitum foramen: scintilla ad concremationem: vel vno volucris vngue ligata nequit volare. Hac ipsa de re actum libro isto superiùs [f].

a Iacobi 2. 10.
b Eccl. 18. 24.
c Sap. 7. 11. 1. Cor. 13. 4. & seq.
d Eccl. 7. 19.
e Eccl. 19. 1.
f Cap. 7. 10.

***

CAPVT

CAPVT DECIMVM.

SVMMARIVM.

VARIVM *inter Sapientem, Stultúmque discrimen hic statuitur: multiplex documentum affertur de moribus: præfertur diuitiarum thesauris Sapientia: damnatur ambitio stultorum, atque detractio, necnon ingluuies eorum qui præsunt.*

Vers. 1.] MVSCÆ morientes perdunt suauitatem vnguenti. Pretiosior est Sapientia, & gloria parua ad tempus stultitia.

VSCÆ *morientes perdunt suauitatem vnguenti.*] Plures cum Hieronymo nectunt extremo priori Capiti sententiam istam: (Et qui in vno peccauerit, multa bona perdet.) vt scilicet malus vnus bonis mixtus contaminet plurimos, quomodo muscæ si moriantur in vnguento, perdunt odorem illius, & saporem. Sic etiam Glossa Interlinearis. Agendo seorsim de vno, qui multa in seipso perdat bona; muscæ, vt placet Bonauenturæ, cogitationes peccatorum sunt sibi succedentes, quæ perdunt intentionem. (Vnctio namque docet ac dirigit [a]) & ita multa bona, vel internam deuotionem sapientiæ (vnguento enim, & variis odoribus delectatur cor [b] (Sapientis.) Hic quidem posterior modus dicendi melius congruit vulgatæ editionis verbis: ceterùm propius accedit ad tropologiam. Lyranus litteralem magis attigit sensum, Sicut per muscam paruam, cùm decidit in illa, quæ cóficiuntur ab Apothecariis, seu myropolis, hi pretium perdunt illorum, sic perdi per vnum peccatum, cumulum meritorum. Proximè huic accedit expositio de suauitate bonæ conscientiæ, & odore bonæ famæ, quantum sit iactura rerum, vel vnico peccato.

a 1.Ioã.2.27.
b Prou.27.9

Sed ego longius extendo Auctoris mentem ad quodlibet graue damnum, quod ex re parua creatur plerumque, si absit Sapientia, quemadmodum in re bellica, quod nominatim exemplum ante præcessit, & Modicum fermen

fermentum totam massam corrumpit [a]. Fateor muscarum nomine malam cum Paraphraste Chaldæo concupiscentiam designari: vel peccatorem cum eadem, & aliis Auctoribus; quia peccator de immunditia nascitur, huic adhæret, hanc frequentat, & quærit: quia inquietus & importunus, ducem sequens Beelzebub dominum, deúmque muscarum. Hic dæmon ita nominatus est, vel quod muscis plenus esset, ob sanguinem victimarum, quo aspergebatur: vel quia contra muscarum pestem, præsertim inuocaretur, vt quem colebāt, Plinio teste [b], Myiagrum Elæi, & vt prodit Pausanias [c], Alipheræi. Est enim Myiagros muscarũ venator, aut intetemptor: vel Ironicè à Iudæis irridentibus maximum Palæstinorum, quod ipsi colebant in Accaron, Idolum, tanquam censerent spurcissimum, & prorsus infirmum. Hieronymus [d] vult ab Esaia muscam vocatam Ægyptum, propter sordes Idololatriæ, & imbellem populum. Myiodi prætereà Deo, abigens de sacello muscas Hercules, dicitur immolasse: & in Olympiæ sacris cum eidem taurus immolaretur, nubes muscarũ toto illo agro abire cogebatur [e]. Cyrenaici quoque Achotem Deum muscarum multitudine pestilentiam afferente inuocabant, quæ protinus interibant, postquam litatũ esset illi Deo [f]. Allusio forsan ad Beelzebub Deum Accaron, de quo dictum: idémque de Moabitis Theodoretus [g] testatur.

a 1. Cor. 5. 6. Gal. 5. 9.
b Lib. 10. c. 28.
c Lib. 8.
d Lib. 3. in c. 7. Esaiæ.
e Pierius lib. 26 Hierogly. ex Plinio lib. 29. c. 6.
f Plinius lib. 10. c. 28.
g In 4. Reg. q. 3.

Concedit Donatistæ Catholicus apud Augustinum [h] hac sententia perniciem notari de consortio improborum, at non item violari cuiusquam improbitate SPIRITVM sanctum, & diuinum Sacramentum. Donatistas docet circumuolare per totius corporis membra, sicubi reperiant vulnerata, sana pungere, ægra lambere, & eorum vlceribus peccatorum vermes fundere; has muscas conscientiam mordere, putredinem nutrire, nec ipsis mortuis cadaueribus parcere, cùm oleum exterminant, oleo ipso perimi; sic nec viuere Hæreticos, qui SPIRITVM sanctum efflent.

h Lib. Con. Fulgen. Donatist. c. 14.

Solerter idem Augustinus [i] ex musca, & paruo errore grauiores natos monet, cùm narrat nescio quem muscam passum importunam, Manichæo, quis illam fecisset sciscitanti, respōdisse Diabolum, tum id magnopere probanti Hæretico, ac interrogare pergenti, concessisse de ape, locusta, lacerta, pecude, boue, aue, elephante, postremò de homine. Ita ille miser, ait Augustinus, cùm tædium passus est à muscis, musca factus est, quem Diabolus possideret. Beelzebub quippe interpretari dicitur Princeps muscarum, de quibus scriptũ est: Muscę morientes exterminant oleũ suauitatis. Chrysostomus [k] quoque, & Hieronymus [l] infectum à muscis oleum, hæreticam intelligunt doctrinam: & Epiphanius [m] Hæreticos, qui execrantur Sacramenta: Olympiodorus hoc loco, Iudæos vitiantes, & fœdantes verbum CHRISTI suaue redolens, contempta etiam propria vita, & salute. Bernardus [n] morituras muscas miserias accōmodatè interpretatur, blasphemias, insultationes, quæ non quiuerint exterminare suauitatē vnguenti, quod de patientis corpore CHRISTI fluebat. Rursus [o] accipit pro concupiscentiis, quæ sordidæ sunt, & pungentes, in nobis decorem naturæ fœdant, mētem curis, & sollicitudinibus lacerant, socialis gratiæ suauitatem exterminant: morituræ, quoniam Mundus transit, & concupiscētia eius [p]. Postremò pro leui peccato, vt otioso verbo, quod maiorũ sæpè causa est [q].

i Tract. 1. in Ioan.
k Homil. in Psal. 22. & 116. simul.
l 2. Con. Pelag.
m Hæresi 40 Archonticorum.
n Serm. in Feria 4. hebdomadæ pœnosæ.
o Serm. 44. in Cant.
p 1. Ioā. 2, 17.
q Bern. ser. de Triplici custo. manus, linguæ, cordis.

Petrus

Petrus Blesensis [a] eodem ferè modo. Gregorius [b] explicat de cogitationibus superfluis, quæ assiduè in animo carnalia cogitante & nascuntur, & deficiunt, eam verò suauitatem, qua vnusquisque intrinsecus per SPIRITVM vnctus est, perdunt, quoniam integritate eius perfrui non permittunt. Id applicat Carthusianus ad Ecclesiasticum Officium, cùm distractè recitatur, & Gulielmus Parisiensis [c] ad orationem. Eucherius [d] Diabolum muscam nominat, vel ministrum eius, vel spurcitiam Idololatriæ. Salonius in Commentario Dæmones, vitia, & peccata : hæc autem omnia exterminare hîc suauitatem vnguenti, id est, gratiam Sancti SPIRITVS. B. Franciscus otiosum, & alieno victitantem monachum, solebat fratrem muscam nominare. Sic sanè parasitus apud Athenæum [e] vocat se muscam, quod non inuitatus, ad cœnam ierit, & Alexander Magnus queritur se morderi ab his muscis. Petrus Blesensis [f] idem de otiosis indicat. Plautus [g] curiositatis patrem cuiusdam nominans, dicit:

a Lib. de Iob, cap. 2.
b Libro 18. Moral. Cap. 28. aut 25.
c De Rhetori ca diuina. capite 43.
d De spiritua lib. formu. c. 5.
e Lib. 6.
f Serm. 51.
g Mercat. Act. 2. Sce. 3.

„ *Musca est pater meus, nihil potest clam haberi illum.*
„ *Nec sacrum, nec profanum est, quin adsit ibi illicò.*

Lenones rursùm scortáque comparat ipse cum muscis [h]. Vtebantur conuiuantes Persæ flabello ad abigendas muscas, vt scribit Athenæus [i], quod Græcè vocabatur μυοσόβον, abactor verò μυοσόβης. Mentio quoque apud Martialem [k] de muscario ex pauonis caudæ pennis:

h In Curcul. & in Trucul.
i Lib. 11.
k Libro 14. Epigr. 67.

„ *Lambere quæ turpes prohibent tua prandia muscas*
„ *Alitis eximiæ cauda superba fuit.*

Hieronymus [l] mysticè munera interpretando, quæ Marcella miserat muscario euentilandis paruis animalibus deputato, docet indicari luxuriam citò restingui debere, quia muscæ morituræ oleum suauitatis exterminant. Hildebertus Cenomanensis flabelli in sacrificio, quod & Romæ Pontifex adhibet, mysticam rationem reddit [m], necnon Germanus [n] valde similem exemplo sacrificantis Abraham aues incursantes abigendo [o]. Clemens autem Romanus [p], ne in calicem incidant. Insatiabilis item signum muscam auaritiæ Tiberius Cæsar [q] dixit esse, cùm se non facilè magistratus mittare respondit, quòd hi, ceu bestiola ista sanguine, oppleti, minus acre vulnus infligunt inopum facultatibus.

l Epist. 20.
m Epist. 7.
n In Theoria rerũ Eccles.
o Gen. 15. 11.
p 8. Constit. cap. 12.
q Tib. lib. 1. cap. 17.

Placent ista, verùm si de litterali sit sensu quæstio, non alius, quàm quem dixi de damno ex re parua magno. Quod recitaui exemplum illius, qui à musca inchoans, ad elephantem, immò hominem peruenit, illius quoque conditionem tribuens Diabolo, ad rem præsentem facit. Fecit is vltra parœmiam, non elephantem ex musca duntaxat, sed hominem quoque. Iunge huic quam narrat Dorotheus [r]. Abbas historiam monachi cuiusdam, qui initio si quem laudari audisset, spernebat : neque cum Zozima conferendum dicebat eiusdem æui laudato monacho; posteà illum ipsum Macario postposuit; deinde Macarium Basilio, & Gregorio : tum istos Petro, & Paulo, tandem hos ipsos TRINITATI, ita vt nullius pretij esse asseruerit præter eos, quos subinde præferebat : sed & in DEVM ipsum factus insolentior, impotenti penitùs exarserit, intumuerítque superbia. Refutat Optatus [f] diligenter, ac eleganter Donatistas, qui præsenti loco contra Catholicos abutebantur : nec enim denuò vngi, vel baptizari in

r Doct. de Humilitate Tomo 2. Bibliotheca Patrũ.
f vlt. cõ. Parmenianum.

Ecclesia, quibus ipsi Sacramentum dedissent, illos potiùs muscas esse morituras, & inuidiæ tempestatibus impulsos, quasi in oleum cecidisse, atque id rebaptizando exterminasse, quod per se valet ad condiendos morbos: incendendum lumen mentis, sed non sine propria morte, more muscarum, quæ pereuntes exterminant, quia mors est peccatum, quod non habet indulgentiam. Sic ille.

Morientes.] Alij codices Latini, vetúsque translatio, (moritura) & Sanctus Bernardus, Optatus, atque vno loco Augustinus anteà citati: (Græcè (θανοῦσαι mortuæ, sed Sixtiani codices Septuaginta θανατοῦσαι morientes) & Hieronymus [a] alibi docet iuxta vim Hebraici textus legendum (mortuæ) Hebraicè (muscæ mortis) id est, morti obnoxiæ, vel moribundæ, vel mortuæ. θανοῦσαι participium est aoriston. Certè dum decidunt in vnguentum incautæ muscæ moriuntur: est enim omnibus insectis oleum lethale. Obtrectator, & impius, dum noceat, noxam non curat propriam.

Perdunt suauitatem vnguenti.] Vetus editio: (Exterminant oleum compositionis σαπριοῦσι σκευασίαν ἐλαίου ἡδύσματος: Putrefaciunt compositionem olei suauitatis.) Schol. (Μυῶν θάνατος σήψει ἔλαιον εὐῶδες μυρεψοῦ. Muscarum mors putrefaciet oleum benè olens vnguentarij.) Hebraicè: (Muscæ fœtere faciet, aut putrescere) יבאיש iabeisch, vbi verbum singulare plurali nomini coniungitur (id est, quælibet muscarum) vaporare faciet, exhalare, scaturire, manare vnguentum pigmentarij. רוקח rokeach, siue vnguentarij, aromatarij, pharmacopolæ. Frustrà Lucianus muscæ suscepit patrocinium. (Ostentant & alij in similibus exiguis argumentis ingenium, de quibus Tzezes [b],) haud minus importunus canina, Cynicus rabula, non euadens quod se non se dissimulat veritum, ne fecisse videatur elephantem ex musca; indignus hominis anima, quem muscæ non pudet immortalem, & intelligentem assignare. Illud verè dixit, omnia degustare muscam, præter oleum, quod hoc ei epotum (immò attractum) mortem afferat. Hoc priùs monui, tràditúrque à Plinio [c], Galeno [d], Aphrodisæo [e], & aliis Physiologis, atque à Lælio Bisciola [f] nostro, qui diligenter plurima contulit vnum in locum. Signum balsami melle adulterati Plinius [g] ponit, si multùm à muscis infestetur. Quanquam alicubi mel intactum à muscis idem [h] scribit, & Glycas [i], id nimirùm præcipuè quod maximè ex thymo conficitur, quale Atticum. Nunquam rei symbolum bonæ musca, nisi quatenùs ex mortua, & attrita pernicioso aranearum morsui remedium est [k]: denotat enim, vt Ioannes à Sancto Geminiano, piè notat carnem domitam afflictationibus dolorem, ac pœnitētiam turpium actionum mederi peccatis ipsis, quæ dum viuunt in animo, Diabolum quodammodò pascunt. De vario ad medicinam bestiolæ vsu citati Auctores, atque Medici, præsertim Galenus [l]. Commentum Hebræorum cur creare muscas DEVS voluerit, quarum vtilitas nulla, & qua sint in re vtiles, Abulensis [m] narrat. Sed præstat muscas mittere, tametsi quia animalia, cœlo nobiliores, vt Augustinus [n] obseruauit, ac si etiam opus sit, ne faciant negocium, excommunicare cum Bernardo [o]. His de musca obiter notatis peruenit ad me Vlysses Aldourandus, apud quem plura reperi in opere de insectis [p]. Extat quoque apud Leonem Baptistam Albertum encomium muscæ.

a 1. cō. Pelag.
b In Histor. num. 385.
c Lib. 11. c. 19.
d 2. de simplic. facult. cap. 20.
e Sect. 1. probl. in 62.
f 16. sub cesiua. hor. c. vlt.
g Libro 12. cap. 25.
h Lib. 21. c. 14.
i In Annal.
k 5. de exem. & similitud. cap. 28.
l Lib. de Oculis. lib. de cōposit. medic. secundum loca.
m In 1. Reg. 24. q. 9.
n Lib. de duabus animab. cap. 4.
o Lib. 1. vitæ Bernardi.
p Lib. 3. c. 1.

Pretiosior est sapientia, & gloria, parua, & ad tempus stultitia.] Vetus translatio : (Pretiosa est super sapientiam, & gloriam stultitia parua.) Græcè: (Τίμιον ὀλίγον σοφίας ὑπὲρ δόξαν ἀφροσύνης μεγάλης, Pretiosum paululum sapientiæ super gloriam insipientiæ magnæ) vel, vt modò habent Sixtiani codices, μεγάλην magnam, nempe gloriam. Hebraicè, (Pretiosum à sapientia (&) à gloria, stultitiæ parum, aut stultitia parua.) Videtur Hebræi textus mens esse in comparatione, quam Vatablus, & Clarius, & Ioannes Benedictus expresserũt magis, vt quemadmodùm leuis, vilisque musca, ac vitæ modicæ, quod & Lucianus prodidit, reddit vnguentum putidum, ipsáque putret, ac fœtet, sic modicum insipientiæ reddat id quod pretiosum erat, propter sapientiam, & gloriam, id est, eum qui erat in pretio, & bene ob sapientiam & gloriam priùs audiebat, malè audientem, mali nominis, malæ famæ. Aliqui legunt obliquè, (stultitiæ) Pretiosior, seu melior est sapientia, paruáque (hîc ponunt comma) gloria ad tempus stultitiæ.) Id est, gloria, quæ colligitur à stulto solùm ad tempus: Satius est modicam habere sapientiam, quàm magnam gloriam stultitiæ, quæ parùm durat, seu maiestatem, pompam, splendorem diuitiarum.

Hieronymus sequi solitus in Commentario trãslationem suam primam, ait hîc præcipi, quia sæpè calliditati mixta est sapientia, & habet malitiam prudentia, vt sapientiam simplicem requiramus, mixtáque sit cum innocentia columbarum : prudentes simus ad bonum, simplices ad malum ; & propter nimiam patientiam, dum vltionem reseruamus DEO, stulti videamur potiùs, quàm statim nos vindicando sub velamento prudentiæ, exercere malimus malitiam. Albinus pro more consentit Hieronymo, additque pretiosiorem esse humilem gloriam, quàm superbam elationem, & ad tempus stultum videri, hoc est, simplicem, quàm gloriosum, & superbum. Glossa Interlinearis meliorem sapientiam, simplicem, & humilem gloriam, qua quis ad tempus contentus est, quàm stultitiam, quæ nimirùm nullo non tempore sese immoderatiùs effert, ac ostentat.

Lyranus iuxta communem expositionem, quod Sapientia cum honore paruo pretiosior est quàm stultitia cum honore magno, vt dictum est Capite quarto [a]: Melior est puer pauper & sapiens, rege sene. At sunt, inquit, Hebraicè sapientia & gloria ablatiui casus (indicat præpositio מִן *min*) stultitia verò Nominatiui, & (parua) non est adiectiuum substantiui (gloria) sed (stultitia.) Quare sensum istum elicit, quod defectus paruus in moribus, (qui dicitur hîc stultitia parua) ponderosior est, quàm sapientia, & gloria, quia frequenter facit eam vilescere in persona aliqua notabili, sicut muscæ reddunt vnguentum vile, &c.

Aliter adhuc seruata Hebraica lectione, sed יָקָר *iachar*, accipiendo in magis frequenti notione, pro pretioso, sic explicat, stultitiam paruàm, quæ simulatur ad tempus, pretiosiorem, ac vtiliorem esse, quàm sit sapientia, & gloria, quam quis perpetuo quodam tenore feruet, ac tueatur. Nam Dauid simulata coram Achis rege Geth stultitia, euasit mortẽ [b]: & Brutus speciem stultitiæ induit, vt assequeretur Imperium [c]. Christiana sapientia stultitia est apud terrena sapientes [d]: & qui Christianè sapiens vult esse, fieri stultus debet.

a Vers. 13.
b 1. Reg. 21. 12. & seq.
c Histo. Rom.
d 1. Cor. 1. 20. & Cap. 3. 18.

Sine cunctatione, vulgata nobis amplectēda translatio, quæ facile conuenier iuxta modò traditum sensum, cum editione Hebraica (Pretiosior est Sapientia) id est, magis quàm Sapientia, falsa nimirum, paruaque gloria, ad tempus non solida, & non veræ Sapientiæ propria, stultitiâ, id est quam quis praue sentiens æstimat stultitiam, est autem vera Sapientia. Obstat in Hebræo epithetum modicæ Sapientiæ, siue paruæ, sicut in Græco contrarium magnæ. Caietanus hunc efficit sensum, quem Lyranus attulit secundo loco; Vt modica stultitia faciat putrere, & fœtere hominem quamlibet eximium, qui ipsâ videatur pretiosior Sapientiâ, omni honore superior, quemadmodum vel musca, sicut est dictum, nobilissimum corrumpit vnguentum. Nam bonum consurgit ex integra causa, & mali, licet parui, magna contagio est. Antiquior Lyrano Hugo Cardinalis meminit duplicis expositionis, aut legendo Sapiētiæ, & paruæ gloriæ nomina in recto, stultitiæ in Ablatiuo casu, ita vt stultæ gloriolæ ostentatione sit pretiosior gloriatio breuis, quam quis habet in vera Sapientia, & conscientia: aut prima duo nomina in obliquo, tertium in recto, ita vt stultitia ad tempus, hoc est, vera Sapientia, quam hoc tempore vulgus reputat stultitiam, magis pretiosa censeri debeat, quàm Sapientia huius mundi, quæ cum omni gloria, quam ipsi communicant falsò iudicio homines, parua est, & reuera in se momentanea.

Græca lectio stultitiam magnam cum gloria, & maiestate, & commodis, postponit paruæ Sapientiæ duranti etiam solum ad tempus. Sic Olympiodorus interpretatus est, exemplum ponens eius, qui ex dicendi facultate laudem retulerit, iniustum clientibus patrocinium præstando, vel ex opulentia clarus amplusque habetur, vel seculari præditus Sapientia circa inutiles quæstiones vitam consumit: his omnibus longo pretiosiorem habendum interuallo, qui ianuas, & initium Sapientiæ, quæ est secundum DEVM, ingreditur, & in ea eruditur, incipitque eam libare, omnem stultorum gloriam paruipendens. Vno verbo Thaumaturgus declarat, Sapientiæ, ac stultitiæ simul meminisse nihil conuenire, hoc est, inuicem comparabiles non esse, cum videlicet pluris æstimari debeat vel tantillum Sapientiæ, quàm quod est in stultitia eximium.

Nos tamen amplectimur expositionem vulgatæ translationi magis cōsentaneam quam retulimus, & vt minimum recedamus ab Hebræa, legimus obliquè tria prima nomina (Sapientia, paruaque gloria) vltimum (stultitia) in recto, quod etiam comparatiuum (pretiosior) indicat, & prorsus exigit præpositio מן *min.* Sed quia hæc præpositio non tantùm significare potest comparationem, sed id quod est ab alio, possemus intelligere in hac acceptione pretium id quod est à Sapientia, & à gloria Sapientiæ tributa; siue quod est propter hæc pretiosum, vel eum, qui pretiosus parum stultitiæ corrumpere, id est, à parua stultitia corrumpi. Tamen noster Interpres vtens comparatiuo, & de suo addens (ad tempus) quod nullus omnino alius, voluit profectò præferri Sapientiam paruam, & eius gloriam, Stultitiæ, siue hanc intelligamus dici esse ad tempus, quia parum durat, siue illam, vt tam parua, quàm breuis moræ, debeat anteponi cuiuis stultitiæ, quamlibet magnæ (quod Epithetum Græci addiderunt) & quã-

tæuis

tæuis durationis,quæ eodem epitheto magnæ poteſt includi, Sic vulgo in comparationibus loquimur: Pluris æſtimo huius drachmam rei, mille iſtius libris,&c. Plus habet hic vel in vngue prudentiæ, quàm iſte in toto corpore, &c. Hac ratione cohærebit comparatio præcedentibus eleganti antitheſi:non enim duntaxat muſca vnguentum,vilis res pretioſam,& qui peccat in vno,multa perdit bona, ſed quæ nullius pretij apparet, ſtultaque propter vilem paupertatis conditionem (vt Capite præcedente dictum erat) videtur Sapientia, ſapientior eſt, quàm corruptis hominum celebrata iudiciis temporalis ψευδοσοφία, cuius æſtimari ſatis non queunt damna.

Non reprehendat moram explicationis moroſus quiſpiam. Qui moré gerit tuendo,ac illuſtrando veterem conditionem Eccleſiæ, malè moratus ſit, niſi diligenter officium exequatur. Laborauit nonnihil pro huius loci plurimis modis deprauati germana lectione, quæ eſt, quã diximus,Franciſcus Lucas Brugenſis, Notationibus in Biblia. Quidam Codices legunt: (Pretioſior eſt Sapientia paruaque gloria ad tempus ſtultitia: Vel,Pretioſior eſt Sapientia gloriaque, parua ad tempus ſtultitia : Vel, Pretioſior eſt Sapientia,gloria parua,& gloria parua ad tempus ſtultitia : Vel, Pretioſior eſt Sapientia gloria parua ad tempus ſtultitiæ : Vel, Melior eſt Sapientia, paruaque gloria ad tempus ſtultitiæ:Vel, Pretioſior eſt auro Sapiẽtia,paruaque gloria ad tempus ſtultitia.) Ipſe ſic legit: (Pretioſior eſt Sapientia, & gloria parua ad tempus ſtultitia.) Omiſit coniunctionem (&) ante (ad tempus) quæ tamen commodiorem ſententiam reddit.

Et ad tempus.] Paulo ante dixi,vel de gloria, atque ſapientia, vel accipi poſſe de ſtultitia. Illud malim, quàm hoc. Vtrouis modo integer ſenſus priore luculentior.

Verſ. 2.] COR Sapientis in dextera eius, & cor ſtulti in ſiniſtra illius.

PROSEQVITVR diſtantiam inter Sapientem, ſtultumque. Capite ſecundo [a] Sapientis oculi ſimili quadam ſententia dicebantur eſſe in *a Verſ. 14.*
eius capite,ſtultus in tenebris ambulare. Inde poſſunt huc quædam transferri. Senſus perſpicuus de peruerſo,ac ſiniſtro ſtulti iudicio,& affectu, de ſano,& recto Sapientis. (Sapientis cor,ait Chaldæus, incumbit ad acquirendam legem,quæ data eſt manu dextera DEI, & cor ſtulti ad acquirendas facultates auri, & argenti.) Sanè quidem longitudo dierum,in dextera Sapientiæ,& DEI,& in ſiniſtra illius diuitiæ, & gloria [b] : expetitur nam- *b Prou. 3. 16.*
que primo,præcipuoque loco vitæ potiſſimum æternæ, ac beatæ poſſeſſio, & huius in iſta guſtum communicat præſertim Electis per gratiam DEVS: diuitias iis quoque,& plerumque magis, qui ſtatuentur in Iudicio ad ſiniſtram [c]:Læua [d] enim eius ſub capite noſtro vt ſuſtentet, dextera amplexa- *c Matt. 25. 33.*
tur,vt delectet. Vias,quæ à dextris ſunt, nouit Dominus : peruerſæ autem *d Cant. 2. 6.*
ſunt,quæ à ſiniſtris ſunt:ipſe autem rectos faciet curſus tuos [e]. Quaſi dicat: *e Prou. 4. 27.*
Vt animalis motus inchoatur à parte dextra, & quadam proportione cœ-

lestis quoque (Meridionalem cœli, mundique partem vocant Hebræi ימין *iamin*, dextram, & mare ים *iam*, eadem de causa.) licet cor, vnde vis motiua, vergat homini ad sinistram partem in erate thoracis) sic Sapientem rectà tendere, recta & cogitare, & loqui; & operari, Καρδία σοφοῦ εἰς δεξιὸν αὐτοῦ, perinde ac innuat vim à corde in latere sinistro ferri ad dextrum, & vt ait Thaumaturgus Sapientem ad res dexteras & sinistras sibi ipsi ducem esse, stultum ad læuas protendere, nec vnquam ad res præclaras duce stultitia vti, non esse adeo sui iuris, liberum, expeditum, efficacem, sed eneruem, constrictum, &c.

Eodem pacto cæteri passim: ex quibus Hieronymus obseruat, Iustum in se sinistram non habere, sed totum in eo dextrum esse, cogitare semper de futuro seculo, quod ducit ad dextrum; nunquam à dextra declinare [a]. Si quid faciat dextera eius, id sinistram nescire [b], Si percutiatur in dextera, iuberi præbere non sinistram, sed alteram [c], quasi in ipso vtraque sit dextra, & ipse ambidexter, ac in omnibus fortis, & felix.

a Prou. 4. 27
b Matth. 6. 3
c Mat. 5. 39.

Piè hoc magis, quàm verè. CHRISTVS enim apud Lucam [d], Qui te percusserit in maxilla, præbe ei & alteram; etsi non ignorem aliter quosdam [e] sentire. Dextræ prærogatiuas, quas confirmat idem Hieronymus duplici testimonio Virgilij, & Lactantij, differui alio loco [f]. Lege eundem in Matthæum [g], & Pererium in Genesim [h], qui octo numerat dexteræ significationes, ac vsurpationes in Scripturis, pro robore, auxilio, honore, voluptate honesta, sanctitate, vita æterna, omnibus rectis cogitationibus, verbis factis.

Hector Pintus [i] putat, cor in dextra manu Sapientis hîc collocari, vt scientiam reuocet ad opera bona, ea ratione, qua CHRISTVS lucernas geri vult [k]. Sed Salomon de situ cordis, nô de gestatione loquitur. Tamen Salonius ita quoque intellexit.

d Cap. 6. 29.
e Tolet. in c. 6. Luca annotat. 49.
f Act. cap. 2.
g Cap. 25.
h In Cap 48. nu. 5. & 6.
i Dial. de Amicitia, c. 18.
k Luca 12. 35.

Vers. 3.] SED & in via stulti ambulans, cùm ipse insipiens sit, omnes stultos æstimat.

QVALIS quisque, tales & alios iudicat, inquit Philosophus [l]: nec stulto impudétior, nec præfidentior quisquam. Via stulti recta in oculis eius [m]. Sapientior sibi piger videtur septem viris loquentibus sententias [n]. Fratres seu affines CHRISTI quia gloriam captabant, CHRISTVM eodem arbitrati vitio laborare, hortabantur in Iudæam conferret se, mundóque ostenderet, ac signa palam faceret [o]. Neroni persuasissimum fuisse, scribit Suetonius [p], neminem esse pudicû, aut vlla sui corporis parte purum. Lutherus, similísque porcorum grex, non credit seruari continentiam à DEO dicatis hominibus, quam docet quoque impossibilem, plerosque, quod Nero dicebat, dissimulare vitium, & callidè obtegere.

l 3. Polit. c. 6.
m Prou. 12. 15.
n Prou. 26. 16.
o Ioan. 7. 4.
p In Nerone cap. 29.

Hieronymus iuxta veterem translationem: (Sed & in via cùm stultus amb ulat, cor eius minuitur, & dicit: Omnis insipiens est, aut sicut exprimit

primit in Commentario (Cor eius indiget,& dicit,Omnis insipientia est:) Eúdem sensum elicit,nempe quod stultus,vt ipse peccat, sperat omnes peccare. Similiter,atque ex suo ingenio vniuersos iudicat. Hoc intelligas,non quia se stultus putet stultum,sed quoniam qui aliter sentiant,arbitretur desipere. Ad hoc verò trahit ipsum suimet insipientia quasi sponte naturæ: quamuis mentis propriæ reflexione Sapiens sibi videatur, insipientes ceteris. Quemadmodum cui affectum palatum est, saporem, qui dulcis est, amarum ducit, miratúrque reperiri, qui secus iudicet. Vel certè omnes earundem duci studio rerum credit oportere, quas ipse probat, & quibus delectetur. Sed lucerna impiorum peccatum [a], & quidem colore infecta. a Prou.21.4
Omnis affectus habet,vt in quo ipse insanit,omnes furere putet,ait cū Seneca Carthusianus,&post Climacū,atque Cassianū docet,quod Qui alicui passioni subiacet,pronus est alium de eadem passione,aut vitio iudicare.

Citat eundem Senecam: Malis displicere, laudabile esse: nondum felicem, quem nondum turba derideat. Item Christiani esse, vt habeatur stultus propter CHRISTVM [b], quem illusit Herodes [c]: auari disputantem de eleemosyna irriserunt [d]: alij insanire dixerunt [e]. Plura nos hac de re in Historia Apostolica,quando repleti SPIRITV Sancto,pleni musto, ebriíque vocati sunt [f].

b 1.Cor.4.10
c Luc.23.11
d Luc.16.14.15.
e Ioan.10.20
f Act.2.13.

Septuaginta sic reddunt:(Καὶ γε ἐν ὁδῷ ὅταν ἄφρων πορεύηται καρδία αὐτοῦ ὑστερήσει, καὶ ἃ λογιεῖται πάντα ἀφροσύνη ἐςίν. Etiam in via cum stultus ambulat (vel ambulauerit) cor eius deficiet (aut indigebit) & quæ cogitabit (vel ratiocinabitur)omnia stultitia sunt.)Id Thaumaturgus paucis explicauit verbis: (quin stulti quoque cogitationes vanæ sunt, stultitia oppleta.) Ex Symmacho idem Hieronymus refert hanc lectionem, cui vulgata nostra maximè congruit: (Sed & in via stultus cum ambulat, ipse insipiens suspicatur, (ὑπολαμβάνει) de omnibus, quia stulti sunt.) Olympiodorus vtens editione Septuaginta, declarat stultum, qui cor semper habet ad sinistram,semper in hac vitæ via cessare,& posteriorem inueniri: in vacuum enim pergere, nequaquam proposito sibi supernæ vocationis brauio:non extendere se ad interiora, non properare ad finem:quamuis pergere videatur, medio in cursu deficere, omnia imperfectè, & sine ratione cogitare, atque aggredi; etiamsi viam adeat, vel potius adire simulet diuinorum mandatorum,quoniam mens eius flectitur ad sinistra, cessaturum prorsus, & defecturum: vt neque quid præceptum sit, intelligat, neque operetur iuxta Legislatoris voluntatem.

Quartum deprehendo sensum in Chaldæa paraphrasi (Etiam in via perplexa tempore quo stultus ambulat, cor eius caret Sapientia, ita vt faciat verba,quæ non decet fieri: & omnes dicunt ipsum esse stultum.) Quintus à Caietano traditur sensus Hebræa hoc modo enarrante (Et etiam in via, quando stultus ambulat,cor eius deficit, & dicet amplius stultum se) quicquid negocietur stultus,quæcunque tractet cum homine,& cor ipsi deficit à recta ratione, & omnibus probat stultitiam suam.) Consentit Vatablus. Hebræa sic habent in postremo membro ואמר לכל סכל הוא *veamar lacchol sachal hu*, (Et dicit, (vel dicet) omni (vel de omni) stultus ipse.) vbi non tam de seipso,vt Caietanus,& Vatablus volebant,quam de alio dicere

cere ſtultus dicitur,ſicut optimè vidit Interpres noſter:quamuis verti quoque poſſet: (Et dicet cuius quod ſtultus ipſe) nimirum quod ipſemet ſit talis. At planior ſimpliciórque vulgata verſio,necnon ſenſus primus.

Verſ. 4.] SI Spiritus poteſtatem habentis aſcenderit ſuper te,locum tuum ne dimiſeris,quia curatio faciet ceſſare peccata maxima.

MAGNA conſenſione de Diabolo Antiquiores locum iſtum accipiunt, cui ſi cogitationis malæ vulnus immiſerit, reſiſtendum, ne opere compleamus,iuxta illud [a]:Si mei non fuerint dominati,tunc immaculatus ero (quod teſtimonium profert Hieronymus) & emundabor à delicto maximo: quaſi,vt idem innuit, maius peccatum ſit operis,quàm cogitationis. Nec hinc abit paraphraſis Chaldæa,vocans Spiritum concupiſcentiæ malæ dominãtem in nobis.Lege etiam Origenem [b], qui bina probat,Diabolum cogitationum malarum auctorem eſſe,ſicque miſiſſe in cor Iudæ,vt CHRISTVM traderet [c]. Thaumaturgus, & Olympiodorus extendunt ad quemlibet peccandi quouis in genere immiſſam ab eodem malo Spiritu cogitationem,quæ tamen non nocet niſi filijs ἀπειθείας, id eſt, inobedientiæ,liberéque admittentibus, ac ſe ſubiicientibus illius dominationi,atque tyrannidi: & ſi quis voluerit diuino ſcilicet fretus auxilio, admiſſam excutere valeat. Hoc potuit Iudas proditor,ſed quia noluit,locum dimiſit gratiæ,ac dignitatis Apoſtolicæ,vt abiret in locum ſuum [d],hoc eſt, ſibi debitum laquei,atque damnationis æternæ. Vtitur hoc Hieronymus [e] exemplo,ei præſentem aptans ſententiam, ſolétque multis aliis locis [f] de Diabolo intelligere quod hic dicitur,vt non deſiſtamus à bona operatione, cui inſudamus,quamuis eius nobis tentatio inſtiterit, ſed quaſi in procinctu,& in acie ſtemus, ſemper ad pugnam, quia vult nos loco moueri hoſtis ille, & de gradu decedere: Omni cuſtodia ſeruandum cor [g], incentiua vitiorum ſtatim in mente iugulanda: paruulos Babylonis allidendos ad petram [h], in qua ſerpentis veſtigia non reperiuntur [i]. DEVM namque peccata patrum reddere in filios in tertiam,& quartam generationem [k], id eſt,cogitationes noſtras,mentiſque decretum non ſtatim punire, reddere in poſteris,id eſt,in malis operibus, & in delictorum perſeuerantia. Vbi caue,vt & cum hoc libro dixit, quod ante retuli, grandiorem culpam eſſe operis,quàm cogitationis.Hoc per ſe poſterius verum non eſt, quicquid velint nonnulli Theologi [l],ſiquidem omnis malitia prouenit ex interna voluntate: prius plerumque fieri intellige: meretur enim confirmatus conſenſus pœnam,& hanc (licet nobis id non adeo appareat,) irrogat quandoque DEVS. Fatendum tamen ex opere, præter pœnas externas & cenſuras,& obligationes, naſci perſæpe maiorem ad denuò peccandum pronitatem: affici quoque nos obiecti præſentia magis, maioréque ferri voluntatis,alteriúſve facultatis quaſi pondere,lapſúque.

Ambroſius [m] Spiritum pariter iſtum Diabolum interpretatur,cuius excludit inſidias, & peccatum diligentia, eáque vſum Dauid contra illum, qui

- a Pſ.18.14.
- b Lib.3.in Cant.
- c Ioan.13.2.
- d Act.1.25.
- e Lib.6.in c. 58. Eſaia.
- f Lib.3.in c. 27. Prouerb. Lib.3.in c.6. epi.ad Epheſ. Lib.1.in c.5. Zacha.& ep. 22.
- g Prou.4.23.
- h Pſ.136.8.
- i Prou. 30. 19.
- k Exo.20.5.
- l Scotus & alij.
- m In Pſ.37. & in 41.

qui potestatem ad tempus acceperat in ipsum: nos in loco superiore conditos, cùm facti sumus ad imaginem DEI, atque vt pij essemus, ac fideles. Tamen alicubi [a] spiritum pro iracundiæ spiritu propriè sumit, qui nos de loco nostro dimouere conatur, de sapientia, de patientia, de ratione, de sedatione indignationis. Cyrillus Ierosolymitanus [b] perinde vt ceteri, ducem peccati nominat hunc spiritum, nempe Diabolum, qui quidem incitet, sed non vi superet reluctantem, non ostium noceat occludenti, radices infigat, mentem liget; detrahat in fontem malorum illum, qui neglectè suscipiat concupiscentiæ incitationem per ratiocinationes. Idem est de hac sententia Bernardi [c] sensus, spiritum istum esse mendacem, qui nostrum nobis inuideat locum, expetens, & expectans, vt quoquo modo tollat nos à concilio iustorum, & congregatione, speciem, atque prætextum, & vmbram obijciens melioris boni, vt deseramus collectionem nostram [d]. Præterea docet [e] rectè vocari spiritum potestatẽ habentis, hoc est DEI, quia nihil aduersùs nos potest, nisi missus, aut permissus, vel ad vexandam partem nostram inferiorem corpúsque, vel ad pulsandam tentatione superiorem, ac perturbandam quietem mentis, quam hæc in DEO habet. Gregorius [f] admonet sententiâ istâ, vt si Tentatoris prævaleat spiritus, humilitatem pœnitentiæ non derelinquamus, quia curatio cessare faciet peccata maxima, id est, humilitas lamenti, quæ est medicina peccati. Cyrillus Alexandrinus [g]. Si vitia minimè castigentur, serpere in dies ad turpiora, & cor, atque mentem corripere, atque ad summam perniciem perducere. Non stetit in veritate Diabolus [h], vellet & nos deijcere, mente instabiles reddere. Confide in DEO, ait Auctor [i] Ecclesiastici, & mane in loco tuo; & Paulus [k]: Sic state in Domino carissimi; &, [l] Fratres stabiles estote, & immobiles; &, [m] Rogamus vos fratres vt operam detis, vt quieti sitis: & vt vestrum negotium agatis: &, [n] Scitis, quemadmodùm oporteat imitari nos, quoniam non inquieti fuimus apud vos. Displicet vehementer DEO animi leuitas & inconstantia, etiam varia consectantis bonorum genera: præsertim verò descendentis, seséque proijcientis in peccati barathrum. Peccatum peccauit Ierusalem, propterea instabilis facta est [o]: Dilexit mouere pedes suos, & non quieuit, & Domino non placuit [p]. Nã sicut auis transmigrans de nido suo, sic vir qui derelinquit locum suum [q]. Sed si iniquitatem quæ est in manu tua, abstuleris à te, & non manserit in tabernaculo tuo in iustitia, tunc lauare poteris faciem tuam absque macula, & eris stabilis; & non timebis [r]: non ampliùs in diuersa mutabuntur vultus tui [s]: non eris vagus, & profugus [t]: non arundo vento agitata [u]: Tene ergo quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam [x]: pete perficiat DEVS gressus tuos in semitis tuis, vt non moueantur vestigia tua [y]: ne dissoluaris delicijs vagus [z], & efficiaris cursor leuis explicans (id est, iterans) vias tuas [a]: Impius faciens opus instabile [b], sed in caritate radiceris, & funderis [c]: Ne cedito vineam tuam Achabo [d]: morere in nidulo [e]: ibi habita, quoniam (rectè) elegisti [f]: sta super speculã, & custodiã iugiter diebúsque, noctibúsque [g]: denique quiuis irruat spiritus in te, vel tentatio, locum tuum ne dimiseris: persta, ne mouearis de statione, retine firmum bonæ voluntatis propositum. Hactenus nomẽ Spiritus potestatẽ habẽtis, ἐξουσιάζοντος, vel vt ait Symma-

a 1. Offic. c. 11.
b Cateche. 2.
c Ser. de Quadruplici debito.
d Hebr. 10. 25.
e Ser. 48. ex paruis.
f 7. Moral. c. 17. vel 13.
g Lib. 12. de Adorat. in spiritu.
h Ioan. 8. 44.
i Cap. 11. 22.
k Philip. 4. 1.
l 1. Cor. 15. 58.
m 1. Thess. 4. 11.
n 2. Thess. 3. 7.
o Thren. 1. 8.
p Ier. 14. 10.
q Pro. 27. 8.
r Iob. 11. 14. 15.
s 1. Reg. 1. 18.
t Gen. 4. 14.
u Matt. 11. 7.
x Apoc. 3. 11.
y Psal. 16. 5.
z Iere. 31. 22.
a Iere. 2. 23.
b Pro. 10. 18.
c Eph. 3. 17.
d 3. Reg. 21.
e Iob 29. 18.
f Ps. 131. 14.
g Esa. 21. 8. Habac. 2. 1.

chus, ἄρχοντος; plurium sententiâ pro impetu Diaboli tentantis declaratum est: vel pro Diabolo ipso, qui DEI spiritus est, quia quamuis malus, minister tamen eius, & habet potestatem, cui nulla super terram comparari

a Iob 41. 24. possit [a], éstque fortis ille armatus, fatente victore ipsius CHRISTO [b], nec
b Luc. 11.21. ei locus vllo modo dandus [c]: vel etiam pro impulsu iracundiæ. Hac Spiri-
c Ephes. 4.27. tus acceptione satis trita (Scripsit Cassianus [d] de spiritu Acediæ, Philargy-
d Osea 4.12. & institutis. riæ, &c. dicitúrque quidam spiritus fornicationum, & aliis modis, vt aliàs docui) Lyranus exponit quoque de fomitis instinctu, qui fomes dicatur habere potestatem, eò quòd multi obediant ei: ascendere super aliquem, impellendo ad peccatum. Chaldæus, vt dixi, eodem sensu spiritum concu-

e In cap. 1. Esaiæ. piscentiæ malæ posuit. Cyrillus Alexandrinus [e] idem sentit: voluptatem enim magnam, quę etiam cum turpitudine coniuncta est, hominis animam labefactare, ac in primis, & præ aliis legem in membris carnis insitam, & efferatam, prauásque cogitationes, quæ in omne vitiorum genus mentem nostram planè demergunt. Sic vna integratur, vt cum Thaumaturgo, & Olympiodoro dicebam, expositio, pro Dæmone nostra ad nos tentandum abutente concupiscentia, & quacumque passione, vel externa etiam occasione: ita vt nullius non áuctor, ac instigator particularis quoque peccati nõnullis videatur, quod quilibet perpetret homo. Id non perpetuò esse ve-

f In Euãgel. Dom. 1. Quadrage. de Tentatio. CHRISTI. rum, docui alio loco [f] Nazianzeni, Augustini, & aliorum testimonio. Potes adiungere, nisi distinctum velis sensum, vt Spiritus potestatem habens, sit quiuis tyrannide præualens, aut praua doctrina, aut alia aliqua ratione, vt Hugo Cardinalis, Bonauentura, Carthusianus, Titelmanus, alij, sed de tyrannide potissimùm docent. Retinenda aduersùs omnes constantia: quie-

g Esa. 2.22. scendum ab homine, cuius spiritus in naribus eius [g]: parendum etiam dy-
h 1. Pet. 2.18. scolis [h]: hærendum in sana doctrina, etiamsi Angelus aliam euangeliza-
i Gal. 1.8. ret [i] præter eam, quam tradit DEVS per Ecclesiam.

k Horat. 3. Carm. Ode 3.

„ [k] *Iustum, & tenacem propositi virum*
„ *Non ciuium ardor praua iubentium,*
„ *Non vultus instantis tyranni*
„ *Mente quatit solida.*

Caietanus ait, Ecclesiasten loqui de virtute politica, eiúsque remouere impedimenta: quod ante fecerat de monastica, id est, ad vnumquemque priuatim pertinente: primum autem politicæ impedimentum esse, si super nos ascenderit Spiritus potestatem habentis, siue dominantis, hoc est, auctoritas, ac veluti ventositas, ita vt nobis deferatur dominandi, ac Rempublicam gubernandi potestas, non efferamur, non abijciamus animi tranquillitatem, in qua priùs conquiescebamus; hoc modo futurum est, vt curatio faciat cessare peccata maxima; id est, vt retinendo studium sapientiæ, & virtutis, quæ nos euexit ceu spirituales medici, curemus subditorum ægritudines, maiora saltem incommoda: nec enim possunt curari cuncta, & de minimis non curat Prætor.

Sunt qui oppositum eliciant: si dominandi obrepserit cupiditas, ne fortem facilè mutemus, quia non omnium politica prudentia: curatio autem, id est, compressio huiusmodi desiderij præseruat à maximis sceleribus, in

quæ,

quæ, qui temerè prosiliunt, vires non expendendo, ad dominatum, facilè incurrunt.

Meminit inter varias alias iam indicatas expositiones Moringus. Videtur hæc placuisse Vatablo: vertit enim: (Quoties affectus dominatoris in te ortus fuerit, ne desere stationem tuam: nam qui affectus sedat, reprimit grandia peccata.) Isidorus Clarius duos primos amplectitur sensus: Hebræus Hieronymi præceptor penultimum. Non ausim, quod Titelmanus, litteræ maximè congruentem sensum affirmare duntaxat de impetu, vi, ira, quam potens exerat, exerceátque contra alium: de Diabolo mysticè tantùm intelligi præsentem locum. nam vt sum præfatus, & verò demonstraui propriis ipsorum testimoniis, maior, ac melior pars Patrum sic interpretatur. Ceteras interpretationes non refuto. Sed spiritus potestatem habens, si Diabolus est, impetus eius erit, ac vehemens indignatio, quæ dicitur ascendere super aliquem, hoc est, irruere, ad eum modum, quo DEI ita in aliquos, aut super aliquos [a]. Ita ducit initium à corde: inde ad cerebrum, faciem, nares assurgit; qui etiam alium vincit, illi imminet, eum deijcit, sternítque. *a Ps. 77. 21. 31.*

Ascenderit super te.] Symmachus: (Ἐπέλθῃ σοι, Superueniat tibi, Irruat in te.) Quare non ita commodè locus hic cum Caietano intelligitur de dignitate quā quis acceperit, seu quę ei delata sit: nec enim propriè irruit illa.

Locum tuum ne dimiseris.] Cyrillus Alexandrinus [b] legit, cor, simul hunc iungens locum illi è Prouerbiis [c]: (Omni custodia serua cor tuum.) Certè qui cordatus est, in corde manet: nec finit vt ab ipso derelinquatur, ob multitudinem iniquitatum [d]. *b In cap. 1. Esaia.* *c Cap. 4. 23.* *d Ps. 39. 12. 13.*

Curatio faciet cessare peccata maxima.] Curatio vel à Diabolo, vel à tentatione, vel à tyranno, vel à quauis alia causa, quæ amaræ medicinæ instar est, nec nisi ad animi nostri salutem permittit, aut immittit qui moderatur omnia DEVS. Est quoque curatio nostra, quando curæ nobis est, ne desimus officio; id autem si quando prætermissum sit, mox resiliamus, & resipiscamus, non iacentes in peccatis, non ex vno labentes in aliud, vitantes, si non leuiora, quæ non intelligimus, si non aliena, certè maxima [e], & magna, & quorum deuitatio facilior. *e Psal. 18. 13. 14.*

Præterea curatio, tolerantia est impotentis, & iniqui domini: illam qui retinet, arcet multas rixas, odia, simultates, damna etiam, quæ alioqui nascerentur. Curatio tandem, modestia est imperium gerentis, vt medeatur incommodis subditorum. Indicata hęc omnia superiùs. Chaldæus verò sumit pro verbis legis, ex quibus animis nostris medicina comparetur, vt remittantur atque obliuioni tradantur à Domino peccata maxima.

Non est ad rem, quod Rabbi Abraham Hebræum nomen מרפא *marpe*, remissionem, negligentiam, otium interpretans, ait, quod hoc quiescere facit cum peccatoribus, vel relinquit in peccatis magnis. Nec illud, quod alij apud eundem, quod vir medicinæ, quam eadem vox significat, seu qui medicina vtitur, ac sanitatem ex medicinæ præscripto tuetur, relinquet peccata magna, id est, vitabit morbos, non comedens nociua. Posset hæc admitti explicatio per comparationem, vt sicut valetudini corporis studens cauet ab esca noxia, sic Sapiens abstinet, fugitque ab omnibus, quæ ducunt

illum ad peccatum, vel ob quod meritò possit irasci potestatem habens, siue dominator, vel in quod quæuis illum persona, résve valeat inducere. Græcè est verbale nomen ἴαμα. Hieronymus vertit sanitatem in vetere translatione, refert autem Symmachum vertisse pudicitiam, & sententiam totam hoc modo: Ἐὰν πνεῦμα τοῦ ἄρχοντος ἐπέλθῃ σοὶ, τοῦ τόπου σου μὴ ἐκστῇς ὅτι σωφροσύνη, παύσει ἁμαρτήματα πολλά. Si spiritus Principis irruerit tibi, de loco tuo ne recedas: quia pudicitia comprimit peccata magna) explicat verò intellexisse de Diabolo concitante ad libidinem.

Peccata maxima.] Ceteri positiuè, (magna) præterea citatis antea locis Ambrosius, qui legit: (Cura mitigabit delicta magna): nihil admodum refert: aliásque id factitatum ab Interprete monui. Peccata quæ hîc intelligantur, disces ex totius ante traditæ sententiæ declaratione. Vt necesse vel probabile non sit quod ait Carthusianus, maxima dici, quæ patrantur opere, non morosa tantum cogitatione, vel deliberato voluntatis proposito, tandem impœnitentiam.

Vers. 5.] EST malum quod vidi sub sole quasi per errorem egrediens à facie Principis.

TRIBVS versibus sequentibus describitur magna, molestaque vanitas, vt pleni stultitia summo habeantur apud Principes loco: diuites non opibus videlicet magis, quàm Sapientia, in nullo sint pretio: qui sunt seruilis conditionis, euehantur, & gloriosè obequitent, claro nati sanguine pedites inambulare cogantur, & abiecti. Hic error Principis est adeo partientis iniquè honores, ac præmia, vel quia & ipse stultus sibi delectatur similibus, vel quia prauè, atque præposterè iudicat de meritis hominum. Quod si placeat Principis nomine DEVM intelligere, falletur iudicio, qui sic pronunciat, perinde ac DEVS falleretur, erraretque, & ex stulti nunc Salomon peruerso loquetur iudicio, cuiusmodi iudicium viri quoque sapientissimi non definitè quidem tulerunt de DEO, sed peccatorum attoniti prosperitate nonnunquam, licet non absque moderatione protulerunt, vt hoc ipso libro monuimus non semel.

Diabolum alij Principem istum volunt intelligi, qui tametsi falsò se venditet dare cui velit honores, & opes [a]: ipsius tamen fit procuratione non rarò, vt hæ deferantur ad improbos, qui abutantur, atque potentia, & exemplo alienam cum ipsis perniciem damnationémque promoueant. Hunc tertium sensum assignat Thaumaturgus (ac de eo meminit Hieronymus, ipse verò magis sequi secundum videtur,) nec non Bonauentura, Lyranus, & Caietanus: primus placuit Olympiodoro, Moringo, Arboreo: Carthusiano duo primi, nec non Vatablo, fauetque Chaldæus: Albino, Glossæ Interlineari, Hugoni, Titelmano, omnes tres: ita vt diabolica fraus, DEIque iusta permissio interueniat, cum fauore populi, & Principis voluntate. Nihil impedit, quo minus integer ex omnibus conficiatur sensus, & Olympiodorus tertium quoque, licet vt mysticum admittit.

[a] Luc. 4. 6.

Quasi per errorem egrediens.] כשגגה *chischgagah*, quasi error, imprudentia,

tia, ignorantia, peccatum ex ignorantia, &c. Sed participium masculinum יצא *iotsa*, fœminino iungitur nomini, Hebræo idiotismo non infrequenti. Qui DEVM hic Principem volunt, errorem humanum de ipsius, qui nullus est, errore interpretantur. Caietanus perinde proficisci à DEO ista, vt quæ ab hominibus principibus in simili genere per errorem quatenus id nollet DEVS, atque reipsa non vult secundum voluntatem antecedentem, qua vult omnes saluos fieri [a], nec approbat malos reges, de quibus ait: Ipsi regnauerunt, & non ex me: principes extiterunt, & ego nesciui [b]. Subtile magis, quàm accommodatum: nec nunc enim vlla de salute mentio. Facit DEVS regnare hominem hypocritam propter peccata populi [c]: dat regem in furore suo [d], pueros, & effœminatos [e].

Errat certè, qui merita æstimat apud DEVM ex honoribus, & dignitatibus. Hugo Cardinalis demonstrat multis exemplis ac similitudinibus grauitatem huiusmodi erroris, longeque melius agi cum priuatis personis, & subditis. Si amas, lege. Tractant autem vniuersum hoc argumentum de Principibus iniquis à DEO cõtra peccatores indignato missis Irenæus [f], Origenes [g], Chrysostomus [h], Anastasius [i], Nicenus, Euaristus Papa [k], Auterus [l], Anacletus [m], Isidorus Pelusiota [n], Isidorus Hispalen. [o] Saluianus [p], Augustinus [q], Gregorius [r], Cyprianus [s], Ambrosius [t], Hieronymus [u], Bernardus [x]. Duplex recitat Anastasius exemplum Phocæ Imperatoris, de quo cum pius monachus exponeret querimonias apud DEVM, cur eum fecisset Imperatorem; respondit DEVS, quoniam non inuenisset peiorem: præterea Monachi, quem, cum sub larua pietatis esset impiissimus, cuiusdam in Thebaide corruptissimæ ciuitati, Angeli monitu elegerunt Episcopum, Angelus verò magis adhuc insolescentem castigauit his verbis: Cur superbis, & magnificè tibi places ô infelix: non es creatus Episcopus, quòd dignus sacerdotio sis, sed quod ciuitas tali digna erat Episcopo. Sed & ex Scriptoribus profanis Plutarchus [y] eleganter hoc illustrat, ducta similitudine ex quorundam fœdorum coagulis animalium ad morbos vtilibus: ad hunc namque modum nonnullos esse, quibus quod morsu, ac pœna indigeant, DEVS tyranni cuiuspiam iniiciat asperitatem, atque sæuitiam, vt eos vitio liberet, ac purget.

Vitandus perniciosus, ac seditiosus error, peccatores incapaces esse dominij, nec iis parendum etiam bona præcipientibus. Iniustè non tantùm imperans, sed imperium vsurpans: vel, si posteriori modo imperet, quia iniustè, quamuis iusta, indignus est obedientia: cui legitima potestas est, quamlibet sit improbus, illi parendum in iis, quæ iustitiæ non repugnant. Sic doctè hoc loco distinguit Bonauentura. Sectatus est hunc errorem Armacanus [z], Ioannes Vviclef [a], Ioannes Hus [b]. Damnatus est in Concilio Constantiensi [c], refellitúrque præsertim à Bellarmino [d].

Ceterùm Olympiodorus τὸ ὡς ἀκούσιον, quod est inuoluntarium, & inuitum, τοῦ ἐξουσιάζοντος, potestatem habentis, vel Principis, ita declarat, vt is quasi metu coactus maioris alicuius potestatis, illos, qui stulti sunt, gloria honestet, fortunas locupletum ciuiũ populari factione addicat inuita pro-

a 1. Tim. 2. 4.
b Osea 8. 4.
c Iob 34. 30.
d Osea 13. 11.
e Esa. 3. 4.
f Lib. 5. c. 24.
g Hom. 4. in lib. Iud.
h Serm. 2. de Pœn.
i Quæst. 15. in Scriptu.
k Ep. 21.
l VI. Quæst. 1. c. ex merito.
m Ep. 3.
n Lib. 1. ep. 12 39.
o 3. Sent. c. 11.
p 6. & 7. de Prouid.
q Lib. 19. de Ciuit. ca. 21. & 5. Con. Iulianũ c. 3.
r In ca. 9. l. 1. Reg. (saluabit populum meum.)
25. Moral. per aliquot capita, & ep. ad Clerum Mediolanen.
s Lib. 1. ep. 3. & 4. & l. 3. epist. 9. siue ep. 65.
t In Apolog. Dauid. 2. ca. 11. & l. 5. ep. 28. ex vetere edit.
u Citatus 8. q. 1. cap. Audacter.
x De Conu. Cleric. c. 27.
y Opusc. de sera Numinis vindicta.
z Lib. 10. Quæst. Armenica. ca. 4.
a Apud Thomam VValden. 2. Doctr. Fidei à c. 81. ad finem libri. b In Conc. Constantiensi, Sess 15. c Sess. 15. d Lib. de Laicis cap. 8.

ſcriptione: ſæpè regiis edictis contra voluntatem ſuam, & verò videlicet contra rationem, obedire cogatur. Subiungit myſticum intellectum de his, qui primùm ſponte ſua atque electione viam ſemel ingreſſi voluptatis, inuiti mox quodammodo, ac velut ebrij facere plurima compellantur (vt rixari, percutere, libidinibus pollui) vrgente Diabolo, qui poteſtatem habet ſuper filios τῆς ἀπειθείας diffidentiæ, ſeu inobedientiæ, ita vt erumpant etiam in accuſationem diuinæ prouidentiæ, quod inſipientes extulerit honeſto natos loco, pollentéſque diuitiis in paupertatem diſiecerit. Symmachus ἐν ἀγωνίᾳ ἐξελθών.

Egrediens à facie Principis.] Chaldæus: (Verbum ignorantiæ, quod profertur impudens.)

Verſ. 6. Poſitum ſtultum in dignitate ſublimi, & diuites ſedere deorſum.

HEBR. vt vertit Pagninus: (Data eſt ſtultitia, id eſt, Poſitus ſtultus in excellentiis multis, ſeu magnis.) Vatablus: (Stultitia collocatur in ſummo faſtigio, vel ſtultus in dignitatibus eximiis.) Aquila: Ἔδωκε τὸν ἄφρονα ἐν ὑψώμασι μεγάλοις. (Dedit (ὁ ἐξουσιάζων, vel ἄρχων, dominus, aut princeps) inſipientem in ſublimitatibus magnis.) Symmachus Hieronymo teſte, (Poſitum ſtultum in ſublimitate magna.) Septuaginta: Ἐδόθη ὁ ἄφρων ἐν ὕψεσι μεγάλοις. (Datus eſt ſtultus in ſublimitatibus magnis.) Vetus tranſlatio: (Dari ſtultum in ſublimitatibus magnis.) Chald. (Poſuit improbum ſtultum, vt ſit in felicitate, & miniſtret in proſperitate ex cœlo alto, & exercitus eius ſint ſublimes, & multi, & populus ſeruituti ſubditus ſub eo.) Parum refert paſſiuum ſit, vel actiuum verbum, ponendi, aut dandi: ſiquidem נתן *nathan*, vtrumque ſignificat, & in vtraque voce prout variant puncta. Nolim pluſquam alluſionem cenſeri, quod Bonauentura poſitum dicit, quia ſit falſa poſitio, Poſuiſti eis, deieciſti eos, dum alleua-
a Pſ.72.18. rentur, vel inſtar lapidis inutilis [a]: O Paſtor, & Idolum [b]: & ſicut qui
b Zach.11.17
c Prou.26.8. mittit lapidem in aceruum Mercurij, ita qui tribuit inſipienti honorem [c].

Et diuites ſedere deorſum.] Ἐν ταπεινῷ. In humili. Schol. (Πλούσιοι δὲ ταπεινοὺς καθήμενοι. Diuites autem humiles ſedentes.) Vetus tranſlatio: (Et diuites in humilitate ſedentes.) Quid humilius ſuppedaneo ſcabello, cuius vice fungi coactos Principes quoſdam ſummos memini in Apoſtolica Hi-
d Cap.2.35. ſtoria [d], vt Valerianum Imperatorem, & Baiazethem Turcarum tyran-
e Iud.1.6.7 num, & ſeptuaginta reges ſubditos Adonibozech, [e] ipſúmque poſteà ſubditum Hebræis.

Chaldæus accipit de opulentis, qui præ multitudine peccatorum ſuorum depauperantur, & in humilitate ſedent. Alij de præſtantibus doctrina, virtute, meritis, animi dotibus. Rectè, dummodo prius non reiiciant, vt facere Vatablus videtur, atque Caietanus, & paraphraſis Chaldæa.

Verſ. 7.] VIDI ſeruos in equis, & Principes ambulantes ſuper terram quaſi ſeruos.

EQVI

EQVI nomine dignitatem temporalem significari, Gregorius [a] docet, præter alias acceptiones mysticas, sicut & ibi, Dormitauerũt qui ascenderunt equos [b]: præterea equites qui extolluntur inde. Augustinus in illud: [c] Mendax equus ad salutem, Equum, inquit, accipe, etiam figuratè, quemlibet honorem, quem superbus ascendit. Præterea [d], non in equis sedere, peccatum est, sed ceruicem potestatis contra DEVM erigere, & putare se in aliquo honore esse. Postremò [e], potẽtatus, siue fortitudo equi, est superbia. Videtur enim equus veluti ad suggestum hominis accommodatus, vt altior incedat. Et reuera est in eo ceruix indicans quandam superbiam. Non se extollant homines in suis dignitatibus, non se sublimes putent honoribus, caueant, ne in equo indomito præcipitentur. Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini DEI nostri magnificabimur, Inuocabimus [f], hoc est, Illi in hominibus temporalibus, nos autem, &c.

Hieronymus [g] istam quoque numerat inter alias equi acceptionẽ in illis verbis: [h] Equum & ascensorem deiecit in mare. Istam tradit Basilius in Psalmum XXXII. & in Caput secundum Esaiæ, vbi & nos nonnulla. Lege Pagninum [i], & Berchorium [k], & Syluam Allegoriarum [l], & à S. Geminiano [m].

Equi elegantissima descriptio apud Iob [n] confert multum proposito. Symbolum est Imperij ob naturalem superbiam inter ceteras animantes Æliano [o] teste, sicut & frenatus obedientiæ, quo pacto Romanis iam in Asiam traductis contra Antiochum, legatos hic de pace quando misit, Scipio respondit, id prius factum oportuisse, non postquam & sessorem, & frænũ accepisset [p]. Apud Zachariam [q] quadrigis quatuor perambulantiũ vniuersam terram, ac de ea triumphantium designantur imperia fortissima, & DEVS sedere in quadriga visus est ab Ezechiele [r], Et Eliam vocabat Elizæus currum Israël, & aurigam eius [s]: qui enim regit, frenos tenere dicitur, quod scitè declarat spirituali sensu Ambrosius [t]. Sed imperitos equites equi deiiciunt. Lege Viegam nostrum in Apocalypsim [u]. DEVS præterea voluit quodãmodo populum suum hac ratione discerni ab aliis gentibus, quæ plurimum in equis, & eorum quadrigis ponebant ad victoriam momenti [x], præcepitque Iosue currus in bello captos comburere, equos subneruare [y]: fecitque hoc ipsum Dauid omnibus iugalibus curruum, quãdo Adarezer regem Soba percussit, & cepit septingentos equites insuper mille, præter millia vicena peditum [z]. Quin & vetabat DEVS, ne rex equos sibi multiplicaret [a], periculum enim esse, ne equitatus numero subleuatus, viribúsque fidens propriis magis quàm DEO, reduceret popupopulum in Ægytum [b]. Equus paratur in diem belli, DOMINVS autem salutem tribuit. Et Salomon nihilominus equorum abundabat maximo numero [c].

Attamen in asellorum genere laus Asiæ fuit, quibus etiam vtebantur nobilissimi [d], præsertim albis: est enim hoc iumentum placidioris, molliorísque sessionis, & saltem itineri breuiori commodius. Vnde quamuis CHRISTVS asello triumphans insederit Rex mansuetus, vt cum Zacharia [e] omnes produnt Euangelistæ [f]: non erat alienum id animal à triumphi modesta

a 31. Moral. c.18. vel.10
b Ps.75.7.
c Ps.32.17.
d In Ps.75.
e Ps.146.10.
f Ps.19.8.
g In cap.3. Habac.
h Exod.15.1.
i 2. Isagoge ad mysticos sensus, c.29.
k Verb. equus.
l Eodẽ verbo.
m In exempl. & similitud.
n Cap.39.19 & seq.
o Lib.4.c.19
p Pierius in Hierogl. li.4. apud quẽ alia
q Cap.6.1.
r Cap.1.
s 4.Reg.2.12
t De Isaac, c.8.
u Cap.6. Cõmẽt.4. sect.1.
x Ps.19.8. Ps.146.10.
y Iosue 11.6.
z 2.Reg.8.4.
a Deut.17.16
b Prou.21.31
c 3.Reg.4. & 10. & 2. Paralip.8.
d Iud.5.10. c.12.14. Num.22.21. & seq. 3.Reg.13.13. 24.
e Cap.9.9.
f Mat.21.2. & seq. Marc.11.2. & seq. Luca 19.30. & seq. Ioan.12.14. & seq.

modeſta pompa, præſertim cum ad dominum, hoc eſt, ad nobilem forſitan,& locupletem pertinuiſſe ſcribatur.

Inuentor equitandi Bellerophon creditur,vel Neptunus: frenorum,ac ephippiorum Poletronij Theſſaliæ populi,muniendíque ſoleis ferreis vngulas: qua de re Polydorus Virgilius [a] differens de Rerũ inuentione. Huc facit,quod equeſtris,apud Romanos præſertim,ordo illuſtriorum virorum erat,atque ſeminarium Senatus & dicebátur,& erant. Teſtes quotquot de militia Romana potiſſimũ ſcribunt,& Dionyſius Halicarnaſſeus [b], & Cicero [c]. Apud Perſas equitare,nobilitatis inſigne fuiſſe, ſcribit Strabo [d], poſteà tranſlatum ad milites nobiliores. Queritur Martialis [e] in ordinem equeſtrem relatos ſeruos:

„ *Nec de Cappadocis eques cataſtis.*

Iuuenalis [f] Satyram quandam ferè totam poſuit in hoc argumento. Legendus Petrus Faber [g], Alexander ab Alexandro [h], Paſchalis Caracciolus in opere de gloria equi, ſermone Italico. Tandem exemplo ſit Ieroboam ſeruus Salomonis, quo auctore populus euaſit Idololatra [i], Agar Saræ ancilla [k], ſed inſtar omnium Aman alter ab Aſſuero,& Mardochæus vilis perſona: Mardochæum imponi voluit Rex ſuper equum regium, (quod Aman expectabat ſibi tribui) Aman ipſum tenentem equum per plateas incedere,ac velut præconẽ contenta voce laudes illius celebrare [l]. Ludicrum erat, vt Saturnalibus apud Romanos: apud Cretenſes Mercurialibus: Saceæ feſto apud Babylonios: apud Trezenios Geræſtionis quodam die: Peloriis apud Theſſalos famulis domini ſeruirent [m], & ancillis matronæ Romanæ menſe Martio [n], immò & ius acciperent ab ipſis,vt teſtis Seneca [o].

Seria de re nunc Salomon agit, quæ non hominum arbitrio; contingit aliquando tamen,niſi eorum inſtituto, quibus regum Regem imitari propoſitum eſt, qui miniſtrare venit,non miniſtrari [p], ſeſéque ad piſcatorum lauandos pedes abiecit [q]. Hoc,exemplo CHRISTI,factitant in Religioſis ordinibus non pauci,CHRISTO ſeruientes in fratribus,qui ſecundum forſan humanam conditionem ſerui, aut viliores æſtimantur. Cùm ſuam iſtam humilitatis profeſſionem alter S. Benedicto candelam accumbenti præbens lumen oblitus eſſet,alter pedibus aſino vectus B.Franciſcum conſequens,ab vtroque tacitas inſpicienti cogitationes, paternè monitus eſt. De Benedicto Gregorius [r], Bonauentura de Franciſco [ſ]. Taceo Claudium Imperatorem Pallantis, & Felicis fratris, de quo egimus in Hiſtoria Apoſtolica [t], libertorum, præter alios, imperia quodammodo pati coactum: nihil etiam dico de quammultis ſeruilibus bellis [u]. Memorandus in Chio Primacus ſeruus, qui plus tamen deinde profuit inſulæ,magíſque cultus eſt,excuſſa ſeruitute,ac belli dux contra dominos,quàm cùm dominis pareret, immò quàm domini ipſi [x]. Multa pro ſeruitio toto ſcribit Seneca [y] contra faſtidioſos, ac intolerandi plenos faſtus dominos ſuperbiſſimos, crudeliſſimos, contumelioſiſſimos. Illud ad rem: Tam tu illum (ſeruum) ingenuum videre potes, quàm ille te ſeruum. Marianæ cladis exemplo probat viciſſitudinem:tum Hecubæ, Crœſi, Darij matris, Platonis, Diogenis,qui deſcenderunt in ſeruilem conditionem. Legendus item

a Lib.2.c.12.
b Lib.11.
c Philip.1.
d Lib.15.
e Lib.1.Epig. 76.
f Saty.3.
g 2.Semeſ. cap.6.
h Lib.2.c.29
i 3.Reg. 12. 20.& ſeq.
k Gen 21.9. Gal.4.10.
l Eſther 6.6. & ſeq.
m Macrob. lib. 1.c.7.10. 12. Athen.li. 14.c.17.aliſque apud Auctor.antiq.ciuil.li.1.c.33.
n Macrob.li. 1.c.12.
o Epiſt.47.
p Mat.20.28
q Ioan.13.5.
r 2.Dial.c.5.
ſ In vita,c.11
t Cap.23.25
u Exempla colligit Auctor Theatri humanæ vitæ,vol.19.li. 2.tit.de Seruis perfidis.
x Athena.li. 6.c.7.
y Epiſt.47.

item Macrobius [a]:& notandum Martini exemplum,qui adhuc miles,teste Sulpitio [b],vice seruiebat versa seruo,calceamenta detrahendo ac detergendo,cibum vnà capiendo, aliter ministrando. Sed vt seruiant quoque serui moribus nostris,aptè Gregorius [c] vsurpans CHRISTI sententiam:Qui facit peccatum , seruus est peccati [d]; monet,seruos in equis esse,cùm peccatores præsentis vitæ dignitatibus efferuntur: principes verò quasi seruos ambulare, cùm multos dignitate virtutum plenos nullus honor erigit, sed summa hîc aduersitas velut indignos deorsum premit. Mouetur, (immò contremiscit) terra,vt est in Prouerbio sacro [e],per seruum, cùm regnauerit,& per ancillam,cùm fuerit hæres dominæ suæ.

a Lib. 1. c. 11. *b In Vita.* *c 31. Moral. c. 10. vel 18.* *d Ioan. 8. 34.* *e Prou. 30. 21. 22.*

„ *Asperius nihil est* (ait Claudianus in Eutropio [f]) *humili,cũ surgit in altum,*
„ *Cuncta ferit,dum cuncta timet: desæuit in omnes,*
„ *Vt se posse putent: nec bellua tetrior vlla est.*
„ *Quàm serui rabies in libera colla ruentis.*

f Lib. 1. Eutrop.

Vers. 8.] QVI fodit foueam,incidet in eam:& qui dissipat sepem, mordebit eum coluber.

QVI *fodit foueam,incidet in eam.*] Non displicet quod Caietanus docet, quadruplici parabola probare Salomonẽ, quod quinto dixerat versu, videri DEVM quasi per errorem immeritis bona conferre,nec tamen errare. Sunt hæ parabolæ isto,& sequenti contentæ versu,demonstrantes demerita quatuor parantium aliis insidias, aliena inuadentium, perturbantium congregationes,stabilium,& eorum qui quiescunt, vnitatem scindentium. Sed ægrè distinguuntur hæc membra, videntúrque cuncta scopum referri ad eundem,nec adeò cum præcedentibus cohærere: quod est quoque minimè necessarium. Scopus est: Qui alteri malum parat,vt necem,vulnera, pauperiem, inuidiam, aut quid huiusmodi, sæpè in illud ipsum incurrere, vel talionis,iuxta legis præscriptum [g],pœnam luere:vel certè tandem post præsentem vitam apud DEVM. Concordant Interpretes, licèt simul tropologiam assignent. Quod enim dicit Olympiodorus,totum locum solum vacare mystico intellectui,quia non semel contingat,verbi gratia,vt qui foueam fodit,in eam cadat [h],non probatur ceteris.Est autem satis,vt plerumque sic accidat,vel euenire possit, siquidem nec moraliter interpretando, quicumque ob ea, quæ peccat, punitur semper. Lyranus de proprio periculo seu occasione peccandi,cui obijciat se quispiam intelligit.Verum;Qui enim amat periculum,in illo peribit [i], at non ita proposito congruum. Similis porrò huic in Psalmo sententia [k]: Lacum aperuit,& effodit eum, & incidit in foueam quam fecit. & in Prouerbiis [l], & Ecclesiastico [m]: Qui fodit foueam,incidet in eam. Ducta similitudo, seu metaphora à venatoribus,vel militibus: illi fossis actis feras,hi cuniculis hostem capere moliuntur. Denotatur fraudulentum consilium,quod recidit in consultorem.Testis Aman [n],híque,qui Babylonios pueros in fornacem [o], & Danielem in leonum rapuerunt lacum [p], & senes intemperátissimi,qui Susannam lapidatione damnauerunt [q], & Saul insidiatus toties Dauidi. Facienti nequissimum

g Exo. 21. 23. & seq. *h Prou. 26. 27.* *i Eccl. 3. 27.* *k Ps. 7. 16.* *l Cap. 26. 27.* *m Cap. 27. 29.* *n Esther 7. 9. 10.* *o Dan. 3. 22.* *p Dan. 6. 24. Infrà 14. 41.* *q Dan. 13. 27. 61.*

simum consilium super ipsum deuoluitur, & non agnoscet vnde adueniet illi [a]; &, In insidiis suis capientur iniqui [b]. Haud absimile profanum apophthegma: Malum consilium consultori pessimum est: de quo Gellius [c], & Varro [d]. Suppeditant sacræ nobis, & Ecclesiasticæ exempla, non tantùm profanæ historiæ. Tale quod dixi, consilium Aman, aliorúmque: tale datum Absaloni à Ionadab [e]: tale Achitophel [f], Iesabelis [g], Caiphæ [h]: tale Maxentij de ponte dissutili [i] decidens, quem super Tyberi Constantino parauerat, Eutropij Eunuchi [k], qui legem ferri persuasit, qua templi religio nulli prodesset nocenti, asyli non item ipse paulò post gauisus beneficio. Notus apologus leonis, lupi, vulpis, cùm hæc lupi accusationem apud leonem delusit ægrotantem, quasi visendi illa defuisset officio, remedium morbo præsens omninò affirmans, si lupum excoriaret viuum, eiúsque pellem indueret: quod & leo fecit [l]:

„ Ὅς ἄλλῳ κακὰ τεύχει ἑῷ κακὸν ἥπατι τεύχει.
„ *Damna parans alij proprio parat hepati damna.*

Imitatur versus hic illos Hesiodi [m].

„ Οἱ αὐτῷ κακὰ τεύχει ἀνὴρ ἄλλῳ κακὰ τεύχων
„ Ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη,
„ *Ipse sibi nocet is, alium qui lædere quærit.*
„ *Consultum malè, consultori pessima res est.*

Hæc & alia Consarcinator Adagiorum [n]. Sed & nulli non perspectus is, qui primus sæui periculum fecit supplicij, quod crudelissimo tyranno ab se repertum proposuerat [o].

„ *Et Phalaris tauro violentia membra Perilli:*
„ *Torruit infelix induit auctor opus.*
„ *Iustus vterque fuit: neque enim lex æquior vlla est,*
„ *Quàm necis artifices arte perire sua.*

Describit hoc idem Claudianus [p], nec non de Busiride, dum agit de Eutropio, quibus hanc præponit sententiam communem:

„ *Quàm benè dispositum terris, vt dignus iniqui*
„ *Fructus consilij primis auctoribus instet.*

Plura in omni genere leges exempla in Theatro humanæ vitæ [q]. Diabolo suum cessit, ceciditque pessimum consilium: nam CHRISTVS extinctus in ligno quidem est: sed

„ *Ars vt artem falleret,*
„ *Et medelam ferret inde,*
„ *Hostis vnde læserat* [r].

Vt qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur [s]: quæ placuit etiam ratio Hieronymo [t], Damasceno [u], Athanasio [x], Chrysostomo [y].

Qui dissipat sepem, mordebit eum coluber.] Chaldæus pro sepe maceriem, pro colubro ponit Improbum, serpentis instar insidiantem. Litteraliter Thaumaturgus exponit de illo, qui alterius euertit securitatem. Hieronymus & alij sepis nomine iuxta mysticum sensum dogmata sumunt Ecclesiastica, & institutionem ab Apostolis, Prophetísque fundatam, quæ qui dissoluerit, & voluerit præterire, in eo ipso quo negligit, à serpente percutitur, de quo Amos [z]: si descenderint in Infernum, mandabo serpenti, & mordebit

a Eccles. 30. 2?.
b Prou. 11. 6.
c Lib. 4. c. 5.
d 3. de Re rust. cap. 1.
e 2. Reg. 13. 3.
f Ibid. c. 17. 1.
g 1. Reg. 21. 5.
h Ioan. 11. 49.
i Euseb. 9. Histor. cap. 8. & 1. de Vita Constantini, c. 32.
k Socra. lib. 6. cap. 5. Chrys. Orat. in Eutrop. Sozom. lib. 8. cap. 7. Alij in vita Crysostomi.
l Plutarchus Opuscul. De audien. poët.
m In Ergis.
n Malũ Cõsilium.
o Ouid. 1. de Arte.
p Libro 1. in Eutrop.
q Volum. 22. lib. 2. nõ procul à princ.
r In Hymno ad Matut. in Dom. de Pass.
s In Præfat. Missæ de cruce.
t In cap. 3. ep. ad Gal.
u Lib. 4. c. 2.
x Orat. in Parasceuẽ, apud Gretserum. Tom. 2. de Cruce.
y Orat. 2. in Parasc. apud eundem.
z Cap. 9. 3. adde etiam Cap. 5. 19.

debit eos,nempe Diabolo,ſicut magis exprimit Olympiodorus,qui pariter ſepem vocat legem diuinam,& metum, verámque legalium ſenſuum cognitionem.

Hugo Cardinalis præter myſticam ſepis acceptionem iam allatam,quæ videtur alibi [a] quoque eſſe,tradit aliam, pro his, quæ remouent impedimenta virtutis,occaſionéſque peccati,vt ſunt paupertas, infirmitas, dolor, pudor,timor,& ſimilia; prætereà præſidium ſiue hominum,ſiue ANGELORVM, ſiue piorum operum, ſine qua ſæpè diripitur poſſeſſio [b]. Primam ſepem diruunt,ait idem Doctor,Hæretici,quíque peruersè legem vel declarant,vel ſeruant:Tempus faciendi Domine diſſipauerunt legẽ tuam [c]: Secundam, qui peccandi non arcent,ſed acceſſunt anſam, ac opportunitates tum ſibi,tum aliis: Tertiam, qui regulam violant monachi; qui Eccleſiæ inſtituta Eccleſiaſticl; auari,qui non faciunt eleemoſynas; ſuperbi,qui ſpernunt orationes; luxurioſi,qui pœnitentiam.

Adhæc docet Hugo,per allegoriam,à CHRISTO diſſipatam legem quantum ad ceremonialia: Diaboli morſum paſſum eſſe in morte, nec non Iudæorum.Poſtremò ſumpta in deteriorem partem,ſæpè ſpinoſa pro vitiis, mordeti qui diſſipet illam in ſe per pœnitentiam, in aliis per reprehenſionem dentibus diabolicis detractorum,& perſecutorum. In parabola vineæ benè inſtructæ [d] per ſepem Origenes [e],Ambroſius [f],Hieronymus [g],Auctor Imperfecti Operis [h], DEI, Angelorúmque cuſtodiam: Hilarius [i] nomen Abrahæ,Iſaac,Iacob,quo nomine diſtinguebantur à Gentilibus Iudæi:legem & præcepta Irenæus [k],iterúmque Auctor Imperfecti [l] declarauerunt: alij ciuitates muris cinctas; vel poteſtatem regiam; ac temporalem,& ciuilem: Sepes quoque,in quas dimiſſi ſunt inuitatores conuiuij [m], aut iidem illi Iudæi ſunt, aut potiùs Gentes variorum ſepibus rituum concluſæ à Dæmonibus.

Difficile tamen eſt hæc aptare propoſito, & pro magna laude reperio vt quis ædificator ſepium ſit [n]: contrà CHRISTVS [o] medium parietem ſoluit,faciens pacem, & vtraque vnum, deſtructis inimicitiis: ſed conſtruxit nihilominùs firmiorem, melioremque maceriam, & nos ipſi per gratiam ipſius in nobis conſtruere ſepem debemus muniendo animam Eccleſiaſticis dogmatibus, vt ait Procopius [p], ne tanquam deſertum hortum qui volet,conculcet,ſitque peruius tenebrarum poteſtatibus,& vitiis.

a Eſa.5.2. Matth.21.33.
b Eccleſ.36.27.vbi vxor dicitur ſepes, & cuſtos domus.
c Pſal.118 126.
d Matth.21. 33.
e Tract.19. in Matth.
f In cap.20. Luca.
g In Matth.
h Ibidem.
i Can 21. in Matth.
k Lib.2.c.70.
l In Matth.
m Luc.14. 23.
n Eſa.58.12.
o Eph.2.14.
p In cap.58 Eſaiæ.

Verſ.9.] QVI transfert lapides,affligetur in eis: & qui ſcindit ligna,vulnerabitur ab eis.

NON aſſequor qua ratione poſſit ad rem facere Chaldæa Paraphraſis: (Qui adorabit ſtatuas lapidum,anguſtiabitur in illis:)nec non ſequentis quam dat interpretatio membri: (& qui adorauerit ſtatuas lignorum, comburetur in illis.) Perſpicuus ſenſus, de eo qui alienam maceriam, domúmve deſtruit,qui præter laborem, quem in ea re ponit, ſubito quoque lapſu affligatur,vel obteratur. Pergunt Hieronymus, aliíque citati priùs, in allegoria,vel tropologia. Transfert,aut vt habet vetus translatio(ſubtrahit)

lapides,aut vt Hebraica editio (proficiſci facit , quod magis expreſſit vulgata,& τὸ ἐξαρῶν.Septuaginta ὁ μεταστιθῶν Aquilæ, τὸ μετεωρῶν Symmachi,) qui hæretica arte peruerſus,inquit Hieronymus, de Eccleſiæ ædificio lapi-
a Cap.9.16. Secũdũ Tom. des viuos,de quibus Zacharias [a] ,Paulus [b] ,Petrus [c] ,Ioãnes [d] ;hic affligetur,
b 1 Cor.3.9. & ſeq. διαπονηθήσεται,laborabit,ac torquebitur,σπαραχθήσεται,dilacerabitur, κακωθήσεται,malè afficietur,ſeu,vt Symmachũ,& Aquilã Hieronymus exponit, tor-
c 1 Ep.2.4. & ſeq. menta patietur. Addit& oppoſitum benigniorẽ explicatum,itẽ myſticum, vt Epiſcopus, vel Presbyter, ſi iuxta mandatum Leuitici [e] de leproſa do-
d Apoc.21.18.& ſeq. mo lapidem abſtulerit,in cinerem , & puluerem conterendum eiiciens vi-
e Cap.14.40.41. delicet quempiam de Eccleſia, dolens id faciat, flens ac lugens [f], & ſuper aliena infirmitate infirmatus,iuſtus ſuper ſcandalo [g].

f Rom.12.15. Tradit Olympiodorus præter primum ſenſum, de his, qui Sanctos per-
g 2.Cor.11.29. ſequuntur,affligunt,interficiunt (omiſſo ſecundo) alium de illis,qui Sacerdotia demoliantur vana elatione , aut quæ rectè ædificauerant in ſe, bona
h Gala.2.18. ſcilicet opera,præuaricando deſtruant [h].

Hugo Cardinalis non contentus tropologia dicta , quódque cum periculo tranſlatio fiat de vna in aliam Eccleſiam,de ſtatu in ſtatum, &c. elicit allegoriam, CHRISTI lapideos Iudæos de Babylone, ſeu ædificio Diaboli ad Eccleſiam transferentis,verùm non abſque graui afflictione,& paſſione propria. Cui commiſſa Reipublicæ,& aliorum cura, ruinam ſub ma-
i Eſa.3.6. nu habet,quam reficiat [i] . Porrò illuſtrant litteralem ſenſum non pauca eorum exempla,qui ruina cuiuſlibet ædificij ſunt oppreſſi maximè quod ni-
k Iudic.16.30. terentur deijcere,vt Samſon [k] ,& Eleazar [l].

l 1.Macha.6.46. *Et qui ſcindit ligna,vulnerabitur ab eis.*] Paraphraſim Chaldæam priùs retuli vt minimè propoſito conuenientem,de adorantibus ſtatuas,qui comburantur in illis. Olympiodorus hoc nectens membrum cum ſequenti verſu,ſpectare vult ad illos,qui ſua freti doctrina , veluti ferro , Scripturas diuinas,quaſi ligna bene olentia ſcindere , atque comminuere aggrediuntur,ſed aberrantes ab intentione SPIRITVS ſancti,& legiſlatoris mente,in magno verſantur periculo in hæreſes labendi, &c. Non longe ſecus Hieronymus,præſertim ſi diſputatio illius, inquit (id ſequens indicat verſus) caruerit acumine,& deinceps ſi inani cœcatus opinione, de nonnulla, quam ſibi comparauit doctrina,diſcere deſiſtat. Hugo Cardinalis transfert ad præſidem excommunicationis gladio præcidentem , quem ideò præciſi malo,& maledicto proſequuntur, aut ipſe συμπάθεια configitur, aut ſuo-
m Iudic.16.30. pte nutu nimis ad viuum reſecans ruit,ceu vel Samſon [m] ,vel Eleazar [n] ,aut Schiſma facit, atque diſſidium in fratribus, ac velut à vite palmites, ſeparat
n 1.Machab.6.46. eos à CHRISTO [o] :aut vt ait Carthuſianus,credẽtes ſcandalizat,& puſillos
o Ioan.15.5. à bono incepto auertit,& à CHRISTO præſcindit. Cyprianus [p] vtitur
p 3.Teſtimo. cap.86. hoc loco,vt probet Schiſma faciendum non eſſe,etiamſi in vna fide, & eadem Traditione permaneat qui recedit.

q Lib.aſcetico circa med. Tom.V.Biblio.Patrum. Sed Nilus [q] Abbas præclaram excogitauit allegoriam,alia ſimul eam illuſtrans : Qui rationis,inquit,acie,tanquam ſecuri,res fecerit, & quæ concutienda ſunt,à coniunctione ſeparans,vera bona à falſis ſeiungere profitetur , niſi recto vndique rationis iudicio vtatur , periculum adit, ne ſcandalum audientibus præbeat.

Alia

Alia ſequitur allegoria. Sic quidam è diſcipulis Eliſæi, cùm ad Iordanum materiam ſuccideret,& ferrum ſecuris in fluuium excidiſſet,periculo animaduerſo ad magiſtrum clamauit. [a] Heu, heu Domine mi, & hoc ipſum mutuo acceperam. Id illis accidit,qui quæ malè didicerunt, docere conantur,& finem optatum aſſequi nequeunt, qui non ex proprio habitu loquuntur. Cùm autem interim propoſito contrarium aliquid dicere deprehenduntur,tunc in mutuato ſermone periclitantes, imperitiam confitentur,&c. Quæ enim ſequuntur ſuper eodem facto, & recuperato per miraculum ferro, pulchra quidem ſunt, ſed ad rem præſentem haud ita congrua. Ille,quem principio dixi, litteralis ſenſus,pœnam illos manere, qui noceant aliis,aut nocere ſtudeant. Hoc ſibi vult Salomonis parœmia: Mallei percutientes ſtultorum corporibus [b], vel, vt habet Hebræus textus:Percuſſiones dorſo ſtultorum,quod ſignificant σφυροκοπίαι Symmachi, & Septuaginta τιμωρίαι ἄφροσιν, ſupplicia ſtultis, Theodotionis, συγκλάσεις νώτῳ ἀνοήτων, confractiones dorſo dementium. Tale datum Pauſaniæ Lacedæmonum duci oraculum:

a 4. Reg. 6. 4.5.6.

b Prou. 19. vlt.

„ [c] *Pœna luenda tibi eſt, affert iniuria cladem.*

c Plutarch. in Cimone.

Tale Piſiſtrato:

„ *Οὐδεὶς ἀνθρώπων ἀδικῶν τίσιν οὐκ ἀποτίσει.*

Nemo hominum aliquibus faciens iniuriam, pœnam non perſoluet.

Varablus vult huius ſcopum verſus eſſe, citra induſtriam nihil fieri poſſe,ac ſine ſapientia laborem omnem moleſtum cenſeri, vt ſiue quis lapides transferat,ſiue ligna findat, niſi adhibeat induſtriam, multum ſit laboraturus. Conſentit Clarius. At ego libentius aſſentior Hieronymo, cæteriſque,ſic,vt dixi,declarantibus.

Verſ. 10.] Si retuſum fuerit ferrum,& hoc non vt prius, ſed hebetatum fuerit, multo labore exacuetur, & poſt induſtriam ſequetur Sapientia.

CHALDÆVS, (Cùm peccauerit populus,ſient cœli duri in modum ferri, ne demittāt pluuiam:& illa generatio non orat ante Dominum, propterea diſſipatus eſt totus mundus fame: & quando conuertuntur, & congregantur turbæ ſingulæ, & præualent aduerſus concupiſcentias ſuas, poſtulantes miſericordiam à DEO cœli, complacet ſibi in augmento rectitudinis ſapientiæ eorū.) Ex Hebræo Pagninus (Si hebetatū fuerit ferrū, & ipſe (findens) non facies terſerit (id eſt, aciem eius) & vires roborabit (ſcindens) & præſtantia rectificandi Sapientia (id eſt,at excellētia Sapientię eſt ſuper alia,quod rectum faciat) Scilicet vult hic Auctor,quemadmodum & Vatablus & Clarius, vim laudati ſapientiæ. Nam ſiquidem ferrum ſit hebes,opus exercitio eſſe,vt expoliatur,vel robore vtentis ferro,vt ſuppleat defectum ferri: quin etiam neceſſarium eſſe exercitui, vt aliquis milites reddeat fortiores: attamen maiore ſtudio aptandam Sapientiam,cùm illa namque,quamuis deſint arma,poſſint victoriam obtinere.Vel generalius cum eodem Clario, Quantumuis fortibus negocium facit retuſum

 ferrum:

ferrum: Sapientia verò difficiles alioqui res ſæpe faciles reddit. Morigus ait ſignificari labori non parcendum ad rem eximiam acquirendam veluti ſector lignorum, etiamſi ſecurim ad truncũ duriorem, nodoſúmq; hebetauerit, non ſuperſedet à ſecando, ſed exacuens ferrum redit ad opus. Ioannes Benedictus, quod retuſo ferro, armíſque præualet contrarius exercitus, ſed amplius idem vel alter, ſi dirigatur Sapientia. Titelmanus: Quo pacto qui perdidit Sapientiam, vel ea imminutus eſt, parare aut reparare poſſit illam, nimirum nouo labore, & magno. Alij retuſum, nec limatum ferrum poſſe robur præbere militi, verumtamen plus multo valere Sapientiam.

Caietanus agi putat de rectitudine, ipſiúſque robore. Sic ipſe vertit: (Si obſcuratum eſt ferrum, & ipſius non facies illuſtrata, & fortitudo roborabit, & excellentia rectitudinis Sapientiam.) Tunc explicat: Sicut vires corporis, ferro, quãuis obſcurato rubigine, robur addũt, ita vt ipſe in illo ſplendor per ſe parum efficiat: eodem modo non gloriæ ſplendore Sapientiam roborari, ſed excellentiæ rectitudinis. Ideo nihil mirum obſcurari Sapientes, ac ſubiici ſtultis (quod nuper eſt dictum) ſtultos enim carere rectitudinis robore, Sapientes eo præditos, licet obſcuri tantiſper iaceant, ad excelſos reſurgere ſtatus poſſe.

Olympiodorus integrans cum præcedente præſentem verſum, ac vt ſolet auctor Græcus, editionem Septuaginta ſequens: *Ἐὰν ἐκπέσῃ τὸ σιδήριον, καὶ αὐτὸς πρόσωπον ἐτάραξε, καὶ δυνάμεις δυναμώσει, καὶ περισσεία τῷ ἀνδρὶ ἡ σοφία.* (Qui ſcindit ligna vulnerabitur ab eis, vel periclitabitur (hæc ex priore verſu) Si ceciderit ferrum, & ipſe (ſcindens) faciem turbauit (ſuam ea de cauſa.) & (nihilominus) potentias confirmabit, & abundantia viro, cuius ſapientia) exponit, prout retuli membro ſecundo dicti prioris verſus. additque quod potentias ſiue fortitudines confirmabit, & corroborabit is, cui decidet ferrum, aduerſatios, quoniam ex erroribus, quos admiſerit docendo, illum validius oppugnabunt: at qui fortis eſt in opere & ſermone, ac infractus ſapientia, nihil verebitur, ſed ſuperior exiſtet. Thaumaturgus omnia de ſtulto intelligit, qui tumultuetur etiam, & impatienter ferat, cùm ſecuris è manubrio exibit, ac breui conatur iniuſtas, atque perituras vires adaugere.

a 3. Testim. Cyprianus [a] eodem quoque tractu recitans prima verba iſtius verſus,
c. 86. cum vltimis prioris (Scindens ligna periclitabitur in eis, ſi exciderit ferrum.) eum profert ſenſum, cuius anteà memini, ſed myſticum. Is maximè litteralis, quem poſt Hieronymum Titelmanus aſſignabat, & placet Albino, atque paſſim aliis: qui obſeruant, ſi ocietur ferrum, obtũdi, nigreſcere, rubiginem contrahere, conſumi: ſi virtus non exerceatur, ars, ſcientia langueat, graue detrimentum ſequi, quod ſarciri difficile valeat, nec ſine magna diligentia.

Elegans profectò conueniénſque comparatio, quam perſpicies melius
b Lib. 34. ſi quæ de ferro Plinius [b] eleganter diſputat, attendes: Optimum, ait, peſ-
c. 14. ſimúmque vitæ inſtrumentum (ferrum dici volunt quidam [c] à farre, quod
c Isidorus li. farra, hoc eſt, ſemina frugum terræ condat: alij quia feratur in agros colen-
16. Etym. di cauſa: nonnulli à feriendo.) ſiquidem hoc tellurem ſcindimus, ſerimus
c. 20. arbuſta, ponimus pomaria, vites ſqualore deciſo annis omnibus cogimus iuueneſcere

iuuenescere. Hoc excutimus tecta, cædimus saxa, omnésque ad alios vsus ferro vtimur. Sed eodem ad bella, cædes, latrocinia, non cominus solùm, sed etiam missili, volucríque nunc tormentis excusso, nunc lacertis, nunc verò pennato, quam sceleratissimam humani ingenij fraudem arbitror. Siquidem vt ocyus mors perueniret ad hominem, alitem illam fecimus, pennásque ferro dedimus. Quamobrem culpa eius, non naturæ fiat accepta: & tamen potest innocens esse ferrum. In fœdere illo, quod expulsis regibus, populo Romano dedit Porsena, nominatim inuenimus, ne ferro, nisi in agri cultura vteretur. Hæc ille. Isidorus [a] versam scribit in opprobrium speciem ferri, scilicet ob humanas cædes: & ab ipso humanũ se sanguinem vlcisci, quoniam contactum, celerius rubiginem contrahit. a 16. Etym. cap. 20.

Mitto autem de primo dicere ferri inuentore, cùm constet, non Chalybas in Scythia fuisse, vt Virgilius [b] existimauit, Catullus [c], Apollonius [d], (licet Plinius [e] fabros ærarios dicat, Hesiodus Scytham vnum:) non vt alij, ex Idæis Dactylis quempiam in Creta, (quemadmodum Thraces in curuorum gladiorũ, aut cuiuslibet gladij Belum [f] (vnde bellum, cùm antea à pugnis pugna) peltæ Illyrios, cæstus Amycum, Canos clypei: artis ferrum purgandi Noropes Noricos, vt meminit Clemens Alexãdrinus [g]: Idæum præterea temperaturam ferri referens reperisse: Strabo [h] Telechines ex Creta in Cyprum venientes: Non inquam in hos vsus ferri referenda inuentio prima: Sed sacræ antiquissimæ testantur litteræ [i] primis illis seculis Tubalcain malleatorem fuisse, & fabrum in cuncta opera æris, & ferri. Lege Polydorum Virgilium [k]. Iosephus [l] Tubalcain, quem vocat Tobelum, scribit excogitasse χαλκείαν ferrariam, vel ærariam, & cùm fortitudine præstaret, bellica instrumenta scitè exercuisse: nam Plato [m] vocat σίδηρον κὴ χαλκὸν πολέμων ὄργανα; ferrum & æs bellorum instrumenta. Erat ex posteris Cain Tubalcain [n], primi homicidæ nepos, primus inuentor instrumenti ad cædes apti. Execrantur Poëtæ tam sæuum, & sanguinarium sub ferreo seculo inuentum, Maro [o], Tibullus [p], Ouidius [q], & ille citatus ab Oratore [r], cùm canit

b 1. Georg. c De Coma Beronices. d 2. Argonaut. e Lib. 7. c. 56. f Cassiod. 1. variarum. g 1. Strom. c. 7. h Lib. 14. i Gen. 4. 22. k 2. De Rerũ inuent. c. 10. l 1. Antiq. m 2. De Legibus. n Gen. 4. 22. o 1. Georg. p Eleg. 10. q 1. Metam. r 2. De Nat. Deorum.

„ *Ferrea tum verò proles exorta repente est,*
„ *Ausáque funestum prima est fabricarier ensem.*

Sed ad rem, Vt ferrum aciem retinet, quando vsu teritur, & dum non teritur, magis atteritur, id est, natiuo corrumpitur vitio rubiginis, ita vis ipsa nostri animi concidit vel in virtutibus, vel in intelligentibus habitibus, si non reuocentur in actum, vsúmque, immò societas humana maximum habet ex ipso conuictu emolumentum, vt Capite quarto [f] vidimus. Ferrum namque ferro acuitur, & homo exacuit faciem amici sui [t], hoc est, vnus alium homo, siquidem vt Euripides dixit:

f Vers. 9. & seq. t Prou. 27. 17.

„ Ὁμιλία ἔτικτε τέχνας.

Philistæi præcauerunt, & procurauerunt, ne faber esset in Israël [u], fuítque descendendum filiis Israël ad illos ad acuendos gladios suos, & omnia instrumenta, etiam agriculturæ, cùm essent eorum acies retusæ. Moralem explanationem tradit Gregorius [x] de secularium vtilitate litterarum, quarum nobis inuidet studium Diabolus, vt sic nec ad sublimitatem spiritualium pertingamus.

u 1. Reg. 13. 19. x Lib. 5. in c. 13. 1. Reg. c. 3.

Si

Si retusum fuerit ferrum.] Iam monui Græcè esse (Si ceciderit) (Ἐὰν ἐκπέσῃ) atque sic legisse Cyprianum ex Latinis. Hebræum verbum קהה *kehah*, quidam sumunt, pro eo quòd est, subruginosum esse, nòn tantùm hebetari, vel obtusum fieri. Obtusior acies est ex rubigine; non modo ex attritu, vel replicatione, sicut citato loco Gregorius indicat. Obscura mihi, quam Caietanus affert notio verbi pro eo quod est obscurum esse, licet haud multum discedat à sensu.

Et hoc והוא *vehu*, Græcè, Καὶ αὐτὸς, (Et ipse) nimirum scindens ligna, quo etiam pacto plerique hebraizantes, necnon Cyprianus. At Hieronymus in vtraque versione retinuit pronomen neutrum, referens id ad ferrum.

Non vt prius, sed hebetatum fuerit.] לא פנים קלקל *lo panim kilkal*, supplendum est כ similitudinis ante dictionem secundam, & hæc dictio significabit prius, & ante, sicut alibi non rarò: Vltimum verbum, detersum est: quod optimè vulgata expressit: necnon satis commodè vetus translatio (sed conturbatum fuerit) alludens ad Græcum actiuum ἐτάραξε, relatum ad scindentem, qui turbauerit faciem suam.

Multo labore exacuetur.] Vetus translatio (Virtutibus corroborabitur.) Similiter passiuè, Græcè actiuè, Καὶ δυνάμεις δυναμώσει. Hieronymus in Commentario: Hebræa וחילים יגבר *vachaialim iegabber*, sic explicat: (Et fortitudinibus corroborabitur.) id est, labore, & sudore, & industria, &c.

Et post industriam sequetur Sapientia.] Vetus translatio: (Et reliquū fortitudinis Sapientia est.) Sensus est; Vt qui præstet fortitudine, laborísque constantia, Sapientiam comparet, prout & Hieronymus exponit in Commentario. Hebræa item יתרון הכשיר *ijthron hachascher.* (Reliquum, seu excellentia ad rectificandum.) Eandem sententiam reddunt, id est, cum quis in sua rectitudine, & studio excellit, cùm non deflectit à recto proposito, & conatu. Vel: Excellentia Sapientiæ in eo est, quod rectum, ac strenuum, & industrium faciat hominem absque labore & dolore. Vires intendendæ sunt, vbi ferrum obtusum est, sed excellentia directionis, rectificationis, industriæ est Sapientia; hæc enim longè præstantius dirigit opus, & magis rectum facit. Solet infinitum loco nominis poni.

Qui Græcè legunt, (Καὶ περίσσεια τῷ ἀνδρὶ ἡ σοφία.) Eodem ferè accedunt, illum videlicet excellere, prosperè agere, cuius est Sapientia, qui ei studet, ipsámque conseruat. Hoc modo legit Olympiodorus, atque sic habent etiam Biblia Regia, & Complutensia, multíque Codices alij: quidam quoque: (Καὶ περίσσεια τοῦ ἀνδρείου σοφία: Et excellentia, seu abundantia fortis (est) Sapientia.) Fauet quoque Symmachus: (Προέχει δὲ ὁ γοργευσάμενος εἰς σοφίαν: Proficit autem qui industriè se gessit ad Sapientiam.) Sed editio Septuaginta Sixtiana pro ἡ, reponit οὐ negantem particulam, vt sit sensus, nihil prodesse his, qui sunt anteà commemorati maleuolis, insidiatoribus, quantumlibet vires colligant, & humanæ sapientiæ præsidia quærant. Hanc sine dubio lectionem secutus est Thaumaturgus, vt anteà indicauimus: (οὐκ ἐπ' ἀγαθῷ συγκομίζων καὶ ἐπαύξων αὐτὸς τὴν ἑαυτοῦ ἄδικον, καὶ ὠκύμορον δύναμιν. Haudquaquam faustè comportans, suásque iniustas & breui perituras vires adaugens.) Non dubium quidem quin Græcè ita

legendum

legendũ sit auctoritate Sixti V. at potior tamen editionis Latinæ, apud nos auctoritas, quàm huius & cuiuscumque Græcæ: ipsa verò non negantem, sed affirmantem exhibet sententiam: (Et post industriam sequetur Sapientia.) Et fauet, vt dixi, Symmachus præter alia tot exemplaria. Obtusus sit, qui hoc non sentiat, & nobis retundendus quisquis ferrum armat aduersus vulgatam.

Vers. 11.] Si mordeat serpens in silentio, nihil eo minus habet, qui occultè detrahit.

SIMPLEX sensus est, quem duobus verbis dat Hieronymus: Serpens & detractor æquales sunt; Vt ille mordens venenum inserit, sic iste detrahens virus pectoris infundit in fratrem.) Vetus translatio: (Si momorderit serpens in silentio, non est ampliùs habenti linguam.) Septuaginta: (Ἐὰν δάκῃ ὁ ὄφις ἐν οὐ ψιθυρισμῷ, καὶ οὐκ ἔστι περισσεία τῷ ἐπᾴδοντι. Si momorderit serpens in non murmure, & non est amplius aliquid incantanti.) Aquila (Ἀπούσης ἐπῳδῆς, absente incantatione.) Symmachus: (Ἐν οὐκ ἐπασιδῷ, absque incantatore) Thaumaturgus, nullas exponit vires esse incantatorum, qui vani sunt, nullúmque morsum serpentis, furtiuum, & clandestinum præstare possunt. Olympiodorus: Qui clam peccat admisso diabolico morsu, nec emissà voce palam, de suo peccato gloriatur, posse in melius emendari, faciléque futurum ei, qui salutari doctrina incantare aggrediatur, vt ipsum curet. Vel si quis admissum scelus confiteri nolit, non posse vllam ei curam præstare, qui sancta excãtatione illum curandum suscipiat. Placuit hic posterior sensus Hieronymo, cuius celebris illa sententia: Si erubescat ægrotus vulnus medico confiteri, quod ignorat medicina, non curat. Trahit Cassianus [a] eundem locum ad idem propositum, vbi Serapio narrat præsentem se medicinam expertum detectione veteris morbi spiritualis, cùm adhuc puerulus esset, coram Abbate Theone; legit verò: (Si momorderit serpens non in sibilo, non est abundantia incantatori) id est, Si viro spirituali, qui carminibus Scripturarum mederi protinus vulneri, & extrahere de corde consueuit noxia venena serpentis, suggestio, seu cogitatio diabolica patefacta non fuerit, succurrere periclitanti, periturówe non poterit.

[a] *Col. 2. c. 11.*

Itaque (non est amplius) vt Græcè, & Latinè legimus in antiqua translatione, vel significat, non superesse laborem, vel remedium, & aut non facilem curam esse, aut impossibilem. Hebraicè ad verbum: (Si mordebit serpens absque susurro, & (sic) non excellentia domini linguæ.) Id est: Nihil à serpente ita mordente distat is, qui lingua abutitur, & linguax est, scilicet obloquendo, ac detrahendo occultè, vt rectè Interpres explicauit. בלא לחש *belo lachasch*, In non mussauit, vel Incantauit: aut resoluendo in tempus præsens, ita vt non sit qui musset, aut incantet: aut potiùs vt sit nomen habens in prima ר propter motionem longam, sine mussitatione, aut incantatione. Græci secundam significationem sunt àmplexi, Latini priorem, nec non Chaldæus. Sensus idem, quia serpens anteà incantatus non mordet: post morsum non prodest incantatio.

Detractor alienas dicitur carnes edere, vt placet Hieronymo, & Augustino ad hunc modum illud ex Psalmo [a] accipientibus: (Appropriant super me nocentes, vt edant carnes meas) prætereà Gregorio [b] atque Nicetæ declarantibus Iob [c]: (Et carnibus meis saturamini.) Rursũ Hieronymus, vbi est de Doëg detractore, atque insidiarum delatore: [d] Dilexisti omnia verba præcipitationis) interpretatur verba ad deuorandum: Chaldæus (voracitatis.) Denique Præfatione ad XVIII. librum super Esaiam, locum istum de mordentibus ac ferientibus in abscondito detractoribus interpretatur. Eandem vim habet quod ait Apostolus [e]: Si inuicem mordetis, & comeditis, videte ne ab inuicem consumamini. Mordendi hac in notione verbo, vt & rodendi, lacerandi, comedendi, Auctores quoque profani frequenter vtuntur, & placuit Oro inter Hieroglyphica basiliscum ponere tanquam symbolum alterius maledictis, & conuitiis affecti, & velut serpens bilinguis, ac trilinguis quoque videtur, quod Physiologi tradunt vt Plinius [f], Isidorus [g] quoque & alij, propter celerrimum linguæ motum, cùm vnicam habeat: sic bilinguis (immò & hoc loco à Paraphraste, qui Gehennæ illi minatur ignem, triplicis linguæ) detractor vocari solet. Rectè, nam seipsum ferit, eum cui detrahit, detractionis auditorem. Ideóque triceps gladius, & lancea triplex, inquit Bernardus [h].

Nihil magis tritum, quàm vt detrahens mordere dicatur, sicut canis, & serpens, & tota obtrectantium Cynicorum natio ipso in nomine satis id præ se tulit. Detractio est ipsamet stultitia, vt eam quidem nominat non Aaron [i] modo, sed etiam DEVS [k]. Non hîc nunc agam de serpentum excantatione. Res tristissima etiam poëtis, & Interpres nominatim eam non expressit; nec tam respexit ad præincantatum serpentem, quàm ad latenter mordentem. Lege Delrium [l], & Hieronymum, Augustinum, Arnobium, Bedam, Basilium, Theodoretum, Euthymiũ, in Psalmũ LVII [m]. vbi de aspidis incantatione Ieremias [n] quoque verbis diuinis minitatur: Ego mittam vobis serpentes regulos, quibus non est incantatio. Permitti docet Augustinus [o] à DEO frequentiùs incantationem serpentum, quàm ferarum aliarum, & vt maior sit illorum familiaritas cum hominibus propter fraudem, qua sunt primi parentes à serpente decepti [p]. Immisit DEVS contra simile vitium murmurationis ignitos serpentes [q], vorat enim ignis, & lepram [r]; quæ serpendo carnes exedit [s], & hiatum absorbentis, ac deglutientis terræ [t]. Meritò mordens ac vorans mordetur, & voratur: aptè lingua maledica cum serpentina comparatur: inest enim sub serpentis lingua plena veneno vesica, quæ, quando mordet, rumpitur. Venenum aspidum sub labiis eorum, linguis suis dolosè agebant [u].

Qui occultè detrahit.] לבעל הלשון *lebahhal hallaschon*, Domino linguæ. Qui promptus est lingua ad detrahendum, vel eruditus ad incantandum, iuxta sensus allatos, Hebraismus talis, quando quidam in Psalmo [x] dicunt: Labia nostra à nobis sunt, id est, in nostra potestate, vt quidlibet loquamur, &, Verba nobis in promptu sint, nec nobis de his cuiquam reddenda ratio. Interpres ad detractorem addidit (occultè) propter comparationem cum serpente, absque sibilo mordente.

Vers. 12.]

a Psal. 26.2.
b Lib. 14 Moral. cap. 14.
c Iob 19.22.
d Ps. 51.6.
e Gal. 5.15.
f Lib. 6. c. 37.
g 12. orig. c. 4.
h Serm. de triplici cust. manus, linguæ, & cordis.
i Nũ. 12.11.
k Iob 42.9.
l In magicis disquisit. q. 9. & 13.
m Vers. 5.
n Cap. 8.17.
o In Genes. lib. 11. c. 28.
p Gen. 3.
q Num. 21.6.
r Num. 12.10.
s Ibidem 12.
t Num. 16.30. & seq. Ps. 105.17. 18. Deut. 11.6.
u Ps. 139.4.
x Ps. 11.5.

Vers. 12.] VERBA oris ſapientis, gratia; & labia inſipientis præcipitabunt eum.

NOVA Sapientem inter ſtultúmque collatio, quod loquatur Sapiens verba gratiæ, & vtilitatem audientibus præbentia, cùm ſtultus hæc audiens nitatur in deteriorem illa partem accipiens, ipſum ſupplantare, ſimilem ſibi ſi poſſit, reddere, nomen eius, quæque dicuntur ab eo infamare. Sic Hieronymus. Bonauentura ſecundum interpretatur membrum de Stulto, cuius verba præcipitent ipſum, & accommodatè quidem de Antichriſto ſe extollente ſupra omne quod dicitur DEVS [a], & præcipitabitur à conſilio ſuo [b] dicens in corde ſuo, Non eſt DEVS [c]. Fragrant odore ſuauiſſimo prodeuntia ex corde Sapientis in ore verba, éſtque vox illius ex affectu cordis, in virtute oris, in magnificentia operis [d]: at verba vanæ eloquentiæ extollunt ſuperbiâ, deprimunt in præcipitium, vt temerè proferantur, ac ſine guſtu rerum diuinarum, & deducant in profundum damnationis.

a 2. Theſſ. 2. 4.
b Iob 18. 7.
c Pſal. 13. 1.
d Pſal. 28. 4.

Hoc modo Hugo Cardinalis, exprimẽs præterea huiuſmodi ſtultũ eſſe Hæreticum, aut Philoſophum, aut quemuis prauum Doctorẽ. Sapiens ſeipſum in verbis amabilem facit [e], & mirantur omnes in verbis gratiæ procedentis de ore eius [f], in quo gratia diffuſa eſt [g], & ſermonem habet in gratia ſale conditum [h], iſque gratiam dat audientibus [i]: At labia inſipientis præcipitabunt eum [k]: &, Qui inconſideratus eſt ad loquendum, ſentiet mala [l]: &, Præcipitabit Dominus atque diuidet linguam illius [m] ad æterna ſupplicia, vt Olympiodorus hoc loco declarat, iungens ſimul damnum quod faciat ſtultus non tantùm ſibi, ſed aliis quoque, quod nec Hieronymo diſplicet. At Gregorius Ponti, ſiue Neocæſarienſis & Thaumaturgus ſapientem, alios, & ſe commodo, damno ſtultum ceteros exponit afficere, haud negans tamen quin & ſeipſum. Propriè de damno, cuius ſibi ſit ſtultus auctor, indicat Hebræum verbum cum affixo חבלענו *theballehennu*.

e Eccleſ. 20. 13.
f Luc. 4. 22.
g Pſ. 44. 3.
h Coloſſ. 4. 6.
i Eph. 4. 29.
k Hoc loco.
l Prou. 13. 3.
m Pſ. 54. 10.

Tertium ſenſum reddit Chaldæus: (Sermonibus oris vir ſapiens qui inuenitur in generatione, inuenit miſericordias ante Dominum.) (חן *chen*, ſignificat etiam miſericordiam, pro quo Chaldæus רחמין *rachamin*) Et labia viri ſtulti plena ſunt increpatione: & proptereà totus mundus deſtruitur.) Primum præfero ſenſum.

Vers. 13.] INITIVM verborum eius ſtultitia; & nouiſſimum oris illius error peſſimus.

QVOD in medio iacet, haud ſanè melius, ſolétque iudicium ferri de medio ex extremis, & idiotiſmo Hebraico, cùm ponuntur extrema, media intelligi; vt ibi: [n] Tu cognouiſti ſeſſionem meam, & reſurrectionem meam, ac proinde quæ interſunt, id eſt, vitam totam, ſiue ſedeam, ſiue cubem, ſiue ſtem, ſiue ambulem, ſiue ſurgam. Vbique ſtultus, ac in omni re ſtultitiã ſuam prodit, aggreditur ſtolidè loqui, & pertinaciter proſequitur

n Pſ. 138. 1.

ad finem vsque. Vel statim, vt ait Thaumaturgus, dicendi finem facit, nempe non habens quid amplius dicat, quomodo incoatum continuet sermonem, qua ratione sententiam concludat aptè. Ducit principium orationis à temeritate, à vana gloria, à voluptatis sensu: desinit in peruicaciam, & peruersæ defensionem sententiæ, ac iactabundam gloriationem, in blasphemiam, qua reijcit in DEVM culpam, in falsam de rebus diuinis doctrinam. De his Hugo, & allegoricè de Antichristo, sicut anteà.

Error pessimus.] הוללות רעה *holeloth rahhah*, Περιφέρεια πονηρά. Symmachus, teste Hieronymo, Tumultus θόρυβος.) Has voces iam pridem explicauimus [a]. Græcæ denotant inconstantem sententiam, & animam errantem per varia. Monuimus etiam aliquoties, Superlatiuis Interpretem non rarò vti pro positiuis nominibus. Paruus error in principio, magnus in fine, vt pronunciauit Philosophus.

a Cap. 1.

Vers. 14. STVLTVS verba multiplicat. Ignorat homo quid ante se fuerit: & quid post se futurum sit, quis ei poterit indicare?

VERBA *multiplicat.*] Etiam cùm pauca loquitur, quia nugatur: multitudo namque pro nugacitate ponitur, ait Olympiodorus, & quicquid dicat, importunus est, ac molestus (Tales λάλους Græci nominant [b]:) & multiloquio tegere se putat stultitiam, vel ostentare falsam scientiam, inquit Hieronymus, atque perseuerando persuadere, vt notat Bonauentura, loquitur, docétque duntaxat, non facit: verbosus est, sed otiosus. Homo acharis quasi fabula vana, in ore indisciplinatorũ assidua erit [c]. Ἄνθρωπος ἄχαρις, μῦθος ἄκαιρος, &c. Delectatur fabulis, ac inutilibus referendis sermonibus (sicut & quidam libenter se ad fabulas audiendas conuertunt [d]) idcirco & ipse cum illis exploditur. Abderitarum legato longiore vso oratione, & quid renunciaret quærenti, respondit Agis: Quantum temporis ad dicendum tibi opus fuit, tantum me silentem audisse: Et Cleomenes Oratoribus Samniorum: Quæ primum recensuistis, non memini, ne media quidem intelligo, postrema non probo [e].

b Gell. lib. 1. c. 15.
c Eccl. 20. 21.
d 2. Tim. 4. 4.
e In Apophthegmatis.
f Auson. epi. 12. ad Paulinum.

„ *Est* [d] *etenim comis breuitas, sic fama renatum*
„ *Pythagoram docuisse refert, cum multa loquaces*
„ *Ambiguis fererent verbis, contra omnia solum*
„ EST, *respondebat, vel Non; ô certa loquendi*
„ *Regula: nam breuius nihil est, nec plenius istis,*
„ *Quæ firmata probant, aut infirmata relidunt,*
„ *Nemo silens placuit: multi breuitate loquendi.*

Ignorat homo quid ante se fuerit, & quid post se futurum sit, quis ei poterit indicare?] Similis præcessit sententia superioribus Capitibus [f]. Cùm sit omnium stultus ignarus rerum, nec præteritorum meminerit, nec futura cognoscat, in eo doctum se putat, & sapientem, si, quod ante dictum est, verba multiplicet. Inuehitur Olympiodorus in curiosos percontatores ariolorum, & diuinorum, vel vanos obseruatores auguriorum. Nos pro ratione

g Cap. 3. 22. c. 7. 1.

instituti

instituti satis hoc libro superius [a]. Stultus quoque si tacuerit, sapiēs reputabitur: & si compresserit labia sua, intelligens [b].

a Ibidem.
b Prou. 17. vlt.

Vers. 15.] LABOR stultorum affliget eos, qui nesciunt in vrbem pergere.

HEBR. (Affliget eum qui nescit.) Septuaginta: (Affliget eos qui non nouit.) Sed quidam Codices habent (αὐτὸν) Schol. Labor ἄφρονος stulti. Symmachus οὐ γὰρ ἐπίσταται, non enim scit, &c. Chaldæa paraphrasis reddit omnia numero singulari, Et sic exponit: (Fatigatio stulti, qua defatigatur in stultitia, ipsa delassat eum, adeo vt non discat ire in ciuitatem, intra quam Sapiens habitat, ad quærendum ab eo disciplinam.) Permistio numerorum nil officit sensui, singularis enim distributiuè sumendus pro vno quoque. Idem innuit Thaumaturgus, quod Chald. Et similem Hieronymus interpretandi rationem secutus est, quam Thargum: Sed de Gentilium Philosophis, vel Hæreticis DEVM ignorantibus, qui cùm veritatem omni studio quæsiuerint, non peruenerunt ad ciuitatem Ecclesiæ, in qua ad nihilum redigit DEVS imaginem ipsorum [c], hoc est, vmbras, & diuersas imagines atque personas, quas sibi in variis dogmatibus induerunt, quia non habuerunt ducem, nec præuium itineris. Errauerunt in solitudine in inaquoso, viam ciuitatis habitaculi nō inuenerunt [d]. Propterea Saulo præcepit CHRISTVS [e], Ingredere ciuitatē, & ibi dicetur tibi quid te oporteat facere. Olympiodorus pariter ciuitatem intelligit, in quā est simplex fides, necnon Beatorum sedem, ad quam pergitur per fidem, cùm constet nos hîc manentem non habere, sed futuram inquirere [f], fundamenta habentem, cuius artifex, & conditor DEVS [g]. Quid habet amplius sapiens à stulto, vt Capite sexto vidimus [h], & quid pauper, nisi vt pergat illuc, vbi est vita? Labor labiorum operiet istos [i], qui nesciunt, nec volunt pergere in vrbem hanc duplicem.

c Psal. 72. 20
d Ps. 106. 4.
e Act. 9. 7.
f Heb. 13. 14
g Hebr. 11. 10
h Vers. 8.
i Ps. 139. 10.

Moringus arbitratur, latere comparationem cum rusticis, quorum labor irritus, si tempestiuè fructus non importent in vrbem, quando mercatus celebratur, vt ibi diuendant: vel vanum esse laborem verba multa fundentium, quia nesciunt se componere ad vrbanitatem, & cum decore loqui, quod vrbium præsertim ab incolis solet seruari: denique, vt explicat Isidorus Clarius, rationem viuendi ciuiliter ignorant.

Caietanus Principem vult reprehendi, qui viam ad ciuitatem latebrosam fecerit, & ingredi volentibus difficilem, ac impeditam, cùm patens ac peruia debeat esse, Et in hoc, inquit, vno labore intelligi omnes similes labores stultorum indecentes & nociuos. Vatablus ait paroemiali sermone significari quam sit inutilis, non modo molestus stulti labor, studiúmque circa arduas quæstiones, quarum ne vulgares quidem ac notas teneat: nam nec viam scit ad vrbem, nulli non puero notam. Emmanuel Sa in notis posuit vnico verbo interpretationem eandem: Id est, inquit, notissima ignorat.

Malo sentire, loquique cum Patribus, maximè cum Scripturarum optimo Interprete Hieronymo, qui sæpius ac libentius litteralem sectatur sen-

ſum, myſticum ſi non vitat ſemper, non adeo probat vt illum. Sed cùm figurata ratio eſt, ſicut hoc loco, qui cenſeri poſſet myſticus, litteralis eſt ſenſus. Nec non placent tamen alij, ex quibus vltimus illuſtratur illo prouerbio: Τίς ἂν θύρας ἁμάρτοι; Quis aberrat à ianua [a]? licet Adagiorum Auctor malit θήρας à fera, & ex venatione petitam parœmiam: præterea alio: Τῇ πάσῃ ὁδῷ ἀφαμαρτάνεσθαι: vel τρέχειν ἐκτὸς ὁδοῦ. Tota via errare, Currere extra viam [b]. Extrema ſtultitia eius, qui à ſemita, & via ſancta, ac directa errat, per quam promiſit DEVS [c], fore vt nec ſtulti errarent, niſi videlicet de induſtria errare velint.

a 2. Metaph.
b Idem Auctor Adagiorum.
c Eſa. 35. 8.

Ver. 16.] VAE tibi terra, cuius rex puer eſt, & cuius principes manè comedunt.

HIERONYMVS agnoſcit quidem ſenſum litteralem verſus iſtius de Principe, vel Iudice, tum malo tum bono, vt ſit malus Iuuenis, ac luxurioſus, aut per ætatem infirmæ ſapientiæ, aut deliciis eneruatus in ætate matura: bonus qui voluptatem nequaquam præferat cuicumque negotio, nec niſi poſt multum laborem, & adminiſtrationem Reipublicæ, cibum capere, quaſi neceſſitate cogatur. At ſacratius quid latere ducit in littera, nempe Iuuenem cenſeri, qui deſciſcit à vetere auctoritate, ac parentum cana contemnit præcepta, de numero eorum, quos iratus DEVS minatur ſe daturum [d]. Et dabo, inquit, iuuenes Principes eorum, quo nos loco plura. Daniel vidit ANTIQVVM dierum [e], Ioannes caput SALVATORIS candidum vt niuem, & quaſi lanam albam [f], vtpote PATRI coæternum, Et Ieremias, cuius cani in ſapientia reputabantur, prohibitus eſt dicere ſe puerum eſſe [g]. Non quærunt in hoc ſeculo tales Principes, qui rege gloriantur CHRISTO, cibum manè, id eſt, voluptatem, ſed expectant in tempus retributionis, quando edent & bibent, ſuper menſam in regno CHRISTI [h]. Imitãtur Abſalon perduellẽ patris [i], immò Diabolum nouarum rerum cupidum, & ideò νεώτερον, qui hic ſectantur voluptates, comedentes ac bibentes quaſi cras morituri [k]. Auguſtinus [l] aſſignat huic loco eandem allegoriam, eſſéque Diabolum propter ſtultitiam, ſuperbiam, temeritatem, petulantiam, aliáque huius ætatis vitia, puerum vel adoleſcentem, ciuitatis vnius Ducem: CHRISTVM, qui eſt filius ingenuorum Sanctorum Prophetarum, Principem alterius: Principes prioris non expectare opportunam in ſeculo futuro felicitatem, poſterioris patienter expectare. Gregorius [m] planè conſentit, notans in Scripturis manè ſumi pro præſenti vita, ſicut veſperam pro his, quæ in mundi termino ſequuntur. Latini ceteri ferè hoc ſecundum tradunt. Et obſeruat Salonius annis Dauid, ac Ioſiam iuuenes fuiſſe, cùm regnare cœperunt, qui tamen optimè regnauerunt: Addi potuit Salomon, qui regnum aliquandiu bene adminiſtrauit.

d Eſa. 3. 4.
e Dan. 7. 7.
f Apoc. 1. 14
g Ierem. 1. 7.
h Luc. 22. 30
i 2. Reg. 13.
k Eſa. 22. 13. 1. Cor. 15. 32.
l 17. de Ciuit. c. 20.
m 16. Moral. cap. 24. vel 27.

Olympiodorus in primo litterali ſenſu concordat: myſticè animam rationalem vocat ciuitatem, intellectum regem eius, qui ſi leuis ſit, motúſque gulæ voluptatibus habeat indulgentes, malè cum ipſo agatur: bene, ſi ſacris

cris nutriatur disciplinis. Hugo Cardinalis, & hunc moralem amplectitur sensum,& alium de Prælato Ecclesiæ (facit id item Hieronymus in expositione Esaiæ [a]) qui puer est infirmitate, insipientia, vita. Chaldæus restringit sententiam ad Ieroboam, cognominans illum peccatorem, quem Salomon [b] præuidens regem futurum,nempe super decem tribus, & cessare facturum oblationem matutinam,nimirum per idololatriam, præterea magnates antequam offerant iuge sacrificium matutinum, comesturos panem,deploret,atque væ denunciet. Addere potuit Roboã [c],qui iuuenorũ vsus consilio,& in tyrannum euadens,perdidit regnum,non ętate puer, erat enim quadragenarius, sed moribus, vt obseruat in Esaiam Hieronymus [d].

a In cap. 5.
b 3. Reg. 11. 27. & seq.
c Ibidẽ. c. 12.
d In cap. 3.

Profecto præposterum valde,vt genio intempestiuè vacet,qui Rempublicam gubernat:nec puerilis ætas ob inexperientiam, idonea Reipublicæ. Meritò Petrus à seipso,& Collegis illo principio, cum ad Ecclesiæ gubernacula manum erant applicituri, intemperantiæ ac ebrietatis calumniam depulit, vt obseruauimus in Apostolicis Actibus [e].Præcipiũt omnes Politici,hos regere debere,qui Sapientia vsuque polleant, quibus duabus rebus parua obest ætas, atque intemperantia. Platonis [f] hæc sententia: Gubernatores atque Iudices munus suum subituros, à vino penitus prohiberem:deliberaturos quoque de rebus non omnino negligendis.Narrat Plutarchus [g], quodam interrogante, Quam ob causam parum biberent Spartiatæ? Leotychidam respondisse,ne pro ipsis alij consultarent,sed pro aliis ipsi. Iterum Plato [h] Custodem ac Iudicem præcipit constitui ciuitatis qui singulis ætatibus,semper,pueritia,adolescentia, matura ætate prius probatus fuerit,& immaculatus.Inde tritæ Iudæis, Romanis, Christianis Seniorum,Senatorum, Presbyterorum voces pro optimis,consultissimisque. Iosephus Patriarcha meridie fratres inuitauit ad cibum [i]. Ibi Rabbi Bachaiai colligit id esse tempus quo Principes, & Iudices edere solent, vt præcedens matutinum totum collocent negociis expediendis, & hinc ex præsenti sententia ducit argumentum. Sed nos hanc alibi docuimus communem aliis Nationibus horam fuisse [k]. Væ qui consurgitis manè ad ebrietatem sectandam,denuo clamat Esaias [l],in omnes vniuersè; at maximè proculdubio in eos,qui præire debent exemplo.

e Cap. 2. 15.
f 2. de legib.
g In Apophtheg. Lacon.
h 3. de Repu.
i Gen. 43. 16
k In Euang. Domin. 1. Quadrages. & in cap. 2. Actuum.
l Cap. 5. 11.

Terra.] Sic Symmachus (γῆ) Septuaginta (πόλις) Variam terræ notionem aliàs tradidi. Rex non est vnius tantùm ciuitatis, nisi more Orientalium præsertim, sicut alias quoque docuimus, ita tamen vt plura vel castra vel oppida,vel villæ ad eandem spectarent ditionem sub vna metropoli.

Puer.] נער *nahhar*, quæ dictio est etiam apud Esaiam [m], vbi minatur DEVS daturum reges pueros: Græca ibi est νεανίσκων, hic νεωτέρε. Hebræa significat ætate minorem quasi excussum,habilem,agilem,vegetum, viuacem,alacrem,vel cura liberum. Vnde in Psalmo [n] filij excussorum vocantur ab Hieronymo filij iuuentutis, & à Chaldæo dicuntur משליותא *mittaleiutha*, à pueritia. Nec definitur tamen ætas annis viginti, cum dicatur quoque de Ben-iamin,qui ætatem illam superabat [o]. Multo minus quando sumitur pro ministro,& seruo,licet minorum sit maioribus ministrare. Minimè autem,cum moraliter, ac per translationem de illo, qui caret

m Cap. 3. 4.
n Ps. 126. 4.
o Gen. 43. 8.

a 2.Para.13. 7. caret iudicio,& mēte:quo pacto qui vocatur Roboā rudis ab Interprete[a] Hebraicè nominatur נער *nahhar*, Græcè νεώτερος, ætatis tamen, vt dixi, grandioris. Sic non nemo [b] נערים *nehharim*, iuuenes intelligi vult, qui videntes Iob, abscondebantur nō ætate magis, quàm moribus [c]. Sic proculdubio Ieremias [d] detrectans officium docendi, vocabat se puerum: eo vero loco sunt voces, quas modo retuli, Hebræa, & Græca.

b Nicetas in Iob.
c Iob 29.8.
d Cap.1.6.7.

Ceterùm quod attinet ad ætatem, quoniam Væ indicitur nunc terræ habenti regem puerum, & minatus id est DEVS verbis Esaiæ, fieri videtur vel hoc nomine meliòrem esse rationem sibi regem eligendi, quam hereditario iure constituendi. Plura siquidem, ac frequentiora nascuntur incommoda ex tutorum regiorum administratione, qui vt in re aliena segniores sunt, sibique, aut, quoad licet, lucrum comparant, aut regnū etiam, si possunt, inuadunt. Sed & suas non spernendas rationes habet regni hæreditaria per successionem (qui apud plures viget modus) acquisitio. Qua de re nonnihil alibi [e] disserui: nec potest negari saltem ex tacita plurium gentium lege regna per successionem deferri, nec pueris legitimis regum filiis adimi, quamuis propter infirmitatem ætatis minus idonei sint ad gubernandum. Lege Petrum Gregorium [f].

e Act.1.
f Lib.26.de Repub.c.5.

Et cuius Principes.] Secundum Iudicem populi sic & ministri eius [g]. Princeps qui libenter audit verba mendacij, omnes ministros habet impios [h]. Tanti refert capitis exemplum non pro infimis ac vilioribus duntaxat, sed pro principibus quoque, & nobilioribus membris. Nam de vulgaribus vulgaris sententia non solùm Platonis, tales solere reliquos esse ciues quales sunt in Republica Principes. Sed & poëta [i]:

g Eccl.10.2.
h Pro.29.12.
i Claudianus de Quarto Honorij Augusti Consulatu.

» *— componitur orbis*
» *Regis ad exemplum: nec sic inflectere sensus*
» *Humanos edicta valent quàm vita regentis.*
» *Mobile mutatur semper cum Principe vulgus.*

Itaque ratio exempli videtur exigere, vt Regem non annis tantùm, sed maximè moribus puerilibus, intelligamus, quique puerorum in morem ludicris & iucundis oblectetur. Id magis exprimitur sequenti verbo, comedendi. Prorsùs ita est, quod exemplo fit, id etiam iure fieri putant [k], & aliquid, atque adeò multa addunt, & afferunt de suo. CHRISTVS venit inter alias causas, etiam præcipuè ad præbendum exemplum, vt plerique notant Patres [l], & CHRISTVS ipse non semel professus est [m], & Petrus admonuit [n], vt nos ibi quoque docuimus. Ipsi Gentiles peccarunt licentius, Deorum suorum, quos omnibus onerabant, ac honorabant criminibus, exemplo, vt Augustinus [o] docet præter alios, Plato verò Poëtas & historiographos id scribentes redarguit. Ac si de libidinibus quidem, vt vnius ponatur criminis exemplum, agatur: quis est mortalium, ait Arnobius, tam pudicis moribus institutus, quem non ad huiusmodi furias, Deorum documenta prorient? Aut quis suas cōprimere cupiditates à cognatis valeat, reuerēdisque personis, cùm apud superos sanctū nihil in libidinum videat confusione seruatum? Vbi enim primā, perfectámque naturam intra fines constiterit iustos cupidinem suam non valuisse frænare, cur non in promiscuos appetitus effundat se homo, & ingenita fragilitate præceps

k Cic.in 4. Epist.in 3.ad Seuer.Sulpit.
l Aug.Serm. 52.de Diuer. & in Ps.33. Ambros.in Ps.118.octon. 10. Greg.29. Moral.cap.1. Cyril. Alex. 1.in Ioã.c.13. Euthym.in Psal.48.
m Matth.11. 29. Ioan.13.15.
n 1.Ep.2.21.
o 2.de ciuit. cap.7.& 25. Dialog.2. de Iusti.

ceps datus,& magisterio sanctæ diuinitatis adiutus[a]? Principatus CHRISTI humerū eius[b], quia iuxta Interpretationem Chaldæam, suscepit legem supra se. Cicuratam columbam alis perunctam ad agrestes dimittunt, vt fragrantia illiciat, & ad possessionem, potestatémque columbarij transferat. Hac similitudine Basilius[c] hortatur Iulitam iungi Dionysio, quam diuino vnguento piæ disciplinæ instituerat.

Erigion pusillam herbam, si vna capra in os sumpserit, illam ipsam ferunt, ait Plutarchus[d], simúlque gregem consistere, quousque accurrat caprarius, herbámque ex ore eximat; vsque adeò acres efflantur è rebus vires. Simili prorsus ratione, si viro in magistratu posito quis virtutem infuderit, hic multis per vnum profecerit, & ab incœpto cursu reuocabit.

Manè.] בבקר *babboker*, Ἐν πρωΐᾳ, In hora matutina, diluculo. Hoc tempore quippiam quærere, vel facere, denotat magnam, primámque sollicitudinem, & penè continuam. Auditam fac mihi manè misericordiam tuam[e], id est, citò, tempestiuè. [f]Manè astabo tibi: [g]In matutinis meditabor in te, id est, diligenter, quamprimum, ante omnia: [h] Visitas eum diluculo, id est, Captas illum puniendi occasionem: Castigatio mea in matutinis[i] assiduè, semper: Si manè me quæsieris, vt velox feras opem, non subsistam[k], serò aduenies, ac intempestiuè, me iam sublato: In matutino interficiebam omnes peccatores terræ[l]; sine cunctatione. In tribulatione sua manè consurgent ad me[m]. Manè consurgent: & non inuenient me[n]: Locutus sum ad vos manè consurgens, & loquens, & non audistis[o], id est, diligenter, accuratè, &c. Manè exaudies vocem meam[p], citò, primo quoque tempore: Adiuuabit eam DEVS manè diluculò[q]: opportunè: Esto brachium nostrum in mane[r].

Putat Philippus[s], qui Hieronymi nomine circumfertur, manè quandoque idem esse, quod publicè, claráque luce. Quæ astra matutina Interpres vocat in libro Iob[t], Hebraizantes legunt stellas luminis, & ibidem Caietanus συνεκδοχικῶς intelligit diem integrum, per matutinum: alij per mane, lumen, quia eo tempore inchoat diurnum lumen clarum, & inde manat in reliquum diem, vt ait Varro[u]. Addit Festus, Nonius, Seruius olim manum idem fuisse quod bonum: vnde cùm lumen affertur, Græci dicunt, φῶς ἀγαθὸν; & immane non bonum est, immò malum: Alij, quasi à manibus, id est, locis inferioribus, exordium lucis emergat, seu à diis, quorum conuersatio à luna ad terram est. Legendi Macrobius[x], Isidorus[y], Censorinus[z]. Græcè πρωΐ manè, & πρωΐας horam matutinam appellant, cum qua Iosephus ὄρθρον confundit, cùm tamen hic propriè designet horam ante orientem Solem, qua hora ἀναστάντες ἐξ ὕπνου ὀρθοὶ γινόμεθα, Surgentes è somno, recti efficimur: illa verò denotat horam ante legitimum tempus, quasi πρὸ τῆς ὥρας, ante horam. Sic immatura mortuum morte iuuenem dixit Hesiodus πρωῒ μάλα, valdè manè, quasi πρόωρον. Fructus quoque præmaturos πρωΐμους, aut πρωΐας vocant. Ad hunc modum comedentes manè principes dicuntur nimis maturè, ante legitimum tempus, impatientes moræ. Postremò בקר *boker* à בקר *bakar*, quod est quærere, tempus diluculi est, quod res omnis inquiratur quæ latuit per noctem, vt diluxit.

Comedunt.] Hebraicè (comedent) qui nimirùm comedendi, cibúmque

a S. Aduersus Gent.
b Esa. 9. 6.
c Epist. 75.
d Opusc. Quod Philosophus debeat cum Principibus sermocinari.
e Ps. 142. 8.
f Psal. 5. 4.
g Ps. 62. 7.
h Iob 7. 18.
i Ps. 72. 14.
k Iob 7. 21.
l Ps. 100. 8.
m Osea 6. 1.
n Prou. 1. 28.
o Ierem. 7. 13.
p Psal. 5. 4.
q Ps. 45. 6.
r Esa. 33. 2.
s In c. 14. Iob (Mane primo consurgit homicida.)
t Cap. 38. 7.
u Lib. 5. de lingua Lat.
x Lib. 1. c. 3.
y 5. Originū, cap. 30.
z De Die Natali, c. 10.

ſumendi vſum habent præ intemperantia intempeſtiuè, cùm primum appetunt, & quoties, ac vt de Germanis antiquis prodit Tacitus [a], diem, noctémque continuando, vel vt de Calecutiis quidam [b], etiam octies & decies in die. Perſis, teſte Xenophonte [c]: Πρόσθεν μὲν ἦν μονοσιτεῖν νόμιμον ὅπως ὅλῃ τῇ ἡμέρᾳ χρῷντο πρὸς τὰς πράξεις. Vitulum meritò Vitellium cognominaueris, immò porcum, etſi quid dici turpius poteſt, quem ſcribit Suetonius [e], vomendi conſuetudine ſe idoneũ ad omne cibi genus prǽſtitiſſe, vſúmqu e ientaculo, prandio, merenda, cœna, comeſſatione. Mitto Tiberium epulantem quandoque, ac potantem biduum continuum, ita vt ſalſa colluſione παρονομασίας, nominaretur Biberius, pro Claudio Caldius [d], pro Nerone Mero [e]: præterea Claudium, cibi, & vini quocumque tempore, & loco appetentiſſimum, ita vt victus nidore prandij; quod in maxima Martis æde Saliis apparabatur, deſerto tribunali aſcenderit ad Sacerdotes, vnáque diſcubuerit [f]. Bonoſi in iſto ſuperiùs libro ſummæ intemperantiæ mentionem feci [g]. Heliogabalus hoc nomine maximè infamis (de quo Lampridius, & Herodianus) ſemper conuiuiis aſſiduus, & exquiſitis eſcis. De Maximino Euſebium [h] conſule. Celebrat è contrario idem Suetonius [i] Augusti parſimoniam cum aſſiduitate reddendi iuris in noctem nonnunquam. Et ſanè veriſſimum eſt quod Ariſtoteles [k] inter politica monita numerauit, Qui ſe voluptatibus dederint, facilè in contemptionem venire, & multas ſe opprimendi occaſiones præbere: propterea à Dione Dionyſium inuaſum, quod hunc videret ſemper ebrium, ac ita Syracuſanos quoque ciues ſe habere, Aſtyagem pariter à Cyro, ab aliis alios.

a De moribus Germa.
b Ludouicus Barthoma.
c 8. de Cyri Inſtitut.
d Sueto. c. 13.
e Sueto. c. 42.
f Suet. c. 33.
g Cap.
h Lib. 8. Hiſto. Eccl. c. 27.
i Cap. 33. 74. 76. 77. 78.
k 5. Polit. ca. 10.

Verſ. 17.] BEATA terra, cuius rex nobilis eſt, & cuius principes veſcuntur in tempore ſuo, & non ad luxuriam.

OPPOSITA contrariæ in priore verſu ſententiæ ſententia præſentis nullo negotio percipitur. Nobilis, puero, veſcentes in tempore ſuo, manè comedentibus opponuntur. Nobilem hîc vocant Græci υἱὸν ἐλευθέρου, filium liberi, vel, vt habent Sixtiana Biblia in plurali ἐλευθέρων liberorum, ſeu ingenuorum. Hebræi בן חורים *ben chorim*, filium candidorum, ſeu candidatorum, id eſt, claro loco natum, nobilem, ingenuum, albis indutum, quod ingenuorũ eſt inſigne, qui & lingua Iſmaëlitica, vt Rabbini teſtantur, vocatur filius לובן *loben*, alboris, ſeu candoris. Lege quæ de coloris albi præſtantia dixi ad Caput primum Hiſtoriæ Apoſtolicæ [l]. Mauri, genus Chanaan, nigri ſunt, & maxima parte ſerui. Hinc intelligitur nobilitatem ex virtute æſtimari, nílque intemperantia ignobilius eſſe, quæ pote hominem ad beſtias abijciat. Diſſerui præterea loco eodem [m] petendam, potiſſimùm ex ſtudio virtutum, eóſquè nobiles cenſendos in primis, qui ſint huiuſmodi è parentibus progeniti, ſimilibúſque conſpicui moribus, vt inter colores albus maximè luculentus, & viſibilis. Tales præfici Reipublicæ plurimi referre, Sapientes quique docuerunt, & comprobat experientia. Nam conſentaneum eſt, inquit Plato [n], meliores eſſe naturas nobili in ge

l Verſ. 10.
m Cap. 7. & 17.
n In Alcibiade 1.

in genere,quàm ignobili: ac necesse est,vt bene nati,si bene educentur, ita demum ad virtutem perueniant. Requirit etiam Beatus Thomas [a], vt facilè quis aliquam administret dignitatem præter sapientiam,ne erret in gubernando,& virtutis potentiam in exequendo,generis quoque prosapiam, ne contemnatur præcipiendo. Talis vir fortis mulieris [b], tales quos Moses populo præponebat [c]. Talis Eli Sacerdos cum filiis, quandiu glorificabant DEVM [d]: talis Samuel [e].

Infelix terra, cuius Rex, & Magistratus solo contentus est inani titulo nobilitatis,non solido veróque virtutis,indignus maioribus suis.

„ Ὁ μὲν γὰρ ἐσθλὸς δυσγενὴς ἐμοί γ' ἀνὴρ
„ Ὁ δ' οὐ δίκαιος κἂν ἀμείνονος πατρὸς
„ Ζηνὸς πεφύκῃ δυσγενὴς εἶναι δοκεῖ [f].
„ *Bonus mihi vir nobilis videtur,*
„ *Qui verò non iustus est,licèt à patre meliore*
„ *Quàm Iupiter sit,genus deducat,ignobilis mihi videtur.*

Lege Aristotelem [g],dum tractat de moribus nobilium,& Senecam in Epistolis [h],& Controuersiis [i]. Tiraquellus autem in nobili Opere de Nobilitate [k] recenset plurima exempla Pontificum,Imperatorũ, Regum,& Principum,qui seruilis vel aliàs sordidæ originis fuerint,vt propemodum,ae ex parte maiore verum videatur, quod Platonem dixisse Seneca [l] refert,indicat verò Plato in Theæteto,neminem regem non ex seruis esse oriundum, neminem non seruum ex regibus. Recenset idem Auctor Tiraquellus [m] in Priuilegijs nobilitatis,vt ea prædiri,ad dignitates, magistratus, honores assumantur potiùs quàm obscuri. Hoc ipsum Bartolus [n] confirmat præsenti Ecclesiastis testimonio. Id cæteris,quod aiunt,paribus verum est;alioqui sapienter quispiam in Pontificis electione,dum alius allegaret nobilitatem alterius,respondit,piscatori Petro,fabri filio,(cui tamen non defuit eximia sanguinis ex nobiliore, regiáque tribu Iuda nobilitas) successorem quærimus,non Augusto [o].

Iungas licet Augusto,de quo priùs,quod ad parsimoniã spectat,Iulium Cæsarem,Pertinacem,Didium, Tacitum, M.Antoninum Pium. De primo dicebat Cato, vnum ex omnibus Cæsarem, ad euertendam Rempublicam sobrium accessisse [p]. Mysticos sensus pete ex versu præcedente. Chaldæus interpretatur de viro valente in lege,& de iis qui postquam obtulerunt iuge sacrificium,comedunt panem ex labore manuum suarum in fortitudine legis,& præceptorum,& non in debilitate,& cœcitate oculorum.

In tempore suo.] בגבורה *bigburah*, In fortitudine, Ἐν δυνάμει.) Symmachus ; Μετ' ἀνδραγαθίας, In probitate virili, vt comparent sibi virile robur, bonámque valetudinem , inquit Olympiodorus ; Thaumaturgus exponit tempestiuè scilicet qui horis cibũ statis sumit, ac moderatè quidem,sanior, atque validior est. Ideircò rectè Interpres ad sensum respiciens, pro effectu causam,tempus opportunum posuit pro fortitudine, siue robore corporis.

Et non ad luxuriã.] ולא בשתי *velo baschthi*,Et non in potatione:Particula (in) hic,& prius,sæpéque alias idem valet ac (propter) καὶ οὐκ αἰσχυνθήσονται, Et non confundentur. Vetus translatio (Et non in confusione) Nescio vnde nasci potuerit hæc interpretatio, nisi priusquam essent puncta,

[a] In cap. 1. ad Hebr. lect. 2.
[b] Prou. 31. 23.
[c] Deut. 1. 15.
[d] 1. Reg. 2. 30.
[e] 1. Reg. 9. 6.
[f] Euripides.
[g] Lib. 2. Rhetor. cap. 15.
[h] Maxim. è m 31. & 44.
[i] In 6. lib. 2.
[k] Cap. 4. à num. 6.
[l] Ep. 44.
[m] Cap. 20. à num. 1.
[n] In l. Honor. §. de Honorib. ff. de muneribus. & Honor. & C. de Digni. lib. 12. Col. 5. verbo Videndum est.
[o] Glos. c. Quoniã 24. Qua. 1. verbo, Inuidia.
[p] Suet. c. 53

legerint Septuaginta,& Hieronymus שׁתות *schathoth*,id est,nates,quasi alludendo ad Noë,cuius præ ebrietate verenda discooperta sunt[a]. Nec tamé id placet,quoniá loco vnius litterę ו *vau*,adderétur duę ת ו *vau thau*,significat quidé בוש *busch*,pudefieri,& confundi.Sed tunc difficilis constructio; esset enim prima persona singularis cú *camets* sub ב *beth*,vel nomen cum affixo primę personæ,aut cum י *iod*,paragogico significás confusioné.Ergo confusionem posuerunt tanquam effectum consequentem ex eo, quod quis est,siue edit,vt edat,non vt sit:bibit vt bibat,non vt viuat,quod Aurelianus de Bonoso dicebat, vt pridem dixi, atque vt à veritate conuictus pronunciauit, Eusebio [b] teste, tyrannus Dionysius de se suique similibus, animalibus illis est similis quæ saginantur : sed iis comedendi bibendique non ad aliud,quàm ad perniciem copia solet offerri. Tales Petrus [c] meritò vocat irrationalia pecora,voluptatem existimantes diei delicias in conuiuiis suis luxuriantes;& Iacobus,in luxuriis enutrientes corda sua[d]. Noli regibus,ô Lamuel,noli regibus dare vinum,quia nullum secretum est, vbi regnat ebrietas, & ne fortè bibant, & obliuiscantur iudiciorum, & mutent causam filiorum pauperis[e]. Exemplo Alexander, cui non dubitauit Antigonus dicere propter incontinentiam indignum esse qui imperaret. Exemplo patet Philippus,de quo muliercula : Prouocarem ad Philippum, sed sobrium. Simile præceptum tulit D E V S Sacerdotibus in suo occupatis officio [f]. Carthaginenses verò simili lege magistratibus interdixerunt vsum vini:quam legem Plato laudat,dicés [g]:Vini autem vsum ne interdiu quidem omnino cuiquam concederem,nisi corporis reficiendi, vel morbi causa,&c.

a Gen. 9. 21. 22.
b 8. de præpa. cap. 5.
c 2. Ep. 2. 12. 12. 13.
d Cap. 5. 5.
e Prou. 31. 4. 5.
f Leuit. 10 8. & seq.
g 2. De legib. sub finem.

Vers. 18.] IN pigritiis humiliabitur contignatio, & in infirmitate manus perstillabit domus.

EX peccatis regis, ac Principum, quæ sunt ante dicta, sequitur geri res in Republica segniter, atque perniciosè, quemadmodum dissoluitur trabium coniunctio in summo domus fastigio,penitusque corruit, si piger fuerit is,qui domum inhabitat, debitamque reparationem impendere negligat. Cassianus [h] hunc vsurpat locum,vt probet, quod nemo subitanea ruina collabitur,sed aut praua institutioné, aut per longam mentis incuriá. Confirmat prętereà prouerbio illo: Ante contritionem præcedit incuria [i]: (quamuis in Vulgata legamus Contritionem præcedit superbia : & legant aliqui (iniuria) pro incuria) & alio : Stillicidia eiiciunt hominem in die hiemali de domo sua[k]. Hoc est, quod Bernardus [l] docens illá sententiá Oseæ[m] : Comederunt alieni robur eius,& ipse nesciuit, monet; Cum audieris grauem casum viri religiosi, noli putare repentinum illum fuisse. Chaldæi Paraphrastæ sic habet enarratio : (In debilitate studij legis, & præceptorum depauperatur vir ab ædificio : & in negligentia præcepti, quo mandatum est mulieri, vt custodiat se ab abominatione contaminationis sanguinis,& non custodit se fit tristitia intra domum.)

In pigritiis. (Propter pigritias.) Ἐν ὀκνηρίαις. Hebræú nomen dualis numeri

h Coll. 6. c. vlt.
i Prou. 16. 18.
k Prou. 27. 15. & ca. 19. 13.
l Serm. 2. in capite ieiunij Serm. 2. de Assumpt. De Inter. domo ca. 11.
m Cap. 7. 9.

meri בעצלתים *babhatſalthaym*, denotat vel manuum pigritiam, vel pedum claudicationem, vel deſidiam animæ, corporíſve, vel negligentiam rerum præſentium, atque futurarum, vel tum ſuperiorum, tum inferiorum, ſeu ſubditorum, & principum incuriã ſocordiámque. Olympiodori Interpres reddit (In plenitudinibus) Neſcio cur; Olympiodorus quidem in Commentario prorſus non innuit tale nomen. Niſi fortè plenitudines intelligat aquarum irruentium, vel ventorum, vel onerum impoſitorum, quod vt vulgaris ferat ſermo, non occurrit exemplum in Auctoribus Græcis, aut Latinis.

Humiliabitur.] Ταπεινωθήσεται hoc proprie ſignificat: Hebræũ ימך *ymmach*, & hoc, ac præterea (inclinabit ſe) nempe vt cadat; item attenuabitur, labaſcet, labefactabitur, deprimetur, infirmabitur. Habetur idem verbum in Pſalmo 105.[a], humiliati ſunt in iniquitatibus ſuis, id eſt, propria ipſorum culpa, depreſſi, attenuati, &c. *a Verſ. 43.*

Contignatio.] Myſticè denotat ſublimiorem in Eccleſia ſtatum, Clericalem, & Regularem, inquit Hugo: Virtutum, quæ videntur oppoſitæ inter ſe connexionem, verbi gratia, humilitatis, & magnificentiæ, ſpei, ac timoris, &c. quæ vocat Sponſa tigna cedrina, & laquearia cypreſſina[b], (per quæ adhuc intelligi poſſunt hi qui præſunt, proceresque Eccleſiæ gradu dignitatis proceri, beneque odorati moribus, ac doctrina) præterea, vt ait Olympiodorus, finem ſupremum, ad quem cuncta ſunt erigenda, & aptè cum illo iungenda. *b Cant.1.vlt.*

Et in infirmitate manuum.] ובשפלות *vbſchiphloth*, Et in deiectione, vel humilitate, vel paupertate. Ἐν ἀργίᾳ, In otio. Qui[c] mollis, & diſſolutus eſt in opere ſuo, frater eſt ſua opera diſſipantis: Si non in timore Domini tenueris te inſtanter, cito ſubuertetur domus tua[d]. Genua debilia ac ſoluta, & manus remiſſæ[e], & diſſolutæ, infirmitatis ſunt vel naturalis, vel moralis. *c Prou.18.9.* *d Eccl.27.4.* *e Heb.12.12. Eſa.35.3.*

Perſtillabit domus.] Stultus eſt, non qui tantum ſuper arenam domum ædificat, ſed[f] qui ſuper firmam petram ædificatam non tuetur ab iniuriis cœli, & à pluuia, quæ altè decidit, ſignificatque tentationem de rebus proſperis, ſicut flumina, de quibus CHRISTVS, blanditias, aut terrores, quos caro parit, horrétve, & venti tentationes Diabolicas. Tritum ex Ouidiano hemiſtichio prouerbium[g]. *f Matth.7.24.& ſeq.* *g 4. de Ponto.*

" *Gutta cauat lapidem: conſumitur anulus vſu:*
" *Et teritur preſſa vomer aduncus humo.*

Idem aliter Lucretius[h]: *h De princip.*

" *Nonne vides etiam guttas in ſaxa cadentes*
" *Humoris longo in ſpatio pertundere ſaxa!*

Et Græcus poëta[i]:

" Πέτραν κοιλαίνει ῥανὶς ὕδατος ἐνδελεχείῃ.

Collegit hæc ante Adagiorum Auctor, quibus admonemur, quàm res ſenſim collabantur, niſi tempeſtiua præſto ſit ac ſedula diligentia, & ſolers animi prouiſio. Lepidè diſputant contra procraſtinatores Perſius[k], & Martialis[l], quamuis hic præſertim ad fruendum hodie vitæ commodis hortatur, ille meliore ſenſu ſic. *i Chærilus apud Simplicium in 8. Phyſ.* *k Saty.5.* *l Lib.5. epig. in 59.*

" *Cras hoc fiet, idem cras fiet. quid? quaſi magnum*

" *Nempe diem donas? Sed cum lux altera venit,*
" *Iam cras hesternum consumpsimus: ecce aliud cras*
" *Luxerit hos annos.*

a 8 Confes. cap. vlt. Multo melius, ac felicius voces illas Augustinus [a] miserabiles de vitæ deliberabundus instituto, iactabat: Quandiu cras & cras? quare non modo, quare non hac hora finis turpitudinis meæ? Rursus [b]. Ipsa res est, inquit, quæ multos occidit, cum dicunt: Cras, cras; & subito ostium clauditur [c]. Remansit foris cum voce coruina, quia nō habuit gemitum columbinum. Cras, cras, corui vox.

b Serm. 16. de ver. Dom. cap. 11.
c Mat. 25. 10

Vers. 19.] In risu faciunt panem, & vinum, vt epulentur bibentes: & pecuniæ obediunt omnia.

Hieronymvs ait accusari eosdem, qui sunt accusati negligentiæ Præfectos Ecclesiæ, quòd videantur quidem docendo fungi officio, ceterùm loquantur ad gratiam, auditores palpent in vitio, strepitus, plausúsve concitent eorum, disserant de his duntaxat quæ delectant, vt de beatitudine, cùm tamen nunc Ecclesiæ panis non sit ridentium, sed lugentium, simúlque diuitias inde cibósque per hæc delectabilia promissa conquirant: postquam adulatione ditati sunt, exerceát in populos regnum, vel composito sermone cunctos sibi subiiciant. Aliter benigniore sensu eosdem Ecclesiasticos doctores interpretatur hilariter Euangelicam, lætámque sponsi Christi doctrinam tradentes, (Εὐαγγέλιον est bonum nuncium) pecuniam quoque, siue talenta [d], vel mnas [e] domini sui alacriter ac vtiliter negociantes, & dispensantes.

d Matt. 25.
e Luc. 19.

Olympiodorus vberiorem facit sententiam, de quibuslibet, qui cùm, sicut dictum est, otientur, id agunt vnum, vt vacent voluptati, palámque iactant comparari pecunias oportere, eo quod argento sint omnia subiecta. Meliorem præterea explicat in partem, opponens pigris, ac voluptuosis hominibus eos, qui pane, vinóque mystico nutriti, & confirmati, Dæmonis insidias facilè ridere possunt, scientes, quòd vniuersi Mundi machina, argento, hoc est, Dei propter nos incarnato Verbo subiecta sit. Quod primo hic Auctor loco dicit, litterale magis, vt & expositio Thaumaturgi, eum qui est piger, esse quoque scurram, ac derisorem, atque rebus omnibus ad ingluuiem abuti, argento ductilem esse, exigui pretij causa, turpiter, & abiectè quiduis facere.

Conqueruntur Prophetæ frequenter de magistratu, qui populi peccata comedit subleuādo ad iniquitatem, animas eorum [f], id est, qui ne iacturam faciat lucri temporalis, dissimulat & excusat: qui cœcus est, ignorat intelligentiam, videt vana, dormit, & vt canis nō valens latrare [g], atque impudentissimus voracissimúsque nescit saturitatem, declinat ad auaritiam, sumit vinum, impletur ebrietate: qui non pascit, sed pascitur ouium lacte, lana operitur [h]: qui comedit agnum de grege, vitulos de medio armenti [i]: qui iudicat in muneribus, docet in mercede, diuinat in pecunia [k]: qui, cùm vocet Devs ad fletum, & ad planctum, & ad caluitium, & ad cingulum sacci, annunciat gaudium, & lætitiam [l]: qui curat cōtritionem

f Osee 4. 8.
g Esa. 56. 10. 11.
h Ezec. 34. 2. 3.
i Amos 6. 4.
k Mich. 3. 11.
l Esa. 22. 12. 13.

populi

populi cum ignominia dicens, Pax,pax,& non erat pax [a]. — a Iere. 6.14

Caietanus ad litteram longè aliter quàm alij, videlicet ad descriptam prius beatam terram pertinere panis,vini,pecuniæ abundantiam, quæ omnia Rex,& Principes temperati comparant,& cõseruant.Chaldæus prætereà laudem Iustorum exponit,qui faciant ad gaudium panem,vt alant pauperes esurientes,misceant vinum sitientibus,id autem ipsis fore in lætitiam in seculo venturo : argentum quoque redemptionis eorum testificaturum pro eis meritum in hoc ipso seculo in conspectu omnium. Sed maximè ad litteram sensus Græcorum est,quem antea dixi.

In risum faciunt panem.] Hebraicè לשחוק *lischchok*, risui, id est, Propter risum,& voluptatem ad luxuriam, vt versu 17. Tempore penuriæ famis, inquit Caietanus,faciunt homines panem mœrori & mœstis vultibus, eo quod panis non tollit tristitiam vultui populi. Lyranus facere panem, & vinum,idem vult esse,quod disponere super mensam : Verbum autem (facere) Hebraicè עשות *hhaschoth*,aliquando accipi pro disponere cum cura, & industria.Sic vngues circumcidere Hebræos exprimere verbo faciendi [b]. Adde apud Iob : Constituisti terminos eius [c], Hebraicè,fecisti,& , Faciet comam [d]. Et in Historia Regum [e]: quos illotos pedes,& intonsam barbam Interpres dicit, Hebræus textus vocat non factos pedes, non factam barbam. Septuaginta,non curatos pedes,nõ factos vngues,non factum labrum,nempe superius,quod solebat abradi.Hispani, Itali, Galli facere barbam vsurpãt pro eo quod est tõdere seu radere. Aliæ notiones eiusdẽ verbi עשה *hhaschah*,pro acquirere,& sacrificare,& magnifacere,aut magnificare, noua quadam ratione efficere, minus ad rem præsentem faciunt, quamuis non infrequentes in diuinis litteris, necnon in profanorum scriptis. Nescio an proposito conuenire iudicabis illud Martialis [f]: falsè dictum de Cipero:

b Deut. 21. 12.
c Cap 14. 5.
d Ibid. 9.
e Lib. 2. c. 10 16.
f Lib. 8. Epigram. 16.

„ *Et panem facis,& facis farinam.*

Apud eundem [g] facta res,est,res parata,confecta,perfecta,absoluta,certa: quo pacto facta,transacta,omnia dicunt,Iurisconsultorum formulâ.

g Lib. 1. Epigram. 28. Lib. 2. Epig. 26. Lib. 6. Epig. 60.

Panis porrò nomine omne siccum alimentum designatur , ait Olympiodorus:sicut & vinum vocat Scriptura , vel aquam , quod insitam habet humiditatem, hócq; Mosem [h] voluisse, quado dixit,quadraginta diebus, quibus legem accepit,neque panem comedisse,neque bibisse vinum. Hoc aliàs obseruauimus,súntque satis obuia plura exempla.

h Exod. 34. 28. Deut. 9. 18.

Et vinum.] Additur in Hebræo ישמח חיים *iechamech chaiym*,lætificabit vitam vel viuos.) Hæc vini proprietas, vt lætificet cor hominis [i], qua de re dictum est in Historia Apostolica [k]. Καὶ οἶνος εὐφράνει ζῶντας, Et vinum lætificat viuentes,iuxta editionem Complutensem,& Bibliorum Regiorũ. Sed Sixtiana sic habent : Εἰς γέλωτα ποιοῦσιν ἄρτον, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον, εὐφρανθῆναι ζῶντας.) (In risu,vel in risum faciunt panem , & vinum , & oleum ad lætificãdum viuentes.) Vetus translatio : (Et vinum vt epulẽtur viuentes.) Lætitiam exposuit per epulas , & epulandi verbo indicauit eos qui faciunt panem,&c.sibi ipsis facere dum viuunt;quasi nullam post hanc sperent vitam.(Vnde frustra quidem nomine illo plurali חיים *chaiym*, notant importari diuersam illam duplicem vitam. Sunt enim quædam nomina in vsu in

i Ps. 103. 15
k Act. 2. 13

solo

solo numero multitudinis) non autem procurare aliis. Id quædam præ se ferunt ex allatis expositionibus,& editio Hebraica secundùm puncta, quæ modo sunt. Oleum Græcæ additum est,quia humanæ sustentationi, præter vinum & panem, oleum præcipuè accommodatum est, solétque cum iis in Scriptura coniungi [a].

[a] Ps.4.8. Ps.103.15. Gen.27.37. Deut.11. 14. Ierem.31.12. Osee 2. 5.8. 22. Apoc. 6.6.& alibi passim.

[b] Vers.4.

Vt epulentur viuentes.] Dixi iam de verbo epulandi,& alia lege in Commentario Psalmi 67. [b] Participium (viuentes) reposuit editio Sixtiana, pro quo Complutensis Regia,plurimique alij Codices, sed errore manifesto legebant (bibentes) est enim Hebraicè חיים *chaiym*, Græcè ζῶντας, in Accusandi casu. Iam errorem castigatiora Biblia alia emendauerant, vt Ioannis Benedicti,& quæ Gryphius edidit anno 1550. Veritus est fortasse nescio quis ne nõ satis intelligeremus epulas absque compotatione,& quia non poterat ambigi non nisi viuentes epulari, putauit pro bibentibus viuentes in textum cum mendo irrepsisse.Ipsius exemplo posteà reliqui sunt hallucinati.

Et pecuniæ obediunt omnia.] Vel qui pecunias habet comparat sibi quæ vult,quia vtilis ad omnia pecunia:vel,vt pecunias acquirat,obedit ipse,cunctáque dicta,facta illius venalia sunt,æqui ac iusti nullam rationem ducens. Sixtiana LXX.Interpretum græca translatio Τῷ ἀργυρίῳ ταπεινώσει ὑπακούσεται τὰ πάντα. Et argenti humiliationi,seu vilitati obedient omnia.) Symmachus; Ἀργύριον δὲ εὐχρηστήσει εἰς πάντα. Argentum vtile erit ad omnia. Hebraicè והכסף יענה. כל *vehaccheseph iahhaneh col*, Et argentum respondebit omne,vel supplendo articulum,respondebit omnibus; quasi dicas; Si quid voles,consule pecuniam,hæc si tibi sit, respõdebit cupiditati tuæ:vel, Argentum humiliabit omnia.Verbi Hebræi ענה *hhanah*,prope infinita significatio est : illa loco conuenit,vt denotet reipsa respondere,reddere, rependere,compensare, & iunctum verbum nomini cui præfigitur articulus את *eth*, sicut hoc loco volunt quidam esse loco præpositionis (cum.) Erit ergo sensus: Pecuniæ cum rebus omnibus magnam habitudinem esse,sibi optimè respondere, & per prosopopœiam perinde ac præditæ res essent sensu,& intelligendi facultate,percipere,ac præstare,atque suppeditare pecuniam quæcumque imperentur & expetantur. Audi quid in Osee [c] dicat DEVS : Et erit in die illa : Exaudiam cœlos, & illi exaudient terram, & terra exaudiet triticum, & vinum,& oleum : & hæc exaudient Iezraël. Id est, Faciam quod cupient cœli, dando ipsis imbrium copiam : cœli hos communicabunt terræ, quæ illos flagitat : terra desiderio tritici, vini, olei, vt prouenian,annuet : hæc implebunt vbertate Iezraël segete, fructúque ditiore, quô fiet vt ibi sit incolarum multitudo.Chaldæus paraphrastes,vt ante monui,verbum idem hebraicum testificandi verbo,quam etiam significationem habet,reddidit.

[c] Cap.2.21.

Porrò quod attinet ad sententiam ipsam,sensus eius perspicuè satis declaratus est,nempe pecunia (quæ argenti nomine cur dicatur, dixi Capite tertio [d] Actuum Apostolicorum) obedire omnia victui necessaria,vel iucunda : & possessores suos reddere potentes, & ad quidlibet aggrediendum audaces, & alacres. Veteris minime iusta,vera licet sententia est,Omnia pecunia effici posse [e] : vera, inquam,quia quamuis virtutes ei obedire quoquo

[d] Vers 6.

[e] Cic.lib.3. in Verrem.

quoque modo possint, vel potius inde petere adminiculum: longè tamen procliuior vitiorum obedientia: cùm vt eadem illa eorundem colluuies vitiorum pronunciauit [a], nihil sit tam sanctum, quod non violari: nihil tam munitum, quod non expugnari pecunia possit. *a Proœm. Action prima.*

„ [b] *Scilicet uxorem cum dote, fidémque, & amicos,* *b Hora 1 Ep. in 6.*
„ *Et genus, & formam Regina pecunia donat:*
„ *Ac bene nummatum decorat Suadela, Venúsque.*

Produco Poëtas subinde, quoniam magis feriūtur animi, vt dixit Seneca [c], cùm carmine dicuntur sententiæ. Scire vis quid idem senserit de pecuniæ damnis. Deprompsit sensum suum plerisque in locis. Hic nullo modo prætereundus, ex quo discas, quo modo pecuniæ obediant, hoc est, ex pecunia fluant mala omnia. Circa pecuniam, inquit [d], plurimum vociferationis est: hæc fora defatigat, patres, liberósque committit, venena miscet, gladios tam percussoribus, quàm legionibus tradit. Hæc est sanguine nostro delibuta. Propter hanc vxorum, maritorúmque, noctes strepunt litibus, & tribunalia magistratuum premit turba. Reges sæuiunt, rapiúntque, & ciuitates lõgo seculorum labore constructas euertunt, vt aurum, argentúmque in cinere vrbium scrutentur. Libet intueri fiscos in angulo iacentes. Hi sunt, propter quos oculi clamore exprimuntur, fremitu Iudiciorum basilicæ resonant: euocati ex longinquis regionibus Iudices sedent, iudicaturi vtrius iustior auaritia sit. Quid si ne propter fiscum quidem, sed pugnum æris, aut imputatum à seruo denarium senex sine herede moriturus, stomacho dirumpitur? Quid si propter vsuram haud millesimam valetudinarius fœnerator distortis pedibus, & manibus ad computandum modò relictis, clamat, ac per vadimonia asses suos in ipsis morbi accessionibus vindicat. Sic Seneca. Hinc illæ quoque querimoniæ, pecuniosum vt sit nocentissimus, damnati non posse [e]. Romæ venalia omnia esse, etiam ipsammet ciuitatem, si emptorem reperiret [f]. Denique Carthusianus recitat ex eodem Seneca apophthegma, Pecuniæ imperare oportere, non obedire. Est namque radix omnium malorum φιλαργυρία [g], Et nihil iniquius quàm amare pecuniam: hic enim & animam suam venalem habet, quoniam in vita sua [h] proiecit intima sua: Iudam proditorem innuere videtur auarissimum, qui crepuit medius, & diffusa sunt omnia viscera eius [i]. Nihil est tam angusti animi, scripsit summus Orator [k], támque praui, quàm amare pecuniam. Mancipium Socrates aureum nominabat diuitem imperitum.

c Ep. 108. *d 3. de Ira. c. 32. & 33.* *e Cic. Act 2. in Verrem.* *f Sallust. in Iugurt.* *g 1. Tim. 6. 10.* *h Eccles. 10. 10.* *i Act. 1. 18.* *k 1. de Offic.*

Perniciosa prorsùs obedientia, vt quicquid infelix Midas, reuerà μωδὴν εἰδώς, tangeret, aurum esset. Incidit in auream necessitatem, in penuriam locupletem auro vesci, aurum coactus potare. Quid opus pluribus? radix est φιλαργυρία, vt iam cum Apostolo vidimus, omnium malorum, eorum maximè, quod sapienter Beatus Thomas obseruauit [l], per quæ finem quis, desiderabilem, non propter seipsum, quærit, quod propriè facit superbia, sed propter alud, quod ad omnia valet, quales diuitiæ, quia per hoc, inquit, homines credunt se habere omnia. Valdè verò subtiliter Origenes [m] Paulum respexisse notauit ad Iudæ auaritiam, quæ radix omnium malorum contra IESVM commissorum fuit. Sic quodammodò CHRISTVS, ipse ille qui trahebat omnia [n], cuíque data omnis potestas [o]; & cuius omnes

l In 1. Tim. 6. lect. 2. *m In cap. 15. Matthæi.* *n Ioan. 12. 32.* *o Matt. vlt. 18.*

nes Imperia exequi conuenit, pecuniæ obediuit, tunc passus, quando venditus. Quis nunc miretur, Plutum, & Mammonam adoratum, ipsámque auaritiam Idolorum esse seruitutem [a], si DEO vero CHRISTO falsus hic mortem DEVS intulit? Nimis locuples sim, si pecuniæ velim disputare de commodis, & incommodis: prodigus habear dicendo, si auaritiam diutiùs insecter, quod & feci superiùs isto libro: postremò inopem me copia reddit. Culmen esto vetus adagium [b]:

„ Χρήματα ἀνὴρ, &c,

„ Βίος βίου δεόμενος οὐκ ἔστιν βίος,

Quasi vita sit pecunia, & vt Philosophus eam vocat, & Hesiodus [c], anima altera, immò ipsissimus homo. Seruorum Mammonæ sunt hæc; at belle Salomonis illustrant præsentem sententiam. Lege versu sequenti ad vocem (diuiti.)

Cardinalis Florentinus, Gulielmus à Monte Laudæ, Hostiensis, Ioannes Andreas, Baldus, Salicetus citant præsentem locum, vt probent omnes diuites dici posse Principes. Citantur hi à Tiraquello [d], qui ad idem confirmandum nomen facultatum profert; quæ sic dictæ sint, quòd rerum omnium facultatem, ac veluti facilitatem præbeant, sicut & Græci vocant εὐπορίαν. Apud Stobæum sunt multa huc spectantia, tum illud ex Menandro, ventos esse deos, Solem, terram, aquam, ignem, stellas. Epicharmi quidem sententia; sibi videri argentum, & aurum, quæ si domi sint, assequi cuncta possis, agrum, domos, vasa, amicos, iudices, testes: quin & habere Deos ipsos in ministros: & aperiri auro omnia, ipsas etiam Inferni portas.

„ Χρυσὸς δ᾽ ἀνοίγει πάντα, καὶ ἅιδου πύλας.

Simile quid & apud eundem habet Philemon.

a Ephes. 5. 5.

b Pinda. in Isthmiis Hymno 2.

c In Ergis.

d De Nobilita. cap. 3. n. 5. & in l. Si vnquam. de Reuoca. Donat. verbo facultatum.

Ver. 20.] IN cogitatione tua regi non detrahas, & in secreto cubiculi tui non maledixeris diuiti: quia & aues cœli portabunt vocem tuam, & qui habent pennas, annuntiabunt sententiam.

SIMPLEX præceptum rectè vocat Hieronymus, quod ædificat audientes, ne prorumpant in detractionem, & maledictum regum, & principium. Sententiam præterea extendit ad CHRISTVM regem, ne quid temerè loquamur contra illum, & ad DEVM, ne quid vexati tribulationibus, impiè non tantùm dicamus, sed neque cogitemus: ad Sanctos sapientia, scientia, virtutibus ditatos, eos etiam qui viuunt adhuc. Videtur Thaumaturgus obedientiam, quam piger, & ignauus exhibebat pecuniæ, velle, vt Regi, ac præfectis, Principibúsve exhibeat, cauendo ne re, vel verbo illos lædat; quod facilè facit, qui seruit pecuniæ: nec enim vim eius tantam esse posse, quæ impediat, quo minus resciant, & pœnas repetant. Titelmanus, quia de malis Principibus priùs actum est, moneri nos ne feramus impatienter, aut obloquamur.

Multa de vitio hoc detractionis huc conferri possent; nonnulla diximus,

cùm

cùm exponeremus in Actibus Apostolicis maledictum, quod visus erat Paulus [a] in Ananiam conieciſſe. Oportuit maledicos Iob amicos, DEO ipso admonente, ab illo petere; dignaretur apud DEVM pro ipsis intercessor existere [b]: nam nisi propter ipsum, inquit DEVS ibi ex interpretatione Septuaginta, perdidissem vtique vos. Eodem pro sorore functus officio Aaron est apud Mosem communem fratrem [c]. Idem autem cum fratre Mose faciles fuere ad proprias iniurias, donec hæ cum diuinis non fuerunt coniunctæ, & expectauit mitissimus Moses, dum DEVS ipse serui optimi vindex existens obiurgaret detractores [d]: Quare non timuistis detrahere seruo meo Moysi? Laudem hanc facilitatis & humanitatis in abolendis remittendísque iniuriis, tanti Scriptores profani fecerunt, vt qui de viris illustrissimis monimenta ediderunt, laudis eiusdem partem cumprimis ipsis communicandam censuerint. Hoc Suetonius diligenter factitauit scribens de Iulio Cæsare [e], de Octauio Augusto [f], de Tiberio [g], de Tito (hic dicebat se cùm nihil faceret dignum, propter quod contumeliis afficeretur, non curare mendacia,) de aliis, quorum tamen larua potiùs, vmbráque virtutis, quàm vera, sinceráque virtus fuit, vel eodem Suetonio teste.

a Act. 23. 3. & seq.
b Iob 42. 8.
c Num. 12. 11.
d Ibid. 3. 8.
e Cap. 73. & seq.
f Cap. 54 & 55.
g Cap. 28.

In cogitatione tua.] Ἐν συνειδήσει σου, In conscientia tua.) Vetus translatio (In mente) במדעך *bemadahbacha*, In scientia tua.) Si auium nomine ANGELOS intelligimus, hi cogitationem, mentem, scientiam, voluntatem quoque nostram nouerunt vel in VERBO, seu per reuelationem DEI, vel vt aliquo modo manifestantur per signa, tum in opere, tum in facie, gestúque omni corporis, tum in sermone, tum aliter, vt hoc loco rectè Bonauentura, & nos alibi [h] pluribus.

Non placet verò mihi Hugonis distinctio, cogitationes quas ANGELI suggerunt, ab ipsis cognosci (dubitans tamen id tradit) an recipiamus an non, alias quæ à Carne, vel à Mundo fiunt in nobis, conijcere magis ex signis, quàm nosse. Par sine dubio de omnibus ratio, provt in intimo latent aut intellectu, aut voluntate, siue naturaliter potiùs nequeant ab ANGELIS sciri, siue quia DEVS quod naturali lumine possent, impediat; quod à me alibi, vt iam dixi, disputatum, nunc non retracto. Lyranus caueri cogitationem dicit, quia quæ cogitamus, facilè per verba excidunt ex ore etiam nobis nolentibus, & imprudentibus.

h Disputat. de ANGELIS & in cap. 1. Act. Apo. 24.

Ne detrahas.] Μὴ καταράσῃ, Ne maledicas, Ne execreris אל תקלל *al thekalal*, Ne vilipendas, Ne malè preceris, Ne verbis eleues, extenues, deprimas, ne blasphemes, ne leuiter loquaris, vt de re abiecta. Cùm autem detractio voce propriè fiat, fortaſsè illud anteà positum (In cogitatione tua,) idem erit, quod conscio te solo. Solus namque quis interdum secum loquitur, ita vt synonymum sit quod sequitur.

Et in secreto cubiculi tui.]. Καὶ ἐν ταμείοις κοιτῶνός σου, Et in penetralibus cubilis tui. ובחדרי משכבך *vbchadre mischchabcha*. Similis phrasis Psalmo quarto [i]: Quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris. Lyranus, Moringus, Caietanus, Titelmanus, Vatablus, & Sà vtrumque exponunt, ne in occultiſſimo quidem loco. Hac ratione cessaret dubitatio de ANGELIS, quo pacto cognoscant intimas cogitationes. Glossa Interli-

i Vers. 5.

nearis interpretatur conſcientiam. Cùm CHRISTVS orantes iubet intrare in cubiculum [a], vult caueri gloriæ cupiditatem affectatam; & quod in ipſis eſt, clàm cæteris orare:

a Matt. 6.6.

Ne maledixeris.] Idem verbum Hebraicum, Græcúmque eſt, quod in priore membro. Symmachus λοιδορήσῃς, Conuitiis inceſſas.

Diuiti.] Nomen diuitis pro principe, vel etiam pro Rege ſumitur, ſeu pro illo qui præeſt, vt Vatablo quoque placet, Moringo, Titelmano, Caietano: Viciſſim rex vſurpatur pro diuite, & potente: colebantur namque nomine regis à ſeruis domini. Exemplum petes à Terentio [b] cum notatione Donati, à Plauto [c], à Martiale [d], à Columella [e], ab Horatio [f], à Iuuenali [g], ab aliis. Inde rex conuiuij, qui opulentior, & diues, quaſi Diuus, & Deus quod non egeat ac nihil deſit ei, ſed det omnibus. Sic opinor in Scripturis diues, & pauper, cum opponuntur, diuitis nomen ſignificat quemlibet nobilem, & potentem. Referam Horatij [h] locum, qui vtrumque docebit, & quod prius dicebatur, pecuniæ obedire omnia, & quod modo dicimus; eſtque priore demonſtratum verſu, diuitem ſumi pro Principe:

b In Phormione. c In Capti. d Lib. 2. Epigr. in 18. & l. 1. in 113. & l. 4. in 40. & 84. & alibi. e In Præfatione. f 2. Carm. Ode 14. g Saty. 14. h 2. Serm. Saty. 2. i Ariſtopha. in Pluto.

—*Omnis enim res*
" *Diuitijs paret, quas qui conſtruxerit, ille*
" *Clarus erit, fortis, iuſtus, ſapiens, etiam rex.*

Accipe geminam Græci poëtæ ſententiam de Plutone [i]:

" Καὶ νὴ δί' εἴ τί γ' ἐστὶ λαμπρὸν καὶ καλὸν
" Ἢ χάριεν ἀνθρώποισι, διὰ σὲ γίγνεται,
" Ἅπαντα τῷ πλουτεῖν γάρ ἐσθ' ὑπήκοα,
" *Et per Iouem, ſi quid eſt ſplendidum, & honeſtum (aut pulchrum)*
" *Vel gratum (aut lepidum) hominibus, per te (aut propter te) fit,*
" *Omnia diuiti enim ſunt obedientia.*

Quia & aues cœli portabunt vocem tuam, & qui habent pennas, annuntiabunt ſententiam.] Cæteri numero ſingulari, præter Aquilam, qui poſuit πτερωτά, id eſt, alata, ſicut πετεινὸν eſt volatile. Sed hoc non refert. Aues in propria ſignificatione ſumit Hieronymus, Albinus, Carthuſianus, Lyranus, & Chaldæa paraphraſis (vtens nomine Angeli pro nuncio) Moringus etiam, Titelmanus, & Caietanus: Sed per hyperbolem, vt cum dicimus, parietes quæ audierint, non celaturos; ſi hi tacuerint, lapides clamaturos [k]: Lapidem de pariete clamaturum [l]; tanto magis non defuturos ex hominibus, qui audita maledicta regi, atque primariis referant, ac palam vbique diuulgent: tales autem rectè aues vocari, quia leues, garruli, celeres, inconſtantes, eo modo quo Dæmones hoc nomine vocantur à CHRISTO [m]. Bonauentura, & Hugo ſumunt vel bonos, vel malos Angelos, qui DEO renuncient: ſed potius malos: Hieronymus rurſus poſt Thaumaturgum, bonos, & adminiſtratorios ſpiritus. Olympiodorus ex variis opinionibus, ſed retento ſingulari numero, per volucrem cœli, aut animam ipſam, aut inſitum nobis Spiritum, per habentem alas vel SPIRITVM Sanctum, qui apparuit in columbæ ſpecie [n], vel ſanctos ANGELOS, vel Diabolum, cum aëreis poteſtatibus: ipſe verò tandem primum ſequitur dicendi modum. Hic mihi maximè accommodatus videtur, atque per aues, & pennas habentes, repetitione Hebræis vſitata idem ſignificari, vt nil attineat

k Luc. 19. 40. l Habac. 2. 11. m Matt. 13. 4. 19. n Matt. 3. 16.

attineat declarare quo pacto dicantur Angeli DEO, quem nulla res latet, portare vocem, vel annunciare sententiam, mali accusandi animo, & nostri supplicij desiderio: boni veniæ impetrandæ gratia, & auxilij reportandi, cum quæ de nobis nunciant, mala sunt; cum bona, vt ea dignetur DEVS tueri, & adaugere. Hugo atque Bonauentura hoc explicant, dicuntque non vt distanti, sed vt Iudici DEO, vel auxiliatori ANGELOS res nostras deferre: cuius rei extat in historijs exempla non pauca, tum in Apocalypsi [a], quando & narrantur ANGELI orationes hominum offerre, & Diaboli accusare.

Ceterum non satis commodè videtur hic accipi pro anima, insito nobis Spiritu, SPIRITV Sancto auis vox, aut habentis pennas; licèt suus cuique animus conscientia; Synteresis accusator sit ac tortor, atque etiam proditor. nam agitur de huiusmodi cognitione, quæ ad nescientem perlata, illum incitet ad inferendum supplicium: nemo verò nescit quid sit in homine nisi Spiritus qui est in homine [b], SPIRITVS Sanctus multo maxime, perscrutans omnia, etiam profunda DEI [c]. Sic neuter eget nuncio, neuter rescit ex alio.

Itaque aues cœli sunt delatores, qui vel sponte, vel ex officio principibus præsertim viris perferunt audita. Delectantur maxime Principes delatoribus, & curiosis, & προσαγωγίδαις, & συκοφάνταις, & εἰρηνάρχαις, & ὠτακουσταῖς, & mandatoribus, & scurris, & quadruplatoribus, & stationariis (harum notionem vocum disces ex aliis,) & corycæis qui subauscultent, quæ loquuntur alij, explorent, cognoscant, renuntient. Hi cum certa desunt, verisimilia comminiscuntur. Lex primum Papia constituit istis præmia [d]: Tiberius quæstum quærens ex confictis etiam criminibus, nulli fidem abrogabat, siue quid veri, siue quid falsi referrent [e]: factitauit idem eadem de causa Domitianus [f], qui genus id hominum priùs odio, pœnisque prosecutus fuerat [g], cùm diceret, Princeps qui delatores non castigat, irritat. Placuerunt quoque delatores Constantino [h], & Maximo [i], & Gallo [k]. Sed hoc hominum genus in vniuersum sustulit Traianus [l], Vespasianus, ac Titus [m], & Macrinus [n], & Pertinax [o], & Gordianus [p], & Constantius [q]. Pius autem Antoninus [r], si non probarent, interficiebat; si probarent, dimittebat infames, oblato præmio: hoc idem contra calumniatores Christianorum sanxit Adrianus [s], & Aurelius [t]. Commodo Imperatore hæ voces in acclamationibus Senatus auditæ: (DELATORES AD LEONEM [u]) nunc cruce, nunc igni, nunc exilio, nunc naufragio exitialis illa natio ab iis quos dixi, animaduersa est. Tyrannidem sapit, & Tyrannum Dionysium [x] olet impiis hominibus vti, qui sese in hominum insinuent, ceu prosagogidæ, conuentus colloquia, vt captent, hauriántque quid quisque sentiat dicátve. Minimùm arguit anxium hoc studium sui ipsius diffidentiam, quam Darius minor cum haberet, adhibuit ὠτακουστάς. Inde prouerbium (MVLTAS REGVM AVRES, OCVLOS MVLTOS ESSE.) Vocat enim etiam Aristophanes [y] Pseudoartabam regis oculum, quod, quid agerertur, per eum cognosceret. Deioces autem hac in re quo pacto se gesserit narrat Herodotus [z]. Conuenit in istos adagium: Midas

a Cap. 5. 8. cap. 12. 10.
b 1. Cor. 2. 11
c Ibidem.
d Suet. in Nerone c. 10. Tacitus li. 4.
e Suet. in Vita c. 61. Tac. lib. 5.
f Suet. in Vita c. 12. Plin. in Panegy. ad Traianum. Iuuen. Saty. 1. & 4.
g Suet. cap. 9. Martial. li. 1. Epig. in 4. nisi mauis loqui hunc de Tito.
h Pompon. Lætus in Vita.
i Herodia. lib. 7.
k Ammian. lib. 14.
l Plin. in Panegyr.
m Suet. in Tito cap. 8. Dion. in Vita eiusdem.
n Capitolin. in Vita Herodia. lib. 5.
o Herod. l. 2.
p Herod. l. 7.
q l. 4. de Petitiar. C. Theodos.
r Iul. Capitolinus in Vita
s Euseb. 4. Histo. cap. 9.
t Euseb. 4. Hist. cap. 12.
u Lamprid. in Commodo.
x Rhodig. lib. 22. cap. 17.
y In Acharnensibus.
z Lib. 1.

asini auriculas: dimittebat ille, vtpote tyrannus, quos dixi subauscultatores, iisque aurium vice vtebatur [a].

Mutuari multa sumus de Alexandro ab Alexandro cum Tiraquello [b], quos lectos postea deprehendimus à Radero [c]: adde Lazium [d], vel Zazium, & Petrum Gregorium [e], & Cuiacium [f], qui post Synesium hos nominat κοινὰς ἀλάστορας τῆς χώρας.

Nihil in vsu familiari molestius accidere potest, quàm cùm nescias pectus tuum, in cuius liberè ac tutò sinum effundere valeas, cui committas arcana, vel ad quem consilia perscribas, quo cum animum communices. Queritur hac de re grauiter apud Atticum M. Cicero [g]. Itaque posthac, inquit, non scribam ad te, quid facturus sim, sed quid fecerim: omnes enim κωρυκαῖοι videntur subauscultare quæ loquor. Attamen Reipublicæ perutile est, per honestas, ac solertes, & fideles personas, boníque communis, quàm priuati commodi studiosiores discere de aliorum muneribus, criminibus, iniuriis: Hoc qui non curant, curiosi sunt, & scurræ, quos bellissimè describit Plautus [h].

„ *Neque stolidius, neque mendaciloquius, neque argutum magis,*
„ *Neque confidentiloquius, neque periurius, quàm vrbani assidui*
„ *Ciues, quos Scurras vocant.*
„ *Qui omnia se simulant scire, nec quidquam sciunt,*
„ *Quod quisquam in animo habet, aut habituri sunt,*
„ *Sciunt: id quod in aurem Rex Reginæ dixerit, sciunt: quod*
„ *Iuno fabulata sit cum Ioue: quæ neque futura, neque facta sunt,*
„ *Tamen illi sciunt: falsò, an verò laudent, culpent quæ velint,*
„ *Non flocci faciunt, dum illud quod libeat, sciant.*

Petrus Blesensis [i] hinc aptè colligit secreta diuitum occultari non posse: ideo periculosum esse illorum communicare consiliis. Si quid enim per incuriam euolauerit, secreti conscio imponendum. Confirmat Iuuenalis [k] sententia:

„ *O Corydon, Corydon, secretum diuitis vllum*
„ *Esse putas? serui vt taceant, iumenta loquentur,*
„ *Et canis, & postes, & marmora; claude fenestras,*
„ *Vela tegant rimas, iunge ostia, tollito lumen*
„ *E medio: clamant omnes, propè nemo recumbat,*
„ *Quod tamen ad cantum galli facit ille secundi,*
„ *Proximus ante diem caupo sciet.*

Affert præterea quod de Midæ auriculis dictum est, ac de Pallade, quæ Erychthonium suum occultare non potuit, quin ipsum cornicis garrulitas publicaret [l].

Aues cœli.] Tritissima cœli significatio pro aëre, vt cùm etiam nominantur volatilia; & volucres cœli, vt in Psalmo [m], & in Cantico trium puerorum [n], & alibi passim. Sic etiam Dæmonia vocantur spiritualia nequitiæ in cœlestibus [o], id est, in aëreis spatiis, quæ omnium Doctorum opinio est, inquit Hieronymus [p] (tradit id verò etiam Antonium vidisse ac retulisse Athanasius [q]) plena esse contrariis fortitudinibus. Scio locum illum Apostoli Græcos exponere, pugnam esse cùm Dæmoniis, non de

a Luci. n. Opusc. Non esse facilè credendum delatoribus, & de mercede seruientibus, & aduersus ineruditum. Plutarch. de Garrulit. Arist. 3. Poli. Persius Sat. 1 Auctor Adagiorum.
b Lib. 4. c. 22
c In Martial. lib. 1. Epig. in 40.
d In Catalogo legũ antiquarum.
e Lib 32. Syntag. c. 4.
f In Not. ad lib. 5. Sent. recepta. tit. 13.
g 10. Epist. ad Atticum. in vlt.
h In Trinum.
i Epist. 59.
k Saty. 9.
l De hac re Natalis Comes 9. Mytholog. c. 11.
m Ps. 8. 9.
n Dan 3. 80.
o Ephes. 6. 12
p In eum locum.
q In vita.

de paruis rebus, sed de cœlestibus, ita vt præpositio (in) sit vice (propter, aut pro) Augustinus [a] nos in cœlestibus constitutos, id est, ambulantes in spiritualibus DEI præceptis dimicare contra spiritualia nequitiæ, quæ nos inde conantur abstrahere, nolúntque vt nos ascendamus illuc, vnde illa deiecta sunt. Sed primus sensus longè melior, qui placet quoque magis Augustino [b], qui huius occasione loci monet id quod dixi de communi notione cœli pro aëre, ne quis, inquir, existimet ibi habitare mala Dæmonia, vbi Solem, & Lunam, & stellas DEVS ordinauit.

Qui habent pennas.] Auium, & volucrium, & volatilium proprium epithetum, vt dicantur pennata [c], & hæc absolutè ponuntur pro illis, nempe pennata pro auibus [d], &c.

Sententiam.] דבר *dabar*, λόγον σου. Deest possessiuum pronomen in textu Hebræo, sicut & antea ad (vocem) satis tamen vtrobique intelligitur. Sententia verò non hic grauem, seu doctum, moratúmve, sed simplicem sermonem, orationémque significat, & quidem contra Regem vel Principem, denique opinionem, ac iudicium de ipso.

***

a De agone Christ. c. 5. quod indicat quoque Psalmo 30. Conc. 3

b Ibid. de agone Christ. c. 2. & 3.

c Ps. 77. 27. Ps. 148. 10.

d Prou. 1. 17.

CAPVT

CAPVT VNDECIMVM.

SVMMARIVM.

HORTATVR *Ecclesiastes ad promptam in pauperes largitionem: eleemosyna enim opes augeri magis, quàm industria, vel assiduo labore. Sed & illud monet, præmium suppliciúmve cuilibet pro meritis decretum, maximè post præsentem vitam. Interim strenuè ac sedulò in opus incumbendum, quicumque sese obijciat casus, vitæ huius lucem & vsuram captando cum moderatione. Dicuntur hæc tamen figuratâ oratione.*

Vers. 1.] MITTE panem tuum super transeuntes aquas: quia post tempora multa inuenies illum.

SPE futuri præmij ad impendenda misericordiæ opera cuilibet egenti libenter, ac liberaliter inducit Ecclesiastes. Dicamus primùm de præcepto ipso; deinde de præmio: quod, vt melius fiat, ponam tibi ob oculos variam huius sententiæ lectionem, iuxta etiam diuersas editiones. Nil autem video, cur cum Caietano debeant quæ sequuntur inter animi bona reuelata censeri: quæ prius adhuc dicta sunt, tantùm ad illa, quæ subsunt naturali notitiæ: potest enim naturæ lumine notio haberi de honestate eleemosynæ, & de præmio aliquo post hanc vitam. Sed ad institutum.

Hebraica, & Græca sic habent ad verbum: (Mitte panem tuum in, vel, super faciem aquarum, aut aquæ: quia in multitudine dierum inuenies illum.) Vetus trãslatio eodem pacto. Chaldææ paraphrasis expositio est ista: (Porrige alimentum tuũ pauperibus, qui ambulant in nauibus super facies aquarum: quoniam post tempus dierum multorũ inuenies mercedem eius in seculo hoc, & in seculo venturo.) Hic est primus modus, pauperes designans eos, qui mari faciunt iter. Eodem alludunt, qui quoslibet pauperes, præsertim peregrinantes comprehendunt, quasi fluẽtes perpetuò, nec certo

loco consistentes. Meminit Moringus, & Titelmanus, & Lyrano placet, Hugoni, Carthusiano, Bonauenturæ, Olympiodoro. Sed addunt etiam quidam designari & multitudinem, & fluxum ad mortem, quia Aquæ multæ, populi multi [a], &, Omnes quasi aquæ dilabimur [b]. Ergo super transeuntes aquas erit super eos, qui transeunt, & participium non iungetur cum aquis, velut earum epithetum, nisi hoc sensu, quia homines, maximè ij, qui pauperes, censentur velut aquæ.

Altera loci declaratio: Mitte panem tuum super eos qui transeũt aquas, necnon in quos aquæ intrant [c], nempe qui sunt flebiles, & tribulationibus immersi, quales viduæ, pupilli [d], &c. Est apud Titelmanum, traditur autem etiam à Bonauentura. Has aquas Olympiodorus iterum, quem tertium numerare sensum potes, accipit de lacrymis eius ipsius, qui aliis benignè faciat, vt non contentus affectu lacrymabili, addat insuper externum subsidium, & vicissim hoc tribuat ex misericordi sympathia. Clarius & Titelmanus, tacito Auctorum nomine recitant. Quarto mittere panem super aquas est effusè largiri, perinde ac si quis res suas abijceret in aquas sine fructu, vt quidem immites auari credunt, inquit Thaumaturgus, cùm tamen progressu temporis satis appareat non infrugiferam beneficentiam fuisse; licèt non pauperes ipsi retribuant, in quibus seminatur ceu in aquis, sed DEVS in retributione Iustorum [e]. Vbi quintus implicitus est sensus, si attendis. Clarius autem quartum affert, & Hugo. Perde pecuniam propter fratrem, & amicum [f]. Franciscus Venetus [g] meminit Arabici Prouerbij, quod congruit proposito: Bonum operare quod potes, & illud in aquam proijce, quia piscis aliquis educet ipsum aliquando foras in tui beneficium. Caietanus assignat sextum sensum. Vult agi de eleemosyna eroganda in absentes; id indicare verbum (mitte) sicut sequenti versu in præsentes, vbi est (da) Mittere igitur panem super facies aquarum, est nauibus deportandum curare. Septimum innuit Moringus, immò Hieronymus, vt mittere super aquas sit iuxta aquas, trita satis phrasi, vt in Psalmo, Super flumina Babylonis [h], &c. ac proinde cum prouentu, sicut felicius ad aquas iactum semen, ac vberiore fruge prouenit [i]. Quomodo enim qui super irrigua seminat, fructum sementis expectat, ita qui largitur egentibus, non granum seminis, ait Hieronymus, sed ipsum panem serit, fœnore quodam multiplicationem illius præstolans, & cùm dies Iudicij aduenerit, multò ampliùs quàm dederat, recepturus.

Subdit octauam mysticam penitiùs intelligentiam, quam reperio quoque in Olympiodoro, & Hugone, Ne pigeat doctorem Ecclesiasticum panem rationalem præstare quibuscumque sit irriguum pectus, & animæ plenus ventet fluminibus aquæ viuæ [k]. Sed vbi non est auditus, non effundat sermonem [l]. Paulò aliter idem Hieronymus super Esaiam [m], sed ita vt ad eundem pertinere sensum possit, vt cunctis doctor infundat gratiam spiritualem verbi diuini, præmium recepturus in nouissimo die, multo magis, quàm qui præbens eleemosynam, facit sibi amicos, qui recipiant eum in æterna tabernacula [n].

Nonum possumus addere, vel decimũ, si quem modò retuli ex Hieronymo, distinguendus videatur: Transeuntes aquas, seu remiges ac nautas esse

a Apoc.17.15.
b 2.Reg.14.14.
c Ps.68.1.
d Iaco.1.27.
e Luc.14.12.13.14.
f Eccl.29.13.
g Probl.Scriptor. tomo 5. sect.1. Probl. 96.
h Ps.136.1.
i Esa.32.20.
k Ioan.7.38.
l Eccl.32.6.
m In cap.55.
n Luca 16.9.

pauperes, qui dum ipsis benignè facimus, nos quodammodò per hoc mare magnum, & spatiosum [a] manibus ad salutis vehunt portum. Facilis hæc transuectio, inquit Chrysostomus [b]; securè illuc transferimus, & in thesauro indeprædabili reponimus quæcumque per pauperum manus præmittimus.

a Psal.103.25.
b Hom.48.in cap.24 Gen.

Aliqui [c] decimo vel vndecimo loco sententiam extendunt ad pauperes etiam defunctos, qui & ipsi velut aquæ dilabuntur, & intelligi possunt numero octonario, qui est sequenti versu, quia transierunt per septenarium præsentis vitæ. Horum sensuum est optimus, qui septimo loco est allatus, ei namque fauent magis editio Hebræa, & Græca, quę carent epitheto transeuntium aquarum, vel participio significante illos, qui transeunt, seu iter habent per aquas. Quanquam nihil impedit quod vulgata posuit (transeuntes) immò iuuat potiùs, maximè sumendo pro epitheto, stantes enim, siue stagnantes aquæ sunt magis infœcundæ. Felix lignum plantatum secus decursus aquarum [d], solétque sub aquarum currentium, fluentium, atque salientium figura, DEI larga promissio designari [e].

c Oser.Tom.3.Sermonum in Comme. fidel.defunct.
d Psalm.1.3. Ierem.17.8.
e Esa.30.25. Ioan.4.14.& 7.38.

Ex dictis intelligi potest de præmio. (Quia post tempora multa inuenies illum.) Chaldæus, in vtroque seculo, & vita interpretatur. Alij passim de futura. Thaumaturgus de præsenti. Probo primam sententiam. Pietas enim ad omnia vtilis, promissionem habet vitæ quæ nunc est, & futuræ [f]. Legatur liber Iulij Fulci de bono eleemosynæ, præter infinita aliarum exempla, tum testimonia, nulla ferè in re liberaliores Scripturarum, Patrúmque sententiæ, quàm in liberalitate commendanda, & in remunerando DEVS, qui pro misericordiæ operibus vel omissis, vel factis solenniter pœnas est, atque præmia daturus [g]. Non obstat quod dicitur (post tempora multa) vel Hebraicè, & Græcè (In multitudine dierum) quod minus quid videatur, quoniam voluit præcauere, ne quis nimis citò fructum suæ liberalitatis expectaret, certus tamen non defuturum etiam in hac vita, eúmque etiam persæpè temporalem. Hieronymus verò in Isaiam [h] ait hoc loco multitudinem dierum significare multa secula post futura, ipsámque futuram beatitudinem. Thaumaturgus posteram diem simpliciter exposuit, nempe tempus indefinitum, etiam præsentis vitæ.

f 1.Tim.4.8.
g Matth.25.35.& seq.
h Lib.15.capite 55.

Mitte.] Caietanus vim faciebat in hoc verbo, vt eo diceret indicari transmissam absentibus eleemosynam, idque ipsum anteà notauerat Hugo. Hebræum verbum שלח *schallach*, quod hîc est in piel, crebò vim habet eandem, atque simplex, seu in prima coniugatione, non solùm significans dimittere ad remotos quidpiam, sed quomodocumque porrigere manu extenta. Euangelicum, & Ecclesiasticum, & Apostolicum verbum est hoc. Apostoli enim dicuntur quia missi, ab ἀποστέλλω, quod hoc quoque loco habetur. Quicumque alteri donat, licet præsenti, mittere potest dici, quia ea re, quam dat, abdicat se, dimittit à se, transfert, & transmittit in alium, quam significationem exprimit magis coniugatio huius verbi piel.

Panem.] Sæpè admonui, omnem escam, victúmque panis nomine designari, quasi Latinum sit à pascendo, vt Nonio placuit, vel vt aliis, quod Græci πᾶν omne dicunt; adhibetur enim ad omne pulmentum, & vice cunctorum potest esse ciborum. Eadem ferè de voce Hebræa לחם *lechem*, ratio

ratio à לחם *lacham*, quod eſt inter alia incidere tam ore, dentibúſque quàm gladio. Hinc fit, vt aliàs pro exquiſito cibo vſurpetur, vt ibi: Beatus [a] qui manducabit panem in regno DEI, &, Tu comedes panem in menſa mea ſemper [b]: aliàs pro viliſſimo: Repleti priùs pro panibus ſe locauerunt [c], &, Non vidi iuſtum derelictum, nec ſemen eius quærens panem [d]: Cùm ſe mouerit ad quærendum panem [e], &c. Ideò communiter omnes petimus à DEO panem quotidianum [f]. Ἄρτον denique deriuant vel tanquam πρόσαρμα, quod τῷ σώματι ὑμῶν αἴρεται ἢ προσφέρεται καθ' ἑκάστην vel quia αἴρει τὴν δύναμιν, id eſt, exhibetur quotidie, vires ſubleuat.

a Luc. 14.15. *b 2.Reg. 9.7.* *c 1.Reg. 2.5.* *d Pſ. 36.25.* *e Iob 15.23.* *f Luca 11.3.*

Tuum.] Non alienum, non raptum: honorandus namque de tua ſubſtantia, DEVS [g], & à DEO ipſo docuit nos CHRISTVS petere panem noſtrum [h], hoc eſt, præter alias expoſitiones, iuſtè, ac honeſtè acquirendum. Ambroſius [i] tractans verba illa de Achab [k]: Proiecit ſe in lectulum ſuum, & non comedit panem, addéuſque (panem ſuum) ait: Etenim diuites magis alienum panem, quàm ſuum manducant, qui raptu viuunt, & rapinis ſumptum exercent ſuum. Id meritò turpius notat eſſe Chryſoſtomus [l], quàm cùm pauperes emendicant, iſti enim ab honeſtioribus, & ſponte dantibus petunt, hoc eſt, à diuitibus, diuites ab inuitis, & ſordidis pauperibus, & quidem ſericeas induti veſtes. Tuum quoque dicit, qualem tibi paras ipſi; non micas decidentes tantùm, non viliorem & ſecundarium. Frange eſurienti panem tuum [m]: Comedat pupillus de buccella tua [n]. Comede panem tuum cum eſurientibus, & egenis [o]. Cùm verò hortatur CHRISTVS vt amicos faciamus de mammona iniquitatis apud Lucam [p], inter alios varios dicendi modos hic propoſito commodior, quem innuit Auguſtinus [q], vt non quidem per ſe ex iniuſtè partis, ſed iniuſtè retentis: incipiunt enim iniquæ cenſeri, ſi retineantur, cùm pauper iis indiget.

g Prou. 3.9. *h Luca 11.3. Matth. 6.11.* *i Lib. de Naboth, cap. 4.* *k 3.Reg. 21.4.* *l Hom. 13. in 1.Cor. 4.* *m Eſa. 58.7.* *n Iob 31.17.* *o Tob. 4.7.* *p Luca 16.9.* *q 2. Quæ. Euangel. in q. 34.*

Super tranſeuntes aquas.] Primum eſt epithetum ſecundi, vt docui. Hieronymus [r] alibi legit (ſuper aquam.)

r In Eſa c 55. lib. 15.

Verſ. 2.] DA partem ſeptem, necnon & octo: quia ignoras quid futurum ſit mali ſuper terram.

INTER illuſtriores huius libri locos eſt iſte; variéque admodum declaratus. Chaldæus exiſtimat contineri hac ſententia prouidũ conſilium pro patrefamilias, vt agrum ſerat tempeſtiuè non menſe tantùm Tiſri, ſed etiam Caſleu, quando quæ ſit futura copia, vel penuria annonæ ignoret. Sunt noſtri menſes September, & Nouember. In Iudæa notat Hebræorum [s] Calendarium tempus ſerendi menſe poſteriore. M. Varro [t] refert veterum opinionem ſerendum eſſe ab Æquinoctio Autumnali vſque ad diem XCI. poſt brumam, niſi quæ neceſſaria cauſa coëgerit non ſerere. Palladius [u] frumentorũ ſationi, tritici, farris, hordei aſſignat Decembrem. Columella [x] ad nonum Kalen. Octob. circiter, ſiue citra Kal. Octob. præſertim in locis vliginoſis, exilibus, frigidis, opacis. Citat Virgilium [y]:

" *At ſi triticeam in meſſem, robuſtaque farra*

ſ Menſe Nouembri apud Genebr. in Pſalmos. *t 1. de Re Ruſtica, cap. 34.* *u 13. de Re Ruſt. Tit. 1.* *x 2. de Re Ru. cap 8.* *y 1. Georgic.*

" Exercebis humum, solisque instabis aristis,
" Ante tibi Eoa Atlantides abscondantur,
" Gnosiaque ardentis decedat stella coronæ
" Debita quàm sulcis committas semina, quamque
" Inuitæ properes anni spem credere terræ.

a In Ergis lib. 2.

Consentit Hesiodus [a].

" Πληϊάδων ἀτλαγενέων ἐπιτελλομενάων
" Ἄρχεσθαι ἀμητοῦ, ἀρότοιο δὲ δυσομενάων.
" Pleiadibus Atlante natis exorientibus
" Incipe messem: arationem vero occidentibus.

b Leuit. 23.
c Iose. 3. Antiq. cap. 10.

In Pentecoste segetis triticeæ demessæ spicæ offerebantur DEO in primitias, indeque panes duo conficiebantur [b], Sic oportuit seri triticum tempestiuius, & potuit aliquãdo serius, quia secundũ lunationes [c] Pascha, & Pentecoste modo citius, modo tardius celebrabantur. Sed quid dissero, quod metere non est meum? nec arbitror proposito conuenire, Chaldaicam illam expositionẽ, cui repugnat cõmunior reliquorũ interpretatio de facienda eleemosyna, de qua priore quoque versu actum est. In modo tamen explicandi variant, & præter istum alios quoque allegoricos ac tropologicos alij tradunt. Ratio autem discrepandi ferè pendet ex numeris septenario, atque octonario, & quia quidam legunt partem in singulari, alij in plurali, septem & octo, aut in dandi, aut in accusandi casu, aut in gignendi.

d Hie. & etiam Luci eria. aliisque locis, qui postea citantur.

Incipiamus ab allegoria, aliisque mysteriis. Ordine loci secundus intellectus poni potest, Hebræorum, teste Hieronymo; & Sabbatum, qui est septimus dies, & Circumcisionem vsurpari solitam octauo seruandam esse, Tertium, ac præterea nullũ ex sua tradit opinione Hieronymus [d], Glossa Interlinearis, quique transcribit, vt non dissimulat in Præfatione Albinus, Hieronymum, vt in vtrumque Testamentum tam vetus, quàm Nouum pari veneratione credamus, nec Sabbatum duntaxat, vt Iudæi, sed etiam resurrectionem; nec in totum repudiando legem veterem, vt Marcion, Manichæus, alij: quia non possumus, dignamque pœnam iam nunc mente comprehendere, quæ reposita est his, qui versantur in terra Iudæis, atque Hæreticis, è duobus alterum denegantibus. Placuit idem Salonio, sed profitenti solam huius libri mysticam explicationem.

e 2. De Iacob cap. 11.
f Tom. 1. & Ep. 52. Edit. Rom.
g Cap. 3. 2.
h Cap. 5. 5.

Meritò Carthusianus appellat sensum istum Expositorum Catholicorum, quia plures sequuntur illum, vitantes rationem exponendi Iudæorũ, non tamen quod velint esse litteralem. Tradidit eum etiam Ambrosius [e], disputans de septem Machabæis, cum matre; dicensque illos in vtroque numero consortium gratiæ consequi, in lege nutriri, per gratiam coronari, septem tamquam in Sabbato, octo tamquam in Euangelio. Eundem lege in Enarratione altera in Genesim [f], vbi septem attribuit Veteri, octo Nouo Testamento, propter resurrectionem: & ad id affert quindecim argenteos, quibus Osee sibi coniunxit meretricem [g]: septem pastores, & octo morsus hominum (in vulgata emendata, octo primates homines, non autem hominis aut hominũ, vt vellet Ribera) apud Michæam [h], id est, præcepta legis, & Euangelij mandata, in quo deuorata est mors. Eodem spectant

ctant gradus templi [a],& Psalmi graduales,quos ad hoc afferunt Hieronymus (qui Michæam eodem propemodum pacto explicat, eundemque vide seu alium Tomo nono [b]) & Ambrosius, hic verò præterea gradus quibus ascendit Sol,quando Ezechias vitæ huius accepit commeatum [c]:(erãt tamen solum decem) dies quibus mansit Paulus apud Petrum [d].Augustinus scribens ad Ianuarium [e] Episcopum ait duplex hîc Testamentum significari,seu celebrationem Sabbati, & Diei dominici. Illum sequitur Salmeron [f]. Olympiodorus hoc idem admittit, sed insuper quarto docet iniungi, vt istius vitæ tempore thesaurizemus per bonorum operum executionem in vitam futuram. Id antea Nazianzenus [g] docuerat dicens sic nonnullos iam quoque maiores exposuisse. Innuit præterea Gregorius Papa [h], & Petrus Blesensis [i]. Quintus ad eundem Olympiodorũ sensus,vt non Christianis duntaxat, quibus peculiariter competunt dona SPIRITVS Sancti, sed & Iudæis celebratoribus Circumcisionis octaua die,benignè faciamus, nullo habito delectu personarum, cum nesciamus quis hominum verè indigeat, quis paupertate simulata per auaritiam petat.

a Ezech. 40. 22. 31.
b Ep. 21. de Celeb. Pasch.
c 4. Reg. 20. 11.
d Gal. 1. 18.
e Ep. 119. c. 13.
f Tom. 1. Prolegom. 20. de num. octona.
g Orat. 43. & 44.
h Hom. 16. in Ezech.
i Ep. 121.

Sextus dicendi modus est Hugonis, qui recipit item tertium, vt demus partes septem vitæ nostræ DEO, nec non & octo, hoc est, vitam totam ætatibus octo constantem,infantia,pueritia,adolescentia,iuuentute, senectute,senio,mortis tempore, eoque omni, quo separatæ animæ iudicium expectant,tandem æuo felicitatis. Eodem referri posset aliorum antiquiorum expositio,quam recitat & sequitur Philippus Solitarius [k], hoc quod viuimus esse seculum septimum, & operibus assignatum: octauum quod expectatur, præmiorum esse, ita vt sextam chiliadem & totam septimam annorum preterite oporteat,deinde finis futurus sit,& iudicium.Septimus eiusdem Hugonis de DEO pariter dandis animæ viribus,rationali, irascibili,concupiscibili;& partibus corporis osse,carne,neruo, cartilagine, siue quatuor humoribus,aut elementis; denique gratiam ipsam,sine qua reliqua inutiliter obtinentur, & quam ea bene vtendo, reddere DEO possumus.

k 3. Dioptra cap. 8.

Octauus eiusdem, vt detur vita septem partibus constans, illustranda nunc septiformi gratia, & perficienda, atque remuneranda per gloriam. Nonus eiusdem, vt vacemus virtutibus, quæ sunt quindecim præcipuæ, Psalmis totidem gradualibus,& gradibus templi designatæ,nempè septem donorum SPIRITVS Sancti,quatuor virtutum cardinalium,& theologicarum trium,postremò humilitatis. Decimus eiusdem: Vt sectemur vitam actiuam,obeundo septem opera misericordiæ, quæ numerantur Matthæi 25. [l] addito Sepulturæ officio apud Tobiam [m]: contemplatiuè verò vitæ,quod attinet ad intellectum, cogitationem, meditationem, contemplationem,reuelationem,vel vocationem,visionem, dilectionem:(fortasse aliquid aliud voluit,nec enim intellectus diligit) anhelationem, quæ dicitur suspendium: in affectu mentalem orationem,laudationem, contritionem,delectationem, siue gustationem. Gregorius [n] eodem alludit, dicens pariter vtramque vitam his numeris designari; & per quindecim gradus templi. Inducit Salomonem qui sic alloquatur DEVM: Da mihi Do-

l [illegible] 36.
m Cap. 2. 3. & seq.
n In Psal. 6. pœniten. in Prœmio.

semine partes septem, necnon octo: Optabat enim, inquit, regiæ dignitatis potentia prædi tus, ita sibi subditos populos regere, vt tamen contemplationis diuinæ non defraudaretur perfectione.

Vndecimus eiusdem Hugonis, vt offeramus ternarium DEO credendo TRINVM & VNVM, quaternarium proximo, qui componitur ex quatuor elementis, docendo ac iuuando: nec non & octo, alterum quaternarium doctrinæ quatuor Euangeliorum, alterum operis quatuor cardinalium virtutum. Duodecimus Caietani litteralis totus: Da partem hominibus septem, hoc est, certo numero pauperum, qui numerus ab iis fortasse tunc apud Iudæos eleemosynarios obseruabatur ob reuerentiam diuinarum actionum, quæ septem diebus describuntur à Mose [a], supputato Sabbato quietis, sicut modo consueuerunt multi pascere pauperes duodecim, in memoriam duodecim Apostolorum. Da etiam pauperibus octo, videlicet, si quis ad illum decretum ordinariúmve numerum accesserit. Probabilis ratio, sed Iudæis propria, sicut & decimatertia Carthusiani; quod esset in Lege celebre Sabbatum, & octauo die fieret Circumcisio. Decimaquarta magis generalis, vt sit quis in dando largus, quamplurimis quidem, omnibúsque, ac si fieri possit, iis quoque qui numerum excedunt. Septenarius nāque numerus est vniuersitatis, vt est alias à me demonstratū [b], differente de septem Diaconis. Auctores postea proferam. Decimoquinto, Lyranus partes legens, non partem, ac septem, & octo in Accusatiuo, iungénsque partibus, interpretatur, dandum abundanter indigentibus de bonis nostris. Carthusianus hoc approbat, ita vt de omnibus quæ supersunt, largiamur. Septenarij tamen fieri mentionem propter septem opera misericordiæ, per quæ ad octo Beatitudines [c] peruenitur. Innuit id Ambrosius [d], cùm ait: Mandatum accipis, octo illis partem dare, fortasse benedictionibus, id est, beatitudinibus. Motingus consentit in liberali, & profusa largitione, non ad tempus, sed per vitam totam. Eiusdem Ambrosij, siue alterius, cuius extant inter illius Opera, in Apocalypsim Commentarij, decimasexta censeri expositio potest, nisi malis ad vndecimam, decimámve reuocare. Caritas, inquit [e], partienda dilectione DEI, & proximi, ad actiuam ista, illa refertur ad contemplatiuam. Septem designant Electorum multitudinem, qui partem dant amoris sui, cùm in exercitiis vitæ actiuæ occupantur, curámque proximis tum carnalem, tum spiritualem impendunt: Octo, denotant CHRISTVM, qui die resurrexit octauo: partes octo dant CHRISTO, cum eos amor DEI ad contemplationem eius iterum reuocat. Ibidem subiicit alium sensum, quem possumus numerare septimum supra decimum; nos partes dare septem, cùm Sanctis DEI debitam venerationem exhibemus: octo, cum DEO debitum cultum. Duodeuigesimus à Cassiano [f] fatente alium præterea mysticum sensum non deesse, vt quod in Oriente fiebat ieiunium, solueretur Sabbato, & die Dominico, qui nominantur dies septimus, & octauus. Decimus nonus Gregorij [g], sic dispensanda tēporalia, vt appetamus, non obliuiscamur æterna, considerando in venturo iudicio quanta tribulatio sequatur. Subiicit de quindecim templi gradibus, & de centum viginti super quos SPIRITVS Sanctus descendit [h], qui docuit vt tēporalia, tolerādo, transirent,

[a] Gen. 1.
[b] Act. 6.
[c] Matth. 5. 2. & seq.
[d] Lib. 5. in cap. 6. Lucæ.
[e] In cap. 1. Apocal.
[f] 3. Instit. c. 9
[g] 35. Moral. cap. 7.
[h] Act. 1. 15. & 2. 1. 4.

rent, & æterna inhiantes appeterent: componi verò per septem, & octo, quindecim: &, si ab vno vsque ad quindecim numerando paulatim per incrementa consurgamus, vsque ad centum viginti nos peruenturos. Vigesimus Bonauenturæ, senarium significare id quod sufficit nobis, quicquid est vltra illud, dici septem, & octo, dãdam eleemosynam de eo quod superest [a], ac largè quidem pro facultatibus [b] nostris, vt nostra abundantia aliorum inopiam suppleat [c].

Ex tot allatis explicationibus, quas ad illustrandam adeo celebrem sententiam non frustrà protulimus, litteræ accommodatiores arbitror decimo quarto, & quinto recitatas loco, maximè verò decimamquartam, cuius ibi nullum Auctorem citaui remittens ad hunc locum. Thaumaturgus ita proculdubio Ecclesiasten intellexit. Quin, inquit, liberaliter quoque porrige, pluribúsque tuas facultates diuide. Recentiores plurimi idem indicant, Vatablus, Titelmanus, Sa in hunc locum, Ribera [d], vbi demonstrat septenario significari maximam multitudinem, si autem ei addatur, vel vnitas, incredibilem, ac penè infinitam. Viegas [e], Barradius [f], Osorius [g], qui tamen addit per septem significari posse pauperes viuentes huius vitæ Septimana, per octo, defunctos in Purgatorio degentes, opéque nostra egentes; qui transierunt hos dies septem, qui posset haberi diuersus ac numero vigesimus primus sensus. Lege notationes sequentes ad voces ipsas.

Da.] Iam dixi de Caietano sumente verbum hoc vt ad præsentes relatum; sicut illud (mitte) præcedente versu ad absentes. Recole quæ illic notauimus. Legit aliquando (Date) in plurali Ambrosius [h]. Omnes editiones constanter habent numerum singularem. Vtrouis modo sensus omninò idem. Sequens tamen oratio perstat in numero singulari.

Partem.] Idem dico de isto nomine, tametsi multitudinis numero plures id referunt: Denuo Ambrosius [i], Gregorius item [k], & Hieronymus [l], multi quoque Codices Latini. חלק *chelek*, & μερίδα sunt numeri vnius. Importat partis vocabulum, vt in eroganda eleemosyna cuique distribuatur pro necessitate, vel merito, & non vt esuriat vnus, alter ebrius sit [m]. Idemque valet frangendi verbum, quo ad rem eandem vti solet Scriptura, vt monuimus in Historia Apostolica [n].

Septem, necnon & octo.] Articulus Græcus τοῖς ἑπτὰ, &c. Et seruilis Hebræa littera ל, לשבעה *leschibhhah*, &c. apertè denotant septem, & octo esse datiui casus, referríque ad eos, quibus dandum sit, non ad partes quæ debeant dari. Tamen in recitatis explicationibus nonnullæ contrario modo legerunt. Augustinus [o] nomen partis prorsus omisit. Quidam articulum, & seruilem dictam litteram expresserunt per illis aut his, vt Ambrosius [p], & Cassianus [q]. At Gregorius [r], vt etiam admonui, citat locum, perinde ac si Salomon precaretur DEVM: Da mihi Domine, &c. Non consentiunt quæ sequuntur: (Quia ignoras, &c.) Caietanus benè monet corruptè quosdam legere (partes septem in octo) Hebraicè est וגם *vegam*, & etiam Græcè καί γε, & quidem etiam, nec non. His numeris multitudo maxima, & supra maximam maior ac propè infinita denotatur. Chaldæus in sua illa enarratione, quam refutauimus, bonam partem est interpretatus ex

semine,

a *Luca* 11.41
b *Tob.* 4.9.
c 2.*Cor.* 8. 14.
d *Michea* 5. n.60.
e *In cap.* 20. *Apocal.*
f 9. *Harmon. Euang. c.* 3.
g *Serm. in Commem. fidel. defuncto.*
h 2. *De Iacob c.* 11.
i *In cap.* 1. *Apocal.*
k *Omnibus citatis antea locis.*
l *In c.* 41. *Ezech. lib.* 12.
In c. 5. *Matt. lib.* 2. & *Con. Luciferia.*
m 1. *Cor.* 11. 21.
n *Cap* 2.
o *Epist.* 119. *ad Ianuariũ, cap.* 13.
p *Epist.* 52. & 2. *de Iacob Patriarcha, c.* 11. & *enarrat.* 2. *in Gen.*
q 3. *Instit. cap.* 9.
r *In Psal.* 6. *pœni. in Proœmio.*

ſemine,quæ non in Tirſi tantùm ordinario menſe,ſed in Caſleu quoque,ſi eſſet opus,terræ mandaretur. Vetus parœmia: Ἅπαντα ὀκτώ, Omnia octo, de qua Collector adagiorum, & Bongus in myſteriis numerorum, cùm nihil deeſſe ſignificatur,ſiue propter Steſichori poëtæ monumentum Catanæ ex omnibus octonis conſtructum,columnis,gradibus,anguliſque: ſiue propter diſtributos à primo Conditore Corinthios in octo tribus:ſiue propter totidem Deos ſummæ rerum imperantes, per quos iurare ſolitus Orpheus fertur, Ignem, Aquam, Terram, Cœlum, Lunam, Solem, Mithram (Perſæ confundunt cum Sole) noctem: ſiue quia in Ægyptia columna in ſignum iuſtitiæ,inſcribebantur Deorum octo nomina, Saturni, Rheæ,Oſyris,Spiritus,Cœli,Terræ,Noctis,Diei,& totidem Xenocrates,vt prodit Cicero,licet diuerſos Deos faciebat: ſiue propter octonas certaminum ſpecies in Olympiis,ſiue propter aliam cauſam.

Igitur ſeptem,& octo nullum non comprehendunt: valétque ſententia iſta idem ac quod præcipit CHRISTVS [a],Omni petenti te tribue, hoc eſt,Non quidem etiam ei qui abundat, vt voluit Tertullianus [b], verùm cuiuis indigenti,vt ceteri explicant Interpretes, necnon Cyprianus [c],non examinando, & diiudicando,curioſiúſve ſcrutando ſingulorum conditionem, & merita,vt ait Euthymius in Matthæum [d],ſæpè Chryſoſtomus [e], & Nazianzenus [f]: non excludendo peccatores quatenus & ipſi egent, vt Auguſtinus [g] monet,& Gregorius [h],exemplum ſequẽdo DEI,pluentis, & ſolare lumen fundentis ſuper iuſtos,& iniuſtos [i]: CHRISTI ad cœnam inuitantis etiã debiles,claudos,cæcos [k],&c. hortantis vt tales potius inuitemus,qui nequeant retribuere,certi nobis retributurũ DEVM [l]. Heliogabalus teſte Lampridio, delectatus hoc numero, ſimul ad cœnam rogabat octo caluos,octo luſcos, octo podagroſos, octo ſurdos, octo nigros, octo longos, octo pingues, cùm capi non poſſent vno ſigmate, vt de his omnibus riſus citaret. Quam ſanius,vtiliúſque CHRISTI conſilium illud quod modo dicebam. Turpis Imperator ad captandam id factitabat voluptatem: nos ſi CHRISTVM audimus, vt CHRISTO gratificemur,vt pietatis opus faciamus, vt retributionem quoque Iuſtorum conſequamur, non ad octo duntaxat exactè ſeptémve noſtra ſe benignitas extendit, ſed ad ſeptem, necnon & octo, ad plurimos, & ſi fieri poſſit, ad infinitos.

Vetus parœmia;Septem conuiuium,ſin plures,conuicium.Meminit Capitolinus [m],ſed ita,Septem cõuiuium,nouem verò conuicium. Colligi poteſt idem de ſeptenario cõuiuarum numero ex Gellio [n],qui tot propoſitas quæſtiones in cœna ſcribit quot accumbebant, hoc eſt ſeptem:præterea ex Auſonio [o],qui ſic ſcribit:

,, *—— Sex enim conuiuium*
,, *Cum rege iuſtum,ſi ſuper,conuicium eſt.*

Præſcripſit eundem numerum vetus lex Orchia,necnon Salica [p]. Varro [q] autem neque minorem quàm Gratiarum voluit eſſe, neque quàm Muſarum numeroſiorem. Excepto rege conuiuij tot iam erant de quibus Macrobius [r],& denuò Gellius [ſ]. Quo fit vt ſi regis ratio non haberetur ſupra octo

a Luc.6.30.
b 4.Con.Marcionem, c.16.
c Lib.3.teſtimo.c.1.
d In c.5.
e Præcipuè ſerm. ad Pop.
f Orat. in laudẽ patris.
g In Pſ.102.
h 3.Par. Paſtora. Admonit.21.
i Mat.5.45.
k Luc.14.21
l Ibid.13.14
m In Vero.
n Lib.18.c.2.
o In Epheme.
p Tit.46. §.1.& 2.
q In Saty. Menipp.
r Lib.1. c.7.
ſ Lib.13. cap.11.

octo conuiuæ minimè forent. Rationem Varro reddebat, quod turba plerumque est turbulenta. Sidonius [a] adnumerans seipsum ab Imperatore Maioriano inuitatis, nempe Seuerino, Magno, Camillo, Pæonio, Athenio, Gratianensi viris illustribus, satis indicat eua sisse numerum ad octo: Imperatorem verò inuitatorem, si lex tenebat de septem, connumerari non debuisse. Legendus conuiuialium auctor antiquitatum: & Cœlius [b] Rhodiginus, & Auctor adagiorum [c]: qui variatum in conuiuarum numero docent. Itaque septem, necnon & octo de quibus hîc mentio fit, conuiuarum fortassis dictum numerum significant.

[a] Lib. 1. Ep. Ep. 11.
[b] Lib. 28. capite 8.
[c] Septem conuiuium.

Quia ignoras quid futurum sit mali super terram.] Non ita propriè interpretantur, qui hæc referunt ad futuram vitam, & iudicium supremum, sicut vidimus superiùs, ac nominatim ita sentit Gregorius [d], Hieronymus quoque, Olympiodorus, & alij. De malo potiùs improuiso sermo est, quod vel arceri potest, vel ei remedium adhiberi benigna largitione, seu proprium sit eius, qui prouocatur hic ad largiendum, seu aliorum, qui egeant aliena misericordia. Olympiodorus prætereà id sumit dictum, quod ignoremus quis te ipsa indigeat, quis indigentiam simulet; vt propter eà simpliciter dandum sit septem, nec non octo, id est, quibuslibet. Sed quod dixi, simplicius, placétque Lyrano, qui priorem tamen nō improbat, vt neque nos, nec alium Carthusianus assignat. Refert Osorius [e] noster quosdam legere (subtus terram) & exponit ipse de Purgatorio, vt etiam priùs memini. In nullo codice reperire potui huiusmodi lectionem, nec dubito mendosam esse, vtpote quæ repugnet omnibus editionibus.

[d] Hom. 16. in Ezechiel.
[e] Tom. 3. Sermo. in Commem. fidel. defuncto.

Vers. 3.] SI repletæ fuerint nubes, imbrem super terram effundent: si ceciderit lignum ad Austrum, aut ad Aquilonem, ibi erit.

SI *repletæ fuerint nubes*, &c.] Hieronymus variè tractat hunc locum. Primò allici promisso eum; cui priore Capite, & isto eleemosyna est imperata, fore videlicet, vt nubes imbrem super eum fundant ad locupletandos agros; quarum quoque nubium sit imitanda largitas, quæ nimirùm (hoc ait Olympiodorus) iussu diuino imbres super omnes spargunt. Secundò virum sanctum, qui plures in corde congregauit disciplinas, posse illas communicare. Hoc etiam in sensu conuenit Olympiodorus. Vtrumque ponit Albinus, & alij Latini. In secundo notandum, sicut nubes exiles, ac raræ vix aquam fundunt, ita si parum sit, quod quis possidet, idque propriè sustentationi necessarium, non teneri pauperibus id erogare. Non enim vult Paulus [f] sic nos largiri, vt aliis sit remissio, nobis afflictio, sed vt nostra abundantia aliorū inopiam suppleat. Gratā Deo tamen rē facit, qui de necessitate quippiam subtrahit, vt conferat egentibus. Si multum tibi fuerit, inquit Tobias [g]; abundanter tribue: Si autem exiguum tibi fuerit, etiam exiguum libenter impertiri stude.

[f] 2. Cor. 8. 13. 14.
[g] Cap. 4. 9.

Thaumaturgus tertium oppositum sensum elicit postremis adhærentem verbis versus præcedentis: Ignoras quid futurum sit mali super terram,

quidque tandem postera pariat dies : etenim nec nubes retinet copiosam pluuiam suam : nec arbor stat semper : decidit imber è nube:arbor, quamuis ei parcat homo, conuellitur à vento : quasi dicat, Colloca in iis, qui egent nunc opera, opibúsque tuis, præsidium tuum, quo redactus ipse ad egestatem, confugere possis ; vel esto memor conditionis humanæ, vt non te semper putes abundare, & fixum manere posse : ex te ipso iudica de cæteris, & quod tibi consultum velles in aduersa fortuna, tu modò in ea constitutis consule.

Duo extremi sensus magis litterales, medius pietati commodus, quem sectatur quoque Ambrosius [a]. Copiosè hunc explicat Hugo : prædicatores enim sublimes è terra esse debere, pluere doctrinis, tonare minis, coruscare miraculis, & exemplo : nubes autem sine aqua, ventísque circumlatas [b], illos esse qui gratia vacui sunt, nutus auditorum sequuntur, inanem gloriæ sectantur auram, toti aridi, & tenebrosi, & ceu Simones Magi per aërem volitantes, si minus corpore, certè mente, nunquam in eadem persistendo sententia : quos proinde Petrus [c] indoctos atque instabiles vocat; Paulus [d], fluctuantes, & circumlatos omni vento doctrinæ. Nubes fœcundæ, ac secundæ sunt, quibus cum imperatum fuerit à DEO perambulare per vniuersum orbem, perficiunt quod imperatum est eis [e], & lustrant per circuitum quocumque eas voluntas gubernantis duxerit, & ad omne quod præceperit illis super faciem orbis terrarum [f]. Qui multa legit, & intelligit, impletur, ait Ambrosius [g]: qui fuerit impletus, alios rigat. Sint ergo sermones tui proflui, sint puri, dilucidi, vt morali disputatione suauis talem infundas populorum auribus, & gratia verborum tuorum plebem demulceas, vt volens quò ducis sequatur. Ros, imber, pluuia, denotant sapiens, ac diuinum eloquium, & hoc proferentes stillare dicuntur [h], vel quia loquuntur accommodatè ad captum audientium, vt placet Gregorio [i], & quidem suauiter, & misericorditer, vt est etiam in Historia Machabæorum [k]; vel quia quandoque seuerè ac minaciter, vt est apud Ezechielem [l], & Amos [m], & Michæam [n], & Libro Paralipomenon [o], propter similitudinem guttarum cum impetu decidentium.

a Ep.19. edit. Rem.
b Epist. Iudæ vers. 12.
c 2. Ep. 3. 16.
d Eph. 4. 14.
e Baru. 6. 61.
f Iob 37. 12.
g Suprà.
h Deu. 32. 2. Iob 29. 22. Eccl. 39. 9.
i In Iob.
k Libr. 2. 8. 27.
l Cap 21. 2. cap. 26. 40.
m Cap. 7. 16.
n Cap. 2. 6. 11.
o Lib. 2. 12. 7.

Si ceciderit lignum ad Austrum, aut ad Aquilonem, ibi erit.] Et hic à celebrioribus est huius libri locis; Eum Chaldæus sic enarrat, Ligni nomine regem sumens, & quasi posterior sententiæ pars diuersa sit de fame, ac saturitate seu copia interpretans. (Et si decretum fuerit de cœlo vt cadat rex, & consiliarij eius de principatu eorum ex auctoritate dicti Domini fiat : & etiam saturitas, aut fames in meridiem, aut septentrionem, vbicumque decretum fuerit, vt firmetur illud consilium, mittitur eo vt fiat.) Thaumaturgus nihil aliud hîc agnoscit nisi casum, siue interitum, mortémve simplicé, vt & per decidentem de nubibus pluuiam. Hieronymus, ac Latini ferè omnes Interpretes explicant de statu, in quo quis moriatur, vt vel censeatur inter Beatos, vel inter Dãnatos, mórsque subita quadã ceu ventorum vi lignum, tametsi longæuum, subuertat, ibíque iugiter ille permaneat vbi ceciderit, siue rigidum illum, & trucem, siue clementem, & misericordem vltimum id tempus inuenerit. Olympiodorus videtur nolle aliter locum intelligi posse : tamen Austri vocabulum extendit ad quemlibet locum illustrem,

illustrem, ac lucidum, necnon ad CHRISTVM, qui est verissima lux: Aquilonis ad caliginosum,& tenebrarum plenum locum, nec non ad Diabolum, qui in tenebris habitat. Sic quemlibet siue in turpi scelerum statione,siue in honesta virtutum deprehendatur, cùm moritur,in ea permanere in æternum, & vel requiescere cum iustis, & CHRISTO in lumine felicitatis æternæ, vel in tenebris cruciari cum Iniquis, & Diabolo. Ad idem facit,quod in Austro quidam calorem caritatis, frigus obseruant iniquitatis in Aquilone.

Putat Hugo hortari præterea Salomonem ad constantem & rectum virtutis cursum,vt nec ad sinistram declinemus,nec ad dexteram,non elati prosperis, nec aduersis fracti. Carthusianus addit perseuerantiam in eo statu,in quo mors nos occupat, de meritis intelligendam: quibus nullus deinceps locus. Id satis indicat idem Hieronymus,Albinus, Salonius,& alij Latini Interpretes,Olympiodorus ex Græcis: præterea Bernardus [a], Gregorius [b]. Ioannes Arboreus monet opportunè, vitandum errorem negantium Purgatorium, eò quòd Ecclesiastes solùm dicat nos vel ad Austrum peruenturos, vel ad Aquilonem: qui enim migrant etiam cum noxa veniali,aut non abundè satisfecerũt pro pecatis remissis,cadunt ad Austrum, quia caritate præditi, & destinati ad beatitudinem paulò pòst sine dubio consequendam. In Infernum semel demersi nunquam emergent, nec vlla ibi redemptio,vt alio docuimus loco, refellẽtes,aut commodè quæ narrantur de Traiano, Falconilla,aliísve,declarantes. Accedit quod si præsens locus officeret assertioni de Purgatorio, sequeretur etiam Iustorum animas detentas in limbo ante aduentum CHRISTI, ibidem perpetuò remansisse.

a Ser.49.ex Paruis.
b 12.Moral. cap.3.

Itaque loquitur per se Salomon de morte corporali, quam qui subit, vi propria resurgere nequit,non secus ac decidens lignum,humi manet,atque putrescit, vbi cecidit,non habens spem rursùm virescendi, ac pullulandi [c], si sit videlicet penitùs resciſſum,vel si negligatur,relinquatúrque ab agricola. Extendendo autem similitudinem ad statum animæ,intelligenda erit eo modo,quem diximus,vel negandum,omnes cadere aut ad Austrum,aut ad Aquilonem,si hæc significant beatitudinis assecutionem, & gehennæ tormentum,quæ statim mortuis contingant: medius namque Purgatorij locus est,vt certò constat. Lege Sixtum Senensem [d],qui citat Ioannem Bonderium [e]. Item disputationem Bellarmini de Purgatorio [f]. Is verò præterea [g] disputat contra Catharium, & Pighium paruulos sine Baptismo defunctos post iudicium non recessuros ex loco subterraneo, in quo modo sunt sub Diaboli potestate in istum amœniorem mundum, quia post hanc vitam non est locus misericordiæ, sed iustitiæ, provt ex communi Patrum interpretatione præsens continet sententia. Verùm animalibus iustis in Limbo debebatur beatitudo,ac proinde locus eius, qui est cœlum empyreum, sicut & suo tempore gloriosa corporum anastasis.

c Iob.14.7.
d 5.Biblioth. anno.214.
e In Concertationib. Tit. 21.
f In cap.12. Libr.1.explicat hũc locũ.
g Libro 6.de Amiſ.gratia, & statu peccat.cap.2.

Lignum.] Inter significationes Ligni, quas vsurpant Scripturæ, Gregorius [h] numerat quatuor,pro Cruce,pro Incarnata DEI SAPIENTIA, pro Iusto,pro Iniusto. Has postremas duas ait conuenire proposito, sicut & ibi: Ego Dominus humiliaui lignum sublime, & exaltaui lignum humile

h 12.Moral. cap.3.

mile [a]. In die etenim mortis suæ Iustus, inquit, ad Austrum cadit, peccator ad Aquilonem; quia & Iustus per feruorem Spiritus ad gaudia ducitur, & peccator cum apostata Angelo, qui dixit [b]: Sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis, in frigido corde suo reprobatur. Aliàs notaui, vetere Philosophorum sententia censeri hominem Arborem inuersam, sumit supernè per os alimentum, vt per radicē arbor: ramos arbor mittit sursum, homo deorsum brachia, & crura: fibræ veluti radicis sunt capilli hominis, quas fibras arbor distendit per terram. Vbi maior ramorum copia, hoc est, desideriorum, loquens mysticè Bernardus [c], eam versus partem casuram docet. Multa sunt exempla Scripturarum quibus homo ligno, seu arbori comparatur [d]. Quod attinet ad vocem ligni, Latini quidem plerumque sumunt pro conuulso, vel exciso, tam viridi quàm sicco, rarò pro arbore, vt Poëta [e].

" *Quid tibi odorato referam sudantia ligno*
" *Balsama.* —

Idem de Græco vocabulo τοῦ ξύλου iudicium. Hebræum עץ *hhets*, absque delectu vtramque retinet significationem. Symmachus hic δένδρα posuit, id est, arbores.

Austrum.] Sumi semper solere Austrum in bonam partem, à sacris Scripturis docet non Hieronymus tantùm, & Albinus, aliique loci huius expositores, sed etiam Bernardus [f]. Sed contradicit Gregorius [g], cum alias tamen consensisse videatur [h], qui per eum fluxam interpretatur viuendi rationem, quia teporis afflatu membra dissoluit. Sed & idem Hieronymus, apud Ieremiam [i] Ciuitates Austri clausas interpretatur Infernum. Sic opinor etiam Austrum ad calamitatē exaggerandam positum in Psalmo [k]: Conuerte Domine captiuitatem nostram, sicut torrens in Austro, nempe reducitur in australi arida terra, & huic lætus aduenit. Fauet ibi certe Paraphrasis Chaldæa: (Conuerte Domine captiuitatem nostram sicut conuertitur terra, quando abundant aquarum fluenta tempore siccitatis.) Possumus hos Patres comparatè locutos intelligere, hoc est, quoties Austrum, & Aquilonem Scripturæ opponunt inter se. Quo in sensu loquitur Augustinus [l], declarans illud ex Canticis [m]: Surge Aquilo, & veni Auster, perfla hortum meum, & fluent aromata illius; quo etiam pacto Nyssenus exposuit, Theodoretus, tres Patres apud illum, Psellus item, Philo Carpathius, Ricardus S. Victoris aliique qui Cantica enarrant: necnon Ambrosius [n] qui tamen simul in meliorem partē accipit ibi vtrumque ventum [o], sicut & Paulinus [p]. Causa porrò cur sæpius ferèque semper sumatur Aquilo in deteriore sensu, præcipue apud Prophetas, est, quoniam Babylon, regnúmve Chaldæorum & Assyriorum, qui Iudæorum infensissimi hostes erant, respectu Iudææ ac Palæstinæ est aquilonaris. Vnde Ieremias cùm dixisset [q], Ab Aquilone pandetur malum super omnes habitatores terræ (nēpe suæ) subdit [r], quia ecce ego conuocabo, &c. Quare dicto loco Cantici nil repugnat Aquilonis vocabulo intelligi Zephyrū & Fauoniū, vt Delrius prolatis aliis docet, etsi dissentit. Profecto nihil mali, sed boni sonat Aquilo in Christi verbis [s], Et venient ab Oriente, & Occidente, & Aquilone, & Austro, & accumbent in regno Dei. Certum item est Austrum aliquando habere

a Ezech. 17. 24.
b Esa. 14. 13.
c Serm. 49. ex paruis.
d Matth. 3. 10. c. 7. 18. 19. cap. 12. 33. Luca 23. 31. Psal. 1. 3. Ierem. 17. 8.
e Verg. 2. Georg.
f Serm. 49. ex paruis.
g 7. Moral. c. 17. vel 14.
h Hom. 9. in Ezech.
i Lib. 2. in cap 13.
k Ps. 125. 4.
l Ep. 120. c. 22.
m Cap. 4. 16.
n In Ps. 1.
o Lib. de fide resurr. & in Ps. 118. serm. 12. & in Ps. 35.
p Epist. 3. ad Aprum.
q Cap. 1. 14.
r Vers. 15.
s Luc. 13. 29.

bere malam significationem,& apud Ezechielem [a].Ventus Auster contriuit te. Ventorum ceterorum,non modo horum duorum pro situ & qualitate regionum,ac prout mare transeunt, vel noxij sunt vel salubres,& magis & minus,vt Philosophi, Chorographi, ac naturalis auctores histor iæ testantur,præsertim Aristoteles & Plinius, atque Theophrastus, cuius de ventis librum commentario Federicus Bonauentura illustrauit,Primarios constat hos duos esse, quique omni fere tempestate anni spirent:immo Strabo reliquos ait sola differre ab istis modica quadam acclinatione.

a Cap.17.2 6.

Ad Aquilonem.] Quo modo accipiatur in malam partem, paulo ante docui.Acuta Galfridi [b] tropologia, neminem cadere nisi ad Austrum, vel Aquilonem:In Oriente stare,qui proficit;in Occidente, qui deficit:plenitudinem lucis, & profundam obscuritatē partibus istis : maximè oppositis designari:faciliorem errorem contingere inter mane, & vesperam,crepusculum,& auroram. Retineo libenter quam Patres approbare dixi plagæ vtriusque contrariam positionem:qualem etsi pars Orientalis habeat, & Occidentalis,notior tamē, & familiarior nobis prior,vt & duo poli Arcticus,& Antarcticus, & duo item venti Auster,Notusque. Et hic erat sermo de ligni, seu arboris ventorum vi deiectione.

b Citatur à Collect. Allego. & Tropol.ex vtroq; Testam. ad hunc locum.

Profecto bonum facit Aquilo sensum in Psalmo [c]:Latera Aquilonis, ciuitas regis magni. Et in Esaia [d],licet ibi loquatur ambitiosus,siue Tyrannus,siue Lucifer,In cœlum conscendam : super astra DEI exaltabo soliū: sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis,id est,in templo DEI, quod erat ad aquilonarem partem ciuitatis,in Sanctis Sanctorum, & super Cherubim ac propitiatorium, & figuratè super cœlum ipsum,& summam beatitudinem,locabo solium meum.

c Psal. 47. 3.
d Cap.14.13.

Vers.4.] QVI obseruat ventum, non seminat; & qui considerat nubes,nunquam metet.

PERSISTIT,Hieronymi opinione,Salomō in Eleemosynę præcepto, dicitquē,Qui cui benefaciat,considerat,sæpe præterire eum, qui meretur accipere:vel tropologicè, Qui rārùm eo tempore verbum DEI prædicat,quo populus libenter auscultat,& secunda aspirat aura, tumoris esse satorem, & ignauum agricolam : non oportere autem nubium aduersarum considerare tempestatem,sed opportunè,ac importunè prædicare [e], quoniam, vt est sequenti versu,nescitur quæ via, voluntasque sit Spiritus vniuersa dispensantis. Sic Albinus quoque.Sed ventos exponit esse illos, qui nobis aduersantur, nubes qui blandiuntur.

e 2.Tim.4.2.

Ceteri Latinorum litteralem primū sensum sectantur,vt non protrahamus datū angustianti [f],nec dicamus,Vade,& reuertere,& cras dabo tibi,cū statim possimus dare [g].Olympiodorus idē sentit, & ne curiosè scrutemur, quis sit cui facturi sumus eleemosynā,fidelis,an infidelis,iustus an iniustus.

f Eccli.4.3.
g Prou.3.28.

Adiungit Hugo ad tropologiam, vt ab Albino tradita est,de vento persecutionis,tentationis, detractionis hanc de nubibus prædicatorum, quas attendere non debemus quales sint, sed qualia doceant. Salonius de Diabolo,& aduersantibus,quibus nec à prædicando,nec à bene operando pro-

hiberi debeamus. Carthusianus litteralem explicat magis de illis, qui metu caritatis annonæ, vel penitus non faciunt eleemosynam, vel illiberaliùs, maximè verò, si non satis probabilibus coniecturis caritatem illam futuram sibi persuadeant. Seminator dum flat ventus, ipsum excipit dorso, sic Iustus resistit: neque permittit vt supra pectus, vel faciem, sed supra dorsum fabricent peccatores, & ibi prolongent iniquitatem [a], siue vt habet Hebræus textus, arent sulcum suum. Maturat opus messor ingruente pluuia: eodem pacto vir spiritualis vrget seipsum, quando sollicitant eum tentationes. Gregorius [b] ventos accipit pro spirituum malignorum tentationibus, nubes pro persecutionibus prauorum hominum, quarum qui terrētur metu, neque nunc grana boni operis seminant, neque tunc manipulos sanctæ retributionis secant. Rursum [c] docet eos, qui metuant venturas tentationes, cor ad bona opera nō proponere, & qui trepident ante humanæ mutabilitatis terrorem, mercedis æternæ retributione se priuare.

a Ps.128.3.
b 3. Par. Pasto. Admonit. 16.
c 27. Moral. c.5. & 6. vel tantum 5.

Thaumaturgus nouam vult esse reprehēsionem vanæ astrologiæ, & sideralis coniectationis, propter quam abstinuerit non nemo in ventos intuens, ac ventos verens, à messe, atque ventilatione ignarus quæ facturus sit DEVS, sed & quid mulier prægnans pariet ignorans. Paraphrastes Chaldæus expressit eandem sententiam, nominans ariolos, & incantatores: (Vir qui obseruauerit incantatores, & ariolos, non faciet bonum in seculo: & qui studet in astris, non congregat mercedem. Etenim incantatores & arioli assimilantur vento, qui non apprehenditur manibus filij hominis: & astra assimilantur nubibus cœli, quæ eunt, & non reuertuntur.) Non dubito primum præferre sensum, vt planiùs commodiúsque prioribus ac posterioribus adhærentem. Omne quidem opus meritorium gloriæ semen est, necnon in hac vita frugum iustitiæ nostræ [d]: Peculiare tamen id eleemosynæ, de qua Paulus [e]: Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. In reliquis operibus videmur quoddammodo percipere fructum, dum ea facimus, at eleemosynam facientes, proiicimus quodammodo, sed frugem postea diuitem recepturi. Est liberale officium, ait M. Tullius [f], serere beneficium, vt possis metere fructum.

d 2. Cor.9.10
e Ibid.6.
f Orat. ad Populum.

„ *Extra fortunam est quicquid donatur amicis,*

„ *Quas dederis, solas semper habebis opes* [g].

g Mart. lib. 5. Epig. in 43

Hoc habeo quodcūque dedi, ait apud Poëtam Rabirium M. Antonius. Hos appellabat Alexander thesauros suos [h], qui cùm res postulet, redeant cum fœnore: negabat Seneca [i] res nostras, esse nostras, nisi dando. Lege Rhodiginum [k]. Delectant me versiculi Itali, quas in Mediolanensi villa suburbana legi:

h Plutarch.
i 6. De benef. cap.3.
k Lib. 20. cap.24.

„ *Tanto io penso che sia mio,*

„ *Quanto io godo, & do per* DIO.

Ceterùm obseruatio venti, nubiúmque cōsideratio non omnis, sed immodica reprehenditur. Omnia tempus habent [l], quod obseruare, & considerare, singularis prudētiæ, ac sapiētiæ est. Agricolæ sationi, messique suum dant tempus, verùm sine cura curam impendunt.

l Eccl.3.1.

„ *Et dubitant homines serere, atque impendere curam* [m]?

m Georg.

excla

exclamat Virgilius contra socordiam rusticorum, rei rusticæ vtilitatem cùm demonstrasset. Multo id melius, ac verius de disseminatione beneficentiæ.

Non seminat.] Alij in futuro: (Non seminabit.) Sicut & eadem editio vulgata sequens verbum reddidit per futurum (metet.)

Nunquam.] Sensum verum expressit Interpres: alioquin sola hîc negatio est, non autem aduerbium temporis (nunquam) tum in Hebræo, tum in Græco textu.

Vers. 5. QVO modo ignoras quæ sit via Spiritus, & qua ratione compingantur ossa in ventre prægnantis, sic nescis opera DEI, qui fabricator est omnium.

EX ignorantia harum aliarum rerum naturalium probat ignorari à nobis diuinam voluntatem circa euentus futuros: Nescimus viam animæ ingredientis in paruulum, & ossium, ac venarum varietates in ventre prægnantis, quomodo ex vili elemento corpus hominis in diuersas effigies artúsque varietur, &c. ita nec timenda tibi contraria, nec temerè de ventis ac nubibus iudicandum, id est, de variis hominum euentis, quæ pendent ex DEO. Sic Hieronymus, Albinus, alij. Bonauentura vocabulo Spiritus, comprehendit etiam DEVM, & ventũ, quorũ origo sit nobis incognita, vel exacta natura. De his tribus Auctores sunt, qui quod CHRISTVS dixit [a], interpretentur: Spiritus vbi vult spirat, & nescis vnde veniat, aut quo vadat. Carthusianus addit de anima, nescire nos, eius an operatio procedat ex caritate, an non. Non videtur adeò proposito quadrare, vt pro DEO Spiritus accipiatur hîc, vt indicat tamen etiam Thaumaturgus: fit enim comparationis accommodatio ad DEVM ipsum: sed & de anima per se mentio est, quoniam simul agitur de ossium compactione intra matris ventrem. Hac ratione Chaldæa paraphrasis locum hunc expressit. Vatablus id satius ducit. Caietanus, Clarius, Titelmanus, Moringus, Lyranus, Glossa Interlin. & Ordinaria, Sa, & quodam loco Salmeron [b]. At Symmachus, ἄνεμον, vertit, id est, ventum, vt posteà dicemus. Hinc efficitur, vt quod est prius indicatũ, benignè cunctis facere debeamus, & vbique, & semper, deposito vano metu futuri vel imbris, vel venti, &c. quando latet nos velítne cooperatoribus nobis DEVS vti in eo, quod ipse decreuit opere; contra certum sit, DEVM cuncta temperare, prout ad salutem nouit expedire, pluuias, ventos, serenitatem, multóque magis effecta alia spiritualia. Quare dum adest rei opportunitas, amplectendam, negotij committendum euentum DEO. Olympiodorus in hoc solùm discrepat, quod explicet nescire eum qui disquirat, cui conferat eleemósynam, virum SPIRITVS videlicet Sanctus, viuificet eum, quem ille fortasse putat iniustum, vel repellat à se, quem iustum existimat. Sed iam ostendi, hoc minus ad rem esse, nisi mysticè locum declaremus.

a Ioan. 3. 8.

b Tom. 8. Tract. 5. in Ioannem.

Quomodo ignoras.] (Ἐν οἷς οὐκ ἔστι γινώσκων. In quibus nõ est cognoscens.) Aquila (Ἐν ᾧ οὐκ εἶ σὺ εἰδώς. In quo non es tu sciens.) Symmachus: (Μὴ

οἶδας

εἶδας πότερον πταῖσαι ὁ ἄνεμος. Non nosti virum aderit ventus.) Videri posset nata diuersitas ex vno Hebræo elemento, quod facili flexu modo est כ, modo ב,& priore forma vim similitudinis habet, posteriore præpositionis (in). Obseruatum tamen præpositionem Græcam ἐν, cum datiuo εἰς, eum vsum habere, quem Latinus expressit Interpres.

Quæ sit via Spiritus.] Symmachus, vt iam dicebam, ἀνέμου vertit, & sic alij quoque sunt arbitrati de vento sermonem esse. Profectò in sententia, aptiùs intelligi de Anima, nec ita benè de DEO, vt dé vento. Quemadmodum non cognoscis, ait Paraphrastes Chaldæus, quonam modo ibit Spiritus animæ vitæ in corpus infantis abortiui, qui manet in vtero matris suæ prægnantis. Constat רוח *ruach*, licet pro vento sumatur,& pro SPIRITV Sancto, tamen pro inspiratione quoque, omníque anima, tum etiam pro rationali, necnon & pro aliis sumi rebus, prout exigit sententiæ connexio.

Etsi porrò difficultas viam Spiritus, id est, animæ, quæ sit, cognoscendi, sicut & qua ratione compingantur ossa in ventre prægnantis, locum habeat in cuiuslibet animalis generatione, loquitur tamen Salomon de homine, nec dubium quin huius generatio difficilior sit ad intelligendum, vel ratione corporis perfectioris, vel maximè ratione animæ, quæ spiritualis est, ac rationalis. Testes Philosophi maximi Plato [a], Aristoteles [b], qui scientiam hanc inter difficillimas censuerunt,& prior ad eius acquisitioné opus diuino quodam verbo, id est, reuelatione. Sumus & hoc experti, & inextricabiles propemodum difficultates aliquando proposuimus, & pro viribus exposuimus, reuelato quidem plurimum lumine adiuti, sed quod cum naturali penitus consentire demonstrauimus, ita vt hoc ipsum per se animæ nostræ naturam omnem naturalésque proprietates comprehendere satis queat, ac verum vero bellissimè conueniat, & nihil reuelatum naturali repugnans lumini, nec in aliis, nec hac in re contineat. Lege Decretum Concilij Lateranensis sub Leone X.

a In Phædone.
b 1. De Anima, tex. 4.

Summo vir ingenio iudicióque Augustinus acerrimo, cui prorsus non video quem audeam præponere, valde anxius fuit semper de animæ potissimum origine, tandémque lucubrationes reuocans in iudicium, & retractans hoc modo suam de ea ingenuè profitetur inscitiam [c]. Nam quod attinet ad eius originem, qua fit vt sit in corpore, vtrum de illo vno sit qui primùm creatus est, quádo factus est homo in animá viuenté [d] (hoc vnum vocant fieri de traduce) an semper fiant singulis singulæ (de nihilo) nec tunc sciebam (tot in locis, quibus ea de re disseruit etiá cum Hieronymo [e]) nec adhuc scio. Sic pronunciat de scriptis, quæ Presbyter edidit. In Catalogo autem eorum, quæ iam Episcopus, idem se nescire adhuc testis est, attamen scire non corpus esse, sed spiritum [f]. Nam de immortalitate non dubitauit vnquam, nósque etiam superius Capite tertio Caietanum redarguimus asserentem nulla ratione demonstrari naturaliter posse. Augustinum duplex premebat ratio, tum quòd omnia DEVS initio creasset, cessassétque die septimo [g], tum quia non videbat quo pacto si non propagarentur vt de corpore primi parentis corpora, sic animæ nostræ de anima, in animas transcenderetur originalis culpa; quæ non in corpore, sed

c 1. Retract. cap. 1.
d Gen. 2. 7.
e Epist. 7. & 28. prætereà Epist. 157. & 3. de Baptis. paruul. c. 10. & 10. Genes. ad lit. c. 1. 2. 3. & 4.
f 2. Retract. cap. 56.
g Gen. 2. 2.

propriè

propriè resîdet in anima. Verumtamen ipsamet immaterialitas animæ, quam concedit Augustinus [a] damnans Tertullianum [b], profectò conuincit, cùm denuò fit, id quod non ante fuit, vt sensit Origenes [c], procreari de nihilo, ad eum prorsùs modum, quò primorum animas nostri generis auctorum. Extremo Capite libri huius [d] rediturus dicitur Spiritus ad eum qui dedit illum, non secus quàm corpus in terram, vnde erat. Qui locus debuit persuadere Augustino [e], licèt is conetur euadere. Nos eum posteà magis expendemus. CHRISTVS [f] ipse communem sensit nobis esse de Anima difficultatem, quo pacto corpori iungatur, abiungatur; vitam communicet præsentia, mortem efficiat absentia; vocem quidem eius audiri, dum loquitur homo, rugit leo, equus hinnit (videtur namque generalius de omnis animalis anima) sed nesciri vnde gignatur, in quid anima desinat, quomodo ingrediatur in corpus, vel ex eo egrediatur: non mirum si spiritualis generationis Nicodemus rationem minus assequeretur. Sic sententiam quidem CHRISTI declarauit Maldonatus [g] meo iudicio non improbabiliter, dixíque hunc spiritum vbi vult spirare, non quia suo ingrediatur, vel egrediatur arbitrio in quæcunque, vel ex quibuscunque corporibus, verùm quoniam non pendet ex eius qui generatur cognitione, atque iudicio: & inscij gignimur, nescientes nolentes morimur.

Et qua ratione compingantur ossa in ventre prægnantis.] Addit Chaldæus (an mas, aut fœmina fuerit quod nascatur.) Formatio fœtus meritò ab omnibus Philosophis, Medicísque [h], præsertim anatomicis, & Cicerone [i], & Lactantio [k], Alchimo [l], aliísque qui disserunt de Hominis opificio, naturæ opus eximium, ac propè diuinum iudicata est.

Multa præ cęteris in accurato de octimestri partu Opere Federicus Bonauentura, vt rē vni DEI reseruatam scientiæ Dauid [m] cecinit: Non est occultatum os meum à te, quod fecisti in occulto, & substantia mea in inferioribus terræ. Imperfectum meum viderunt oculi tui, hoc est, Non incognita tibi ossium compactio meorum, membrorúmque omnium interiorū in abdito vētris materni (sic vertit Chaldæus) ceu in terræ penetralibus, vbi ipse acu pictus sum veluti phrygionico opere, quod attinet ad neruos, carnes, ossa, cutes, רקמתי *rukkamthi*. Hieronymus, imaginatus sum, id est, factus, vt imago; vnde quod vulgò vocatur *ricamo*, Embryonem ipsum, corpúsque nondum in sua distinctum organa progressu temporis videas, tuæ prouidentiæ efficacibus oculis efformasti.

Audi Iob distinctius exponentem ipsimet fictori, ac factori suo admirabile in suo formando corpore ceu artificium [n]: Memento quæso quod sicut lutum feceris me (subtili, delicatóque opere, licèt fragili.) Nonne sicut lac mulsisti me, & sicut caseum me coagulasti (subigendo veluti lutum ipsum, & tractando, & macerando, ac molliendo.) pelle, & carnibus vestisti me, ossibus, & neruis compegisti me, (aptè singula distinguendo, ac formando interna, externa membra, partem luteæ materiæ molliori conuertendo in carnem, duriorem in ossa, læuiorem in cutem, flexibiliorem in neruos, mollissimam in medullas) vitam & misericordiam tribuisti mihi (viuificando, & animando sic præparatam, organizatámque materiam, idque singulari, misericordíque cura, & prouidentia, quæ fœtum intra viscera

LLl materna

[a] Lib. de Hæresib. cap. 86.
[b] Lib. de Anima.
[c] Testes omnes hæreseologi.
[d] Vers. 7.
[e] 10. de Genes. ad lit. capite 9.
[f] Ioan. 3. 8. 9. 10. 11.
[g] In Ioan. & apertè fauet hoc loco Ecclesiastes Hugo Card.
[h] Vt Galeno de vsu partium.
[i] 2. de Natu. Deorum.
[k] De Opific. DEI.
[l] Libr. 1. de primo parent. creat. cap. 4. 5. 6.
[m] Psal. 138. 15. 16.
[n] Iob. 10. 9. 10. 11.

materna conseruauit.) Et visitatio tua custodiuit spiritũ meũ. tua illa eadem Prouidentia vitam hanc meam, dũ claustris adhuc teneret maternis. Devs ipse tribuit sibi hanc formationem fœtus in vtero [a]: Dauid rursum Deo [b], nec non Machabæorum [c] genitrix simul profitens nescire se modum. Nescio, inquit, qualiter in vtero meo apparuistis: neque enim ego spiritum, & animam donaui vobis, & vitam, & singulorum membra non ego ipsa compegi: sed enim Mũdi Creator, qui formauit hominis natiuitatem, quique omnium inuenit originem, &c. Cùm negat se animam dedisse, vidit Augustinus [d] oppugnari propagationem animarum, nec satis sanè argumento respondit; solùm dixit: Nouimus hæc quidem, sed huic quomodo suffragentur ad id quod asserit, non videmus. Quis enim enim Christianorum neget Devm donare hominibus animam & spiritum? At plus voluit Sapiens & pia fœmina (quod attinet ad animam) quàm quod commune est omni viuenti, vt vitam à Deo tanquam à causa prima recipiat. Lege de Controuersia ista, de qua priùs quoque memini, Toletum [e]. Iosephus autem Gorionides [f] eandem fortissimæ mulieris orationem sic paulò plutibus recitat: Filij, ego mater vestra, Devs creauit vos, & spiritum animæ dedit in vos, & idem ipse vos magnos & excelsos, ossáque vestra fecit, & neruos texuit, & pelle desuper texit, & inspirauit in animam vestram spiritum [g], ceu animam, vel anhelitum vitæ; ipse, inquam est, qui omnia hæc vobis dedit, &c.

a Ierem. 1. 2.
b Psal. 21. 10. 11.
Ps. 118. 73.
c 2. Machab. 7. 22. 23.
d 1. de Anima c. 14. & 15.
e 1. de Anima, propos. 4. inter eas quæ sunt fide tenẽda, & lib. 3. quæst. 17.
f Lib. 3. c. 6.
g G n. 2. 7.

Compingantur.] Addidit Interpres hoc verbum perspicuitatis causa, reliquæ editiones habent duntaxat, (sicut ossa, &c.

Sic nescis opera Dei, *qui fabricator est omnium.*] Hebraicè, & Græcè Quæ vel quæcunque faciet omnia) Chaldaicè (In sapientia.)

Vers. 6.] Mane semina semen tuum, & vespere ne cesset manus tua: quia nescis quid magis oriatur, hoc, aut illud: & si vtrumque simul, melius erit.

Primo loco, tanquam maximè litterali sensu de beneficentia Hieronymus interpretatur, ne quis ab ea cesset, non manè, non vespere, quoniam constare non potest quod magis Deo placeat opus, vel ex quo cuius fructus præparetur iustitiæ; ac vtrumque posset ei placere. Deinde generaliter de quolibet opere bono, quod nimirùm quisque non senex minus exercere, quàm adolescens debeat, incertus qua placeat in ætate Deo. Tandem de vtroque Testamento; quod est veluti serotina, & temporanea pluuia, vt sociemus vtrumque Testamentum, & quasi corpus vnum efficiamus, & salutarem inde intelligentiam hauriamus, nescientes in quo magis nobis scientia tribuatur à Deo, & gratia. Expositio secunda placuit Bonauenturæ, Paulum [h] citanti, Bonum facientes non deficiamus: tempore enim suo metemus non deficientes. Eadem mens Carthusiani, & Olympiodori. Hic Christi memorat sententiam: [i] Operamini donec dies est, monétque ne quis ætatem sibi longiorem frustrà pollicitus, in gra-

h Gal. 6. 9.
i Ioan. 9. 4.

in grandiorem differat virtutis exercitium,& pœnitentiam, sed nunquam remittat,ingitérque precetur DEVM, cuncta maiestati, ac bonitati eius vt grata sint quæ operabitur. Lyranus recipit sensum primum: vespertino autem senescentis ætatis tempore beneficentiam commendari, quia tunc sunt homines magis tenaces, plus comparantes viatici, quo viæ vitæque minus est. Conuenit Caietanus. Extendit Hugo ad verbi diuini prædicationem,quæ nullo non tempore sit vsurpanda, seu senex sit quis, seu iuuenis, dummodò prædicator iecerit priùs in proprium cor salutarem doctrinam, quoniam plerumque contingit vt vberior eliciatur fructus tum cùm quis minùs expectat, ac versa vice. Nulla vacatio nato ad laborem [a], sed exibit homo ad opus suum,& ad operationem suam vsque ad vesperam [b], in qua redditur merces [c]. Nec in prosperis, nec in aduersis intermitti virtutis opus debet, nullum excipiendum tempus, nulla prætereunda occasio,vt si priora DEO forsitan minùs probata sunt, placeant certè posteriora,vel postrema: quod si omnia,ô nos perbeatos.Nimis profectò anguste, minùs auguste Chaldæus restrinxit hunc locum ad coniugalia: In die iuuentutis tuæ,accipies, inquit, & gignes filios; & in tempore senectutis tuæ ne dimittas vxorem, quæ est pars tua,quo minus generes filios;etenim non notum est tibi quisnam ex illis electus sit,vt sit bonus, hic an ille, an ambo boni pariter sint futuri.

a Iob 5.7.
b Ps.103.23.
c Matt.20.8.

Mane & vespere.] De his dictum Capite præcedente [d]. Symmachus nominibus vtitur seminis epithetis. πρωϊμῳ καὶ ὀψίμῳ.

d Vers.16.

Nec esset manus tua.]Sic etiam Symmachus:(Καὶ μὴ καταλιμπανέτω ἡ χείρ σου. quod vetus translatio reddit,Ne dimittas manum tuam)& passiuè verti potuisset:Ne dimittatur,aut,Ne dimittat se.Septuaginta:Μὴ ἀφιέτω,Ne remittat, &c. אל תנח *al thannach*,Non quiescere facias,)Manus mentio indicat probabilem nõ esse paraphrasim Chaldæam,sed exponere debuisse de semine, quod agricola manu terræ mandat. Quanquam non ignoro, quia manus instrumentum est commune ad plurima,eâ nos operari Scripturam dicere, vel illam non cessare,quódcumque tandem sit opus non tantùm corporis, sed animi etiam. Importat prætereà manus vox alacrem, ac spontaneam operam,ita vt cessare illam sit non in totum vacare, sed, quod alios interpretatos dixi,remittere,virésque sicut possis,non exerere. Vnus habet manus homo,sicut Plinio [e] meliùs docuit Galenus [f],tanquam sapientissimum cunctorum animalium, atque prudentissimum. Confirmat id auctoritate Anaxagoræ Aristoteles [g], ac sigillatim recenset quæ commoda corpori, animóque proueniant ex manibus.

e Lib.11.capite 43.
f 13. de vsu par.cap.2. Lib.17.cap.1.
g 4 de Part. animal. c.10.

Quia nescis quid magis oriatur.] Vetus Translatio: (Quid placeat.) Hebræa:(Si hoc rectum erit,an hoc ,vel illud.) seu, an congruum erit,dirigetur,strenuè,apteque proueniet: hæc enim omnia significantur verbo כשר *chaschar*, ποῖον στοιχήσει (quale,vel quid,seu vtrum rectè procedet.) Aquila, (ἀρεσθήσει, proficiet.)Symmachus,ἐφρήσει, reperiet, vel assequetur, nimirum manus tua. Oriri quandoque significat non simpliciter produci,sed feliciter prouenire.

Et si vtrumque simul,melius erit:] Heb. (Et an ambo ipsa,sicut vnum bona) Id potest ex verbo (nescis) pendere. Id est, Nescis an vtrumque sit

LLl 2 futurum

futurum paris bonitatis, an vnum æquè ac alterum. Sed Interpres videtur alium sensum intendere, licet non valde discrepantem: Quod si vtrumque semen prospere natum fuerit, eo melius; non erit pœnitendus labor, nulla iactura seminis, fructus existet vberior: Καὶ ἐὰν τὰ δύο ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀγαθά. Legisse videntur באחר *beechar*, cum ב *beth*, vetus translatio cum כ *caph* כאחר *cheechar*, (Et si vtrumque, inquit, quasi vnum bonum est.) Sed Hebraicum nomen est plurale טובים *tobim*, Tamen sicut vnum, vel in vnum valent idem quod simul, & pariter, & iuxta, & æquè, &c. & positiuum bona sumi potest, vt sæpe fit, pro comparatiuo.

Vers. 7.] DVLCE lumen, & delectabile est videre solem.

DEINCEPS institui videtur sermo de diuino iudicio, quod incutere nobis timorem debeat. Ducitur autem principium ab expositione felicitatis externæ, quæ sua dulcedine remouere nos ab eo solet timore. Hoc etiam continet versus sequentis pars prior, quæ meminit de longiore, ac hilariore vita. Tamen Hieronymus, & quos antea retulimus, explicantes benignè aliis faciendum, vel generaliter in omnis virtutis opere persistendum, vel vtrique studendum, & vacandum Testamento, volunt proponi nunc præmium visionem dulcissimi luminis qui est DEVS PATER & CHRISTI, qui est Sol iustitiæ. Paraphrastes in visione DEI concordat, & perspicue hanc beatitudinem exprimit, quod Hebræorum vix vllus (Et dulcis est dux, & bona ad illuminandum oculos caligantes, vt videant gloriam faciei maiestatis Domini, quia futurum est vt illuminentur facies Iustorum ex splendore maiestatis eius, & vt sit pulchritudo eorum vt Solis.) Olympiodorus lumine isto ac sole ait magis exprimi mane illud, quo nobis docebat Ecclesiastes seminandum, videlicet internum splendorem; quo suauissimè noster illustretur Intellectus, cognoscatque quid sibi sit ad increati voluntatem SOLIS agendum, quid omittendum, sed & præterea iucundissimè in hac vita quam experiuntur alij molestam, contempletur res pulcherrimas, à materia seiunctas: reputet etiam animo quibus impij sint olim in alia vita tenebris inuoluendi; quod vt periculum vitet, interim studeat malum declinare, persequi quod bonum est. Hugo Cardinalis affert similia isti ac primæ sententiæ. Existimat Gregorius Ponti. siue Neocæsatiensis, siue Thaumaturgus proponi voluptuosi hominis argumentum, ac refelli. Illum quidem delinitum pulchritudine ac suauitate Solis: longioris vitæ bonorum ceterorum præsentium, deterritum morte, decernere satius frui his commodis, idque ceteros iuuenes, vt faciāt, adhortari: tamen insanire, nil cogitantem de DEI hæc omnia vindicaturi, iudiciis; & quàm turpis ac stolida, & exitiosa talis viuendi ratio. Vatablus ait, concisam esse sententiam, vt in rebus, quas præ mœrore dicere non possumus, quasi hoc velit Ecclesiastes: Vt gratissima res sit lumen, & iucundum oculis aspicere Solem; sed moriendum tamen.

Dulce lumen.] Nihil refert quod hic desit coniunctio (&) quam ceteræ habent

habent editiones. Describitur autem felix vita per luminis, solisque visionem, sicut & contraria per tenebras, tenebrosúmque tempus infelicitas, necnon per Eclipsim. Symbolum felicitatis Iosepho fuit videre Solem, Lunam, stellas, quæ ipsum adorabant [a]: & hoc forsitan voluit Iob negans se Solem vidisse cum fulgeret, & Lunam incedentem clarè [b]: id est, elatum nimia felicitate. Quamquam plurimæ gentes pro Numine Solem colerent, ac multitudinem quoque plurium Deorum ad eum reuocarent, vt est auctor Macrobius [c], & indicat liber Sapientiæ [d]: & sic Sponsæ in Canticis [e] verba Chaldæus interpretatur, ac Theodoretus: Nolite me considerare, quia fusca sum, quia decolorauit me Sol, id est, Solem, & Lunam colui: idcirco etiam auersa facie ab Oriente Iudæi DEVM venerabantur ad Occidentem conuersi, cuius contrarium ipsis exprobrat Ezechiel [f]: nihil præterea ferè festiuè celebratum à piis impiisque cultoribus absque lumine accenso [g]: & dator munerũ DEVS, idem cognominatur PATER luminum [h]. Expressior nulla inter corporatas res imago DEI quàm Sol, teste Dionysio [i]: dicitúrq; lux propria possessio ipsius [k], & ea amictus vt vestimento [l]; quale circumposuit quoque sibi Rex CHRISTVS (qui se mundi nominauit Lucem [m], Sicut & Plato [n] Lucem & Solem boni ipsius Filium:) facie collucens etiam vt Sol, cùm transfiguratus est [o], & Mosis illuminauit vultum DEVS [p], cui promiserat omne bonũ [q]. Tandem res omnes Hebræi prosperas Lucem appellant, vt aduersas nomine tenebrarum [r]: & filios Lucis qui DEO sunt similes [s], oppositos filiis huius seculi [t], vbi potestas tenebrarum [u], & earundẽ princeps Diabolus [x]. Ipsum hominem, quem nescio quis Philosophus [y] natũ dixit ad intuendã Solis lucẽ, Græci à lumine φῶτα nominauerũt, quasi sit μόνος τὰ τῆς διανοίας φωτίζων τοῦ λόγου, vel vt ait Nazianzenus, διὰ τὴν τοῦ λόγου δύναμιν [z]. Hoc est, lumen vultus diuini signatum super nos [a], quem vultum quoties fauet DEVS, illustrare, & illuminare dicitur super nos [b]. Hæ omnes loquendi formulæ liquido demonstrant nihil corporata luce dulcius, nihil delectabilius, nihil præstantius, quod ideo transferatur ad res spirituales, interque illas ad principẽ DEVM luculentius declarandum: nã nihil luce mundius, pulchrius (pulchritudinem, ac ornamẽtum omnis visibilis creaturæ Damascenus [c] appellat) efficacius, lætius, delectabilius, ditius, nihil quod prius distinctè condiderit DEVS (oportuit præire lucem, vt reliquum appareret opus DEI [d], dierúmque per partes, quibus id oportebat creari) nisi quis Angelos excipiat cum Græcis Auctoribus, quos ipsos tamen Angelos alij lucis vocabulo comprehendunt. Plures lucis laudes citatus Dionysius [e] persequitur, & ad quatuor supra triginta proprietates eius, & ignis enumerat, diuinis rebus DEóque congruentes. Nos ipsi hoc egimus in scholis physicis, & nonnulli Auctores propriis Tractatibus de Lumine, præsertim Ficinus, quem etiam lege in opere de Philosophia Platonis [f]. Quid mirum, si senior Tobias gaudium imprecanti, respondit [g]: Quale gaudium mihi erit, qui in tenebris sedeo, & lumen cœli non video? Claudat hunc locum Poeta Christianus Dracontius [h]:

„ *Prima dies lux est terris, mors vna tenebris,*
„ *Lux datur ante polum, lux clara est causa diei,*

a Gen. 37. 9.
b Cap. 31. 26
c Lib. 1. c. 21. 22. 23.
d Cap. 13. 2.
e Cant. 1. 6.
f Cap. 8. 16.
g Tertul. 2. ad vxorem.
h Iaco. 1. 17.
i Cap. 4. de Diui. nom.
k Iob 36. 33.
l Ps. 103. 2.
m Ioan 8. 12
n 6. De Rep.
o Mat. 17. 2.
p Exo. 34. 29
q Exo. 33. 19
r Esa. 8. 20. cap. 9. 2. & 50. 26. & 60. 1.
Ps. 42. 3.
Ps. 96. 11.
s Luc. 16. 8. Ioan. 12. 36
Ephes. 5. 8.
1. Thes. 5. 5.
t Luc. 16. 8.
u Luc. 22. 53
x Ephes. 6. 12
y Anaxagoras apud Diogenem Laertium.
z Citat Auctor Thesauri Græci.
a Ps. 4. 7.
b Ps. 30. 17.
c 2. De Fide cap. 7.
d 4. Esd. 6. 40.
e De Diuin. nom. c. 4. & de Cœ. Hier. c. 15.
f Lib. 15. 3.
g Tob. 5. 12.
h 1. Hexam. Tom. 8. Bibliothe. Patrum.

 „ Lux

„ *Lux iubar æthereum, lux noctis limes & vmbra,*
„ *Lux facies rebus cunctis, & lux elementis,*
„ *Lux genitis, factisq́; calor, lux gratia Solis:*
„ *Lux decus astrorum, lux, aurea cornua Lunæ,*
„ *Lux fulgor cœli, lux & primordia Mundi,*
„ *Lux splendor flammæ, lux magni temporis index,*
„ *Lux honor agricolis, requies lux omnibus agris,*
„ *Lux opus Auctoris primum, candórque pudoris.*
„ *Lux æui, medijs dat lux quoque tempora metis,*
„ *Quâ benè constructa Mundi primordia lucent.*

Quocirca oportet præuenire, Solem ad benedictionem DEI, & ad ortu lucis illum adorare [a], vt pluribus in eius loci Commentario exponemus.

Delectabile est oculis videre Solem.] Prætereà, quæ de lucis iucundissimo dicta sunt aspectu, Ambrosium [b] lege DEI visionem cum Solis comparantem, ac infinitis partibus præferentem. Solem cœlestis fontem lucis Heraclitus vocabat [c], & cor cœli: Chalcidius [d], & Plinius [e] totius Mundi ceu animalis, & cor, & animam, siderum, cœlíque rectorem, naturæ regimen ac Numen. Cicero [f] principem siderum, pluráque de eodem disserit præter alios Ficinus [g]. Sed nihil, si de laudibus agitur Solis, afferri melius potest, quàm quę sacris litteris continentur, quæ gigantem eum nominant ac sponsum [h], propter velocitatem motus, magnitudinémque corporis, & propter pulchritudinem: vas admirabile, atque opus EXCELSI [i], ob elegátiam, præstantiámque opificij (ita vt CHRISTVS peculiariter asserat Solem suum, id est, DEI [k], & Varro [l] Latinè dictum diem quasi à DEO, vel vt ait Festus, quod diuini sit operis, vel à Ioue, quem Δία nominant) exurentem terram, ita vt non sit, qui in conspectu ardoris eius possit sustinere [m], vel se abscōdere à calore ipsius [n], radios igneos exsufflantem, & refulgentem radiis, oculósque obcœcantem [o], quia calore præditus est eximio, lumine præstanti, in sermonibus suis festinantem iter [p]. quoniam, vt dixi, celeriter agitatur. Tanta Solis dignitas compulit multos, vt ante monui de luce disserens, ad eum pro DEO colendum, & præmoniti licèt Iudæi ne id facerent [q], fecerunt tamen: immò nonnulli posteà Hæretici [r], & nonnullam præ se speciem Catholici ferebant, quos Leo reprehendit [s], quod antequàm intrarent in Petri basilicam, conuerso corpore sese venerabundi reflecterent ad Solem. Multa memorat Herodianus [t], de superstitioso cultu Solis apud Syros, Phænices, Palæstinos.

Tribus nominibus Hebræi Solem appellant, vt notat Hieronymus [u], חמה חרס שמש *chammah, cheres, schemes.* Chammah dicitur à calore; Cheres ab ardore, & exsiccatione; Semes à lucis ministerio, per quam in res omnes naturales operatur, & quia est generalis quidam DEI minister ac naturæ. Græcum potissimum vocabulum est ἥλιος, quod etsi deriuant alij aliunde, tamen Dionysius [x], & Plato [y] quasi παρὰ τὸ ἀολλεῖν, siue ἁλίζειν, quod est, συνάγειν in vnum cogere, & congregare homines simul atque exoritur, vel ἀπὸ τοῦ αἰολεῖν, id est, ab alterando quæ oriuntur à terra. Postremò Latinè Sol ideo dicitur, inquit latinissimus Auctor Cicero [z], vel quia solus ex omnibus sideribus est tantus (id non est verum) vel quia

a Sap. 16. 28.
b 4. Hexam. cap 1.
c Macrob. 1. in Somnium Scipionis, c. 20
d In Timæũ Platonis.
e Lib. 2. c. 6.
f 2. De Nat. Deorum.
g Li. de Sole.
h Ps. 18. 7.
i Eccl. 43. 2.
k Mat. 5. 45
l 5. De Lingua Lat.
m Ibi. Eccl. 43. 4.
n Ps. 18, 7.
o Ibid. Eccl. 43. 4.
p Ibid. 5.
q Deut. 4. 19
r Refert Leo Mag. hom. 2. de Natiui. & 7.
s Eadem Hom. 7.
t Lib. 4. & 5.
u In c. 15. Esaia.
x De cœl. Hier. c. 15. & de Diui. nom. cap. 3.
y In Cratilo.
z 2. De Natura Deorũ.

cùm

cùm est exortus, obscuratis luminibus solus apparet. Legendus quoque de Solis encomio Trismegisti Pimander [a]. Omnes filij DEI iubilauerũt [b], (hoc est, ANGELI, principio creati mundi) DEVMQVE laudibus hymnísque prosecuti sunt potissimum, vt placet Chrysostomo, & Anastasio Sinaitæ [c], propter Solis, ac reliquorum astrorum conditionem.

Quidni delectabile sit ergo Solem oculis videre? Quanquam obtutum in eum nemo defigere valet, nullus ipsum cernere seorsim per se, verùm in illuminato duntaxat corpore, cui suum ille lumen communicauerit. Qua in re DEI denotatur, qui Sol quidam censetur παμφαὴς, lucémque inhabitans inaccessibilem [d], incõprehensibilitas, vt nec videri quidem per se sine diuino lumine possit, quemadmodũ scitè notatum est à Marsilio Ficino [e], qui Socratem quàm excuset iustè [f], non laboro; dum sub dio immotis membris, inconniuentibus oculis statuæ in morem in eisdem stantem vestigiis, quousque salutaret iterum resurgentem, negat adeo hunc miratum externum Solem, sed alterum supercœlestem cum eiusdem PATRE, qui luminum vocatur Pater, expers transmutationis, ac vicissitudinis obumbrationis [g]. Certè quod de Socrate Ficinus affirmat, piũ est, imitari videlicet per sideralem cõsiderationem maximè Solis siderum Principis, omnis Principem Conditorémque creaturæ DEVM, solum verũ iustitiæ lumen, & intelligentiæ Solem [h] contemplari, laudare, venerari, diligere, quod ordinis nostri columina duo Ignatium, & Xauerium proditum est factitasse.

a Cap. 5.
b Iob 38. 6.
c 4. Hexam.
d 1. Tim. 6. 16
e Lib. de Lumine. c. 12.
f Ibid. c. vlt.
g Iac. 1. 17.
h Sap. 5. 6.

Vers. 8. SI annis multis vixerit homo, & in his omnibus lætatus fuerit, meminisse debet tenebrosi temporis, & dierum multorum, qui cùm venerint, vanitatis arguentur præterita.

SI *annis multis vixerit homo, &c.*] Non eget explanatione versus hic, cuius ex dictis intelligentia peti debet. Sunt tamen qui nouæ hic principium sententiæ faciant, vt ibidem admonuimus. Annos multos Capite sexto [i] docuimus esse, quales nunc metimur constantes è mensibus duodecim, circiter triginta dierum, non trium duntaxat. Si amas tropologiam, lege Hugonem declarantem hæc & priora de vita contemplatiua, & actiua, ne quis illi addictus istam deserat: de interna animi lætitia, ob gratiæ præsentiam, ac prægustum beatitudinis, necnon de tentatione, ac tristitia, vt nemo priore abusus, immemor sit periculi sui.

i Vers. 6.

In his omnibus lætus sit.] Lætitia felicitatem importat, illam etiam quæ in rerum consistit externa possessione. Lætatur enim, qui quas res appetit, amátve, possidet ac fruitur. Hanc intelligit Salomon magis lætitiam, quàm quæ legis diuinæ studium consequitur, sicut Paraphrastes Chaldæus interpretatur. Nam videtur deinceps cohibere nimis effrænem de rebus secundis lætitiam, quæ reddat nos improuidos, & incogitantes futurorum malorum. Ad voluptatem referuntur quælibet bona, omnia etiam peccata, quibus sese obstringit, qui huius felicitatem temporis consectatur. Testes illi,

illi, qui se in libro Sapientiæ [a] cohortantur ad fruendum bonis, &c. testis Iob [b] vocans hypocritæ gaudium: CHRISTVS tandem testis vno verbo dicens: Mundus gaudebit [c].

a Cap. 2. 6. 1
b Iob 20. 5.
c Ioan. 16. 20.

Meminisse debet.] Hebraicè, Græcéque: (Et recordabitur) Id est, si sapit recordabitur, memor esse debebit.) Vetus translatio (Meminerit.) Aquila μιμνήσθω. Iuxta nostram vulgatam sensus est quem dixi. Symmachus ita vertit totum istum locum: (Si annis multis vixerit homo, & in omnibus his lætatus fuerit, recordari debet & dierum tenebrarum, quia multæ erunt: in quibus omnibus veniet esse desinere:) quæ versio efficit eundem sensum. Vetus translatio magis consentanea Hebræo, Græcóque textui, nec particulam conditionalem (si) repetens, vel etiam subintelligens, prout nec est in illis editionibus, sic habet: (Quia si annis multis vixerit homo, in omnibus his lætetur, & meminerit dies tenebrarum, quia plurimæ erunt) & videlicet efficere sensum vel Ironicum, sicut & sequens versus: vel sub hac hypothesi, vt lætetur quidem, sed ita vt simul meminerit, (ne modum excedat,) ingruentium posteà malorum.) Perspicacior vulgata, quæ, sine ironia seriò monet. Est homo אנוש *enos*, obliuiosus, vt placet Eusebio [d], quasi à נשה *naschah*, Quid est homo quod memor es eius [e]? Ideò reuocatur, ac prouocatur ad memoriam: quod pio quoque fit Ecclesiæ instituto, dum ieiunium ineuntibus quadragesimale, cinerem super capita imponens, monet quid sint quidve futuri sint. Incuriosam hanc obliuioné rei, vt obuiæ, sic adeò necessariæ, valde Chrysostomus [f] exagitat.

d 11. de Præparat. c. 4.
e Psal. 8. 5.

Tenebrosi temporis.] Alij: (Dies tenebrarum) habent eodem sensu: tenebras verò res aduersas denotare notatum pridem. [g] Chaldæus hoc loco (mortem, & iudicium.) Opponuntur tenebræ lumini, Solique priùs nominatis.

f Hō. vlt. de SPIRITV sancto. Tō. 3.
g Cap. 6. 4. & supr. versu 7.

Et dierum multorum.] Ceteri: (Quia multæ erunt dies, Πολλαὶ ἔσονται.) Chaldæus: Quibus iacebit mortuus in domo sepulturæ.) Si membrum hoc distinguamus à priore, possunt multi dies accipi decrepitæ ætatis, cui proxima mors: Quod enim antiquatur, & senescit, prope interitum est [h]: & ærumnosi dies, licèt pauci, videntur multi. Vel quia memoria retinendum vtrumque tempus tum damnationis, tum beatitudinis, illam tenebræ, hanc dies poterunt multi designare. Sed & hos intelligas malim aut de præteritis, qui vt feliciter abierint, abierunt tamen: aut de futuris, sed tenebrosis quoque, quos necessum erit male mortuum viuere: Cogitaui dies antiquos, ait Dauid [i], & annos æternos in mente habui, faustos, infaustósque. Veniet nox aliquando, cùm nemo poterit operari [k]; sed cuique decernetur debita factis merces: nunc dies numerabiles, mensurabiles, breues, parui, pauci [l]: vnus potiùs ceu hesternus, aut custodiæ nocturnæ dies, vel sicut vmbra [m], tunc longi, multi, magni, ac longitudo ipsa dierum [n] Beatis iucundissima, Damnatis molestissima. Memoria propriè præteriti est, sed cogitationé reuocare de futuro, meminisse est.

h Heb. 8. 13.
i Psal. 76. 6.
k Ioan. 9. 4.
l Psal. 38. 6. Iob 14. 15. Gen. 47. 9. Iob 10. 20.
m Psal. 89. 4. 5. Psal. 101. 12.
n Ps. 90. vlt. 92. vlt.

Qui cùm venerint, vanitatis arguentur præterita.] Reliqui: Omne quod veniet, est vanitas. Quiuis nos occupet posteà status, deprehendere nos faciet, quæ præterierint, fuisse vana. Vatablus explicat, quod alius qui nascitur, & ipse vanitas est, non solùm is, qui iam diu vixit.

Vers. 9.

Ver. 9.] LAETARE ergo iuuenis in adoleſcentia tua,
& in bono ſit cor tuum in diebus iuuentutis tuæ, &
ambula in viis cordis tui, & in intuitu oculorum
tuorum: & ſcito quod pro omnibus his adducet te
DEVS in iudicium.

LÆTARE *ergo iuuenis*, &c.] Vel amara Ironia contra voluptuoſum
adoleſcentem, quaſi manu iniecta retrahens, atque ſecum reputare
compellens, audeátne adhuc in ſuo volutari cœno, mortis, iudiciíque, de
quibus dictum proximè, poſtpoſita memoria. Tale quid Dominus dor-
mientibus Diſcipulis dixit [a], Dormite iam, & requieſcite, vt exponũt Chry- *a Matth.26.*
ſoſtomus, Euthymius, Theophylactus. Eadem ratione aliqui aliud acci- *45.*
piunt per ironiam dictum: Tunc qui in Iudæa ſunt, fugiant ad montes; qui
ſuper tectum, non deſcendat in domum, ſeu tollere aliquid de domo: vel
qui in medio eius ſunt diſcedant [b]; nempe ſignificari volunt intercluden- *b Matth.24.*
dam omnem fugæ viam, non autem quod hortetur CHRISTVS ad fu- *16. Marc.13.14.*
gam, vt ſit ſenſus, ſiue deſcendant, ſiue non deſcendant, ſiue maneant, ſiue *Luc.* 21.20.
abeant, perinde fore, quoniã abſque dubio peribunt. Confirmari poteſt hic 21.
ſenſus loco ſimili apud Amos [c]. Vel eſt mitius conſilium, ſic hilarè fruatur *c* Cap.2.14.
præſentibus bonis, vt meminerit reddendæ rationis DEO. Hieronymus *15.16.*
Caput ſequens exorditur ab hoc verſu, & reiecto Iudæorũ delirio, ſibi præ-
cipi nunc interpretantium, fruitionem diuitiarum, antequam eis tempus
captiuitatis adueniat, ſecundum ſequitur ex allatis dicendi modum. Aſſen-
tit Albinus, hócque gaudium videri ad quod nos Apoſtolus [d] inuitat, ſed *d Phil.4.4.5.*
in Domino, & cum modeſtia, quoniam Dominus prope eſt. Arboreus eſt
eiuſdem ſententiæ, & diſertè Chaldæus. Fauet Olympiodorus, volens de
ſpirituali ſola lætitia ſermonem eſſe. Lyrano prima placet expoſitio, quam
dicit eſſe Hebræorum, vel ex aliena loqui Sapientem perſona. Ironiam
Caietanus agnoſcit, & Sà, & Bonauentura. Idem voluit Thaumaturgus, re-
prehenſionem ſeriam explicans. Gloſſa Interlinearis, Hugo, Carthuſianus,
Titelmanus, Motingus, Clarius ambas amplectuntur.

Quod ad alios attinet Auctores, qui alieno locum loco tractant, Grego-
rius quandoque facit cum ſecundis, maximè cum Olympiodoro. Nam
ait [e], admoneri nos hîc gaudere in virtutibus ac renouatione ſpirituali. *e 24.Moral. cap.4.vel 5.*
Aliàs [f] docet locutum his verbis Salomonem ex alterius, non ex proprio *f 4.Dial.c.4.*
ſenſu. Ambroſius [g] meliorem in partem accipit de quodam flore vitæ, bo- *& 4.Moral.*
norúmque ætate operum. Innuit eandem ſententiam Cyrillus Ieroſoly- *cap.1.*
mitanus [h]: ex recentioribus Ribera [i] Malachiæ ſententiam quandam iro- *g Exhor.virgi.*
nicè declarans, confirmat ironia præſentis loci. Pineda [k] quoque conten- *h Catecheſi*
dit hîc exprobrari voluptatem iuueni. *15.*

Iuuenis in adoleſcentia tua.] Chaldæus diſtinguit pueritiæ, & adoleſcentiæ *i In c.2.n.35.*
dies. Hebraicæ voces ſunt בחור בילדותך *bachur beialduthecha*, Græcè *k Iob 20.verſu 11.num.7.*
νεανίσκε ἐν νεότητί σου. Primum nomen Hebraicum propriè ſignificat ele-
ctum, ideóque talem, qui ſit ad opus idoneus, qualis non puer, ſed iuuenis

 eſt,

est,vel adolescens,eadémque ratio de fœminino בחורות *bechuroth*, id est, iuuentutis,quod mox subditur. Secundum quoque sumitur pro tempore iuuentutis,& adolescentiæ, necnon pueritiæ. At puer non adeò capax est præcepti,neque solidæ lætitiæ cum quadam perceptione & animaduersione. Eadem propemodum vis Græcarum dictionum, sicut & τ̃ *νεανίν*, pro quo vulgata quandoque ponit adolescentem, sicut aliàs [a] docuimus, cùm ostendimus quo pacto Saulus dum Ecclesiam persequeretur, & Stephani præesset lapidationi, diceretur adolescens. Gregorius [b] annotat, in sacro eloquio nonnunquam adolescentiam iuuentutem vocari,sicut hoc loco,& vbi Timotheus [c] admonetur ne quis adolescentiam ipsius contemnat. Si enim vtraque vnum esse (iuuentutem & adolescentiam) non decerneret Salomon, quem monebat, inquit,in adolescentia, iuuenem non vocaret. Notat etiam Olympiodorus sexu masculino *νεανίσκε* fœmininum simul comprehēdi,sicut cùm Paulus vult virginem castam exhiberi CHRISTO [d], tam intelligit mares,quàm fœminas.Monitis eget adolescētia seuerioribus, tollenda à libidinibus,quibus scatet [e],calore corporis feruente,æstu sanguinis vaporantis ignescente [f],vt inualida viribus,ita cōsiliis infirma,vitio calens,fastidiosa monitoribus,illecebrosa deliciis [g]. Postremò adolescens

„ [h] *Cereus in vitium flecti, monitoribus asper,*
„ *Vtilium tardus prouisor,prodigus æris,*
„ *Sublimis,cupidúsque,& amata relinquere pernix.*

Iuueniles impetus accuratis rationibus, optimus ait magister morum [i], vinciri,ac compesci conuenit. Nolim tam indulgētem adolescentibus Ciceronem [k],immò tam ineptè rigidum,vt illis,nisi voluptatem admittant, suauitatémque abblandientem,Deos nō propitios,etiam iratos putet. Habuit continentissimus adolescens Iob in diebus adolescentiæ suæ secreto DEVM in tabernaculo suo [l], arcta ibi coniunctum necessitudine veluti sapientem amicum vel pædagogum. Quid penè pueros memorem Tobiam, Danielem cum sodalibus,Iuditham,Susannam, innumerabiles nouæ legis, quibus etiam in ea ætatula honorem dedit DEVS senectutis [m],vtque nihil puerile gererent in opere [n],qualem Basilium Nazianzenus,Bernardus Malachiam fuisse narrat,Bernardinum,Laurentium,Iustinianum, & alios alij. Nam Gentilitas etsi habet nonnulla quoque exempla, non tamen sinceræ pietatis. Peiores illi qui sunt bis pueri senes [o]; & auctoritatem habent senum,vitia puerorum,nec puerorum tantùm,sed infantium [p]. Operæ sit infinitæ vel eos commemorare,qui præceperunt de institutis adolescentiæ,Plutarchum,Aristotelem,Xenophontem: nullum munus Reipublicæ adferri maius, meliúsque posse, quem paulò antè nominaui, docet Marcus Tullius [q]. Non vnas hac de re scripsit Hieronymus, vt ad Gaudentium, aliósque epistolas. Clemens autem Alexandrinus eruditissimos Pædagogi libros. Extant sanctissimi Synodorum Canones [r]. Lege Ribadineiram nostrum in Patris nostri Vita [s], Stephanum Asterem in opere Hispanico de eodem argumento,& Syluium Antonianum in Italico.

Et in bono sit cor tuum.] ויטיבך לבך *vitibecha libbecha*, Et bonum sit tibi cor tuum,vel iucundum fac illud, ac lætum: (Καὶ ἀγαθυνάτω ἡ καρδία σε. Et benefaciat te, vel tibi cor tuum.) Symmachus: Καὶ ἐν ἀγαθῷ ἴσω. Et in bono

a Act.7.57.
b Hom.2.in Ezech. & 3. Par. Pastor. Annot.26.
c 1.Tim.4.12.
d 2.Cor.11.2.
e Arist.8.Ethicor.c.6.& 2.Rhet.c.12.
f Ambros.de Interpel. Iob cap.7.
g Idem ibid.
h Horat.de Arte poët.
i Plutarc.de liberis instituen.
k Pro Marco Cælio.
l Iob 29.4.
m Dan.13.50.
n Tob.1.4.
o Plato 1.de Repub.
p Senec.ep.4.
q 1.de Diuinat.
r Latera.sub Alex.III. Par.1.c.18 & sub Inno.III. cap.11. Sub Leone X. sess.9.cap.7. Valent.c.18. Parisien.1.capite 30. VI.General. cap.5. Trid. sess.23. cap.18.
s Lib.3.cap.vlt.

bono sit: quo etiam pacto vetus trāslatio reddit. Ambrosius [a]: (Oblectet te cor tuum) & significatur vita voluptuaria, consistens potissimum in rebus pertinentibus ad victum. Sic ducere in bonis dies dicuntur quidam [b]: vocatur dies bona, dies conuiuij [c]: & is qui epulabatur quotidie splendidè, recepisse bona in vita sua [d].

In diebus iuuentutis tuæ.] Non debuit Pagninus Hebræum בחורותיך *bechurothecha*, vertere (Electiones) licet id significare possit, quoniam significat quoque iuuentutem, & hæc significatio magis ad rem facit, & sic omnes interpretantur.

Et ambula in vijs cordis tui.] Chaldæus: (In humilitate cum viis cordis tui.) Græci addunt ἄμωμος, irreprehensibilis, seu sine macula, vt legit Ambrosius [e]; secundum spiritualem lætitiam, inquit Olympiodorus, animam constituendo in tuto loco, mentémque purificādo, puros habendo sensus. Simplicior sensus est iuxta Hebraismum; Vt persequatur id, quod cor dictat, id quod vult, id quod concupiscit.

Et in intuitu oculorum tuorum.] Similis idiotismus pro quibuscunque rebus quæ in oculos incidant seu corporis, seu mentis. Tamen etiam Paraphrastes explicat; (Vt sit cautus in visu oculorum, neque cōtempletur malum.) Eundem Ambrosius [f] elicuit sensum, his alia verbis adiungens. (Et in aspectu oculorum tuorum, & non in audacia oculorum tuorum.) In aspectu vtique spiritali, inquit, non audacia seculari. Olympiodorus item iam iam recitatus, puritatem sensuum corporis quorum princeps est oculorum, intellexit. Mihi Salomon videtur quod hic alios vt faciant, hortatur, à seipso factum superius significasse, simulque formulas istas dicendi expressisse [g]: Et omnia quæ desiderauerunt oculi mei, non negaui eis. Nec prohibui cor meum, quin omni voluptate frueretur, & oblectaret se in his quæ præparaueram, & hanc ratus sum partem meam, si vterer labore meo.

Et scito quod pro omnibus his adducet te DEVS *in iudicium.*] Idcirco pone voluptatibus modum, vtere, sed ita, vt securus Iudici respondeas, qui concessit vsum, abusum prohibuit. Simili clauditur liber sententia: illuc differatur, quàm sit Iudicij vtilis atque necessaria memoria.

a Hortat. ad virg.
b Iob.21.13.
c 1.Reg.25.8.& hoc libro Ecclesiastis c.7.15.
d Luca 16.25.
e Exhor. ad virg.
f Supra.
g Cap.2.10.

*Vers.*10.] AVFER iram à corde tuo, & amoue malitiam à carne tua, Adolescentia enim, & voluptas vanæ sunt.

AVFER *iram à corde tuo.*] Hinc alij Caput sequens exordiuntur, Glossæ, & Olympiodorus, & Albinus, & Biblia regia, & Complutensia, & Ioannis Benedicti, & quidā alij Codices Latini, Græcique, & Chaldæa paraphrasis. Sed à priore principium sumpsisse Hieronymum, iuxta veterem translationem, ante dixi. Duo autem hîc adolescentum, siue iuuenū notantur vitia, iræ & libidinis, ad quæ reuocantur cætera: ipsaque tum adolescentia, tum voluptas vana esse affirmantur.

Iram.] Hieronymus & Albinus iræ nomine docent omnes animi per-

turbationes comprehendi. Hugo cuncta vitia spiritualia, quæ, inquit, oriũtur à corde. Bonauentura omnem malitiam cordis. Ego iræ peccatũ proprium, iuuenibus maximè familiare, vt nuper citatus Aristoteles [a] tradit. Nam cur sub ira debeant contineri peccata cetera, præsertim spiritualia, non potius sub Superbia, nec ratio, nec exemplum suadet, & impossibile est, ait Dorotheus [b], vt cui quis irascatur, nisi prius elatus corde contempserit eum, seque potiorem æstimauerit. Vatablus quidem interpretatur superbiam per iracundiam. Patres illi, quod magis apparet iræ vitium in iuuene notarunt; & quo præcipites sine iudicio ruunt in alia.

a 2. Rhet. capite 12.

b Doct. 19.

Sæpe prioribus Capitibus huius incidit vitij mentio. Nihil magis imbelle, quàm ira, cœcum nihil magis: adolescentia habet vtrumque, & imbecillitatem, & ignorantiam, eadem laborant valetudinarij atque fœminæ, quibus insunt mala duo: defectus virium, & scientiæ: friuolis turbatur iracundus & inanibus, & inquieto, stolidoque ingenio cum sit, rerum suspicione feritur, sicut excitat rubicundus taurum color, aspis assurgit ad vmbram, proritat vrsos, leonesque mappa [c], & hos etiam aspectus flammæ, gallique cantus.

c Seneca 3. de Ira, cap. 30.

Et amoue malitiam à carne tua.] Chaldæus (Ne moliaris malum super carnem tuam) Quasi velit, vt quis ea vitet, quæ nocere carni, sicut priori membro, quæ animo possint, non autem vt vitia, seu non de his loquatur, sed de illis. Hi, quos ante dixi, luxuriam, aliaque carnis peccata, & omnem eius immunditiam intelligunt. Ambrosius [d] legit nequitiam. Placet iste, non displicet penitus prior sensus. Græcè hoc loco est πονηρία, quæ denotat malitiam peccati cuiusuis quidem; sed iuxta propositum, id quod in carnis versatur libidine, vt antea dixi. Vnde & aliàs quoque notaui absolutè nominari peccatorem atque peccatricem, qui hic laborant peccato.

d Hortat. ad Virgines.

Adolescentia enim, & voluptas vana sunt.] Vetus translatio: (Quia adolescentia, & stultitia vanitas est.) Sic etiam Græcè: ὅτι νεότης, καὶ ἡ ἄνοια ματαιότης.) Hebraicè verò pro voluptate est שחרות *sacharuth*, iuuentus, vt vertunt Vatablus, Clarius, Caietanus, pubertas, vt Pagninus, ita vt coniunctio ו *ve* (&) significet (sed &) id est, adolescentia, seu iuuentus, sed &, vel immo etiam pubertas.) Vtramque ex Hebræo interpretationem recipit Sà, & meminit Græcæ. Vox Hebræa habet radicẽ שחר *schachar*, quod est propriè nigrescere. Vnde שיחור *schichor*, Nilus Ægypti fluuius, cuius sunt aquæ nigræ siue turbidæ: prætereà שחר *schachar*, aurora, Lucifer, mane, à quodã lucis incoatæ nigrore. Igitur quia pubertas, & adolescẽtia præsertim, nec non iuuentus, sunt vitæ nostræ ceu aurora, vel propius ad eam accedunt, quàm ad claram veluti diem iam confirmatæ, maturæque, interpretati sunt quos nominaui de ætate, Chaldæus præterea, qui vocat dies nigredinis capillorum: senescentibus enim albescunt. Verùm quoniam Synonymum videbatur hoc nomen cum proximè antecedente ילדות *ialduth*, & constabat minoris ætatis vitia esse ignorantiam, quæ stultitia quædam est, & voluptatem, idcirco Græci ἄνοιαν, & vetus translatio stultitiam, vulgata posuit voluptatem. Longe melius ista; quis enim dubitaret insaniam esse vanam? De adolescentia non minus certum, non vulgo tamen adeo

vel

vel cognitum, vel creditum. Aptum edidit epithetum vagæ iuuentæ Martialis [a], Virgilius [b], Ouidiusque [c]: alij multi, floris marcescentis. Tanta vanitas adolescentis in via sua, vt eam se Sapientissimus nescire penitus fateatur [d]; quoniam difficile est cogitatu, inquit eum explanans Beda, & Glossa, in quot cogitationes per omnes horas adolescens vaga mente declinet. Difficilem appellat Chrysostomus, iactabilem, fallibilem, vehementioribus egentem frænis.

***

a Lib. 2. Epigram. in 90.
b Æneid. 9.
c 10. Metamorpho.
d Prou. 30. 18. 19.
e Hom 1. ad populum.

CAPVT DVODECIMVM.

SVMMARIVM.

INCOATVM *priore Capite, in hoc argumentum pertractatur, de moderato præsentium rerum vsu, proponendo mortis ac diuini iudicij memoriam. Sed mors, & moribundus senex, senectáque symbolis nonnullis eleganter describuntur: & libro clausula, non sine apparatu, & præmonitione, & quadam Scriptoris de seipso exaggerata oratione imponitur.*

Vers. 1.] MEMENTO Creatoris tui in diebus iuuentutis tuæ, antequam veniat tempus afflictionis, & appropinquent anni, de quibus dicas: Non mihi placent.

SALVBRE documentum Hieronymus intelligit, non pro tempore duntaxat iuuentutis, verùm etiam totius vitæ, sed ita, vt ingredientes adolescentiæ viam, & mortis vltimæ non obliuiscentes, DEVM colamus, atque quod addit Chaldæus, glorificemus eum in diebus quoque adolescentiæ. Minus probo dies adolescentiæ, sicut Olympiodoro quoque videtur, hic vniuersum vitæ tempus significare, quod comparatione ad perfectionem futuræ, sint hi dies, dies stultitiæ, quæ solet esse cõiuncta cum adolescentia. nam nec simile alibi memini exemplum legere, & res nunc propriè est cum petulantia modicæ ætatis, immodicísque passionibus eiusdem, vt diuino timore comprimantur. Eodem tamen pacto accipit Bonauentura, quandiu viuimus, & valemus, antequam nos ætas virésque deficiant. Id Hugo, Carthusianus, aliíque præterea docent, & verum est: Sed qui distinctè adolescentiæ, vel iuuentutis ætatem expressit, de aliis non negauit: de illa meminit, quæ magis lubrica, & cuius mores in ceteram vitæ quasi moram, cum quodam præiudicio transeunt. Tanti refert benè à teneris consue

consuescere [a], iugum Domini ab adolescentia portare [b], vt Adolescentior *a Virgil. 2. Georg.*
corrigat viam suam, in custodiendo sermones DEI [c]: vt DEO gratissi- *b Thren.3.27*
mas æui sui primitias quis offerat. Nulli non cognitum Lycurgi factum, *c Ps.118.9.*
duos iisdem parentibus natos catulos aliter & aliter educantis, gulæ vnum
intra lares, venationi alterum foras educendo [d]. Nec opus pluribus, tam *d Plutarc.in Apophte. Lacon.*
res hæc vulgata, certaque: & à nobis prius pro ratione instituti tractata. Sa-
tanizans proculdubio fudit, quisquis ille fuit, versiculum istum, quo per-
suaderet insaniendum, cùm minus sana per se mens est, atque ab ætate con-
firmata: futurum alioqui, vt deuergat grandior in minoris mores ætatis, &
qui Satanas iuuenis non est, vel senex sit,

,, *Angelicus iuuenis, senibus satanizat in annis.*

Memento.] Grata, cara, pia, practica memoria. Vsum istius verbi de-
clarauimus Capite quinto [e]. *e Vers.vlt.*

CREATORIS *tui.*] Emendata Biblia Κτίσαντος, Creatoris, vel eius
qui creauit, quo modo est etiam Hebraicè, & Chaldaicè. Codices Com-
plutenses, & Regij, & alij legunt, Κτήσαντος possessoris: minus rectè: Con-
tinet verò CREATORIS nomen emphasim, ad extorquendam humi-
litatem, amorem, obseruantiam, timorem, fidelitatem, spem; creatura enim
de nihilo facta secundùm se, nihil est: in nihil redit per se, nisi sustentet esse
CREATOR, quod dedit, cui non minus curæ conseruare, quàm facere.
Exprobrauit amarè Hebræo populo Moses tantam obliuionem [f] DEVM *f Deut.32.*
qui te genuit, dereliquisti, & oblitus es Domini creatoris tui? Vidit Domi- *18.19.*
nus, & ad iracundiam concitatus est. Vnus est Altissimus, creator omni-
potens, & Rex potens, inquit Auctor Ecclesiastici [g], & (ideo) metuendus *g Eccl.1.8.*
nimis. Dauid, Tres pueri, Tobias, alij, cùm se diuinis impares laudibus
agnoscerent, ceteras ad DEVM laudandum creaturas inuitabant, & vni-
uersè, ac sigillatim Dominus DEVS Patrum nostrorum, ait in diebus iu-
uentutis suæ Tobias [h], (qui procreatores nostros idem CREATOR no- *h Cap.8.7.*
ster creasti,) benedicant te cœli, terra, mareque, & fontes, & flumina (me-
minit horum nominatim propter beneficium piscis [i], & omnes creaturæ *i Cap.6.1.& seq.*
tuæ, quæ in eis sunt. Eximium CREATORIS opus homo (id innuit hic
quod dicitur (CREATORIS tui.) Et Iacobus [k] appellans nos initium *k Cap.1.18.*
aliquod creaturæ DEI ἀπαρχήν τινα, Syriacè primitias rerum quas con-
didit. Scholia Græca τῆς πρώτης καὶ τιμιωτάτης) creaturę appellatione simpli-
citer sumitur, continens in seipso quoque cunctarum gradus, &, si quid
aliud, maximè pendens à CREATORE, singularique prouidentia, & *l Cap.vlt.*
gratia ipsius. Sic Marcus Euangelista [l] prædicandum scribit CHRI- *15.*
STI iussu omni creaturæ, Paulus [m] iam prædicatum in vniuersa creatura, *m Colos.1.23*
quæ sub cœlo est. Et cum creaturam vanitati subiectam dicit, interpretatur *Roma.8.20.*
Augustinus [n] de homine, & Anselmus [o], & Gregorius [p]. Vulgo crea- *n Lib. 83. Quæstion.in 63.*
tura dicitur alterius is, qui beneficiis deuinctus est maioribus, & ab eo pen- *o In Epist.ad*
det totus. Hispani quoque famulos suos *Criados* vocant. Denique non *Rom.c.8.*
solùm pro beneficiis DEO creatori gratias, obsequiumque reddamus, ma- *p 4.Moral.*
ximè quod recreati sumus in nouam creaturam [q], sed recurramus etiam *c.30.li.8.c.4.*
in rebus aduersis ad CREATOREM. Vide vt bellè coniunxerit hæc duo *q 2.Cor.5.17 Gala.6.15.*
Petrus [r]. Itaque & hi qui patiuntur secundum voluntatem DEI fideli *r 1.Ep.4.vlt.*

CREA

CREATORI commendent animas suas in benefactis.

In diebus iuuentutis suæ.] Dixi lubricam esse ætatem istam, & magnas eius illecebras. Testis omnis Scriptura sacra, profana: sed & experientia. Vnde Varroni adolescentiari luxuriari est, teste etiam Nonio [a]: & cum asseueratione Terentius [b] dicebat; Crede mihi, non est facinus adolescentulum scortari. Frænanda hæc ætas laude [c] & memoria DEI, & maxima disciplina, de qua cum alia, tum Toletanum Concilium IV [d].

a Cap. 1.
b In Adelphis.
c Esa. 48. 9.
d Cap. 23. & habetur 12. q. 1. c. omnis ætas.

Antequam adueniat tempus afflictionis tuæ.] Pro (Antequam veniat.) Hebraicè, & Græcè, (Vsquequo non veniát dies.) Symmachus, Πρὶν ἐλθεῖν τὰς ἡμέρας.) Idem verò loco Τῆς κακίας ponit κακώσεως.) Hebræi teste Hieronymo de sua captiuitate vel Babylonica, vel Romana intelligũt: ipse, aliíq; passim Catholici, de senectute, & morte, atque de damnationis statu post istam. Thaumaturgus de generali Iudicio. Hinc fit, vt quæ symbolicè deinceps dicũtur, variis modis exponantur. Si κακίαν, & רעה rahbah, pro malitia peccati sumeremus, intelligeremus confirmatum quodammodo consuetudine peccatum, quod iam grandis ætate, & maximè sub mortem difficilè deponit, sed ipsummet senij, & mortis tempus afflictionis est plenum, labentibus tunc corporis animíque viribus.

„ *Multa senem circumueniunt incommoda* [e].

Et Ausonius [f].

„ —*ipsa senectus*
„ *Expectata diu, votisq; optata malignis,*
„ *Obiicit innumeris corpus lacerabile morbis.*

e Horat. in Arte Poët.
f In Eclogis seu Eidyll. 7.

De his Plinium [g] legas, & Hieronymum [h], dum hic rarum viridis senectutis commemorat exemplum, Paulum Concordiẽsem, ille Xenophilum musicum, quibus, præter Spurinnam, de quo alter Plinius [i], & Germanicum, de quo Sidonius [k], plures alios, iungendus Or Abbas apud Palladium [l], & Antonius apud Athanasium [m], & hi qui recitãtur apud Valerium [n], & Fulgosum [o]. Eadem Iuuenalis [p] describit pereleganter, & Euripides [q], aliique quos citat Stobæus [r]. Legendum etiam Gabrielis Palæoti de Bono senectutis opus, & Tiraquelli de legibus connubialibus [s]. Galeni quoque liber de Marcore, & Ciceronis, si tamẽ Ciceronis, de Consolatione. Audiatur vnus præ omnibus Nyssenus [t], sed forsitan angit te, quod ad senectutem (Pulcheria) non peruenit. Quid verò, dic mihi, pulchri cernis in senectute, an pulchrũ prurire, ac fricari oculos? corrugari genas? ex ore defluere dentes, & linguæ balbutiem ingenerari? manibus subtremiscere? ad terram incuruari? titubare atque subclaudicare pedibus? ducibus inniti? desipere corde, ac delirare? voce absurda, atque inepta pronunciare? Sed sanum Senecæ [u] consilium huic aptum, simillimúmque quod agitamus, idoneum iuuentutis esse tempus laboribus, idoneum agitandis per studia ingeniis, & exercendis per opera corporibus: quod superest, ceu in amphora grauissimam, turbidissimámque fæcem subsidere, segnius esse, & languidius, & propius à fine: denique senectutem cum morte meritò à Virgilio coniungi, quia insanabilis morbus est. Siculis, vt ait Nazianzenus [x], grauior est scopulis, vel Ætna, vt Cicero [y], vel vt plerique passim, mala ætas. Seriò ludere possis, vocando senem, segnem,

g Lib. 7. c. 50
h Ep. 21.
i Lib. 3. Ep. 1.
k Li. 4. Ep. 13
l Histo. Lausiaca c. 9.
m In Vita.
n Li. 8. c. 14.
o Li. 8. c. 14.
p Saty. 10.
q In Bacch.
r Serm. 115. ex quo Bellengardus in sentent.
s In 6. legem. Glossa 1. Par. 6.
t Orat. in funere Pulcheria.
u Epist. 109.
x In morbũ.
y De senect.

gnem, feniorem, fegniorem Moribundorum, de quibus quæ dicuntur deinceps, non minus commodè poffunt intelligi, labores, & ærumnæ, fuo declarabuntur loco. De his plura Medici, tum Cornelius Celfus [a], & Hippocrates [b], & Plinius [c].

Et appropinquent anni, de quibus dicas, Non mihi placent.] Alij (Non eft mihi in illis voluntas.) Morofus, ac fibi ipfi tædiofus fenex: grauis ægritudo, præfertim lethifera: quod non licet tunc, nec libet. Exaggerant mirificè Patres infaniam frugis bonæ, vel pœnitentiæ dilationem ad vfque fenectutem, mortémve. Nihil decerpo de Oratione Bafilij [d], quæ hoc argumentum tractat, adeo digna lectu tota eft, témque optimis, ac maximè perfpicuis efficit argumentis, ductis ex ægritudinis moleftiis, præter alias externas. Hebræa vox חפץ *chephets*, de qua fæpius diximus, non voluntatem modo, fed etiam negotiũ quodlibet, opúfve fignificat. Sic fenfus effe poffet, Non eft mihi in his annis negotium, non opus, quia deeft facultas, & poteftas præ corporis, & animi virium imbecillitate.

a Lib. 2. c. 6. & seq.
b Sect. 4. Aphorism.
c Lib. 7. c. 51.
d Est Oratio 4. de Pœnitentia.

Verf. 2.] ANTEQVAM tenebrefcat Sol, & lumen, & Luna, & ftellæ, & reuertantur nubes poft pluuiám.

EXPONVNT ea quæ fequuntur Hebræi de feipfis, vt iam admonui, Solem quidem, lumen, lunam, ftellas de iudicibus, ac fanctis fuis. Hieronymus vel de generali confummatione Mundi, in qua, vt etiam prædixit CHRISTVS [e], Sol obfcurabitur, & Luna non dabit lumen fuum, & ftellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum commouebuntur: & Ioël [f], Sol vertetur in tenebras, & Luna in fanguinem, antequàm veniat dies Domini magnus, & horribilis: vel de morte cuiufque, quando ei Sol occidet iuftitiæ (quod fub finem quoque Mundi toti vniuerfitati hominum continget) fcientiæ lumen, fplendor Ecclefiæ, & ij, qui vt luminaria lucent in mundo, atque vt ftellæ [g], & qui fua doctrina tanquam imbre folent irrigare, fructum defperantes ridebunt ad DEVM. Idem Doctor alios meminit de membris corporis explicare, in quibus erunt fub mortem lethalia figna: Vt fint Sol, Luna, ftellæ, oculi, aures, nares, & totius capitis fenfus. Olympiodorus mentionem facit earundem duarum pofteriorum explicationum de tempore Iudicij, & mortis, & reuerfionem nubium iuxta tertiam fumit pro refolutione humani corporis, tenebras Solis, Lunæ, ftellarum, quia moribundi horum afpectu priuantur; addi poteft, & alterius luminis accenfi: vt propterea fortafsè luminis nomen diftinctè hîc ponatur. Si de Mundi fine fit fermo, ait hic Auctor, redigendũ tunc Solem in nihilum, fidera reliqua, nubes fiue pluuias, quia nullus horum deinceps vfus.

Thaumaturgus fecundum tradit fenfum, & Cyrillus Ierofolymitanus [h], & Ricardus [i] de S. Victore, qui per reuerfionem nubiũ vult denotari magnam aquarum inundationem, & famem poft eam, quemadmodùm peftem fiderum obfcuratione. Erunt enim, ait CHRISTVS, peftilentiæ, & fames [k]. Quatò poteft hic locus, vt Hugoni placet Cardinali, de quacunque aduerfa fortuna, & calamitate intelligi, vel de deteriore prolapfione ex

e Matth. 24. 29.
f Cap. 2. 31 Act. 2. 20.
g Phil. 2. 15. 1. Cor. 15. 41.
h Catech. 15.
i Tra. de fine feculi, feu de Medii d. plagis, qua circa finem mundi euenient.
k Mat. 24. 7.

vita studiosa in vitiosam: quod affert quoque Bonauentura. Tropologiam præterea totius loci repeties Galfridi inter Allegorias, & Tropologias vtriusque Testamenti, quas collegit Godefridus Tilmanus.

Mihi maximè proposito conuenire videtur, vt senij, simúlque mortis imminétis ex inualetudine hîc signa describi affirmemus. Hoc, quæ adhuc dicta sunt isto capite, confirmant: ceteri, qui alias præfeserunt sententias, non negant: immò plerique meminerunt. Carthusianus testis est communiter ita sentire expositores, & Lyranus nominat tùm Latinos, tum Hebræos; cùm tamen de sui temporis Hebræis aliter Hieronymus, vt dixi, nec vidi qui dissentire videretur præter Ricardum. Postremò sic interpretatur Paraphrastes Chaldæus: (Antequam mutetur splendor gloriæ faciei tuæ, qui assimilatur Soli, & lumen oculorum tuorum, antequam obcæcetur, & decor maxillarum tuarum, antequam obtenebretur, & pupillæ oculorum tuorum, qui assimilantur stellis, antequam extinguantur: palpebræ oculorum tuorum stillabunt lacrymas, vt nubes post pluuiam.)

Caietanus distinguens defectus sexdecim senectutis, duos priore versu, quòd contineat afflictionem morbosam, & displicentiam tædiosam, tertium, quartúmque hîc numerat, quod cœlestes motus, ac influxus desunt senibus (adde quod caligantes oculis lumen minimè cernunt, vt Isaac [a], & Eli [b],) & hi catarro iugiter diuexantur, atque diffluunt cum iuuenibus, ceu post pluuiam catarri, serenescat caput, debilis enim senum calor non valet insitos vapores absumere. Motingus vicarias pluuias varios sibi succedentes in senibus morbos declarat. Titelmanus præterea caligationem, & obuolutionem cerebri post multum aqueum humorem fletus, spontanei fluxus oculorum, narium que, phlegmatum excreationis, &c. Vatablus, & Sà caliginem oculorum quæ sequi solet fletum in senibus. Clarius serenum quoque post pluuias cœlum, seni nubilum videri. Lyranus, & alij tribulationem mortis super tribulationem senectutis. Franciscus Valesius in sacta Philosophia [c], eòdem pacto philosophans metaphoricis hîc locutionibus labores, miseriásque senum significari, tenebrescere Solem, lumen, Lunam, Stellas dicit, propter debilitationem visus iam non ampliùs valentis lucis aspectum sustinere: nubes autem reuerti post pluuiam, quando perpetuas patiuntur & incoctiles valdè, coryzas ex vaporibus crudis à ventre, totóque corpore ascendentes, quæ cùm caput, velut nubes occupauerint, densati tanquam pluuia in destillationem abeunt, & descendunt. Relege præter Medicos de his similibus notis Satyram Iuuenalis [d]. Sic ille inter alia.

„ *Et iam leue caput, madidíque infantia nasi.*

Item:

„ *Perdidit ille oculos, & luscis inuidet ambos.*

Non reputantur infantiæ anni, ait Plinius [e], qui sensu carent, non senectæ in pœnam viuacis. Hebescunt enim sensus, membra torpent, præmoritur visus, auditus, incessus: dentes etiam, ac ciborum instrumenta deficiunt.

a Gen. 27. 1.
b 1. Reg. 3. 2.
c In cap. 66.
d Saty. 10.
e Lib. 7. c. 10.

Verſ. 3.] QVANDO commouebuntur cuſtodes domus,& mutabunt viri fortiſſimi,& otioſæ erunt molentes in minutó numero, & tenebreſcent videntes per foramina.

QVANDO *commouebuntur custodes domus.*] Chaldæus exponit: Contremiſcentes coxas.) Hieronymus,& Albinus,& Gloſſa Interlinearis, coſtas (Iungunt alij oſſa reliqua, vt Bonauentura,) quod ab his inteſtina vallentur, & tota ventris mollitudo ſeruetur (adde partium aliarum teneriorum.) Olympiodorus oculos: Lyranus,Valleſius,Titelmanus, & Carthuſianus omnes ſenſus,& hîc prætereà illos,qui domi habitant, vbi moribundus iaceat. Hugo vltra numerata; etiam vim nutritiuam, & aperitiuam,neruos,& ſpiritus. Moringus omnes vires corporis, quod eſt veluti domus animę.Olympiodorus denuò vires animę,ita vt in hac illæ ſint tanquã in domo.Caietanus memoriã,vigilantiam,prouidentiam,quem vocat quintum defectum ſenectutis. Vatablus, & Sà manus. Clarius inſuper brachia. Hæc ad litteram iuxta ſenſum quem protulimus: nam vel quod attinet ad Hebræos, vel ad conſummationem ſeculi,vel ad moralem ſenſum,aliter alij.

Primo modo Cuſtodes exponuntur à Hieronymo ANGELI, templi præſides (horum Ioſephus [a] paulò ante vrbis excidium auditas in templo voces narrat,Migremus hinc) ſecundò ab eodem, eædem ſtellæ,& Sol, ac Luna,nec non ANGELI, qui huic mundo præſident. De his quoque Thaumaturgus,& virtutes cœlorum commouendas [b], hoc ſenſu quidam intelligunt,& ANGELI tremere dicuntur.

a 7. de Bello Iudaico, c. 12.

b Matth. 24. 29.

Ricardus [c] S.Victoris ait, denotari his & ſequentibus verbis, perſecutiones,quando exurget gens cõtra gentem,& regnum aduerſus regnum [d], & vocari nunc cuſtodes domus, non theſaurorum, quoniam nec in vacua domo audebunt manere,ad quos maximè pertinebat cuſtodia,& id facere poſſe maximè videbantur, ſicut & nutabunt fortiſſimi,qui cenſebantur corpore robuſti,animis inſtructi,auxiliis vallati,non poterunt eſſe ſecuri. Bonauentura Prælatos Eccleſiæ concutiendos interpretatur in Fide. De tertio modo Hugonem lege. Vt quæ ſequuntur, diſtincta ſint,nec omnes ſenſus,nec corporis cunctas vires interpretor, non etiam externos domus cuſtodes diuerſos à ſene,vel moribundos homines,pertinent enim ad eandem vnam perſonam: internæ facultates animæ non ita hîc quadrant,cum magis extrinſecis corporis,de quibus potiùs eſſe videtur ſermo, præſertim ſi ſint rationales. Ex coſtis,& oſſibus,neruis,ſpiritibus,atque manibus minimè vltimis cuſtodiam totius corporis arbitror ferendam, licèt videam ſolere nos manibus tanquam inſtrumento valdè agili & expedito arcere externa mala. Sed maior hîc indicatur cuſtodia. Coſtæ, oſſa, nerui placent, eſt enim id maximè conſentaneum Philoſopho [e], præſertim de oſſibus. Spiritus exiliores ſunt, & vita potiùs in iis conſiſtit,quàm cuſtoditur.

c Suprà.

d Matth. 24. 7. Luc. 21. 10.

e 2. de Partib. Animal. c. 9.

Et nutabunt viri fortiſſimi.] Hebraicè: (Et peruertentur viri virtutis) vel

 (Incur

(Incuruabunt ſe homines robuſti : Διαστραφῶσιν ἄνδρες τῆς δυνάμεως.) Symmachus : Διαφθαρῶσιν οἱ ἄνδρες οἱ ἰσχυροὶ, Perierint viri fortes, ſeu fortitudinis, vt habet etiam vetus tranſlatio. Notat id Hieronymus de Symmacho, ſed Aquilam vertiſſe (errabunt) Idem Doctor Dæmones intelligit, qui à forti Diabolo fortium etiam ſint ſortiti vocabulum, quam ſuperans DOMINVS, & ligans, vaſtauit domum eius [a]; vel de fortiſſimis Hæbræis, ac robuſtiſſimis tempore captiuitatis. Præterea ſenſu alio de cruribus explicat, quod Bonauenturæ, Albino, Hugoni, aliíſque multis placuit ſectantibus hunc vt litteralem ſenſum, de ſignis ſeneſcentium, vel moribundorum; portant namque crura pondus corporis, inquit Bonauentura. His adiungit Lyranus, & Carthuſianus tibias, nec non Titelmanus. Chaldæus exprimit brachia. Caietanus accipit incuruationem iſtam de corporis decremento. Moringus, vt antè dixi, his, & præcedentibus verbis earundem defectum virium, fauétque idem Carthuſianus, dum præ ægritudine nutare dicit, qui antè robuſtiſſimi erant. Tamen peculiaris quædam pars denotatur, vt crurium, ac tibiarum. Hoc recipio libentiùs quàm aut Dæmones, aut perſecutiones, de quibus quoque dixi Ricardum explicaſſe, aut viros prępotentes, qui in mundi cõſummatione, ſicut exponit Thaumaturgus, conquieſcant, aut Eccleſiæ cuſtodes, qui non ſint quidem caſuri, ſed pauliſper tamen declinaturi, propter Antichriſtum, vt loquitur Olympiodorus : aut perfectos in charitate, vt Bonauentura vult, & Electos, qui parùm aberunt quin in errorem inducantur [b]. Sed brachiorum, lacertorúmque neſcio minuſne robur ſit quàm crurium atque tibiarum. Valleſius prudenter brachia coniunxit & crura, quamuis hæc potiùs, quæ quod ſenibus vacillant, baculis, inquit, vtuntur, & his corpus ſuſtentant. Confirmare id poſſumus ex Luca, qui crura pedéſque claudi, quem curauit Petrus, appellat baſes [c] : item ex Cantico Canticorum [d], vbi crura dicuntur columnæ : qua etiam comparatione auctores profani vtuntur [e], dum ſuras ipſas laudant.

a Matth. 12. 29.

b Matth. 24. 24.

c Actuum 3. 7.

d Cap. 5. 15.

e Hora. lib. 1. carm. ode 19. lib. 2. ode 4.

Et ocioſæ erunt molentes in minuto numero.] Hebraicè: Et ceſſarunt molares, quia diminutæ erunt aut diminutæ ſunt: Καὶ ἤργησαν αἱ ἀλήθουσαι ὅτι ὠλιγώθησαν. Symmachus, Καὶ ἀργηθῶσιν οἱ μύλοι, Et ceſſauerint molæ. Vetus tranſlatio: (Et ceſſabunt molentes.) Chald. (Et deficient dentes oris tui, antequam poſſint maſticare cibum.) Hic maximè litteralis ſenſus, quem litteraliter incedentes amplectuntur, vel dentes intelligendo molares, vel maxillas, ſiue mandibulas, quę inſtar molarũ per ſibi infixos dentes cibum comminuunt; ſed tempore ſenectutis & pauciores, & hebetiores ſolent eſſe. Myſticè ſumit Olympiodorus pro Iudęis, qui tanquam in piſtrino molentes, graue legis iugum, laborioſúmque pertrahunt : redigentur autem ad paucitatem. quia præter paucos, ceteri omnes ad Fidem conuertentur, nempe in fine Mundi. Thaumaturgus pro mulieribus quæ operandi finem faciant, nempe fruges ad molam ſedendo terendi, iuxta morem Palæſtinæ, inquit Ricardus, ob ſummam caritatem annonæ. Hieronymus, iuxta Hebræos, pro otiantibus tempore captiuitatis eloquiis magiſtrorum. Bonauentura pro ſimplicioribus fidelibus, qui tædio affecti, ceſſabunt à bono opere, ac pauci erunt: Sed de ſenio, ac morte propinqua melior ſenſus, maximè de ſenio: nam ſeni

Frangen

„ *Frangendus misero gingiua panis inermi* [a].

Dentes etiam, inquit Plinius [b], ac ciborum instrumenta deficiunt. Præter rarum illud Xenophili musici quod affert exemplum, centum & quinque viuentis annis absque vllo corporis incommodo: & aliud Pauli Concordiensis, de quo Hieronymus [c], nominatim exprimens dentes ei centenario candidos fuisse: multo illustrius est senioris Mosis, qui vigesimum supra centesimum attingens annum, nec oculis caligauit, & dentes habuit immotos [d]. Solenne senibus, iis vt dentes vel decidant, vel vacillent: quod verò quibusdam, ij maximè, quos caninos & sensus, ac sapientiæ, atque intellectus vocant, innascantur anno octogesimo [e], aut vltra cẽtesimum [f], alij quoque renascantur, perrarum omnino, vt & quod nascantur aliqui dentati [g], vel osse sint vnico longo, lato præditi, lineolis solis veluti subpicto in superficie. Exarmatus senex, hoc est, edentulus contemptim dicebatur, & ludit Martialis [h] sępè, præsertim in fœminas, quæ dentes emptos, ne putarentur edentulæ, inserebant, sicut & comas, ne depilatæ, & caluæ.

„ [i] *Dentibus atque comis nec te pudet, vteris emptis.*
„ *Quid facies oculo Lælia? non emitur.*

Et tenebrescent videntes per foramina.] Chald. (Caligabunt oculi tui, qui vident per cancellos capitis tui.) Sic ferè cæteri. Caietanus extendit ad omnes sensus, quorum sunt foramina, siue fenestræ, nasus, aures, oculi, os: & tenebrescere, hoc est, hebescere, quando vitali spiritu priuantur, qui ex parte lucis, inquit, se tenet. Vatablus ad omnes vires animæ, quibus tribuatur videndi potestas, oculorum nomine. Verba præ se ferunt distinctè sensum visus, & hoc magis probo. Hebræi, teste Hieronymo, Prophetas suos intelligunt, qui solebant de cœlis Visionum lumen accipere: contenebrescent verò tempore captiuitatis. Ricardus exponit de nimio mœrore, ac timore sub Iudicij tempus, ita vt tunc nemo apertis audeat ostiis aspicere, sed oculis etiam caligantibus per foramina; arescent enim homines præ timore, & expectatione quæ superuenient vniuerso orbi [k]. Simile illud est Hieronymi animas imminuẽdas eo tempore per mortem magistrorum, tanquam molentium, (quãdo vna assumetur, altera relinquetur [l]) qui supererunt, inuoluendos tenebris, ac per quasdã tantùm tenebrosas cauernas veritatem aspecturos. Olympiodorus pauciores declarat Iudæos, eorum comparatione, qui plurimi tunc conuertentur: illos nimirum pertinaciter in errore durantes, in sola litteræ foramina legalis oculos esse suos immissuros. Thaumaturgus easdem illas fœminas molitrices, ad obscuras ædium se, caliginosásque partes recepturas. Bonauentura de fidelibus, qui sapientiores erunt, erroris tenebris inuoluendos.

Videntes.] Symmachus, Αἱ ὁράσεις, Visiones.

Per foramina.] Ἐν ταῖς ὀπαῖς. Symmachus. Διὰ τῶν ὀπῶν. Chaldæus (Per cancellos capitis tui.) Hebraicè, (בארבות *baarubboth*, In foraminibus, vel fenestris, & speculis): Et est ὀπὴ, inquit Pollux, δι' ἧς ἐστιν ἰδεῖν. & Hesychio idem est quod θυρὶς, id est, fenestra: quamuis præterea, vt prior docet Auctor, dicatur ὀπὴ ὤτων, foramen aurium siue meatus, per quem vox penetrat. Attamen videndi verbum indicat sermonem esse de sensu visus, licet etiam quandoque transferatur Visus ad alios sensus.

a Iuuen. Saty. 10.
b Lib. 7. c. 50
c Epist. 21.
d Deut. vlt. 7
e Alb. Mag. apud Cardanum 8. de Varieta. c. 43.
f Arist. 2. de Histor. anim. c. 4. Plin. lib. 11. c. 37.
g Plin. lib. 7. cap. 16.
h Lib. 6. Epigram. in 50. Lib. 12. in 23 Lib. 14. in 56
i Martial. lib. 12. in 23
k Luc. 21. 26
l Matth. 24 41.

*Verſ.*4.] ET claudent oſtia in platea in humilitate vocis molentis, & conſurgent ad vocem volucris, & obſurdeſcent omnes filiæ carminis.

ET *claudent oſtia in platea in humilitate vocis molentis.*] Hebræus de claudendis templi ianuis, ac humilianda Ieruſalem; Alij, teſte Hieronymo, de claudenda cœli ianua, quando vox molentis fuerit infirmata, & magiſtrorum doctrina ceſſauerit tempore Iudicij. Olympiodorus de Iudæis obſtinatis obſeranda ſalutis porta, dum verſantur in platea, ſeu foro præſentis vitæ, permanẽtes in infirmitate legis. Ricardus (indicat idem Thaumaturgus) de timore conciuium, atque vicinorum, ob quem clauſo laborabunt oſtio diebus proximè Iudicium præcedentibus, ne ad ſtrepitum molæ vicinus accurrat, & vrgente fame, alius auferat violenter modicum id quod molebant. Hugo Cardinalis de domorum ac tabernarum, vbi res exponi venales ſolent, oſtiis claudendis, aut etiam templorum præ metu Antichriſti, ita vt nemo palam docere, vel mutire audeat. Bonauentura de non audentibus palàm profiteri fidem.

At perſiſtendo in ſignis mortis, aut ſenectutis Albinus cum Hieronymo clauſas accipit ianuas pro infirmis ſenum greſſibus, quod ſemper ſedeant, & ambulare non poſſint. (Sic etiam Gloſſa Interlinearis) nec congaudeant ludis iuuenum, qui in plateis ſolent eſſe, ſed clauſo oſtio illos fugiant videre: humilitatem vocis molentis pro manibus, quod cibum labore proprio inuenire non valeant, & ſpiritu coarctato vox in ſenili corpore vix tenuis audiatur. Fauet Paraphraſis Chaldæa (& recedet à te appetitus cibi) Bonauentura oſtia labia, quibus oris porta clauditur, intelligit, quando ſenex altè loqui nequit, vt exaudiatur à multis, molere namque de locutione dici, quia quemadmodum ad cibos conterendos maxillæ, ſic mouentur labia ad verba pronuncianda, immò & mandibula ipſa, inquit Moringus. Lyranus oſtia in platea, labia in plano faciei ſita claudi, quando non poſſunt benè loqui ob exilitatem vocis, quod accidit propinqua præſertim morte. Eodem ferè modo Carthuſianus, & quod omnes ægrotantes & agonizantes iubent ianuas claudi, nec egredi queunt, nec ludentium iocis alludunt. Emmanuel Sà, oſtia in platea patentia, labia in humilitate vocis molentis remiſſo ſonitu, quem dentes edere ſolebant.] Vatablus os, nares, labia, & cibum, qui moli amplius nequeat, nec molarum audiri ſonus, dum atteritur cibus. Caietanus oſtia pectoris, ſeu vocales arterias, & exilem vocem ſenis, propter pulmonis quaſi molam, quæ parum aëris inſpirat, ac reſpirat. Titelmanus poſt Olympiodorum omnia foramina meatuum, per quæ ſpiritus vitales, ſenſitiui, motiui ſolent tranſire, ſed obſtruuntur, vt nõ vltra diffundantur ad organa, locaque ſolita. Rurſus idem Titelmanus, plateam ſpatium inter labia, quoniam illac debet cibus ingredi, necnon aër tum ingredi, tum egredi: humilitatem vocis, quòd præ nimio frigore ſic morientis conſtringantur labia, ſic obdureſcant præcordia, ex quibus vox procedere deberet, vt vix per os qualemcumque vocem formare poſſint. Hebræi quidam, quorum adhuc ille meminit, humi-

litatem vocis, murmur ipſius ſtomachi, cuius eſt officium molere, atque digerere, cùm enim grauetur ferè ſemper in ſenibus, cibum non valens iniectum concoquere, quodammodo murmurat. Eodem Clarius reſpicit, exponens oſtia quidem labia, humiliatam autem vocem molentis debilitatam vim digeſtionis. Valleſius cur plateæ nomine facies intelligenda ſit, aptè declarans, quia nimirum, inquit, omnis ibi veluti negotiatio pertinens ad ſentientem animam, cunctæque animi affectiones ſeſe produnt, & hunc locum de vocis ſenilis debilitate ob debilitatem facultatis, quæ thoracem mouet. Rectè etiam obſeruat non temere Centurionem cum vidiſſet contenta CHRISTVM voce clamantem [a] expiraſſe, pronunciaſſe verum FILIVM DEI: qui namque morti ſunt propinqui, ne quidem edere vocem queunt: notat prætereà ſenibus quominus contendere vocem poſſint, dentium in cauſa defectum eſſe: expiratum enim ſpiritum non repercuti, ſed effluere, nec ita ſonare: Senes idcirco labia vt fari poſſint, comprimere introrſum, ſicque quaſi vacua dentium loca obturare, & oſtia plateæ, hoc eſt, labia oris claudere, in humilitate vocis, quam nimirum fari molentes efficiunt. Plures conueniunt in vocis exilitate, quod & idcirco magis etiam probo. Hebraicè paſſiua ſententia eſt: (Claudentur oſtia, &c.) eodem tamen ſenſu.

a Mar. 15. 39.

In humilitate vocis.] Symmach. Ἀχρεωθείσης τῆς φωνῆς,) inutili reddita voce.

Molentis.] Videtur modo recitatus Valleſius (molentes) legiſſe nominandi caſu, ſicut & Ricardus omnino legit: ſed contra codicum & Auctorum aliorum fidem.

Et conſurgent ad vocem volucris.] Editiones aliæ numero ſingulari legunt. nihil refert, intelligendum autem de hominibus vel homine. Chaldæus explicat de leuiſſimo ſomno, quem abrumpat vel auiculæ vox, galli ſcilicet, vt ait poſt Hieronymum, & Albinum, Gloſſa Interlinearis, & Lyranus, qui ait vocari hanc à ſomno excitationem, vel reſurrectionem, quia ſenex (vel moribundus) non poteſt diu retinere vrinam propter debilitatem organorum, & ideo oportet eos tunc ſurgere. Eadem expoſitio Hugonis de ſomno, necnon Bonauenturæ & Carthuſiani, qui cum vrinæ moleſtia coniungit difficultatem diu iacendi in eodem latere. Concinunt reliqui in hoc litterali ſenſu ſomni, & galli, Caietanus, Moringus, Titelmanus, Valleſius, Arboreus, Vatablus. Verumtamen myſticè conſurgit vel abiens Iudæus veniente Chaldæo, quaſi cantus volucris, ita Ieremiæ vocibus prophetatus, inquit Hieronymus [b], vel peccator ad vocem Epiſcopi ſiue Preſbyteri per pœnitentiam: vel mortuus in Iudicio ad vocem Archãgeli, quam licet Apoſtolus vocet tubam [c], comparata ad Chriſtum tenuis eſt. Olympiodorus CHRISTVM ipſum paſſeris nomine intelligit, qui propter ſolitariam ſuam in Cruce manſionem, ſolitarius dicatur in tecto paſſer [d], & eius iuſſu vox reſonabit, tubáque Archangeli [e]. Eodem pacto Cyrillus Ieroſolymitanus [f]: vel ſub eiuſdem Iudicij, & Antichriſti tempus mulier quæ, vt ait, Thaumaturgus, ob metum deſinet operam molæ dare, perexili voce, inſtar tenuiſſimæ auiculæ vtetur: vel iuxta Ricardum, quilibet tunc homines ad minimum ſtrepitum paſſerculi, aut alterius âuiculæ pauebũt, relictiſque ſedibus, aliò commigrabunt. Confirmat Ricardus duplici Scripturæ

b Cap. 9. 10.
c 1. Cor. 15. 52. 1. Theſſ. 4. 16.
d Pſal. 101. 8.
e 1. Cor. 15. 52.
f Catech. 15.

pturæ [a] testimonio magnitudinem trepidationis, etiam ob leuem sonitum folij. Bonauentura sumit hoc de his, qui prædicationem excipient Antichristi in nocte infidelitatis.

Volucris.] Gallum plurimi, Hieronymus etiam passerem intelligit, aitque hunc sibi videri nunquam, nisi in bonam accipi partem à Scripturis sacris, Hebræum vocabulum צפור *tsippor*, omnem significat auem minutiorem manè surgentem ad garriendum, est enim צפר *tsaphar*, manè surgere, & certam interdum speciem, quæ passer dicitur Latinè, nomine quodam modo inuerso: Hispani *paxaros* duplici hac ratione vsurpant pro auiculis, & pro certa specie. עוף *hhoph*, generalius est, pro auibus omnibus, à quo Chaldæum עופא *hhopha*, quod hic ponitur. Non enitar nunc demonstrare passerē infausto quoque in Scripturis sumi sensu, cuius Hieronymus indicat contrarium: nec dubium quin sæpe passerem Interpres reddiderit pro quauis aue, sicut exempli causa superius Capite nonō [b] pro צפרים *tsipporim*, aues, & non passeres. Transmigra in montem sicut passer [c], id est, quæuis auicula: eodem pacto, Sicut passer solitarius in tecto [d] (quidam putant σρύθιον μονάζον auem esse grandiorem, atque subnigriorem, quæ sola per domorum culmina incedat, cantu suauis, & nescio an inde sit Gallicum *moineau*) Item, Illic passeres nidificabunt [e]: præterea Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium [f]: at ibi propriè ac distinctè sumitur: Etenim passer inuenit sibi domum [g], sequitur enim de turture mentio, & turtur nidum sibi; & Chaldæus ponit (columbam) interpretans quidem, garrulus, lasciuus, vafro passer ingenio, tamen quod obseruasse se scribit Hieronymus, & Pagninus [h] etiam docet, obseruaui & ego, studioséque aliis consultis Patribus deprehendi, verum esse, nonnisi ad quippiam significandum bonum à diuinis litteris passerem productum. Vnus Cassiodorus [i] passerem deteriorem in partem sumit. Cæterùm adeò vocalis, & sonorus gallus, vt valeat excitare senio etiam sopitum iuuenem: quæuis ergo potius alia volucris intelligenda mollius canens, seu matutino, seu alio tempore: noctu enim præter gallum, silent plurimum reliquæ. Galli laudes gallinacei cùm aliàs, tum in cantu, & vigilia leges apud Plinium [k], & Ælianum [l], apud Iob [m] etiam, & in Commentario Gregorij super eundem, prætereà apud Lucianum [n], Alciatum [o], Gesnerum [o], Pierium [p], Aldrouandum [q].

Et obsurdescent omnes filiæ carminis.] Vetus: (obmutescent) Sed in Commentario Hieronymus vulgatæ lectionem meliorem, & Hebræo verbo magis consentaneam affirmat, exponítque de grauiore senum auditu, qui nulla valeat inter voces discrimina scite, nec carminibus delectari, sicut senex de se cum David loquebatur Berzellai [r]: Non est qui discrepet ex iis qui senescentis, vel morientis de signis præsentem locum interpretantur: licet qui pro (obsurdescent) legant (depressæ erunt, vel humiliabuntur) filias carminis exponant aut de musicis instrumentis, vt Caietanus, quæ deprimantur apud senem (aut morientem) quia his non delectatur; aut de instrumentis vocalibus, vt sunt arteriæ, fibræ, guttur, sicut placet Vatablo, & Clario, fauétque Chaldæa paraphrasis (Et remittentur labia tua à dicendo Cantico) Olympiodorus Græcum respiciens verbum ταπεινωθή-

σονται,

a Leuit. 26. 36. Sap. 17. 17. 18.
b Vers. 12.
c Psal. 10. 1.
d Ps. 101. 8.
e Ps. 103. 17.
f Ps. 123. 7.
g Ps. 83. 4.
h In Isagoge sacra Script.
i In Ps. 10.
k Lib. 10. c. 21
l Lib. 14. cap. 28.
m Cap. 38. 36.
n In Gallo.
o Emble. 15. cuius lemma vigilantia, & custodia.
p Lib. 3.
q In Hieroglyphicis lib. 24.
r In Ornithologia. lib. 14.
s 2. Reg. 19. 35.

σονται, humiliabuntur, humiliandas in Iudicio dicit filias cantici, hoc eſt, animas eorum, quæ in deliciis, & in voce organi, cantúſque ſuauitate, & muſicis inſtrumentis nimiùm fuerant oblectatæ: vel falſa docentium magiſtrorum, ac mendacium Prophetarum, quæ ſonora volubilitate verborum, quaſi dulci quodam cantico pernicioſa voluptate occuparant aures, animóſque auditorum, aut Iudæorum animas, quæ filiæ ſunt cantici Prophetarum: ideò enim has humiliandas, quoniam non audierunt canentes Prophetas vocantes ad Fidem CHRISTI, verbi gratia Eſaiam [a], cùm diceret: Cantabo dilecto canticum dilecti: vel etiam animas Iuſtorum, quæ admirabuntur & obſtupeſcent, quando adducentur ad Iudicium, videbúntque ex alto venientem Filium hominis in gloria PATRIS ſui cum Angelis Sanctis. Thaumaturgus ait nefarias mulieres corruituras. Ricardus eas quæ ſecundùm idioma Hebræum filiæ dicuntur carminis, id eſt, ſolent amare, ac frequentare carmina & dulces cantilenas (de cantatricibus meminimus Capite ſecundo) præ nimia doloris amaritudine muſicum omnem concentum ſonúmque refutaturas, perinde ac ſi penitùs obſurduiſſent. Et ſuperiùs quidem molentes, in humilitate vocis, flebile aliquid demiſsè cantillabant, nunc malo creſcente, quæ muſicos profitentur modos, in totum obſurdeſcunt, nec audire, nec ſuſtinentes cantare. Bonauentura, tacendam Antichriſti tempore veritatem, vel potiùs non exaudiendam. Hieronymus ex Hebræorum ſententia, ceſſaturos in templo pſallentium choros, cùm abducentur Hebræi in captiuitatem.

a Cap. 5. 1.

Obſurdeſcent.] Placet hoc magis, vt dixi, Hieronymo, iuxta vim Hebræi verbi, quã (obmuteſcẽt) Cùm ergo nec vocis humanæ organa, nec inſtrumẽta muſica obſurdeſcant, vel obmuteſcant, ſed propriè tantũ aures, præſtat de his nos intelligere, prout plures faciunt, τὸ ἀπενεωθήσονται, poteſt quoque ad depreſſam atque deiectã audiendi facultatem referri. Verbum Hebræum eſt ישחו *iiſchachu*, ſignificans quidem humiliationem, depreſſionem, deiectionem, incuruationem, verùm non diuerſo ſenſu, quem iam attuli. Vt autem verbum maſculinum iungatur nomini fœminino בנות *benoth*, fit non infrequenter idiotiſmo Hebræo, ſicut monet exempliſque docet Auctor Theſauri Hebræi [b], quorum exemplorum vnum fuit initio præſentis libri.

b in radice שחח ſchachach.

Filiæ carminis.] Frequens phraſis vt filius aut filia huius, illiúſve dicatur rei, res ea, ſiue animata, ſiue inanimata, quæ ipſi addicta, & obnoxia eſt, quo pacto בן קשת *ben keſcheth*, [c] filius arcus ſagyttam ſignificat, aut virum ſagyttarium, vt vertit Sagytta: quæ alibi, filiam pharetræ [d]: triticum quoque nominatur filius areæ [e]: Sacerdotes qui vnguntur, filij olei [f], oliuetum filius olei [g]: vna nata noctu cucurbita, ſiue hedera filia noctis [h] filius anni [i], qui vixit annum. Explicuimus formulam iſtam copioſiùs [k], cùm oſtendimus qua ratione CHRISTVS diceretur filius hominis. Indicatur hoc modo loquendi habitudo quædam paſſiua, & dependentia, qualis filij à patre, non ita verò actiua: & propterea ſicut ſagytta nominatur filius arcus, aut filia, quoniam ab ea iacitur, eodem pacto filiæ carminis, quæ carmine efficiuntur, & delectantur: hæ autem ſunt aures. Melior igitur de auribus interpretatio: nec non fauet Aquila: Καὶ κλιθήσονται πάντα τὰ τῆς

c Iob 41. 19.
d Thren. 3. 13.
e Eſa. 21. 10.
f Zachar. 4. 14.
g Eſa. 5. 1.
h Iona 4. 10.
i 1. Reg. 13. 1. Exod. 12. 5.
k Act. 7. 55.

ᾠδῆς. (Et inclinabuntur omnia quæ ad cantionem) videlicèt non solùm edendam,sed etiam audiendam pertinent.

Vers.5.] EXCELSA quoque timebunt, & formidabunt in via, florebit amygdalus, impinguabitur locusta, & dissipabitur capparis: quoniam ibit homo in domum æternitatis suæ, & circuibunt in platea plangentes.

EXCELSA *quoque timebunt & formidabunt in via.*] Vetus: (Sed & ab excelsis timebunt,&c.) hoc est, vt ait Hieronymus, Albinus, Vatablus, Moringus, Glossa Interlinearis, Ardua ingredi non valebunt,& lassis poplitibus ac trementi vestigio, etiam in plano itinere fluctuantes, offensam gressuum formidabunt. Bonauentura vniuersè accipit de membrorum omnium tremore: Hugo id quoque,sed maximè de capite, & aliis superioribus,lassis iam poplitibus,atque iuncturis,& ossium ligaturis. Lyranus,& Vallesius de mente ipsa,supremisque viribus animæ, mortem ingruentem timentibus,nempe vt addit Carthusianus, & Clarius,cum expectatione de cœlo mox ferendi iudicij,& ne ruat super eos malum,quam sint ingressuri viam ignorando: Sà,quod etiam validi timent,in senecta: Caietanus, Vereri senes alta loca scandere, neve quid de locis altis decidens, eos lædat: Titelmanus adeò pauidos esse iam morientes senes, vt leuissimo audito rumusculo,mox sursum respiciant,quasi quippiam eis immineat mali: terriramenta verò,quæ de cœlo veniunt,vt coruscationes,ac tonitrua,maiorem in modum exhorrescere:debilitata prætereà eorundem imaginatione fieri, vt crebrò putent,timeántve desuper ingruentia mala,quæ nulla sunt.

Omnia vera,primum propter auctoritatem melius,aptiúsque textui Hebræo,& Græco,qui excelsa timeri significant,non autem quod ipsamet excelsa timeant, מגבוה ייראו *miggeboach iyrehu*, De excelso timebunt, ἀπὸ τοῦ ὕψους ὄψονται. Et Hieronymus testis est Symmachum interpretatum:(Super hæc etiam de excelso videbunt.) Affinitas magna Hebraicis in verbis,quorum alterum significat timere ירא *iara*, alterum videre ראה *rahah*, & in futuro tempore,si vnum dematur י *iod*, eâdem ratione scribuntur,vt facile fuerit; Græcos videndi verbo Hebræum exponere. Chaldæus alta sumit pro præcedentibus, ac superiore vita gestis rebus, quarum timorem incutiat memoria: foréque vt vel tumulus leuis habeatur tunc mons excelsus, quando quis se in viam dabit. Hoc vltimum congruit cum Hieronymo.

Iam verò repetendo sensum de iudicij tempore, Thaumaturgus de vrbium declarat ruina,& strage magistratuum,qui fuerunt immanes, & sanguinarij. Cyrillus Ierosolymitanus videndum filium hominis venientem in nubibus,túncque concutiendam tribum contra tribum. Ricardus,nusquam fore tutum locum, nullibi pacem, & securitatem, ne in arcibus quidem sublimibus,& inaccessibilibus,quoniam excelsa ipsa timebunt, & formidabunt

midabunt inuia. Alij (in via) id est,in plano & exposito loco, aut dum fugient Hebræi,apud Hieronymum; cùm hostes DEI aduenient, fore vt Hebræi ipsi magnitudinem DEI formident, ac in via ipsa dubitent, videntes fugam,& cædem Semnacherib [a]. Hugo Cardinalis timorem passuros tempore captiuitatis Babylonicæ, vel Romanæ principes Synagogæ: principes Ecclesiæ tempore calamitatis Antichristi:in Iudicio virtutes cœlorum,& alios Sanctos:Bonauentura omnes magnos potentiam Antichristi formidaturos,ac præ timore illum adoraturos. *a 4.Reg.19. Esa.37.*

Excelsa quoque timebunt.]Non est casus Nominatiui,sed Accusatiui,vt docent editiones aliæ,quæ habent (De excelso) vel (Ab excelso) vel (In excelsum) sicut iam notaui.

Timebunt.] Græcè (videbunt) cuius causa quoque nuper assignata est.

Et formidabunt in via.] Θαμβοὶ ἐν τῇ ὁδῷ, pauores in via. Aquila (τρόμῳ τρομήσουσιν ἐν τῇ ὁδῷ, tremore trement in via.). חתחתים *chathchathim*.Cōtritiones,aut pauores in via, ita vt præ lassitudine, ac debilitate senij non valeant incedere,vel vereantur,ne quid offendant.

In via.] Dixi etiam Ricardum S.Victoris legisse tanquam integrum vocabulum *Inuia*. Sed profectò reclamantibus cunctis codicibus, & Auctoribus.

Florebit amygdalus.] Chald. (Germinabit caput spinæ tuæ præ macie sicut amygdalus.) (Capillus incanescet) ait Hieronymus: addens quosdam interpretari sacram spinam, quod decrescentibus natium carnibus, illa seu os fœmoris,succrescat, & quodammodo floreat. Id sibi videtur velle Paraphrastes, necnon & Rabbini quidam, de quibus Pagninus. De canitie autem ceteri consentiunt litterales explanatores, & Eucherius [b], & Pierius [c], minus placet quod Hugo addit de iuuenibus,qui canescūt aliquando,aut amygdalo genitale quoque membrum intelligi, iuxta vulgarē Romanum sermonē,qui tamen potius originem habuerit à Latina voce mentulæ, (fructum illum vocant Italicè *amendola* vel *mendola*) quàm ab amygdalo; neutrum enim ad rem præsentem nec Latini ea significatione amygdalum vsurpant,sed Itali, nec huius canitiem membri,vt Rabbini quidam volunt,licet postrema sit,& concedat שקד *schaker*,id significare,Credibile est,Salomonem indicare voluisse,iuuenes canescere non adeò solitum; sed prodigiosum potiùs, aut singulare, vt de nonnullis in pueritia in Albania Plinius [d], & de seipso Horatius [e], qui quadraginta quatuor annos natum, vocat se præcanum:& Cardinalis Palæotus [f] testis est vidisse se sexennem, vel septennem apud Faliscos puerum Traianum capite admodùm cano. Denique nonnullis dum ægrotant,pilos incanescere,cum valetudine nigros redire,testis,vt dixi, Aristoteles [g]: sicut & per metaphoram ἠριγέρων planta nominatur,senescens vere, Latinè senecio [h],& alia πόλιος,quasi cana [i], & cardui flos,qui vt floccus euanescit, γήρειον [k].

b Quæst.Veter. Testam. in Eclesiast.
c Libr.51. Hieroglyph.
d Lib.7.c.2.
e Libr.1.Ep. 20.
f De Bono senect. Par.1.
g 3.de Hist. animal. c.11.
h Dioscorid. lib.4.c.99.
i Idem lib.3. cap.118.
k Aratus.

Non etiam Titelmanus audire debuit, quos refert dixisse (sic loquitur Caietanus) dum floret amygdalus,albescere,non enim ipsa,sed flores tantùm,hi verò & primi existunt, & maximè sunt albi præ ceteris arboribus. Neque rectè rectiorem Caietanus de Hebræo versionem dixit, (Reprobabitur amygdala) volens denotari abominationem cibi mandendi, eò quòd

fructus hic mandi difficile possit: nam cortice ac putamine nucleum inclusum nec valentissimi quidem iuuenum dentes facilè mandunt: extra corticem,& putamen pati facilitate senes eundem, vt alios non paucos cibos. Pagninus Rabbinos secutus, quos citat in Thesauro, exponit quod reprobabitur coitus: credo quod prima in arboribus veluti ex quadam vi generandi proferat amygdalus flores suos. Vocant Hebræi שקד *schakid*,a vigilando, & festinando, quòd reliquarum arborum prima florem protrudat, & Rabbini citati à Pagnino poni per translationem notant pro membro generationis. Duplex est Hebræum verbum נוץ *nuts*,& נאץ *naats*, primum significat florere, pullulare, germinare, erumpere; secundum, spernere,abijcere,reprobare,flocci facere. Græci,& Hieronymus in vtrâque versione legerunt primum,sed cum א *aleph* quiescente,vice י *iod*, vel ו *vau*, vt cùm ponitur קאם *kam* pro קם *kam*,& sic habent Hebræi codices cum punctis hoc loco in futuro ינאץ *ianets*. His credendum magis, præsertim cùm proximè sequentia verba de dissipata libidine passim declarentur. Mysticè Hebræi illi,quos commemorat Hieronymus de sua loqui captiuitate, virgam eam vigilantem sumebant, vt reddunt quoque Symmachus, & Aquila,quæ à Ieremia [a] minaciter prædicta est, vbi Theodotio vertit virgam amygdalinam, quod Syriaco & Hebraico respondere notat Theodoretus: baculum nuceum Septuaginta, βακτηρίαν καρυΐνην. Olympiodorus, & Cyrillus Ierosolymitanus [b] interpretatur gloriā resurrectionis in corpore,anima,spiritu,velut in amygdali viridi cortice,testa lignea, nucleo (Cyrillus solùm exprimit corpus) aut CHRISTVM ipsum, qui dicitur virga Iesse [c], & cuius typus fuit Aaron germinans virga [d], perfectam verò tribuet in futuro sæculo doctrinam,atque felicitatem. Thaumaturgus grauitatem supplicij circa Iudicij tempus,quod supplicium ingruat in sanguinarios, vt ver amygdalo florente. Ricardus in fine Mundi frugiferas arbores florem duntaxat,quem prima mittit amygdalus,ostensuras, non reddituras fructum, famem verò grassaturam. Salonius verò quod nasceretur CHRISTVS habens corium,os,nucleum,carnem,Diuinitatem,animam, & coruscabit miraculis. Bonauentura quod florescet miraculis Antichristus,ac signis magnis. Hugo Cardinalis Synagogam,quæ inter omnes Nationes fidei,ac virtutum prima flores exhibuit, bonis spiritualibus ac temporalibus abundaturam. Gregorius [e] ait designari sanctæ Ecclesiæ primordia,quæ in prædicatoribus suis primæuos virtutum flores aperuit,& ad inferenda poma bonorum operum venturos sanctos, quasi arbusta sequentia, præuenit. Rupertus [f] eandem rursùs Synagogam,Iudæósque, qui cùm aliquando virides fuerint, & tecti incesserint, contracturi canitiem essent, & vix corui incessuri cruribus tumētibus, vt accidit impinguatis,& leui transacta iuuentute locustis,de quibus mentio subditur proximis verbis.

a Cap. 1. 11.
b Catech. 15
c Esa. 11. 1.
d Num. 17. 8.
e 31. Moral. c. 10. vel 11.
f In c. 9. Apocalyp.

Impinguabitur locusta.] Chaldæus: (Inflabuntur tali pedum tuorum.) Eundem tumorem pedum plures ad litteram interpretantur, vel crurum, & podagram, quæ saltem plerumque senibus accidat. Bonauentura generice totius corporis tumidam inflationem ob debilitatem caloris digerentis,atque propter copiam phlegmatis aquosi,& indigesti. Lyranus ac Titelmanus distentionem ventris. Vallesius comparationem ductam vult

ex ma

ex marina locusta ostracoderma, hoc est, crustæ testaceæ: seni autem siccari,& durescere cutem,& callosam in ea crescere duritiem, quasi locustæ crusta fiat. Moringus notat crassioribus locustas esse feminibus, vt in India, vbi ternum pedum longitudinis tradit esse Plinius [a], atque crura, feminaque ferrarum vsum præbere. Caietanus ex Hebræo vertit: (Et onerabitur nates) has adeò senibus esse graues, vt sedentes vix queant surgere. Hieronymus peritissimus Hebræi sermonis nomen חגב *thagab*, duo docet significare, talum,& locustam. Exponit verò, sicut alij communiter, per etymologiam de cruribus tumentibus, & podagra grauatis. Vatablus interpretatur: (Seipsam gestat cicada.) & Clarius (Grauabitur locusta.) & vterque sensum esse, grauem quoque locustam futuram, ita vt nihil senex ferre præ virium valeat infirmitate. Alij (Onerabitur dorsum.) Pagninus (Oneri erit locusta.) Refert idem alias expositiones Rabbinorū pro amore libidinoso,& pro membro virili, (meminit Hugo Cardinalis, idque propter insultus venereos) & pro dorso incuruo instar locustæ. Sed plures nomen sumunt pro locusta, & constat verbum יסתבל *ijsthabbel*, significare, onerabitur, seu grauabitur, aut onerabit, & grauabit se, nempe vel dorsum senes, vt locusta, vel hæc supra illud. Græci, & Interpres Latinus, Impinguandi sunt vsi verbo, quia difficultas oneris portandi prouenit senibus plerumque ex humorum copia, quibus intumescunt perinde, ac si reuera pinguescerent.

Assentior pluribus de cruriū ac pedum tumore, ad quod nec ad Indicam recurrendum locustam, nec ad marinam ostracodermam (de locusta quam edebat Ioannes [b], alibi dicendum) cuiuis locustæ longiores sunt, grauiores, ac debiliores pedes. Ventrosa est, totúmque corpus eius nihil ferè nisi venter, vt nec incedere, nec volare rectè possit, sed saltitando erigere sese in sublime quasi volatura, móxque nimio ventris pondere ad terram depressa cadere cogatur.

Hactenus littera. Hebræi locustam sumebant pro Nabuchodonosor cum exercitu, vel pro Romano milite sub Tito. Thaumaturgus pro crebris, multísque plagis ante diem Iudicij. Olympiodorus pro peccatorum corporibus, quæ depascet infernus, ita vt pinguescere videatur. Cyrillus Ierosolymitanus pro anima, quæ soluetur mole corporis,& auolabit vt locusta, exponit autem τὸ παχυνθῆ, non vt significet pingnedinem, sed dilatationem, quasi anima prius esset velut in angustiis corporis. Ricardus pro summa penuria, quam vastās fruges inducit locusta, vt Ioel [c], aliique Prophetæ [d] similem describere calamitatem solent. Salonius pro populo Gentili, qui CHRISTO hic doctrina, miraculísq; coruscante creder, ac replebitur donis spiritualibus: addit Hugo temporalium quoque copiam, & affert præterea moralem sensum, quem tu lege, sicut & Galfridum [e]. Sed Bonauentura impinguationem per bona temporalia tribuit Antichristo, qui largiturus sit iis illa, quos seducet. Gregorius [f] vltimam tropologiam tradit, & quid in flore amygdali, nisi sanctæ Ecclesiæ primordia, inquit, designantur? quæ in prædicatoribus suis primitiuos virtutum flores aperuit, & ad inferenda poma bonorum operum venturos sanctos, quasi arbusta sequentia præuenit. In qua mox locusta impinguata est, quia sicca

a Lib. 11 c. 29.
b Mat. 3. 4.
c Cap. 1. 4.
d Exod. 10. 4. 15. Amos 7. 1.
e In Allegor. & tropologijs ex vtroque testamen. in hoc cap 12. Ecclesiastæ.
f 31. Moral. c. 12. vel 20.

Gentilitatis sterilitas pinguedine est gratiæ cœlestis infusa. Capparis dissipatur, quia cum gratiam fidei vocata Gentilitas attigit, Iudæa in sua sterilitate remanens, bene viuendi ordinem amisit. Confirmat hanc locustæ mysticam acceptionem loco vno ex Prouerbiis [a], docet verò etiam alias & pro Iudæis, & pro lingua cuiuslibet adulatoris. Videndus quoque Rupertus in Apocalypsim [b], & alij, tum verò ex recentioribus duo nostri Ribera, & Viegas. Pererius [c] quoque cũ differit de plagis Ægypti, & Cardinalis Bellarminus quadam Oratione ad controuersias [d], in qua demonstrat aptissimè designatos Hæreticos in Apocalypsi per locustas, præterea Beda cum aliis interpretibus Prouerbiorum [e], & omnium accuratissimè post omnes de huius animalis natura, qualitatibus, vsu naturali & mystico scripsit Aldrouandus [f].

a Prou. 30. 24
b Cap. 9.
c In cap. 10. Exodi.
d Præfixa est Tomo vltimo Controuersiarum.
e Cap. 30. 24
f lib. 4. de insectis c. 1.

Et dissipabitur capparis.] Chaldæus, (Prohibeberis à concubitu מן משכבה *min maschechebah*.) Hebræus, (תפר האביונה *thapher haabiuonah*.) Pagninus vertit, (Dissipabit auiditas.) Et exponit passiuè, dissipãdam concupiscentiam Luxuriæ, nec non Lyranus, & Vallesius, & Glossa Interlinearis, & Hieronymus, & Albinus, & Arboreus, & Hugo Cardinalis, & Carthusianus, & Bonauentura, & Sà, & Eucherius. Clarius, ac Titelmanus explicant, desiderium & concupiscentiam erga mulieres, vel ciborum appetitum. Caietanus, & Moringus solum cibi appetitum, potúsque. Hebræum nomen latè patet, significátque concupiscentiam, desiderium, vim concupiscibilem, coitum quoque, & membrum virile, vt Rabbini tradunt, nulla mentione facta de cappari. Soluit anima concupiscens, ait Rabbi Dauid fœdus suum cum corpore.

Marcus Marinus in Thesauro linguæ sanctæ vniuersaliter accipit dictam vocem pro voluntate, desiderio, appetitu, locúmque præsentem reddit: (Labefactabit voluntas (nimirum senem) Remanet, inquit, sola vis in sene concupiscibilis, eúmque torquet, cùm nequeat perficere quod concupiscit. Hic planè ceteris contrarius videtur sensus, non tamen est, quoniam qui maximè vult, minimè vult, dum nihil definitè appetens vagatur desiderio confuso per omnia, quem dicimus *sueghiato*, & verbum תפר *thapher*, fauet, significans franger, contereт, irritum, cassúmque reddet, abolebit.

Adiungo me pluribus venereum interpretantibus appetitum, qui senes ac moribundos penitus deficit. Credo Hieronymo, qui Hebræum affirmat ambiguum vocabulum, nõ amorem duntaxat significare, desiderium, concupiscentiam, sed capparim quoque. Græcis credo κάππαριν, reddentibus, dempto Symmacho, quem sibi non placere, vel Laodicenum, qui sequitur ipsum, significat idem Hieronymus, dum sic ille versum hunc totum enarrat: (Super hæc etiam de excelso videbunt, & terror erit in via, & obdormient vigilantes, & dissoluetur spiritus fortitudo: ibit enim homo in domum æternitatis suæ, & circuibunt in platea plangentes.) Suspicor Symmachum illis verbis (dissoluetur Spiritus fortitudo) comprehendisse Symbolicas illas voces amygdali, locustæ, capparis, quibus denotatur debilitari, ac frangi in senibus vitalem spiritus fortitudinem, robúrve, & vires.

Quod ad capparim, notum fruticem spinosum spectat, de eo Physiologi,

logi, Theophrastus [a]; Plinius [b], Dioscorides [c], Galenus [d], Mathiolus [e], Hoc proposito conuenit, quod appetentiam excitat, maximè sumpta, vt ait Galenus, in prima mensa ex oxymelite, hoc est, ex aceto, & melle, aut ex oxelæo, id est, ex oleo, & aceto. Venerem prætereà instigat, auctore Auicenna, quem citat Vallesius. Quocirca per metonymiam significabit hoc loco capparis cibi appetentiam, vel rei venereæ; quam esus eius efficit: in sene autem, ac moribundo, quibus calor deficit, vtraque dissipatur. Ex quadam alia capparis proprietate, vt proueniat libentiùs in locis incultis, & inuiis, in ruderibus, & sepulcris [f], colligit nouum alium Vallesius, quem magis quoque diligit probátque sensum, describi per capparim, mortem ipsam ac funeralia, sicut & elegiacos, ac præficas per sequentia proximè verba: (Et circuibunt plangentes in platea.) quasi diceret Salomon, eo tandem senes euasuros, vt dissipetur capparis occupans sepulcra, quæ veteres Iudæi, Gentiléſque olim habebant in campis, vt aliàs docui [g], vt aperiatur sepulcrum, in quod mortuus deducatur cum luctu, & planctu. Non assentior, non tantùm quia nimis restringitur res ad sepulcra, cùm nascatur capparis in collapsis parietibus ædificiorum, in ruderibus, asperísque locis, & seri prætereà possit vt segetes ac legumina, Plinio [h] teste, atque quotidiano vsu, verumetiam quia pergit adhuc posteà senectutis noxas & signa, vel moribundi Auctor enumerare, quæ nunc κατὰ πρόληψιν de obitu facta mentione, intercidisse, minus probabile, ceteris maximè contrarium adeò constanter sentientibus.

a 3. de Plan. c. 1. & lib. 6. cap. 5.
b Lib. 13. capite 23. libro 19 cap. 8.
c Libr. 2 cap. 204.
d 7 simpl. medica & 2. de alimẽ. facult. c 34. & 1. de arte medendi cap. 174.
e In Dioscor. sup. & c. 169.
f Arist. sect. 20. Problem. in 12. Dioscorid. Mathiolus, & Theophrast. qui negat nasci in locis cultis, suprà.
g Act. 5. & 8.
h Lib. 19. capite 8.

Vt autem institutam prosequamur loci huius totius obscurissimam, maximéque symbolicam, & ænigmaticam explanationem, & mysticos recitemus sensus, qui nonnullis quoque paucis litterales videntur. Hieronymus Hebræos refert capparis intellexisse dissipationem de amicitia DEI cum ipsis. Certè אביונה *abijonah* ab אבה *abah* id significat, vnde carissimum nomen אב *ab*, pater. Thaumaturgus explicat improbos auferendos de medio velut despicabilem, ac displicabilem nigram capparidem. Tale quid ait Cyrillus [i] Ierosolymitanus, iniquos spinosos homines dispergẽdos. Olympiodorus amorem ac salsedinem fructus denotare anxietatem, sollicitudinémque peccati, futurum autem vt post iudicium florentibus Iustis instar amygdali, traditis peccatoribus Inferno tanquam locustæ, deinceps cesset peccatum, nullis amplius in mundo qui peccare possint, existentibus. Salonius periturum propter infidelitatem populum Iudaicum, credente Gentilitate, donísque spiritualibus repleta. Idem voluit Gregorius [k] exponens, sicut iam ante notatum est, Iudæam in sua sterilitate remanendo, bene viuendi ordinem amisisse. Ricardus dissipatam capparim, sicut locustam impinguatam, ait designare famem, ac penuriam extremam. Est videlicet vile satis olus capparis, vnde parœmia Πρὸς κάππαριν ζῇς δυνάμενος πρὸς ἀνθίαν: Cappare victitas qui potes anthia [l]. Nescio an ioco, risúque, vt per viliorem rem, vtilémve Zeno iurare per capparem voluerit [m], quemadmodum per crambem Iones [n]. Bonauentura quia prouocat capparis libidinem, dissipandam capparim, quia carnales metu tormentorum, quem incutiet Antichristus, recedent à Fide.

i Catech. 15.
k 31. Moral. c. 12. vel 10.
l Plutarc. 4. Sympos. q. 4.
m Laërt. in vita. Athen. lib. 9. cap. 2.
n Athẽ. ibid.

Quoniam ibit homo in domum æternitatis suæ.] Chaldæus: (Etenim declinat homo

homo ad eundum in domum sepulchri sui.) Hebraicè, (Quia vadens est, seu, vadit ad domum seculi sui.) (כי הלך האדם אל בית עלמו *chi holech haadam el beth hholamo.*) Ὅτι ἐπορεύθη ὁ ἄνθρωπος εἰς οἶκον αἰῶνος αὐτοῦ.) Triplex tempus, Præsens, Præteritum, Futurum, indicat fluxum senilis ætatis, aut moribundi, & vt Chaldæus loquitur, declinationem. Nomen Hebræum quid valeat, seu notatum puncto holem pleno, seu non pleno, aliàs docui. Hieronymus, vt & Caldæus, hanc domum accipit Sepulchrum, in quod exequiis celebratis, ac plangentium funus turba præcedente mortuus inferatur, non amplius rediturus in hanc vitam. Quo pacto ceteri statum ipsum mortis appellant domum æternitatis, quoniam mortuus redire secundum naturæ vires penitus nequit ad vitam; & cum resurget per potentiam DEI, ad immortalem transibit. Est quoque mortuis domus æternitatis, vel in Inferno, vel in Cœlo, vel in Limbo: inter horum locorum incolas chaos magnum firmatū est [a], & vt ante vidimus [b], Vbi ceciderit lignum ad Austrum, ibi erit, si ad Aquilonem, ibi erit. hic autem non habemus ciuitatem manentem [c]. Et anni vitæ nostræ comparantur vigiliæ, seu custodiæ noctis, & nihilo [d]. Caietanus dictam vocem Hebræam עלם *hholam*, mundum vertit, sed eodem sensu, vt scilicet moriens tendat ad domum mundi sui, quasi hic non ipsius proprius sit, sed velut precariò habitatus. Similes dicendi formulas vsurpant Auctores quoque profani, appellantes æternam domum, perpetuam, & sine fine, æternos lares, perpetuas sedes, æternam quietem, æternam possessionem. Sed ne suspiceris errore de animæ immortalitate, vel resurrectione, sic illos loqui, pij Scriptores non abhorrent; vt Paulinus [e], Sidonius [f], & alij, volentes, præter eas quas dixi, causas, denotare huiusmodi sepulchrum, vnde transferri cadauer non possit, & quod non sit duntaxat temporarium. Ita quidem Paulinus de agro quem humandæ vxori Abraham comparauerat: sed hac ipsa de re memini alibi dixisse.

a Luc. 16. 26
b Cap. 11. 3.
c Heb. 13. 14
d Ps. 89. 5.
e Epist. ad Pammachiū.
f Lib. 2. epi. 8

Mystica hic explicatio non alia est, sed quod de mortuorum statu dicitur, aptandum, aut Hebræis in captiuitate, aut omnibus circa Iudicij tempus. Thaumaturgus, & Olympiodorus, & Bonauentura abitum per obitum in domum æternitatis, spectare volunt ad Iustorum felix domicilium: sicut è contrario circumeuntes eum planctu aiunt esse Improbos, qui sub idem tempus, vel ipsummet etiam Iudicij tempus plorabunt, ac percutient se [g]. Rectè quoque Ricardus pondetat possessiuum pronomen suæ denotare domum æternitatis, ac statum perpetuum in alia vita cuique obuenturum pro meritis. In omnibus operibus tuis memorare nouissima tua (maximè æternitatem) & in æternum non peccabis [h].

g Apoc. 1. 7.
h Eccl. 7. vlt.

Et circuibunt in platea plangentes.] Hoc pertinet ad exequias, & funebrem pompam, luctumque, de quo satis alibi [i], vel ad lamentationes improborum, vt iam attigimus, tum iudicio ingruente, tum pronunciata sententia, vel ad abactos in captiuitatem Iudæos. Circuitio denotat irrequietum, anxium, agitatum animum, corpus quoque multifariam vexatum, vsque ad motionem mentis, insaniámque præ dolorum acerbitate.

i Act. 8. & 9.

Quis verò scit præficæ, aut siticines, & elegiaci, cantantes elegos & næuias ad tibiam, vel tubam, vtrum etiam in orbem circumagerent sese? Proposito

posito id certè non necessarium : circuire idem potest esse, quod circumdare, atque ambire, & circumfluere ad lamentandum, & deducendum funus, quanis hoc tandem ratione fiat tum per plateam, forúmque (ἀγορὰν) intra ciuitatem, tum etiam extra, vsque ad sepulcrum in agro, & campo, vbi mos erat Iudæis, & aliis sepelire. Chaldæa Paraphrasis aliter hoc modo : (Et circumdabunt ANGELI inquisitores Iudicij tui, vt lamentantes, qui circumdant per plateam, ad scribendum Iudicium rationis tuæ.) Notabilis de ANGELIS traditio circumstantibus moribundum, & bonis, & malis, sicut aliàs [a] aliorum firmioribus docui testimoniis.

[a] *Disput. de* ANGELIS.

Vers. 6.] ANTEQVAM rumpatur funiculus argenteus, & recurrat vitta aurea, & conteratur hydria super fontem, & constringatur rota super cisternam.

ANTEQVAM *rumpatur funiculus argenteus.*] Symmachus, (Καὶ πρὶν ἢ κοπῆναι ἀπὸ σχοινίου ἀργυρίου : Et antequam incidatur à funiculo argenti.) Quæ à primo versu hucusque intericcta sunt, grande hyperbaton vocant Hieronymus, & Albinus, post quod simili cœptam sententiam fine Salomon concludat. Funiculum porrò argenteum, vel argenti, candidam dicunt esse hanc vitam. Idipsum Arboreus, ita vt dies iuuentutis initio Capitis positi, symbolicè describantur per funiculum argenteum, immò & per vittam aureã, quæ statim hîc subiicitur. Hoc, & alia quæ sequuntur, quatuor Caietanus mortem concomitantia vocat, priora quæ sunt hactenus exposita, signa præcedentia. Bonauentura, neruorum inuolutionem, qui albi sunt, & corpus cingunt, ac ligant, sed in morte dissoluuntur. Hugo cartilaginem, quæ continet medullam spinalem coloris argentei post decoctionem, vel vitæ continuationem, vel iuuentutem, in qua florere videtur homo, quod vltimum habet etiam Glossa Interlinearis. Lyranus harmoniam, qua colligantur elementa in corpore viuente. Carthusianus & hanc, & splendidam vitam diu instar funiculi protractam. Caietanus humorum concatenationem, qua nihil, post animam, melius. Vallesius spinalem medullam cum neruorum, qui ex ea oriuntur, distributione: neruis enim, vt quibusdam funiculis alligari, firmarique corporis omnes partes: & quia pertinet ad neruos sensus voluntarius, qui per musculos obitur, quando laxantur illi quasi funes dirupti, sequi paralysim: senes autem hanc pati solere, ob debilitatem, & abundantiam succorum crudorum. Vatablus quando retrahitur, ac veluti religatur medulla per spinam dorsi transmissa, dorsum incuruari. Eodem ferè pacto Clarius, & Sà.

Titelmanus explicat comparationem vitæ nostræ cum funiculo argenteo, quia sicut ex tactu, & conuolutione fragilis lini fit funiculus, sic illa ex diebus inuicem succedentibus nexu quodam, & quidem breuibus : & argenteus est hic funiculus, quia habetur in pretio vita, fruitúrque luce, qua caret Damnatorum vita, versans in caligine, ac potius piceo similis funiculo. Moringus exponit de studio pecuniæ, quo mens hominis ceu funiculo nunc implicatur, sed in morte prorsus abrumpitur. Paraphrastes Chal-

 dæus:

dæus: (Antequam, inquit, obmutescat lingua tua à loquendo,) quasi longior lingua funis sit, aut illa capere alios soleat, sicut de Gallico Hercule fabulantur. Postremæ expositiones duæ non placent: ex aliis eligas quæ certum quid assignat: nimis enim genericum vita ipsa, diésve illius. Si mysterium requiris, Hebræus gloriam suam ex opibus, aliísque rebus, quibus nitescit, ac ditescit Respublica. Thaumaturgus, & Olympiodorus interpretantur interitum diuitiarum, hásque sequentibus etiam verbis denotari, cuius autem contemnendas, Iudicij tempus attendenti. Ricardus idem magis exprimit vim faciendo in voce funiculi, solere nimirum res quaslibet pretiosas argenteis funibus appendi, suísque locis affigi: sub id autem tempus homines indignationis ac furoris plenos, eas res violentè reuulsuros, & ruptis funibus argenteis in terram, atque in sterquilinium proiecturos. Longè Cyrillus Ierosolymitanus aliter: astrorum videlicet complicationem denotari, quoniam astra visus iudicat alba, quasi illud sit, quod CHRISTVS de stellis prædixit, casuras de cœlo [a]. Aliam tropologiam dant Olympiodorus & Hugo de doctrina sacræ Scripturæ, quæ solet argentum nominari, ac instar triplicis funiculi atque flagelli malas nostras affectiones, & vitia depellit. Sed Anagogen vult esse Bonauentura, qua dicta iam in Iudicio sententia, cessabit mundana eloquentia, quæ sonum edit gratum auribus, & verba nectit, quibus colligat, & liget: Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? at ille obmutuit [b].

a Mat. 24. 29.

b Matth. 22. 12.

Rumpatur.] Ἀνατραπῇ, Euertatur. ירחק ierachek, Elongetur, hoc est, distendatur: frangitur verò ac rumpitur, quod nimis in longum distrahitur, tandémque remouetur: quod etiam significat Hebræum verbum. Alij Codices, vt Complutenses, legunt ירתק ierathek, alligetur, sed secundùm contrariam significationem, vt ait Rabb. Kimhi, soluatur, (vulgo, *sia scatenato*) est enim רתוק rathuk, catena. Rabbi Abraham conficit alium sensum cum sequentibus verbis, quando ligabitur funis, ita vt concatenetur, & catenæ instar in catenas recipiatur, non perueniet ad fontem.

Argenti.] Ἀργυρίου, Græca vox, sæpius, ac semper ferè pro nummo, & pecunia: pro metallo ἄργυρος: forsitan eo Thaumaturgi, & Olympiodori respexit interpretatio.

Et recurrat vitta aurea.] Est Hebraicè ותרץ גלת הזה vetharuts gullath hazzahab. Vatablus vertit, (Et diffluat collectio aurei liquoris) seu phiala aurea frangatur, nempe membrana continens cerebrum, quę est veluti rufa, & flaua, & ea fracta, hominem necesse est mori. Vallesius hoc quidem hîc agnoscit inuolucrum cerebri, quæ vocetur menynx, sed negat à colore auream, verùm quia sit pretiosa, vtilísque, nominari: ita vt putent Medici nonnulli ad illam potiùs, quàm ad cerebri substantiam pertinere principium sentiendi: porrò cùm cerebro adhærescat adeò indissolubiliter, vt eo siccato, atque imminuto (vt senibus euenit) contrahatur cerebrum, & corrugetur, fieri vt recurrat vtrumque à cranio, nec illud contingat, & proinde, vt etiam cranium arescat, eique præ ariditate pili excidant, sequatúrque caluitium. Isidorus Clarius retinet versionem nostram, sed exponit quo-

quæ de cerebro incluso intra pelliculam aurei coloris. Vocat Hugo latum neruum, qui post decoctionem habeat aurei similitudinem coloris. Bonauentura venarum, & arteriarum inuolutionem rubearum propter sanguinem quem continent. Caietanus: (Et frangetur fons auri) id est, vis animæ, qui est fons vitæ pretiosissimus, sicut colligatio elementorum & humorum dicebatur funiculus argenti, quia secundum pretij locum tenet. Pagninus: (Et confringatur lenticula aurea.) Significat vox גלה *gullah*, phialam, & lenticulam, seu vas rotundum instar crateris. Fons est non גלה *gullah*, sed גל *gol*, vnde plurale גלת *gullath*. verbum תרץ *tharuts*, à רוץ *ruts*, curret, denotat, à רצץ *ratsats*, confringetur; seu confringet se. Caietanum Titelmanus sequitur, vittamq; hominis animã dici, quia sicut vittæ capillos capitis omnes constringit in vnum, ne diffluãt, ipsa verò ablata dispergun-tur, ita tot corporis membra, & adeò diuersa concludit, & continet anima, simul autem abit, dissoluuntur: Auream nominari, propter excellentiam naturæ rationalis, & imaginem, ac similitudinem DEI, ad quam facta est. Glossa Interlinearis idem indicat post Hieronymum, & Albinum, dicentes animam recurrere vnde descenderat, ad DEVM: Vittam quod est capitis ligamentum, sumit pro auri theca, siue arcã, quæ dum aurum continet, illud veluti ligat, ne cuiuis asportatu promptũm sit: hanc recurrere, quando moriens opes paratas sibi, cogitur ad alios, & quidem ad illos interdum, à quibus acceperat, transmittere. Lyranus vult esse sermonem de vita futura, quę melior est Iustis quàm præsens, sicut aurum melius est argento. Carthusianus hunc dicendi modum non improbat, & de nobilissima harmonia corporis, quæ tribuetur electis in resurrectione, fuitque quodammodò in primis parentibus: & de Anima pretiosa ob varias facultates ac proprietates, quibus est prędita. Meminit prætereà lectionis, quæ habet (vita aurea) quam Hugo sequitur, & eam reperi etiam in codicibus impressis anno 1484. Venetiis. Textus Græcus sic habet: (Καὶ συνθλιβῇ τὸ ἀνθέμιον τοῦ χρυσίου. Emendati codices συνθλιβῇ. Vertunt Biblia regia, & Complutensia in altera versione, quæ respondet editioni Græcæ, (Et comprimatur aurum electum auri) Vox ἀνθέμιον dubiæ significationis est. Olympiodorus intellexit esse florem: Thaumaturgus aurum probum. Cyrillus Ierosolymitanus, etsi de vitta meminit aurea instar auri, tamen ait anthemin notam esse herbam, quæ habeat multa foliorum germina instar radiorum. Aliter vocant Leucanthemida, vel Leucanthemum, vel etiam melanthemon, vel chamæmelon, vel gith, vulgò camomillam [a]. Gaza anthemon ait esse, quæ nigella Latinè dicitur. Plinius meminit quoque anthemi [b], & anthemidis [c], & anthemi Theophrastus [d]: Hesychius [e] τὸ ἀνθέμιον, quæ nominatur Amaracus. Est & χρυσάνθεμον, & χαλκάνθεμον; vtrumque herbæ nomen [f]. Sed Suidas, vt Budæus [g] quoque annotat, exponit hoc loco ἀνθέμιον esse τὸ ἐκλεκτὸν χρυσίον, electum aurum. Olympiodorus eodem Budæo [h] teste, vult hîc poni pro ἀναθέμιον, siue ἀναθήκη, quasi dicas, repositorium: tamen dixi florem Olympiodoro etiam exponi, quem nomine ἀνθέμιον significari docet Eustathius [i]. Symmachus reddidit: Καὶ ἔλαθῇ τὸ περιφερὲς καὶ συνθραυσθῇ. Et percussum fuerit quod circumstat, & conuulneratum fuerit. Fauet hæc vltima Interpretatio illi, quæ priùs est allata de Inuolucro cerebri. Hac po-

a Plin. libro 22. cap. 21. Ruellius lib. 3. cap. 68. Diosco. lib. 3. cap. 154.
b Lib. 23. c. 8.
c Lib. 21. cap. 17.
d Libr. 7. de Plantis. c. 13.
e In Lexico.
f Diosc. lib. 4. c. 57. & 58. Plin. lib. 21. c. 6. & 15.
g In Lexico.
h Ibidem.
i Author Thesau. Gra.

sita varia notione vocis Græcæ, Olympiodorus declarat florem, & pulchritudinem auri, aut eius repositorium, & arcam, omnémque pretiosam supellectilem perituram circa Mundi finem. Id priusquàm fiat, incumbendum virtuti, vel habendam curam thecæ mentis nostræ, hoc est, cerebri. Cyrillus Ierosolymitanus; Priusquàm Sol atteratur. Thaumaturgus: Tunc, sicut argentum reconditum, ita & aurum probum nihil vtilitatis habiturum. Ricardus: Maximum tunc fore, præ grauissimo dolore horrorem, & contemptum rerum pretiosissimarum, ita vt abijciatur vitta aurea, non cùm atteritur, ne vsu atterenda videatur, sed antequàm recurrat, quod tunc fit, quando ad Solem & pluuiam proiecta, tum calore restringitur, tum humore resoluitur. Græcos, & Ricardum iam pridem mysticè diximus intelligendos, quemadmodùm & apud Hieronymum de Arca Testamenti transferenda Hebræos, de sua loquentes captiuitate. Et apud Bonauenturam de insigni Sacerdotalis, vel Regiæ prætereà dignitatis, cui diadema tribuitur, quoniam tunc recurret vtraque ad suum principium, hoc est, ad CHRISTVM, qui
a 1. Cor. 15. 25. solus dominabitur, siue DEVS [a]. Ex aliis dicendi modis præferendus, qui rem designat magis particularem. Anima, vel vis eius videtur quid generalius; & mors magis ipsa, quàm signum eius denotari per ipsius recursum: nec pariter de futura, sed de præsenti videtur haberi sermo. Igitur quæ de membrana cerebri dicuntur, licet non eodem ab omnibus, qui de ea disserunt, modo, propius ad rem facere videntur, siue dicatur aurea membrana sub nomine vittæ à calore, siue à pretio, atque ab vtilitate. Potuit eò respexisse Interpres vittæ nomen vsurpans, quia membrana illa cingit, & veluti stringit ambiendo cerebrum. Alioqui nec Hebræa, nec Græca vox, vt vidimus, propriè vittam significat. Chald. (Et sit confractus vertex tuus in capite tuo.) Ioannes Vitalis, de quo ante dixi, vittam auream sumit pro spiritu vitali qui est in corde. Nam sicut, inquit, vitta mulieris continet capillos capitis ne defluant, & dispergantur, ita spiritus vitalis continet omnia quæ sunt in corpore humano ne corrumpantur: vt proinde aurea nominetur & ob preciositatem, & propter perpetuitatem quia cor semper est in motu perpetuo, quandiu viuit homo.

Et conteratur hydria super fontem.] Hebr. (Et conteratur vrceus, seu cadus ad cisternam, seu fontem, puteum, scaturiginem, venam, quæ omnia valet מבוע *mabbuahh*, est autem כד *chad*, Latinè cadus, & Græcè κάδος, licèt hoc loco sit Græcè ὑδρία, & Latinum hydria. Auctor etymologici perinde ac si vox purè Græca esset, deriuat à χαδῶ, quòd sit idem atque χωρῶ
b Cap. 24. 15. 17. capio. Eius loco hydriam quoque Græcè Latinéque in Genesi [b] reperi-
c Lib. 3. 17. 12. 14. c. 18. 34. mus, & in Historia Regum [c]; & Iudicum [d], vbi etiam ponitur lagenæ vox [e].
Caietanus vrcei fractionem super fontem dicit esse defectum cordis, hoc enim esse primum, quod ex fonte animæ haurit aquam vitæ pro vniuerso
d Cap. 7. 20 e Vers. 16. 19. corpore. Vatablus, & Sà cadum, vel hydriam sanguinis intelligunt conceptacula, quæ vt à fonte recipiunt à iecore sanguinem, qui fit in ipso. Hugo Cardinalis, & Isidorus Clarius explicant hydriam, cistam fellis, fontem hepar. Hoc videtur Chaldæus velle (Et rumpatur fel tuum super iecur tuum) Traditur idem quoque à Cardinali Ioanne Vitale, qui exponit hydriam esse pelliculā seu cistulā fellis super gibbum hepatis rubeo colore: fontem, ipsum

ipsum hepar, vbi est origo caloris naturalis. Titelmanus corporis quod vt fictile vas aquatiũ formatum est de limo terræ [a] ad cócipiendam in se vitæ aquam, dissolutionem in partes, ex quibus componebatur: cóteri verò hanc hydriam iuxta fontem, quia non perit aqua animæ immortalis, sed fracto corpore ad fontem recurrit, hoc est, ad DEVM, qui dedit illum: partes etiam hydriæ manere iuxta fontem; quia DEVS quandoque colliget eas & resolidabit. Bonauentura, & Carthusianus interpretatur confractionem vasis vrinæ, seu vesicæ, quæ vrinam excipit procedenrem ab hepate, vnde ceu ex fonte colamentum sanguinis, & aliorum humorum profluit in totum corpus. Approbat Titelmanus; prætereà Vallesius assentitur, ac sequens quoque membrum de eâdem vrina explanat, quæ, inquit, primum quidem seni exit guttatim, quasi ex rupta hydria, cum laborat stranguria [b]: deinde supprimitur omnino, velut confracta super cisternam rota, sitque tũc quam vocant Ischuria [c]. Lyranus, compaginem omnium membrorum, quæ hauriunt à corde vitam; conteri verò, quando interit cum corpore. Rursus Hugo conteri corpus super iuuentutem, à qua tanquam riuulus à fonte senectus effluit. Rab. Dauid ventrem, qui findatur, in sepulcro, quia sicut hydriam deferunt ad fontem, qui est locus eius, ita locus hominis est sepulcrum. Adhæreo Bonauenturæ, atque Vallesio, vt qui distinctius rem, ac magis particulatim declarant: alij nimis vniuersè ac confusè. Nec tamen putem exactè omnia numerata senibus, vel morientibus signa conuenire debere, cum verbi gratia, nec omnes habeant canum senes caput, barbámque.

Mysticè siue sensu accommodationis Hebræus se putat commoneri his, ac sequentibus verbis, donec intra Sancta Sanctorum præcepta sunt legis, & Sancti SPIRITVS gratia, recordetur DEI: futurum olim, vt his, ptiuetur abductus in captiuitatem. Olympiodorus de resurrectione Iudicij tempore futura, eo, quem Titelmanus modo dicebat, exponit, & præterea particularem, quæ nunc inest nobis cognitionem, non in fonte perire, sed ad suam plenitudinem, integritatémque in fonte ipso existentem accedere, quia tunc quod ex parte est, euacuabitur [d], & perfectionem accipiet. Thaumaturgus magnam ante Iudicium omnia plagam occupaturam, vsque etiam ad hydriam, quæ stabit ad aliquem fontem. Ricardus, Tantam per id tempus hominum inter se futuram inuidiam, tantámque malitiam, vt alter alteri vel frigidæ haustum sit inuisurus, ac instrumenta fracturus haustoria, ne sint aliis vsui, quoniam, vt Dominus prædixit [e], abundabit iniquitas, refrigescet caritas multorum. Atque idipsum, ipsius sententia verba important sequentia de rota super cisternam confringenda, quæ communibus solet vsibus inseruire, vt malit quis damnum quodque proprium incurrere, quàm non impedire commodum alienum. Bonauentura notat euacuationem mundanæ sapientiæ, quæ hydria curiositatis hauritur.

Et confringatur rota super cisternam.] בר *bor* cisternam significat, & sepulcrum, fossam quoque excisam ad pluuiam colligendam, præterea puteum aliquando, & lacum. Hieronymus in Commentario legit: (Et conuoluatur rota super lacum) id est, implicetur funis, qui ex rota demittitur ad hauriendum. Hebræum verbum נרוץ *narots*, vel fractionem, vel transcursum

[a] Gen. 2. 7. 2. Cor. 4.

[b] Galen. in Aphorism. Hippoc. Com. 3. sect. 58. & Com. 7. sect. 48.

[c] Gale. in de si. med.

[d] 1. Cor. 13. 10.

[e] Matth. 24. 12.

cursum,ac proinde implicationem potest significare,illam rotæ,hanc funis in rota. λάκκος vnde per c simplex, lacus, cauernosum quemuis locum significat, & generali voce πάντα τὰ ὀρύγματα, vt Suidas docet. Chaldæus: (Et decurrat corpus tuum in medium sepulcri tui.) Hoc sensu hydriæ, rotæque confractionem, contritionémque sumit Moringus pro corpore, quod senio, vel morte redditur inutile: nam quod attinet ad rotæ similitudinem,quādo iam de hydria dictum est, corpus in morem rotæ per omnes ætatis gradus voluitur assiduè,decurritque,vsque dum longo vsu attritum, ipsa morte corruat. Hac vsus triuiali oratione Iacobus [a] videtur, dicens: Lingua constituitur in membris nostris,quæ maculat totum corpus, & inflammat totam natiuitatis nostræ,id est, omnem vitæ ordinem atque cursum, & periodum, & quasi circulum. Hoc etiam docens Olympiodorus confirmat Psalmo [b]: Vox tonitrui tui in rota,sed accommodationis sensu magis,quàm proprio lacum sumit pro inferno,potuit & pro sepulcro.

a Cap.3.6.
b Ps.76.19.

Obtinuit rex nescio quis veniam à Sesostre magno Ægypti rege(& coniugalibus tribus itē regibus)cuius erāt vt mancipia iuncta curtui,cùm rotarū continuas volutiones crebrò spectans his cōparare se respondisset vitam nostram [c]. Cedrenus [d] id de Cyro narrat,& de Ludouico II.rege Francorum erga Soldanum quem ceperat Capuæ; licèt non iunxisset curtui. Hugo pariter corpus ait confringi super cisternam, vel vitæ, vel animæ, quæ aquas continet gratiarum. Vatablus, & Sà caput rotā, cisternā cor intelligunt,quod id ex hoc vires trahat vitales per sensus, qui resident omnes in eo. Carthusianus rotam caput vocat,quia rotundum,cisternam,cor,cui caput superpositum est tanquam fonti caloris, & vitalium origini spirituum. Clarius cranium, quod in sepulcro confringitur: vel vitam, quæ veluti rotis currus fractis,præceps ruat in foueam sepulcri. Vallesius,vt priùs memini,suppressionem intelligit vrinæ, quam nominant ischuriam: hoc innuit etiam Hugo, per dissolutionem vtriusque partis vesicæ superioris, & inferioris. Ioannes Vitalis Cardinalis [e], qui vixit ante trecentos annos,ait funiculo argenteo denotari continuationem medullæ,quæ ligat ossa spondilia, quæ à quibusdam Physicis vocatur nuca. Et dicitur, inquit, funis,quia extenditur ab vltima parte cerebri; & inde descendit ligans ossa spondilia vsque inferius: argenteus,propter vtilitatem,& nobilitatem, quoniam, vt ait Constantinus,sua caliditate frigiditatem ossium temperat,sua vnctuositate & humiditate ariditatem eorundem rigat: sua substantiali proprietate virtutem animalem nutrit & conseruat, mediantibus quibusdam neruis: sensum, & motum continuum ad modum argenti viui omnibus membris sub collo positis administrat. Hæc Vitalis omnia.

c Nicepho.18. Hist. cap.29. & Paulus Diaco.in miscella. lib 17.
d In compendio histor.
e In speculo morali scripturæ verbo Mors.

Titelmanus animam nostram rotam dici cisternæ confractam per mortem,quoniam quemadmodum rota violentè tenetur,in cisterna ferramentis & clauis,sed fracta, vel soluta his, quibus erat affixa, corruit in aquam, ibique veluti conquiescit, sic vinculis expedita corporis anima,in abyssum transit DIVINITATIS plena fruens requie, interim continuo agitatur in corpore, & haurit ex dicta abysso aquam magno labore. Iterum idem Auctor, post Bonauenturam, explicat destructionem meatus impuræ superfluitatis,quia tota instrumētum est, per quod de cisterna educitur aqua impura,

impura,& sordida,& lutulenta: venter autem semper in se continet sterco-ra, quæ debent emitti per secessum, ac meatus. Caietanus vim expirandi, & respirandi, quæ cessat in morte, comparatur verò cum rota, eo quod ad instar circularis motus fiunt ad puteum pulmonis. Ioannes Viralis aliquoties citatus rotæ nomine vult nos intelligere continuam volubilitatem appetitus sensitiui, quæ est in toto corpore immittendi & emittendi istam aquam, nempe caloris naturalis per omnia membra. Hîc etiam moneo eligat Lector, quod verosimilius iudicabit, dummodò certum quid designet, ac diuersum à superioribus, quale duntaxat, quod Bonauentura, vel Vallesius; alia nimis generalia, nec tam senij mortisve signa, quàm vitæ defectus, & mors. Hebræi, de quibus Hieronymus, rotæ confractionem eodem sumunt sensu, quo hydriæ contritionem. Ceteri quoque non aliud propriè in hac rota, quàm in hydria, distinctéque agnoscunt, ambas referentes ad idem. Illud acutè Thaumaturgus, aquarum hîc mentione per hydriam & fontem, per rotam, atque cisternam, denotari tempus nobis nunc dari ad abluenda peccata tum Baptismo, tum lacrymarum ac pœnitentiæ Sacramento. Idcircò eleganti ac à se primum, vt opinor, ad hoc adapto epitheto hunc αἰῶνα nostrum cognominat λουτροφόρον ablutionem ferentem, quasi dicas ablutioniferum, lauiferum, &c. Alij namque id nomen vsurpant pro quolibet qui ferat ad lauandum aquam, tum verò pro puero consanguinitate proximo ei, qui ducebat vxorem, quem iste mittebat die nuptiali ad afferenda sibi λουτρὰ è fonte Callirhoe. Item sic appellantur aquaria vasa, quibus ad eam lotionem defertur aqua [a]. a Suida: & Hesychi. & Plutarch. de exilio, & alij Thesaurus quoque Græcus.

Vers. 7.] Et reuertatur puluis in terram suam vnde erat, & spiritus redeat ad DEVM qui dedit illum.

HIc Versus totus Capite tertio [b] iam satis explicatus videtur, & similis quoque priori parti præsentis versus fuit in Capite quinto [c] sententia. Ricardus exponens hoc, vt priora omnia de signis ac plagis antecedentibus extremum Iudicium, obseruat, si qui plagas euaserint alias, quod Iudicio viciniores futuri sint, non tamen euasuros mortem, sed subitò morituros, móxque resurrecturos. Hac de re disputatum alias, & quomodo Iudex dicatur CHRISTVS venturus viuorum & mortuorum. Illi quoque ipsi, qui tam breui resurgent à morte, reuersuri censentur in terram, quia cadauer, licet minimè resolutum in terram, & puluerem terrea moles est, per seipsum vergens ad eiusmodi resolutionem, multóque magis, vt primum quis moritur, sic dici potest reuerti, quàm puluis esse, quandiu vi-uit adhuc, quatenus primus de puluere formatus est homo [d]. Hoc autem ipsum non sic intelligendum, quasi reuertantur in certam portionem terræ corpora humana singula, ex qua formauit DEVS Adam, sed quia sicut corporis eius materia puluis fuit, ita & nostri: & quamuis propagata sint nostra corpora ex parentum, & Maiorum nostrorum corporibus, non ad ea redeunt, sed ad terram vnde factus Adam. Hac ratione solebat Augustinus [e] iis respondere, qui in Controuersia de Origine animæ, contendebant non esse ex traduce, & propagatione, quæ ipsi semper dubia res, & in-expli

b Vers. 20 & 21.
c Vers. 14
d Gen. 2. 5.
e 10. Genes. ad lit. cap. 9. & Ep. 157. ad Optat. & 28. ad Hieronymum libris quatuor de Orig. Anim.

explicabilis visa est,Spiritum,hoc est, animam, hoc loco ſequentibus verbis ad DEVM dici reuerti, non quia ſingulæ ſint animæ noſtræ ab ipſo immediatè,ſed quoniam DEVS primo dedit parenti, ſicut & corpus noſtrum,reuerti dicitur in terram,quia corpus eiuſdem,vnde nos noſtrum accepimus,formauit DEVS de terra. Hac de re mox.

Et ſpiritus redeat ad DEVM *qui dedit illum.*] Spiritum animæ Chaldæus exprimit. Olympiodorus πνεῦμα iunctum nomini ψυχῇ, potiorem notat animi vim, mentémque ſignificare ſimpliciter, & abſolutè animã ipſam totam. Iudicandum de ſignificatione ex adiunctis: poteſt enim & aliud quid prætereà ſignificari, vt SPIRITVS Sanctus & ventus, ſicut aliàs notauimus. Sed cum pro anima ſumitur quod frequentiſſimè fit [a], rationalem ſignificat, bruti, non niſi cum addito, verbi gratia Spiritus vitæ [b].

a Pſ.30.6. Luc.23.46. Act.7.59. 1.Cor.5.3. 4.5. Cap.7.4. 2.Cor.7.1.13 b Gen.7.15.

Hic porrò Spiritus animæque reditus immortalitatem ipſius liquidò indicat: intelligitur verò de ratione quam DEO reddit in egreſſu de corpore anima, vt Olympiodoro placet, & Chaldæo: vel de ſtatu ipſius extra corpus,vbi ſpoliata mortalitate, ſimilior quodammodo efficitur DEO, & ad hũc redire dicitur,quatenus ipſe illius ſolus Creator eſt,quia ſpiritualis,& immortalis nullam habere productricem aliam cauſam per ſe,principalem, immediatam potuit, nec ab alia deſtrui [c]. Iugulat præſens locus vnà cum errore,quem modo dicebam de animæ mortalitate: (prætermittimus enim figmenta Hebræorum circa hæc & priora verba de reditu in Babylonem,vnde fuerant egreſſi in lumbis Abrahæ, & de amittenda gratia prophetiæ,ac veluti ad Auctorem ſuum DEVM reditura.) Illos alios quoque, quibus dicitur corporea, vel ab ANGELIS creata,vel non cuique corpori forma propria, & diſtincta, vel migrans in corpora diuerſa, vel ex DEI ſubſtantia, vel ex propagatione Animæ primi parentis, vel ſcelerati hominis verti in Dæmonem, aut brutum. Ille quodammodo magis hinc propriè refellitur, quem Lindanus [d] teſtatur eſſe Libertinorũ huius temporis, omnem animam poſt hominis mortem redire ad DEVM, ac ipſius denuo ſubſtantiæ ex qua prodiit, coniungi. Poterit hos quiuis errores per ſe confutare præſenti teſtimonio. Plura Philoſophi,ac Hæreſeologi. Spiritus immortalis corpus non eſt: quem dedit propriè DEVS, Angeli non crearunt: Seiunctio eius à corpore, ſibi nimirum apto, indicat nec aliud corpus eum quærere,idque in quo eſt,velut materiam informare,nec verti poſſe in aliam ſubſtantiam. Si DEVS peculiariter dat per efficientiam communem TRINITATI,non ſuammet communicat,quod etiam non poteſt, ſed creatam producit,quam proinde repugnat illi iterum coniungi. Vnde nunquam decerpta eſt, vel potuit decerpi. Alia quæ fecit, vt ante memini, negotium Auguſtino difficultas, eſſetnè animæ noſtræ origo ex propagatione, pace dicam tanti Doctoris, támque hac in re, omníque alia modeſtè timidi, qui ſatis tandem de hac re pronunciauit veram ſententiam [e], ſolutionem hinc habere poteſt. Nam dedit DEVS Spiritum animæ noſtræ ſolus, ad ſolum redit ipſa, ſicut docuimus, non tantùm, quia DEVS Adamo dedit animã,ſed quia ſingillatim ſingulis à DEO fingitur [f], & creatur, nec aliter poteſt animæ immaterialitas,& immortalitas, de qua certus

c Mat.10.28 Aug. 10.de Geneſi ad lit. cap.9. colligit ex hoc loco Eccleſiaſtæ.

d In Dubitantio Dialogo 2.

e 10.Gen ad litteram cap. 23. & Epiſt. 157.

f Pſ.32.15.

certus omnino est Augustinus, bene intelligi, aut defendi, nisi negetur propagatione generari.

Ex quo satis ridendi sunt, ait Hieronymus hoc loco, (cui non licuit super hac quæstione respondere Augustino [a]) qui putant animas cum corporibus seri, & non à DEO, sed à corporum parentibus generari. Cùm enim caro reuertatur in terram, & Spiritus redeat ad DEVM, qui dedit illum, manifestum est DEVM, patrem animarum esse, non homines. Vocat aliàs Hieronymus [b] hoc Ecclesiasticum dogma, vt DEVS quotidie animas fabricetur. Citat Bellarminus [c] apertissima testimonia Hilarij [d], Ambrosij [e], Chrysostomi [f], Nysseni [g], Theodoreti [h], (hic ait in hoc dogmate conuenire omnes Scripturas Apostolorum, & Prophetarum) Cyrilli [i] Alexandrini, Leonis [k], Augustini [l], Bernardi [m], Innocentij III [n]. Concilij Lateranensis sub Leone X. [o] Auctoris de Ecclesiasticis dogmatibus [p], & alterius de Operibus Cardinalibus CHRISTI [q]. Quocirca non licet amplius dubitare, quod præter Augustinum fecit tamen etiam Gregorius [r], & Eucherius [s]. Legendus est B. Thomas [t], Bonauentura [u], Castro [x]. Veritus est Augustinus, ne vel nõ satis intelligeretur in ea, quam indubitatam nunc asserimus, sententia, originalis propagatio peccati: vel quo pacto verum esset cessasse die septimo DEVM à creatione, si tot quotidie animas creat, hæque non propagantur à parentibus. Vtrique satis aliàs incõmodo à nobis responsum, tum Philosophicè, tũ Theologicè. Sufficit attingi ab homine generante animæ cõiunctionem cum corpore, quod fecit & præparauit, in eiusmodi verò genitum hominem cum natura ipsa subit statim originale peccatum toti naturæ commune, tali generatione propagatæ, posita vetere illa DEI lege, & pacto cum primo parente tanquam cum Auctore, & Capite totius hominum deinceps generandorum vniuersitatis, licet anima generãtis careat peccato originali, à quo iam sit iustificata.

DEVS non dicitur simpliciter nunc creare, quia nullam nouam speciem de integro, nullum indiuiduum hominum, secũdum vtramque ipsius partem simul.

Docui Capite tertio reditum istum animæ, quamuis de Iusto intelligeretur, non esse, quod ante CHRISTI aduentum frueretur DEO, sicut nec sursum ascendebat, quod ibi tamen dicebatur. Repetendum id nunc quoque: monendũ prætereà, per reditũ, si sic adhuc intelligatur (quo etiam modo alicubi intellexit Augustinus [y], & alij [z], quasi non quiescat anima, nisi vt DEO coniuncta.) & non iis duntaxat modis, quos hoc in loco paulò antè dixi, súntque omnibus communes, etiam Impiorum animabus, non innui Origenianum errorem, pro meritis peccatorum suorum animas humanas deiectas de cœlo, ac detrusas in corpora. Dixerat aliquando Augustinus rediturum animum in cœlum. Dixisse pœnituit [a], maluítque iturum, quàm rediturum, ne quis dicti arriperet causam erroris. Tamen exponit sensum commodum esse, quoniam idem sit in cœlum redire, atque quod hîc dicitur, ad DEVM, qui est Auctor, & Conditor: & quædam

a Testis ipse 2. Retract. c. 45.
b 3. Con. Ruffin. & Epi. ad Pammachiũ, de erroribus Ioannis Ierosolym.
c 4. De amiss. gratie, & statu peccat. c. 12
d 10. De TRINIT. ante med.
e De Paradiso cap. 11. lib. de Noë, & arca. c. 4.
f Homil. 23. in varia Matthei loca.
g De Anima cap. 6.
h 5. ad Græcos.
i 1. In Ioan. cap. 9.
k Epist. ad Turibium.
l Citatis locis.
m Serm. 27. in Cantica.
n In Ps. 50.
o Sess. 8.
p Cap. 14. Tom. 4. Operũ Augustini.
q Ser. de Resurrect. in operibus Cypriani.
r Lib. 7. Epi. in 54.
s In c. 2. Genes.
t 2. Con. Gen. c. 86. & prima par. q. 118 art. 2.
u 2. Dist. 18. q. vlt.
x Con. Hæreses, verbo. Anima, hæresi 5.
y Quæst. in Iosue, c. 24.
z Bonau. 2. Dist. 17. art. 1. q. 1. ad argum.
a 1. Retract. cap. 1. vbi fatetur se ignorare originem animæ.

originalis regio animi DEVS ipse est,sicut inquit B. Cyprianus, non cunctatus est dicere: (Nam cùm corpus è terra, spiritum possideamus è cœlo, ipsi terra,& cœlum sumus.) In Psalmo [a], quod dicitur exibit Spiritus eius, & reuertetur in terram suam, reuersio de homine debet intelligi secundùm corpus. Multa Ethnici auctores vel figuratè, vel etiam falsò differentes de animi nostri præstantia, dixerunt: nam diuinitatem quidam ei attribuerunt,aut diuinæ portionem substantiæ:aut etiam Menti templum dedicauerunt [b]. Et illud ἕπου θεῷ, sequere DEVM interpretabantur, obtẽpera rationi [c]. Congerit de his nonnulla noster Lælius [d] Bisciola.Quod ad sentẽtiam præsentem facit,Seneca [e] docet,quod nemo improbè eò conatur ascendere, vnde descendit,sed exaggeratio est quod addit nos DEI partem esse, ac membra. Epictetus precabatur vt sibi liceret eo redire vnde exiuerat, scilicet ad DEVM. Legendus Ambrosius [f]. Referri & huc vox illa Philosophorum potest: Nihil est homini proprium, quia nihil quod non reddi oporteat: terræ reddenda terra,animus Procreatori suo.

a Ps.145. 4.
b Ouid. 2. Fast. Liuius lib.23 Plutar.de fortu.Roman. & alij.
c Plutarc. de audi.
d 5.Horarũ subseci.c.2.
e Epist.92.
f 2.de Abraham,c.2.

Vers. 8.] VANITAS vanitatum, dixit Ecclesiastes, & omnia vanitas.

VANVM ac superuacaneum hanc pluribus declarare sententiam, toties hoc replicatam libro,totiúsque argumẽtum,& thema libri. Concionator penitus antequam finem dicendi faciat,idem repetit,atque veluti omnis summam concionis colligit, vt lectoris auditorísque memoria profundius inhærescat. Sed ea nunc opportunitas post descriptionem humani. Cùm enim cunctus mortalium labor,de quo in toto volumine disputatum est, huc perueniat, inquit Hieronymus, vt & reuertatur puluis in terram suam, & anima illuc redeat, vnde sumpta est, magnæ vanitatis est in hoc seculo laborare,& nihil pro futura cõquirere.In seculi delitiis,vt Albinus ait,atque luxuriis carnis tota laborare intentione,quæ citissima morte finiuntur, & homo ad Iudicium festinet pro omnibus vanitatis suæ erratis. In hoc epilogo Salomon certiores nos facit quàm scripserit diligenter,quanta cum auctoritate,quæ sit auditorum lectorúmve curiositas, tandem quid ex dictis retineri memoria velit,vt obseruat Bonauentura.

Dixit Ecclesiastes.] Hebraicè verbum est generis masculini, nomen fœminini. Lege Præfationem [g], & Caput primum [h], atque septimum [i]. Quando contemplatus est Salomon Rex Israël, inquit Chaldæus, vanitatem mundi huius,& vanitates quas faciunt filij hominum,dixit,&c.

g Cap. 4.
h Vers.1.
i Ver.28.

Omnia vanitas.] Distribuit dictio (Omnia) inquit Caietanus, non pro omnibus simpliciter,& absolutè,sed pro omnibus humanis, quatenus humana sunt,non enim pro bonis animi reuelatis, de quibus quoque tractatum est. Hæc ego nulla distinctè deprehendi, sed solùm virtutes morales, & prouidentiam, iudiciúmque DEI, quæ lumine naturali possunt cognosci.

Vers. 9. CVMQVE esset sapientissimus Ecclesiastes, docuit populum,& enarrauit quæ fecerat, & inuestigauit parabolas multas.

CVMQVE *esset sapientissimus Ecclesiastes.*] Hebraicè, & Græcè, (& amplius quod, vel quia fuit sapiens.) Septuaginta, περισσὸν. Symmachus, ὑπερβάλλον. Chaldæus, (Et plusquam omnes filij hominum fuit Salomon, qui vocatur Ecclesiastes, Rex sapiens.) Caietanus exponit quod plus fuerit sapiens,quàm sapuerit in ista concione. Vt sibi fidem astruat in fine,sapientiæ suæ ac experientiæ meminit, quamuis sub tertia persona. De magnitudine sapientiæ Salomonis dictum est Capite primo [a]. Thaumaturgus vult hæc quiritando proferri, quod nempe frustra sapienter, ac eruditè concionari,populúmque sit conatus erudire, ita miserè perditéque affectum,vt neque doctrinam, neque curationem admitteret. Quo pacto etiam proprias liceat laudes commemorare,alibi docuimus. *a Vers. 16.*

Docuit populum.] Omisit Interpres cognitionem, siue scientiam γνῶσιν, דעת *dahhath*, quam satis docendi verbum includit. Hebraicè prætereà est עוד *hhod*,adhuc id explicat Caietanus plus in Salomone sapientiæ fuisse,quoniam vltra concionem hanc docuit adhuc populum.Vetus translatio:,(adhuc docuit.) Editio Septuaginta emendata ἔτι, quia fortasse pro ὅτι. Complutensis καὶ, & alij codices καὶ ὅτι, & quia. Regis ac Principis partes sunt docere populares suos, vt Capite quoque primo [b] docuimus, *b Vers. 1.*
& de seipso Iob [c] testis est,inter varias conditiones, quas vt magistratum *c Cap. 29. 20*
gerenti,necessarias in seipso describit. Doctrinam istam suam non verbis *& seq.*
duntaxat expressam,sed scriptis quoque traditam intelligit,vt indicant quæ sequuntur. Docuit præterea plures alios externos, quemadmodum dicto Tractatu de sapientia Salomonis ostendimus. Meminit verò populi, quia pertinet ad fidem siue fidelitatem eius qui præest, vt suorum ac maximè domesticorũ curam habeat [d], illos præ ceteris instituat,& legibus ac præ- *d 1. Tim. 5.*
ceptis formet. Videtur hominem Olympiodorus legisse pro populo. Sed sensus haud potest multum dissimilis esse למד *limmad*, in Piel est, assiduè docuit. Et referendo ad illud יותר *iother*, in principio versus videtur comparatio esse,vt quo magis fuit Ecclesiastes,& Concionator sapiens, eò magis docuerit,&c.

Et enarrauit quæ fecerat.] ואזן *ve-izen*. Pagninus, (Et fecit auscultare.) Vatablus,(Et commouit studium doctrinæ.) Caietanus, (Et auscultabit.) nempe populus, propter magnam docentis gratiam, seu perseuerabit auscultando, quæ pertinent videlicet ad mores, ita vt sit futurum tempus, (vertit enim ו præteritum in futurum)quod referatur ad præteritum (docuit) Chaldæus intelligit de ipsomet Salomone (Et attendit voci sapientum.) Septuaginta אזן *izen*, absque punctis acceperunt pro nomine significante autem,idque sequentibus coniunxerunt. Καὶ οὖς ἐξιχνιάσεται κόσμιον παραβολῶν: Et auris inuestigabit ornatum parabolarum, vel auris Salomonis,vel potius populi audientis huiusmodi parabolas.Aquila, Ἠνωτίσατο,

καὶ ἠκρίβωσεν, Audire fecit, & ſcrutatus eſt.) Vetus tranſlatio: (Et audire eos fecit, & ſcrutans cõpoſuit Prouerbia.) Sunt qui אזן azzen, interpretentur, Audiendo perpendit, ac inueſtigauit, vel ponderauit, & librauit [a]. Porrò Latini paſſim exponunt narraſſe Salomonem ſuas res illas præclaras, quæ numerantur Capite ſecundo [b]. Arbitror iuxta Interpretis mentẽ eſſe, vt Salomon dicatur enarraſſe quæ fecerat, id eſt, ſcripto, vel verbis magis declaraſſe, non tam res geſtas ſuas, quàm inuẽtam à ſe doctrinam. Hoc magis indicat enarrandi Latinum verbum. Fatendum tamen, compoſuiſſe Salomonem librum, in quo erat deſcriptio Templi à ſe conſtructi, & officia miniſtrorum eius [c]: fit quoque mẽtio libri verborum Salomonis [d], quem alij quidem ab Ozai Propheta, ſed alij ſcriptum putant ab ipſo Salomone.

a Rabbini in Theſauro linguæ ſanctæ.
b Verſ.4.& ſeq.
c 2.Paral.35.4.
d 3.Reg.11.41.

Et inueſtigans compoſuit parabolas multas. Chaldæus, (Et ſcrutatus eſt libros Sapientiæ, & parabolas intelligentiæ multas valde.) Parabola quid ſit, docui hoc libro ſuperius, confunditúrque nunc cum prouerbio, parœmia, adagio, ſimilitudine. Sic aliquando ſimul CHRISTVS locutus ſcribitur in parabolis, prouerbiis, ſimilitudinibus [e], & quod Hebræus dicit משלים meſchalim, Græcus vocat παροιμίας, Latinus Interpres prouerbia. Sed Hieronymus [f] Hebræam vocem melius quàm per prouerbia docet exprimi per parabolas: Prouerbium enim potius eſt acutum, & ſcitum dictum: quod tamen etiam ſæpè continet nonnullam ſimilitudinis comparationem. Etymon Hebræum denotat excellentiam, & poteſtatem quandam, qualis eſt in propoſitione, quam dicunt maximam, dignitatem, ſeu ἀξίωμα, dictum, ſententiam, nam dominari eſt משל maſchal. Sed obſeruatum eſt in Euangelicis Parabolis duci ſimilitudinem ex aliqua perſona, ſeu ſuppoſito rationali, vel ex negotio cum ratione confecto: Similitudinem generali vocabulo dici, quando in ea res talis non eſt. Verùm vt monui, confundũtur voces, & quam de ficu Interpres Matthæi [g], & Marci [h], vocauit parabolam, in Luca [i] ſimilitudinem reddidit: & contrà parabolæ nomen Lucas [k] habet, pro quo idem paulò ante [l] ſimilitudinis: immò pro Græca dictione parabolæ, quam Græcè ſcribens Lucas vſurpauit, ponitur interdum ſimilitudo [m]: & in libro præterea Sapientiæ [n], qui Græco idiomate ſcriptus creditur. Sed & quiuis ænigmaticus ſermo parabola vocatur, quandoque ſine comparatione vel ſimilitudine [o]. Plura Salmeron [p] diſcrimen ſtatuens ab hiſtoria, exemplo, apologo, ſiue fabula, allegoria, prouerbio magis arctè ſumpto, & à parabola.

e Ioan.16.25.29. Mar.4.2.30.
f In cap.1. Prouerb.
g Cap.24.32.
h Cap.13.28
i Cap.21.29
k Cap.8.10
l Verſ.4.
m Cap.6.39
n Cap.5.3.
o Num.23.7.& 24.3. Iob.27.1.
p Tomo 7. qui eſt de Parabolis CHRISTI, Tract.7.

Conſtat Hieronymi teſtimonio in hoc loco Prouerbia Salomonis obſcuriora eſſe, ac velut in terra aurum, in nuce nucleum, in hirſutis caſtanearum operculis abſconditum fructum, in eis diuinum ſenſum altius perſcrutandum. At quod in Quæſtionibus tradit Hebraicis, (ſi tamen ipſe, & non alius,) tria illa parabolarum millia præter carmina quinque & mille, quæ locutum narrat Salomon Regum Hiſtoria [q], contineri libro Prouerbiorum, qui nunc extat. In eo enim eſſe peſuchin, ſeu verſus nongentos, & quindecim, ac in his dictas tot parabolas, nec ſatis cum re ipſa congruit, & à Ioſepho [r] diſcrepat, qui narrat compoſitos parabolarum, atque ſimilitudinum libros tria millia. Polydorus Virgilius libro vno collegit vtriuſque

q 3.Reg.4.32.
r 8. Antiq. cap.2.

Testamenti Prouerbia quingenta, & quinquaginta tria, eorúmque vim ac vsum demonstrauit.

Multas.] Πολλὰ, iungitur in textu Græco cum sequenti Versu, vel vt nomen, vel vt aduerbium, nempe aut multa, aut multum.

Vers. 10.] QVÆSIVIT verba vtilia, & conscripsit sermones rectissimos, ac veritate plenos.

QVÆSIVIT *verba vtilia.*] Videtur Bonauentura legisse pro (Quæsiuit) (Quæ sunt) sed contra fidem omnium Codicum, & editionum. In vno Codice manuscripto Bibliothecæ nostræ Romanæ reperi dictam lectionem. Hebraicè additur nomen Ecclesiastis cum verbo בקש *bikkesch*, generis masculini, pro eo quod ponunt Septuaginta. Symmachus παροιμιαστὴν dicit, & κατεσκέυασεν, pro ἐξήτησεν, loco verborum vtilium Hebraicè, Græcéque, & in vetere translatione est: (vt inueniret verba voluntatis) חפץ *chephets*, θελήματος Aquila, χρείας vtilitatis, Scholion. χρειώδεις vtiles sermones λόγους: Hebræum autem vocabulum alias habere significationes alibi hoc libro docui. Hebræus vertit: (Quæsiuit Salomon, qui vocatur Ecclesiastes, sapientia sua iudicare iudicia super cogitationes cordis hominis, & sine testibus.) Respexit videlicet ad חפץ *chepets*. Hieronymus veterem secutus trãslationem, interpretatur Salomonem causas naturásque rerum voluisse cognoscere, & DEI dispositionem, & prouidentiam quare vnumquodque, & quomodo factum sit. Hoc non satis cohæret cum vulgata, nec enim talis cognitio admodum vtilis: verba autem voluntatis rectè vertit Interpres vtilia, scilicet quæ quis meritò, & cum ratione velle solet, ac potest; Súntque, vt ait Olympiodorus, conformia voluntati diuinæ, quæ qui sequitur, percipiat gloriam felicitatis æternæ: vel continent mysteria, verbi gratia, incarnationis, de quo Dauid [a]: Vt facerẽ voluntatem tuám: DEVS meus volui. Caietanus (Verba desiderata.) Vatablus Rationes expetibilium rerum, aut sermones gratos interpretatur. In principio Prouerbiorum habetur: (PARABOLÆ Salomonis filij Dauid Regis Israël, ad sciendam sapientiam, & disciplinam, ad intelligenda verba prudentiæ, &c.) Nemo proferre verba debet, nisi bona, & ad ædificationem, & quæ dent gratiam audientibus [b]: id tamen maximè decet eos, qui ceteris præsunt, & DEI vices gerunt, quod & se testatur Apostolus [c] fecisse necnon & DEVS ipse [d].

Et conscripsit sermones rectissimos, ac veritate plenos.] Hebraicè, Græcéque significatur, quæsiuisse Salomonem id, quod scriptum erat, fortassè volumen legis, provt cuiuis regi [e], & Iosue seriò commendauit DEVS [f], & homini cuicumque Dauid, qui esse beatus velit [g]. Apud Thalmudicos [h] Rabbi Ismaël à sororis filio rogatus, sibíne iam Græcorum liceret scripta legere, postquàm Mosis vniuersam legem percepisset? respondit, ea licere hora, quæ nec ad diem pertineret, nec ad noctem. Sed Rab Samuel id quidem de continua per diem, noctémque meditatione legis non tam præceptum esse ac debitum, quàm benedictionem, consilium, felicitatem. Inter-

a Psal. 39. 9.
b Ephes. 4. 29.
c Act. 20. 20.
d Esa. 4. 8. 17.
e Deut. 17. 19.
f Cap. 1. 8.
g Psa. 1. 2.
h In Aphorismis Patrũ, siue in פ. שתי הלחם.

ptes de scriptione intellexit; regem verò leges, & præcepta oportet scribere, vel dictare, suúmque successorem filium probè instituere, quod nonnullos Græcorum, Latinorúmque legimus edito scripto fecisse.

Vetus translatio habet: (Vt inueniret verba voluntatis, & scriberet rectè verba veritatis.) Aquila: Καὶ συνέγραψεν ὀρθῶς: (Et conscripsit rectè) Pro rectissimis sermonibus, ac veritate plenis dicunt Septuaginta cum Hebræo textu (Scriptum rectitudinis, sermones veritatis) exponit verò Vatablus vel præcepta officiorum, qui sint sermones verissimi: vel quidlibet, quod rectè litteris mandari posset: vel vt stylo æquabili traderet sapientiam. Rectitudo, de qua dictum alibi, confunditur sæpè cum veritate, & vtraque cum iustitia. Scribitur autem in Prouerbiis [a]: Iusti sunt omnes sermones mei, non est in eis prauum quid, neque peruersum. Inter alias notiones rectitudinis & recti hoc est, vt sit id, quod est gratum Deo. Thaumaturgus hunc profectò expressit sensum verbis istis: Ego verò tam grandis natu, longúmque vitæ spatium emensus, in iis, quæ Deo grata, & accepta sunt, per veritatis mysteria exquirendis animum defatigaui.) Vbi etiam dum Salomonem grandæuum facit, satis innuit Ecclesiastis ab eo librum hoc tempore scriptum, & quidem cùm resipuisset. Chaldæus: (Propterea dictum fuit per spiritum prophetiæ à facie Domini: Ecce iam scripta sunt in libro legis rectissima verba, & fidelia per verbum Domini, & in dicto testium stabit verbum [b].

a Cap. 8. 8.
b Deut.

Vers. 11.] VERBA Sapientium sicut stimuli, & quasi claui in altum defixi, quæ per magistrorum consilium data sunt à pastore vno.

VERBA Sapientium sicut stimuli in altum defixi.) Commendat doctrinam suam, quæ valeat ad corrigendos delinquentes, vrgendósque pigros: & firma sit ac solida, nec ab alio quàm à Deo ipso profecta, qui docet hominem scientiam [c], vt non tam attendendi qui cum consilio & sapientia loquuntur homines, quàm DEVS, qui eruditis interest cogitationibus [d], & dat omnibus sapientiam [e], & potest sententia, vt de aliorum quoque Scriptorum sacrorum libris, vel dictis sumi, quæ se volutasse dicat, & hanc in ipsis laudem deprehendisse. Et sic quidem videtur Olympiodoro. Biblia Complutensia, & Regia legunt Græcè in singulari numero, & casu Accusatiuo λόγον, nempe, quæ sunt, Sixtiana multo melius λόγοι. Hebraicè enim etiam est דברי dibre.

c Psal. 93. 10.
d Prou. 8. 12.
e Iaco. 1. 5.

Sicut stimuli.] כדרבנות chedarbenoth, ὡς τὰ βούκεντρα. Hebræum nomen stimulum significat, quo rustici arantes boues pungunt, seu acum ipsam in summitate ligni, vel fustis: Græcum propriè bouem exprimit, quo stimulo pungatur, aut stimulum, qui bouem pungat. Rectè cum tardo animali piger cũ stimulo verbũ diuinũ cõparatur, quod præterea gladius vocatur [f]. Bouem, asinúmque pungimus à tergo, nobiliorem equum in lateribus quosdam timor, alios vrget amor, inquit Hugo: Chaldæus ligones addit Compuncti Petro prædicante Iudæi [g], conuersus is, cui durum contra stimulum

f Ephes. 6. 17. Heb. 4. 12.
g Act. 2. 37.

mulum calcitrare [a]. Si cuius sermo non pungit, sed oblectationem facit audientibus, iste non est sermo sapientis: pœnitentiæ debet dolores & vulnus infigere, ait Hieronymus: Salonius, Albinus, alij conueniunt in eâdem tropologia. Nec adhibendi tamen semper stimuli: conueniunt hi illis, in quibus vel contumacia, vel culpa est, alioqui profluos oportet esse, puros, dilucidos, dulces, ac demulcentes, vt Ambrosius [b] monet Ecclesiasticos sermones, videlicet in spiritu lenitatis [c]. Plura de stimulo in historia de conuersione Pauli [d]. Configi timore carnes suas Dauid [e] petebat, & amor ipse stimulus est, nósque hic omnes aramus in spe [f], quæ spes excitat desidiam nostram, vt proscindamus spiritualem sulcum ad excipienda semina diuina, feraciúsque fructificandum.

Et quasi claui in altum defixi.] Hebraicè (quasi claui plantati:) Scholion, Aquila, & Theodotio præter πεφυτευμένοι addit πεπηγότες. Vtrumque versio nostra, & vetus eodem pacto legens indicat, etsi Hieronymus alibi [g] (confixi) quod nihil refert. Thaumaturgus traijciendi significationem posuit. Quidam Codices Greci habent πεπυρωμένοι, sic verò etiam legit Olympiodorus, quoniam claui igniti atque candentes faciliùs, inquit, altiúsque lignis infiguntur. Clauos ego, quibus cruci affixus est CHRISTVS, ignitos ritè putem nominari posse tenaci ac firmo atque inflammato ipsius amore. Mali claui, lanceæque in oculis & lateribus [h] peruersi homines; eorum vitanda societas: cauenda & mulier, ne clauo tempus capitis infigat [i], ac in nobis sapientiæ vitam extinguat. Boni claui, quibus configimur CHRISTO in cruce [k], firmiter, constantérque timor, amor, fides, doctrináve sapientiæ [l]: fune alligatis, si proposita tentatione respicis honestatem, & promissum tuū, ne consentias; at putrescit, frangitúrque facilè funis: clauus fortiùs ligat diuini timoris æterni supplicij: suauius glutinis vinculum, quando vnus efficeris cum DEO spiritus [m], illúmque sincerè amas. CHRISTVS ligatus, confixus, aromatis illitus est [n]. Qui hîc vocantur claui, ab Ecclesiæ tabernaculo non auferentur [o], tum triumphantis, tum militantis [p]: de terrena verò Ierusalem quasi Semnacherib, non eam capturus prædicatur, non intelligitur [q]: capta enim paulò pòst est à Babyloniis, & Esaias pollicetur non euellendos clauos in æternum. Nempe soliditas fidei inconcussa est [r], & gaudium beatitudinis nemo tollet [s]. Idem est de consolidandis clauis Sion [t], videlicet spiritualis [u], & cōsolidatio fit, quando mysteria nostra Veteris testimoniis Testamenti confirmantur. Sed redeundum ad Sapientum verba. Vide ne te stimulent modò, non hæreant in te: vt stimulos admitte, retine vt clauos: compago corporis cum anima, partis inferioris cum superiore, huius cum DEO clauo eget plusquam trabali: si hæc, illáve perturbatio, passióve, aut tentatio distrahere nititur: adhibe ab Scripturæ vel Patrum monitis præceptísque aptos clauos: clauis clauos trude.

Quæ per magistrorum consilium data sunt à pastore vno.] בעלי סאפות נתנו מרעה אחד *behhale sappoth nitthenu merohhch echad*. Domini, vel auctores collectionum dati sunt à pastore vno) Id est, vt explicat Vatablus, verba illa sunt eorum, qui asseruant multa, & vocari possunt auctores Collectaneorum; aut ipsimet auctores collectionum sunt quasi claui affixi; & stimuli,

a *Infrà 9.5.*
b *Ep. 19. edit. Romana.*
c *Gal. 6. 1.*
d *Act. 9.*
e *Psal. 118. 120.*
f *1 Cor. 9. 10.*
g *In cap. 29. Esaia.*
h *Num. 33. 55.*
i *Iud 14. 21.*
k *Ps 118. 120.*
l *Hieronym. Salonius. Albinus, hîc & alij, & Eucherius in Formulis, capite 8.*
Ambros. in Ps. 118. ser. 15.
m *1. Cor. 6. 17.*
n *Bern. serm. de Triplici cohærentia vincul. clauo. & glutin.*
o *Esa. 33. 20.*
p *Hieronym. Theodoretus Cyrillus, Procopius in Esaiam.*
q *Lyran. & Vatab. secundum Rabbinos illo modo intellexerūt.*
r *Mat. 16. 18.*
s *Ioā 16. 22.*
t *Esa. 54. 2.*
u *Hieronym. Theodoret. Cyrillus, Haymo, Glossa, Lyranus, &c.*
Euseb. 3. de Dem. Ēst. c. 2. Aug. de consen. Euā. c. 32. 18. de Ciuit. DEI, cap. 29.

aut ij qui tradunt illos stimulos, clauósque spirituales, sunt præsertim auctores Congregationum, sed auctore vno primo, ac præcipuo DEO, nempe colligentes multitudinem ad vnum DEI cultum, vt Abraham, Moses, Samuel, Prophetæ. Isti plantati fuerunt, & firmiter fixi in veritate, & sanctitate, in doctrina, & moribus: & quicquid tradiderunt verbo, scriptóque, ab vno profectum pastore, ad vnum pastorem DEVM relatum est. Vnus magister CHRISTVS [a], DEVSque qui docet hominem scientiam [b], Nec voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed SPIRITV sancto inspirati locuti sunt sancti DEI homines [c], &, Omnis sapientia à Domino DEO est [d], qui dat eam omnibus [e].

a Matth. 23. 10.
b Ps. 93. 19.
c 2. Pet. 1. 21.
d Eccles. 1. 1.
e Iaco. 1. 5.

Per magistrorum congregationes, & consilium, id est, vnanimem consensum in vtroque Testamento, quasi ex vno cuncti loquantur ore, verba Sapientum firma & certa sunt tradita. Concordant in isto sensu Magistri, hoc est, Expositores omnes, edocti proinde ab vno cómuni Magistro DEO; colligúntque hunc eundem, quod nonnulli negarunt Hæretici, vtriusque Testamenti auctorem esse. Vetus translatio efficit eundem sensum (habentibus cœtus data sunt (verba Sapientium, &c.) à pastore vno.

Magistrorum.] Rectè: sermo namque de doctrina erat, & בעלי *bahhale*, quod rei cuiusque dominos, & auctores significat, restrictum est in Hebræo textu per sequens אספות *asuppoth*. Chaldæus vocat magistros, ductores viarum.

Consilium.] Multi codices habent (Concilium) Itaque Hieronymus in Commentario legit, coniungens cum consensu. Dictum modò Hebræum nomen id significat, nempe collectionem, & collegium. Collectio tamen etiam esse hic potest, vt antè dixi, compositio, & contextio plurium sententiarum, & domini collectionum, & collectaneorum, quos Græci ῥαψῳδοὺς vocant, vel auctores pandectarum, conferentes in vnum volumen hinc inde varias decerptas sententias. Talis hic Ecclesiastæ liber, & Prouerbiorum, & ex Scriptoribus sacris hoc scriptionis vsi sunt genere Damascenus in suis Parallelis, & in Sermonibus Antiochus, Maximus, Antonius Melissa, Cyprianus in Testimoniis: & in Moralibus Basilius. Græcè: Οἱ παρὰ τῶν συνθεμάτων ἐδόθησαν ἐκ ποιμένος ἑνός. Pronomen demonstratiuum aptius ad λόγοι, prout nunc emendatis in Bibliis est, refertur, quàm ad ἧλοι, quod proximè præcedit: τὸ συνθεμάτων abstractum versio Latina, Septuaginta reddit per concretum (à consedentibus) Sixtiana translatio (à conciliis) post Hieronymum in Esaiam [f]. Scholion: συνταγμάτων, συνεντευμάτων. Olympiodorus, quem non licuit Græcum legere, meminit duplicis lectionis, & vocis, vt sint vel constitutiones, siue compositiones, vel pacta, credo συντάγματα ἢ συνθέματα, siue συνθήματα. Constitutiones autem, siue compositiones, inquit Olympiodorus, intellige opera DEI, quæ admirabili, ac supremo ordine, & harmonia disposita, & constituta sunt, vel pacta vtriusque Testamenti.

f In cap. 29.

Porrò discimus ex hac sententia tota, quanti referat doctrinam sequi magistrorum antiquorum, hoc est, Apostolorum, & Apostolicorum virorum, quíque deinceps primos illos, mediósve sunt consecuti. Hoc se Concilia ipsa facere profitentur, vt de Ephesino Vincentius Lyrinensis prodit, dicens

image
not
available

atque penetrabilius omni gladio ancipiti, pertingens vsque ad diuisionem animæ & spiritus [a]. Nam nec stimulum habet prædicationis gehennæ, & sine terroribus est ignis inextinguibilis, instar est claui obtusi & frigidi. Subdit præterea, quod sequenti Versu habetur iuxta editionem LXX. stimulos istos ex synthematibus ab vno Pastore datos, id est, velut symbolum siue tesseram, quam συνθεμα vel σύνθημα denotat, ad hostes in hac nostra militia discernendos. Pluribus autem demonstrat verbum Hæreticorum huiusmodi non esse, quippè quod cum veteribus conueniat hæresibus: nec ab vno pendeat Pastore, cùm & adeò multi sint hæresiarchæ, & qui inuisibilem asserunt Ecclesiam, nequeant designare Pastorem.

[a] Heb. 4. 12.

Vers. 12.] His amplius fili mi ne requiras. Faciendi plures libros nullus est finis, frequénsque meditatio, carnis afflictio est.

His *amplius fili mi ne requiras.*] Hebraicè, Et amplius (nempè his, vel præter hæc) ab illis monitus esto: aut, Postremò fili mi, caue admonitus, aut, Amplius his, fili, caue, (scilicet ne quæras.) aut, His paucis admonitum te puta: aut, Quod amplius est, ab istis fili mi, ab hoc caueto, id est, à verbis, quæ non sunt qualia priùs descripsimus, ויותר מהמה בני הזהר, *veiother mehemmah beni hizzaher.* In vltimo verbo est accentus distinguens, efficiénsque distinctum membrum, deinde alio docetur de innumerabili multitudine librorum, &c. propter quam persuaderi debeamus, vt contenti simus dictis iam Sapientiũ verbis, nisi quod subditur quoque, casso velimus labore consumi. Græca eandem distinctionem ferre possunt, si quis adhibeat, vel etiam in vnicam trahi sententiam, quo modo possent & Hebræa, si distinguens accentus longius collocaretur, περισσὸν ἐξ αὐτῶν υἱέ μου φυλάσσου (vel φύλαξαι, vel φύλαξαι τοῦ ποιῆσαι βιβλία) πολλά. Vbi sensus est, Cauendum ne fiant libri plures, sistendo nimirum in recitatis verbis sententiam: at continuando cum sequentibus, punctum erit figendum verbo φύλαξαι, & aliud incoandum deinceps membrum, ac integrandum cum sequentibus οὐκ ἔστι περασμὸς, &c. (Faciendi libros multos nullus est finis, &c.) Vetus translatio sic habet: (Et amplius ab ipsis fili mi caue faciendi libros multos quibus non est finis, & meditatio plurima labor est carnis.) Veruntamen Olympiodorus præcisam hanc sententiam περισσὸν ἐξ αὐτῶν sic explicat, vt verborum, de quibus hic facta mentio, fructus eximius, & amplissimus, sit de Incarnato VERBO, qui noster fieri dignatus est pastor, de vita æterna, vbi quod ex parte nunc cognoscimus à sanctissima TRINITATE illustrati, perfectè intelligemus. Thaumaturgus innuit eadem illa verba, quæ modo etiam traduntur, velut ab vno Pastore accepta, nonnullos copiosius, & ornatius exponere, ita vt superfluum sit inutiles libros conscribere. Eundem sensum Hieronymus, ac alij passim reddere videntur, vt acquiescamus maiorum doctrinæ, nec frustra insudemus in lectione, vel scriptione tot librorum, qui res continent vanas, inutiles, perniciosas, quales Gentilium, Iudæorum, Hæreticorum, &c. vt præterea studeamus assequi senten

ſententiam,non curantes fluxum,copiámque verborum,quia conſummatum,breuiatúmque ſermonem fecit DEVS ſuper terram [a], & In multiloquio non deeſt peccatum [b], vt quicquid dixeris,vel ſcripſeris,ad DEVM referas,eúmque,qui erat in principio apud ipſum [c]; tūnc multos, ac plurimos libros vnius inſtar fore,ſicut & quotquot cōtinentur in Bibliis,vnum duntaxat volumē cenſetur,de quo Eſaias [d],Ezechiel [e], Ioãnes [f], Dauid [g] quoque, apud quem dicit In eius capite ſcriptum de ſe SALVATOR. E contrario plura volumina,iudicanda in vno & quidem breui,ſi contineat diuerſa, & diſcrepantia. Docet Olympiodorus id ipſum prorſus de vno & pluribus libris: idcirco & legis vnum nomen eſſe,& omnia,vt CHRISTVS docuit [h], concludi duplici caritatis præcepto,vtilem ſermonem nunquam videri longum, ſicut cum tamdiu Paulus de rebus diuinis differebat, (trinoctij meminit in ſchola, quod in Apoſtolicis Actibus non reperio.) Certè qui poſt Salomonem ſunt editi libri ſacri, tum Noui, tum Veteris Teſtamenti,non ſunt ſuperflui, ſed nec adeò vtiles tam multorum Patrum ác Theologorum, immò & aliorum de indifferente materia. Non eripitur etiam Traditionibus locus, cùm cauetur,ne quid quis amplius requirat præter verba Sapientum: nec enim de ſcriptis magis eſt ſermo, quàm de traditis. Et ipſamet Scriptura fidem Traditionibus adſtruit. Denique quod ſacram illuſtrat Scripturam, & iuuat, non iudicatur additum contra id quod tradit eadem Scriptura,ne qua ipſi fiat additio [i]. Ticonius Beda, aliíque Ioannem in Apocalypſi locutum interpretātur contra falſatores ſanctarum Scripturarum,nō contra eos qui ſimpliciter quod conſentiunt dicunt. Scripturæ ſacræ tanta pollent ſapientia,eruditione,elegantia, nihil vt in aliis libris meritò deſiderari tanquam magnopere ad honeſtam quoque voluptatem poſſit,non ſolùm ad ſalubrem neceſſitatem. Teſtatur id Clemens Romanus [k], Ephrem [l], Peluſiota [m], Auguſtinus [n], cuius hæc præclara ſententia: *Et cum ibi quoque inuenerit omnia, quæ vtiliter alibi didicit, multo abundantius ibi inueniet ea, quæ nuſquam omnino alibi,ſed illarum tantummodo Scripturarum mirabili altitudine,& mirabili humilitate diſcuntur.* Ad rem facit maximè,quod affert Peluſiota [o],comparando ſacras cum profanis literis,in his eſſe diſſidium magnum,velut inter Peripateticos,Academicos,Stoicos,alios Philoſophos.

Faciendi plures libros nullus eſt finis.] Videtur Chaldæus contrarium agnouiſſe ſenſum (Monitus eſto vt facias libros Sapiētiæ plurimos,adeò vt non ſit finis) ſtudium ſcribendi,vt proſis mortalitati,laudabile: Verùm Ne quid nimis: ac ne præpoperè, ideóque præcipitanter: ſed vt ille [p], poſt nonam denique meſſem, nonámque poſt hyemem, atque vt alius [q], nonum poſt annum,

» *Et non ætherias cupias volitare per auras* [r],

ne κυὼν σπεύδουσα τυφλὰ τίκτῃ. Et peruersè dicere, ac ſcribere peruersè tum dicendo,tum ſcribendo facillimè conſequaris [ſ]. Plura de mora, raritate, religione,cenſura ſcribendi Bencius noſter, dum de ſtylo diſſerit [t]. Verè quidem Plinius maior apud minorem [u], quod nullus tam malus liber, vt non aliqua ex parte proſit.(Colligebat ex Ennij ſtercore Virgilius aurum.)

a Rom.9.28 Eſa.10.23. b Prou.10.19 c Ioan.1.2. d Cap.29.11. e Cap.2.9. f Apoc.10.8. g Pſal.39.8. h Matt.22.40. i Deut.4.2. cap.12.32. Prou.30.6. Apoc.vlt.18.19. k 1.Conſtit. c.6.& 7. l Orat. de Transfigura. & Tom.1.operum,pag.174 & ſeq. m 2.Epi.in 3. & 4 & 63. Lib.3. Epi.in 388. n De Doct. Chriſt.c.vlt. o Lib.2.Ep.3. p Catull.de Cinna Smyrna paruo libello. q Horat.de Art.& lib.1. Saty 10. r Martia.lib. 1.epig.in 4. ſ Cice.1.de Orat. t Orat.de ſtylo u Ep. ad Marcũ, vel Macrũ,lib.3.in 5.

Sed & τὸ ἀντίστροφον, quod nullus ferè tam bonus, quin aliquid mali contineat. Adi Petrarchæ declamationem in librorum copiam vel comparantes, vel componentes, vt ex posterioribus ad sex millia: fuit is Origines, proptereà vocatus συνταχτικὸς compositor [a]. A Mercurio Trismegisto plus viginti, vel triginta sex millibus dicuntur scripta volumina [b]: fortasse idcirco quòd Ægyptij suos dicarent libros Mercurio, velut rerum cunctarum inuentori. Didymi quoque filius Salsamentarij χαλκέντερος cognominatus est, quasi præditus æneis intestinis, ob assiduitatem lectionis, & scriptionis: fertúrque vltra ter mille quingentos libros scripsisse [c]. Noster ipse Salomon [d] permultos composuit omni de argumento quinque millia Odarum: dramatum, parabolarum, εἰκόνων, tria millia. De aliis quidquid sit. (Plura colligit exempla Theatri Auctor humani [e].) Adeò sapiens scriptor Salomon à multitudine reprehendi non debet. At paucorum id est. Audi Ciceronem [f], Fieri potest, vt rectè quis sentiat, & id quod sentit, eloqui politè non possit, Sed mandare quemquam cogitationes suas litteris, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere Lectorem, hominis est intemperanter abutentis & otio, & litteris. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit præter eos, qui eandem scribendi licentiam sibi permitti volunt. Hoc alius [g] sciè nominauit insanabile (insanum quoque potuit) scribendi cacoëthes. Officit profectò plurimum, vel scriptitare, vel lectitare, réque adeò in graui leuem esse. Qui sunt Ambrosio similes, faciunt quod ille, vt muneri satisfaciant. Legimus inquit [h], aliqua, ne legantur: legimus ne ignoremus: legimus non vt teneamus, sed vt repudiemus, & sciamus qualia sint, in quibus magnificè isti cor exaltant suum. Magno in lectione opus delectu: & proficit præsertim discipulus, qui paucis vel vnico etiam vtitur libro, vt B. Thomas præcepit [i]. Meritò propter periculum lectio quorundã vetatur, nec Dionysius Alexandrinus audebat sine monitu diuino Hæreticos legere [k]. Legatur hac de re Gabrielis Putherbei theotimus de tollẽdis & expungẽdis malis libris. Placent mihi quæ scribere volentibus, & libros edere, Ludouicus Viues edit præcepta in Opere de tradendis disciplinis [l]. Suauissimum illud, ac sanctissimum Tridentini Concilij decretum, ne prodeat absque censore, atque approbatore liber: multò certè necessarium magis, quàm quòd Eusebio Cæsariensi Cõstantinus iniunxit [m], vt libri nõ nisi ab artificibus, iisque antiquariis, & perfectè artem scientibus scriberentur. Ambrosius sua cognoscenda, & emendanda mittebat Sabino Laudendi Episcopo. Legatur & Luciani Dialogus Πρὸς τὸν ἀπαίδευτον καὶ πολλὰ βιβλία ὠνούμενον, Ad ineruditum, & multos libros ementem. Irridet etiam Seneca [n] bibliothecarum ostentationem, quarum vix tota vita indices perlegas, & his onereris, non instruaris, eásque compares non ad studium, sed ad spectaculum: non ad studiorum instrumenta, sed ad ornamenta cœnationum. Idem facit Isidorus Pelusiota [o], nominans talem βιβλιοφθόρον, βιβλιοτάφον σητοτρόφον, librorum corruptorem, librorum sepulcrum, tinearum altorem: præterea dignum, qui publicè plectatur tanquam fraudator communis boni.

2\. Laude tamen digni, qui librorum vtilium copiosa supellectile delectantur,

a Hiero. Epi. ad Pammach & Occanum. Isido. 7. Etymolog. c. 7.
b Iamblicus de Myste. Ægyptio.
c Suidas.
d 3. Reg. 4. Iosue. 8. Antiq. c. 2.
e Volum. 21. lib. 3. tit. de scriptionis exercitio.
f Tuscul. 1.
g Iuuen. saty. 7.
h In Proœmium Lucæ, & habetur dist. 37. c. legimus.
i In Chron. S. Domin p. 1. lib. 3. c. 37.
k Euse. 7. hist. c. 6.
l Lib. 5. non longè à fine.
m Euseb. 4. de vita Constãt. c. 56.
n De tranquil. animi. c. 9.
o Lib. 1. Epi. in 127. & 399.

ctantur,ac vtuntur. Quo in genere vnius pluriũ loco proferendum exemplum Alphonsi Regis Hispani doctissimi, & studiosissimi. Hic in omni semper expeditione Iuliũ Cæsarem circumtulit, legitque Biblia Sacra cum Glossis & Commẽtariis quaterdecies: ad illum pro gratissimo munere milites quos in vrbium direptionibus libros reperissent, deferebant: cubabat cum libris in sponda positis: vniones, & margaritas perdere, quàm qualemcumque librum malle affirmabat [a].

Librorum qui fuerunt, súntve, numerum inire impossibile, sed nec Bibliothecarum ipsarum. Si quis adhuc tamen operam scribendo confert suam pro DEO, pro Religione, pro Republica, maximè contra Hæreticos, habet Augustinum [b], huius instituti magnum laudatorem, & hortatorem. Nec vitio vertitur nullum libros scribendi finem facere, cum vel argumentum per se infinitum est, vel alij nocere scribendo non desinunt. Infinitum non est, immò non nimium: non multum, quod finem ad vnum, eúmque optimum commodè refertur. Et conuenienti fit modo ad professionem Christiani hominis, cuius est, inquit Basilius [c], non ad ostentationem magis scribere, quàm ad publicam vtilitatem, non inanis gloriæ gratia, sed vt fratribus vtiles ac salubres exhibeat sermones. Sed aliàs [d] damnat nimium scriptionem Apollinarij, tanquam contrariam Ecclesiastis sententiæ, & libri Prouerbiorum [e], quod in multiloquio vitari non possit peccatum. Hoc idem damnauit Nazianzenus [f], innuens eundem Apollinarium.

a Anton. Panormita. de Dictis, & factis Alphõsi.

b 1. de TRIN. c. 3. Con. Mẽdacium, c. 6.

c Ep. 167.

d Ep. 74.

e Cap. 10. 19.

f Ep. ad Cledonium.

Frequénsque meditatio, carnis afflictio est.] Longè aliter Chaldæus: (Monitus esto, &c. & vt studeas verbis legis multum, conspiciásque defatigationem carnis,) videlicet hortatur ad subeundum laborem, sicut anteà, scriptionis, ita nunc meditationis circa legem DEI, eámve libris scriptis illustrandi, quamuis carnis inde fatigatio consequatur, & afflictio. Pro meditatione Hebraicè est להג *lahag*, quam vocem huius loci propriam non meditationis duntaxat habere significationem volunt, sed etiam doctrinæ, studij, lectionis. Hoc modo tum de scribentibus libros multos, tum de legentibus hic locus poterit intelligi. Labor, ac fatigatio est valde magna in re vtrâque, & in posteriore discrimen quoque nominis, propter quod omni quidam in totum scriptione abstinuerunt, de quibus Stobæus [g], vt Socrates, Aristarchus, Phauorinus (qui synchronum suum Plutarchum ob multam scriptionem reprehendebat) & alij [h]. Ipsi quoque manus ex nimia scriptione curuari, contractique leguntur articuli. Chrysanthio Sardiano Iuliani Apostatæ familiari, cùm is octogenarius tantùm librorum propria manu exararet, quantum vix alij florentes iuuenta legerent, vt narrat Eunapius in eius Vita, & possum id ego ipse de Francisco Turriano nostro testari, quem propria celebrant scripta, & honestissima pro summo Pontifice in Tridentino Concilio priusquàm noster esset, Doctoris functio. Sed aliud id argumentum scribebat, pium videlicet, & pro Ecclesia, alium sibi proponebat finem, DEI nimirùm gloriam, ac nominis diuini celebritatem maiorem. Prodit Cæsarius Heisterbachensis [i] Ricardum Anglum ex Ordine Præmonstratensi plurimos in cœnobio libros descripsisse pro publica vtilitate, & cœlesti præmio; post viginti autem annos repertam in tumba dexteram

g Serm. 19.

h Thea. vita Huma. volu. 21. lib. 3.

i 12. exempl. cap. 47.

manum eius adeò integram & viuidam, ac si decenter de corpore animato fuisset præcisa, reliqua carne in puluerem redacta: vt verò tanti miraculi monumentum extaret, religiosa theca conditam custodiri placuisse.

Problema est, præstétne plures edi, vel pauciores libros: & posteriori quidem fauet parti tum modò dictum incommodum ex mentis, & carnis labore: tum quia pestis videntur memoriæ, Socratis quidem indicio litteræ, quod eius homines exercitia, illis freti, negligant: tum postremò perturbatio confusióque disciplinarum cunctarum cum iactura temporis, quod inutiliter persæpe consumitur per tot circuitiones inuolutæ veritatis, quæ simpliciter, ac breuiter tradita, faciliùs, nitidiúsque percipitur. Testis exẽpli loco Iustinianus [a], qui antiquę Iurisprudentiæ plus tricies centena millia versuum, duóve librorum millia sapienter in breuissimum digessit numerum. CHRISTI alia ratio, cur nihil scripto tradiderit; qua de re S. Thomas [b], & Augustinus [c]: nam in terra si quos characteres formauit [d], citò euanuerunt: epistola ad Abgarum censetur apocrypha [e]; vel officij causa fuit, non de doctrina [f]. Sed nihil tam vtile, quo non abuti quis soleat: & ego iam superiùs litem composui, exposuíque multitudinem quam vitiosam, quam censere laudabilem debeamus in libris. At ne multus quoque hîc videar, neu reprehensionem ipse subeam nimij Scriptoris, etsi finis mihi certo scio; non alius, quàm DEVS: finem facio. Decet verba nostra, post abbreuiatum per incarnationem æternum VERBVM, abbreuiari, præsertim de rebus diuinis, quas verbo abbreuiato legis Euangelicæ restrinxit idem VERBVM. Esaiam [g] de breuiato VERBO per incarnationem quidem intellexit Anacletus [h], Cyprianus [i], Hieronymus [k]: at Augustinus [l], & idem Cyprianus [m], nec non Tertullianus [n], & Ambrosius [o]: præterea Origenes [p], Eusebius [q], Basilius [r], Procopius [s], Photius [t], de breuiore Euangelio, legísque nonæ paucioribus mandatis, quæ idcircò leue reddunt onus, & iugum suauius his qui laborabant, & onerati erant [u], videlicet ducentis duodeuiginti præceptis affirmatiuis, & negatiuis quinque ac sexaginta supra trecenta; ex quibus priora membris humani corporis respondere dicuntur, posteriora diebus anni [x]. De Apostolo Bartholomæo refert Dionysius [y] dixisse, Et multam Theologiam esse, & minimam, & Euangelium latum, & magnum, & iterum correptum.

a Libr. 2. de vet. iure enucleando C. & in Digestorũ Procemio §. & anteà.
b 3. Par. q. 42. a. 4.
c 1. de consen. Euang. c. 7.
d Ioan. 8. 6. 8.
e Euseb. lib. 1. Histo. c. 13.
f Gelas. Dist. 15. c. Sancta Romana Ecclesia.
g Cap. 10. 23.
h Ep. 2.
i 2. cõtra Iudaeos, cap. 3.
k Episto. ad Algas. q. 10.
l Tract. 16. in Ioan. & 1. ad Simplician. quæst. 2.
m In ora. Dominicã, & in Symbolum.
n 4. con. Marcio. cap 1.
o Præfat. in ep. ad Gal. & de Tob. c. 20.
p In cap. 9. Ep. ad Rom.
q 2. de Demõstrat. c. 40.
r In c. 10. Esa.
s Ibidem.
t Apud Oecumen. in cap. 9. Ep. ad Rom.
u Matth. 11. 28. & seq.
x Rab. Moyses lib. 3. Doctoris Dubit. cap. penul. & vlt.
y Myst. Theolog. cap. 1.

Vers. 13.] FINEM loquendi pariter omnes audiamus: DEVM time, & mandata eius obserua: hoc est enim omnis homo.

FINEM *loquendi pariter omnes audiamus*, &c.] Imponit sibi Salomon ipsi quodammodò silentium, finémque sibi scribendi, sicut aliis plura legendi imperat, séque, alióśque prouocat ad maximè compendiosam animo insculpendam sententiam, simul aperiens iudicium suum, quod cuipiam vacillare in superioribus videri poterat, de rebus humanis, déque summa felicitate, & aptissima ratione illam adipiscendi, & velut extensa manu concionator

cionator verax, omnium tumultus sedat, eósque ad vnam sententiam, vt loquitur Gregorius [a], reuocat.

Qua de causa monent Augustinus [b], idémque Gregorius, atque hoc loco Hieronymus, sapientissimam, piissimámque esse libri hanc clausulam: & prætereà Hieronymus, Hebræos dignum iudicauisse librum istum sacro canone, cùm in eo superiùs vana pleraque ac falsa scripta essent. Sequitur etiam in Commentario translationem veterem: (Finis sermonis verbi vniuersi auditu perfacilis est) quasi Salomon velit hanc ἀνακεφαλαίωσιν, & finem disputationis totius auditu promptissimum esse, nec aliquid in se habere difficile. Aliter Chaldæus: (Finis verbi quod factum est in seculo occultè, totum futurum est, vt publicetur, atque diuulgetur omnibus filiis hominum, scilicet in generali iudicio, de quo hîc paulò pòst; quasi dicat, audiatur, quod verbum Græcus textus habet: (Τέλος λόγου τὸ πᾶν ἄκουε, Finis sermonis, omne audi, vel, Finem sermonis omnem audi.) Id est, vel finis sit sermonis, & audi semel omnia: vel, Finem sermonis omnis audi. Hebraicè: סוף דבר הכל נשמע *soph dabar hachol nischmahh.* Pagninus, & Caietanus vertunt: (Finis verbi omnis auditus est.) Vatablus negotium pro verbo ponit. Clarius, (Finem vniuersæ rei audiamus.) Alij, teste Titelmano: Finis verbi totius audiendus est.) Explicat verò Caietanus, finem auditum, quia verus summæ felicitatis finis fide percipitur, quæ est ex auditu [c], non autem euidenter in hac vita cognoscitur. Vatablus: (In summa, omnia audita sunt) id est, Omnia te docui, mundana cuncta esse vanitatem. Sic vulgò: *Finalmente*, &c. & vt quandoque scribit Seneca, summa summarum; quasi hîc dicat Salomon. (Finis, videlicet, esto: tum, Omne auditum, seu satis multa dicta, &c. Cæterùm, DEVM time, &c.) Vulgata meliùs congruit Hebraicæ editioni: sed ita, vt verbum Hebræum futuri temporis primæ personæ pluralis in prima coniugatione, sumatur, vt solet sæpè pro Imperatiuo, & דבר *dabar*, sit aut verbum quoque infinitiui modi דבר *debor*, aut nomen in regimine דבר *debar*. Posset etiam versio Pagnini recipi, si hoc nomen cum punctis vltimo loco expressis esset, נשמע *nischmahh* verò, quod propter accentum distinguentem habet camets, benoni, seu participium coniugationis secundæ niphal, non autem futurum primæ personæ pluralis in prima coniugatione: vtrumque enim potest esse.

Quod attinet ad verborum sensum, efficitur idem, præterquam eo modo, quem tradidit vel Caietanus, vel Chaldæus. Meritò autem exigitur nũc in fine attentio, cùm pronuncianda est extrema de extremo ipso Iudicio, déque ratione id subeundi salubriter, sententia. Similem de re simili Moses acturus à Cœlis, à terra postulat attentionem [d]: Similem quoque Dauid ab omnibus gentibus, ab habitantibus, à terrigenis, filiisque hominum, à diuite, & paupere [e]. Habet quod imitetur Concionator Christianus, vt absoluat orationem aculeo infixo, immò, vt antè dicebat Ecclesiastes, stimulo, & clauo: & cùm vanitatis fugam in primis suaserit, diuini mentione Iudicij sauciatum auditoris animum dimittat: ídque quod sibi proposuit in vltima oratione repetat, ac veluti in summam capita præcipua concludat finem, vt loquitur Hieronymus [f], iungens principio, nec semel monuisse contentus. Valet etiam ad magis conciliandam beneuolentiam, sicque faciliùs

[a] 4. Dialog. cap. 40.
[b] 20. de Ciui. cap. 3.
[c] Rō. 10. 17.
[d] Deut. 32. 1.
[e] Ps. 48. 2. 3.
[f] Ad Demetriadem.

liùs persuadendum, seipsum in eadem cum ipsis causa coniungere, quæque monita des aliis pro teipso sumere, nec te minus quàm alios in communi reprehensione, vel hortatione includere. Hoc est quod egregius Concionator noster dicit: (Finem loquendi pariter omnes audiamus.)

DEVM *time, & mandata eius obserua: hoc est enim omnis homo.*] Chaldæus superiori membro, in quo significari voluit cauenda multa peccata, quæ sint in diuino iudicio aliquãdo publicanda, nectit sic hoc membrum: (Proptereà verbum Domini, & mandata eius custodito, vt non pecces in secreto; quod si peccaueris, circumspectus esto, vt te conuertas; nam huiusmodi decet esse viam omnis hominis) Censeo sententiam magis amplam, & generalem, sicut & passim ceteri.

Porrò maximi facienda præsens grauissima, & sapientissima sententia, & longè omnium vtilissima, atque nobilissima, quæ pote naturã nostram penitus attingat, & definiat, sine qua desinamus homines esse, noménque hominũ propriè retinere. Quid breuius, ait Augustinus [a], verius, salubrius dici potuit? DEVM time, & mandata eius custodi, quia (Græcè ὅτι, Hebraicè כִּי *chi*, quod Interpres omisit sine iactura) hoc est omnis homo. Quicumque enim est hoc, est custos mandatorum DEI, quoniam qui hoc non est, nihil est. Non enim ad veritatis imaginem reformatur, remanens in similitudine vanitatis. Chrysostomus [b] expendens quæ de Iob dicuntur, quod esset vir simplex [c], &c. docénsque non ex his describi, quibus homines alij solent, neque hoc dici, quod duos pedes haberet, & vngues latos, verùm ea commemorari, quæ hominem integrant, immò constituunt, confirmat illud idem præsenti veluti finitione hominis. Ibi autem quod Iob rectum vocat Interpres, Septuaginta nominant ἀληθινὸν, verum, vel veracem, nempè qui diuinam in se similitudinem imaginémque bonis retinuerit moribus, vt docet Origenes [d], & Chrysostomus [e], & non vel bestia [f], vel pictus homo euaserit. Alij prætereà Patres, tum huius Interpretes loci, vt Salonius, docere solent, prauum hominem hominis indignum nomine, sed pro variis vitiis varias sortiri bestiarum appellationes à Scripturis ipsis assignatas [g]. Philo [h] tractans ea verba: Noë [i], homo iustus, perfectus in generatione sua, DEO placuit: Sciendum, inquit, quod hominem non vulgari loquendi forma, rationale, mortale animal vocat, sed per excellentiam eum, qui verè suo respondet nomini, eiectis ex animo immansuetis, rabidis, ferinísque vitiorum affectibus (alludit ad etymologiam nominis Hebræi נוח *noach*) argumento est, quod post hominem, addit iustum, dicens: (homo iustus) quia nemo iniustus est homo, sed potius bestia, humana forma prædita: in solum autem iustitiæ sectatorem nomen hoc competit. Elegans est Epistola Nysseni ad Harmonium, qua quid nomen professióve Christiana sibi velit, explicat, docétque hoc dignum nomine non magis esse qui virtutibus careat, quàm sit simia vestes humanas induta (ibi narrat lepidam de Simia historiam) quàm geometræ, medici, oratoris appellatione prorsus imperitus istarum scientiarum. Tum subdit Christianismi definitionem, vt sit imitatio diuinæ naturæ, videri eandem cum hominis definitione, qui conditus est initio ad imaginem & similitudinem DEI [k], quo reuocatur per Christianismum: tandem peruersis, ac bestialibus

a 19. De Ciuit. Dei, c. 3.
b Tom. 21. ad Populum.
c Iob. 1. 1.
d In Iob. 1.
e Ibid supra.
f Psal. 48. 13. 21.
g Hilar. in Psal. 118. mid (Manus tua, &c.)
h Lib. de Abraham.
i Gen. 6. 9.
k Gen. 1. 26

libus quemque motibus exprimere numen diuinum, simile dicitur, perinde ac si foret tale: quod Infideles offendit, atque vehementer à vero DEI cultu deterret. Ratiocinatur ad eundem Bernardus [a] modum, quo retulimus vsum Augustinum: DEVM time, inquit, & mandata eius obserua, hoc est omnis homo. ergo, si hoc est omnis homo, absque hoc nihil omnis homo. Petrus Damianus [b] vt probet cuncta hominis gratia creata esse, inter alia argumenta, Pauli vtens testimonio, dicentis [c], Omnia vestra sunt, docet, quod tunc omnia sunt veraciter hominis, si ipse homo sit veraciter homo. Posteà tractans præsentem locum; ait finem loquendi, quem Auctor nunc imperat, esse illum, de quo idem Apostolus scribit [d]; finis legis ad iustitiam CHRISTVS omni credenti; ad quem videlicet quidquid siue vetus, siue noua lex loquitur, sine dubitatione refertur: DEVM verò timere esse cuncta quæ DEVS prohibet, execrando, & abominando contemnere: mandata illius obseruare, esse omnia quæ præcipit, operibus exercere: qui hęc non studeat habere, quia ratione careat, vocabulum quidem hominis habere, sed hominis esse non habere.

a Serm. 20. in Cant.
b Lib. 1. epist. epist. 17. ad Alex. Papam II.
c 1. Corinth. 3. 22.
d Rom. 10. 4.

DEVM *time.*] Timorem putant Olympiodorus, & Hieronymus perfectum hîc intelligi, qui iunctus sit caritati, non quem expellat perfecta caritas [e], qui sit consummatus in virtutibus, secundùm illud: [f] Nihil deest timentibus eum (DEVM.) Idem ceteris videtur. Sed Hugo, & Bonauentura deuitationem, seu declinationem mali magis propriè per timorem importari, opera bona per id quod sequitur: (Et mandata eius obserua.) DEVM perpenditur quis timere, ex tribus, inquit Bertrandus Cardinalis [g], ex grata munerum, & donorum largitione, ex prouida seruitorum suorum honoratione, & ex integra rerum, & bonorum redditione. Subdit Gallico sermone hæc signa: *Quand il le sert deuotement & luy donne largement: Quand il l'honnore sagement & deuement: Quand il luy rend le sien entierement.* Nota distinctio timoris boni præter mundanum, qui malus est, vocatúrque hostilis à Basilio [h], ac soboles infidelitatis, & ab aliis seruilis cum seruilitate, in Seruilem, Initialem, Filialem, siue castum, vel reuerentialem. Inde fit, vt quandoque timori DEI plenitudo tribuatur, ac perfectio legis, nonnunquam inchoatio veræ iustitiæ, interdum sola dispositio ad illã. Lege S. Thomam [i]. Cùm autem hîc quoque mentio subijciatur diuini iudicij, non reijcitur seruilis timor, (à δέος, quod est timor, ΘΕÒΝ, & DEVM dictum putant, quia primus in orbe Deos Timor fecit; & illam etymologiam Clemens Romanus [k] dat: alij, quia det, vel, quoniam nihil ei desit) licèt imperfectus comparatione initialis, & filialis, nec seorsim habens locum in Iusto. Contrarius de hoc velut malo timore damnatus est error Lutheri à Leone X [l].

e 1. Ioã. 4. 18.
f Psal. 33. 10.
g Lib. Contra Petrum de Cugneriis, Tom. 4. Bibl. Patrum.
h Homil. in Psal. 33.
i 2. 2. q. 19.
k Epist. 1.
l Art. 6.

Plurimis posset probari testimoniis Scripturarum esse bonum. Sit satis, quod quendam timorem DEI nominat Ecclesiastici Auctor [m] initium dilectionis illius: at filialis, vel initialis etiam, dilectio est, seu completa, seu minus perfecta, aut certè quidam effectus eius. Basilius [n] de hoc loquitur, quando nominat introductorium ad pietatem: Nazianzenus [o], cùm ait esse rudimentum, quo imbuamur, purgemur, ac veluti extenuati in altum ferri possimus: Augustinus [p] docet de ipsa seueritate DEI, ac ti-

m Cap. 25. 14. 15. 16.
n In Psal. 32.
o Orat. in sancta lumina.
p De Catechiza. rudib. cap. 5.

more caritatem ædificandam, & rarissimè, immò verò nunquam accidere; vt quisquam veniat, volens fieri Christianus, qui non sit aliquo timore DEI perculsus; prætereà [a] caritatem per timorem induci, sicut sanitatem per medicamentum, ac ferramentum, sicut linum per setam: Item esse pædagogum [b] casti, & inducere ad hunc petendum. Cassianus [c] gradum profectus vocat, quemadmodùm & præmiorum spem, quibus incipiamus vitia declinare, vt ad caritatis gradum transire possimus: principium salutis etiam appellat, initium conuersionis, vitiorum purgationem. Prosper [d], & adhuc Augustinus [e], & alij initium sapientiæ [f] affirmant (potest ראשית *reschith*, significare principatum, & summam,) vel radicem [g], & fontem vitæ [h]: Cyprianus [i] fundamentum, ac firmamentum spei ac fidei dicit. Hieronymus [k] scribit de timore seruorum transiri ad gratiam filiorum. Climacus [l] appellat radium qui minutissima peccata ostendat: Gregorius [m] ait quod compunctio formidinis tradit animum compunctioni dilectionis. Sunt in primo libro de actionibus virtutis [n] Rosignoli nostri nonnulla quæ facere ad rem præsentem possunt.

Et mandata eius obserua.] Horum prima, & maxima sunt de Amore DEI & Proximi [o], quibus DEVS modo perfectissimo colitur, & quæ cætera cuncta mandata includunt. Idcircò timor hic præscriptus; castus, filialis, reuerentialis, cum caritate necessariò coniunctus, denique talis est, à quo denominationem hominis absolutam, provt sequentia verba continent, habeamus. Quod Latinè dixit Interpres DEVM tuum adorabis [p], Hebraicè est timebis, & colere, ac σέβειν loco eiusdem verbi alio loco reperitur [q]. Sed & summum DEI, propriúmque cultum eius Græci λατρείαν nominant, quod nomen timoris importat vehementiam, atque intensionem [r]. Hac de re plura alibi [s]. Iob primùm describitur simplex, & rectus, tum timens DEVM [t]: Cornelius religiosus, ac timens DEVM [u]; Simeon Iustus, & timoratus [x], quasi timor complementum dicat perfectionis, & excellentiorem quoque gradum ipsa perfectione caritatis, si Cassiani [y] loquendi modum sequi volumus; Quem timorem, inquit, non pœnarum terror, nec cupido præmiorum, sed amoris generat magnitudo: quo filius vel indulgentissimum patrem, vel fratrem frater, vel amicum amicus, vel coniugem coniunx sollicito reueretur affectu, dum eius non verbera, neque conuicia, sed vel tenuem amoris formidat offensam, atque in omnibus non solùm actibus, verùm etiam verbis attonita semper pietate distenditur, ne erga se quantulumcumque feruor dilectionis intepescat. Cuius timoris magnificentiam Esaias [z] vnus Prophetarum eleganter expressit: Diuitiæ, inquiens, salutis sapientia, & scientia: timor Domini ipse est thesaurus eius, &c. Subdit tum ex Psalmo [a]: Timete Dominum omnes Sancti eius, quia nihil deest timentibus eum, scilicet perfectionis: tum ex eodem Esaia [b] prædicente, cæteros quidem spiritus, vel dona super CHRISTVM requietura fuisse, sed replendum Spiritu timoris Domini, tantam enim huius esse Spiritus vbertatis magnitudinem, vt quem semel sua virtute possederit, non partem, sed totam eius occupet mentem.

Nihil ergo mirum, si timens, hoc nimirùm timore, DEVM, cuncta dicatur mandata eius obseruare, cùm quædam veluti perfectio caritatis, quę est ple

a Tract.9. in 1. Ep. Ioan. & in Ps 127.
b Concio.25. in Ps.118.
c Collat.11. cap.8. & 4. de Instit. rerum, cap.39. & 43.
d 2. de Vocat. Gen. c.9.
e Tract.9. in 1. ep. Ioan.
f Ps.110.10. Prou.1.7. Cap.9.17. Eccl.1.16.
g Eccl.1.25.
h Pro.14.27.
i Lib.3.c.20.
k In cap.1. Malach.
l Gradu 2.
m 3. Dialog. cap.34.
n Cap.17.
o Matth.22. 37. & seq. Luc.10.27.
p Deut.6.13.
q Esa.29.13.
r Phauorin. in Lexico, & alij.
s In cap.10. Act. vers.2.
t Iob 1.1.
u Act.10.2.
x Luc.2.25.
y Coll.11. capite 13.
z Cap.33.6.
a Ps.33.10.
b Cap.11.2.

est plenitudo legis [a], ex eo pendeat; immò vt citatus postremò Esaias habet Hebraicè הריחו *haricho*, respirare faciat, seu inspirare eum, vel etiam olfacere, vt nempe nihil, nisi timorem, religionem, pietatem spiret, olfaciat, hæc sit vita ipsius, tandem quod hîc in nostro textu sequitur, hoc sit omnis homo. *a Rom.13.*

Hoc est enim omnis homo.] Editiones aliæ: (Quoniam hoc omnis homo.) Quasi, vt modò dicebam, nec aliter spirare possit, nec hominis naturam retinere, nec nomen ipsum. Omnis homo idem valet quod totus, integer, perfectus, quicquid homo est. Eadem vis Hebreæ vocis כל *chol,* pro integritate vel discreta, vel continua: item nominis Græci παντὸς: denique boni auctores Latinæ linguæ omne pro toto vsurpant, vt Cicero [b], causam omnem pro tota, vel ciuitatem [c], &c. Budæus [d] idem obseruat de dicto Græco vocabulo ἀντὶ τοῦ ὅλου, affértque non ex Plutarcho tantùm, & Nazianzeno, sed etiam ex Luca [e], & Epistola ad Colossenses [f] exempla. Posterior clarior locus, (ἐξ οὗ πᾶν σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν ἐπιχορηγούμενον, Ex quo totum corpus per nexus, & coniunctiones subministratum.) De priore non æquè consentio: Κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, quod Interpres reddit: (Perfectus autem omnis erit, si sit sicut magister eius.) Vertit Budæus: (Compositus autē erit totus vt præceptor eius.) Apud Marcum [g], quod Latinè est (Omne concilium) Græcè dicitur, (ὅλον συνέδριον) in Epistola ad Philippenses [h], (In omni prætorio, ἐν ὅλῳ πραιτωρίῳ.) Ad Hebræos: [i] (In omni domo eius, ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.) Quapropter qui vim faciunt hîc in propria significatione (Omnis) vt Salonius, quærúntque quo pacto sit omnis homo timens DEVM, cùm id perpauci faciant, huc demum recidunt, vt omnem hominem sumant pro quocumque qui hominis mereatur nomen. At Olympiodorus rectè πάντα interpretatur integrum, & vndequaque perfectum. Sensus esse prætereà potest, hoc spectat ad omnem hominem: in hoc omnium consistit perfectio: hoc est omne quod ab omni homine exigitur: hoc est propter quod omnis homo creatus est. Vel hic omnis labor hominis debet esse: hic laboris omnis quem suscepi scribendo finis scopúsque. Gentiles ipsi sæpenumerò naturam nobis nostram præ oculis ponunt [k]; negántque dignum hominis nomine, qui vnum diem velit esse in voluptate [l]. Diogenes qui meridie homines quærebat laterna, cùm adesse in foro iussisset homines, baculo præsentes abegit, dicens non sterquilinia se, sed homines, id est, qui non seruirent affectibus, aduocasse.

b Pro Quintio.
c In Pisonē.
d Comment. ling. Græcæ.
e Cap.6.40.
f Cap.2.19.
g Ca.15.1.
h Cap.1.13.
i Cap.3.2.
k Cic.1.de offic. & 5.de finib.
l Cicer.1.de finib.

*Vers.*14.] CVNCTA quæ fiunt, adducet DEVS in iudicium pro omni errato, siue bonum, siue malū sit.

CETERI præfigunt causalem particulam (quia.) De die Iudicij magni, in quo cuncta publicentur, explicat Chaldæus, & indicat satis verbum adducendi, & participium absc̄oditi, vel contempti, vt habet Græcus textus παρεωραμένῳ, atque hoc ipso modo ceteris intelligendus videtur hic locus. Latius patet disputatio de vniuersali Iudicio, quàm vt vel attingi

breuiter leui Commentario ista possit, aut debeat. Futurum esse qui negat, Albanenses hæreticos sequitur [a], eósve, qui sentiebant resurrectionem iam factam: sed in animabus [b], quæ iudicatæ iudicio particulari sint, & quamuis corpora dicantur resurrectura, iudicio distincto non egeāt; vel illos, qui negabant idem, propterea quod CHRISTVS dixerit [c], Credentem non iudicari, non credentem iam esse iudicatum [d]. Nihil magis, clariúsque Scripturæ repetunt, & Symbola omnia id exprimunt. Lege Chrysostomum [e], Damascenum [f], Augustinum [g]. Sed nihil melius Isidoro Pelusiota [h], demonstrante ex euentis aliarum prædictionum CHRISTI necessariò fatendum, veram eiusdem esse de Iudicio: idque multo magis, quoniam & ratio persuadet, & Philosophi ipsi multi consentiunt, conuicti prouidentiæ diuinæ, atque iustitiæ necessitate: quæ duo argumenta mysteriis aliis obscurioribus non æquè adsunt. Itaque generale Iudicium exigit DEI iustitia, sapientia, honor, aliáque attributa, quæ palàm omnibus, ac publicè manifestari decet, ad bonorum quoque gloriam, atque lætitiam maiorem; ad confusionem verò, & tristitiam malorum.

Erit sensibile hoc Iudicium, non per solam, vt Origenes innuit [i], in mentibus iudicandorum manifestationem: profitemur enim, & perspicuè tradunt sacræ Litteræ, venturum CHRISTVM vt iudicet, nimirum certo quodam inferioris Mundi loco, quem communior opinio assignat inter Oliuetum montem, & Ierusalem mediam vallem Iosaphat [k], quia nec Infernus, nec Cœlum alios capit, quàm iam iudicatos.

Ceterùm omissis aliis, ex præsenti nostra sententia colligimus, ferēdum esse iudicium de cunctis operibus: hoc enim sibi vult (quæ fiunt) nec excipiendi infideles, eos namque etiam qui foris sunt, DEVS iudicabit [l], non solùm iudicio, vt quidam volunt [m], condemnationis, aut remunerationis, sed etiam discussionis quoniam Iudicium erit cum Gentibus [n], & disceptatio DEI cum illis omnibus [o], &, [p] Omnes manifestabimur, ante tribunal CHRISTI, vt referat vnusquisque propria corporis prout gessit, siue bonum, siue malum: & non minus potest infidelitas multorum esse occulta, cúrque non crediderint, vel credere noluerint, quàm fidelium peccata. Et quamuis qui non credunt, iudicati sint [q], in eo quod non credunt, tamen diuersis, inquit Hieronymus [r], inter se afficientur suppliciis, & iudicabuntur cum omni carne, vt nullus iniudicatus abeat. Manifestior apparet causa cur Infideles excludantur à Regni possessione, quàm Fideles, quia carent fundamento iustitiæ, atque meritorum: quo pacto possent exponi verba CHRISTI [s]: Qui non credit iam iudicatus est: & quia id magis certum est, asseritur vt iam præteritum, inquit Augustinus [t]: tum quia prætereà, qui non vult credere, contra seipsum fert quodammodo sententiam, inquit Cyrillus [u]: tamen etiam de fide viua carentibus, & non credentibus in DEVM, Chrysostomus [x] interpretatur, & alij. Ex fidelibus Iustis trita satis sententia [y], iudicandos discussionis iudicio nō esse, sed approbationis duntaxat illos, qui fuerint insigniores, quia discussione non videtur opus, nisi cum præcesserit magna bonorum operum, malorúmque permixtio. Attamen si demas eos, qui nullum admiserunt actuale peccatum, qualis B. Virgo, & pueri, atque perpetuò amentes, præstat de ceteris fateri

a De his Guido Carmelita.
b Apud Tertull. lib. de resurrec. carnis, & apud Prateolum alij.
c Ioan. 3. 18
d Meminit Hilarius in Ps. 1. & Aug. de Agone Christi, c. 27.
e Hom. 45. 47. 49. 50. ad populum.
f In Histor. Barlaam, c. 8 & 9, & Paral. c. 15.
g 20. de Ciu. Dei, cap. 5. & seq.
h Lib. 2. Epi. in 157.
i Tract. 34. in Matth.
k Ioel 3. 2.
l 1. Cor. 5. 13
m Indicat Greg. 26. Moral. c. 20.
n Iere. 25. 31
o Ioel 3. 2.
p 2. Cor. 5. 10 Rom. 14. 10.
q Ioan. 3. 18.
r In cap. 25. Ieremiæ.
s Ioan. 3. 18
t De Agone Christi. c. 27.
u 3. In Ioan. cap. 53.
x Hom. 27. in Ioan.
y In 4. dist. 47.

fateri dictam discussionem, seu publicam bonorum ac malorum operum declarationem, quoniam Scripturæ magis id præ se ferunt [a], pluresque ita sentiunt [b].

Cognitio porrò, ac discussio, quam diximus, cum laude, vel vituperatione, non tota vocibus externis distinctè futura videtur, quia esset id tum tædiosum, tum parum necessarium, vt Augustinus [c], & alij docent, sed præcipua quædam solum singulorum, aut certè omnium genericè, quique ad dexteram stabunt, quique ad sinistram, saltem secundùm generales ordines virtutum, & vitiorum bona, maláque opera recensebuntur locutione sensibili, communicata singulis de singulorum operibus interna cognitione,

„ *Cunctáque cunctorum cunctis arcana patebunt* [d].

Quemadmodum & de sententia censendum est, quæ partim verbis vniuersè proferetur, partim illa propria singulorum in eorum mente dictabitur, intelligetur, ac veluti legetur. Nec eximendi paruuli, operibus licet carentes: iudicabuntur enim iudicio approbationis, aut damnationis, non discussionis. Illud autem Iudicium pertinet etiam ad DEI, CHRISTIq; gloriam, vt agnoscant paruuli beneficium, quod in primo parente ipsi quoque receperunt, ac posteà in CHRISTO. Sic elucescet aliis quoque prouidentia, iustitia, misericordia diuina, cùm quosdam constabit damnatos ex paruulis, aliquos verò electos. Denique Scripturæ quidem per se de forma Iudicij loquuntur, quæ conuenit adultis, non tamen de aliis negant, sed innuūt potius, quando tradunt omnes manifestandos ante tribunal CHRISTI [e], tum magnos, tum pusillos [f]: & per ea, quæ quisque gesserit, seu per opera, possunt quoquo modo intelligi media omnia, per quæ saluari possunt homines, aut damnari. Lege Suarez [g]. ANGELI non pertinēt ad hunc locum. Aderunt & ipsi tamen ac fortassis iudicabuntur discussionis Iudicio, vt idem Auctor probat; quamuis in Symbolo profiteamur tantùm id quod est certum, nobísque necessarium de CHRISTO venturo Iudice viuorum, & mortuorum. Nisi velis inter viuos numerare ANGELOS. De hoc eodem argumento toto tractat copiosè Ioseph à Costa [h], nósque nonnulla in historia Apostolica [i], vbi Petrus testatur imperasse CHRISTVM Apostolis, vt prædicarent, & testificarentur, quia ipse constitutus est à DEO Iudex viuorum & mortuorum. In Cœlo nunc quatuor Animalia requiem non habēt die, ac nocte dicentia Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus DEVS omnipotens [k], Qui erat, & Qui est, & Qui venturus est, venturus videlicet ad Iudicium, vt quibusdam placet, qui inde colligunt, quàm crebro mortalibus futuri Iudicij sit ingerenda mentio, & refricanda memoria maximè ab Ecclesiaste Christiano. Quis enim, ait Clemens Romanus [l], peccare poterit, si semper ante oculos suos DEI Iudicium ponat, quod in fine Mundi certum est agitandum. Præsenti vtitur Auctor [m] idem loco, vt generalem confirmet omnium, & non Martyrum duntaxat, aliorúmve Sanctorum resurrectionem. Videtur autem vim facere in Græco participio παρεωραμένῳ, id est, neglecto, & despecto, quod hic habent Septuaginta. Tandem imitatus Ecclesiasten nostrum Boëtius censeri potest, Consolationi suæ Philosophicæ apponens istam clausulam: Magna nobis est si dissimulare non vultis, necessitas indicta probitatis, cùm

SS f 3 ante

a Prius citata, & præterea Dan. 7. 26 Apoc. 20. 12. 13. Mat. 25. 31. & seq. 2. Cor. 5. 10. Rom. 14. 10.
b Scholastici in 4. dist. 47. vbi Soto q 2. art. 3. S. Thom. dist. 43. art. vlt. Bonau. art. 2. q 2.
c Aug. in meditationib. c. 4. Ansel. in elucidar. & lib. de similitud. (Suarez 3. par. disp. 57. sect. 7 c 20. De Ciuit. Dei, c. 14. & 16.)
d 6. Sibylla.
e 2. Cor. 5. 10 Rom. 14. 10
f Apoc. 20. 12.
g 3. Par. Disput. 57. sect. 6.
h De Nouiss. temporib præsertim lib. 4. c. 23. & seq.
i In cap. 10. Actuū, vers. 42.
k Apoc. 4. 8.
l Epist. 1.
m 5. Constit. cap. 6.

ante oculos agiiis Iudicis cuncta cernentis.

Consolatur mirificè probos expectatio Iudicij, nec minus inhiant ad id auidè, quàm aquilæ ac vultures ad cadauer [a]. Sic Hilarius, Chrysostomus, aliique Interpretes accipiunt eam cōparationem, qua vtitur CHRISTVS apud Matthæum, loquens de Iudicio. Præsagiunt volucres illæ adhuc viuorum mortem, sequuntur exercitum, stragem præsentiunt, si creditur Æliano [b], aliisque naturalis historiæ scriptoribus. Placuit eadem expositio Irenæo Hugo etiam Ætherianus [c] idem obseruat, addens defixos oculos, quos habebunt Iusti in CHRISTVM ad Iudicium venientem. Sed Irenæus, & Beda videntur intelligere de iis, qui ante Iudicij tempus fruentes beatitudine prosequentur CHRISTVM ad Iudicium: Hilarius, & Auctor Operis Imperfecti illos qui viui rapientur obuiam CHRISTO in aëra [d], Chrysostomus, & Euthymius, ANGELOS, & Sanctos Martyres, qui pariter comitabuntur CHRISTVM: Theophylactus, ac denuò Beda omnes homines, qui conuolabunt ad Iudicij locum, velint nolint.

a Matt. 24. 28.

b Lib. 4. c. 28

c Lib. de regressu animarum, c. 25.

d 1. Thes. 4. 16

Cuncta quæ fiunt.] Ceteri omne opus vel factū מעשה *mahhaschch*, ποίημα. Aquila πρᾶξιν, actionem. Quomodo de paruulis, perpetuis amentibus, B. Virgine, ac si quis alius fuit, qui nunquam actu proprio peccatum commiserit, debeat intelligi eorum opera in iudicium adducenda, consule quæ paulò ante docui.

Pro omni errato.] Dixi, Græcè esse (Ἐν παντὶ παρεωραμένῳ, In omni cōtempto.) Symmachus legit, (Περὶ παντὸς παροραθέντος, De omni contempto.) Vetus translatio (De omni abscondito.) Biblia Regia, & Compluiensia, variique Codices (Pro omni abscondito.) Quidam (erratu) alij (reatu) nonnulli (De omni contemptu, vel ignoratu, vel ignorato.) Meminit variæ lectionis Franciscus Lucas Brugensis, ac suspicatur (errato) pro (celato) positum, propter Hebræum vocabulum, de quo postea. Monet tamen (errato) non auferendum facilè ex nostra editione, vtpotè non alienum à significatione dicti vocabuli נעלם *chebbalam*, id est, absconditum, quia non est error nisi circa occulta, aut abscondita: sed propius accedere docet ad Græca participia. Nam Παρορᾷν est incuriosè aspicere, seu per incuriam, oculis præterire, seu per transitum respicere, contemnere. Vnde participium aoriston significat contemptum, ac velut ab oculis absconditum, & remotum, quia non dignentur oculi ad id sese conuertere, vel obtutum in eo figere: aut cogantur etiam externam eius quasi faciem cernere, quod penitus intueri non possint. Si legamus cōtemptum, seu despectum, vt etiam legit Augustinus [e], erit quem ipse tradit sensus, quod DEVS adducet in Iudicium omne opus, & quidquid ab homine fit in hac vita, siue bonum, siue malum, in omni despecto, id est, in omni etiam, qui contemptibilis hic videtur, & ideò, inquit, nec videtur, quoniam DEVS & ipsum videt, nec eum despicit, nec cum iudicat præterit. Sic exponit Augustinus. Non respicit scilicet in iudicio DEVS personam diuitis, & pauperis, sed omnibus æquus est, cuius pro meritis præmia supplicia've decernens, non Thersitis minorem, quàm Achillis, vt quodam Plato dixit loco, rationem ducens.

e 20. De Ciuit. Dei, c. 3.

Hieronymus Græcum aliquoties memoratū participium Latinè reddit in

in Commentario: (De omni contemptu, vel ignoratu) quod, inquit, etiam de otioſo verbo, & non voluntare, ſed ignoratione prolaro (hoc eſt, minùs conſideratè) reddituri ſumus rationem in die Iudicij [a]. Præterea per (omne factum) accipit omnes homines, quos Deus adducturus ſit in Iudicium, (de omni abſcondito) id eſt, ſuper vniuerſis, quæ aliter, quàm ab eo diſpoſita ſunt, & dicta, illi ſenſerunt, (ſiue bonum, ſiue malum ſit) id eſt, ſiue in hanc, ſiue in illam partem: (væ quippe his, qui dicunt bonum malum, & malum bonum [b].) *a Mat. 12. 36.* *b Eſa. 5. 20.*

Olympiodotus intelligit per τὸ παρεωραμένον peccatum omiſſionis voluntariæ, & peccatum quoque commiſſionis, quatenus quis quandoque malum perpetrat, ſponte, contráque ſuam ipſius, quæ dictat oppoſitum, conſcientiam. Sic duplex membrum boni, malíque reſpectum habebit ad contemptum, vel iuxta verſionem vulgatam, ad erratum: mala enim eſt omiſſio rei bonæ quæ fieri debet, mala poſitiua rei malæ actio, quam vitare oporret.

Si legamus (abſconditum) poterit ſic explicari; Fore de omni opere bono & malo iudicium, quantumuis ſecretum ſit, & patratores ipſos quodammodò lateat. Innuit hoc Caietanus. At quia in editione noſtra errati nomen eſt, quod nonniſi malum eſt, difficilis redditur connexio (pro omni errato, ſiue bonum, ſiue malum ſit.) Lyranus, & Carthuſianus erratum interpretantur delictum ex malitia vel ignorantia, ſiue ſit bonum ex genere ſuo, ſed ob circumſtantiam malum, verbi gratia, dare pauperculæ eleemoſynam, vt ad luxuriam pertrahatur, ſiue malum ex genere ſuo, vt furtum, homicidium, &c. Titelmanus poſt Carthuſianum includit parentheſi (pro omni errato) & poſtrema (ſiue bonum, ſiue malum ſit) iungit primis verbis verſus: (Cuncta quæ fiunt, adducet Deus in iudicium, de iis quoque quæ per errorem exciderint.) Quod ſi cui non diſplicet, errati vocem ἀδιαφόρως ſumere, etiam ſine parentheſi, ſignificabitur de leuiſſimo quolibet opere ferendam ſententiam, bonum, ſiue malum. Siquidem & bonum opus facimus aliquando minùs attentè, ac ſi dici poteſt, quodam quaſi errore, mentis, nimirùm non ſatis attentæ, voluntatis non ſatis deliberatæ ac firmæ, cuius tamen operis ratio habebitur in Iudicio, nec abibit ſine mercede. Hebræum נעלם *nehhlam*, & Chaldæum אתכסי *ithchaſſi*, denotant abſconditum & velatum, & quod effugiat intelligentiam, memoriámque noſtram, vel quod nos ſtudioſè celemus. Paraphraſtes Chaldæus poſteriorem expreſſit ſenſum: Nihil eſt opertum, quod non reuelabitur, & occultum, quod non ſcietur, & in palam veniet [c]: (Hilarius, Hieronymus, Beda de Iudicio exponunt, nec non Euthymius) Et illuminabit Dominus abſcondita tenebrarum, & manifeſtabit conſilia cordium [d]: Nec enim vlla eſt creatura inuiſibilis in conſpectu eius, ſed omnia nuda, & aperta [e] τετραχηλισμένα (quaſi quis dicat, excoriata à ceruice vſque ad caudam) in oculis eius, atque ſcrutatur Ieruſalem in lucernis [f] Deus, quem precor noſtras vt illuminare lucernas [g], immò tenebras dignetur, eóque tādem euehere, vbi lumen videamus in lumine ipſius [h], deſpectis priùs, & eiectis ex animo cunctis vanitatibus, & obſeruatis cum ſancto timore mandatis ipſius, qui nobis vnus eſſe propoſitus finis debet, ſine quo ne nomen hominis quidem verè meritóque

c Mat. 10. 26. Luc. 8. 18. Cap. 12. 2.
d 1. Cor. 4. 5.
e Heb. 4. 12.
f Sophon. 1. 12.
g Pſ. 17. 29.
h Pſ. 35. 10.

tóque possumus retinere. Apponam hîc in fine quam versu fecit Albinus clausulam piam, vtilémque, tametsi non admodum metri, & poëtices elegantia laudabilem. Continet quidquid adhuc libro hoc disputatum est.

« *Iste liber vario sensus sermone patescit*
Diuersos hominum quid cuinam placeat.
« *Quem tuus, ô iuuenes, tanto moderamine sensus*
Perlegat, Epicuri ne ruat in foueam:
« *Albinus Patrum gradiens per prata piorum,*
Carperet vt flores per pia rura sacros.
« *Fingere serta volens puerorum congrua fronti,*
Grandia quorum ætas pondera ferre nequit.
« *Has rogo litterulas, nostri perdiscite nati,*
Et tota æternos mente tenete dies.
« O MNIA *fluxa fluunt seculorum gaudia longe,*
Nec redeunt iterum, more fluentis aquæ.
« *Pectora nec nimium vanis incessite rebus,*
Sed confirmate semper amore DEI.
« *Mors properat horis mox omnibus, atque momentis,*
Vt rapiat nosmet Iudicis ad faciem,
« *Quo constat nostris certo discrimine factis*
Iudicium cunctis, vt liber iste canit,
« *Quod timeat diues, pauper, iuuenisque, senexque,*
Tum recipit meritis præmia quisque suis.
« *Præmia perpetuis semper mansura diebus,*
Mox bona quisque bonus, mox mala quisque malus.
« *Impius in tenebras cum Dæmone pellitur atras:*
Cum CHRISTO *regnat lucis in arce bonus.*
« *Accipite hæc animis Paschalia munera lætis,*
Mittentis memores sitis & ore pio.
« *Hoc opus hoc crudum rapuit portator ab igne*
Igniuomo coctum nec bene sub camino.
« *Vestra precor, filij, pietas errata repurget,*
Dens illud putridus rodere nec valeat.
« *Aut oculus nigro suffusus felle per auras*
Contendat patulas spargere, more suo.

Nec mihi verò videtur ab re hîc commemorare, quod sexdecim ferè ab hinc annis memini Lutetiæ somnium cuidam non contemnendum, & opportunum proposito, contigisse. Adolescens honestus, piusque monitus à me seriò, vt ad DEVM conuerti totus posset, Augustinum exemplar sibi proponeret, ac patronum, cuius tunc agebatur festum. Nocte consequente per quietem visus sibi CHRISTO assidere in aula: ludibundos mares, fœminas, nullo CHRISTI habito respectu, procacius secum in proximum ad choreas hortum, & ad alias oblectationes inuitare: CHRISTVM pro inuitato respondisse his ipsis verbis: TRANSITE VANA, HIC ELEGIT DEO INSERVIRE. Haud vanum somnium. Rediit ad me

me lætus,& gaudio plenus diuino, tantum ab eo profecit puncto, condiscipuli, ac quotquot nossent illum, vt vulgo suspicerent, ac singularis nomine pietatis diligerent. Viuit hodiéque arctiori deuinctus vitæ instituto, satis re ipsa doecens, ac vitæ documentum exemplo præbens, transisse ipsi vana, & DEO elegisse solidè, ac seriò inseruire. Comparari potest cum alio, qnem produnt à Logicæ studio ad ordinem transisse Religiosum, cum caneret:

" *Linquo* COAX *ranis*, CRAS *coruis*, VANA *quæ vanis*,
" *Ad Logicam pergo quæ mortis non timet* ERGO.

Porro sententiam istam, locúmque totum valde illustrant nomina dissolutionis, resolutionis, dimissionis, depositionis, pro morte, quæ non solum vsurpantur à sacris [a], sed etiam à profanis auctoribus. Ex his Plato sæpe ita loquitur [b], (vocans præterea permutationem) & Plutarchus [c] appellat discretionem rei conceretæ, citans Epicharmum, qui dixit:

" *Concretus est ac discretus; & rursus abijt vnde venerat,*
" *Terra quidem in terram: spiritus ad supera.*

Tale & illud alterius Poëtæ:

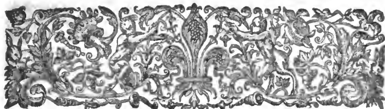
" *Terris profecta, rursus in terras eunt:*
" *Quæ germinam ab atheris celso situ,*
" *Rursum poli petunt situm soluta; nec*
" *Quidquam perijt, vt editum semel fuit.*

a Luc.2.29. Philip. 1.23. 2.Tim.4.6. 2. Cor.5.1. 2.Pet.1.14.
b In Gorgia, in Phadone, in apolog.
c ad Apollon.

Mortem Tullius ipse nominat dissolutionem naturæ [d], omneque animal mortale dissolubile [e]. Hac ipsa de re si placet consule quæ diximus in commentario epistolæ Petri secundæ [f]: nec vlli non cognita vox Martini mortem longe antea præscientis ac prædicentis sub voce dissolutionis [g]. Seruij ac Sabini tenenda opinio non est distinguentium in nobis corpus, animam, vmbram, siue simulachrum; primum desinere in terram, secundam abire in cœlum, tertiam in infernum. Mitto fabulas de manibus, vt essent animæ sic dictæ quasi manentes donec immigrarent in alia corpora: &, quod Arnobius [h] refert solitos Gentiles adiurare certa nomina, ne hic in terris detinerentur vagantes circa sua corpora.

d 1.De legib. 2. de finib.
e 1. & 3.de natu.Deo.
f Cap.1.14.
g Sulp.li.2.vita Martini.
h 2.cõt.Gen.

LAVS DEO OPTIMO, ET MAXIMO, BEATÆQVE VIRGINI MARIÆ.

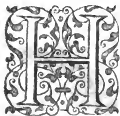
IN PSALMVM LXVII.

SVMMARIVM.

NON *patiuntur angustiæ temporis quod ad docendum superest, nec Instituti ratio, cùm supplementi loco hunc exponamus Psalmum, vt quæ ad vniuersum Psalmorum spectant opus, nunc dicamus. Ponimus absque dubio contra Nicolaitas, Gnosticósque, & Paulum Samosatenum *, esse canonicum hunc, & sacrum librum, quem solent Hebræi velut in quinque partiri. Non etiam disputamus de nomine Psalmorum, numero, diuisione, ordine, metro, auctore, materia, titulis eorum, multiplici editione, difficultate, dignitate, siue vtilitate. Illa persequemur, quæ necessaria, propriáve sunt huic Psalmo.* * *Prateolus.*

IN FINEM.

Vers. 1.] PSALMVS Cantici Dauid.

Hic titulus est : למנצח לדויד משמור שיר *lamnatseach ledauid mischmor schir* (Εἰς τὸ τέλος ᾠδῆς ψαλμὸς τῷ Δαβίδ.) Chaldaicè : לשבחא על יד דוד שבחא ושירתא *leschabbacha hhal iad Dauid schebacha veschiretha* (Ad laudādum per manum Dauid hymnus, siue laus, & Canticum.) Pro (In finem) Hebraicè habetur למנצח *lamnatseach.* Interpres autem Latinus sequitur in versione sua Septuaginta Interpretes, qui reddunt : Εἰς τὸ τέλος. Illi verò, vt suspicatur Eugubinus [a], legerunt, נצח *netsach*, quod sonat æternum, ac sempiternum : sicut in Psalmo *a In Ps. 4. & in 67.*

a Vers. 10. quadragesimo nono [a]: (Et viuet adhuc in finem, עוד לנצח *hhod lanetsach.*) Hieronymus vertit: (Adhuc in sempiternum.) Aquila exponit, τῷ νικοποιῷ, vt meminit idem Hieronymus [b]. Symmachus (ἐπινίκιος) Theodotio: (Εἰς τὸ νῖκος) quamuis testetur Theodoretus [c] istum, & Aquilam posuisse, τῷ νικοποιῷ, & Symmachum, ἐπινίκιος, in quolibet Psalmo, in quo LXX. τὸ τέλος. Hi ipsi Interpretes ad fines videntur seculorum respexisse, hoc est, ad tempora MESSIÆ, quod & Rabbini fatentur. Ex quibus Dauid Kimhi ait referri לעתיר לנא *labhathir lana*, ad futurum, quæ est velut descriptio seculi MESSIÆ. Vel finem intellexerunt ipsammet victoriam, quam sibi MESSIAS sui aduentus finem proposuit. Innuit hoc Nyssenus [d], licèt potiùs secundùm tropologiam ad nos ipsos. Alij translatores rationem habuerunt in eiusmodi titulis ad musicam adhiberi solitam, & ad cantorem qui præest, atque alios vincit, & ad illum maximè, qui victoriale canit carmen: tales enim præfecti operum appellantur מנצחים *menatschim*, in libris Paralipomenon [e]. Et quando mentio etiam est de cantatibus epinicion [f], vt nostra continet versio, legitur Hebraicè לנצח *lenatseach*, idémque vocabulum est, cùm pro illo ponitur ministerium [g]. Praetereà in Cantico Habacuc [h]: Deducet me victor in Psalmis canentem. Hebraicè: למנצח בנגינותי *lamnatseach bingínothai*, Græcè, ἐπιδεῖσαι μὲ τοῦ νικῆσαι ἐν ᾠδῇ αὐτοῦ. Lege ibi Riberam nostrum, qui benè demonstrat sensum Prophetæ esse de victore, triumphatoréque Domino, qui finito iudicio deducat cum Sanctis in cœlum ad canendum laudes ipsius. Eodem pertinet Chaldæus titulus: (Ad laudandum, vel (Ad laudem) Sed par est nos sequi potissimùm expositionem de CHRISTO, quæ Patribus passim placet, nec tamen recedendum à vulgata lectione, in Cantico Habacuc, vt pro (victor) legatur (victori) quod Ribera contendit.

b Proœm. in Dan.
c In Psal. 8.
d Tract. 2. in Psal. ex recenti edit.
e Lib. 1. c. 2.
f 1. Paral. 15. 21.
g 1. Paral. 23. 4.
h Ibid. cap. 3. 19.

Psalmus Cantici.] Chaldæus (Hymnus, seu laudatio, & Canticum) Distinguunt nonnulli Canticum à Psalmo, quòd Canticum ore caneretur, & magis soluto metro, communique cantu, & quasi plano, Psalmus ad cytharam, lyram, psalterium, aliáque musica instrumenta cantaretur, metro magis lyrico, & artificioso. Quare Psalmus Cantici esset, quem simul ore, ac instrumentis cantores modularentur. Quod tamen à Psalmo denominatur Psalterium, Psalmis modulandis adhibitum sæpiùs videtur, quod nunc quale fuerit, describere non vacat [i]. Meminit aliquando cytharæ Dauid [k]: sed Ioannes in Apocalypsi [l] non alia dat in Beatorum manus instrumenta musica; fortasse propterea, quoniam etsi psalterium concauum sit in parte superiore, sonúmque edat sursum, qui proprius videtur Beatorum, tamen significare voluit laudes, quas Beati reddunt DEO, & lætitiam, quam percipiunt ex victoria per mortificationem: habet enim, teste Hieronymo [m], cythara concauitatem in parte inferiori. Lege Ioannem Ferdinandum [n].

i Lege Eugubinum.
k Psal. 32. 2. Ps. 42. 4. Psal. 146. 7. & alijs.
l Cap. 5. 8. Cap. 14. 2. Cap. 15. 2. Cap. 18. 22.
m Ep. ad Dardanum.
n In Thesauro verbo CITHARA.

Eugubinus vult Psalmum & Canticum esse Synonyma; nec in Titulo dicendum (Psalmus Cantici) sed Psalmus Canticum) vel addita coniunctione (Psalmus, & Canticum.) vt si dicas melos atque oda ad maiorem expressionem: sicut & Chaldaicè dicitur laus & Canticum. Id quidem verum est, aliquando poni Latinè Canticum pro מזמור *mizemor* [o], pro quo ferè semper aliàs ponitur Psalmus, & Græcè poni ᾠδὴ pro eodem illo Hebræo

o In Titulo Psalmi 38.

bræo nomine, cùm tamen ᾠδὴ,& canticum respondeant Hebræo שיר *schir*. Item laus cantici [a] videtur dici pro Psalmo, αἶνος ᾠδῆς. Attamen plurium prævalet in eo quod diximus,auctoritas,præsertim, cùm non adeò sæpè in titulo duo ista nomina exprimantur [b], vt & ordine contrario canticum Psalmi [c]. Nonnulli Psalmum cantici dicunt esse similem cantico,canticum Psalmi similem Psalmo. Sic Vatablus, & alij. Aliqui,cum vox & instrumentum musicum vnà iungebantur, sed modò vnum magis, modò aliud, id est,vt Psalmus cantici esset, quando post vocem instrumenti musici vox sequebatur humana, canticum Psalmi, è contrario. Sed Hebræi profitentur se hoc ignorare.

a *Ps. 90. & 91.& 94.*
b *Ps 47.66. 74.91. & in isto.*
c *Ps.65.82. 87.107.*

Dauid.] לדוד ל *le Dauid*, Τῷ Δαυίδ.Chaldaicè על יד דוד *hhal iad Dauid.* Per manum Dauid.Mauult Eugubinus esse genitiuum casum,sed cùm iungi possit etiam datiuo,iuxta Grammaticos, credendum LXX. Interpretibus,atque ceteris,præsertim cùm sic indicetur,vt notat Genebrardus, non tam auctorem esse Dauid, quàm velut amanuensem SPIRITVS Sancti, qui, vt Chaldæus præ se fert, illius quasi manu vteretur. Putat prætereà idem Genebrardus, per Hebraismum poni datiuum pro genitiuo. Certè non est omninò certum scriptos omnes Psalmos à Dauid. Et ratio illa prima non minus habet locum in reliquis Scriptoribus sacris. Non apparet quoque, cur talis Hebraismus toties repetatur in titulis Psalmorum. In Psalmo 15.sic habet titulus (Tituli inscriptio ipsi Dauid.) Aliud ergo sibi vult, quàm quod Dauid sit Psalmi scriptor. In 17.item satis innuitur tali formula Psalmos peculiariter factos in gratiam Dauid,siue ab ipsomet, siue ab alio aliquo. In emendatis Biblijs Psalmus 27. continet titulum Latinè, (Psalmus ipsi Dauid) cùm tamen aliæ editiones non varient. Idem est in 31.addito (Intellectus) in genitiuo (Συνέσεως.) Item in 33. (Dauidi declinato nomine) in 34.35.36.39.40.67.85.92.94.95.97.98.102.103.107. 137.144.

Eadem ratio videtur,cùm in titulis alia nomina exprimuntur. Exempli causa in 38. (Ipsi Idithun Canticum Dauid) vtrique enim nomini præfigitur idem articulus ל *le*,& τῷ. Dicitur autem Idithun, vnus de Præfectis Cantorum, sicut & Core [d], & Asaph [e], & Ethan [f], quamuis Rabbi Abraham velit esse concentum,vel tonum,quo tales Psalmi canendi essent. (In Psalmo quidem 76.est, pro Idithun, Psalmus Asaph) quemadmodum nonnunquam sunt in titulis nomina instrumentorum musicorum. Sed & pro dicto articulo ל *le*, reperio præpositionem על *hhal*,& Græcam ὑπὲρ, vt in Psalmo 61. Ad hæc,eundem articulum ל *le*,reddunt interdum Græci per præpositionem εἰς, Latini per (In) vt Psalmo 71. Denique res obscurissima est de titulis, præsertim cùm in textu Hebræo multi Psalmi careant illis, & in aliis editionibus non eodem omnes modo se habeant: ita vt censuerint summæ auctoritatis viri [g], aliquando abradendos penitus omnes titulos: quod meritò tamen obtineri non potuit.

d *In multis Psalmis incipiendo à 41.*
e *In multis incipiendo à 49. tum in 72.& alijs.*
f *Psal.88.& alibi.*
g *Sixtus V.*

Quod attinet ad præsentis argumentum Psalmi,quem Rabbi Abraham Auenezra testatur esse נכבד מאד *nichbad meod*, valdè nobilem & gloriosum,necnon grauem, adde etiam, quod epithetum Hebræum significare potest, difficilem: certi esse debemus illum esse de CHRISTO, cùm sic

a Cap.4.8 eum Paulus vsurpauerit, & intellexerit in Epistola ad Ephesios [a], quem Caietanus, & Iansenius in Commentario Psalmi non satis consultò dixexerunt vsum esse solo sensu mystico, vel etiam accommodationis. Græci Patres, Augustinus quoque, Hilarius, & cum ipsis multi Latinorum arbitrantur Dauid admonitum ab SPIRITV Sancto de aduentu FILII DEI, contra perditores orbis Dæmones precari, vt acceleret, commemoratis multis prodigiis à DEO factis, quæ rei huius symbola erant: & adeò multorum beneficiorum nobis conferendorum à CHRISTO, atque præterea mysteriorum ipsius. Non ergo Psalmus est duntaxat, vt Hebræi volunt, aut de lata lege, aut de bellis Dauid, aut de victoria contra Semnacherib, aut de Gog, & Magog, siue de Antichristo: nec institutus tantum, quando Arca portabatur in Sion: vel cùm progrediebatur Dauid contra inimicos. Sed est de his simul vel aliquibus eorum, vt præsignificant, ac referunt CHRISTVM, cuius etiam CHRISTI mysteria nonnulla satis in illo indicantur, vt Resurrectio, Ascensio, Missio SPIRITVS Sancti, Propagatio Ecclesiæ, Prouidentia in tribulationibus fidelium.

Vers. 2.] EXVRGAT DEVS, & dissipentur inimici eius, & fugiant qui oderunt eum à facie eius.

b Cap.10.35 HIC Versiculus totus ex libro Numerorum [b], sumptus est, vbi narratur, cùm eleuaretur Arca ad iter, dicere solitũ Mosem: (Surge Domine, & dissipentur inimici tui, & fugiant qui oderunt te, à facie tua.) Quo fit, vt si metro scripti sunt Psalmi, metricè quoque tunc Moses locutus sit. Septuaginta eo loco, Ἐξεγέρθητι, expergiscere, quasi dormiret DEVS: Sicut & c Vers.23. in Psalmo 43. [c] Exurge, quare obdormis Domine. Rabbi Salomon hoc Psalmo notat id quod ante dixi cantatum istis verbis, quando portabatur d Vers.8. Arca: cùm deponeretur, illis aliis ex Psalmo 131 [d]. Surge Domine in requiem tuam tu, & Arca sanctificationis tuæ: quibus habentur similia, necnon e Cap.6.41 sequentibus in eodem Psalmo, in secũdo Paralipomenon [e], postquam f Cap.10.36 Salomon Arcam deposuerat: & citato loco libri Numerorum ista [f]: Reuertere Domine ad multitudinem exercitus Israël.

Quiddam simile facere videtur Romanus Pontifex, cùm peregrè proficiscens immittit vt itineris ducem venerabilem EVCHARISTIAM, vt fecisse meminimus anno 1598. Clementẽ VIII. in expeditione Ferrariensi. Edidit hoc de ritu tractatum Angelus Rocca Papæ Sacrista, confirmans præsertim dicto exemplo de Arca, præter alia exempla, portatæ pro viatico EVCHARISTIÆ, & præter Reliquias Sãctorum in castris præferri solitas, aut res alias eiusmodi pias: quod & nos illustrare pluribus testimog In cap.10. Numer. niis possemus, vt Constantini Magni Narsetis, &c. Abulensis [g] existimat ex his verbis Mosis inoleuisse in Ecclesia consuetudinem, vt in principio h 4.de Eccl. offic.c.2. Canonicarum Horarum dicatur, DEVS in adiutorium meum intende, &c. i De reb.Eccles.c.25. Hoc multo ante docuerat Amalarius [h], & Vualfridus Strabo [i], etsi non meminit de Arca, sed de Patribus antiquis, qui decreuerint in suis collationibus, non tantùm officiis, sed etiam operibus id præmitti. Plurima sunt de

Verſiculo illo Pſalmi 69.apud Caſſianum [a] pia valde, atque vtilia. Vtebatur Antonius contra Dæmones huius noſtri Pſalmi verſiculo, vt teſtatur Athanaſius [b]. *a Collat. 10. cap. 10.* *b In Vita.*

Exurgat.] Ἀναςήτω. Hebraicè eſt futurum tempus יקום *iakum*, ſed vtuntur Hebræi futuro, pro imperatiuo. Vnde ſine cauſa Vatablus vult nos in præſenti legere. (Simul atque exurgit DEVS, inimici eius diſperguntur, &c.) Paſſim verò hîc obſeruant Interpretes plenam fiduciam rei, quam ſciebat Dauid futuram, vel ſine prece prædictionem, ſi perſiſtamus in futuri propria ſignificatione; hoc eſt, vt veniret DEVS DEI FILIVS ad ſalutem generis humani contra Dæmones, quaſi adhuc ſedens, quia differens aduentum, aut in ſuæ adhuc DEITATIS maieſtate manens, nec dum factus homo. [c] Propter miſeriam inopum, & gemitum pauperum nunc exurgam, dicit Dominus. Itaque, vt ait Euthymius, exurgere, eſt moueri quodam modo ad delinquentium vindictam: adde ad oppreſſorum auxilium. Verùm, quia CHRISTVS ante Reſurrectionem ipſe potiùs viſus eſt ab aduerſariis opprimi, Gloſſæ, & alij de reſurrectione interpretantur, vt Hilarius, Arnobius, item Athanaſius [d], & Gaudentius [e] Brixienſis. Rurſus, quoniam ante Iudicium graſſantur adhuc inimici: paulò verò pòſt dicitur quod deficient ac peribunt: explicat Cyprianus [f] de Iudicio. Interim ſedet CHRISTVS à dextris PATRIS, donec ponantur inimici ſcabellum pedum ipſius [g]. Latius quoque ſumi poteſt exurgendi verbum, ſicut de ſimplici ſurgendi aliàs docuimus [h], pro eo quod eſt, aggredi, & excitare ſeipſum ad res gerẽdas, & in propoſito ad ea omnia, quæ pertinent ad Eccleſiæ ſalutem. Figmentum eſt Hebræorum, de quo Abulenſis [i], cum præcedente Arca verba iſta pronuntiarentur, omnem montem, & abruptam viam explanari ſolitam. *c Pſ. 11. 6.* *d De Incarnat. Con. Apollinarem.* *e Tract. 2.* *f Lib. 2. c. 28* *g Pſ. 109. 1.* *h Act. 1. 15.* *i In cap. 10 Numer.*

Et diſſipentur inimici eius.] Deeſt Hebraicè (&) יפוצו *iaphutſu*, in futuro iuxta ſenſum primi verbi huius eiuſdem Verſus, ſignificat etiam diſpergantur, conterantur, confringantur cum diſperſione: & Græcè διασκορπισθήτωσαν, exaſperentur in modum ſcorpij: vel etiam ſimpliciter diſpergantur. Inimicos [k] quidam intelligunt Gentiles, quorum per conuerſionem ſit Gẽtilitatis titulus, ac ſuperſtitio penitus delenda: ita vt hi qui oderunt DEVM, & quos optat Dauid vt fugiant, ſint Iudæi qui permittuntur in ſua lege viuere, de quibus CHRISTVS dixit, quod cum ſe vidiſſent, oderant ipſum tamen ac PATREM [l]. Gloſſa Interlin. & Lyranus, & Beda, & alij exponunt vtrumque de Iudæis. Euthymius de Dæmonibus. Alij tropologicè, de peccatoribus, idque in bono ſenſu. Sed hunc ego ſenſum perſequi non intendo: & iſta duo συνωνύμως accipio, & quidem generaliter, comprehendendo ſimul Dæmones maximos inimicos DEI, quique mortales ſimul excitant ad odium eiuſdem. Nam Iudæorum epithetum eſt, vt diſperſi dicantur, & Diſperſionis nomine intelligantur, & proinde quadrat ipſis iſtud verbum (Diſſipentur) ſimul euentu ſub Veſpaſiano, & Tito. Sed concedo de Dæmonibus etiam inimicis, qui aliis nocent hominibus, multò melius Dauidem dixiſſe inimicos eſſe DEI, quàm ſuos, quia nullus odit Iuſtum, qui non oderit DEVM, nec peccatorem Iuſtus odit, quòd illi noceat, ſed quia DEO inuiſus eſt. Nónne qui oderunt te Domine, *k Lucret. Tiroboſcus.* *l Ioan. 15. 24. 25.*

a Ps.138.21.22. b Rom.1.30. c Ep.68. d Exo.23.22.

mine, oderam, aiebat Dauid [a], & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos, & inimici facti sunt mihi. Hi sunt quos nominat Paulus [b] θεοστυγεῖς, DEO odibiles, vel etiam DEI osores, vel vt legit Cyprianus [c], DEO abhorrentes, tanquam aut Ἄθεοι, aut Ἀσεβεῖς. Inimicus ero inimicis tuis, ait DEVS [d].

e Sap.14.9. f 1.Ioan.3.10. g Sap.11.25. h Zach.2.8. i Ioan.15.25. Deut.32.41. Psal.73.4. Ps.138.21.

Qui oderunt eum.] Possunt aliqui esse inimici DEI, quos ipse odio prosequatur: Similiter enim odio sunt DEO impius, & impietas eius [e]: ille propter impietatem, quæ non est ex DEO [f], quia Diligit omnia quæ sunt, & nihil odit eorum quæ fecit [g]: at non videtur posse DEVS odio haberi, ne à Damnatis quidem, quia nulla in ipso est ratio mali, quod est odij obiectum. Nihilominùs qui DEO caros odit, censetur & ipsum DEVM odisse, sicut qui tangit, ac lædit eos, tangere, læderéque pupillam oculi DEI [h]. Oderunt DEVM quidam peccatores, vt aliis quoque locis dicitur [i], odio, quod speciale peccatũ est, vel eo quod vocant, abominationis, dũ alienantur ab ipso, quatenùs eum experiri videntur vt noxium, & auersantes malum, tendunt quoque in DEVM ipsum, vt aliquem habet ordinem ad illud: vel etiam odio inimicitiæ volendo DEVM, si fieri posset, non esse omnipotentem, &c.

k 2.2.q.34.

Magis generaliter acipitur hic odium DEI, nec ita formaliter, nec tamen in amplissima illa notione, secundùm quam quiuis mortaliter peccans DEVM censetur odisse, à quo auertitur. Verùm quatenus quis pios, & DEI amicos insectatur, etiamsi fortasse non adeò directè, quia sint amici DEI. Lege Beatum Thomam [k], & quæ ipsi dum illum exponeremus, diximus.

l Ps.138.7. m Nũ.10.35. n Ione 1.3.10. o 9. Antiq. capite 11. p In Ionam. q Iob 1.6.7. 12.c.2.1.2.7.

Fugiant à facie eius.] Non refellendus crassus error Anthropomorphitarum. DEO membra, & materiales quædam tribui solent actiones ἀνθρωποπαθῶς accommodatè ad humanum captum nostrum: Sed intelligi θεοπρεπῶς debent congruenter Diuinitati eiusdẽ penitùs immateriali. Sic etiam à facie, id est, à conspectu DEI, qui vbique est, & à cuius facie fugere nemo potest [l], dicitur fugere, qui sic perterretur, DEO peculiari quodam effectu vel re præsentiam suam declarante, vt solet homo hominem fugere, à quo sibi timet. Præsens erat DEVS speciali quodam modo in Arca, idcircò precabatur Moses [m], vt ea præcedente, obuij extimescerent inimici, loco cederent, non resisterent. Ionas [n] fugere volebat à facie Domini, non quasi putaret, vt de eo Iosephus [o] scribit, se posse DEVM effugere: non enim erat adeò rudis Propheta, neque, vt sentit Ioannes Cathardus [p], quod crederet non loqui DEVM Prophetis extra terram Israëlitarum: non ignorabat locutum in Ægypto ac Mesopotamia Abraham, Isaac, Iacob, Mosi, vt & posteà in Babylone Danieli, & Ezechieli. Volebat longè abire, vnde non esset probabile quempiam esse mittendum ad Niniuitas: idcircò tendebat per mare mediterraneũ versus occasum, cùm vergeret Niniue versus Orientem in Septemtriones. Simili de causa Satan, qui affuerat, quando filij DEI, id est, ANGELI, venerant, vt assisterent coram Domino; quod perinde dictum est, ac si dictum esset, ante faciem Domini, & cui Dominus dixerat: vnde venis? traditur posteà egressus à facie Domini [q], quoniam desiit ei loqui Dominus: nec enim eis loqui solemus,

lemus, aut quid cum illis agimus, qui nobiscum non sunt, aut à nobis recesserunt. Proptereà dicitur etiam DEVS quosdam proiicere à facie sua [a], & aliqui proiecti à facie oculorum DEI [b]. Denique Cain dixit DEO [c]: Ecce eiicis me hodie à facie terræ, & à facie tua abscondar, id est, Non me hic permittis habitare, vbi te præsentem exhibes, non me deinceps benignè accipies. Crebrò Scripturæ, vt DEI declarent benignitatem, vsurpant ostendere faciem, & vultum illuminare, seu illustrare super aliquem; & oppositis phrasibus, oppositum denotant. Ad eundem modum fugiunt DEVM, & ab eius facie, qui despiciunt DEVM, vel quos ipse persequitur. Lege Riberam nostrum [d], & Pererium [e]. Porrò cùm vt dictum est his, & sequentibus verbis, contineatur diuina prædictio declarata in modum optantis, non propriè Dauid, malum imprecatur. Videt hoc, ait Augustinus [f], certissimè peccatoribus imminere, & placet ei, quod DEVS statuit, ne DEO ipse displiceat. Confirmat hunc Canonem aliis exemplis, vt Psalmi 68. in quo est maledictio Iudæ traditoris, & eorum, qui auditis vinculis, quæ Paulus passurus erat, dixerunt: DOMINI voluntas fiat [g]. Legendus sermo totus.

a Ps. 50. 13.
b Ps. 30. 23.
c Gen. 4. 14
d In Ionã. c. 1
e In Genes. cap. 4.
f Serm. 109 de Tempore.
g Act. 21. 14.

Vers. 3.] SICVT deficit fumus, deficiant: sicut fluit cera à facie ignis, sic pereant peccatores à facie DEI.

TAM facile tibi hostes de medio tollere, quã euanescit facilè fumus, & colliquescit, absumiturque ad ignem cera. Posteriore vsus est Dauid Psalmo 57 [h]. similitudine, vt repentinum describeret hostium interitum. Sicut cera, quæ fluit, auferentur. Lege quoque Psalmum 21 [i]. & 101 [k]. & Michææ 1. [l] & Amos 9. [m] & Esa. 64. [n] Prior habetur Psalmo 36. [o] & 96. [p] Hoc est dissipari, & fugere, quæ sunt priore Versu dicta, nempè deficere, liquescere, tandẽ abire in nihilum. Argutè nonnulli [q] fumum ascendentem, dicunt Gentiles elatos ob sapientiam, & potentiam, qui euanuerunt [r]: ceram liquefactam Iudæos compactos ex fauo legis, & priuilegiorum diuinorum: qui consumuntur igni tribulationum. Vtrumque præstat vi diuina CHRISTVS, suo veluti vento, & igne, quæ duo sunt symbola diuinitatis, in quibus & SPIRITVS Sanctus in die Pentecostes apparuit [f]. Beda in bono sensu de Iudæis illis accipit, qui SPIRITVS Sancti vi, qui loquebatur in Petro [t], dixerunt, Viri fratres quid faciemus? Sed generalior oratio est: Comminatur DEVS Idololatris [u]. Idcirco erunt quasi nubes matutina, & sicut ros matutinus præteriens, sicut puluis turbine raptus ex area, & sicut fumus de fumario. Lege quem ante citaui Augustini Sermonem 109. qui totus versatur in declaratione istius Versus. Aggreditur illũ cũ acerbo epiphonemate pleno tremoris, & honoris: & tropologicè interpretatur interitum peccatorũ spiritualẽ, vt intereãt in ipsis nũc peccata, ne ipsi intereant in futura vita: vt liquescant à DEI amore, & calore SPIRITVS, & Scripturarum, hoc pacto Spiritu feruentes, & colliquescentes in pœnitentiæ lacrymas: at non deficiant tanquam fumus sua per superbiam peccata defendentes. Quid mysticè fumus sit, docent

h Vers. 9.
i Vers. 15.
k Vers. 4.
l Vers. 4.
m Vers. 5.
n Vers. 1. 2.
o Vers. 20.
p Vers. 5.
q Tyrbosius
r Rom. 1. 21.
f Act. 2. 2. & seq.
t Ibid. 37.
u Osea 13. 3.

a Li.5. Isag. Scrip'u c.13. Pagninus [a], Sylua Allegoriarum [b], Bercorius [c], à S. Geminiano [d], Viegas [e], & in hunc locum Michaël Ayguanus antea dictus Incognitus.

b Verbo Fumus. *Deficit.*] הנדף *hindoph*, Propellitur, quod fit vento, cùm attollitur fumus in aëre. Septuaginta per verbum ἐκλείπει, rem ac finem, seu exitum expresserunt.

c In Dictionario.

d 1. De Similitudinib. cap. 66.

Deficiant.] Hebraicè תנדף *thindoph*, Propelles.

Fluit.] Hieronymus (Tabescit.) Hoc propriè est τήκεται, seu dissoluitur, absumitur. המס *himmes*, liquefit.

e Apoc. 9. Com. 2. sect. 5

f Act. 10. 8.

Cera.] Docui alibi [f] satis incertum videri quod quidam volunt, ceræ vsum Hebræis non fuisse ad fomentum luminis, sed oppositum hinc potius, aliisque ex locis colligi posse. De mystico sensu idem Michaël, & Augustinus, ac Hieronymus.

A facie ignis.] Id est, à præsentia, quomodo dicitur facies terræ, cœli, maris, abyssi, &c. Græcè πρόσωπον, quasi anterior cuiusque rei aspectus; & Latinè superficies, quasi superior facies. Nec sola tamen significatur præsentia, sed efficacia, verùm tanta, vt oriri videatur ex sola præsentia. Gellius [g] ex professo docet Latinam vocẽ faciei non hominis duntaxat esse in ore, oculis, genis, sed formam omnem, & modum, & facturam quandam corporis totius, à faciendo dictam, vulgo vocant *le fatezze*.

g Lib. 13. cap. 28.

Peccatores.] רשעים *reschahhim*. Hi qui prius vocati sunt inimici, & odientes DEVM. Plus significat Hebræa vox, quàm Græca ἁμαρτωλοί, nempe quos pro eadem illa Septuaginta Psalmo primo [h] reddiderunt ἀσεβεῖς, & impios noster Interpres, eodémque hîc modo Hieronymus; quosque antea vocauimus ἀθέους καὶ θεοστυγεῖς, homines quidem, sed etiam ac præsertim Dæmones omnium impiorum hominum primarios duces. Theodoretus notat, impios hoc loco vocari à reliquis interpretibus, & ab Hebraico exemplari, atque Syro. Videntur aliquando peccatores κατ' ἐξοχὴν sumi pro Impiis, & Infidelibus; & peccatum pro infidelitate. Sic CHRISTVS tradendum se dixit in manus peccatorum [i], id est, Gentilium Idololatrarum, & PARACLETVM cùm veniret, arguiturum de peccato mundum [k], quia videlicet non credidissent in eum, Iudæi quidem, sed & alij quicumque. Paulus [l] Iudæos distinguens à Gentilibus, vocat istos peccatores, Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores. Ita Gentiles nominari solebant à Iudæis, propter impietatem, quæ multo magis laxat criminibus omnibus frænos, præsertim inhonestioribus, à quibus iidem Hebræi denominabant, sed alio modo καθ' ὑποκορισμὸν honestatis causa meretrices. Idem illud vocabulum Hebræum significat inquietos, & sæuos. Quæ significatio quadrat persecutoribus Hebræorum, de quibus litterali proximo sensu sermo est.

h Vers. 1.

i Matth. 26. 45. Luce 24. 7.

k Ioan. 16. 8

l Gal. 2. 15.

Pereant à facie DEI.] Vel recedendo ab ipso iuxta dictum priùs modum, vel consumpti ab ipso tanquam ab igne, sicut ab hoc & recedit cera, & consumitur. Vis comparationis exigit secundum, necnon pereundi verbum יאבדו *iobedu*. Ab hoc verbo vnus ex Angelis Abyssi vocatur Abaddon in Apocalypsi [m], Græcè Ἀπολλύων, Latinè Exterminator. Immò & perditio pro Morte sumitur, vel Inferno cuncta perdente [n], & nunc iungitur cum illa, nunc cum isto, estque nomen Hebræum, אבדון *abedon*. DEVS [o] quoque

m Cap. 9. 11

n Iob. 28. 22 cap. 31. 3. Ps 87. 12. Prou. 15. 11.

o Deu. 4. 24

que ignis consumens est, & in dextera eius ignea Lex [a], vt nempè prævaricantes perdat. Chaldæus, Legem scriptam dedit nobis de medio ignis.

Vers. 4. ET Iusti epulentur, & exultent in conspectu DEI, & delectentur in lætitia.

EGREGIA antithesis: nihil enim ferè magis familiariter vsurpatur ab hominibus, quàm inuicem epulari. Testes filij Iob celebrantes conuiuia per domos vnusquisque in die suo [b]: testis, aliis omissis, CHRISTVS, qui toties protulit parabolas ex cœnis [c], & nuptialibus cōuiuiis [d], & meminit futurum vt Beati manducent panem in Regno DEI [e]: ibi recumbant [f], edant & bibant, super mensam illam [g], ipsomet iis DEO ministrante [h]. Potuit & allusum intelligi à peritissimo Latino interprete, (qui profectò non ignorabat Hebræum ישמחו *iyschmechu*, & Græcum εὐφρανθήτωσαν, significare lætentur, vt reddit Hieronymus, & legit Hilarius, aut iucundentur, vt Augustinus) ad solennitates, in quibus epulabantur coram Domino de pacificorum carnibus, & libaminibus in Templo [i]. Quare non debuit Augustinus Eugubinus carpere Interpretem, quasi nesciret quid Latinè sit epulari, & bacchanalia Iustis attribueret. Intellexit non spirituales tantùm huius vitæ epulas in azymis sinceritatis, & veritatis [k], nec etiam omnis cibum saporis venerabilis EVCHARISTIÆ duntaxat, vt placet Lyrano: nec item securam mentem, quæ est quasi iuge conuiuium [l]: sed cœnam nuptiarum Agni [m]. Reprehendisset, opinor, idem Eugubinus, si meminisset quod Latinè legimus apud Lucam [n] (epulabatur) εὐφραινόμενος, & alibi [o], (epulare) εὐφραίνου, & [p], Manducemus, & epulemur,) φαγόντες εὐφρανθῶμεν, & [q] (Cœperunt epulari) εὐφραίνεσθαι, & bis adhuc apud eundem [r]. Minus id Eugubino licuit iis locis, qui sunt perspicuè de lætitia, & hilaritate ciborum, quæ bona quoque, iuxta scilicet diuitis illius opinionem, Abraham appellauit [s]: sed nec potuit iure præsentis loci interpretationem arguere, vt ex dictis constat. Adde probabile videri, CHRISTVM verbis illis [t]: (Intra in gaudium Domini tui.) idem significare voluisse, ac si dixisset, Recumbe, pascere cum Domino tuo. Notauit id Martinus Roa [u] noster, confirmauitque pro cœna gaudium sumi testimonio Horatij [x], & Iuuenalis [y].

„ *Vt tamen noris* (ait primus) *quibus aduoceris*
„ *Gaudiis.* Et secundus:
— *nec magna gaudia cœna*
„ *Sentirent positis ad templa & compita mensis.*

Exultent. יעלצו *iahhaltsu*, ἀγαλλιάσθωσαν. Ter inuitat, prædicitve gaudia Iustorum, Epulentur, exultent in conspectu DEI, delectentur in lætitia. Vel sunt synonyma tria illa, vel vnum altero maius. Vtrouis modo crescit oratio, primò scilicet, propter maiorem expressionem. Primum verbum

a Deut.33.2
b Iob 1.4.
c Luc.4.16.
d Mat.22.2 cap.25.10.
e Luc.14.15
f Mat.8.11.
g Luc.22.30
h Luc.12. 37.
i Deu.12.12 cap.16.14. cap.26.11. 2.Esd.8.10.
k 1.Cor.5.8.
l Prou.15.15
m Apoc. 19 9.
n Cap.16. 19.
o Cap.12. 19.
p Cap.15. 23.
q Ibid.24.
r Luc.15. 29.34.
s Luc.16. 25.
t Mat.25. 21.23.
u 2. Singularium, c.24
x Lib. 4. ode 11.
y Saty.11.

iam declaratum est, comprehendit nempe obiecti beatifici perceptionem, gustum, fruitionem, tametsi verba ipsa tum Hebræum, tum Græcum de simplici lætitia, & iucunda sumi possint animi affectione עלץ *hhalats*, cum quo est idem עלס *hhalas*, & עלז *hhalaz*, est gestire lætitia. Talis acceptio in alio Psalmo [a], Exultabunt Sancti in gloria. Importat motum quendam instar saltantis, quem & verbum Latinum denotat, sicut & Græcum ἀγαλλιᾶν, quasi ἀπὸ τὸ ἄγαν, καὶ ἅλλεσθαι, valde saltare.

a Ps. 149. 5.

In conspectu Dei.] A quo fugiunt, qui oderunt eum, & in cuius aspectu beatitudo est. Lætificabis me in gaudio cum vultu tuo [b]. Intelligi potest etiam de gaudio ex ea peculiari præsentia, quam ritè sacrificantes Deo percipiebant, vt priùs dixi. Nulla, nisi in conspectu Dei lætitia vera, & vanam cohibet Dei præsentia, atque proponere in principio lætitiæ Ierusalem [c], id est, beatitudinem.

b Ps. 15. 7.

c Ps. 136. 6.

Delectentur in lætitia.] ישישו בשמחה *iaschischu beschimchah*, Τερφθήτωσαν ἐν εὐφροσύνῃ, Animo oblectentur, & cum quadam veluti reflexione animi, quod ipsum quoque per se verbum שוש *schus*, dicitur significare. Hieronymus vertit (gaudeant) Hilarius (epulentur in lætitia.)

Vers. 5.] Cantate Deo, Psalmum dicite nomini eius: iter facite ei, qui ascendit super occasum. Dominus nomen illi. Exultate in conspectu eius, turbabuntur à facie eius.

Provocatio est, ac exhortatio ad celebrandum laudibus Devm, præsertim ob triumphum. Sed nec Angeli soli, nec per se, vt Lyranus sensit, sed & homines inuitantur. Cãtare videtur spectare ad altiorem theoriam; psallere ad opera: hoc manibus fit, illud ore. Tamen vtrumque vult Paulus [d] fieri spiritu, & mente. Lege differentiam aliam traditam ab Aria [e]. Theodoretus dicit inuitari Apostolos, vt cum tripudiis & hymnis ad Gentes currant, & iter vniuersorum Imperatori præparent.

d 1. Cor. 14. 15.

e In c. 5. Iud.

Iter facite.] Hieronymus (Præparare viam) Cyprianus [f] (Viam facite) Chaldaicè קלסון *kallasun*, extollite. Eodem modo Vatablus, Pagninus, Clarius, Caietanus. Hebræum autem סלו *sallu*, à סלל *salal*, significat eleuare viam, siue sternere aggesta terra, lapidibúsve. Symmachus, teste Theodoreto, reddidit, μεταστρώσατε, aliàs καταστρώσατε, sternite viam. Aquila, vt refert Scholiastes, ἀποσκολοπίσατε, purgate, complanate: vnde via Iustorum dicitur סלולה *selulah*, absque offendiculo [g] Græcè in plurali τετριμμέναι tritæ, & per translationem significat quoque quempiam laudibus euehere, vt quod in Prouerbiis [h] est: Arripe eam, & exaltabit te. Hebraicè habetur סלסלה *salselha*. hinc forsitan Italicum *inalzare*, id est, exalta, & exaltabit te, lauda, & laudabilem reddet, &c. Rab. Abraham, & Salomon, & Dauid hunc locum Psalmi exponunt per הללו *halelu*, laudate, quasi dicas, Cumulum laudum importate, parate, & ornate viam triumphaturo, varia laudatione, plausu, pompa, &c. Mysticè pertinet hoc ad parandam viam Domino

f Lib. 2. c. 6.

g Prou. 15. 19.

h Cap. 4. 8.

per

per Apostolicam prædicationem, ficut placuit Augustino, Theodoreto, & aliis.

Ei qui ascendit super occasum.] Ἐπιβεβηκότι ἐπὶ δυσμῶν. Symmachus apud Theodoretum, τῷ ἐποχουμένῳ ἐν τῇ ἀοικήτῳ, (ei qui vehitur in inhabitato, seu deserto.) Hieronymus: (Ascendenti per deserta.) Pagninus: (Exaltate equitantem in supremis cœlis.) Vatablus: (Super cœlos, quibus velut equo insider.) Isidorus Clarius addit prætereà (qui pro vehiculo vtitur nubibus.) Item ait per desertum posse cœlum supremum intelligi, quod ambit omnia, & sphæras motu mouet suo, & destitutum est stellis: aut idem dici desertum, quia perfectius reliquis orbibus, & ita secretum, ac separatum ab iis, nec habens supra se corpus, in quo videatur habitare, & expansum, latúmque est ceu campestria, quo pacto solet dici δρῦς ὀλυμπ⊛. Alij volunt cœlum sic dici, ab alia notione vocis Hebrææ pro dulci, & iucundo.

Caietanus DEVM equitare dicit super cœlum, quia est primus, sed libet orbium motor. Chaldæus interpretatur: (Extollite sedentem super sedem gloriæ in nono cœlo) existimauit nempe non esse plures nouem cœlis. Paulus Burgensis, vt & Rabbi Dauid, primum mobile vocari putant occasum, quia tendit ab ortu in occasum: longè pòst dici DEVM ascendere ad orientem, vt intelligatur auctor totius motus cœli ab vno ad aliud punctum. Legimus Hebraicè, לרכב בערבות *larocheb bahharaboth.* Multiplex acceptio nominis ערבות *hharaboth,* peperit tam varios explicatus, sicut & adeò multos habet verbum ערב *hharab.* Sed cùm constet inter alias significationes vnam esse pro eo quod est occidere, & aduesperascere, quemadmodùm & nominis pro occasu, & vespera, non debet in dubium reuocari nostra versio, quæ differt solo numero à Septuaginta, qui plurali τῶν δυσμῶν vtuntur. Passim exponunt Interpretes de ascensu CHRISTI in cœlum versus occidentalem partem, sicut & facie fuit in Cruce versa ad illam. (ideò inter alias causas adoramus ad orientem, cùm Iudæi id facerent ad occidentem, vt aliàs docui.) Et putant aliqui [a] denotatum singulare priuilegium, quo ipse prosecutus est occiduas regiones. Nonnulli, maximè Græcorum Expositorum asserunt significari, CHRISTVM opera Discipulorum ascensurum fuisse super occasum, id est, tenebras, & ignorantias Gentiū. Aliqui [b] DEVM simpliciter inequitare, seu habitare in occasibus, id est, in tenebris, quia nobis inuisibilis est, ac posuit tenebras latibulum suum [c]. Gregorij [d] alius mysticus sensus est, Ascendisse super occasum, quia mortem, quam pertulerat, resurgendo superauit: & parari viam illi, ac iter fieri per prædicationem, immò & per cantum, de quo nuper hîc facta mentio, quoniam vt verbis Dauid ait DEVS [e], Sacrificium laudis honorificabit me; & illic iter est, quo ostendam illi salutare DEI. Cæsarius frater Nazianzeni [f] dicit spiritualiter DEVM ascendisse super occasum, quia reformauit ærumnosam, ac tenebrosam naturam, & orcum ipsum spoliauit. Haud abludit Hilarius hoc loco.

Porrò poëticè videtur Dauid DEVM equitare dixisse, siue ascendisse velut super equum in cœlum. Simile profert Eugubinus [g] exemplum ex oraculo Apollinis, quod extat in libro Porphyrij, vbi DEVS appellatur ἐποχούμεν⊛, quo vtitur Symmachus, id est, equitans inuectus, κόσμου ἐμφε-

a Genebrardus.

b Iansen.

c Psal. 17. 12.

d 19. Moral. cap. 3. & Homil. 1. in Ezechielem, & Hom. 17. in Euang.

e Psal. 49. 23.

f Dial. 1.

g Hic & lib. 3. de Perenni Philosoph. c. 4.

δρόμων, In mundis orbibus circumrotantibus, & habitans ἐν νώτων αἰθερίων, in campis æthereis. Alioquin, si propriè desertum accipias, videri posset sermo de DEO ascendente cum populo per desertum.

DOMINVS *nomen illi.*] Hebraicè, בִּיהּ שְׁמוֹ *beiah schemo,* In DOMINO nomen eius, vt vertit quoque Hieronymus, siue in יָהּ *iah*, Quod est nomen eius; quasi dicat, vt laudemus DEVM, appellantes nomine suo. יָהּ *iah.* Symmachus, Διὰ τοῦ ΙΑ ὀνομασία αὐτοῦ, per ΙΑ nominatio eius.) Cyprianus [a] legit: (DEVS nomen illi:) indéque probat Deitatem CHRISTI. Cùm ascendit CHRISTVS in cœlum, iniit tunc demum potestatem omnem sibi datam in cœlo, & in terra [b], tâquam Dominus. Vel ascendit CHRISTVS verus DEVS, gubernans cœlum, & omnia. In יָהּ *iah*, nomine eius, id est, per nomen, ac virtutem Diuinitatis, vel essentiæ suæ. Hieronymus [c] recenset hoc inter decem DEI nomina dicens esse solius nomen eius, & extremam in הַלְלוּיָהּ *halleluiah*, syllabam. Sed quid valeat ibi, non exponit. Verùm alio loco [d] ait significare Inuisibilem. Hebræi tradunt significare DEVM vt creatorem Mundi; quibus consentit Vatablus. Rab. Salomon denotare eundem vt timendum, quasi moneamur per הַלְלוּיָהּ *halleluiah,* quod est adeò frequens in Psalmis, id est, Laudate IAH, ita laudare DEVM, vt simul timeamus, ac vereamur. Si est ex verbo יָהְיָה *iahiah*, abbreuiatum, vt paulò pòst dicam, habebit potiùs notionem entis, quo pacto Iustinus [e] Haleluiah explicat, ὑμνήσατε μετὰ μέλους τὸ ὄν. Turrecremata [f] ait, Haleluiah significare (Laudate nomen Domini) ex Hieronymo (hale) esse (cantare) (lu) laudem fac (IAH) ad Dominum: ex Ambrosio (Alle) lux (lu) virtus (Ia) vita. Ex Gregorio (Alle) PATER (lu) FILIVS (IA) SPIRITVS sanctus. Hæc in citatis Patribus nec reperio, nec iis digna duco.

Scripsit de Haleluia epistolam Hieronymus [g] Marcellæ. Sed solùm reddit causam, cur Ecclesia verbum istud Hebræum, quemadmodùm alia similia retinuerit. Alibi meminit Monachos reuocatos ad collectam per haleluiah [h], & rusticos etiam ipsos inter laborandum id cantare solitos esse [i]: & Vigilantium negauisse aliàs quàm in Paschate Haleluia cantandum [k]: & vbi duo haleluia præscribuntur Psalmo, vnum spectare ad finem prioris Psalmi, alterum ad eum, qui sequitur. Habent hunc titulum Psalmi viginti, 104. 105. 106. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 134. 135. 145. 146. 147. 148. 149. 150. qui omnes Psalmi pleni sunt exultationis, & enarrationis magnificorum DEI operum. Idem Hieronymus [l] epistola quadam ad Damasum petit ab eo, vt vbi DEVS & homo honorabili voce cantatur, Haleluia semper cum omnibus Psalmis affigatur. Quo fit, vt non ineptam arbitrer coniecturam esse יָהּ *iah*, contractum nomen ex יְהוָה *tetragrammaton*, & designare VERBVM abbreuiatum per incarnationẽ, & fortasse punctum mappik, quod sonũ magis extundit, magis exprimit sensibilẽ naturam assumptam à VERBO. In Cãtico illo Esaię [m], quod est de CHRISTO; Vrbs fortitudinis nostræ Sion, SALVATOR, &c. Versiculus ille: Sperastis in Domino in seculis æternis, in Domino DEO forti, &c. pro (In Domino DEO) habet Hebraicè: בְּיָהּ יְהוָה *beiah* ADONAI, quasi dicas, in Incarnato DEO. Vbi tamen Chaldæus timorẽ ponere videtur pro יָהּ *iah*, iuxta vnam

a Lib. 2. c. 6.
b Matt. vlt. 18.
c Ep. 136.
d Lib. 8. in c. 26. Esaiæ.
e Quæst. 50. ad Orthodo.
f In Reg. S. Benedicti, capite 72.
g Ep. 137.
h Ep. 27.
i Ep. 17.
k Cont. Vigilãtiũ, qua de re inter epistol. Tomi 9. Ep. 21. & August. ad Casulanum, & in Ps. 106. 110. 146. & ser. 1. de Paschate, & plura Ioã. Stephanus Durantus 2. de Rebus Eccle. cap. 20.
l Tomo 9.
m Cap. 26. 4.

vnam ex allatis anteà notationibus. Forerius putat ibi designari quod dixi, scilicet DEVM de DEO, aut FILIO DEI. Confirmat verbis alterius Cantici eiusdem Esaiæ [a]: Quoniam fortitudo mea, & laus mea Dominus, יה יהוה לישועה *iah* ADONAI *lischuhhah*, Et factus est mihi in salutem. DEVS de DEO erit mihi IESVS, aut in IESVM, id est, Factus est homo mihi. Leo Castro ibi, & in priorem locum notat quoties de CHRISTO dicitur nomen DEI, non rarò vtrumque poni, יה יהוה *iah* ADONAI. Fateor tamen illam causam non adeò probabilem; alioqui dicendum idem foret de אל *el*, ab אלוה *eloah*, aut אלהים *elohim*. a Cap. 12. 2.

Epiphanius [b] auctor est, ab Aggæo primo decantatum solemniter HALELVIAH iuxta Tobiæ [c] prophetiam. Eximiam quandam, ac lætiorē denotat laudem verbum הלל *halal*, præsertim in tertia coniugatione Piel, ita vt à Thalmudicis teste Rabbi Dauid [d], vocetur domus gaudij, & genialis, siue etiam thalamus, בית הילולה *beth hillulah*, eo modo, quo Moses [e] appellauit הלולים *hallulim*, fructus laudabiles Domino, pro quibus cum insigni gaudio laudandus Dominus. Fauet id, quod est in Psalmo millesimo quadragesimo sexto [f]: Laudate Dominum, quoniam bonus est Psalmus, id est, iucundus, lætus, הללויה *halleluiah*. Ac tantam quandoque idem verbum lætitiam importat, vt de insaniente dicatur, quemadmodùm de Dauid [g]: & in Ecclesiaste aliàs notauimus, quod legimus [h] (Risum reputaui errorem) Hebraicè dici (Risui dixi, Insanis, vel Insanire facis.) Tale videtur apud Hebræos, quale apud Gentiles Io Pean lætantium, vel bacchantium.

b De vitis Proph. in Aggæo.
c Cap 13. 22.
d In Ps. 104.
e Leuit. 19. 24.
f Vers. 1.
g 1. Reg. 21. 13.
h Cap. 2. 2.

Exultate in conspectu eius.] Eadem phrasis, quæ versu quarto, vbi יעלצו *iahhaltsu*, hîc verò עלזו *hhilzu*, eiusdem significationis verbum. Reliquæ omnes editiones habent coniunctionem (&) quæ in iis deerat priore versu ante exultent, quasi nectantur hæc, & pendeant à præcedentibus. Nulla maior lætitia & alacritas quàm ante Principem suum esse, ita vt ei simus conformes: nulla maior in hac vita securitas, quàm incedere in oculis DEI: optima religio, quæ exercetur præsente, ac intuente DEO absque hypocrisi, & simulatione. Hilarius intelligit de gaudio Discipulorum ob visum Dominum post resurrectionem, & contrectatum [i]. i Ioã. 20. 20.

Turbabuntur à facie eius.] Desunt hæc in textu Hebræo, & Chaldæo, & versione Hieronymi, atque recentiorum. Græcè est in Imperatiuo ταραχθή-σονται ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ. Quæ putat Eugubinus nec ad rem esse, nec à Septuaginta posita, sed aliquo casu irrepsisse, & delenda. Genebrardus ait ad connexionem commodè inserta, vel potiùs duplicem lectionem fuisse, ac significatus Hebræi verbi, quod significat tum gestire præ lætitia, tum tremere ac moueri præ metu, vel impotentia: esséque siue præteritum, siue imperatiuum עלזו *hhalzu*, aut עלזו *hhilzu*, pro futuro ועלזו *vahhalzu*. Non debet vllo modo lectio ista improbari, quam omnes recipiunt, & interpretantur. Sed nescio cur Cyrillus Ierosolymitanus [k] legat (Turbatus sum à facie tua.) Augustinus [l] sic explicat exultandum in conspectu DEI prædicatoribus, vt sciant tamen se ab aliis turbandos. Sed (quasi per parenthesim adiectum sit (Turbabuntur à facie eius,) qui conturbabunt illos in conspectu hominum, turbandos esse à DEO ipso, qui est (quod sequitur sequenti versu, & nexum habet cum dicta exultatione tanquam causa, ob quam

k Catech. 7. Illuminatorum.
l Hoc loco.

quam sit exultandum. Pater orphanorum, & iudex viduarum, consolans videlicet tũ prædictos prędicatores & desolatos, tum illos quos ipsi docent iuxta monita CHRISTI, separari à parentibus, & coniugibus, eáque de causa & illi, & dicti prædicatores tribulationem patiuntur ab hominibus istius mundi. Affinis interpretatio Hilarij aliorúmque, nisi quod Arnobius ad Iudæos restringit, Theodoretus extendit ad tempus, quo CHRISTVS ipse prædicabat, & Dæmones tunc perturbabantur. Quare de inimicis DEI sermo est, quibus malè initio imprecatum est, quíque, quia Iustos persequũtur DEO caros, DEI censentur inimici. Non igitur iusti à cantu, & exultatione abstinere debent, quantumuis DEI turbent inimici; turbabuntur enim & ipsi à DEO.

Vers. 6. PATRIS orphanorum, & Iudicis viduarum DEVS in loco sancto suo.

QVO pacto necti debeant prioris membri verba cum prioribus, diximus. Addunt Clarius, & Eugubinus hæc dici, ne quis arbitretur, DEVM quod ascendat, vel obequitet super occasum, id est, cœlum, aut in nubibus, tenebrísve habitet, vel non videre, vel non curare res humanas, vel tantam MAIESTATEM non dignari descendere. Item Eugubinus ait, videri proponi argumentum, ac verba canenda à Iustis de DEO, & nomine eius, nempe Pater orphanorum, Iudex viduarum, DEVS in loco sancto suo. Idem ferè habet Caietanus, vt iam inuitati ad gratias agendas DEO, nunc aggrediantur exponere beneficia collata populo Hebræo. Hoc nimis angustum.

Patris orphanorum.] אבי יתומים *abi iethumim*, Resoluunt alij per casum rectum, & verbum substantiuum, Pater est pupillorum. Hieronymus (Et exultate coram eo, Patre pupillorum, & Iudice viduarum.) Caietanus vertit: Pater meus pupillorum.) At constat non aliter exprimi nomen hoc אב *ab*, in regimine. Cum autem est cum affixo primæ personæ numeri singularis, scribitur hoc modo, אבי *abi*, cum camets [a]. Illud etiam confirmatur ex composito nomine Abimelec, quod significat Pater Rex, non autem, Pater meus Rex. Et simile est in Melchisedec, Adonibesech, Adonisedech, Achimelech, Achitob, Aminadab, Abinadab, Abisag, & similibus, in quorum compositione additur (i) ornatus causa. Paulus [b] quidem interpretatur (Melchisedec Rex Iustitiæ) non (Rex meus iustitiæ.) Iosephus [c] (Rex iustus.) necnon Hieronymus [d], & alij. Cyprianus [e] colligit, non propriè DEVM ab hominibus Patrẽ appellari: qui enim recens patres suos amiserunt, eorũ Pater DEVS vocatur, non quod ex eo sint progeniti, sed quod illorum curam gerit, & illos protegit. CHRISTI verò solùm natura Pater est DEVS, non per adoptionem (nota contra illos, qui vocant ipsum Filium DEI adoptiuum) & hominem quidem in tempore CHRISTVM ante tempora. Peculiaris illa, quam DEVS habet de orphanis cura, rectè dicitur ipsius esse vt Patris, quoniam locum supplet patris, licet generalis prouidẽtia eiusdem erga omnes homines, immò & erga res

a Lege Thesaurum Linguæ Hebraicæ.

b Hebr. 7. 2.

c 1. Antiq. c. 11. & 7. de Bello Iudai. cap. 18.

d Epist. 126

e In Symbo.

res omnes denominat ipsum patrem, quia quas creauit, conseruat, & gubernat.

Plurimis Scripturæ locis declaratur singularis, & maximè benigna Dei de orphanis, siue pupillis, atque de viduis cura, quos etiam sæpius coniunctos legimus. Enumerat nõnullos Cyprianus [a]. Duo ista nomina, inquit Tertullianus [b], in quantũ despectui humano, in tãtum diuinæ misericordiæ exposita, Dominus suscepit tueri. Quare per hoc miserorũ duplex genus, qui sunt omnium maximè destituti, cætera genera solent comprehendi, licet non rarò quoque iis aduena coniungatur [c], & interdum mercenarius [d]. Iob ne buccellam quidem comedebat, ex qua non etiam pupillus [e], quem ad propriam adhibebat mensam, vt existimat Gregorius [f]. Curam gessit semper magnam in Ecclesia magistratus vterque, ciuilis, & ecclesiasticus, orphanorum, vt testantur orphanotrophia in vtroque Iure, atque exemptio à censu capitationis iis concessa cum viduis, & sacris Virginibus à Valentiano, & Valente [g]. Extat etiam in Actis Basilij, Ambrosij, Chrysostomi, aliorúmque episcoporũ, qui pauperũ Patres nominantur, & sunt, peculiari studio consuluisse viduis, & harum contra ipsosmet Imperatores, alióſve Principes patrocinium fortiter suscepisse. Clericorum regularium ordo, qui Somaschini vocantur, Orphanorum ex instituto curam profitetur.

a Lib. 3. c. 113.
b Libro 1. ad Vxorem, c. 8.
c Deu. 14. 29. c. 16. 11. 14. c. 24. 19. & seq. c. 26. 12. 13. c. 27. 19. Ierem. 22. 3. Zach. 7. 10. Malach 3. 5. Psal. 145. 9.
d Malach. 3.
e Iob 31. 1.
f In eundem locum.
g l. 4. de Cēsib. C. Theod.

Spiritualiter orphani, quorũ pater DEVS, inquit Hilarius, sunt qui Diabolo patri renunciarunt, & hi quibus CHRISTVS recedens alium submisit PARACLETVM [h]. Illi quoq; iuxta Augustinũ orphani, qui verbi gladio, separati sunt à parentibus: vt & viduæ, quę à viris. Hi consolationẽ habent; qui dicere quoque possunt [i]: Pater meus, & mater mea dereliquerunt me, DOMINVS autem assumpsit me.

h Ioan. 14.
i Ps. 26. 10.

Iudicis viduarum.] Citatis locis Iudicium viduarum commendatur, id est, vt earum sedulò tractẽtur causę, & ab iniuriis, quibus expositę sunt, vindicentur. Iudex hîc ergo idem est, atque vt exponere Tertullianus [k] videtur, adsertor. Hebręum דין *daijan*, à דון *dun*, hanc quoque significationem habet, nec non præterea eius qui consulit alteri, & prospicit. Iob [l] quidẽ certè vbi enumerasset aliquot beneficia DEI ex creaturis, quas cõdidit in gratiã hominum, vel ad potentiam suam declarandam, subdit: Per hæc enim iudicat populos, & dat escam multis mortalibus. Quãuis sensus ibi simul esse possit, DEVM condemnare illos, qui talibus beneficiis abutantur, & ab ipsis rationem exigere.

k Lib. 1. ad vxorem, c. 8.
l Cap. 36. 31.

Hebręi viduam vocãt אלמנה *almanah*, quasi ab אלם *alam*, colligauit, obmutuit, quod viro mortuo velut ligata sileat, nec gaudens lætis cãticis, colloquiisque, &c. nec valẽs litigare: vnde & אלמון *almon*, cuius nomen reticetur, & פלני *peloni*, cuius est occultum [m]. Hispani eadem significatione dicũt *fulano*. Græcè χήρα, vel est παρὰ τὸ χαίρειν per antiphrasim, quia caret deliciis & oblectamentis: vel à χηρόω desolo. In Ecclesia proprius fuit quondam viduarũ gradus, & illas Ignatius [n] appellabat altare DEI. Sed non omnes viduæ, veræ viduæ [o]. Hilarius indicat idcirco vocari DEVM iudicem viduarum, quia sub nomine viduarum pleræque non viduæ sunt, Sed deliciatæ (aut luxuriatę) in CHRISTO nubere volũt [p], vel fallunt humana iudicia: Scrutans autem corda, & renes DEVS [q], earum solus mentem, sensúmque diiudicat

m Ruth. 4. 1.
n Ep. ad Tharsenses.
o 1. Timoth. 5.
p 1. Tim. 5. 11.
q Psal. 7. 11.

dicat. Quid si & illud adiiciamus, viduis assignari peculiariter DEVM, qui omnium est, quoniã dedecet à fœminis etiam orbatis viro iudicia exerceri, ita vt proximè venturi signum Antichristi Sibylla Erythræa [a] prædixerit vnius imperium viduæ: qua de re Petrus Gregorius [b]. Legendi qui de Bono viduitatis scripserunt, maximè Tertullianus [c] iam citatus, Augustinus [d], Hieronymus, [e] Fulgentius [f]; & Ambrosius [g] testatur se viduis librum scripsisse: is verò Tomo 4. Operum continetur. Longe alia Lex CHRISTI, quæ ipsam etiam virginitatem suadet, & Romanorum, quæ viduas ducere detrectantes puniebat [h], quam legem Imperatores Christiani reuocauerunt [i]. Isidorus Pelusiota [k] cuidã Petro præcipit, vt ad eos qui pupillis iniuriam inferre minimè verentur, hoc dicat, quod rex ille regũ, & dominus dominantium, pater orphanorum, & iudex viduarũ appellati gaudet: ac in sublimibus quidem, vt quando agit cum Dauid, cum Nabuchodonosor & similibus, dominationis nomen collocat: in humilibus autem curæ ac sollicitudinis: illorum enim, inquit, dominum se asserit, horum parentem. Quocirca nemo pupillos iniuria afficiat, patrem cogitans: nec viduam opprimat, iudicem ob animum sibi proponens, &c.

Porrò his verbis, & sequentibus: Qui educit, &c.) putat Pradus [l] exprimi vim nominis יה *iah*, & proinde etiam יהוה ADONAI, ex quo illud est abbreuiatum, vt nempe יהוה ADONAI, significet redemptorem Israel, qui prospexerit viduatis vxoribus, interfectorum orphanis, ne submergerẽtur, vt Pharao præceperat, parentibus, ne orbarentur liberis, vinctis seruitute, vt liberarẽtur. Vnde vult significare יהוה ADONAI, *seu tetragrammatõ*, (EGO SVM QVI SVM, vel heb. ERO QVI ERO) non tantum ipsam ESSENTIAM vel fidelitatem, sed facinus, quod editurus erat liberando populum, quasi dicat: Sum, qui futurus sum, id est, is, qui liberabo. Isidorus Pelusiota [m] notat magnificandos orphanos viduásque quorum dicatur DEVS pater, iudexque, aliorum, præsertim Principum Dominus.

DOMINVS *in loco sancto suo.*] במעון קדשו *bimhhon koudscho*. Chald. (In habitaculo domus MAIESTATIS sanctæ suæ.) ὁ ΘΕΟΣ *ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ*. Hieronymus, (DEVS in habitaculo sãcto suo.) Symmachus: (*Ἐν ἡγιασμένῳ καταλυτηρίῳ αὐτοῦ*. Aquila. (*Ἐν βασιλείοις ἁγίοις αὐτοῦ*. In regiis, siue palatiis, & basilicis) Hebræa vox מעון *mahhon*, per se quoque sola sumitur interdum pro æde sacra, tẽploque [n], & DEVS quidẽ sedebat in Arca vt in loco, & sede sua sancta. Vnde in Psalmo [o]: DEVS sedet super sedem sanctam suam. Hoc loco cœlum intelligitur, quæ propria DEI sedes, & habitatio dicitur, cùm sit vbique, qua de re aliàs, & legi Augustinus [p] potest, & in Psalmo [q] dicitur: DOMINVS in cœlo sedes eius, quia ibi se manifestat Beatis, & suã potentiã declarat. Id profani etiã homines agnoscunt, insita quadam opinione, vt Aristoteles [r], sed non idonea ratione, quod immortali immortale coaptetur, nisi de quadam id attributione accipiatur.

Cur ergo Sanctus appellatur locus: Propterea Hebræi de Ierusalem, siue de Sion sermonem esse volunt, vbi religiosè colebatur DEVS. Patres de Ecclesia, vt vniuersitatem fidelium comprehendit, qui vocari solent Sancti: vel peculiari quadã ratione de orphanis, viduisque, quorũ proximè facta mẽtio, & qui sunt DEO curæ, necnon de aliis, de quibus mox dicetur, qui sunt

vna

a 3. Oraculorum Sibyll. n.
b Lib. 47. Syntagma. c. 11.
c 1. ad vxorem.
d Lib. de Bono viduitatis.
e Ep. 9. 10. 11. & 150. q. 1.
f Epist. 2.
g In lib. 4 in cap. 4. Lucæ.
h Val. Max. lib. 2. cap 4. Plutar. in Camillo.
i L. 2. C. De infirmandis pœ cælib. &c.
k Lib. 3. epist. ep 294.
l In Ezech. de prima Visione p. 2. sectione 2.
m Lib. 3. Ep. in 294.
n 1. Reg. 2. 29. 32.
o Ps 46. 9.
p Lib. 83. Quæst. in 20.
q Ps. 10. 4.
r 1. de cœlo tex. 22.

vnanimes,& concordes.Non obstat nihilominus, vt sanctum vocetur cœlum,quia SANCTVS Sanctorum, & soli incolunt id Sancti, illum perpetuo celebrantes Trisagio hymno.Sapiens postulat,vt sapientiam ipsi mittat DEVS de cœlis sanctis suis, & à sede MAIESTATIS suæ [a].Litteraliter intelligi potest cœlum,& Ecclesia. Eãdem porrò Ecclesiam aliis hîc nominibus appellatam videmus,domum,hæreditatem,DEI montem, montem pinguem,montem coagulatum, sanctum currum DEI, millia lætantium, Ecclesias,templum DEI in Ierusalem,Sancta,siue Sanctuaria.

a Sap.9 10.

Vers. 7.] DEVS qui inhabitare facit vnius moris in domo.Qui educit vinctos in fortitudine,similiter eos qui exasperant,qui habitant in sepulcris.

ALIA diuinæ prouidentiæ,ac beneficentiæ effecta, vt non solùm fœcundet, & posteritatem donet sterilibus, verum etiam propaget domum Ecclesiæ suæ,in quam adeo multos congregat per vnitatem Fidei,& morum;vt extrahat de limbo Iustorum animas,& dissoluat efficacia gratiæ suæ peccatorum vincula, etiam proteruiorum, quique suis sunt vitiis toti consepulti.

Qui inhabitare facit vnius moris in domo.]Chald.(DEVS est,qui copulat cõiugia vnica cum filio legitimo simul vt ædificet domum ex eis.) Septuaginta pro(vnius moris)dicunt *μονοτρόπως*. Symmachus,(*Δίδωσι μοναχοῖς οἰκεῖν οἰκίαν*.Dat monachis,id est, solitariis habitare domum).Aquila,(*Καθίζει μονογενεῖς ἐν οἴκῳ*.Sedere facit vnigenitos in domo) Quinta editio.(*Καθιζει μονοζώνους*(aliàs *μονοζώνους* quasi dicas eximios) Habitare facit eos,qui sunt eiusdẽ vitæ,vel eiusdem studij,ac præstantiæ in domo.) Augustinus (Vniusmodi.) Hieronymus(Solitarios)Vaticanum Psalteriũ:(Vnanimes,quo pacto & Cyprianus,qui postea citabitur. Hebraicè יחידים *iechidim*, significat solitarios, singulares, vnicos,quomodo vertit Pagninus, Vatablus, Clarius, Caietanus,ac proinde etiã eos qui erant desolati.Itaque sensus potest esse, DEVM efficere,vt steriles familiam habeant,sicut obstetricibus in Ægypto ædificauit domos [b]:quod exprimit illud *μονογενεῖς*. Aquilæ: & Chaldæi מזוור זווגים *meZauner zinungin*,copulans coniugia;vbi videtur vti Græco *ζεύγνυμι*. Item quod quemlibet derelictum ac destitutum ab omni ope,quales ante nominati orphani ac viduæ,iuuat DEVS, tribuens vitam, opes, domum,familiam.Præterea subuenire præsertim DEVM iis, qui sunt simplicium morum sine duplicitate,vafritia,&c. parando ipsis, tum aliquando materiales domos in hac vita,tum præcipuè non manufactas in cœlis [c]. Adhæc facere vt præ amore cœlestis contemplationis sese nonnulli recipiant ad deserta: vel careant peccatis,vt ait Hieronymus.

b Exod.1.21.
c 2.Cor.5.1.

Sed melior,vt communior,expositio de concordia fidelium,quæ describitur in Actibus Apostolicis [d],vbi nos egimus de illa Sic præter Interpretes locum istum intellexit non semel Cyprianus [e], vtens columbæ exemplo. & moribus. Et fauet Chrysostomus [f], vtens similitudine ficus,quæ constat multis granis,etiam si de Synagoga loquitur.

d Cap 2. & 4.
e Ep. 8.aut lib.4.Ep 4. & ep.76. aut lib. 1.ep. 6. lib.de Vnitat. Eccle.& in Orat.Domin. & lib.2.cont. Iudæos,c.28.
f Hom 39.in Matth.

Alias explicationes non respuimus, excepta **Rabbi Salomonis, & aliorum** Rabbinorum de desolatis & desertis Iudæis, per MESSIAM, quem expectant, colligendis in stationem tranquillam; at contendimus editioni nostræ magis congruere quam attulimus, eámque bene cohærere cum vocabulo Hebræo יחידים *iechidim*, significante vnitos, & ex multis compositos: nec oportuisse aliter verti, eo modo quo Caluinus vult reprehendens translationem vulgatam, (Qui habitare facit vnicos in domo.) quasi solus ille recipi sensus debeat, quòd orbos, & solitarios ditet DEVS familia. Lege Bellarminum.

a 2. De Verbo DEI, cap. 13.

Qui educit vinctos in fortitudine.] Chald. (Qui eduxit filios Israël, qui erant ligati in Ægypto, propter opera patrum suorum recta, saluauit eos in pompa.) Heb. במשרות *bemosscharoth*, Vatablus (Compedibus) & Pagninus, & Clarius. Caietanus (In congruentiis) Id est, educens vinctos filios Israël vinculis Imperij Pharaonis tépore congruo, in quarta generatione iuxta promissionem Abrahæ factam [b]. Eugubinus interpretatur de eorundem Hebræorum catenis, & clausura, ita vt πεπεδημένοι ἐν ἀνδρείᾳ sint compediti fortiter. Cõfirmat ex Didymo, qui exponit πεπεδημένους ἐν σειραῖς τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων, compeditos catenis suorũ peccatorum.) Est hęc quidem quoque Patrum aliorum sententia, sed catenas, aut vincula includunt participio πεπεδημένους & vinctos: at (ἐν ἀνδρείᾳ in fortitudine) referunt ad educentem DEVM seu CHRISTVM verbo virtutis suæ, verbi gratia, quando CHRISTVS filiam illam Abrahæ tamdiu ligatam à Satana liberauit [c]. Sic Hilarius, Hieronymus, & alij. Vel educit in fortitudine, ita vt qui vinculis vndique peccatorum circumdati sunt, fortes euadant. Hoc modo Theodoretus: qui cur exempli loco cum Matthæo, & Zacchæo Iacobum proferat, nescio, is enim idem est cum Iacobo minore, quem in ipso etiam vtero sanctificatum, ex aliorum Traditione meminit Hieronymus [d]: & si alius fuit, quod aliqui sentiunt, vt alias [e] docui, non video quare ille peculiariter peccatorũ vinculis fuisse ligatus dicatur. Interpretatio Caietani nõ abhorret prorsus ab Hebręa dictione, cui similis כשרון *cheschiron*, eiusdem significationis, de qua diximus in Ecclesiasten [f], sed passim deseritur ab omnibus. L X X. & editio nostra fortitudinem intellexerunt, seu causam pro effectu, videlicet aut ligatos fortiter ab alio, aut eductos fortiter. Tamen quia ἀνδρεία est potius nomen virtutis; virtute autem non qui ligauerunt, sed qui soluit, præditus fuit, ad hunc potius referre, quàm ad illum debemus hoc sensu, qui virtute sua, & robore, magnitudinéque virtutis soluit compeditos, immo & fortem illũ de quo CHRISTVS in Euangelio [g]. Cyprianus [h] legit (in virtute) Augustinus exponit de virtute, & gratia communicata iis, qui erant vincti, vt valeant deinceps incedere in via præceptorum DEI.

b Gen. 15. 16.

c Luce 13. 11. 16.

d De Scripto. Eccle.

e Act. 1. 13.

f Cap. 4. 4.

g Luc. 11. 22.

h Lib. 2. c. 28.

Similiter eos, qui exasperant, qui habitant in sepulcris.] Chaldæus (Pharao autem, & exercitus eius, qui pertinaces fuerunt ad dimittendos illos (Israelitas) inhabitant siccum (ibi mersi, vbi sicco Israëlitæ vestigio euaserunt, & qua ipsi eos persequentes transibãt, perinde ac si tellus foret sicca.) Sed alium attuli sensum: quamuis hoc ipsum per allegoriam solet intelligi de Diabolo, & liberatione spirituali.

Symmachus: (οἱ δὲ ἀπειθεῖς κατεσκήνωσαν καύσωνος ξηρότητα.) Increduli autem habita-

habitabunt æstus siccitatem.) Aquila(οἱ ἀφιστάμενοι ἐσκήνωσαν λεωπετρίαν. Rebelles habitauerunt rupem.) Theodotio(Ἐκκλίνοντες declinantes.) Augustinus(amaricantes)Hilarius(Qui exacerbabant)exemplum afferens, Paulum antea persecutorem [a],tum etiam persecutores legis,& quotquot cõtra nomen CHRISTI differebant.Hieronymus(Increduli autem habitauerunt in siccitatibus.)Arnobius in Commentario:(Qui in iram prouocant)dicens tales esse Magos. Illo verò modo legit Psalteriũ Vaticanum. (Similiter & eos,qui in iram prouocant) item Ambrosianum. Pagninus : Verumtamen rebelles habitauerunt siccum;id est,in sicco. Vatablus:(Habitãt in siticuloso loco.)Caietanus:(Tantum rebelles habitauerunt siccitatem.)quasi dicat, hos solos non esse liberatos propter siccitatem:qui sensus innuitur quoque à prioribus duobus Auctoribus,& à Clario:(Sed qui eum exasperant, habitant in locis aridis,)nec non à Versione Hieronymi allata,& à Felice(Certe rebelles inhabitauerũt siccitatem.) Omnes enim isti sumunt particulam אך *ach*,exceptiuè,non similitudinariè, quod Septuaginta dicunt ὁμοίως.Fauent præterea Symmachus,& Aquila,tempore quoque futuro vtentes,&aduersatiua,seu assertiua ך. Verùm adhærendum editioni nostræ, & communiori sententiæ de quamlibet magnis peccatoribus ope diuina liberandis.Et quidam de Hebræis sub typo intelligunt,qui desertores erant, & vita indigni.

a Act. 9. 1.Tim.1. 1.Cor.15.

Similiter.] אך *ach*, inter alias significationes hanc habet,seu,quod idem est(etiam)licet Eugubinus omnino neget.Forsitan erat אף *aph*,cuius hæc significatio crebrior.

Eos qui exasperant.] סוררים *sorerim*, peruersos, refractarios, rebelles, recedentes, contumaces, immorigeros, intractabiles, indisciplinabiles, auertentes se ab alterius imperio, vel à consuetudine: quos Apostolus nominat υἱοὺς ἀπειθείας,filios diffidentię. Augustinus grę cum παραπικραίνοντας [b], melius expressit per(amaricantes) qui aliter dici possunt exacerbantes, ad amaram iram concitantes.Omnis quidem peccator DEVM naturâ dulcem ad amaritudinem adducit, & facit sibi amarum, vt Hieronymus docet;at is præsertim,qui vt alij exponunt,contumax est,rebellis, &c. de quo apud Ieremiam [c] DEVS ipse:Scito & vide,quia malum,& amarum est reliquisse te Dominum DEVM tuum,& non esse timorem mei apud te,dicit Dominus DEVS exercituũ.De talibus quoque loquitur Paulus [d], verbis Psalmi 94.[e] qui obdurarũt corda sua,sicut in exacerbatione secundũ diem tentationis in deserto,id est,sicut in die tentationis,&c. & audientes exacerbauerunt, vbi est παραπικρασμὸς, & παραπικραίνω. Apud Oseam [f] loquitur etiam DEVS; Ad iracundiam me prouocauit Ephraim in amaritudinibus suis,& apud Ieremiam [g]:Pone tibi speculam, constitue tibi amaritudines, id est,cõsidera peccata idololatriæ tuæ,quibus ad iracundiam me prouocasti.Et Petrus Simoni Mago dicit [h]:In felle amaritudinis, & obligatione iniquitatis video te esse. Et in Threnis est [i] (Ad iracundiam prouocauimus.) Hebraicè מרינו *marinu*,(Ad amaritudinem)Postremò quoddam iracundorum extremum genus est, quos vocat Aristoteles [k] amaros, qui difficile placantur, & longo tempore sunt sub ira. Sed & amaritudo pro morte crebro [l] capitur.Itaque peccatores hi sunt,qui sibi ipsis mortẽ à DEO, prouocata eius ira, consciscunt, aut sunt quoque sæuiores, & crudeliores in

b Ephe.2.2. c.5.6.
c Cap. 2.19.
d Heb. 3.8. 16.
e Vers.8.
f Cap.12.14.
g Cap.31.21.
h Actuum 8.23.
i Cap. 3.42.
k 4. Ethico. cap.5.
l Deut. 32. 24. Psalm. 63. 4.& alibi.

alios,ideoque indigni misericordia,quoniam Iudicium sine misericordia ei,
a Iaco. 2.13. qui non fecerit misericordiam [a].

Qui habitant in sepulcris.] Hebræa dictio צחיחה *tsechicha*, significat locum eminentem,& altum in petra, siue rupem,aut siccum, atque squalentem,id est,siccitatem ipsam,sitim,horrorem,& aliquãdo nitorem & glabritiem,& veluti caluitiem,qualis est in talibus locis,vbi nullæ crescũt herbæ,vel gramina.Quia vero sepulcra solẽt esse arida & sicca,idcirco LXX. *τάφους* posuerunt,eosque vulgata editio sequitur,cum cæteri vertant vel siccum,seu siccitatem,vel rupem,vt vidimus.Rectè peccatores maximi, & in malo obfirmati dicuntur habitare in sepulcris,quasi longius remoti à vita,
b Ioan. 4.11. 33.43. & à salutis remedio. Idcirco solet Lazarus ex sepulcro ipso excitatus [d] dici Symbolum huiusmodi peccatorum. Ita quidem hoc loco Augustinus, qui deteriores istos ait esse,quàm priores vinctos, siue compeditos.Quinetiam innuitur resurrectio corporum per istam loquendi formulam de habitantibus in sepulcris,qui sint inde educendi. Igitur malè Caluinus contendit legi debere tantum (in siticuloso loco:)non potuerunt Septuaginta ignorare vocis illius notionẽ,sed horrorẽ deserti expresserunt,vnde populus Hebræus eductus est,& sub hoc typo peccatores, quo modo Ezechiel [c]
c Cap. 37. captiuitatem Babylonicam appellauit sepulcra, & populum ossa arida, vt etiam ibi explicat Hieronymus.

Vers. 8.] DEVS cùm egredereris in conspectu populi tui,cùm pertransires in deserto.

DESVMPTVS videtur hic, & sequens versus ex Cantico Deboræ:
d Iud.5.4.5. [d] (DOMINE cum exires de Seir, & transires per regiones Edom, Terra mota est,cœlique ac nubes distillauerunt aquis. Montes fluxerunt à facie DOMINI, & Sinai à facie DOMINI DEI Israel.) Exemplo maximi beneficij aduersus Hebræos liberatos de Ægypto confirmat,& ostendit,vsus etiam argumento ex comparatione minorum,maiorúmque,quantum sit illud,quod ab ipso CHRISTO liberatore generis humani oporteat sperare,& expectare,quando cœperit Euangelium disseminari in Gentilitatis deserto.

Putat Augustinus, hæc, & sequentia sensu litterali de Hebræis non intelligi, quoniam quo tempore sunt educti de Ægypto, nulli tunc propriè compediti,seu vincti,nulli habitantes in sepulcris ostendi possunt,etsi quod habetur versu 10.de pluuia voluntaria segregata hæreditati DEI infirmatæ,sed à DEO perfectę,de manna,& eodẽ populo sumatur illud fastidiente, nõ debuit,inquit,dici perfectũ populũ fuisse,sed percussum:Denique mortui sunt omnes in deserto,demptis duobus:& licet in posteris posset cẽseri hæreditas perfecta,spiritualis sensus liberius teneri debet,cũ omnia cõtingerent illis in figura.Nec ego dubito potiorem esse spiritualem sensum,atque per se ab SPIRITV Sancto intentum illum qui traditur communi consensu à Patribus. Verumtamen simul existimo, verba eadem aptè posse exponi de Hebræis,quod faciunt quoque non pauci ex Interpretibus,ac præ-

tereà

terea Cyrillus Alexandrinus [a];& facilius,suauius,firmius elici alium illum spiritualem sensum,si prior bene stabiliatur,atque declaretur. Non hoc negat Augustinus.Hilarius autem,Hieronymus, & cæteri vt certum ponunt, & monent:Eugubinus malè negat.

Cùm egredereris.] Augustinus:(Cùm egredieris) item Eugubinus : videlicet,vt sic ostendatur,sermonem totum esse de re futura, non de præterito egressu Hebræorum ex Ægypto. Hebræum & Græcum verbum Infinitiui modi cum præpositione בצאתך *betsethecha*, ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαί σε, admittit illam versionem : sicut & quod Symmachus reddit προερχομένου σου procedente te. Sed repugnat omnibus aliis,& sequentibus etiam, quæ sunt præteriti temporis. Chaldæus vertit hoc modo : (DEVS cùm egredereris in columna ignis nocte, & in columna nubis die ante populum Israël, cùm perambulares in deserto solitudinis) quam paraphrasim Hilarius approbat, Hieronymus,& passim alij,vt dixi.

Egreditur DEVS pertransitve, sicut & exurgit, propter nouum effectum,ducis instar,aut pastoris,&c. quem alicubi operatur,qui nullo abest à loco. Rabbi [b] Moses ait egredi DEVM dici,quando magnum parat de aliquo sumere supplicium, vel aliquo opere potentiam, quæ priùs abscondita videbatur,erigit. Hieronymus [c] eum vult vltionem sumere,quod est alienum ab eius ingenio,id est,à benignitate.Quiescit veluti domi DEVS nec nisi lacessitus foras exit. Hinc Esaias[d]: Ecce enim DEVS egredietur de loco suo,vt visitet iniquitatem habitatoris terræ contra eum. Et in Psalmo [e]: Non egredieris DEVS in virtutibus nostris? id est,cum nostri exercitus pugnauerint. Sic igitur nunc egredi dicitur in conspectu populi, vt nempe illorum aduersarios perderet.

Cùm pertransires in deserto.] Augustinus,& Eugubinus (transieris aut pertransieris. Hieronymus (Et ambulares per desertum) Psalterium Romanum, seu Vaticanum (quod nunc nempe in æde S. Petri recitatur : (Et cùm transgredereris per desertum.) Ambrosianum : (Dum transgredereris in deserto) Symmachus Theodoreto etiam teste, βαίνοντος διὰ τῆς ἀοικήτου, & refertur ad λαοῦ σοῦ, & ad præcedentia alia verba : (DEVS cùm egredereris, & cæter.) & vt Symmachus vertit, DEVS cùm tu præcederes ante populum tuum transeuntem per desertum.) Repugnat Hebræo verbo בצעדך *betsahhdecha*, quod affixum habet secundæ personæ. Significat autem id verbum incedere cum pompa, deambulare,vulgò *passeggiare.* Cur autem tam lentos progressus populum facere per desertum DEVS in terram promissam voluerit, dixi in Actibus Apostolicis [f]; necnon de annis,fuerintne quadraginta,pluresve. Additur hîc Hebraicè, sicut & aliquot locis aliorum Psalmorum, & in Cantico Habacuc vicibus 73. סלה *sela*, Græcè διάψαλμα. Reddit hoc loco Chaldæus (In æternum) Hieronymus(Semper.) Disputat de ista voce diligenter Ribera in Habacuc: Toletus Commentario in Psalmum trigesimum primū [g],post veteres Hieronymum [h],Chrysostomum [i], Theodoretum [k],Euthymium [l],& recentiores,Paulum Burgensem [m],Auctorem Thesauri Hebraici [n], & Græcè [o], Eugubinum [p], Vatablum [q], Genebrardum [r],&c. Variis modis exponitur, pro signo interponendi silentij,quam Musici vocant pausam : aut commutati

a Lib. 4. in Ioan.Cap.28.
b 1. Director. dubio.cap.23.
c In Cap. 26. Esa.& in c.5. Michaa.
d Cap.26.21.
e Psal.43.10.
f Cap. 7.36.
g Serm. 1.
h In Ps.3.in c. 3. Abac.epis. 138.
i Præfa.in Ps.
k Præfa.in Psalm.
l Praef.in Ps.
m Addit. 3.in Ps.46.
n Radice סל sala.
o Verbo Διαψάλλω.
p In Psal.3.
q Ibidem.
r Ibidem.

tati metri; aut noui sensus: aut rythmi, id est, vel vocis intermittendæ, vel instrumenti musici. Hæc ex Hieronymo, qui citat Origenem. Addit Theodoretus pro signo variandæ nouæ vocis humanæ, vel instrumenti: & idcircò dici à Septuaginta διάψαλμα: quod facit etiam Symmachus ac Theodotion. Qua in re nō audiendus Eugubinus, dum negat sic vertisse Septuaginta: Suidas autem scribit διάψαλμα esse μέλους ἐναλλαγὴν cantus immutationem. Vatablus [a] & Rab. Dauid, pro signo vocē esse intēdendam, & magna quadam attentione perpendendum id, quod præcessit: sicut ait Toletus, quādo nunc Musici insigunt bemol. Eugubinus [b] pro nota ornatioris orationis illo ferè modo, quo vsurpatur à Græcis ῥά, κὲν, μὴν, τοὶ, δὴ, πού, θὶν, &c.

a In Psal. 3.

b Ibidem, & in Psal. 67.

Aliam retuli sententiam ex Chaldæo, & Hieronymo, vt significet semper, siue in secula, (quam item sequitur V. & VI. Editio, & Aquila significationem.) siue quod vt Hieronymus dicit, quæ præcesserunt, aut sequuntur, ad æternitatem pertineant. Idem Eugubinus adhuc refert esse vocem exaggeratioris affirmationis, vt apud eosdem Hebræos, (amen) seu (emeth) seu (chen hu) vt ait Rab. Abraham, & Augustinus [c] meminit; qui tamen potius assentit in dictam dictionem διαψάλματος pro interuallo, intermissione, silentio in psallendo. Rursum Hieronymus [d] docet idem valere quod apud Latinos opere completo explicit, aut feliciter, aliúdve tale, & Hebræos scripta confirmando ponere (Amen) vt feliciter translata protestentur (Salom, id est, pax) vt scripta scribendáve magis celebrent (selah, id est, semper.) Postremò recitat Euthymius sententiam dicentium, denotare illuminationem diuini SPIRITVS, quæ canentibus tunc appareret. Difficilis est inter tot opiniones optio, immò vix vlla satisfacit, cùm cunctæ rationes hæ locum videantur habere non minus aliis in Psalmis, in quibus illa dictio non ponitur. Reperitur prætereà in Psalmorum fine [e], & in Psalmis bene longis [f], inquit Hieronymus, non inuenitur; in his exigeretur mutatio aliqua, in illis non potest esse.

c In Psal. 4.
d Epist. ad Marcellam.

e Vt in Psalmo 3. & 23.
f Vt in Psal. 36. & 77. & 118.

Probabilius videtur notam esse vocis contentionis, vel potius è contrario quietis, ac silentij, ad monendum de notabiliore sententia, quæ mereretur memoriam sempiternam, quòd nempe potissimū pertineret ad CHRISTVM, & Gratiæ mysteria, & mores. Sic auditores inuitabantur ad fauendum, & consentiendum dictis, aut ad rei propositæ grauitatem meditandam. Et quidem διάψαλμα significans intermissam cantilenam, satis designat dictum silentium: at (semper) indicat causam cur silentium fieret. Itaque narrata hîc beneficio liberationis populi Hebræi de Ægypto, cùm ipsemet præibat dux DEVS, & tanta edebat prodigia, meritò appositum est סלה *selah*, & διάψαλμα, vt tanti momenti res facta silentio attentius consideretur, aut per contentionem vocis quàm sit magna, intelligatur. Si Psalmus, in cuius fine collocabatur selah, vltimus etiam erat eorum, qui tunc canebantur, non ita congrueret ratio de silentio, ipse enim cùm esset cantus totius finis, silentium per se satis imponebat.

Equidem cum videam ab Interprete Latino præteriri hanc dictionem, mihi persuadeo non pertinuisse ad integritatē orationis, verum fuisse duntaxat notam vnum aliquod significātem ex dictis, fortasse magis intendendam vocem, aut sonum propter allatam causam. Illa porrò causa de maiore

iore orationis vel asseueratione, vel ornatu requirit, vt dictio ipsa exprimeretur: ea verò quam nunc dixi, non item, sed solùm monebat cantorem, quo pacto quæ caneret, aut instrumento musico pulsaret, certa modulatione exprimeret. Nec tamen adhuc video cur dictione ad id opus fuerit, vt non suffecerit nota alia siue character, vt sunt, quibus apud Hebræos accentus notãtur, nó Grãmatici tantùm, & Rhetorici, sed prætereà Musici: & Musici nostri, sicut dixi, notas habẽt pausæ, & mollioris vocis, & Carthusiani, vt ad ea quæ cantant, magis attendant, psallántq; iuxta consilium Pauli [a], melius mente, spiritúque vtuntur in medio cuiusuis versus aliquo temporis interstitio. De radice שלה *schelah*, nihil certi comperio. Constat סלל *salal*, esse exaltare, & eleuare: שלה *schalah*, æstimare. Hodie Hebræi addunt extremis suis precibus & Epitaphiis אמן סלה *amen selah*.

[a] *1. Cor. 14. 15.*

Vers. 9.] TERRA mota est: etenim cœli distillauerunt à facie DEI Sinai, à facie DEI Israel.

HINC narratio incipit de prodigiis. Terræ motum, & cœli distillationem Genebrardus metaphoras esse putat de calamitatibus in hostes Iudæorum Ægyptios, & Arabicos immissis, quo pacto & Rahab [b] celebrat perterrefactos hostes Hebræorum à DEO. Videtur sententia Rabbi Dauid Kimhi: propterea subiici mox versu sequenti: Pluuiam voluntariam segregabis DEVS hæreditati tuæ, &c.) Annuit Caietanus iuxta illud [c], Tunc conturbati sunt Principes Edom, robustos Moab obtinuit tremor. Ribera [d] quoque indicat solam indicari admirationem & stuporem, quo commouerentur omnes ad res admirabiles quæ fiebant, sicut & in Psalmis dicuntur montes exultare, & colles, & terra moueri à facie Domini [e]: & prouocantur cœli, vt lætentur, terra, vt exultet, mare, vt commoueatur lætitia, campi vt gaudeant [f], & apud Aggæum [g] est de aduentu CHRISTI in carnem: Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo cœlum, & terram, & mare, & aridam, & mouebo omnes gentes, & veniet Desideratus cunctis Gentibus. Lætati sunt enim ANGELI, ac descenderunt [h], & magna extiterunt bella paulò ante, atque prodigia, etiam terræ motus, &c. Melius Chaldæus, & cæteri de Lege interpretantur, quæ cùm daretur, auditæ sunt voces [i], visæ coruscationes, totus fumigauit mons, & vt Hebræi tradunt, tremuit etiam. Typus autem fuit eius terræ motus, qui contigit CHRISTO patiente, atque mystici alterius, quo Gentium natio accurrit ad Euangelium opera Apostolorum [k], qui vt cœli distillauerunt à facie DEI, id est, per gratiam ipsius super quas prætereà Gentes diuini ros fauoris defluxit, & panis cœlestis CHRISTI corporis ipsis communicatus est. Ita ferè Patres Hilarius, Hieronymus, Augustinus, Theodoretus, ac reliqui nostri colligentes etiam eundẽ esse vtriusque Testamenti DEVM. Sed Arnobius de stella Magorum [l], accipit distillationem, & pluuiam cantum ANGELORVM nato CRHISTO [m].

Terra mota est.] Dixi quomodo: & aliàs [n] docui maiestatem, ac potentiam suam hac ratione DEVM declarare solere. Legendus Aretas in Apocalypsim [o]. Hinc docet terræ motum sumi pro rerum mutatione, vt ibi [p]:

[b] *Iosue 2. 9. 10. 11.*
[c] *Exo. 15. 15.*
[d] *In cap. 2. Aggai, nu. 21*
[e] *Ps. 113. 4. 6. 7.*
[f] *Ps. 95. 11.*
[g] *Cap. 2. 7. 8*
[h] *Luc. 2. 9. 13. 14.*
[i] *Exo. 19. & 20.*
[k] *Act. 2. 2. 6*
[l] *Matt. 2. 2.*
[m] *Luc. 2. 13.*
[n] *Act. 4. 31.*
[o] *Cap. 18. vel 6.*
[p] *Agg. 2. 7.*

Adhuc semel commouebo. Dicit etiam hoc loco egressionem Israëlitarum ex Ægypto vocari terræ motum. Eodem pacto vult vocari terræ motum, qui prædicitur in Apocalypsi*, vel de Romanis euersuris Ierosolyma, vel de grauissimis afflictationibus tempore Antichristi. Verumtamen propriè sumendos censeo terræ motus, de quibus reliqui dictorum locorum disputant Interpretes, & de præsente idem censeo: tametsi liber Exodi non adeò disertè meminerit: nam & quædam Psalmus LXXVII. exprimit, quæ ibi non sunt de plagis, &c. vt ærugine fructus consumptos, motos in pruina, possessiones igni, licet conetur Pererius [a] ad decem plagas reuocare, quæ sunt in Exodo. Sic verò in Deboræ recitato Cantico habetur, Terræ motus, & cœlorum, & nubium in aquas distillatio: vt & Arias in eius loci expositione annotat.

* Cap.6.12.

a In cap.7. Exodi Disp. 12. num.64.

Etenim cœli distillauerunt.] Hebraicè אף *aph*, etiam &c. Sic nonnunquam enim aut etenim affirmat, vel nectit, non causam reddit, & causalis apponitur coniunctioni per τὸ παρέλκον. Hoc modo dicimus, enimvero, verùenimvero. In Psalmo centesimo vigesimo octauo [b]: Sæpè expugnauerunt, &c. etenim non potuerunt mihi גם *gam*, etiam, certè, &c. Chrysostomus & alij legunt, ἀλλ' οὐ, sed non, &c. Cœlorum porrò distillationem pro fauore diuino interpretatur Eugubinus, vt illud: Det [c] tibi DEVS de rore cœli benedictionem, &, Rorate cœli desuper [d]: Rab. Kimhi, & alij pro aëris obfuscatione contra hostes, ingentibúsque pluuiis, quibus Seon oppressus est rex Amorrhæorum: Theodoretus pro manna, id quod etiam tenet Caietanus, nec negant Patres Latini, & multi tradunt Hebræorum: qui præterea dicunt duplici rore manna tectum fuisse, inferiore, qui purgabat terram, & cui manna superueniebat, superiore, quo cum priore ceu in theca concluderetur, & quando superior ad orientem Solem euanescebat, illud appareret: qui typus, inquit Genebrardus, censeri posset Corporis CHRISTI latentis in speciebus Sacramentalibus, & non priùs ab intellectu nostro intellecti, quàm ros humanæ rationis disparear ad lumen Fidei. Verùm de hoc egimus in librum Sapientiæ [e]. Addit Iansenius, & Hieronymus Osorius, pluuias, & fulgura. Fauet Deboræ Canticum priùs citatum [f]: Cœlíque ac nubes distillauerunt aquis. De pluuiis Lyranus consentit ex nube densissima defluentibus, quæ operuerat montem. Augustinus exponit de rore prædicationis Apostolorum, qui vocantur cœli enarrantes gloriam DEI [g], cuius quoque verbum comparatur cum rore [h].

b Vers.1.

c Gen.27.28.

d Esa.45.8.

e Cap.16.20.

f Iud.5.4.

g Psal.81.1.

h Deu.32.2.

Cœli.] Notissimum est pro aëre cœlos vsurpari: quo pacto & ipsum manna panis de cœlo nominatur [i], id est, decidens de aëre: quanquam & à cœlitibus factum, sicque panis ANGELORVM. Et mandauit nubibus desuper, & ianuas cœli aperuit, Et pluit illis manna ad manducandum, & panem cœli dedit eis, Panem ANGELORVM manducauit homo [k]. Appellatur item hoc manna pluuia de cœlo [l]: & cùm descenderet nocte ros, descendebat pariter & man [m].

i Sap.16.20.

k Ps.77.23. 24.25.

l Exo.16.4.

m Nu.11.9.

Distillauerunt.] נטפו *natephu*, ἔσταξαν. Hæc verba de manna, & rore &, pluuia intelligi possunt, non ita de fulguribus, quæ Iansenius addebat; nec etiam de aëris obfuscatione propriè loquendo, quam Rab. Kimhi; sed nec de maioribus imbribus, qui decidentes impetu terrefacerent hostes.

Quan

Quanquam terrorem in Sina fuisse certum est non propter hostes, sed propter Hebræos ipsos, vt sancto quodam terrore concussi, legem religiosiùs acciperent. Fateor stillandi verbo, sicut & pluendi, interdum significari animaduersionem, & punitionem diuinam [a], fortassis ab eo tempore, quo pluuiis aquæ periit Mundus: & Sodomæ ignis, ac sulphuris: & crebrò quando pugnat DEVS aduersus impium aliquo supplicio, id facere inducitur tanquam pluens de cœlo [b]; sed & stillare Propheta dicitur, quando comminatur seueriùs [c]: stillæ namque descendunt cum nimbo, & impetu, & quamuis leniter primum cadant, indicant tamen procellam sæuiorem. Attamen constat quoque stillare esse blandè loqui, & accommodatè ad captum auditorum [d], & cum fructu: dicitúrque de rebus maximè odoriferis, vt & nomen stacte [e], siue gutta [f], נטף *nataph*, ςακτὴ. Hoc autem loco pluribus Auctoribus, vt dixi, videtur exprimi benignitatis DEI opus.

a 2. Paral. 1. 7. Michea 2. 6.
b Psal. 10. 7. Iob 20. 23.
c Ezech. 21. Cap. 26 4. Mich. 2. 6. 11. Amos 7. 16.
d Deut. 32. 2. Iob 29. 22. 2. Machab. 8. 27. Amos 9. 13.
e Exod. 30. 3.
f Psal. 44. 9.

A facie DEI.] Hebraicè: (A faciebus DEI, זה סיני *Zeh sinai*. Pagninus vertit (hic Sinai) nempe tremuit. Eodem pacto Vatablus, Clarius, & Caietanus. Felix (hoc Sinai à facie DEI.) Hieronymus (Hoc est in Sinai.) Augustinus (Mons Sina à facie DEI Israël) & posterior suppleri vult (distillauit:) monétque in quibusdam codicibus Latinis, & Græcis non haberi (mons Sina.) sed (à facie DEI Sinai, à facie DEI Israël.) vt sit sensus: (Cœli distillauerunt à facie DEI, qui legem dedit populo Israël, & benedictionem daturus erat, qui legem dederat [g]. At Genebrardus reddit: (Huius Sinai) id est, A facie DEI, qui est DEI huius Sinai, vbi contigerunt dicta mirabilia [h]: In aliquibus codicibus Græcis, vt in Vaticano (Τοῦτο Σινᾶ) In libro Iudicum [i], vnde dixi videri sumptam sententiam istam, sic legimus: (Montes fluxerunt à facie Domini, & Sinai à facie Domini DEI Israël. יהסיני *iehsinahi*, τοῦτο Σινᾶ) Psalterium Vaticanum (A facie DEI: mons Sina à facie DEI Israël) vbi supplendum aliquid videtur, Verbi gratia, tremuit, aut fluxit, &c. Psalterium Ambrosianum (A facie DEI, qui est in Sina.) Iansenius post Theodoretum, supplet (A facie DEI Sinai,) qui apparuit in Sinai. De nomine Sinai dixi Actuum 7. [k]

g Psal. 83. 8.
h Exod. 19. & 20.
i In cap. 5. 5.
k Vers. 30.

A facie DEI *Israel*.] De voce Israël, & quare peculiariter dicatur DEVS Israël, egi in eâdem Historia [l].

l Cap. 1. 6. Cap. 13. 17.

Vers. 10.] PLVVIAM voluntariam segregabis DEVS hæreditati tuæ, & infirmata est: tu verò perfecisti eam.

POSITO superiùs exemplo de manna videtur prædicere Dauid multo nobiliorem pluuiam cœlestis, & Euangelicæ doctrinæ, qua reddatur valens, ac perfecta Ecclesia, quæ debilis priùs erat, & infirma. Et quidem satis communis Nostrorum sensus confirmatur ex verbo temporis futuri, cùm fuerit præcedente versu præteritum tempus. Confirmat Hilarius pluuiæ nomine doctrinam intelligi Mosis exemplo in Deuteronomio [m]. Hieronymus comprehendit vnà & prædicationem sanctam, & legem quæ per

m Deu. 32. 2

a Ioan.1.17. Mosem data est [a], nimirùm tanquā typum illius. Hugo Cardinalis docet, cur prædicationi congruat pluuiæ nomen: prætereà CHRISTO: denique lacrymis. Lege. Quod si priora de pœnis, quas essent aduersarij passi, placet intelgere, antithesis maior erit blandioris, & fœcundioris pluuiæ, &c.

Voluntariam.] Ἑκούσιον, נדבות *nedaboth.* Pagninus (Munificentiarum.) Caietanus (Voluntatum.) Vatablus primo, & secundo modo, aut liberalitatum, & abundantem. Explicat Caietanus de duplici pluuia mannæ, & coturnicum, & vtramque fuisse voluntatum, id est, appetitionum populi, appetentis cibū, & carnes: (Indicat id Glossa ordin.) & vtrāq; fecisse DEVM eleuare (sic enim vertit, pro segregabis, vt videbimus) quia ambæ miraculo factæ sunt, licet per causas secundas. Theodoretus ait, voluntariam pluuiam dici, siue spontaneam, ob liberum arbitrium, quoniam non ex necessitate irrigatur aliquis, sed doctrinæ acquiescens consequitur gratiam. Hilarius, (Quoniam prouidus voluntatum, & bonæ voluntatis cuiusque, segregauit nonnullos ad prædicandum, vt Paulum persecutorem, Petrum

b 4.de TRIN. cap.1.& hic. negatorem CHRISTI. Augustinus [b] propter singularem electionem, qua sibi DEVS elegit Hebræum populum, Non faciens taliter omni na-

c Ps.147.20. tioni, nec iudicia sua manifestans aliis [c], & propter gratiam, quæ sine me-

d Iaco.1.18. ritis datur ab eo, qui voluntariè gignit nos verbo veritatis [d], & scuto bonæ

e Psal.5.13. voluntatis suæ circumdedit nos [e]. Arnobius: Quando cecinerunt AN-

f Luc.2.14. GELI pacem hominibus bonæ voluntatis [f]. Genebrardus, de liberalitate in Ecclesiam, ita vt in Synagogam distillauerit DEVS, ac depluerit imbres iracundiæ suæ, vt prioribus verbis indicatur, iuxta vnam expositionem. Am-

g 1.de SPIRITV sancto in proœmio. brosius [g] de diuina & sanctificante gratia, cuius per se auctor DEVS, non homo, & illius typum esse pluuiam istam, sicut & rorem, Ge-

h Iud.6.37.& seq. deonis [h] nempe, & Ioëlem locutum de illa gratia, SPIRITVque illis verbis [i]: Effundam de SPIRITV meo, &c. Hoc sensu Gregorius [k],

i Cap.2.28. Act.2.17. pluuiæ patrem [l] interpretatur DEVM, qui siccam terram humani cordis

k 29. Moral. cap.15. vel 20. guttis scientiæ gratuitò aspergit, non pro nostris meritis, sed pro suæ munere benignitatis, & aliquando prohibet huiusmodi stillas cōtumacibus [m]. Denique prædicatio stillarum instar est, rorisque teneri, quando prædica-

l Iob 38.28. tor dispensatione aliqua temperat sermonem, vt vbertim pluuia manans,

m Esa.5.6. cùm quæ de supernis sentit, virtute qua præualet, loquitur: Vtrumque à

n Deut.32.2. Mose expressum dicente [n]: Expectetur sicut pluuia eloquium meum, & descendent sicut ros verba mea.

Credo volūtariam quoque pluuiam dici, quia tempestiua, opportuna, & desiderata: non prima quidem omnino gratia, quæ nobis sine nobis, id est, consensu nostro datur, sed alia, quæ respondenti, acceptanti, desideranti: quamuis & de prima nonnullum desiderium naturale, imperfectúmque esse nō repugnat, posita nōnulla auditione quod talis dari possit vel soleat à DEO. Chaldæus explicat pluuias viuificationis, & rores spontaneos.

Segregabis.] Psalterium Vaticanum & Ambrosianum (Segregans) ex Hebræo vertit Hieronymus (Eleuasti) Pagninus (Fecisti eleuare) Caietanus (Facies eleuare) Vatablus (Destillabas) Felix (Eleuabas.) Alij, stillare facies, idque pro stillasti, vel stillas, vel stillabas: aut (rigas.) Græcum verbum, ἀφοριεῖς est futuri temporis, propriè significans segregabis, siue separabis:

parabis: Hebræum תניף *thaniph*, ciusdem temporis, multa significat, stillare, effundere, aspergere, eleuare, cribrare, concutere. Chaldaicè ארימתא *aremittha*, Proiecisti. Etsi autem quandoque præteritum pro futuro, & vice versa ab Hebræis vsurpetur: tamen standum hic iudicio Septuaginta, & Interpretis nostri. Segregatio denotat vim diuinæ vocationis, & electionis; eleuatio finem, qui altus est, nempe beatitudo. Quod si pluuia, EVCHARISTIA est, voluntaria est, quia summa voluntate instituta, summóque amore, cùm in finem CHRISTVS dilexisset suos [a], & exquisita in omnes voluntates ipsius [b]; summopere item à nobis expetenda, & magna voluntate percipienda.

Hæreditati tuæ.] Sæpe populus Hebræus Domini vocatur Hæreditas [c], ipsæque vicissim illius [d]. De secundo facilior causa, quia omnis quidem Iustus adoptione Filius DEI fit, ac proinde hæres, salua simul ratione præmij, vt aliàs docuimus, peculiariter tamen ij, qui magis proprio & peculiari DEVM colunt ritu, legéque. Primi ratio ferè eadem, vt licet omnium sit DEVS hæreditas, finis, & beatitudo, qui eam consequuntur, præcipuo tamen modo illorum à quibus studiosius, seu paternum atque hæreditarium bonum custoditur, & amatur. Cuilibet priuatim licet dicere: DOMINVS pars hæreditatis meæ [e], & Hęreditate acquisiui testimonia tua [f]; &, In hæreditate Domini morabor [g]: atque hoc nomine in Nouo Testamento aliquoties felicitas dicitur [h]. Multò magis DEI censetur hæreditas Ecclesia, & huius è contrario potiore iure DEVS. Non inuidet nobis DEVS hæreditatem FILII sui naturalis: Non confunditur hic FILIVS nos appellare fratres suos [i]. non periclitatur hæc hæreditas diminui, dum communicatur tam multis: non possident hæreditatem filij sine patre, quoniam iste non moritur, sed possidemus eum, & ille nos, & suamet hæreditate, ac felicitate fruitur ipse: semel adita hæreditas hæc nunquam perditur, quippe incorruptibilis, incontaminata, immarcescibilis, conseruata in cœlis [k]. De his Augustinus [l].

Illud prætereà verum est Hebræum populum descendisse de Sem primogenito Noë [m], & primogenitos in lege naturæ Sacerdotali munere functos: & DEVM præcepisse in lege scripta primogenitos offerri sibi, Quocirca posset propter istam causam aliquo modo vocari populus Hebræus hæreditas DEI. Non facit quidem ad rem præsentem, nec omittenda tamen annotatio, vocabulum hæreditatis, necnon sortis, & partis nonnunquam in deteriorem partem sumi atque de pœna, & supplicio [n]. Totus homo hæreditas DEI est, nec sui ipsius est, sed illius. Fornicator est, ac profanus, qui propter quamlibet creaturam, sicut Esau propter vnam escam [o], vendit primitiua, subtrahens se DEO, & DEVM sibi, pro parua voluptate magnam dignitatem, inquit Cyrillus Ierosolymitanus [p].

Et infirmata est; tu vero perfecisti eam.] Refert Theodoretus interpretationem Symmachi, & Aquilæ. Prior sic habet: ἣν ἐξεποίησας, ϗ ἥδρασας: (Quam effecisti vel adoptasti, vel emancipasti.) Posterior hæc est: Καὶ μεμοχθηκυῖαν σὺ ἥδρασας, Et (vt vertisse videtur Hieronymus:) laborantem tu confirmasti.) Chaldæus (Et ecclesiam, siue congregationem laborantem tu erexisti.) Vatablus: (Et laborantem confirmabas) Pagninus: (Et labore confectam

a Ioan. 13. 1.
b Psal. 110. 2.
c Exo. 15. 17. Deuter. 9. 26. 29. c. 32. 9. 2. Reg. 21. 3. Psal. 27. 8. & alibi.
d Num. 18. 20. Deut. 18. 2. Iosue 18. 7. & alibi.
e Ps. 15. 5.
f Ps. 118. 111.
g Eccl. 24. 11.
h Gal. 3. 18. Ephes. 1. 14. 18. Cap. 5. 5. Coloss. 3. 24. Tit. 3. 7. Heb. 1. 14. Cap. 9. 15. 1. Pet. 1. 4. Iaco. 2. 5.
i Heb. 2. 11.
k 1. Pet. 1. 4.
l Sermo. 13. de verb. Apostoli, & ser. 119. de Tempore, & in Ps. 136. & 149.
m Gen. 6.
n Iob 20. 29. Ps. 62. 11. Esa. 17. 14.
o Gen. 25. 34. Heb. 12. 16.
p Catechc. 4.

tu confirmasti eam.) Alij:(Et si fatigata fuit,tu confirmasti eam.) vel, cum defecta est viribus, tu reficis illam,restituendo nempe fœcunditatem, qua ad tempus visus es illam priuasse. Caietanus:(Et fuit lassa;tu firmasti ipsam) Genebrardus cum Rab. Kimhi vult esse hypotheticam phrasim cum eclipsi particulæ(Si)quod si hæreditas tua infirmata est,fatigata,oppressa, afflicta, malè affecta ab hostibus,tu sanè stabiliuisti,& roborasti eam. Psalteriũ Vaticanũ(etenim infirmata est)verbum ἠσθένησε est (infirmata est) נלאה nileah,laborauit,defecit, fatigata est, lassata, debilitata. Potest hypothetico sensu quod in præterito dicitur, vel in præsenti (vtrumuis enim fuit hebræum verbum)intelligi quoque in tempore futuro,quasi diceret,Si fuerit infirmata,perficies,infirmatam perficies. Existimat Ribera [a], verti potuisse pro(infirmata est,(cœpit) Infirmari enim Hebræos dicere, pro incipere, quia res dum incipit, minus habet firmitatis, viriumque. Fateor verbum חלה chalah, & חלל chalal, & חול chul, de quo ibi disputat, habere vtramque significationem:at non idem est de לאה laah, huius loci verbo.

Fecit id DEVS hæreditati suę Synagogæ, id est,facere solet,& facturus prædicitur ecclesiæ suæ. Perculsos Hebræos cum daretur lex,tot tonitruis, fulgoribus,&c.roborauit,& recreauit DEVS: multo melius Ecclesiam,vt pusillum gregem confirmauit CHRISTVS [b], constantem ex Gentibus, quas dedit ei PATER hæreditatem [c]. Nam Petrum negantem respexit [d]: persecutorem Paulum vocauit [e]: colaphizato dixit gratiam ei suam debere sufficere [f]:fugientes Apostolos post resurrectionẽ inuisit [g], & columnas firmas ecclesiarum fecit [h]: vt Paulum [i], sic sine dubio segregauit ex vteris matrũ Apostolos cæteros,vt tanquam imbres emitterẽt eloquia sua [k]:legem,quæ infirmabatur prę impossibilitate per carnẽ [l], adimpleuit [m], vberiore gratia communicata: fortem aduersarium ligauit [n]: vicit mundum [o]:victoriam nobis contulit [p]. Hæc ferè Theodoretus,siue Basilius, Hilarius, Augustinus, Hieronymus, siue Origenes,& passim cæteri expositores, nec non Bernardus [q], qui propterea notat Petrum Paulumque meritò vocari viros misericordiæ [r], propter multam misericordiã quam sunt consecuti,& qua sunt post peccatorum infirmitatem confirmati. Arnobius confirmatos intelligit Apostolos à CHRISTO,quando post resurrectionem ostendit eis plagas [s], &c.

Sed latius patet confirmatio, & perfectio, tum propter SPIRITVM principalem [t], & Sacramentum quod Confirmationis vocatur,& alia Sacramenta,quibus corroboramur,tum propter CHRISTI promissa tempore persecutionum,vt detur os,& sapientia, cui non possint resistere, & contradicere omnes aduersarij [u], denique vt portæ inferi non præualeant [x].

a Osea 11. nu.25.
b Luca 12. 32.
c Psal. 2. 8.
d Luc 22. 61.
e Actuum.9.
f 2. Cor.12.9.
g Ioan 20.
h Psal.74.4.
i Gal.1.15.
k Eccle.39.9.
l Rom. 8. 4.
m Matth.5. 17.
n Luc.11.22.
o Ioan.16.33.
p 1. Cor.15. 57.
q Serm.3. de Pet. & Paulo.
r Ecclesia ex Ecclesiastico Cap. 44. 10. in Octaua Apostolo. Petri, & Pauli.
s Ioan. 20.
t Psal.50.14.
u Luc.21.15.
x Mat.16.18.

Vers. 11.] ANIMALIA tua habitabunt in ea, parasti in dulcedine tua pauperi DEVS.

HIc effectus cœlestis illius pluuiæ,& roboris diuini,vt DEI grex pacatus degat,siue peculium,quæ dicta prius est hæreditas, & in magna qua-

gna quadam in præparatis à DEO escis suauitate, atque iucunditate. Theodoretus Apostolos intelligit, quibus DEVS quodammodo conscensis, homines conuerterit. nam & equos ab Habacuc [a] nominari, & hodiéque habitare Apostolos in DEI hæreditate, id est, Ecclesia, tum per scripta sua, tum per Reliquias, per quas reddunt sanctos illos, qui accedunt ad eas. Adde Euãgelistas, qui passim per animalia quatuor in Ezechiele [b], & Apocalypsi [c] designati dicuntur. Talem esse Paulum Vas electionis appellatũ [d]. Hilarius explicat per eloquia diuina reddi spirituales, qui prius erant animales, & ea ipsorum effici faucibus dulcia, cũ euaserint pauperes Spiritu. Cõsentit Hieronymus, Glossa Interlin. Gentes mansuefactas, & conuersas. Quo posset pertinere linteum ostensum Petro [e]. Beda vult significari minores fideles qui sunt adhuc perficiendi, & alendi. Chaldæus explicat de ANGELORVM custodia his verbis (Viuificationem tuam, siue animalia tua, collocasti in ea, præparasti exercitus cœtuũ Angelicorum, vt benefaceres pauperibus DEI.) Vocare solent ANGELOS Hebræi nomine Animalium, vel potius quod apud eos significat Hebræum חיה *chaiah*, vt & apud Græcos ζώων Viuentium. Quo etiam pacto ab Aristotele appellatur DEVS ζῶον μακάριον, Animal beatum. Latinè non ita loquimur, quia dicitur ab anima, quæ cõpositi pars est, & respirationis notionẽ includit, quasi ἄνεμος.

a Cap. 3.8.
b Cap. 1. & 10.
c Cap. 6.
d Actu. 9.15.
e Act. 10.11.

Sunt & qui per dicta illa Animalia in quadriga Ezechielis ANGELOS intelligant, qui ANGELI quandoque throni appellantur, quibus insideat DEVS. Hieronymus Osorius de Hebræis exponit, non quibuscunque, sed vilioribus, instar animalium brutorum, imperitis, ita vt & his consuluerit DEVS, non tantùm magnis, ac sibi carissimis: illos enim item alliciendos fuisse, suauitate atque deliciis. In Psalmo quodam alio [f] est: Homines, & iumenta saluabis Domine: quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam DEVS. Videri posset præterea sermo esse de pecore, & armento, propter abundantiam pascuorum ex pluuia illa voluntaria, & spontanea, quam pollicitus est DEVS [g], ad differentiam Ægypti, vbi in hortorum morem aquæ ducuntur irriguæ. DEVS ipse dicit [h]: Quoniam meæ sunt feræ syluarum, iumenta in montibus, & boues. Nec deest qui de coturnicibus à DEO missis [i] accipiat animalia, de quibus egimus in libro Sapientiæ.

f Psal. 35.8.
g Leuit. 26. 3.4. Deut. 11.10. 11.12.
h Ps. 49.10.
i Psa. 77.27. Num. 11.31. Sapien. 16.2.

Animalia tua.] חיתך *chaijathecha* (Animal tuum.) Synecdoche numeri singularis pro plurali, & alia figura, qua de hominibus vsurpat vocem gregis, vt & alibi pro gubernatore, pastoris, nisi ANGELOS cum Chaldæo velimus interpretari, vt ante diximus. Vatablus, Clarius, Pagninus, Caietanus, & alij vertunt (congregatio, siue cœtus, societas, vel grex, peculium, armentum, fera, &c.) figuratè, vt monui, homines intelliguntur. Sed minus aptè per feram, nec satis bene, Chaldæam vocem חחיתך *thechijathac*, reddit Latinus Interpres(viuificationem tuam) cùm statim de ANGELIS eadem exprimatur. Melius dixisset (victum tuum,) hoc est, necessaria ad victum populi, subditur enim: (Parasti in dulcedine tua, &c.) Quamquam & viuificationem pro sustentatione vitæ quidam dicunt, & ANGELORVM bene mentio subiiceretur, quorum opera manna confectum est [k].

k Ps. 77.25. Sapient. 16. 20.

Habitabunt in ea.] Hieronymus, (Habitauerunt,) Caietanus (Sederunt, id est,

id eſt,quieuerunt,inquit,in pluuia,Mannæ. Alij(in terra promiſſa,vel in Ieruſalem,)vbi pro paupere, & afflicto populo magnificam DEVS manſionem parauit. Vel,In hæreditate tua (ſic Hieronymus) id eſt in populo tuo erit multitudo copioſa. Hilarius aut in pluuia, aut in hæreditate. Hebraicè eſt præteritum ישבו *iaſchebu*, Græcè præſens *κατοικοῦσιν*. Senſus nil variat:nam habitabunt cum veniet CHRISTVS:habitauerunt, vel habitant propter prædictionis certitudinem, & propter typum Eccleſiæ, qui præceſſit in populo Hebræo.

Paraſti.] תכין *thachin*, futurum tempus,ſed ſignificatio præterita, quia præceſſit aliud verbum ſimilis temporis. Valet autem etiam verbum,idem quod,fixiſti, firmaſti, firmiter paraſti, nempe per Apoſiopeſim, manna, victum,vitæ neceſſaria, &c. vel vt placet Hilario, aut hæreditatem, aut pluuiam,de quibus anteà.

In dulcedine tua.] בטובתך *bethobathecha*. *Ἐν χρηστότητί σου*, In benignitate bonitate (ſic Hieronymus) In ſuauitate (hoc modo Auguſtinus) In beneficiis,in deliciis : fluebat enim Terra promiſſionis lacte & melle [a] : veſtimenta quoque per quadraginta annos non ſunt attrita [b] : manna continebat omnem ſaporem [c] : protegebantur, ac regebantur columna nubis,& ignis [d] : denique populus ille tanquam dilectus, incraſſatus, impinguatus,dilatatus eſt à DEO. [e] Paraſti cibum illorum,ait alibi Dauid [f],quoniam ita eſt præparatio eius. Vnde quidam dictum putát כון *chon*,quaſi paratum. Lege Genebrardum [g].Auguſtinus gratiam Noui Teſtamenti exponit,prouenientem ex liberalitate DEI, quæ facit,vt bonum opus fiat non timore,ſed amore : non formidine pœnæ, ſed delectatione iuſtitiæ. Et ſic Domino dante ſuauitatem, ſiue benignitatem terra noſtra det fructum ſuum [h].

Nil dulcius EVCHARISTIA, de qua Catthuſianus quoque, necnon de neceſſariis ad ſuſtentandam vitam, quæ ſuppeditantur affatim pauperibus ſpiritu : quod & Lyranus confirmat exemplo primorum Diſcipulorum [i].

Pauperi.] Orphanis,viduis,deſolatis, de quibus antea meminit, id eſt, omni ope deſtitutis:Gentili deſtituto gratia DEI (nempe copioſiore) vt ait Theodoretus:cuiuis,qui Spiritu pauper ſit,vt Hilarius:& ſuam agnoſcat indigentiam,vt Auguſtinus,non cui opprobrio ſit paupertas,quòd abundare ſibi videatur [k]. Edent pauperes,& ſaturabuntur [l] : Eſurientes implebuntur bonis [m], hoc eſt, vt myſticè Theophylactus [n] exponit, Gentiles, qui non, vt Iudæi, proprias iactabant ſpirituales opes.

DEVS.] In Sixtianis Bibliis Editionis LXX. iungitur DEVS cum DOMINVS) ſequentis verſus, (Ὁ ΘΕΟ͂Σ ΚΎΡΙΟΣ) Sic etiam Hilarius. Poteſt obliquè poni iuxta Editionem hebræam hoc ſenſu : (Paraſti in dulcedine pauperi DEI.) Chaldaicè quidem ita eſt propter ſtatum regiminis לענוי *lahhaniije*, ídque numero plurali(pauperibus DEI.)

a Exo.3.17.c.13.5.c.33.3. Leui.20.24. Num.13.28.cap.14.8 ca.16.13.14. Deut.6.3.c.11.9.cap.26.9.15.c.27.3.c.31.20.Ioſu.5.6.
b Deut.29.5.
c Sap.16.20.
d Exo.13.21. & alibi.
e Deut.32.15.
f Pſal.64.10.
g Ibidem.
h Pſal.84.13.
i Act.2. & 4.
k Pſ.122.4.
l Pſa.21.27.
m Luca 1.53.
n Ibidem.

Verſ. 12.]

Vers. 12.] DOMINVS dabit verbum euangelizantibus virtute multa.

PRÆDICITVR vis,& efficacia prædicationis Euangelicæ in Apostolis, & Discipulis CHRISTI, qui priùs animalia vocati sunt, & tantò eguerunt virtute maiore,quantò minus erant à naturæ dotibus instructi,& piscatoribus, rudibúsque res futura erat cum Sophistis, Philosophis, Rhetoribus. Virtus autem non moralis duntaxat eximiæ cuiusdam fortitudinis, nec illa quidem propriè,sed gratis datorum donorum est,linguarum, interpretationis sermonum,miraculorum,& similium;protectionis prætereà diuinæ, atque Angelicorum exercituum. Meminit de hac suæ prædicationis virtute Paulus [a], & CHRISTVS ipse apertè [b]. Sic passim ferè omnes nostri. Et Ambrosius [c], & Hieronymus [d], & Aponius [e], & Chrysostomus [f], vbi notat prædictionem hîc Euangelij contineri, etiam secundùm nomen. Arnobius autem exponit de mulieribus,quæ iubente CHRISTO ipsius Discipulis annuntiauerunt resurrectionem:quoniam ab eo sexu mortis extiterat origo,vt notant Hilarius [g], Ambrosius [h], Augustinus [i], Hieronymus [k].Qua in re tamen non perspicio adeò magnam seu multam virtutem. Chaldæus,& Rabbini accipiunt de lege ferenda exercitui, siue populo magno Israël per Mosem, & Aaron. Verba Chaldæi sunt : (Verbum Domini dedit verba legis populo suo : Verùm Moses,& Aaron euangelizabant verbum DEI cœtibus multis Israël.) Item ex Rabbi Dauid,quia vt videbimus,pro euangelizantibus Hebraicè fœminino genere legitur euangelizantibus, de magno exercitu, siue multitudine mulierum nunciantium venire castra Sennacherib regis Assyriorum contra Ierusalem, qua de re sit ipse Psalmus totus. Alij quod hostes fugient,quantisuis irruant copiis,daturum namque DEVM, vt plures nuncij deferantur, multos ac validos fusos exercitus esse, cæsósque.Confirmant ex sequentibus (Rex virtutum dilecti, dilecti) quod Hebraicè sonat, (Reges exercituum fugient)ita vt hæc sit futura fama,hoc verbũ,quod dabit Dominus,faciétque vt percrebrescat.

Placet id Eugubino, esséque generalem sermonem de victoriis per DEI clementiam reportandis, iisque externis quidem, sed potissimùm aduersus Dæmonas, quorum vel prædictus initio Psalmi, vel optatus sit interitus; (Exurgat,vel exurge DEVS, & dissipentur inimici tui,&c.) & quod attinet ad externas alias victorias,eæ celebrari carmine solebant à mulieribus, vt à sorore Mosis [l],& ab aliis in Historia Regũ [m]. Caietanus,quod id quod significabatur per signa, quæ edidit DEVS in lege danda [n], & misit per ANGELOS suos, ceu per nuncios operatores, tot coruscationum, tonitruorum,&c. fuerit executurus, si paruissent DEO, & voluissent dormire,id est,habitare inter Cleros,& confinia promissæ terræ,in eam intrando, nempe destructionem inimicorum per eosdem ANGELOS, & regum exercituum.Legit enim (reges exercituum :) adeò vt habitatrix domus (sic legit pro, speciei domus) & quilibet imbellis, nec sequens castra diuidat spolia fugatorum à DEO, & omnes instar columbæ futuri sint, quod est animal minimè pugnax,ornati diuitiis,vt sunt illius pennæ deargentatæ,&

a 1. Cor. 2. 1. & seq. Colos. 2. 2. & seq.
b Cap. 10. 19. 20.
c In Ps. 118. octona. 11.
d Hic & in cap. 51. Esa. & in Agg. in fine, & Prolo. lib. 2. in Zacha.
e Libro 1. in Cant.
f Hom. 1. in ep. ad Rom.
g Can. vlt. in Matth.
h De SPIRITV sancto. c. 12. & in c. 22. Luca.
i Serm. 17. de Temp.
k In cap. vlt. Matthæi.
l Exo. 15. 20.
m 1. Reg. 18. 6.
n Exod. 19 & 20.

alæ deauratæ. Nos quod initio diximus, vt magis commune, sic quoque magis verum putamus. Sed enucleatis singulis, meliùs intelligetur.

Symmachus præter Chaldæam lectionem, de qua dixi, ita legit: (Κύριος ἔδωκε ῥήσεις τοῖς εὐαγγελιζομένοις στρατιᾷ πολλῇ. Dominus dedit sermones, aut locutiones euangelizantibus exercitu multo.) Hieronymus: (Domine dabis sermonem annuntiatricibus fortitudinis plurimæ.) Felix: (DOMINVS dabit sermonem annuntiatricum exercitus multi, vel dictum, euangelizantium virtutem multam.) Pagninus & Caietanus: (Dominus dabit sermonem, aut dictum annuntiatricum exercitus multi, aut magni.) Vatablus: (DOMINVS dabit verbum annuntiatricibus magni exercitus.) Clarius: (DOMINVS dabit euangelizantibus virtutem multam.) Textus Hebræus pati potest omnes has versiones: אדני יתן אמר המבשרות צבא רב *Adonai iytthen amer hammebascheroth tsaba rab*, DOMINVS dabit verbum, sermonem, dictum, locutionem, annuntiatricibus exercitum multum, aut magnum, vel virtutem, aut fortitudinem: aut exercitus, virtutis, fortitudinis: aut exercitu, virtute, fortitudine: aut annuntiatricum virtus, fortitudo, exercitus multus, siue magnus est: quibus DEVS verbum dedit, seu vim loquendi, prædicandi, annuntiandi. Vnde vel significatur, eas accepta à DEO dicendi vi, aut occasione ex rumore, & fama, annuntiare multum, magnúmque numero ac robore exercitum fusum esse: & tunc perinde est, ac si sit casus Genitiuus, & Accusatiuus: vel in Ablatiuo casu, fore vt annuntient prædictæ annuntiatrices præditæ virtute multa, & magna siue morali, siue externa, & aliorum donorum, aut exercitu, aut numero multo, magno, copioso. Et quidem id quod annuntient, sit verbum quod suppeditat DEVS; illud ipsum, quod absolutè vocatur VERBVM DEI.

Hic posterior sensus omninò retinendus: quamuis vertendo (virtutis) seu (fortitudinis) cum Hieronymo, aut cum aliis in Accusatiuo, non abhorreret ab illo, id est, Dabit Dominus verbum, sermonem, dictum, &c. id est, os, sapientiam, vim, & quicquid necessarium est euangelizantibus fortitudinis, aut fortitudinem multam, id est, mysteria Christianæ religionis, quæ sunt maxima, &c. Verùm inhærendo, vt par est, in editione nostra, quæ etiam est Patrum omnium Latinorum, significatur virtutem futuram esse in euangelizantibus, & prædicatoribus. Casus quoque Datiuus LXX. δυνάμει, & Symmachi στρατιᾷ idem denotat; vtuntur etiam Græci casu isto, vt instrumentum significent, & id, quo aliquid fit. Quanquam & nouus videri posset sensus iuxta Græcas illas editiones, vt Dominus det verbũ euangelizantibus, δυνάμει, καὶ στρατιᾷ πολλῇ, virtuti, & exercitui multo, vniuersitati omnium hominum, & ex his, multis sapientibus, potentibus, nobilibus secundùm carnem. Illud quoque verum est, futurum, vt prædicetur, exercitum, ac multitudinem maximam conuersam esse. At hoc non tanti est, atque illam ipsam prædicando conuertere. Quapropter exponitur his verbis munus eximium prædicationis, quod constat magna virtute, vel simul etiam numero magno.

Dabit.] Symmachus (Ἔδωκε, dedit) Hieronymus (dabis) Chaldæus (dedit) & hic pro Domino (verbum DEI) secundus in vocatiuo (Domine) Modica in his differentia.

Verbum.]

Verbum.] אמר *omer*, ῥῆμα, Symachus ῥήσεις. Latè patet Hebræum vocabulum,at non vt דבר *dabar*, quod pro re quacumque ſumitur. Putant quidam אמר *omer*, deſignare ſecundam TRINITATIS perſonam,cùm etiam Moſes in deſcribenda Mundi creatione [a], vſus ſit verbo אמר *amar*, & non דבר *dibber*. Quomodo Ioannes [b] λόγον dixit,non ῥῆμα,dum ageret de eadem perſona. Attamen quodam Pſalmo [c], quod Latinè dicimus: Verbo Domini cœli firmati ſunt,Hebraicè dicitur בדבר *bidbar*, τῷ λόγῳ. Et in alio [d].Ipſe mandauit צוה *tſiuah*, ἐνετείλατο.Vbi addidit Interpres noſter (dixit & facta ſunt) cum LXX. qui vtuntur verbo εἶπε.

a Gen.1.
b Cap.1. & aliis Euangelij,& in Epi. & in Apoc.
c Pſ.32 6.
d Pſ.148.5.

Euangelizantibus.] E Græcis mutuatum verbum; Hebraicè המבשרות *hammebaſcheroth*, fœminino genere. Propter hoc genus fœmininum Rabbini,& qui libentius eos tametſi Chriſtiani ſequi ſolent,de mulieribus interpretantur,vt vidimus,quæ victorias Hebræorum celebrarent. Eugubinus refert ad ῥήματα, ἀγγελίας, τὰ εὐαγγέλια. Hieronymus Oſorius priores ſectatur. Nil opus hac interpretatione, vel etiam ſexu: nam cùm genere neutro careant Hebræi, & fœminino vtantur pro illo, poteſt referri hoc nomen ad animalia,quæ nomine fœminino,licet ſingulari,dicebãtur ſuperius,& de prædicatoribus quidem, iuxta nonnullorum expoſitionem חיה *chaiiah*, intelligi.

Deinde, vt docuimus explicantes Eccleſiaſten cùm ibi dicitur אמר קוהלת *amar koheleth*, verbo maſculino, nomine fœminino,vtuntur Hebræi fœmininis pro maſculinis, vt rei alicuius præſtantiam ſignificent. Idcirco egregius Concionator nomine fœminino ſeipſum expreſſit; & hoc loco Euangelici prædicatores deſignantur eodem pacto. Lege quoque Riberam [e], vbi ſic docet apud Aggæum [f] Hebraicè haberi: (Nuncius Domini de nunciatoribus) ita vt legere debeamus, non vt nunc eſt במלאכות *bemaleacoth*, in legatione. Editio enim Græca,& Latina vertit nuncios,ſed במלאכות *bemalleacoth*. Pineda [g] ſenſu quodammodo contrario vult per genus fœmininum denotari Apoſtolorum,atque CHRISTI prædicatorum naturalem,ac veluti fœminilem ex ſe imbecillitatem, quam CHRISTVS virtute multa corroboraturus fuerit. Et hac quidem,inquit,de cauſa vocari eodem nomine ancillarum, cùm dicitur SAPIENTIA miſiſſe ancillas ſuas,vt vocarẽt ad arcem [h]: illum,qui iubetur aſcẽdere ſuper montem excelſum, & qui euangelizat Sion [i], Hebraicè appellari nomine fœminino illo ipſo,qui eſt hîc מבשרת *mebaſchſchereth*,quo itẽ genere lectum aliquando in Latinis Codicibus monet Hieronymus [k] (quæ euangelizas) vbi tamen Caſtro refert ad vocem clamantem, quæ dicitur de Ioanne Baptiſta [l]. Forerius ad Sion,& Hieruſalem,id eſt,ad Eccleſiam;alij ad ſocietatem Apoſtolorum, &c. Tandem quod Hebraicè, & Latinè in Iob [m] eſt: Nunquid illudes ei quaſi aui,aut ligabis eum ancillis tuis (aut puellis.) Septuaginta reddunt puero παιδίῳ, & noſtra tamen editio rem magis exaggerat ob infirmitatem ſexus.

e In cap.1. Aggæi,n.22
f Cap.1.13.
g In Iob c. 40.n.5.
h Prou.9.3.
i Eſa.40.9.
k Ibidem.
l Mat.3.3 Ioan.1.23. Marc.1.3. Luc.3.4. Eſa.40.3.
m Iob 40.24

Porrò verbum in Piel בשר *biſchſcher*, ex radice בשר *baſchar*, id eſt, caro,ac etiam homo,illud propriè ſignificat,quod Græcè εὐαγγελίζειν, nuncium lætum dare,vel ferre,vel mittere,quaſi dicas carneum,humanum,gratum. Quamuis autem & de triſti nuncio interdum videatur vſurpari [n],

n Theſaurus linguæ ſanctæ.

Maldonatus conatur exempla quæ afferuntur, in meliorem partem interpretari [a]. Apud Ieremiam [b], Maledictus vir, qui annnunciauit patri meo dicens: Natus est tibi puer masculus, & quasi gaudium lætificauit eum. Vbi reddi videtur proprius vsus, & notio dicti verbi. Hoc omninò iam ita videtur proprium Ecclesiæ, sicut & euangelizandi, atque Euangelij: & fortasse, quia nobis VERBVM caro factũ est [c]: & quicquid prædicatur ad hoc Verbum refertur, quod est caro factum. Suspicatur Eugubinus hoc verbum ex Hebraico assumptum in linguam Italicam, qua, inquit, dicitur *Imbasciator*, legatus, nuncius, &c. Melius *Ambasciador*.

a Præfat. in Euangelia, cap. 1.
b Cap. 20. 15
c Ioan. 1. 14.

Virtute multa.] Hilarius (virtutibus multis.) Hieronymus reddit nomen fortitudinis: alij aliter, vt prius dixi. צבא *tsaba*, exercitum significat, Vnde DEVS צבאות *tsebaoth*, Sabaoth exercituum, quod Septuaginta sæpe reddũt δυνάμεων, & Interpres Latinus, virtutum, sicut hoc loco δυνάμει, & virtute: Symmachus verò στρατιᾷ, & vox Hebræa transfertur ad ordines Leuitarum, & ANGELORVM, qui milites [d], ac militare dicuntur, & ad stellas, & ad omnem ornatum, ordinémque orbis. Sed cum est in numero plurali, tribuitur soli DEO, cui parent ac ministrant omnia, & militant, vt solent duci copiæ, siue exercitus: nec in aliam linguam transferri debet, vt obseruat Hieronymus [e]: cùm nec SPIRITVS sanctus, nec id Apostoli fecerint. Inde fit, vt significet quoque nonnunquam צבא *tsaba*, robur ac fortitudinem, quæ in robore ac potentia est, non quatenus moralis virtus est, & alterum masculina forma plurale צבאים *tsebaim*, pro quo Septuaginta etiam ponunt δυνάμεις, Latinus, virtutes, id est, exercitus, vt in Psalmo CII [f]. Benedicite Dominum omnes virtutes eius. Et terminatione fœminina Psalm. XXIII [g]. Dominus virtutũ ipse est Rex gloriæ. Quæ verba parum aptè quidam accipiunt, quod qui Auctor est moralium virtutum, ac meritorum DEVS, idem est & gloriæ. Non debuit Eugubinus nostrum reprehendere Interpretem, quod virtute sit vsus pro exercitu: quamuis non ita crebrò Latinè virtus id significet, immò vt contendit ipse, nunquam. Nam Cicero [h] ea voce vtitur pro opibus, facultatibus, viribus ciuitatis, vtentem citat Diphilum tragœdum. Quocirca DOMINVS hoc loco daturus prædicitur verbum euangelizantibus virtute multa, non morali, (quæ ipsa tamen datur sæpe, plurimúmque refert.) nec enim Hebræa, Græcáve dictio eam significant, sed, vt ante docuimus, vi magna ad eximia, & mirifica opera, vel numero, ac multitudine copiosa. Hilarius moraliter videtur intellexisse, siquidem exponit virtutem repetiri in eo, qui fit, vt est versu sequenti, dilectus Regi, & Domino, & DEO, vt Petrus, Paulus, Ioannes. Sed quod dixi, melius. Theodoretus exponit de exercitu Fidelium conuersorum, qui & ipsi fiant prædicatores.

d Iob 25. 3. & alibi.
e Epist. 140.
f Vers. 21.
g Vers. 10.
h Lib. 2. Epi. ad Attic. Epist. 19.

Vers. 13.] REX virtutum dilecti dilecti: & speciei domus diuidere spolia.

IS qui verbum daturus est euangelizantibus virtute multa, seu robore, seu numero, Rex est ac Dominus omnis roboris, omnísque exercitus, maximè

maximè ANGELORVM quorum eo in numero partes quoque sunt non paruæ: prætereà PATER est dilectissimi FILII sibi consubstantialis. Ille ipse Discipulis tal.. , ac tantam victoriam concedet, vt totum inter se, ceu quædam spolia, partiantur orbem, & aggregent Ecclesiæ. Vnde ipsi Ecclesiæ resultabit decus, & ornamentum singulare. Sed vt hæc sententia percipiatur, varia recitanda loci lectio, vnáque multiplices expositiones adiiciendæ.

Rex virtutum dilecti dilecti, &c.] Hebraicè: מלכי צבאות ידדון ידדון *malche tsebaoth yddodun yddodun.* Hieronymus vertit (Reges exercituum fœderabuntur, fœderabuntur: & pulchritudo domus diuidet spolia.) Chaldæus: (Reges cum exercitibus suis migrauerunt de prætoriis suis, & Sapientes dimoti sunt à scientia sua: & congregatio Israëlis diuidebat prædam de cœlis.) Pagninus (Reges exercituū fugiebāt, fugiebant: & habitatio domus diuidebat spolium.) Felix discrepat in eo duntaxat, quod ponat verba futuri temporis. Vatablus: (Reges ingentibus copiis instructi fugerunt, fugerunt, inquam, qui domi desidebant, diuiserunt spolia.) Alij in secundo membro: (Et habitatrix domus diuisit spolia.) Caietanus: (Reges exercituum mouebuntur: & habitatrix domus diuidet spolium.) Huc omnes isti, (quibus consentit Hieronymus Osorius) videntur collimare, quod priore quoque Versu significaui, victorias de hostibus illustres futuras, etiam de Regibus vno veluti fœdere conspirantibus, & spe, sapientia, robore frustratis, fugeréque compulsis, ita vt licuerit opima, pulchráque spolia ipsismet mulieribus domi remanere, ac potius formæ atque elegantiæ vacare solitis, partiri inter se.

Sunt verò, vt Vatablus refert, qui verba dicāt esse ipsarum mulierum renuntiantium, aut canentium victoriam versu præcedente cōmemoratam. Rabbini maiore ex parte ita sentiunt; quamuis aliqui per habitatricem domus, vel formam, vel speciem domus intelligi velint Synagogam ipsorum formosam atque speciosam. Attamen iuxta traditum sensum, qui probatur Patribus, & Eugubino, Genebrardo, Vatlenio, & aliis de triumpho Ecclesiæ, declaranda, & defendenda editio nostra: quod non ita fideliter omnes præstant, licet transferant ad Ecclesiam vt Osorius.

Rex.] Sic LXX. in singulari, ὁ βασιλεὺς. Hebraicè מלכי *malche*, & Chaldaicè מלכיא *malchaija*, in plurali. Symmachus quoque οἱ βασιλεῖς. Quamuis autem aliquando non referat vter numerus sit, hoc tamen loco refert, quia de vno DEO vel CHRISTO intelligendus est. Quare dicendum vltimam litteram abundare, vel מלכי *malchi*, legi debere, Rex meus, vel vltimam litteram denotare solum regimen, vt docui superius de אבי *abi*, & de composito Melchisedec, & de similibus. Sic in Psalmo secundo [a], מלכי, *malchi*, vertitur à Septuaginta, Rex: Ego autem constitutus sum rex, &c.) licet alij, vt Hieronymus, vertant: (Ego autem ordinaui regem meum) Genebrardus ait י *iod*, esse ibi & alibi paragogicum, & alludi ad Melchisedec, secundum cuius ordinem Sacerdos CHRISTVS: est enim quoque pro constitutus נסכתי *nasachthi*, vnctus sum. Augustinus putat DEVM, CHRISTVM, vel etiam PATREM intelligi, item Hilarius, Hieronymus, & alij. Theodoretus legens (Reges) & pro (virtutum) (militum) exponit

[a] Vers. 6.

ponit de Apostolis, qui fuerunt dilecti, & amici CHRISTI, & acceperunt ab ipso spolia, id est, eos, quos conuerterunt per speciem domus, id est, per gratiam Sancti SPIRITVS, quæ reddit domum, id est, illos ipsos pulchros.

Nos cum pluribus, maximè Latinis, sentimus, cum quibus & Euthymius consentit: qui dicit præterea, quod Apostoli acceperunt potestatem Gentes conuertendi speciei domus, id est, pro Ecclesia, vel specie domus, id est, per pulchritudinem Euangelij tanquam per instrumentum.

Virtutum.] צבאות *tsebaoth*, Δυνάμεων. Symmachus, Στρατιωτῶν, militum.) Dixi priore versu quid valeāt Hebræa dictio, & Græca qua vtuntur LXX. στρατιωταὶ, id est Milites, pertinent ad notionem illarum pro exercitibus. Dicitur DEVS rex harum virtutum, militum, exercituum; nec ita commodè virium & roboris, &c. quia Hebræum nomen plurali numero, vt dixi, DEO conuenit, tanquam Duci, & Imperatori: nisi per Metonymiam, vt copiæ, ac vires pro exercitu Latine vsurpantur. Cum autem, Hieronymo auctore, docuerimus, idem nomen pluraliter de DEO solùm vsurpari, non video cur Genebrardus neget Regem virtutum hîc DEVM significare, sed regem quemlibet potentissimum, & fortissimum. Quamuis eo posito quod vult, sensus quem affert, sit verus. Reges potentissimi dilecti sunt, vel erunt, id est, ad dilectum pertinent, aut pertinebunt, eum inquam, qui est dilectus, hoc est, dilectissimus DEO PATRI, quippe consubstantialis illi Filius: cedent, succumbent, in eius venient ditionem & possessionem.

Dilecti dilecti.] τοῦ ἀγαπητοῦ. Semel tantùm nunc legitur apud Septuaginta in Bibliis Complutensibus & Regiis, & aliis multis, & hoc monet Augustinus, & ita legit Hilarius. Symmachus, qui verterat (reges militum) addit (ἠγαπήθησαν, ἀγαπητοὶ ἐγένοντο. Amati fuerunt amati, seu amabiles facti sunt. Quod indicat bis positum à LXX. τοῦ ἀγαπητοῦ ἀγαπητοῦ, prout etiam restitutum modo est in Bibliis Sixtianis, & sic existimat Eugubinus ipsos Septuaginta posuisse, cùm geminatio reperiatur in textu Hebraico, & editione Latina. Adde Chaldæam paraphrasim, Hieronymum, & alios, qui aliter vertunt non per nomen, sed per verbum, duplex quoque verbum expressisse. Psalterium tamen Vaticanum, & Ambrosianum semel duntaxat legit (dilecti.) Hic autem dilectus est CHRISTVS, cuius, & eius virtutum, vel Apostolorum, vel donorum, ac ministeriorum, quæ sunt ipsis communicata, Rex est DEVS PATER: & dicitur iterum dilectus, quia maximè talis, & is accepit à PATRE suo virtutes illas, & vt pulchra, atque speciosa sponsa Ecclesia sibi compararet ereptos à Diabolo Gentiles.

Ceterum credere debemus, voces Hebræas non verba, sed nomina fuisse, & quidem eius significationis, quam cum nostra editione, & Septuaginta, Symmachus agnouit, licet partim verbo vtatur ἠγαπήθησαν, partim nomine ἀγαπητοὶ. Hebraicæ voces sine punctis sunt hæ ידדון ידדון *yddedun yddedun*, vbi si loco ו *vau*, substituatur י *iod*, quæ permutatio facilis est, & sub primo ד *daleth*, intelligatur proferri aliud י *iod*, habebimus ידידין *iedidin*. Sed fallitur Eugubinus, in Psalmo LXXXIII. esse hoc ipsum nomen. Est enim plurale fœmininū ידידות *iedidoth*, quod refertur ad aliud eiusdē generis משכנותך *mischpenothecha*. Genebrardus coniicit existimasse Septuaginta

ידדון

ידודון *iedudun*, (mutando puncta aliter quàm modo ſint,) eſſe cognomen Christi, (ſicut Salomonis fuit ידידיה *iedideiah* [a],) formæ, ישורון *ieſchurun*, quod eſt cognomē populi Iſraël [b], pro quo Latinè eſt dilectus, aut rectiſſimus, Græcè ἠγαπημένος: etſi Forerius [c] vertat primogenitū, ſicut & quodā [d] loco noſter Interpres. Addit Genebrardus, poſſe eſſe formatū nomen à דוד *dod*, quod ſignificat quoque dilectū, vt ſit י *iod*, heemantica ſeu formatrix littera. Placent hæc magis, quàm quod extremo affert loco, reſpexiſſe ad ſenſum Septuaginta, quoniam fuga illa, & clades non tam ſignificet abolitionem, quàm conuerſionem. Non conuertitur qui fugit, ſed ſpiritualiter etiam loquendo, is qui cæditur, &c. Oportuit Latinam venerabilem editionem noſtram tueri, Græcam verò LXX. quòd hæc ex illa tranſlata ſit, vt proinde laborare non debeamus de verbo נדד *nadad*, Vnde alij futurum putant eſſe ידודון *iedodun*. Pradus [e], interpretatur Imperator exercitus dilectiſſimi ſui Iſraëlis.

a 2. Reg. 12. 25.
b Deut. 32. 15. Eſa. 44. 2. Pſal. 28. 6.
c In Eſaiam.
d Deut. 33. 17.
e In Ezech. de prima viſione Ezech. p. 2. ſect. 12.

Et ſpeciei domus diuidere ſpolia.] Dabit nimirum is, qui Verbum euangelizantibus, Rex virtutum dilectiſſimi Filij ſui, vel tū illorum, tum iſtius, ſpecioſæ domui ſuæ Eccleſiæ, aut ad ſpeciem, & ornamentum eius (eſt enim Datiuus caſus ſpeciei τῇ ὡραιότητι,) vt diuidat, & comparet ſibi ſpolia, id eſt Gentiles detractos de Diaboli poteſtate, ac tyrannide. Non licet ambigere נוה *nauah*, poſſe ſignificare pulchritudinem, ac ſpeciem, ac amœnitatem affini ſignificatione nominis נאה *naah*, quo videtur Epiphanius [f], alluſiſſe, dum ſcripſit Ægyptios appellare paſcua circa vrbes lingua ſua nomos, dicere volens neoth, cum illud ſit Græcum. Apud Ieremiam [g], editio Latina habet: Specioſæ, & delicatæ aſſimilaui filiam Sion, vbi Hebraicè eſt נוה *nauath*. Apud Iob [h], eadem dictio redditur per Latinam pulchritudinis, nec non iterum apud Ieremiam [i], & Eſaiam [k], & ruſus apud Iob [l], per ſpeciem. Poteſt per ſpeciem domus intelligi vxor, & ſponſa, ab effectu, quod ſit familiæ pars ſpecioſiſſima, & domum ipſam reddat ſua cura ſpecioſam. Mulieris enim bonæ ſpecies in ornamentum domus ſuæ [m], & eſt natura ſua φιλόκοσμος [n]. Talis Eccleſia Dei Sponſa toties in Canticis appellata pulchra, formoſa, ſpecioſa, perfecta, integra, columba, ſine macula, immaculata, pulcherrima, ſingulatum quoque partium eius deſcripta pulchritudine. Christvs etiam quam dilexit Eccleſiam, tradidit ſe pro ea, vt illam ſanctificaret, mundans lauacro aquæ, in verbo vitæ, vt exhiberet ipſe ſibi glorioſam illam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiuſmodi, ſed vt eſſet ſancta, & immaculata [o]. Vſitata aqua externas cutis eluere maculas poteſt; at non rugas, & multò minus internas ſordes, quantumlibet adhibeatur nitrum, vel herba Borith [p], Maculata es, inquit Devs, in iniquitate tua coram me.

f Hæreſi 24.
g Cap. 6. 2.
h Cap. 5. 3.
i Cap. 31. 23.
k Cap. 32. 18.
l Cap. 5. 24.
m Eccl. 26. 21.
n Hieronymus ep. 12. ad Gaudentium.
o Ephe. 5. 27.
p Ierem. 2. 22.

Retuli paulo ante Theodoreti expoſitionem, ſpeciem accipientis pro gratia Spiritvs Sancti, quæ ſpecioſos, & pulchros facit. Symmachus apud eundem ſic habet: Καὶ ἡ διαίτα τοῦ οἴκου διανεμεῖ λάφυρα, (& habitatio, aut regimen domus diſtribuet ſpolia.) Regimen domus poteſt intelligi mulier, cuius eſt habere œconomicam curam.

Diuidere ſpolia.] Chald. Dabit Dominus diuidere, vt diuidat &c.) Heb.) Diuidet

uider ſpecioſa domus, חתחלק *thechallek*. Nec debuit mirari tamen Eugubinus, cur Septuaginta per caſum Dandi τῇ ὡραιότητι vertere voluerint; retulerunt enim ad verbum (dabit) ex verſu præcedente. Spolia ſunt, vt dixi, Gentiles, & quicunque armis Euangelicæ prædicationis rapiendi ſunt de Diaboli tyrannide: ipſa præterea Idola, aræ, templa, &c. vel diruenda, vel in pios vſus conuertenda. Huc ad nos venit igne, gladioque armatus CHRISTVS, bellum indicens [a], ligaturus hoſtem, direpturus vaſa, & arma & ſpolia ipſius diſtributurus [b], eiecturus principem mundi huius [c], expoliaturus principatus, & poteſtates, & traducturus confidenter, palámque triumphaturus illos in ſemetipſo [d], immò & nos ipſos [e], efficiendo vt & nos triumphemus, & per illum viuamus [f]. Idcirco nomen CHRISTO impoſitum eſt iuſſu DEI, ([g] ACCELERA SPOLIA DETRAHERE, FESTINA PRÆDARI.) Væ qui prædaris, non ne & ipſe prædaberis [h]? &c. Domine [i], miſerere noſtri, te enim expectauimus, &c. & congregabuntur ſpolia veſtra, ſicut colligitur bruchus, velut cum foſſæ plenę fuerint de eo [k].

Gregorius [l] præſentis verſum Pſalmi exponi de ſpoliata Synagoga, & ditata Eccleſia. Eadem prorſus ſententia, & ipſiſſima verba ſunt apud Hieronymum [m]. Aliàs docui [n], Diaboli principatus, quo pacto in hunc mundum hominéſve Mundi huius dici poſſit iuſtus, & iniuſtus. Spoliorum nomen indicat iniquitatem ipſius, & iniuſtitiam belli contra illum. Auguſtinus vnam hic, ſcilicet præcipuam iuſtæ deprædationis, & ſpoliationis cauſam dat, quoniã Diabolus operabatur in filios diffidentiæ [o], abutens eorũ infidelitate ad voluntatẽ ſuam, & occidit incarnatũ VERBVM, nihil reperiẽs in eo morte dignũ [p]. Attigit Eſaias [q] hanc ſpoliationis cauſam: pro eo quod laborauit anima eius, &c. ideo diſpertiam ei plurimos, & fortium diuidet ſpolia, &c. Ingens eſſe gaudium ſolet in meſſe, & exultatio victorum capta præda, quando diuidunt ſpolia [r]. Sed cautio bellica tenenda, ne prædæ intentos occupet aduerſarius [ſ]. Poſtea [t] mentio erit de Beniamin, id eſt, de Paulo, qui vt lupus rapax, manè comedit prædam, & veſpere diuiſit ſpolia [u]. Non arbitror ſpolia in Scripturis aliquando ſumi pro bonis ſimpliciter, vt ſenſiſſe tamen quoſdam teſtis eſt Ianſenius [x], & hoc loco Genebrardus docet: nam quem iſte locum profert ex Prouerbiis [y], (Et ſpoliis non indigebit) obeſt potius. Eſt namque ſenſus, tantam fore mulieris fortis diligentiam, vt vir non deſideret hoſtilia ſpolia, procedátve ad bellum propter illa.

Verſ. 14.] Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & poſteriora dorſi eius in pallore auri.

EST Apoſtrophe ad ſpeciem domus, id eſt ad Eccleſiam, ad eos maximè, quibus datur diuidere ſpolia prædicando, ſed & ſimul ad illos, qui conuertentur operâ ipſorum. Si vos præſertim Prædicatores, & Prælati, immo & quicunque fideles, verſabimini, & quietè continebitis vos intra confinia,

a Matth. 10. 34.
b Luc. 11. 22. Matth. 12. 29.
c Ioan. 12. 31.
d Coloſſ. 2. 15.
e 2. Cor. 2. 14.
f Ioan. 16. 33. 1. Cor. 15. 57.
g Eſa. 8. 3.
h Infra 33. 1.
i Ibidem 2.
k Eſa. 33. 4. Lege item Cap. 49 24. & ſeq.
l 11. Moral. cap. 9. vel 11.
m In Cap. 2. Lament.
n In Euang. domin. 1. Quadrag.
o Epheſ. 2. 2. cap. 5. 6.
p Ioan. 14. 30.
q Cap. 53. 11. 12.
r Eſa. 9. 3.
ſ 1. Machab. 4. 17. Frontinus 1. ſtratage. ca. 6. lib. 2. c. 5. Polyb. lib. 10. Claudian. in 4. conſulat. Honorij.
t Verſ. 28.
u Gen. 49. 27.
x In cap. vlt. Prou. verſ. 10.
y Ibidem.

confinia, terminósque vestrarum diœceseon, inquit Panigarola [a], aut inter duplicem velut hæreditatem cœlestem, ac terrenam, ita vt dum viuitis, nec toti sitis in contemplatione, nec toti in actione, sed in medio, inquit Bellarminus [b], tunc erit Ecclesia pulcherrima vt columba, habens alas deargentatas, & dorsum deauratum. Primum sensum sequitur Iansenius, dicens contineri sub typo populi quietam habentis in Terra promissionis habitationem: Confirmat vaticinio de Isachar [c], qui dicitur eadem phrasi; quæ hîc est (nisi quod pro Cleris, qui tamen ibidem Græcè sunt, ponuntur termini) accubans inter terminos, id est, mare Mediterraneum, & mare Galilææ. Denique quia Petrus [d] vocat Cleros Ecclesias particulares, quando monet non debere pastores dominari in cleris.

Ad secundũ sensum potest pertinere, quod Augustinus affert de duobus Testamẽtis, quia per illa datur κληρονομία, id est, hæreditas; & de duabus hæreditatibus, vt æterna patienter expectetur, præsens nimis ardenter non expetatur, sed dormiamus, id est, moriamur, seu vitam hoc modo claudamus, vt post eam in resurrectione pennas consequamur, quibus rapiamur in nubibus obuiam CHRISTO in aëra [e]: vel hac ratione celebretur, ac tanquam pennis, fama euehatur Ecclesiæ. Eadem Hieronymi [f] de duobus Testamentis expositio est, in quo vtroque inueniatur columba SPIRITVS sancti, & pennæ deargentatæ ob exteriorem litteræ sensum, pallor auri propter interiorem mysticum [g]: vel quod est item apud Hilarium, pennæ, sint prædicatores, posteriora dorsi, & scapulæ, quæ pectus operiunt, fructus bonæ conscientiæ; cui aurum, honórque regius tribuitur cum virore æternitatis. Consentit in duplici Testamento Ambrosius [h], & Paulinus [i]: ille [k] verò addit etiam dormientibus exurgere alas istas, & dum dormiunt vigilare. Illi alteri parti sententiæ Augustini simile est quod Lyranus ait in conscientiæ viuere puritate, qui sic versatur inter militantem, & triumphantem Ecclesiam, vt bonis vtens vitæ præsentis, non amittat æterna. Arnobius dormientes inter Cleros, intelligit Scribas, & Pharisæos negligentes Scripturarum libros, ac tenentes regni claues, cùm nec intrent ipsi, nec alios ingredi sinant [l]: sed sint pennæ columbæ deargentatæ, & formam auri præferant (sicut hi colores in columba sunt solùm apparentes) quia simulant se simplices, & probos: eorum autem loco substitui à DEO de cœlo reges, id est, Apostolos, quorum opera, & prædicatione candor conferatur sanctitatis. Euthymius post Didymum, & Cyrillum, Cleros Gentiles ait esse; si Apostoli moriantur inter illos, futurum, vt tunc diuidant, seu ad eos adducantur spolia, id est, vt plures conuertantur, indéque sequatur in Ecclesia pulchritudo columbæ. Theodoretus Cleros Testamenta interpretatur: in his dormiendum, id est, immobiliter versandum: tunc pennas columbæ deargentatas futuras, id est, dandam SPIRITVS sancti gratiam secundùm simpliciora, & faciliora dona: pallorem auri denotare perfectiora, & maiora. Chrysostomus [m] pennas has deargentatas, & aureas eleemosynæ tribuit, quæ conuolet ad ipsum regalem thronum. Bernardus [n] inter medios Cleros dormire dicit, qui in spe dormiat, & requiescat, medius inter timorem, & securitatem, tanquam inter læuam, & dexteram, molli supposito

a In Paraphrasi Iudica.
b 2. de verbo Dei, cap. 13.
c Gen. 49. 14.
d 1. Pet. 5. 3.
e 1. Thessal. 4. 17.
f Hic & in c. 12. Ezech.
g Idem dicit in cap. 2. Ecclesiastæ, & Rupertus Cant. 1.
h Libro de Paradiso, c. 3. lib. de Tobia, cap. 5. & 20. & Ep. 37.
i Ep. 2.
k In Ps. 118, octo. 14.
l Matth. 23. 13.
m Hom. 7. de Pœnit.
n Serm. 51. in Cant.

caritatis strato: & cum pallore auri: id est, cum humilitate, atque timore: quod pallens aurum, aurichalco fulgente humanæ sapientiæ melius [a]. Gregorius [b] mansuetum vt columbam pennas hîc habere deargentatas luce sermonis diuini: sed in posteriori seculo speciem auri, id est, caritatis ipsius in se continere.

a Idem serm. 61. in Cant.
b Hom. 15 in Ezech. & in cap. 1. Cant.

Hi sunt præcipui modi, quibus obscurus hîc declaratur locus, adhærendo lectioni vulgatæ, & similes prætereà reperies in Hugone Cardinale, & aliis. Notat ille in hoc versu octo conditiones necessarias sacerdoti. Lege etiam Cardinalem alterum Vitriacum [c]. Adde istis sensibus alium, quem post Genebrardum affert Pineda [d]. Si dormiatis inter medios Cleros, siue sortes, in tanto scilicet discrimine, vt sortiantur milites, cuius futuri mancipia sitis, aut missis deliberent sortibus de facultatibus vestris, immò de vobis interficiendis (huius rei exempla plura colligit Tiraquellus [e]) eritis tamen securi, ac tuti. Confirmat exemplo Petri, qui cùm dormiret inter duos milites vinctus catenis duabus, & ita sopitus somno, vt latere percusso debuerit excitari, liberatus diuinitùs est [f].

c Ser. in Dñ. 7. post Pentecosten.
d Iob 5. vers. 22. num. 1.
e De iure primigeni. q. 17. opinione 1. num. 39. & seq.
f Act. 12. 6. 7.

Pintus [g] paulò aliter: Si dormiatis, siue habiteris inter medios Cleros, siue sortes, ac terminos duarum, nempe hæreditatum, vel regionum, vbi nulla solet esse securitas, & iuxta inimicos vestros, vos præsertim Pastores, & Prædicatores, non domi vestræ ac vobis, & genio indulgentes, sed semper vigiles, & ad omnem hostis excitati rumorem, pulchra erit vobis commissa Ecclesia, instar columbæ, &c. Eugubinus legens Cleros pro sortibus, & terminis, & limitibus, ait indicari, si angustè habitent, si versentur in angustiis, si vexentur, tamen prosperè cuncta euentura. Pradus [h]: Si iaciantur de vobis sortes ad vitã, vel interitum inter milites Babylonios, qui pro vexillo gestant columbam argentatam, cuius dorsum rutilat quasi aurum fuluum, eruemini, & vos potiùs eorum diuidetis spolia, de quibus præcedente versu. Fauere Ambrosius [i] videtur, qui præter duo testamenta dicit quoque Aaron tunc inter Cleros fuisse, quando inter duas partes populi constitutus mortem à defunctis serpere in sortem viuorum sui corporis non permisit obiectu [k].

g In cap. 40. Ezech.
h In cap. 17. Ezech. vers. 3. & in c. 24. vers. 6.
i De Tobia, cap. 20.
k Num. 16. 46. & seq.

Placet hæc expositio, & primæ duæ reliquæ quatenus ad istas referuntur; in ceteris enim, quæ continent, tropologicæ magis sunt, aut anagogicæ, quàm litterales. Aliæ sunt, quæ nituntur aliis editionibus, præsertim Hebraicæ quas auidiùs Recentiores amplectuntur; nec eas respuimus, quamdiu non abhorrent ab illa, quæ cohæret cum Latina vulgata editione, & cum communiore Patrum sententia, quos boni Ecclesiæ filij audiunt, sequuntúrque libentiùs, quàm Hebræos, & hebraizantes. Aptè verò columba in exemplum allata est, quia præter nitorem est simplex, innocens, timida, rapinis exposita, volatus pernicissimi, pérque diuturni.

Dormiatis.] Per Catachresim, iaceatis, stetis, &c. vel somno præ tristitia opprimamini, interim dum de vobis iacitur alea. Sed de dormitione mortis, quidam Patres accipiunt, quos ante recitaui.

Inter medios cleros.] בין שפתים *ben schephathachaym*, Chaldæus vertit קלקלתא *kilkelatha*, Aulæa. (Dixit DEVS vos reges, scilicet exteri, vt Ægypti, & aliarum nationum, si dormitis inter aulæa, ecce Ecclesia Israëlis,

quæ

quæ similis est columbæ cooperta nubibus gloriæ, diuidit prædam Ægyptiorum, argentum repurgatum, & arculas plenas obrizo purissimo.) Hebræa vox labia significat, & quæ in ore nostro sunt, & quæ per translationem in aliis rebus extremitates vocantur, vel termini, seu limites, & confinia, vel pedes ollarum, seu tripodes, quæ etiam labia, & labra dicuntur, quibus ollæ imponuntur, immò & ollæ ipsæ, necnon vasa patula alia, in quæ infunditur aqua aut ad lauandum, aut ad aliud. Pagninus vertit tripodes. Vatablus ollas, siue caldarias, vasáque plena fuligine. Felix (chytropodes.) Caietanus (confinia.) Hieronymus (medios terminos.) Caietanus verò hypotheticam orationem vult esse. Si paruissent DEO Hebræi in confiniis habitassent, id est, in præstitutis locis Terræ promissionis abundantes opibus, quas columba deargentatis pennis, & aureo dorso designat. Alij absolutè promitti felicitatem, quamuis videantur iacere in sordibus, in fuligine, in nigredine, quæ denotat res aduersas, vt è cõtrario secundas albedo, licet etiam torreantur. Quod tum de Hebræis, tum potissimum de Ecclesia, qui Christianè hebraizant, plurimi interpretantur, quos longum est numerare, & inter illos sunt etiam citati Pineda, & Pintus, atque prætereà Genebrardus, sed omnium optimè, quoniam docet cleros, siue sortes significare pericula, & parœmiali formula dici iacere quempiam, dormire, cubare, versari inter medias sortes, vt si diceres in extrema alea, Gallicè, *entre les hazards*, inter cruces, lebetes, tripodes, in rei cardine, vel articulo, in acie nouaculæ, inter malleum, & incudem, inter sacrum, & saxum, &c. Id est, in summo discrimine, id rerum desperatione. Antonius Gueuara [a] obseruat, cum Syri columbas albas, atque Palæstini venerati sint (sicut accipitrem, aut Ibin Ægyptij, vt ait Strabo [b], & Herodotus [c], vel Tibullo [d] teste,

„ *Quid referam, vt volitet crebras intacta per vrbes,*
„ *Alba Palæstino sancta columba* (aliàs viro) *Syro?*

Nec Diodoro [e] Siculo, qui causam reddit, addens Babylonios, quod Semiramidem fabularetur à columbis in deserto educatam, & meminit quoque talis cultus Eusebius [f], & Lucianus [g], (dicens Reginam versam in columbam, vel cultam columbam propter castitatem [h].) & Iustinus Martyr [i], & Athenagoras [k]. Hoc, inquam posito, ait videri hoc loco Dauidem velle dicere, vtentem futuro pro præterito. Quando inter medios hostium terminos pauci, imbecilli instar dormientium, languidi degeretis, tamen eratis Palæstinis timori, ac veluti religioni, non secus ac alba columba, cuius vel plumas euellere, & pennas detrahere nefas erat. De terrore hostium populi Hebræi plura sunt testimonia [l]. Et columbæ nomine Babylonius Rex in Scripturis quandoque designatur [m]. Pintus [n] accipiens nominis Hæbræi significationem pro labiis humanis, elicit istam sententiam: Si cùm de vobis homines detraxerint, quieueritis inter ea labia, non vosmet ipsos defendentes, eritis columbis albis similes, eóque magis celebrabitur fama nominis vestri, quò depressior videbitur. Verumtamen licet Hebræa dictio possit adeo multa significare, nec respuendi sint penitus qui ex singulis extrahuntur sensus, si alioqui nihil repugnans contineant, ille maximi faciendus, & solus litteralis habendus, qui congruit cum significatione, quam Interpres elegit. Itaque nec ollæ, aut tripodes, nec labia oris no-

a In cap. 1. Habac.
b Lib. 17.
c In Euterpe.
d Lib. 1. Eleg. 7.
e Lib. 3. c. 8.
f 8. De præparat. c. 5.
g Lib. de Syria Dea.
h In Ioue tragœdo.
i Apolo. 1.
k Ora. pro Christ.
l Exod. 15. 14. Iosue 10. 21.
m Ierem 25. 38. c. 46. 16. cap. 50. 15.
n In cap. 40. Ezech.

ſtri litteralem nobis pariunt per ſe intentum ſenſum, præſertim etiam cum Patribus penitus incognitus ſit. Super nomine Cleros,quod Græcum eſt, ſed ab Interprete retentum,qui alicubi vertit terminos, & alibi ſortes, extrui debet litteralis ſenſus. Ambroſius [a] recitans hunc locum, legit ſortes, aliquando [b] cleros. Pſalterium vetus S. Germani Pratenſis, teſte Genebrardo, (inter medium ſortium.) Quare licet exponere hunc locum, retenta ſignificatione ſortis,ac termini; tum etiam, quoniam auctore Suida, κλῆρος, eſt quoque τόπος, κτῆμα, κληρονομία, μέτρον γῆς, præter alias notiones, quæ non faciunt ad rem. His ſignificationibus congruunt expoſitiones, quas annotatione præcedente approbaui,ex quibus vna eſt Genebrardi,quam hîc fuſiùs retuli, nec ab iis diſcrepat Gueuara,niſi quod ad Eccleſiam potiſſimum accommodari debent, quæ ille ad Hebræos qui typus Eccleſiæ fuerunt.

[a] Epiſt. 37. edit. Rom. & de Tobia, c. 5. [b] De Tobia cap. 20. In Pſal. 118. octon. 14.

Non arbitror vim fieri debere in forma duali nominis שפתים *ſchephathaym*, ad probandum non debuiſſe verti ollas,quoniam hæ non duæ, ſed plures ſunt [c]: nam termini quoque ſunt plures, potéſtque aliquis eſſe in triuio,& in confinio multiplici. Alioqui cur nunquam LXX & noſter Interpres Dualem expreſſerunt? Id non fecerunt, quia non alio numero repererunt dictam vocem,nec aliter vertere neceſſe fuit,quàm numero indefinito.

[c] Facit id Bellarm. 2. de Verbo Dei, cap. 13.

Inter medios cleros.] Ἀνὰ μέσον τῶν κλήρων. Auguſtinus ait, expreſſius ex Græco transferri (Inter medium Clerorum)ſed tantundem valere noſtram lectionem, non tamen ſi diceremus (Inter cleros) quoniam inter medium dici ſolet de iis rebus, quæ inter ſe debent habere conſenſum. Probat aliquot exemplis,& accommodat ad ſenſum illum ſuum ſuperius allatum, de duobus Teſtamentis, vel hæreditatibus,&c. Non videtur adeo neceſſaria notatio,ſicut nec de illo conſenſu. Idiotiſmus eſt LXX.cui ſatis Latinè reſponderet ſolum (inter) vel ſic magis exprimitur periculum, in cuius medio conſtituti ſint,& medij poſiti. Ambroſius [d] nonnunquam legit: (Si dormiatis inter cleros medij.)

[d] In Pſ. 118. octona. 14.

Pennæ columbæ deargentatæ.] Ambroſianum Pſalterium addit (ibi) περιηργυρωμέναι, circumargentatæ. כנפי יונה נחפה בכסף *canpe ionah nechpah, baccheſeph*, alæ columbæ tecta in argento; vbi idiotiſmo Hebræo ſingulare verbũ iungitur numero plurali, quod fit,quando nomen plurale diſtributiuè ſumitur, vt hîc quælibet penna tecta: quemadmodum etiam in Geneſi [e] בנות צערה *banoth tſahharah*, Filiæ diſcurrit, id eſt, vnaquæque filiarum diſcurrit.

[e] Cap. 49. 22.

Pennæ deargentatæ ſunt albæ.ſic Poëta [f] de anſere:

„ *Atque hic auratis volitans argenteus anſer,*
„ *Porticibus Gallos in limine adeſſe canebat.*

[f] 8. Æneid.

Sic Theodoricus apud Caſſiodorum [g] equos argenteo colore veſtitos dixit, id eſt,albo.

[g] 4. Varia. Epiſt. 1.

De columba diſſerit accuratiſſimè ſuprà omnes Vlyſſes Aldrouandus [h]. Nos pauca nunc duntaxat propoſito noſtro neceſſaria. Conſtat laudatiſſimum animal, & DEO in paucis quodammodo carum. Credi hoc poteſt apocrypho licet Eſdræ libro [i], in quo eſt,ſic DEVM ſibi ex omnibus volatilibus

[h] 15. Ornitholog. [i] 4. Eſd. 6. 23. 24. 25. 26. 27.

latilibus nominasse columbam vnam, vt ex arboribus vitem, ex floribus lilium, ex pecoribus ouem, ex populis Hebræum, ex ciuitatibus Sion, &c. Indicio sunt multa, quæ Scripturæ tradunt de columba, tum ad sacrificia [a], tum ad signum cessantis diluuij [b], tum ad testimonium sub persona SPIRITVS sancti [c], de sanctitate CHRISTI: tum ad commendandos mores [d], tum ad celebrandam Sponsam Ecclesiam [e], & quod cum velum Templi scissum est in CHRISTI Passione, columba Templum egredi visa est, vt prodidit Ephrem [f]. volat ocyssimè.

„ *Radit iter liquidum, celeres neque commouet alas* [g].

Idcirco Vates noster optabat [h] sibi alas vt columbæ, cuius & collo nonnunquam epistolas obsessi ad auxiliares amicos illigatas misisse traduntur, in Historiis, vt Hircius, & Brutus [i] in obsidione Mutinensi: & eâdem alij, aliisque de causis idem factitarunt, vt scribunt Varro [k], Ælianus [l], Sabellicus [m], Martinus Polonus, (in Chronico) Sigismundus liber Baro [n]. Mœrendo, gemendo meditari videtur [o], & vocem ipsam, quæ Hebraicè est יונה *ionah*, quãdoque vsurpãt Hebræi pro mœrore. Gregalis est, ac ignotam si se immisceat, primum perinde ac si oderit, verberat, & erectis horret pennis. Terræ non immoratur, nisi ad pabulum. Lauat corpus & inspergit humectum puluere. Fœtorem omnem expellit. Connubia cœpta nunquam violat, quamuis salacissima. Diligit impensè prolem tum mas, tum fœmina, & hi mutuo degunt amore. Videri possit ea de causa præcepta eius oblatio à muliere post partum [p], ceu piaculum amissæ virginitatis; & aliàs ab aliis, vt DEO tanquam coniugi firmiter iungi viderentur, sed nonnisi eâ ætate, qua nondum natura salax, sciret libidinem, vt notat Bernardus [q]. Admodum timet, ac imbecillis est [r]. Clementia & mansuetudine præstat, humanísque delectatur hospitiis. A simplicitate laudare CHRISTVS videtur [s], cum vituperet Oseas [t]: Sed CHRISTVS sine temperamento ex serpentina prudentia non laudat. Symbolum felicitatis habebatur ab Hebræis, apud quos qui ditiores erant, eius alas gypso illitas affigebant tectis, vt post Euthymium narrat Pierius [u].

Porrò Theodoretus [x] mysticam reddens causam, quare iussus sit Abraham [y] sacrificare vaccam, capram, arietem, turturem, columbam, ait significata per hæc ea quæ familiæ ipsius obuentura erant, per tria prima animalia tres generationes in incolatu: per turturem, egressum populi, & peregrinationem in deserto, quo turtur delectatur: per columbam generationem illam, quæ Terram promissam accepit: mansuetum enim est, inquit, hoc animal, & domesticum. Ex his, & similibus perspici potest, quare columba in exemplum adducta sit melioris fortunæ, & ea quidem, quæ albi coloris est, quoniam, vt prædixi, denotat color hic res secundas, vt aduersas ater. Lege de colore albo Roam [z] nostrum, & quæ diximus ad Acta [a] Apostolorum.

Et posteriora dorsi eius.] Hieronymus non hic, sed alibi [b] vertit (posteriora & humeros.) & rursus [c], (posteriora, siue interiora dorsi eius.) Augustinus (Inter scapulas.) Hebr. אברותיה *ebrotheiah*, (pennas eius) Græcè μετάφρενα, quasi μετὰ φρένας, & est pars tota corporis posterior à collo vsque ad

a Leuit.5.7. c.12.8. Luc.2.24.
b Gen.8.8. & 9.
c Mat.3.16 Ioan 1.33.
d Mat.10.16
e Cant.1. & 2. & 4. & 5. & 6.
f Sermo. de Pass.
g 5. Æneid.
h Ps 54.7.
i Plin. lib. 10.c.37.
k 3. De re rustica.c.7.
l Lib.9.c.2.
m Enneade 9.lib.9.
n Lib. de rebus Moscouit.
o Esa.38.14 cap.59.11. Nahum 2.7.
p Leuit.12.8. Luc.2.24.
q Serm.59. in Cant.
r Ezec.7.16
s Mat.10.16
t Cap.6.7.11.
u 22. Hieroglyphi.
x Quæst. 65. in Genes.
y Gen.15.
z 6. Singula. c.15.
a Cap.1.10.
b In c.4. Zacha.
c In cap.22. Ezech.

ad cinctum, quæ obiicitur præcordiis à tergo, quasi dicas, post præcordia: & rectè dicitur dorsum, aut scapulæ.

a Citatis locis.

In pallore auri.] Hieronymus (In virore) & alibi [a], (In pallore, vel virore) Augustinus (In viriditate) nec non Hilarius. Vaticanum Psalterium (In specie) atque etiam Ambrosius [b]. Alij (vt aurum fuluum.) Nomen Hebræum ירקרק *ierakrak*, virorem significat, aut flauum colorem, siue croceum, χλωρότης propriè est viror, vel etiam pallor. Videtur color non omnino purus, sed ad alium declinans, qui vulgo dicitur *cangiante*. Notum Diogenis apophthegma, Pallere aurum, quia habeat multos insidiatores. Est quidem quod rutilat, fulget, fulgescítque nobilius aurũ. Sed color in columbæ collo magis refert vilioris, ac pallidi colorem auri. Suidas argentum pennatum ait mysticè denotare simplicioribus, candidioribúsque simpliciora communicari SPIRITVS Sancti munera, aurum dorsi perfectioribus altiora conuenire. Hoc alij dicunt hoc loco interpretes, & alibi [c] Hieronymus. De colli autem coloribus, verine sint, an solùm κατ' ἔμφασιν, & apparentes, Physicis, Opticísque disputandum: Satis constat, quod columbarum nonnisi agitata splendent colla, vel variè radiis percussa, quod & Nero Cæsar cecinit:

b In Psalm. 118. Octon. 14.

c Ep. 150, q. 1.

« *Colla Tyberiacæ* (aliàs Cytheriacæ) *splendent agitata columbæ.*

& is quem Apuleius [d] vocat flosculum, coruina nunc apparet nigredine, cœruleus, nunc alijs coloribus.

d 2. de Asino aureo.

« [e] *Namque aliàs fit vti claro fit rubra pyropo,*
« *Interdum quædam sensu fit vt videatur*
« *Inter cœruleum virides miscere smaragdos.*

e Lucret. lib. 2.

Seneca [f], falsi coloris speciem & ponere, & sumere scribit. Cicero [g] plures ait videri colores, nec esse plures vno, vt remus in aqua inflexus videtur, qui reuera non est. Hac Arcesilas, teste Marciano [h], permotus varietatis incertitudine, amplius astruere ἀκαταληψίαν cœpit. Eadem de Iride ratio, ac maior multo propter fluxibilitatem eius.

f 5. Natural. histo. cap. 5.
g Cic. Acad. 4.
h De Nupt. Philolog.

« [i] *Mille* (enim est) *trahens varios aduerso sole colores.*

i Virg. 4. Æneid.

Thaumantis filiam fabulantur, quia nihil ea mirabilius, nihil obseruatu dignius. De columba non deest qui existimet diuersis præditam coloribus, ac diuersas habere superficies ex diuersarum pennularum portionibus radiantes [k]. Difficile id est, ac experientiæ parum congruens. Sed his immorari non vacat, vt nec mysticos persequi sensus. Notat Eugubinus alarum, & pennarum vocabulis, & volucrum vt aquilæ, quosdam alio Psalmo [l] indicari resurrectionem, & reditum in cœlum. Sic verò & Zoroastrum, Magosque Persarum dixisse, Animam duas habentem alas, è cœlóque ruentem vnam amisisse, conandum si reuolare velit, vt alam recipiat.

k Aldouran. meminit 15. Ornithol. c. 11.
l Ps. 102. 5.

Vers. 15.] DVM discernit cœlestis reges super eam, niue dealbabuntur in Selmon.

DVM habitator cœli, atque omnipotens DEVS & CHRISTVS pro sua pugnabit Ecclesia discernens ac dissipans potentes in terris tũ

Dæmones

Dæmones, tum impios homines aduersarios, ipsa Ecclesia quodam modo niuescet, ac lætabitur mirificè felix: quo solet pacto Selmon, per se alioqui cauernosus, & vmbrosus mons, niue splendescere. Theodoretus, & Euthymius explicant de missione SPIRITVS S. in Pẽtecoste, quando Apostoli, qui reges sunt, & principes constituti super Ecclesiã [a] in Selmon, id est, in Ierusalẽ, linguarũ discriminis gratiam acceperunt, & iis deinceps orbis regna diuisa sunt, & ceu nix, tum sanctitate, tum nominis celebritate euaserunt. Accedit Hieronymus, & Augustinus: sed ille, iuxta Etymologiam Selmon pro vmbra, notat imperfectionem scientiæ in hac vita, hic gratiam SPIRITVS Sancti obumbrantis, vel etiam CHRISTI; quia cum vmbra constet lumine, & corpore, illud, quod in principio erat VERBVM atque Lumen verum, vt vmbraculum meridianum fieret nobis, VERBVM caro factum est, & habitauit in nobis [b]. Hilarius extendit ad omnes, qui prius dicebantur spolia, & ab Apostolis conuersi sunt: futuros reges super Ecclesiam, quæ per eos pulchra fit, & dealbandos niue felicitatis in Selmon, id est, in pace; sic enim eam vocem exponit. Arnobius ait præcedente versu notatum, quod mali doctores, vt Scribæ ac Pharisæi, habebant solam speciem doctrinæ, & pietatis ceu pennas deargentatas, & pallorem auri; hîc autem dandos veros doctores, quorum opera ceteri vero colore albo imbuantur.

a Psa. 44. 17.

b Ioan. 1. 14.

Omnes boni sensus, sed primus magis ad litteram quem Eugubinus tradit, & Genebrardus, licet semper sub typo Hebrææ prosperitatis, de qua Vatablus, & similes Hebraizantes duntaxat interpretantur. Et fauet Paraphrasis Chaldæa. Caietanus accipit de quinque regibus, quos Iosue deuicit, & de lapidibus grandinis, quos immisit [c] DEVS. Rabbini aliqui de tempore Antichristi: & alij aliis variis modis, quos refert Auctor Thesauri Hebraici verbo פרש *parasch.* Alium adhuc lege paulo post àd ea verba (niue dealbabuntur.)

c Iosue 10. 11.

Dum discernit.] בפרש *bephaресch*, Ἐν τῷ διαστέλλειν. Hebræum verbum ab aliis qui de Hebræo vertunt, exponitur, extendere, dissipare, dispergere, frangere, conterere, percutere, diuidere; (quod vltimum est Hieronymi,) & in deteriorem sumunt partem contra reges, qui aduersabantur Synagogæ, & qui postea Ecclesiæ, quasi vel sternerentur, vel velut in triumpho ducerentur. Secuti sumus hanc acceptionem in allato primo sensu, licet eum non adeo multi sequantur, sicut secundum. Significat Græca vox διαστέλλω, non tantùm mando, dimissis huc illuc nunciis, & suis terminis ac finibus describo, limito, &c. item decerno, destino, quæ notiones iuuant secundum sensum, verùm etiam diduco, aperio, diuido, separo, distermino, distendo, quæ primum illustrant. Lege Commentarium Græcæ linguæ Budæi. In Psalmo 49. [d] discernendi verbum דין *din*, & διακρῖναι, significat iudicare: (Aduocauit cœlum desursum, & terram discernere populum suum) immo vt exponit Chrysostomus [e], damnare & punire, & in Psalmo 42. vbi legimus [f]: Iudica me DEVS, & discerne causam meam, Græcè est Κρῖνόν μοι ὁ ΘΕΟΣ, καὶ δίκασον τὴν δίκην μου: Hebraicè ריבי *ribi.* Cognationem habet cum פרש *paras*, aliud verbum פרץ *parats*, à quo locus, vbi victoriam retulit Dauid de Philistæis, denominatus est

d Vers. 4.

e In Psa. 49.

f Vers. 1.

בעל

בעלפרצים *Baalpharasim*, quia diuisit Dominus, inquit Dauid, inimicos
a Reg.5.20. meos coram me, sicut diuiduntur aquæ [a]. Propterea vocatum est nomen
loci illius *Baalpharasim*. Chaldæus: Fregit Dominus odientes me ante me,
sicut frangitur vas testæ, quod repletum est aquis: propterea vocauit locum
illum planiciem rupturarum.

Cœlestis.] Græcè, Ἐπουράνιος, Hebr. שדי *schadai*. Augustinus (Super-
cœlestis.) Hieronymus (Robustissimus.) Alij (Omnipotens.) vel à שדד
schadad, (est vastator) vel à ש *schin*, & די *dain*, sufficientia, cui satis, seu
αὐτάρκης; nomen שדי *schadai*, valde conueniens proposito de regibus ac ty-
b Vers. 1. rannis crudelibus dissipatis, fractisque. In Psalmo XC [b]. vocant Septua-
ginta ΘΕΟΝ τοῦ οὐρανοῦ, quem pariter Hebræus textus nominat שדי *scha-
dai* (In protectione DEI cœli commorabitur.) Vbi Aquila, teste Hiero-
c Epist.136. nymo [c], reddit ἄλκιμον, quod nos, inquit Hieronymus, robustum, & suffi-
cientem ad omnia perpetranda accipere possumus. Remotissimus ab infe-
rioribus his eget minimè, atque fortior, sicut & superior habetur maximè
à Gentilibus, qui alia in terris, ac inferis agnoscebat Numina: & ex Diis
d 1. Reg 4.8. sublimibus putabant inimici Hebræorum esse DEVM ipsorum [d], & ex
e 3. Reg. 20. 23. Diis montium [e]. Hinc fit, vt cœlum aliquando pro DEO ipso ponatur ab-
f Luc.15.18. solutè [f]: licet Latinus Interpres DEI interdum nomen addat, vt in
Cap.20 4. libro Machabæorum [g]: (Non est differentia in conspectu DEI cœli
g 1. Machab. 3.18. liberare in multis, & in paucis.) ἐναντίον τοῦ οὐρανοῦ, sæpe vocatur DEVS
cœli, quando sermo est de Gentilibus, quòd talem magis timebant: & inter
causas, cur iubeat CHRISTVS vt orantes dicamus, PATER noster
h Matth.6.9. qui es in cœlis [h], hæc esse potest, vt cogitemus & verum DEVM, & ma-
ximè potentem.

Super eam.] בה *bah*, (In ea ἐπ' αὐτῆς) Præpositio, super, indicat sensum
secundum ac tertium, quasi super Ecclesiam constituantur reges, id est, re-
ctores. Verùm dici potest, super, idem esse quod (iuxta vel contra) id est, Dũ
discernit DEVS, id est, dissipat, perdit, &c. reges super eam, nimirum Ec-
clesiam (quæ species domus ante vocata, & aliis nominibus,) qui iuxta ip-
sam erunt, & super eam, atque contra irruent. Nonnumquam vtitur quo-
que particula (super) Interpres, pro (in) verbi gratia, Anima autem mea
i Psal.34.9. exaltabit in Domino, & delectabitur super salutari suo [i].

Niue dealbabuntur.] תשלג *thaschleg*. Hieronymus (Niue dealbata est)
Alij (Ningere faciebat:) vel Albescebas, seu candescebas niuis instar. Ver-
bum est futuri temporis, esséque potest & secundæ personæ masculinæ, &
tertiæ fœmininæ. Recta constructio requirit secundum, ob proximè præ-
cedens בה *bah*, vt nempe squalida prius Ecclesia dealbata sit. Quam-
quam per Apostrophen dirigi sermo posset aut ad Israël, vt voluit Vata-
blus, & sub typo eius ad Ecclesiam, quasi dicat: Tunc ô Israël, vel potius
Synagoga, & ô Ecclesia dealbata es, siue dealbaberis: aut ad DEVM; Tunc
ô DEVS reddes candidos fideles tuos.

Quid si addatur & hic sensus: Tunc ninges DEVS, & reges hostes
Ecclesiæ ningentur, grandinabuntur, lapidibus grandinis operientur, &
k Iosue 10.11. opprimentur, sicut ætate Iosue [k], de quibus & Caietanus putat hîc agi. Cùm
Apollinis templum Brennus vastasset, à Pythia responsum ferunt: Ἐμοὶ
μελήσει

μελήσει ταῦτα καὶ λευκαῖς κόραις. Mihi curæ ista erunt, albísque virginibus; vel vt vertit Cicero [a]: Ego prouidebo rem istam & albæ virgines: mox alba Gallis oblata spectra esse cum armis, & eorum funditus exercitum niuium vi adobrutum periisse. Obstare videtur, quod ex collatione cum Selmon niuoso monte, immò & cum aliis, quidam paulò pòst longè nobilior celebratur mons, & multo felicior. Alioqui quadrat sanè sensus hic cum expositione prioris membri (Dum discernit cœlestis reges) id est, Dum dissipat ac perdit hostes. Responderi posset, ex occasione Selmon, digressum esse Dauid ad laudes Ecclesiæ sub epitheto, & appellatione montis. Sola minùs placet hæc expositio nouitate; cùm tamen nullam vel editioni nostræ vim, nullum ipsi veritati videatur incommodum, aliorúmque interpretationibus afferre. Legi postea Hieronymi Osorij Paraphrasim, qua hic mihi sensus attingi videtur. Cùm reges, inquit, iudicio diuino propter scelus in cœlestem Rempublicam conceptum discordes extiterint, tu Domine inanissimis eos cogitationibus inflatos densis niuibus obrues, vt conglaciati frigoribus euertantur.

a 1. De Diuina.

☞ *In Selmon.*] Cùm sit nomen hoc Hebræum retentum, non dubito montis Ephraim proprium esse sic appellati, iuxta traiectum Iordanis, qui mons ferè perpetuis candebat niuibus: sed per se, ac sine illis cauernosus erat, horridus, caliginosus, vmbrosus, quasi à צלם *tselem*, ab vmbra cognominatus. Ex eo monte Abimelech, omnísque populus eum imitatus, præciderunt ramos arborum ad incendendos aduersarios [b]. Tunc verò suppleri debet comparationis particula (sicut) Id est, sicut in Selmon est nix: vel prouerbialiter dealbari in Selmon est, recreari, feliciter agere, &c. aut è contrario affligi, deleri, &c.

b Iud. 9. 48. 49.

Rabbini sumunt appellatiuè, vt sensus sit, DEI domum, & hæreditatem, & synagogam dealbandam, recreandã, beneficiis afficiendam (quam LXX. multitudinis numero significare voluerunt) In Selmon, id est, cùm versaretur priùs in vmbra, & in obscuro, ac infelici rerum statu, quasi צל מות *tsal maueth*, vmbra mortis, vt vertit quoque, quamuis aliis verbis, Chaldæus. Fauent Glossa Interlinearis, Lyranus, Burgensis, Hugo Cardinalis, Carthusianus, Titelmanus, Varlenius, & alij, quos priùs dixi. Hieronymus, & Augustinus etymologiam eandem secuti sunt, licèt sensu diuerso. Ambrosius [c] accedit aliquo modo ad Hieronymum, explicans, niue dealbari in Selmon, id est, in vmbratione, quam dicit esse præsentem vitam. Alia notatio Hilarij, de qua quoque antè meminimus, pro pace, non est ex צלמון *tsalmon*, sed שלמון *schalmon*. Qui Arnobius dicitur, sed reuerà non est, ait Selmon locum esse, in quo purificabantur proselyti, vel ij, qui fatebantur grauioribus se pollutionibus inquinatos: velle autem Prophetam κατ' ἀντίφρασιν, omnem locum, in quo ij qui nigrificauerunt se, peccatorum sordibus dealbentur. Hoc de Selmon qui asserat, præter illum Auctorem non legi, nec credo.

c In Ps. 41.

***

Verſ.16.] MONS DEI, mons pinguis, mons coagulatus, mons pinguis.

MONS niuoſus Selmon, ex quo tracta comparatio eſt, præbuit occaſionem tranſeundi ad alium feraciórem montem Baſan (hic enim pinguem ſonat (ita vt, ob rerum affluentiam, populus Hebræus dici poſſit ſic DEI beneficiis opimari quodammodò, vt eſt mons ille ferax ac frugifer. Pinguior Eccleſia repleta adipe & pinguedine [a] donorũ diuinorũ: ſiue ingrediatur, ſiue egrediatur, paſcua reperiens vberrima [b]: delectata in craſſitudine [c]: à fructu frumenti, vini, & olei (Sacramentorum) multiplicata [d]: ſaginata corpore, & ſanguine CHRISTI, meritiſque ipſius: ad terram viuentium, lacte, ac melle manantem [e], inuitata: munita ſimul, & circumuallata præſidiis, ideóque inexpugnabilis: quæ pote ſupra montem poſita [f], immò mons altiſſimus, & fundamenta habens in montibus [g]: attollens ſe altiſſimè per contemplationem, & remouens ab inferioribus omnibus nota: Hæc ferè Patrum Græcorum maximè communis de Eccleſia vel Doctoribus eius interpretatio: qua de re Interpretes Eſaiæ [h], præſertim Chryſoſtomus, & Cyrillus, nóſque ibi aliquando, & Origenes [i].

a *Pſ*.61.6. b *Ioan*.10.9. c *Eſa*.55.2. d *Pſal*.4.8. e *Exod*.3.8. 17. *Cap*.13.5.& *alibi*. f *Matth*.5.14. g *Pſ*.86.1. h *Cap*.2. i 5.*cont*.*Celſum*.

Sed quidam ex Latinis, vt Hilarius, accipere montem videntur pro beatitudine cœleſti, & nonnulli pro CHRISTO ipſo, quibus & idem fauet Doctor, & Arnobius, & apertè Hieronymus, & Auguſtinus iuxta Eſaiæ [k] vaticinium de monte Domini præparato in vertice montium eleuato ſuper colles, ad quem fluant omnes gentes. Eadem Aponij [l] de hoc loco ſententia, & Bernardi [m]. Eſt mons DEI, inquit Aponius, quia plenitudo diuinitatis habitat in eo [n]: vber paruulis animabus Apoſtolica vbera porrigendo: creatus, firmioribus ſolidum cibum præbendo carnis ſuæ.

k *Cap*.2.2. l *Lib*.3.*in Cantica*. m 1.*ſer*.*in id*: (*Quis aſcẽdet*, *&c*. n *Coloſſ*.2.9.

Contra Auguſtinus incaſeatum dicit propter paruulos, quibus lac gratiæ delectabilis de viſceribus maternis datur: vberem ad roborandum, ac ditandum donorum excellentia. Bernardus Montem ſublimitate, coagulatum multorum congerie, pinguem caritate.

Mons DEI.] Putat Auguſtinus melius eſſe, ſi legamus (montem) & referamus ad Selmon, de quo priore extremo verſu, & id ferre Græcum textum, in quo eſt ὄρος neutrius generis. Sic quoque legitur in Pſalterio Vaticano, & Ambroſiano. Acquieſcendum in editione vulgata: nec ſanè ita benè dicitur quis dealbari niue in montem, & vt prædixi, ſenſus eſt cum comparatione ad Selmon, & cum tranſitu ad aliũ ab eo diuerſum montem.

Mons pinguis.] הרבשן *harbaſchan*. Dixi quoſdam legere in Accuſatiuo (montẽ pinguẽ vel vberem.) & nonnullis videri proprium nomen: Nullum video incommodum in ſecundo, quia & aliàs lego poſitam pro nomine proprio nominis ipſius Etymologiam à Septuaginta, vt, Factus eſt in pace locus eius [o]; Ἐν εἰρήνῃ, Hebr. בשלם *beſchalem*, in Salem, pro qua Chaldæus habet, in Ieruſalem: erat enim vnum de nominibus eius. Igitur eodem nunc modo Septuaginta dixerunt ὄρος πῖον, habentes rationem ſignificationis, & ſcopi, quem vates intendebat. Non inueriſimile, alluſionem contineri ad regionem omnem Baſam cum monte cognomine, vbi Og regnabat:

o *Pſ*.75.3.

gnabat:

gnabat:ſicque innui, Eccleſiam DEI, occupaturam Gentes; quæ cæſæ gladio Spiritus, quod eſt verbum DEI [a], & mortificatæ deinceps in anima, repleantur cœleſti adipe, & pinguedine, vt erat omnis regionis Baſan vberrimum ſolum, paſcuis in primis lætum, & conſtabat ſexaginta vrbibus, quas alti muri, portæ, vectes muniebant, cùm eam populus Hebræus vaſtauit [b]. Typus Eccleſiæ, SION, qui mons nihil habebat fertilitatis, at ob gratiam inde diffluentem ad omnes, quia DEVS cùm eum incolebat, comparari potuit cum Baſan, immò, vt eſt verſu ſequenti, cunctis longo interuallo præponi. Coaluit primum Eccleſia ex abiectis hominibus, & infœcundis, ſine facundia, potentia, ſplendore generis, &c. Verumtamen nec Baſan, nec omnia Mundi regna comparari vllo modo cum ipſa poſſunt, propter ipſius auctorem, & præſidem DEVM, & CHRISTVM. De Sion enim exiit Lex [c], illic mandauit Dominus benedictionem, & vitam vſque in ſeculum [d], dum diuina ibi myſteria celebrata ſunt, miſſus SPIRITVS ſanctus [e], Diſcipulorum habiti conuentus ſacri.

a Ephe.6.17 Hebr.4.12.
b Deut.3.3.4.5.
c Eſa.2.3.
d Pſ.132.
e Act.2.1. & ſeq.

Mons coagulatus.] גבננים *gabnunim*, τετυρωμένον. Hieronymus, & Felix (Mons excelſus) qua ratione item Chaldæus: (Mons qui habitat in excelſis.) Pagninus accedit, dum exponit, Mons gibborum. Eodem ferè modo alij hebraizantes (Mons excelſorum, vel celſitudinum, Mons in iuga aſſurgens & gibboſus.) At ex Patribus, qui ſequi ſolent editionem Græcam, paulò aliter aliqui vertunt. Hilarius (Mons conſecratus.) Et id quod eſt paulò poſt (Montes coagulatos) reddit (Caſeatos) dicitque quod græcitatis ſermo vtrumque complectitur, hoc eſt, & coaguli, & caſei ſpeciem. Ita prætereà legit Auguſtinus (Mons incaſeatus,) &, (Montes incaſeatos.) Aponius [f] (Mons creatus.) Omnis homonymia ex Hebræo naſcitur. nam גב *gab*, excelſum, altum, eminens ſignificat, vt dorſum in animali, ſupercilium in oculo, item gibbum, ac dorſum ipſum, & גבנ *gibben*, gibboſus eſt. Latina, vt videtur, voce de Hebraica mutuata. Ex eadem radice deducunt aliqui גבינה *gebinah*, aut גבנה *gebinnah*, caſeus, ab eminentia, necnon גבנון *gabnun*, eiuſdem ſignificationis: quod alij tamen malunt excelſum ſignificare. Septuaginta, Caſei ſunt notionem amplexi; ſiquidem τυρὸς caſeus, & inde τυρόω coagulo, in caſeum cogo, lac in caſeum denſo. In libro Iob [g], Caſeus Latinè eſt, vbi Græcè τυρός. Et (coagulaſti) vbi Græcè ἐτύρωσας, Hebraicè autem pro caſeo גבנה *gebinnah*. In Pſalmo 118 [h], Coagulatum eſt ſicut lac cor eorum, ἐτυρώθη. Mons itaque coagulatus, & caſeatus eſt qui caſeis abundat. Voluit forſitan Hilarius, eundem putans eſſe Montem Selmon, & hunc, interpretans pacem, vt vidimus, conſecratum dici, vt ipſe legit, quia propter copiam paſcuorum abundat pecore, & armento, quæ pacis tempore affatim paſcuntur, & offerri DEO ſacrificij nomine poſſunt. Aponius cur creatum dixerit, neſcio, niſi mendum dicas, pro cretus, id eſt, concretus. Eugubinus immeritò reprehendit LXX. & conſequenter Editionem vulgatam, credens potius Rabbinis, denotari montem gibboſum, & præaltum, & quidem nomine Gabaon, ſed ineptè. Gabaon enim eſt Hebraicè גבעון *gibhbon*.

f Lib. 3. in Cant.
g Cap.10.10.
h Verſ.70.

Mons pinguis.] Et hic repetitur בשן *baſchan*, de quo prius.

Vers. 17.] VT quid suspicamini montes coagulatos? Mons in quo beneplacitum est DEO habitare in eo: etenim Dominus habitabit in finem.

NON est quod tanti quisquam faciat aliorum quorumlibet vbertatem montium: præstat is longissimo interuallo hac in re, quem sibi DOMINVS delegit velut fixam sedem. Obuia, facilisque & ab omnibus approbata sententia, necesse quod vllus ex hostibus insultet populo DEI, seipsum dilaudet, sibi placeat, se præferat, non Iudæorum synagoga, non secta Hæreticorum, non superstitio Paganorum. Coaluit, & coagulata est religio Christiana quodammodò per fidem: pinguis effecta per bona opera, & aliis modis, quos antè dixi.

Quod si de CHRISTO mons ille sumatur, nullus debet illius iustitiam cum aliorum Iustorum comparare iustitia. Sumus enim omnes Iustitia DEI in ipso [a], & Illuminat ipse, & quidem mirabiliter, à montibus æternis [b], dando sanctis vitam æternam, atque per eos sanctarum Scripturarũ auctoritatem constituens: & homines sancti lumen sunt [c], sed vna lux vera omnem hominem illuminans [d]: montes multi, sed vnus in vertice montium [e]. In aliis habitat DEVS, sed in iis per ipsum, in ipso corporaliter plenitudo diuinitatis [f].

a 2.Cor.5.21.& 1.Cor.1.30.
b Psal.75.5
c Mat.5.14.
d Ioan.1.9.
e Esa.2.2.
f Colos.2.9

Nemo itaque suspicetur alios montes, tanquam CHRISTO superiores. Nemo cum Ioanne Baptista, Elia, Ieremia, vllóve Prophetarum conferat [g]: multò minùs audeat blasphemare, In principe Dæmoniorum eiicere Dæmonia [h]: nemo erret, erroréve spargat contra CHRISTI Incarnationem, verámque Humanitatẽ, & Diuinitatẽ, in hypostasi VERBI. Hæc, hisque similia colliguntur ex citatis Patribus: vltimum, præsertim ex Hilario. At Genebrardus putat esse correctionem rhetoricam, quasi dicat, Dixi montem coagulatum: cur aliquis tam crassa minerua intelligit me? Montem loquor DEO carum, & spiritualia cogito, enuntióque non carnalia: scilicet vel de Ecclesia, vel de CHRISTO. Hac ratione sensus hic recipi potest, vt nempè ad Patrum expositiones accommodatur. Hoc semper obseruandum, vt iuxta vnanimem Patrum consensum sensum Scripturis demus.

g Mat.16.14.
h Mat.12.24.

Vt quid suspicamini.] ἵνα τί ὑπολαμβάνετε. Symmachus (ἵνα τί περισπουδάζετε, vt quid affectatis?) Aquila: (Εἰς τί ἐρίζετε, ad quid contenditis?) Chaldæus: (Dixit DEVS, Quare subsilitis montes excelsi, &c. Hebraicè, למה תרצדון *lammah theratsedun.* Hieronymus: (Quare contenditis montes excelsi aduersus montem, quem dilexit DEVS vt habitaret in eo, &c.) Hilarius, Vt quid suspicit, (aliàs suspicitis) montes caseatos, &c.) Cassiodorus: Vt quid suscepistis nos montes vberes? quasi per Prosopopœiam loquantur alij montes, refutãtes sui comparationem cum illo alio, quo sint infinitis partibus minores. Psalterium Vaticanum, Vt quid suscipitis montem vberem (nempe alium præter illum excellentem, &c.) Psalterium Ambrosianum: (Vt quid suspicitis montem vberem.) Cur alium miramini? Eodem legisse Arnobius videtur modo, sed montes in plurali, dicitq; argui qui

qui pluralem faciũt Deitatem. Hebræum verbum, Campensis (quem Caluinus, reprehendens editionem vestram sequitur,) & Vatablus vertunt (inuidetis.) Alij ex Rabbinis, & Hebraizantibus cum Chaldæo, (exilitis, seu saltatis,) id est, insultatis præ desiderio perdendi montem, quem amat Devs? aut humiliatis, siue humiliare conamini, aut intentis oculis inspicitis expectatísque?) Pagninus (despicitis) Versio nostra optima, è Græco sumpta, cùm LXX. Hebræum verbũ quod hic semel tantùm reperitur, per ὑπολαμβάνετε reddiderint, quod inter alia suspicari significat. Eodẽ notio eiusdem pertinet, vt sit existimare: Item alterius sermonem veluti excipere, & ei respondere: quod vno verbo Latini boni Auctores dicunt, vel excipere, vel etiam suscipere.

„ [a] *Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.* — a Virgil. 6. Æneid.

Et quoniam qui suspicatur, id non rarò facit, vel simul hoc ipsum miratur, ac suspicit, propterea aliæ Latinæ vel Patrum vel Psalteriorum Interpretationes existere potuerunt præter nostram per verba suscipiendi, & suspiciendi. Non abhorrent à nostra versione aliæ Græcæ, nec Chaldæa, nec Hieronymi. Contentiosus enim est omnis suspicax. Apud Lucam legimus [b]: Suscipiens autem Iesvs; sicut Balaam dicitur locutus assumpta parabola [c]. — b Cap. 10. 30 c Num. 23. 7 18. c. 24. 3. 20. 23.

Montes coagulatos.] Casum rectum fecit Hieronymus, & Chaldæa paraphrasis, & alij. Sed sine iactura sententiæ, & vertit Hieronymus (Excelsi) Aquila (ὀφρυωμένα, Superciliosi.)

Mons, in quo beneplacitum est Deo *habitare in eo.*) Hebraicè ההר חמד *hahar chamad*, supple אשר *ascher*, Mons (quem) desiderauit. Hieronymus: (Quare contenditis montes excelsi aduersus montem, quem dilexit Devs, vt habitaret in eo?) τὸ ὄρος, nempe ἐρίζεται ὄρη contenditis. Aquila montes contra montem, ὃ ἐπεθύμησεν ὁ ΘΕῸΣ τοῦ καθίσαι ἑαυτὸ (aliàs ἑαυτῷ) Hebræum חמד *chamad*, benè expressit Aquila. Hieronymus fortè abstinuit ab imperfectione, quam importare videtur desiderium velut rei absentis, & quæ desideranti sit iucunda, vel vtilis, &c. Verbum autem εὐδόκησεν, quo LXX. sunt vsi, denotat diuinæ voluntatis beneplacitum, atque amorem, & dilectionem puram. Illa verò (In quo, & in eo) non sunt Scripturarum propria, vt hoc loco putauit Cassiodorus, sed Hebræis Græcisque satis vsitata.

Etenim) אף *aph*, Etiam, certè. lege versum nonum.

Habitabit,] vel sedebit, ex vi verbi τοῦ καθίσαι. Aquila, vel erit, vt in tabernaculo, κατασκηνώσει.

In finem.] Semper, vt vertit Hieronymus. In Sion, diu, & donec noua succedat lex, vel ratione rei per eam adumbratæ, quæ est Ecclesia, quo pacto lex scripta dici solet æterna: vel in hac Ecclesia iuxta promissionem Christi: [d] vel in Christo ipso, provt ante dictum est, & super quem Ioannes vidit Spiritvm Sanctum manentem [e], & in corpore, quod accepit de Sancta Maria, Christvs manet semper, quia cum eo est euectus in cœlum, inquit Hieronymus. Possunt & hæc transferri ad Evcharistiam quæ pinguis est, & in qua semper Christvs habitat. — d Mat. vlt. 20. e Ioan. 1. 33.

Vers. 18.] Currus DEI decem millibus multiplex: millia lætantium. DOMINVS in eis, in Sina, in Sancto.

EST mons, in quo beneplacitum est DEO habitare in finem, sempérque, ac in eo sedere, siue CHRISTI Humanitas, siue Ecclesia, siue etiam cœlum empyreum beatitudinis locus innumerabili vallatus ANGELORVM multitudine collætantium cum ipso: sicut olim in Sancto Sina comites adhibuit DEVS, dum legem daret: & posteà eosdem in Sanctuario sui tabernaculi ac templi. Itaque multis præsidiis DEVS CHRISTVSque instruit Ecclesiam suam.

SIC verò ANGELI currus DEI dicentur, cum & dicatur DEVS sedere super CHERVBIN [a] quatuor personarum, vt loquitur Hieronymus, leonis, hominis, vituli, seu bouis, aquilæ, siue quiddam de his quatuor in eodem CHERVB fuerit, facies hominis, alæ aquilæ, iuba leonis, pedes vituli, siue distinctæ animalium integrorum formæ: qua de re Pradus noster in Ezechielem, vbi primum tenet. Hilarius de ANGELIS exponit, & contra Iudæos Legem eorum datam: eundem verò illorum, & nostrum DEVM. Cyrillus Alexandrinus [b] ANGELOS hic notatos affirmat, cum quibus & descẽsurus sit CHRISTVS in iudicium, tanquam in curru. Confirmat id alibi [c] Hieronymus exemplis currus Elię [d], curruum Elisæi [e], & istorum in hoc Psalmo: denotari autem illa ratione DEVM vt victorem, ac triumphantem. Consentit Nouatianus [f] exemplo item Cherubim, vt sit mundus currus, is autem regatur à DEO per ANGELOS. Præterea Procopius in Cap. vltimum Esaiæ. Dionysius [g] item Elisæi plurimos illos currus ait fuisse ANGELOS. Hoc ipso loco Chaldæus interpretatur de ANGELIS in Sina. Eodem videtur Paulus alludere [h], Accessistis, inquit, ad montem, & multorum millium ANGELORVM frequentiam. Theodoretus & Euthymius exponunt de multitudine longè maiore Sanctorum, quibus abundat Sanctum, id est, Ecclesia, quam Sina, hoc est, Synagoga. Vidit Ioannes [i] turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat. Hi sunt, ait Euthymius, qui prius [k] iussi sunt iter ascendenti super occasum facere: & sunt currus DEI, quicunque Fidei habenas susceperũt, & ad suaue iugum CHRISTI [l], eumque ascensorem, ac aurigam habent. Eadem opinio Augustini de Sanctis, qui portando DEVM [m], fiunt quodammodo currus eius, & sunt lætantes, quia spe gaudentes [n], dum inter tribulationes DOMINVS est in eis per gratiam suam. Cassiodorus, Beda, & plurimi soliti Augustinum sequi, & in hoc sequuntur. Sed Beda restringit ad prædicatores qui portant vbique nomen DEI, & DEVM ipsum. Clemens Romanus [o] innuit de multitudine Prædestinatorum, & saluandorum in noua lege, præ paucitate illorum, qui pertinebant ad veterem. Hoc sensu accipit illud ex alio Psalmo [p]: Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis: ita vt vterque numerus sit de Electis. Alij, vt Lyranus, & Carthusianus, Iansenius, Vatablus, Genebrardus, volunt hic ANGELOS inuitari ad deferendum

CHRI-

a Ezech. 1. & 10. Psal. 79. 2. & 98. 1.
b Lib. 5. in Esaiam.
c In cap. 66. Esaiæ.
d 4. Reg. 2. 11.
e 4. Reg. 6. 17.
f De TRINITA. Cap. 8. apud Tertull.
g Cœle. Hierar. cap. 15.
h Heb. 12. 22.
i Apoc. 7. 9.
k vers. 5.
l Matth. 11.
m 1. Cor. 6. 20.
n Ro. 12. 12.
o 5. Constit. Cap. 14.
p Ps. 90. 7.

CHRISTO aſcendenti conſortium, quoniam ſubditur: (Aſcendiſti in altum,) ſed exemplo eorundem aſſiſtentium DEO, quando legem dedit, ſicut ſcriptum eſt [a]: DOMINVS de Sinai venit, &c. & cum eo Sanctorum millia. Eandem ſequitur ſententiam Cyrillus [b] Ieroſolymitanus, & Drogo Cardinalis [c], hoſque etiam dici poſſe equos, & quadrigam, de quibus Habacuc [d].

a Deu. 33. 2.
b Catecheſ. 14.
c Serm. de Sacra. Dominica paſſ.
d Cap. 3. 8.

Currus DEI.] Aliàs [e] docui antiquiorem currus vſum eſſe, quàm quem Polydorus [f] aſſignat. DEVS in Arca teſtamenti, quæ ſolet vocari gloria eius, & pulchritudo virtuſque [g], ſedebat equitantis in morem. Erat enim Arcæ forma lectica tecta cum ſella. Cherubini ſiquidem à lateribus Arcæ propitiatorium, quòd erat ceu ſcabellum DEI, manibus ſuſtinebant, & alis binis inuicem extenſis, atque contextis videbantur formare ſolium ſupra propitiatorium, quod Arcæ, quam tabula alia tegebat, ſupernè imminebat: ibi DEVS reſponſa dando ſedere cenſebatur. In deſerto, ad itineris commoditatem, non erat Arca maior cubitis duobus & ſemis: quando autem Ieroſolymis extructum eſt templum, loco duorum Cherubim, quæ dici poſſet biga, facti ſunt quatuor, veluti quadriga, vt circa illud DEI ſolium ſtaret, & pro lectica vehiculum, ſiue plauſtrum, quod Arcæ ſubiiceretur, conſtans rotis, ſeu pedibus, qui ſucceſſerunt tabulæ, quam Arca ſub ſe prius habebat, cui erant, intus incruſtatę volę quaternæ, pedéſve quibus ele uabatur à terra. Vocatur hæc quadriga Cherubin in libro primo Paralipomenon [h] Hebraicè מרכבה *marchaba*. De hac re tota Pradus noſter, docens etiam eandem eſſe Viſionem Ezechiæ [i], Eſaiæ [k], Ioannis [l], Danielis [m], & Moſis [n]. Hæc vltima ad rem præſentem facit, confirmatúrque ex prioribus verbis [o] (Qui aſcendit ſuper occaſum) & ex ſequentibus (Super [p] cœlum cœli ad orientem: Item, Viderunt [q] ingreſſus tuos DEVS, id eſt, pompam triumphalem in Sinai, ingreſſus DEI mei, & Regis mei, qui eſt in Sancto, id eſt, qualis in Sanctuario eſt apparatus triumphi, tunc viſus eſt. Prętereà ex alio Pſalmo [r]: Vox tonitrui tui in rota, id eſt rotis Arcæ, qui eſt currus tuus, edidiſti tantum ſtridorem, vt hoſtes exanimarentur; & vox fuit illa, de qua ibidem [ſ]: Vocem dederunt nubes, id eſt, emiſerunt fulgura, & tonitrua, grandines &c. Etenim [t] ſagittæ tuæ tranſeunt, id eſt, illa quæ modò dixi, quaſi de ſolio Arcæ eiaculata.

e Actuum 8. 28.
f 2. de Rerum Inuent. Cap. 12.
g 1. Reg. 4. 21. Pſal. 25. 8.
h Cap. 28. 18.
i Cap. 1. & 10.
k Cap. 6.
l Cap. 4. ap.
m Cap. 7.
n Exod. 24.
o Verſ. 5.
p Verſ. 34.
q Verſ. 25.
r Pſal. 76. 17.
ſ Verſ. 18.
t Verſ. 17.

Gentiles, præſertim poëtæ, vectationem iſtam DEI, æmulati videntur in ſuo Ioue, Apolline, Mercurio, & aliis: cuius fabulæ in Hiſtoria Regum [u] extat teſtimonium, cum Ioſias abſtuliſſe narratur è templo equos quos dederant Soli reges Iudæ, atque ſolis currus igni combuſſiſſe. Appellat Philo, vt Eugubinus refert, cœlum volucrem DEI currum πτηνὸν ἅρμα τὸν σύμπαντα οὐρανὸν, quem ipſe currum, ἡνιοχεῖ quaſi habenis regit, ſicut & κυβερνήτης dicitur gubernator propriè à nauibus.

u Lib. 4. Reg. cap. 23. 11.

Decem millibus multiplex.] רבתים *ribbothaiim*. Chaldæus ponens currus pluraliter, vertit (Binæ myriades ignis ardentis, תרין רבון דנור דליק *theren ribbenah denur dalik*. Hieronymus, (Innumerabilis) Pſalterium Vatinum & Ambroſianum (Decem millibus multiplex.) Pagninus, Caietanus, Vatablus (qui equitatum legit) Duæ myriades, ſeu, Bis dena millia) Felix (Centena millia) Alij (Myriadum) Græcè eſt, Μυριοπλάσιον, quod optimè

reddidit

reddidit Interpres,& dici quoque posset Decies millecuples, vel vt ait Augustinus, (Decies millies multiplex, seu Decem millium seu denûm millium multiplex) quoniam mille apud Græcos, inquit, χίλια dicuntur, μυριάδες autem plura dena millia, μυριὰς quippe vna decem millia sunt. Vox Hebræa dualis numeri idem valet, siquidẽ רבות ribboth, significat decẽ millia, sicut & רבבה rebabbah, immò & in plurali רבבות rebaboth[a]. Sed aliquãdo reddit Interpres multitudinẽ, vt, Reuertere Domine ad multitudinẽ exercitus Israël[b]. Sũt nãque nomina ista à רבב rabab, multiplicauit, & רב rab, multus. Vt propiereà hîc etiã rectè Hieronymus exposuerit (innumerabilis) qui prætereà in Daniele[c] רבאות ribbaoth, multa millia vertit. Nouatianus[d] legit (Decies millies multiplicatus,) id est, inquit, numerus infinitus, immẽsus. Apud eundẽ Danielem[e] Chaldaicis vocabulis legitur, רבו רבין ribbo ribian, quod propriè esset Decem millia decem millium, quoniã singularis, & pluralis eadem significatio, vt מאה meah, & מאות meoth, centum. Sic verò locum illum legit Dionysius[f], nempe (Decies mille dena millia) & Augustinus[g], idémque valet quod Tertullianus[h] exprimit, (Millies centena millia,) necnon Iustinus[i]. Sed Hieronymus dixit centena millia. At in prioribus verbis eiusdem Danielis, quod habemus (Millia millium) isti iidem habent, (Decies centies centena millia.) Quo pacto maior exprimeretur numerus ministrantium ANGELORVM, quàm astantium; Et hos verò mitti ac ministrare, bene probat Ribera[k], & disputant Vasques[l], atque Valentia[m], cùm secus tamen videatur nonnullis, vt nempe in ordinibus nobilioribus maior sit multitudo, siue specie differant omnes, siue in eadem specie plures numero reperiantur: & ita secundum versionem nostram esse colligatur, sicut & Dionysius contendit.

Denique quod ad ANGELOS pertinet, eorum est infinitus quidam numerus, vt passim docent omnes, & indicat Iob[n], Paulus[o], Ioannes[p], CHRISTVS ipse[q], & Elisæus[r], ac disertè tradit is, qui de ANGELIS exactissimè disserit Dionysius[f], quẽ aliis omissis Gregorius[t] imitatus, Numerus, inquit, supernorum ciuium infinitus est, & definitus exprimitur, vt qui DEO est numerabilis, esse hominibus innumerabilis demonstretur. Scribit S. Birgitta[u] reuelatum pro vnoquoque homine plusquam decem Angelos creatos esse. Ratio solet assignari, vt quemadmodum cœli magnitudine vincunt alia corpora, sic numero superent ANGELI res omnes corporeas: tum etiam quia singulis hominibus assignati creduntur ANGELI singuli, distinctique; & hi ex infimo ordine. Quocirca numeri hic expressi denotant sine certo numero multitudinem, quæ interdum etiam significatur per decem, vel centum, vel mille, tam à Sacris, quam à profanis Auctoribus: qua de re præter alios, Bongus in Opere de Mysteriis numerorum.

Millia lætantium.] Chaldæus (Duo millia ANGELORVM ducunt eos.) Hebræus (שנאן schinean.) Hieronymus (Abundantium.) & Curterius Interpres Procopij, dum hic[x] locum præsentem Græcè citat (Exuberantium.) At Heruetus vertens Cyrillum[y] eodem loco vtentem (Diligentium.) Pagninus (Millia duplicata.) Vatablus (Multa millia ANGELORVM.) Caietanus iungendo cum præcedentibus (Duæ myriades millium

a 1. Reg 18.8.
b Num. 10.36.
c Lib. de TRINITATE. cap. 8. apud Tertul.
d Cap. 11. 21.
e Cap. 7. 10.
f C. 14. Cæl. Hier.
g 2. de trin. cap. 18.
h Contra Praxeã c. 3.
i Contra Trypho.
k In cap. 1. Ep. ad Heb. num. 93.
l P. P. Disput. 244.
m P. P. Disp. 18 q. 6.
n Cap. 25. 3.
o Hebr. 12. 22.
p Apoc. 5. 11.
q Matth. 26.
r 4. Reg. 6. 16. 17.
s De cæle. hier. c. 14.
t 17. Moral. cap. 9.
u 4. Reuela. c. 11.
x In cap. vlt. Esaie.
y Ibidem.

millium ANGELORVM.) Nonnulli [a] (Millia diuersa.) Quidam [b] (Millia curruum falcatorum.) Alij apud Vatablum : (Millia fecunditatis) id est, quæ statuuntur secundo loco, vel acie. Rabbi Salomon, & Eugubinus (Millia alternantium) nempe ANGELORVM vicissim cantantium. Celebrari diuinas laudes carmine à Cœlitibus, & Gentiles profitentur. Recitat ex Porphyrio Eugubinus oraculum, in quo id habetur. Platonem prætereà, qui Iouem facit obambulantem in quadriga per cœlum, comitantibus eum Diuis. Alternatio verò in cantu est apud Esaiam [c]: vnde tradunt nonnulli [d] Antiphonæ originem; significat enim antiphona vocem reciprocam, duobus choris alternatim psallentibus ordine commutato, quasi dicas, De vno ad vnum. Sed & Ignatium ferunt ANGELOS vidisse, audisséque TRINITATEM alterna decantantes vice, ideóque formam illam ita canendi tradidisse Antiochenis, indéque per Orientem propagatam [e]. Vox Hebræa שנאן *schinean*, vt deriuatur à שנא *schana*, vel שנה *schanah*, mutauit, iterauit, duplicauit, significat duplicationem, seu duplionem, vel alternationem, vt à שנן *schanan*, acuit, currum falcatum. Sed Rabbi Kimhi, & alij aiunt esse genus quoddam ANGELORVM. Septuaginta vertunt, εὐθηνούντων, quos Hieronymus in interpretatione sua ex Hebræo sequi mihi videtur, potiùs quàm textum Hebræum, dum, vt dixi, reddit (abundantium) cui æquiualet (exuberantium) quo vsum quoque Procopij translatorem Curterium, monui; est enim εὐθηνέω, prospera fortuna, successibúsque vtor, bona habeo, vigeo, exubero, glisco gaudio, hilariter viuo, lætor. Cùm tam multa significet Græcum verbum, Interpretis nostri multo aptior videtur versio : nec enim de ANGELIS intelligendo stipantibus triumphantem DEVM in quadriga, prædicari quid meliùs potuit, quàm lætitia gestire, & lætis celebrare laudibus triumphum. Hoc quia vice faciunt alterna, indicauit Hebræa vox שנאן *schenean*, vt dixi, potiùs quàm ordinem secundum, & aciem, aut duplum numerum, aut currus falcatos. Hieronymus non abludit à sensu, quoniam soli abundantes, & prosperè agentes, ac beati ANGELI læti sunt, & DEO canunt encomia. Suspicari quoque possemus iuxta vnam notionem vocabuli eiusdem Hebræi pro duplicato, vertere Hieronymum voluisse (abundantium) nam duplicia dicit Scriptura pro multis, & copiosis, vt argentum [f], vestes [g], &c. Soli verò, vt modò dicebam, abundantes beatitudine lætantur, & læta decantant.

DOMINVS *in eis*.] Chaldæus : (Maiestas DOMINI quiescit super illos super montem Sinai in sanctitate) nempe quiescit super millia lætantium ANGELORVM. Sedet enim super Cherubin, & vnus ordo est Thronorum, quasi super eos sedeat DEVS. Sed quidam, vt etiam Psalterium Vaticanum, & Ambrosianum, efficiũt vnam sententiam cum sequentibus (DOMINVS in illis in Sina in sancta ascendit in altum) quasi sub typo montis sancti Sina, vbi lex data est in dispositione ANGELORVM [h], denotetur ascensus CHRISTI in cœlum, comitantibus ANGELIS. Alij, vt Genebrardus, supplendo כ *caph* similitudinis explicant, quod idẽ Dominus est cum eis in sancto monte Sion, sicut olim fuit in monte Sinai, vel per asyntheton, quod Dominus cum eis in Sinai, & in sancto monte Sion : in vtraque nimirùm Ecclesia, tum vetere, quæ per Sinai adumbrabatur : tum

a In Thesau. ling. sancta.
b Ibidem.
c Cap. 6. 2.
d Isido. 6. etymolog. c. 19. & 1. Officio. cap. 7.
Alcuin. de Diuin. offic. c. de celebrat. Miss.
Raban. 1. De Instit. Cleric. cap. 33.
e Georg. in Vita Chrysostomi.
Socra. 6. Histor. cap. 8.
Tripar. lib. 10. cap. 9.
Nicepho. 13. Histor. cap. 8.
Valfri. De Rebus Eccles. cap. 28.
Radulph. de Cano. obseru. propos. 12.
Amalar. 4. offic. Eccles. cap. 7.
f Gen. 43. 12.
g Prou. 31. 21.
h Actuum 7. 53.

noua, quæ per Sion, qui idcircò peculiariter vocatur ſanctus: quamuis hoc etiam nomine appelletur à Petro[a] is in quo transfiguratus eſt CHRISTVS[b].

a 2. Ep. 1. 18.
b Matt. 17. 1. & ſeq.

In Sina.] Aliquando Sinai, vt ſuperiùs, vbi Græcè erat Σινᾶ: hîc autem eſt in Complutenſibus Regiis, aliiſque codicibus Σινᾶιν, poſito ν, in fine, propter primam litterã vocalem ſequentis dictionis ἐν. Sed in Bibliis emendatis habetur hîc etiam Σινᾶ, Hebraicè ſemper mons dicitur סיני *ſinai*, deſertum verò סין *ſin*, quod erat circa montem. Latinus Interpres montem nunc Sina vocat, nunc Sinai. Anteà dixi Sina dici à סנה *ſeneh*, rubus. Auguſtinus exponit mandatum, & menſuram.

In ſancto.] Alij vertunt (In ſanctitate.) Primo modo eſt epithetum Sion, vel etiam Sina iuxta nonnullos; ſed meliùs illud: quo pertinet, vt ſumatur pro templo, quod ibi erat. Secundo modo ſignificat DEVM aut demonſtraſſe ſanctitatem ſuam in Sina, legem dando, cum tot ſignorum & prodigiorum apparatu: aut etiam ſignificat eundem illum montem Sion ſanctum præter templum. Hoc ſecundum verius: ſed adhuc ita, vt Eccleſiæ noſtræ typus fuerit, quæ in Sion quoque coaluit, vel etiam cœli, vbi laudatur à ſanctis ſuis DEVS.

Verſ. 19.] ASCENDISTI in altum, cepiſti captiuitatem, accepiſti dona in hominibus: etenim non credentes inhabitare Dominum DEVM.

HIC præmoneo quod antè potueram ad verſum ſextum, & decimum quintum, aliam eſſe verſuum partitionem in officio Eccleſiaſtico, aliam in Bibliis. In his habita ratio partitionis Hebraicæ, & Græcæ. Illam non mihi conſtat quis primus inſtituerit, nam de partitione quæ in Bibliis eſt, teſtis Hieronymus[c] eſt eam ſe vidiſſe in Hebraicis. Satis porrò conſtat non pari dictionum numero verſus conſtare, aut ſyllabarum apud Hebræos etiam in Pſalmis (de quorum Pſalmorum metro nil dum certi compertum puto) ſicut conſtabant apud Græcos, & Latinos. Nam verbi gratia, Auguſtinus[d], vt verſum vnum citat, in quo ſunt ſex dictiones[e]: (Populus eius, & oues paſcuæ eius) duos, in quibus duodecim: (Quot[f] ſunt dies ſerui tui, quando facies de perſequentibus me iudicium?) Tres, in quibus octodecim: (Laudent[g] nomen eius in choro, in tympano, & pſalterio pſallant ei, quia beneplacitum eſt Domino in populo ſuo.) Hebræi profitentur ſe hac in re Traditionem ſequi ab Eſdra, viriſque Synagogæ magnæ acceptam. Lege Sixtum[h].

c Præfat. in Paralip. & Eſaia.
d In ſpeculo Scriptu.
e Pſ. 99. 3.
f Pſ. 118. 84.
g Pſ. 148. 3. 4.
h 3. Biblioth. Methodo. 4. de Partitione.

Iam verò verſiculi præſentis ſenſus eſt, per Apoſtrophen ad CHRISTVM aſcendiſſe ipſum in cœlum cum triumpho, & ANGELORVM comitatu, ſicut olim & in Sina, & in Sion iiſdem honorificè ſeptus erat, quando ex humili Ægypto Dux ipſe populi ſui aſcendit, captiuos faciens hoſtes Ægyptios, marique mergens: Suos verò illos Hebræos, anteà velut Ægyptiorum captiuos, deduxit, afficiens beneficio libertatis cum tot aliis mirificis donis, necnon cum direptis rebus Ægyptiorum[i].

i. Exod. 12. & 13. & 14.

Aſcendiſti in altum.] Complutenſes, ac Regij Codices Græci, aliique,

(ἀνέβη

(ἀνέβη εἰς ὕψος.) Quomodo etiã legit Augustinus [a] (Ἀνέβη εἰς ὕψος, καὶ ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, ἔδωκε δόματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων: (Ascendit in altum, captiuauit captiuitatem, dedit dona filiis hominum.) Eodem ferè modo Psalterium Arabicum Romæ editum. Hilarius: (In sancto ascendit in altum, cepit captiuitatem (aliàs, captiuam cœpit, &c.) dedit dona hominibus.) Sic verò Psalterium Vaticanum, & Ambrosianum iungunt: (In sancto ascendens, captiuam duxit captiuitatem) quod explicat Hilarius: Vt qui erat in Sina, idem ascenderit in sancto, id est, in CHRISTO, in quo fuit forma hominis, & vocatur Sanctus [b], & sese hominem ex mortuis reuehens in cœlestibus, accepit eos, qui à Diabolo erant capti, quos & ad pulchritudinem domus spolia diuisit [c]. In Epistola ad Ephesios [d] sic est: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Ad eundem modum sæpius legunt Patres in suis Tractatibus, & Sermonibus, vt Ambrosius, Maximus, Gregorius, qui Dauidem citantes, vtuntur tamen verbis prout sunt apud Paulum.

a In Tryphonem.
b Luc.1.35. Cap.4.34.
c Luc.11.22
d Cap.4.8.

Ascendisti.] Sic Hebr. & Chald. in secunda persona: tamen retuli ex Iustino, ἀνέβη, in tertia, & ex Hilario, ascendit, & ex Paulo ascendens; ἀναβάς, vel ascendendo, vel cùm ascendisset in tertia. Paulus scripsit potius sensum, quàm verba. Athanasius [e] legit: Ascendens in altum, captiuam duxisti captiuitatem.

e q.114. ad Antiochum.

In altum.] Chaldaicè לרקיעא *lirkihba* (In firmamentum.) Rectè, propter ascensionem CHRISTI, licet fuerit vltra firmamentum, vsque ad vltimum empyreum cœlum. Tertullianus [f]: (Ascendit in sublimitatem,) id est, inquit, in cœlum. Arnobius, & Euthymius intelligunt etiam de Cruce, tunc enim omnia exaltatus traxit [g]. Alij de ascensu ex Ægypto, quæ depressior erat, & quodammodo de ascensu super arcum triumphalem, hoc est, super Arcam, cui insidere videbatur DEVS, vel quod DEVS in curru suo diuino omnia inambulãs, victoriam retulerit de hostibus profligatis. Rabbi Kimhi opposito prorsus modo exponit ascensum istum denotare permissionem DEI, vt Hebræi abducerentur ab Ægyptiis, accepta dona ablatam ab iisdem beneficentiam ipsius. Caietanus de Mose, qui accepta captiuitate, id est, reductis captiuis Hebræis de Ægypto, ascendit in altum montem Sina, vbi dona accepit diuina in homine, & legem cum aliis prærogatiuis. Quæ ipsa typus erant dictæ ascensionis CHRISTI in cœlum. Vatablus de officio vindicis, & de victoria contra hostes populi: hoc enim esse ascendere, & captiuos capere, id est, facere, posteà accipere dona in illis, id est, efficere, vt tributum pendant, vel spolia ipsa hostium recipere, dedentium se.

f 5. Contra Marcio.c.14.
g Ioan.12.

Cepisti captiuitatem.] שבית *schabitha*, Reuerti fecisti, vel Duxisti captiuitatem.) Augustinus (Captiuasti captiuitatem.) Alij (Captiuam cepisti, vel duxisti captiuitatem.) vel (Prædam prædatus es.) Septuaginta, & Paulus in tertia persona, ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν. Quod est, vel eos qui captiui erant, captiuos reddere, id est, recuperare sibi, & asserere, vt ex tyrannica seruitute erepti, liberam DEO seruiant seruitutem: vel hostes ipsos debellare, & punire, ac velut in triumphum ducere. Vtrumque contigit in liberatione populi de Ægypto, quia Ægyptij puniti sunt, & Hebræi in libertatem

bertatem filiorum DEI asserti. Sed & Christus ascendendo in cœlum, Patres qui detinebantur Limbo, reduxit, Dæmones vicit, ex eorum potestate viuentes quoque peccatores eripuit. Hoc indicauit satis Paulus citata Epistola ad Ephesios, & docent Interpretes eiusdem, ac præsentis loci, & quem dixi Athanasius. Ambrosius [a] autem, vel Maximus, & Gregorius [b], & Augustinus [c], humanam totam naturam, ac nominatim carnem, prout cœlis illata est per CHRISTVM illuc ascendentem, explicant dici captiuam captiuitatem: naturam enim humanam & CHRISTI ipsius, prout eius veram habebat rationem, per quandam videlicet denominationem Diaboli priùs captiuam, factam esse CHRISTI captiuam DEI que, nec vt in aliis triumphis fit, præcessisse ante triumphantem, sed comitatam, immò euexisse quodammodo CHRISTVM ipsum, ita vt ipsa captiuitas portaretur, & portaret.

a Serm. in feria 2. Pentecostes.
b Hom. 29. in Euang.
c Tomo 4. Tract. de essentia Diuinitatis.

Tertullianus [d] exponit mortem à CHRISTO deuictam, vel humanam seruitutem vindicatam: vel arma suppeditata, & vincula quibus quodammodo constringerentur peccata [e]. Ambrosius [f] iterum triumphales euacuatæ mortis exuuias, quas CHRISTVS reuexit, simulque libertatem, qua nos ipsos hic donauit: quia enim iniuria Diaboli, scilicet CHRISTO illata in Passione, omnes amiserat quos tenebat, in se recurrentem captiuam factam, esse ipsam captiuitatem, iam non Belial addictam (de qua sub nomine potestatis CHRISTVS allocutus est Paulum [g], sed CHRISTO, cui seruire libertas est: Qui enim in Domino vocatus est seruus, libertus est Domini [h]. Hieronymus [i] genus humanum ait, totum captiuum antè à Diabolo, & Dæmonibus, reductum à CHRISTO, illud restituendo & donando sibi ipsi, ac liberum reddendo; hacq; ratione dando dona [k]: sed & simul tunc captiuam dici captiuitatem alia meliore captiuitate, nimirum sub DEO: & quodãmodo est capta captiuitas, inquit [l], reducẽdo in excelsum, qui ante capti fuerant in perditionem, dum per secundam captiuitatem qui prius capti fuerant, liberantur. Hinc fieri notat, vt vocemur hæreditas, & sors DEI, quoniam de alia potestate transmigramus ad aliam, de permissa vel vsurpata Dæmonum, ad propriam DEI. Auctor Operis Imperfecti in Matthæum [m], confirmat illa similitudine fortis armati, quem fortior vicit [n], & diripit vasa eius. Sic enim captiuos dici Impios quantum ad Diabolum, posteà quantum ad CHRISTVM. Iustinus [o] duci captiuitatem intelligit liberari, & quidem ab errore. Gloriosè vocare se Paulus solet vinctum IESV CHRISTI, tametsi loquatur de vinculis externis, multò magis de internis intelligens ob beneficia, quibus erat illi deuinctus. Familiari sermone vsurpamus nos vinctos cuipiam, obligatos, deuinctos, mancipia, &c. cuius videlicet magna sunt in nos promerita.

d 5. Contra Marcionem. cap. 8.
e Ibid. cap. 18.
f 1. De Spiritu sancto cap. 5.
g Act. 26. 18.
h 1. Cor. 7. 22
i In cap. 53. Esaiæ.
k Idem in c. 32. Ezech. & in cap. 2. Michææ. & in c. 2. Nahum.
l In c. 1. Epi. ad Ephes.
m Hom. 20.
n Luc. 11. 21. 22.
o In Tryphonem.

Itaque sensus esse posset, CHRISTVM quando ascendit, licet abesset corpore, omnes tamen sibi deuinctos reliquisse, & omnium secum corda dulcibus ligata funiculis traxisse. Testimonio fuit gaudium, quod mox ab eius ascensione senserunt, iuge in pia opera studium, & quod attinet ad CHRISTVM, breui ad eos missum SPIRITVS Sancti donum. Sed vnà iungi debet, quæ dixi, cum citatis Auctoribus de recuperata à CHRISTO, & euecta in cœlum natura nostra, dando ius cunctis ascendẽdi quo ascendebat

debat propria ipsius Humanitas: prætereà proprio quodam tunc modo, cùm ascenderet, restituta spiritualis libertas, & noua imposita collo nostro catena, iugúmque nouum diuinæ seruitutis.

Captiuitatem.] Captiuos. Sic in Deuteronomio [a], vbi est: (Captiuósque duxeris, & videris in numero captiuorum mulierem pulchram.) Hebræa, & Septuaginta, habent (Captiuaueris captiuitatem) & secundo Paralipomenon [b], (Reducite captiuos quos adduxistis de fratribus vestris.) In aliis editionibus (Reducite captiuitatem, quam captiuam duxistis.)

a Cap. 21. 10.
b Cap. 28. 11

Accepisti dona in hominibus.] Omissa interpretatione, vt accipere sit auferre, (לקח *lakach*, enim est quoque prædari) siue cum Rabbi Kimhi ab Hebræis ipsis, permissis ire in captiuitatem Babylonicam, siue à Diabolo, qui priuatus est captiuis quos tenebat, & donis siue spoliis: vel cũ Caietano, de lege, quã Moses accepit: quoniã Paulus accipere intellexit dare. Variã istã lectioné, vt inquam pro accipere sit dare, sic Augustinus cõponit hic & alibi [c], vt quæ Paulus dedisse dicit CHRISTVM dona, dixerit Dauid accepisse: illud, quatenus auctor erat donorum, vt DEVS, & caput nostrum: hoc, prout est in membris suis, sicque accepisse in terra, dedisse de cœlo. Plures alij volunt accepisse Humanitatem nostram, & animas limbi, dedisse SPIRITVM Sanctum. Theodoretus, ac Euthymius accepisse, & accipere solere ab accedentibus fidem, & gratiarum actionem, dare multiplicia charismatum dona. Quanquam & fides donum DEI est [d]. Theophylactus [e], Dare sua dona, accipere ministerium, & opera. Hieronymus [f], quæ acceperat à PATRE prius, completa ascensione dedisse. Alij statim vt misit, deditque SPIRITVM Sanctum, accepisse tot millia hominum, quæ conuertit Petrus [g]. Fauet Hilarius loquens de Gentibus, iuxta illud [h]; Dabo tibi Gentes, &c. Iansenius, significari à Paulo, quod DEVS non accepit dona ab hominibus, nisi sua prius det: atque ita hic dici DEVM cepisse captiuitatem, quia sibi deuinxit homines, efficiendo, & dando vt se sponte illi traderent, quod est accipere, quia dedit.

c 15. De Trinitate, c. 19.
d Ephes. 2. 18.
e In c. 4. epi. ad Ephes.
f Ibid.
g Act. 2. & 4.
h Ps. 2. 8.

Placet mihi cum Genebrardo Iansenius, qui Campensem citat, accipere vt des, idem esse, ac dare: CHRISTVM verò, postquã ascendit, accepisse SPIRITVM S. à PATRE, vt mitteret. Paraphrasis Chaldæa sic exposuit verbũ accipiendi; nãque reddit (Docuisti verba legis, dedisti dona יהבת *iehabtha*, &c. filiis hominum) Aliis res eadem confirmari potest exemplis: vt, Loquere ad filios Israël, vt accipiant mihi primitiua [i]; & (Accipe [k] mihi parum aquæ) iuxta editionem Hebræam, & LXX. cum legamus (da.) Interpres præterea pro לקח *lekach*, ponit donum, & LXX. δῶρον [l]. Donum bonum tribuam vobis, legem meam ne derelinquatis.

i Exod. 25. 2
k 3. Reg. 17. 10.
l Prou. 4. 2.

Dona.] Tertullianus [m], legit (Data) & interpretatur Donatiua, atque charismata. Ambrosius [n] eodem pacto. Rationem quoque dat, quia sicut FILIVS datus est [o], ita & gratia spiritualis, ipseque SPIRITVS Sanctus [p]. Patres qui tractant hunc Psalmum, vel epistolæ Caput quartum ad Ephesios, vel Sermones scribunt de Pentecoste, & Ascensione, colligunt ex hoc loco ascensionem CHRISTI, & missionem SPIRITVS Sãcti in Pẽtecoste, deincépsque, necnõ Tertullianus [q], Ruffinus [r], Prosper [s], Iustinus [t], & alij: quæ dona in morem aliorum triumphantium summa

m 5. Contra Marcio. c. 8.
n 1. De Spiritu sancto, cap. 5.
o Esa. 9. 6.
p Rom. 5. 5.
q 5. Contra Marc. c. 8.
r In Symbolum.
s 2. De Promiss. c. 31.
t Contra Tryphonem.

miserit munificentia. Quid ni? hoc enim facit dicta epistola Paulus, vt quod sum Psalmi præfatus initio, debeat iste recipi tanquam ab SPIRITV Sācto intentus sensus. Licet verò SPIRITVS Sancti prius dona cōmunicata essent, etiam Patribus legis veteris; attamen nec ita copiosè, nec visibiliter, nec adhuc adeò innotuerat illorū ipsorū quæ antea data fuerant auctorem ac fontē fuisse CHRISTVM per sua merita. Iustinus quidem Esaiā interpretatur prædicentem, requieturum fuisse septemplicem illum Spiritum super CHRISTVM, non quasi egeret, sed quia Iudæis non erat in posterum concedendus, sed ab ipso postea Discipulis suis. Verùm non acquiesco Iustino in eo, quod vt gratis data dona vsurpans, ait Sapientiæ Spiritum in Salomone fuisse: intellectus, & consilij in Daniele: fortitudinis, & pietatis in Mose: timoris in Elia: cognitionis in Esaia: Sed ita modo per partes non omnia, sed singula ex his duntaxat à DEO tribui. Nam communis nunc opinio Scholasticorum habet, huiusmodi dona Iustorum omnium esse, simulque dari cum gratia sanctificante, nec numeranda inter illa quæ propriè vocantur gratis data, possúntque in peccatoribus reperiri.

In hominibus.] Qui legunt (dedit) detrahunt præpositionem, sicut & Paulus. Psalterium Ambrosianū legit (in homines,) quasi diceret (Accepisti mittenda in homines) quod confirmat præcedentem expositionem verbi accipiendi pro verbo dandi. Hebraicè est באדם *baadam*. Felix, & Caietanus (in Adam) Pagninus (in homine,) & putat Eugubinus haberi respectum ad Adamum, cuius diuina dona in posteros quoque transfundenda Diabolus diripuerat, sed CHRISTVS restituit. Tertullianus [a] (filiis hominum) eodémque modo Iustinus [b]. Eleganter, inquit Tertullianus, ait, filiis hominum, non passim hominibus, nos ostendens filios hominum, id est verè hominum Apostolorum. Probat id autem verbis Pauli dicentis [c], In Euāgelio ego vos generaui, & [d], Filij mei, quos parturio rursus. Et Hieronymi tamen canō est, filios hominum numero isto plurali Scripturas in deteriorem partem vsurpare: licet id minimè perpetuū esse, alibi docuerim [e].

[a] 5. Contra Marcio. c. 8.
[b] Con. Trypho.
[c] 1. Cor. 4. 15.
[d] Gal. 4. 19.
[e] Act. 7. 55.

Non videtur mihi אדם *adam*, hoc loco proprium, sed appellatiuum nomē, sicut & aliàs non rarò, vbi pariter plurali numero redditur [f], huiusque rei punctum longum sub littera ב *beth*, indicium est; ponitur enim ad denotandam litteram ה *he*, demonstratiuam, quæ propriis præponi nominibus non debet. Porrò præpositio (in) quandoque valet (propter,) aut (pro) vt, Saluum facere in misericordia [g], significat propter misericordiam. Eodem modo erubescere in aliquo [h], disperdere aliquem in malitia ipsius [i], humiliari in iniquitatibus suis [k], laudare DEVM in re aliqua [l], &c.

[f] Vt Psalm. 10. 4. Psal. 11. 2.
[g] Ps. 30 17.
[h] Ps. 68. 7.
[i] Ps. 93. 23.
[k] Ps. 105. 43.
[l] Luc. 2. 20.

Etenim non credentes inhabitare Dominum DEVM.] Etiam facies vi donorum tuorum, vt maximè peruicaces & increduli, ad te, qui Dominus DEVS es, accedant: tecum & in Ecclesia tua habitent, tuque in ipsis: tui sint, qui minime credere volebant te hominem, DEVMque humanam in cœlū naturam euexisse: aut hîc quoque eam assumpsisse, & cū hominibus habitasse, qui desperabant, ac ne volebant quidē, in Ecclesia tua habitare. Hac, inquā, ratione captiuitatem maximè accipies, & ab hac sic deuicta sumes dona, dū se ipsi dedent, & sua sic dona offerent. Ad hūc modū Hilarius, Hieronymus, Augusti-

Augustinus, Euthymius, Theodoretus, Iansenius, Genebrardus, & alij. Et refert Theodoretus Aquilæ clariorem versionem, Καί περ ἀπειθεῖς τοῦ κατασκηνῶσαι, etiam rebelles, siue incredulos & diffidentes ad inhabitandum, nempe, vel vt in ipsis inhabitares, vel vt ipsi in te, & Ecclesia tua. Non respexisti, ait exponens Theodoretus, in antiquam eorum perfidiam, verum & repugnantes videns, perseuerasti eos beneficiis afficere, donec ipsos propriam habitationẽ efficeres. Hieronymus vertit (Insuper & nõ credentes inhabitare DOMINVM DEVM) Scribens verò Suniæ, & Fretelæ [a] de Psalterij totius emendatis locis, docet quod illæ se legisse dicebant Latinè: (Etenim non credunt inhabitare DOMINVM) & Græcè: (Καὶ γὰρ ἀπειθοῦντας τοῦ κατασκηνῶσαι: (Etenim non credentes inhabitare,) vtrũque falsum esse: se vero transtulisse (Etenim non credentes inhabitare Dominum) nempe, vt arbitror, ex LXX. editione, quam emendauerat, & nunc tamen sic habet, nisi quod desunt (DOMINVM DEVM): vt hic, inquit, sensus pendeat ex superioribus: (Ascendisti in altum, cepisti captiuitatem, accepisti dona in hominibus, & eos qui non credunt DEVM inhabitare posse mortalibus.) Fauet nonnihil Chaldæus (Ar super rebelles proselytos, qui reuertuntur ad legem, quiescit maiestas gloriæ DOMINI) Hebraizantes [b] quoque iuuant eundem sensum, dum explicant DEVM non tantum potitum victoria contra dedititios accipiendo ab illis munera, sed etiam rebelles domuisse, vt cognoscerent vel Hebræi, sese habituros fuisse fixum in Sion domicilium, firmámque protectionem in DEO: vel ipsimet eorum aduersarij malo id suo experirentur. Caietanus exponit inter dona quę Môses acceperit, hoc vnum fuisse, vt cognosceret DEVM inter Hebræos toties rebellantes habitare.

[a] Ep. 135.
[b] Vatablus.

Etenim] ואף *veaph*, Lege versum 17. & 9. significat certè, etiam, &c.

Non credentes] In Accusatiuo casu, si referatur ad verbum (accepisti) & in Complutensib. ac Regiis est ἀπειθοῦντας. In emendatis est nominatiuus ἀπειθοῦντες. Tunc sensus erit: Etiam illi, qui sunt increduli, inobedientes, rebelles, desperati, supple (ad te pertinebunt.) & inhabitabunt, vel pertinebunt ad te, qui non credunt, quod habites cum hominibus homo factus, aut detrectant habitare cum tuis in eadem ecclesia. Item per epihonema: Et erunt adhuc qui non credant, qui desperent &c. post tot dona SPIRITVS Sancti missa in Ecclesiam. In Acusatiuo sensus esset: Accepisti etiam pro hominibus, id est, pro Ecclesia tua potissimum obstinatorum hominum genus. De Hebraico סוררים *sorerim*, Versu 7. vbi exasperantes Interpres vocauit, & LXX. παραπικραίνοντας: hîc autem ἀπειθοῦντας.

Inhabitare DOMINVM DEVM.] Cepisti etiam rebelles illos, vt iam inhabitet, vel inhabitaret in eis DEVS, & cum eis, vel vt ipsi DEVM siue cum DEO. Aut: Accepisti captiuitatem, & dona &c. ita vt inhabitaret quoque DEVS, non credentes, non solùm Iudæos aliqua ratione dispositos, sed Gentiles adhuc magis remotos à cognitione, cultuque DEI, לשכון *lischchon*, τοῦ κατασκηνῶσαι, ad habitandum.

DOMINVM DEVM.] Desiderantur in quibusdam codicibus Latinis, & in editione Græca, nec legunt Hilarius, & Augustinus, sed expressit

pressit Chaldæa paraphrasis, & suppleri debet in Græca. Hebraicè sunt
a Vers.5. duo nomina, יה אלהים *iah elohim*, quibus ante docui [a] denotari DEVM
incarnatum.

Vers. 20.] BENEDICTVS DOMINVS die quotidie prosperum iter faciet nobis DEVS salutarium nostrorum.

EPIPHONEMA gratulabundum DEO pro narratis supra beneficiis, quibus fiat, vt sit certus Dauid futurum, vt prosperè succedant cuncta eôdem protegente DEO, qui salutis omnis Auctor est.

Benedictus Dominus.] Κύριος ὁ ΘΕΟΣ εὐλογητὸς, εὐλογητὸς ΚΥΡΙΟΣ, Dominus DEVS benedictus, benedictus Dominus. Videntur prima tria verba redundare, & duo priora ponēda fuisse in casu obliquo, ac referenda ad præcedentem versum, vbi dixi deesse Græcè quæ Latinè legimus, (Dominum DEVM.) In Psalterio Vaticano post (inhabitare) legitur nouo quodam principio: (Dominus DEVS benedictus, benedictus Dominus.) Hiero-
b Ep.135. nymus in illa Epistola ad Suniam, & Fretelam [b], melius ait legi vt nunc Latinè legimus: Benedictus Dominus vel DEVS. Idem est ac Benedicatur, aut laudetur: aut dignus est quem benedicant omnes laudéntque. Benedictus DEVS à creatura, cùm hæc illum laudat, & bene optat: creatura creaturæ benedicit pariter his modis, & beneficio afficiendo: DEVS creaturæ vltimo isto præsertim.

Die quotidie.] Ἡμέραν καθ' ἡμέραν.) Sufficere poterat secundum, tum Græcè, tum Latinè. In Psalterio Vaticano, & Ambrosiano (De die in diem) quo item pacto legit Hilarius, & Augustinus, magis tamen probans lectionem nostram. Hieronymus (Per singulos dies) licet ex Græco retineat lectionem nostram citata sæpius Epistola. Hebraicè est יום יום *iom iom.* Hilarius ait indicari æternitatem CHRISTI veri DEI, licet natus, passus, mortuus sit.

Prosperum iter faciet nobis.] In Compluten. & Regiis Bibliis est Græcè, κατευοδῶσαι, vel infinitiui modi vocis actiuæ Aoristus primus; & sensus esset, Benedictus sit DOMINVS, vt prosperū iter faciat: vel κατευόδωσαι imperatiui modi mediæ vocis Aoristus item primus, & sensus esset: Prosperum iter faciat. In emendatis legitur: Καὶ κατευοδώσει ἡμῖν, &c. (Et prosperum iter faciet nobis) atque sic legunt Patres, quamuis absque coniunctione (&) nempe in futuro. Facilis fuit permutatio in κατευοδῶσαι, & κατευοδώσει, Lau-
c Psal.17.4. dans inuocabo Dominum, ait aliàs [b] Dauid, & ab inimicis meis saluus ero. Hebraicè in huius nostri Psalmi versu isto est, יעמס *iahhamas.* Hieronymus vertit (portabit nos.) Pagninus: (Imponet in onus nobis DEVS salutem nostram) Vatablus, & alij: (Qui nos quotidie cumulat (beneficiis) vel confert, siue portat, & apportat nobis bona.) vel onerat nos donis, aut onerabit, aut oneret.) Felix: (Aggrauabit nos DEVS salute nostra) Caietanus: (Onerabit DEVS salutem nostram) Sensus erit, quod DEVS onerabit nos, id est, accumulabit beneficia, ille, inquam, qui est salus nostra:
vel

vel quod onerabit nos salute nostra, seu salutem nobis, quia variis modis eam procurabit; aut inde sequetur, vt maior à nobis exigatur ratio, maiúsque sit in nobis gratitudinis onus, vt eo magis ei pareamus, &c. Hoc forsan voluit Chaldæus: (Qui singulis diebus onerat nos, addens nobis præcepta super præcepta.)

Hæc omnia verè ac rectè, dũmodò accommodatè ad nostrã versionem. Prosperum iter facere censetur inter alia, & expeditum, qui remouet impedimenta, & nobis, id est, in gratiam nostri portat onera nostra, & sarcinas, ac nos ipsos imponit iumento, aut vehiculo, aut suismet etiam humeris. Hoc à DEO Propheta expectat, & sibi de DEO pollicetur siue futuro tempore, siue Imperatiuo. In Deuteronomio [a] dicitur DEVS populum circumduxisse, custodisse vt pupillam oculi, super eum volitasse, assumpsisse, portasse in humeris, dux fuisse. In noua lege iugum est suaue, & onus leue [b], quia idem nobiscum subit CHRISTVS, & vberiore gratia iuuamur, vt non nos, sed gratia DEI nobiscum [c], peculiari modò magis quàm in vetere, operetur, sed in eadem quoque à nobis, quibus plus datum est, plus requiritur, & petitur [d]. Idcircò vocantur DEI dona mnæ [e], & talenta [f], à pondere, & onere gratitudinis, &c.

a Cap. 32. 10. 11. 12.
b Matth. 11. 30.
c 1. Cor. 15.
d Luc. 12. 48.
e Infrà 19. 13.

Vulgò etiam dicitur quis obrui beneficiis, & Cicero [g] ait quorundam mentem oppressam præmio, linguam astrictã mercede. Ego feci, ait DEVS [h], & ego feram, ego portabo, & saluabo, vsque ad senectam, & vsque ad canos: hoc est quod hîc dicitur, die quotidie, & semper.

f Matth. 25. 15.
g In Pisonẽ.
h Esa. 46. 4.

DEVS *salutarium nostrorum.*] ישועתנו *ieschuhhathenu*, salutis nostræ, vel iuxta aliam Interpretationem ex priore verbo Hebræo: Portabit nobis DEVS salutem nostram, aut IESVM Saluatorem nostrum; respiciens semper in faciem eius, nobis benefaciens propter ipsum, dirigens omne iter vitæ nostræ in viam pacis. Nec audio tamen Eugubinum reprehendentem Hieronymi versionem, qua dixit, (Portabit nos DEVS salutis nostræ) & LXX. dum sic habent vt nos. Nam salutaria in plurali σωτήρια, quibus LXX. vtuntur, significant omnia bonorum genera pertinentia ad salutem. Videtur etiã clarior sententia, vt dicatur portare nos DEVS, qui est DEVS salutis nostræ, quàm portare nobis salutem. Nec ignorasse Eugubinum arbitror, licèt id præseferat, ל *lamed*, cum sceua denotare Datiuum casum, sed etiam aliquando Genitiuum, & Accusatiuum. Chaldæus hæc salutaria, & salutem, vt à DEO est, expressit dicendo: (Fortis qui est Redemptor noster, & robur nostrum.) Sed & sequenti versu magis adhuc declaratur. Affinia sunt saluare, & prosperare. Sic alio Psalmo [i]: O Domine saluum me fac, ô Domine bene prosperare: Ὦ Κύριε σῶσον δὴ, ὦ Κύριε εὐόδωσον δὴ.

i Ps. 117. 25.

Lege quæ dixi ad epistolam tertiam Ioannis [k]. Porrò hîc iterum Hebraicè est סלה *selah*, Græcè διάψαλμα. Lege versum octauum.

k Vers. 2.

***

Verſ. 21.] DEVS noſter, DEVS ſaluos faciendi, & Domini Domini exitus mortis.

IDCIRCO à DEO ſalus petitur,& expectatur,quia ſolus eam conferre poteſt,& vana ſalus hominis [a]: ſolus effugia mortis, ac periculorum eius concedere,vel hoſtes in ea conijcere valet. Non vltionum ſemper DEVS, & Dominus eſt [b],ſed ſaluationum,& conſeruationum, & illas ipſas vltiones,ac exitus,id eſt,modos varios mortis,nimirùm inferendæ vſurpat DEVS contra ſuos, noſtróſque aduerſarios. Habet claues vitæ, mortiſque [c]: occidit, & viuificat: Videte [d], inquit ipſe,quod ego ſim ſolus, & non ſit alius DEVS præter me: ego occidam,& ego viuere faciam (Homo, & Diabolus primum poteſt,non ſecundum.) percutiam, & ego ſanabo. Denique, Domini eſt ſalus,& ſuper populum ſuum benedictio [e].

a Pſ.59.13.
b Pſal.93.1.
c Apoc.1.18.
d 1.Reg.2.6. Deut.32.9.
e Pſal.3.9.

Patres porrò,Domini dicunt eſſe exitus mortis, quia mortem CHRISTVS deuicit, tum primam corporis noſtri, tum ſecundam damnationis & inferni. Nam moriendo mortem noſtram deſtruxit [f], reſurrectionis nobis aditum, & beatitudinis reſerauit,confregit portas æreas, vectéſque ferreos contriuit [g]. Addi poteſt animæ mors, ex qua mortes aliæ, & quam peccatum intulit: hoc enim peccatum ſua quoque CHRISTVS morte deſtruxit. Vnius CHRISTI eſt exitus mortis, inquit Hilarius, cęteris qui veniunt in vitam ingreſſus in mortem eſt,ille naturæ noſtræ corruptionem in gloriam cœleſtem poſt exitus mortis extulit. Auguſtinus ait conſolationem contineri,ne quis queratur ſe mori, ſi verum ſit à Domino præſtitam ſalutem, quoniam & Dominus ipſe nullo peccato debitor mortis, mortis exitum ſubire voluit.

f Eccleſia in Præfatione de Reſurrect. Dom.
g Pſ.106.16.

DEVS *noſter.*] לנו *lanu*, nobis nimirùm eſt.

DEVS *ſaluos faciendi.*] למושעות *lemohhaſchoth*, ad ſalutes, ſiue ſaluationes.) Chaldæus (DEVS noſtra fortitudo,& redemptio.)

Et Domini Domini.] Hebraicè quoque ſunt duo, nomine וליהוה אדני *velehouih Adonai*, Græcè ΚΥΡΊΟΥ, ΚΥΡΊΟΥ.) Hieronymus (Domini DEI) Pſalterium Vaticanum legit ſemel tantùm,& Hilarius,& Auguſtinus. Lyranus monet non eſſe negationem, ſed primum eſſe nomen puræ ſubſtantiæ diuinæ,ſecundum eum reſpectu dominij ad creaturam. At Hieronymus inuerſo tranſtulit ordine. Emphaſim arbitror repetitione denotari, & quid maximè proprium DEO, ſiue ſit eadem duplicis nominis repetitio, ſiue eadem ſignificatio. Parùm etiam refert, an quis cum Pagnino vertat (Domino) pro (Domini) cùm vt dixi, ל *lamed*, vtrique caſui ſeruiat, & idem ſit dicere Domini ſunt,& Domino ſunt.

Exitus mortis.] Heb. למות תוצאות *lammaueth thotſaoth*, Ad mortem ſunt exitus,vel mortis,*αἱ διέξοδοι τοῦ θανάτου*.) Chaldæus (Et à conſpectu Domini concertant in impios mors,& exitus animæ in ſuffocationem) Videtur διεξόδους intellexiſſe de modis interficiendi, & Ægyptios notaſſe ſuffocatos aquis maris [h]. Et hæc pars etiam eſt muneris SALVATORIS tollere aduerſarios de medio:Sed & illa alia,vt liberet à periculis mortis etiam magnis:multo magis à communibus tùm mortis,tum aliarum rerum.

h Exod.14. 27 28.

Tertia

Tertia erit acceptio de simplici morte, quam, vt ante cum Augustino dixi, CHRISTVS ipse sustinuit, vt eius exemplo mortem patienter toleremus, nec ideo putemus non contingere salutem, quod mortales simus, & moriamur. Hinc, vt apertissimo testimonio probat Augustinus [a] mortem, ac resurrectionem CHRISTI: qui dicatur DEVS saluos faciendi, iuxta notionem nominis IESVS [b]; nec alios habuerit exitus de hac vita, quàm mortis, vt moriendo saluaret. Sed mirando, inquit, dictum est, (& DOMINI) tanquam diceretur: Talis est vita mortalium, vt nec ipse Dominus aliter ab illa exiret, nisi per mortem.

a 17. de Ciuita. Dei, c. 18.
b Matth. 1. 21.

Vers. 22.] VERVMTAMEN DEVS confringet capita inimicorum suorum, verticem capilli perambulantium in delictis suis.

ET hic alter effectus Saluatoris DEI, qui vt suos reddat securos, inimicorũ confringat caput, & vel summum capillũ in suis peccatis obfirmatorum. Tales Iudæi, talia & Tyrannorum Ecclesiam persequentium Imperia: tales ipsimet Dæmones. Caietanus exponit de punitis in Deserto Hebræis rebellibus, non omnibus, qui comparari possunt cum crinibus totis expansis, sed iis, qui erant ceu capita, & verticis crines, videlicet recensiti ab annis viginti, & supra.

Verumtamen.] Πλὴν, אך *ach*, hoc Hebræum vocabulum exponit Eugubinus: Tantum, & solum: vt solus intelligatur DEVS esse, qui hoc possit quod dicitur. At certum est id quoque significare, quod Græcè & Latinè habetur.

Confringet.] Συνθλάσει, Hilarius, &c. Augustinus [c] (conquassabit) nec non Paulinus [d]. Hebraicè ימחץ *ymchats*, quod verbum significat transfodere, transfigere, sauciare, vulnerare, cruentare, inficere sanguine, & habetur etiam versu 24. sed Græcum valet contundere, elidere: & videtur onomatopœicum à sono. In Psalmo 109. [e] illis verbis: (Conquassabit capita in terra multorum) est vtriusque linguæ idem verbum.

c Hie. & Ep. 59.
d Ep. 58. apud Aug.
e Vers. 6.

Capita.] Hebraicè ראש *rosch*, in singulari, sed vniuscuiusque caput, sicut & citato 109. Psalmo. Letale capitis vulnus est.

Verticem capilli.] Partem summam capitis, in qua diuiduntur capilli, & dispescuntur hinc ad dexteram, hinc ad sinistram. Symmachus κορυφὴν ἔντριχον ἀναστρεφομένην ἐν ταῖς πλημμελείαις verticem capillatum volutantium se in delictis suis.) Significat crinitum, capillosum, cirratum, cincinnatum, hirsutum, qualis latro impiúsve solet esse. Et Diabolus vocatur pilosus, שעיר *schahhir* [f], & Faunus, Satyrus, &c. Hilarius. Dæmonum exprimi vult malitiam tantam, vel insistendi quadam leuitate, vel potestate dominandi, & per momenta in orbe commeandi, vt perambulent super capita hominum, qui vix ipsos quoque sentiant, vt sunt sine sensu capilli. Hieronymus præterea hos inimicos vocat Dæmones, & de his accipit quod est alio Psalmo [g]: Tu confregisti capita draconis in aquis, quia quot peccata, tot

f Esa. 13. 36 & 34. 14.
g Ps. 73. 13. 14.

 Diabo-

Diaboli capita: & verticem capilli confringi, quoniam nec minimum remaneat in Diabolo quod non frangatur. Theodoretus item de Dæmonibus intelligit, quos confregerit CHRISTVS, cùm ij adeò diligenter inquirerent hominum peccata, vt ne capillum quidem, id est, nec minimum peccatum despiciant, & in CHRISTO quidem etiam quæsiuisse, at nil reperisse [a]. Euthymius hoc approbat addítque significatum dominium, quod habent Dęmones in peccatores, eorum calcando capita, & comam. Augustinus accipit ipsosmet homines, sed nimis se de malitia sua extollẽtes, & superbientes in delictis suis: tum qui crucifixo illudebant CHRISTO, tum qui aduersus doctrinam eius extollebant se, atque tanquam mortem hominis irridebant [b]. Istorum autem capita conquassari, & confringi dicit, cum à superbia deiiciuntur, siue humilitate correcti, siue in ima Tartari abrepti.

a Ioan. 14. 30

b Matth. 27. 40. & sequen tibus.

Idem Doctor [c] Paulino respondens quærenti [d], quid esset verticem perambulare in delictis cùm sit capillus sine sensu, cur non potius dixerit Propheta verticem capitis; & an ea phrasi repletum peccatis hominem voluerit ostendere; ait significari superbiam nimiam sese extollentium in delictis: quasi per hyperbolem capilli verticem perambulando calcaret. Sed tamen & illa non displicet, quam obiiciendo Paulinus proposuit, ratio, vt denotetur maxima malitia, quæ omnia repleat, omnia inficiat, etiam capilli verticem, & summum crinem, & vt alibi dicitur [e], ascendat semper.

c Ep. 59.

d Apud eundem Epist. 58.

e Ps. 73. 23.

CHRISTVS est noster Nazaræus capillo tectus sacro: ipsius qui apparuit in rubo [f], venit benedictio super verticem nostrum sive & nos efficiamur Nazaræi, & ille ipse verticem capilli nostri perambulet amputando superflua delictorum, sanctificando ornamenta virtutum, inquit Ambrosius [h]: imponamus hunc hominem super capita nostra [i]. Chaldæus; (Euellet capillos viri ambulantis in flagitiis suis.) vbi potest mnui turpis decaluatio, & acerba depilatio quæ dolorem continet, atque seruitutis ignominiam, vt videre fuit in legatis Dauid [k]. In hoc veluti caluario figet CHRISTVS crucem suam, vbi sedem sibi superbia fœminarum, & quorundam etiam effœminatorum virorum locauit, vt indicat Drogo Cardinalis [l].

f Exo. 3. 2.

g Deut. 33. 16.

h In Psa. 43.

i Ps. 65. 12.

k 2. Reg. 10. 4.

l Serm. de Pass. Dom.

Vers. 23.] DIXIT DOMINVS, ex Basan conuertam: conuertam in profundum maris.

PROPOSVIT DEVS Ecclesiam suam sic liberare, vt olim populum de Og rege Basan [m], & de Ægyptiis mari mersis [n]: sed & ad illam aggregare Gentium confusionem, & remotiores insulas maris.

m Nu. 21. 34. 35.

n Exo. 14. 27. 28.

Ex Basan conuertam.] אשיב *aschib*, ἐπιστρέψω. Chal. (De Iustis, qui mortui sunt, & deuorati à feris syluestribus, dixit Dominus, de Basan reducam.) Hilarius, & Augustinus: (Ex Basan conuertar) Eodem pacto Psalterium Ambrosianum. Augustinus tamen meminit nostræ lectionis, quæ etiam est Hieronymi, nisi quod habet (de) & congruit textui Hebræo, Græcoque. Conuertam,

nertam, explicat DEVM ipsum dicere, cui dicimus; DEVS virtutum conuerte nos [a]: (quo versiculo mirificè delectabatur Licentius & eum succinebat, ac etiam cùm ad requisita naturæ foras exisset, paulo clarius canebat [b].) & , Conuerte nos DEVS sanitatum nostrarum, siue salutaris noster, ex Basan, id est, ex confusione peccatorum, ex siccitate inopiæ: ita vt Basan & confusionem, & inopiam significet. Præterea iuxta aliã lectionem, ait dici (Ex Basan conuertar) quoniam ad nos conuertitur, qui dicit [c]: Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.) Hieronymus consentit in etymo de confusione, quia nos conuerterit CHRISTVS per crucem suam, quam putant stultitiam [d], & confusionem, de confusione huius seculi. Item Hilarius confusionem, pudorémque interpretatur Basan: & DEVM conuertisse ex ea confusione, pudoreque, quem populus patiebatur sub Ægyptiis. Addit illud de toto humano genere quòd liberauerit per Crucem CHRISTVS, & per profundas ceu mare passiones de confusione sub Dęmonũ quos triumphauit in semetipso dominatione [e]. Theodoretus pariter Basan interpretatur peccati dedecus, à quo nos conuerterit DEVS. Idem est apud Euthymium, nec non de sordibus, nempe de conuersione ab Idolorum confusione, atque à sordibus peccatorũ. Athanasius [f] tradit similem explicationem, legens: (Reuertar) & Basan, pro turpitudine sumens: (Reuertar ex Basan, & reuertar in profundum maris) hoc est, de Cruce ad Infernum redibo, vt illa confusa hunc deprǽder, & captiuum ducam, nam crucem Iudæi execrabilem putabant. Eugubinus exponit ceu ex edito loco DEVM ex monte Galaad aspicientem hostiles manus secum dixisse: (Eripiam seruos meos, & in profundis maris mergam hostes, efficiámque vt eorum cuncta sanguine redundent.) Ad eum ferè modum quo Habacuc [g] inducit Sanctum venturum de monte Pharan, & Moses [h] scripsit benedicens populum, quod DOMINVS de Sinai venit, & de Seir ortus est nobis, & apparuit de Pharan, & cum eo Sanctorum millia, id est, ANGELORVM, de quibus etiam paulo ante dictum hoc Psalmo [i]. Genebrardus ait induci promittentem DEVM fore, vt de sæuissimis hostibus liberet, quemadmodum fecit quondam de Og rege Basan, & de Pharaone, quem mari mersit cum Ægyptiis aliis. Hæc optima expositio, à qua nec aliæ dissentiunt, sicut nec vt hostes figuratè intelligantur per Basan, propter fortiores dictæ regionis Basan arietes [k], qui reuerti tamen compellantur, & velut in profundum maris mergi, sicut Ægyptiis acciderat.

Qui Basan Etymologiam tradunt, vt sit confusio, dedecus, turpitudo, &c. deducunt à בוש *busch*, vnde & בשנה *buschenah*, pudor; sed alij putant significare pinguem, vt prius vidimus. Quo modo autem Basan Hieronymus priorem secutus notationem, & expositionem, populum DEI significare velit, non satis percipio.

Conuertam in profundum maris.] Ἐν βυθοῖς. In profundis. Sic quoque Augustinus, qui explicat quod etiam ibi DEVS conuertat ad se de profundis clamantes [l]. Et (in profundum) dici pro (in profundo) vbi conuersus ille dicit, De [m] profundis clamaui, &c. Cassiodorus Hieronymi præfert versionem (De profundis maris) & ipsemet alibi Hieronymus [n] legit (De profũdis.) Lege Notationes Lucæ Burgẽsis. Testis præterea Rab. Kimhi all-

[a] Ps. 79. 8.
[b] August. 1. de ordine c. 8.
[c] Zach. 1. 3.
[d] 1. Cor. 1. 23.
[e] Coloss. 2. 15.
[f] Quest. 114. ad Antiochum.
[g] Cap. 3. 3.
[h] Deu. 33. 2.
[i] Vers. 18.
[k] Deut. 32. 14.
[l] Ps. 129. 1.
[m] Ibidem.
[n] In Michæã sub finem.

a Deut. 33. 2. quando מן *min*, vsurpari pro ב *be*, vt [a] in Sinai, pro, de Sinai. Symmachus, vt ἀπὸ Βασὰν, legit, ita & ἀπὸ Βυθῶν, A Basan, & A profundis. Chaldæus: (Reducam Iustos qui sunt suffocati, & quos absorpserunt pisces in profundo maris.) Id est, etiamsi hoc accideret, possum liberare, quemadmodum illud de Basan accipiebat de deuoratis à feris siluestribus. Ante dictum est, innui mersionem Ægyptiorum, & aquarum quoque nomine cunctæ solent inundantes, opprimentésque calamitates intelligi. Nihil obstat prætereà, denotari liberationem detentorum Limbo, vt placet Eugubino. Euthymius & Hieronymus profundum grauiorum peccatorum interpretantur, in quibus, id est, ex quibus conuertit DEVS, ad veritatis adducens lucem, necnon ex commotione, fluctibúsque seculi, videlicet variatum tentationum. Dixi antè, Hilario videri, profundum maris esse labores, ac dolores, quos tolerauit CHRISTVS: sed & quidam existimant, ex quibus est Panigarola in Paraphrasi, conuertendas insulas remotas, non tantùm Basan reliquæ Gentilitatis. Id nostra potissimum contigit ætate.

Vers. 24.] VT intingatur pes tuus in sanguine, lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.

POETICA descriptio est victoriæ, quæ tanta sit vt vincentis pes tingi possit in cæsi hostis sanguine, necnon hic insepultorum sanguis lingi à canibus. Euenit hoc Iudæis ad internecionem cæsis à Vespasiano, Traiano, Adriano, à quibus post mortem Domini, (quorum dici typus hac in re possunt Ægyptij) capti, vniuersa suppliciorum ac miseriarum genera perpessi sunt, ait Hilarius. Consentit Hieronymus, & extendi potest ad excisum Romanum Imperium, quod Ecclesiam adeo vexauit. Theodoretus & Euthymius, & Hieronymus adhuc victoriam de Dæmonibus à CHRISTO partam hic sumunt; quos ille calcauit in furore suo tanquam in torculari, vestimenta velut aspersa habens eorum sanguine [b]. Idem Euthymius docet pedem CHRISTI esse ipsius Ecclesiam, quæ fert eum vbique per fidem, & illius est intincta signatáque sanguine; vt quemadmodum ferrum tinctura, sic & ipsa eodem sanguine consolidata, ac roborata sit.

b Esa. 63. 1. & seq.

Quartus apud Euthymium, sed ex iis quos dat, tertius, sensus est, de Martyrum sanguine, qui Dæmonum sanguinem ipse fundat, eósque quodammodo interficiat. Augustinus [c] conflat è duobus vltimis vnum, vt qui conuertuntur ad CHRISTVM de Basan, & de profundis eo modo, qui antè declaratus est, in tantum gratia ejus proficiant, vt fiant pes CHRISTI inter membra illius ad annunciandum Euangelium, & pro nomine eius vsque ad sanguinem certent. Gregorius [d] eadem ratione vult linguam canum ex inimicis prodire, quia conuersos Gentiles Dominus etiam prædicatores facit, de quibus Esaias [e]: Canes muti non valentes latrare, quando non funguntur officio. Idem tradit Aponius [f]. Gentiles à Iudæis vocantur כלבים *chelabim*, canes vt à CHRISTO Chananæa [g], & modò Christiani à Turcis, & ab Hispanis Christianis Mahumetani atque Æthiopes. Vilissimi quique per contemptum sic appellantur in Scripturis [h].

c Hie, & epist. 59.
d 2 Moral. cap. 7.
e Cap. 56. 10
f Lib. 4. in Cantica sub finem.
g Mat. 15. 26.
h 2. Reg. 3. 8. c. 16. 9. lib. 4. 8. 13.

Porrò

Porrò Ambrosius [a] secundum tropologiam iubet nos tingere pedem nostrum in CHRISTI sanguine, id est, animi vestigium, & mentis incessum, indubitata confessione Crucis Dominicæ, & diluendo vitia, peccata detergendo, mortem CHRISTI in carne circumferendo. Videri quoque posset sensus accommodationis, quem iidem indicant Patres, & alio rursum loco Hieronymus [b], CHRISTVM ipsum pedem suum intinxisse in sanguine, quando crucifixus est, propter copiam effusi sanguinis.

a Lib. 5. in cap. 7. Lucæ.
b In c. 63. Esaiæ.

Caietanus præcedentem, & sequentem Versum diuerso valdè modo, & opposito explicat ac nectit etiam cum 22. vbi fuit sermo de confringendis capitibus inimicorum, &c. Ait cùm præcepto DEI, ne populus vltra progrederetur, is inobediens fuisset, ideo cæsum esse [c]: hoc autem loco præceptum id contineri: reuerti enim compulsum populum ex refutata aggressione Basan. Vnde sensus est, inquit, De Basan conuertam, id est, Reuerti faciam, & de profundis maris, id est, per viam maris Rubri [d]. Idcirco per Apostrophen ad populum subdit Vates, Quia noluisti redire, sed progredi, tinges pedem tuum in sanguine, quia persequetur Amorrhæus te vsque ad internecionem, & viam sanguine complebit, vt qui fugient, pedes cruentent, & canes illac transeuntes lingant sanguinem.

c Num. 14. 40. & seq. Deut. 1. 40. & seq.
d Deut. 1. 41.

Vt intingatur.] Psalterium Vaticanum: (Donec intingatur.) Symmachus: (ὅπως ἂν συγκατεάξῃ ὁ πούς σου μετ᾽ αἵματος, καὶ λάψῃ γλῶσσα κυνῶν σου ἀπὸ ἑκάστου τῶν ἐχθρῶν σου.) Vt confringatur pes tuus cum sanguine, & lambat lingua canum tuorum ex vnoquoque inimicorum tuorum.) Hebræum תמחץ *thimchats*, potest significare (calcabit) vel etiam rubescet, per metathesim תחמץ *tichmats*, cruentabitur, &c. sicut dixi versu 22. & cùm possit esse secunda persona masculina, vel tertia fœminina, itē significatio tum actiua tum passiua, verti variis modis potest (vt intingas, vel cruentes pedem tuum, vel intingat, vel intingatur, &c.) Pagninus vtitur fingēdi verbo. Symmachus confringendi, vt dixi: & videtur denotare tantam in cædendis hostibus constantiam, vt citius frangantur pedes mersi sanguine, quàm desistant à cœde. Hieronymi versio est (Vt calcet pes tuus, &c.)

Pes tuus.] O DEVS, ô CHRISTE, vel ô DEI popule, ô Ecclesia.

In sanguine.] Similis phrasis, Manus suas lauabit in sanguine [e].) Hebraicè בפעמיך *pehhaman*, pedes suos siue plantas.

e Ps. 57. 11.

—[f] *Bella, horrida bella,*
„ *Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.*

f Æneid. 6.

Effuderunt [g] sanguinem ipsorum, tanquam aquam in circuitu Ierusalem, & non erat qui sepeliret.

g Ps. 78. 3.

Lingua canum tuorum.] Etiam intingetur, lambet, &c. Canem in bonam etiam sumi partem à Scripturis, docet Augustinus [h], & alij; nósque diximus Commentario in Ecclesiasten [i]. Quidam canes figuratè sumunt hoc sensu, vt non modo intingatur pes in hostium sanguine, sed ipsimet hostes in eodem suo sanguine prostrati, suas ipsorum linguas in ipso intingāt, quibus caninum in morem populum DEI momorderunt, & vexauerunt. Hieronymus Iudæos, qui inimicorū, id est, Dæmonum instinctu clamarūt, CRVCIFIGE [k], & sanguis eius super nos [l], ille ipse sanguis, quem

h Epist. 50.
i Cap. 9. 4.
k Ioan. 19. 6.
l Mat. 27. 25.

sponte

spontè fudit CHRISTVS.

Ex inimicis.] In sanguine, inquam, fuso ex inimicis, intingatur & pes tuus, & lingua canum tuorum lambendo illum.

a 4. Reg. 19. 37.

b Hie. & Epist. 59.

Ab ipso.] Ab ipso, inquam, sanguine eodem, qui effluit ex inimicis, vel ab ipso, vnoquoque ac singulo inimicorum. Aliqui intelligunt ab ipso Rege Assur Semnacherib, quem eius filij gladio occiderunt [a], seu ab ipso sanguine dicti Regis, alteriúsve qui totius exercitus moderator erat. Caietanus putat significari sanguinem fusum ab inimicis non more bellico, sed expresso, ac directo quodam tanquam inimici animo, odióque. Augustinus [b] (ab ipso) exponit CHRISTO, cuius gratia fiat, vt qui erant inimici, canes, id est, prædicatores, fiant. Hieronymus reddit (A temetipso.) Quod certè non ita congruit cum מנהו *minnehu*, & cum *παρ' αὐτοῦ*: quamuis magis cum Græco pronomine, quod omnibus personis iungi potest. Esset autem sensus, quod sanguis ille propria ipsius fundendus esset manu. Arnobius exponit à Diabolo, qui excitauit Iudæos tanquam canes ad latratum contra CHRISTVM, vt ante retuli ex Hieronymo.

Vers. 25.] VIDERVNT ingressus tuos, DEVS, ingressus DEI mei, Regis mei, qui est in Sancto.

TV ipse DEVS itineris Ducem te præbuisti, & visus es incedere, dum in Arca fœderis, vbi sanctè colebaris, & agnoscebaris, quodammodo solenni pompa vehereris, & exires in pugnam contra inimicos populi tui, iisque superatis redires cum triumpho: dum demergeres Ægyptios, dum præire faceres columnam nubis, & ignis, dum tot ederes alia signa per teipsum, & Angelos assessores.

c Luc. 10. 24.

d Baruc. 3. 38.

e Act. 1. 9. & seq.

f infrà 10. 42.

Hæ vmbræ sunt progressionis tuæ, ô CHRISTE, atque aduentus tui per Incarnationem, & œconomiæ tuæ totius circa Redemptionem in sancta Ecclesia tua, quam suismet oculis illis beatis [c] Apostoli coràm sunt intuiti: In terris enim visus es, & cum hominibus conuersatus es [d]: donec videntibus illis eleuatus es in cœlum [e]. De hoc in cœlum itinere Hilarius, & Hieronymus: Augustinus de reditu ad iudicium, qui visus sit, id est, magis manifestatus in Nouo Testamento: vbi Petrus ait se, atque condiscipulos iussos [f] prædicare, atque testificari quod constitutus est CHRISTVS à DEO Iudex viuorum & mortuorum. Ceteri viam totã transactam ab incarnatione, modósque varios in nostra procuranda salute adhibitos; vt Theodoretus, & Euthymius. Rursus idem Augustinus [g], vel Eucherius [h], istos ingressus, & egressus de CHRISTO interpretantur: quos & quodam loco Gregorius [i] vocat saltus. Sponso aptari possunt quæ dicuntur de Sponsa [k]: Quàm pulchri sunt gressus tui in calceamentis filia Principis! Et quod de Prædicatoribus Esaias [l]: Quàm pulchri super montes pedes annunciantis & prædicantis pacem, annunciantis bonum, prædicantis salutem, dicentis Sion; Regnabit DEVS tuus!

g Tomo 4. lib. De essentia Diuinitatis.

h De formul. spirit. intell.

i Homil. 29. in Euang.

k Cant. 7. 1.

l Cap. 52. 7. Nahum 1. 15. Rom. 10. 15.

Viderunt ingressus tuos.] Hieronymus: (Viderunt itinera.) Augustinus: (Visi sunt, gressus tui) hoc etiam pacto Vaticanum Psalterium, & Ambrosianum.

ſianũ. Idẽ Hieronymus [a] ſcribit Suniç, & Fretelæ, Septuaginta vertiſſe, ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαι σου ὁ ΘΕΟΣ, id eſt, Viſi ſunt ingreſſus tui DEVS. in Hebræo eſſe: ראו הליכותיך אלהים *rau halicothecha elohim*, Aquilam, Symmachum, Theodotionem, quintam, ac ſextam editionem reddidiſſe: (Viderunt itinera tua DEVS) & vitium eſſe editionis, quàm piæ illæ fœminæ referebant: (Viderunt ingreſſus tui DEVS) Et quamuis repererit in Septuaginta, & in hexaplis ἐθεάσαντο τὰς πορείας σου, tamen in multis codicibus haberi ἐθεωρήθησαν, atque id obtinuiſſe conſuetudinem. Hoc nunc certè modo paſſim legimus, etiam in emendatis Bibliis LXX. nempe in paſſiua ſignificatione, ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαι σου, &c. Attamen nil variat propterea ſenſus, dummodò vitium, de quo monet Hieronymus, vitetur. Senſum optimè Chaldæus Paraphraſtes expreſſit: (Viderunt domus Iſraël inceſſum Maieſtatis tuæ ſuper mare DEVS; dicentes: Inceſſus DEI noſtri regnantis ſuper vniuerſum orbem in ſanctitate.) Porrò Paraphraſis iſta ſignificat vidiſſe, qui voluerunt, Arcam in deſerto magna incedentem pompa, & iubilatione: Vel ingreſſus hi denotant ipſas ouationes, triumphoſve conſpicuos: prætereà pompam circa ſolemne ſacrificium in ſancto, id eſt, in ſanctuario. Nam ingredi, incedere, calcare, & conculcare, tranſire, verba ſunt eorum, qui vincentium, atque triumphantium in morem ingrediuntur. Exemplis id Pineda [b] noſter illuſtrat, & ad aſcenſionem præcipuè CHRISTI cũ reliqua vitæ ipſius peregrinatione, tráſferri poteſt. Licèt verò Iudæi propriè non viderint ingreſſum CHRISTI in mundo, id eſt, incarnationem, ſed proceſſum per effectus; non ideò tamen præferre debuit Burgenſis in verſione (greſſus) (ingreſſibus) Latinè enim idem ſignificare poſſunt.

Ingreſſus DEI *mei, regis mei.*] Vltimum pronomen Græci prætermittunt, & Pſalterium Vaticanum, atque Ambroſianum, & Hilarius. Sed malè ac mendaciter omittitur, inquit Hieronymus [c], cùm ſit Hebraicè, & blandientis denotet affectum, vt qui omnium DEVS, & Rex eſt, ſuus ſpecialiter DEVS fiat, & rex merito ſeruitutis. Vide, inquit Euthymius, quàm ingenuè Dauid CHRISTVM fateatur eſſe DEVM. Non video neceſſitatem illationis; ſed illum qui proximè dictus eſt DEVS in vocandi caſu, (viderunt ingreſſus tuos DEVS) cum pio affectu vocat Dauid DEVM ſuum, ac Regem ſuum. Neque quod ſequitur (In ſancto) PATREM ſignificat, vt idem Auctor vult, quaſi denotetur CHRISTVM eſſe in PATRE.

Qui eſt in ſancto.] In Sanctuario, ſiue Arca, in cœlo quoque, vt antè [d] notauimus, & in Eccleſia, item in ſacrificio, vel in ſacro conuentu, vbi, qui ſe in medio duorum, triúmve congregatorum in ipſius nomine dixit eſſe [e], quodammodò chorum agit, & incedit. De PATRE refutaui paulò antè interpretationem Euthymij.

[a] Epiſt. 135.
[b] Iob 18. verſ. 14. n. 13.
[c] Ep. 135.
[d] Verſ. 18.
[e] Matth. 18. 20.

Verſ. 26.] PRAEVENERVNT principes coniuncti pſallentibus in medio iuuécularũ tympaniſtriarum.

PARTA victoria ex pugna, ad quam egreſſus fuerat in deſerto, & cùm rediret DEVS, præceſſerunt in pompa triumphali, ac in ſolemni populi conuentu Principes, ſiue primarij viri, ſiue præcentores, iis coniuncti,

qui musicis ludebant instrumentis, & cum iisdem puellæ tympana pulsantes, & quod est versu sequenti, dicentes. Sub hoc autem typo in Ecclesiæ triumphis quos præstitit CHRISTVS, Apostoli fuerunt militiæ Principes, hisque adiuncti sunt ex vtroque sexu, & ex fœminino, etiam iuniores, qui ad laudes triumphantis omnes inuitarent, sequentibus verbis. Hoc modo Patres: Vel de ascensione, vt Hilarius, & Hieronymus; in qua principes ANGELORVM sanctorum præuenerunt animas, quæ mortificato corpore concinebant[a]: Attollite portas, &c. & tympanistriæ vocantur, quoniam mortuum erat peccato corpus ipsarum: Sed & viuentem CHRISTVM, præter Apostolos, ac Discipulos, mulieres sequebantur[b], quædam Apostolos[c], quamuis præsertim ad obsequium victus, vt Patres exponunt[d], seu vt loquitur Tertullianus de victuaria exhibitione. Per principes quoque præcipui Doctores possunt intelligi Apostoli, & apostolici viri, vel etiam reges, ac principes, qui se ad Ecclesiam adiuncturi prædicuntur. Allusio est ad sororem Mosis cum duplici canentium choro[e], & simile quid factitasse Debora videtur in suo Cantico cum Barach[f], & aliæ mulieres, occiso Golia[g]: & cantores atque cantatrices erant cum Hebræis, dum redirent de Babylonia, vt lenirent itineris molestias, reducésque recrearent[h]. Fecit sibi quoque Salomon cantores & cantatrices, vt vidimus in Commentario Ecclesiastis[i]. Constat præterea solitos præcedere cantores in Hebræorum exercitu[k]. Nam inter alia narrant sacræ litteræ dedisse Iosaphat consilium populo, & instituisse cantores Domini, vt laudarent eum in turmis suis, & antecederent exercitum, ac voce consona dicerent: Confitemini Domino quoniam in æternū misericordia eius. De Lacedæmoniis plurimi produnt[l], déque cantu, quem vocabant ἐνόπλιον, de Germanis[m], & de Gothis aliqui[n], de Nicanore Historia Machabæorum[o]. Suidas[p] docet Græcos vsos alalagmo, & eleleu, ac clamasse cum moderato motu. Frequentatus apud eosdem Pæan duplex, teste Scholiaste Thucydidis[q], ἐμβατήριος, Marti, ante prælium congressiuus: & ἐπινίκιος Apollini, post prælium, victorialis. De Romanis[r] tradunt, voce Martia cecinisse, suorúmque laudes Imperatorum extulisse. In ipso congressu quiddam pium decantatum à Christianis legimus in Historiis, vt Crux vicit[s]: Halleluiah[t], Hostem repellas longiùs[u], &c. & Hispanos accepimus patronum suum Iacobum Apostolum inuocantes, multas de Mauris victorias reportasse. Docuimus initio Psalmi plures in Titulo Psalmos gerere, ἐπινίκιος, vel εἰς τὸ νῖκος, vel νικοποιῷ, cùm certi etiam designati cantores essent apud Hebræos ad epinicion[x], & epinicia festiuè agitari solerent[y], & faustæ fieri acclamationes[z], precésque[a].

Sed ad rem præsentem faciunt maximè preces post bellum, quorum, præter initio posita exempla, possunt addi Machabæi[b], & Iudith cum populo post truncatum Holofernem[c]. Legendus Iosephus Iudæus[d], & alter co-

a. Ps. 23. 7. 9. b Luc. 8. 27. Cap. 23. 49. c Act. 6. 12. 3. 1. Cor. 9. 5. d Ambros. & alij in 1. Cor. 9. Hiero. Matt. 27. & 1. con. Iou. August. de opere monac. c. 4. Tertull. de monoga. cap. 8. e Exod. 15. 1. 20. f Iud. 5. g 1. Reg. 18. 6. 7. h 1. Esd. 2. 65. i Eccles. 2. 8. k 2. Par. 20. 21. 1. Mach. 3. 2. Libr. 2. 8. 33. Cap. 10. 33. 38. Cap 12. 37. l Xenophon de Repub. Lacedam. Thucyd. lib. 5. Plutar. in Lycurgo. Sextus Empyr. cont. Mathematicos, cap. 22. Max. Tyr. serm. 21. Cic. Tusc. 5. Quint. lib. 1. cap. 10. Gell. lib. 1. capite 11. m Tacit. lib. de Moribus Germanorū. n Iordanes de Rebus Geticis, cap. 10.

o Lib. 2. 15. 25. p In verbo. q Lib. 1. r Marcellinus lib. 19. & 31. Dio Cassius lib. 36. Polyb. lib. 2. & 12. s Cedren. in Basil. t Beda 1. Historia, c. 20. Paulus Diac. lib. 5. Ado Treuer. in Martyrol. Kal. Octob. Constantius in vita S. Germani Antissioderen. u Historia Simonis Manfort. cont. Albig. x 1. Paral. 15. 21. y 2. Mach. 8. 33. z 1. Machab. 5. 46. a 1. Mach. 15. 25. b 2. Mach. 15. 29. & lib. 1. 4. 24. c Iudith. 13. 21. d 2. de Bello, cap. 24.

gnomento Stephanus [a], ex quo nonnulla hic mutuati sumus, & de Musica egimus in expositione Antiphonæ, REGINA COELI: & Mazzatinus noster [b] in Psalmum L.

Ceterùm sensu opinor accommodationis, qui Bernardo familiaris est, per Principes cum eodem [c] possumus ANGELOS intelligere, qui se iungant psallentium choris: Hinc tamen colligere possumus duplicem distinxisse chorum Hebræos ad cantandum, psallendúmque, virorum, & mulierum. Id asserunt de Cantico Mosis [d] Oleaster, & [e] Philo [f].

Prævenerunt Principes coniuncti psallentibus.] קדמו שרים אחר נגנים *kiddemu scharim achad neguenim.* Hieronymus: (Præcesserunt cantores eos qui post tergum psallebant.) & eodem ferè modo cæteri, qui vertunt ex Hebræo, præter Caietanum, qui hoc modo: (Prævenerunt principes post sonatores) & ait describi triumphos iudicum, & Saulis in victoriis quas retulerunt, illósque præiuisse ante exercitum, sed præcedentibus sonatoribus, hinc & hinc iuuenculis tympanistriis consistentibus in viis) Chaldæus: (Prævenerunt & dixerunt Canticum post Mosen, & Aaron, qui modulabantur ante eos.) Septuaginta: (Προέφθασαν ἄρχοντες ἐχόμενα ψαλλόντων) Sed emendata Biblia ἐχόμενοι. Vox Hebræa שרים *scharim*, significat principes, si ש *schin*, habeat punctum in sinistro cornu; cantores, si in dextro. Vtraque hoc loco significatio concurrere potest, vt sint principes cantores, siue præcentores. Sic canticum illud suum Moses prior cecinit, vt Oleaster citatus ac Philo docent, nec non Abulensis [g], & alij. Hoc ipsum potius innuit Chaldæus à me positus, quàm oppositum, vt tamen Eugubinus contendit nostrum reprehendens Interpretem. Vidimus quoque in principio præfectos cantorum fuisse dictos מנצחים *menatsechim*, erant autem propriè שרים *scharim*, qui ore canebant, vt & שיר *schir*, ore pronunciatum canticum, sicut ibidem notauimus.

Coniuncti psallentibus.] Ex Hebræo posset verti (post illos) sequebantur pulsantes instrumenta musica. Hieronymus vertit: (Præcesserunt cantores eos, qui post tergum psallebant) Græcè autem ἔχεσθαί τινος est adhærere atque coniungi alicui, proximum esse, proximè sequi. Sic Apostolus [h] appellauit ἐχόμενα τῆς σωτηρίας viciniora saluti. Si legamus, ἐχόμενα, sumendum erit ἐπιρρηματικῶς aduerbialiter, Prævenerunt principes, postea psallentes: si ἐχόμενοι, erit nomen significãs, quòd proximi erant, vel coniuncti psallentibus, siue hi priore starent loco, siue illi: vtrique enim præcedebant reliquam multitudinem. Psallentes Euthymius mysticè Prophetas intelligit, qui cecinerint, ac prædixerint omnia quæ pertinebant ad CHRISTVM, iis Apostolos coniunctos, hoc est, proximos, ac vicinos extitisse, quia tempore, & prædicatione illos consecuti sunt. Symmachus de fœminis interpretatus est ἀκόλουθα ταῖς μελῳδοῖς post modulatrices.

In medio iuuencularum tympanistriarum.] Chaldæus: (In medio mulierum iustarum cum Maria tympana pulsantium.) Pro iuuenculis Hieronymus dixit puellas. Augustinus adolescentulas: Hilarius, Psalterium Vaticanum, & Ambrosianum, (iuuenes.) Νεάνιδες hæc omnia significant: at עלמות *hhalamoth*, virgines, quæ adhuc publicum ignorant, & absconditæ sunt, & nondum cognitæ. Cognoscere autem honesto verbo dicunt

a In lib. 1 Machab. cap. 3. vers. 2.
b Discursu 86. & 87.
c Serm. 7. in Cant. & ep. 78.
d Exo. 15.
e Ibidem
f 3. de Vita Mosis. & lib. de Agricul.
g In Cap. 15. Exodi.
h Heb. 6. 9.

Hebræi virginitatem eripere, ac deinceps vitiare. Theodoretus certè virginitatem exercentes hîc intellexit: quod faciunt quoque qui obseruant in tympanis carnis mortificationem, quia tympana fiunt, inquit Augustinus, corio ſiccato, & extento. Eandem Euthymius rationem dat, & duplicem adhuc ſenſum, tum de Synagogis Iudaicis, quæ ob imperfectionem adoleſcentulæ (Sic aliqui illud: Adoleſcentulæ dilexerunt te nimis [a]: intelligunt de amore quodam imperfecto ob vtilitatem aliquã propriã permixtã) tympaniſtriç dicantur, quia non tã ſpiritualem quàm corporale obſequium DEO exhibebant velut corporea pellis: tum de Eccleſiis noſtris, quas adoleſcentulas vocemus propter niueam, puram, ſinceram fidem: tympaniſtrias, quoniam corpus mortificant, ſicut ex mortui corporis pelle tympana fiunt. Summam & eximiam tympaniſtriam Virginum Virginem MARIAM vocat Auguſtinus [b]. Sunt quoque tympaniſtæ prædicatores, qui docent ex Scripturis, quæ in pellibus ſiue membranis reperiuntur, vt indicat Rupertus [c], qui multas huius Pſalmi ſententias explicat [d]. Adde, vt caſtigent corpus, ne cùm aliis prædicauerint, reprobi efficiantur [e].

a Cant. 1. 3.
b Serm. 18. de Sanctis.
c 5. in Gen. ſ. Cap. 44.
d Ibidem cap. 43.
e 1. Cor. 9.

Verſ. 27.] IN Eccleſiis benedicite DEO, DOMINO de fontibus ISRAEL.

VEL ſunt verba Cantici iuuencularum, & aliorum pſallentium, qui alios ad collandandum DEVM inuitant; vel Vatis, qui peculiariter inuitat tympaniſtrias, atque etiam illos omnes qui originem ab Iſraël habuerunt. Sed ad Eccleſiam transferendo, ſenſus eſt, vt particulares eccleſiæ, & fideles omnes (nec enim laudatur extra Eccleſiam dignè DEVS, ait Ruffinus.) laudent DEVM, qui ab Apoſtolis velut à fontibus duodecim proceſſerũt, ſimúlque ex doctrina contẽta in veteri Teſtamẽto: Denique quia ſalus ex Iudæis eſt [f], atque ex iis CHRISTVS ſecundũ carnẽ [g], qui fõtes aperuit [h], & exhibuit aquã ſalientẽ in vitã æternã, de qua bibens non ſitiat æternùm [i]. Vnũ erat Iudæorũ templum, inquit Theodoretus: hîc Eccleſiarum præmittitur multitudo, quia vetus Teſtamẽtum ceſſabat. Sed fontes ſolos intelligit hîc Vatum libros, ex quibus dulcem cantum DEO offerimus: vt ſumantur ſequentes verſus diſtinctè de Apoſtolis. Conſentit omnino Euthymius: Hilarius, Auguſtinus, Hieronymus, Rupertus [k] fauent, etſi videantur accipere de doctrina Eccleſiæ, atque prædicatoribus, qui ſint, inquit, vltimus ceu puellæ Rebeccæ filius [l], quemadmodũ & qui deducebat Rebeccã Eliezer, haberi poteſt Paulus, adumbratus hoc loco per Beniamin adoleſcentulum. Nyſſenus [m] fontes interpretatur Apoſtolos, eoſque figuratos in illis duodecim in deſerto, ſicut & ibi ſeptuaginta palmæ [n] totidem erant Diſcipuli. Tertullianus [o] quoque contineri dicit hîc prædictionem Eccleſiæ, ſicut & ibi: In medio Eccleſiæ hymnum dicam tibi [p].

In Eccleſiis] Nyſſenus [q], illiúſve interpres (In cantionibus) Philo [r] Carpathius, (In voluntariis,) eóque bonum laudabilius, ac damnabilius malum eſſe, quo magis voluntarium. Harum ego lectionum reddere rationem ne-

f Ioan. 4. 22.
g Rom. 9. 5.
h Eſa 12. 3.
i Ioan. 4. 1.
k 6. in Gen. cap. 44.
l Gen. 24.
m De Vita Moſis.
n Num. 33. 9.
o 3. Contra Marcionem cap. 22.
p Pſal 21. 23.
q De Vita Moſis.
r In Cantica.

nem nequeo, Hebræa nâque vox מקהלות *makeheloth*, propriè significat cõgregationes, cõciones, cœtus, cõuentus, Ecclesias. Suspicor, Nyssenũ legisse מחלת *machelath*, quod videtur nomen instrumenti, vel cantici noti. Euthymius choream interpretatur. Cyrillus Hierosolymitanus [a] ait denotari plures Ecclesias Testamenti Veteris, pro quibus Catholicam nostram CHRISTVS super Petrum ædificauit [b], & veterem Iudæorum quæ vocatur Ecclesia malignantium [c]. Chrysostomus hinc probat siue Auctor Operis imperfecti [d], non esse nefas orare publicè, sed tantùm eo proposito, vt videamur [e] ab hominibus. Nil obstat vnitati Ecclesiæ, vt plures nominemus Ecclesias, vt docet Augustinus [f], & patet ex septem Ecclesiis nominatis in Apocalypsi [g].

a Catech. 18. b Matth. 16. 18. c Ps. 25. 5. d Homil. 13. in Matth. e Matth. 6. 6. f In Ps. 150. g Apoc. 1. &c.

DEO DOMINO.] Tertullianus [h]: (DOMINVM DEVM) nec non Psalterium Vaticanum, & Hilarius, & Augustinus. Psalterium Ambrosianũ: (DEVM DOMINVM) Hieronymus autem sic dispungere videtur: (Benedicite DEO) deinde DOMINO de fontibus Israël.

h 3. Contr. Marc. 22.

De fontibus Israel.] ממקור *mimmeker*, Numero singulari (De fonte, aut vena) Chaldæus posuit זרעא *zarhba*, semen, sicut & in alio Psalmo est [i]: Vniuersum semen Iacob glorificate eum. Timeat eum omne semen Israël. Sed posito dicto accentu athnach distinguente, significantur non ex Israël posteri, sed CHRISTVS, vt ante dixi.

i Ps. 21. 24.

Vers. 28.] IBI Beniamin adolescentulus in mentis excessu. Principes Iuda, duces eorum, principes Zabulon, & principes Nephthali.

VIDETVR, interiecto priore versu, reditus ad processionem & pompã, ac nominari principes, qui intererant. Causa subest magna, cur vos ex Israël prognati DEVM laudibus celebretis, quoniã in illustribus gẽtis vestræ triũphis, minor inter tribus Beniamin, maximo mẽtis est affecta stupore, ac admiratione, cùm gentilem suum vidit Saulẽ tã eximias victorias reportare. Sed & de tribu Iuda plures principes, ducesque tui triumphum egerunt: quandoque etiam ex tribu Zabulõ, & Nephthali. At his designantur Apostoli, qui ex istis tribubus erãt futuri, ac multo insigniores spirituales victorias reportaturi. Illud Hebræi, hoc passim nostri: quod expendendo singula melius intelligetur.

Beniamin adolescentulus.] Saul ex hac tribu primus rex sæpius triumphauit [k]: & Hebræorum more proprium nomen patronymicè sumi potest. Tribus ipsa minima dicitur, quia penè deleta funditus fuerat ob stuprum Gabaonitarum [l]: vel quia filius Iacob natu minimus Beniamin, qui vt in Genesi [m], ita hic vocatur צעיר *tsahhir*, & ibidem קטן *katon*, & נער *nahhar*. Sed passim Patres interpretantur de Paulo Apostolo, qui fuit & ipse de tribu Beniamin [n], & eodem dictus nomine, quo primus rex Saul: quod & nos notauimus in Historia Apostolica, iuxta vaticiniũ quoque Iacob [o], de quo nunc Hilarius meminit, vt tanquam lupus rapax manè comederet prædam, & vespere diuideret spolia.

k 1. Reg. 19. l Iud. 20. 46. 47. m Cap. 42. 32. Cap. 43. 29. 33. Cap. 44. 20. n Philipp. 3. 5. Rom. 11. 1. o Gen. 49. 27

Adolescentulus.] Νεώτερος. Augustinus, & Psaltorium Vaticanum, atque Ambrosianum (Adolescentior) Hilarius (Iunior) Hieronymus (Paruulus) In

a Vers. 141. Psalm. CXVIII. [a] pro eodem quod hîc est צעיר *tsahhir*, habetur quo-
b Cap. 43. 33 que νεώτερος (& adolescentulus) at in Genesi [b], minimus. Paulo conuenit,
c Act. 9. quia vltimus ad Apostolatum vocatus est [c]: & minimum quoque se Apo-
d 1. Cor. 15. 9 stolorum nominat [d], & erat νεανίας [e], hoc est, ætate adolescens, eo modo
e Act. 7. 58. f Ibid. quem aliàs docuimus [f].

In mentis excessu.] Duo illa Psalteria, & Hilarius (In pauore.) Augustinus (In ecstasi.) Et Tribus quidem Beniamin obstupuit de electione Saul in Regem, & de victoriis eiusdem: & Paulus quando vocauit eum CHRISTVS [g], timuit valde in via, & quandó passus est ecstasim tum ibi, tum triduo Damasci: & raptum vsque ad tertium cœlum [h], vel in eodem triduo, vel postea, prout suo loco disputatum est: & de se dicebat; Siue mente excedimus DEO [i]. Præterea, vt addit Augustinus, pauor denotatur admirationis magnæ, qui fuit in Discipulis aliis ex Pauli conuersione adeo miraculosa [k]. Hebraicè habetur רדם *rodem*, quod vertit Hieronymus (Continens eos.) Alij (Dominator eorum, vel Dominans ipsis.) Aquila (Κρατῶν αὐτῶν, Continens eos, aut Dominator eorum, &c.) Theodotio: (παιδευτὴς αὐτῶν, Eruditor eorum.) Sauli regi primo conueniunt hæc, & melius Paulo qui constitutus est Apostolus, & Magister Gentium [l], & sollicitudinem gerebat Ecclesiarũ [m]. A רדה *radah*, dominatus est, posset esse רדם *radam* (Dominator eorum) ac si esset רדה בם *rodeh bam*, A רדד *radad*, extendit, continuit, & per contractionem רד *rad*, continens eos, A רדם *radam*, Soporatus, vel sopitus est רדם *rodem*, significaret alto dormiens somno. Vnde תרדמה *thardemah*, sopor qui Adamo [n] immissus est, & Abraham [o], & aliis.

g Act. 9. h 2. Corint. 12. 2. i 2. Cor. 5. 13 k Act. 9. 21 l 2. Tim. 1. 11. m 2. Cor. 11. 28. n Gen. 2. 21 o Gen. 15. 12

Principes Iuda.] Eugubinus putat sermonem esse de ordine, qui seruatus sit in panegyri laudantium DEVM, & incedentium pompa; ita vt prior esset ibi Tribus Beniamin: vel in quodam excessu iuxta Septuaginta; vel secessu mentis extra sensus, suauius cantando, & admiratione maiore: tum deinceps aliæ sequerentur Tribus, vt Iuda. De Iuda proxima mentio, quia post Saulem de Tribu Beniamin, Dauid in regno successit de tribu Iuda. Potuerunt ex Apostolis nonnulli esse de Tribu Iuda, vt affines CHRISTI, Iacobus & Ioannes filij Zebedæi, alter Iacobus, Iudas, & Simon fratres: sicut ad litteram Caietanus intelligit de Iuda duce, siue Iudice [p], & de Dauid [q]. Quamuis Euthymius ac Theodoretus solos dictos Domini fratres dicunt fuisse de tribu Iuda: Petrum, Andream, Iacobum & Ioannem, atque Philippum ex Bethsaida, Matthæum & Iacobum ex Capharnaum: Simonem Cananæum ex Cana, quæ loca pertinent ad Galilæam, quæ obuenerat Tribubus Zabulon & Nephthali, Theodoretus asserit: Euthymius inter fratres Domini Iacobum, & fratres numerat: Ioannem adiungit iis, qui ex Bethsaida: Iacobum, qui erat in Capharnaum cum Matthæo cognominat Alphæi. Cassiodorus per Principes Iuda vult intelligi CHRISTVM de ea Tribu, per Zabulon, & Nephthali, omnes Apostolos. Haymo sentit de omnibus illis quatuor Tribubus aliquos Apostolos fuisse.

p Iudic. 1. q 2. Reg. 18. & lib. 2. 5.

Bernardus [r] mysticè Psallentium distinguit Ordines secundum horum nominum

r Serm. 7. in Cant.

nominum etymologias, Confitentium, Continentium, Contemplantium: quia Iudas est confitens, & laudans: Zabulon, habitaculum certitudinis: Nephthali, ceruus emissus. At in his ego tropologicis non moror: quæ prætereà traduntur à Cassiodoro, Ruffino, & ab aliis, ex Augustino mutuantibus, qui docet incertum esse fuerint ne Apostoli ex hac tribu Iuda, an solùm ex Zabulon & Nephthali: notationes autem vocabulorum assignat confessio, habitaculum fortitudinis (fortassis apud Bernardum legitur mendosè certitudinis.) dilatatio mea, quæ sint conditiones Ducum Ecclesiæ, quorum primi Martyres, in quibus est confessio, fortitudo, latitudo in præmio, vel vt sit confessio fidei, fortitudo spei, latitudo caritatis.

Duces eorum.] *ἡγεμόνες αὐτῶν.*) Chaldæus: (Et post eos descenderunt Principes Iuda obruentes ipsas tribus lapidibus: & post Saul regnauit Dauid de tribu Iuda, & principes Iuda induti sunt purpura, vt ministrarent ei.) Hieronymus: (Principes Iuda in purpura sua.) Sed in Commentario vocat Apostolos principes Iuda, id est, CHRISTI, iuxta illud: (Iuda te laudabunt fratres tui [a].) Ex Hebræo vertunt alij [b]: (Principes Iuda congregatio, siue adunatio eorum.) id est, illic adesant. Quidam [c] (Lapis eorum.) id est, robur, & fortitudo. Nonnulli [d], (Inter ritus eorum) vel ([e] In Phrygionicis suis) quod conuenit cum purpura, siue cum purpuratis. Hebraicè est רגמתם *rigmatham*, quod propriè significat obruitionem lapidum, & prætereà ducatum, vel congregationem, vel præcipuam partem. Primo modo volunt aliqui huc allusisse CHRISTVM [f], quando vocauit Iacobum & Ioannem בני רגם *bene regem*, filios tonitrui, quod vi Euangelij multos essent obruituri. Sed videtur potius Boanerges esse à רגש *reghesch*. Porrò purpura, vel phrygionium opus dicitur רקמה *rikma*, vulgò, *ricamo*.

a Gen.49.8.
b Vatablus, & Caietanus.
c Pagninus.
d Felix.
e Idem.
f Mar.3.17

Principes Zabulon, & Principes Nephthali.] Ex his Tribubus Apostolos plures fuisse, quorumdam opiniones retuli, eo quòd Galilæi essent, & ad eas Tribus Galilææ superioris portio pertineret [g]: quod & Esaias [h] vaticinatus videtur; cuius ad idem propositum Matthæus [i] locum citat, narrans vocationem quâdam Apostolorum, itáque vterque passim exponitur, præsertim ab Hieronymo. Nec obstat quòd idem [k] doceat de captiuitate Babylonica solas reuertisse Tribum Iuda, & Beniamin, in quibus & Leuitica comprehendi solet, quod prodidit quoque Iosephus [l], & demonstrat fusè noster Ribera [m]: quoniam simul verum est, multos ex vniuersis Tribubus vixisse in Terra promissionis, licet perpauci essent, collati cum reliqua decem Tribuum multitudine. Quamquam ex nominibus Zabulon & Nephthalin nō sequitur necessario, vt de hominibus harum Tribuum sit sermo; sed de Iudæis; ex quacunque tandem Tribu, habitantibus, vbi erant viculi pertinētes ad illas Tribus in Galilæa, vt indicat idē Hieronymus [n]. Hebræi nominatas dicunt istas Tribus, quia mediæ erant inter Iuda, & Beniamin maximam, & minimam: vel quoniam illarum laus præcipua continéatur in Cantico [o] Deboræ, ex qua huc quidam versus transcripti sunt.

g Iof.19.10.33.
h Cap.9.1.
i Mat.4.15.
k In c.1 Osea & in c.23. & 37. Ezech. In c.2. Zach. In c.2. Malachia.
l 11. Antiq. c.1.4. & 5.
m In cap.1. Osea.n.93. & seq.
n In cap.9. Esaia.
o Iud.5.18.

Vers.19.

Verſ. 29. MANDA DEVS virtuti tuæ: confirma hoc DEVS quod operatus es in nobis.

HOC adeò eximium beneficiũ cùm abs te non ignoremus profectum, & ſciamus abſque te conſeruari non poſſe, quæſumus, vt hoc noſtræ ſalutis opus tua digneris virtute confirmare, vt quod ſtatuiſti, nullo vmquam tempore conatibus hoſtium dilabatur. Hilarius notat, neminem propriè mandare virtuti ſuæ: hoc tamen hic dici, quia PATRIS virtus eſt FILIVS [a], qui ſuperiora omnia perfecturus eſt miſſu, iuſſúque PATRIS, & ſtabiliturus re, factóque per ipſum, quod ante Mundi conſtitutionem immobiliter ſtatuerat. Hieronymus virtutem ait eſſe CHRISTVM, id quod operatus eſt, DEVS, videlicet per illum, in nobis, eſſe Baptiſmum: Confirmationem quæ poſtulatur, eſſe SPIRITVS ſancti infuſionem, nimirum in Pentecoſte, vt auxilio iſto incedamus homines infirmi, in virtutibus. Auguſtinus conſentit, & mandare CHRISTVM eſſe commendari. Commẽdaſſe namque caritatem ſuam DEVM in nobis, quoniam cùm adhuc peccatores eſſemus, CHRISTVS pro nobis mortuus eſt [b]; atque cùm illo omnia nobis donauit [c]. Denique etiam mandare DEVM docendo, confirmare iuuando. Euthymius prima verba refert ad PATREM, vt FILIO præcipiat, quem vocat Apoſtolus DEI virtutem, & DEI ſapientiam [d], & nihil ſe loqui à ſeipſo profeſſus eſt, ſed quæcumque audiret à PATRE [e]: ſequentia ad FILIVM, vt reddat Euangelij validiorem prædicationem. Idem atque Theodoretus prima ſequẽtis verſus verba (à templo tuo) iungunt iſtis: vt confirmet CHRISTVS, inquit Euthymius, quod operatus eſt à templo ſuo, id eſt, per templum corporis ſui, quod habitauit in Hieruſalem, vbi conſtitutus eſt Rex, prædicans præceptũ DEI [f]: vel confirmet, ait Theodoretus, gratiam, quam dedit per templum, quod ex nobis reparauit, collocauítque ſuper omne Imperium, potentiam, nomen, videlicet in cœleſti Ieruſalem, quæ eſt mater noſtra [g]. Addit prætereà, peti, vt à templo, id eſt, ob ſacrificium, nempe cruentè ſemel factum, & ſæpius incruentè, fruamur cumulo beneficij in nos collati. Cyrillus Alexandrinus [h] agnoſcit in his iiſdem verbis mandatum ac miſſionem PATRIS, vt FILIVS carnem aſſumeret, ſícque quod in nobis fabricatum erat corpus, robuſtius redderet, & ab interitu liberaret. Per virtutem prætereà DEI CHRISTVM interpretatur [i].

Manda DEVS.] צוה אלהיך *tſiuah eloecha*, Præcepit DEVS tuus, vt vertit etiam Hieronymus. Credendum potiùs LXX. ponentibus Imperatiuum modum, quamuis quoque ſequenti membro, & mutatis punctis, poteſt eſſe in eodem verbo צוה *tſauue*. Nec obſtat affixum ך *cha* (DEVS tuus) hoc ſenſu (qui alioqui malus non eſt) Mandauit, ſeu præcepit DEVS tuus ô popule, virtuti, ſeu de virtute, vel (vt legit Hieronymus) de fortitudine tua. Aut quia deeſt in Hebræo præpoſitio, (Præcepit DEVS tuus, fortitudo tua, vel iuſſit hanc fortitudinem tuam.) Hæc, inquam, lectio cum dicto affixo nihil impedit: ſiquidem facilè fuit, vt pro ן *nun*, eſſet ך *chap*, vel pro ם *mem*: ipſimétque Maſoretæ [k] docent, vt Genebrardus monet Chaph

[a] 1. Cor. 1. 24.
[b] Rom. 5. 8.
[c] Infrà 8. 3.
[d] 1. Cor. 1. 24
[e] Ioan. 8. 38
[f] Pſ. 2. 6.
[g] Gal. 4. 26.
[h] Lib. 2. in Ioan. c. 105.
[i] Lib. 1 theſau. c. 5.
[k] 3. Reg. 1. 47

Ghaph, legi pro Mem, in hoc eodem vocabulo. Chaldæus interpretatur eôdem pacto (Præcipe DEVS fortitudine tua) Symmachus, προσταξον ὁ ΘΕΟΣ.

Virtuti tua.] Τῇ δυνάμει σοῦ) Symmachus (Περὶ ἰσχύος σοῦ) posset etiam reddi virtute tua, virtutem tuam, de virtute tua, fortitudine tua, vel robore, עזך *huzzecha*. Augustinus, Psalterium Vaticanum, & Ambrosianum: (Manda DEVS virtutem tuam.) Hilarius dicebat, non dici propriè vllum mandare virtuti suæ. Credo tamen non adeò raram, & insolentem phrasim esse, & similem esse ei, qua dicimus vocare rationem nostram in consilium, imperare nobis ipsis. Nam quod est Psalmo nonagesimo septimo [a], Saluauit sibi dextera eius, Græcè est αὐτὸν, sicut Hosanna filio Dauid [b]. Verbum enim הושיע *hoschiahh*, iungitur Datiuo. a Vers. 1. b Matth. 21. 15.

Confirma hoc DEVS.] Hebraizantes nouam Apostrophen hîc dicunt esse. At eadem est quæ priùs. Vel est ad virtutem, id est, ad CHRISTVM qui etiam DEVS est. Chaldæus: (Fortis esto DEVS.) Rectè autem confirmationem istam antè diximus de Confirmationis Sacramento intelligi posse. Posset præterea עוזה *hhizzeza*, nomen esse, hícque effici sensus: Virtus, fortitudo, robur, DEVS, hoc operatus es nobis. Non recedendum tamen ab editione vulgata, & LXX. δυνάμωσον τοῦτο, & Symmachi, ἰσχύσον, &c.

Quod operatus es.] ὃ κατειργάσω, sed in emendatis κατηρτίσω, perfecisti, eodémque modo in Psalterio Æthiopico. Symmachus (Ἐποίησας) Apollinarius, τίκτωνας.

Vers. 30.] A templo tuo in Ierusalem tibi offerent reges munera.

ANTEA dixi, de primis verbis, nectere nonnullos illa cum priore versu: & fauet Symmachus: Διὰ τὸν ναὸν σοῦ τὸν ἐπάνω τῆς Ἱερουσαλὴμ. (Corrobora DEVS quod fecisti nobis, per templum tuum, quod est super, vel suprà, & altè in Ierusalem: aut per templum cœleste, ciuitatis spiritualis Ierusalem.) Quo modo, vel esset sermo de templo materiali, quod sit typus templorum nostrorum, & sacrificij nostri, quod etiam in Ierusalem celebrari cœpit: vel de corpore CHRISTI [c], cuius item typus illud materiale templum, vel de domicilio Beatorum, cuius quoque figura fuit idem templum, totáque ciuitas Ierosolymitana. Atque hos quidem sensus citati tradunt Græci. Hebraizantes: (Confirma, seu robora DEVS id quod operatus es à templo tuo super Ierusalem, id est, Mitte fortius auxilium tuum è templo tuo super populum tuum electum) Vel seiungendo à præcedentibus (A templo tuo super Ierusalem prodit tale auxilium: ideò tibi offerent, &c. vel, A templo tuo in Ierusalem prodeat auxilium tuum, & offerent tibi, &c.) quia debet id tibi referri acceptum. c Ioan. 2. 21.

Hilarius autem, Hieronymus, Augustinus, & posteriores Latini mysticas oblationes, mysticos reges, mysticum sumunt templum, vt qui sibi imperant, iusti offerant à templo corporis, quod benè viuendo sanctum faciunt, in cœlesti regno, Regi æterno, seipsos hostiam viuam, placentem DEO [d] d Rom. 12. 1.

in conspectu omnium ANGELORVM. Nec excludit Augustinus reges terræ, & eos quos discernit supercœlestis super columbam deargentatam, id est, Prælatos super Ecclesiá. Euthymius præter aliú illum sensum, de quo priùs egimus, putat quoque versiculorum immutato ordine, id est, eo, quem habemus, posse de muneribus externis intelligi, quæ reges terræ dabunt ædificando templa, largiendo prædia, & alia ad DEI cultum pertinentia: & hæc omnia in templo materiali ferent DEO in supernam Ierusalem, quia per terrestrium horum oblationem accessum, & gratiam apud DEVM consequentur.

Marcus Eremita [a] videtur sensu tamen magis morali simile quid innuere. Notat enim non dici hoc loco ab Ierusalem, in templum oblaturos reges munera, quod fieri solebat, sed à templo in Ierusalem, quoniam animus cuiusque, maximè regius, ab occulto cordis sui templo primum sumit honestas, & bonas suggestiones, quæ suggeruntur ab inhabitante CHRISTO, quas etiam adducit ad politiam virtutibus plenam, quæ dici potest Ierusalem: iterúmque per bonam intentionem offert eas ipsi, qui donauit CHRISTO. Verum est, Magos à templo in Ierusalem, & à Ierusalem obtulisse munera [b], id est, recedendo à Ierusalem, & à templo, vbi fortaßè credebant offerenda. Sed non videtur mihi litteralis sensus. Caietanus putat Dauidem propter beneficium, quo dignatus est DEVS habitare in templo, quod illius ipse instinctu [c] designauit, orare, dignetur etiam robur firmitatis, & augmenti beneficiis cœptis dare, ac stabilire fixam regni sedem in familia sua; vnde fiat, vt offerant reges celeberrima templo munera.

a Lib. de Bapti.
b Matth. 2. 9. 11.
c 2. Reg. 7. 1. & seq.

A templo tuo.] Symmachum retuli vertisse: (διὰ τὸν ναόν σου, propter templum tuum.) Sic non rarò præpositio (à, vel ab) vsurpatur, vt, A verbis tuis formidauit cor meũ [d]: A mãdatis tuis intellexi [e]: A iudiciis tuis timui [f]: A iudiciis tuis non declinaui [g]: A voce exprobrantis, & obloquentis: à facie inimici, & persequentis [h]. Hieronymus vertit (De templo tuo.) Psalterium Vaticanum: (A templo sancto tuo.)

d Ps. 118. 161.
e Ibid. 104.
f Ibid. 120.
g Ibid. 102.
h Ps. 43. 17.

In Ierusalem.] על *hhal*, super, & *in*, quod valet idem, vel (in) Hieronymus, Psalterium Vaticanum, & Ambrosianum (quod est in Ierusalem) Symmachus, τὸν ἐπάνω τῆς Ἱερουσαλήμ.

Tibi offerent reges munera.] Obtulerunt reges templo Iudaico munera, vt aliàs dixi [i]: sed hæc figura est regum plurimorum, qui, sicut Magi CHRISTO [k], sint oblaturi munera, & ipsi colla subdituri.

i Actuum 8. cùm de Eunucho.
k Matt. 2. 11.

Vers. 31.] INCREPA feras arundinis, congregatio taurorum in vaccis populorum, vt excludant eos qui probati sunt argento. Dissipa gentes quæ bella volunt.

ORATVR DEVS vt suam illam virtutem exerat in sæuissimos hostes armatos lanceis, & qui feris sunt similes, quæ nidificant, incolunt, & latitant in arúdinetis, ac tãquam feroces tauri vnà cum populis suis, vaccarum

carũ lasciuientibus in morem,conspirant, vt deijciant è sua hęreditate illos, qui DEO probati sunt ad similitudinẽ purissimi argenti:denique perdat immanes gentes, quæ bella comparant,& hominibus perniciem,exitiúmque machinantur. Vel cùm proximè de muneribus offerendis Ecclesiæ sermo fuerit, nunc petitur à DEO vt repudiet antiqua victimarum sacrificia, & vitulorum multitudinem populorum subiunctam curribus, eos etiam, qui se cum argenteis fragmentis abiiciunt,vt diuinum numen legis ritu ad misericordiam inflectant,cum ignorent delectari DEVM magis misericordia, quàm sacrificiis [a]: Hoc modo Osorius. Vel quia in tanta Ecclesiæ propagatione,ac felicitate, quando reges ipsi sese adiungent, & munera deferent,aduersarij non deerunt ferina quadam sęuitia,& taurina atque vaccina quadam lasciuia contra purissimæ fidei professores, illos compescat DEVS & comprimat. *a Osee 6.6. Matth.*

Hilarius indicat per feras Dæmones intelligi, vt & per deuastantem aprum [b], principem Mundi Satanam,per tauros, vaccásque Iudæos,sicut etiam cum dicitur:Tauri [c] pingues obsederunt me. Augustinus [d] exponit de Hæreticis, qui sint feræ arundinis,siue calami,id est,styli Scripturarum, quoniam has peruertunt ad suum, aliorumque interitum [e]: tauri, ob indomitam superbiam.hos autem vaccas populorum sequi, qui seducuntur, animo scilicet effœminato instar mulierculārum,quæ oneratæ peccatis ducuntur variis desideriis, semper discentes, & ad veritatis scientiam numquam peruenientes [f]:inde fieri vt probati manifesti fiant [g],appareant,emineant. Accedit Rupertus [h], & alio rursus loco idem Augustinus [i]. Hieronymus amplectitur vtrumque sensum tum Hilarij, tum Augustini: & Dæmonas dici bestias calami,quia sunt fragilis,infirmæque virtutis. Addit præterea,per feras arundinis belluinã sumi posse Iudęorum superbiam,non solùm per tauros.Itẽ alio loco [k] innuit Hęreticos esse feras calami,quia scribunt iniquitatẽ. Theodoretus putat peti,vt exigat DEVS feras,id est, peccata;tauros,id est,Iudæos,sic dictos,propter audaciam,qua præuideantur vaccas iuuencas impetituri,hoc est,credentes ex Gentibus,vt excludant ac priuent felicitate, quæ iis data fuit, qui instar argenti igne examinati,declarati sunt esse probati.Paulum de illis scribere [l]: Æmulantur vos non bene: sed excludere ἐκκλεῖσαι vos volunt. Euthymius feras ait esse Dæmonas,qui habitant in arundinibus:id est,in hominibus, qui ad ferendas virtutes sunt steriles,ad nutriendas voluptates succum,& humorem multum habent.Hoc significatum in libro Iob[m] de Behemoth:Sub vmbra dormit in secreto calami,& in locis humentibus. *b Ps.79.14. c Ps.21.13. d Hic & lib. de Ouib. cap. 14. e 2.Pet.3.16. f 2.Tim.3.7. g 1.Cor. 11. 19. h In Gen. cap. 44. i In Ps.106. k In c. 40. Ezechiel. & Epist. 27. In Epitaph. Paula. l Gal.4. 17. m Ca.40.16.*

Quod attinet ad tauros,iis vult Pontifices, & Scribas, reliquósque Iudæorum principes designari, sicut & vaccarum nomine subditos Iudæos, illos autem conatos excludere,id est,impedire Apostolos,argento fidei virtutumque probatos,ne prædicarent,prohibendo,cædendo [n], &c. *n Act.4.18. Cap. 5. 40.*

Possent ferę arundinis accipi pro Gẽtilibus persecutoribus:tauri,& vaccę pro Iudæis adoratoribus quondam vaccarum aurearum in Samaria sub Ieroboam [o]. Sed & omnia ista animalia æquè de vtrisque vsurpari possunt. Sunt enim & Gẽtiles tauri,vaccæque,tum propter superbiam, tum propter lasciuiam:& Iudæi vacui diuino SPIRITV; nec aliud CHRISTO sce- *o 2. Reg.12. 28. & sequent.*

a Matth. 27. 29. — b 33. Moral. cap. 3. — c Cap. 3. 7. — d Esa. 42. 3. Matth. 12. 20. — e Ep. 151. — f 2. Quæst. Euang. cap. 3. — g Act. 10. 11. 12. — h 2. De Spiritu Sancto, ca. 11.

ptrum offerentes quàm arundinem [a]. Sæpius etiam arundo, & calamus, & arundinetum pro Iudæis accipitur, vt à Gregorio [b] iuxta illud Sapientiæ [c]: Fulgebũt Iusti, & tanquam scintillæ in arundineto discurrent, & aliud [d], Calamum quassatum non confringet, vt à Hieronymo ad Algasiam [e], vt ab Augustino [f]. Immò & generalius conueniunt ista quibuslibet peccatoribus, qui varias formas bestiarum exprimunt moribus, & sunt Petro ostensi in linteo [g], Sic sanè præsentem intellexit locum Ambrosius [h]. Paraphrastes Chaldæus vniuersè interpretatus est: (Increpa exercitus peccatorum,) חיבין *chayabin*.

Increpa.] גער *gehhar*, quod verbum Kimhi docet iunctum cum præpositione ב *be*, significare increpare, sine illa, corrumpere, & perdere. Tamen L X X. & Latinus Interpres vix vnquam aliter quàm verbo increpandi exponunt, sicut & nomine increpationis, inde deducta nomina: & est de increpatione per formidabilem, aut exitialem vocem.

i 2. De Spiritu Sancto c. 11. — k Serm. de Cruce, & Passione Dom. — l Apud Vatablum.

Feras arundinis.] Hieronymus (Bestiam calami) & aliis locis citatis eodem sæpe modo, aut certè numero plurali bestias exprimendo. Augustinus: (Feras calami) Hilarius, (Feras siluæ) Psalterium Vaticanum, & Psalterium Ambrosianum, & Ambrosius [i] & Cassiodorus (Feras syluarum.) Theodoretus notat in aliquibus exemplaribus fuisse δρυμῶ, id est, Syluæ, aut nemoris. Hebræa prima vox est numeri singularis חית *chaiath*, in regimine. sicut versu 11. vbi ζῶα & animalia, nisi velis detractis punctis esse pluralem numerum, qui cum punctis est חית *chaioth*, sine ו *vau* cũ *holem* Hanc vocem hìc aliqui, sicut ibi, vertunt congregatio, cœtus, &c. Secunda vox est קנה *kaneh*, vnde Canna, Græca καλάμε, qui & Latinè calamus vocatur. Chaldæus, qui exercitus peccatorum intellexit, non à calamo, siue arundine, & Canna denominauit, sed vt hi confringantur tanquam canna. Venenata præsertim animalia latitant, & morantur in arundinetis, & carectis, & arundinis tamen ictu leuissimè intereunt, vt præter alios Athanasius [k], transferens id ad arundineum CHRISTI sceptrum, docet. Sed & arundo etiam apud Auctores profanos pro lancea oblonga sumitur, proque iaculo alio, vt, quod ante retuli, feræ arũdinis dici possint hostes lanceati, siue lancearij, lanceis, aliisve iaculis instructi. Satis ineptè quidam [l] reddunt (Increpa cœtum hominum viuentium aromate (quæ vulgo Canella dicitur.)

m Ps. 77. 25. — n Esa. 34. 7. Psal 21. 13. Psal. 49 13. Ierem. 50. 11.

Congregatio taurorum.] Hilarius (Concilium) & Psalterium Vaticanum, siue Basilicæ Vaticanæ, & Ambrosianum, & Cassiodorus; Hieronymus, (Congregatio fortium) eodem pacto Pagninus, sed in Accusatiuo: (Congregationem Iustorum) referendo ad præcedens verbum vnà cum feris arundinis: vt videtur etiam exigere textus Hebræus, in quo est in regimine עדת *hhadath*, cum אבירים *abbirim*, ita vt sint velut per appositionem, feræ illæ arundinis (Heb. In singulari, fera) congregatio taurorum, siue fortium, & robustorum aduersariorum, אביר *abbir*, fortem significat (inde forsitan Latinum Vir) & de Angelo dicitur, quia panis quem L X X. vocant ANGELORVM [m], Hebraicè dicitur אבירים *abbirim*, prætereà de equo, homine, tauro, DEO ipso, propter vires, sæpius de tauro [n]. Symmachus pro his, & sequentibus ita legit. (Σιωόδῳ παμμεγεθῶν nempe (ἐπιτίμησον increpa) μετὰ συστροφῶν λαῶν τοῖς διαλακτίζουσι τοὺς ἀδοκίμους, vel ἀδοκήτους ὡς ἀδόκιμον ἀργύριον) In

ρισν) Increpa conuentum prægrandium, cum conſpirationibus populorum, illos qui calcibus petunt probatos, tanquam improbatum argentum.

In vaccis populorum.] Hilarius, Auguſtinus, Caſſiodorus, Romanum, & Ambroſianum. Pſalterium (Inter vaccas populorum) Hieronymus (In vitulis populorum,) בעגלי *behhegle*, ἐν ταῖς δαμάλεσι. Cõgregatio intelligitur taurorum cum vitulis, vel vaccis principum proteruientium & laſciuientium cum ſubditis ſimilibus. Nomen Hebræum eſt generis maſculini, ſignificans vitulum ſiue plauſtralem, ſiue alium. Legerunt forſan L X X. עגלות *hheglοth*, nam fœminino genere dixerunt, ἐν ταῖς δαμάλεσι, quo nomine ſignificantur iuuencæ, & vitulæ, bucculæ: interdum cum articulo maſculino vituli, & cum fœminino etiam vaccæ: Eugubinus ſic explicat omnia ſuperiora. Increpa, ſeu lethalem profer ſententiam, in ferinos ac ſæuos homines: ſed & idola ipſa, quæ erant more Ægyptiorum, apud quos bos Apis colebatur. Chald. (Congregationem virorum, qui confidunt in vitulis idolis Gentium.)

Vt excludant eos qui probati ſunt argento.] Pſalterium Romanum, & Ambroſianum, & Auguſtinus (Vt excludantur hi, &c.) Et fauent Græca τοῦ ἐκκλεισθῆναι. Sed Sixtiani codices, τοῦ μὴ ἀποκλεισθῶσι (Vt non excludantur.) Quo etiam pacto legit Hilarius, & Pſalterium Æthiopicum. Nec variat propterea ſenſus: nam retenta negatione intelligimus orari DEVM, vt increpet ne excludantur qui probati ſunt argento: ſi deſit negatio, tauros, & vaccas ac feras illud conari, vt excludant probatos argento: quod ne faciant, peti à DEO, vt increpet. Caſſiodorus legit: (Vt non excludantur hi, &c.)

Exponit Auguſtinus, ex Hęreticorum ſeductione, qua capiuntur vaccæ, id eſt, faciles, leues, &c. conſequi, vt alij conſtantes, ac in Fide firmi, & bene argento eloquiorum diuinorum probati appareant, emineant, atque, vt ait Apoſtolus [a], manifeſti fiant: ita vt hoc diſputatio cum Hæreticis commodum afferat, vt, quod faciunt qui de confuſione maſſæ formam vaſis exprimunt arte argentarij, dicti propterea excluſores, commodior de pluribus Scripturarum ſenſibus extrahatur. *a 1. Cor. 11. 19.*

Aliter præterea explicat, vt per tauros illos Hæreticos doctores excludantur à vaccis, id eſt, ab auribus animarum, quas volunt ſeducere, hi qui probati ſunt argento, hoc eſt, qui ſunt idonei docere eloquia Domini. Hieronymus vertit, (In vitulis populorum calcitrantium contra rotas argenteas.) Alij [b] (Cum vitulis populorum increpa conculcatum, id eſt, increpa conculcatũ populum cum fragmentis argenteis, vel gloriantem in inciſionibus, ſiue fragmentis argenti. Vel, Donec quiſque eorum conculcatus ſit in fruſtis argenti) id eſt, Donec præbeant ſe calcandos coram te, vt dent tributum: aut, Donec deiecti, ac vectigales facti, argenti tributa penſitent. Vel ſupplicem, ſeu dum ſupplicet in fragmentis, ſeu cum fragmentis, & tributis argenti, quæ reddat, quamuis animo illibenti, & rebelli, paratóque, quod in ſe eſt, & ſi vires recuperet, denuò inſurgere. Alij (gloriantem in fragmentis argenti, id eſt, Idolis: Vel, conculcantem fruſta argenti) id eſt, viros probos. Eugubinus: (Increpa beſtias calami, armentum taurorum: intona in vitulos populorum, qui currunt ad opifices, vel opificia argentea, ſcilicet vt adorent ea.) Chaldaicè: (Beneplacitum eius eſt in populis, qui

b Apud Vatablum, & Auctorem Theſauri in verbo רפס raphas.

ſtudent mente ſua in lege, multo puriori argento.) Oritur diſcrepantia tanta ex Hebræo מהרפס ברצי כסף *mithrappis beratſiſe chaſeph*. Primum participium ſi accipiatur in caſu recto, poterit exponi de D E O: Increpa feras arundinis, & congregationem taurorum, &c. conculcans, vel ברצי *beratſe*, cum daghes in צ à רצץ *ratſats*, fregit, in frangentibus, id eſt, frangentes argentum, vt ad te deferant. Vel ſine daghes à רצה *ratſah*, voluit ברצי *beratſe*, in volentibus, & complacentibus, id eſt, eos, quibus placet argentum, aut vt hoſtiliter accipiant, aut vt colant; vel item ſine daghes à רוץ *ruts*, cucurrit ברצי *beratſe*, in currentibus, id eſt, currentes ad argentum, vt aut hoſtiliter etiam acquirant, aut ſuperſtitiosè colant, aut inuiti licet, deferant tributi nomine. Quod ſi dictum participium ſumatur in Accuſatiuo caſu, referri debebit ad congregationem taurorum in vaccis populorum, id eſt, ad vnumquemque de populo, ita vt increpet DEVS vnumquemque conculcatum inter eos, qui aut frangunt argentum, aut id volunt, aut ad illud currunt.

At nihil melius interpretatione LXX. & noſtra: (Congregatio taurorum in vaccis populorum) nimirum hæc ipſa eſt, ſimiliſve illi cœtui, qui dictus eſt feræ arundinis, & increpanda eſt ſicut ille) vt excludat eos, qui probati ſunt argento, (quaſi dicat ex Hebræo) quæ calcat, & premit, ſiue exprimit calcando in iis, id eſt, eos, qui complacent ſibi (ſicut) in argento, vel potiùs qui placentes ſunt D E O, ſicut argentum. Tunc autem non erit figendum daghes in רצי *ratſe*, nec deriuandum à רצץ *ratſats*, ſed nec à רוץ *ruts*, à quo vltimo participium quoque רצי *ratſi*, ſine daghes ſcriberetur. Hieronymus retinens Metaphoram vitulorum & vaccarum, nempe plauſtralium, vertit, vt dixi, in vitulis populorum calcitrantium (מתרפס *mithrappes*, conculcantis vniuſcuiuſque) rotas argenteas, videlicet plauſtri, & רצי *ratſe*, intellexit currentes rotas, à רצן *ratſan*. Eodem alluſit nuper citatus Symmachus, vtens participio *διαλακτίζοντι*, calcitrantibus. Chaldæus denique videtur reſpectum habuiſſe ad רצי *ratſe*, vt eſt ex רצה *ratſa*, (complacuit) Ignoſcat Lector ſtudio defendendæ editionis noſtræ.

Qui probati ſunt argento.] Paulò clariùs (ſicut argentum) vt explicat Euthymius, quaſi Datiuus Græcus, & Ablatiuus Latinus ſit ſimilitudinis, vel metonymicè, ait Genebrardus (argento) id eſt, argenti igne, quo purgatur, & probatur argentum. Symmachum antea retuli dicentem: Iſti tauri *διαλακτίζοντι τοὺς δοκίμους ὡς ἀδόκιμον ἀργύριον*. Conculcant probatos, perinde vt conculcatur improbum argentum. Sed eodem redit ſenſus: qui enim verè ſunt probi, ab improbis conculcantur vt improbi, vt ſcoria, vt purgamentum, vt peripſema.

Diſſipa gentes.] בזר עמים *bizzar hhammim*, Diſſipauit populos. Mutatis punctis poteſt eſſe modus Imperatiuus בזר *bizzar*: & Gentes, atque *τὰ ἔθνη*, non propriè hic ſignificant qui Gentiles dicuntur diſtincti à Iudæis; hi enim illas potiùs vocant גוים *goijm*. Caſſiodorus (Diſperge) ſed & Gentes de Iudæis dici aliàs notaui.

Verſ. 32.

Verſ. 32. VENIENT legati ex Ægypto: Æthiopia præueniet manus eius DEO.

CVM diſſipauerit DEVS gentes quæ bella volunt, & increpauerit, compeſcueritque feras, tauros, vaccas, omnes aduerſarios, venient vltro legati ex Ægypto, fœdus cum DEO, eiuſque populo inire cupientes: prætereà accurrent Æthiopes, vt manus extendant fœderis iungendi cauſa,& adorandi, & offerendi munera. Hoc maximè locum habuit in Religione Chriſtiana,quam Eunuchus Candacis Æthiopum Reginæ ſtatim recepit,& ad ſuos detulit; (quibus prætereà Matthæus prædicauit) ſeu proſelytus ipſe fuerit,ſeu purè Gentilis: qua de re dictum in Actibus Apoſtolicis [a]: Ægypti quoque ſub Marco celebris admodum Eccleſia, & Chriſtiana fuit ſchola, de qua viſus loqui Philo [b]. Conueniunt omnes Patres in hac expoſitione. Theodoretus Ægypti nominatim fieri mentionem notat, quod ab antiquo impietatis imperio emerſerit. Euthymius, quia propter amplitudinem imperij orbem ſignificat, & Pharao Diabolum ab orbe priùs cultum: Æthiopia eiuſdem orbis fines,quòd ſint Æthiopes hominum,qui Orientem incolunt,& Occidentem extremi. Hilarius hoc expletum dicit, vel Magorum ad CHRISTVM aduentu [c], vel in Pentecoſte [d]. Hoc ſecundum affirmat etiam Theodoretus: & ſunt qui Magos veniſſe putent de Æthiopia [e]. Chryſoſtomus [f] arbitratur eoſdem Magos poſſe dici Legatos Ægypti,ac totius Mundi, quia Scripturæ Mundum totum Ægypti vocabulo ſolent nominare.

Legati.] πρέσβεις. Chaldaicè: (Filij Cham nigri de Ægypto, vt fiant proſelyti. Hebraicè: יאתיו חשמנים *iecthau chaſchmannim.* Hieronymus (Offerantur velociter) quamuis Caſſiodorus aliter citet (Offerunt,&c.) & explicans [g] manſionem vigeſimam ſextam Aſmona חשמונה *chaſchmonah*, docet ſignificare feſtinationem,& hoc loco pro Legatis in Hebræo legi (feſtinantes.) Alij [h] vertunt (Magni Principes,ſeu Satrapæ,ſeu magni viri,duces,optimates,præſtantiores, vel munera: & quidam credunt fuiſſe nomen familiæ. Sed cum hoc aſſeratur de Machabæorum familia; qua de re optimi illius hiſtoriæ Interpretes Serarius noſter, & Ioſeph Stephanus; non pertinet ad præſentem locum, vbi de Ægyptiis eſt ſermo.

In genere tradunt Hebræi,nomine iſto Hebræo ſignificari qui regio aliquo numere funguntur,vel ſunt Præfecti,maioréſve magiſtratus: ac teſtis eſt Elias Leuites [i], Iudæorum Italorum confeſſione, Cardinales S.R.E. Aſſamonim dici, quia ſint optimates, & primarij Senatores Eccleſiæ. Venient igitur etiam primarij: multo magis mediocres,& infirmi. Quamuis Auguſtinus,Ruffinus,& alij explicent de prædicatoribus,qui ex Gentibus quoque fient,& legatione fungentur, ſicut Paulus faciebat,cæterique Apoſtoli,pro CHRISTO [k].

Æthiopia.] De hac,& de Ægypto dixi nonnihil in Hiſtoria Apoſtolica [l]: nec minus hæc quàm Ægyptus pro peccatoribus omnibus,ſed propter nigredinem, vſurpatur, vt docet Origenes [m], dicens eorum figuram fuiſſe Moſis vxorem Æthiopiſſam, propter quam murmurauit Maria ſoror,id eſt, Synagoga:& idcirco Sponſam nigram vocari [n], nempe antea,ob pecca

a Cap.8.27
b Lib. De Supplicib.
c Mat. 2.1.
d Act.2.10.
e Apud Baronium, & Suarez, & interpretes Matthæi.
f Homil.1. in varios locos Matthæi.
g Epiſt.127
h Apud Autorem Theſauri Hebr.
i In Thisbi. pag.126.
k 2.Cor.5.20.
l Cap.7.& 8.
m Hom.1.& 2 in Cant.in id: Nigra ſum,&c.
n Cant.1.5.

peccatum, sed formosam, cum eam sibi sponsus CHRISTVS desponsauit. Eadem opinio Theodoreti, Ruffini, Augustini, & aliorum tum hîc tum in Psalmum LXXI. [a] vbi prædicitur velut generaliter: Coram illo recident Æthiopes: postea peculiariter reges: Reges Tharsis, &c. Meritò Nahum [b] de Æthiopia simul cum Ægypto scripsit: Æthiopia fortitudo eius, & Aegyptus, nempe secundum allegoriam, Ecclesiæ. Rectè etiam Ambrosius [c] eodem mysterio Abdemelech Eunuchum Aethiopem exposuit, qui Ieremiam leuauit de lacu [d], denotare nos Gentiles, qui nigri eramus ob delicta, & infructuosi, demersam cœno prophetiam à Iudęis, & contemptam, libenter suscepturos. Eadem quoque ratione Sponsam nigram intelligit per culpam, decoram per gratiam: nigram per conditionem, decoram per redemptionem: nigram exercitij sui puluere, dum præliatur, decoram dum victoriæ suæ insignibus coronatur. R. Moses [e] candẽ tradit expositionem loci Canticorum, quem attulimus, vt nigredo denotet sordes ignorantię atque peccati: forma sapientiã & iustitiam. Græci Patres in enarratione libri eiusdem conueniunt nigredine Sponsæ collectam intelligi de Gentibus Ecclesiam, quam spernebant Iudæi vt vilem & abiectam, quemadmodum Mosis vxorem Æthiopissam Maria soror contemnebat [f], vt ante dixi. Eodem reuocari potest aduentus Reginæ Saba ad Salomonem [g]; est enim Saba in Æthiopia. Gregorius [h] item per Æthiopiam præuenientem Gentilitatem intelligit, infidelitate, ceterisque peccatis nigram, sed se saluandam omnipotenti DEO, priusquam Iudæa crederet, offerentem. Eodem refert [i] Ioannem præcurrentem Petro in sepulcrum CHRISTI [k]. Omnia simul complexus est paucis verbis Hieronymus [l], quæ hoc & LXXI. dicuntur Psalmo de Abdemelech & Eunucho Candacis, de Sponsa, quæ primum nigra, posteà dealbata describitur: de vxore Mosis: & quod mulier Gentilis priùs curata est à CHRISTO [m] quàm filia Principis Iudæorum. Docet quoque idem adumbrari per nomen Chusi apud Sophoniam Patrem Sophoniæ, qui Chusi significat vel humilitatem, vel Æthiopem meum. Philo Carpathius [n] ita prorsus nigredinem, & formam Sponsæ intellexit allato simul exemplo Eunuchi Candacis, & præsenti loco. Hunc aptat quoque locum Cyrillus Hierosolymitanus illi Eunucho, quem Philippus in Æthiopiam vsque remiserit præconem CHRISTI.

Præueniet manus eius DEO.] Alij Codices Complutenses, & Regij, & alij, (Manum eius) Hieronymus [o]: (Festinet dare manus DEO.) Psalterium Ambrosianum: (Præueniet manus suas.) Ambrosius [p]: (Prælenabit manus suas.) Et vim etiam facit in prima significatione istius verbi Latini, quasi sit eleuare de cœno, ac de profundo, &c. prout anteà notauimus. Alij, (Currere faciet manus suas, vel accelerabit, celeriter protendet, seu exhibebit, curret manibus suis ad DEVM, promptè offeret munera sua DEO, testando obedientiam, Manus protendet ad veniam.) Chaldæus: (Filij Chus current, vt expandant manus suas in oratione coram Domino.) Græcè, (Προφθάσει χεῖρα αὐτῆς.) Videtur autem actiuæ significationis verbum, quasi dicas, Præmittet, ac festinabit dare, sicut vertit Hieronymus. Hebraicè ידיו תריץ *tharits iadau*, Currere faciet manus suas, vel eius, licet illud quam hoc, Latinius, & sic Augustinus mallet Interpretes Latini transtulissent;

[a] Vers. 9.
[b] Cap. 3. 9.
[c] 2. De Spi. sanct. c. 11.
[d] Ierem. 38. 13.
[e] Lib. 3. directo. dubiorũ, cap. 55.
[f] Num. 12. 1
[g] 3. Reg. 10.
[h] 18. Moral. cap. 27. vel 35.
[i] Ibid. & hom. 21. in Euang.
[k] Ioan. 10. 4
[l] In Soph. sub princ. & in c. 2. ac 3.
[m] Matth. 9. 20. & seq.
[n] In Cant. cap. 1.
[o] Hic & in cap. 11. Esa.
[p] 2. De Spiritu sancto, cap. 11.

lissent; quoniam planiùs hoc,inquit,esset,quàm quod dicitur (eius) Monet præterea in paucis codicibus Græcis esse χεῖρας numero plurali. Satis præueniendi verbo celeritas denotatur,ac veluti cursus quidam & celeritas Æthiopum, in afferendis muneribus, vel in obsequio prompto. Etsi Magi erant Æthiopes,hi qui adorauerunt CHRISTVM [a], id re ipsa præstiterunt:sicut olim regina Saba velociter aduolauit ad Salomonē [b],& Æthiops Eunuchus promptissimus fuit in Baptismo postulando, & recipiendo [c]. Placet DEO, qui citò dat, & homines censent bis sibi dari ab eo qui sic det, nec scit tarda molimina SPIRITVS sancti gratia [d], idcircò abiit MARIA cum festinatione ad Elizabeth [e]. Paulus currit [f], & nos currere præcipit [g],& in odorem Sponsi currunt [h]. Si me amas, ait Marcus Tullius [i], tantum quantum profectò amas, si dormis expergiscere; si stas, ingredere; si ingrederis curre ; si curris,aduola.

Euthymius explicat,, quod Æthiopia extendit Candacem illum (hoc putat Eunucho proprium nomen esse) quem manū nunc Propheta appellet,veluti potentem inter Æthiopes,vis etenim,ac robur, inquit, hominis, in manu potissimum dignoscitur:potēs autem erat ille Candaces,cùm post reginam in imperio dignus haberetur. Hilarius præuentionem, vt ita dicam, sumit de vehementi desiderio Baptismi, quo flagrauit Eunuchus à Philipppo institutus [k]. Augustinus de quouis, qui per conuersionem præuenit vindictam DEI, iuxta illud : Præueniamus faciem eius in confessione [l]. Ruffinus post Augustinum, addit, quod credendo præueniet manus eius, id est opera sua, quoniam iustificatur homo per fidem sine operibus legis [m]. Cassiodorus obseruat morem bellicum, vt qui timent ab hostibus interitum, dedant manus, armáque deponant. Haymo idem dicit, & prætereà,quod manus eius,id est, Ægypti operationes præueniet Æthiopia meliores habitura quàm Ægyptus. Hoc non adeò ad rem. Bruno existimat idem significari per Ægyptum : antequam verò veniant ex Ægypto Legati,id est, prædicatores, fore vt ipsa Æthiopia, quæ eadem est cum Ægypto,saltem mysticè propter tenebras, & nigredinem, præueniat manus,id est prætendat,ac dedat se DEO. Hilarius iungit sequentibus (Regna terræ) atque votum hoc esse, ac vaticinium de generali per orbem Euangelij prædicatione, & quod omnia regna Dominum CHRISTVM DEVM intellectura, licèt serò, sint, &c. Idem facit Augustinus, licèt moneat in plurimis Latinis & maximè in Græcis codicibus (DEO) in fine huius versus poni, & quidem rectiùs. Ceteri referunt ad præcedentia (præueniet manus eius DEO.)

a Matth.2.11.
b 3.Reg.10.1. Matt.12.42.
c Act.8.27.36.
d Luc.1.Luc.
e Luc.1.39.
f 1.Corinth.9.26.
g 1.Corinth.9.25.
h Cant.1.3.
i 2.ad Atticum, Ep.23.
k Act.8.
l Ps.94.2.
m Rom.3.20.c.4.4.5. Gal.3.2.& seq.

Verſ. 33. [REGNA terræ cantate DEO; pſallite DOMINO, pſallite DEO.

FACILIS ſententia, voti rationem ſimul habens, vt dixi, & vaticinij. Vltima duo verba deſiderantur in codicibus Hebræis, Chaldæis, Græcis, (præterquam in Sixtianis) & quibuſdam Latinis. Et fortaſsè poſita ſunt loco סלה *ſelah*, ſiue διάψαλμα. Pſalterium vetus, ſiue Ambroſianum retinet, ſed (cantate,) pro (pſallite.) Hilarius etiam habet, verum in primis verbis (DOMINO) pro (DEO) Hieronymus omiſit vltima; in aliis dixit: (Cantate DEO, canite Domino) & in epiſtola ad Suniam, & Fretelam [a] refert has ſcripſiſſe, nõ legiſſe ſe in ſuo Pſalterio quod nunc eſt ſecundo loco (Pſallite Domino) quoniam ſtatim ſequitur poſt diapſalma (Pſallite DEO qui aſcendit, &c.) Monet autem iuxta Hebraicam veritatem ſic legendum (Cantate DEO, pſallite Domino) & illud quod in principio verſus alterius ſequitur (Pſallite DEO) non eſſe in libris authenticis, ſed obelo prænotatum: ideò relinquendum. Attamen retinenda ſunt, propter approbationem Eccleſiæ, & quia ſic etiam legunt Pſalterium Vaticanum, & Ambroſianum, & Hilarius, & Auguſtinus, & Ruffinus, & Remigius, & Caſſiodorus, quamuis cum leui aliqua differentia, quam notaui.

a Ep. 135.

Verſ. 34.] QVI aſcendit ſuper cœlum cœli ad Orientem: ecce dabit voci ſuæ vocem virtutis.

DIGNVS carmine, dignus Pſalmo DEVS altiſſimus ſuper omnes Deos, inſidens ſummo cœlo circa Orientem, vnde lucis origo. CHRISTVS etiam, qui illuc cum ſuo corpore aſcendit, & vt DEVS cœlos, omniáque moderatur, & lucem habitat inacceſſibilem, ſic tamẽ vt ſuis abſque occaſu exoriatur ſemper. Nec minùs eſt potens, quàm altus, quippe voces mittens efficaces, & tonitruorum, & Euangelicæ prædicationis, & iudiciariæ tubæ, quæ à mortuis etiam exaudiatur [b]. Hilarius aſcenſionem CHRISTI exponit ſuper omnes cœlos, ad Orientem, cùm priùs aſcendiſſe dictus ſit ſuper Occaſum [c] ob reſurrectionem, quia eſt Oriens ex alto [d], eóque regreſſus vnde deſcenderat, & omnibus rurſus auctor oriundi in hunc cœleſtis ſedis aſcenſum. Conuenit penitùs Hieronymus & in vocis efficacia, quam Hilarius quoque de miraculis, de Sacramentorum vi, de voce, quæ ad vitam reuocabit mortuos, & ad iudicium, accipit. Auguſtinus aſcenſionem hîc intelligit ad Orientem, quoniam regio in Oriente eſt, vbi vixit CHRISTVS, mortuus eſt, reſurrexit, aſcendit. Vocem autem iudicaturi, qui iudicatus ſine voce, vt agnus, fuit [e]. Theodoretus diſcrepat in voce; illam enim eſſe, quæ in Pentecoſte vehementior audita eſt miſſo SPIRITV ſancto [f], quem CHRISTVS Virtutem appellauerat [g]. Dedit ergo CHRISTVS voci ſuæ, id eſt, Apoſtolis, ait Euthymius, vocem virtutis, dictum SPIRITVM ſanctum, cum ſono vehementi, vel Ioanni Baptiſtæ, qui vox fuit clamantis [h], dedit veluti ſucceſſorem CHRISTVM, cuius

b Ioan. 5. 28. 1. Theſſ. 4. 15. 1. Cor. 15. 52.
c Verſ. 5.
d Luc. 1. 78.
e Eſa. 53. 7. Act. 8. 32.
f Act. 2. 2.
g Luc. 24. 49. Actuum 1. 8.
h Eſa. 40. 3. Matth. 3. 3.

cuius ille præcursor fuerat. CHRISTVS autem quæ dicebat, opere implebat siue docendo, siue vt quid mirificè fieret, imperando. Quod verò spectat ad ascensionem, ait idem factam in Orientem, id est, palam, & manifestè, videntibusque Apostolis in terra [a], & omnibus ANGELIS, cùm descendisset huc ipse velut in Occidĕtem, hoc est, clàm, latenter, velata, obtectáque Diuinitate. Recipit præterea opinionem de situ montis Oliueti vnde ascendit, ad Orientem, respectu Ierusalem. *a Act. 1. 9.*

Qui ascendit] לרכב *larocheb*, equitanti. Lege versum 5. & 18.

Super cœlum cœli.] Psalterium Vaticanum, & Ambrosianum (Super cœlos cœlorum) nec non Cassiodorus. Augustinus verò (Super cœlum cœlorum) Heb. בשמי שמי *bischeme scheme*, quæ sunt dualis numeri, nec alio in numero extat id nomĕ: ita vt & vnum, & duo, & plures per id cœli possint significari. Ascensus super cœlum cœli, aut cœlum cœlorum, denotat supremum orbem, & nobilissimum, Beatorum videlicet sedem, sicut Canticum canticorum est nobilissimum, Sanctum, & Sancta Sanctorum, sanctissimus in templo locus. Hebræi cœlos tres distinguunt, Aërem, Æthereum, siue vbi stellæ sunt, & Beatorum domicilium. Eo putant aliqui Paulum modo dixisse, raptum se ad tertium cœlorum [b], etsi aliter alij, quod nunc non disputo. Habitare DEVS in cœlis dicitur, qui vbique est, sed peculiariter in cœlo cœli, siue cœlorum, quod & peculiariter datum dicitur DOMINO, siue CHRISTO, sicut filiis hominum terra [c]. *b 1. Cor. 12. 2.* *c Ps. 113. 16.*

Ad Oriĕtem.] Cassiodorus (Ab Oriente) & explicat de Oriĕtali plaga, in qua sit locus, ex quo ascĕdit CHRISTVS: quā retulimus aliorū de his verbis expositionĕ: Hebraicum קדם *kedem*, regitur à שמו *schemo*, quasi dicas (Qui ascendit super cœlos cœlorum Orientis, vel iuxta notionem aliam eiusdem vocis (Super cœlos, cœlorum antiquitatis vel initij) id est, qui fuerūt iam inde, durauerúntque semper ab initio. Si Oriĕtem quis referat ad cœlum ipsū supremum, cum sit fixum, impropriè loquetur. Quare accipiunt nonnulli de primo Mobili, in quo DEVS insideat velut motor tám versus Orientalem partem, quàm versus Occidentalem, de qua sit dictum versu quinto. Hieronymus primum de cœli antiquitate sensum expressit: (Qui ascendit super cœlū cœli à principio) etsi (à principio) de DEO sumi potest, qui statim atque conditum ab ipso fuit cœlum, ei quodámodo insedit & præsedit. Eugubinus refert Symmachū vertisse ἐκ τῆς πρώτης, & Theodoretum (fortasse Theodotionem dicere voluit) ὑμνεῖτε θεῷ τὸν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀεὶ ἐπάνω ὄντα τῶν οὐρανῶν: Laudate igitur eum, qui à principio, & semper desuper cœlis fuit.) Præterea recitat ex Eusebio: ὁ δὲ Σύμμαχος ἐκ πρώτης, συνῳδὰ Πάτερ δόξασόν με τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι.) Symmachns trāstulit (A principio) consonè ei quod CHRISTVS dixit [d]: PATER clarifica (seu glorifica) me gloria (aut claritate,) quam habui, antequam mundus esset. Sed procliuior debuit esse Eugubinus in Interpretem nostrum, & in LXX. vt intelligatur & DEVS & CHRISTVS regere cœlos omnes, quacumque spectentur ex parte; vel iuxta communiorem sententiam, CHRISTVS ex terræ Orientali loco in cœlum ascendisse, licet, vt versu quinto dixi, facie forsan conuersa versus Occasum. Genebrardus interpretatur etiam de Regno CHRISTI, quæ vocatur per metaphoram inequitatio, super *d Ioan. 17. 4.*

 Orien-

Orientales, vt versu illo quinto dictum fuerat, de Occidentalibus. Ac prius quidem regnasse CHRISTVM in Europa, Africa, & Asiæ Orientalibus partibus Ierosolymę respectu: in regionibus magis Orientalibus tardius, vt in Mesopotamia, Chaldęa, Arabia, Persia, India; certè minus vniuersè, ac publicè: tandem verò vigebit CHRISTVS in Oriente, vbi conficiendus est
a Cap. 16. 12. Antichristus, vt habetur in Apocalypsi [a]. Cui rei præparatoriam nunc ab anno quingentesimo supra millesimum nauant operam Lusitanorum ac Hispanorum ad illos populos nauigationes. Pia interpretatio; sed nec satis litteralis, nec adeo vera, cum tot Orientis prouincias Apostoli penetrauerint, & ad CHRISTVM adduxerint. Tropologicè voci suæ dat vo-
b Serm. 59. in Cant. & Ep. 101. cem virtutis, quisquis quod suadet, prius, inquit Bernardus [b], sibi illud cognoscitur persuasisse: & cum opera verbis consonant, immo, verba operibus, vt curet prius facere, quàm docere. Sed hac de re diximus in Actibus
c Cap. 1. 1. Apostolorum [c].

Dabit voci suæ vocem virtutis.] Hebraicè בקולו *bekolo*, in voce sua: τῇ φωνῇ αὐτοῦ. Licet Sixtiani codices habeant, ἐν φωνῇ, & alij φωνήν. Hilarius, Augustinus, Cassiodorus, Psalterium Vaticanum, & Ambrosianum (Vocem suam) Nil variat sensus: & quid velit, ante dixi. Chaldæus intellexit vocem prophetiæ: nos & hanc, & alia, quibus DEI declaratur maiestas, & Euangelium confirmatur. Hieronymus pro (virtutis) posuit (fortitudinis.)

Vers. 35.] DATE gloriam DEO super Israel: magnificentia eius, & virtus eius in nubibus.

CELEBRANDVS laudibus DEVS, propter beneficia in populum suum Israël carnalem, & potissimum in spiritualem collata, quæ declarauit variis tonitruis, fulgoribus, imbre, grandine, columna nubis, & ignis id illum regendum populum, & nube super templum: ad hunc autem Apostolos vt roridas mittendo nubes; transfiguratum FILIVM nube vestiẽdo, & ascendentem in cœlum, & redeũtem ad Iudicium cum potestate magna & maiestate. Hilarius ita dispungendo. (Date gloriam DEO: super Israël magnificentia eius, & virtus eius in nubibus.) Primum membrum ait significare DEO honorem exhibendum pro voce illa virtutis, quæ conferet immortalitatem. Secundum, vt hoc ipsum quod scitur, & honorem, quem exhibent homines, nouerint proficisci à DEO, & in iis ista reperiri, qui
d Rom. 9. 6. sint Israëlitæ in Spiritu [d], in quibus dolus non est [e], atque originem tra-
e Ioan. 1. 47. f Gal. 6. 16. hant è nubibus, & cœlo, tanquã Israël DEI [f], non secundum carnem [g], & ra-
g 1. Cor. 10. 18. piendi sint obuiam CHRISTO in nubibus [h]. Eadem traduntur ab Augu-
stino, Ruffino, Cassiodoro, & aliis Latinis, ac à Theodoreto. Hieronymus,
h 1. Thess. 4. 15. licet in versione sua retinere videatur eãdem dispunctionem, in Commentario tamen explicat; magis DEVM, quàm carnalis Israël fecerit, honorate;
i Esa. 29. 13. Matth. 15. 8. non labiis, vt Israël ille [i], sed corde: quoniam magnificentia ipsius & virtus in Apostolis est; & Mandauit nubibus desuper, ne pluant super dictum Israël [k]. Euthymius dicit generaliter innui, quod mirifica DEI opera in-
k Esa. 5. 6. notescunt vacantibus contemplationi diuinæ, & in DEVM suam conuertunt

tunt mentē,tanquam Israëlitæ,quia Israëlitæ notio est mens videns DEVM. Sed nos notionem istam aliàs [a] confutauimus. *a Actuū 1.6.*

Date gloriam DEO,] עז *hhoz*, fortitudinem.) Cassiodorus(honorem).Videlicet, De fortitudine laudate DEVM. Refert vires omnes acceptas DEO.

Cyrillus Alexandrinus [b], vt respondeat Arianis probantibus CHRISTVM non esse DEVM,quòd ei quandoque data quædam legantur à PATRE,præter distinctionē de duplici natura in CHRISTO,diuina, & humana, vt secundū posteriorem illa intelligantur,docet non semper etiam id,quod dari dicitur,dari nō habenti,vel maiorem semper esse,qui dat,quàm qui accipit.Quid enim respondebis,ait ipse,si Psalmistā audiueris dicentem:Date gloriam DEO? gloriáne carere DEVM putabis,aut maiores CREATORE creatos homines arbitraberis, qui gloriam DEO afferre iubeantur? Plena gloriæ DEITAS est,etiamsi nihil à nobis acceperit.In Psalmo 28.[c] dicitur : Afferte DOMINO gloriam,& honorem, vbi pro(honorem)est fortitudo עז *hhoz*: & in Apocalypsi [d] crebro dari scribitur gloria, DEO, & Agno honor,benedictio,virtus,sapientia,fortitudo,potestas,salus, immo & diuinitas [e] (quamuis Græcè sit nomen πλοῦτ, & in quibusdam Latinis Auctoribus,vt in Tyconio,diuitiarum) nimirum vt hæc hisque similia manifestentur, & cognoscantur ab aliis, ac nos ipsi nos exhibeamus gratos pro acceptis beneficiis,vt DEVM secundum se laudabilem,licet laudis non egentem,laudando,religionis atque pietatis exerceamus actum. *b Lib. 1. in Ioann. Cap. 140.* *c Vers. 1.* *d Cap. 4. 9. 11. Cap. 5. 12. 13. Cap. 19. 1.* *e Cap. 5. 12.*

Super Israel.] Iam dixi,hæc à quibusdam verba referri ad sequentia. Sed Chaldæus nectit prioribus (Date gloriam in fortitudine DEO, qui est super Israel.) Sic passim quoque nostros omnes interpretatos vidimus. Ex quibus Euthymius notat super Israël dictum esse,ac si diceretur(pro Israël) Priore modo ex postremis duobus,sensus erit,vt laudetur DEVS,qui præsidet Israëli,posteriore, pro beneficiis ei collatis: primo magnificentiam DEI elucere in illo.

Magnificentia eius.] גאותו *gaauatho*. Alij, Superbia, vel celsitudo, vel splendor.

Virtus.] Μεγαλοπρέπεια, עז *hhuzzo*, ac robur, Δυνάμεις.

In nubibus.] Chaldaicè (In cœlis) & Hebræum שחקים *schechakim*: non tantùm nubes, sed cœlos etiam aliquando significat, vt ibi [f], Testis meus in cœlo fidelis, בשחק *baschachak*, & aliàs cùm dicitur, [g] Quis in nubibus æquabitur Domino? Et, [h] Veritas tua vsque ad nubes, videntur pro cœlis nubes, sicut cœli toties è conuerso accipiuntur pro nubibus, & aëre. Eodem pacto nubes dicuntur pluere Iustum [i], id est, cœli. Et apud Iob [k], Tu forsitan cum eo fabricatus es cœlos? Hebr. שחקים *schechakim*, vbi putant contrà nōnulli,cœlos pro aëre Latinè poni:sed hoc loco nubes propriè retinere possumus,in quibus toties eluxit Maiestas DEI, vt alibi [l] ostendi. *f Ps. 88. 38.* *g Ibidem 7.* *h Ps. 35. 6.* *i Esa. 45. 8.* *k Cap. 37. 18.* *l Act. 1. 9.*

Verſ. 36.] MIRABILIS DEVS in ſanctis ſuis, DEVS Iſraël: ipſe dabit virtutem & fortitudinem plebi ſuæ, benedictus DEVS.

CLAVDITVR egregio Pſalmus Epiphonemate, vt verè DEVS admirabilis prædicetur in Sanctuariis ſuis, atque in hominibus, quos ille ſibi ſanctificauit. Simul certa concipitur fiducia, futurum vt ſuppeditet plebi ſuæ vires DEVS: tandem rurſus benedicitur, & vt eum benedicant omnes, maximis votis expetitur. Hilarius Sanctos intelligit ad immortalitatem, atque beatitudinem euectos per virtutem & fortitudinem communicatam. Conſentit Auguſtinus, & Hieronymus, addens interim in hac vita mirifica opera, quæ facere per illos DEVS dignatur magis quàm per alias creaturas, & virtutem ad tolerandas paſſiones mundanas, vel ſpirituales nequitias. Caſſiodorus virtutem patientiæ, & fidei fortitudinem. Ruffinus beatis virtutem, qua ſit anima beata: fortitudinem, qua corpus incorruptum. Sed planè mirabilis DEVS in Sanctis ſuis, non modo in cœleſtibus, ſed etiam in terrenis, ait Bernardus [a]. Vtrobique Sanctos habet, & in vtriſque mirabilis eſt, illos quidem beatificans, iſtos ſanctificans. Hinc quoque probat [b] gloriam ac laudem tribuendam DEO pro ſanctitate Sanctorum. Dignus certè, qui perlegatur. Id obiter quoque colligit Proſper [c], Hugo [d] autem de S. Victore: Si mirabile, inquit, eſt, quod ad ſeruitutem factum eſt; quod ad imaginem factum eſt, quomodo mirabile non eſt? Mirabilis DEVS in Sanctis ſuis. Ne ergo illos foris reſpicias; non quod foris eſt, mirabile eſt. Intus ergo vide, & non miraberis quicquid foris apparet.

a Ser. 1. De Dedicat.
b Serm. 13. in Cantica.
c Ad Demetriadem.
d Tom. 1. Annot. in Pſal. c. 59.

Mirabilis.] נורא *nora*, Terribilis) & verò terror admirationem ac ſtuporem conciliat: nec tàm nunc timorem moleſtum ſignificari puto, quàm horrorem ſanctum, atque venerationem. Sic locum illum ſanctificatum diuino viſo, vocauit Iacob terribilem [e]: fortaſſe terrorem quoque indicat Dauid, ſed contra hoſtes populi DEI. Sic namque iuſſit Moſes, vt metum deponeret, dicens [f]: Non timebis eos, quia Dominus DEVS tuus in medio tui eſt. DEVS magnus, & terribilis נורא *nora*, ipſe conſumet nationes has in conſpectu tuo, &c. Aliquando vertit Interpres horribilem, vt cryſtallum [g], nempe propter ſplendorem qui perſtringit oculos.

e Geneſ. 28. 17.
f Deut. 7. 21.
g Ezech. 1. 22.

In Sanctis ſuis.] Græcè ambiguum, Latinéque, an Sanctos intelligere debeamus, an Sancta, ſiue Sanctuaria. Sed Hebraicè eſt ממקדשיך *mimmikdaſchecha*, de Sanctuariis tuis, quaſi prouenìant inde mirabilia, ſiue vt Chaldæus reddit (A domo Sanctuarij.) Et Hieronymus (Terribilis DEVS de Sanctuario ſuo.) Vocatur templum מקדש *mikdaſch*, & extenditur id nomen ad palatium Regium, quod eſt ceu aſylum, & ad quoduis refugium. Numerus autem pluralis hoc loco indicat partes templi tres אולם *vlam*, porticum: היכל *hechal*, templum externum: דביר *debir*, oraculum, adytum, partem interiorem templi. Erat ergo DEVS mirabilis ac terribilis in Sanctuariis, vel de Sanctuaris, id eſt, à templo, quoniam ab habitante in templo admiranda, horrendáque opera proficiſcebantur. Multo melius

lius id.conuenit Ecclesiis nostris, vbi DEVS ipse corporaliter inhabitat, & res longè diuiniores tractantur; sed & hominibus sanctis, quos nominat Apostolus [a] Templa SPIRITVS sancti. a 1.Cor.6. 19.

Ipse dabit.] הוא נותן *hu nothen*, Ipse dans.

Virtutem.] עז *hhoz*, δύναμιν, Robur, vires, potentiam, præsidium.

Fortitudinem.] תעצמות *thahhatsumoth*, κραταιώσιν, Confirmationem, roborationem, firmamentum, fortitudinem. Vel hæc eadem in plurali numero. Hieronymus (Robur.)

Plebi suæ.] Cassiodorus: (Plebis) sed melius (Plebi) τῷ λαῷ. & littera seruilis seruit etiam datiuo.

Benedictus Deus.] Chaldaicè: (Proinde dicant, &c. Sed verba possunt esse Psalmographi. Lege Versum vigesimum. Nos verò etiam iisdem DEVM verbis laudemus, atque lucubrationem hanc nostram concludamus cum Augustino: Quoniam itaque prolixum, & ad intelligendum difficilem Psalmum (vocant eum Rabbini, vt præfatus sum, נכבר מאד *nichbar meod*, tandem aliquando ipso adiuuante, finiuimus, Benedictus DEVS. Amen.

INDEX

INDEX LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ, QVÆ HOC IN OPERE LAtiùs explicantur.

***

DEO LAVS.

HHHh 2 IN

INDEX RERVM OMNIVM, ATQVE SENTENTIARVM, VERBORVM ETIAM ET LATINOrum & Græcorum & Hebraicorum, quorum Hebraica iis Latinis adiuncta sunt, quibus illa in editione vulgata respondent.

A

Angeli

Casum

Confirm-

D

H

I

Natus

O

P

Paſtor

S

DEO IESV CHRISTO
LAVS ET GLORIA.

ADDENDA QVAEDAM, QVAE *Auctor huc misit, postquam maior libri pars impressa fuit, & suis locis inseri non potuerunt.*

PAgina 24. Cap. 1. vers. 2. circa illud (Et omnia vanitas) post ista (Hugo Victorinus) & ante (Claudamus) adde, Affinis de hominibus omnibus in alio Psalmo sententia [a], verumtamen vani filij hominum: mendaces filij hominum in stateris, vt decipiant ipsi de vanitate in idipsum; filij אדם *Adam*, & filij איש *Isch*, tum vulgares ac minores, tum præcipui atque maiores, plus videntur esse quàm sint; ideóque vani, mendaces, deceptores sunt, vt reddit Theodotus ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ, vt momentum stateræ, & quam vocant lingulam, qua nihil mobilius, & ad decipiendum facilius, si coniiciatur omnes in alteram lancem, & ipsamet in alteram vanitas, deprimetur posterior, ac deprehendetur ita vani mendacésque homines, quemadmodum obseruauit Caietanus [b] quod quidam dicto legunt loco eleuentur stateræ.

[a] Ps. 61. 10.

[b] Ibid.

Atque vt intelligamus huius celebris quanta sanctitas etiam sit sententiæ; simul quam religiosam iuramenti fidem vel cum ipsis barbaris Ethnicísque esse, cœleste iubeat Numen, testatur Maffæus [c] noster cũ in India pro Euangeliis, Bibliísve, quæ Christiano ritu tangenda erant, liber prolatus esset, in quo varij generis lusus, & cantica Lusitanico sermone scripta continebantur, nonnullis tamen immistis, vt fit, sententiis moralibus atque diuerbiis, incidisse Christianum, qui iurare debebat in hæc verba: Vanitas vanitatum, & omnia vanitas; tunc diuino correptum horrore iustum & legitimum id iusiurandum habuisse, ac si pro vulgari eo libro sacrosancta vtriusque testamenti volumina contigisset.

[c] Lib. 7. Hist. Indic.

Pag. 25. Cap. 1. vers. 2. omnino in fine. Recitat Paulus [h] Burgensis Hebræorum glossam in hac ipsa verba, quæ hactenus exposuimus: Omnis lex quam addiscimus in præsenti tempore, vana est respectu legis Messiæ. Quæ quidem Glossa, inquit Burgensis, multum continet veritatis. Nam sicut medicina quæ non confert sanitatem, vana dicitur; sic lex vetus, quæ non ducebat ad beatitudinem, vana diceretur, si nõ superuenisset lex noua, quæ ad beatitudinem inducit. Dixi supra Fulgentium triumphos Romanos, ludósve cũ spectaret, appellauisse vanitatem: Hieronymus [i] ait de illa intelligi posse Ciuitatem vanitatis, quam prædicit Esaias [k] atterendam. Si enim, inquit, de cœlo, & terra, & de omnibus quæ terrena sunt, dicitur: vanitas vanitatum, omnia vanitas, quanto magis hoc de vna vrbe dicendum est, quæ totius orbis pars modica est? Exponit ibidem de eadem supplicia in Apocalypsi [l] prænunciari.

[h] Addit. 1. in Epist. ad Hebr.

[i] in c. 24. Esa.

[k] c. 24.

[l] c. 17.

Pag. 28. Cap. 1. vers. 4. ante (in æternum) in fine. Adde, Franciscus [a] Georgius Venetus docet terram dici stare in æternum tanquam centrum circa quod omnia gyrant: aut alludere Salomonem ad terram vinentium, quæ sit essentia diuina semper stans, & à motu penitus absoluta: cum quodammodo tamen dici possit DEVS moueri alia ratione, vt cum mitti & venire dicũtur ad nos diuinæ personæ: & omnia ab essentia diuina tanquã à primo fonte pullulant; sicut & moueri terra dici potest producẽdo plan-

[a] In Problem. script. tom. 5. in 90.

tas. Non magis hic repugnat motus ſtabilitati diuinæ, quàm in eodem Deo numerus vnitati eiuſdem. Docet item [b] cum in Prouerbiis [c] moueri dicitur terra per tria, poni cõtinens pro contento, terram pro habitatoribus. Auctor [d] verò Antikeimenωn vetuſtus ſanè doctúſq; tritum illum tradit conciliandi modum, quo pacto ſtet in æternum terra, & toties tamen, cum in Iob [e] indicetur mutari: nempe terram, cœlúmque per eam quam nunc habent imaginem trãſire, quod ait Paulus [f], præterire figurã huius mundi, tamen per eſſentiam ſine fine ſubſiſtant, non aliã condenda, ſed renouanda: iuxta illud [g], Mutabis eos, & mutabuntur. Indicio eſſe vltimæ illius mutationis præſentes viciſſitudines noſtris vſibus ſeruientes, dum hyeme tellus areſcit, virideſcit vere: cœlum quotidie caligine noctis obducitur, & diuina claritate renouatur, &c. Hæc ex Gregorio [h] videtur trãſcripſiſſe.

b Probl. 91.
c c. 30. 21.
d Lib. 1.
e c. 24. 24.
f 1. Cor. 7. 31.
g Pſal. 101. 28.
h 17. Moral. c. 5.

Pag. 34. Cap. 1. verſ. 7. immediatè ante (Flumina) adde, Ambroſius [a] inter alios myſticè de Scriptura ſacra explicat, quæ habeat in ſe ſenſus profundos, altitudinem propheticorum ænigmatum, in quod mare plurima introierint flumina. videlicet quicquid prophani continerent libri, diſciplinarum quoque externarum in diuinarum mari ſcripturarum reperitur, ac ex eo magna ex parte promptum, vt ſæpius obſeruat Auguſtinus [b], & Clemens Romanus [c], & Caſſiodorus [d], idémque Ambroſius [e], etſi quædam minus neceſſaria ab iis deſpecta monet, vt de Geometria, Arithmetica, & ſimilibus: Ceterum in iis eſſe theſauros ſapientiæ & ſcientiæ diuinæ.

a Epiſt. 19. edit. Romm. ad Conſtantium.
b Lib. de doctrin. Chriſt. & de Ciui.
c 1. Conſtitut. c. 6.
d Proœm. in Pſal.
e In cap. 2. epiſt. ad Coloſſ.

Franciſcus Venetus [f] opinionem ſequens omnia flumina omnino à mari oriri, nec illa, fontéſve oriri poſſe ex vaporibus reſolutis: ait ea re deſignari effluxum animarũ, quæ veniũt à mari magno diuinitatis in hunc mundũ inferiorem, vt iterũ reuertãtur ad mare & fontem primum; quemadmodum fecit Pater omnium noſtrum CHRISTVS, qui dixit [g], Exiui à Patre & veni in mundum: iterum relinquo mundum & vado ad Patrem.

f In probl. ſcript. tom. 5. in 89.
g Ioan. 16. 28

Pag. 38. Cap. 1. verſ. 8. Circa verbum (difficiles) in fine omnino. Adde, Doctam quoque Auguſtinus [n] nominat ignorantiam, & de eadem ſciendi difficultate nonnihil Caſſianus [o].

n Epiſt. 121. c. 14.
o Colla. 10. c. 8.

Pag. 45. Cap. 1. v. 12. (fui rex) in fine, adde Frãciſcus Venetus [h] cõſentiens Zohar & Hebræis idcirco vult Salomonem dixiſſe (fui rex) quaſi tunc non eſſet: quia in deſerto, quo deductus fuerat ab Aſmodai, dedit volumen hoc in quo cognouit omnia vana eſſe, quibus in regno potitus fuerat. At hæc ſunt Hebræorum deliria.

h Problem. ſcript. to. 5. in 82.

Pag. 55. Cap. 1. v. 15. In fine. At enim ſententiam iſtam noſtram de ſtultorum numero infinito præter ea quæ initio attuli, confirmat Bias apud Laërtium dicens τὺς πλείςυς εἶναι κακὺς plurimos eſſe malos (Cicero [a] rurſum: deteriorum magnam nationem, bonos ſingulares. Cecinit & id in Satyra Iuuenalis [b]

—— & Catilinam
Quocumque in populo videas, quocumque ſub axe,
Sed nec Brutus erit, Bruti nec auunculus vſquam.
Rari quippe boni: numero vix ſunt totidem, quot
Thebarum portæ, vel diuitis oſtia Nili.

Tale illud Luciani [c] οἱ ἀγαθοὶ δυσεύρετον χρῆμα, καὶ πρὸ πολλοῦ ἐκλελοιπότες ἐκ τοῦ

a Lib. 7. epiſ. ad Attic. epi. 7.
b Saty. 13.
c In Timone.

Giu

βίν ὅπερ οὐδὲ ὁ λυγκεὺς ἂν ἐξεύροι ῥαδίως, ἀμαυρὸν οὕτω καὶ μικρὸν ὄν· καὶ γὰρ οἱ ἀγαθοὶ ὀλίγοι εἰσίν. Boni poſſeſſio eſt, quæ haud facile inueniri poteſt: vt quæ iam dudum è vita exceſſerit: adeo obſcura atque puſilla, vt illam vel lynceus vix dum inueniat.

Pag. 153. Cap. 3. verſ. 20. Circa dictionem (terra) poſt verbum (adaptantur) immediatè ante (Solet) Adde, Aliqui [a] per terrã intelligunt chaos, quaſi alluſio ſit ad obliquum caſum χοὸς. Sed & arbitrantur initio conditam ſine omni forma materiam: & id innui in libro Sapientię [b] per materiã inuiſam: & in epiſtola ad Hebræos: vt ex inuiſibilibus viſibilia fierent. Verum adi, ſi placet, quæ diximus in expoſitione Sapientiæ.

a Salmerõ to. 1. pagin. 170. & 171.
b c. 11. 18.

Pag. 184. Cap. 4. ver. 15. l. 2. Poſt (probatio) Adde, ſatiſque longum contexit Petrus Damianus catalogum ſcribens ad Agnetem Auguſtam [c].

c Citat Baronius tom. 11. annal.

Pag. 199. Cap. 5. v. 5. Circa iſta (Vt peccare facias carnem tuam) poſt (Hieron. Auguſtinus) ante (qui non dubitant) Vetus quidam rythmi auctor de Magdalena ante annos 600. & alius vocatus S. Ioannes ſermone de eadem quos nuper ex Manuſcriptis edidit Ioannes de Boſco Cœleſtinus in Bibliotheca Floriacenſi.

Pag. 200. Ibidem poſt (In vas tranſlata gloriæ) Adde, Et in vetere iam dicto rythmo,

In domo quippe Simonis
Cùm eſſet (Chriſtus) *cum diſcipulis*
Maria ſupplex humilis
Famoſa quondam meretrix
Locum quærit remedij.
Item,
O fœlix illa meretrix
O cor ardens mulieris
Incendium libidinis
Quæ pijs necat lacrimis
Vulnus & fœdum pectoris
Crine detergens capitis.

Pag. 206. Cap. 5. verſ. 7. in fine, Adde, Prodit Optatus [i] de Conſtantino cùm Donatiſtæ in ſua cauſa iudicẽ ipſum interpellauiſſent, ſiue vt de Gallia iudices ſibi dari præciperet, pleno liuore (i. zelo & ira, ſed iuſta) Petitis à me in ſeculo iudicium, cum ego ipſe CHRISTI iudicium expectem.

i 1. Cont. Parme.

Pag. 210. Cap. 5. ver. 9. in fine verſuum, (ſi quantas &c.) immediate ante (Hugo) Adde, Euſebius [a] narrat Conſtantinũ aulico cuidam ex ſuis (Ablauius is fuiſſe creditur Chriſtianis iniquiſſimus) ab ſe prehenſo dixiſſe, Quouſque tandem, ô bone, hanc inexplebilem auaritiam cumulamus (tàm longe abfuit ab auaritia Conſtantinus, quam illi calumniator impingit Zozimus [b]) Deinde cum corporis humani perfectæ ætatis circumſcripta menſuram haſta, quam manu tenebat humi impreſſiſſet: hæc prolocutum; omnes vitæ diuitias, & totius orbis opes, ſi domi haberes, tamen plus hocà me circũſcripto agello nõ poſſidebis: ſi & illud fortè poſſederis. Vaticiniũ fuit in vltimis verbis, ſi Ablauius fuit, cui loquebatur. Nam poſtea fruſta-

a 4. Vita Cõſtan. c. 29. & 30.
b Lib. 2. hiſto.

e In vita Philosop. in Sopatro.

tim diſſectũ prodit Eunapius [e] in modum pecudis, quæ publico in epulo conciditur,nec in ſepulchrum illatus creditur.

Pag.229. Cap.6.verſ.3. Circa illa(Si genuerit quiſpiam centum liberos) poſt illa verba,(filias ſexaginta)ante (Thaumaturgus) Ex profana hiſtoria omittimus exempla,quæ ſimul ponit auctor theatri vitæ humanæ volu. 2. lib.5. ſiue illorum quibus copioſam prolem vna,ſiue quibus vxores plures ediderunt.ſuperare fidem videtur ex pellicibus Artaxerxis cẽtum decem liberos, Herotimo Arabum regi ſexcentos fuiſſe,vno partu reperta dicitur quæ quinque,ſeptem nouem. 12.22.36.60. immo ſi credi poteſt quæ mille quingentos quatuordecim vel 365. vel 350. protulerit.Auctores apud auctorem illum conſule. Romæ viri graues mihi retulerunt in ea vrbe ætate noſtra vnam,alterámque ſimul effudiſſe viuentes duodecim quindecimve, & id quidem ſe accepiſſe vel ex ipſiſmet genitricibus vel ex recenti adhuc fama.

** Hora. 3. carm. Ode 6.*

Pag.268. Cap.7.verſ.11. Circa finem, in fine periodi quæ incipit,Sed plura &c.poſt(eleganter)Adde,Tale aliud Lyrici *.

Ætas parentum peior auis,tulit
Nos nequiores;mox daturos
Progeniem vitioſiorem.

g In Pſ. 33. concione 2.
h Pſ. 33. 13.

Inde quoque fabula de ſeculis aureo,argenteo,æneo,ferreo.Auguſtinus [g] item reprehendit eos qui parentum priores meliores ac meliores dictitant dies fuiſſe,dum explicat Pſalmi verba [h], Quis eſt homo, qui vult vitam, diligit dies,videre bonos,

d Ora.de moderat. in diſput.
e Martial.lib. 14.epig.181.

Pag.281.Cap.7.verſ.17. Circa illud(Neque plus ſapias,quàm neceſſe eſt) in fine, Adde. Nazianzenus [d] hac ſententia ſuadet moderationem in diſputationibus. Denique ſapienter dictum

[e] *Quiſquis plus iuſto non ſapit,ille ſapit.*

a ca.5.25.& ſeq.
b c 25.12.
c Dan. 2.32.
d c.13.& 14. & 21.& 47.
e c.50.toto.

P.283.Cap.7. v.18.Circa finẽ,poſt(veniſſent)ante(Moritur)adde,Idem cẽſeri poteſt de Baltaſſare,cui Daniel [a], exponens ex Scriptura manus primum verbum MANE, quod Chaldaicè bis ſcriptum ſignificatur deinceps; i. numerando numerauit, nempe diligentiſſimè, atque ad minimos calculos, dixit, numerauit DEVS regnum tuum, & compleuit illud. Id paſſim intelligunt de tempore ſeptuaginta annorum captiuitatis,apud Ieremiam [b]: vel ad ſomnium patris eius ſiue aui Nabuchodonoſor quo ſignificabatur transferendum regnum Babylonicum ad Medos & Perſas [c]; aut de futura Babylonis euerſione vt prædixerant [d] Eſaias,& [e] Ieremias.At illud ſecundum verbum THECEL, cum declarauit,appenſus es in ſtatera, & inuentus es minus habens, licet aliqui de meritis minoribus quàm vt regno dignus eſſet,alij quod minus auctoritatis haberet quàm ante, quippe mox regno vitaque priuandus:tamen melius Hieronymus [f] interpretatus videtur,inuentum eſſe minus dierum habere quàm poſtulabat ætas naturaque ipſius, & ante diem naturalis mortis violenta nece præripiendum: denique moriturum in tempore non ſuo.

f In Dani.

k Lib. 1.
l Cap.vlt.11.

P.316.Cap.8.v.3.In fine,Adde,Auctor antikeimenon [k] conciliat iſtũ locũ cũ loco Apocalypſis [l],qui nocet noceat adhuc,& qui in ſordibus eſt,ſordeſcat adhuc,docẽs id non præcipiendo dici,ſed prędicendo,& prophetat:

quemadmo

quemadmodũ & in Pſalm.[m] Conſummetur(ſic enim legit)pro(cõſumetur) nequitia peccatorum,hoc eſt,maior ſit etiam quam illa quæ ſumma viſa eſt eſſe,nempe crucifixionis CHRISTI:quoniam magis peccant qui nolunt rectè viuere & oderunt præcepta veritatis pro quibus crucifixus eſt Filius DEI.Conſummetur,ait Auguſtinus[n],nequitia peccatorum,i.perueniatur ad ſummam nequitiam,vt poſſit iuſtum iam venire iudicium.

m Pſal.7.10.
n Ibidem.

Pag. 347. Cap. 9. verſ. 1. Poſt(Climacus)immediate antè verba textus (Opera eorum) Adde,Dignus qui hac de rè tota legatur pius iuxta & doctus,atque antiquus Auctor,qui pro ſua modeſtia nomen proprium tacens Idiota dici voluit[d].Diſtinctè admodũ & more ſcholaſtico,ante vſum theologiæ ſcholaſticum,tractat præſentem locum, & omnem dirimit controuerſiam,docétque propter gratiæ incertitudinem quanti referat mortem timere,& ad eam ſeſe comparare.

d Lib.vlt.contempla. qui eſt de morte, c.11.

Pag.364.Cap.9.ver.9.Immediatè ante verba textus(Cũctis diebus &c.) Adde,Amatorum blandientium hæ voces tritæ ζωὴ, ϗ ψυχὴ, vt legere eſt apud Athenæum[i], Martialem[k], Iuuenalem[l], Latini dicunt quoque ſæpenumero anima & vita mea,anime[m] mi. Idipſum vſurpant Itali vita mia,anima mia,cuore mio,bene mio,&c.

i Lib.13.ferè toto.
k Lib.10. epig.in 67.
l Satyr.6.
m Valerius Cato: Mecænas de Horatio mortuo.

Pag.485. Cap.12. verſ. 6. lin.14. Circa verba textus (& conteratur hydria,&c.)poſt nomen(iſchuria)immediate ante(Lyranus) Adde,Cato[a] illud explicat per lotium ire:hoc per idem ſubſtillum eſſe.

a De re ruſt.

Errata vel quædam immutata ab Auctore obseruata sic suis restituantur locis.

PAgina 5.linea 27.Ex Canonistis præter. p.6.l.22.*sic lege*, prosecuti sunt, quemadmodum Manassis peccatum extat in libris Regum, pœnitentia in Paralipomenis. Priusquam,&c. *quæ verba delenda sunt in fine* §. 8.l.32.spirituum. 9.l.6.te condemnabo. l.9. e r.perita. l.23.Hieronymus, Bachiarius. 11.in margine, k Dial.lib.4.c.4. 13.in marg. *b* Oeconom. 15.in marg. *l* In 20.de Ciu. 18.in marg. *o* Lucæ 1.7 & seq. 19.l.29.monet. 20.l.23.Vanitas vanitatum,dixit Ecclesiastes,vanitas vanitatum, & omnia vanitas. 21.in marg. *r* Pat.2.de vn. 22.in marg. *f* 2.cont.Eunom. 23.l.13.ab ea oculos. 26.l.1.Solem. 27.l.1.præterit. l.20.vnquam. in marg. *m* 1.de Trin.cap.28. 28.l.2.Ruperti (7. de Trinit.c.9.) l.5. לעולם *lehholam*.in marg. *f* in caput 1. l.26.affirmat nunquam. 30.l.1.conuexam. 31.l.4.diei. in marg. *g* hom.14.& 27. 32.in marg. *d* Opusc.10.ad. 35.l.2. *ἐμπιπλαμένη*. 36.in marg. *l* lib.2. Meteor. 37.l.21.ait is qui Sapientiæ librum scripsit *d*, quæ.in marg. *e* cap.8.17. ibid. *g* Ep.168. 40.l.16.eosdem fieri : ali. l.25.aut 23760.vel. ibid.vel 12000. vel 6000.vel 3000. l.26. vel 19.variant. 42.l.13.inuentæ. ibid. graphici. l.15.demirari,vel indignari. 48.l.15. ענה *hhanah*. l.19.hæc vox i. l.24.*dele*,tum prætereа quia laxamento indiget. l.26. laboriferis tribuantur. 49.in marg. *d* Lib de breuit.vitæ.c.13. l.20.vacuam. l.38.iunxit verbum. 53.l.17. Hebraicum. l.28.Christus. 57.in marg. *n* 2.Paral.9.23. infrà 43.Reg.3.q.7. 58.l.39.multiplicatum. 61.l.4.concursiones m. 65.l.17.sp.eam videamus & in ænig. 66.l.7.Adesdum age,Ag. l.9.quoque verbum e. 67.l.4.stillas ten. 68.in marg. *f* Cuspian.& Sabell.lib.7. Enn.7. ibid. *t* Rhodig. lib.4.c.48. 74.l.32.Videntur Latini Int. l.35.*ἀγαθὸν*. 77.l.1.duos muros. 79.l.13.Possedi seruos. 81.l.20.stibinos. l.27. & octo millia. 82.l.17.perfectionem. 83.in marg. *g* Io.Boterus. 84.l.14.penè poudo auri aduecta. 87.l.9.distincti,ita. 88.l.45.poculorum. Sc. 89.l.12.Clemens Alexandrinus, *Adde*, Denique Antonius Persius in opere Italico de potu calido. 95.l.27.Chald.Paraphrasis. l.30.nam quæ vtilitas est viro. 96.l.8. præposuerit. 99.l.22.cogitationem. 103.l.5.astricto instituto, *Adde*,& docti vocabulum Daniel (c.11.33 c.12.3.10.) non semel vsurpet in dicta illa notione. l.36.vt eorum causa. 109.l.41.non viui tantùm,sed mortui. 111.l.45.Vir insipiens n. 112.l.4.tolerandæ. *ibid.* Bonoso. 114.l.31.Chaldæus priorem expr. 117.l.26. In alicuius oculis dicatur. l.33.& pastio sp. 122.l.1.primas combinationes. 124.l.20.hil. & gaudium. 126.in marg. *k* Constantin.apud Euseb.lib.4.vitæ,cap.18. l.30.quæ extructa sunt. 128.l.26.sacrificaturum decet. 129.l.38.ab.res nostræ. 133.l.1.pro quo non cont.) 138.l.38.vitam ducat in. 145.l.4. fil.Otanem. 146.l.1.posse,tunc. 151.l.26 & 27. Et omnium rerum vocatur. 153.l.25. Quis nouit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum,& si. l.40.longè distamus à brutis (quæ. l.46.credere deberet. 154.l.3.Carnales ac. l.22.vnde gig. 156.l.21.aut per pœn. 161.l.8.Vel anima seiuncta. 162.l.25.& prophetat. 165.l.15.putr.ossium. 169.l.21.cùm illo,atque. 171.l.45.fratres,& alios non curate af. 175.l.1.erigamur. 182.l.39.præsumptionem sese. 184.l.39.Delphini. l.44 ant Christum. 188.l.4.habent donum. 189.l.17. Pr.fauces quant. 196.l 37.auferat.ita vt si voueamus (non. 203.l.4.Carpentarius. l.8.q. h.fidè som. 205.l.21.Chaldæa (In. 208.l.14.הויה *hoiah*. 221.l.10.*ἐγνώσθησαν ἐπί*. l.42.per *σκότου*. 224.in marg. *e* Psal.111. 225.l.44. ענה *hhanah*. 226.in marg. *a* Luc.10.40. 228.l.27.ditati sunt, 230.l.5.illos refutans. 236.l.26.vti noluit. 237.l.31. & anagogiæ. 238.l.21.*dele*,& diuitiis. 239.l.26.& 27.dele,)). 241.l.25.& similes al. 242.l.24 Dei, quia. 250.l.33.qua laus. 251 l.4.at Hebr. l.14.& 16.haschem. 253.l.16.*dele*,ad. 255.l.23.gaudere vult. 256.l.17.reddunt contr. 258.l.38.quer.cum DEO. 259.l.45. יהולל *ieholel*. l.46. יחתל *iehatel*. 263.l.9.firmat. 265.l.23.*προσκυνεῖς*. 269.l.16. hæc cum. 273.l.42. quisnam non perti. 274 l.36. lethaken. l.41.lithkon. 277.l.33.deprehendetur iniqua. ibid.in marg. *i* & lib.7. 281.l.23. oporteat.) *Adde*, Nazianzenus quoque vtitur eodem testimonio cùm agit de moderatione in disputationibus. 285.l 2. recedétque. 289.l.1.al.peccent:In. l.19.æquè in. 290.l.6.non audienda. 292.l.38.rerum quæ quò. ibid.altæ. 294.l.31. חשבון *chesechbon*. 298.l.31.& neutraliter app. 302.l.10.1000. 303.l.8.ex illo morali. 304 l.9.disputando. 305.l.10.sententiæ,h. 308.l.8.*dele* curæ. l.21. ab se conuersi. 309.l.5.hoc est,in spir. l.43.vehhor. 310.l.37. Ieschunne. 311.l.33.exporrectus

rectus

rectus. l.41.iudico. 312.l.43.pronuntio. 314.l.30.*dele* Id est. 317.l 7.accepi pr.Didacũ Philippi II. Hispaniarum regis filium,adhuc p. l.9.imbecillitate, à B. Ludouico Gonzaga nostro in puerili æquè ætate senile responsum dante,vt cũ ipse m. l.12.*post* (imperio) *adde*, quamlibet latissimè dominari videretur. l.24.operibus suis. 319.l.16.*post* Sapientis) *adde* Chaldaicè (& tempus orationis & iudicium veritatis cognoscitur in corde Sapientis) Gr. l.20. sciuntur, 320.l.23.tempus commoditatis,& m. l.25.quid sibi f. 326.l. 35.Sennacherib.*& sic passim.* 329.l.2.ישתכחו *yschthachecu.* l.17.communis cuiuis hominum st. 330.in marg.*b* Ap.c.2. ibid. k 5.in Verrem. 331.l. 36. tunc primùm p. l.39. iam iam egr. 332.l.32. ומאריך *vemaarich.* 333.l.29. *ἀναμένει.* 340.l.3. diuinorum iudiciorum. l.33.Venusina d. 342.l.8.angustius. 344.l.6. לברור *liuror,* 345.l.40.inf.neque amicitias, neque in. 346.l.41. ad Electorum numerum pert. 347. in marg.*f* Dial.c. 13.ibid.*g* in Vita c.3. l.24.hhabdehem.350.l.45.& CHRISTI. 351.l. 34.boni à malis.352.l.16.e.excusationes.l.26. ואחריו *veacharau.*353.l.19.er. animam f. l.29.ויחבר *iechubbar.*356.l.7.Berchorij M.358.l.11. esse passurum.359.l.4. Ponti sensus. 361.l.24. iam.Sensus.362.l.34. Zaith. 363.l.10. Cagnatum. l.13. Gentiano. 364.l. 9. idem velit,q. l.36.in sua i. 366. l.18. cuique vis rel. 368. l. 14. velox citius non. l.39. Ouidij de Atalanta. 369. l.5. non esse cur. l.7. laboremus. 375.l.5. ait Ecclesiam militantem. 376.l. 14.rotant,vt S. l.17.Poliorceticon.l.18. Bonaiuti. 378.in marg. *n* Patronat. §. 1. ibid. *u* Serm. 2. de septem. 379. l. 19. increuerunt serui. l.33. st. audiri. 381.l.6. Illa.382.l.4. effectum. ibid. in marg. *b* Ezech. 389.l.12. veterem editionem , E. l.26.prior l.390. in marg *f* Act. cap. 1. l. 29. Stultus a.391.l. 3. peccare sim. l.7. ceteri. l.31. ad anteriora. 392.l.13. qui hinc pr. l. 16. quamlibet. 393. l. 8. in foueam mal.l.35. leuare pot. 394.l.38. futurum,vt. 397.in marg. *k* Ep.2. l. 17. Anterus 399. l.13. in honoribus temp. 402. in marg. *a* Eccles. 27. 30. l. 7. decidentis , q. ibid. in marg. *u* Lib.4.c.12. 413.l.8. sepe. l.17. sepe. 405.l.2. Iordanem. l.41. reddat. l.42. posse victoriam obtineri. 406.l.15. excellentia. l.31. exiit. 407. in marg. *m* 12. de Leg. 408.l.25. hachscher. 410. l. 24. Res tritissima. 415. l.3. expositione E. l.8. iuuenum vsus. 416.in marg. *o* Dialog. 2. de iusto. 417.l.1. CHRISTI super humerum. ibid. in marg. *c* Epist. 175. l: 7. Eringion. 418. in marg. *b* Lud.Barthema. ibid. *dele*, *g* Cap. 420. l. 26. inf.manuum p. 423. l.45. quidam n. 436. l.31. possumus dignos cruciatus,dignámque. 437.l.29. gratia ipsa. l. 39. contemplatiuæ. 442.l. 24. suauitatem inf. 443. l. 40. animabus iust. 445. l. 1. vt apud. 446.l.38. quos in. ibid. in marg. *m* 2.Georg. 448.l.7.Persisto in s. l.46.transfunderetur or. 449.l. 16.dicisque h. 450. l. 11. Quis enim Chr. 453.l.26. *διώκειν.* 458.l.42.Ribadineiram. 460.l.26. qui hoc lab. 464.l.2.tuæ.] l.12. post istum. l.27. & plures. 465. in marg. *d* Oratio 4. 473.l.37. filium ph. 483.l.11.sicut vitta. 487. l. 17. adaptato ep. 493. l. 12. *ἐζήτησεν.* 500.l.3.Origenes. 518. l.2.dixerunt. 527.l.16. Psalmo centesimo. 543.l.3. nominari , hodiéque. 565. l. 2. edit. nostram. 567. l. 43. Psalterium Vaticanum. 571. l.5. cepit,&c. 575.l.32.epiphonema. l.37. *ἀπειθοῦντας.* 580.l.21.vt alibi dic. 582. l.11. variarum. 590.l.18. *πυθδότης.* 599.l.34. munere fung. l.37.& infimi. 603.in marg.*b* 2. Cor. 604.l.26. ad illum.

